LIBRI SYMBOLICI

ECCLESIAE EVANGELICAE

SIVE

CONCORDIA.

RECENSUIT

CAROLUS AUGUSTUS HASE

S. THEOL. DR. ET P. P. O. JENENSIS
DUCI SAX. ALTENBURG. A CONSILIIS ECCLESIAE INTIMIS
ORDINIS MAGNI-DUCALIS SAX. FALCONIS ALBI EQUES.

EDITIO TERTIA NOVIS CURIS CASTIGATA.

LIPSIAE

SUMPTIBUS BREITKOPFII ET HAERTELII

MDCCCXXXXVI.

POTENTISSIMO BORUSSORUM REGI

FRIDERICO GUILIELMO III.

FORTI PIO EVANGELICO

D. D. D.

CAROLUS AUGUSTUS HASE.

Quae BEATISSIMI et INCLYTISSIMI MAJORES TUI, antesignano MAGNO illo ELECTORE, laeti utriusque evangelicae ecclesiae foedera diu multumque cogitarunt, ea, REX AUGUSTISSIME, generoso TUO et pacifero Edicto, quo sacra restituti evangelii saecularia celebrasti, plaudentibus populis sancita sunt. Quare alterius ecclesiae evangelicae Libri Symbolici, quondam illi quidem tristis discidii testes, nunc TUAE MAJESTATI quum inscripti sint, non modo veneranda, quae semper exstiterunt, fidei christianae magnorumque animorum testimonia, sed praeclara etiam in posterum exstabunt monumenta RECONCILIATAE CHRISTI FAMILIAE, cui LUTHERUS et CALVINUS, ZVINGLIUS ac MELANCHTHON, veritatis pacisque aeternae dudum consortes, conjunctis

votis de beatorum sedibus faustissima quaevis apprecantur, et TUIS etiam consiliis sanctissimis, non terrestribus armis, evangelii victoriam acceleratum iri augurantur.

Haec olim Lipsiae scripseram anno DOMINI NOSTRI MDCCCXXVII, quum primum Libros Symbolicos edidissem. Postea, elapso decennio, eosdem libros emendatiores iterum quum in lucem emitterem, nihil prorsus mutandum esse censui in alloquio, quo REGEM CLEMENTISSIMUM olim prosecutus eram. Nunc tertium PIIS MANIBUS OPTIMI REGIS consecrantem id, quod vivo EI haud displicuerat, ne quid mutarem prohibuit verecundia.

Scripsi Jenae m. Aug. a. salutis MDCCCXXXXV.

PRAEFATIO.

Quid in edendis et nunc iterum repetendis ecclesiae nostrae Libris Symbolicis egerim, in prolegomenis ad singulos libros observatum est, illud quidem, quod per arctos hujus negotii fines licuit, ut scilicet angustioribus quoque studiosae juventutis rebus consuleretur, numerique paginarum *Rechenbergiani* in hac ipsa editione retinerentur. *) Quibus tamen quum loci singuli non accuratius designati essent, utpote in libris, quorum singulae inprimis sententiae testimoniorum loco laudantur, haec potissimum opera superesse videbatur, quam Robertus Stephanus in Codice Sacro et Antonius Contius in Corpore Juris Canonici digerendo collocaverunt, ut capitum particulae [versus] numeris distinctae in margine nota-

*) Quapropter uterque etiam numerus in editione Christiani II. prima post paginam 640. operarum vitio repetitus, ut per omnes *Rechenbergii* editiones, ita etiam in nostris retinebatur. In his autem particulis, quas editiones Rechenbergianae, non prorsus sibi constantes, nunc in hanc nunc in alteram paginam receperunt, sextae editionis, quae a. 1725. prodiit, vestigiis institimus.

rentur. Quod vero curis primis ipsissimum scribendi cujusque verbi modum, qui in editione cujusque libri principe exstat, religiose ac laboriose servavi, nunc redeundum esse videbatur ad receptum nostratibus scribendi morem, nam saeculi decimi sexti homines tam incuriose in literis verborum exscribendis versati sunt, ut talis scripturae inconstantia in dogmatico tabularum ecclesiae publicarum usu oculos quasi offenderet, nec video, cuinam usui esse possit scire et oculis cernere, Melanchthonem nunc *justitiam* nunc *justiciam* scripsisse. In his tamen antiquitatis documentis, quae meo jure prolegomenis inserui, priorem sedulitaten literariam retinere placuit. Caeterum ut in toto libro, ita in prolegomenis exarandis hoc tantummodo spectavi, ut, omnibus de rerum usu et intellectu disputationibus missis, fidi editoris partibus satisfieret ea religione, quae par est publicis ecclesiae monumentis.

PROLEGOMENA.

Koecher, Bibl. theol. symb. et catech. Guelph. et Jen. 751–69. 2 T. *Feuerlini* Bibl. symb. evang. Luth. Goett. 752. locupl. ed. *J. B. Riederer.* Nor. 768. 2 T. — *J. B. Carpzov*, Isag. in Libros Ecc. Luth. symb. Op. posthum. a *J. Oleario* contin. ed. *J. B. Carpzov*, [filius] Lips. 665. 75. 91. 99. 725. 4. *B. v. Sanden*, Theol. symb. Luth. Frcf. 688. 4. *J. G. Walch*, Introd. in Libros Ecc. Luth. symb. Jen. 732. 4. S. J. Baumgarten, Erleutr. d. im chr. Concrdnb. entb. symb. Schriften. Hal. 747. 761. *C. G. F. Walch*, Breviar. Theol. symb. Goett. 765. 784. *Semler*, Appar. ad Libros symb. Hal. 775. *Jens Moeller*, Comp. Theol. symb. Stockh. 793. *J. A. H. Tittmann*, Institt. symb. Lips. 811. Pelin, Vers. e. hist. literar. Darst. d. symb. Schriften d. christl., bes. der luth. K. Nürnb. 829. G. Köllner, Symbolik der luth. K. Hamb. 837. Add. quae *Reckenberg*, *Pipping*, *Pfaff* et *Mich. Weber* Libris symb. ab ipsis editis adjecerunt.

Loc. I. DE TRIBUS SYMBOLIS CATHOLICIS.

C. G. F. Walch, Bibl. symb. vetus. Lemg. 770. A. Hahn, Bibl. d. Symbole u. Glaubensregeln d. apost. kath. K. Bresl. 842. — *J. G. Voss*, Dss. de trib. Symb. Amst. 642. 662. 4. in Opp. T. VI. *Usserius*, Diatr. de Rom. Symb. Lond. 647. Ox. 660. 4. recus. c. Annal. Gen. 722 f. *Kiesling*, de usu Symb. Lips. 753. — *Rufinus*, Expos. in Symb. Ap. in *Ejusdem*, *Cypriani* et *Hieronymi* Opp. *Augustinus*, de fide et Symb. Opp. ed. Bened. T. VI. p. 111. De Symb. ad Catech. srm. I. T. VI. p. 399. *L. Danaeus*, Expl. Symb. Ap. Gen. 587. 592. *J. Pearson*, Expos. on the Creed. Lond. 659. ac saep. f. (Lat. intrp. *S. J. Arnoldo*) Frcf. ad Viad. 691. 4. ed. *P. E. Jablonsky*. 741. 4. *M. Amyrald*, Exercitt. in Symb. Ap. Salm. 663. *H. Witsius*, Exercitt. scr. in Symb. Ap. et Or. Dom. Franeq. 681. 689. Amst. 697. 4. Bas. 739. 4. [*P. King*] History of the Ap. Creed with critical obss. Lond. 702. 703. In lat. transl. (*B. G. Olearius*) Lips. 706. Bas. 768. — *C. Crucigeri* Enarr. Symb. Nyc. c. praef. *Melanchth*. Vit. 548. Melioris notae edt. posterior Bas. s. n. et a. *J. C. Suiceri* Symb. Nic. Const. expos. Traj. ad Rh. 718. 4. — *Venant. Fortunati* Exp. fidei cath. in *Muratorii* Anecdot. T. II. *Bruno Herbipol*. Cmmtr. in Symb. Ath. in Bibl. PP. max. T. XVIII. p. 345. *Parei* Notae in Symb. Ath. 618. *G. E. Tenzelii* Judicia eruditorum de Symb. Ath. Goth. 687. 12. *Montfaucon*, de Symb. Quicunque, in Opp. Ath. 698. T. II. *D. Waterland*, critical hist. of the Ath. Creed. Camb. 724. *D. M. Speroni*, de Symbol. vulgo Ath. Patav. dss. II. 750 sq.

Symbolum Apostolicum [1]), a Baptismi formula profectum, sensimque studiis privatis ac provincialibus ad haereticos discernendos auctum, tota in ecclesia post Synodum Nicaenam convaluit, singulis etsi formulis Graecis Latinisque fluctuans, quarum quae nunc obtinet, S. VI. in ecclesia Rom. firmata est, exemplo, quod *Usserius* e Psalterio Papae Gregorii protulit [U.], maxime consentanea. Formulae huic publicae praecipuam lectionis varietatem subjecimus, con-

ferentes fidei regulam *Tertulliani* [T.] alteram; *Novatiani* [N.] fragmentum; *Orientale* [O.], *Romanum* antiquius [R.] et *Aquilejense* [A.], Symbola per *Rufinum* conservata; Ecclesiae *Hispanicae* [H.] antiquum et Symbolum Graecum *Marcelli Ancyrani* [M.], ab *Epiphanio* traditum[2]). SYMBOLUM NICAENUM secundum Nicaena decreta a. 325. et Constantinopolitana a. 381. exeunte S. compositum, et Conciliis posterorum oecumenicis ratum est. In Romana, quam expressimus formula, quae Patres Constant. contra Macedonium praecipue, jam antea non ignota[3]), addiderunt[4]), necnon quod ecclesia Rom. ab Hispanis Germanisque post S. VIII. adoptavit[5]), [illud C. hoc R.] notavimus. SYMBOLUM ATHANASIANUM ficto Athanasii nomine veraque fidei ecclesiasticae designatione publicam e S. VII. auctoritatem sibi conciliasse videtur[6]). Ad Nestorium Eutychemque respectus habitus saeculum post V. natale significat, originem Latinam exemplorum Latinorum consensus, Graecorum varietas prodit. Formulam receptam typis exscribi ita jussimus, ut variae nonnullae lectiones, quas e codicibus melioris notae Montfaucon et Waterland attulerunt, subjicerentur. Haec *tria Symbola oecumenica*, usu ecclesiae Rom. solemni recepta, ecclesia evangelica, ut catholicam se profiteretur, sacrosancta retinuit.

1) Nomen ab incorrupta doctrinae apostolicae integritate tractum apostolicae compositionis fabulam peperit, alto antiquitatis silentio formularumque varietate explosam, quam primus a majoribus scilicet traditam *Rufinus* l. c. commemoravit, *Pseudo-Augustinus* exposuit, (*August.* Opp. ed. Bened. T. V. p. 280.) *Laurentius Valla* (Antidt. in Poggium. L. IV. p. 223.) et *Erasmus* (Praef. ad Matth. ac Declaratt. ad censuram Facult. Paris. tit. 11. decl. 36. Opp. T. IX. p. 700.) dubia moverunt, *Baronius* (ad a. 44. §. 17.) adhuc et *Centuriatores Magdeb.* (C. I. L. II.) strenue defenderunt. Cf. *J. A. Fabricii* Cod. apoc. N. T. T. III. p. 339 sqq.

2) Ex formulis, quas *Walchius* et *Hahnius* in Bibl. recensuerunt, illas selegimus, *Twestenii* (Die ökum. Symb. u. d. A. Conf. Kiel, 816.) vestigiis ingressi, qui tamen *Rufini* Symbolum Romanum ac *Marcelli* Graecum exscribendum curavit, quippe antiquiora. At in Libris symbolicis auctoritas ecclesiae, non antiquitatis, spectanda est, quae si praevaluisset, ulterius usque ad Baptismi formulam recedendum esset.

3) Leguntur in *Epiphanii* Ancorato a. 374. conscripto.

4) Symbolum Nicaenum integrum, quod quominus evulgaret, se religione impeditum esse, *Sozomenus* (I, 20.) fatetur, ex *Eusebii* ad Caesareens. Ep. apud *Theodor.* I, 12, et *Socrat.* I, 8, ex *Athanasii* Ep. ad Jovian. aliisque patet.

5) *Conc. Aquisgranense* a. 809. a *Leone* III. impetrare nondum potuit, ut verbum *filioque* in Symbolum insereretur. Cf. *Mansi*, Concill. Collectio. T. XIV. p. 18 sq.

6) Primum monumentum adhuc ambiguum canon exstat, quem *S. Leodegarius* in *Conc. Augustodunensi* a. 670. sanxit: „Si quis Clericus Symbolum, quod S. inspirante Spiritu Apostoli tradiderunt, et *fidem S. Athanasii* Praesulis irreprehensibiliter non recensuerit, ab Episcopo condemnetur." *J. Sirmondi* Conc. antiq. Gall. Par. 629 sqq. T. I. p. 507.

Loc. II. DE CONFESSIONE AUGUSTANA.

Förstemann, Urkundenbuch zu d. Gesch. d. Reichst. zu Augsb. im J. 1530. Hal. 833-5. 2 B. Heinse, genannt Brück, Gesch. d. Handlungen in d. Sache d. heil. Glaubens a. d. Reichstage z. Augsb. 1530. [Förstemann, Archiv f. d. Gesch. d. Ref. Hal. 831. B. I. H. 1.] Luthers Werke, hrsg. v. Walch. B. XVI. S. 734-2143. Luthers Briefe, hrsg. v. de Wette. B. IV. S. 1-180. Melanchthons Briefe im Corpus Ref. ed. Bretschn. T. II. Beitrag z. Gesch. d. Reichst. zu Augsb. [Strobels Miscell. B. II. S. 3 ff. B. III. S. 193 ff.] — *Wigand*, Hist. de A. C. Regiom. 574. Kilon. 713. Chyträus, Hist. d. A. C. Rost. 576. 4. Frkf. 577. 580. 600. f. Gisl. 599. 4. *Ipso* interp. Hist. C. A. Frcf. 578. 587. 4. G. *Coelestini* H. Comitior. aug. Frcf. ad Viad. 577. 4. 599. 4 T. f. J. J. Müller, Hist. v. d. evang. Stände Protest. in suppl. Seckend. Jen. 705 4. E. S. Cyprian, Hist. d. A. C. Goth. 730. 731. 4. Salig, vollst. Hist. d. A. C. u. drs. Apol. Hal. 730-5. 3 T. 4. Rotermund, Gesch. d. zu Augsb. übergeb. Glaubensbek. Hann. 829. Rudelbach, d. A. C. aus u. nach d. Quellen. Lpz. 829. u. hist. krit. Einl. in d. A. C. Dresd. 841. Facius, Gesch. d. Reichst. zu Augsb. Lpz. 830. Fikenscher, Gesch. d. Reichst. z. Augsb. Nürnb. 830. — *Hane*, Hist. crit. A. C. Hmb. 732. 4. G. G. Weber, krit. Gesch. d. A. C. Frkf. 783 f. 2 T. Danz, d. A. C. nach Gesch., Inhalt u. Bedeutung. Grundr. z. Vorless. Jen. 829. *Eichstadius*, de A. C. orig., consil. et usu. Jen. 830.

§. 1.

Confessio Augustana, Apologiae nomine primum veniens, per *Melanchthonem*, Actorum Marpurgensium [1]), Articulorum Saxonicorum [2]) atque imprimis Suobacensium [3]) et Torgaviensium [4]) vestigia secutum, conscripta est, quae publica fidei professio ad componenda religionis dissidia, Carolo V. jubente [5]), ab Ordinibus protestantibus exhiberetur. Adumbratio certe *Luthero* laudata [6]), expolita deinde formula Magistratibus ac Theologis, quotquot aderant, evangelicis comprobata, in Comitiis, a 1530. *Augustae* celebratis, d. 25. Junii per *Ch. Baierum*, Cancellarium Saxonem, patrio sermone recitata, Latinum vero Germanicumque exemplum per *G. Pontanum*, Baieri collegam, Imperatori traditum est, nominibus Ordinum Imperii evangelicorum subscriptis utrumque confirmatum.

1) Was zu Marpurgk in Hessen, vom Abentmal, vnd andern strittigen artickeln, (a. 1529.) gehandelt vnd vorgleicht sey worden. (E cod. msc. primario ed.) Andr. Osiander. 4.

2) (*Melanchthon*) Articuli de quibus egerunt per (del.) Visitatores in regione Saxoniae. Witt. 527. (Ad extremum lib.) Witt. per N. Schirlentz a. 1227. (1527.) (*Ipse* auxit, *Lutherus* recensuit ac praefatus est:) Unterricht der Visitatorn an d. Pfarhern im Kurf. zu Sachs. Witt. M.D.XXVIII. (ad extr.) durch N. Schirlentz. 4. Germ. et Lat. ed. *G. Th. Strobel*, Alt. 776.

3) Articuli XVII a *Luthero* collegisque, tum ad componenda Ordinum protestantium foedera, tum ad excludendos Helvetios concinnati, Conventui Suobacensi d. 16. Oct. et Smalcaldico d. 3. Decemb. a. 1529. facem praetulere. Ed. *quidam* suo Marte: Die bekentnus M. Luthers auff d. itz. angestellt. Reichstag z. A. eyn zu legen, In siebentz. Art. vrf. Im XXX Jar. (Ad extr.) zu Coburgk bei Hans Bern. 4. Quum Pontificii oblocuti essent, *Lutherus* articulos ipse typis exscribendos curavit: Auf das schreyen etlicher Papisten vber d. sieben zehn Art. Antw. M. Luthers. Witt. M. D. X. X. X. 4. Quod monumentum ad fidem codicis msc. principis e tabulario *Ulmensi*

edidit *Frick*, *Seckendorfii* interpres, multo accuratius simul cum Conventus decreto et cum variis editionis *Lutheri* ac codicis msc. *Onoldensis* lectionibus exscripsit *Weber* l. c. T. I. Append. I.

4) Qui conscripti per Theologos Vitebergenses, ut mandatum erat, et Torgaviae d. dominica Oculi Electori traditi, quum hucusque latuissent, iidem ac Suobacenses existimati sunt. Dubiis jam a *Bertramo* [Hall. Anzeigen. 786. p. 447.] et *Webero* [l. c. T. I. p. 16 ss.] motis, *Foerstemann* ipsos articulos in tabulario Vimariensi invenit ac publici juris fecit, [in l. c. T. I. p. 66 ss. cf. p. 40 ss.} qui quidem secundae modo Confessionis Augustanae parti praeeuntes a Suobacensibus prorsus discrepant.

5) *Caesaris ad Joannem Sax. literae:* (Weber. T. I. p. 4. Förstemann. T. I. p. 7 s.) „Furter wie der irrung vnd zwispalt halben in dem hailigen glauben vnd der Christlichen Religion gehandelt vnd beschlossen werden mug vnd solle: — vnd vleis anzukeren alle ains yeglichen gutbedunken: opinion vnd maynung zwischen vns selbs in liebe vnd gutlichkeit zuhoren: zuuerstehen: zu erwegen: die zu ainer ainigen Christlichen warhait zu brengen vnd zuuergleichen. alles so zu baiden tailen nit recht ist ausgelegt oder gehandelt abzuthun: Durch vns alle ain ainige vnd ware Religion anzunemen vnd zu halten: vnd wie wir alle unter ainem Christo sein vnd streiten: also alle in ainer gemainschaft kirchen vnd ainigkait zu leben." Cf. Conf. Aug. praef. v. 2-4. *Propositio Comitiorum:* (*Chytraeus*, l. c. ed. Fref. 578. p. 53 sqq. Müller, l. c. p. 565.) „Ganz freundlich vnd gnädiglich vnd mit höchstem Fleiß vnd Ernst begehrend, Churfürst, Fürsten vnd die gemeinen Ständte wollen in dem allen — sein Gutbedünken, Opinion vnd Mainung, auch Mißbrauch halber — zu Deutsch vnd Latein in Schrift stellen vnd überantwortten." Cf. Conf. Aug. praef. v. 6.

6) *Joannes* Saxo ad *Lutherum:* „Vnnd ist vnser genedigs begernn, Ir wollet dieselbenn (articulos Confessionis) weiter zu vbersehen vnnd Zubewegen vnbeschwert sein vnd wo es euch dermassen gefellig aber ichtwas daruon, aber darznzusetzen bedechtet, das wollet also darneben vorzaichen, do mit man alsdann — gefast vnd geschickt seyn muge, vnnd vns dieselben alsdann bey diesem boten woll verwarrt vnd verpetschafft vnuerzuglich wiederumb anher schicken. Auspurg, mittw. n. Jubilate." *Lutherus* rescripsit: „Ich hab M. Philippsen Apologia vber lesen, die gefellet mir fast wol, vnd weis nichts dran zu bessern noch endern, wurde sich auch nicht schicken, denn ich so sanfft vnd leise nicht treiten kan. Christus vnser herr helffe, das sie viel und grosse frucht schaffe, wie wir hoffen vnd bitten Amen. (Coburgi) Am Sont. Cantate. 1530." Cod. msc. tabularii Vimar. v. Weber. T. I. p. 29. Förstemann. T. I. p. 191. de Wette T. IV. p. 17.

§. 2.

Exemplum *Germanico* sermone conscriptum in tabulario Imperii Moguntino depositum est. Caesar quum typis excudi Confessionem vetuisset[1]), clandestinis studiis publici juris statim facta eodemque anno quinquies repetita est[2]). Quae cum exempla fide non satis digna viderentur, *Melanchthon*, Comitiis nondum dimissis[3]), e codice msc. bonae fidei formulam Germanicam [Latinamque] edidit[4]), quae in Lutheri totiusque ecclesiae usus adhibita, in singula doctrinae Corpora recepta[5]) atque in Conventu Numburgensi Calendis Febr. a. 1561. nominibus Ordinum evangelicorum signisque corroborata est[6]). At obsolescente Melanchthonis auctoritate lectionumque rumore variarum increbescente, *Joachimus II. Coelestini* ac *Zochii* opera a. 1566. exemplum Moguntinum describendum curavit et Cor-

pori doctrinae Brandenburgico a. 1572. inseruit, idemque *Augustus* Saxo a. 1576. exsignatum ab Electore Moguntino imploravit Libroque Concordiae suppeditavit[7]). Exinde omnibus in terris, quae Librum Concordiae adoptaverant, recensio Melanchthonica obliterabatur. *Webero*[8]) autem quum inspiciendi tabularii Moguntini opportunitas oblata esset, apparuit, quod *Pfaffius*[9]) jam professus erat, surdis fabulam narrans, exemplum Moguntinum neutiquam ingenuum, sed descriptam modo formulam, mendis redundantem, in actis Comitiorum descriptis exsistere, primum vero exemplum Principum nominibus insignitum in tabularii indice, a. 1543. exhibito, jam desiderari[10]).

1) Brück [Förstemann, Archiv p. 55:] „Vnnd ist darnach als balt durch gemeltenn pfaltzgrafen als aus beuelich kay. Mat. bei den funf Churfurstfurstenn vnd botschafften der Stete gesonnen worden, das sy das itzt vorlesene bekenthnus nit woltenn ane kay. Mat. vorwissenn, In Druck komen laßenn."

2) Anzeigung vnd bekantnus des Glaubens vnnd der lere, so die appellierenden Stende Key. Maiestet auff yetzigen tag zu Augs. öberantwurt habend. M.D.XXX. 4. Hanc dialecto Suevica conscriptam editionem quatuor secutae sunt; accessit diligentius et oratione quidem Saxonum exhibita: Anzeigung vnd Bekentniß des Glaubens vnd d. Lere, so die Appellirenden Stende Key. Maiestet, auff itzigen tag zu Augsp. vberantwrtt. haben. M. D. XXX. repetiit *Zeidler*: Des Ehrw. H. D. Lutheri Bücher rc. Hal. 702. f. p. 346-363.

3) *Pistorius* a. 1561. *Philippo* Cattorum Principi: „Weil ich — gehort Das E. f. g. so vleissig nach einem exemplar d. A. C. ersuchen lasst: das gemes dem seie, so A. 1530 der key. Mtt. vberliefert — Der vnnutze rede vnnserer wiedersacher zuuorkommenn, da sie außgebenn. sie seie nicht ietzunder bei vnns, als sie key. Mtt. vbergebenn. Nun hab ich zwej exemplariенn ein lateinisch vnnd deutsches, des allerersten Drucks zu Wittembergk. jnn der quart gedruckt. so ghen Augspurgk noch jm werenden Reichstage komenn, vnnd wie ich deßmols von Doctor Bruckenn. auch eben derselben exemplare. nach dem schriftlichen vbergebenn. der key. Mtt. etzliche exemplaria vberschickt. vnnd dem schriftlichen ganntz gemeß lauten soll." *Kuchelbecker*, Analecta Hass. Marb. 732. Collect. XII. p. 441 sq. Weber. T. II. p. 12.

4) Confessio fidei exhibita Invictiss. Imp. Carolo V. Caesari Aug. in Comiciis Augustae, M. D. XXX. Addita est Apologia Confessionis. Beide, Deudsch vnd Latinisch. Witt. M. D. XXX. 4. (Ad extr. Apologiam:) Impressum per Georgium Rhau. M. D. XXXI. Inde editio anni tricesimi primi audire solet, annus vero vel Apologiae typis absolutae designatus, vel librariorum more anticipatus est. Suae utraque orationis Confessionem Apologia sequitur, exempla vero Germanica Latinaque et seorsum et conjunctim reperiuntur, in excudendo mendis passim purgata. Germanicae formulae inscriptio propria: Confessio odder Bekantnus des Glaubens etlicher Fursten vnd Stedte: Vberantwort Keiserlicher Maiestat: zu Augsp. Anno M.D.XXX. Apologia der Confessio. Ejusdem familiae editiones: Witt. dch. H. Lufft, 531. 4. s. l. 531. Mens. Novemb. quam Norimbergae Weberus (T. I. p. 36.) vindicavit. Nurmberg d. J. Petreio. 532. (Erf.) Bei Andr. Rauscher. 532. Luthers WW. 6. T. Jen. 557. Rgnsb. dch. H. Geißler. 561. 4. Frkf. am M. d. M. Lechler, 565. 4. Die unvrf. C. vnd Schm. Art. Sampt e. Vermanung J. Magdeburgii an e. E. Landsch. Oesterr. Rgensb. 566. 4. Nurnb. dch. U. Neuber u. D. Gerlatz. 567. 4. 570. 4. Sampt. e. Vorr. Wigandi. Königsb. d. G. Ostenbergern. 577. 8. u. 4. Denuo edd. Twesten, d. ökum. Symb. u. d. A. C. Kiel, 816. Tittmann, d. A. C. deutsch u. lat. Dresden 830. Funk, d. A. C. deutsch m. d. Varianten d. andern kirchl. Redactionen, Lüb. 830. Spieker vid. §. 3. nt. 4. — Cf. Kaiser, Beitrr. zu e. krit. Literar-Gesch. d. Mel. Orig. Ausg. d. lat. u. deutschen A. C. u. Apol. Nürnb. 830.

5) E. g. Ordo Eccles. Brunsu. XXXI. excuss. 563. 4. Corpus Prute-

nicum, Königsb. 567. f. Thuringic. Jen. 570. f. Julium, Heinrichs. 578. f. Helmst. 603. f. Braunsch. 690. 4. 715. Wilhelm. Wißen. 576. f.

6) Weber. T. II. p. 488. et Append. II.

7) Weber. T. II. p. 119. Denuo editum: Die ungeänd. A. C. wie sie 1580 in d. Conc. wiederholt, jetzt mit allem Fleiß etc. Kiel, 819.

8) Ipse exemplum, quod Moguntini Vimariensis Ducis Viduae archetypi titulo a. 1767. vendita verant, ediderat: G. G. Weber, d. A. C. nach der Urschr. im Reichsarch. Weim. 781. quod postea ipsi ex editione a. 1540. variata, vel furto scribarum publicorum, vel ignorantia, descriptum esse apparuit. Weber. T. I. p. 140 ss.

9) Neue nach d. in d. Chur-Mainz. Reichs-Canzl. befindl. Original ein- richtete Edition der A. C. durch Ch. M. Pfaffen, Tüb. 730. Cf. Ej. Jus ecc. l. V. p. 563. Weber. T. I. p. 137. T. II. p. 153 ss.

10) Exemplum Moguntinum, variis caeterorum codicum lectionibus subjectis, primus accurate ed. *Weber* T. I. Append. III. palmam vero principi Melanchthonis editioni tradens. Exempli in Libro Concordiae Moguntini auctoritatem vindicavere: Panzer, Prüf. d. v. Weber hrsgg. A. C. Nürnb. 781. Körner, d. Leipz. Rfrmtnsfft. Lpz. 781. 4. Brockmann, ü. d. Orig. Ausg. d. A. C. Greifsw. 782. Bertram, lit. Abhndll. 2. St. Hal. 781. Goeze, Beweis etc. Hmb. 781. Ds. Untersuchung. Hmb. 782. Quos ad refutandos praecipue historiam Conf. Augustanae *Weberus* conscripsit, nimio forsitan Melanchthonicae recensionis studio, quae, quanquam a Moguntino caeterisque Principum codicibus msc. interdum recedens, ipso lectionum variantium ingenio secundas curas prodit, tamen, codicibus majoris auctoritatis jam non relictis, quippe auctoris nomine communique veteris ecclesiae usu confirmata, criticis certe praefertur. Cf. J. Ch. Döderlein, th. Bibl. L. 784. 2. B. 11. St. p. 921 sqq. (Contra quem in Praefatione T. II. *Weber* causam dixit.) Allg. L. Z. 799. Nr. 33. 800. Nr. 26. 149. Ipse quidem *Tridenti* a. 1829. ac *Romae* a. 1830. principem illum nostrae Confessionis codicem quaerens operam perdidi. *Weberus* enim fidem fecerat, hunc codicem cum aliis Comitiorum Augustanorum literis e tabulario Moguntino ad concilium Tridentinum profectum esse neque unquam rediisse. Omnia autem concilii Tridentini acta, Romam perlata, digesta in viginti, ni fallor, volumina, non in bibliotheca palatii Vaticani, sed pro dolor in tabulario adservantur. Negotium indagandi codicis cum Regis Borussorum pii Legatus, perillustris *Bunsen*, suum fecisset, tabulis Pontificis Maximi publicis, vel ut accuratius dicam secretis, Praefectus benigne spopondit, omnia actorum Tridentinorum volumina se perlustraturum esse, quod postea peractum neque ullum Confessionis Augustanae vestigium deprehensum esse, certiores nos fecit, ipsa vero actorum Tridentinorum volumina inspiciendi opportunitas nec Regis Legato nec mihi obvenit.

§. 3.

Latinum exemplum Caesar secum Bruxellas tulit, ibique in tabulario Melanchthonis autographum, nominibus Principum subsignatum, a. 1560. se vidisse *Lindanus*, Archiepiscopus, testatur [1]), id vero Duci de *Alba* petenti a. 1568. tradidisse *Zuichem ab Aytta*, urbis Praefectus, commemorat [2]). Ab eo inde tempore et Bruxellis et in Hispania in illo quaerendo studium frustra impositum est. Rejecta igitur ignobilis ortus editione principe [3]), quod *Melanchthon* a. 1530. quaternis emisit exemplum [4]), totius ecclesiae usu receptum est, ita ut formulam Latinam Melanchthonis a. 1531. octonis evulgatam, in Librum Concordiae a. 1580. *Selneccerus* adoptaret quidem, admonitus vero alteris curis a. 1584. principem Melanchthonis lectionem restitue-

ret[5]), quae in omnibus ecclesiae scriptis publicis, etsi non satis accurate, repetita est.

1) *Lindani* Concordia discors p. 186.

2) *Vigli Zwichem ab Aytta* Epist. ad *Joach. Hopperum*, p. 145.

3) Confessio exhibita Caesari in Comitiis Aug. a. M. D. XXX. Psalmo 119. Et loquebar etc. s. l. et a. (videlicet propter Caesaris interdictum) 4.

4) Titulum §. 2. nt. 4. exscripsimus. Ejus annum alia exempla omittunt, alia titulum modo exhibent: Confessio Fidei. Wittenbergae. Utriusque generis plagula prima *politiam* pro *policiam* terque *caritate* pro *charitate* exhibuit. Exempla repetita: (Ed. *Chytraeus*) Rost. 561. 566. C. praef. Wigandi, Regiom. 577. 4. (Ed. *Selneccer*) Lps. 585. (Ed. *J. Elaus Terser*) Aboe, per P. Wald, 643. 4. (Ed. *J. M. Dilherr*) Nor. typ. W. Enderi, 643. 670. 12. Helmst. 679. 704. Gothob. 729. (Ed. *J. G. Luger*) Upsal. et Gustrov. 730. Denuo ed. *Twesten* l. c. 816. Jubente *Friderico VI.* Havn. 817. Brevi annotat. instruxit (variasque lectiones editionis a. 1531. octonis addidit) *G. B. Winer*, Erl. 825. Illustrata a *Mich. Weber*, Hal. 830. 4. *Tittmann* v. §. 2. nt. 4. Animadverss. instruxit *Spieker*, Berol. 830. Denique lectionem Melanchthonianam *Foerstemann* [l. c. T. I. p. 470 ss.] accuratissime exscribi curavit, [operarum tamen vitio irrepsit p. 539: *Episcoprum* l. Episcoporum, p. 549: *varietatem* l. veritatem] addita e codicibus mscc. lectionum varietate uberrima. Accedunt recensiones in *Libro Concordiae*. Editionis principis *Praefatio*, quippe nulla ecclesiae auctoritate sancita, in hujus loci appendice legitur.

5) Weber. T. I. p. 67 sq.

§. 4.

Nos igitur ex ecclesiae sententia principem *Melanchthonis* editionem tam accuratam reddidimus, ut orationis modo membra, quorum distinctione minus commoda sensum auctor interdum turbavit, more nostris hominibus recepto interpungeremus, lapsus vero operarum quosdam, infra notatos, corrigeremus. Nimirum, ingenui jactura utriusque exempli facta, illa formula, quam ipse Confessionis auctor „ex exemplari bonae fidei" recognovisse professus est, in primo numero habetur. Attamen, quum Melanchthon, quo erat ingenio, ab ipsius correctione destitisse et in hac recensione credi vix possit, cujus oratio identidem concinnior planiorque repetitas operas ostendat, ac tales interdum, quae, quippe aliquid vehementius in Pontificios invectae, post tabulas solemniter traditas acutae esse videantur: lectiones varias in scholarum usum has quidem selectas subjecimus, quae ad lectionem exempli publico nomine exhibiti restituendam in aliquo numero esse possint. Codices mscc., quibus usi sumus, hi sunt: *Vimariensis* [Vi.], qui, quum charta aetatem Conventus Numburgensis [a. 1561.] prodat ejusque in actis conservetur, e codice *Joannis* Saxonis vel *Spalatini* in Conventus usum descriptus esse videtur; *Onoldensis* [O.], quem cum actis Comitiorum *Georgius* Augusta repertatum suo in tabulario Onoldensi deposuit; *Hassiacus* [H.] cum aliis Comitiorum Augustanorum literis, per *Philippum* in patriam relatis, in tabulario Cattorum Castellen-

si hucusque reconditus[1]; *Dessaviensis* [D.], quem *Wolf* Anhaltinus in iisdem Comitiis comparavit; *Norimbergensis* [N.], quem, lituris conspicuum, simul cum formula Germanica Legati Norimbergenses d. 26. Junii suis miserunt[2]). Qui codices omnes[3]), quum longius a se discedant, quam ut sola scribarum incuria id explicari possit, a germano perfectoque exemplo profecti esse nequeunt, sed vario tempore e Melanchthonis mutabili scripto nati, codex Dess., praefatione et epilogo destitutus, atque Onold., loco postea expuncto insignis, diem natalem priorem profitentur; neque caeterorum integritas satis probari potest, praesertim quum exemplum Germanicum tempore jam urgente nitidius exscriptum sit, Latini vero ne describendi quidem otium restitisse, autographum auctoris traditum declarat. Cum his codicibus mscc. editiones comparavimus: alteram illam *antiquissimam* [A.], quae licet non constet, utrum ipsa, an Germanica editio Melanchthonis praefatione notata sit, per idiotam evulgata, proprium tamen codicem msc. ejusdem cum Onoldino familiae refert: alteram, quam *Fabricius* [F.] „ex Prototypo" primus integram publici juris fecisse gloriatus est, a Melanchthonis recensione maxime recedentem, quae quamvis germana esse possit, tamen, quum praefatio, quae exhibetur, Confessionis adumbrata magis, quam omnibus numeris absoluta, ac Principum subscriptio suspicioni obnoxia esse videatur, neque auctor inspecti codicis Bruxellani mentionem afferat, vulgaris tantum codicis msc. pretio haberi potest, quem Bojaricis in tabulariis conservatum fuisse Feuerlinus conjecit[4]). Ac bene quidem eum conjecisse, testes jam prodierunt codices mscc. *Ratisbonensis* et *Wirceburgensis* cum Fabriciano libro maxime consentientes, quorum propterea eas modo lectiones, quae a Fabricio discedunt, signis Rb. et W. notavimus[5]). Adscripsimus praeterea, siquid momenti ad Latinam orationem vel constituendam vel intelligendam inesse videretur, familiae Germanicae utrumque caput, lectionem *Moguntinam* [𝔐.] ac *Melanchthonis* [𝔐.] *principem* [utriusque consensus signum habet additum nullum], quibus editionem melioris notae antiquiorem [𝔄.] raro adjecimus; lectionis denique vulgaris [Vg.] aberrationes, quae in publicis Libri Concordiae editionibus ac Rechenbergianis praecipue propagantur, notavimus.

1) Varias ejus lectiones *Foerstemann* [cf. T. I. p. 444.] suppeditavit sub signo: Heff. 2. Alter enim codex, prior Hassiacus appellatus, quippe qui primam modo Confessionis adumbrationem indicat, ad nostras rationes parum facere videbatur.

2) Die unveränderte A. C. deutsch u. lat. nach der in d. Archiv d. Rchsst. Nürnb. befindl. authent. Abschr. mit e. liter. Vorbericht hrsgg. v. Panzer. Nürnb. 782.

3) Recensuit *Weber*, T. I. p. 79 ss. variasque eorum lectiones in Append. T. II. Melanchthonis editioni subjecit. Cf. *Foerstemann* T. I. p. 442 ss.

4) Harmonia Confessionis Aug. Studio et opera *Andreae Fabricii Leodii*, Col. 573. 587. f. Pontificius quidem nominisque evangelici obtrectator, minime tamen vitiatae tabulae suspicionem incurrit. Nullam vero exempli rationem habuimus, quod *Coelestinus* in Hist. Comit. T. II. exhibuit, descriptum simulans e Moguntina Caesaris tabula, quae Moguntiae nunquam fuit. Coelestinum enim e Fabriciano exemplo suum adornasse, *Weberus* (T. I. p. 62.) convicit. Neque exemplum respeximus, quod *Ordo Theologorum Vit.* venditavit „cum ipso prototypo, quod in Archivis Imperii asservatur, ex asse congruens," (Witt. 598. 602. 12.) a Libro scilicet Concordiae suppeditatum, ejus enim praefatio quod de formula Germanica edixerat, Latinitate donata, ad Latinam Confessionem valere incuriosis persuasit.

5) Utriusque codicis lectiones *Foerstemann* attulit, Wirceburgensis ex exemplo descripto, Ratisbonensem vero ipse examinavit, diligenter enarravit [T. I. p. 446 ss.] ac *Gemeinero*, qui in eo laudando nimius fuerat, modum imposuit. Cf. Ueber eine sehr merkwürdige, in d. Acten-Registratur des Hochstift Regensb. befindliche echte Abschrift des lat. Urtextes d. A. C. Ein amtl. Bericht an d. K. Baiersche Reichsarchiv v. Gemeiner. Regensb. 817. 4.

§. 5.

Melanchthon, immortali etiam opere suo sibi nunquam satisfaciens, quum ad diem usque traditae Confessionis emendasset, *Latinum* exemplum, auctum praecipueque ad Germanicam editionem principem, cui majorem operam dederat, accommodatum, a. 1531. octonis [A.] edidit [1]). Novis vero omnino curis recensionem a. 1540. [B.] exornavit [2]), quam tertia non intacta a. 1542. [C.] excepit [3]). *Germanicam* vero formulam a. 1533. auctor recensuit castigavitque [4]). Quibus in studiis Melanchthon oblitus quidem, liberam auctoris potestatem sanctitate tabulae publicae immergi, nihil tamen immutavit, nisi quod fidem ecclesiasticam suis et aequalium progressibus accommodatius clariusque exposuit, adversarios sagacius refellit [5]), aliquid forsitan pacifico cordatoque animo condonans. Ideo ecclesia editionibus *variatis* promiscue usa est. Latina prior in Corpus Julium [6]) et Thuringicum [7]) recepta, atque in Conventu Numburgensi a. 1561. ab Ordinibus evangelicis subscripta et subsignata est [8]). Altera, ut in aliis publicis conventibus, ita praecipue simul cum Germanica editione variata in colloquio Vormatiensi a. 1540. ab Evangelicis solemniter tradita in tabularium inde Moguntinum abiit [9]). Tertia vero Latina in Corpore Philippico [10]) simul cum prima exhibetur. Atque illa quidem Germanica in Corpus Philippicum [11]) ac Pomeranicum [12]) adscita, publica Electoris auctoritate ad visitandas Saxonum ecclesias repetita [13]), talisque in Conventu Numburgensi simul cum editione principe confirmata est [14]). Jam vero quod Pontificii, ut inconstantiae crimine pacem subverterent, inie-

rant, Melanchthone mortuo, manium obtrectatores exceperunt, quorum machinationibus tota sensim ecclesia, variationes Calvini favore natas esse, persuasum habens, ad editionem principem recessit [15]). Formulae Latinae varietatem in altero hujus loci appendice recensuimus, ita ut signis supra significatis, quid suum cuique proprium, quid vel tribus exemplis, vel utrique posteriori, commune sit, indicaretur.

1) Confessio fidei exhibita Invictiss. Imp. Carolo etc. Addita est Apologia Conf. Wit. (Ad extr. Apologiam :) Impr. Viteb. per Georgium Rhau. M. D. XXXI. Repetita est: Aug. 535. 4. Hagenov. 535. 537. Jen. per Thomam Rebart. 568. 12. ib. 570. 577. 588. 12. Principem scilicet editionem opinati inseruerunt *Rorarius* in *Lutheri* Opp. T. IV. Jen. 558. f. *Peucerus* in *Melanchthonis* Opp. P. I. Wit. 562 f. *Selneccerus* in Libri Conc. edit. principem, Lips. 580. 4, *Ph. Müllerus* in eandem repetitam, Jen. 705. 4.

2) Confessio Fidei exhibita etc. Addita est Apologia diligenter recognita. Vit. 540. (Ad extr.) per G. Rhau. M. D. XL. 4. Recepta est in Corpus et Syntagma Confessionum fidei. Genev. 617. 654. 4.

3) Confessio Fidei exhibita etc. Addita est Apologia diligenter recognita. Ps. etc. (Inscriptio Apologiae:) Apol. Conf. dilig. recogn. XLI. (Ad extr.) Vit. per G. Rhau. M. D. XLII. Repetita est: Frcf. ex offic. P. Brubachii. 551. 4. Add. Confessio doctrinae Ecclesiar. Sax. scr. a. 1551. ut Syn. Trid. exhiberetur. Witt. ex off. Petri Seitz. 559. Tremoniae excud. Alb. Sartor. 560. 12. Lemg. 561. Witt. ex off. J. Lufft. 562. 573. Legitur etiam in *Melanchth*. Opp. a *Peucero* edit. P. I. Wit. 562. 580. f.

4) Confessio odder Bekantnus des Glaub. etlicher Fursten vnd Stedte; Vberantw. Keis. Maiest., auff d. Reichst. gehalten, zu Augsp. A. M. D. XXX. Apol. d. C. mit vleis emendirt. (In Apol. titulo:) Ap. d. C. n. d. Latin verdeudscht dch. D. Just. Jonam. M. DXXXIII. (Ad extr.) Gedr. zu Witt. dch. G. Rhau. Repetita est: Tüb. dch. U. Morhart, 535. Witt. dch. G. Rhau. 540. 8. 4. Lpz. dch. Nic. Wolrab, 540. Witt. dch. G. Rhau, 542 (?). Frkf. an d. Od. dch. J. Eichorn, 553. Witt. 556. Witt. dch. P. Seitz. 556. Heydelb. dch. Joh. Kohlen, 558. 4. Witt. dch. G. Rhau Erben, 561. Witt. dch. H. Lufft. 567. Luthers Werke. Witt. 9. T.

5) *Conventus Numburg*. in nova Confessionis praefatione ad *Ferdinandum I.*: „hernachmals Anno ꝛc. Vierzig vnnd zwey vnnd vierzig obgemelte Confession etwas statlicher vnnd Aussfuhrlicher widerholet, Auch aus grund Heilliger Schrifft erklert vnnd gemehret, Das auch abermals zu Wittemberg in Druck gegeben worden. Diselbe auch auf dem damals angestelltem Colloquio zu Worms von den Stendenn solcher Confession verwandt den Kays. Collocutorn widerumb vbergeben angenohmen, vnnd darüber Colloquirt worden.“ Cod. msc. *Berol.* ed. *Weber*. T. II. App. II. *Camerarius* in Vita Melanchthonis: „Operam dedit Philippus, ut alicubi expositio esset dilucidior et plenior. Nam praeclare dicitur, multa diem monere et posterioribus cogitationibus priores fieri meliores. Nihil tamen aliter factum, neque ullum mutatum dogma, neque momenta rerum conversa sunt.“

6) *Chemnitii* opus *Julii* Ducis Brunsu. auspiciis a. 1569. editum saepiusque repetitum est.

7) Quod Corpori Philippico Jenenses opposuerunt. Jen. imp. haer. Th. Rebarthi. 571. f.

8) Weber. T. II. p. 336 ss.

9) Weber. T. II. p. 331 ss. cf. nt. 5.

10) Corpus doctrinae christianae. Quae est summa orth. et cath. dogmatis expl. a. *Ph. Melanchth*. Lps. 560. f. 561. 8. 563. f. 565. 572. 8. Argent. 580. 8.

11) Corpus doctr. chr. das ist d. gantze Summa d. echt waren chrstl. Lehre. Lpz. 560. 562. Frkf. 560. 569. Witt. 570. Zerbst. 585. f.

12) Corpus doctr. chr. welcker schall up vnser Dorrdums Jo. Friedrich ꝛc.

Hertoge tho Stettin Vörordening tho alle Pomersche Kercken — gelmet werden. Witt. 565. f.

13) Confessio od. Bekentnis d. Glaub., Durch d. durchleuchtigst. — Herrn Johans Hertzogen zu Sachssen — Vnd dieser Conf. Repetitio, geschr. von wegen d. Conc. zu Trident A. 1551, Vnd dch. d. durchl. — Herrn Augustum Hertz. zu Sachss. Churf. von wegen der Visitation jtzt wider in druck verordnet, A. 1555. Wittemb. 4. (Ex adverso Insigne Saxonicum. In extr. :) Ged. zu Witt. dch. G. Rhawen Erben. Denuo: Witt. 558. 4.

14) Dissentiente quidem *Joanne Friderico* Vimariensi, Conventus Numburgensis: „Es ist aber Vnser gemuet vnnd meinung gar nicht Das Wir durch diese widerholung vnnd Subscription obgemelter ersten Abgedruckten Confession Von obberurtter anderweit Anno ꝛc. 40. vbergebenen Vnnd erklerten Confession mit dem Wenigsten wolten abweichen, oder Vnns dauon führen lassenn, Dan weill diselb vff mehrmall gehabte Vnderredt vnnd mit dem gegenteill gehaltene Disputationen in etlichen Artickeln derhalben desto Ausfhurlicher gestellet, Damit die Göttliche Wahrheit vmb so viel desto mehr an den Tag kommen — So konnten Wir eben so wenig von derselben als von der Ersten Vnserer Vorfahren vnnd zum theill Vnserer vbergebener Confession abweichen Darzu Wir dan destomehr bewogen Weill solche erklärte Conf. So Anno ꝛc. Viertzig vnnd zweyvndviertzig in Druck gegeben jetzund den mehrem theill bei Vnsern Kirchen vnd Schulen in gebrauch." Cf. nt. 5.

15) Weber. T. II. p. 291 ss.

EDITIONIS PRINCIPIS PRAEFATIO.

Ad Lectores.

Haec Confessio, prorsus ignorantibus Principibus, qui eam Caesari exhibuerunt, ab avaro aliquo typographo ante duos menses*) publicata est. Et ita excusa est, ut multis in locis appareat de industria depravatam esse. Cum autem Principes, nec si velint, queant eam nunc e manibus hominum extorquere, et tamen periculum sit, ne mendae illae primae editionis pariant novas calumnias, necesse fuit recognitam et emendatam denuo edere, quia non solum ad existimationem Principum, sed etiam ad religionem pertinet, praestare, ne ipsorum titulis spargantur in vulgus hujus generis mendosa scripta. Quare nunc emittimus probe et diligenter descriptam Confessionem, ex exemplari bonae fidei. Addidimus et Apologiam, quae etiam Caes. Majestati oblata est. Verebamur enim futurum, ut alibi ederetur non foelicius, quam edita est Confessio. Quanquam autem adversarii placari nolint, tamen speramus omnes bonos ac prudentes viros ubique gentium, his libellis lectis, intellecturos esse, quod nullum dogma contra autoritatem Scripturae Sanctae et Catholicae Ecclesiae profiteamur: sed quod nostri optimo jure quosdam abusus reprehenderint, et praecipuis locis doctrinae Christianae, qui ad id tempus perniciosissimis opinionibus obruti fuerant,

*) Editio a. 1531. posterior, accuratam temporis rationem retinens, exhibet: ante semestre. Haec vero lectio in editione etiam a. 1542. remansit.

lumen attulerint. De justicia fidei omnia templa, monasteria, scholae, denique libri omnes Theologorum recentium antea muti erant. In doctrina poenitentiae nusquam tradebatur certa et firma consolacio conscientiarum. Nemo docebat peccata remitti per fidem in Christum. Doctrina satisfactionum carnificina erat conscientiarum. Sacramenta impie prophanata sunt, postquam recepta est opinio, quod ex opere operato justificent. Et haec opinio doctrinam fidei prorsus oppressit, et multiplicem Idolatriam peperit. Traditiones humanae plus quam labyrinthi erant, quia partim Judaicis ac supersticiosis, partim tyrannicis interpretacionibus, in infinitum auctae fuerant. Postea relaxatio traditionum collata fuit ad questum. Haec vicia nostri reprehenderunt, non ut Ecclesiasticam politiam dissolverent, sed ut gloriam Christi illustrarent, ut Evangelium nativae puritati restituerent, ut piis conscientiis consulerent. Neque nunc possunt deserere patrocinium veritatis, cum Christus dicat: Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in coelis est. Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui in coelis est. Nunc igitur rogamus omnes bonos viros, ne de nobis tantum ex adversariorum scriptis aut clamoribus judicium faciant, qui miris technis et calumniis veritatem obruere conantur, sed quod aequissimum est, audiant nos quoque et causam totam cognoscant, quae cum ad gloriam Dei, ad religionem, et ad salutem animarum pertineat, nemini debet esse ignota.

CONFESSIONIS VARIATAE VARIETAS.

[Pars I.]

II. BC: Item docent, quod post lapsum Adae omnes homines, naturali modo propagati, nascentes habeant peccatum originis. Intelligimus autem peccatum originis, quod sic vocant Sancti Patres, et omnes Orthodoxi et pie eruditi in Ecclesia, videlicet reatum, quo nascentes propter Adae lapsum rei sunt irae Dei et mortis aeternae, et ipsam corruptionem humanae naturae propagatam ab Adam. Et haec naturae humanae corruptio, defectus justiciae, seu integritatis, seu obedientiae originalis, et concupiscentiam complectitur.

Estque defectus, horribilis coecitas et inobedientia, scilicet carere illa luce ac noticia Dei, quae fuerat futura in natura integra, item carere illa rectitudine, hoc est perpetua obedientia,

vera, pura ac summa dilectione Dei, et similibus donis integrae naturae. Quare defectus illi et concupiscentia sunt res damnata et sua natura digna morte. Estque vicium originis vere peccatum, damnans et afferens nunc quoque aeternam mortem his, qui non renascuntur per Baptismum et Spiritum Sanctum.

Damnant Pelagianos, qui negant peccatum originis, et sentiunt defectus illos seu concupiscentiam esse res indifferentes seu poenas tantum, nec esse res sua natura damnatas, et somniant hominem Legi Dei satisfacere posse, et propter hanc propriam obedientiam coram Deo justum pronunciari.

III. 5, 6. BC: misso in corda eorum Spiritu Sancto, et sanctificatis det vitam aeternam. Idem Christus palam est rediturus, ut judicet vivos et mortuos resuscitatos, juxta Symbolum Apostolorum.

IV. BC: Ut autem consequamur haec beneficia Christi, scilicet remissionem peccatorum, justificationem et vitam aeternam, dedit Christus Evangelium, in quo haec beneficia nobis proponuntur, sicut scriptum est, Lucae ultimo: Predicari poenitentiam in nomine ejus, et remissionem peccatorum inter omnes gentes. Cum enim omnes homines, naturali modo propagati, habeant peccatum, nec possint vere Legi Dei satisfacere, Evangelium arguit peccata, et ostendit nobis Mediatorem Christum, et sic docet nos de remissione peccatorum.

Cum Evangelium arguit peccata nostra, corda perterrefacta statuere debent, quod gratis nobis propter Christum donentur remissio peccatorum et justificatio per fidem, qua credere et confiteri debemus, haec nobis donari propter Christum, qui pro nobis factus est hostia, et placavit Patrem. Quanquam igitur Evangelium requirit poenitentiam, tamen ut remissio peccatorum certa sit, docet eam gratis donari, hoc est, non pendere ex conditione dignitatis nostrae, nec dari propter ulla praecedentia opera, aut dignitatem sequentium. Fieret enim incerta remissio, si ita sentiendum esset, tum demum nobis contingere remissionem peccatorum, postquam eam praecedentibus operibus meriti essemus, aut satis digna esset poenitentia.

Conscientia enim in veris pavoribus nullum invenit opus, quod possit opponere irae Dei, et Christus nobis donatus et propositus est, ut sit Propitiator. Hic honos Christi non debet transferri in nostra opera. Ideo Paulus dicit: Gratis salvati estis. Item: Ideo ex fide gratis, ut sit firma promissio; hoc est, ita erit certa remissio, cum sciemus eam non pendere ex conditione nostrae dignitatis, sed donari propter Christum. Haec est firma et necessaria consolatio piis et perterrefactis mentibus. Atque ita docent et S. Patres, et extat apud Ambrosium memorabilis et insignis sententia, his verbis: Hoc constitutum est a Deo, ut qui credit in Christum, salvus sit, sine opere, sola fide gratis accipiens remissionem peccatorum.

Et fidei vocabulum, non solum cognitionem historiae de Christo significat, sed etiam credere et assentiri huic promissioni, quae

est Evangelii propria, in qua propter Christum nobis promittuntur remissio peccatorum, justificatio et vita aeterna. Nam et haec promissio ad historiam de Christo pertinet, sicut et in Symbolo additus est historiae hic articulus: Credo remissionem peccatorum. Et ad hunc articulum reliqui de historia Christi referri debent. Nam id beneficium est finis historiae, ideo Christus passus et resuscitatus est, ut propter ipsum nobis donarentur remissio peccatorum et vita aeterna.

V. BC: Itaque instituit Christus ministerium docendi Evangelii, quod praedicat poenitentiam et remissionem peccatorum. Estque utraque praedicatio universalis, omnium peccata arguit, et omnibus credentibus promittit remissionem peccatorum, ut non sit incerta remissio, sed ut omnes perterrefactae mentes sciant se debere credere, quod certo donetur ipsis remissio peccatorum propter Christum, non propter ipsorum merita, aut dignitatem. [C: Hi omnes certo consequuntur remissionem peccatorum.] Et cum hoc modo consolamur nos promissione seu Evangelio, et erigimus nos fide, simul datur nobis Spiritus Sanctus. Nam Spiritus Sanctus datur et est efficax per verbum Dei et per Sacramenta. Cum Evangelium audimus aut cogitamus, aut Sacramenta tractamus, et fide nos consolamur, simul est efficax Spiritus Sanctus, juxta illud Pauli ad Galatas tertio: Ut promissio ex fide Jesu Christi detur credentibus. Et ad Corinthios: Evangelium est ministerium Spiritus. Et ad Roma: Fides ex auditu est. Cum igitur fide nos consolamur, et liberamur a terroribus peccati per Spiritum Sanctum, concipiunt corda caeteras virtutes, agnoscunt vere misericordiam Dei, concipiunt veram dilectionem, verum timorem Dei, fiduciam, spem auxilii divini, invocationem, et similes fructus Spiritus.

Damnantur illi, qui de hac fide, qua remissio peccatorum accipitur, nihil docent, sed jubent conscientias dubitare, an consequantur remissionem. Et addunt hanc dubitationem non esse peccatum. Item docent, homines consequi remissionem peccatorum, propter propriam dignitatem: non docent, credendum esse, quod gratis propter Christum remissio peccatorum donetur.

Damnantur item fanatici spiritus, qui fingunt Spiritum Sanctum dari, aut efficacem esse, sine verbo Dei. Et ob eam causam contemnunt ministerium Evangelii et Sacramentorum, et quaerunt illuminationes sine verbo Dei et extra Evangelium, atque ita abducunt animos a verbo Dei ad proprias opiniones, quod est perniciosissimum. Tales olim fuerunt Manichaei, Enthusiastae, et nunc sunt Anabaptistae. Hujusmodi furores constanter damnamus. Abolent enim verum usum verbi Dei, et falso somniant sine verbo Dei accipi Spiritum Sanctum, et freti suis opinionibus comminiscuntur impia dogmata, et efficiunt infinitam dissipationem.

VI. BC: Item docent, quod cum fide reconciliamur, necessario sequi debeat justicia bonorum operum, quae Deus nobis mandavit, sicut et Christus praecepit: Si vis in vitam ingredi, serva mandata. Sed quia tanta est infirmitas humanae naturae, ut nemo Legi satisfacere possit, necesse est docere homines, non solum

quod Legi obediendum sit, sed etiam quomodo placeat haec obedientia, ne conscientiae incidant in desperationem, cum intelligant [C: intelligunt] se non satisfacere Legi. Placet igitur haec obedientia, non quia Legi satisfacit, sed quia persona est in Christo reconciliata fide, et credit sibi reliquias peccati condonari. Semper igitur sentiendum est, nos consequi remissionem peccatorum, et personam pronunciari justam, id est acceptari gratis propter Christum, per fidem. Postea vero placere etiam obedientiam erga Legem, et reputari quandam justiciam, et mereri premia. Non enim potest conscientia opponere judicio Dei propriam mundiciem, aut opera, sicut Psalmus testatur: Non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur coram te omnis vivens. Et Joannes ait: Si dixerimus, quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus: si confiteamur peccata nostra, fidelis et justus est, ut remittat nobis peccata nostra. Et Christus inquit: Cum feceritis omnia, dicite, servi inutiles sumus. Postquam autem persona reconciliata et justa fide, id est, accepta est, placet et obedientia, et reputatur esse quaedam justicia. Sicut Joannes inquit: Omnis qui in eo manet, non peccat. Et 2 Cor. 1: Gloria nostra haec est testimonium conscientiae nostrae.

Ac debet haec obedientia repugnare pravis cupiditatibus, et subinde spiritualibus exercitiis fieri purior, et cavere, ne quid committamus contra conscientiam; juxta illud: Summa Legis est dilectio ex puro corde et conscientia bona, et fide non ficta. Qui vero obtemperant pravis cupiditatibus, et agunt contra conscientiam, versantur in peccatis mortalibus, nec fidei justiciam, nec justiciam bonorum operum retinent; juxta illud Pauli: Qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.

VII. BC: Item docent, quod una Sancta Ecclesia perpetuo mansura sit. Est autem Ecclesia Christi proprie congregatio membrorum Christi, hoc est, Sanctorum, qui vere credunt et obediunt Christo; etsi in hac vita huic congregationi multi mali et hypocritae admixti sunt, usque ad novissimum judicium. Habet autem Ecclesia, proprie dicta, signa sua, scilicet puram et sanam Evangelii doctrinam, et rectum usum Sacramentorum. Et ad veram unitatem Ecclesiae satis est consentire de doctrina Evangelii et administratione Sacramentorum. Nec necesse est ubique similes esse traditiones humanas, seu ritus ab hominibus institutos. Sicut et Paulus docet, cum ait: Unus Dominus, una fides, unum Baptisma, unus Deus et Pater omnium etc.

VIII. 1. BC: Cum autem in hac vita admixti sint Ecclesiae multi mali et hypocritae, qui tamen societatem habent externorum signorum cum Ecclesia, licet uti Sacramentis etc.

IX. BC: De Baptismo docent, quod necessarius sit ad salutem, tanquam ceremonia a Christo instituta. Et quod per Baptismum offeratur gratia Dei, et quod infantes sint baptizandi, et quod infantes per Baptismum Deo commendati, recipiantur in gratiam Dei, et fiant filii Dei, sicut Christus testatur, loquens de parvulis in Ecclesia, Matth. 18: Non est voluntas Patris vestri, qui in coelis est, ut pereat unus ex parvulis istis.

Damnant Anabaptistas, qui improbant Baptismum infantium (C: infantum), et affirmant infantes, sine Baptismo et extra Ecclesiam Christi, salvos fieri.

X. BC: De Coena Domini docent, quod cum pane et vino vere exhibeantur corpus et sanguis Christi vescentibus in Coena Domini.

XI. BC: XII. De confessione peccatorum docent etc. — necessaria delictorum enumeratio. Est enim impossibilis enumeratio omnium delictorum, juxta illud: Delicta quis intelligit?

XII. BC: XI. 2.—impertire absolutiónem debeat. 3—9. Constat autem poenitentia, hoc est, conversio impii, proprie his duabus partibus. Altera est contritio, hoc est, terrores incussi conscientiae, agnito peccato, in quibus et iram Dei agnoscimus, et dolemus nos peccasse, et peccata detestamur ac fugimus. Simul Joel concionatur: Scindite corda vestra, et non vestimenta vestra, et convertimini ad Dominum, Deum vestrum etc. Altera pars est fides, quae concipitur ex Evangelio seu absolutione, et credit propter Christum certo remitti peccata, et consolatur conscientiam, et ex terroribus liberat. De qua fide Paulus loquitur, cum ait: Justificati fide pacem habemus. Deinde sequi debent boni fructus poenitentiae, hoc est, obediéntia erga Deum; juxta illud: Debitores sumus, non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vivetis, moriemini. Sed si Spiritu actiones corporis mortificabitis, vivetis.

Damnant Novatianos, qui nolebant absolvere eos, qui lapsi post Baptismum, redibant ad poenitentiam. 10. A: Rejiciuntur et isti, qui non docent remissionem peccatorum per fidem contingere, sed docent remissionem peccatorum contingere propter nostram dilectionem et opera. Rejiciuntur et isti, qui Canonicas satisfactiones docent necessarias esse ad redimendas poenas aeternas aut poenas purgatorii. BC: Damnant et illos, qui non docent remissionem peccatorum per fidem gratis propter Christum contingere: sed contendunt remissionem peccatorum contingere propter dignitatem contritionis, dilectionis, aut aliorum operum, et jubent dubitare conscientias in poenitentia, an consequantur remissionem peccatorum, et affirmant hanc dubitationem non esse peccatum.

Damnant et istos, qui Canonicas satisfactiones docent necessarias esse ad redimendas poenas aeternas aut poenas purgatorii, etsi fatemur bonis operibus mitigari praesentes calamitates, sicut Esaias docet, capite 58: Frange esurienti panem tuum etc. et requiem tibi dabit Dominus semper. B: Rejiciunt et indulgentias, quae sunt condonationes commentitiarum satisfactionum.

BC: Damnant et Anabaptistas, qui negant semel justificatos iterum posse amittere Spiritum Sanctum. Damnant et illos, qui contendunt aliquibus tantam perfectionem in hac vita contingere, ut ne quidem possint iterum peccare.

XIII. BC: De usu Sacramentorum docent, Sacramenta instituta esse, non modo ut sint notae professionis inter homines, sed multo magis, ut sint signa et testimonia voluntatis Dei erga nos,

proposita ad excitandam et confirmandam fidem in his, qui utuntur eis. Itaque utendum est Sacramentis ita, ut accedat fides, quae credat promissionibus, quae per Sacramenta exhibentur et ostenduntur. Hac fide accipimus promissam gratiam, quam Sacramenta significant, et Spiritum Sanctum.

Damnant igitur Pharisaicam opinionem, quae obruit doctrinam de fide, nec docet fidem in usu Sacramentorum requiri, quae credat propter Christum nobis gratiam dari. Sed fingit homines justos esse, propter usum Sacramentorum ex opere operato, et quidem sine bono motu utentium.

XIV. *add.* BC: Sicut et Paulus precipit Tito, ut in civitatibus Presbyteros constituat.

XV. BC: De ritibus Ecclesiasticis, qui sunt humana auctoritate instituti, docent, ritus illos servandos esse, qui sine peccato servari possunt, et ad tranquillitatem et bonum ordinem in Ecclesia conducunt, ut certae feriae, certae cantiones piae, et alii similes ritus.

Sed de hoc ipso genere docent, non esse onerandas conscientias superstitiosis opinionibus, hoc est, non est sentiendum, ordinationes illas humanas esse justiciam coram Deo, aut mereri remissionem peccatorum, aut cultus necessarios esse ad justiciam Evangelii. Sed sentiendum est, quod sint res adiaphorae, quae extra casum scandali omitti possint. Sed illi peccant, qui cum scandalo eas violant, ut qui suarum Ecclesiarum tranquillitatem temere perturbant etc.

Rejiciuntur igitur traditiones, quae sine peccato non possunt observari, ut traditio de celibatu. Rejicitur et impia opinio de traditionibus et votis, in qua fingitur, cultus, humana autoritate excogitatos, mereri remissionem peccatorum, esse satisfactiones pro peccatis etc. Cujusmodi falsae persuasiones de votis, de certis jejuniis etc. in Ecclesia ab indoctis sparsae sunt.

XVI. BC: De rebus civilibus docent, quod legitimae ordinationes civiles sint bona opera et ordinationes Dei, sicut Paulus testatur: Quae sunt potestates, a Deo ordinatae sunt. Docent igitur, quod Christianis liceat Magistratus gerere, exercere judicia, judicare res ex Imperatoriis et aliis praesentibus legibus, supplicia jure constituere, jure bellare, militare, lege contrahere, tenere proprium, jusjurandum postulantibus Magistratibus dare, contrahere legitima conjugia, artes probatas legibus exercere.

Damnant Anabaptistas, qui interdicunt haec civilia officia Christianis.

Damnant et illos, qui Evangelicam perfectionem collocarunt in desertione civilium officiorum, cum Evangelica perfectio sit spiritualis, hoc est, consistat in motibus cordis, in timore Dei, fide, dilectione, obedientia. Evangelium enim concionatur de quadam aeterna justicia cordis: nec abolet interim politiam aut oeconomiam, sed maxime postulat eas in hac vita corporali conservari, tanquam ordinationes Dei, et in talibus ordinationibus exercere caritatem. Itaque Christiani necessario debent obedire praesen-

tibus Magistratibus ac legibus, nisi cum jubent peccare, tunc enim magis debent obedire Deo, quam hominibus, Actorum 4.

XVII. 2. BC: et hominibus piis — *om.* electis. 4, 5. Damnamus Anabaptistas, qui nunc Judaicas opiniones spargunt, fingunt ante resurrectionem pios regna mundi occupaturos esse, ubique deletis aut oppressis impiis. Scimus enim, quod pii debeant obedire praesentibus Magistratibus, non eripere eis imperia, non dissipare politias per seditionem, quia Paulus praecipit: Omnis anima Magistratui suo subdita sit. Scimus item, quod Ecclesia in hac vita subjecta sit cruci, et primum post hanc vitam glorificabitur; sicut Paulus inquit: Oportet nos similes fieri imagini (C: imaginis) Filii Dei. Quare Anabaptistarum amentiam et diabolicum furorem prorsus damnamus et execramur.

Damnamus et Origenistas, qui finxerunt diabolis et damnatis finem poenarum futurum esse.

XVIII. 2, 3. BC: — efficiendae justiciae spiritualis, quia Paulus dicit: Animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei. Et Christus dicit: Sine me nihil potestis facere. Efficitur autem spiritualis justicia in nobis, cum adjuvamur a Spiritu Sancto. Porro Spiritum Sanctum concipimus, cum verbo Dei assentimur, ut nos fide in terroribus consolemur, sicut Paulus docet, cum ait: Ut promissionem Spiritus accipiatis per fidem. 6. BC: ex Deo et per ipsum. 8, 9. BC: Haec Augustini sententia praeclare docet, quid libero arbitrio tribuendum sit, et diserte discernit civilem disciplinam, seu exercitia rationis humanae, a spiritualibus motibus, vero timore, patientia, constantia, fide, invocatione, in asperrimis tentationibus, inter insidias diaboli, in terroribus peccati. In his certe opus est, regi nos et juvari a Spiritu Sancto, sicut Paulus inquit: Spiritus adjuvat infirmitatem nostram.

Damnamus Pelagianos, et similes, qui docent, quod sine Spiritu Sancto, solis naturae viribus possimus Deum super omnia diligere, Legem Dei facere, quo ad substantiam actuum. Haec somnia ingenue et necessario reprehendimus, obscurant enim beneficia Christi. Nam ideo proponitur in Evangelio Mediator Christus, et promittitur misericordia, quia humana natura non potest satisfacere Legi, sicut Paulus testatur, cum ait, Rom. 8: Sensus carnis inimicitia est adversus Deum; Legi enim Dei non est subditus, ac ne potest quidem subjici. Quanquam enim externa opera aliquo modo potest efficere humana natura per sese, potest enim continere manus a furto, a caede: tamen interiores motus, ut verum timorem, (C: veram) fiduciam, patientiam, castitatem, non potest efficere, nisi Spiritus Sanctus gubernet et adjuvet corda nostra. Et tamen in hoc loco illud etiam docemus, Dei mandatum esse, ut etiam carnales coerceantur diligentia rationis et illa civili disciplina, sicut Paulus inquit: Lex est paedagogus in Christum. Item: Lex est injustis posita.

XIX. BC: — impiorum hominum, quae avertit se a Deo ad alias res contra mandata Dei. Ideo Christus etc.

XX. BC: Quod adversarii criminantur nos, negligi a nobis doctrinam de bonis operibus, manifesta calumnia est. Extant

enim libri nostrorum, in quibus pie et utiliter docent de bonis operibus, quae opera in qualibet vocatione Deo placeant. Cumque in Ecclesiis magnum olim fuerit silentium de precipuis operibus, scilicet de exercitiis fidei, et de laude politicorum operum, et magna ex parte consumerentur omnes conciones in laudibus traditionum humanarum, in feriis, jejuniis, Monachatu, fraternitatibus, peregrinationibus, cultu Sanctorum, rosariis, et aliis inutilibus cultibus ornandis: nunc Dei beneficio revocatur Ecclesia ad veros et utiles cultus, quos Deus probat et requirit. Prophetae gravissimis concionibus deplorant hanc Ecclesiae calamitatem, quod, veris cultibus extinctis, in Ecclesia regnaturae sint humanae ceremoniae et impia fiducia ceremoniarum. Et ab hoc errore revocant Ecclesiam ad veros cultus, ad vera bona opera. Quid potest dici gravius concione illa Psalmi 49: Deus Deorum, Dominus locutus est, et vocavit terram. Hic Deus universo generi humano concionatur, damnat ceremoniarum fiduciam, et alios cultus proponit, et significat se valde irasci his, qui in Ecclesia ita praedicant ceremonias, ut veros cultus obruant. Similes extant multae conciones in Prophetis, ut Esaiae 58. Et Zachariae 7. Michae 6. Et Oseas clamitat: Misericordiam volo, non sacrificium; et noticiam Dei plus quam holocausta. Nec obscurum est, multos bonos et doctos viros etiam ante hanc aetatem desiderasse doctrinam de consolatione conscienciarum et de operum discrimine meliorem. Debet enim in Ecclesia extare utraque doctrina, videlicet Evangelium de fide, ad erudiendas et consolandas conscientias, debet etiam proponi, quae sint vere bona opera, qui sint veri cultus Dei. Sed adversarii, quia corrumpunt doctrinam de fide, primum non possunt conscientiis firmam consolationem proponere. Jubent enim dubitare de remissione peccatorum: et tamen postea jubent quaerere remissionem per propria opera, affingunt Monachatus et alia opera. Deinde abolent et veros cultus: nam invocatio et caetera spiritualia exercitia executiuntur animis, non confirmatis fiducia Christi. Praeterea nec placent Deo opera secundae tabulae, nisi fides accedat, quod propter Christum placeat haec inchoata et imperfecta obedientia. Tertio obscurant opera a Deo mandata, et longe anteferunt humanas traditiones. Has ornant speciosissimis titulis, vocant eas Evangelicam perfectionem; interim de officiis vocationis, Magistratu, conjugio, ita frigide docuerant, ut multi graves viri dubitaverint, an haec vitae genera placerent Deo. Itaque Concionatores nostri, bono studio utrumque doctrinae genus illustraverunt, proponunt Evangelium de fide, et addunt piam doctrinam de operibus.

De Fide.

Primum igitur de fide et justificatione sic docent, Christus apte complexus est summam Evangelii, cum, Lucae ultimo, jubet praedicari in nomine suo poenitentiam et remissionem peccatorum. Nam Evangelium arguit peccata, et requirit poenitentiam, et simul offert remissionem peccatorum propter Christum, gratis, non

propter nostram dignitatem. Et sicut universalis est poenitentiae praedicatio, ita et promissio gratiae universalis est, et omnes credere jubet et accipere beneficium Christi, sicut Christus inquit: Venite ad me omnes, qui onerati estis. Et Paulus ait: Dives est in omnes etc. Quanquam igitur contritio aliqua seu poenitentia necessaria est, tamen sentiendum est, donari nobis remissionem peccatorum, et fieri nos ex injustis justos, id est, reconciliatos seu acceptos et filios Dei, gratis, propter Christum, non propter dignitatem contritionis, aut aliorum operum praecedentium aut sequentium. Sed fide hoc beneficium accipiendum est, qua credere nos oportet, quod propter Christum nobis donentur remissio peccatorum et justificatio. Haec sententia firmam consolationem perterrefactis mentibus affert; et quam necessaria sit Ecclesiae, peritae conscienciae facile judicare possunt, et nihil habet absurdi, nihil perplexum, nihil sophisticum. Non est hic opus disputationibus de predestinatione, aut similibus. Nam promissio est universalis, et nihil detrahit operibus, imo exuscitat ad fidem et vere bona opera. Nam remissio peccatorum transfertur a nostris operibus ad misericordiam, ut sit beneficium certum, non, ut nos nihil agamus, sed multo magis, ut sciamus, quomodo placeat Deo nostra obedientia in tanta infirmitate nostra. Hanc sententiam, qua et illustratur honos Christi, et piis mentibus consolatio dulcissima et firmissima proponitur, quae veram misericordiae divinae cognitionem continet, et veros cultus, et aeternam vitam parit, aspernari ac damnare, plusquam Pharisaica coecitas est. Olim cum haec consolatio non proponeretur, multae pavidae conscienciae mederi sibi conabantur operibus, alii confugiebant ad Monasticam vitam, alii alia opera eligebant, quibus mererentur remissionem peccatorum et justificationem. Sed nulla est firma consolatio praeter hanc doctrinam Evangelii, quae jubet credere, quod gratis nobis propter Christum donentur remissio peccatorum et justificatio; estque haec tota doctrina comparata ad verum illud certamen perterrefactae conscientiae.

Sed addemus aliquot testimonia. Paulus, Rom. 3: Justificamur gratis, ipsius gratia, per redemptionem, quae est in Christo Jesu, quem proposuit Deus Propitiatorem, per fidem in sanguine suo.

Rom. 4: Ei autem, qui non operatur, credit autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justiciam.

Ephes. 2: Gratia salvati estis per fidem, et hoc non ex vobis, Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur. In his sententiis et similibus, diserte docet Paulus, gratis nobis donari remissionem peccatorum et justificationem, non propter nostrorum operum dignitatem. Et in capite quarto ad Romanos copiose disputat, quare hac consolatione nobis opus sit. Si enim promissio penderet ex dignitate nostrorum operum, fieret incerta. Ut igitur adversus terrores peccati et mortis habeamus certam et firmam consolationem, et fides consistere possit, necesse est eam sola misericordia niti, et non nostra dignitate. Propterea Paulus inquit: Ideo ex fide secundum gratiam, ut sit firma promissio. Neque

enim opponi judicio Dei possunt opera nostra, juxta illud: Si iniquitates observaveris, quis sustinebit? Ideoque Mediator nobis donatus est Christus, nec transferendus est ejus honos in nostra opera.

Cum igitur dicimus: fide justificamur; non hoc intelligimus, quod justi simus propter ipsius virtutis dignitatem: sed haec est sententia, consequi nos remissionem peccatorum et imputationem justiciae, per misericordiam propter Christum. Verum haec misericordia non potest accipi, nisi fide, et fides hic non tantum historiae noticiam significat, sed significat credere promissioni misericordiae, quae nobis propter Mediatorem Christum contingit. Et cum hoc modo fides intelligitur de fiducia misericordiae, non dissentiunt inter se Jacobus et Paulus. Quod enim inquit Jacobus: Daemones credunt et contremiscunt; intelligit fidem de noticia historiae: haec non justificat, norunt enim historiam etiam impii ac diaboli. Paulus vero cum inquit: Fides reputatur ad justiciam etc. loquitur de fiducia misericordiae promissae propter Christum, estque sententia, homines justos pronunciari, id est, reconciliari, per misericordiam, non propter dignitatem propriam, sed hanc misericordiam, promissam propter Christum, oportet fide accipi. Jam bonas mentes nihil offendet novitas hujus Paulinae figurae: Fide justificamur; si intelligant proprie de misericordia dici, eamque veris et necessariis laudibus ornari. Quid potest enim esse gratius conscientiae afflictae ac pavidae in veris doloribus, quam audire, hoc esse mandatum Dei, hanc esse vocem sponsi Christi, ut statuant certo donari remissionem peccatorum seu reconciliationem, non propter nostram dignitatem, sed gratis per misericordiam, propter Christum, ut beneficium sit certum. Significat autem justificatio in his Pauli sententiis remissionem peccatorum, seu reconciliationem, seu imputationem justiciae, hoc est, acceptationem personae.

Nec afferimus novum dogma in Ecclesiam. Nam hanc de fide doctrinam Scriptura copiose tradit, et Paulus hunc locum praecipue tractat in aliquot Epistolis, et docent idem S. Patres. Sic enim inquit Ambrosius de vocatione gentium: Vilesceret redemptio sanguinis Christi, nec misericordiae Dei humanorum operum praerogativa succumberet, si justificatio, quae fit per gratiam, meritis praecedentibus deberetur, ut non munus largientis, sed merces esset operantis. Et multae sunt integrae hac de re apud Augustinum disputationes, hujus haec sunt verba: Quandoquidem per Legem ostendit homini infirmitatem suam, ut ad ejus misericordiam per fidem confugiens sanaretur. Dictum est enim, quod Legem et misericordiam in lingua portet: Legem scilicet, qua reos faciat superbos; misericordiam vero, qua justificet humiliatos. Justicia ergo Dei per fidem Jesu Christi in omnes, qui credunt etc.

Et Synodus Milevitana scribit: Nonne satis ostenditur hoc actum esse per Legem, ut peccatum cognosceretur, et sic adversus victoriam peccati ad divinam gratiam, quae in promissionibus proposita est, confugeretur, ut ad liberationem quererentur promis-

siones Dei, [C: hoc est, gratia Dei,] et incipiat esse in homine justicia, non sua, sed Dei.

De bonis operibus.

Cum necessariam de fide doctrinam et consolationem Ecclesiis proponimus, additur et doctrina de bonis operibus, quod videlicet necessaria sit in reconciliatis obedientia erga Legem Dei. Nam Evangelium concionatur de nova vita, juxta illud: Dabo Legem meam in cordibus eorum. Haec igitur nova vita debet esse obedientia erga Deum, et Evangelium praedicat poenitentiam, nec existere fides potest, nisi in his, qui poenitentiam agunt, quia fides consolatur corda in contritione et terroribus peccati, sicut Paulus docet: Justificati fide pacem habemus. Et de poenitentia dicit, Rom. 6: Vetus noster homo simul crucifixus est, ut aboleatur corpus peccati, ne peccato deinceps serviamus. Et Esaias inquit: Ubi habitabit Dominus? In spiritu contrito et humiliato etc.

Secundo. Inter bona opera praecipuum est, et summus cultus Dei, fides ipsa, et parit multas alias virtutes, quae existere non possunt, nisi prius corda fidem conceperint; Paulus enim dicit: Quomodo invocabunt, nisi crediderint? Donec animi dubitant, an a Deo exaudiantur, donec sentiunt se a Deo rejici, non vere invocant Deum. Sed cum fide agnoscimus misericordiam, confugimus ad Deum, diligimus, invocamus, speramus, expectamus auxilium, obedimus in afflictionibus, quia jam scimus nos esse filios, et placere Deo hoc nostrum sacrificium, nostras afflictiones; hos cultus parit fides. Praeclare igitur inquit Ambrosius: Fides bonae voluntatis et justae actionis genitrix est. Adversarii videri volunt magnifice ornare doctrinam bonorum operum, et tamen de his spiritualibus operibus, de fide, de exercitiis fidei in invocatione, in omnibus vitae negociis, consiliis et periculis, nihil dicunt; ac ne potest quidem recte dici de his exerciciis, si consciencia relinquantur in dubitatione, si nesciant Deum requirere fidem, tanquam precipuum cultum, et cum offunditur oculis illa ingens species externorum operum, mentes, praesertim non satis institutae, abducuntur a conspectu horum exercitiorum interiorum. Necesse est autem in Ecclesia de his interioribus operibus et fructibus Spiritus doceri homines, nam haec opera discrimen faciunt inter pios et hypocritas. Externos cultus, externas ceremonias et alia externa opera prestare etiam hypocritae possunt: at hi cultus tantum sunt verae Ecclesiae, vera poenitentia, timor, fides, invocatio etc. Hi cultus precipue requiruntur et laudantur in Scripturis, ut Psalmo 49: Immola Deo sacrificium laudis, invoca me in die tribulationis etc.

Tertio. Et hac fide, quae consolatur corda in poenitentia, accipimus Spiritum Sanctum, qui datur, ut gubernet et adjuvet nos, ut peccato et diabolo resistamus, et magis magisque agnoscamus infirmitatem nostram, et in nobis crescant agnitio Dei, timor, fides. Quare debet in nobis obediencia erga Deum et nova vita crescere, sicut Paulus docet, renovari nos debere ad

agnitionem Dei, ut efficiatur in nobis nova lux et imago ejus, qui condidit nos etc.

Quarto. Docemus etiam, quomodo haec incheata obedientia placeat Deo. Nam in hac tanta infirmitate et immundicie naturae, Sancti non satisfaciunt Legi, opus igitur est piis consolatione, ut sciant, quomodo haec exigua et imperfecta obedientia Deo placeat. Non enim ideo placet, quia Legi satisfaciat: sed quia personae reconciliatae et justae sunt propter Christum, et credant sibi condonari imbecillitatem suam; sic Paulus docet: Nulla nunc est condemnatio his, qui sunt in Christo etc. Quanquam igitur haec nova obedientia procul abest a perfectione Legis, tamen est justicia et meretur premia, ideo, quia personae reconciliatae sunt. Atque ita de operibus judicandum est, quae quidem amplissimis laudibus ornanda sunt, quod sint necessaria, quod sint cultus Dei et sacrificia spiritualia, et mereantur premia. Sed tamen de persona prius tenenda est haec consolatio, necessaria in certamine conscienciae, quod fide gratis habeamus remissionem peccatorum, et persona justa, id est, reconciliata sit, et heres vitae aeternae, propter Christum; postea vero placere obedientiam, juxta illud: Nunc non estis sub Lege, sed sub gratia. Non enim possunt opponi irae ac judicio Dei nostra opera, sed terrores peccati et mortis vincendi sunt fiducia Mediatoris Christi, sicut scriptum est: O mors, ero mors tua. Et Joan. 6. ait Christus: Haec est voluntas Patris, qui misit me, ut omnis, qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam aeternam. Et Paulus: Justificati fide, pacem habemus. Et Ecclesia semper orat: Dimitte nobis debita nostra. Atque ita de imbecillitate Sanctorum et de fide docent et ipsi S. Patres. Augustinus in Enarratione Psalmi 30. inquit: In tua justicia me erue. [C: erue me: nam si attendas ad justiciam meam, damnas me; in tua justicia me erue.] Est enim justicia Dei, quae et nostra fit, cum donatur nobis. Ideo autem Dei justicia dicitur, ne homo sese putet a seipso habere justiciam; sicut enim dicit Apostolus Paulus: Credenti in eum, qui justificat impium; id est, qui ex impio facit justum. Si agat tanquam ex regula Legis proposita, damnandus est peccator. Hac regula: Si ageret, quem liberaret? omnes enim peccatores invenit. Hoc ait Apostolus: Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei. Quid est, egent gloria Dei? Ut ipse liberet, non tu. Quia tu non potes liberare, indiges Liberatore. Quid est, quod te jactas? quid est, quod de Lege et justicia presumis? Non vides, quid intus tecum pugnet? Non audis decertantem, et confitentem, et adjutorium in pugna desiderantem: Miser ego homo etc. Facile autem judicari potest, necessariam esse Ecclesiae hanc doctrinam, ut sciant homines se non satisfacere Legi, et tamen habeant consolationem, quomodo haec imperfecta obedientia placeat. Hanc doctrinam horribiliter obruerunt olim quaedam absurdae persuasiones, in quibus indocti, contra autoritatem Scripturae et veteris Ecclesiae, finxerunt homines Legi Dei satisfacere, item justos esse propter Legis impletionem etc. Et Monachos perfectos esse et ampliora et praestantiora opera prestare, quam Lex Dei flagitat.

Interim altissimum silentium erat, quomodo fide apprehendendus sit Mediator Christus; sed jubebant dubitare aut confidere propriis operibus.

Ceterum de hac obedientia etiam docemus, eos, qui admittunt peccata mortalia, non esse justos, quia Deus requirit hanc obedientiam, ut resistamus viciosis affectibus. Qui autem non repugnant, sed obtemperant eis contra mandatum Dei, et admittunt actiones contra conscienciam, hi sunt injusti, et neque Spiritum Sanctum, neque fidem, id est, fiduciam misericordiae, retinent. Nam in his, qui delectantur peccatis, nec agunt poenitentiam, ne potest quidem fiducia existere, quae quaerat remissionem peccatorum.

Quinto. Necesse est hoc quoque docere, quomodo facere homines bona opera possint. Modo dictum est, quomodo placeant Deo, hic addimus etiam, quomodo fieri possint. Etsi enim homines suis viribus externa honesta opera utcunque efficere possunt, et hanc disciplinam debent prestare: tamen homines sine fide sunt in potestate diaboli, qui impellit eos ad manifestam turpitudinem, occupat animos eorum impiis et blasphemis opinionibus; id enim est regnum et tyrannis diaboli. Ad haec natura per sese infirma est, et non potest sine auxilio Dei se erigere, et spiritualia opera efficere. Ideo docentur homines, in Evangelio promitti Spiritum Sanctum, qui animos eorum, qui agunt poenitentiam et Evangelio assentiuntur, adjuvet et gubernet. Quare in omni vita, in tanta infirmitate naturae, inter has diaboli insidias, in omnibus periculis, exercenda est fides in invocatione, ut perseverare in fide et obedientia erga Deum possimus. Itaque Zacharias inquit: Effundam super domum David, et super habitatores Jerusalem Spiritum gratiae et precum. Ideo enim vocat Spiritum gratiae, quod Spiritus Sanctus erigat et consoletur perterrefactas mentes, et testetur nos habere Deum placatum; et vocat Spiritum precum, ut fidem assidue in invocatione exerceamus, ut per haec exercitia confirmetur fides et crescat nova vita.

Et verae virtutes sine ulla dubitatione sunt dona Dei: fides, perspicacia judicii in discernendis dogmatibus, magnitudo animi, qualem esse necesse est in his, qui Evangelium docent et confitentur, vera diligentia in regendis Ecclesiis, vera humilitas, non appetere potentiam, non frangi populari favore aut odio, vera castitas etc. Has heroicas virtutes Paulus vocat dona Dei, Rom. 12: Habentes dissimilia dona secundum gratiam nobis datam. Et de his inquit ad Corinth: Haec efficit unus et idem Spiritus, distribuens singulis etc. Debet autem ad haec dona accedere exercitatio nostra, quae et conservat ea, et meretur incrementum, juxta illud: Habenti dabitur. Et Augustinus preclare dixit: Dilectio meretur incrementum dilectionis; cum videlicet exercetur. Habent enim bona opera premia, cum in hac vita, tum post hanc vitam in vita aeterna. Quia enim Ecclesia in hac vita subjecta est cruci et morti corporali, differuntur premia pleraque ad futuram vitam, quae etiamsi per misericordiam

certo propter Christum contingit his, qui fiducia Christi justificati sunt, tamen etiam est compensatio bonorum operum, juxta illud: Merces vestra copiosa est in coelis.

Ex his satis liquet, doctrinam bonorum operum Dei beneficio pie et recte doceri in nostris Ecclesiis. Quanta fuerit olim obscuritas, quanta confusio doctrinae de bonis operibus, bonae mentes satis norunt: Nemo monebat de discrimine humanarum traditionum et Legis divinae, nemo docebat, quomodo placerent bona opera in tanta nostra infirmitate, denique altissimum silentium erat de fide, qua opus est in remissione peccatorum: at explicatis nunc his rebus, tenent piae conscienciae consolationem et certam spem salutis, et intelligunt veros cultus, et norunt, quomodo placeant Deo, et quomodo sint meritorii.

XXI. B: Invocatio est honos, qui tantum Deo Omnipotenti praestandus est, videlicet, Patri aeterno et Filio ac Servatori nostro, Jesu Christo, et Spiritui Sancto. Ac proposuit nobis Deus Filium suum Jesum Christum Mediatorem et Pontificem, interpellantem pro nobis. Propter hunc solum testatur nostras preces audiri et accipi, juxta illud: Quidquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. Item: Unus est Mediator Dei et hominum. Ergo invocantes Deum, offerant suas preces per Filium Dei, sicut in fine precum in Ecclesia dici solet: Per Jesum Christum etc. Haec de invocatione doceri necesse est, sicut alias copiosius de invocatione nostri scripserunt. Econtra vero taxanda et ex Ecclesia prorsus ejicienda est consuetudo invocandi sanctos homines, qui ex hac vita decesserunt: quia hic mos gloriam soli Deo debitam transfert ad homines, tribuit mortuis omnipotentiam, quod Sancti aspiciant motus cordium; tribuit item mortuis officium Mediatoris Christi, et haud dubie obscurat gloriam Christi. Ideo totum morem invocandi sanctos homines, qui ex hac vita discesserunt, damnamus et fugiendum esse censemus. Sed illud prodest, recitare veras historias piorum, quia exempla utiliter docent, si recte proponantur. Cum audimus Davidi condonatum esse lapsum, confirmatur fides in nobis quoque. Constantia Martyrum veterum nunc quoque confirmat animos piorum. Ad hanc utilitatem recitare historias utile est; sed tamen prudentia in accommodandis exemplis opus est. C: De veneratione Sanctorum docent, quod utile sit Sanctorum memoriam proponere, ut eorum exemplis fidem nostram confirmemus, item ut eorum fidem et bona opera imitemur, quantum cujusque vocatio requirit, ut Caesar exemplum Davidis imitari potest in bello gerendo ad repellendos Turcas; nam uterque Rex est. Debemus etiam gratias Deo agere, quod tam multa et gloriosa exempla misericordiae suae proposuerit Ecclesiae in Sanctis; item, quod Ecclesiam pulcherrimis donis ac virtutibus Sanctorum ornaverit. Laudandi sunt et ipsi Sancti, qui donis Dei pie usi sunt, qui ad ornandam Ecclesiam contulerint. Caeterum Scriptura non docet invocare Sanctos, seu auxilium a Sanctis petere: sed unum Christum nobis proponit Mediatorem, Propiciatorem, Pontificem et Intercessorem. De hoc habemus

praecepta et promissiones, ut et ipsum invocemus, et statuamus exaudiri preces nostras, cum ad hunc Pontificem et Intercessorem confugimus, sicut inquit Joan. 16: Quicquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. Et Joan. 14: Quicquid petieritis in nomine meo, id faciam. Haec testimonia jubent ad Christum confugere, jubent, ut Christum sentiamus esse Intercessorem et Placatorem, jubent, ut confidamus nos exaudiri a Patre propter Christum. De Sanctis vero, nec precepta, nec promissiones, nec exempla sunt in hanc sententiam in Scripturis. Et obscuratur officium et honos Christi, cum homines confugiunt ad Sanctos, et hos ducunt esse Mediatores, eosque invocant, et sibi fingunt opinionem, Sanctos esse benigniores, atque ita fiduciam debitam Christo transferunt in Sanctos. At Paulus inquit: Unus est Mediator Dei et hominum. Hunc igitur cultum precipue requirit Christus, ut sentiamus ad ipsum confugiendum esse, ipsum esse Intercessorem, propter quem certo exaudiamur etc.

XXII. BC: Haec summa est doctrinae, quae in Ecclesiis nostris traditur. Et consentaneam esse judicamus et Propheticae ac Apostolicae Scripturae, et Catholicae Ecclesiae, postremo etiam Romanae Ecclesiae, quatenus ex probatis scriptoribus nota est. Atque idem judicaturos esse speramus omnes bonos et doctos viros. Non enim aspernamur consensum Catholicae Ecclesiae, nec est animus nobis ullum novum dogma et ignotum Sanctae Ecclesiae invehere in Ecclesiam, nec patrocinari impiis aut sediciosis opinionibus volumus, quas Catholica Ecclesia damnavit. Non enim adducti prava cupiditate, sed coacti autoritate verbi Dei et veteris Ecclesiae, amplexi sumus hanc doctrinam, ut et gloria Dei fieret illustrior, et consuleretur piis mentibus in universa Ecclesia. Constat enim plerosque abusus irrepsisse in Ecclesiam, qui emendatione opus habent. Et cum propter gloriam Christi, tum propter salutem omnium gentium maxime optamus, ut, diligenter cognitis his controversiis, Ecclesia repurgetur, et ab iis abusibus liberetur, qui dissimulari non possunt: quam ob causam diu jam omnes boni viri in omnibus nationibus expetunt Synodum, cujus quidem spem aliquam clementiss. Imperator omnibus gentibus ostendit. Faciet igitur Imperator rem dignissimam sua magnitudine et foelicitate, et exoptatam universae Ecclesiae, si in Synodo permiserit judicium de tantis rebus, non illis, qui privatos affectus in consilium adhibent, sed delectis piis et doctis viris, qui gloriae Christi et saluti universae Ecclesiae consulere cupiant. Haec est usitata et legitima via in Ecclesia dirimendi dissensiones, videlicet ad Synodos referre controversias Ecclesiasticas.

Hunc morem servavit Ecclesia inde usque ab Apostolis. Et praestantissimi Imperatores, Constantinus ac Theodosius, etiam in rebus non valde obscuris et dogmatibus absurdis, tamen sine Synodo nihil constituere voluerunt, ut Ecclesiae libertatem in judiciis dogmatum conservarent. Et honestissimum est Caesari, illorum optimorum Principum exemplum imitari, praesertim cum nos nihil mutaverimus sine exemplo veteris Ecclesiae. Et spe-

remus hanc tantam foelicitatem Imperatori divinitus datam esse, ad Ecclesiae emendationem ac salutem. Certe hanc gratiam Deus ab ipso reposcit, ut potentiam suam conferat ad ornandam Christi gloriam, ad Ecclesiae pacem, ad prohibendam immanem et injustissimam crudelitatem, quae mira quadam rabie passim exercetur in membra Christi, in homines pios et innocentes. Harum maximarum rerum curam mandavit Deus summis Principibus. Ideo excitat Monarchas, ut injusta imperia prohibeant, quemadmodum excitavit Cyrum, ut liberaret a captivitate populum Judaeorum; Constantinum, ut illam infinitam seviciam, quae tunc in Christianos exercebatur, depelleret. Ita optamus, ut Caesar et curam emendandae Ecclesiae suscipiat, et injustam crudelitatem prohibeat.

Nam articuli nostri, quos recensuimus, satis clare testantur, nos nullam dogma contra Catholicam Ecclesiam, nullam impiam aut sediciosam opinionem docere aut probare: imo quosdam insignes articulos Christianae doctrinae a nostris pie et utiliter illustratos esse. In externis traditionibus abusus quidam mutati sunt, quarum etiam siqua est dissimilitudo, si tamen doctrina et fides pura sit, nemo propter illam traditionum humanarum dissimilitudinem habendus est hereticus, aut desertor Catholicae Ecclesiae. Nam unitas Catholicae Ecclesiae consistit in doctrinae et fidei consensu, non in traditionibus humanis, quarum semper in Ecclesiis per totum orbem magna fuit dissimilitudo. Nec vero fidem habeat Caesarea Majestas his, qui, ut odia contra nos inflamment, miras calumnias spargunt. Praedicant omnes ceremonias, omnes bonos mores in Ecclesiis deleri a nobis. Haec crimina aperte falsa sunt. Nos enim et ceremonias divinitus institutas summa pietate conservamus, et ut earum reverentiam augeremus: tantum novos quosdam abusus sustulimus, qui contra Scripturam, contra veteres Canones, contra veteris Ecclesiae exempla, sine ulla certa autoritate vicio temporum recepti sunt. Ac magna ex parte veteres ritus diligenter apud nos servantur. Quare rogamus, ut Caesarea Majestas clementer audiat, quid in externis ritibus servetur, quid qua de causa mutatum sit.

[Pars II.]

BC: Articuli de abusibus qui in externis ritibus mutati sunt.

Om. praefationem BC.

I. BC: De Missa: Falso accusantur Ecclesiae nostrae, quod Missam aboleant, retinetur enim Missa apud nos, et summa reverentia celebratur. Servantur et usitatae ceremoniae fere omnes, praeterquam quod Latinis cantionibus admiscentur alicubi Germanicae, quae additae sunt ad docendum populum. Ideo enim opus est ceremoniis, ut doceant imperitos, et tractatio verbi Dei excitet aliquos ad verum timorem et fidem et invocationem. Et non solum Paulus precipit uti lingua intellecta populo, sed etiam

ita constitutum est humano jure. Assuefit populus, ut una utantur Sacramento, siqui sunt idonei. Id quoque auget reverentiam et religionem publicarum ceremoniarum. Nulli enim admittuntur, nisi prius explorati. Admonentur etiam homines de dignitate et usu Sacramenti, quantam consolationem proponat his, qui agunt poenitentiam, ut discant homines et timere Deum, et credere, et exerceant invocationem, petant et expectent bona a Deo. Hi sunt veri cultus Christianorum. Hos cultus, timorem, fidem, invocationem, spem etc. probat Deus. Itaque cum hi cultus exercentur in usu ceremoniarum, placet Deo Sacramenti usus. Cum igitur et ad ceremoniam assuefiat populus, et de usu admoneatur, fiunt Missae apud nos rite et pie. Et geruntur omnia in Ecclesia, majore cum gravitate et reverentia, quam olim.

Constat autem, multis seculis publicam fuisse querelam bonorum virorum de Missarum abusu ac prophanatione. Non enim obscurum est, quam late pateat hic abusus in omnibus templis, a qualibus celebrentur Missae, contra Canonum interdictum. Deinde quam turpiter ad sacrilegum quaestum conferantur. Plurimi enim celebrant Missas, et sine poenitentia, et tantum ventris causa. Haec notiora sunt, quam ut dissimulari possint. Nec videtur unquam ulla res divina ab initio mundi adeo vulgo ad questum collata esse, sicut Missa. Paulus autem horribiliter minatur his, qui indigne tractant Sacramentum, cum ait: Qui indigne ederit panem hunc, aut biberit calicem Domini, reus erit sanguinis Domini. Et in Decalogo scriptum est: Qui Dei nomine abutitur, non erit impunitus. Ut igitur saepe alias mundus dedit poenas pro idololatria, ita haud dubie haec ingens prophanatio Missarum atrocissimis poenis punietur. Et fortassis propter eam caussam precipue plectitur Ecclesia, his postremis temporibus, coecitate, discordiis, bellis et aliis multis pestibus. Atque hos manifestos abusus Episcopi hactenus, cum quidem non ignorarent eos, non solum toleraverunt, sed suaviter etiam riserunt. Nunc sero incipiunt queri de calamitatibus Ecclesiae, cum alia nulla res praebuerit occasionem tumultibus horum temporum, nisi abusus ipsi, qui ita erant jam manifesti, ut tolerari a moderatis hominibus diutius non possent. Utinam Episcopi pro suo officio ante haec tempora cohercuissent avariciam atque impudentiam seu Monachorum, seu aliorum, qui, mutato veteris Ecclesiae more, Missas ad quaestum contulerunt.

Sed abusus illi, ex quo fonte orti sint, dicemus. Opinio est sparsa in Ecclesiam, quod Coena Domini sit opus, quod celebratum a Sacerdote mereatur remissionem peccatorum, culpae et poenae, facienti et aliis, idque ex opere operato, sine bono motu utentis. Item, quod applicatum pro mortuis sit satisfactorium, hoc est, mereatur eis remissionem poenarum purgatorii. Sic interpretantur sacrificium, cum Missam vocant sacrificium, opus videlicet, quod applicatum pro aliis, meretur eis remissionem culpae et poenarum, idque ex opere operato, sine bono motu utentis. Sic interpretantur oblationem a Sacerdote fieri in Missa pro vivis et mortuis. Hac persuasione recepta, jam

homines docuerunt quaerere remissionem peccatorum et omnis generis bona, item liberare a poenis mortuos beneficio Missae. Nec referebat, a qualibus fierent Missae, quia docebant eas prodesse aliis, sine bono motu utentis. Deinde quaerebatur, utrum una Missa, dicta pro pluribus, tantundem prosit, quantum singulae pro singulis. Haec disputatio et numerum Missarum, et quaestum in infinitum auxit. Sed nos jam non de quaestu disputamus, impietatem accusamus. Docent enim nostri, hanc opinionem de merito et applicatione Missae falsam et impiam esse. Hic est hujus controversiae status. Ac facile est piis judicium de hac causa, siquis expendat argumenta, quae sequuntur.

Primum. Supra ostendimus consequi homines remissionem peccatorum gratis fide, id est, fiducia misericordiae propter Christum: ergo impossibile est consequi remissionem peccatorum propter alienum opus, et quidem sine bono motu, id est, sine fide propria. Haec ratio satis clare refutat illam prodigiosam et impiam opinionem de merito et applicatione Missae.

Secundum. Passio Christi fuit oblatio et satisfactio, non solum pro culpa originis, sed etiam pro omnibus reliquis peccatis, ut ad Ebreos scriptum est: Sanctificati sumus per oblationem Jesu Christi semel. Item: Una oblatione consummavit in perpetuum eos, qui sanctificantur. Denique bona pars Epistolae ad Ebreos consumitur in hac sententia confirmanda, quod solum Christi sacrificium meruerit aliis remissionem peccatorum seu reconciliationem. Inquit, ideo quotannis repetita esse Levitica sacrificia, quia non aboleverint peccata: sed Christi sacrificio semel satisfactum esse pro omnium peccatis. Hic honos sacrificii Christi non debet transferri in opus Sacerdotis. Diserte enim dicit, una oblatione Sanctos consummatos esse. Adhaec impium est, fiduciam, quae niti debet ipsa Pontificis Christi oblatione et intercessione, transferre in opus Sacerdotis.

Tertium. In institutione Coenae Domini non mandat Christus, ut offerant Sacerdotes pro aliis vivis ac mortuis. Qua igitur autoritate hic cultus, tanquam oblatio pro peccatis sine mandato Dei in Ecclesia institutus est?

Multo absurdius est, quod Missa confertur ad liberandas animas mortuorum. Nam Missa instituta est ad recordationem, hoc est, ut utentes Coena Domini recordatione beneficii Christi erigant et confirment fidem, et consolentur conscientias perterrefactas. Nec Missa satisfactio est pro poena, sed instituta est propter remissionem culpae, videlicet, non ut sit satisfactio pro culpa: sed ut sit Sacramentum, quo utentes admoneamur beneficii Christi et remissionis culpae. Cum igitur illa applicatio Coenae Domini ad mortuos liberandos sine Scripturae autoritate, immo contra Scripturam recepta sit: damnanda est, tanquam novus et impius cultus.

Quartum. Ceremonia sine fide in Novo Testamento nihil meretur, nec facienti, nec aliis. Est enim opus mortuum, juxta illud Christi: Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et

veritate. Idem probat totum caput 11. ad Ebraeos: Fide potiorem hostiam obtulit Abel. Item: Sine fide impossibile est placere Deo. Ergo Missa non meretur remissionem culpae aut poenae ex opere operato. Haec ratio perspicue refutat meritum, quod vocant, ex opere operato.

Quintum. Fide propria fit applicatio beneficii Christi, sicut testatur Paulus, Rom. 3: Quem proposuit Deus Propiciatorem per fidem, per sanguinem ejus. Et haec applicatio fit gratis. Ergo non fit applicatio alieno opere, neque propter alienum opus. Nam cum Sacramentis utimur, nostro opere ac nostra fide fit applicatio, non alieno opere. Etenim si non contingeret nobis remissio, nisi applicatis Missis, fieret incerta, et fiducia transferenda esset a Christo in opus Sacerdotis, idque, ut constat, accidit. Porro fiducia, collocata in opus hominis, damnata est.

Haec argumenta et pleraque alia, testantur necessario reprehensam esse opinionem de merito et applicatione Missae pro vivis et mortuis. Jam si considerabitur, quam late vagatus sit hic error in Ecclesia, quomodo hac persuasione creverit Missarum numerus, quomodo vivis et mortuis hoc sacrificio promissa sit remissio culpae et poenae, apparebit Ecclesiam propter hanc prophanationem horrendis peccatis deformatam esse. Nunquam gravior causa, optime Imperator, in Ecclesia incidit, aut dignior, de qua docti et boni viri diligenter deliberent. Omnes pii ardentissimis votis a Deo petere debent, ut his peccatis Ecclesia liberetur. Reges omnes et Episcopi omni studio anniti debent, ut, hac tota causa rite explicata, repurgetur Ecclesia.

Sextum. Institutio Sacramenti pugnat cum illo abusu. Nihil enim de oblatione pro peccatis vivorum et mortuorum praecipitur: sed praecipitur, ut sumantur corpus et sanguis Domini; et ut id fiat ad recordationem beneficii Christi. Recordatio autem significat non aliquam tantum historiae repraesentationem, velut in spectaculo, sicut somniant illi, qui defendunt meritum ex opere operato: sed significat fide recordari promissionem et beneficium, consolari conscientiam, et gratias agere pro tanto beneficio. Principalis enim causa institutionis est, ut fides ibi excitetur et exerceatur, cum hoc pignus gratiae accipimus. Praeterea institutio ordinat, ut fiat communicatio, hoc est, ut Ministri Ecclesiae porrigant etiam aliis corpus et sanguinem Domini. Et hunc morem servatum esse in principio Ecclesiae, testatur Paulus ad Corinthios, qui praecipit etiam, ut alii alios expectent, ut fiat communis participatio.

Patefactis igitur abusibus privatae Missae, quia et pleraeque omnes fiebant propter illam applicationem pro peccatis aliorum, et non conveniunt cum institutione Christi: desierunt in nostris Ecclesiis. Est autem instituta una communis Missa, juxta Christi ordinationem, in qua Pastores Ecclesiarum consecrant, sumunt, et porrigunt aliis Sacramentum corporis et sanguinis Christi. Et fit talis Missa singulis feriis, atque aliis etiam diebus, siqui velint uti Sacramento. Nec admittuntur ad communionem, nisi antea explorati. Adduntur et conciones piae, sicut Christus pre-

cupit, ut habeantur conciones, cum haec ceremonia tractatur. Et in his concionibus, cum de caeteris articulis et praeceptis Evangelii diligenter doceantur homines, tum etiam admonentur, ad quem usum institutum sit Sacramentum, videlicet, non quod ex opere operato mereatur vis remissionem peccatorum haec ceremonia: sed quod Sacramentum sit testimonium, sit pignus, quo Christus testetur se nobis praestare promissa, et quod promissiones ad nos pertineant, quod Christus exhibeat nobis corpus suum, ut testetur se in nobis efficacem esse tanquam in membris suis, exhibeat sanguinem, ut testetur nos ablui sanguine suo. Prodest igitur Sacramentum his, qui agunt poenitentiam, et ibi quaerunt consolationem, et confirmati hoc testimonio, credunt vere sibi prestari remissionem peccatorum, et agunt gratias Christo pro tanto beneficio. Ita fit applicatio beneficii Christi, non propter alienum opus, sed propria cujusque fide, et proprio usu Sacramenti. Nam cum ipsi utimur, testatur ipsa Christi ordinatio, quod ad nos pertineat beneficium Evangelii. Talis usus Sacramenti pius est, et docendus in Ecclesiis, qui et illustrat doctrinam de fide, et de spiritualibus exercitiis et veris cultibus, et affert piis conscientiis ingentem consolationem, et erigit fidem. Ante haec tempora de usu Sacramenti longe aliter docebantur Ecclesiae. Nihil proponebatur, nisi quod hoc opus faciendum esset. De fide, de consolatione conscientiarum nemo quidquam monebat. Et vexabantur conscientiae immodica diligentia confessionis. Hanc putabant puritatem esse, quam requirit Evangelium, cum Evangelium requirat verum timorem et veram fiduciam, et usu hujus Sacramenti nos consolatur, ut hi, qui poenitentiam agunt, credant certo se habere Deum propicium propter Christum, etiamsi natura infirma et immunda est, etiamsi haec nostra inchoata obedientia procul abest a perfectione Legis. Ex his omnibus satis liquet, Missam apud nos convenire cum institutione Christi et ritu primae Ecclesiae; ad haec illustrat maxime verum usum Sacramenti. Hujusmodi communis Missa fuit in veteri Ecclesia, ut Chrysostomus testatur, qui ait, Sacerdotem ad altare stare, et alios ad communionem accersere, alios vero arcere. Et ex Nicenae Synodi Decretis apparet, unum aliquem celebrasse Liturgiam, ut Graeci vocant, qui ceteris omnibus porrexerit corpus et sanguinem Domini. Haec enim sunt verba Decreti: Accipiant Diaconi secundum ordinem post Presbyteros ab Episcopo, vel a Presbytero sacram communionem. Hic diserte ipsos Presbyteros ait accipere Sacramentum ab uno quodam porrigente. Nec privatae Missae ulla fit mentio ante Gregorii tempora: sed quoties veteres de Missa loquuntur, apparet eos de una quadam communi Missa loqui. Cum igitur Missae ritus apud nos habeat autoritatem Scripturae et exemplum veteris Ecclesiae, et tantum intolerabiles quidam abusus abjecti sint: speramus non posse improbari nostrarum Ecclesiarum morem. Ceteri ritus adiaphori, magna ex parte, usitato more servantur; sed numerus Missarum dissimilis est. Nec olim in Ecclesiis frequentissimis fiebat quotidie Missa, ut testatur Historia

Tripartita lib. 9. cap. 38: Rursus autem in Alexandria, quarta et sexta feria Scripturae leguntur, easque Doctores interpretantur, et omnia fiunt praeter solennem oblationis morem. — A: [III.] 3. *om.* unum.

II. BC: De utraque specie Sacramenti. Et quoniam communis Missa apud nos celebratur, ut intelligat populus, se quoque sanctificari sanguine Christi, et discat verum usum ceremoniae: datur laicis utraque pars Sacramenti in Coena Domini, quia Sacramentum institutum est, non solum pro parte Ecclesiae, scilicet pro Presbyteris, sed etiam pro reliqua Ecclesia, igitur et populus utitur Sacramento, sicut Christus instituit. Et quidem Christus inquit, Matth. 26: Bibite ex hoc omnes! ubi manifeste ait de poculo, ut omnes bibant. Et ne quis cavillari possit, quod id tantum ad Sacerdotes pertineat, Pauli ordinatio ad Corinthios testatur, totam Ecclesiam communiter usam esse utraque parte. Hic mos diu mansit etiam in Latinis Ecclesiis, nec constat, quando aut quo autore mutatus sit. Cyprianus aliquot locis testatur populo sanguinem datum esse, sic scribit alicubi ad Cornelium Papam: Quomodo docemus, aut provocamus eos in confessione nominis, sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in Ecclesia poculum Domini jure communicationis admittimus? Et Hieronymus inquit: Sacerdotes Eucharistiae ministrant, et sanguinem Christi populis dividunt.

Extat in Decretis Canon Pontificis Gelasii, qui prohibet dividi Sacramentum, his verbis: Comperimus autem, quod quidam, sumpta tantum corporis sacri portione, a calice sacri cruoris abstineant, qui procul dubio, quoniam nescio qua superstitione docentur astringi, aut integra Sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur, quia divisio unius ejusdemque mysterii sine grandi sacrilegio non potest accidere.

In Historia Tripartita scriptum est, in objurgatione Theodosii Imperatoris, quem Ambrosius noluit ad communionem admittere sine poenitentia, propterea quod Thessalonicae paucorum militum necem, qui per tumultum interfecti fuerant, nimis acerbe ultus erat, trucidaveratque septem millia civium. Hic Ambrosius inquit: Quomodo his manibus suscipies sanctum Domini corpus? qua temeritate, ore tuo, poculum sanguinis preciosi percipies? etc. Constat igitur veteris Ecclesiae morem fuisse, dare populo utranque Sacramenti partem. Tantum consuetudo, non ita vetus, adimit populo alteram partem. Non disputabimus autem, quid sentiendum sit de consuetudine recepta contra autoritatem Apostolicae Scripturae, contra Canones, contra exemplum veteris Ecclesiae: intelligunt enim omnes pii, conscientias de doctrina Christiana verbum Dei consulere debere, nec approbandam esse consuetudinem contra verbum Dei. Quanquam autem consuetudo mutaverit in Latina Ecclesia veterem morem, tamen non improbat, aut prohibet. Nec vero humana autoritas prohibere ordinationem Christi et receptissimum usum veteris Ecclesiae

debet. Ideo nos non duximus prohibendum esse usum integri Sacramenti. Et in ea ceremonia, quae debet esse foedus mutuae dilectionis in Ecclesia, non voluimus contra caritatem duri esse aliorum conscientiis, qui maluerunt integro Sacramento uti, neque seviciam ea in re ullam exercendam esse putavimus: sed quantum possumus, una cum ipsa ceremonia, restituimus piam doctrinam de fructu ceremoniae, ut intelligat populus, quomodo Sacramentum propositum sit ad consolandas conscientias eorum, qui agunt poenitentiam. Haec doctrina invitat pios ad usum et ad reverentiam Sacramenti. Etenim non solum ceremonia mutilata fuit antea, sed etiam neglecta praecipua doctrina de fructu. Et fortassis ceremoniae mutilatio significavit obscuratum esse Evangelium de sanguine Christi, hoc est, de beneficio mortis Christi: nunc Dei beneficio renovatur ac restituitur pura doctrina de fide, una cum ceremonia.

III. BC: De Confessione. Huic parti doctrinae Christianae de poenitentia inprimis magnas tenebras offuderunt Theologi et Canonistae. Idque testantur non solum ipsorum Bibliothecae, sed etiam omnium piorum conscientiae, quae fatentur illas inextricabiles disputationes Theologorum, et traditiones infinitas de poenitentia, horribilem carnificinam conscientiarum fuisse. Nusquam enim quidquam certi docent, quomodo contingat remissio peccatorum; de fide prorsus est altissimum silentium. Imo jubent perpetuo dubitare de remissione peccatorum. Postea excruciant conscientias acerba enumeratione delictorum, item satisfactionibus. Qualis enim laqueus conscientiae fuit traditio, quae praecepit [C: precipit] omnia peccata enumerare!

Satisfactiones vero obscuraverunt beneficium Christi, quia etiam docti fingunt, per eas compensari aeternam mortem. Indocti putabant his operibus emi remissionem culpae. Quid? quod plerumque fuerint cultus non mandati a Deo, βαττολογίαι precum, invocationes Sanctorum, peregrinationes, et hoc genus alia. Ita fuit obruta ingenti acervo inutilium ac malarum opinionum simplex doctrina de poenitentia. Et constat multis seculis bonos desiderasse doctrinam puriorem.

Porro, precipue opus est in Ecclesia extare purissimam et simplicissimam de poenitentia doctrinam. Ideo huic articulo maxime studuerunt nostri lumen afferre, quem quidem ita patefecerunt, atque illustrarunt, ut etiam adversarii saniores fateantur, hac in re bene meritos esse de Ecclesia.

Nam simpliciter, plane, sine ulla Sophistica, proponimus Evangelii sententiam de poenitentia, ut intelligant homines, quomodo ad Christum redire debeant, quomodo consequantur remissionem peccatorum, qui cultus, quae opera placeant Deo. Primum docemus necessariam esse contritionem, hoc est, veros terrores et dolores animi, qui agnoscit iram Dei, et dolet se peccasse, et desinit mala perpetrare. Etsi autem hi dolores necessarii sunt, tamen sciendum est, remissionem peccatorum non dari propter dignitatem contritionis, seu horum dolorum: sed addenda est fides, hoc est, fiducia misericordiae, promissae pro-

pter Christum, et statuendum est, gratis remitti peccata propter Christum.

Cum hac fide in terroribus illis erigimur, consequimur certo remissionem peccatorum, sicut supra ostendimus, et hanc fidem concipiunt animi ex Evangelio, item ex absolutione, quae Evangelium annunciat et applicat perterrefactis conscientiis. Ideoque docent nostri retinendam esse in Ecclesiis privatam absolutionem, et ejus dignitatem, et potestatem clavium, veris et amplissimis laudibus ornant: quod videlicet potestas clavium administret Evangelium, non solum in genere omnibus, sed etiam privatim singulis, sicut Christus inquit: Lucratus eris fratrem, etc. Et quod voci illi Evangelii, quod ministerio Ecclesiae nobis in absolutione administratur, credendum sit, tanquam voci de coelo sonanti.

Hoc totum beneficium absolutionis et hujus ministerii antea fuit omnino obscuratum falsis opinionibus illorum, qui docuerunt, absolutionem non valere, nisi sufficienter contriti simus. Et postea jubebant dubitare de absolutione, quia nemo sciret, se satis contritum esse. Quid fuit hoc aliud, quam Evangelii consolationem eripere conscientiis, et tollere ex Ecclesia, ac prorsus abolere ministerium Evangelii, seu potestatem clavium? Quis non videt hos tam perniciosos errores merito reprehensos esse?

Cum autem confessio prebeat locum impertiendae absolutioni privatim, et ritus ipse intellectum potestatis clavium et remissionis peccatorum conservet in populo, preterea cum illud colloquium magnopere prosit ad monendos et erudiendos homines: diligenter retinemus in Ecclesiis confessionem; sed ita, ut doceamus, enumerationem delictorum non esse necessariam jure divino, nec onerandas esse conscientias illa enumeratione. Nullum enim extat in Scripturis Apostolicis preceptum de hac enumeratione. Et omnium delictorum recitatio impossibilis est, juxta illud Psalmi: Delicta quis intelligit? Item, Jeremias ait: Pravum est cor hominis et inscrutabile. Quod si nulla peccata nisi recitata remitterentur, nunquam possent acquiescere conscientiae, quia plurima peccata neque vident, neque meminisse possunt. Qua ex re facile intelligi potest, ministerium absolutionis et remissionem non pendere ex conditione enumerationis.

Testantur et veteres scriptores, non esse necessariam enumerationem. Chrysostomus enim in Epistolam [C: Epistola] ad Ebreos inquit: Persuadeamus nobis peccasse nos, nec id lingua tantum pronunciet, sed etiam intima conscientia, nec tantum dicamus nos esse peccatores, sed etiam peccata specialiter computemus. Non tibi dico, ut te prodas in publicum, neque te ut apud alios accuses, sed obedire te volo Prophetae: Revela Domino viam tuam, coram Deo peccata tua confitere, apud verum Judicem cum oratione delicta tua pronuncia, non lingua, sed conscientiae tuae memoria, et tunc demum spera te misericordiam posse consequi. Haec Chrysostomi concio non solum docet, quid de enumeratione sentiendum sit, sed etiam gravissime conjungit contritionem et fidem, sicut nos conjungimus; jubet pri-

mum, ut peccata vere agnoscamus; et ex animo detestemur; deinde docet addendam esse orationem ac fidem; quae statuat nobis ignosci. Et alio [C: in] loco ait: Peccata tua dicito, ut deleas. Si pudet dicere, quod peccaveris: dicito quotidie in anima tua. Non dico, ut confitearis ea servo, ut exprobret: dic Deo; ut curet ea.

Fatetur et Glossa in Decretis, de Poenitentia, Distinctione quinta, confessionem institutam esse ab Ecclesia, nec precipi eam in Scripturis Veteris et [C: aut] Novi Testamenti. Idem plerique Doctores senserunt. Quare sententia nostra de confessione neque nova, neque absurda est.

Postremo de satisfactionibus vel maxime opus fuit monere pias mentes. Nam satisfactiones plus etiam incommodi habuerunt, quam illa enumeratio. Obscurabant enim beneficium Christi, quia indocti putabant, se remissionem culpae consequi propter illa propria opera. Deinde siquid in his erat omissum, conscientiae perturbabantur: Item, deligebantur ceremoniae, peregrinationes, et hujus generis alia inutilia opera, non mandata divinitus. Et his fingebant ipsi Doctores compensari mortem aeternam.

Itaque duximus pias mentes liberandas esse his terroribus, et docemus satisfactiones, videlicet Canonicas illas, quas ipsi vocant opera indebita etc. nec ad remissionem culpae, nec ad remissionem poenae aeternae prodesse, nec esse necessarias. Olim in Ecclesia mos fuit in publica poenitentia non recipere lapsos ad Ecclesiam redeuntes, nisi addita aliqua mulcta exempli causa. Ab illo more sunt ortae satisfactiones. Sed veteres illo exemplo volebant populum a peccando deterrere, non sentiebant ceremoniam illam esse compensationem culpae, vel aeternae mortis, vel purgatorii; haec postea affinxerunt homines indocti.

Sed veteres illi mores tempore consenuerunt et antiquati sunt. Nos igitur non oneramus conscientias satisfactionibus, sed illud docemus, fructus poenitentiae necessarios esse, obedientiam, timorem Dei, fidem, dilectionem, castitatem, et universam novitatem Spiritus debere in nobis crescere.

Monemus et illud, saepe puniri peccata etiam temporalibus poenis in hac vita, ut David, Manasse, et alii multi puniti sunt: Et has poenas mitigari docemus bonis operibus et universa poenitentia, sicut docet Paulus: Si nos ipsos judicaremus, non judicaremur a Domino. Et poenitentia meruit, ut Deus sententiam de delenda Ninive mutaret.

Ita, cum antea disputationes de poenitentia fuerint inextricabiles et plenae absurdarum opinionum, nunc repurgata doctrina ita traditur populo, ut intelligi possit, et prosit ad pietatem. Retinemus et illustramus veras poenitentiae partes, contritionem, fidem, absolutionem, remissionem peccatorum, emendationem totius vitae, mitigationem presentium poenarum.

Ac speramus bonos viros in hoc loco non solum nihil reprehendere, sed etiam gratiam habere his, qui repurgarunt hanc doctrinae Christianae partem, quam prodest in Ecclesiis extare

quam planissime explicatam atque illustratam. Christus inquit, Angelos in coelo letari, cum vident resipiscere peccatorem. Itaque gratulantur Ecclesiae et ispi Angeli puram de poenitentia doctrinam.

IV. BC: De Discrimine Ciborum et similibus Traditionibus Pontificiis. In hac corporali vita opus est traditionibus, hoc est, locorum ac temporum discriminibus, ut ordine gerantur res in Ecclesia, sicut precipit Paulus, ut omnia fiant ordine, et ita, ut decet [C: deceant]. Ideo et Ecclesia habet traditiones, hoc est, constituit, quibus temporibus, ubi convenire populus debeat. Ad hunc civilem finem licet condere traditiones. Sed homines imperiti doctrinae Christianae non sunt hoc fine contenti, sed affingunt supersticiosas opiniones traditionibus, easque per superstitionem sine modo cumulant. Id questi sunt accidisse in Ecclesia, non tantum recentiores, Gerson et alii quidam, sed Augustinus etiam.

Quare necesse est populum admonere, quid de traditionibus, quae humana autoritate conditae sunt in Ecclesia, sentiendum sit. Neque enim nihil causae est, cur Christus et Paulus toties de traditionibus concionentur, et Ecclesiam admoneant, ut prudenter de traditionibus judicet.

Fuit autem persuasio publica non modo vulgi, sed etiam docentium in Ecclesiis, discrimina ciborum et similia opera, de quibus Ecclesiasticae traditiones precipiunt, cultus esse Dei, qui mereantur remissionem peccatorum. Item, tales cultus esse justiciam Christianam, et necessarios esse, sicut in Veteri Testamento Leviticae cerimoniae necessariae fuerunt, nec posse sine peccato omitti, etiam extra scandali casum. Hae persuasiones multa pepererunt incommoda.

Primum. Obscurata est Evangelii propria doctrina, quae docet gratis remitti peccata propter Christum. Hoc beneficium Christi translatum est in illa humana opera, ac propter hanc opinionem praecipue auctae sunt traditiones, qui existimabantur opera illa mereri remissionem peccatorum, esse satisfactiones, esse justicia Christiana. Porro maxime ob hanc causam, tam crebro, tam severe admonet nos Paulus de traditionibus cavendis, ne beneficium Christi transferretur in traditiones, ne gloria Christi obscuraretur, ne conscientiis eriperentur verae et firmae consolationes, denique ne fides, hoc est, fiducia misericordiae Christi obrueretur. Haec pericula caveri Paulus voluit, maxime enim opus est, extare in Ecclesia puram doctrinam de beneficio Christi, de justicia fidei, de consolatione conscientiarum.

Secundo. Hae Traditiones obscuraverunt precepta Dei, quia haec paedagogia existimabatur esse spiritualis et Christiana justicia. Item, preferebantur humanae traditiones preceptis Dei. Christianismus totus putabatur esse observatio certarum feriarum, rituum, jejuniorum, vestitus. Haec πτωχὰ στοιχεῖα erant in possessione honestissimi tituli, quod essent vita spiritualis, item perfectio Christiana. Interim mandata Dei de vocatione

nullam laudem habebant. Quod paterfamilias educabat sobolem, quod mater pariebat, quod Princeps regebat rempublicam, haec opera despiciebantur, non judicabantur esse cultus Dei. Versabantur in perpetua dubitatione mentes plurimorum, an conjugium, Magistratus, et similes vitae civiles functiones, Deo placerent. Haec dubitatio multos valde cruciavit, multi, deserta sua vocatione, deserta republica, abdiderunt se in Monasteria, ut vitae genus quererent, quod arbitrabantur Deo magis placere, imo quod arbitrabantur mereri remissionem peccatorum.

Tertio. Opinio necessitatis etiam duriter exercuit conscientias. Traditiones existimabantur esse necessariae, et tamen nemo, quamlibet diligens, observabat omnes, praesertim cum sint innumerabiles. Gerson scribit multos incidisse in desperationem, quosdam etiam sibi mortem conscivisse, quia animadverterant se non posse satisfacere traditionibus. Et interim nullam consolationem de gratia, de justicia fidei audierant. Videmus Summistas et Theologos colligere traditiones, et quaerere ἐπιεικείας, ut levent conscientias; sed ne ipsi quidem sibi satisfaciunt, non possunt se satis extricare, interdum etiam illae ipsae interpretationes injiciunt laqueos conscientiis. Et in traditionibus colligendis ita fuerunt occupatae scholae et conciones, ut non vacaverit attingere Scripturam, et quaerere utiliorem doctrinam de fide, de cruce, de spe, de dignitate rerum civilium, de consolatione conscientiarum in arduis tentationibus. Itaque multi boni viri saepe questi sunt, se his rixis traditionum impediri, quo minus libere versari in meliore doctrinae genere possent. Cum igitur hujusmodi supersticiosae opiniones hererent in traditionibus, necesse fuit admonere Ecclesias, quid de traditionibus sentiendum sit, errore pias mentes liberare, mederi pavidis conscientiis, [C: et] illustrare beneficium Christi. Non hoc agimus, ut labefactetur autoritas Ecclesiasticae potestatis, non detrahimus de dignitate Episcoporum, non dissipamus σύνταξιν Ecclesiae; recte intellectae traditiones magis amantur: sed illae Judaicae opiniones tantum reprehenduntur. Sic igitur docemus de ceremoniis, humana autoritate conditis in Ecclesia: Primum de traditionibus, quae pugnant cum mandatis Dei, aut non possunt observari sine peccato, sequenda est regula Apostolorum: Oportet Deo magis obedire, quam hominibus. Talis est traditio de coelibatu. Deinde de reliquis ceremoniis, quae sunt sua natura res mediae seu indifferentes, ut jejunia, feriae, discrimina vestitus, et similes, sciendum est, tales observationes nec mereri remissionem peccatorum, nec justiciam, nec perfectionem Christianam esse, sed res esse adiaphoras, quae extra scandali casum omitti possunt.

Testimonia hujus sententiae, plana et clara sunt in Evangelio et disputationibus Pauli. Nam Spiritus Sanctus duxit operae precium esse, ut diligenter de hac re moneret Ecclesiam, ne supersticiosis opinionibus obrueretur Evangelium.

Rom. 14: Regnum Dei non est esca aut potus, sed justicia, pax et gaudium in Spiritu Sancto. Hic satis clare docet Paulus,

justiciam Christianam esse motus spirituales cordis, non esse externas observationes ciborum, dierum etc.

Coloss. 2: Nemo judicet vos in cibo, potu, aut parte diei festi. Vetat judicari conscientias, hoc est, condemnari conscientias in usu talium rerum, sed prorsus vult haberi pro rebus indifferentibus, et quae non pertinent ad justiciam Evangelii. Et deinde longa et gravis concio est, et de Mosaicis ritibus, et de ceremoniis institutis humana autoritate; loquitur enim Paulus de utroque genere nominatim. Negat eas esse justiciam Christianam, et vetat conscientias onerare talibus traditionibus: Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quare, tanquam viventes in mundo, decreta facitis? ne attingas, ne gustes, ne contrectes.

Matth. 15: Omne quod intrat in os, non coinquinat hominem. Et quidem ibi excusat Apostolos violantes usitatam traditionem, et addit sententiam memorabilem: Frustra colunt me mandatis hominum. Negat esse veros et utiles cultus ad justiciam coram Deo, quare non sunt justicia Christiana, nec sunt necessarii cultus. Atqui constat, in Ecclesia humanos cultus mirum in modum hactenus crevisse. Quotidie cumulabant Monachi ceremonias novis et supersticionibus et aucupiis. Et hae nugae putabantur esse precipui cultus Dei, precipua pietas, cum Christus tam gravi oraculo vetet humanas ceremonias haberi pro cultibus. Non enim prohibet condere traditiones ad finem politicum, hoc est, propter bonum ordinem, sed cultus esse negat, cum ait: Frustra colunt me. Et docet veros cultus esse opera divinitus precepta, timorem, fidem, dilectionem, patientiam, castitatem, parere vocationi, facere officium etc.

Act. 15. ait Petrus: Quare tentatis Deum? imponentes jugum super cervices discipulorum, quod neque nos, neque patres nostri portare potuimus, sed per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum et illi. Hic docet Petrus, contingere nobis remissionem peccatorum et salutem propter Christum, non propter Mosaicos aut similes ritus. Et admonet, gravissime peccare illos, qui conscientias onerant talibus observationibus. Nec enim levis est reprehensio, cum inquit: Quid tentatis Deum?

Et 1 Timoth. 4. vocat prohibitionem ciborum, conjugii, et similes traditiones, doctrinas daemoniorum. Quare autem tam atroci convicio usus est? Non voluit nullas prorsus fieri ordinationes, nulla servari discrimina locorum, temporum: sed tunc sentit esse doctrinas daemoniorum, quando in eas transfertur beneficium Christi, quando habentur pro justicia, item pro necessariis cultibus, quando affingitur opinio necessitatis, et cruciantur conscientiae, et excutitur eis fides. Haec incommoda volunt caveri Christus et Apostoli. Ideoque toties tam vehementer adversus traditiones concionantur. Ac mirum est illis fulminibus nihil moveri eos, qui supersticiosas opiniones traditionum defendunt.

B: Sunt autem duplices traditiones, quaedam flagitant opera palam pugnantia cum Lege divina, ut prohibitio conjugii. Ne-

cesse est autem in Ecclesia extare hanc regulam: Oportet Deo magis obedire quam hominibus. Ideo constat talibus traditionibus humanis nequaquam esse obtemperandum. Aliae loquuntur de rebus sua natura adiaphoris, ut de cibo, vestitu, et similibus rebus. Hae traditiones fiunt impiae, cum proponuntur cum his opinionibus, quod mereantur remissionem peccatorum, quod sint res necessariae, quod sint cultus Dei, id est officia, quorum finis immediatus sit, ut per ea Deus honore afficiatur. Has pestiferas opiniones necesse est in Ecclesia taxari. Ac propter has opiniones humani ritus inutiles sunt abjiciendi, ut discrimina ciborum, Monasticus vestitus, et similes mores superstitiosi, ut Ezechias aeneum serpentem combussit, cum videret eum a multis coli. Sed quia haec societas hominum in hac corporali vita habet opus ordine, possunt aliqui ritus utiles ad hunc finem politicum retineri sine superstitiosis opinionibus, hoc est, ne judicentur esse cultus, aut res necessariae, ut populus sciat, quando coetus in templis convenire debeat ad conciones et ad usum Sacramentorum. Oportet enim ministerium illud esse publicum. Prodest certa tempora constitui. Ita servantur apud nos feriae diei Dominici, et pleraeque aliae, retinentur usitata historiarum discrimina in cantionibus, Natalis Dominici, Paschatis, festis Ascensionis, Pentecostes, et aliis. Et magis amat populus has ipsas ceremonias postquam conscientiae liberatae sunt periculo et illis injustis oneribus, de quibus olim Monachi et Canonistae vociferabantur, et e regione utilitas monstrata est, quod hi ritus serviant ministerio Evangelii. Item admoniti sunt homines, finem esse politicum harum ordinationum. Haec dextra interpretatio traditionum reddit eas gratiores moderatis animis. Et quanquam opinio necessitatis et cultus detrahitur, tamen satis munitae sunt, quia docemus in Ecclesiis emendatis, utiles ceremonias servire ministerio Evangelii, quare qui petulanter et cum scandalo has ceremonias violant, hoc est, qui impediunt ministerium Evangelii, hos peccare dicimus. Certe modum traditionum esse necesse est, conscientiis consuli oportet, ut intelligant humanos ritus, nec res necessarias, nec justiciam esse.

C: Caeterum docemus non esse damnandas traditiones, quae nihil praecipiunt contra mandata Dei, et habent finem politicum, videlicet, quae ad hoc conditae sunt, ut ordine res in Ecclesia gerantur; cujusmodi sunt traditiones de feriis, Die Dominico, Natali, Paschate, et reliquis, item de sacris lectionibus, et similes. Et hujus generis veteres ritus libenter retinemus in nostris Ecclesiis. Et tamen admonetur populus, ut sciat, quid de talibus moribus sentiendum sit, videlicet, quod non mereantur remissionem peccatorum, quod non sint justicia Christiana, nec cultus necessarii ad justiciam Christianam, sed res indifferentes, quas extra scandali casum liceat omittere. Haec ἐπιείκεια traditionum liberat conscientias a superstitiosis opinionibus et ab illa veteri carnificina; et tamen egregiam commendationem affert traditionibus, quia verum usum earum ostendit. Omnes moderati homines libentius parent traditionibus, postquam intelligunt, privatim conscien-

tias periculo liberatas esse, et catenus parendum esse, ne perturbetur communis tranquillitas, neve imbecilles ledantur. Deinde munit et conservat haec interpretatio publicos mores ac disciplinam, quia jubet caveri scandala. Ad exemplum pertinet et ad assuefaciendam adolescentiam et vulgus, conservare publicas ferias, coetus in templis, lectiones etc. Ideo hujusmodi ordinationes non sunt dissipandae, sed potius communi studio adjuvandae. Hae sunt verae et honestae laudes traditionum, quae omnes pios et moderatos haud dubie maxime invitant ad amandos, tuendos et ornandos publicos mores. Evangelium docet reverenter sentire, non solum de aliis civilibus legibus ac moribus, sed etiam de Ecclesiasticis, et verum usum harum monstrat. Sed gradus tamen constituit, et discerni vult doctrinam de Christo, et rebus coelestibus ac aeternis, a paedagogia Ecclesiastica.

BC: Haec libertas, de qua hic dicimus, non fuit ignota Patribus, Augustinus enim inquit: Totum hoc genus rerum liberas habet observationes, et in hanc sententiam multa disputat. Irenaeus inquit: Dissonantia jejunii non dissolvit fidei consonantiam. Tripartita Historia multa colligit exempla dissimilium rituum, et addit egregium Epiphonema: Mens Apostolorum fuit, non de diebus festis sancire, sed praedicare bonam conversationem et pietatem. Sed nihil opus est in re manifesta colligere multa testimonia. Verum hic vociferantur adversarii, labefactari hac doctrina disciplinam publicam, effici ἀναρχίαν, item aboleri bona opera et mortificationem carnis, juxta Joviniani dogma. Has calumnias partim jam refutavimus. Non enim fit ἀναρχία, nec labefactatur publica disciplina, cum traditiones, quarum finis est politicus, servandas esse doceamus, doceamus et scandala cavenda esse. Sed de mortificatione carnis sic respondemus: Vera et non simulata mortificatio est tolerare crucem, versari in periculis, aerumnis et afflictionibus. Hujus generis obedientia est cultus Dei et opus spirituale, sicut docet Psalmus: Sacrificium Deo spiritus contribulatus etc. Docemus preterea aliud genus exercitiorum necessarium esse. Quilibet Christianus etiam corporali disciplina, laboribus, temperantia, meditatione divinarum rerum, et aliis exercitiis, aptis aetati, cohercere carnem debet. Horum finis proprius ac proximus esse debet, ne saturitas aut desidia extimulet ad peccandum, et ut mens admoneatur, et fiat aptior ad affectus spirituales. Non est sentiendum, haec exercitia cultus esse, qui mereantur remissionem peccatorum, aut satisfactiones esse etc. Et haec disciplina debet esse perpetua, nec possunt prescribi certi dies pariter omnibus. De hac disciplina inquit Christus: Cavete, ne corpora vestra graventur crapula. Item: Hoc genus daemoniorum non ejicitur, nisi jejunio et oratione. Et Paulus ait: Castigo corpus meum, et redigo in servitutem. Itaque non vituperamus jejunia, sed superstitiosas opiniones et laqueos conscientiarum in traditionibus. Porro haec exercitia, cum ad illum finem referuntur, ut habeamus corpora obnoxia ad res spirituales, et ad faciendum officium, juxta vo-

sationem etc. sunt in piis bona et meritoria opera, ut testatur Danielis exemplum. Sunt enim opera, quae ad hunc finem requirit Deus, ut carnem coherceant.

A: [V.] 1. — ad promerendam remissionem culpae et poenae; 11. — observationes magis mereri remissionem peccatorum et justificationem.

V. BC: De conjugio Sacerdotum. Cum doctrina Christiana honorifice praedicet conjugium, eoque uti jubeat, non solum procreationis causa, sed etiam ad frenandas vitandasque libidines: nunc non solum Pontificia lege, sed etiam nova atque inusitata sevicia prohibentur conjugia Sacerdotibus, et contracta dirimuntur. Idque hoc est indignius, quod haec in Ecclesia fiunt, quae ut maxime debet abhorrere a turpitudine, ita conjugium ad vitanda multa ingentia flagitia summo studio tueri debebat. Ad haec cum in omnibus Ethnicis rebus publicis mediocriter constitutis, propter gravissimas causas, conjugium in magno honore fuerit, quid minus decet in Ecclesia, quam et sanctissimum foedus conjugii distrahere, aut capitalibus poenis, velut summum scelus, punire conjugium? unde haec in Ecclesiam, in qua debet excellere mutua dilectio, pervasit immanitas? Porro res loquitur ipsa, quantum turpitudinis ac scelerum pariat Pontificia lex de coelibatu, nec ulla humana voce dici potest, quantum viciorum ex hoc fonte in Ecclesiam exundaverit. Nam ut non dicamus de Epicureis, quos nihil pudet, quam multi pii ac boni viri infoeliciter luctati sunt cum imbecillitate naturae, et ad extremum in horribilem desperationem inciderunt: quo spectat autem haec nova crudelitas, nisi ut illa infinita scelera in Ecclesia confirmentur, et ut improbi peccent impunitius? Haec causa nihil habet opus disputatione. Nam haec nova lex, quae nunc defenditur ab adversariis, quae et prohibet Sacerdotibus conjugia, et contracta distrahit, pugnat cum jure naturali, divino, cum Evangelio, cum veterum Synodorum constitutionibus, cum exemplis veteris Ecclesiae. Tantum opus est nobis pietate et aequitate optimi Imperatoris, quem oramus, ut pro sua pietate, et pro suo officio, abolita tyrannica lege, mederi Ecclesiae studeat. Cum omnis injusta crudelitas Deo displicet, tum illa maxime, quae exercetur in Sacerdotes pios et eruditos, qui bene merentur de Ecclesia. Ac non solum divina oracula minantur atrocissimas poenas his, qui crudelitatem exercent adversus Sacerdotes, sed exempla etiam extant omnium aetatum, quae comprobant illas minas non esse irritas. Nam ut alia innumerabilia exempla omittamus, Gens Benjamin fere tota deleta est propter stupratam hospitis Sacerdotis conjugem. Cum enim cadaver mulierculae, quae vexata stupris, extincta erat, dissectum, missum esset ad Principes Israel, judicavit universus populus, tantam immanitatem severissime puniendam esse. Cumque non dederentur ad poenam autores facinoris, tota gens Benjamin, magna clade accepta, poenas dedit. At hoc tempore multiplici injuria afficiuntur Sacerdotes, ipsi, cum quidem nullum eis crimen objiciatur, nisi conjugium, excruciati horribilibus suppliciis

necantur, miserae conjuges et parvi liberi, ejecti suis sedibus, vagantur extorres, sine certa sede, sine tecto, sine lare. Paulus vocat prohibitionem conjugii doctrinam daemoniorum. Id testantur non solum turpissima vicia, quae coelibatus invexit in Ecclesiam, sed etiam haec ipsa asperitas, quae propter hanc legem exercetur in Sacerdotes, et eorum conjuges ac liberos. Nam diabolus homicida est, et piorum calamitatibus praecipue delectatur. Sed olim Deo poenas daturi sunt talium consiliorum autores. Nos hanc saeviciam neque dignam Christianis, neque utilem Ecclesiae esse judicavimus.

Quod vero objicitur autoritas legis Pontificiae, cur non allegant autoritatem Canonum adversus turpia exempla impuri coelibatus, et scelera digne animadversione? Nulla debet esse autoritas Pontificii decreti, pugnantis cum jure naturae, et cum mandato divino. Natura homines ita conditi sunt, ut sint foecundi, quare Jurisconsulti dicunt, conjunctionem maris et foeminae esse juris naturae. Idque docet Genesis, capite primo et secundo. Deinde, cum Paulus inquit: Unusquisque habeat uxorem ad vitandam fornicationem: certe praecipit omnibus, qui non sunt idonei ad coelibatum, ut contrahant conjugia. Et Christus monet, non omnes idoneos esse ad coelibatum, cum ait: Non omnes capiunt verbum hoc.

Porro nec leges humanae, nec vota valent pugnantia cum mandato divino, et eventus ipse testatur, naturam legibus humanis non posse mutari. Videmus, quantum turpitudinis pariat ille coelibatus. At siqui sunt viri boni, qui student esse casti, hi intelligunt oneris et periculi magnitudinem et precipue deplorant hanc sui ordinis servitutem. In Nicena Synodo quidam conati sunt legem ferre, ut Sacerdotibus interdiceretur consuetudine conjugum. Repudiata est haec lex ab universa Synodo. Et fuit quondam mitior Latina Ecclesia, tantum enim dimittebat a ministeriis eos, qui cum gererent munus Ecclesiasticum, ducebant uxores; non prohibuit conjugium. Haec nova lex est Pontificum, ignota veteri Ecclesiae ac Synodis, quae in totum prohibet conjugia, et contracta distrahit.

Constat autem utramque partem hujus decreti pugnare cum Evangelio. Allegatur contra nos Ecclesiae et Synodorum autoritas, quam Pontifices ipsi, hujus decreti autores, impudenter contempserunt. Nec obscure reclamaverunt pii Sacerdotes huic novae legi. Nam historiae Ecclesiasticae testantur, eam non sine [C: acerrimis] certaminibus impositam esse Ecclesiis. Tarraconensis Episcopus scribit ad Syricium Pontificem, Sacerdotes Hispanos non posse adduci, ut legem accipiant, qua interdicebatur eis consuetudine uxorum. Quas ibi tragoedias agit Syricius, quam inclementer rescribit!

Haec enim sunt Syricii verba, indigna Pontifice: Dicat mihi nunc ille, quisquis est, sectator libidinum, praeceptorque viciorum! Et deinde Pauli dictum alienissimum detorquet ad suam causam: Qui in carne sunt, placere Deo non possunt. Dubium profecto est, utrum inscitiae, an impudentiae adscribendum sit,

quod tam contumeliose loquitur de conjugio. Nihil enim agebatur aliud, nisi ut interdiceretur Sacerdotibus usu conjugum, quas tunc habebant. Deinde posteriores Pontifices multo etiam duriores fuerunt. Cum decretum Pontificium de abjiciendis uxoribus in Germania reciteret Synodo Archiepiscopus Moguntinus, ita exarserunt ira Sacerdotes, ut minarentur se impetum facturos in ipsum Archiepiscopum. Et erat res cum indigna, tum acerba, abjicere praesentes conjuges: sed vicit tandem vel vis vel superstitio. Quanto mitior fuit Cyprianus mulieribus, quae non servabant promissam castitatem! Scribit enim libro primo, Epistola undecima: Si perseverare nolunt, aut non possunt, melius est, ut nubant, quam ut in ignem deliciis suis cadant; certe nullum fratribus aut sororibus scandalum praebeant.

Porro injustae leges non solent esse perpetuae. Rogamus igitur optimum Imperatorem, ut inter cetera Ecclesiae incommoda, etiam hujus legis vicia consideret, qua in re et illud considerandum est, natura ipsa hominum veluti senescit et fit imbecillior. Quare providendum est, ne vicia crescant. Nec debent leges ipsae semina esse viciorum. Plato gravissime dicit, leges virtutis causa ferendas esse. An autem traditio de coelibatu pietatis causa propugnetur, aut alio quodam consilio, non difficile est judicare. Postremo, cum Christus precipue commendaverit piis curam Ministrorum Evangelii, rogamus optimum Imperatorem [C: ut optimus Imperator] seviciam prohibeat, quae diu jam in homines pios, Sacerdotes exercetur, ac cum Ecclesia potius deliberet, quam cum adversariis nostris. Debeat in Ecclesia excellere dilectio et misericordia. Quare maxime abhorret vera Ecclesia a crudelitate non necessaria, nec vult interfici Sacerdotes propter tyrannicam traditionem, parci etiam vult miseris mulieribus ac liberis Sacerdotum. Horum omnium vitam ac salutem Ecclesia tibi, clementissime Imperator, commendat. Omnes pii ubique terrarum afficiuntur horum calamitatibus, et taciti desiderant Christianam lenitatem in hoc negocio, tibique communibus lachrymis doctos et bonos viros, Ecclesiae utiles, et horum conjuges ac liberos commendant, quem vident et natura praeditum esse eximia quadam et heroica bonitate, et in hac causa, hactenus singulari usum esse moderatione, quae quidem significat te de repub. rite sananda deliberare. Non vult Ecclesia, te alienae crudelitatis ministrum fieri. Maximus honor est Regum, quem tribuit eis Esaias, cum inquit, eos debere Ecclesiae nutricios esse, hoc est imperia, defensionem pacis, et humanae societatis, non solum corporali utilitati servire, sed etiam adjuvare Evangelium, cum videlicet et tegunt Sacerdotes, et tranquillitatem civitatibus consedunt, ut institui ad religionem juventus, et doceri homines possint. Rogat igitur Ecclesia, ut memineris tibi pios Sacerdotes, tanquam alumnos, tuendos esse. Tuum munus est, innocentiae praesidio esse, depellere injurias, precipue ab imbecillibus, qui se tueri non possunt ipsi, a piis mulieribus, a puericia, ab orphanis. In his etiam Sacerdotum

conjuges et liberos, qui vero sunt orphani, tibi commissos esse divinitus existimes.

Ecclesia vel maxime φιλόστοργος est, et non modo conjugum inter se caritatem, parentum erga liberos amorem, probat: sed afficitur etiam ipsa desertorum atque orphanorum aerumnis. Ac vero in tanta bonitate naturae tuae nihil esse ἄστοργον judicat, quare sperat tibi quoque dolorem afferre Sacerdotum neces ac supplicia, conjugum et liberorum exilia. Monet illud etiam Ecclesia, ut provideas, ne plerique doctrinae Christianae loci, quorum necessaria est explicatio, simul opprimantur, dum pie eruditi interficiuntur, dum excutiuntur hominibus studia doctrinae Christianae. Quid agunt adversarii aliud, nisi ut deletis omnibus literis, et oppressa doctrina, tantum pendeant homines ex autoritate illorum, qui dominantur, somnia indoctorum, quamlibet impia, quamlibet absurda, ducant esse oracula? Hanc barbaricam servitutem existimant adversarii prodesse dominationi suae, nec obscure multis in locis jam hac servitute jacet oppressa Ecclesia. Et si autem — B: nos quoque veteres Synodos amplectimur, congruentes cum Apostolica doctrina [C: non est concedenda licentia convellendi sententias vera autoritate receptas, nec discedendum est, vel a Scripturis, vel a decretis veterum Synodorum, in quibus pronunciarunt de doctrina Christiana]: — BC: tamen non decet autoritatem Ecclesiae praetexere omnibus abusibus ac viciis, quae recentior ac deterior aetas in Ecclesiam invexit. Nimium autem blandiuntur sibi homines, si nihil vicii derivatum esse putant in Ecclesiam ex affectibus hominum cupidorum, ex illis labyrinthis et tenebris doctrinae Scholasticae et traditionum. Neque vero tam propter conjugium periclitantur hoc tempore boni viri, quam propter studium repurgandae et illustrandae doctrinae Christianae, quod regere ac juvare Episcopi debebant. Nam his precipue commendata est cura ornandae et defendendae doctrinae, hi debent esse hujus sanctissimi et utilissimi studii gubernatores et hortatores.

Sed non ad solos Episcopos, verum etiam ad pios Principes, ac maxime ad Imperatorem pertinet, pure intelligere Evangelium, dijudicare dogmata, advigilare, ne impiae opiniones recipiantur aut confirmentur, idololatriam omni studio abolere. His officiis praeclare meriti sunt de piis multi magni heroes, Gedeon, Ezechias, Josias, Constantinus, et plerique alii. Quare existimabis et tui officii esse, cavere, ne obruantur ea, quae pie et utiliter patefacta et emendata sunt a bonis et doctis viris, ne impii abusus autoritate tua stabiliantur. Psalmus inquit: Propter templum tuum in Jerusalem Reges offerent tibi munera.

Sunt autem propria Regum munera in Ecclesiam conferenda, inquirere veram doctrinam, et curare, ut boni doctores preficiantur Ecclesiis, dare operam, ut rite dijudicentur Ecclesiasticae controversiae, non delere piam doctrinam, sed excitare potius ac propagare et defendere, concordiam Ecclesiae recte constituere et tueri. His veris muneribus potes nunc, optime Imperator, ornare Christi Ecclesiam, quae quidem a te precipue et Christus requirit ipse, et

petunt Ecclesiae, — B: quibus opus est pace. [C: horribilibus modis laceratae.] Postremo, cum humanae traditiones cedere debeant temporibus, maxime in Ecclesia, in qua longe pluris fieri debent salus piorum, dilectio et pax publica, quam ullae traditiones humanae: multo satius est dissimulare abrogationem hujus tradiciunculae de coelibatu, quam confirmare libidines, dissipare conjugia, suscipere seviciam in Sacerdotes et eorum conjuges ac liberos, opprimere piam doctrinam, vastitatem efficere in Ecclesiis.

B: Etsi autem mundus omnibus aetatibus dedit insignes poenas libidinum, ut historiae testantur, de diluvio, de Sodomis, de Davide, denique innumerabiles Ethnicae historiae: tamen homines prophani leviter curant judicium Dei, rident libidines, ideo tolerant pollutos et contaminatos sacrificulos. Ad hoc accedit, quod coelibes facilius possunt tueri opes Ecclesiasticas, et hunc splendorem, qui nunc est procerum Ecclesiasticorum, quem quia Reges sibi ornamento esse putant, majore studio coelibatum defendunt. Sed Evangelium jubet nos anteferre mandatum Dei prophanis judiciis et utilitatibus, ostendit late vagari poenas libidinum per totas gentes, et pollutos coecitate et aeternis suppliciis puniri. Jubet uti conjugio et ordinationi Dei obtemperari, qui ita condidit naturam hominum, ut perpetua societas sit duorum conjugum, maris et foeminae. Monet cultus Dei esse, obtemperare ordinationi et voci Dei, et fugiendas esse superstitiones pugnantes cum ordinatione divina. Ideo sustulimus prohibitionem conjugii, et sentimus abolendam esse in tota Ecclesia. Et quia non dubitamus peccare omnes, qui defendunt prohibitionem illam, nos Sacerdotibus legitima et pia matrimonia concedimus. Nec opus est in hac causa disputatione longiore, opus est judice, qui non ridet libidines, sed iram Dei metuit, et vera pietatis officia intelligere studet. Deinde qui odit injustam crudelitatem, quae hoc tempore adversus Sacerdotes maritatos et eorum conjuges ac liberos exercetur. Rogamus igitur Imperatorem, ne Pontificiam legem de coelibatu, pugnantem cum mandatis Dei et cum veteribus Synodis, defendat, nec sit autor aut adjutor injustae crudelitatis, nec trucidatis piis Sacerdotibus polluat se parricidiis. Nam cum caeteras injustas caedes Deus atrociter punit, tum maxime irascitur his, qui seviciam in Sacerdotes pios exercent, ut inquit 4 Regum 9: Ulciscar sanguinem servorum meorum Prophetarum etc. Quid est indignius, quam imperia, quae divinitus instituta sunt, ut veram doctrinam de Deo, veros Dei cultus, honesta conjugia, bonos mores tueantur, transferri ad delendam veram doctrinam, ad dissipanda conjugia, ad confirmandas et augendas flagitiosas libidines Pontificum, Sacerdotum et Monachorum? Quam miserabile spectaculum est, cum Reges, qui debebant esse imago Dei in terris, non Deo serviunt, sed furori diaboli, confirmantis horribilia peccata, idolomaniam, libidines et injustam crudelitatem? Porro cum de Ecclesiae et piorum defensione scriptum sit: Beatus, qui miseretur super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus: optamus, ut omnes Reges et Principes adficiantur hac voce coelesti, et tegant pios Sacer-

dotes et eorum conjuges ac liberos, quos quidem Deo curae esse non dubitamus.

C: Hanc igitur conjugii causam, quoniam nihil habet obscuri, totam pietati et bonitati tuae, Imperator, commendamus. *Et res tota posita in arbitrio eorum, qui praesunt. Nam leges de coelibatu, seu veteres, seu novae, tantum sunt humani juris, in quo mitigando plurimum auteritas Ecclesiae valere debet.

Quam multa possemus exempla commemorare ex omnium temporum ac gentium historiis, in quibus cernuntur horrenda exempla poenarum, quae libidines secutae sunt. Inter causas diluvii fit mentio libidinum, postea quinque urbes hiatu terrae ita absorptae sunt, ut monumentum poenae aeternum lacus Asphaltites manserit. Cum Israhelitae discessissent ex Aegypto, et multi se consuetudine mulierum Moabiticarum polluissent, duodecim Principes Tribuum suspensi sunt, et trucidata viginti quatuor millia hominum. Funditus postea deleti Cananei, et nominatim inter causas recensentur incesti concubitus. Aliquanto post secuta est clades Benjamin propter stupratam Levitae conjugem. Deinde David ejectus regno propter adulterium. Aliquoties et Jeremias haec tria, idolorum cultus, tyrannides et adulteria, causas esse clamitat ingentium calamitatum, quae oppresserunt universam gentem Judaeorum, cum in Babilonem captiva abduceretur.

Haec eo scripta sunt, ut statuamus Deum vere irasci vagis libidinibus, et impuros ac incestos non casu in poenas ruere, sed puniri divinitus. Ergo etiam Ethnicarum civitatum exeidia nos de ira Dei adversus haec scelera admonent. Eversa est Sibaris, Athenae, Sparta, Thebae, collisae bellis civilibus poenas impudicitiae dederunt. Et Roma cum tot Nerones et Heliogabalos habuisset, tandem concidit, undique dilacerato imperio, armis Barbaricarum gentium plurimarum. Longus catalogus est et apud Aristotelem civitatum, in quibus mutationes politiarum et seditiones propter libidines extiterunt. Praeter has poenas admonet Ecclesiam Paulus, accedere aliam poenam, videlicet amentiam seu furorem, ut Roma. 1. et ad Ephe. 4. capite scribitur. Ac fortasse jam gubernatores Ecclesiasticos haec poena oppressit, qui magna ex parte palam sunt Epicurei, palam defendunt idola propter opes et autoritatem, rident dicta coelestia, quae minantur poenas idolorum cultoribus, impudicis, parricidis. Omnia honeste fieri a se praedicant regni causa, hos esse bonos cives, amantes tranquillitatis, qui, ut regni Pontificii majestatem tueantur, comprobant errores et manifesta flagicia. Tota rerum natura testis est, esse Deum, et punire turpitudines et tyrannides. Quare etiamsi nunc rideant has conciones, tamen sciant se aliquando haesuros in poenis, ad quas ab ipsa etiam rerum natura deposcuntur.

Cum igitur constet, legem de coelibatu pugnare cum mandato Dei, sentimus recte facere Sacerdotes et alios, qui honesta conjugia contrahunt, sicut Paulus inquit, eligendum esse unius uxoris

---

*) *Corp. Philippicum:* Nam injustam legem abolere gubernatores et possunt et debent. Et leg.

virum. Sentimus et gubernatores posse ac debere legem Pontificiam abolere. Errant enim, qui putant, aut jure divino prohiberi conjugium Sacerdotibus, aut posse legem talem a Regibus aut Episcopis ferri, prohibentem conjugium. Ac si nolint Ecclesiae mederi gubernatores, tamen recte faciunt pii, qui sequuntur regulam Apostolicam, quae ait, Deo magis parendum esse quam hominibus.

Denique cum legis Pontificiae defensio multa peccata conjuncta habeat, confirmationem vagarum libidinum, superstitiones, et neces piorum Sacerdotum: manifestum est, nostras Ecclesias recte facere, quod legem illam Pontificiam abolent ac damnant: Rogamus etiam inclytum Imperatorem, ne se defensione imperii coelibatus et cede Sacerdotum polluat. Scriptum est enim: Beatus, qui miseretur egeni et pauperis, in die mala liberabit eum Dominus.

VI. 34. C: non sequitur. 36. C: liberet plerosq. ABC: ad promerendam remissionem peccatorum et justificationem. 37. ABC: se habere Deum placatum et propicium propter Christum, non propter ulla nostra merita. 38. ABB: mereantur remissionem peccatorum et justificationem, et quod pro peccatis satisfaciant: 42—47. ABC: Id est, qui sentiunt, quod mereantur propriis operibus remissionem peccatorum, et quod propter propriam legis impletionem placeant Deo, nec sentiunt, quod propter Christum gratis accipiant fide donatam remissionem peccatorum, per misericordiam Dei, et quod propter Christum placeant Deo: hi amittunt Christum, quia fiduciam, debitam Christo et promissioni Dei, transferunt ad opera. Item, opponunt irae Dei, non Propiciatorem Christum, sed propria opera, quare honorem, debitum Christo, transferunt ad opera nostra. Constat autem Monachos hec docere, quod suis observationibus mereantur remissionem peccatorum, quod habeant Deum propicium propter has observationes. Quare docent confidere suis operibus, non propiciatione Christi. Haec fiducia est impia, et cum Evangelio pugnat, et in judicio Dei deprehendetur esse inanis. Non enim possunt opera nostra opponi irae ac judicio Dei. Tantum ita placatur ira Dei, quando gratuitam misericordiam, propter Christum promissam, fide apprehendimus. Amittunt igitur Christum, qui fiduciam non in Christum, sed in opera propria collocant.

Praeterea Monachi docuerunt, suum vitae genus statum esse perfectionis, quia observarent non solum precepta, sed etiam consilia. Hic error maxime pugnat cum Evangelio, quod finxerunt se praeceptis ita satisfacere, ut amplius etiam facerent. Et hinc natus est horribilis error, quod finxerunt se habere merita supererogationis. Haec applicaverunt pro aliis, ut satisfactiones essent pro alienis peccatis. Haec siquis odiose velit exagitare, quam multa commemorare posset, quorum jam ipsos Monachos pudet! 48. ABC: Fidei in Christum, 51. ABC: Ac pop. 61. ABC: votis, quod mereantur remissionem peccatorum et justificationem, quod sint perfctt.

VII. 8. ABC: praedicando Evangelium. 22. BC: om. eis. 35. AB: observatt. mereamur remissionem peccatorum et satisfaciamus pro peccatis. 36. AB: remissionem peccatorum et justificationem. 37. AB: mereri remissionem peccatorum et justificationem. 39—41. AB: Item plerique scriptores fingunt in Novo Testamento oportere cultum similem esse Levitico, cujus ordinationem commiserit Deus Apostolis et Episcopis. Et videntur scriptores exemplo Legis Moseicae decipi; quasi justicia Novi Testamenti sit externa observatio certorum rituum, sicut justicia Legis erat externa observatio certorum rituum. Sicut igitur in Lege peccatum erat edere suillam carnem etc. ita in Novo Testamento collocant peccatum in cibis, in diebus, in vestitu et similibus rebus. Et existimant sine his rebus justiciam Novi Testamenti non posse existere. Hinc sunt illa onera, quod certi cibi polluant conscientiam, quod horas Canonicas omittere sit mortale peccatum, quod jejunia mereantur remissionem peccatorum, quod sint necessaria ad justiciam Novi Testamenti, quod peccatum in casu reservato non possit remitti, nisi accesserit autoritas reservantis, cum quidem ipsi Canones tantum de reservatione poenae Canonicae loquantur, non de reservatione culpae. 42. AB: gravandas conscientias? om. — traditiones. 43. AB: Extant enim — vel ad promerendam remissionem peccatorum, vel tanquam necessarias ad justiciam Novi Testamenti, aut ad salutem. 49. B: traditiones daemonr. 52. AB: quod remissionem peccatorum et justificationem 53. AB: mereamur remissionem peccatorum, 59. Scr. concedit, ut observatio Sabbati nunc sit libera. Docet enim ceremonias Mos. — non necessarias esse.

34—78. C: Quoties autem de hoc loco disserimus, statim clamitant adversarii, labefactata autoritate Episcoporum, fieri ἀταξίαν, non posse mores populi gubernari, non coherceri vulgi petulantiam, denique sequi Cyclopicam vitam, qualis ab Euripide in hoc versu describitur: Νομάδες, ἀκούει οὐδὲν οὐδεὶς οὐδενός. Queruntur et abrogatis aliquibus legibus vulgus exemplum transferre ad omnes leges, et excussis vinculis ac frenis disciplinae, sumere sibi infinitam licentiam, quae scandala innumera, distractiones Principum, dissipationes Ecclesiarum, seditiones, bella et vastitates parit. Denique ostendunt, quam sit inimica generi humano ἀναρχία, et ex hoc fonte, quantum in omnem vitam, viciorum et calamitatum exundet.

Monent igitur ad haec tanta mala vitanda stabiliendam esse autoritatem Episcoporum, retinendas leges usitatas, in quibus etiam siqua sint incommoda, haec docent condonanda esse communi hominum imbecillitati et propter tranquillitatem dissimulanda, presertim cum nullus constitui status possit, qui prorsus sit sine vicio. Allegant huc vetus illud, τὸ κακὸν εὖ κείμενον μὴ κονητέον, commemorant exempla, motis legibus, aut mutata policiae forma, in civitate Attica, Spartana, Romana, et aliis, quae clades secutae sint, Romae dissensiones Consulum et Tribunorum quoties civilia bella excitarunt.

Quanquam autem hae Senatoriae conciones admodum plausi-

biles sunt, et multorum animos adversus nos incendant, tamen veris et honestissimis argumentis refutari possunt. Primum igitur petimus, ut illi accusatores nostri historiam Ecclesiae omnium temporum intueantur, nec putent summos viros Prophetas et Apostolos fuisse sine sensu communi, ac adeo ferreos, ut tranquillitatem patriae non amarint, aut adeo immanes, ut disciplinam, leges, regni σύνταξιν non maximi fecerint. Hi vero sapientissimi, optimi et moderatissimi viri, Esaias, Jonas, Jeremias, Baptista, Christus, Petrus, Jacobus, Paulus, et intelligebant, quantum bonum sit civilis concordia, et amabant suos, amabant patriam, magno cum dolore spectabant dissidia et dilacerationem pulcherrimae politiae. Quoties illachrymat Christus, loquens de discordiis et sedicionibus gentis et urbis excidio. Quanquam igitur illa civilia officia et norant optime, et maxime amabant Prophetae et Apostoli: tamen cogebantur divino mandato belligerari cum regno diaboli, proponere celestem doctrinam, colligere Deo Ecclesiam, et servire saluti aeternae multorum hominum. Hae sunt primae leges anteferendae ceteris omnibus: Non habebis Deos alienos; non usurpabis nomen Dei vane; item de Filio Dei: Hic est Filius meus dilectus, hunc audite. His legibus necesse est obtemperare, necesse est veram de Deo doctrinam, veros cultus amplecti, et fugere errores contumeliosos in Deum, vel si fractus illabatur orbis. Nulla res humana his Dei mandatis anteferenda est, non vita nostra, non amici, non civium concordia.

Moises, vir sapientissimus, et haud dubie politicus, imponit tribui Leviticae munus docendi, ac sciens, qualia sint Doctorum certamina et pericula, praemonet de eo, quod judicabat esse difficillimum, et jubet anteferri defensionem verae doctrinae. Sic enim ait Deut. 33: Hi custodient eloquium tuum, qui parentes, liberos, fratres obliviscentur.

Experimur et ipsi non leve onus impositum esse docentibus, sevitur in nostros multis locis. Nos ipsi duriter premimur, ipsa etiam patriae discordia nobis ingentem dolorem adfert. Sed ut dictum est, necesse est his magnis incommodis anteferre mandatum Dei de vera doctrina amplectenda et abjiciendis erroribus. Nec nobis ignota sunt ea, quae a prudentibus de legum mutationibus scripta sunt. Meminimus illam Platonis vocem, ut delirantium parentum, ita desipientis patriae mores ferendos esse. Sed haec praecepta suas metas habent: ferenda est servitus sine impietate; non probanda est idolomania, non evangelii lumen extinguendum.

Deinde cur nobis adversarii nostri concionantur de hac moderatione, cum ipsi interim cives et membra Christi interficiant. Facile possent sarcire concordiam, et ordinis autoritatem tueri, si viciosos cultus et injustas leges abolerent. Nunc dimicant non de Ecclesiae salute, sed de suis opibus et voluptatibus. Nolunt reprehendi εἰδωλομανίας in Missa et invocatione mortuorum, quia nolunt diminui quaestum, defendunt vagas libidines, quia coelibatus est utilis retinendis opibus. Haec nemo non videt. Quare illas Senatorias conciones omittant, in quibus, ut verbis utar Poëtae

veteris, σεμνοῖς λόγοισιν αἰσχρὰ μηχανώμενοι, specioso praetextu non toleranda flagitia confirmare student.

Adjicio et alteram defensionis nostrae partem veram et simplicem. Non facimus ἀναρχίαν. Docemus maxime venerandum esse Ministerium Evangelii, et obedientiam ei deberi in his, quae juxta Evangelium propria sunt ejus Ministerii. Impius et execrandus est, qui speciosos pedes evangelizantium pacem non reverenter excipit. Deinde et politica potestas, quae gladium gerit, ornata est nostris literis. Itaque de anarchia, falsum crimen est.

Nunc venio ad quaestionem propositam de legibus Episcoporum, de quibus primum tenenda est regula certissima, quod nemini liceat condere leges pugnantes cum mandatis Dei. Nota est enim Pauli sententia: Si Angelus celestis aliud Evangelium doceat, anathema sit. Ex hoc fundamento, quod firmum et immotum est, facile extrui cetera possunt. Jam tres ordines sunt decretorum Pontificiorum: Quaedam decreta cogunt peccare, ut lex de coelibatu, leges de privatis Missis, in quibus fit oblatio et applicatio pro vivis et mortuis, et opinio transsubstantiationis viciosam adorationem parit, mandata de invocatione mortuorum. De his legibus facile est judicium, quia enim aperte pugnant cum mandatis Dei, regula sequenda est Apostolorum: Oportet Deo magis obedire quam hominibus.

Secundus ordo est rituum, qui de rebus sua natura mediis loquuntur, ut sunt leges de ciborum et dierum discrimine, et similibus rebus. Cum his rebus adduntur opiniones falsae, non jam sunt mediae. Assuunt autem adversarii, alii magis, alii minus, absurdas opiniones, falsas tamen, propter quas et leges illae et ritus abjiciendi sunt, ne confirmentur viciosi cultus. Plurimi fingunt opera humanarum traditionum, ut satisfactiones et similia, mereri remissionem peccatorum. Haec opinio aperte falsa est, transfert enim beneficium Christi in humanas ceremonias. Nec opus est longa refutatione, uno Pauli fulmine contenti simus: Evacuati estis a Christo, qui in Lege justificamini, excidistis a Christo. Haec sententia satis docet, homines non mereri remissionem peccatorum propriis operibus, vel divinae Legis, vel traditionum humanarum.

Alii admoniti, quantum primus hic error habeat absurditatis, incipiunt verecundius loqui de traditionibus, sed tamen errorem non tolerandum retinent, dicunt haec opera, etsi non mereantur remissionem peccatorum, tamen esse cultus Dei, id est opera, quorum finis sit immediatus, ut per ea Deus honore adficiatur. Acerrime resistendum est et huic errori, Christus enim aperte dicit: Frustra colunt me mandatis hominum. Et Paulus expresse damnat ἐθελοθρησκείας ad Colossenses. Et cum oporteat cultus Dei in fide fieri, necesse est nos habere Dei verbum, quod testetur opus Deo placere. Quomodo enim potest conscientia Deo offerre opus, si non extet vox Dei, quae ostendat Deum sic velle coli, velle hoc honore adfici? Sed hanc de fide doctrinam impii homines non intelligentes, omnibus seculis horrenda audacia finxerunt cultus, sine mandato et verbo Dei, quod si fieri liceat, non potest dici causa, cur non placeant Deo Ethnica sacrificia, mactationes canum,

bestiae Lampsacenae et alia portenta. Quo ruit humana audacia, non solum apud Ethnicos in fingendis cultibus, sed etiam in Pontificio coetu, excogitatis subinde novis et absurdis ceremoniis, in invocatione mortuorum, in veneratione Sanctorum, in Monachorum βαττολογίαις. Simus igitur vigilantes hoc loco, nec sinamus Ecclesiis obtrudi leges, quae proponunt opera sine mandato Dei, tanquam cultus et justicias. Et cum hanc de cultibus opinionem assuant omnes adversarii, etiam qui verecundissime loquuntur, sciemus pium opus esse, reclamare, et violatione talium traditionum exemplum ostendere, ex quo pii discant, quid sentiendum sit. Sicut de Attalo scribit Eusebius, divinitus jussum esse, ut alteri cuidam diceret vescenti tantum pane, sale et aqua, ut cibis communibus uteretur, ne aliis errorem offunderet.

Porro hic secundus error, de cultu, late vagatus est. Multi enim in Ecclesia decepti sunt κακοζηλίᾳ Leviticarum ceremoniarum, ac putaverunt in Novo Testamento oportere similes aliquos ritus esse, et hos esse cultus Dei, seu res, per quas velit Deus se honore adfici, et justicias esse. Ideoque tribuerunt Episcopis autoritatem tales ritus et cultus instituendi. Hunc Pharisaicum errorem Christus et Apostoli taxarunt, qui docent cultus in Novo Testamento esse poenitentiam, timorem Dei, fidem, et opera Decalogi, ut Paulus inquit: Regnum Dei non est esca et potus, sed justicia et pax, et gaudium in Spiritu Sancto. Qui enim in his servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus. Monachi se Nazareos esse fingebant. Sacrificuli pro mortuis sacrificantes fingebant se imitari Aharonem offerentem. Sed haec exempla non conveniunt. Monachorum ritus, et venditae sacrificulorum Missae nullum habent verbum Dei, immo admixtae sunt multae absurdae opiniones, quas in Ecclesia taxari necesse est.

Tertius error est opinio necessitatis, qua imaginantur, Ecclesiam esse similem ceteris politiis humanis, cogitant regnum esse, in quo Episcopi, ut Reges, potestatem habeant condendi leges novas, extra Evangelium, et his necessario obediendum esse, sicut Regum legibus necessario obediendum est, praesertim cum haec vita hominum carere ceremoniis non possit. Et haec opinio necessitatis saepe excitavit certamina, dum suos quisque ritus humanos, tanquam necessarios, defendit. Sed Christus et Apostoli docent tales ritus, sine mandato Dei propositos, non habendos esse pro rebus necessariis. Contra hanc libertatem sancitam et constitutam autoritate divina non est recipienda opinio, quod violatio traditionum mediarum, extra casum scandali, sit peccatum. Huc pertinet dictum Pauli: Nemo vos judicet in cibo, potu, vicibus diei festi etc. Nam judicare significat obligare conscientias, et damnare non obtemperantes. Item ad Galatas 5: State in libertate, qua Christus vos liberavit etc.

Hactenus dictum est, quatenus non liceat, aut condere traditiones, aut approbare. Quaerat igitur aliquis, an vitam hanc hominum sine ordine, sine ritibus esse velimus? Nequaquam. Sed

docemus Pastores veros Ecclesiarum posse in Ecclesiis suis publicos ritus instituere, sed tantum ad finem corporalem, hoc est, boni ordinis causa, videlicet ritus utiles ad docendam multitudinem, ut certos dies, certas lectiones, et siqua sunt similia, sed sine superstitione, et sine opinione necessitatis, ut ante dictum est. Et has ordinationes violare, extra casum scandali, non ducatur esse peccatum: sed si cum scandalo violentur, ubi Ecclesiae recte constitutae sunt, nec error est in doctrina, sciat violans tali loco se peccare, quia Ecclesiae recte constitutae tranquillitatem perturbat, aut alios a vero ministerio abducit. Haec ratio satis munit autoritatem utilium traditionum, et non injicit laqueum conscientiis.

Sic Ecclesia inicio certos dies ordinavit, diem Dominicum, Natalem Christi, Pasca, Pentecosten etc. Nec dispensavit Ecclesia de Decalogo, sed autoritas divina ceremonias Legis Mosaicae abrogavit. Et tamen populum scire oportet, quando conveniendum sit ad Evangelium et ad Christi ceremonias: ideo aliqui dies constituti sunt, sine illis opinionibus, de quibus supra diximus. Ac manet in Decalogo genus, ut aliquibus temporibus conveniamus ad haec pia exercitia, species vero, quae erat ceremonia, libera est. Ideo non retinuerunt Apostoli septimum diem, sed maluerunt uti primo, ut et de libertate, et de resurrectione Christi, pios admonerent.

Ea, quae objiciuntur, facile dilui possunt. Apostolorum decretum de idolothytis et scortatione est morale et perpetuum. Quod autem addiderunt de sanguine et suffocato, scandali ratio eo tempore habita est. Nam mos erat etiam ante Apostolos, ut domiti a Judaeis abstinerent a sanguine et suffocato. Nihil igitur novi adjunctis ad societatem suam imponebant, sed usitatum ritum veterem et gratum utrisque, Judaeis piis et sociis, nondum mutarant.

Quod Christus ait: Adhuc multa vobis dicere habeo, certe non de futilibus ceremoniis Pontificum intellexit, nec de novis articulis fidei, sed de eo ipso Evangelio illustrando, quod jam tradiderat. Ideo postea addit de officio Spiritus Sancti, non allaturum esse aliud doctrinae genus, sed luce sua perfusurum mentes Apostolorum, ut Evangelium de voluntate Dei jam traditum intelligerent. Ideo ait Joann. 14: Ille vos docebit omnia, et rediget vobis in memoriam omnia, quae dixi vobis. Item: Non loquetur a seipso, sed quae audit, loquetur.

Objiciuntur et alia dicta, quae praecipiunt de obedientia: Obedite praepositis vestris. Toties respondimus maxime necessariam esse obedientiam in iis, quae propria sunt Ministerii divinitus mandati. Nam haec dicta non constituunt Episcopis regnum extra Evangelium. Christus dedit eis certa mandata: his jubet nos parere. Deinde etiam prohibuit institui novos cultus: his vetat parere. Metae sunt constitutae, intra quas et autoritas Pastorum, et nostra obedientia consistere debet. Sed has metas audacissime tollunt Episcopi, qui triplicem sibi arrogant potestatem, qua confirmant perniciosissimos errores, videlicet,

Regiam seu Praetoriam potestatem interpretandae Scripturae, deinde potestatem instituendi cultus, tertio Regiam potestatem ferendarum legum. Ita transformant Ecclesiam in humanam politiam, imaginantur, ut in regno Princeps aut Pretor est legis interpres, et ut Princeps habet potestatem ferendae novae legis: ita in Ecclesia oportere similem esse Episcoporum potestatem. Nec volunt Ecclesiam mutis literis, ut dicunt, Prophetarum et Apostolorum gubernari, quae cum interdum non satis explicent ea, quae proponunt, ambiguitas parit dissensiones ac discordias. Contendunt igitur, opus esse voce Regia seu Pretoria, scriptum ambiguum interpretante, et nisi huic interpretationi necessario parendum esset, nullum fore controversiarum et dissidiorum finem. Item, nisi pro temporum ratione leges condere possent, qualis esset ἀταξία! Haec verbis ornantur, et sunt πιθανά, quia sunt imitatio humanarum politiarum, et hae imaginationes omnibus aetatibus, inde usque ab initio mundi nocuerunt Ecclesiae, et semper nocebunt. Ideo pii admonendi sunt, ne his praestigiis capiantur. Deus vult Ecclesiam regi suo verbo, tradito per Christum et Apostolos, et hanc suam vocem vult sonare per Ministros. Et quanquam sapientiam continet, positam extra conspectum rationis, tamen ipse sermo Propheticus et Apostolicus certus est et non ambiguus. Ideo ait Petrus: Recte facitis attendentes sermoni Prophetico, tanquam lucernae in tenebris. Habet etiam Ecclesia donum interpretationis, id est, intellectum coelestis doctrinae, sed id donum non est alligatum ad Episcoporum titulum aut ordinem, ideo nequaquam est potestas interpretandi, similis Regiae et Praetoriae: sed eruditi in verbo Dei, et renati Spiritu Sancto, ubicunque sunt, adsentiuntur verbo Dei, et id intelligunt, alii magis, alii minus. Ergo prudenter de illis vallis Pontificiae potentiae judicandum est. De legibus breviter dicit Petrus: Quid tentatis Deum, imponentes jugum etc.

Epilogus. 1—7. C: Complexi sumus summam doctrinae Evangelicae necessariam Ecclesiis, nec dubitamus has ipsas sentencias nostras vere esse doctrinam, in scriptis Propheticis et Apostolicis traditam, et consensum Catholicae Ecclesiae Christi, cui etiam eruditiores scriptores Ecclesiastici testimonium saepe perhibent. Ac offerimus nos ad explicationem longiorem, ubicunque opus erit. Oramus autem Deum, Patrem Domini nostri, Jesu Christi, ut ipse Ecclesiam suam, sanguine Filii redemptam, gubernet, servet, purget et augeat. Amen.

Loc. III. DE CONFUTATIONE PONTIFICIA.

Ad Ordinum protestantium Confessionem theologi pontificii[1]) rescribere jussi[2]) responsionem composuere, cujus, post varias verbosiores atrocioresque formulas[3]), ab Augusto rejectas, quod placuit exemplum, prooemio ac peroratione in ipso Caesaris Ordinumque catholicorum Senatu

ornatum, publica Imperii auctoritate d. 3. Aug. in Comitiis Germanice recitatum est[4]). Latinam vero originem Latinae Confessionis formulae usus prodit; illud certe, quod unum exstat Germanicum exemplum integrum[5]), in actis scilicet tabularii Moguntini, descriptis quidem[6]), Latinitatem redolet. Primus totam formulam, quae CONFUTATIO audire jam primo solita est, *Fabricius* in lucem protulit[7]), per ipsos, ut videtur, auctores nonnullis a mendis, quae festinantibus exciderant, in exemplo Germanico adhuc conspicuis, purgatam, quas secundas curas neque codex msc. *Ebnerianus*, quem *Chytraeus*[8]) inspexit, plane abnuit. Propterea Confutationem, quippe cujus in Apologia recte judicanda permagnum momentum est, edituri, ut ad lectionem formulae recitatae principem accederemus, codicem msc. *Dessaviensem*[9]), quem *Wolf*, *Anhaltinus*, Augusta reportavit, lectioni Germanicae maxime cognatum, typis repeti voluimus, hac quidem lege, ut ea, quae codicis scriba probus, sed idiota, non intellecta, vel lacunis designavit, vel e suo ingenio infeliciter supplevit, e Fabricii ac Chytraei recensione restituerentur.

1) *Jo. Eccii* atque *Jo. Feberi* auspiciis *Conr. Wimpina*, *Jo. Cochlaeus*, *Jo. Dietenberger*, *Arn. de Vesalia*, *Jo. Mensingius*, aliique, Principum comites, operas contulerunt. Cf. *Mülleri* Prolegomena ad editionem Confutationis ab ipso adornatam.

2) *Melanchthon Luthero:* (Epistolar. L. I. Ep. 12.) „Exhibita nostra Confessione, triplices sententiae jactatae sunt in Senatu Principum. Prima erat atrocissima, ut simpliciter cogeret Imperator omnes Principes ac populos, edicto Wormatiensi parere. Altera fuit mitior, ut nostra Confessio committeretur viris bonis et eruditis, ac neutri parti addictis, judicanda, postea Caesar pronuntiaret. Haec enim inducta est a Rege Ferdinando. Tertia nunc videtur valitura, ut nobis recitetur confutatio Confessionis nostrae."

3) Formula proxime ante receptam d. 30. Jul. per theologos oblata ac d. 1. Aug. per Caesarem cum Ordinibus amicis communicata, quartam nostrates profitentur, in bibliotheca *Pflugiana* Cizae exstat. Codex, quod ad scribae lapsus, ipsa Pflugii manu castigatus, et miros auctorum errores prodit, et propterea insignis est, quod per totum libellum Imperator ipse loquens ac theologi personam gerens inducitur. *Ch. Gottf. Müller*, Formula Confutationis Aug. Conf. cum Latina e cd. msc. qui in bibl. J. Pflugii Cizensi asservatur, tum Germanica ex actis Tabularii Electoralis Moguntini. Cum editt. vulgatis contulit, notisq. ill. Lps. 808. Lectionum varietatem, cognatam quidem, sed formulae receptae aliquantulum propiorem e tabulario Monachiensi attulit *Förstemann:* Urkundenbuch. T. II. p. 142 ss.

4) *Melanchthon Luthero:* (L. I. Ep. 12. *Chytraei* Hist. p. 216.) „Tandem audivimus Confutationem tertia Augusti, et sententiam Caesaris, quae satis aspera est. Nam priusquam legeretur Confutatio, Caesar inquit, se in ea sententia, quam sibi perscribi curasset, mansurum esse et petere, ut idem faciant Principes nostri: quodsi nolint facere, se, cum sit Defensor ecclesiae, nolle schisma in Germania tolerare. Haec fuit orationis summa, quae quanquam esset atrox, tamen cum Confutatio esset valde pueriliter scripta, mira gratulatio secuta est lectionem. Nullus Fabri liber exstat tam ineptus, quo non sit ineptior haec Confutatio. — Viri boni et sapientes omnes visi sunt mihi erectiore animo esse, audita illa pueriliter scripta Confutatione. — d. 6. Aug." *Jo. Cochlaeus:* (De actis et scrpt.

M. Lutheri. Col. 568. p. 228.) „Quando in publico Caesaris et omnium Principum consessu recitata fuit per Alexandrum (Suueissium) quendam Caesaris a Secretis teuthonice, multi e Lutheranis inepte cachinnabantur, alii Scripturae citatos locos scripto excipiebant, ut postea reprehenderent."

5) Tria quidem alia publici juris facta sunt, sed Fabricii demum ac Chytraei e Latinitate deprompta. G. Cölestinus, die erste ungeänderte Augs. C. II. Confutatio od. Widerleg. 577. 4. Röm. Kays. May: Caroli V. vnd der Cath. Fürsten ꝛc. Antwort, auff die Articul A. C. etwa in Latein beschrieben, durch A. Fabricium Leodium, Jetzund aber in Teutsch. Spr. verfertiget. Maynz, 598. 4. repett. in libro: Brill auf d. evang. Augapfel, durch *Andream Fabricium*. Dill. 629. 4. Exemplum tertium *Chytraeus*, ipsius interpres, A. C. Historiae inseruit. Epitomen vero in Comitiis Augustanis confectam *Walch* (Luthers W. T. XVI. p. 1267.) aliamque e codice Onoldino *Foerstemann* (Urkundenb. T. II. p. 133 ss.) edidit.

6) Exsignatam chartam ab *Electore Moguntino Weber* (T. II. p. 442.), ab ejusque vidua *Müller* impetravit ac in l. c. primus edidit. Cf. Bertram, lit. Abhandll. St. 4. S. 116 ff. Gablers theol. Journ. 800. St. 8. 801. St. 2. Lit. Blätt. 803. T. I. p. 355. T. II. p. 82. T. III. p. 78. 421. T. IV. p. 145 ss.

7) In Harmonia Conf. Aug. Col. 573. Repetiit *Coelestinus* in Hist. Comit. T. III.

8) Ed. Confutationem in Hist. A. C. cf. edit. Germ. Rost. p. 577. p. 191. Repetierunt *Ph. Müller* ac *Pfaff* in Librorum symb. edtt.

9) Accuratissime edidit *Mich. Weber*, Librorum symb. appendicem: Responsio ad C. A. Pontificia e Formula Pflugiana ac Dessaviensi edt. et notis ill. a *M. Webero*. Vit. 810. Cf. *Spiecker* Conf. fidei exhibita in comitiis Aug., Confutatio Pontificia etc. Berol. 830.

AUGUSTANAE CONFESSIONIS RESPONSIO.

Prologus.

Sacra Caesarea Majestas, Dominus noster Clementissimus, cum superioribus diebus quandam fidei Confessionem per Electorem, Ducem Saxoniae, et nonnullos Principes atque duas civitates, cum nominibus eorum subscriptis exhibitam accepisset: pro eo affectu, quo Dei O. M. gloriam, animarum salutem, christianam concordiam et publicam totius Germaniae quietem, honorem, unionem atque salutem magnopere exoptat, non modo eam Confessionem legit ipsa, ac, quantum opus fuit, perspexit diligenter, sed, quo firmius maturiusque (ut in re tanti momenti decet) procederet, ac negotium tam arduum accurate tractaret, nonnullis eruditis, maturis, probatis ac honestis viris diversarum nationum eandem Confessionem videndam examinandamque dedit, eisque serio mandavit et injunxit, ut, quae recte ac Catholice dicta in ea illa Confessione invenirent, laudarent ac comprobarent, contra vero a Catholica Ecclesia dissidentia annotarent, ac deinde eum eorum Responsione offerrent, suasque ipsi de quaque re sententias exponerent.

Quod quidem rite ex ordine factum est. Nam et praedictam illam Confessionem eruditi illi viri omni cura ac diligentia perspexerunt, et, quid de unaquaque re sentiant, scriptis mandaverunt, atque ita Responsionem Caes. Majestati exhibuerunt. Quam sane Responsionem Sacra C. M., ut decet Christianum Imperatorem, accuratissime perlegit, ac ceteris Rom. Imperii Electoribus, Principibus et Statibus legendam dedit et examinandam: quam et ipsi tanquam Orthodoxam et cum Evangelio et cum sacris literis per omnia consentientem approbaverunt. Qua de causa Caes. Majestas, habito desuper consilio, praedictis, Electoribus, Principibus et civitatibus, ut in ea Orthodoxa nostra sancta fide ac religione omne dissidium tollatur, in praesentiarum recitare jussit, hoc modo.

Ad ea, quae per Electorem Saxoniae et aliquot Principes ac civitates Sacri Rom. Imperii in negotio et causis christianae et orthodoxae fidei Sacrae Caes. Majestati exhibita fuerunt, hoc christianum responsum reddi potuit:

Pars prior.

I. In primis cum articulo primo confiteantur unitatem essentiae divinae in tribus personis juxta Nicaeni Concilii decretum: eorum Confessio acceptanda est, eo, quod per omnia ad normam fidei et cum Romana concordat Ecclesia. Nam Nicaenum Concilium, sub Imperatore Constantino Magno celebratum, semper sacrosanctum est habitum, in quo trecenti, decem et octo Episcopi, sanctimonia vitae, martyrio et eruditione conspicui ac venerabiles, discussis et diligenter examinatis sacris literis, hunc articulum, quem hic confitentur, de unitate essentiae et personarum Trinitate definierunt. Sic quoque acceptandum est, quod damnant omnes haereses, contra hunc articulum exortas: Manichaeos, Arianos, Eunomianos, Valentinianos, Samosatenos; nam et hos olim damnavit Sancta et Catholica Ecclesia.

II. In secundo vero articulo Confessionis comprobatur quidem, quod cum Ecclesia Catholica fatentur, vitium originis vere esse peccatum, damnans et afferens aeternam mortem his, qui non renascuntur per Baptismum et Spiritum S. Nam recte in hoc damnant Pelagianos, et novos, et veteres, jam pridem ab Ecclesia damnatos. At declaratio articuli, quod peccatum originis sit, quod nascantur homines sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, est omnino rejicienda, cum sit cuilibet Christiano manifestum, esse sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, potius esse culpam actualem adulti, quam noxam infantis recens nati, qui usu

rationis adhuc non pollet, velut Dominus ad Mosen ait: Tui parvuli, qui hodie boni et mali ignorant distantiam. Deut. I. Sed et ea rejicitur declaratio, qua vitium originis concupiscentiam dicunt, si ita concupiscentiam volunt esse peccatum, quod etiam post Baptismum remaneat peccatum in puero. Jam pridem enim damnati sunt a Sede Apostolica duo articuli Martini Lutheri, secundus et tertius, de peccato remanente in puero post Baptismum, et de fomite remorante animam ab ingressu coeli. Quod si juxta D. Augustini sententiam vitium originis dicerent concupiscentiam, quae in Baptismo peccatum esse desinat: acceptandum esset, quandoquidem et juxta B. Pauli sententiam omnes filii irae nascimur Eph. II. et in Adam omnes peccavimus Rom. V.

III. In tertio articulo nihil est, quod offendat, cum tota Confessio cum Symbolo Apostolorum et cum recta fidei regula conveniat, Filium Dei esse scilicet incarnatum, humanam naturam assumsisse in unitatem personae, natum ex Maria virgine, vere passum, crucifixum, mortuum, descendisse ad inferos, resurrexisse tertia die, et adscendisse ad coelos, sedereque ad dexteram Patris etc.

IV. Quod in quarto articulo Pelagiani damnantur, qui arbitrati sunt, hominem propriis viribus, seclusa gratia Dei, posse mereri vitam aeternam, tanquam Catholicum et antiquis Conciliis consentaneum acceptatur: nam sacrae literae hoc expresse testantur. Joannes, Baptista, inquit: Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum a coelo; Joh. III. Quia omne datum optimum et donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum; Jac. I. Omnis itaque nostra sufficientia ex Deo est; 2 Cor. III. Et Christus inquit: Nemo venit ad me, nisi Pater, qui me misit, traxerit eum; Jo. VI. Et Paulus: Quid habes, quod non accepisti? 1 Cor. IV. Nam si quis intenderet improbare merita hominum, quae per assistentiam gratiae divinae fiunt: plus assentiret Manichaeis, quam Ecclesiae Catholicae. Omnino enim sacris literis adversatur negare meritoria opera nostra. Etenim S. Paulus inquit: Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; de reliquo mihi est reposita corona justitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus Judex; 2 Tim. IV. Et Corinthiis scripsit: Oportet nos manifestari ante tribunal Christi, ut unusquisque referat propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum; 2 Cor. V. Ubi enim est merces, ibi meritum. Dominus dixit Abrahae: Noli timere, ego Protector tuus sum, et merces tua magna nimis; Gen. XV. Et Jesaias inquit: Ecce, merces ejus cum eo, opus illius coram illo; Jes. XL. Et iterum Jesaias LVIII: Frange esurienti panem tuum, et

anteibit faciem tuam justitia tua, et gloria Domini colliget te. Sic Dominus ad Cain: Nonne, si bene egeris, recipies? Gen. IV. Sic parabola evangelica declarat: Nos conductos in vineam Domini; qui et convenit nobiscum pro diurno denario, qui et dicit: Voca operarios, et redde eis mercedem; Matth. XX. Sic Paulus, arcanorum Dei conscius, inquit: Unusquisque propriam mercedem accipiet, secundum laborem suum; 1 Cor. III. Attamen omnes Catholici fatentur, opera nostra ex se nullius esse meriti: sed gratia Dei facit illa digna esse vita aeterna. Sic inquit S. Joannes: Ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt; Apoc. III. Et S. Paulus ad Coloss. I: Cum gaudio gratias agentes Deo Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis Sanctorum in lumine.

V. In articulo quinto, quod Spiritus S. per verba et Sacramenta detur, tanquam per instrumenta, comprobatur. Sic enim scriptum habetur Act. X: Adhuc loquente verba haec, cecidit Spiritus S. super omnes, qui audiebant verbum. Et Jo. I: Hic est, qui baptizat in Spiritu S. Quod autem fidei mentionem hic faciunt, eatenus admittitur, quatenus de fide non sola (ut aliqui male docent), sed quae per dilectionem operatur, ut Apostolus recte docet ad Gal. V. intelligitur. In Baptismo enim non sola fides, sed et spes caritasque simul infunduntur, ut declarat Alexander, Papa, C. Majores de Baptismo et ejus effectu. Quod et longe ante docuit Joannes, Baptista, de Christo loquens, Luc. III: Ipse vos baptizabit in Spiritu S. et igne.

VI. Quod autem articulo sexto confitentur, fidem debere parere bonos fructus, ratum gratumque habetur, quoniam fides sine operibus mortua est; Jac. II. Et tota Scriptura invitat nos ad opera. Nam Sapiens inquit: Quodcunque potest manus tua facere, instanter operare: Eccl. IX. Et Deus respexit ad Abel et munera ejus; Gen. IV. Vidit, quod Abraham praecepturus esset filiis suis et domui suae post se, ut custodiant viam Domini, et faciant judicium et justiciam; Gen. XVIII. Et, per memetipsum juravi, ait Dominus, quia fecisti hanc rem, benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum; Gen. XXII. Ita respexit in jejunium Ninivitarum; Jon. III. in fletus et lacrymas Ezechiae, Regis; 4 Reg. XX. Quare omnes fideles sequi debent consilium S. Pauli, dicentis: Ergo, dum habemus tempus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei; Gal. VI. Ait enim Christus: Venit nox, quando nemo operari poterit; Jo. IX. Quoniam opera illorum sequuntur illos; Apoc. XIV.

Quod vero in eodem articulo justificationem soli fidei

tribuunt, ex diametro pugnat cum evangelica veritate, opera non excludente, quia gloria, et honor, et pax omni operanti bonum; Rom. II. Quid? quod David, Ps. LXI. Christus, Matth. XVI. et Paulus ad Rom. II: testantur, quod Dominus redditurus sit unicuique secundum opera ejus. Praeterea inquit Christus: Non omnis, qui dicit mihi: Domine, Domine! intrabit in regnum coelorum, sed qui facit voluntatem Patris mei; Matth. VII. Unde, quantumcunque quis crediderit, si non operetur bonum, non est amicus Dei. Vos amici mei estis, inquit Christus, si feceritis, quae ego praecipio vobis; Jo. XV. Proinde non admittitur, quod tam saepe fidei tribuunt justificationem, cum id pertineat ad gratiam et caritatem. Nam sic plane inquit S. Paulus: Si omnem fidem habeam, ita, ut montes transferam: caritatem autem non habuero, nihil sum; 1 Cor. XIII. Hic S. Paulus certificat Principes et totam Ecclesiam, fidem solam non justificare. Ideo docet, caritatem praecipuam esse virtutem. Col. III: Super omnia autem caritatem habete, quod est vinculum perfectionis. Neque suffragatur eis verbum Christi: Si feceritis haec omnia, dicite: servi inutiles sumus. Nam si factores inutiles dici debent, quanto magis his, qui solum credunt, dicere convenit: Si credideritis omnia, dicite: servi inutiles sumus. Non ergo haec vox Christi extollit fidem sine operibus, sed docet, quod opera nostra nihil utilitatis Deo afferunt, quod operibus nostris nemo potest inflari, quod opera nostra, comparata divinis praemiis, nulla sunt et nihil. Ita inquit S. Paulus: Existimo, quod non sunt condignae passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis; Rom. VIII. Nam fides et bona opera sunt dona Dei, quibus per misericordiam Dei datur vita aeterna. Sic et Ambrosius, hic citatus, minime huc pertinet, cum S. Ambrosius expresse se ipsum exponat de operibus legalibus, inquit enim: Sine lege; sed sine lege Sabbati et circumcisionis et vindictae. Et hoc luculentius ait Rom. IV. inducens S. Jacobum de justificatione Abrahae sine operibus legalibus, ante circumcisionem. Nam qui fieret, ut Ambrosius in commentariis aliud diceret, quam S. Paulus in textu, cum inquit: Quia ex operibus legis non justificatur omnis caro coram illo. Ideo in fine non simpliciter excludit opera, sed ait: Arbitramur justificari hominem sine operibus legis.

VII. Septimus Confessionis articulus, quo affirmatur, Ecclesiam congregationem esse Sanctorum, non potest citra fidei praejudicium admitti, si per hoc segregentur ab Ecclesia mali et peccatores. Nam articulus ille in Constantiensi damnatus est Concilio inter errores damnatae memoriae Joannis Huss, et plane contradicit Evangelio. Nam

ibi legitur, Joannem, Baptistam, comparasse Ecclesiam areae, quam Christus permundabit ventilabro suo, et congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igne inextinguibili; Matth. III. Quid autem paleae significant, nisi malos, sicut triticum bonos? Et Christus Ecclesiam comparavit sagenae, in qua pisces sunt boni et mali; Matth. XIII. Christus item comparat Ecclesiam decem virginibus, quarum quinque erant prudentes, et quinque fatuae; Matth. XXV. Quapropter hic articulus Confessionis omnino non acceptatur: quamvis laudetur in eo, quod Ecclesiam fatentur perpetuam, cum hic locum habeat promissio Christi, promittentis, quod Spiritus veritatis sit permansurus cum ea in aeternum; Jo. XIV. Et ipse Christus se promittit Ecclesiae omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. Laudatur et in eo, quod existimant, rituum varietatem non dissecare fidei unitatem, si de specialibus ritibus loquantur. Nam sic unaquaeque provincia in suo sensu abundat, ait Hieronymus. Quod si hanc Confessionis partem ad universales Ecclesiae ritus extenderent: et hoc prorsus rejiceretur, et eis cum S. Paulo diceretur: Nos talem consuetudinem non habemus; 1 Cor. XI. Ab omnibus enim fidelibus universales ritus observandos esse, pulchre S. Augustinus ad Januarium, cujus testimonio et ipsi utuntur, docet; praesumendum enim sit, illos ritus ab Apostolis dimanasse.

VIII. Octavus vero articulus Confessionis de Ministris Ecclesiae malis et hypocritis, quod eorum malitia Sacramentis et verbo non obsit, acceptatur cum Sancta Rom. Ecclesia, laudanturque Principes, hoc loco Donatistas et veteres Origenistas damnantes, qui negabant, licitum esse uti Ministerio malorum in Ecclesia, quam haresin postea Vualdenses et Pauperes de Lugduno resuscitârunt; quod deinde Joannes Vickleff in Anglia et Joannes Huss in Bohemia secuti sunt.

IX. Nonus articulus de Baptismo, quod sit necessarius ad salutem, et quod pueri sint baptizandi, probatur et acceptatur. Recteque damnant Anabaptistas, hominum genus seditiosissimum, procul a finibus Rom. Imperii eliminandum, ne inclyta Germania exitialem et sanguinarium denuo patiatur tumultum, qualem annis abhinc quinque tot millium hominum clade experta est.

X. Decimus articulus in verbis nihil offendit, quia fatentur, in Eucharistia, post consecrationem legitime factam, corpus et sanguinem Christi substantialiter et vere adesse, si modo credant, sub qualibet specie integrum Christum adesse, ut non minus sit sanguis Christi sub specie panis per concomitantiam, quam est sub specie vini, et e diverso.

Alioquin in Eucharistia Christi corpus esset mortuum et exsangue, contra S. Paulum, quia Christus, resurgens ex mortuis, amplius non moritur; Rom. VI. Adjicitur unum, tanquam ad illius Confessionis articulum valde necessarium, ut credant Ecclesiae potius, quam nonnullis aliter male docentibus, omnipotenti verbo Dei in consecratione Eucharistiae substantiam panis in corpus Christi mutari. Ita enim in Concilio generali definitum est, C. Firmiter de S. Trin. et fide Cathol. Laudantur itaque, quod Capernaitas, veritatem corporis et sanguinis Domini nostri, Jesu Christi, in Eucharistia negantes, damnant.

XI. Quod articulo undecimo fatentur, absolutionem privatam in Ecclesia retinendam esse cum confessione, tanquam Catholicum et fidei nostrae consentaneum acceptatur, quia firmatur verbo Christi absolutio. Christus enim dicit Jo. XX. Apostolis: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. Duo tamen hic exigenda ab eis sunt. Unum, ut confessionem observari faciant a subditis annuam, juxta Constitutionem C. Omnis utriusque de poenitentia et remissione, et communis Ecclesiae consuetudinem. Alterum, ut per Concionatores fideliter admoneri faciant subditos suos, quatenus confessuri, licet omnia peccata sua singulatim renunciare non possint, diligenti tamen examine conscientiae suae facto, delictorum suorum confessionem integram faciant, omnium scilicet, quae sibi in ejusmodi discussione in memoriam venerint. Super aliis vero oblitis, et quae mentem nostram subterfugiant, licet in genere confessionem facere, et dicere cum Psal. XVIII: Ab occultis meis munda me, Domine!

XII. Quod autem articulo XII. confitentur, lapsis contingere posse remissionem peccatorum, quocunque tempore convertantur, et Ecclesiam debere redeuntibus absolutionem impertiri: commendatur, quoniam justissime damnant Novatianos, poenitentiam negantes iterandam, tum contra Prophetam, pollicentem gratiam peccatori, quacunque hora ingemuerit; Ezech. XVIII. tum contra misericordem Christi, Salvatoris nostri, sententiam, S. Petro respondentis, ut nedum septies, sed septuagesies septies fratri peccanti in una die condonet; Matth. XVIII.

At altera hujus articuli pars omnino rejicitur. Nam, cum duas tribuant duntaxat poenitentiae partes, adversantur toti universali Ecclesiae, quae usque ab Apostolorum tempore tenuit et credidit, tres esse poenitentiae partes: contritionem, confessionem et satisfactionem. Ita antiqui Doctores, Origenes, Cyprianus, Chrysostomus, Gregorius, Augustinus, sacrarum literarum testimonio docuerunt, praeser-

tim ex 2 Reg. XII. de Davide 2 Paralip. XXIII. de Manasse Ps. XXXI. XXXVII. L. CL. etc. Quapropter Leo, Papa, X. felicis recordationis, hunc merito damnavit Lutheri articulum, sic docentem: Tres esse partes poenitentiae, confessionem, contritionem et satisfactionem, non est fundatum in Scriptura, nec in sanctis, christianis Doctoribus.

Haec igitur articuli pars nequaquam admitti potest; sicut nec ea, quae asserit, fidem esse alteram partem poenitentiae, cum omnibus notum sit, fidem praeviam esse poenitentiae: nisi enim quis crediderit, non poenitebit. Sed neque illa pars admittitur, quae satisfactiones poenitentiales contemnit: est enim contra Evangelium, contra Apostolos, contra Patres, contra Concilia et contra universam Ecclesiam Catholicam. Joannes, Baptista, clamat: Facite dignos fructus poenitentiae! Matth. III. S. Paulus praecipit: Sicut exhibuistis membra vestra servire immunditiae: ita exhibete membra vestra servire justitiae in sanctificatione; Rom. VI. Idem gentibus annuntiavit, quatenus poenitentiam agerent et converterentur ad Deum, digna poenitentiae opera facientes; Act. XX. Ita et Christus ipse coepit praedicare et docere poenitentiam: Agite poenitentiam! appropinquavit enim regnum coelorum; Matth. IV. Hunc modum praedicandi et docendi imperavit deinde Apostolis; Luc. XXIV. Et fideliter paruit ei S. Petrus in primo sermone suo; Act. II. Ita adhortatur etiam Augustinus, ut quisque in se ipsum severitatem exerceat, ut, a se ipso judicatus, a Deo non judicetur, uti Paulus 1 Cor. XI. inquit. Leo, Papa, cognomento Magnus, inquit: Mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus, hanc Praepositis Ecclesiae dedit potestatem, ut confitentibus actionem poenitentiae darent, et salubri satisfactione purgatos ad Sacramentorum communionem per januam reconciliationis admitterent. Sic Ambrosius inquit: Secundum conscientiae molem adhibenda est poenitentiae magnitudo. Unde diversi canones poenitentiales in sacratissima Synodo Nicaena constituti sunt pro satisfactionum diversitate. Jovinianus autem, haereticus, existimavit, omnia peccata esse paria; ideo diversitatem satisfactionum pro peccatis non admisit. Satisfactiones autem in Ecclesia contra expressum Evangelium et Conciliorum et Patrum decreta abolendae non sunt. Quinimo absoluti a Sacerdote injunctam poenitentiam perficere debent, illud S. Pauli sequentes: Dedit semet ipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum; Tit. II. Sic igitur Christus pro nobis satisfecit, ut et nos simus bonorum operum sectatores, satisfactiones implentes injunctas.

XIII. Tredecimus articulus nihil offendit, sed acceptatur, dum Sacramenta ajunt instituta, non modo ut sint notae professionis inter homines, sed magis ut sint signa et testimonia voluntatis Dei erga nos; petendum tamen ab eis erit, ut, quod hic in genere de Sacramentis perhibent, speciatim quoque de septem Sacramentis Ecclesiae fateantur, et a subditis suis observari procurent.

XIV. Quando autem articulo quarto decimo confitentur, neminem debere in Ecclesia verbum Dei et Sacramenta administrare, nisi rite vocatum: intelligi debet, eum rite vocatum, qui secundum formam juris, juxta Ecclesiasticas sanctiones atque decreta, ubique in orbe Christiano hactenus observata, vocatur; non secundum Jerobeamiticam vocationem, seu plebis tumultum, ac quamlibet aliam inordinatam intrusionem; nemo enim sumit sibi honorem, nisi vocatus sicut Aaron. In hac itaque sententia Confessio acceptatur: admonendi tamen sunt, ut in ea perseverent, et neminem, neque Pastorem, neque Concionatorem, nisi rite vocatum, in ditionibus suis admittant.

XV. Dum vero articulo decimo quinto confitentur, ritus Ecclesiasticos conservandos esse, qui sine peccato servari possunt, et prosunt ad tranquillitatem et bonum ordinem in Ecclesia: acceptatur, admonendique sunt, ut ritus Ecclesiasticos, tam universalis Ecclesiae, quam qui in qualibet provincia usque ad nos pie et religiose sunt custoditi, ipsi quoque Principes et civitates in suis dominiis et districtibus faciant observari, et, si qui ex illis fuerint intermissi, ut eosdem restituant, atque omnia juxta pristinam formam in Ecclesiis suis fieri ordinent, disponant, atque cum effectu subditis praecipiant. Appendix tamen illius articuli omnino tollenda est, cum falsum sit, constitutiones humanas, ad placandum Deum et satisfaciendum pro peccatis institutas, adversari Evangelio, uti de votis, de delectu ciborum et similibus posterius latius declarabitur.

XVI. Decimus sextus articulus de Magistratibus civilibus libenter acceptatur, tanquam consentaneus non solum juri civili, verum etiam juri canonico. Evangelio, sacris literis et universae normae fidei, quoniam Apostolus praecipit, ut omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non enim est potestas, nisi a Deo. Quae autem sunt, a Deo ordinatae sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt; Rom. XIII. Laudanturque Principes, quod damnant Anabaptistas, omnes ordinationes civiles dissipantes, et Christianis prohibentes Magistratus et alia civilia officia, sine quibus nulla respublica feliciter administratur.

XVII. Articuli decimi septimi Confessio acceptatur, quoniam ex Symbolo Apostolorum et ex Sacris Scripturis tota novit Ecclesia Catholica, Christum venturum in novissima die ad judicandum vivos et mortuos. Juste ergo et hic damnant Anabaptistas, qui sentiunt, hominibus damnatis et diabolis finem poenarum futurum esse, qui sibi quaedam Judaica fingunt regna piorum ante mortuorum resurrectionem in hoc praesenti saeculo, ubique oppressis impiis.

XVIII. Articulo decimo octavo confitentur liberi arbitrii potestatem, quod habeat potestatem ad efficiendam civilem justitiam, sed non habeat vim sine Spiritu S. efficiendae justitiae Dei: quae confessio acceptatur et approbatur. Nam sic Catholicos convenit media via incedere, ne nimium tribuant libero arbitrio cum Pelagianis, neque omnem ei libertatem adimant cum impiis Manichaeis: nam utrumque non caret vitio. Sic Augustinus inquit: Liberum arbitrium inesse hominibus, certa fide credimus et praedicamus indubitanter. Namque inhumanus est error, negare liberum arbitrium in homine, quod quilibet in se ipso experitur, et toties in sacris literis asseritur. S. Paulus ait: Potestatem autem habens voluntatis suae; 1 Cor. VII. De justo inquit Sapiens: Qui potuit transgredi, et non est transgressus, facere mala, et non fecit; Eccles. XXXI. Deus dixit ad Cain: Nonne, si bene egeris, recipies? Sin autem malo, statim in foribus peccatum tuum aderit? Sed sub te erit appetitus ejus, et tu dominaberis illius; Gen. IV. Per Jesaiam dicit Prophetam: Si volueritis et audieritis me, bona terrae comedetis. Quod si non volueritis, et me ad iracundiam provocaveritis, gladius devorabit vos. Hoc breviter et Jeremias expressit: Ecce locuta es, et fecisti mala, et potuisti; Jer. III. Addamus et Ezechielem cap. XVIII: Projicite a vobis omnes iniquitates vestras, in quibus praevaricati estis, et facite vobis cor novum et spiritum novum. Cur moriemini domus Israel? Quia nolo mortem morientis, dicit Dominus, Deus: Revertimini, et vivite. Et S. Paulus: Spiritus Prophetarum Prophetis subjectus est; 1 Cor. XIV. Et idem 2 Cor. IX: Unusquisque, prout destinavit in corde suo, non ex tristitia aut necessitate. Denique omnes Manichaeos prostravit Christus uno verbo, quoniam ait: Semper pauperes habetis vobiscum, et cum volueritis, potestis illis benefacere; Marc. XIV. Et ad Hierusalem: Quoties volui congregare filios tuos sub alas, et noluisti! inquit Christus, Matth. XXIII.

XIX. Articulus XIX. itidem probatur et acceptatur. Deus enim, summe bonus, non est auctor malorum, sed voluntas rationalis et defectibilis causa peccati: quare nullus scelera sua et facinora imputet Deo, sed sibi, juxta illud,

Jer. II: Arguet te malitia tua, et aversio tua increpabit te. Et illud Hoseae XIII: Perditio tua, Israel: tantummodo in me auxilium tuum. Et David in Spiritu cognovit, Deum esse hunc, qui nolit iniquitatem; Ps. V.

XX. In articulo vicesimo, qui non tam continet confessionem Principum et civitatum, quam excusationem Concionatorum, unum duntaxat est, quod ad Principes et civitates pertinet, de bonis scilicet operibus, quod non mereantur remissionem peccatorum, quod, ut superius rejectum et improbatum est, ita et nunc rejicitur et improbatur. Vulgatissimum est enim illud Danielis: Peccata tua eleemosynis redime; Dan. IV. Et illud Tobiae ad filium: Eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat, et non patietur animam ire in tenebras; Tob. IV. Et illud Christi: Date eleemosynam, et ecce, omnia munda sunt vobis; Luc. XI. Si opera non essent meritoria, cur Sapiens dixisset: Reddet Deus mercedem laborum Sanctorum suorum? Cap. X. Cur S. Petrus tam obnixe adhortatus esset ad opera, dicens: Quapropter, mei fratres, satagite, ut per bona opera vestra certam vocationem vestram et electionem faciatis; 2 Pet. I. Cur S. Paulus dixisset: Non enim injustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius; Hebr. VI. Nec per hoc aspernamur meritum Christi, sed scimus, opera nostra nulla esse, nullius meriti esse, nisi in virtute meriti passionis Christi. Scimus, Christum esse viam, vitam et veritatem; Jo. XIV. Christus autem, velut bonus Pastor, qui coepit facere et docere, Act. I. exemplum dedit nobis, ut, quemadmodum ipse fecit, et nos faciamus; Jo. XIII. Et ivit per desertum, per viam bonorum operum, quae cuncti Christiani sequi debent, et ad jussum ejus tollere crucem et sequi; Matth. X. et XVI. Et qui non tollit crucem, non est, nec potest esse discipulus Christi. Verum quoque est, ut Joannes inquit: Qui dicit, se in Christo manere, debet, sicut ille ambulavit, et ipse ambulare; 1 Jo. II. Haec autem de bonis operibus opinio etiam ante mille centum annos, tempore Augustini, damnata fuit et reprobata.

XXI. Postremo loco articulum proponunt vicesimum primum, in quo admittunt, Sanctorum posse proponi memoriam, ut imitemur fidem eorum et bona opera, sed non, ut invocentur, et auxilium ab eis petatur. Mirum certe est, quod ipsi Principes et civitates passi sint, hunc errorem in suis dominiis suscitari, qui toties damnatus est in Ecclesia, cum ante mille et centum annos B. Hieronymus in hac arena vicerit Vigilantium, haereticum. Longe post eundem resuscitarunt Albigenses, Pauperes de Lugduno, Picardi,

Cathari, veteres et juniores, qui omnes jam pridem legitime damnati sunt. Quare hic articulus Confessionis, toties damnatus, penitus rejiciendus est, et cum tota universali Ecclesia Orthodoxa reprobandus. Nam pro invocandis Sanctis non modo habemus universalis Ecclesiae auctoritatem, sed et omnium Sanctorum Patrum consensum, Augustini, Bernhardi, Hieronymi, Cypriani, Chrysostomi, Basilii, et id genus aliorum Ecclesiae Doctorum. Nec deest Catholicae huic assertioni Sacrae Scripturae auctoritas. Nam Sanctos docuit honorandos Christus: Si quis, inquit, ministraverit mihi, honorificabit eum Pater meus, qui in coelis est; Jo. XII. Si ergo Deus honorat Sanctos: cur non honoremus nos homunculi? Conversus est praeterea Dominus ad poenitentiam Job, cum ille oraret pro amicis suis; Job. XLII. Cur ergo pientissimus Deus non acquiesceret intercedenti B. Mariae, virgini, qui acquievit Job? Legimus quoque Baruch. III: Domine, omnipotens Deus Israel, audi nunc orationem mortuorum Israel! Orant ergo et mortui pro nobis. Sic in Veteri Testamento fecerunt Onias et Jeremias. Nam Judae, Maccabaeo, visus est Onias, summus Sacerdos, manus protendens, et orans pro omni populo Judaeorum. Post hoc apparuit alius vir, et aetate et gloria mirabilis, et magni decoris circa illum, de quo respondens Onias dixit: Hic fratrum amator et populi Israel, hic est, qui multum orat pro populo et universa civitate sancta, Jeremias, Propheta Dei; 2 Macc. XV. Ex sacris praeterea literis cognovimus, Angelos orare pro nobis. Cur ergo id negaremus de Sanctis? Domine exercituum, inquit Angelus, usque quo tu non misereberis Hierusalem et urbium Juda, quibus iratus es? Et respondit Dominus Angelo, qui loquebatur verba consolatoria; Zach. I. Idem testatur Job: Si fuerit pro eo Angelus, loquens unum de millibus, ut annunciet hominis aequitatem, miserebitur ejus, et dicet: Libera eum, ut non descendat in corruptionem; Job. XXXIII. Liquet praeterea ex verbis sacrae illius animae, Joannis, Evangelistae, dum inquit: Quatuor animalia et viginti quatuor seniores ceciderunt coram agno, habentes singuli citharas et phialas aureas, plenas odoramentorum, quae sunt orationes Sanctorum; Apoc. V. Et infra: Angelus stetit ante altare, habens thuribulum aureum, et data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus omnium Sanctorum super altare aureum, quod est ante thronum Dei, et adscendit fumus incensorum de orationibus Sanctorum, de manu Angeli coram Deo. Postremo S. Cyprianus, Martyr, ante mille, ducentos et quinque annos scripsit Cornelio, Papae, Lib. I. epist. 1. petens, ut, si quis eorum prior discesserit, pro fratribus et

sororibus nostris non cesset oratio. Nisi enim vir sanctus exploratum habuisset, Sanctos post hanc vitam orare pro vivis, frustra hortatus fuisset hoc facere. Neque roborata est exhibita Confessio ex eo, quia unus sit Mediator Dei et hominum; 1 Tim. II. et 1 Jo. IV. Nam etsi fatetur, unum esse Mediatorem redemtionis, C. M. cum tota Ecclesia: tamen sunt multi Mediatores intercessionis. Sic et Moses fuit Mediator et Sequester inter Deum et homines; Deut. V. Oravit enim pro filiis Israel; Exod. XVII. et XXXII. Sic oravit S. Paulus pro navigantibus; Act. XXVII. Sic sane ipse petit orari pro se a Romanis; Rom. XV. a Corinthiis; 2 Cor. I. a Colossensibus; Col. IV. Sic, dum Petrus servaretur in carcere, oratio fiebat sine intermissione in Ecclesia ad Deum pro eo; Act. XII. Est igitur Christus Advocatus noster primarius, et quidem maximus: at, cum Sancti sint membra Christi, 1 Cor. XII. et Eph. V. et voluntatem suam conforment voluntati Christi, et videant caput, Christum, orare pro nobis: quis dubitare potest, Sanctos idem facere hoc, quod vident Christum facientem? Quibus omnibus diligenter attentis, petendum est a Principibus et civitatibus eis adhaerentibus, ut, rejecta hac Confessionis particula, cum Sancta universali et Orthodoxa Ecclesia sentiant, atque id credant et confiteantur de Sanctorum veneratione et intercessione, quod universus credit et confitetur orbis Christianus, et quod etiam tempore Augustini fuit in omnibus Ecclesiis observatum. Populus Christianus, inquit, memorias Martyrum religiosa solennitate concelebrat, ad excitandam imitationem, et ut meritis consocietur, et orationibus eorum adjuvetur.

Responsio ad Secundam Partem Confessionis.

I.

Quod in Confessione Principum et civitatum inter abusus numeratur, laicos duntaxat sub altera specie Eucharistiae communicari, ideoque in dominiis eorum laicis utraque species datur: respondendum juxta Ecclesiae Sanctae consuetudinem, male hoc dinumerari inter abusus, et juxta Ecclesiae ejusdem sanctiones et statuta potius abusum esse et inobedientiam, laicis dare utramque speciem. Nam sub una specie panis communicaverunt Sancti in primitiva Ec-

clesia, de quibus Lucas inquit: Erant perseverantes in doctrina Apostolorum et communicatione fractionis panis; Act. II. Hic Lucas solius panis meminit. Similiter Act. XX. inquit: Una autem Sabbati cum convenissemus ad frangendum panem. Imo Christus, Institutor hujus sacratissimi Sacramenti, resurgens a mortuis, sub una specie tantum Eucharistiam dedit discipulis euntibus in Emaus, ubi accepit panem, et benedixit, et fregit, ac porrigebat illis; illi autem cognoverunt eum in fractione panis; Luc. XXIV. Ubi sane Augustinus, Chrysostomus, Theophylactus et Beda, quorum aliqui ante multa saecula atque non longe post Apostolorum tempora, affirmant, fuisse Eucharistiam. Christus quoque Jo. VI. persaepe meminit solius panis. S. Ignatius, S. Joannis, Evangelistae, discipulus, in epistola ad Ephesios solius panis in Eucharistiae communicatione meminit. Idem facit B. Ambrosius in libris de Sacramentis, loquens de communione laicorum. In Concilio Remensi inhibetur laicis, ne deferant Sacramentum corporis ad infirmos, et nulla fit ibi speciei vini mentio. Hinc sane intelligitur, viaticum sub una tantum specie datum infirmis. Comprobant antiqui Canones poenitentiales. Nam Agathense Concilium criminosum Sacerdotem tradit in Monasterium, et ei duntaxat laicam communionem permittit. Osius in Sardicensi Concilio prohibet quibusdam temerariis, ut nec laicam communionem percipiant, nisi in fine poeniteant. Fuit ergo semper in Ecclesia discrimen laicae communionis sub una, et sacerdotalis sub utraque specie. Hoc pulchre praedictum fuit in V. T. de posteris Heli: Futurum est, inquit Deus 1 Reg. II. ut, quicunque remanserit in domo tua, veniat, ut oretur pro eo, et offerat nummum argenteum et tortam panis, dicatque: Dimitte me ad unam partem sacerdotalem, ut comedam buccellam panis. Hic clare ostendit Sacra Scriptura, posteros Heli, ablato ab eis Sacerdotio, petere admitti ad unam partem sacerdotalem, ad buccellam panis. Sic ergo et nostri laici una parte sacerdotali, una specie, contenti esse debent. Nam et Romani Pontifices Cardinalesque, et omnes Episcopi et Sacerdotes extra Missam et in extremis pro viatico, ut in Concilio Nicaeno appellatur, sumendo una specie contenti sunt, quod utique non facerent, si putarent, utramque speciem ad salutem fore necessariam.

Quamvis autem multis olim in Ecclesiis utraque species laicis data fuerit (nam tunc liberum erat, sub una aut utraque specie communicare): tamen propter multa pericula mos iste dandi utramque speciem desiit. Pensata enim populi multitudine, ubi sunt senes, juvenes, tremuli, debiles, inepti, si non adhibeatur magna diligentia, per effusionem

liquidi facile fieret injuria Sacramento. Pro tanta quoque multitudine populi difficultas esset, in vase, pro specie vini caute promenda, quae et diutius asservata acesceret, moveret nauseam vel vomitum sumentibus, neque sine periculo effusionis facile circumferri posset ad infirmos. His et aliis rationibus haud dubie Spiritus S. instinctu permotae sunt Ecclesiae, in quibus mos fuit, utramque speciem laicis dari, ut deinceps una daretur, potissimum eo attento, quod integer est Christus sub qualibet specie, et non minus sub una sumitur specie, quam duabus. Sicque in Concilio Constantiensi, tam honorifice celebrato, decretum extitit, sic et Synodus Basileensis legitime decrevit. Et licet liberum fuerit olim, vel una, vel utraque specie uti in Eucharistia: insurgente tamen haeresi, quae docebat, utramque speciem necessariam, Ecclesia Sancta, quae a Spiritu S. dirigitur, interdixit utramque speciem laicis. Sic enim solet Ecclesia contrariis aliquando institutionibus haereses extinguere, ut, dum orirentur, qui asserebant, in solo azymo confici Eucharistiam: Ecclesia praecepit ad tempus in fermento confici; dum Nestorius Mariam, semper virginem, solum voluit esse matrem Christi, non Dei: Ecclesia ad tempus prohibuit, eam dici Christotocon. Quare petendum est a Principibus et civitatibus, ne hoc schisma in Germaniam, in Imperium Romanum, induci, neque se ab universalis Ecclesiae consuetudine separari patiantur. Neque movent argumenta, in hoc articulo adducta. Nam Christus instituit quidem utramque speciem Sacramenti: sed nullibi reperitur in Evangelio, quod utramque praeceperit a laicis sumendam. Etenim quod ait Matth. XXVI: Bibite ex hoc omnes! hoc duodecim Apostolis dictum est, Sacerdotibus, quod ex Marco liquet, dum ait: Et biberunt ex eo omnes. Quod hactenus certe in laicis non est completum. Unde nunquam fuit iste mos per totam Ecclesiam, ut laicis utraque species daretur, licet is fortasse fuerit apud Corinthios et Carthaginienses, et alias aliquas Ecclesias. Quod vero Gelasium afferunt, C. Comperimus, de Consecratione Distinct. 2. si intueantur literam, invenient, quod de Sacerdotibus, non de laicis loquatur Gelasius. Unde rejiciendum est, quod consuetudinem dandi unam speciem ajunt esse contra jus divinum. Omnium autem maxime rejicienda est appendix articuli, quod ob id processio cum Eucharistia negligenda seu omittenda sit, quia Sacramentum dividatur. Nam ipsimet fide Christiana sciunt, aut saltem scire debent, Christum non esse divisum, sed integrum sub utraque specie, et nullibi Evangelium prohibere divisionem specierum sacramentalium; id quod in die Parasceves per universam fit Catholicorum Ecclesiam, licet con-

secratio fiat a celebrante in utraque specie, qui et utramque sumere debet. Quare admonendi sunt Principes et civitates, ut solitam reverentiam et honorem debitum impendant Christo, Filio Dei vivi, Redemtori et Glorificatori nostro, Domino coeli et terrae, cum veraciter eum praesentem credant et agnoscant, id quod a suis Progenitoribus, Christianissimis Principibus, religiosissime norunt observatum.

II. De Conjugio Sacerdotum.

Quod secundo loco memorant inter abusus coelibatum Cleri, et quo pacto Sacerdotes eorum uxores ducant, et alios ducere suadeant: res profecto est admiratione digna, quod coelibatum sacerdotalem abusum vocent, cum potius e diverso violatio coelibatus et illicitas ad conjugium transitus in Sacerdotibus pessimus abusus dici mereatur. Etenim Sacerdotes nunquam debere uxores ducere, testatur Aurelius in Concilio secundo Carthaginensi, ubi inquit: Quia sic docuerunt Apostoli exemplo, et ipsa servavit antiquitas, nos quoque custodiamus. Et paulo ante talis legitur Canon: Placet, ut Episcopi, Presbyteri et Diaconi, vel qui Sacramenta contrectant, pudicitiae custodes ab uxoribus se abstineant. Ex quibus verbis liquet, ab Apostolis receptam esse hanc traditionem, non ab Ecclesia noviter inventam. Augustinus, Aurelium secutus, in quaestione ultima N. et V. T. in haec sane verba scribit et interrogat: Si forte dicatur: si licet et bonum est nubere, cur non licet Sacerdotibus uxores habere? Calixtus, Papa, vir sanctus et Martyr, constituit ante mille et trecentos annos, ne Sacerdotes ducant uxores. Similia leguntur et in sacris Conciliis, Caesariensi, Neocaesariensi, Africano, Agathensi, Gerundensi, Meldensi, Aurelianensi. Et ita observatum fuit a tempore Evangelii et Apostolorum, quod nunquam licuit constituto in Sacerdotio de jure ducere uxorem. Verum quidem est, quod ob Ministrorum Dei defectum in primitiva Ecclesia conjugati admittebantur ad Sacerdotium, ut ex Canonibus Apostolorum et Paphnutii responsione liquet in Concilio Nicaeno: attamen volentes contrahere cogebantur id facere ante ordinis Subdiaconatus acceptionem, uti legitur C. Si quis eorum, Dist. 32. Hanc consuetudinem primitivae Ecclesiae usque in hunc diem reservavit et retinuit Graeca Ecclesia. Cum vero per gratiam Dei cresceret Ecclesia, ut Ministrorum in Ecclesia nullus esset defectus: Siricius, Papa, ante annos mille centum quadraginta procul dubio non sine Spiritu S. omnimodam indixit Sacerdotibus continentiam;

C. Plurimos, Dist. 28. Quod Innocentius I., Leo Magnus, Gregorius Magnus, Pontifices, approbaverunt et confirmaverunt, et in hunc usque diem Latina ubique servavit Ecclesia. Quibus satis liquidum esse existimatur, non abusum esse coelibatum Cleri, et tam Sanctis Patribus tanto tempore comprobatum, et ab universa Ecclesia Latina receptum.

Ad haec Sacerdotes veteris legis tempore officii et ministerii sui in templo separabantur ab uxoribus, sicut Zacharias tempore vicis suae; Luc. I. Cum autem Sacerdos novae legis semper debeat esse in ministerio: sequitur, semper eum debere continere. Amplius, conjuges non debent se fraudare officio conjugali, nisi ad tempus, (1 Cor. VII.) ut vacent orationi. Cum ergo Sacerdos semper debeat orare: semper debet continere. His rationibus usi sunt Hieronymus, Ambrosius, Augustinus. Praeterea S. Paulus ait: Volo, vos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus est, quae Domini sunt, quomodo placeat Deo: qui autem cum uxore est, solicitus est, quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est; 1 Cor. VII. Sacerdos ergo, qui jugiter placere Deo debet, fugiat solicitudinem uxoris, et non respiciat retro cum uxore Loth.; Gen. XIX. Porro adumbrata fuit sacerdotalis continentia etiam in V. T. Nam Moses accepturis legem praecepit, ut in diem tertiam non appropinquarent uxoribus; Exod. XIX. Sacerdotes igitur, acceptari Legislatorem Christum, Dominum et Salvatorem nostrum, multo minus appropinquare debent uxoribus. Similiter jussi sunt Sacerdotes portare feminalia linea, ut operiant carnis turpitudinem, (Exod. XXVIII.) quod fuit symbolum futurae continentiae in Sacerdotibus, ait *Beda*. Etiam Achimelech, daturus panem benedictum pueris David, interrogabat prius, an mundi essent a mulieribus. David respondit, mundos esse ab heri et nudius tertius; 1 Reg. XXI. Ergo semper mundi esse debent sumentes panem vivum, qui de coelo descendit; Jo. VI. Manducantes Pascha praecincti erant renibus; Exod. XII. Quare et Sacerdotes, frequenter manducantes Pascha nostrum, Christum, cingere convenit renes per continentiam et munditiam, sicut eis imperat Dominus: Mundamini, inquit, qui fertis vasa Domini; Jes. LII. Sancti estote, quoniam ego sanctus sum; Lev. XIX. Serviant itaque Sacerdotes Deo in sanctitate et justitia omnibus diebus suis; Luc. I. Hinc S. Martyr, Cyprianus, testatur, sibi a Domino revelatum et cum severitate injunctum, ut Clericos studiose admoneret, ne cum feminis commune haberent domicilium. Unde continentia sacerdotalis cum sit a Conciliis, a Pontificibus praecepta, et a Deo revelata, proprio voto a Sacerdote Deo promissa, non est

rejicienda. Nam hanc exigit sacrificii, quod tractant, excellentia, orationis frequentia, libertas et puritas Spiritus, ut curent, quomodo Deo placeant, juxta S. Pauli doctrinam. Et quia constat, hanc antiquam fuisse haeresin Joviniani, quam damnavit Romana Ecclesia, et scriptis convicit B. Hieronymus, et S. Augustinus dixit, hanc haeresin confestim esse exstinctam, neque pervenisse ad Sacerdotum corruptionem: hanc Sacerdotum corruptionem et abusum Principes tolerare non debent in perpetuam Romani Imperii ignominiam et infamiam, sed conforment se potius universali Ecclesiae, neque moveantur ab his, quae eis suggeruntur. Nam quod Paulus inquit, 1 Cor. VII: Unusquisque habeat uxorem propter fornicationem, respondet Hieronymus, S. Paulum loqui de eo, qui non vovit, sicut Athanasius aut Vulgarius intelligit illud S. Pauli: Non peccat virgo, si nupserit; virginem hic dici, quae Deo non dicata sit. Sic ad illud: Melius est nubere, quam uri, acris exstat responsio B. Hieronymi contra Jovinianum. Nam idem ille S. Paulus ait: Bonum est homini, mulierem non tangere. Habet namque Sacerdos medium, ut neque uratur, neque nubat, sed per gratiam Dei contineat, quam oratione devota et castigatione carnis, jejuniis et vigiliis a Deo impetret. Amplius, dum ajunt, Christum docuisse, non omnes homines ad coelibatum idoneos esse, hoc quidem verum: ideoque nec omnes idonei sunt ad Sacerdotium; sed Sacerdos oret, et poterit capere verbum Christi de continentia, sicut S. Paulus dicit: Omnia possum in eo, qui me confortat; Phil. IV. Est enim continentia donum Dei; Sap. VIII. Praeterea cum praetendatur, hanc esse ordinationem et praeceptum Dei (Gen. I.), respondit ante mille annos in haec verba Hieronymus: Necesse fuit prius, plantare sylvam et crescere, ut esset, quod postea posset excidi. Praeceptum tunc erat de procreatione prolis, ut repleretur terra, qua modo repleta, adeo quidem, ut sit pressura gentium, non est a modo praeceptum valentibus continere. Vane praeterea jactant mandatum Dei, ostendant, si possint, ubi Deus praeceperit Sacerdotibus, ut ducant uxores. Ad hoc reperitur in jure divino, ut vota semel emissa reddantur: Ps. XLIX. et LXXV. Eccles. V. Quare igitur expressum jus illud divinum non observant? Corrumpunt quoque S. Paulum, quasi praecipiat, Episcopum eligendum debere esse maritum, cum S. Paulus dicat: Episcopus sit unius uxoris vir; quod non est intelligendum, quasi debeat esse maritus, alioquin Martinus, Nicolaus, Titus, Joannes Evangelista, imo Christus, non fuissent Episcopi. Quare Hieronymus explicat verba S. Pauli, quod Episcopus sit unius uxoris vir, hoc

est, quod non sit bigamus. Veritas expositionis liquet non modo ex auctoritate Hieronymi, quae tamen magna esse debet apud quemque Catholicum, sed ex S. Paulo quoque, qui de vidua deligenda scribit: Vidua deligatur non minus sexaginta annorum, quae fuerit unius viri uxor; 1 Tim. V.

Quod postremo factum adducunt Germanorum, factum afferunt, non-jus. Dum enim Imperatori, Henrico IV. contentio esset cum Romano Pontifice, atque etiam cum filio et proceribus Imperii, jura humana et divina pariter confusa fuerunt, adeo, ut laici illo tempore temere attentarint sacra tractare, sordibus pro sacro oleo uti, baptizare, et multa alia a Christiana religione aliena facere. Simili exorbitantia Clerus excessit; quod pro jure jam allegari nequit. Neque incivile fuerit, sacrilega dirimere matrimonia, quae contra vota, contra sanctiones Patrum et Conciliorum nulliter fuerunt contracta; quemadmodum et hodie Sacerdotum non sunt rata matrimonia cum praetensis eorum uxoribus. Frustra ergo queruntur, mundum senescere, et remedium imbecillitati laxandum: nam Deo consecrati alia habent imbecillitatis remedia, utpote, feminarum consortia devitent, otia fugiant, jejuniis et vigiliis carnem macerent, prohibeant sensus exteriores ab illicitis, et praecipue visum et auditum; oculos quidem, ne videant vanitatem, parvulos denique, id est, carnales cogitationes allidant ad petram (petra autem Christus est), affectus reprimant, Deum frequenter et devote orationibus pulsent. Haec procul dubio sunt potentissima continentiae remedia in Ecclesiasticis viris et Deo servientibus. S. Paulus recte daemoniorum doctrinam dixit eorum, qui nuptias prohibent, quales fuerunt Tatianus et Marcion, haeretici, horum Augustinus et Hieronymus meminerunt. Sed adeo Ecclesia non prohibet nuptias, ut etiam matrimonium inter septem Sacramenta connumeret; cum quo sane stat, ut ob excellens Ministerium Ecclesiasticis excellentiorem praecipiat munditiem. Falsum enim est, esse mandatum Dei de contrahendo: alioquin peccassent Joannes Evangelista, S. Jacobus, S. Laurentius, Titus, Martinus, Catharina, Barbara etc. Nec B. Cyprianus, ab eis inductus, loquitur de virgine, quae solenne votum fecerat, sed de ea, quae decreverat continenter vivere, ut initium epistolae XI. Lib. I. satis indicat. Certissima enim est S. Augustini sententia: Virginibus voventibus non solum nubere, sed et velle nubere damnabile est. Unde abusus matrimonii et votifragium in Clero tolerandum non est.

III. De Missa.

Quicquid in hoc articulo ponitur de sacratissimo Missae officio, quod S. Romanae et Apostolicae convenit Ecclesiae, approbatur. Quicquid autem adjicitur, quod communis et universalis Ecclesiae Orthodoxae observationi contrarium est, rejicitur, quia Deum graviter offendit, Christianam unitatem laedit, ac dissensiones, tumultus ac seditiones in sacro Rom. Imperio suscitat. Nam ad ea, quae in articulo proponunt, primo displicet, quod contra totius Romanae Ecclesiae consuetudinem ritus Ecclesiasticos, non Romana, sed Alemannica peragunt lingua, et hoc praetendunt, auctoritate S. Pauli se facere, qui praeceperit in Ecclesia utendum lingua a populo intellecta; 1 Cor. XIV. Sed si ea esset verborum S. Pauli intelligentia, jam cogeret eos totam Missam in Alemannico perficere, quod tamen ipsimet non faciunt. At cum persona communis sit Sacerdos totius Ecclesiae, non solum circumstantium: ideo non mirum, quod Sacerdos Latine in Latina celebrat Ecclesia. Proficit autem auditori, si in fide Ecclesiae audit Missam, et experientia docet, majorem fuisse apud Germanos Christi fidelium, Latinam linguam non intelligentium, sub Missa devotionem, quam sit hodie eorum, qui in Teutonico Missam audiunt. Et si Apostoli verba pensentur, sufficit, aliquem respondentem supplere locum idiotae, qui dicat Amen; id quod Canones etiam praescribunt. Neque necessarium est, ut omnia verba Missae audiat, vel intelligat, et etiam intelligens semper attendat: praestat enim intelligere et attendere finem, quia Missa celebratur, ut offeratur Eucharistia in memoriam passionis Christi. Et ad hoc facit, quod communi sententia Patrum Apostoli et eorum successores usque ad tempora Hadriani, Imperatoris, in sola lingua Hebraea Missam celebrarunt, quae profecto ignota erat Christianis, praesertim gentibus conversis. Quod si etiam lingua populo intellecta in primitiva Ecclesia Missa fuisset habita, modo tamen illud non est necessarium. Nam quotidie multi convertebantur ceremoniarum ignari et mysteriorum inscii, unde profuit eis aliquando intelligere verba officii: at modo Catholici ab incunabulis imbibunt mores consuetudinesque Ecclesiae, unde facile norunt, quid quolibet tempore in Ecclesia agendum sit.

Quod autem conqueruntur de abusibus Missarum, nemo est eorum, qui recte sentiunt, qui abusus sublatos esse non percupiat. Verum quod altari servientes de altari vivunt, non est abusus, sed hoc juris est divini pariter et humani. Quis enim unquam propriis militat stipendiis? ait Paulus.

Nescitis, quoniam, qui in Sacrario operantur, de Sacrario edunt, et qui altari deserviunt, cum altari participant? 1 Cor. IX. Christus ait: Dignus est operarius mercede sua; Luc. X.

Sed super omnia reprehensione dignum est, quod Missae privatae in quibusdam locis desierunt, quasi illae, fixos habentes reditus et certos, non minus ob quaestum quaerantur, quam illae publicae. At hac abrogatione Missarum cultus Dei minuitur, Sanctis subtrahitur honor, ultima fundatoris voluntas corruit et irrita fit, defuncti debitis spoliantur suffragiis, et vivorum devotio aufertur et frigescit. Quare Missarum privatarum abrogatio admitti ac tolerari non potest. Neque satis intelligi potest, quod assumitur, Christum sua passione satisfecisse pro peccato originali, et instituisse Missam pro actuali peccato: nam hoc nunquam auditum est a Catholicis, jamque rogati plerique constantissime negant, ab eis sic doceri, non enim Missa delet peccata, quae per poenitentiam, velut per peculiarem medicinam, conteruntur, sed delet poenam pro peccato debitam, satisfactiones supplet, et gratiae confert augmentum ac salutarem vivorum protectionem, postremo quibuscunque indigentiis nostris vel necessitatibus spem affert consolationis et adjutorii divini.

Quod iterum insinuant, in Missa Christum non offerri, velut ab antiquo damnatum et a fidelibus exclusum, omnino rejiciendum est. Haec enim antiquissima haeresis fuit Arianorum, inquit Augustinus, qui negabant, in Missa oblationem fieri pro vivis et mortuis. Hoc enim et sacris literis et toti Ecclesiae refragatur. Nam praedixit Dominus per Malachiam Judaeorum abjectionem, vocationem gentium, et Evangelicae legis sacrificium. Non est, inquit, mihi voluntas in vobis, nec munus accipiam de manu vestra: a solis enim ortu usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificant, offertur nomini meo oblatio munda; Mal. I. Nulla autem est oblatio munda in omni loco jam Deo oblata, quam Eucharistiae mundissimae, in altaris sacrificio. Hac auctoritate S. Augustinus et alii Catholici usi sunt pro Missa contra perfidos Judaeos, quae certe plus valere debet apud Catholicos Principes, quam omnes adversariorum objectiones. Praeterea idem Propheta, dum loquitur de adventu Messiae, ait: Et purgabit filios Levi, et colabit eos, quasi aurum et argentum, et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia, et placebit Domino sacrificium Judae et Hierusalem, sicut dies saeculi et anni antiqui; Mal III. Hic in Spiritu praevidit Propheta filios Levi, hoc est, Evangelicos Sacerdotes, dicit

Hieronymus, oblaturos sacrificia, non in sanguine hircorum, sed in justitia, sicut dies saeculi. Unde eo Spiritu, quo illa verba a Propheta fuerunt scripta, eodem sunt in Canone Missae ab Ecclesia repetita. Danieli quoque dixit Angelus: Eligentur et dealbabuntur, et, quasi ignis, probabuntur multi, et impie agent omnes impii, neque intelligent omnes impii. Porro: Docti intelligent, et a tempore, cum ablatum fuerit juge sacrificium, et posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta; Dan. XII. Hanc prophetiam esse implendam, nondum tamen impletam, testatur Christus; Matth. XXIV. Juge ergo sacrificium Christianorum in adventu abominationis, id est, Antichristi, cessabit universaliter, sicut jam in aliquibus Ecclesiis cessat particulariter, et sic sedebit in loco desolationis, quando videlicet Ecclesiae erunt desolatae, in quibus non cantabuntur horae Canonicae, Missae non celebrabuntur, nulla dispensabuntur Sacramenta, nulla erunt altaria, nullae Sanctorum imagines, nullae candelae, nullus ornatus. Hortari proinde oportet omnes Principes et fideles Romano Imperio subjectos, ne unquam aliquid admittant aut omittant, quo fiant tantae impietati Antichristi praeparatores, quando mulier, h. e. Ecclesia Catholica, velut S. Joannes in Spiritu vidit, fugiet in solitudinem, ubi habebit locum paratum a Deo, ut ibi eam pascat diebus mille ducentis sexaginta; Apoc. XII. Postremo S. Paulus inquit Hebr. V: Omnis Pontifex, ex hominibus assumtus, pro hominibus constituitur in his, quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis. Cum autem Pontificatus externus non cessaverit in nova lege, sed mutatus sit in meliorem: ergo et hodie Pontifex et totum Sacerdotium offert in Ecclesia sacrificium externum, quod non est nisi unum Eucharistia. Huic loco servire et accommodari potest, quod in Actis Apostolorum legitur Cap. XIII. juxta novam translationem: Barnabas, Simon, Lucius Cyrenaeus, Manaches et Paulus sacrificarunt, h. e. obtulerunt, quod non de oblatione idolis facta, verum de Missa, cum Graecis Liturgia vocetur, potest et debet merito intelligi. Et Missam fuisse sacrificium in primitiva Ecclesia, abunde testantur, et huic sententiae suffragantur S. Patres. Ignatius enim, S. Joannis, Apostoli, discipulus, inquit: Non licet sine Episcopo neque sacrificium immolare, neque Missas celebrare. Et Irenaeus, discipulus discipuli Joannis, manifeste testatur, Christum N. T. novam donasse oblationem, quam Ecclesia ab Apostolis accipiens in universo mundo offert Deo. Hic antistes, vicinus Apostolorum temporibus, novum testatur sacrificium Evangelicum per universum orbem oblatum. Idem Origenes, Cyprianus, Hieronymus,

Chrysostomus, Augustinus, Basilius, Hilarius etc. docent et testantur, quorum verba brevitatis gratia omittuntur. Quia igitur semper Ecclesia Catholica ab Apostolorum tempore per universum orbem Christianum sic docuit, tenuit et observavit, sicut hodie tenet et observat: ideo hoc idem irrefragabiliter hodie teneri et observari debet. Neque obstat S. Paulus ad Hebr. oblationi Missae, quod una oblatione et semel justificati sumus per Christum. Loquitur enim D. Paulus de oblatione victimae, hoc est, cruenti sacrificii, agni occisi, in ara scilicet crucis, quae quidem oblatio semel facta est, a qua omnia Sacramenta, et etiam sacrificium Missae, habent efficaciam. Tantum ergo semel oblatus est in cruce, effuso sanguine: hodie offertur in Missa, ut hostia pacifica et sacramentalis. Tunc offerebatur passibilis, in forma visibili: hodie offertur in Missa, velatus mysteriis impassibiliter, sicut in V. T. immolabatur typice et figuraliter. Denique Missam sacrificium vis vocabuli ostendit, quoniam Missa nihil aliud est, quam oblatio ad altare, ab Hebraeo vocabulo Misbeach, Graeco vero Thysiasterion, propter oblationem nomen accepit. In superioribus vero declaratum satis est, nos per fidem non proprie justificari, sed per caritatem. Quod si sacris in literis quid ejusmodi reperiatur, norunt Catholici id dici de fide formata, quae per dilectionem operatur, Gal. V. ac quia justificatio a fide inchoatur, quia ipsa est substantia rerum sperandarum; Hebr. XI. Neque abnuitur, Missam esse memoriam passionis Christi et beneficiorum Dei, quoniam et hoc figura de agno paschali, qui simul victima et memoriale fuit, approbat; Exod. XII. Et non solum verbis et Sacramento, sed etiam gestibus ac vestibus sacris in Ecclesia Catholica repraesentatur; sed in memoriam victimae Ecclesia offert denuo Eucharistiam in mysteriis Deo, Patri omnipotenti. Non ergo improbatur, quod Principes et civitates unam servant communem Missam in Ecclesia, si modo rite juxta sacrum Canonem id faciunt, sicut omnes Catholici observant: sed quod omnes alias Missas abrogarunt, Christiana professio non patitur.

Quod autem olim praesentes communicabant, nemo reprehendit. Utinam sic omnes essent dispositi, ut quotidie hunc panem digne sumere valerent! Sed si unam Missam utilem arbitrantur: quanto utiliores essent plures Missae, quas ipsi injuria reprobaverunt! Quibus omnibus rite pensatis, petendum est, ut hanc novam missandi formam excogitatam, et jam toties mutatam, omnino cassent atque abjiciant, atque pristinam celebrandi formam resumant, juxta Ecclesiarum Germaniae et totius Christianitatis antiquum ritum et consuetudinem, utque Missas abrogatas juxta fun-

datorum ultimam voluntatem restituant: in quo sibi ipsis utilitatem et honorem pariant, et toti Germaniae pacem et tranquillitatem.

IV. De Confessione.

Quantum ad confessionem attinet, in responsione et sententia superius articulo XI. data perstandum est. Falsa enim sunt, quae ab ipsis suggeruntur de Chrysostomo, qui cum de publica loquatur confessione, ipsi eum torquent ad sacramentalem et sacerdotalem confessionem, quod verba ipsius aperte indicant, dum in principio inquit: Non dico tibi, ut te prodas in publicum, neque apud alios accuses te. Ita Gratianus, ita Petrus Lombardus, ante trecentos annos responderunt; quae sane solutio fit manifestior ex aliis locis Chrysostomi. Nam in sermone XXIX. inquit de poenitente: In corde ejus contritio est, in ore ejus confessio, in opere tota humilitas. Haec est perfecta et fructifera poenitudo. Nonne hic exactissime tres explicat poenitentiae partes? Ita homilia X. super Matthaeum tradit idem Chrysostomus tempus etiam determinatum confitendi, et ut post patentia criminum vulnera. poenitentia interveniente, curentur. Quomodo autem patebunt crimina, si per confessionem non detegantur Sacerdoti? Sic in pluribus locis Chrysostomus ipse refellit hanc sententiam, quam et Hieronymus prosternit, dicens: Si quem serpens diabolus occulte momorderit, et, nullo conscio, eum peccati veneno infecerit, si tacuerit, qui percussus est, et non egerit poenitentiam, nec vulnus suum fratri et magistro voluerit confiteri: magister, qui linguam habet ad curandum, facile ei prodesse non poterit. Si enim erubescat aegrotus, vulnus medico confiteri: quod ignorat, medicina non curat. His igitur potius credant Principes et civitates auctoribus, quam uni glossae Decreti, a juris divini peritis impugnatae et rejectae. Quare admonendi sunt, cum confessio integra nedum sit ad salutem necessaria, sed etiam nervus exsistat Christianae disciplinae et totius obedientiae, ut Ecclesiae Orthodoxae conformentur. Nam, Hieronymo teste, haeresis illa fuit Montanorum, qui ante mille ducentos et plures annos damnati fuerunt, propterea, quod erubescebant confiteri peccata sua. Non decet itaque, Montani impii sequi errorem, sed potius sanctorum Patrum atque totius Ecclesiae Catholicae ritum, ut ad normam fidei Orthodoxae unusquisque in dominiis suis praecipiat confessionem, praecipuum in Ec-

clesia thesaurum, fieri juxta ritum in Ecclesia apud eos etiam servatum.

V. De Discrimine Ciborum.

Quae postmodum afferunt de delectu ciborum et similibus traditionibus, quas nihili facere videntur, rejiciendum est. Scimus enim ex Apostolo, quod omnis potestas est a Deo, et praecipue Ecclesiastica potestas est data a Deo in aedificationem: ideo ex Christiano et Ecclesiae Sanctae devoto pectore ejusdem Sanctae atque Catholicae et Apostolicae Ecclesiae constitutiones recipiendae sunt, quae utiles sunt Ecclesiae, tam in cultu divino augendo, quam in concupiscentia carnis coërcenda, dum expeditiores faciunt ad divina praecepta servanda, et in sacris literis inveniuntur consultae; et, qui eas contemnit, aut temere eis resistit, Deum graviter offendit, juxta vocem Christi, dicentis: Qui vos audit, me audit, et, qui vos spernit, me spernit, et, qui me spernit, spernit eum, qui me misit; Luc. X. Spernitur autem Praelatus, dum statuta ejus contemnuntur, et juxta S. Paulum, dicentem: Qui haec spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum S. in vobis; 1 Thess. IV. Et dum ad Episcopos inquit: Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus S. posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei; Act. XX. Si ergo Praelati habent potestatem regendi: habebunt et potestatem statuta faciendi pro salutari regimine Ecclesiae ac subditorum incremento. Praecepit enim idem Apostolus Corinthiis, ut omnia secundum ordinem fiant in eis; 1 Cor. XIV. At hoc sine legibus nequit fieri. Idcirco Hebraeis dixit: Obedite praepositis vestris, et subjacete eis: ipsi enim reddituri sunt rationem pro animabus vestris; Hebr. XIII. Hic S. Paulus non solum obedientiam, sed et causam obedientiae assignat. Videmus, S. Paulum usum esse hac potestate, qui tam multas leges praeter Evangelium dedit, de eligendo Episcopo, de viduis, de mulieribus, ut velato sint capite, ut in Ecclesia taceant, et de rebus etiam profanis (1 Thess. IV.), de saecularibus judiciis (1 Cor. VI.). Et apertissime ad Corinthios inquit: Nam ceteris dico ego, non Dominus; 1 Cor. VII. Item alibi dicit: State, et tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram: 2 Thess. II. Quare admonendi sunt Principes ac civitates, ut obedientiam Ecclesiasticis statutis et constitutionibus praestent et exhibeant, ne, cum Deo debitam subtrahant obedientiam, a subditis quoque ipsorum debita eis obedientia subtra-

trahatur, uti in proxima seditione saeculari facere subditi nitebantur; nec patiantur, se falsis seduci dogmatibus. Falsissimum quoque, quod dicunt, justitiam fidei obscuratam esse hujusmodi constitutionibus; quin imo demens esset et insanus, qui sine fide eas observaret. Nam fidelibus dantur, non Turcis aut Agarenis. Quid enim mihi de his, qui foris sunt? ait S. Paulus, 1 Cor. V. Quod autem hic fidem super omnia extollunt, S. Paulo adversantur, ut et superius diximus, et S. Paulum lacerant, quem, dum de operibus legalibus loquitur, ipsi ad opera Evangelica detorquent; ut superius omnia illa errata fuerunt disjecta. Falsum est etiam, constitutiones Ecclesiae obscurare praecepta Dei, cum ad illa hominem expediant, sicut jejunia concupiscentiam carnis reprimunt, et adjuvant, ne in luxuriam cadat. Falsum est etiam, impossibile esse, constitutiones servare: non enim crudelis est mater Ecclesia, quae politicam non excipiat necessitatem, in festos dies celebrando, in jejunando, et similibus. Insuper falso citant Augustinum ad inquisitiones Januarii, qui ex diametro cum eis pugnat. Nam apertissime definit eo loco, universaliter ab Ecclesia tradita universaliter quoque observanda esse; in indifferentibus autem, et, quae liberum est servare, et non servare, definit S. Pater, Augustinus, B. Ambrosii auctoritate, cujusque Ecclesiae morem servandum esse. Cum Romam, inquit, venio: jejuno Sabbato. Cum hic sum: non jejuno. Vim praeterea Scripturis faciunt, dum errata roborare nituntur. Nam Christus, Matth. XV. non simpliciter improbat constitutiones humanas, sed illas duntaxat, quae adversabantur legi Dei, quod clare Marc. VII. agnoscitur. Et hic Matth. XV: Quare et vos, inquit, transgredimini mandatum Dei, ut traditionem vestram servetis? Sic Paulus Col. II. prohibet, quemque judicari in cibo et potu, Sabbato, more Judaico. Nam Ecclesia non judicat, carnes esse immundas, quando prohibet, sicut Judaei in Synagoga arbitrabantur. Sic verbum Christi, de intrante per os, sine certa et vera intelligentia huc affertur, cum ejus intentio fuerit, Judaeorum tollere errorem, qui existimabant, cibos non lotis manibus tactos fieri immundos, et eos comedentem fieri immundum, ut ex circumstantia literae est manifestum. Neque Ecclesia his constitutionibus Mosen, habentem graves manus, reducit. Eodem modo S. Paulum lacerant. Nam 1 Tim. IV. doctrinam daemoniorum vocat prohibentem cibos, uti Tatiani, Marcionitae et Manichaei existimabant, cibos esse immundos, ut ex verbis sequentibus liquet, cum S. Paulus subdit: Omnis creatura Dei bona est. Ecclesia autem non prohibet cibos, quia malos et immundos

judicet: sed pro expeditiori via ad mandata Dei servanda. Cadent ergo argumenta contraria. Si vero crucem praedicarent et corporalem disciplinam ac jejunia, ut eo modo corpus ad servitutem redigatur: placeret hic doctrina eorum. Sed quod ista volunt esse libera: damnatur et rejicitur, tanquam a fide et disciplina Ecclesiastica aliena. Nec suffragatur eis diversitas rituum. Nam illa in specialibus bene admittitur, ut unaquaeque provincia suo sensu abundet; velut Hieronymus inquit. At universales ritus Ecclesiae universaliter servari debent, et speciales in suis quibusque provinciis. Et nihil est, quod de Paschate afferunt. Nam Romani Pontifices tandem Asianos in uniformem Paschatis observantiam cum universali Ecclesia reduxerunt. Eodem modo intelligendus est Irenaeus. Nam sine fidei jactura per Galliam aliquae Apostolorum vigiliae non celebrantur jejunio, quas tamen Germania in jejuniis observat. Admonendi quoque sunt Principes et civitates, ut Gregorii, Papae, sententiam sequantur. Nam is praecipit, uniuscujusque provinciae servandam consuetudinem, si nihil usurpet contra fidem Catholicam. C. Quoniam Distinct. 12. Unde non ignoramus rituum dissimilium in unitate fidei variam observantiam, quae in qualibet provincia observari debet, ut ab antiquis tradita et recepta est, sine tamen universalium rituum totius Ecclesiae Catholicae injuria.

VI. De Votis Monasticis.

Quamvis multa atque varia ex aliquorum suggestione in hoc articulo afferantur, omnibus tamen maturo consilio perpensis, cum vota Monastica fundata sint in sacris literis N. et V. T., atque sanctissimi viri, miraculis clari atque admirabiles, in his religionibus cum multis millenis millibus vixerint, atque tot saeculis per universum orbem Christianum a Catholica recepta sint Ecclesia et approbata eorum vivendi instituta et regulae, nullo pacto tolerandum est, quod vota licentiose sine omni timore Dei solvantur. In V. enim T. probavit Deus vota Nazaraeorum; Num. VI. vota Rechabitarum, qui non biberunt vinum, nec comederunt uvas; Jer. XXXVI. Omnino autem exigit, votum semel emissum reddi; Deut. XXIII. Quod si quis vota retractat, ruina est illi; Prov. XX. Vota vero justorum sunt placabilia; Prov. XV. Deus praeterea per Prophetam specialiter docet, vota Monastica sibi placere. Jesaiae enim LVI. ita legitur: Haec dicit Dominus eunuchis, qui custodierunt Sabbata mea, et elegerunt, quae ego volo, et tenuerunt foedus meum: dabo eis in domo mea et in muris meis locum, et nomen melius

a. filiis et filiabus, nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit. Quibus vero eunuchis promittit illa Deus? Illis utique, quos Christus laudat, qui se ipsos castrarunt propter regnum coelorum; Matth. XIX. Illis utique, qui, abnegata propria voluntate, veniunt post crucem, et abnegant semetipsos, et tollunt quotidie crucem suam, et sequuntur eum (Luc. IX.), ut non jam suo, sed regulae ac superioris sui regantur arbitrio. Melius itidem, testante Apostolo, faciunt virgines, quae, contemto mundo spretisque illecebris, virginitatem in Monasteriis vovent et servant, quam, quae oneri matrimoniali colla subdunt. Ita enim ait S. Paulus 1 Cor. VII: Qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et, qui non jungit, melius facit. Item de vidua sequitur: Beatior erit si permanserit, secundum consilium meum. Nemo est, qui ignoret sanctitatem Pauli Eremitae, Basilii, Antonii, Benedicti, Bernardi, Dominici, Francisci, Vuilhelmi, Augustini, Clarae et Brigittae, et similium Eremitarum, qui sane omne regnum mundi et omnem ornatum saeculi contemserunt propter amorem Domini nostri, Jesu Christi. Damnata vero fuit etiam antiquissimis temporibus haeresis Lampetianorum, quam Jovinianus, haereticus, Romae resuscitare frustra conatus est. Quamobrem rejicienda sunt omnia, quae in hoc articulo contra Monasticen producta sunt, nempe quod libera fuerint collegia tempore Augustini, quod vota superaddita sint Monasteriis, cum contrarius potius fuerit ordo, ut Monasteria supervenerint votis.

De Monasteriis virginum, licet imbecillioris sexus, satis compertum est, quomodo sanctae Moniales longe constantiores in votis semel emissis perseveraverint in plerisque Monasteriis, etiam sub Principibus et civitatibus istis, quam plerique Monachi fuerunt. In hunc usque diem nullis precibus, blanditiis, minis, terroribus, angustiis aut pressuris potuerunt a sancto suo proposito amoveri. Quare admittenda non sunt, quae hic in sinistram partem interpretantur, cum sacris literis sit expressum, Monasticam vitam, debita observatione custoditam, quam per gratiam Dei quilibet Monastici custodire possunt, mereri vitam aeternam, et quidem multo auctiorem. Christus eis promisit: Qui reliquerit domum, aut fratres et sorores, aut uxorem, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam aeternam possidebit; Matth. XIX. Quod Monasteria, ut demonstrant, olim fuerunt scholae literarum, non negatur: neque ignoratur tamen, ea fuisse primum scholas virtutum et disciplinae, quibus literae postea accesserint. Cum autem nemo, ponens manum ad aratrum et retrospiciens, aptus sit regno coelorum (Luc.

IX.): pro damnatis haberi debent, juxta tenorem cum Scripturae Sacrae, tum legum quoque et Canonum, omnia matrimonia et votifragia Monachorum et Monialium, quia primam fidem irritam fecerunt, habentes damnationem, ut S. Paulus ait, 1 Tim. V. Vota vero non esse contra ordinationem Dei, circa secundum praetensorum abusuum articulum declaratum est. Quod se dispensationibus Pontificis tueri conantur, hoc nihil quemque movet. Nam licet Papa dispensaverit forte cum Rege Arragoniae, quem suscepta prole ad Monasterium rediisse legimus, aut in quovis alio Principe, propter pacem totius regni, provinciae etc. ne bellis, caedibus, rapinis, stupris, incendiis, homicidiis, totum regnum aut tota provincia exponeretur: in privatis tamen personis, quae vota apostatice relinquunt, tales causae dispensationum vere obtrudi non possunt. Repellitur etiam, quod assumitur, votum esse in re impossibili. Nam continentia non est impossibilis, quam tot millia virorum et virginum servavere. Quanquam enim Sapiens inquit: Scio, quod non possum esse continens, nisi Deus dederit; Christus tamen dare promisit. Petite, inquit, et accipietis; Luc. XI. Matth. XVIII. Et S. Paulus: Fidelis est Deus, inquit, qui non patietur vos tentari super id, quod potestis; sed faciet cum tentatione proventum, ut possitis sustinere; 1 Cor. X. Male etiam causam suam muniunt, cum voti violationem irreprehensibilem esse admittunt, declarandumque est, ea matrimonia jure esse improbata et dirimenda. C. ut continentiae XXVII. Quaest. 1. atque etiam antiquis Imperatorum legibus. Cum vero pro se adducant C. Nuptiarum; nihil efficiunt. Illud enim loquitur de voto simplici, non solenni, quod in hunc quoque diem observat Ecclesia. Nunquam ergo rata fuerunt Monachorum, Monialium aut Sacerdotum conjugia. Cassatur quoque, quod ajunt, vitam votariam esse inventum hominum: nam in sacris literis est fundata, a Spiritu S. religiosis Patribus inspirata. Neque detrahit honori Christi, quoniam Monastici omnia propter Christum observant, et Christum imitantur. Falsa est ergo sententia, qua cultum Monasticum damnant ut impium, qui est Christianissimus. Non enim evacuantur Monachi a gratia Dei, sicut Judaei, de quibus S. Paulus loquitur Gal. V, qui justificationem adhuc in lege Mosis quaerebant: sed Monastici contendunt propius secundum Evangelium vivere, ut mereantur vitam aeternam. Quare impia sunt, quae hic contra Monasticam allegantur. Quod autem odiosius apponitur, quod religiosi sint in statu perfectionis: ita ab eis nunquam auditum est. Religiosi enim sibi non arrogant perfectionem, sed statum perfectionis acquirendae, quia

eorum instituta sunt instrumenta perfectionis, non ipsa perfectio. Et hoc pacto accipiendus est Gerson, qui non negat, religiones status esse perfectionis acquirendae, et declarat in tractatu contra proprietarios regulae S. Augustini, in tractatu de consiliis Evangelicis, in tractatu de perfectione cordis, et aliis locis. Eapropter admonendi sunt Principes et civitates, ut potius contententur, quod per legitimos Superiores reformentur Monasteria, et non evertantur, plus pie corrigantur Monachi, quam quod deleantur; id quod etiam religiosissimi eorum Progenitores, Christianissimi Principes, fecerunt. Quod si sanctis et religiosissimis Patribus, vota Monastica asserentibus, nolint credere: audiant saltem Imperialem Celsitudinem, Imperatorem Justinianum, in Authentica de Monachis Coll. II.

VII. De Potestate Ecclesiastica.

Quanquam multa hic intricantur de potestate Ecclesiastica, etiam odiosius, quam par sit: declarandum tamen est, ut Reverendissimis Episcopis et Sacerdotibus ac toti Clero omnis potestas Ecclesiastica libere permittatur, quae eis de jure aut consuetudine competit. Ad haec omnes immunitates, privilegia, eminentias ac praerogativas, a Divis Imperatoribus et Regibus Romanis eis concessas, eis conservare convenit. Neque tolerandum, ut, quae Imperiali munificentia aut largitione Ecclesiasticis sunt concessa, per ullos Principes aut quemcunque alium Romano Imperio subjectum infringantur. Nam sufficientissime probatur, potestatem Ecclesiasticam in spiritualibus esse jure divino fundatam, de qua sane S. Paulus inquit: Nam etsi amplius gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in aedificationem, et non in destructionem vestram; 2 Cor. X. Et sequitur: Ideo enim haec absens scribo, ut non durius praesens agam, secundum potestatem, quam dedit Dominus mihi in aedificationem, et non in destructionem; 2 Cor. XIII. Item etiam S. Paulus coërcitivam ostendit jurisdictionem, cum ait: Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu lenitatis? 1 Cor. IV. Et de judicialibus ad Tim. scribit: Adversus Presbyterum accusationes noli accipere, nisi sub duobus aut tribus testibus; 1 Tim. V. Ex quibus satis aperte dignoscitur, Episcopos non solum habere potestatem ministerii verbi Dei, sed etiam potestatem regiminis et coërcitivae correctionis ad dirigendum subditos in finem beatitudinis aeternae. Ad potestatem autem regiminis requiritur potestas judicandi, definiendi, discernendi et statuendi ea, quae ad praefatum finem expediunt aut condu-

cunt. Irrita igitur et cassa sunt omnia, quae in praesenti articulo contra immunitatem Ecclesiarum et Sacerdotum inseruntur. Quare prohibendum est universis Romano Imperio subjectis, ne Clerum contra concessa privilegia Imperialia ad tribunal saeculare pertrahant. Nam sic Clemens, Papa et Martyr, inquit: Si qui ex Presbyteris habent negotia inter se, apud Presbyteros Ecclesiae, quicquid est, dirimatur. Unde neque Constantinus M. Christianissimus Imperator, in sacro Concilio Nicaeno, etiam in causis profanis, voluit judicare. Vos Dii estis, inquit, a Deo vero constituti. Ite, et inter vos causam disponite, quia dignum non est, ut nos judicemus Deos. Amplius quod repetitur de constitutionibus Ecclesiae, superius satis responsum est. Neque proderit eis libertas Christiana, quam praetendunt, cum ista non sit libertas, sed prodigiosa licentia, quae plebi inculcata eos ad exitialem atque periculosissimam excitat seditionem. Libertas enim Christiana non opponitur Ecclesiasticis consuetudinibus, cum promoveant bonum: sed opponitur servituti Legis Mosaicae et servituti peccati. Omnis enim, qui facit peccatum, servus est peccati, ait Christus Jo. VIII. Unde quod solvunt jejunia, libere comedunt carnes, negligunt horas Canonicas, non confitentur, scilicet tempore Paschae, et similia faciunt et omittunt: hoc non est uti libertate, sed abuti, contra S. Pauli monita, qui eos attente praemonuit, dicens: Vos in libertatem vocati estis, fratres, tantum ne libertatem detis in occasionem carnis, sed per caritatem Spiritus servite invicem; Gal. V. Unde nullus sua crimina velare debet sub praetextu libertatis Evangelicae; quod et S. Petrus prohibuit: Quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem, sed sicut servi Dei; 1 Pet. II. Quod autem de abusibus adstruxerunt, haud dubie norunt Principes omnes et Status Imperii, neque a Caes. Majestate, neque ullis a Principibus et Christiano aliquo homine vel minimum abusum probari, sed optare tum Principes, tum Status Imperii, ut communi consilio ac consensu adnitantur, ut, sublatis abusibus et emendatis, utriusque status excessus aut penitus aboleantur, aut in melius reformentur, ac tandem Ecclesiasticus status, multis modis labefactatus, ac Christiana religio, quae in nonnullis refriguit et remissa est, ad pristinum decus et ornamentum restituatur et redintegretur. Qua in re Caes. Majestas, ut omnibus constat, hactenus plurimum et laboris et curae insumsit, et in reliquum ad hoc negotii omnem suam operam ac studium serio collocaturam benigne pollicetur.

Epilogus.

Ex quibus quidem, Confessione ac Responsione, cum Caes. Majestas agnoscat, ipsos, Electorem, Principes ac civitates, in multis cum Ecclesia Catholica et Romana convenire, et ab impiis dogmatibus, quae vulgo per Germaniam disseminantur in libellis, qui passim circumferuntur, dissentire, eosque explodere ac damnare: indubitanter Caes. Majestas sibi persuadet et sperat futurum, ut Elector, Principes et civitates, audita et intellecta hac Responsione, in ceteris quoque rebus, quibus hactenus fortasse cum Ecclesia Catholica Romana non consensere, in posterum concordibus animis consentiant, atque in praememoratis etiam aliis omnibus rebus S. Catholicae et Romanae Ecclesiae et fidei Christianae ac religioni, qualis hactenus communi Christianitatis consensu observata fuit, se conforment obedienter et pareant. Quod eorum factum Caes. Majestas in primis gratum habebit, ac sua singulari benignitate eos communiter omnes, et, oblata occasione, sigillatim prosequetur. Nam, quod longe absit! si locus non esset futurus huic Christianae ac tam clementi admonitioni: existimare possunt, Elector, Principes et civitates, causam Majestati Suae Caesareae necessariam praeberi, se, ut decet Imperatorem, Romanum et Christianum Caesarem, Defensoremque et Advocatum Ecclesiae Catholicae et Christianae, quemadmodum flagitat ratio muneris sibi injuncti et integritas conscientiae, hujusmodi rebus providere oportere.

Loc. IV. DE APOLOGIA CONFESSIONIS.

Bertram von d. Apol. d. A. C. u. ihren verschiedenen Abfassungen. A. dem Hall. wöchentl. Anz. 769. Nr. 35—69. in s. Liter. Abhandll. Hall. 782. 3. St.

§. 1.

Quum Caesar Confutationem Ordinibus evangelicis ea tantum lege concedere inspiciendam voluisset, ut neque evulgaturos eam nec refutaturos se promitterent [1]), *Melanchthon* a suis monitus collegarumque opera adjutus causam peroravit, singulisque Confutationis locis, quorum argumenta rapto calamo exceperant, respondit. Quam Apologiam, ab

Ordinibus d. 22. Sept. per *Pontanum* publice oblatam, Imperator tantum abfuit, ut reciperet, vel recitari concederet, ut decretum statim antea renuntiatum, quod Confessionem e Scripturis S. convulsam esse gloriabatur[2]), d. 13. Oct. corroboraret[3]). Tali ab iniquitate ad publicam populi sententiam atque ad posteritatem provocans, illam Apologiae adumbrationem[4]) auctor, Confutationis exemplum nactus, amplificavit, suoque solius nomine simul cum editione Confessionis principe evulgavit. Atque haec quidem Apologia, sincera Confessionis expositio, communi ecclesiae usu publicam auctoritatem obtinuit, et in Conventu Smalcaldico a. 1537. ex Ordinum evangelicorum sententia nominibus theologorum subscriptis ornata est[5]).

1) *Melanchthon Luthero*: (L. I. Ep. 12.) „Nostri petiverunt exemplum Confutationis, sed Caesar respondit, se deliberaturum, utrum esset exhibiturus. Postridie accersit Principes, iterum hortatur, ut in sententiam eant, quae scripta est in Confutatione. De exemplo inquit, se ea lege exhibere, ne edatur vel transscribatur. d. 6. Aug." *Apol.* Praef. v. 2. *Jo. Sleidanus:* (Comm. de St. rel. et reip. etc. L. VII.) „Biduo post Caesar, quum diu deliberasset, ait, daturum se quidem, verum ea lege, ne quid ejus evulgent, aut typis procudant; nolle etiam ampliorem ullam admittere disceptationem et petere, ut ad suas partes adgregentur: illi autem hac lege non se posse recipere demonstrant." *Spalatinus:* (Vitae aliq. Elect. Sax. in *Menkenii* Scrpt. rer. Germ. T. XI. p. 1119.) „Certe in eo (responso) meras nugas egerunt, adeo, ut quanquam sollicitis precibus rogati, nostris scripti illius copiam facere erubescerent."

2) Förstemann, Urkundenb. T. II. p. 475. 1. Reichstagsabschied: „Darauf auch Ir kay. Mt. — denn Churfursten zu Sachssen — Ihrer Opinion und bekanntnus Inn gegenwertigkeit der andern Churfursten, Fürsten und Stende des heilligen Reichs gnediglich gehort, Dieselbigen mit zeitigem, dapferm Rathe beratslagt, und durch die heiligen Euangelien und geschriften mit gutem grund widerlegt und abgeleint."

3) Ib. p. 716: 2. Reichstagsabschied: „Und wiewol wir dieselbenn Ihr bekenntnus mit Rathe Treffennlicher Teologi durch die hailigen Euangelia vnnd Schriften widerlegt vnnd abgeleint, So hat doch solchs bey gedachtem Churfursten, noch desselbenn mitverwandten, Fursten vnnd Stedten nichts verfanngen."

4) „Primam Delineationem Apologiae" e Spalatini codice msc. ed. *Chytraeus* in Hist. p. 337 ss. repet. *Pfaff* in Lib. Symb. Append. p. 94 ss. e codice Onoldino *Förstemann* in l. c. T. II. p. 483 ss. additis et Chytraei et codicis Helmstadiensis variis lectionibus. Cf. Wiedeburg, von d. ersten Apol. d. A. C. nach e. Handschr. zu Helmst. Helmst. 782. 4.

5) *Art. Smalc.* p. 336. cf. *Form. Conc.* p. 633 ss.

§. 2.

In exemplo Confessionis a. 1531. octonis edito amplificata etiam Apologiae formula apparuit, quae, quanquam Confessionis variatae comes ac socia[1]), tamen nihil nisi paucis verbis postea immutata est[2]). Paraphrasis vernacula, usu ecclesiastico recepta, inter illam principem et hanc variatam editionem medium tenet locum, ita ut *Justus Jonas*, interpres, manuscriptum Melanchthonis codicem variatum, nondum absolutum, tractasse videatur. Editionem principem

repetendam curavimus, *Rechenbergii* [R.], *Tittmanni* [T.] ac *Lückii* [L.][3]), qui eandem repetierunt, varietatem, si quae irrepserat, notantes, variatae autem Apologiae lectiones, breviores quidem suo quamque articulo subjicientes, ampliores vero in hujus loci appendice jam anticipaturi, ita scilicet, ut ipsae editionis variatae principis literae exprimantur, communi lectionum varietati signum *Vrr.* adjiciatur, rara vero illius editionis propria signo *V.*, singularia deinde editionis, a. 1542. adornatae, qualia in Corpore etiam Philippico leguntur, nota *Vr.* significentur, illa denique, quae in Melanchthonis operibus a *Peucero* editis[4]) paululum recedunt, litera M. insigniantur.

1) Diserte etiam in Conventu Numburgensi rata est. Confessionis praefatio: „Gleichergestalt wollen Wir auch hiermit die Apologia — Wie Diselb zu Wittemberg gedruckt vnnd auff gedachtem Colloquio zu Worms Anno rc. Vierzig neben obberurter vorbesserten Confession vbergeben Ausdrucklich Repetirt vnnd vns dazu bekannth haben."

2) Propterea, quod *Melanchthon* a. 1533. *Ant. Corvino* scripsit: „Latinam Apologiam totam retexam," vel Confessionem intellexit, vel animum mutavit. Inde evenit, ut Apologiae varietas, quae minus in hominum oribus versaretur, minorem quoque invidiam haberet. Quid? quod *Selnecceri* incuria in principem Concordiae editionem Latinam recepta est, inde a *Ph. Müllero* repetita.

3) Apologia Aug. Conf. Lat. et Germanice. In usum scholar. acad. recognovit atque insigniorem lectionum varietatem subjunxit *Fr. Lücke.* Ber. 817. Editionem principem se repetiisse quidem professus est, sed nescio, quid acciderit viro perillustri in his literarum primitiis: omnes enim fere lectiones varias leviores, quibus editio princeps simul cum variata a lectione vulgari recessit, notavit quidem, sed ita, ut variato exemplo illas tribueret, vulgatum vero errorem tanquam principem lectionem religiose teneret.

4) Vit. 562. repetit. 580. f. T. I.

VARIAE LECTIONES APOLOGIAE AMPLIORES.

p. 70. II, 58. *Vrr. add:* Et Paulus citat de Abraham: Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justiciam. Hoc est, Abraham sensit se habere Deum propicium, tantum propter ipsius promissionem. Assensus est promissioni Dei, nec passus est se ab ea abstrahi, etiam si videbat se immundum atque indignum esse. Senciebat Deum praestare promissum propter veritatem suam, non propter opera aut merita nostra. Nec possunt acquiescere perterrefacta corda, si sentire debent, se propter opera propria, aut propriam dilectionem, aut Legis impletionem placere, quia haeret in carne peccatum, quod semper accusat nos. Tunc autem acquiescunt corda, quando in illis terroribus statuunt nos ideo placere Deo, quia promisit, et Deum praestare promissum propter suam veritatem, non propter dignitatem nostram. Ita

Abraham audivit hanc vocem: Noli timere, Ego enim sum Protector tuus etc. Hic erexit se, et sensit Deum sibi propicium esse, non quia ipse meritus esset, sed quia necesse esset Dei promissionem veram judicari. Haec igitur fides imputatur ei pro justicia, hoc est, quia assentitur promissioni, et accipit oblatam reconciliationem, jam vere est justus et acceptus Deo, non propter dignitatem suam, sed quia gratuitam promissionem Dei accipit. Non frustra placuit Paulo hoc testimonium Genesis. Videmus, quomodo exaggerat, quam diligenter in eo commoratur, quia videbat naturam fidei in hoc loco facile perspici posse, videbat diserte addi testimonium de imputatione justiciae; videbat adimi operibus laudem promerendae justificationis et pacandae conscientiae. Cum Abraham igitur pronuncietur justus, quia assentitur promissioni et accipit oblatam reconciliationem, non opponit irae Dei merita aut opera. Quare hic locus diligenter consideratus, copiose de tota re pias mentes docere poterit, qui quidem ita intelligi poterit, si proponant eum sibi perterrefactae mentes, et statuant ad eundem modum se debere assentiri gratuitae promissioni. Neque enim possunt aliter acquiescere, nisi statuant se habere Deum placatum, quia promiserit, non quia nostra natura, vita et opera digna sint.

p. 89. sqq. III, 38—61. *Vrr:* Et obedientia erga Legem esset justicia, si Legem faceremus. Hactenus autem ostendimus, quod ideo datae sint promissiones, quia Legem non possimus facere. Eamque ob causam negat Paulus nos ex Lege justificari. Adversarii falluntur, quia in hac tota controversia nihil nisi Legem intuentur. Neque enim potest aliter judicare ratio humana, quam ex Lege quaerendam esse justiciam, quia obedientia erga Legem sit justicia. Sed Evangelium revocat nos a Lege ad promissiones, et docet, quod justi reputemur, non propter obedientiam erga Legem. Non enim satisfacimus Legi, sed propterea, quia donatur nobis reconciliatio propter Christum; et hanc tantum fide accipimus. Priusquam igitur Legem facimus, oportet accipere fide remissionem peccatorum et reconciliationem. Bone Deus, quo ore audent nominare Christum, quo vultu audent aspicere ipsos Evangelii libros isti, qui negant nos sola fide propter Christum consequi remissionem peccatorum?

Secundo, haec ipsa Legis impletio, quae sequitur renovationem, est exigua et immunda. Quanquam enim renovatio inchoata est, tamen haerent adhuc in natura reliquiae peccati; quae semper accusant nos, nisi fide in Christum apprehendamus remissionem peccatorum, et sciamus nos habere accessum ad Deum, non propter nostram impletionem Legis, sed propter Christum. Ideo illa Legis impletio non est accepta propter seipsam, sed propter fidem.

Quare cum Paulus ait, Legem stabiliri per fidem, non solum hoc intelligi oportet, quod fide renati concipiant Spiritum Sanctum, et habeant motus consentientes Legi Dei: sed multo maxime refert et hoc addere, quod oportet nos sentire, quod procul a perfectione Legis absimus. Quare non possumus statuere,

quod coram Deo justi reputemur propter nostram impletionem Legis, sed sentiendum est, quod justi seu accepti reputemur propter Christum, non propter Legem aut opera nostra, et quod haec inchoata Legis impletio placeat Deo, quia sumus in Christo; item, quod propter fidem in Christum non imputetur nobis hoc, quod deest impletioni Legis. Hoc docet Paulus ad Galatas 3. cum ait: Christus redemit nos a maledictione Legis, factus pro nobis maledictum. Hoc est: Lex damnat omnes homines, sed Christus, quia sine peccato subiit poenam peccati, et victima pro nobis factus est, sustulit illud jus Legis, ne accuset, ne damnet hos, qui credunt in ipsum, quia ipse est propiciatio pro eis, propter quam nunc justi reputantur. In eandem sentenciam scribit ad Colossenses: In Christo consummati estis; quasi dicat: Etsi adhuc procul abestis a perfectione Legis, tamen non damnant vos reliquiae peccati, quia propter Christum habetis reconciliationem certam et firmam, si creditis; etiamsi haeret peccatum in carne vestra. Longe enim supra nostram mundiciam, imo longe supra ipsam Legem collocari debent mors et satisfactio Christi nobis donata, ut statuamus nos propter illam satisfactionem habere propicium Deum, non propter nostram impletionem Legis. Impia fiducia est, quae collocatur in nostram impletionem Legis. Illa vero fiducia necessaria est, quae collocatur in satisfactionem Christi.

Tertio. Sola illa res justificat coram Deo, quae reddit pacatas conscientias. Donec enim conscientia fugit judicium Dei et irascitur Deo, non sumus justi et vivificati. Porro, sola fides reddit pacatas conscientias, juxta illud: Justificati ex fide pacem habemus. Item: Justus ex fide vivet; id est, fide vincit terrores mortis, fide erigitur, et concipit gaudium et vitam. Idque affert fides, non quia per se sit opus dignum, sed tantum, quia accipit oblatam promissionem, nihil respiciens propriam dignitatem. Sola igitur fides justificat, et bona opera propter fidem placent. Quid contra hanc rationem adversarii possunt afferre? Quid possunt contra manifestam veritatem excogitare? Nam minor est certissima, quod opera nostra non possint conscientiam reddere pacatam, quando Deus judicat et arguit nos, et ostendit nobis immundiciem nostram. Idque Scriptura saepe inculcat. In Psalmo: Non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens. Hic simpliciter detrahit omnibus, et quidem Sanctis ac servis Dei, gloriam justiciae, si non ignoscat Deus, sed judicet et arguat corda eorum. Nam quod alibi gloriatur de sua justicia, loquitur de causa sua adversus persecutores verbi Dei, non loquitur de personali mundicie, et roget causam et gloriam Dei defendi, ut Psalmo 7: Judica me, Domine, secundum justiciam meam etc. Et alibi: Judica, Domine, causam meam. Rursus Psal. 129. docet, neminem posse sustinere judicium Dei, si observet peccata nostra: Si iniquitates observaveris Domine, Domine, quis sustinebit? Et Job. 9: Verebar omnia opera mea. Item: Si lotus fuero, quasi aquis nivis, et fulserint velut mundissimae manus meae, tamen ser-

dibus intinges me. Et Proverb. 20: Quis potest dicere, mundum est cor meum? Et 1 Johann. 1: Si dixerimus, quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est. Et in oratione Dominica Sancti petunt remissionem peccatorum. Habent igitur et Sancti peccata. In Numeris: Et innocens non erit innocens. Et Zacharias ait: Sileat a facie Domini omnis caro. Et Esaias: Omnis caro foenum, et omnis gloria ejus, quasi flos agri: exiccatum est foenum et cecidit flos, quia Spiritus Domini sufflavit in eo; id est: caro et justicia carnis non potest sustinere judicium Dei. Et Jonas inquit Cap. 2: Frustra observant vana, qui misericordiam relinquunt; id est: omnis fiducia est inanis, praeter fiduciam misericordiae. Misericordia servat nos, propria merita, proprii conatus non servant nos. Hae sententiae et similes in Scripturis testantur opera nostra immunda esse, et indigere misericordia. Quare non reddunt pacatas conscientias opera, sed misericordia apprehensa per fidem.

Quarto. Christus non desinit Mediator esse, postquam renovati sumus. Errant, qui fingunt eum tantum primam gratiam meritum esse, nos postea nostra Legis impletione placere et mereri vitam aeternam. Manet Mediator Christus, et semper statuere debemus, quod propter ipsum habeamus placatum Deum, etiamsi nos indigni simus; sicut Paulus ait: Per hunc habemus accessum ad Deum per fidem. Nostra enim impletio Legis, ut diximus, est immunda, quia natura nostra horribiliter est corrupta. Ideo Psalmus inquit: Beati quorum remissae sunt iniquitates. Quare remissione peccatorum opus habemus, etiam cum bona opera habemus; illa autem remissio semper apprehenditur fide. Ita Christus manet Pontifex et Mediator. Placet igitur illa Legis impletio, non propter se, sed quia fide apprehendimus Christum, et sentimus, nos habere Deum placatum, non propter Legem, sed propter Christum.

Quinto. Si sentiendum esset, quod post renovationem oporteat nos acceptos fieri, non fide propter Christum, sed propter nostram impletionem Legis, nunquam acquiesceret conscientia, sed ad desperationem adigeretur. Lex enim semper accusat, cum Legi nunquam satisfaciamus. Id quod tota Ecclesia confitetur. Paulus enim ait: Non quod volo bonum hoc facio, sed quod nolo, malum. Item: Mente servio Legi Dei, carne autem servio legi peccati. Quis enim satis diligit, aut satis timet Deum? quis satis pacienter sustinet afflictiones a Deo impositas? Quis non saepe dubitat, utrum Dei consilio regantur res humanae? Quis non saepe dubitat, utrum a Deo exaudiatur? Quis non saepe stomachatur, quod impii fortuna meliore utuntur quam pii? quod pii ab impiis opprimuntur? Quis non irascitur judicio Dei, cum videtur nos abjicere? Quis satisfacit vocationi suae? quis diligit proximum sicut seipsum? Quis non irritatur a concupiscentia? De his peccatis ait Psalmus: Pro hoc orabit ad te omnis Sanctus. Hic Sanctos ait petere remissionem peccatorum. Plus quam coeci sunt, qui malos affectus in carne non sentiunt esse peccata; de quibus Paulus dicit: Caro concupiscit adversus

Spiritum, Spiritus adversus carnem. Caro diffidit Deo, confidit rebus praesentibus, quaerit humana auxilia in calamitate, etiam contra voluntatem Dei, fugit afflictiones, quas juxta mandatum Dei tolerare debebat, dubitat de Dei misericordia. Cum talibus affectibus luctatur Spiritus Sanctus in cordibus, ut eos reprimat ac mortificet, et inserat novos ac spirituales motus. Et Augustinus ait: Omnia mandata Dei implentur, quando, quidquid non fit, ignoscitur. Requirit igitur fidem, etiam in bonis operibus, ut credamus nos Deo placere propter Christum, nec opera ipsa per se digna esse, quae placeant. Et Hieronymus contra Pelagianos: Tunc ergo justi sumus, quando nos peccatores fatemur. Et justicia nostra non ex proprio merito, sed ex Dei consistit misericordia. Oportet igitur adesse fidem in illa inchoata Legis impletione, quae statuat, nos propter Christum habere Deum placatum. Nam misericordia non potest apprehendi nisi fide. Itaque prorsus est doctrina desperationis, docere, quod non simus accepti fide propter Christum, sed propter propriam Legis impletionem.

Ex his omnibus satis apparet, quod sola fides justificat, id est, primum consequitur remissionem peccatorum et reconciliationem, propter Christum, et quod sola fides regenerat. Nam sola fide Spiritus Sanctus concipitur. Deinde quod illa inchoata impletio Legis non placeat per se coram Deo. Cum autem adhuc alibi, videlicet in promissione Christi quaerenda sit justificatio, cumque sola fides efficiat pacatam conscientiam, necesse est, quod sola fides justificet. Semper enim sentire debemus, quod non propter Legem, sed propter Christum simus accepti. Non enim justificamur ex Lege, sed ex promissione. Et honos Christi non debet in Legem transferri. Et cum initio justi reputemur propter Christum, cum in eum credimus, non est sentiendum, quod abjecto illo Mediatore, postea justi simus nostra impletione Legis. Etsi necesse est renatos bene operari. Et virtutes Legis, quatenus obediunt Legi, sunt justiciae, et eatenus haec obedientia Legis justificat justicia Legis. Sed haec imperfecta justicia Legis non est accepta, nisi propter fidem, nec potest conscientias reddere pacatas. Id tantum efficit fides, quae statuit, quod propter Christum Pontificem habeamus Deum propicium. In hac promissione quaerere debent piae et perterrefactae conscientiae reconciliationem et justificationem, hac promissione debent se erigere ac sustentare, sicut docent haec verba: Justus ex fide vivet. Significant enim, quod fides justificet, et ita justificet, ut simul vivificet, hoc est, erigat et consoletur conscientias, et vitam aeternam et gaudium in animo pariat.

p. 95. III, 68—82. *Vrr:* Sunt enim facienda bona opera, quia Deus ea requirit, ideoque sunt effectus regenerationis, sicut Paulus docet Ephes. 2. [10.] Ipsius opus sumus, conditi per Jesum Christum ad bona opera, quae praeparavit Deus, ut in eis ambularemus. Itaque bona opera sequi fidem debent, tanquam gratiarum actio erga Deum, item ut in eis fides et exerceatur et crescat et ostendatur aliis, ut nostra confessione alii

invitentur ad pietatem. Ita Paulus ait Abraham accepisse circumcisionem, non quod propter illud opus reputaretur justus, sed ut haberet signum in corpore scriptum, quo commonefieret, et fidem subinde majorem conciperet, item quod confiteretur fidem coram aliis et alios ad credendum suo testimonio invitaret. Sic Abel fide gratiorem hostiam obtulit, placuit enim hostia non ex opere operato, sed quia Abel fide statuebat, se Deum placatum habere propter misericordiam: opus vero illud faciebat, ut fidem suam exerceret et alios exemplo et confessione sua invitaret ad credendum.

p. 101. III, 99—102. *Vrr:* Neque vero sequitur, quod ideo dilectio justificet, h. e. quod propter dilectionem accipiamus remissionem peccatorum, quod dilectio vincat terrores mortis et peccati, quod dilectio debeat opponi irae ac judicio Dei, quod dilectio Legi satisfaciat, quodque renati propter Legis impletionem accepti Deo simus, non propter Christum gratis. Haec non dicit Paulus, quae tamen affingunt adversarii nostri. Jam si nostra dilectione vincimus iram Dei, si nostra dilectione coram Deo meremur remissionem peccatorum, si nostra impletione Legis sumus accepti, tollant etc. —

p. 102. III, 103. *Vrr:* Nec disputat hic de remissione peccatorum, de modo justificationis, sed de fructibus loquitur. Et dilectionem intelligit erga proximum. Stultum est autem somniare, quod dilectio, qua agimus cum hominibus, justificet coram Deo, cum in justificatione agendum sit cum Deo, placanda ira ejus et conscientia erga Deum pacificanda. Horum nihil fit per illam dilectionem, sed tantum ita, si apprehendatur misericordia; idque fit per fidem. Illud autem verum est, amissa dilectione, amitti Spiritum Sanctum, quo amisso et fides excutitur. Ideo ait: Si dilectionem non habeam, nihil sum; non addit affirmativam, quod dilectio justificet.

p. 103 sq. III, 106—109. *Vrr:* Imo sicut Lex maxima, seu prima, minime justificat, ita nec maxima virtus Legis. Nulla enim Lex est, quae magis accuset nos, quae magis faciat, ut conscientia nostra irascatur judicio Dei, quam haec summa Lex: Diligas Dominum Deum tuum ex toto corde. Quis enim Sanctorum, praeter Christum, gloriari ausit, se huic Legi satisfecisse? Non igitur justificat virtus Legis. Sed illa virtus justificat, quae accipit reconciliationem donatam propter Christum. Haec virtus fides est, nec justificat propter suam dignitatem, sed tantum quia accipit misericordiam, qua propter Christum justi reputamur. Sumus enim justi, hoc est, accepti coram Deo, non propter nostram perfectionem, sed per misericordiam propter Christum, si tamen hanc apprehendimus et opponimus irae Dei. Sed adversarii ideo tribuunt dilectioni justiciam, quia Legem docent, et cogitant justiciam esse obedientiam erga Legem. Nam humana ratio tantum intuetur in Legem, nec intelligit aliam justiciam, nisi Legis obedientiam. Et Scholastici, homines ingeniosi, quaerentes methodum, proposuerunt sibi Legem, perinde atque Philo-

sophi in Ethicis proponunt sibi praecepta de moribus. Sed Paulus reclamat, et docet aliud quiddam esse justiciam, scilicet obedientiam erga promissionem reconciliationis donatae propter Christum, hoc est, accipere misericordiam donatam propter Christum. Sic enim sumus accepti Deo, sic fiunt pacatae conscientiae, quando sentimus Deum nobis propter Christum propicium esse. Quare piae mentes a Lege ad promissionem revocandae sunt, ut saepe jam diximus et paulo post latius exponemus, cum agitabimus argumenta scholastica de vocabulo justiciae.

p. 110 sqq. III, 131—155. *Vrr:* Nam bona opera in Sanctis, ut diximus, sunt justiciae Legis, quae sunt acceptae propter fidem, nec sunt acceptae, quia satisfaciant Legi. Justificantur igitur homines ex fide et operibus, non propter opera, sed propter fidem, quam tamen bona opera sequi necesse est. Jacobus enim loquitur de his operibus, quae fidem sequuntur, sicut testatur, cum ait: Fides adjuvat opera ejus. Sic accipiendum est: Factores Legis justificabuntur, hoc est, qui credunt et habent bonos fructus, justi pronunciantur. Nam Lex ita fit, si credimus, et placet propter fidem, non quod opera Legi satisfaciant. Ita videmus in his sentenciis nihil esse vicii, sed adversarii depravant eas, qui de suo affingunt impias opiniones. Neque enim dicunt, opera mereri remissionem peccatorum, homines propter opera acceptos esse, seu justos reputari, non propter Christum, opera pacare corda et vincere iram Dei, opera non indigere misericordia. Horum nihil dicit Jacobus, quae tamen adversarii verbis Jacobi affingunt. Citantur contra nos et aliae sentenciae de operibus. Danielis 4: Peccata tua elemosynis redime. Et Esaiae 58: Frange esurienti panem tuum, tunc invocabis, et Dominus exaudiet. Lucae 6: Remittite, et remittetur vobis. Matth. 6: Beati misericordes, quia misericordiam consequentur. Ad has sentencias et similes de operibus, Primum hoc respondemus, quod supra dictum est, Legem non vere fieri sine fide, nec placere nisi propter fidem in Christum, juxta illud: Sine me nihil potestis facere. Item: Sine fide impossibile est placere Deo. Item: Per Christum habemus accessum per fidem. Itaque quoties requiruntur et probantur opera, addendum est Evangelium de Christo. Secundo, hae sentenciae, quas paulo ante commemoravi, fere sunt contiones poenitentiae. Constant enim ex duabus partibus, habent inicio praedicationem Legis, quae arguit peccata, et jubet bene operari. Deinde est addita promissio. Certissimum est autem in praedicatione poenitenciae non sufficere praedicationem Legis, quae tantum terret et condemnat conscientias: sed necesse est accedere Evangelium, quod peccata gratis remittantur propter Christum, et quod fide consequamur remissionem peccatorum. Haec sunt adeo certa et perspicua, ut si dissentiant adversarii, et excludant Christum et fidem a praedicatione poenitenciae, merito tanquam blasphemi in Christum rejiciendi sint.

Quare contio Danielis non tantum ad elemosynas detor-

queri debet, sed fides etiam in ea requirenda est. Dissimilis est contio Danielis orationi Aristotelis, qui ad suum Regem scribens, etiam hortatur eum ad beneficentiam, et jubet eum potenciam suam conferre ad publicam utilitatem et salutem omnium gentium, non ad superbiam. Sic enim ad Alexandrum scribit: *Διὸ πειρῶ τὴν ἀρχὴν μὴ εἰς ὕβριν, ἀλλ' εἰς εὐεργεσίαν κατατίθεσθαι.* Honestissima oratio est, neque de officio publico magni Principis aliud dici quidquam melius potest. Sed Daniel non tantum de officio seu vocatione Regem suum docet, sed de poenitencia, de pietate erga Deum, de remissione peccatorum, deque illis magnis rebus extra Philosophiam positis. Non igitur tantum hic elemosynae requirendae sunt, sed etiam fides. Idque textus ostendit, Regem conversum esse, non solum ad elemosynas largiendas, sed multo magis ad fidem. Extat enim egregia confessio Regis de Deo Israel: Non est alius Deus, qui possit ita salvare. Itaque duae partes sunt in contione Danielis: Altera pars est praedicatio poenitenciae, quae arguit peccata, et praecipit de nova vita: Redime peccata tua justicia, et iniquitates tuas beneficiis erga pauperes. Sic enim in sua lingua loquitur Daniel, ubi satis apparet eum non solum de elemosynis praecipere, sed de tota justicia, hoc est, de noticia Dei et fide. Ait enim: Peccata redime per justiciam. Justicia autem erga Deum est fides, qua credimus, Deum nobis ignoscere. Deinde praecipit Daniel de beneficiis erga pauperes, hoc est, ne superbe, nec crudeliter imperet, sed consulat utilitatibus subditorum. Altera pars concionis promittit remissionem peccatorum: Ecce erit sanatio delictorum tuorum. Hieronymus hic praeter rem adjecit dubitativam particulam. Et multo imprudentius disputat in commentariis, incertam esse remissionem peccatorum: sed nos meminerimus, Evangelium certo promittere remissionem peccatorum. Isque abolere Evangelium censendus est, qui sentit remissionem peccatorum incertam esse. Dimittamus igitur hoc in loco Hieronymum. Cum autem clare ponatur promissio, certe requiritur fides, quia promissio non potest accipi, nisi fide. Quanquam et ibi indicavit remissionem contingere posse, cum ait: Redime peccata. Atque haec promissio remissionis peccatorum vere Prophetica et Evangelica vox est, quam certe Daniel volebat fide accipi. Norat enim Daniel promissam esse remissionem peccatorum propter futurum semen, videlicet Christum, non solum Israelitis, sed etiam omnibus gentibus. Alioqui non potuisset Regi polliceri remissionem peccatorum. Non est enim hominis, praesertim in terroribus peccati, statuere de voluntate Dei, sine certo verbo Dei quod irasci desinat. Itaque cum promissio ponatur, satis apparet requiri fidem, quia promissio non potest accipi nisi fide. Si haec fides ex conditione operum penderet, incerta esset remissio. Ideo talis fides requiritur, quae confidit misericordia et verbo Dei, non operibus nostris. Quod autem dicit: Redime peccata per justiciam et per elemosynas; idem est ac si diceret: Redime peccata per poenitenciam; quia reatus tollitur per poenitenciam.

Neque hinc ratiocinandum est, quod ignoscat Deus propter opera sequentia, sed ignoscit propter promissionem his, qui promissionem apprehendunt.

Ostendimus clare in contione Danielis fidem requiri, quare huic loco injuriam faciunt, qui inde ratiocinantur, quod remissio peccatorum contingat propter opera nostra, non fide propter Christum. Philosophicum est, in contione Danielis nihil requirere, nisi adhortacionem de imperio recte gerendo. Pharisaicum est, affingere, quod propter opus illud contingat remissio peccatorum. Sed ita fit, opera naturaliter incurrunt hominibus in oculos, quia fidem nec intelligit, neque considerat humana ratio, ideo somniat opera illa mereri remissionem peccatorum. Haec opinio naturaliter heret in animis hominum, neque excuti potest, nisi cum divinitus docemur. Sed revocare nos debemus ab hac carnali opinione ad Evangelium et promissionem misericordiae, in qua gratis exhibetur remissio peccatorum propter Christum. Ita in omnibus locis de poenitencia fides requirenda est. Summa enim contumelia est in Christum, remissionem peccatorum sine Christo quaerere. Quidam interpretantur Danielem de remissione poenae, cum ait: Redime peccata elemosynis. Ita nihil contra nos faceret Daniel. Etsi dubium non est, quin loquatur de remissione culpae. Frustra enim quaeritur remissio poenae, nisi prius cor apprehenderit fide remissionem culpae. Quod si illi concedent, remissionem culpae gratis contingere per fidem, nos postea facile largiemur, poenas, quibus castigamur, mitigari bonis operibus et tota poenitencia, juxta illud: Si nos judicaremus, non judicaremur a Domino. Et Jerem. 15: Si conversus fueris, convertam te. Et Zacha. 1: Convertimini ad me, et ego convertar ad vos. Et Psalm. 49: Invoca me in die tribulationis. Sic judicandum est et de hoc loco: Remittite et remittetur vobis. Est enim pene similis concio de poenitencia. Prior particula requirit bona opera, posterior addit promissionem. Neque est ratiocinandum, quod nostra condonatio ex opere operato mereatur nobis remitti peccata. Non enim dicit hoc Christus. Sed sicut aliis Sacramentis annectit Christus promissionem remissionis peccatorum, ita annectit et bonis operibus. Et sicut in Coena Domini non consequimur remissionem peccatorum sine fide ex opere operato: ita neque in hoc opere; imo nostra condonatio non est bonum opus, nisi cum fit a reconciliatis. Ideo nostra condonatio, quae quidem placet Deo, sequitur condonationem divinam. Solet autem Christus hoc modo conjungere Legem et Evangelium, ut utramque tradat, doctrinam fidei et bonorum operum, ut moneat hypocrisin et simulationem poenitenciae esse, nisi sequantur boni fructus. Item, ut multa habeamus externa signa Evangelii, et remissionis peccatorum, quae nos commonefaciant et consolentur, et ut multipliciter exercere fidem possimus. Sic igitur necesse est tales locos accipi, ne aboleamus Evangelium de Christo, ne nostra opera opponamus Deo tanquam propiciatio-

nem et precium, abjecto Christo. Item ne fiat incerta remissio peccatorum, si doceatur pendere ex conditione nostrorum operum.

p. 117. III, 157—9. *Vrr:* Placent igitur elemosynae Deo, quae sequuntur reconciliationem seu justificationem, non quae praecedunt. Itaque liberant a peccato et a morte, non ex opere operato, sed sicut paulo ante de poenitencia diximus, quod fidem cum fructibus complecti debeamus, ita hic de elemosynis judicandum est, quod placeat Deo fides cum fructibus. Tobias enim contionatur non tantum de elemosynis, sed etiam de fide: Omni tempore benedic Deum, et pete ab eo, ut dirigat vias tuas. Hoc autem proprie est illius fidei, de qua loquimur, quae sentit Deum esse propicium propter ipsius misericordiam, et petit, ut servet et gubernet nos. Ad haec concedimus, elemosynas mereri multa beneficia Dei, et liberare non [*Vr:* nos] a praesenti peccato. Non enim vincunt iram et judicium Dei, nec reddunt pacatas conscientias, sed liberare a futuro peccato, h. e. mereri, ut defendamur in periculis peccatorum et mortis. Haec est simplex sentencia, reliquis Scripturis consentiens. Sic enim accipienda sunt preconia operum et Legis, ne detrahant de gloria Christi et Evangelii.

p. 118 sqq. III, 163—216. *Vrr:* Sed adversarii corrumpunt sentenciam sophistice, translata particula universali ad unam partem: Omnia erunt munda, datis elemosynis; ut si quis ratiocinetur: Andreas adest, igitur omnes Apostoli adsunt. Quare in antecedente utrumque membrum conjungi debet: Credite et date elemosynas, ita omnia erunt munda. Scriptura enim alibi dicit, fide purificari corda. Quod si corda sint mundata, et deinde foris accedant elemosynae, hoc est, opera caritatis omnis generis, ita toti erunt mundi, hoc est, non solum intus, sed foris etiam. Ac tota illa contio Christi conjungi debet, ejus multae sunt partes, quarum aliae de fide, aliae de operibus praecipiunt. Nec est candidi lectoris excerpere praecepta operum, omissis locis de fide. Sunt et nonnulli, qui Ironiam esse interpretantur: Date elemosynas, et omnia sunt munda. Videtur enim Christus vanam persuasionem Phariseorum salse taxare, qui cum haberent animos pessimis cupiditatibus obnoxios, interim datis elemosynis, confidebant se meros semideos esse. Haec interpretacio non est absurda, neque quidquam habet, quod pugnet cum aliis Scripturis.

Adderemus et alios locos, nisi existimaremus, ex his, quos recensuimus, atque enarravimus, similes judicari facile posse. Sed adjiciemus hoc Scholasticum argumentum: [183.] Justiciam necesse est in voluntate esse. Ergo cum fides sit in intellectu, non justificat. Hoc argumentum ideo recitamus, ut tota res magis fiat perspicua, quomodo fides justificet, et quid Paulus appellet justificationem. [187.] Primum autem, propter morosos quosdam τεχνολογικῶς respondebimus: Constat ex Ethicis, justiciam obedientiam appellari erga superiorem, quam is approbat. Fides autem est obedientia erga Evangelium, quare fides recte dicitur justicia. Nam obedientia erga Evangelium imputa-

tur pro justicia, adeo ut obedientia erga Legem tantum propterea placeat, quia credimus nobis Deum gratis propicium esse propter Christum. Neque enim Legi satisfacimus. Quanquam autem haec fides est in voluntate, est enim velle et accipere promissionem, tamen haec obedientia erga Evangelium non propter nostram mundiciem imputatur pro justicia, sed quia accipit oblatam misericordiam, et sentit nos propter Christum justos reputari per misericordiam, non propter nostram implecionem Legis, nec propter nostram mundiciem. Ita revocanda mens est a conspectu Legis ad Evangelium et Christum, et statuendum, quod reputemur justi, cum sentimus nos propter Christum acceptos esse, non propter dilectionem aut impletionem Legis.

[191.] Differt autem fides a spe, quia fides accipit in praesentia remissionem peccatorum et reconciliationem seu acceptacionem nostri propter Christum. Spes autem versatur circa futura bona et liberationem futuram. Secundo. Justificatio hic significat reputari justum. Non autem reputat Deus hominem justum, sicut in foro aut in Philosophia reputatur homo justus, propter proprii operis justiciam, quae recte ponitur in voluntate: sed reputat hominem justum per misericordiam propter Christum, siquis tamen hunc fide apprehendat. Quare fides appellari justicia potest, quia est illud, quod imputatur ad justiciam, ut cum Paulo loquamur, quacunque tandem in parte hominis ponatur, id enim nihil impedit imputacionem divinam, etsi nos quidem hanc fidem in voluntate ponimus, est enim velle et accipere promissionem Christi. Et hoc Scholastico argumento agitato, quia rem ad methodum revocat, videtur tota causa melius perspici posse. [195.] Ex his omnibus etiam intelligi potest, quid judicandum sit de merito condigni, de quo fingunt adversarii, homines justos esse coram Deo propter dilectionem ac Legis impletionem. Hic nulla justiciae fidei mentio fit, et pro Mediatore Christo ponitur, quod accepti simus propter nostram impletionem Legis. Haec nullo modo ferenda sunt, sed ut supra diximus, etsi necessario sequitur renovationem dilectio, tamen gloria Christi non debet transferri in nostram impletionem Legis, sed sentiendum est, quod etiam post renovationem justi reputemur propter Christum, quod Christus maneat Mediator et Propiciator, quod propter Christum habeamus accessum ad Deum, quod non satisfaciamus Legi, sed habeamus opus misericordia, quod semper per misericordiam justi reputemur. Idque confitetur universa Ecclesia, quod justi et salvi fiamus per misericordiam. Sicut supra citavimus ex Hieronymo, justicia nostra non ex proprio merito, sed ex Dei misericordia consistit; haec autem misericordia fide accipitur. Ac videte, quid consequatur ex adversariorum opinione. Si senciendum est, quod Christus tantum primam gratiam, ut vocant, meruerit, postea nos simus accepti nostra impletione Legis, et mereamur vitam aeternam: quando erunt conscientiae pacatae? quando statuent, quod habeant Deum propicium? Lex enim semper accusat nos, ut Paulus ait: Lex iram operatur. Ita fiet, ut si senserint conscientiae judi-

cium Legis, ruant in desperationem. Paulus ait: Omne, quod non est ex fide, peccatum est. Isti autem nihil unquam ex fide agent, si tunc demum sencient sibi Deum propicium esse, cum Legem impleverint. Semper enim dubitabunt, utrum Legi satisfactum sit; imo intelligent non esse satisfactum. Ideo nunquam statuent se habere Deum propicium, se exaudiri. Nunquam igitur diligent, nunquam vere colent Deum. Talia pectora quid aliud sunt, nisi ipse infernus, cum sint plena desperationis et odii Dei, et in hoc odio tamen invocant et colunt Deum, sicut Saul colebat. Hic provocamus ad omnes pias mentes et peritas rerum spiritualium: hae testari poterunt, haec mala consequi ex illa impia persuasione adversariorum, quae sentit, quod justi reputemur coram Deo propria impletione Legis, et jubet confidere, non promissione misericordiae propter Christum donatae, sed nostra impletione Legis. Necesse est igitur statuere, quod certo post renovationem justi, hoc est, accepti Deo simus, quod pacem habeamus coram Deo per misericordiam propter Christum, et quod illa inchoatio Legis in nobis non sit digna vita aeterna, sed quod sicut remissio peccatorum et justificatio imputatur per misericordiam propter Christum, non propter Legem: ita et vita aeterna cum justificatione, non propter Legem et nostrorum operum perfectionem, sed per misericordiam propter Christum offeratur. Sicut ait Christus: Haec est autem voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis, qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam aeternam. Et alibi: Qui credit in Filium, habet vitam aeternam. Ac quaeramus adversarios, quid consilii dent morituris, utrum jubeant eos sentire, quod reputentur justi, et expectare vitam aeternam propter propria opera, an vero per misericordiam propter Christum? Certe nec Paulus, nec Laurentius, dicent se propter propriam mundiciem justos reputandos esse, aut sibi deberi vitam aeternam propter propria opera aut Legis impletionem: sed sentient se reputari justos et accipere vitam aeternam propter Christum per misericordiam. Nec possunt muniri piae mentes contra desperationem, nisi sentiant, quod per misericordiam propter Christum certo habeant et justiciam et vitam aeternam, non propter Legem. Haec sentencia consolatur, erigit et salvat pias mentes. Quare adversarii cum meritum condigni praedicant, abolent doctrinam de fide et Mediatore Christo, et adigunt conscientias ad desperationem.

Sed dicat aliquis: Si per misericordiam salvandi sumus, quid interest inter hos, quibus contingit salus, et quibus non contingit? Num pariter sperabunt misericordiam boni et mali? Hoc argumento videntur moti Scholastici ad quaerendum meritum condigni. Necesse est enim discrimen esse inter salvandos et damnandos. Primum autem illud dicimus, cum justificatione offerri vitam aeternam, seu justificatos esse filios Dei et coheredes Christi, juxta illud: Quos justificavit, eosdem et glorificavit. Igitur nullis contingit salus, nisi justificatis. Sicut autem justificatio incerta esset, si penderet ex conditione operum nostrorum aut Legis, ac non gratis acciperetur propter Christum, per mise-

ricordiam: ita si spes niteretur operibus nostris, tunc vero esset incerta, quia Lex semper accusat conscientias. Nec possunt conscientiae reddi pacatae, nisi fide apprehendant misericordiam, neque vero potest existere spes vitae aeternae, nisi pacata conscientia. Nam conscientia dubitans fugit judicium Dei et desperat. Necesse est autem spem vitae aeternae certam esse. Ideoque ut sit certa, senciendum est, quod donetur vita aeterna per misericordiam propter Christum, non propter nostram impletionem Legis. In foro ac judiciis hominum jus seu debitum certum est, misericordia incerta est. Hic coram Deo alia res est. Nam misericordia habet clarum mandatum Dei. Nam Evangelium est hoc ipsum mandatum, quod jubet credere, quod Deus velit ignoscere et salvare propter Christum, juxta illud: Non misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non judicatur. Quoties igitur de misericordia dicitur, intelligendum est fidem requiri. Et haec fides discrimen facit inter salvandos et damnandos, inter dignos et indignos. Est enim vita aeterna promissa justificatis. Fides autem justificat, quandocunque et quocunque tempore apprehendunt eam homines. Et per omnem vitam certare debemus, ut hanc fidem consequamur et confirmemus. Existit enim, ut supra diximus, haec fides in poenitencia, non in his, qui secundum carnem ambulant. Ac debet inter pericula et tentaciones per omnem vitam crescere. Et qui hanc fidem consecuti sunt, hi renati sunt, ut bene operentur, ut Legem faciant. Sicut igitur poenitenciam per omnem vitam requirimus, ita et bona opera requirimus, etsi nostra opera non sunt talia, ut pro eis debeatur vita aeterna. Sicut et Christus in hac sentencia dixit: Cum feceritis omnia, dicite, servi inutiles sumus. Et Bernardus recte dicit: Necesse est primo credere, quod remissionem peccatorum habere non possis, nisi per indulgenciam Dei. Deinde, quod nihil prorsus habere queas operis boni, nisi et hoc dederit ipse. Postremo, quod aeternam vitam nullis potes operibus promereri, nisi gratis detur et illa. Et paulo post: Nemo itaque se seducat, quia si bene cogitare voluerit, inveniet procul dubio, quod nec cum decem millibus possit occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad se etc. Nos igitur, ut conscientiae certam consolationem et spem teneant, revocamus homines ad promissionem Christi, et docemus, quod necesse sit credere, quod Deus propter Christum, non propter Legem remittat peccata, justificet et donet vitam aeternam, juxta illud: Qui habet Filium, habet vitam. [213.] Sed operae precium est audire, quomodo eludant adversarii dictum Christi: Cum feceritis omnia, dicite, servi inutiles sumus. In Confutacione sic corrumpunt. Primum faciunt Antistrephon: Multo magis, inquiunt, dici potest: Si credideritis omnia, dicite, servi inutiles sumus. Deinde addunt, opera inutilia esse Deo, nobis vero non esse inutilia. Videte, quam delectet adversarios puerile studium Sophistices; et quanquam hae ineptiae indignae sint, quae refutentur, tamen paucis respondebimus. [214.] Antistrephon est viciosum, quia decipiun-

tur adversarii in vocabulo fidei, quod si significaret noticiam historiae, aut si diceremus, quod fides propter suam dignitatem salvaret: valeret similitudo, multo magis nos servos inutiles [esse *Vr.*], si crediderimus. Sed nos loquimur de fiducia promissionis et misericordiae Dei. Et haec fiducia fatetur nos esse servos inutiles. Imo haec est vera vox fidei, quod opera nostra sint indigna, quod simus servi inutiles. Et ob hanc unam causam de fide loquimur, et quaerimus misericordiam, quia agnoscimus nos esse servos inutiles.

p. 135 sqq. III, 235 — 266. *Vr*: Sed adversarii reclamant, quod vita aeterna debeatur de condigno pro bonis operibus, quia vita aeterna vocetur merces. Breviter et plane respondemus. Paulus vitam aeternam donum appellat, quia cum reputamur justi propter Christum, simul efficimur filii Dei et coheredes Christi. Alibi vero scriptum est: Merces vestra copiosa erit in coelis. Haec si videntur adversariis inter se pugnare, ipsi expediant. Sed parum aequi judices sunt. Nam doni vocabulum omittunt, omittunt et fontes totius negocii, quomodo justificentur homines, quod perpetuo sit Mediator Christus. Interim excerpunt vocabulum mercedis, idque acerbissime interpretantur non solum contra Scripturam, sed etiam contra sermonis consuetudinem. Hinc ratiocinantur, quia merces nominatur, ideo opera nostra sunt ejusmodi, quae debeant esse precium, pro quo debetur vita aeterna. [237.] Plane nova est haec Dialectica. Vocabulum audimus mercedis: igitur opera nostra Legi satisfaciunt, igitur sumus accepti Deo propter opera nostra, nec indigemus misericordia aut Propiciatore Christo, aut fide apprehendente misericordiam. [239.] Ac ingentem Soriten Chrysippeo more cumulant. Bona opera sunt precium, pro quo debetur vita aeterna. Bona opera Legi Dei satisfaciunt. Et praeter haec fieri possunt opera supererogationis. Non solum igitur Legi Dei satisfacere homines possunt, sed etiam amplius facere. Et quia Monachi amplius faciunt, supersunt eis merita. Et quoniam liberalitas est largiri aliis de eo, quod superest, licet donare illa merita aliis. [240.] Affingunt et sacramentum hujus donationis, mortuis circundant cucullos, ut testentur eis applicata esse aliena merita. Talibus coacervationibus beneficium Christi et justiciam fidei obscurant adversarii. [241.] Non movemus inanem λογομαχίαν de vocabulo, de magna re litigamus: Unde debeant piae mentes certam spem salutis concipere, utrum bona opera possint conscientias reddere pacatas? Utrum sentire debeant, ita contingere vitam aeternam, si bona opera opponant judicio Dei, an vero debeant sentire, quod propter Christum per misericordiam reputentur justi, et consequantur vitam aeternam? Haec veniunt in controversiam, quam nisi dijudicet conscientia, non potest habere firmam et certam consolationem. Nos autem satis clare ostendimus, quod bona opera non satisfaciant Legi Dei, quod habeant opus misericordia, quod fide simus accepti Deo propter Christum, quod bona opera non reddant pacatam conscientiam. Ex his omnibus sequitur, quod oporteat sentire, quod

propter Christum per misericordiam, non propter Legem, justificati consequantur vitam aeternam. Quid igitur de mercede? Primum si diceremus, vitam aeternam dici mercedem, quia debetur justificatis propter promissionem, nihil absurdi diceremus. Sunt enim ordinata inter se haec dona. Sicut et Augustinus ait: Dona sua coronat Deus in nobis. Sed Scriptura vitam aeternam vocat mercedem, non quia propter opera debeatur, sed quia compenset afflictiones et opera, etsi propter aliam causam contingit. Sicut hereditas venit filio familias non propter officia sua, et tamen est merces et compensatio officiorum filii. Satis est igitur nomen mercedis hac ratione convenire vitae aeternae, quia vita aeterna compensat bona opera et afflictiones. Non est igitur vita aeterna merces, quia opera sufficiant, quia debeatur pro operibus. Sed consecutive, quia cum propter aliam causam contigit, tamen compensat opera et afflictiones.

Praeterea concedimus opera vere esse meritoria, non remissionis peccatorum, aut justificationis. Non enim placent, nisi in justificatis propter fidem, nec sunt digna vita aeterna. Sicut enim justificatio, ita vivificatio fide contingit propter Christum, sed sunt meritoria aliorum premiorum corporalium et spiritualium, quae redduntur tum in hac vita, tum post hanc vitam. Differt enim Deus pleraque premia, donec glorificet Sanctos post hanc vitam, quia vult eos in hac vita exerceri ad mortificandum veterem hominem. Evangelium gratis exhibet promissionem justificationis et vivificationis, propter Christum. At in Lege non gratis, sed pro operibus offertur et debetur merces. Cum igitur opera sint quaedam impletio Legis, recte dicuntur meritoria, recte dicitur eis deberi merces. Et haec merces parit gradus premiorum, juxta illud Pauli: Unusquisque accipiet mercedem juxta suum laborem. Hi gradus sunt merces operum atque afflictionum. [249.] Sed contendunt adversarii, vitam aeternam proprie deberi pro operibus, quia Paulus ait: Reddet unicuique secundum opera ejus. Johan. 5: Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae. Matth. 25: Esurivi, et dedistis mihi manducare. In his locis omnibus, in quibus opera laudantur, necesse est ad Canonem supra traditum recurrere, quod opera non placeant sine Christo, quod non sit excludendus Mediator Christus. Quare cum textus ait, operibus reddi vitam aeternam, significat reddi justificatis, quia non placent Deo bona opera, nisi in justificatis, hoc est, in his, qui sentiunt se acceptos esse Deo propter Christum. Et justificati necessario pariunt bona opera seu bonos fructus, ut: Esurivi, et dedistis mihi cibum. Hic cum dicitur reddi vita aeterna his operibus, intelligitur reddi justiciae. Fidem igitur complectitur, cum nominat fructus. Porro Scriptura nominat fructus, ut ostendat requiri non hypocrisin, sed justiciam, quae sit efficax, et quaedam nova vita, pariens bonos fructus. [254.] Nec nos aliquam ociosam subtilitatem hic affectamus. Sunt enim gravissimae causae, propter quas haec disputamus. Etenim si largiamur adversariis, quod opera mereantur vitam aeternam, mox attexunt illa absurda, quod opera Legi

Dei satisfaciant, quod non habeant opus misericordia, quod simus justi, hoc est, accepti Deo propter nostra opera, non propter Christum, quod plusquam Legem facere homines possint. Ita tota doctrina de justicia fidei obruitur. [256.] Est autem necessarium, retinere in Ecclesia puram doctrinam de justicia fidei. Quare cogimur Pharisaicas opiniones adversariorum reprehendere, et ut gloriam Christi illustremus, et ut conscientiis firmas consolationes proponamus. Quomodo enim concipiet conscientia firmam spem salutis, cum in judicio sentiet opera indigna esse, nisi sciet homines reputari justos et salvari per misericordiam propter Christum, non propter propriam Legis impletionem. An Laurentius in craticula sentiebat, se hoc opere Legi Dei satisfacere, se sine peccato esse, se non indigere Mediatore Christo, et misericordia Dei? Ille vero non dissensit a Propheta, qui ait: Non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur coram te omnis vivens. Bernardus fatetur sua opera non esse digna vita aeterna, cum inquit: Perdite vixi. Sed erigit se, et spem salutis concipit inde, quod sentit propter Christum per misericordiam donari remissionem peccatorum et vitam aeternam; sicut Psalmus docet: Beati, quorum remissae sunt iniquitates. Et Paulus ait: David dicit beatitudinem hominis, cui Deus imputat justiciam sine operibus. Hunc ait Paulus beatum esse, cui imputatur justicia per fidem in Christum, etiamsi nulla habeat bona opera. Talibus consolationibus erigendae sunt conscientiae et confirmandae, quod propter Christum per fidem contingant remissio peccatorum, et reputacio justiciae et vita aeterna. Quod si in locis de operibus hoc modo fides intelligetur, nihil officiunt nostrae sentenciae. Et profecto necesse est semper addere fidem, ne excludamus Mediatorem Christum. Fidem autem bona opera sequi debent, quia fides sine bonis operibus hypocrisis est. [259.] Habent et in scholis quaedam apophthegmata consentanea nostrae sentenciae, qualia sunt, quod bona opera placeant Deo propter gratiam. Item, quod sit confidendum gratiae Dei. Haec dicta parum commode interpretantur. Veteres enim sentiebant confidendum esse gratiae, hoc est, misericordiae Dei promittentis, quod propter Christum simus accepti. At recentiores fiduciam transferunt ad nostrum opus. Sentiunt confidendum esse gratiae, hoc est, dilectioni, qua nos Deum diligimus. Haec interpretacio est viciosa. Non enim debemus confidere nostra dilectione, cum sit immunda et exigua, sed promissione misericordiae. [261.] Jactatur et hoc, quod bona opera valeant virtute passionis Christi. Recte dictum est, sed fidei mentionem fieri oportuit in his sentenciis. Non enim communicatur nobis meritum passionis Christi, nisi id fide apprehendamus, et opponamus adversus terrores peccati et mortis. Paulus enim inquit: Christus est propiciatio per fidem. [264.] Item, Ecclesia in omnibus precationibus addit, per Dominum nostrum Jesum Christum. Hic etiam admonendi sunt homines de fide. Significat enim Ecclesia, nostra opera et nostras preces Deo placere, si credamus Deum nobis propicium, et nos exaudire propter Pontificem Christum.

Haec in praesentia sufficiant de hoc loco. Scimus autem hanc sentenciam, quam defendimus, Evangelio consentaneam esse, et piis conscientiis firmissimas consolationes afferre. Nec piae mentes non patiantur se ab hac sentencia propter iniqua et calumniosa judicia adversariorum abduci. [274.] Scriptura praedicit futurum esse, ut in Ecclesia grassentur mali Doctores, qui, oppressa justicia fidei in Christum, doceant mereri remissionem peccatorum per nostros cultus et opera. Et res gestae in Israel sunt imago futuri status in Ecclesia. Videmus autem Prophetas ubique taxare hanc persuasionem populi, qui somniabat se mereri remissionem peccatorum per sacrificia Legis, et hac opinione cumulabat opera et cultus. Ita in Ecclesia multi existunt, qui falsam persuasionem de suis operibus et cultibus habent. Monuit autem nos Scriptura, ne multitudine impiorum perturbemur. [277.] Ac facile potest fieri judicium de spiritu adversariorum. Videmus enim in multis articulis manifestam veritatem ab eis damnari. [279.] Nec offendat quemquam, quod sibi Ecclesiae nomen vindicant. Nam Ecclesia Christi apud hos est, qui Evangelium Christi recte docent, non apud illos, qui pravas opiniones contra Evangelium defendunt, sicut inquit Dominus: Oves meae vocem meam audiunt.

p. 171. V. *ad* v. 58. *add. Vrr:* Et ut totus orbis terrarum videat, quanta sit inscitia verae pietatis in nostris Criticis, qui Confutacionem scripserunt, addemus et Bernardi sentenciam, qui prorsus ad eundem modum conjungit haec duo membra in poenitencia, contricionem et fidem, sicut nos conjungimus. Verba sunt haec in sermone tertio de annunciatione: Auditam fac mihi mane misericordiam tuam, quia in te speravi, Domine. Sola nimirum spes apud te miserationis locum obtinet, nec oleum misericordiae, nisi in vase fiduciae ponis. Sed est infidelis fiducia, solius utique maledictionis capax, cum videlicet in spe peccamus. Quanquam nec fiducia illa dicenda sit, sed insensibilitas quaedam et dissimulatio [*L:* dissimilitudo] perniciosa. Quae enim fiducia est ei, qui periculum non attendit? aut quod ibi timoris remedium, ubi nec timor sentitur, nec materia ipsa timoris? Fiducia solatium est, nec eget ille solatio, qui letatur, cum male fecerit, et in pessimis rebus magis exultat. Rogemus itaque Fratres responderi nobis, quantas habeamus iniquitates et peccata, scelera nostra et delicta nobis desideremus ostendi. Scrutemur vias nostras et studia nostra periculaque universa vigili intentione pensemus. Dicat quisque in pavore suo: vadam ad portas inferi, ut jam nonnisi in sola Dei misericordia respiremus. Haec vera hominis fiducia est, a se deficientis et innitentis Domino suo. Haec, inquam, vera fiducia est, cui misericordia non denegatur, Propheta testante: Beneplacitum est Domino super timentes eum, et in his, qui sperant super misericordia ejus. Nec parva utique suppetit nobis, in nobis quidem causa timoris, in ipso autem causa fiduciae. Hactenus Bernardus, cujus sentenciam propterea etiam non inviti retulimus, ut videant lectores, quo-

modo fidem hic intelligamus de fiducia misericordiae, quae erigit et consolatur perterrefactos, quam iste recte fiduciam appellat. Et haec clare conspici potest, cum fit antithesis terrorum et consolationis. Sicut hic Bernardus vult in hominibus existere cognitionem peccatorum, seu contricionem, seu terrores, et vult accedere fiduciam, quae erigat in contricione.

p. 192. VI, 51. *Vir:* Sicut alibi quoties opera praecipiuntur, interpretantur ea adversarii satisfactiones et propiciationes esse, ita hic quia fit poenae mentio, detorquent eam ad satisfactionem. Augustinus non hoc sensit dolorem in poenitencia precium esse, propter quod debeatur remissio peccatorum, sciebat enim gratis remitti peccata propter Christum, sciebat Christi mortem sacrificium esse pro peccatis nostris. Quidquid igitur de vindicta, de poenis citatur, semper ita accipi debet, ne gratuitam remissionem peccatorum evertat, ne obscuret meritum Christi, et abducat homines a fiducia Christi ad fiduciam operum. Caeterum vindictam concedimus esse in poenitentia, non ut precium, sed vindicta formaliter est in poenitencia, hoc est, quia ipsa regeneratio fit perpetua mortificatione vetustatis nostrae. Sunt terrores, sunt et alii motus, qui peccato irascuntur, sed his non debetur remissio. Imo si fides non accederet, hi dolores afferrent mortem aeternam. Sit sane belle dictum a Scoto, poenitenciam appellari quasi poenae tenentiam: modo ut poena non intelligatur esse precium, pro quo debeatur remissio. Et Augustinus non loquitur de poenis, quas remittunt claves, quare non recte detorquetur hoc dictum ad satisfactiones. De veris poenis, hoc est, de terroribus et veris animi doloribus loquitur, qui existunt in poenitentia. Neque tamen excludimus externam carnis vexationem, haec enim veros animi dolores ultro sequitur. Ac longe — [52.]

p. 193. VI, 53—57. *Vrr:* Primum quod disputant, quod conveniat punire peccata, satis ostendunt, se contemnere Christi beneficium. Constituit Deus precium pro nostris peccatis, non nostras poenas, non nostras satisfactiones, sed mortem Filii sui. Quae tandem insania est, praeferre nostras satisfactiones satisfactioni Christi? Deinde ut maxime puniat Deus, tamen senciendum est, remissionem peccatorum non deberi propter illam poenam, et ne injuria afficiatur beneficium Christi, et quia conscientia non potest reddi pacata, si remissio non contingit gratis. Postremo ut maxime Deus puniat, tamen poenae illae nihil ad claves pertinent. Hae nec de imponendis, nec de remittendis illis poenis, quae sunt opera Dei, mandatum habent. Caeterum concedimus Deum punire peccata, primum in contricione, cum in illis terroribus iram suam ostendit, sicut significat David, cum orat: Domine, ne in furore tuo arguas me. Et Jeremias cap. X: Corripe me, Domine, veruntamen in judicio, non in furore, ne ad nihilum redigas me. Hic sane de acerbissimis poenis loquitur. Et fatentur adversarii contricionem posse tantam esse, ut non requiratur satisfactio. Verius igitur contricio poena est, quam satisfactiones canonicae. [54.] Secundo, subjecti sunt Sancti

morti et aliis communibus afflictionibus, sicut ait Petrus: Tempus est incipere judicium a domo Dei. Si autem primum a nobis, qualis erit finis istorum, qui non credunt? Et ut hae afflictiones plaerumque sint poenae peccatorum, tamen in piis habent alium finem, afflictiones sunt disciplina, qua Deus exercet Sanctos. [55.] Item, afflictiones infliguntur enim ad mortificandum, quia in Sanctis mortificant et extinguunt concupiscentiam. Mors enim ad hoc reliqua est in Sanctis, ut aboleat hanc naturam immundam. Ideo Paulus ait: Corpus mortuum est propter peccatum; id est, mortificatur propter praesens peccatum, quod adhuc in carne reliquum est. [56.] Crux igitur non est poena, sed exercitium est et praeparatio ad renovationem. Nam cum mortificatur praesens peccatum, eumque inter tentaciones discimus quaerere auxilium Dei, et experimur praesentiam Dei, magis magisque agnoscimus diffidentiam cordium nostrorum, et erigimus nos fide. Ita crescit novitas spiritus, sicut Paulus ait: Etsi exterior homo corrumpitur, tamen interior renovatur de die in diem. Item Esaias dicit: Angustia, in qua clamant, disciplina tua est ipsis. Praeterea mors tunc vere poena est, quando cor perterrefactum sentit iram Dei juxta illud: Aculeus mortis peccatum est. Postquam autem in Sanctis fide terrores peccati superati sunt, mors sine illo sensu irae Dei proprie non est poena. [57.] Porro claves neque imponunt, neque remittunt has poenas. Quare satisfactiones non pertinent ad has poenas. Claves enim non remittunt aut mortem aut partem afflictionum communium. Jam si has poenas compensant satisfactionibus, quare jubent in purgatorio satisfacere?

p. 209. VIII, 21. *Vrr:* Has causas habebant Patres rituum servandorum, ut aperte testatur Epiphanius in disputationibus contra Encratitas, quod genus simile fuit Monachorum nostrorum. Fuerunt enim sodalicia, quae sibi certas traditiones imponebant, abstinebant a vino etiam in ipsa Coena Domini, nullis carnibus vescebantur, ne piscium quidem, qua in re Fratres Dominici longe superabant. A conjugio vero vel maxime abhorrebant, etsi a consuetudine mulierum non abhorrebant. Id enim objicit eis Epiphanius, habebant enim muliercularum greges idem vitae genus sequentes, sicut hoc tempore fere ubique habent Monachi vicina mulierum Monasteria. Et has observationes fingebant esse cultum Dei et justiciam, propter quam Deo accepti essent, qua placarent iram Dei. Hanc opinionem improbat Epiphanius et alios fines esse traditionum ostendit, dicit probandas esse traditiones factas διὰ τὴν ἐγκράτειαν, ἢ διὰ τὴν πολιτείαν, hoc est, aut ad coërcendam carnem propter disciplinam rudium, aut propter politicum ordinem. Et nos propter has causas recte servari posse traditiones judicamus. Ut populus sobrius intersit sacris, sicut Josaphat et Rex Ninive jejunia indixerunt. Item ut ordo et politia Ecclesiae doceat imperitos, quid quo tempore gestum sit. Hinc sunt feriae Natalis, Paschatis, Penthecostes et similes. Hoc est, quod Epiphanius ait, politiae causa institutas esse traditiones, videlicet ordinis causa, et ut ordo ille

admoneat homines de historia et de beneficiis Christi; etenim multo efficatius admonent vulgus notae rerum quasi pictae in moribus ac ritibus, quam literae. Hos fines proderat ostendi populo et illustrari: sed his finibus affingunt adversarii alium quadam Pharisaica persuasione, quod videlicet tales observationes mereantur remissionem peccatorum, quod sint cultus necessarii ad justificationem, quod propter eos reputentur homines justi coram Deo. Hoc plane est Deum colere auro, argento et rebus preciosis, sentire, quod Deus fiat placatus varietate vestitus, ornamentorum et similibus rebus, quales sunt infinitae in traditionibus humanis, aut quod ejusmodi res sint cultus Dei, temporum, ciborum, vasorum, vestitus discrimina.

p. 296 sq. XIV, 23—27. *Vrr:* Primum constat, Dei beneficio Principes nostros habere obedientem populum in suis dicionibus. Et hoc ipsum doctrinae genus, quod sequimur, quia amplissimis laudibus ornat autoritatem Magistratuum, auget reverentiam erga eos. Ea res etiam plurimum conducit ad tranquillitatem retinendam. Deinde si conferantur in unum scandala omnia, tamen hi duo articuli, videlicet quod gratis consequamur remissionem peccatorum propter Christum per fidem, et quod justi propter Christum reputemur fide, non propter nostram implecionem Legis, et alter, quod Magistratus, leges et tota politia sint ordinationes divinae, quibus Christianus sancte uti potest, tantum habent boni, ut incommoda omnia obruant. Nullam enim firmam consolationem pavidae conscientiae habere possunt adversus iram Dei, nisi cognito altero articulo. Alter articulus valde munit tranquillitatem rerum publicarum. Porro quam perniciosis opinionibus ante haec tempora utrumque doctrinae genus oppressum fuerit, nemo ignorat, et libri adversariorum testantur, qui nusquam fidei mentionem faciunt, cum de remissione peccatorum loquuntur. Nusquam docent de dignitate rerum civilium. Nusquam docent, quomodo Evangelium tradat justiciam aeternam, interim in vita corporali velit nos uti politicis legibus ac moribus. Hae res patefactae initio favorem conciliaverunt Luthero, non solum apud nos, sed etiam apud multos, qui nunc atrocissime nos oppugnant, παλαιὰ γὰρ εὕδει χάρις, ἀμνάμονες δὲ βροτοί, inquit Pindarus. Jam siqui tumultus extiterunt, jure conferri culpa potest in adversarios, qui primum injusta condemnatione Lutheri schisma excitarunt, et Ecclesias dissipaverunt. Et nunc miram seviciam exercent in viros bonos et pia docentes. Irritant hominum animos et aliis modis, quos hic non libet recitare. Neque vero adeo ferrei, adeo sine sensu sumus, ut offensiones publicae nihil perturbent nos. Sed meminimus a Christo dictum esse: Beatus, qui in me non fuerit scandalizatus. Hoc enim agit diabolus, tum ut opprimat, tum ut deformet Evangelium infinitis modis. Alibi tyrannos contra Evangelii professores inflammat, alibi bella, alibi seditiones, alibi haereses excitat, ut reddat invisum hoc doctrinae genus, quod videtur occasionem prebere talibus motibus. Ac vero prudentibus viris facilius est sua pericula negligere, quam illa scandala publicorum

mentum. Verum adversus haec quoque oportet Christianam mentem praemunitam esse, ne propter ea verbum Dei abjiciat. Quanquam autem non delectat nos comparatio, tamen quia adversarii hac criminatione pregravant nos, non sunt dissimulanda ipsorum vicia. Quantum mali est apud adversarios in sacrilega prophanatione Missarum? quantum turpitudinis habet coelibatus eorum? Cultus Sanctorum plenus apud eos est manifesta Idolatria [*Vr.*: Idololatria]. Nihilne scandali est in ambitione Pontificum, qui jam annis amplius quadringentis belligerantur cum nostris Imperatoribus? Plaerunque in Italia, interdum etiam in ipsa Germania, ubi inter se filium et patrem, cognatos ac cives commiserunt. Quod si bellorum istorum causae requirantur ex historiis, nihil invenietur dignum Pontificibus, dicemus enim moderatissime. Quantum est mali, quod in ordinandis Sacerdotibus non deligunt idoneos? quid in mercatu Sacerdotiorum? Item in periculosis dispensationibus nihilne est vicii? Sed haec vicia utcunque condonari possent, si tamen conservassent puram doctrinam in Ecclesiis. Haec vero quomodo contaminata sit impiis opinionibus ac traditionibus, testantur Canonistarum scripta, testantur libri Theologorum, pleni disputacionum prophanarum, quae partim sunt inutiles ad pietatem, partim etiam dissident ab Evangelio. Deinde in interpretacione Scripturae ludunt et comminiscuntur quidquid libet. Haec doctrinae confusio praecipuum est scandalum et maxime perniciosum, de quo praecipue queritur Johannes in Apocalypsi, cum describit Pontificium regnum. Quid cum ventum est ad Monachorum superstisciones, quae fuerunt infinitae, quantum ibi est perniciosarum offensionum? qualis fuit applicatio meritorum, si cadaveri circumdaretur cucullus? etc. Porro nihilne scandali est, quod hoc tempore manifestam veritatem Evangelii opprimere conantur? quod crudeliter occidunt bonos viros pia docentes, quod prohibent, ne rebus cognitis sanentur ambigentes conscientiae, quod Reges hortantur ad crudele latrocinium? Scilicet haec non sunt scandala judicanda, sed mera κατορθώματα Pontificia. Neque vero libet nobis hic quidquam pro magnitudine rerum exaggerare, ne quis delectari nos ista commemoratione putet, quam extorserunt nobis invitis Scriptores Confutacionis. Nam haec causa non ex hominum moribus, aut ex fortuna, sed ex verbo Dei judicari debet, quod utinam adhiberent in consilium omnes, qui de his controversiis pronunciant. Iterum autem hic dicendum est, quod saepe jam diximus. Nos maxime cupidi sumus publicae concordiae pacisque, quam certe Christianos maxime inter se colere decet. Deinde inviti dissentimus ab optimo Imperatore, quem non solum propter Imperii fastigium, sed etiam propter virtutes vere heroicas, quibus cognovimus eum preditum esse, veneramur: sed adversarii non paciuntur coire concordiam nisi hac lege, ut nos assentiamur condemnantibus manifestam veritatem Evangelii, et Ecclesiae necessariam. Id facere non possumus. Oportet enim Deo magis obedire, quam hominibus. Quare adversarii ra-

tionem schismatis reddituri sunt Deo, qui Ecclesias nova et inusitata sevicia dissipant. Neque dubium est, quia haec sevicia mutationem aliquam rebus publicis allatura sit. Haec pro tempore respondimus ad Confutacionem, ac judicium piis omnibus permittimus, utra pars recte sentiat. Et offerimus nos nostram sentenciam de singulis locis, siquid alicubi desiderabitur, copiosius declaraturos esse.

Τέλος.

Loc. V. DE ARTICULIS SMALCALDICIS.

Salthenii Ds. hist. de A. S. Regiom. 729. 4. Süsse, Probe e. etwas genauer unterricht. Hist. d. S. A. Dresd. u. Leipz. 739. Bertrams Gesch. d. symb. Anh. d. S. A. hrsgg. m. e. Vorr. v. P. Generani Uebersetzung v. Riederer, Alt. 770. Meurer, der Tag zu Schmalkalden u. d. S. A. Lpz. 837. — *Fr. Balduini* Dspp. pro A. S. Wit. 606. 4. 609. *J. Deutschmanni* meth. Repetitio. Wit. 663. 4. *Sauberti* Synopsis A. S. a. *J. Fr. Mayero* ad disp. propos. Gryph. 709. 4. *Kahleri* A. S. 17 dss. propositi. Rintel. 710. 4. *Schelvigii* Exrctt. in A. S. Gedan. 711. — (Cochläus) Ein nöthig u. chrstl. Bedenken auf d. Luthers Artick. Lpz. 538. 4. G. Wicelii Antw. a. M. Luth. letzt bekennete Artick. Lpz. 538. 4.

§. 1.

Quum *Paulus III.* concilium d. 23. Maji a. 1537. Mantuae inaugurandum promulgasset[1]), *Lutherus*, ab Electore Saxoniae monitus, e Lutheri pectore fidei articulos exeunte a. 1536. Vitebergae Germanice scripsit, quorum tabula, siquidem Sociis Smalcaldicis placuissent, vel concilio per Evangelicos fidei professio traderetur, vel, spreto concilio, internum constantiae amorisque monumentum exstaret[2]), ab his etiam conditum, qui post traditam Confessionem sancto foederi nomina dederant. Augustana enim Confessio, alii tempori aliique consilio scripta, doctrinam evangelicam, neque omnibus numeris absolutam, neque his limitibus, quos concordiae desperatio jam suadebat, circumscriptam exhibuerat. Sociis examinandi operis *N. Amsdorfio*, *G. Spalatino* et *J. Agricola* arcessitis, auctor libellum, collegis probatum, *Spalatini* opera d. 3. Jan. ad Electorem retulit, qui pergratam Lutheri constantiam gratulatus, Ordinibus protestantibus ac theologis, Smalcaldiae congregatis, articulos eosdem proposuit. Tabulae, quippe ad causam ecclesiasticam destinatae, auspiciis scilicet Principum, soli theologi, quotquot consenserant[3]), alii jam Vitebergae, alii Spalatinum in itinere excipientes, plurimi Smalcaldiae, tum praesentes, tum collegarum mandato, d. 23. vel 24. Febr. nomina subscripserunt. Fidei formula a tali viro pro-

fecta talibusque nominibus ornata maxima statim auctoritate floruit, externa tamen legis ecclesiasticae auctoritas, quum solemnis in concilio usus locum non haberet, singulis modo his doctrinae corporibus[4]), quae SMALCALDICOS ARTICULOS adoptaverant, et Libro Concordiae sanciebatur[5]).

1) *Lünigii* Specil. ecc. P. I. p. 442. Hortleder v. d. Ursachen d. teut. Krieges. I, 21. *Sleidani* Commtr. de statu rel. et reip. (ed. am Ende. Frcf. 785 sq.) T. II. p. 42. *Seckendorfii* Hist. Luth. III. S. 16. §. 51.

2) *Melanchthon* ad *Camerar.* d. 1. Mart. 1537. Epp. I. VI. Ep. 196.

3) *Lutherus* d. 3. Jan. ad *Joannem Frid:* (E Msc. Vim. *De Wette* T. V. p. 45.) „Denn wir hiemit niemand anders, sondern uns allein damit beladen wollen haben,„iedermann freygelassen, wer sich selbs damit noch beladen oder nicht beladen will." *Bucerus* aliique, ne Helvetios denuo offenderent, subscriptionem dissuasam abnuerunt. *Spalatini* Annal. Ref. a. 1537. p. 307. *Schelhornii* Amoenitt. literar. T. V. p. 374.

4) Ordo eccl. *Brunsvicensis* (1563.), altera Corporis *Pomeranici* editio (1564.), Corpus *Prutenicum* (1567.), *Gottingense* (1568), *Thuringicum* (1576.), *Wilhelminum* (1576.), *Julium* (1576.), ac *Noricum* (1646.) Articulos Smalcaldicos receperunt; Corpus *Philippicum* idemque in priori Corporis *Pomeranici* editione repetitum ac *Brandenburgicum* ob nimium Melanchthonis favorem omiserunt.

5) *Schramm*, Dsp. theol. ad A. S. Hlmst. 737. 4. *Ph. Fr. Hane,* Or. de A. S. auctoritate eademq. Symbolica c. obss. crit. et hist. Kil. 737. 4.

§. 2.

Lectionis *Germanicae* duplex familia exstat, altera *Lutheri, Spalatini* altera. Illius radicem *Marheineke* e codice msc. Palatino, Roma reduce[1]), edidit[2]), ex eodem scilicet, quem Lutheri manus primum exaravit ac postea typis promptum paravit, tum lituris conspicuum, quibus adumbratio interdum deleta est, tum additamentis, vel majorum eorum signis, quae schedulas, nobis desideratas, typographo inserendas notabant. Formulam enim Smalcaldicam, nominibus quidem subscriptis confirmatam, nulli tamen publico usui adhibitam, suam omnino auctor existimans, castigatam auctamque, addita praefatione, succisa nominum subscriptione, suae modo fidei monumentum a. 1538. Vitebergae prelo subjecit[3]), pauloque immutatam a. 1543. repetiit[4]). Ex eodem codice msc., nondum amplificato, Spalatinus exemplum descripsit, quod theologorum titulis subsignatum, in tabulario Vimariensi depositum est. Aulae *Vimariensis* theologi, quum contra Vitebergenses severiorem Lutheri doctrinam vindicarent, Articulos etiam Smalcaldicos, animadversionibus partium acutos[5]), publica auctoritate ex illa Spalatini tabula adornarunt[6]). Graviora Lutheri additamenta, asteriscis notata, inserta sunt, omnis tamen accuratior utriusque familiae comparatio desideratur[7]). Atque haec quidem editio, animadversionibus nimirum ex-

punctis, in usum Libri Concordiae adhibita est. Lutheri vero exemplum *Petrus Generanus*[8]) a. 1541. Latinitate donavit[9]), *Vitus Amerbachius*[10]) praefatus est, qui nimio reconciliandarum partium fervore male audiens, ad catholicorum castra posthac transfuga, Generani etiam operi invidiam conflavit, ita ut, exstinctis interpretis ac prologi nominibus, editio haec repeteretur[11]) atque paulo immutata in Corpus doctrinae Thuringicum adsciseeretur, neque ulla recepta auctoritas *Selnecceri* sedulitatem impediret, quominus interpretationem novis curis adornatam[12]) Libro Concordiae Latino insereret, quae a. 1582. castigata[13]), in Librum Concordiae a. 1584. repetitum accuratius recognita transiit. Siquidem Selnecceri loquacitas Lutheri ingenium quasi inundavit, Generani quoque interpretatio quosdam vernaculi sermonis nervos excidit: inde nostrum cum non esset, Generani librum aliquanto concinniorem[14]) contra publicam ecclesiae auctoritatem publicis monumentis impingere, lectionem, quae in secunda Libri Concordiae editione habetur, ad literam repetiimus, haec vero *vulgata* [*Vg.*] quoties aberravit vel exuberavit, integram codicis *Palatini* [*P.*], notatis simul additamentis ejus liturisque insignioribus, atque editionis principis utriusque lectionem adscripsimus [omnium consensus insignitur PV.], *Vitebergensis* scilicet [prior *V.* altera *Vt.* utraque *Vtt.*] ac *Vimariensis* [*Vm.*]. Superaddita est, siquid momenti ad germanam lectionem confirmandam inerat, auctoritas codicis, e Lutheri adumbratione exsignati, cujus varietatem *Riedererus* [*R.*] publici juris fecit[15]). *Generani* denique verba [*G.*], siquando Lutheri sententiam rectius reddiderunt, adjecta leguntur.

1) F. Wilken, Gesch. d. Bildung, Beraubung u. Vernichtung der alt. Heidelb. Büchersamml. Hdlb. 817. p. 472.

2) Articuli qui dicuntur Smalcaldici. E Palatino cod. msc. ed. et annott. criticis ill. *Phil. Marheineke.* Ber. 817. 4. In fronte codicis msc. infra titulum annumque inscriptum Latina verba conspiciuntur, itidem Lutheri manu scripta, praecipiti vero literarum ductu et maculis nonnullis, vel tunc, vel postea adspersis, perplexa et lectu difficilia, quae *Marheineke*, collegis in auxilium vocatis, atque in singulis verbis adhuc haerens, quibus signum interrogationis adjecit, ita legenda esse arbitratus est:

His satis est doctrinae pro (?) vita.
Ceterum in praesentia (?) et meo (?) nomine (?)
satis est legum (?) quibus nixemur.
Ut non sit opus, praeter has
molestias fingere, aliasque normas (?).
Sufficiat, et sit (?) malitiae finis.

3) Artickel: so da hetten sollen auffs Concilion zu Mantua, oder wo es würde sein, überantwortet werden, von unsers teils wegen. Und was wir annemen oder geben künden oder nicht. D. Mart. Luth. Wittemberg M.D.XXXVIII. 4. bch. H. Lufft. Editt. repetit.: Witt. 538. 4. bch. H. Lufft. ac Witt. 538. 4. sine signo typographi.

4) Die Heubtartickel des christl. Glaubens, wider d. Bapst und der Hellen Pforten zu erhalten. Sampt andern dreien seer nützlichen Büchlein. (Lutheri Confessio a. 1528. Lutheri Tr. von rechten und falschen Kirchen. Tria Symbola in der Kirchen eintrechtiglich gebraucht, scil. Apost. Athanas. Te Deum laudamus; add. S. Nicaen. Preces Manassis et Precatio contra Turcas.) D. Mart. Luth. Wit. 543. 8. Editt. repetit.: Witt. 545. Augsp. dch. Melcher Kriegstein, s. a. Witt. 548. Luther's Werke Witt. 4. T. 550. Witt. Lor. Schwenk, 557. 8. Lpz. 749. (Novus modo titulus antiqui codicis, quem *Riederer* in praefat. p. 35. s. ad Bertrami l. c. designavit.)

5) In praefatione *Osiander* imprimis postulatur, restricta vero *Melanchthonis* subscriptio ita notatur: „O quantum mutatus ab illo. Zuvor hat er gesagt: So der Papst das Evangelium zuliesse, daß mans allenthalben frey öffentlich lehren und predigen dürffte, solte man ihm seinen Primat über die Bischoffe, die er sonst ohn das unter sich hat, nachgeben und das Jure humano. Nun aber gibt man dem Papst den Primat, nicht allein über die Bischoffe, so er sonst hat, sondern auch über die unsere, ja Christi Kirche, die zuvor den Antichrist verdammet, verbannet und sich gänzlich von ihm abgesondert haben. Dergleichen gibt man auch seinen Bischoffen das Regiment über die Kirche Christi, so doch der Bapst mit seinen Wölfen den Bischoffen, das heilige Evangelium jezt greulicher, denn je zuvor geschehen, verflucht, lästert, verbannet und wider die Kirche Christi und uns arme Christen auffs greulichste, wie ein rechter Beerwolff, ja wie der leidige Teufel selbst, beide mit Feuer und Schwerdt, und wie er nur immer kann und vermag, wutet und tobet. Das heist, meyne ich, nach der neuen Christen Sprach gemeß gehandelt."

6) Artickel der Evangel Lere, so da hetten sollen auffs Concilium uberantwortet werden rc. Jezt alles aus Ursachen in der Vorrede vermeldet, aus Fürstl. Befehl zu Weymar durch die Hoffprediger daselbst in Druck gegeben. MDLIII. 4. Praefationi nomina subscripserunt *Jo. Stolzius* et *Jo. Aurifaber.* Ille praefatus est exemplum a. 1554. repetitum: Artickel Christlicher Lere, so da hetten sollen auffs Concilium überantwortet werden, wo es seyn würde, und vom Gewalt des Papstes und seiner Bischove, was in dem allen und wie etwas nachzugeben, oder nicht. Gestellet auf dem Tage zu Schmalkalden. A.M.D.XXXVIII. mit unterschreibung vieler Lande und Stedte Theologen. Itzt auffs newe wider gedruckt zu Jhena, dch. Christian Rödi ger. Anno M.D.LV. 4. Quam editionem Ordo Theologorum Vitebergensis denuo adornavit, ut Lutheri contempti, utpote cujus nulla in Corpore Doctrinae (Philippico) ratio haberetur, crimini occurrerent, ea non Lutheri recensionem, quam repetitam esse *Marheineke* (l. c. p. 32.) sibi persuasit, sed Vimariense exemplum, missis nimirum notationibus atque acerrima in obtrectatores praefatione addita, refert: Schmalcaldische Artickel, So da hetten sollen auffs Concilium zu Mantua, oder wo es würde sein, von vnsers Theils wegen vberantwortet werden, vnd was wir annemen oder geben köndten oder nicht rc. Gschr. v. D. M. Luther vnd von vielen Gelehrten auff den Tag zu Schmalc. vnterschr. vnd erstlich im Druck ausgegangen, A. 1537 Item, noch ein ander Bedenken auch auff den Tag zu Schmalc. der A. 1540. den ersten Martii gehalten worden v. d. Theol. — gefasset vnd vnterschrieben. Von den Theologen d. Univ. Witteberg in Druck wider verordnet, aus vrsachen in der Praef. angezogen. Gdr. z. Witt. dch. Clemen Schleich vnd Ant. Schöne, A 1575. 4. — Ad verbum repet. Witt. dch. Hans Krafft, A. 1576. 4. Utrumque exemplum perrarum in aede S. Thomae Lipsiensi asservatur. — Varia exempla recensuit *Ch. Münden:* Die Sch. A. zu e. 200jahr. Andenken m. e. hist. Vorbericht u. Abtheil. nach welch. d. Art. in Morgen=Predigt. u. Kinder=Lehren erklärt werden sollen. Frkf. a. M. 737. Alii eadem saecularia celebrantes lectionem modo vulgarem repetierunt ac praefati sunt: J. A. Gröbel, Langensl.z. 736. J. M. Reinhard, Schmalk. 737. J. B. Schmidt, Schmalk. 737. J. Ch. Ernesti, Lpz. 737.

7) Quo negotio ut perfungerer, reipublicae proceres Spalatini codicem inspiciendi liberaliter spem mihi fecerant. Sed in tabulario Vimariensi, quod quidem toti Principum Saxonum serenissimae familiae Ernestinae commune est, inveniri jam non potuit.

8) Juvenis Danus, ad sacras literas Vitebergae incumbens, Lutheri conviva, a. 1546. a Joanne, Holsatiae Principe, ad ministerium eec. vocatus est. Briefe gelehrter Männer an d. Könige v. Dänem. hrsgg. v. A. Schuhmacher, 758. T. I. p. 31. 79. 87. T. III. p. 61—75.

9) Articuli a Rev. D. Doct. M. Luthero scripti, a. 1538. ut Synodo Mantuanae, quae tunc indicta erat, proponerentur, qui recens in lat. serm. translati sunt a Petro Generano. 1541. (Ad extr.) Vit. per Josephum Clug. D.M.XLI.

10) Vitebergae, posthac Ingolstadii Professor Philos. cf. *Melanchth.* Ep. Lugd. p. 456 s. Ejusd. Consilia lat. ed. *Pezel*, p. 511 ss. Praefatio ista in *Bertrami* l. c. repetita legitur, p. IV s.

11) Capita fidei christianae contra Papam et Portas inferorum constanter asserenda. D. Mart. Lutherus. Vitebergae M.D.XLII. Singulas modo plagulas, novis curis repetitas, prioribus exemplis insertas esse *Riedererus* (l. c. p. XII.) animadvertit. Tertiam ejusdem tituli, expuncto tamen *Lutheri* quoque nomine, editionem adhuc latere, *Marheineke* (l. c. p. 28.) propterea conjecit, quod in Romano librorum prohibitorum Indice idem titulus quasi *incerti nominis* notatur.

12) Ipse interpres *Selneccerus* fertur, hoc tamen Latinum exemplum, quod a. 1579. e Jo. Lufftii officina octonis prodiit, repetendum modo forsitan curavit. Ipsius enim inspiciendi opportunitas mihi nulla successit, a *Feuerlino* autem accepi, qui quidem utramque esse Generani interpretationem hallucinatus est, in isto exemplo eandem mendam deprehendi, quae in principe Selnecceri editione toties irrisa est, scilicet *ultimum ferculum pro ultimo judicio.*

13) Artickel Christl. Lere, so man die Schmalc. Art. nennet, Deutsch u. Lat. gegen einander über in Druck verfertiget. Tractatus ibidem a D. D. Theologis scriptus de potestat. et prim. Papae, opera et studio *Nic. Selnecceri.* Lips. 582. 4. Repet. Erphord. 609. 4.

14) Quod enim *Semlerus* (App. ad Libros Symb. p. 191.) praecipitem et ineptam Generani interpretationem censuit, *Feuerlini* auctoritate captus primam exsistere eam Selnecceri recensionem opinatus est, quam repetitam *Pfaffius* etiam pro germano Generani opere (Libri S. p. 383.) venditavit.

15) In *Bertrami* l. c. p. 138 ss.

§. 3.

Regnum Pontificium Librorum Symb. primitiis, ne reconciliationi opportunitas praecideretur, verbis fere adhuc intactum, quo impetu ab Evangelicis rejectum, eadem indignatione in Lutheri articulis abominatum fuerat: defensione tamen hujus secessionis nondum perorata, jam vero, instante concilio, maxime necessaria, *Melanchthon*, quum Lutherus ex calculo graviter decumberet, vel illius eruditio ac modestia tali negotio aptior videretur, causam dicere jussus, *Tractatum de Pontificis Primatu et Jurisdictione Episcoporum* Smalcaldiae conscripsit, ipsius quidem sententiam de admittendo Pontifice, si evangelium admisisset, minime fallens, in dicendi autem genere, publicum magis, cujus interpretem ageret, quam suum animum secutus [1]). Tabulam Latino sermone exhibitam *Vitus Ditericus* in usum publicum Germanica civitate statim donavit [2]), Latinum vero archetypum publici juris quidem factum, subtracto tamen nomine [3]), diu latuit [4]), ita ut *Selneccerus* exemplum e Diterici interpretatione adornatum editioni Libri Concordiae principi insereret: secundis vero curis, quod in articulis Smalcaldicis a. 1582. recensitis jam ad calcem adjecerat integrum aucto-

ris exemplum [5]), in Libro etiam Concordiae restituit, exinde religiose conservatum. Ipsi sane Tractatui, primae Regni Pontificii ac jurisdictionis Episcopalis rejectioni solemni, simul cum Confessione et Apologia Principum auspiciis theologi, quotquot Smalcaldiae adhuc aderant, exeunte mense Febr. subscripserunt, quibus postea in Recessu [6]), quem dicunt, illustrissima etiam nomina Ordines evangelici adscripserunt. Quae tamen literarum gravitas quum in factorum alea jacta sensim minueretur, neque ab auctore ulla operis sui cura gereretur, Vimariensium vel incuriae vel invidiae successit, ut, dissimulata Melanchthonis opera, appendicis tantum loco ille Tractatus Articulis Smalcaldicis annecteretur [7]), quo nomine in publicis ecclesiae monumentis permansit. Secundam igitur *Selnecceri* recensionem repeti jussimus, addita, quae in aliquo numero esse videbatur, editionis principis *Argentoratensis* [Arg.] ac *Vitebergensis* a. 1560. emissae [Vit.] lectionum varietate.

1) *Melanchth.* ad *Camerarium:* (Calendis Mart. Epp. ed. Lond. L. IV. Ep. 196.) „Jussi sumus, ne plane nihil ageremus, et κωφὰ πρόσωπα essemus, componere aliquid de Petri s. Pontificis Romani primatu et de potestate et jurisdictione Episcoporum. Haec scripsi mediocriter et exhibui." Ad *Justum Jonam:* (Epp. ed. Sauberti, L. V. p. 5.) „Jussi sumus aliquid componere contra potestatem ῥωμαίου ἀρχιερέως. Id scripsi paulo, quam soleo, asperius." — *Ludov. Jac. a S. Carolo:* (in Bibl. Pontif. T. II. p. 455.) „*Articulus Smalcaldicus* [!], Germanus, Lutheranus, edidit de primatu et potestate Papae librum."

2) Von des Bapstes gewalt, welches er sich anmaßet wider die Göttlichen Schrifft, vnd der ersten Kirchen brauch. Item, von der Bischoffen Jurisdiction, Gestellet durch Herrn Philippum Melanchthon, und verdeutschet durch Vitum Dietherich. Witt. M.D.XLI. 4. (ad extr.) In d. Churf. St. Witt. dch. Jos. Klug. a. M.D.XLI. Aliud ejusdem anni, ejusdem etiam, ni fallor, editionis exemplum officinam et locum omisit. *Vimarienses* vero suae editionis additamentum e publico tabularii monumento exstruxerunt, idemque exemplum in *Lutheri* Opp. Jen. T. VI. in Ordinem *Brunsvicensem* ecc. ac *Gottingensem*, in Corpus doctrinae *Prutenicum*, *Thuringicum*, *Wilhelminum*, *Julium* atque in *Librum Concordiae* transiit. Cujus familiae lectiones, quarum exigua varietas invenitur, *Bertramus* in l. c. Appendice II. recensuit.

3) Defensio conjugii sacerdotum — missa ad Regem Angliae, coll. a *Ph. Melanchthone.* *ΑΔΕΣΠΟΤΑ.* Refutatio abusuum coenae Domini. *Erudita et utilis disputatio de potestate Pontificia.* (Ad extr.) Argentorati ex off. Cratonis Mylii men. Decemb. a. M.D.XL. [A.] repet. Argent. in ead. off. 1542. ac Viteb. per Jo. Cratonem. 1549. Totum fasciculum Germanice reddidit *Lucas Geierberg*, (Witt. dch. Veit Creutzer. s. a.) secundus igitur Latinitatis Melanchthonianae interpres. Bertram, p. XXXII, 95 s. — *Libelli aliquot utiles Philippi Melanchthonis.* De Ecclesia. De Poenitentia. De conjugio Sacerdotum. Scripta quaedam de usu integri Sacramenti et Missa theatrica, *de potestate Pontificis et Episcoporum*, et aliis quibusd. controversiis, collecta opera et studio *Casp. Crucigeri.* Scriptum in conv. Schmalc. propositum — contra Suenkfeldium, Seb. Frankum etc. Vit. excud. Jo. Lufft. a. 1560. (Melanchthonis opusculum hic etiam f. 125. b. ἀδέσποτον audit.) repetit. ib. 561.

4) *Chytraeus*, qui Melanchthonis Tractatum ipsius Explicationi Apocalypsis a 1563. Vit. editae adjecerat, repetitae a. 1571. Melanchthonis

nomen quoque primus adscripsit, titulum impertitus: „Scriptum *Phil. Melanchthonis* de potest. et prim. Papae seu Regno Antichristi, ex quo omnes pii exire, quodque fugere toto pectore et execrari jubentur. (Apoc. 13. 14. 18.) Anno 1540. in Conventu Smalcaldensi a praecipuis protestantium ecclesiarum Doctoribus communi consensu comprobatum. Altera pars ejusdem scripti, de potestate et jurisdictione episcoporum.“ Atque hoc quidem exemplum *Lutheri* Opp. Jen., *Corpus Thuringicum* et *Wilhelminum* ac *Libri Concordiae* editiones posteriores repetierunt; *Pezelius* denique in Argumentis ac Responsionibus Melanchthonianis a. 1588. nomen etiam Melanchthonis ac Chytraei errorem de Conventus anno reddidit, hunc vero in Consiliis Melanchthonis a. 1600. evulgatis probe correxit. Cf. Bertram, p. 92, 123 ss.

5) Vd. §. 2. nt. 13. Incorrupto exemplo p. 142. ità praefatus est: „Hactenus, ut ad Germanicum textum referretur accommodata Latina versio, e regione posita, studuimus. Nunc ultimum scriptum de potestate et primatu Papae, quo genere orationis illud *ab ipsis theologis Smalcaldiae congregatis*, Latine compositum fuit, eadem quidem sententia et serie, quae in Germanico scripto factum fuit, sed tamen alio quasi filo, et non sine periphrasi alicubi Latinae orationi congruente etiam de verbo ad verbum adjiciemus, ne habeant calumniatores, quod objiciant, omissum esse autographi Latini exemplar, et persuadeant incautis, aut plura aut pauciora illi inesse, quam quae in nostra versione extent.“

6) Hortleder, T. I. p. 22.

7) Vimar. Praefatio: „Als ist uns bevohlen, solche Artickel aus dem Original mit untergeschriebenen Namen und einem angehengten Tractat, der auch dazumal zu Schmalcalden gestellet, von des Bapsts und Bischoffe gewalt mit gleichem Catalogo, von Wort zu Wort, in Druck zu geben." Inscriptio exinde recepta: Von der gewalt vnd Obrickeit des Bapsts, durch die Gelerten zusammengezogen. Schmalkalden. 1537. Quid? quod ne Vitebergenses quidem in editione a. 1575. (cf. §. 2. nt. 6.) Melanchthonis nomen vindicarunt, ipsiusque auctoris, cujus in causa peroranda non inanis usus fuisset, penitus ignari fuisse videntur.

Loc. VI. DE UTROQUE CATECHISMO LUTHERI.

C. Dieterici Inst. catech. Ulm. 613. c. notis Ch. Chemnitii. Lps. 677. Mich. Walther, Gloria Cat. Nürnb. 615.-12. *J. M. Schamelii* Vindiciae cat. nebst e. krz. Hist. cat. *J. F. Buddei*, Lpz. 713. 12. 726. Suppl. 727. *Ch. Fr. Wilisch*, Hist. cat. Alteb. 718. 4. Ch. H. Zeibich, Weimar. Cat. Hist. Weim. 727. *Leonh. Bohneri* Instt. th. cat. Alt. 727. 12. repetito tit. c. praef. *D. J. G. Walchii*, 733. Greg. Langemack, Historiae cat. oder gesammelte Nachr. zu e. cat. Hist. v. Anfang bis a. d. Reform. 1. T. Stralf. 729. v. Luth. u. andrer ev. Lehrer Cat. 2. T. ebnd. 733. 3 T. m. Löper's Vorr. hrsgg. v. D. J. Geismar, ebnd. 740. *J. C. Koecher*, Bibl. Th. symb. et cat. Guel. et Jen. 651—69. 2. T. Ebnd. Einl. in d. kat. Th. Jen. 752. P. J. Foertsch, kurzer Entw. d. kat. Th. Gött. 758. G. Ch. Giese, v. Luth. Verdiensten u. sr. Gehülf. um d. Cat. 7 St. Görl. 782—9. 4. J. C. W. Augusti, Vers. e. hist krit. Einl. in die beid. Haupt-Kat. d. ev. K. Elbrf. 824. — *C. F. Illgen*, recolitur memoria utriusque Cat. Lutheri. Lps. 828—30. 4 Pgg. 4. G. Veesenmeyer, lit. bibliograph. Nachrichten von einigen ev. cat. Schriften. Ulm 830.

§. 1.

Restituti evangelii beneficium quum hac tantum lege retineri posset, ut populus et juventus illius notitia imbue-

retur, *Lutherus*, formulam doctrinae popularis jam diu meditatus[1]), et ignorantiam communem[2]), quam summam ecclesias Saxonicas visitans animadverterat, miseratus, CATECHISMUM MAJOREM, praemissis quibusdam hujusmodi institutionum prodromis[3]), sub initium anni 1529. edidit, eodemque anno illius epitomen CATECHISMUM MINOREM, plebi maxime accommodatam, addidit[4]). Recepta ex primordiis ecclesiae tria institutionis catecheticae capita retinuit, Symbolo tamen Athanasiano aliisque reliquiis aevi medii missis, sacramentorum expositionem, et minori quidem Cat. formulas quasdam religiosas adjecit. Quae postea accesserunt, ad Cat. majorem Cohortatio ad Confessionem[5]), ad Cat. minorem tum Quaestiones quaedam[6]) tum Inaugurationis nuptialis Baptismique Formulae[7]), legitimum in Libro Concordiae locum non obtinuere. Saeculo jam exeunte[8]), quum theologi in eo essent, ut solemnem absolutionis ritum contra Calvinistas tuerentur[9]), inter quartum et quintum Catechismi caput usu fere communi Articulus de Potestate Clavium recipiebatur, etsi non a Luthero scriptus, ex ipsius tamen sententia compositus[10]). Uterque liber, etsi propterea, quod spretis argutiis dogmaticis aeterna modo religionis mysteria revelaret, tempori suo minus, quam aeternitati aptus esset, ex ecclesiae tamen sententia et Lutheri ingenio opportunissime scriptus omnium fere scholarum liberrimis studiis excipiebatur, ita ut sera Principum decreta usum receptum modo confirmarent[11]). Atque hi quidem CATECHISMI cum in scholis usurparentur, factum est, ut in Corpora Doctrinae[12]) et in Librum Concordiae[13]) inserti publicam ecclesiae auctoritatem nanciscerentur.

1) Luther, [a. 1526.] W W. Hall. T. X. p. 276: „Wohlan, in Gottes namen! Ist auf's erste im deutschen Gottesdienst ein grober, schlechter, einfältiger, guter Catechismus vonnöthen. Diesen Unterricht weiß ich nicht schlechter oder besser zu stellen, als er bereits gestellt ist vom Anfang der Christenheit und bisher geblieben, nämlich die drei Stücke: die zehen Gebote, der Glaube und das Vaterunser. In diesen drei Stücken steht es schlecht und kurz, was einem Christen zu wissen Noth ist. — Niemand lasse sich hier zu klug dünken und verachte solch Kinderspiel. Christus, da er Menschen ziehen wollte, mußte er Mensch werden. Sollen wir Kinder ziehen, so müssen wir auch Kinder mit ihnen werden."

2) Luther's Vermahn. an d. Geistlichk. auf d. Tage zu Augsb. WW. Altenb. T. V. p. 208: „Es war kein Doctor in aller Welt, der den ganzen Cat., d. i. das Vater unser, zehen Gebot und Glauben gewußt hätte, schweige, daß sie ihn solten verstehen und lehren, wie er denn jetzt, Gott Lob, gelehrt und gelernet wird, auch von jungen Kindern, des beruffe ich mich auf alle ihre Bücher, beyde Theologen u. Juristen. Wird man ein Stück des Cat. daraus lernen, so will ich mich rädern und ädern lassen." Georg, Fürst v. Anhalt, Coadj. d. Bisth. Merseb. Predigten und Schrift. Witt. 555. p. 289: „In den Schriften der Alten findet man, wie fleißig der Kat. von den Aposteln an, bis zu jeder Zeit in der Kirche gehalten und getrieben, des sich auch die heil. Bischöfe nicht geschä-

met, noch beschweret zu lehren. Man muß auch bekennen, wie solche nöthige Lehre hernachmals in der Kirche fast geringe gehalten, und schier gar gefallen, ohne was etwa in der Fasten, in etlichen Pfarren, den Kindlein das Vater Unser, Glaube, zehen Gebote fürgesprochen. Ja, man hat es für einen Gräuel gehalten, so auch die Kinder die Worte des Herrn von der Einsetzung des Sakr. sollen gewußt oder gesprochen haben. Und ist noch Gott zu danken, daß gleichwohl die Eltern, u. sonderlich die lieben Mütter, die vornehmste Haus-Pfarrer und Bischöfe geblieben, durch welche die Artikel des Glaub. u. Gebet erhalten, sonst der Pfarrer halben, wäre es fast alles erloschen, wiewohl die Worte, so eigentlich, wie es wohl seyn sollte, auch nicht behalten, u. daneben viel abgöttische Gebete und Segen mit eingemengt." J. Matthesius 6. Pr. v. Luth. Lehre u. Leben. Nürnb. 592. p. 56. „Auff der Canzel kan ich mich nicht erinnern, daß ich in meiner Jugent, der ich doch bis in XXV. Jar meines Alters im Papstthum leider bin gefangen gelegen, die zehen Gebot, symbolum, Vatter unser, oder Tauffe gehöret hette, inn Schulen lase man in der Fasten von der Beicht unnd einerley Gestalt; der Absolution unnd des Trosts, so man durch glaubige Niessung des Leibes v. Bluts Christi bekeme, hab ich mit Wissen mein lebtag, ehe ich gen Witt. kam, weder in Kirchen oder Schulen mit einem Wort gedenken hören, wie ich mich auch keiner gedruckten oder geschriebnen Auslegung der Kinderlere im Papstthum zu erinnern weiß, der ich doch von Jugent auff alle Legenden v. Brigitten Gebetlein, und sonderlich zu München bei meinem Herrn, der eine sehr grosse Liberey bei einander hatte, ein gantzes Jar durchlesen habe." Apolog. VIII, 41. Praef. ad Cat. min. Cf. *Wilisch*, p. 37 ss. *Bohner*, p. 23 ss. Augusti, p. 46 ss.

3) Decem Praec. Witt. praedicata populo [a. 1516. ac 1517.] per *M. Luther*. Lps., 518. 4. Eyn kurtz form der Zehn gepott. D. M. L. — des Glaub. — des Vater uns. Witt. 520. 4. Leguntur haec aliaque *Lutheri* opp. catech. in Opp. T. X. p. 182 ss. ed. *Walch*, qui T. III. ac X. praefatus de iis disseruit. Gf. *Langemack*, II, p. 85 ss. — Erklärung d. Zwölff artick. chr. gelaubens, u. leufftigster punkten alles Christl. Lebens, mit antzaig, wa sie in d. H. schrift gegründet, aim yeden gemain Christen menschen zu rechtem verstand der schrift sonder dienstlich. Durch D. Urbanum Regium. Augsb. 523. Ph. Melanchthons Handtbüchl. wie man die Kinder zu d. geschrifft u. lere halten sol. Witt. 524. [E Lat.] Elementa pietatis congesta a *J. Agricola*, Isleb. 527. Impr. Wit. 527. Ebnd. Eine chr. Kinderzucht in Gottes Wort und Leer, a. d. Schule zu Eisl. 527. Ebnd. hundert und LVI. gemeyner Fragstücke für die junge Kinder in d. Teutsch. kinder Schule. Straßb. 528. *Brentii* et *Aquilae* Catechismi, quorum editiones principes adhuc latent, eodem tempore scripti sunt. Cf. nt. 10. et *Feuerlin*, p. 355 ss.

4) Quod dicunt, Cat. minorem mense Jan. prodiisse, majorem mense Octobr. secutum esse, refellitur tum ipsa Cat. minoris praefatione, quae [v. 17.] majoris Cat. mentionem fecit, tum testimonio *Obsopoei*, qui suae Cat. majoris interpretationi Calendis Juliis praefatus est. Codicem vero manuscriptum cum *Obsopoeo* communicatum esse, id quod *Augusti* [p. 63.] jam addubitavit, verbis in Obsopoei praefatione obviis prorsus diluitur: „Inter alia, quae hoc anno in lucem *edidit* incomparabilis ille sacrae doctrinae vindex, D. M. Lutherus, prodiit etiam libellus Catechismi titulo in puerorum gratiam editus."

5) Eine kurtze vermanung zu der Beicht. Auctorem alii ignotum, *Bugenhagenum* alii ferunt. Sed auctor quasdam *Lutheri* sententias repetit, quas alio tempore se ipsum protulisse annuit, neque a Lutheri ingenio oratiuncula abhorret, quae jam in secunda Catechismi editione exstat. Omnia antiquiora, quae vidi, exempla et Doctrinae Corpora, si Julium ac Luneburgense exceperis, illam receperunt: Libri Concordiae auctores omittendam censuerunt, cum ad Cat. revera non pertineret, neque in Lutheri Opp. Jen. legeretur; omissam vero *Chemnitius* aegre tulit, ac receptae in Librum Conne Mageburgensem [580. 4.] auctor exstitisse videtur. Cf. *Hutteri* Conc. concors. p. 362. *Reineccii* Lib. Conc. p. 797.

6) Etliche Fragstücke, mit ihren Antworten, für die, so zum Sakr. gehen wollen. Gestellt durch D. M. Luthern. A *Luthero* scriptos esse hos articulos ecclesiae Campidonensi *Langemackius* [T. II. p. 109.] affirmavit, hujusque rei testem libellum protulit: Etliche christl. Fragen ꝛc. auf das einfältigste der Kirchen Christi zu Kemberg erstlich zugestellet durch D. M.

Luthern. Lavingen, 584. Sed quum testimonium tam serae aetatis nullo in numero sit, aliaque argumenta *Langium*, Erfurtensem, auctorem designent, neque, quo tempore articuli illi adjecti sint Catechismo, constet: factum est, ut Libro Concordiae non mandarentur.

7) Ein Trau=Büchlein, für die einfältigen Pfarr=Herren. Das Tauff=Büchlein verdeutschet, u. aufs neu zugericht. Receptam Baptismi Formulam *Lutherus* a. 1523. Germanice reddidit, a. 1524. ac 1526. ad ecclesiae ev. sententiam accuratius accommodavit. Quo anno hic libellus alterque ejusdem originis Catechismo adjectus sit, indagare non potui; in editione, quae mihi est antiquissima [§. 2. nt. 15.], inaugurandi conjugii modo Formula legitur. Utramque Catechismi ad calcem adjici quum postea solemne esset, Libri Conc. Conditores ecclesiae inprimis Palatinae, quae recens a Calvini partibus abstracta illarum Formularum ceremonias, exorcismum inprimis, abhorreret, hac lege eas condonàrunt, ut necessariae Libri Concordiae partes non haberentur; itaque in aliis editionis principis exemplis leguntur, exciderunt ex aliis, quae numeros foliorum omissorum [169—173.] in ultima Catechismi pagina accumulatos habent. De controversiis inde motis cf. *Reineccii* Lib. Conc. p. 584 ss. Eadem libertas et inconstantia in posteri Libri Conc. editionibus invenitur.

8) Nullam adhuc clavium rationem habuit *Selneccerus* in libro: Catechesis Lutheri minor graecolatina et ejusdem repetitio, — quem *Heusler* e *Selnecceri* lectionibus adornavit, Lips. 575. *Selneccer* recognovit, Lips. 577.

9) Quod recte vidit *J. B. Carpzovius*, Isag. ed. 3 p. 951. „Factum est hoc augmentum sine dubio patrum nostrorum tempore, ubi Calvinistae Confessionem et Absolutionem ex ecclesiis ejicere omni studio conati fuerant." Cf. tamen quae contra monuit *Illgen* in l. c. Comm. III. p. 17.

10) *Knipstrovius*, summus sacrorum antistes, a Synodo Grypeswaldiensi a. 1554. impetravit, ut in Catechismum Pomeranicum articulus de clavibus reciperetur, quapropter ipsum illius auctorem declaravit *J. H. Balthasar*, [Samml. einig. z. Pomm. K. Hist. gehör. Schr. 1. B., p. 93. 2. B. p. 317—386.] assentiente *J. G. Walchio*, [Introd. p. 611.] Knipstrovii autem articulus a vulgari formula multum discrepat ac similem articulum jam *Brentii Catechismus* sive *Halensis* praeivit, qui in sex capita digestus in sexto de potestate clavium disputat. At *Augusti* monuit [p. 71.], Catechismi Halensis exemplum, quod a. 1572. Vitebergae prodiit, idemque a *Langemackio* repetitum, latente adhuc editione principe, solum esse inspectum, cui novus hic locus de potestate clavium e formula *Knipstroviana* inferri potuerit, ita ut hujus rei testimonium supersit Latinus modo *Brentii* Catechismus a. 1551. Viteb. quaternis editus, ubi eadem sex capita, etsi non numerantur, distinguuntur tamen, e quibus sextum habet ita: „*De Clavibus Regni Coelorum.* Quae sunt Claves Regni Coelorum? Responsio: Ministerium praedicandi Evangelii de Jesu Christo. Quo in loco Scripturae institutum est a Ch. ministerium praedicandi Evangelii?" Exscripti sunt loci: Luc. X. Mtth. XVI. et Jo. XX. quorum alteri additum est: „Ait Christus ad Petrum et nomine Petri ad omnes Apostolos et Ministros Evangelii." In hoc autem viri docti falluntur, quod minimum hunc *Brentii* Catechismum Latine atque illo tempore primum editum esse hucusque opinati sunt. *Obsopoeus* enim hunc Catechismum, eundem inquam, quem a. 1551. *Casp. Gretterus* repetiit, absque ea tamen, quae subjecta est, expositione, a. 1529. simul cum Lutheri Catechismo interpretatus atque ita ei praefatus est: „Caeterum huic ipsi [Lutheri Catechismo] etiam alium Joannis Brentii Hallensis Ecclesiastae, hominis doctissimi, meique summi et suavissimi amici, Catechismum adjecimus, ut hujus prolixioris esset quasi epitome et quoddam compendium." Jam igitur constat, in principe Catechismi Halensis editione, cujus notitiam interpreti debemus, caput de potestate clavium inveniri. Idemque accuratius expositum, minus tamen nostrae formulae conveniens in Catechismo legitur, qui „ditioni Marchionum Brandeborgensium et Senatus Norimbergensis" scriptus est. [Latinam modo *Justi Jonae* interpretationem, quae Vitebergae prodiit a. 1539. in Bibliotheca Viteb. vidi.] Quem *Wirsing* edidit Lutheri libellum a. 1530. adumbratum (D. Luther v. den Schlüsseln. Aus d. in d. Nürnb. Bibl. befindl. Autograph. Nürnb. 795. f.) in eo Romanum modo potestatis clavium

abusum taxari Koellnerus (l. c. p. 504.) bene monuit. — *Illgen* l. c. Comment. III. p. 10 ss. Mohnike, v. 6. Hauptst. im Katech. Strals. 830. Illgen, ü. d. Hauptst. im Kat. v. Amte d. Schlüss. [Journ. f. Pred. 830. B. LXXVII. St. 2.]

11) *Augusti* animadvertit [p. 83.] in ipsis Electoris Saxonici terris anno demum 1580 [non 1589. quemadmodum apud ipsum typis exscriptum est] privilegium de Cat. Lutheri latum esse.

12) Ultimo loco post Articulos Smalc. positi sunt; in Corpore Thuringico tamen, in Corp. Julio et in Normalibus ecclesiae Norimb. Libris, ratione temporis habita, principem post Symbola Cath. sedem nacti sunt.

13) *Form. Concord.* p. 571, 5: „ut ii Tomis [Jenensibus] sunt inserti."

§. 2.

Quod *Lutherus* animorum simpliciorum causa monuerat [1]), ne recepta verborum formula mutaretur, id in *Cat. majori* ita ratum est factum, ut vernacula oratio ab editione principe usque ad Librum Concordiae fere intacta remaneret [2]). Interpretes *Jo. Lonicerus* [3]) ac *Vinc. Obsopoeus* [4]) exstiterunt, atque hujus quidem interpretatio in Latinum Concordiae Librum recepta est ex recensione *Selnecceri*, qui eruditionis in tali opere importune jactatae luxuriantes surculos amputavit, totamque orationem *Lutheri* sententiae magis accommodavit [5]). Orationem igitur *Selnecceri*, in secunda Libri Concordiae editione [LC.] expressam, quippe qua *Latinis Catechismis* auctoritas publica conciliata est, repeti curavimus, erroribus, si qui irrepserant, *Rechenbergii* [R.] ac *Tittmanni* [T.] notatis. Subscripsimus deinde *Cat. majori* selectam lectionum varietatem, in *Obsopoei* libello [O.] obviam, aliamque in Latinis *Lutheri* operibus [LL.] repertam [6]), quae medium quodammodo locum inter *Selneccerum* et *Obsopoeum* tenet, etsi ex hoc magis pendens. [Lutheranae ac Selneccerianae editionis consensus insignitur LLC. totius Latinitatis concordia Germanicae auctoritati repugnans notatur L.] Germanica vero lectio, si quid recessit vel accuratius praeivit, ea quidem ratione adpicta est, ut editio princeps [7]) [A.] sola exsignata sit, si caeterae editiones, quotquot ipse *Lutherus* adornasse videtur, ac Liber Concordiae cum illa conspirant: sin dissentiunt, alteram, quae a. 1529. prodiit, editionem [8]) [B.], tertiam anni 1530. [9]) [C.], quartam anni 1532. [10]) [D.] ac principem Libri Concordiae editionem [GC.] disjunxi. *Cat. minorem Jo. Sauromannus* „ipsius authoris consilio ac jussu" civitate Latina donavit [11]). Atque ex hac Latinitate, paululum immutata, oratio Libri Concordiae prodiit, quam repeti curavimus, lectionis varietate subjecta, quae in Latinis *Lutheri* operibus [12]) [LL., consentiens cum Libro Concordiae LLC.] legitur, magna quidem, in verbis scilicet, non in

rebus; propterea in prioribus tantum plagulis, ut ejus indoles cognosceretur, accuratius exscripta est. Priores Germanicae lectionis editiones[13]), Catechumenorum usu dudum detritas, in plerisque Germaniae Bibliothecis quaeritans operam perdidi, aliisque rem infectam reliqui[14]). Ex sola igitur editione Libri Concordiae principe [GC.] atque ex quodam Catechismi exemplo[15]) [A.], quod scribendi ratio et additamentorum raritas omnium, quae vidi, antiquissimum designat, lectionum varietas, si cujus momenti esse videbatur, adscripta est. [Utraque lectio consentiens solo Libri Concordiae signo innuitur.] Ex operum denique *Lutheri* editione[16]), quae Lipsiae prodiit [GL.], variae quaedam lectiones adspersae sunt.

1) Cat. min. Praef. v. 7. 15.

2) Augusti p. VII s. „Für die Wort-Kritik beyder Kat. ist bisher wenig geleistet worden; und hier wäre ein reiches Feld für künftiges Verdienst. Wer sich mit diesem Gegenstande näher beschäftiget, wird leicht wahrnehmen, daß wir eines ähnlichen Familien- oder Recensionen-Systems, wie wir es in der Kritik des N. T. angenommen haben, bedürfen. Was Hieronymus von den Bibeln seiner Zeit sagte: Tot sunt exemplaria, quot codices, et unusquisque pro arbitrio suo vel addidit, vel subtraxit, quod ei visum est — das gilt auch von unsern verschiedenen Katechismus-Recensionen. Die Sache ist aber von solcher Wichtigkeit, daß man eine kritische Ausgabe beider Kat. für eine sehr verdienstliche Arbeit halten müßte." Hoc quidem ad editiones pertinet, quas suo quisque Marte adornavit. Lectio vero si jam patet, tum quae ab auctore originem duxit, tum quae in publico ecclesiae codice sancita est, aliae certe lectiones, privatorum e libidine vel errore oriundae, nescio cuinam usui accumulandae sint.

3) *Lutheri* Catechismus Latina donatus civitate per *Jo. Lonicerum*. Marp. 529. Dedicatio ad Lutium Paulum Rosellum Patavinum, qui literis apud Venetos scriptis Latinam libellorum Lutheri interpretationem a Lonicero petierat, Idibus Majis data est.

4) *D. Mart. Lutheri* Theologi Catechismus, lectu dignissimus, latinus factus per *Vincentium Obsopoeum*, adj. gemini Catechismi *Jo. Brentii*, eodem interprete, Hagan. 529. Hunc titulum apud *Feuerlinum* [p. 160.] ipsum libellum modo repetitum [Hagan. in aedib. Petr. Brubachii, 536.] in Bibliotheca Viteberg. deprehendi. Inscriptio est eadem, nisi quod Brentii opus ita indicatur: „Huic adjectus est alius quoque Catechismus Johannis Brentii Ecclesiastae Hall. jam recens scriptus." Atqui quum unum modo *Brentii* Catechismum, exemplo Vitebergensi additum, *Obsopoeus* in praefatione commemoraverit, haud scio, an *Feuerlinus* titulum de *geminis* Catechismis accurate exscripserit. Cf. tamen Veesenmeyer l. c. p. 58. Dedicatio ad Principem juventutis, Albertum Brandenburgicum, Kalendis Juliis Onoldini scripta est.

5) Quod igitur adhuc affirmarunt viri docti, e. g. *Feuerlinus*, *Tittmannus*, Obsopoei interpretationem in Librum Concordiae receptam esse, non satis accurate dictum est, id quod cognosci debet ex lectionum varietate, quam hunc in usum prioribus Catechismi articulis ex Obsopoei libello plenius adscripsi.

6) Opp. *Lutheri* T. V. Wittenb. per Jo. Lufft. 554. f. p. 504 ss.

7) Deudsch Catechismus. Mart. Luther. [ad extr.] Gedrückt zu Wittemberg durch Georgen Rhaw. M.D.XXIX. 4. [Bibl. Jenens.] In prima plagula conspicitur atrium, ubi Christi in cruce suspensi et latronum imagines depictae sunt. Repetita exempla *Feuerlinus* indicat: Nürnb. b. Fr. Peypus. 529. Erfurt, 528. Alind religiose repetitum in Bibl. Vimariensi invenitur: Gedr. zu Marpurg, ym Jar M.D.XXIX.

8) Deudsch Catechismus. Gemehret mit einer newen vnterricht vnd vermanung zu der Beicht. Mart. Luth. 1529. [Ad extr.] Gedrückt zu Wittemberg durch Georg Rhaw. M.D.XXIX. 8. [Bibl. Dresdens.] Elegantes figurae, ligno incisae, libellum exornant. Repetitum eodem anno exemplum sine l. profitetur *Baumgarten*. Nachr. v. merkw. Büch. T. II. p. 406.

9) Deudsch Catechismus. Gemehret mit einer newen vorrhede, vnd vermanunge zu der Beicht. Wittemb. (Ad extr.) Gedr. zu Witt. durch Georgen Rhaw. M.D.XXX. 4. [Bibl. Vimar. ac Jen.] Figurae prioris editionis repetitae sunt. Repetita exempla: Witt. G. Rhaw, 531. 8. Nürnb. b. Jer. Formschneyder, 531. 8.

10) Deudsch Catechismus. Mit einer newen Vorrhede, vnd vermahnunge zu der Beicht. Mart. Luth. 1532 [ad extr.] Gedr. zu Wittemb. durch Georgen Rhaw. M.D.XXXII. 8. [In Bibl. Vimar. exemplum duplex.]

11) Parvus Catechismus pro pueris in schola. Parve puer parvum tu ne contemne librum, continet hic summi dogmata summa Dei. M. Luth. M.D.XXIX. (ad extr.) Finis Vvitt. apud Georgium Rhau. (Cf. Veesenm. p. 64.) Aliorum interpretum exempla recensuit *Feuerlin*, p. 162 s.: Catechismus minor D. *M. Lutheri* pro trivialib. scholis Lat. donatus et ad formam puerilis colloquii redactus. Nor. ap. Fred. Peypus. 1532. (ad extr.) 1531. m. Jul. Enchiridion pro pueris instituendis. Cui add. est nova Cat. brevioris translatio. Witt. per Nic. Schirlenz. 1532. Catechismus minor D. *M. Lutheri* lat. redditus. Nor. ap. Jo. Petreium, 1543.

12) Vid. nt. 6. *Lutheri* Opp. T. V. p. 647 ss.

13) *Feuerlin*, p. 162: Enchiridion. Der kleine Catechismus für die gemeine Pfarher und Prediger, Gemehrt und gebessert durch Mart. Luther, Witt. bch. Nickel Schirlentz. 1529. 16. Ein Catechismus, effte vnderricht, wo eyn Christen Hußwerth syn ghesynde schall vp the eynfoldigheste leren, vp frage vnd antwort gestellt. Mart. Luth. Hamborch, 1529. Catechismus D. Mart. Luth. Dübesch unde Latinisch, daruth de Kinder lichtliken in dem Lesende underwiset mögen werden. Magd. Excussit Michael Lotther. Dedicatio scripta est Calend. Julii 1531.

14) Augusti, p. 87: „Als eine historisch liter. Merkwürdigkeit verdient angeführt zu werden, daß H. Consistor.-Rath Bruch einen neuen Abdruck v. kl. Kat. Luthers in seiner ursprünglichen Gestalt (Enchiridion. Der kleine Kat. Dr. Martin Luthers für die gemeine Pfarherrn und Prediger, Cölln 1822.) besorgt hat." Spes inde concepta, editionem principem repetitam esse, me fefellit, additamenta enim adspersa editionem principem neutiquam designant, ad quam ne auctor quidem provocavit, sed editionem modo suam in scholae ipsius usum ad exemplum [quoddam] originale adornatam esse [p. V.] professus est.

15) Der kleine Catechismus für die gemeine Pfarherr vnd Prediger. Mart. Luther. Wittemberg. (ad extr.) Getruckt zu Erffurd durch Conrad Treffer. 8. [In Bibl. Vimar. ex libris Casp. Binder.]

16) Luthers Schriften rc. Leipz. 733. f. T. XXI. p. 44 ss.

Loc. VII. DE FORMULA AC LIBRO CONCORDIAE.

Jac. Andreä, funf predigen v. d. wercke der concordien. Drsd. 580. 4. Casp. Füger, kz. wahrh. u. einfelt. Bericht v. d. Buch F. C. Drsd. 580. 4. *Nic. Selnecceri* Recitatt. aliquot: 1. de consilio scripti L. C. et modo agendi, qui in subscriptionibus servatus est etc. Lips. 581. denuo ed. c. nott. ad ejusd. Calviniani, qui fingit sibi nomen J. Balaei, calumnias. Lips. 582. 4. [*Rud. Hospiniani* Conc. discors, de orig. et progressu F. C. lib. unus, ex Actis tum publ. tum priv. Tig. 607. f. Gen. 678. f.] *Leon. Hutteri* Conc. concors de orig. et prog. F. C. lib. unus, in quo Hosp. convitia, mendacia et manifesta crimina deteguntur jussu Elect. Sax. c. approb. Theol. Lips. Wit. et Wurtemb. Wit. 614. f. 621. 4. c. praef. *Val. Alberti*, Frcf. et L. 690. 4. G. Müller, des Luth. C. B. gründl. und ausführl. Hist. Freib. 680. ed. emend. 704. 12. *Conr. Tiburt. Rango*, F. C. haereticor. et syncre-

tiatar. obex, d. i. wahrh. Erzähl. d. Urspr. rc. Hmb. u. Frkf. 683. 12. Acta F. C. in Berg. Coenobio tempore Praesidis Ulneri a. 1577. revisae ex Hutteri C. conc. Goebelii Progr. Jubil. Arnoldi Haeret. Hist. et Saccii Orat. fun. in Abb. Ulnerum. acc. Orat. *S. F. Hahnii* de ortu et fat. Coen. Bergensis a. 1706. habita Frcf. s. a. [1707.] f. acc. H. Meibomii Chronicon Bergense, contin. a S. F. Hahnio. Frcf. 708. F. Acta F. C. revisae in *Heineccii* et *Leuckfeldii* Scriptt. rer. Germ. *Val. Löscher*, Hist. motuum, Lps. 723. 4. T. III. lib. VI. c. 5 et 9. Jac. H. Balthasar, Hist. d. Torg. Buchs nebst andern z. Hist. des C. B. gehör. u. bish. unbekannt. Nachr. Greifsw. u. Lpz. 1—6. St. 741—4. Partis VII. Sect. 1—4. et P. VIII. in forma disputt. ib. 756. 4. J. N. Anton, Gesch. der Concordienform. Lpz. 779. 2 T. — *Sal. Gesneri* Dsptt. XVII. pro sanct. L. C. Wit. 595. 597. 612. *Leon. Hutteri* Expl. L. C. Witt. 608. 609. 611. *Petri Piscatoris* Commntr. in F. C. Jen. 610. *Ej.* Disptt. in F. C. Jen. 607. 608. 4. *And. Osiandri* Dsptt. XIII. ex s. C. L. Frcf. 610. *Gottf. Olearii* Isag. Anti-Papistica sec. F. C. Lps. 658. — anticalvinistica. Lps. 622. *Chr. Chemnitii* Colleg. Th. super F. C. Jen. 659. 4. c. additam. ex Apol. etc. 661. 4. *J. Deutschmanni* methodica F. C. repetitio. Wit. 667. 4. *Jo. Olearii* constans C. concors. Hal. 675. *J. Musaei* Praelctt. in Epit. F. C. Jen. 701. 4.

§. 1.

Capita fidei quaedam nondum accuratius definita, animi erga ecclesiae Helveticae foedera varie affecti, rerum publicarum turbae ac discidia, mutuae denique scholarum theologicarum invidiae, acerrimis disputationibus ansam praebuerant, quibus cum dijudicandis recepta doctrinae formula minus sufficeret, ne ecclesia, foris jam victrix, domesticis discidiis concussa dilaberetur, accuratior fidei inviolatae repetitio, quae ad modum Tridentini Concilii doctrinam ecclesiasticam omnibus numeris absolveret, publica veniebat in vota, quorum interpres, *Augustus*, Saxoniae Elector, praejudiciis quibusdam habitis, theologos primarios, tum suos, tum alios publica fama ac principum literis commendatos, a. 1576. Torgaviam convocavit. Patres ita conscripti quum ex Augusti sententia Formulam Concordiae inter Saxonicas et Suevicas Ecclesias[1]) ac Formulam Maulbrunnensem[2]) examinaverant, ex utraque tertiam componebant Formulam, Libri Torgaviensis[3]) nomine postea venientem, quam Ordinum evangelicorum censurae Augustus transmisit. Censoribus his eorumque theologis varia monentibus ut satisfieret, theologi ab Electore selecti[4]) in Coenobio Bergensi ter convenerunt, de singulis Libri Torgav. articulis, quod ipsorum plurimis placuerat, Ordinum judicia respicientes, statuerunt, ac gratificati desiderio multorum, qui nimiam Formulae Torgaviensis longitudinem conquesti erant, succinctam repetitionem, *Epitomen*, illi, utpote *Solidae*[5]) *Declarationi*, praemiserunt. Hisce consiliis d. 28. Maji a. 1577. Formula Concordiae Bergensis absoluta, in aliis Germaniae provinciis e Principum atque Ordinum provin-

cialium, in aliis e conciliorum provincialium sententia publice confirmata et per singulos ecclesiarum ac scholarum ministros, proposito muneris periculo, nominibus subscriptis liberrime [6]) probata est. Nonnullae vero civitates Formulam Concordiae, perennem illam discordiae scaturiginem [7]), aut statim repudiarunt [8]), aut receptam postea ejecerunt [9]), permotae, aliae Melanchthonis, Flacii, Calvini favore, aliae novarum legum arctiorumque fidei limitum invidia, aliae denique politicis rationibus.

1) *Jac. Andreae* alter quasi in rebus externis Cyprianus vitam famamque huic operi dedicans, ut ecclesiae ev. unitatem extero Symbolo stabiliret, sex conciones primum, a. 1573. hunc in finem elaboravit, [leguntur in T. V. libri: Jac. Andreä, Predigten v. d. fürnämst. Spaltungen in d. Chr. Relg. Tüb. 576.] quae quum minus placuissent, articulos duodecim, [Erklärung der Kirchen in Schwaben u. Herzogth. Würtemberg.] typis nondum exscriptos, concinnavit, qui per *Mart. Chemnitium* ac *Dav. Chytraeum* emendati [Schwäbische u. Sächsische Concordienformel] multorum suffragiis probati sunt. Leguntur in *Ch. M. Pfaffii* Actis et scriptis publ. Ecclesiae Virtemb. p. 381 ss.

2) Ex votis Electoris Saxonici, auspiciis Ducis Wurtembergensis, Marchionis Badensis ac Comitis Hennebergensis *Lucas Osiander et Balthasar Bidembach* ad declarandam sanam et notandam falsam doctrinam ex sententia Formulae Suevico-Saxonicae Formulam contexuere, brevissimam, Lutheri tamen testimoniis passim exornatam, quae per theologos duos Wurtemb. totidem Henneberg. unumque Badensem a. 1576. d. 19. Jan. in Conventu Maulbrunnensi examinata, *Formula Maulbrunnensis* audit. Typis nondum exscripta est.

3) Torgisch Bedenken, welchergestalt oder maßen vermöge Gottes Worts die eingerißne Spaltung zwischen den Theologen Augsp. Conf. christlich verglichen und beigelegt werden möchte. Anno M.D.LXXVI. Libelli typis exscribendi consilium inivit *S. J. Baumgarten*, opus coeptum absolvit *J. S. Semler*: Abdruck des Torg. B. a. e. gleichz. handschr. Urk. nebst e. Ausz. d. merw. Stücke dieser handschr. Sammlung. M. e. Vorrede. v. J. S. Semler. Hal. 760. cf. Ernesti, N. Theol. Bibl. T. II. p. 544 ss. Auctores libello isti literas d. 7. Jun. ad Electorem datas adjecerunt hasce: „Was denn das Werk an ihm selbst, und Eurer Kurfürstlichen Gnaden gnädigst Begehren, uns in der Proposition vorgehalten, belangt, haben wir, nach Verlesung des Lichtenburgischen Abschieds, die beede uns übergebne Schriften von den streitigen Artickeln, nämlich das zu Maulbrunn gestellte Bedenken, wie auch das andre, zwischen den Niedersächsischen und Schwäbischen Theologen vorgelaufen und verfaßet, mit Fleiß durchlesen, alle und jede Artickel insonderheit wohl erwogen, und einhellig dahingeschloßen, weil beede Schriften, so viel die Lehre an selbst belangt, rein, und Gottes Wort gemäß, und demnach nicht allein im Grund einig, als aus einem Geist hergeflossen, sondern auch zum guten Theil mit einerley und dergleichen Worten die streitigen Artickel darinnen erkläret, daß beede Bedenken zusammengetragen, und was in dem einen nützlich erinnert, so in dem andern nicht gesetzt, aus demselben in das andre gebracht, und also neben unsre Erinnerung, so bey einem jeden Artickel weiter vorgefallen, in ein Corpus und Schrift verfaßet, wie Eure Kurfürstliche Gnaden hier beyliegend zu ersehen. Und obwohl unser Will und Meinung nicht ist, jemanden hiemit vorzuschreiben, der Ursach Eurer Kurfürstlichen Gnaden wir solches anders nicht, als ein unterthänigst einhellig Bedenken übergeben, und allen Kirchen Augspurgischer Confession ihr frey Urtheil keineswegs benommen, sondern der christlichen Kurfürsten, Fürsten und derselben Theologen fernerm Bedenken hiemit unterworfen haben wollen: so verhoffen wir doch zu dem Allmächtigen, es sollen reine Lehrer der Kirchen, so Liebe zu göttlicher Warheit und christlicher Einigkeit tragen, hierüber nicht groß Bedenken haben, und also vermittelst göttlicher Gnaden wiederum in unsern Kirchen ein beständiger Gottwohlgefälliger Friede und Einigkeit getroffen und angestellet werden."

4) *Mart. Chemnitius*, *Jac. Andreae*, *Nic. Selneccer*, quibus postea e partibus Megalopolitanis *Dav. Chytraeus* necnon e Brandenburgicis *And. Musculus* et *Christoph. Cornerus* accesserunt.

5) Primo scriptum erat „Allgemeine" quod deinde, quum non tota ecclesia ev. de illo Symbolo consentiret, mutaverunt.

6) Hanc libertatem quis addubitare audeat, quum ab omnibus, qui hac de re inter nostrates scripserunt, affirmetur ac celebretur Jac. Andreae sancte affirmans: „Ich kann wahrhaftig sagen, daß kein Mensch zur Subscription gedrungen, noch deßhalb vertrieben worden, so wahr der Sohn Gottes mit seinem Blut mich erlöst hat; denn ich will sonst des Bluts Jesu Christi nicht theilhaftig werden." *Hutteri* Conc. conc. c. 20. *Anton*, p. 219. *Walchii* Introd. p. 722. Illi libertati illudere quidem videntur iidem scriptores, dum tabulas eorum proponunt, qui subscriptionem detrectantes jure meritoque muneribus moti sint: sed nonne hi ipsi in exsilio degentes testimonio sunt, neminem ad Formulam subscribendam *vi coactum* esse?

7) De concertationibus tum inter nostrates, tum contra Calvinistas et Pontificios cf. *Walchii* Introd. p. 734 ss. *Feuerlin*, p. 196 ss. Anton, T. II. p. 29 ss.

8) *Hassia*, *Holsatia*, *Pomerania*, *Megalopolis* altera [Ducis Christophori in ditione], *Anhaltinum*, *Bipontum*, *Francofurtum ad M.*, *Norimberga*, *Argentina*, *Magdeburgum*, *Brema*, *Gedanum*, *Spira Nemetum*, *Wormatia* etc. Cf. *Hospinian*. c. 35. Anton, T. I. p. 255 ss. Externa Regna hujus Formulae rationem nullam habuere, si discesseris ab evangelicis Sueciae et Hungariae Ordinibus, quorum illi ex Decreto Concilii Upsaliensis a. 1593. Libro Conc. subscripserunt, hi vero, quotquot Luthero nomina dederant, quominus idem sacramentum dicerent, rebus modo publicis impediti sunt. [*Hutter*. c. 53. 55. Langemack, H. cat. P. II. p. 424 ss. Anton, T. II. p. 26 s.] Danorum autem regnum tanto primum odio illam habuit, ut ipse Rex exemplum e Saxonia sibi transmissum in ignem conjiceret. Quae res gesta in *And. Hoieri* Commentariis [Kurzgefaßte Dännem. Geschichten p. 292 ss.] et in Novis Litterariis Altonaviensib. [a. 1747. p. 25 ss. cf. Dänische Bibl. T. II. p. 113 ss. IV. p. 212 ss. V. p. 355 ss. VIII. p. 334 ss.] ipsius Regis literis ad *Guilielmum* Cattum scriptis contra dubitationes obfirmatur, quas movit *J. H. ab Elswich* in Disq. hist. de F. C. num in Dania sit combusta, Wit. 716. 4. *Friderici* II. edictum, a. 1580. d. 24. Jul. ad Episcopos datum, quo cuique Librum Conc. in Daniam importanti publicatio capitisque poena decernitur, exstat apud *Elswich*. p. 47 ss. Anton, T. II. p. 83 s. Inde a saeculo tamen XVII. in Dania ac Holsatia Formula nostra, si non publice recepta, magni tamen facta est. *Elswich*, p. 55 ss.

9) Anton, T. II. p. 87 ss. Proxime theologi Helmstadienses, quantum in iis erat, Principum *Brunsuicensium* animos a Formula Conc. tuenda abalienabant, deinde quum ex anno 1583. *Palatinorum* et ex anno 1608. *Brandenburgensium* generosa prosapia ad alterius ecclesiae ev. castra transiiset, in eorum ditionibus Formula Conc. publico praesidio exuta atque acerrime interdum notata est v. c. in Rescripto *Joannis Sigismundi*, Electoris, a. 1614. d. 28. Mart. ad Ordines provinciales edito: „Noch mehr aber ist bewußt und bekannt, wie der ehrgeizige Pfaffe Jacobus Andreä einen Primatum und Lutherisch Pabstthum über die Kirchen und Gemeine Gottes hierdurch einzuführen, nicht aber die Ehre Gottes zu befördern, einzig und allein gesucht; wie Kurfürst Augustus zu Sachsen selbsten darüber, daß er von den Pfaffen durch Aufrichtung der Concordienformel übel betrogen, geklaget: wie solche von Freunden und Feinden verachtet und vernichtet, eine Concordia discors zu seyn, gnugsam erwiesen; wie derselben Stifter, Autorn und Anhänger sich über diesen lieben Bulen, die Formulam Concordiae, die gute feiste Präbenden, die Menge der vergüldeten Trinkgeschirre, sammetne Pantoffeln, und Ehre und Reichthum der Welt geben können, da indeß Christus sagt: Vos autem non sic. (Ihr aber nicht also) als die rechten Fratres Cadmaei gestritten, gefochten und gezankt haben, auch noch anheute zanken." Quum tamen idem Elector atque illustrissima ipsius progenies communem religionis libertatem literis constanter firmarent, e quibus libera hujus Formulae probandae facultas cuique conceditur: orthodoxi doctores, etsi non externam in terris Brandenb., internam certe auctoritatem vindicare

solebant. Cf. S. J. Baumgarten, Erleut. d. Symb. Büch. p. 5, 299, 303.

§. 2.

Ad pacem ecclesiasticam quum multum interesset, ut de singulis doctrinae ecc. legibus, quarum hucusque suum quaeque provincia codicem suo jure concinnaverat, inter omnes constaret: pacis reconciliatores nihil antiquius habuerunt, quam eas hujusmodi codicis constituere partes, quae usu fere communi jam receptae essent: *Symbola Catholica, Confessio Aug., Apologia, Articuli Smalc.* et *uterque Lutheri Catechismus*. Saxoniae Elector, ubi de Formula Concordiae cum caeteris Ordinibus tractavit, hunc etiam pactus est codicem, cujus praefatio, e sententia Jacobi Andreae delineata, in Conventu theologorum ac politicorum legatorum Jutrebocensi a. 1579. composita atque Ordinum, quotquot de Formula Concordiae consenserant, nominibus postea subscripta ac subsignata est. Libri hujus typis evulgandi provinciam quum Elector sibi reservasset, hocce doctrinae corpus: Concordia sive Liber Concordiae, cui princeps Formulae Concordiae editio simul inest, ex aulica officina Dresdensi a. 1580. d. 25. Jun. prodiit*).

*) Concordia. Christliche, Widerholete, einmütige Bekenntnüs nachbenannter Churfürsten, Fürsten vnd Stende Augspurgischer Confession, vnd derselben zu ende des Buchs vnterschriebener Theologen Lere vnd Glaubens. Mit angeheffter, in Gottes wort, als der einigen Richtschnur, wolgegründter erklerung etlicher Artickel, bey welchen nach D. Martin Luthers seligen Absterben, disputation vnd streit vorgefallen. Aus einhelliger vergleichung vnd beuehl obgedachter Churfürsten rc. derselben Landen, Kirchen, Schulen vnd Nachkommen, zum vnderricht vnd warnung in Druck vorfertiget. Mit Churf. G. zu Sachsen befreihung. Dreßden. M.D.L.XXX. f. (ad extr.) Dreßd. Gedr. durch Matthes Stöckel vnd Gimel Bergen. [In titulo Formulae C. legitur a. 1579.] Eidem anno ac loco tres pluresve editiones assignantur, quas recensuit *Feuerlin*, p. 8 ss. Temporis autem ratione habita, atque exemplorum, quotquot inspicere licuit, varietate comparata, illae non tam variae editiones, quam editionis principis varia exempla mihi quidem videntur, ita scilicet, ut, exemplis quibusdam evulgatis, editores, tum de lapsibus operarum, tum de partibus quibusdam, quae adhuc dubiae erant, recipiendis moniti, alio tempore alias plagulas typis rescribendas curarent, atque exemplis, nondum emissis, insererent. Ipse Codex MS., quem in aede S. Crucis Dresdensi asservari dicunt, in hujus aedis incendio a. 1760. d. 19. Jul. concrematus est.

§. 3.

Formula Concordiae, interprete *Luca Osiandro*, cui socium *Jacobum Heerbrandum* nonnulli jungunt, Latine reddita legitur in Latino Concordiae Libro, quem a. 1580. *Selneccerus* typis exscribi curavit [1]). Idem postquam castigatam

Formulam seorsum repetiit [2]), eandem accuratius e sententia Conventus Quidelingeburgensis per *Chemnitium* inprimis emendatam cum toto Concordiae volumine ab Ordinibus ev. jussus edidit [3]). Atque haec quidem editio, — cujus Latinitate, paraphrasin interdum redolente, germana sententia diligenter reddita, ac non raro explicata est, — *Christiano II.* potissimum auctore, facem sequentibus editionibus praetulit. Illam eandem nos quoque accuratissime repetiimus, adscripta *Rechenbergii* [R.] ac *Tittmanni* [T.] varietate. Adnotavimus praeterea illam Latinam [L.] et Germanicam lectionem eam, quae in editione Concordiae principe legitur [aut nullo, aut signo G. insignitur], ubi vel se invicem explicant, vel a sese recedunt, vel additamenta in margine habent. Quem vero *Catalogum Testimoniorum* [4]) suo Marte *Chemnitius* et *Andreae* capiti VIII. Formulae Conc. adjunxerunt, et, *Augusto* permittente, Libro Concordiae, tamen pone nomina subscripta, annexuerunt: is ut omitti posset, Elector Palatinus non solum statim obtinuit, verum etiam, ut appendicis nomen, quo receptus erat in editionis principis exempla priora, deleri deberet [5]); itaque et nos, quum tales communicationis idiomatum testes vix amplius laudentur, *Tittmanni* auctoritatem secuti illum dimisimus. Nomina vero Theologorum subscripta, octo fere millia, nunc certe inutilem molem, jam *Selneccerus*, ut ne quis conqueri posset, quod nomen suum libro, nondum perlustrato, adscriptum sit, Germanicis exemplis reliquit.

1) *Concordia* etc. Lps. 580. 4. Editionem hanc „privato et festinanti instituto" curatam esse, in editione altera auctor ingenue indicavit. Quod igitur et in illius exempli inscriptione publicam auctoritatem professus erat, Germanici modo tituli verba interpretabatur.

2) Aus d. christl. Concordia erklerung etlicher streitigen Artickel: Deutsch und Lat. gegen einander über. Ex forma Chr. Concordiae Declaratio Articulor. qui post D. Luth. obitum in controversiam in Ecclesiis et Academiis A. C. add. venerunt. Opera et privato studio *N. Selnecceri*, Lips. 582. 4.

3) Concordia. Pia et unanimi consensu repetita Confessio fidei et doctrinae Electorum, Principum, et Ordinum Imperii, atque eorundem Theologorum, qui Aug. Conf. amplectuntur. Cui ex S. Sc. unica illa veritatis norma et regula, quorundam Articul. qui post D. M. Lutheri felicem ex hac vita exitum, in controv. venerunt, solida accessit Declaratio. Communi consilio eorund. Elector. etc. et erudiendis ac monendis subditis, Eccl. et Scholis suis, ad memoriam posteritatis denuo typis evulgata. Lips. M.D.LXXXIIII. C. gratia et privil. Elect. Sax. 4.

4) [Appendix] Vorzeichnüs der Zeugnissen heil. Schr. vnd der alten reinen Kirchen Lerer, Wie dieselbigen von der Person, vnd Götl. Maiestät der Menschl. Natur vnsers Herrn Jhesu Christi, zur rechten der Allmechtigen krafft Gottes eingesetzt, gelehret vnd geredt haben. Dresd. 580.

5) Cf. *Reineccii* Lib. Conc. Append. p. 75 s.

§. 4.

***Liber Concordiae* i. e. Libri ecclesiae Lutheranae Symbolici tum Germanice [1]) tum Latine [2]) necnon utroque ser-**

mone conjunctim[3]) saepissime editi magnoque apparatu a multis instructi sunt: lectionum vero ex arte critica in integrum restituendarum atque inter se conferendarum rationem quandam solummodo *Baumgarten* in Germanica, *Pfaff* et *Meyer*[4]) in Latina editione accuratius habuerunt. Praefationes, quae Libro Concordiae praemitti solent, altera *Christiani II.* et altera Ordinum evangelicorum *Jutreboccensis* hunc prologum excipiunt. Totius autem operis in calce *Articuli* Saxonum *Visitatorii* leguntur, quibus, publica auctoritate nunc tandem exutis, locum tamen more receptum invidere noluimus[5]).

1) Drsd. 580. f. [v. §. 2. nt.] Tüb. 580. f. Drsd. 581. f. et 4. [Adduntur nomina Theologorum Sax. qui post primam editionem Concordiae subscripserunt.] Frkf. a. d. O. 581. f. Mgdb. 581. 4. 580. 4. [Priorem secuta est.] Heydelb. 582. f. [Theologorum Palatinorum nomina primum locum tenent, alia Theologorum Stiriae, Carniolae et Carinthiae h. e. Austriae interioris, adjecta sunt. Catalogus testimm abest.] Drsd. 598. f. Tüb. 599. 4. Lpz. 603. 4. [Praemissa est *Christiani II.* praefatio, libelli rituales Catechismo subjecti, nomina Theologorum succissa sunt.] Stuttg. 611. 4. [Cum brevi admonitione Ducis *Jo. Friderici.*] Lpz. 622. 4. Stuttg. 660. 4. [Praefatus est Dux *Eberhardus.*] 681. 4. Lpz. 703. 4. [Mit Heinr. Pipping's Histor. theol. Einl. z. d. Symb. Schr. d. Ev. Luth. K.] repet. ib. 739. 4. [Mit Chr. Weißen's Schluß-Rede.] Christl. Concordienbuch m. Beifüg. d. verschied. Lesearten voriger Ausgg. v. S. J. Baumgarten, Hal. 747. Chr. Concordien-Buch m. d. Leipz. Fa. Vorr. Witt. 760. M. Vorr. d. Th. Fac. Lpz. 766. repet. 789. Die Symb. Bücher d. ev. Luth. K. m. hist. Einll. Anmerkk. Erörterr. hrsgg. v. J. W. Schöpff. Drsd. 2 T. 826 f. Concordia. Die Symb. Bücher d. ev. luth. K. m. Einll. hrsg. v. Köthe. Lpz. 830.

2) Lps. 580. 4. 584. 4. [v. §. 3. nt. 1. 3.] Lps. 602. [Hanc editionem praefatione seu potius decreto *Christiani II.* ornatam caeterae edtt. minoris formae fere omnes, etiam quoad numerum paginarum, sequuntur.] repet. 606. 612. 618. 626. Stetini 654. [ad extr. legitur Jen. 1654.] Lps. 654. Stregnesiae 669. Lps. 669. 677. Cum Appendice tripartita *Adami Rechenbergii*, Lps. 678. [Praefatus est a. 1677. Exinde haec editio *Christiani II. Rechenbergiana* audire solet.] repet. ib. 698. 712. 725. ac saepius, denique 742. Cura et cum annott. *Ph. Mülleri*, Jen. 705. 4. [Prima illa levis notae editio *Selnecceriana* repetita est.] Ecclesiae ev. Libri symb. *C. M. Pfaffius* ex edtt. prim. et praest. recensuit, varias lectt. adjunxit, allegatorum locc. indicem supplevit, loca difficilia explanavit et vindicavit, introductiones hist. praemisit, atque in Append. Articulos XVII. Torgenses, Confut. A. C., A. C. variatam, primam Apologiae delineationem etc. subjunxit. Tub. 730. Libri symb. Eccl. ev. lutheranae accuratius editi variique generis animadverss. ac disptt. ill. a. *Mich. Webero*. Vit. 809. [Singuli modo libri exstant: Symb. Catholica, uterque Catech. et Conf. Aug. Illa ultimo Germanorum, haec ultimo Francorum Imperatori dedicata. Omnia fere exempla, nondum emissa, belli turbis perierunt.] Libri symb. Ecc. ev. ad fidem optimorum exemplorum rec. *J. A. H. Tittmann*, Misen. 817. repet. 827. Libri symb. Eccl. Luth. ad editt. princc. et Ecc. auctoritate probatas rec., praec. lectt. diversitatem notavit, Christ. II. Ordinumque ev. praefationes, articulos Sax. visit. adj. *H. A. G. Meyer*. Gott. 830.

3) Conc. Germanico-Latina ad optima et antiqss. exempla recognita, adjectis fideliter allegatorum dictorum S. Sc. capitibus et versibus et testimonior. Patrum aliorumq. Scriptorum locis etc. notisq. aliis, necnon indicibus. c. approbtt. Facultatum Theol. Lips. Witt. et Rostoch. studio *Chr. Reineccii*, Lps. 708. 4. repet. 735. 4. Christl. Concordienbuch, deutsch u. lat. m. hist. Einleitungen hrsgg. v. Joh. Ge. Walch. Jen. 750. — Cf. de his omnibus *Feuerlin.* p. 8 ss. Adduntur interpretatio Belgica ac Suecica: Concordia of Lutersche Geloofs Belydenis in's licht gegeven voor Zach. Dezius. Rotterdam 715. [Ex *Christiani II.* recensione. Add. Articuli Visitatorii et Generalia

de Libris symb.] Christeliga, Enhelliga, och Uprepade och Läras ꝛc. Norköping, 730. 4. [Theologorum Palatinorum nomina desunt, Suecicorum vero et Politicorum et Theologorum nomina ex sententia Concilii Upsalensis subscripta accesserunt.]

4) Qui quidem hanc nostram editionem, a. 1827. primum emissam, tacite exscribendam paene curavit.

5) Defuncto Christiano I. quum *Fridericus Guilielmus*, Dux Saxoniae, Saxoniae electoralis Administrator, Formulam Concordiae a Calvinistis jam victuris vindicaret, in visitandae Ecclesiae usum e sententia Conventus Lipsiensis mense Majo a. 1592. hi Articuli eo consilio conscripti sunt, ut quisque in publico munere constitutus in exsilium ejiceretur, qui subscriptionem eorum detrectasset hancce: „Ich N. N. zu N. bekenne mit dieser meiner eignen Handschrift, daß diese obgesetzte Artickel, in affirmativa der heil. göttl. Schrift gemäß und recht seyn: will auch mit Gottes Hülf darbey beständig bleiben, und darwider nichts heimliches noch öffentliches zu thun mich unterstehen, noch auch andern, die solches thun werden, Beifall geben ꝛc." Visitation Artickel im ganzen Churkreis Sachsen, sammt der Calvinisten negativa und Gegenlehre und der Form der Subscription, welchergestalt dieselbe beiden Partheien zu unterschreiben sind vorgelegt worden. Cf. Gründliche Verantwortung der vier Streitigen Artick. ꝛc. gestellt durch die zu ermeldter Visitt. verordnete Theologen. Lpz. 593. Cf. *Aeg. Hunnii* Widerlgg. d. Calvinischen Büchl. so wider d. zur Visitat. — verfaßte Art. ausgesprenget worden, gdr. dch. Matthes Welak, 593.

CHRISTIANUS II.

Dei Gratia, Dux Saxoniae, Sacri Romani Imperii Archimarschallus et Elector, Landgravius Thuringiae, Marchio Misniae, et Burggravius Magdeburgi etc.

Omnibus ac singulis Praelatis, Comitibus, Baronibus, totique Ordini Equestri, nostrae pariter et Episcopatuum, Misnensis, Numburgensis et Merseburgensis Jurisdictioni subjecto, Capitaneis item et Officialibus, maxime vero Superintendentibus, Pastoribus et Ecclesiarum Ministris, Salutem nostramque Clementiam.

Reverendi, Illustres, Nobiles atque Strenui, nec non Venerabiles, Nobis fideles ac devoti: jam inde ab aliquot annis certiores sumus redditi, traduci passim nostrarum provinciarum Ecclesias et Scholas apud exteros, ac si in iis, quovis fere septennio, fiat aliqua Confessionis mutatio. Quod equidem auditu eo molestius accidit Nobis, quo tenemus exploratius, et quo facilius planum facere possumus, religiosissimos ac laudatissimos nostros Majores, piae sanctaeque recordationis, inde a primo initio repurgatae doctrinae, posteaquam Deus lucem Evangelicae veritatis, in hac inclinati mundi vespera, per ministerium selecti sui organi, Dr. Martini Lutheri, misericorditer accendit, eamque ex indubitato suo verbo puram et incorruptam benignissime largitus est, Confessionem suam nunquam mutasse, sed

invicta plane constantia in illa, quae Anno 1530. Carolo Quinto Caesari totique Romano Imperio semel exhibita est, Confessione omnes ordine Electores perstitisse, pioque zelo eam propagasse, aliquos etiam illius asserendae studio multas pertulisse molestias, et magnos fecisse sumptus: ita quidem, ut laus constantiae in vera Religione nullo jure eis derogari possit aut debeat.

Simul vero et hoc cognovimus, extitisse quosdam homines bilingues et falsiloquos, qui ad Illustrissimum suum Magistratum verbis quidem speciose jactarint, quin etiam juramentis temere conceptis asseverarint, se purae et invariatae Confessioni Augustanae, contra omnes corruptelas et fanaticas opiniones, tam Calvinistarum, quam aliorum sectariorum, esse addictos, qui tamen postea deprehensi sint, quod dogmata falsa et erroneas Sacramentariorum opiniones occulte foverint, et per suos complices fraudulentis dolis et machinationibus furtim invehere, inscioque ordinario suo ac divinitus constituto Magistratu, disseminare ac propagare totis viribus contenderint.

Hoc genus hominum excitavit quidem nonnunquam turbas et distractiones in harum terrarum Scholis et Ecclesiis, quae semper tamen, per Dei gratiam, a Christiano Magistratu consopitae rursum sublataeque sunt, quamprimum is de malignis istorum tenebrionum molitionibus certior est factus.

Quoniam ergo Deus ipse hoc tepidum genus hominum, quod nec frigidum est nec calidum, serio detestatur, et minatur illis, quod ex ore suo illos velit ejicere: idcirco et Nos confestim, inito Magistratu, in hanc curam incubuimus, ut omnes Nostri Consiliarii, Aulici, Capitanei, Officiales, et reliquis muneribus Praefecti, praestarent Juramentum Religionis legitime delatum, et fidem darent, quod una Nobiscum in prima invariata Augustana Confessione, quemadmodum ea Anno 1580. in Libro Concordiae Christianae repetita, declarata, et adversus omnis generis corruptelas accurate munita est, σὺν Θεῷ firmiter ad finem usque vitae suae perseverare velint. Quam quidem rem praemeditato et omni ex parte probe deliberato consilio suscepimus, hoc nimirum fine, ut isto salutari medio, Deo juvante, conatibus improbis fraudulentorum illorum hominum, qui clandestinis molitionibus talem nostris provinciis apud exteros maculam aspergunt, efficaciter obsisti queat.

Scimus etiam (Deo sit laus et gloria) quod Illustrissimi Principes ac Domini, Dominus *Johannes Georgius*, et Dominus *Augustus*, Duces Saxoniae, fratres Nostri exoptatissimi, Nobiscum in hac causa religionis, ut et aliis, per omnia consentiant.

Ut igitur pium hoc et vere Christianum opus etiam porro sartum tectum conservari, et ad venturam posteritatem constabiliri queat, nec quisquam habeat, quod obtendat, sibi symbolici hujus scripti legendi copiam facultatemque defuisse, curavimus, Formulam Concordiae utraque Lingua, Latina pariter et Germanica, in minore forma, (ut et viliori pretio comparari, et commodius circumferri queat) vero, authentico exemplari undiquaque congruentem, exscribi typis et evulgari.

Proinde et Nostro et Tutorio prius nominatorum Fratrum Nostrorum charissimorum nomine clementer mandamus Vobis singulis ac universis supra dictis, ut quemadmodum proximo Conventu provinciali hac in parte Nobiscum consensistis: sic deinceps etiam suo quisque loco pro fide semel Nobis data constanter in eo permaneatis.

Cumprimis autem mandamus Nostris ad Scholarum et Ecclesiarum causas deputatis Consiliariis, nec non Rectoribus, Doctoribus et Professoribus Academiarum, Consistoriorum Assessoribus, cunctis Superintendentibus et eorum Adjunctis, Pastoribus et Diaconis, similiter Rectoribus et Collegis Scholarum illustrium, et reliquis Ludimoderatoribus universim, una cum Nostris Stipendiariis et Alumnis, ut hunc librum sibi quam commendatissimum esse sinant, diurna nocturnaque manu terant, debito studio evolvant, examina quoque ex eo instituant, neque quenquam, qui non librum hunc, tum subscriptione, tum data per jusjurandum fide approbaverit, ad officia promoveant, adeoque totis viribus huc elaborent, ut per Nostrum hunc inclytum Electoratum et adjunctas Provincias in Scholis et Ecclesiis nihil vel publice contra doceatur, vel privatim invehatur, quam charus cuique est Omnipotentis Dei favor, Nostra Clementia, propriaeque animae suae salus et incolumitas. Facietis hoc pacto, quod et officio Vestro congruum, et seriae constantique voluntati Nostrae consentaneum est, et sumus vicissim Vobis clementissime propensi.

Dabantur Dresdae, Cal. August. Anno millesimo, sexcentesimo, secundo.

OMNIBUS ET SINGULIS

HAS NOSTRAS LECTURIS, NOS, QUI IISDEM NOMINA NOSTRA SUBSCRIPSIMUS, AUGUSTANAE CONFESSIONI ADDICTI, ELECTORES, PRINCIPES ET SACRI ROMANI IMPERII IN GERMANIA ORDINES, PRO DIGNITATE ET GRADU CUJUSQUE, NOSTRA STUDIA, AMICITIAM AC SALUTEM CUM OFFICIO CONJUNCTAM DEFERIMUS ET NUNCIAMUS.

Ingens Dei Opt. Max. beneficium est, quod postremis temporibus, et in hac mundi senecta, pro ineffabili amore, clementia ac misericordia sua, humano generi lucem Evangelii et verbi sui (per quod solum veram salutem accipimus) post tenebras illas Papisticarum superstitionum, in Germania, charissima patria nostra, puram et sinceram exoriri et praelucere voluit. Et eam sane ob causam brevis et succincta Confessio, ex Verbo Dei, et Sacrosanctis Prophetarum et Apostolorum scriptis collecta est, quae etiam in Comitiis Augustanis, Anno 1530. Imperatori Carolo Quinto, excellentis memoriae, a pientissimis Majoribus nostris Germanico et Latino idiomate oblata, et Ordinibus Imperii proposita, denique publice ad omnes homines Christianam doctrinam profitentes, adeoque in totum terrarum orbem sparsa, ubique percrebuit, et in ore et sermone omnium esse coepit.

Hanc deinceps Confessionem multae Ecclesiae et Academiae, ut Symbolum quoddam horum temporum, in praecipuis fidei Articulis, praesertim controversis illis, contra Romanenses et varias corruptelas doctrinae coelestis, complexae sunt et defenderunt, et perpetuo consensu ad eam absque omni controversia et dubitatione provocaverunt.

Doctrinam etiam in illa comprehensam, quam scirent et solidis Scripturae testimoniis suffultam et a veteribus receptisque Symbolis approbatam, unicum et perpetuum illum vere sentientis Ecclesiae, ac contra multiplices haereses et errores olim defensum, nunc autem repetitum consensum esse, constanter judicaverunt.

At vero ignotum nemini esse potest, statim posteaquam summa pietate praeditus et praestantissimus heros,

D. Martinus Lutherus, rebus eximeretur humanis, dulcem patriam nostram Germaniam periculosissima tempora et rerum perturbationes gravissimas excepisse. In quibus sane difficultatibus, et Reipublicae ante florentis optimeque constitutae misera distractione, hostis ille mortalium astute laboravit, ut semina falsae doctrinae et dissensiones in Ecclesiis et Scholis spargeret, dissidia cum offendiculo conjuncta excitaret, atque his suis artibus puritatem doctrinae coelestis corrumperet, vinculum charitatis Christianae et pium consensum solveret, Sacrosancti Evangelii cursum majorem in modum impediret et retardaret.

Notum etiam universis est, qua ratione hostes veritatis coelestis inde occasionem arripuerint, ut Ecclesiis et Academiis nostris detraherent, suis erroribus integumenta invenirent, pavidas errantesque conscientias a puritate doctrinae Evangelicae abstraherent: ut illis in ferendo et tolerando jugo servitutis Pontificiae, et amplectendis reliquis etiam corruptelis, cum Verbo Dei pugnantibus, obsequentioribus uterentur.

Nobis profecto nihil vel gratius accidere poterat, vel quod majore animorum contentione et precibus a Deo Opt. Max. petendum judicaremus, quam ut nostrae et Ecclesiae et Scholae in sincera doctrina Verbi Dei, ac exoptata illa et pia animorum consensione perseverassent, et, quod Luthero adhuc superstite fiebat, pie et praeclare secundum regulam Verbi Dei institutae et propagatae ad posteritatem fuissent.

Animadvertimus autem, quemadmodum temporibus Apostolorum in eas Ecclesias, in quibus ipsi Evangelium Christi plantaverant, per falsos fratres corruptelae introductae fuerunt: ita propter nostra peccata, et horum temporum dissolutionem, tale quid, irato Deo, contra nostras quoque Ecclesias permissum.

Quare nostri officii, quod divinitus nobis injunctum esse novimus, memores, in eam curam diligenter nobis incumbendum existimamus, ut in provinciis et ditionibus nostris, falsis dogmatibus, quae ibi sparsa sunt, et subinde magis magisque sese quasi in consuetudinem et familiaritatem hominum insinuant, occurratur, et Imperio nostro subjecti, in recta pietatis via, et agnita et hactenus constanter retenta defensaque veritate doctrinae coelestis perseverent, nec ab ea se abduci patiantur.

Qua sane in re partim Antecessores nostri laudatissimi, partim nos elaborare studuimus, cum anno Christi 1558. Francofurti ad Moenum, oblata Comitiorum (quae tum ab Electoribus habebantur) occasione, communibus votis in

eam sententiam itum est, peculiarem et communem Conventum habendum esse, in quo de iis rebus, quae ab adversariis Ecclesiis et Academiis nostris odiose per calumniam objicerentur, solide et familiariter tamen inter nos ageretur.

Et quidem post deliberationes illas Antecessores nostri, piae excellentisque memoriae, et partim etiam nos Numburgi in Turingia congressi sumus. Et tum Augustanam Confessionem (cujus jam aliquoties meminimus) Imperat. Carolo Quinto, in frequentioribus illis Imperii Comitiis, Augustae anno 1530. habitis oblatam, in manus sumsimus, et piae illi Confessioni, quae solidis testimoniis immotae ac in Verbo Dei expressae veritatis superstructa est, tum una mente omnes subscripsimus. Videlicet, ut ea ratione posteritati consuleremus, et quantum quidem in nobis erat, authores et monitores essemus ad vitanda falsa dogmata, quae cum Verbo Dei pugnarent. Idque eo consilio fecimus, ut et apud Caesaream Majestatem, Dominum nostrum clementissimum, deinde in universum apud omnes testificatio sempiterna extaret, nunquam in animum nos induxisse, novum aliquod et peregrinum dogma vel defendere vel spargere velle: sed cupere eam veritatem, quam Augustae anno 1530. professi sumus, Deo nos juvante, constanter tueri ac retinere.

Fuimus etiam in spem non dubiam adducti, fore, ut ea ratione non solum ii, qui puriori doctrinae Evangelicae adversantur, a confictis criminationibus et accusationibus abstinerent, sed alii etiam boni et cordati homines hac nostra iterata et repetita Confessione invitarentur, et majori studio et cura veritatem coelestis doctrinae (quae sola nobis ad salutem ductrix est) quaererent et investigarent, et in ea, saluti animae ac aeternae felicitati suae consulturi, repudiatis in posterum omnibus controversiis et disceptationibus acquiescerent.

Sed non absque animi perturbatione certiores facti sumus, hanc nostram declarationem ac repetitionem illam piae Confessionis apud adversarios parum admodum ponderis habuisse, nec nos et Ecclesias nostras calumniis praejudiciorum, quae contra nos illi in vulgus sane gravissima sparserant, liberatas. Esse etiam ab adversariis verae Religionis ea, quae nos optimo animo et consilio fecimus, in eam partem accepta, perinde ac si ita incerti de Religione nostra essemus, eamque toties in alias atque alias formulas transfuderimus, ut nec nobis nec Theologis nostris constaret, quae illa olim Augustae Imperatori oblata Confessio esset.

Haec adversariorum commenta multos bonos ab Ecclesiis, Scholis, Doctrina, Fide et Confessione nostra absterruerunt et abalienaverunt.

Ad haec incommoda id etiam accessit, quod sub praetextu Augustanae Confessionis dogma illud pugnans cum institutione Sacrae Coenae corporis et sanguinis Christi, et aliae etiam corruptelae passim et in Ecclesias et in Scholas introducerentur.

Quae omnia cum nonnulli pii, pacis et concordiae amantes, praeterea etiam docti Theologi animadvertissent, judicarunt calumniis illis et subinde magis magisque crescentibus dissidiis in Religione, rectius occurri non posse, quam si controversi articuli ex verbo Dei solide accurateque declararentur et explicarentur, falsa dogmata rejicerentur et damnarentur: contra autem divinitus tradita veritas diserte et luculenter proponeretur; ut qui sibi persuaderent, hac ratione et adversariis silentium imponi, et simplicioribus et piis viam ac rationem certam demonstrari posse, quomodo porro in his se dissidiis gerere et in posterum etiam, divina adjuti gratia, corruptelas doctrinae vitare possent.

Principio igitur Theologi scripta quaedam hac de re, eaque satis prolixa et ex Verbo Dei desumta inter se communicarunt, quibus diserte et dextre ostenderunt, quomodo controversiae illae cum offensione Ecclesiarum conjunctae absque ulla veritatis Evangelicae jactura sopiri et tolli e medio possent: ita enim futurum, ut adversariis occasiones et praetextus ad calumniam quaesiti praeciderentur et eriperentur.

Postremo Articulos controversos in manus sumtos accurate et religiose perpenderunt et declararunt; adeoque scripto quodam peculiari complexi sunt, qua via ac ratione dissidia illa exorta recte et pie componi possent.

Nos autem de hoc pio Theologorum proposito facti certiores, non modo id probavimus, sed magno etiam studio ac zelo, pro ratione muneris et officii divinitus nobis commissi, promovendum nobis esse judicavimus.

Ac proinde nos Dei gratia Dux Saxoniae, Elector etc. de consilio quorundam etiam aliorum Electorum et Principum, in Religione nobiscum consentientium, ad provehendum pium illud, inter Doctores Ecclesiae, concordiae institutum, eximios quosdam minimeque suspectos, exercitatos etiam, et singulari eruditione praeditos Theologos, Torgam anno septuagesimo sexto evocavimus.

Hi cum fuissent congressi, de Articulis controversis et scripto pacificationis (cujus paulo ante meminimus) religiose inter se contulerunt.

Et quidem primum precibus piis ad Deum Opt. Max. ejusque laudem et gloriam susceptis, cura deinde et diligentia singulari (juvante eos Domini Spiritu gratia sua)

omnia ea, quae ad hanc deliberationem pertinere et requiri videbantur, optimo convenientissimoque ordine, scripto quodam complexi sunt.

Is postea liber, praecipuis nonnullis Augustanam Confessionem profitentibus, Electoribus et Principibus, ac Ordinibus transmissus est, et petitum, ut ipsi, adhibitis praestantissimis et doctissimis Theologis, solicita cura et pio zelo eum legerent, diligenter examinarent, et suam de eo sententiam et censuram scriptis comprachenderent, et postremo de omnibus et singulis judicium suum ejusque rationes nobis liberrime exponerent.

Has ergo censuras cum accepissemus, multas in iis pias et utiles commonefactiones invenimus, quomodo transmissa illa declaratio sincerae doctrinae Christianae contra corruptelas ac depravationes sacrarum literarum testimoniis muniri et confirmari posset, ne forte progressu temporis sub ejus praetextu impia dogmata occultarentur: sed sincerae veritatis minime fucata declaratio ad posteritatem transmitteretur.

Ex his ergo, quae optime meditata ad nos pervenerant, Liber iste piae Concordiae, de quo diximus, compositus, et ea forma, qua subjicietur, absolutus est.

Deinceps ex nostro Ordine quidam (neque enim nos omnes, ut et alii nonnulli, hoc tempore certas ob causas, quae obstabant, id facere poteramus) librum hunc omnibus et singulis nostrarum regionum et ditionum Theologis, Ecclesiae et Scholarum Ministris, articulatim et distincte recitari, et ipsos ad diligentem accuratamque considerationem earum doctrinae partium, quae in illo continentur, excitari curavimus.

Cum ergo illi declarationem controversorum Articulorum congruere, in primis quidem cum verbo Dei, deinde Augustana Confessione animadverterent: promptissimo animo et testificatione suae erga Deum gratitudinis hunc Concordiae Librum, ut piam et genuinam sententiam Augustanae Confessionis exprimentem, ultro et quidem accurate meditatum et consideratum receperunt, approbarunt, eique subscripserunt, et de eo corde, ore et manu palam testati sunt.

Quare pia illa pacificatio, non solum paucorum quorundam nostrorum Theologorum, sed in universum omnium et singulorum Ecclesiae Ministrorum et Ludimoderatorum in nostris provinciis et ditionibus, consentiens et concors Confessio et vocatur et perpetuo erit.

Quia vero nostrae et praeclari nominis Antecessorum nostrorum primum Francofurti ad Moenum, deinde Num-

burgi pio et sincero animo susceptae et scriptis comprae-hensae conventiones, non modo eum, qui expetebatur, finem, et pacificationem non sunt assecutae, sed ex iis etiam a quibusdam patrocinium erroribus et falsis dogmatibus quaesitum est; cum tamen nobis ne in mentem quidem unquam venerit, hoc nostro scripto vel novum aliquod et falsum doctrinae genus introducere, integumentis commendare, confirmare, vel in minimis etiam a Confessione illa, anno 1530. Augustae exhibita, discedere, quin potius quotquot nostrorum actionibus Numburgicis illis interfuimus, tum etiam id integrum nobis reservavimus et promisimus insuper, ut si quid successu temporis in nostra Confessione desideraretur, aut quoties id necessitas postulare videretur, nos porro omnia solide et prolixe declaraturos esse: ideoque hanc ipsam ob causam in hoc Libro Concordiae ad declarationem constantis et perpetuae voluntatis nostrae et repetitionem Christianae fidei et Confessionis nostrae magno et pio consensu elaboravimus.

Ideo ne adversariorum nostrorum calumniis, de ingenio suo confictis, quibus jactant, ne nobis quidem constare, quae sit vera et genuina illa Augustana Confessio, aliqui se turbari sinant, sed et ii, qui nunc in vivis sunt, et posteritas etiam diserte et firmiter doceatur, ac certior reddatur, quaenam illa pia Confessio sit, quam et nos et Ecclesiae ac Scholae nostrarum ditionum omnibus temporibus professae et amplexae fuerint: post sinceram et immotam Verbi Dei veritatem, solam primam illam Augustanam Confessionem, Imperatori Carolo V. anno 1530. in celebribus illis Comitiis Augustanis exhibitam, solam (dicimus) nec ullam aliam amplecti nos velle luculenter testamur, cujus exempla in archivis Antecessorum nostrorum excellentis memoriae, qui ipsi Carolo V. in Comitiis illis eam exhibuerunt, reposita, per fide dignos homines, ne quid ad accuratissimas rationes diligentiae in nobis desideraretur, cum eo, quod Imperatori ipsi exhibitum est, et in Sac. Rom. Imp. archivo asservatur, conferri voluimus: et certi sumus nostra et Latina et Germanica exempla per omnia sibi conformi sententia invicem respondere. Qua etiam de causa Confessionem illam, tum exhibitam, nostrae, quae his subjicietur, Declarationi sive Libro Concordiae, inserere voluimus: ut omnes intelligant, quod in nostris ditionibus, Ecclesiis et Scholis nullam aliam doctrinam ferre constituerimus, quam quae Augustae anno 1530. a commemoratis supra Electoribus, Principibus et Imperii Ordinibus solenni Confessione approbata fuit.

Hanc Confessionem etiam, Deo nos bene juvante, ne-

quo ad ultimos spiritus, pie ex hac ad coelestem patriam migraturi, tenebimus, excelso et intrepido animo puraque conscientia comparituri coram tribunali Domini nostri Jesu Christi.

Speramus itaque adversarios nostros posthac et nobis et Ecclesiarum nostrarum Ministris parsuros esse, nec consuetis illis et gravissimis criminationibus usuros, nos de fide nostra nihil certi apud nos ipsos posse constituere, eamque ob causam fere singulis annis, imo vero mensibus, novas Confessiones cudere.

Porro quod ad alteram Augustanae Confessionis editionem, cujus etiam in Numburgicis actis fit mentio, attinet, animadvertimus (quod et notum universis est) quosdam sub praetextu verborum posterioris illius editionis corruptelas in negocio Coenae et alios errores contegere et occultare voluisse, scriptis publice excusis imperitae plebeculae obtrudere conatos, nec motos esse Augustanae Confessionis (quae prima exhibita est) disertis verbis, quibus errores illi palam rejiciuntur: ex quibus etiam longe alia, quam ipsi volunt, sententia evinci potest.

Visum igitur est nobis, hisce literis publice testari, et certiores facere universos, quod nec tum, ac ne nunc quidem, ullo modo voluerimus falsa et impia dogmata et opiniones (quae sub integumentis aliquibus verborum latere possent) defendere, excusare, aut veluti cum doctrina Evangelica consentientes approbare.

Nos sane nunquam posteriorem editionem in ea sententia accepimus, quae a priori illa, quae exhibita fuit, ulla ex parte dissideret.

Nec etiam alia scripta utilia D. Philippi Melanthonis, neque Brentii, Urbani Regii, Pomerani et similium repudianda ac damnanda esse judicamus, quatenus cum ea norma, quae Concordiae Libro expressa est, per omnia consentiunt.

Quanquam autem nonnulli Theologi, et in his ipse Lutherus, cum de Coena Dominica agerent, inviti etiam ab adversariis ad disputationes de personali unione duarum in Christo naturarum pertracti sint, tamen Theologi nostri in Concordiae Libro, et ea, quae in illo est sanioris doctrinae norma, diserte testantur, et nostram et hujus libri sententiam constantem et perpetuam esse, pios homines in negocio Coenae Dominicae ad nulla alia fundamenta, quam verborum institutionis Testamenti Domini nostri Jesu Christi deducendos esse; nam cum ille et omnipotens et verax sit, expeditum ei esse, ea, quae et instituit, et verbo suo pollicitus est, praestare.

Et sane, cum hoc fundamentum ab adversariis impugnatum non fuerit, de aliis probandi rationibus in hoc argumenti genere non contendent: sed in vera fidei simplicitate verbis apertissimis Christi firmiter insistent; quae ratio tutissima, et erudiendis imperitis hominibus accommodatissima est, neque enim illi ea, quae de his rebus accuratius disputata sunt, intelligunt.

At vero, cum illa assertio nostra et simplex verborum Testamenti Christi sensus ab adversariis impugnatur, et velut impius et rationibus verae fidei repugnans rejicitur, denique articulis Symboli Apostolici (praesertim de Filii Dei incarnatione, ascensione in coelum, et sessione ad dextram omnipotentis Virtutis et Majestatis Dei) contrarius, et proinde etiam falsus esse contenditur, vera solidaque articulorum illorum interpretatione demonstrandum est, nostram illam sententiam nec a verbis Christi, neque ab articulis illis dissidere.

Quod vero ad phrases et loquendi modos attinet, qui in hoc Concordiae Libro, quando de Majestate humanae naturae in persona Christi, ad dexteram Dei collocatae et evectae, agitur, usurpantur, ut omnes sinistrae suspiciones et offendicula, quae ex varia significatione vocabuli *Abstracti* (quemadmodum hoc nomine et Scholae et Patres hactenus usi sunt) existere possent, e medio tollantur: Theologi nostri disertis et expressis verbis testatum volunt, Majestatem illam humanae Christi naturae extra unionem personalem nequaquam adscribendam esse, nec etiam concedendum, quod humana natura eam Majestatem, vel propriam, vel per se (etiam in unione personali) essentialiter, formaliter, habitualiter, subjective (haec enim, quamvis non satis latina vocabula, Scholis placent) possideat. Nam si eam et dicendi et docendi rationem teneremus, divina et humana naturae, una cum proprietatibus suis confunderentur, humana etiam divinae, ratione essentiae et proprietatum, exaequaretur, imo vero tota negaretur.

Sentiendum ergo esse Theologi judicant, id ratione et dispensatione hypostaticae unionis fieri, quemadmodum docta antiquitas ea de re caute locuta est: quod mysterium tantum habet, ut omnes ingenii nostri intelligentiaeque vires superet.

Ad condemnationes, reprobationes et rejectiones impiorum dogmatum, et ejus praesertim, quod de Sacra Coena extitit, quod attinet: hae sane in hac nostra declaratione, et controversorum articulorum solida explicatione et decisione, expresse et distincte, non solum eam ob causam, ut universi sibi ab his damnatis dogmatibus caverent, omnino

proponendae fuerunt, sed ob alias etiam quasdam rationes nullo modo praetermitti potuerunt. Sic, ut nequaquam consilium et institutum nostrum sit, eos homines, qui ex quadam animi simplicitate errant, nec tamen blasphemi in veritatem doctrinae coelestis sunt, multo vero minus totas Ecclesias, quae vel sub Romano Imperio nationis Germanicae, vel alibi sunt, damnare: quin potius mens atque animus noster fuerit, hac ratione fanaticas opiniones, et earundem pervicaces doctores, et blasphemos duntaxat (quos in ditionibus, Ecclesiis et Scholis nostris nequaquam tolerandos judicamus) palam reprachendere et damnare, quod illi errores expresso Verbo Dei repugnent, et quidem ita, ut cum eo conciliari nequeant. Deinde etiam eam ob causam hoc suscepimus, ut pii omnes de his diligenter vitandis monerentur. Nequaquam enim dubitamus, multos pios et minime malos homines, in iis etiam Ecclesiis, quae hactenus non per omnia nobiscum senserunt, reperiri, qui simplicitatem quandam suam sequantur, et negocium quidem ipsum non probe intelligant, sed blasphemias, quae contra Sacram Coenam (quemadmodum ea in Ecclesiis nostris secundum institutionem Christi dispensatur, et juxta verba Testamenti ipsius magna bonorum omnium consensione docetur) evomuntur, nullo modo probant.

Magna etiam in spe sumus, illos, si recte de his omnibus doceantur, juvante eosdem Domini Spiritu, immotae veritati Verbi Dei nobiscum et cum Ecclesiis ac Scholis nostris consensuros esse. Et profecto Theologis omnibusque Ecclesiae Ministris inprimis hoc negocii incumbit, ut ex Verbo Dei etiam eos, qui ex quadam vel simplicitate, vel inscitia, a veritate aberrarunt, de periculo salutis suae, ea, qua decet, moderatione doceant, et contra corruptelas muniant, ne forte, dum coeci coecorum sunt duces, universi periclitentur.

Quamobrem hoc nostro scripto in conspectu omnipotentis Dei et coram tota Ecclesia testamur, nobis propositum nunquam fuisse, hac piae Conciliationis Formula molestiam aut periculum creare piis, qui persecutionem hodie patiuntur. Quemadmodum enim Christiana charitate moti in societatem doloris cum eis dudum venimus: ita a persecutione et gravissima tyrannide, quae in miseros illos maxima exercetur, abhorremus, eamque ex animo detestamur.

Nullo etiam modo in profusionem innocentis illius sanguinis consentimus, qui haud dubie in tremendo illo Domini judicio, ac coram tribunali Christi, a persecutoribus illis magna severitate repetetur, et hi sane tum tyrannidis suae

gravissimas rationes reddituri, ac poenas horrendas subituri sunt.

Nostrum equidem in his (ut supra meminimus) id semper propositum fuit, ut in terris, ditionibus, Scholis et Ecclesiis nostris, non alia doctrina, quam quae Verbo Dei fundata, et Augustana Confessione, tum Apologia (et ea quidem dextre in genuino suo sensu intellecta) continetur, sonaret, et accurate proponeretur, nec pugnantes cum his opiniones admitterentur: quo sane consilio haec Pacificationis Formula instituta et absoluta fuit.

Quare denuo etiam coram Deo et omnibus mortalibus profitemur et testamur, nos declaratione articulorum controversorum, quorum jam aliquoties mentio facta est, non novam Confessionem, aut ab ea (quae Imp. Carolo V. felicis recordationis Anno 1530. exhibita fuit) alienam afferre: sed Ecclesias et Scholas nostras, inprimis quidem ad fontes sacrarum literarum et Symbola, tum ad Confessionem Augustanam, cujus ante meminimus, deducere voluisse.

Hortamur etiam severissime, ut inprimis juventus, quae ad sacrum Ecclesiarum et Scholarum Ministerium educatur, in hoc fideliter et diligenter instituatur: ut ad posteritatem etiam nostram sincera doctrina professioque fidei, usque ad gloriosum illum adventum unici Redemptoris et Servatoris nostri Jesu Christi (largiente hoc Sancto Spiritu) conservetur et propagetur.

Cum ergo haec sic habeant, et nos de doctrina et confessione nostra, Propheticis et Apostolicis scriptis eruditi, certi simus, gratiaque Sancti Spiritus mentes et conscientiae nostrae majorem in modum confirmatae sint: Librum hunc Concordiae in lucem edendum putavimus.

Videbatur enim id apprime esse necessarium, ut inter tot nostris temporibus exortos errores, tum offendicula, certamina et diuturnas distractiones illas, pia explicatio et conciliatio harum omnium controversiarum, e Verbo Dei extructa extaret, ut secundum rationes ejus sincera doctrina a falsa internosceretur et secerneretur.

Praeterea ea res ad hoc etiam confert, ut turbulentis contentiosisque hominibus, qui ad nullam formulam purioris doctrinae astringi se patiuntur, liberum non sit pro sua libidine controversias cum offendiculo conjunctas movere, et prodigiosas opiniones et proponere et propugnare.

Ex his enim hoc tandem consequitur, ut purior doctrina obscuretur et amittatur, ad posteritatem autem nihil quam opiniones et ἐποχαὶ academicae transmittantur.

His accedit et illud, quod pro officii, a Deo nobis injuncti, ratione hoc nos subditis nostris debere intelligimus,

ut, quae ad hujus et secuturae vitae rationes pertinent, diligenter curemus, ac demus operam, ut, quae ad amplificationem nominis ac gloriae Dei, et propagationem Verbi ipsius (ex quo solo salus speratur) ad pacem et tranquillitatem Ecclesiarum et Scholarum, ad commonefactiones, et consolationem perturbatarum conscientiarum faciunt, summo studio, et quidem quantum fieri potest, procuremus. Praesertim cum nobis certo constaret, a multis bonis et cordatis hominibus summi et infimi ordinis hoc salutare Christianae Concordiae opus dudum seriis gemitibus summoque desiderio fuisse expetitum et expectatum; ac ne nos quidem ab initio suscepti negocii pacificationis hujus in ea sententia fuerimus, neque etiamnum simus, hoc tam salutare et apprime necessarium opus Concordiae ab hominum oculis removendum et penitus occultandum, ac lucem illam coelestis veritatis subter modium aut mensam ponendam esse: quapropter editionem ejus diutius extrahere neutiquam debuimus.

Neque dubitamus, pios omnes, qui et veritatis coelestis et concordiae Deo gratae sunt amantes, una nobiscum hoc salutare, utile, pium et pernecessarium institutum probaturos, et non commissuros esse, ut ad amplificationem gloriae Dei et utilitatem publicam, quae et in aeternis et temporalibus cernitur, in ipsis aliquid vel ad summum conatum desiderari possit.

Nos certe (ut ad extremum id repetamus, cujus aliquoties supra meminimus) hoc concordiae negocio nequaquam nova comminisci, aut a veritate doctrinae coelestis, quam Majores nostri pietatis nomine celeberrimi, sicut et nos, agnoverunt et professi sunt, ullo modo discedere voluimus.

Eam autem doctrinam intelligimus, quae ex Propheticis et Apostolicis scriptis extructa, in tribus veteribus Symbolis, Augustana Confessione, anno 1530. Imp. Carolo V. excellentis memoriae exhibita, deinde Apologia, quae huic conjuncta fuit, Smalcaldicis Articulis, utroque denique Catechismo excellentis viri D. Lutheri comprehensa est.

Quare etiam nos ne latum quidem unguem vel a rebus ipsis vel a phrasibus, quae in illa habentur, discedere, sed juvante nos Domini Spiritu summa concordia constanter in pio hoc consensu perseveraturos esse, decrevimus, controversias omnes ad hanc veram normam et declarationem purioris doctrinae examinaturi.

Deinde etiam apud animum nostrum constituimus, velle nos cum reliquis Electoribus, Principibus et Ordinibus Sacri Rom. Imperii, et aliis Christianae Reipublicae Regibus, Principibus et Magnatibus, secundum Sacri Imp. constitutiones et pacta conventa (quae nobis cum illis sunt) pacem

et concordiam colere, et singulis pro dignitatis et ordinis ratione, omnia nostra officia cum benevolentia conjuncta et deferre et exhibere.

Praeterea, communicatis consiliis, in hoc etiam sedulo incumbemus, ut in ditionibus nostris per diligentes Ecclesiarum et Scholarum visitationes, et inspectiones officinarum typographicarum, et alias denique salutares rationes, observatis occasionibus et circumstantiis, quae ex nostro et aliorum usu sint, hoc Concordiae opus magna severitate et summo studio defendamus.

Dabimus etiam operam, si vel renascantur controversiae jam sopitae, vel novae in religionis negocio oriantur, ut eae absque longioribus et periculosis ambagibus ad praecavenda offendicula in tempore e medio tollantur et componantur.

In cujus rei evidens testimonium nomina nostra magno consensu subscripsimus, et sigilla etiam adjunximus.

Ludovicus Palatinus Rheni, Elector.
Augustus Dux Saxoniae, Elector.
Joannes Georgius Marchio Brandeburgensis, Elector.
Joachimus Fridericus Marchio Brandeburgensis, Administrator Archiepiscopatus Magdeburgensis.
Joannes Episcopus Misnensis.
Eberhardus Episcopus Lubecensis, Administrator Episcopatus Uerdensis.
Philippus Ludovicus Palatinus Rheni.
Fridericus Uilhelmi et
Johannis, Ducum Saxoniae Tutor.
Johannis Casimiri et
Johannis Ernesti, Ducum Saxoniae Tutores.
Georgius Fridericus Marchio Brandeburgensis.
Julius Dux Brunsuicensis et Luneburgensis.
Ottho Dux Brunsuicensis et Luneburgensis.
Henricus junior Dux Brunsuicensis et Luneburgensis.
Uilhelmus junior Dux Brunsuicensis et Luneburgensis.
Uuolfgangus Dux Brunsuicensis et Luneburgensis.
Ulricus Dux Megalopurgensis.
Johannis et
Sigismundi Augusti Ducum Megalopurgensium Curatores.
Ludouicus Dux Uuirtembergensis.
Ernesti et
Jacobi Marchionum Badensium Curatores.
Georgius Ernestus Comes et Dominus Hennebergensis.

Fridericus Comes Uuirtembergensis et Mumpelgartensis.
Johannes Guntherus Comes Schuuarcenburgensis.
Uilhelmus Comes Schuuarcenburgensis.
Albertus Comes Schuuarcenburgensis.
Emich Comes Leiningensis.
Philippus Comes Hanauensis.
Gottfridus Comes Oetingensis.
Georgius Comes ac Dominus in Castel.
Henricus Comes ac Dominus in Castel.
Otto Comes Hoiensis et Bruchhusensis.
Johannes Comes Oldenburgensis et Delmenhorstensis.
Johannes Hoierus Comes Mansueldensis.
Bruno Comes Mansueldensis.
Hoierus Christophorus Comes Mansueldensis.
Petrus Ernestus junior Comes Mansueldensis.
Christophorus Comes Mansueldensis.
Albertus Georgius Comes Stolbergensis.
Uuolfgangus Ernestus Comes Stolbergensis.
Ludouicus Comes Glichensis.
Carolus Comes Glichensis.
Ernestus Comes Reinsteinensis.
Boto Comes Reinsteinensis.
Ludovicus Comes Leonsteinensis.
Henricus Baro Limpurgensis Semperfrei.
Georgius Baro Schonburgensis.
Uuolfgangus Baro Schonburgensis.
Anarc Fridericus Baro Vuildenfeldensis.
Consul. et Senatus Lubecensis.
Consul. et Senatus Luneburgensis.
Consul. et Senatus Hamburgensis.
Senatus Brunsuicensis.
Consul. et Senatus Landauiensis.
Consul. et Senatus Ciuitatis Monasteriensis in Valle Gregoriana.
Senatus Goslariensis.
Consul. et Senatus Ulmensis.
Consul. et Senatus Eslingensis.
Senatus Reutlingensis.
Consul. et Senatus Nordlingensis.
Consul. et Senatus Rotenburgensis ad Tuberam.
Consul. et Senatus Halae Sueuorum.
Consul. et Senatus Heilbronensis.
Consul. et Senatus Memmingensis.
Consul. et Senatus Lindauiensis.
Consul. et Senatus Schuueinfurtensis.
Senatus Donauuerdensis.

Cammerarii et Senatus Ratisponensis.
Consul. et Senatus Uuimpffensis.
Consul. et Senatus Giengensis.
Consul. et Senatus Bopfingensis.
Consul. et Senatus Alensis.
Consul. et Senatus Kauffbeurensis.
Consul. et Senatus Isnensis.
Consul. et Senatus Campidonensis.
Senatus Gottingensis.
Consul. et Senatus Leutkirchensis.
Senatus Hildesheimensis.
Consul. et Senatus Hamelensis.
Consul. et Senatus Hannouerensis.
Senatus Mulhusinus.
Senatus Erfurdensis.
Senatus Eimbecensis.
Senatus Northeimensis.

LIBER CONCORDIAE.

Tria Symbola Catholica.

I. Symbolum Apostolicum.

Credo in 'Deum, ''Patrem omnipotentem, '''Creato- 1
rem coeli et terrae.

Et in 'Jesum Christum, ''Filium ejus unicum, '''Do- 2
minum *nostrum, qui 'conceptus est de Spiritu Sancto, 3
natus ex Maria virgine, 'passus sub Pontio Pilato, 4
crucifixus, mortuus et sepultus, ''descendit ad infer-
na, tertia die resurrexit a mortuis, adscendit 'ad coelos, 5
sedet ad dexteram ''Dei Patris ''omnipotentis, inde 6
venturus est judicare vivos et mortuos.

'Credo in ''Spiritum Sanctum, sanctam ecclesiam 7
'''catholicam, sanctorum communionem, remissionem
*peccatorum, 'carnis resurrectionem ''et vitam aeter- 8
nam. '''Amen.

II. Symbolum Nicaenum.

Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, Facto- 1
rem 'coeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium.

Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei 2
unigenitum, et ex Patre natum 'ante omnia saecula,
Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo 3
vero, genitum, non factum, consubstantialem Patri, per
quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines et 4
propter nostram salutem descendit de coelis, et incar-
natus est 'de Spiritu Sancto, ex Maria virgine, et homo
factus est; 'crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pi- 5

1. *add.* unum O. *add.* unicum T. Deo omnipotente, invisibili et impassibili. A.''*om.* M. '''om. -terrae. R. M. 2. Christum Jesum R. M. Christo Jesu A. ''unicum Filium ejus R. O. unico Filio ejus A. '''Domino nostro. A. *add.* Deum et H. **add.* Deum N. 3. natus est de Spiritu Sancto ex Maria virgine, R. A. O. *τὸν γεννηθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου* M. 4. crucifixus sub P. P. et sepultus, R. A. O. *τὸν ἐπὶ Π. Π. σταυρωθέντα καὶ ταφέντα* M. ''*om.* descendit ad inferna R. O. M. *add.* H. U. descendit in inferna A. 5. in R. A. O. ''*om.* R. A. O. M. 7. et R. A. O. M. ''Spiritu Sancto A. '''*om.* -communionem R. A. O. M. **add.* omnium H. 8. *add.* hujus A. *om.* U. M. *om.* -aeternam. R. A. O. '''*om.* R. A. O. M.

1. *add.* *οὐρανοῦ καὶ γῆς* C. 2. *πρὸ πάντων τῶν αἰώνων* C. 4. *ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου* C. 5. *σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Π. Π.* C.

lato, passus ''et sepultus est, et resurrexit tertia die,
6 '''secundum Scripturas, et adscendit ad coelos; 'sedet ad
dexteram Patris, et iterum venturus est ''in gloria, judicare vivos et mortuos, '''cujus regni non erit finis.

7 Et in Spiritum Sanctum, 'Dominum et vivificantem, qui ex Patre ''Filioque procedit, qui cum Patre
et Filio simul adoratur et glorificatur, qui locutus est
8 per Prophetas. 'Et unam sanctam catholicam et apo-
9 stolicam ecclesiam. Confiteor unum Baptisma in re-
10 missionem peccatorum, et exspecto resurrectionem
mortuorum et vitam venturi saeculi. Amen.

III. Symbolum Athanasii

contra Arianos scriptum.

1 Quicunque vult salvus esse, ante omnia opus habet, ut teneat catholicam fidem.

2 Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit.

3 Fides autem catholica haec est, ut unum Deum in Trinitate et Trinitatem in unitate veneremur,

4 Neque confundentes personas, neque substantiam separantes.

5 Alia est enim persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti.

6 Sed Patris et Filii et Spiritus Sancti una est Divinitas, aequalis gloria, coaeterna majestas.

7 Qualis Pater, talis Filius, talis 'Spiritus Sanctus.

8 Increatus Pater, increatus Filius, increatus 'Spiritus Sanctus.

9 Immensus Pater, immensus Filius, immensus 'Spiritus Sanctus.

10 Aeternus Pater, aeternus Filius, aeternus 'Spiritus Sanctus:

11 Et tamen non' tres aeterni, sed unus aeternus:

''*add.* καὶ ταφέντα C. '''κατὰ τὰς γραφάς C. 6. καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρός C. ''μετὰ δόξης C. '''οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. C. 7—10. *add.* τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, — Ἀμήν. C. ''*add.* Filioque R.

7. *add.* et 8. *add.* et 9 *add.* et 10. *add.* et

Sicut non tres increati, nec tres immensi, sed unus in- 12
creatus et unus immensus.

Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, omni- 13
potens Spiritus Sanctus:

Et tamen non tres omnipotentes, sed unus omnipo- 14
tens.

Ita Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus: 15

Et tamen non tres Dii, sed unus est Deus. 16

Ita Dominus Pater, Dominus Filius, Dominus Spiri- 17
tus Sanctus:

Et tamen non tres Domini, sed unus est Dominus. 18

Quia, sicut singulatim unamquamque personam 19
Deum ac Dominum confiteri, christiana veritate compellimur: ita tres Deos, aut tres Dominos dicere, catholica religione prohibemur.

Pater a nullo est factus, nec creatus, nec genitus. 20

Filius a Patre solo est, non factus, nec creatus, sed 21
genitus.

Spiritus Sanctus a Patre et Filio, non factus, nec 22
creatus, nec genitus, sed procedens.

Unus ergo Pater, non tres Patres; unus Filius, non 23
tres Filii; unus Spiritus Sanctus, non tres Spiritus Sancti.

Et in hac Trinitate nihil prius aut posterius, nihil 24
majus aut minus:

Sed totae tres personae coaeternae sibi sunt et coae- 25
quales, ita, ut per omnia, sicut jam supra dictum est, et Trinitas in unitate et unitas in Trinitate veneranda sit.

Qui vult ergo salvus esse, ita de Trinitate sentiat. 26

Sed necessarium est ad aeternam salutem, ut in- 27
carnationem quoque Domini nostri Jesu Christi fideliter credat.

Est ergo fides recta, ut credamus et confiteamur, 28
quia Dominus noster Jesus Christus, Dei Filius, Deus et homo est.

19. et Deum et Dominum *om.* 28. *add.* pariter

29 Deus ex substantia Patris ante saecula genitus, homo ex substantia matris in saeculo natus.

30 Perfectus Deus, perfectus homo, ex anima rationali et humana carne subsistens.

31 Aequalis Patri secundum Divinitatem, minor Patre secundum humanitatem.

32 Qui, licet Deus sit et homo, non duo tamen, sed unus est Christus.

33 Unus autem non conversione Divinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in Deum.

34 Unus omnino, non confusione substantiae, sed unitate personae.

35 Nam sicut anima rationalis et caro unus est homo: ita 'Deus et homo unus est Christus.

36 Qui passus est pro nostra salute, descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis,

37 Adscendit 'ad coelos, sedet ad dexteram ''Dei Patris ''omnipotentis, inde venturus '''est judicare vivos et mortuos.

38 Ad cujus adventum omnes homines resurgere habent cum corporibus suis, et reddituri sunt de factis propriis rationem;

39 Et qui bona egerunt, ibunt in vitam aeternam, qui vero mala, in ignem aeternum.

40 Haec est fides catholica, quam nisi quisque fideliter firmiterque crediderit, salvus esse non poterit.

29. *add.* est 35. *add.* et 37. in ''*om.* '''*om.*

Confessio Fidei

exhibita

Invictiss. Imp. Carolo V. Caesari Aug.

in Comitiis Augustae,

Anno M.D.XXX.

Psalm. 119.

Et loquebar de testimoniis tuis in conspectu Regum, et non confundebar.

'Praefatio ad Caesarem Carolum V.

Invictissime Imperator, Caesar Auguste, 'Domine 1
clementissime. Cum V. C. M. indixerit conventum Imperii Augustae, ut deliberetur de auxiliis contra Turcam, atrocissimum, haereditarium atque veterem christiani nominis ac religionis hostem, quomodo illius scilicet furori et conatibus durabili et perpetuo belli apparatu resisti
possit. Deinde et de 'dissensionibus in causa nostrae san- 2
ctae religionis et christianae fidei, et ut in hac causa religionis partium opiniones ac sententiae inter sese in caritate, lenitate et mansuetudine mutua "audiantur coram, intelligantur et ponderentur, ut illis, 'quae utrin- 3
que in scripturis "secus tractata aut intellecta '"sunt, *sepositis et correctis, res illae ad unam simplicem veritatem et christianam concordiam componantur et redu-
cantur; 'ut de caetero a nobis una, sincera et vera religio 4
colatur et servetur, ut, quemadmodum sub uno Christo sumus et militamus, ita in una etiam ecclesia christiana, in unitate et concordia vivere possimus.

Praefatione caret D. *titulo* N. 1. *om.* O. 2. dispositionibus A. "audiantur, coram N. 3. quae parum forsan probe utrinque Vi. O. *atque obelo quidem notata* N. "*om.* Vi. O. '"sint Vi. O. *om.*-et F. 4. atque Vi. O. N. A. F.

5 Cumque nos infra scripti 'Elector et Principes, cum
aliis, qui nobis conjuncti sunt, perinde ut alii Electores
et Principes et Status ad "praefata Comitia evocati '"si-
mus, ut Caesareo mandato obedienter obsequeremur,
mature venimus Augustam, et, quod citra jactantiam
dictum volumus, inter primos affuimus.
6 Cum 'igitur V. C. M. Electoribus, Principibus et aliis
Statibus Imperii "etiam hic Augustae sub ipsa initia ho-
rum Comitiorum inter caetera proponi fecerit, quod sin-
guli Status Imperii vigore Caesarei edicti suam opinio-
nem et sententiam in Germanica et Latina lingua propo-
7 nere debeant atque offerre; et habita deliberatione pro-
xima feria quarta rursum responsum est, V. C. M. nos
proxima feria sexta articulos nostrae Confessionis pro
8 nostra parte oblaturos esse: ideo ut V. M. voluntati 'ob-
sequamur, offerimus in hac religionis causa nostrorum
concionatorum et nostram Confessionem, cujusmodi do-
ctrinam ex Scripturis Sanctis et puro verbo Dei hactenus
illi "in nostris terris, ducatibus, ditionibus et urbibus
tradiderint, '"ac in ecclesiis *tractaverint.
9 'Quod si" et caeteri, Electores, Principes ac Status Im-
perii, similibus scriptis, Latinis scilicet et Germanicis,
juxta praedictam'" Caesaream propositionem, suas opi-
10 niones in hac causa religionis produxerint: 'hic nos co-
ram V. C. M. tanquam Domino nostro clementissimo pa-
ratos offerimus, nos cum praefatis Principibus et amicis
nostris de tolerabilibus modis ac viis amice conferre, "ut,
quantum honeste 'fieri'" potest, conveniamus, et re inter
nos partes citra odiosam contentionem pacifice agitata,
Deo dante, dissensio dirimatur, et ad unam veram con-
11 cordem religionem reducatur; sicut omnes sub uno Chri-
sto 'sumus et militamus et unum Christum confiteri
debemus, juxta tenorem edicti V. C. M. et omnia ad
veritatem Dei perducantur, id quod ardentissimis "votis
a Deo petimus'".

5. *om.* sunt, F. "praedicta Vg. '"sumus, Vg. 6. autem F. "*om.* F. 8. obsequeremur, Vi. O. N. H. A. obtemperemus, F. "apud nos tradiderint, F. '"*om.* -tractaverint. F. *docuerint. Vi. O. N. 9. *om.* Vi. O. N. A. F. "nunc Vi. O. N. F. '"C. Maj. F. 10. -dirimatur *injecit quaedam ac trajecit* F. "et Vi. A. '"posset Vi. 11. esse, militare F. "*om.* N. '"*add.* ut hanc rem adjuvet et pacem donet. Rb.

Si autem, quod ad caeteros Electores, Principes et 12
Status, ut partem alteram, attinet, 'haec tractatio causae
religionis eo modo, quo V. C. M. agendam et tractandam
sapienter duxit, scilicet cum tali mutua praesentatione
scriptorum ac sedata collatione inter ″nos non processe-
rit, ‴nec aliquo fructu facta fuerit: nos quidem testatum 13
'clare ″relinquimus, hic nihil nos, quod ad christianam
concordiam (quae cum Deo et bona conscientia fieri
‴possit) conciliandam conducere *queat, ullo modo de-
trectare; quemadmodum et V. C. M. deinde et caeteri 14
Electores et Status Imperii et omnes, quicunque 'sin-
cero religionis amore ac studio tenentur, quicunque
hanc causam aequo animo audituri sunt, ex hac nostra
et nostrorum Confessione hoc clementer ″cognoscere
et intelligere dignabuntur.

Cum etiam V. C. M. Electoribus, Principibus et 're- 15
liquis Statibus Imperii non una vice, sed saepe clementer
significaverit, et in Comitiis ″Spirensibus, quae anno
Domini etc. XXVI. habita sunt, ex data et praescripta
forma vestrae Caesareae instructionis ‴et commissionis
recitari et publice praelegi fecerit: 'Vestram M. in ″hoc 16
negotio religionis ex causis certis, quae V. M. nomine al-
legatae sunt, non ‴velle quidquam determinare, nec *con-
cludere posse, sed apud Pontificem Romanum pro officio
V. C. M. diligenter daturam operam de congregando
concilio generali. Quemadmodum idem latius exposi- 17
tum est ante annum in 'publico proximo conventu, qui
Spirae congregatus fuit. Ubi V. C. M. per Dominum 18
Ferdinandum, Bohemiae et Ungariae Regem, Ami-
cum et Dominum clementem nostrum, deinde per
Oratorem et Commissarios Caesareos, haec inter cae-
tera proponi fecit, quod V. C. M. intellexisset et ex-
pendisset Locum Tenentis V. C. M. in Imperio et

12. -detrectare *invertit quaedam* F. ″vos A. ‴et sine fructu F. 13. *om.* Rb. W. ″relinquamus, N. ‴potest, F. *potest, F. 14. sincerae F. ″agnoscere Vi. O. A. F. 15. *om.* 'F. ″*add.* etiam Vi. O. N. ‴*om.* -com. F. 16. quod V. C. M. in negocio hoc -ex certis causis, quae tunc allegatae-vellet- determinare, sed vellet apud Pontificem Romanum elaborare pro congregando concilio F. ″negotio hoc Vi. N. O. A. ‴vellet determinari, F. **om.* -posse, F. 17. proximo Spirensi conventu, F.

Praesidentis et Consiliariorum 'in Regimine et Legatorum ab aliis Statibus, qui Ratisbonae convenerant, deli-
19 berationem de "concilio congregando, et quod judicaret etiam V. C. M. utile esse, ut congregaretur concilium, et quia causae, quae tum tractabantur inter V. C. M. et Rom. Pontificem, vicinae essent concordiae et christianae reconciliationi, non dubitaret V. C. M., quin Rom. Pontifex adduci posset ad habendum generale concilium.
20 Ideo 'significabat se V. C. M. operam daturam, ut praefatus "Pontif. Maximus una cum V. C. M. tale generale concilium primo quoque tempore emissis literis publicandum congregare consentiret.

21 'In eventum ergo talem, quod in causa religionis dissensiones inter nos et partes amice et in caritate non fuerint compositae, tunc coram V. C. M. hic in omni obedientia nos offerimus, ex superabundanti comparituros "et causam dicturos '"in tali generali, libero et christiano concilio, de quo congregando in omnibus*Comitiis Imperialibus, quae quidem annis Imperii V. C. M. habita sunt, per Electores, Principes et reliquos Status Imperii semper concorditer actum et **congruentibus suffragiis con-
22 clusum est. Ad 'cujus etiam generalis concilii conventum, simul et ad V. C. M. in hac "longe maxima et gravissima causa jam ante etiam debito modo et in forma
23 juris '"provocavimus et appellavimus. Cui appellationi 'ad V. C. M. simul et concilium adhuc adhaeremus, neque eam per hunc vel alium tractatum (nisi causa "inter nos et partes juxta tenorem Caesareae proximae citationis amice '"in caritate composita, sedata et ad christianam concordiam reducta fuerit) deserere intendimus aut pos-
24 sumus; de quo 'hic etiam solenniter et publice protestamur.

18. Imperialis Regiminis F. "concilio generali congregando, F. congregando concilio generali, Rb. W. 20. *add.* clementer F. "Pont. Roma. F. 21. -conclusum est. *invertit quaedam* F. "*om.* '"dicturos A. -cum Vi. *conventibus -qui annis- habiti F. **magno consensu F. 22. quod concilium F. "longa N. '"*om.* -et F. 23. *om.* -conc. F. "*om.* -partes F. '"audita, et ad chr. F. 24. etiam hic publice F.

[*Pars I.*]

'Articuli Fidei praecipui.

I. ['De Deo.]

Ecclesiae magno consensu apud nos docent, decre- 1
tum Nicaenae Synodi de unitate essentiae divinae et de
tribus personis verum et sine ulla dubitatione creden-
dum esse. Videlicet quod sit 'una essentia divina, quae 2
"et appellatur et est Deus, aeternus, incorporeus, '''im-
partibilis, immensa potentia, sapientia, bonitate, *Crea-
tor et Conservator omnium rerum, visibilium et invisibi-
lium: et tamen tres 'sint personae, ejusdem essentiae et 3
potentiae, et coaeternae, Pater, Filius et Spiritus San-
ctus. Et nomine personae utuntur ea significatione, qua 4
usi sunt in hac causa scriptores ecclesiastici, ut signifi-
cet non partem aut qualitatem in alio, sed quod proprie
subsistit.

Damnant omnes haereses, contra hunc articulum ex- 5
ortas, ut Manichaeos, qui duo principia ponebant, bonum
et malum, item Valentinianos, Arianos, Eunomianos,
Mahometistas et omnes horum similes. Damnant 'et Sa- 6
mosatenos, veteres et neotericos, qui, cum tantum unam
personam esse contendant, de Verbo et "de Spiritu Sancto astute et impie rhetoricantur, quod non sint personae distinctae, sed quod Verbum significet '''verbum vocale, et Spiritus motum in rebus creatum.

II. ['De Peccato Originis.]

Item docent, quod post lapsum Adae omnes homines, 1
secundum naturam 'propagati, "nascantur '''cum peccato,
hoc est, sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, et

om. D. I. *Titulos hujus partis omnes add.* Vg. de unitate essentiae. F. 2. '*om.* D. "*om.* F. Vg. '''impatibilis A. *om. -essentiae D. 3. sunt Vi.O.D.F.6. *add.* die juden M. "*om.* H. F. '''*add.* aut mentem Dei aut certe D. N. H. II. De pecc. seu vitio orig. F. 1. *om.* A. "nascuntur H. '''in F. in

2 cum concupiscentia, quodque hic morbus, seu vitium
originis vere sit peccatum, damnans et afferens nunc
quoque aeternam mortem his, qui non 'renascuntur per
Baptismum et Spiritum Sanctum.
3 Damnant Pelagianos et alios, qui vitium originis negant esse peccatum, et ut extenuent gloriam meriti et beneficiorum Christi, disputant hominem propriis viribus 'rationis coram Deo justificari posse.

III. ['De Filio Dei.]

1 Item docent, quod Verbum, hoc est, Filius Dei, assumpserit humanam naturam in utero beatae Mariae vir-
2 ginis, 'ut sint duae naturae, divina et humana, in unitate
personae inseparabiliter conjunctae, unus Christus, vere
Deus, et vere homo, natus ex virgine Maria, vere passus,
3 crucifixus, mortuus 'et sepultus, ut "reconciliaret nobis
Patrem, et hostia esset non tantum pro culpa originis,
sed etiam pro omnibus actualibus hominum peccatis.
4 'Idem descendit "ad inferos, et vere resurrexit '"tertia
die, deinde adscendit ad coelos, ut sedeat ad dexteram Patris, *et perpetuo regnet et dominetur omnibus creaturis,
5 sanctificet credentes in ipsum, misso in corda eorum Spiritu Sancto, qui regat, consoletur ac vivificet eos, ac de-
6 fendat adversus diabolum et vim peccati. Idem Christus
palam est rediturus, ut judicet vivos et mortuos etc. juxta
Symbolum Apostolorum'.

IIII. ['De Justificatione.]

1 Item docent, quod homines non possint justificari coram Deo propriis viribus, meritis aut operibus, sed gra-
2 tis justificentur propter Christum per fidem, cum credunt
se in gratiam recipi, et peccata remitti propter Christum',
3 qui sua morte pro nostris peccatis satisfecit. Hanc fidem
imputat Deus pro justitia coram ipso. Rom. III. et IV.

V. ['De Ministerio Eccles.]

1 Ut hanc fidem consequamur, institutum est mini-

2. renascantur D. 3. *om.* Vi. III. De incarnatione verbi: F. 2. et A. 3. *om.* D. H. Rb. W. "conciliaret A. 4. item Vi. N. "ab inferis, Vi. ad inferna, F. '"*add.* a mortuis F. *at Vi. D. 6. Und werden verdampt allerley ketzereien ꝛc. M. IIII. De Just. hominum F. 2. *add.* per fidem N. *add.* *ac delevit* O. V. De Min. Evangelii. F.

sterium docendi evangelii et porrigendi sacramenta.
Nam per verbum et sacramenta, tanquam per instru- 2
menta, donatur Spiritus Sanctus, qui fidem efficit, ubi et
quando visum est Deo, in iis, qui audiunt evangelium,
scilicet quod Deus non propter nostra merita, sed pro- 3
pter Christum justificet hos, qui credunt, se propter Chri-
stum in gratiam recipi.

Damnant Anabaptistas et alios, qui sentiunt, Spiri- 4
tum Sanctum contingere sine verbo externo hominibus
per ipsorum praeparationes et opera.

VI. [De Nova Obedientia.]

Item docent, quod fides illa debeat bonos fructus pa- 1
rere, et quod oporteat bona opera, mandata a Deo, facere
propter voluntatem Dei, non ut confidamus per ea opera
justificationem coram Deo mereri. Nam remissio pecca- 2
torum et justificatio fide apprehenditur, sicut testatur et
vox Christi: [Luc. 17, 10.] Cum feceritis haec omnia, di-
cite, servi inutiles sumus. Idem docent et veteres scri- 3
ptores ecclesiastici. Ambrosius enim inquit: Hoc consti-
tutum est a Deo, ut qui credit in Christum, salvus sit, sine
opere, sola fide, gratis accipiens remissionem pecca-
torum.

VII. [De Ecclesia.]

Item docent, quod una sancta ecclesia perpetuo 1
mansura sit. Est autem ecclesia congregatio sanctorum,
in qua evangelium recte docetur et recte administran-
tur sacramenta. Et ad veram unitatem ecclesiae satis 2
est consentire de doctrina evangelii et administratione
sacramentorum. Nec necesse est ubique esse similes tra- 3
ditiones humanas, seu ritus aut ceremonias, ab homini-
bus institutas. Sicut inquit Paulus: [Eph. 4, 5, 6.] Una
fides, unum Baptisma, unus Deus et Pater omnium etc.

VIII. [Quid sit Ecclesia.]

Quanquam ecclesia proprie sit congregatio sancto- 1
rum et vere credentium: tamen, cum in hac vita multi
hypocritae et mali admixti sint, licet uti sacramentis,

2. efficiet A. "his Vi. O. N. H. F. 3. *add.* ut promissionem Sp. S. accipiamus, per fidem F. VI. De bonis operibus. F. 1. per ea opera gratiam coram Deo mereamur. H. "bona F. 3. *om.* peccatorum. D. "accipietis A. VII. *et* F. 1. pure F. "lauts des Evang. 2. *add.* de Vi. D. N. H. F. 3. seu F. "*om.* O. VIII. De Sacramentor. administratione. F.

quae per malos administrantur, juxta vocem Christi:
[Matth. 23, 2.] Sedent Scribae et Pharisaei in cathedra
2 'Mosi etc. Et sacramenta et verbum propter ordinatio-
nem et mandatum Christi 'sunt efficacia, etiamsi per ma-
los exhibeantur.
3 Damnant Donatistas et similes, qui negabant licere
uti ministerio malorum in ecclesia, et sentiebant mini-
sterium malorum inutile et inefficax esse.

IX. ['De Baptismo.]

1 De Baptismo docent, quod sit necessarius ad salu-
2 tem, quodque per Baptismum 'offeratur gratia Dei; et
quod pueri sint baptizandi, qui per Baptismum oblati Deo
"recipiantur in gratiam Dei.
3 Damnant Anabaptistas, qui improbant Baptismum
puerorum et affirmant 'pueros sine Baptismo salvos fieri.

X. ['De Coena Domini.]

1 De Coena Domini docent, quod corpus et sanguis
'Christi vere" adsint, et distribuantur '''vescentibus in
2 Coena Domini, et improbant secus docentes.

XI. ['De Confessione.]

1 De Confessione docent, quod absolutio privata in ec-
clesiis retinenda sit, quanquam in Confessione non sit ne-
2 cessaria omnium delictorum enumeratio. Est enim impos-
sibilis juxta Psalmum: [19, 13.] Delicta quis intelligit?

XII. ['De Poenitentia.]

1 De 'poenitentia docent, quod lapsis post Baptismum
contingere possit remissio peccatorum quocunque tem-
2 pore, cum convertuntur; et quod ecclesia talibus redeun-
tibus ad poenitentiam 'absolutionem impartiri debeat.
3 Constat autem poenitentia proprie his duabus parti-
4 bus: Altera est contritio 'seu terrores incussi conscien-
5 tiae agnito peccato. Altera 'est fides, quae concipitur
ex evangelio seu absolutione, et credit propter Chri-
stum remitti peccata, et consolatur conscientiam, et ex
6 terroribus liberat. Deinde sequi debent bona opera, quae
sunt fructus poenitentiae.

Moysis Vg. 2. sint Vi. IX. *et* F. 2. operatur Rb. W. "recipiuntur Vi. O. H. F. 3. *om*. N. sine Baptismo pueros Vi. O. H. F. X. *et* F. 1. Domini F. "*add*. et realiter O. *posteris curis insertum*. vnter gestalt des prots vnnd weins '''*om*. A. XI. *et* F. XII. *et* F. 1.' penitenciis D. 2. debeat absolutionem impartiri. Vi. O. D. N. H. impertiri F. Vg. 4. ceu F. 5. *om*. F.

Damnant Anabaptistas, qui negant semel justificatos 7
posse amittere Spiritum Sanctum. Item, qui conten- 8
dant quibusdam tantam perfectionem in hac vita contin-
gere, ut peccare non possint. Damnantur et Novatiani, 9
qui nolebant absolvere lapsos post Baptismum redeuntes
ad poenitentiam. Rejiciuntur et 'isti, qui non docent re- 10
missionem peccatorum per fidem contingere, sed jubent
nos mereri "gratiam per satisfactiones nostras"'.

XIII. ['De Usu Sacramentorum.]

De usu sacramentorum docent, quod sacramenta 1
instituta sint, non modo ut sint notae professionis inter
homines, sed magis ut sint signa et testimonia voluntatis
Dei erga nos, ad excitandam et confirmandam fidem in
his, qui utuntur, "proposita. Itaque utendum est sa- 2
cramentis 'ita, ut fides accedat, quae "credat promissioni-
bus, '"quae per sacramenta exhibentur et ostenduntur.
'Damnant igitur illos, qui docent, quod sacramenta 3
ex opere operato justificent, "nec docent fidem requiri
in usu sacramentorum, quae credat remitti peccata.

XIV. ['De Ordine Ecclesiastico.]

De ordine ecclesiastico docent, quod nemo debeat in ecclesia publice docere, aut sacramenta administrare, nisi rite vocatus.

XV. ['De Ritibus Ecclesiasticis.]

De ritibus ecclesiasticis docent, quod ritus illi ser- 1
vandi 'sint, qui sine peccato servari possunt, "et "prosunt
ad tranquillitatem et bonum ordinem in ecclesia, sicut
certae feriae, festa et similia.

De talibus rebus 'tamen admonentur homines, ne con- 2
scientiae onerentur, tanquam talis cultus ad salutem ne-
cessarius sit.

Admonentur etiam, quod traditiones humanae insti- 3
tutae ad placandum Deum, ad promerendam gratiam et
'satisfaciendum pro peccatis, adversentur evangelio et

10. ipsi A. "remissionem peccatorum H. '"*add.* Auch werden verworffen die jhenige, so leren, das Canonice satisfactiones not seien zu bezalung der ewigen peen, odder des fegfewers. M. XIII. *et* F. 1. promissionis D. "propositis. A. 2. *om.* H. "credit F. '"*om.* -ostenduntur. F. 3. *om.* -peccata. Vi. O. D. N. A. H. Rb. W. P. *priorem particulam ex edit. Vit. add.* F. XIV. *et* F. XV. Ecclesiae. F. 1. sunt F. "*om.* A. 2. '*om.* Rb. 3. *add.* ad Vi. O. N. F.

4 doctrinae fidei. Quare 'vota et traditiones de cibis et
diebus etc. institutae ad promerendam gratiam et satisfaciendum pro peccatis inutiles "sint et contra evangelium.

XVI. ['De Rebus Civilibus.]

1 De rebus civilibus docent, quod legitimae ordinatio-
2 nes civiles sint bona opera Dei, quod christianis liceat gerere Magistratus, exercere judicia, judicare res ex Imperatoriis et aliis praesentibus legibus, supplicia jure constituere, 'jure bellare, militare, lege contrahere, tenere proprium, "jusjurandum postulantibus Magistratibus dare, ducere uxorem, '''nubere.
3 Damnant Anabaptistas, qui interdicunt haec civilia
4 'officia christianis. 'Damnant "et illos, qui evangelicam perfectionem non collocant in timore Dei et fide, sed in deserendis civilibus officiis, quia evangelium tradit justi-
5 tiam aeternam cordis. Interim non dissipat politiam aut oeconomiam, sed maxime postulat conservare tanquam 'ordinationes Dei, et in talibus ordinationibus exercere
6 caritatem. 'Itaque necessario debent christiani obedire
7 Magistratibus suis et legibus; nisi cum 'jubent peccare, tunc "enim magis debent obedire Deo quam hominibus, '''Act. V. [29.]

XVII. ['De Christi Reditu ad Jud.]

1 Item docent, 'quod Christus apparebit "in consumma-
tione mundi ad judicandum, et mortuos omnes resuscita-
2 bit, piis et electis dabit vitam aeternam et perpetua gau-
3 dia, impios autem homines ac diabolos condemnabit, ut sine fine crucientur.
4 Damnant Anabaptistas, qui sentiunt hominibus da-
5 mnatis ac diabolis finem poenarum futurum esse. Damnant et alios, qui nunc spargunt Judaicas opiniones, quod ante resurrectionem mortuorum pii regnum mundi occupaturi sint, ubique oppressis impiis.

XVIII. ['De Libero Arbitrio.]

1 De libero arbitrio docent, quod humana voluntas

4. Clostergelübde "sunt H. F. XVI. *et* F. 2. rechte Kriege furen "jurare Vi. O. D. N. H. F. '''*om*. Rb. W. A. 3. judicia A. 4. *om*. A. "etiam Vi. O. D. N. H. A. F. 5. ordinationem Vi. D. N. 7. jubeant Rb. "*lectionem principem etiam ipse Melanchthon in prima Apologiae plagula mendam notavit.* '''*om*. H. XVII. De judicio Dei. F. 1. *om*. Rb. "am jungsten tag XVIII. *et* F.

habeat aliquam libertatem 'ad ''efficiendam civilem justitiam et deligendas res rationi subjectas. Sed non 'habet 2
vim ''sine Spiritu Sancto efficiendae justitiae Dei seu justitiae spiritualis, quia animalis homo non percipit ea, quae sunt spiritus Dei [1 Cor. 2, 14.], sed 'haec fit in cor- 3
dibus, cum ''per verbum Spiritus Sanctus concipitur. Haec 4
totidem verbis dicit Augustinus lib. III. Hypognosticon: Esse fatemur liberum arbitrium omnibus hominibus, habens quidem judicium rationis, non per quod sit idoneum in 'iis, quae ad Deum pertinent, sine Deo aut inchoare aut certe peragere: sed ''tantum in operibus vitae praesentis tam bonis, quam etiam malis. Bonis dico, quae de bono 5
naturae oriuntur, i. e. velle laborare in agro, velle manducare et bibere, velle habere amicum, velle habere indumenta, velle fabricare domum, uxorem velle ducere, pecora nutrire, artem discere diversarum rerum bonarum, vel quidquid bonum ad praesentem pertinet vitam. Quae 6
omnia non sine divino gubernaculo subsistunt, imo ex ipso et per ipsum sunt et esse coeperunt. Malis vero dico, 7
ut est, velle idolum colere, velle homicidium etc.

Damnant Pelagianos et alios, qui docent, quod sine 8
Spiritu Sancto, solis naturae viribus possimus Deum super omnia diligere. Item praecepta Dei facere, quoad substantiam actuum. Quanquam enim externa opera ali- 9
quo modo efficere natura possit, potest enim continere manus a furto, a caede: tamen interiores motus non potest efficere, ut timorem Dei, fiduciam erga Deum, castitatem, patientiam etc.

XIX. ['De Causa Peccati.]

De causa peccati docent, quod tametsi Deus creat et conservat naturam, tamen causa peccati est voluntas malorum, ''videlicet diaboli et impiorum, quae non adjuvante Deo avertit se a Deo, sicut Christus ait Joan. VIII: [44.] Cum loquitur mendacium, ex '''seipso loquitur.

XX. ['De Bonis Operibus.]

Falso accusantur nostri, quod bona opera prohi- 1

1. eusserlich erbar zu leben ''reficiendam Rb. 2. habeat H. ''one gnad hilff vnnd wirckung d. h. G. 3. hoc D. ''*om*. A. 4. his Vi. O. D. N. H. F. ''tamen Vi. 8. 9. *om*. Vi. O. D. N. H. A. F. P. XIX. *et* F. ''ut Vi. O. D. N. H. Rb. W. A. wie dan des teufels will ist vnd aller gotlosen, welcher also bald so got die handt abgethan, sy (sich M.) zum argen gewandt. '''propriis H. Rb. W. XX. De fide et bonis operibus. Vi. O. N. A. F.

2 beant. Nam scripta eorum, quae exstant de decem prae-
ceptis, et 'alia simili argumento testantur, quod utiliter
docuerint de omnibus vitae generibus et officiis, quae
genera vitae, quae opera in qualibet vocatione Deo pla-
3 ceant. De quibus rebus olim parum docebant conciona-
tores, tantum puerilia et non necessaria opera urgebant,
ut certas ferias, certa jejunia, fraternitates, peregrina-
tiones, cultus sanctorum, rosaria, monachatum et simi-
4 lia. Haec adversarii 'nostri "admoniti nunc dediscunt,
nec perinde praedicant haec '''inutilia opera, ut olim.
5 'Praeterea incipiunt fidei mentionem facere, de qua olim
6 mirum erat silentium. Docent 'nos non tantum operibus
justificari, "sed conjungunt fidem et opera, et '''dicunt,
7 nos fide et operibus justificari. Quae doctrina tolerabi-
lior est priore, et plus afferre potest consolationis, quam
vetus ipsorum doctrina.

8 Cum igitur doctrina de fide, quam oportet in eccle-
sia praecipuam esse, tam diu jacuerit ignota, quemad-
modum fateri 'omnes necesse est, de fidei justitia altissi-
mum silentium fuisse in concionibus, tantum doctrinam
operum versatam esse in "ecclesiis, nostri de fide sic ad-
monuerunt ecclesias:

9 Principio, quod opera nostra non 'possint reconci-
liare Deum, aut mereri remissionem peccatorum et gra-
tiam "et justificationem, sed hanc tantum fide '''conse-
quimur, credentes, quod propter Christum recipiamur in
gratiam, qui solus *positus est Mediator et Propitiatorium,
10 [1 Tim. 2, 5.] per quem reconcilietur Pater. Itaque qui
confidit, operibus se mereri gratiam, 'is aspernatur Chri-
sti meritum et gratiam, et quaerit sine Christo humanis
viribus viam ad Deum, cum Christus de se dixerit: [Jo.
14, 6.] Ego sum via, veritas et vita.

11 Haec doctrina 'de fide ubique in Paulo tractatur,
"Ephes. II: [8.] Gratia salvi facti estis per fidem, et hoc
non ex vobis, Dei donum est, non ex operibus '''etc.

2. alio Vg. similia argumenta A. 4. *om.* D. adm. jam Rb. W. "jam adm. F. '''puerilia Rb. 5ss. *Totum exinde caput accuratius exposuit* 𝔐. *lat. fere consentit* 𝔓. 5. Incipiunt etiam Vi. O. D. N. F. 6. interim A. "*om.* -justificari Rb. W. '''docent Vi. D. 8. *om.* Rb. "ecclesia Rb. W. 9. possent Rb. W. "*om.* -just. Vi. O. D. N. A. F. '''consequuntur D. *assequimur Rb. W. '*om.* Rb. 10. et Rb. W. 11. fidei F. "Eph. I. Gal. II. F. '''ne quis glorietur. Vi. D. *om.* W.

Et ne quis 'cavilletur, a nobis novam Pauli interpre- 12
tationem excogitari, tota haec causa habet testimonia
patrum. Nam Augustinus multis voluminibus defendit 13
gratiam et justitiam fidei contra merita operum'. Et si- 14
milia docet Ambrosius de vocatione gentium, 'et alibi.
Sic enim inquit de vocatione gentium: Vilesceret redem-
ptio sanguinis Christi, nec misericordiae Dei humano-
rum operum praerogativa "succumberet, si justificatio,
quae fit per gratiam, meritis praecedentibus deberetur,
ut non munus largientis, sed merces esset operantis.

Quanquam autem haec doctrina contemnitur ab im- 15
peritis, tamen experiuntur piae 'ac pavidae conscientiae,
plurimum eam consolationis afferre, quia conscientiae
non possunt reddi tranquillae per ulla "opera, sed tantum
fide, cum certo statuunt, quod propter Christum '''ha-
beant placatum Deum. Quemadmodum Paulus docet 16
Rom. V: [1.] Justificati per fidem, pacem habemus apud
Deum. Tota haec doctrina ad illud certamen perterre- 17
factae conscientiae referenda est, nec sine illo certamine
intelligi potest. Quare male 'judicant de ea re "homines 18
imperiti et profani, qui christianam justitiam nihil esse
somniant, nisi civilem et philosophicam justitiam.

Olim vexabantur conscientiae doctrina operum, non 19
audiebant ex evangelio consolationem. Quosdam con- 20
scientia expulit in desertum, in monasteria, sperantes ibi
se gratiam mereturos 'esse per vitam monasticam. Alii 21
alia excogitaverunt opera ad promerendam gratiam et
satisfaciendum pro peccatis. Ideo magnopere fuit opus, 22
hanc doctrinam de fide in Christum tradere et 'renovare,
ne deesset consolatio pavidis conscientiis, sed scirent
fide in Christum apprehendi gratiam et remissionem pec-
catorum "et justificationem.

Admonentur etiam homines, quod hic nomen fi- 23

12. videatur cavillari posse F. 13. *add.* wie sein ganz Buch de spiritu et litera ausweiset P. 14. *om.* -gentium Rb. W. A. "succumbit Vi. D. 15. et Vi. O. F. "*add.* bona F. '''habeat F. 18. de ea judicant Rb. W. "*om* F. 20. *om.* F. 22. revocare A. "*om.* -justif. Vi. O. D. N. A. F.

dei non 'significet tantum historiae notitiam, qualis est
"in impiis et "diabolo, sed 'significet fidem, quae credit
non tantum historiam, sed etiam effectum historiae, videlicet hunc articulum, remissionem peccatorum, *quod videlicet per Christum habeamus gratiam, justitiam et remissionem peccatorum.

24 'Jam qui scit, se per Christum habere propitium Patrem, is vere novit Deum, scit, se ei curae esse, invo-
25 cat eum; "denique non est sine Deo, sicut gentes. Nam
diaboli et impii non possunt 'hunc articulum credere, remissionem peccatorum. Ideo Deum tanquam hostem oderunt, non invocant eum, nihil boni ab eo exspectant.
26 Augustinus etiam de fidei nomine hoc modo admonet lectorem, et docet in Scripturis nomen fidei accipi non pro notitia, qualis est 'in impiis, sed pro fiducia, quae consolatur et erigit perterrefactas mentes.

27 Praeterea docent nostri, quod necesse sit bona opera facere, non ut confidamus per ea gratiam mereri, sed
28 propter voluntatem Dei. Tantum fide apprehenditur re-
29 missio peccatorum ac gratia. Et quia per fidem accipitur
Spiritus Sanctus, jam corda renovantur et 'induunt no-
30 vos affectus, ut parere bona opera possint. Sic enim' ait
Ambrosius: Fides bonae voluntatis et justae actionis ge-
31 nitrix est. Nam humanae vires, sine Spiritu Sancto,
plenae sunt impiis affectibus, et sunt imbecilliores, quam
32 ut bona opera possint efficere coram Deo. Ad haec, sunt
in potestate diaboli, qui impellit homines ad varia pecca-
33 ta, ad impias opiniones, ad manifesta scelera. Quemadmodum est 'videre in philosophis, qui et ipsi conati honeste vivere, tamen id non potuerunt efficere, sed con-
34 taminati sunt multis manifestis sceleribus. Talis est imbecillitas hominis, cum est sine fide et 'sine Spiritu Sancto, "et tantum humanis viribus se gubernat.

35 Hinc facile apparet, hanc doctrinam non esse accu-

23. significat Vi. O. D. N. A. F. "add. et N. Rb. A. '"add. in W. N. *om. peccatorum. Rb. 24. item N. "deinde O. 25. om. D. 26. om. N. 29. inducunt F. 30. om. F. 33. om. A. 34. om. Vi. O. D. N. A. F. "sed F.

sandam, quod bona opera prohibeat, sed multo magis
laudandam, quod 'ostendit, "quomodo bona opera facere
'"possimus. Nam sine fide nullo modo potest humana na- 36
tura primi aut secundi praecepti opera facere. Sine fide 37
non invocat Deum, 'a Deo nihil exspectat, non tolerat
crucem, sed quaerit humana praesidia, confidit humanis
praesidiis. Ita regnant in corde omnes cupiditates et hu- 38
mana consilia, cum abest fides et fiducia erga Deum.
Quare et Christus dixit: Sine me nihil potestis facere, 39
Joan. XV. [5.] Et ecclesia canit: Sine 'tuo numine ni- 40
hil est in homine, "nihil est innoxium.

XXI. ['De cultu Sanctorum.]'

De cultu sanctorum docent, quod memoria sancto- 1
rum proponi potest, ut imitemur fidem eorum et bona
opera juxta vocationem; ut Caesar imitari potest exem-
plum 'Davidis in bello gerendo ad depellendos Turcas
"a" patria. Nam uterque Rex est. Sed Scriptura non do- 2
cet invocare sanctos, seu petere auxilium a Sanctis:
quia unum Christum nobis proponit Mediatorem, 'Propi-
tiatorium, Pontificem et Intercessorem. Hic invocan- 3
dus est, et promisit, se exauditurum esse preces no-
stras, et hunc cultum maxime probat, videlicet ut in-
vocetur in omnibus afflictionibus. '1 Joan. II: [1.] Si 4
quis peccat, " habemus advocatum apud Deum '"etc.

XXII.

Haec fere summa est 'doctrinae apud nos, in qua 1
"cerni potest, nihil'"inesse, quod discrepet a Scripturis,
vel ab ecclesia catholica, vel ab ecclesia romana, qua-
tenus ex scriptoribus *nota est. Quod cum ita sit, in-
clementer judicant isti, qui nostros pro haereticis haberi
postulant. 'Sed dissensio est de quibusdam abusibus, qui 2
sine "certa auctoritate in ecclesias irrepserunt, in
quibus etiam si '"qua esset dissimilitudo, tamen de-
cebat haec lenitas Episcopos, ut propter confessio-
nem, quam modo recensuimus, tolerarent nostros,

35. ostendat F. "quod A. '"possumus Vi. Rb. A. 37. nihil a Deo exsp. Vi. O. D. N. F. 40. suo W. "*om.* -inn. Vi. D. XXI. *et* F. 1. David Vi. O. D. N. A. F. "*om.* H. 2. propitiatorem D. F. 4. *om.* -etc. H. "habeamus F. '"Jesum iustum [Christum D.] qui est propitiatio pro pecc. nostris, neque solum nostris, sed et totius mundi. Vi. D. XXII. 1. doctrina W. F. "discerni O. '"esse F. **add.* nobis Vi. O. D. N. H. A. F. 2. Tota dissensio est de paucis quibusd. Vi. O. D. N. H. A. F. "*om.* H. '"quid non conveniret H.

quia 'ne 'canones 'quidem tam duri sunt, ut eosdem ritus ubique esse postulent, neque similes unquam omnium
3 ecclesiarum ritus fuerunt. Quanquam apud nos 'magna
4 ex parte veteres ritus "diligenter servantur. Falsa enim calumnia est, quod omnes ceremoniae, omnia vetera
5 instituta in ecclesiis nostris 'aboleantur. Verum publica querela fuit, abusus quosdam in vulgaribus 'ritibus haerere. Hi "quia non poterant bona conscientia '''probari, aliqua ex parte correcti sunt.

[*Pars II.*]

Articuli in quibus recensentur abusus mutati.

1 Cum 'ecclesiae apud nos de nullo articulo fidei "dissentiant ab ecclesia Catholica, tantum paucos quosdam abusus '''omittant, qui novi sunt et contra voluntatem canonum *vitio temporum recepti, rogamus, ut Caesarea Majestas clementer audiat, et quid sit mutatum, et quae fuerint causae, quo minus coactus sit populus il-
2 los abusus contra conscientiam observare. Nec habeat fidem Caesarea Majestas istis, qui, 'ut inflamment odia hominum adversus nostros, miras calumnias spargunt
3 in populum. Hoc modo irritatis animis bonorum virorum initio praebuerunt occasionem huic dissidio, et eadem
4 arte conantur nunc augere discordias. Nam Caesarea Majestas haud dubie comperiet tolerabiliorem esse formam et doctrinae et ceremoniarum apud nos, quam qualem
5 homines iniqui et malevoli describunt. 'Porro veritas ex vulgi rumoribus *aut maledictis inimicorum colligi "non
6 potest. Facile autem hoc 'judicari potest, nihil magis prodesse ad dignitatem ceremoniarum conservandam et alendam reverentiam "ac pietatem in populo, quam si ceremoniae rite fiant in ecclesiis.

'nec 'canones Rb. 3. *om.* -parte H. "serventur F. retinentur H. 4. abolentur Vi. D. 5. rebus F. "*om.* -probari D. qui A. '''retineri H.
P. II. *add.* et primum de utraque Specie. F. 1. ecclesia Rb. "dissentiat Rb. '''omittat Rb. **om.* -temp. A. 2. inflammant A. 5. Neque "*om.* Vi. O. D. N. A. F. 6. indicari A. "et O.

I. 'De utraque specie.

Laicis datur utraque species sacramenti in Coena 1
Domini, quia hic mos habet mandatum Domini Matth.
XXVI: [27.] Bibite ex hoc omnes. Ubi manifeste 'prae- 2
cepit "Christus, de '"poculo ut omnes bibant; et ne quis 3
possit cavillari, quod hoc ad sacerdotes tantum perti-
neat, Paulus ad Corinth. [1 C. 11, 26.] exemplum reci-
tat, in quo apparet, totam ecclesiam utraque specie usam
esse. Et diu mansit hic mos in ecclesia, nec constat, 4
quando aut quo auctore' mutatus sit, "tametsi Cardinalis
Cusanus recitet, quando sit approbatus. Cyprianus ali- 5
quot locis testatur, populo sanguinem datum esse. 'Idem 6
testatur Hieronymus, qui ait, sacerdotes "Eucharistiae
ministrant, et sanguinem Christi '"populis dividunt. Imo 7
Gelasius 'Papa mandat, ne dividatur sacramentum, Dist.
II. de Consecratione, cap. Comperimus. Tantum consue- 8
tudo non ita vetus aliud 'habet. Constat autem, quod 9
consuetudo contra mandata Dei introducta non sit pro-
banda, ut 'testantur canones, Dist. VIII. cap. Veritate,
cum sequentibus. Haec vero consuetudo non solum con- 10
tra Scripturam, sed etiam contra veteres canones et
exemplum ecclesiae recepta est. Quare 'si qui malue- 11
runt utraque specie "sacramenti uti, non fuerunt cogen-
di, ut aliter facerent cum offensione conscientiae.

Et quia divisio sacramenti non convenit cum insti- 12
tutione Christi, solet apud nos omitti processio, quae
hactenus fieri solita est.

II. De conjugio sacerdotum.

Publica querela fuit de' exemplis sacerdotum, "qui 1
non continebant. Quam ob causam et Pius Papa di- 2
xisse fertur, fuisse aliquas causas, cur ademptum
sit sacerdotibus conjugium, sed multo majores esse

I. *om.* F. 2. praecipit Vi. O. D. N. W. A. "*om.* A. '"populo N. 4. *add.* primum Vi. O. D. N. F. "*om.* M. 6. Item F. "Eucharistiam O. F. '"populo O. D. 7. *om.* D. 8. habeat N. 9. testatur Canon F. 11. hi "*om.* O. II. 1. *add.* malis Vi. O. D. N. F. "quia Vi. D. N.

3 causas, cur reddi debeat; sic enim scribit Platina. Cum
igitur sacerdotes apud nos publica illa scandala vitare
vellent, duxerunt uxores, 'ac docuerunt, quod "liceat
4 ipsis contrahere matrimonium. Primum, "quia Paulus di-
cit: [1 Cor. 7, 2.] Unusquisque habeat uxorem suam pro-
pter fornicationem. Item: [9.] Melius "est nubere, quam
5 uri. Secundo, Christus inquit: [Mtth. 19, 12.] Non omnes
capiunt verbum hoc; ubi docet, non omnes homines ad
caelibatum idoneos esse, quia Deus creavit 'hominem "ad
6 procreationem, Genes. I. [28.] Nec est humanae potesta-
tis, sine singulari dono et opere Dei creationem mutare.
7 Igitur qui non sunt idonei ad caelibatum, debent con-
8 trahere matrimonium. Nam mandatum Dei et ordinatio-
nem Dei nulla lex humana, nullum votum tollere potest.
9 Ex his causis docent sacerdotes, sibi 'licere uxores du-
10 cere. Constat etiam, in ecclesia veteri sacerdotes fuisse
11 maritos. Nam et Paulus ait, [1 Tim. 3, 2.] Episcopum
12 eligendum esse, qui sit maritus. Et in Germania pri-
mum ante annos quadringentos sacerdotes vi coacti sunt
ad caelibatum, 'qui quidem adeo adversati sunt, ut Ar-
chiepiscopus Moguntinus, publicaturus edictum Rom.
Pontificis de ea re, paene ab iratis sacerdotibus per tu-
13 multum oppressus sit. Et res gesta est tam inciviliter, ut
non solum in posterum conjugia prohiberentur, sed etiam
praesentia, contra omnia jura divina et humana, contra
ipsos etiam canones, factos non solum a Pontificibus,
sed a laudatissimis Synodis, distraherentur.

14 Et cum senescente mundo paulatim 'natura humana
fiat imbecillior, convenit prospicere, ne plura vitia
15 serpant in Germaniam. Porro Deus instituit conju-
16 gium, ut esset remedium humanae infirmitatis. Ipsi
canones veterem rigorem interdum posterioribus tem-
poribus propter imbecillitatem hominum laxandum
esse 'dicunt, quod optandum est, ut fiat et in hoc

3. et Vi. F. "liceret D. 4. quod Vi. "*om.* D. 5. homines W. "Menlein vnnd freulein. 9. licuisse V. O. D. N. F. 12. quem Vg. 14. nostra humana vita A. 16. ducunt Vg.

negotio. 'Ac "videntur ecclesiis aliquando defuturi "Pa- 17
stores, si diutius prohibeatur conjugium.

Cum autem exstet mandatum Dei, cum mos eccle- 18
siae 'notus sit, cum impurus caelibatus plurima pariat
scandala, adulteria et alia scelera, digna animadversione
boni Magistratus: tamen mirum est, nulla in re majo-
rem exerceri saevitiam, quam adversus conjugium sacer-
dotum. Deus 'praecepit honore afficere conjugium. 19
Leges in omnibus rebuspublicis bene constitutis, etiam 20
apud Ethnicos, maximis honoribus ornaverunt. At nunc 21
capitalibus 'poenis excruciantur, "et quidem sacerdotes,
contra canonum voluntatem, nullam aliam ob causam,
nisi propter conjugium. Paulus vocat doctrinam daemo- 22
niorum, quae prohibet conjugium, 1 Timoth. IV. [3.]
Id facile nunc intelligi potest, cum talibus suppliciis pro- 23
hibitio conjugii defenditur.

Sicut autem nulla lex humana potest mandatum Dei 24
tollere, ita nec votum potest tollere mandatum Dei.
Proinde etiam Cyprianus suadet, ut mulieres nubant, 25
quae non servant promissam castitatem. Verba ejus sunt
haec, lib. I'. epistola XI: Si autem perseverare nolunt,
aut non possunt, melius est, ut nubant, quam "ut in
ignem deliciis suis cadant; certe nullum fratribus aut
sororibus scandalum faciant. Et aequitate quadam utun- 26
tur 'ipsi canones erga hos, qui ante justam aetatem "vo-
verunt, quomodo fere hactenus fieri consuevit.

III. De Missa.

Falso accusantur ecclesiae nostrae, quod missam 1
aboleant, retinetur 'enim missa apud nos, et summa
reverentia celebratur. Servantur et usitatae ceremoniae 2
fere omnes, praeterquam quod Latinis 'cantionibus ad-
miscentur alicubi Germanicae, quae additae sunt ad
docendum populum. Nam ad hoc 'unum opus est 3

17. Videntur enim A. F. "videatur ne W. '"add. sint W. 18. vetus A. 19. praecipit D. F. Vg. 21. om. D. "Sacerdotes et quidem F. 25. add. Epistolarum Vi. O. H. N. A. F. "om. Vi. N. W 26. om. Vi. O. N. A. F. "voverant N. III. 1. etiam Vi. 2. concionibus A. 3. praecipue Vi. D. N. A. F. furnemlich dortzu

4 ceremoniis, ut doceant imperitos. Et 'non modo Pau-
lus "praecipit [1 Cor. 14.] '"uti lingua intellecta populo
in ecclesia, *sed etiam ita constitutum est humano jure.
5 'Assuefit populus, ut una "utantur sacramento, '"si
qui *sunt idonei, id **quoque auget reverentiam ac reli-
6 gionem publicarum ceremoniarum. Nulli enim admit-
7 tuntur, nisi antea explorati'. 'Admonentur etiam homi-
nes de dignitate et usu sacramenti, quantam consola-
tionem afferat pavidis conscientiis, ut discant Deo cre-
8 dere, et omnia bona a Deo exspectare et petere. Hic cul-
tus delectat Deum, talis usus sacramenti alit pietatem
9 erga Deum. Itaque non videntur apud adversarios mis-
sae majore religione fieri, quam apud nos.
10 Constat autem hanc 'quoque publicam et longe ma-
ximam querelam omnium bonorum virorum diu fuisse,
quod missae turpiter profanarentur, "collatae ad quae-
11 stum. Neque enim obscurum est, quam late pateat hic
abusus in omnibus templis, 'a 'qualibus celebrentur mis-
sae, tantum propter mercedem "aut stipendium, quam
12 multi contra '"interdictum canonum celebrent. Paulus
autem graviter minatur his, qui indigne tractant Eu-
charistiam, cum ait: [1 Cor. 11, 27.] Qui ederit pa-
nem 'hunc, aut biberit calicem Domini indigne, reus
13 erit corporis et sanguinis Domini. Itaque cum apud nos
admonerentur sacerdotes de hoc peccato, 'desierunt apud
nos privatae missae, cum fere nullae privatae missae
nisi quaestus causa fierent.
14 Neque ignoraverunt hos abusus Episcopi, qui si
correxissent eos in tempore, minus nunc esset dis-
15 sensionum. Antea sua dissimulatione multa vitia passi
16 sunt in ecclesiam serpere. Nunc 'sero incipiunt queri
de calamitatibus ecclesiae, cum hic tumultus non ali-
unde sumpserit occasionem, quam ex illis abusibus, qui
tam manifesti erant, ut tolerari amplius non possent.
17 Magnaedissensiones de missa, de sacramento 'exstiterunt.

4. *om.* F. "praecepit W. '"in ecclesia uti *om. -jure F. 5. Assuescit Vi. O. N. A. F. "utatur Vi. O. A. '"ii A. *sint F. **quod O. 6. *add.* atque [et D.] auditi. Vi. O. D. N. F. 7. *add.* atque antea A. 10. *om.* Vi. D. F. "*add.* turpiter A. 11. ut A. "et F. '"edictum F. 12. *om.* F. 13. defecerunt A. 16. vere A. F. 17. exortae sunt. Rb. W.

'Fortasse dat poenas "orbis tam'"diuturnae profanatio- 18
nis missarum, quam in *ecclesiis tot saeculis toleraverunt
isti, qui emendare et poterant et debebant. Nam in 19
Decalogo scriptum est: [Exod. 20, 7.] Qui Dei nomine
abutitur, 'non erit impunitus. 'At ab initio mundi nulla 20
res divina ita videtur unquam ad quaestum collata fuisse,
ut missa.

Accessit opinio, quae auxit privatas missas 'in infi- 21
nitum, videlicet quod Christus sua passione satisfecerit
pro peccato originis, et instituerit missam, in qua fieret
oblatio pro quotidianis delictis, mortalibus et venialibus.
Hinc manavit publica opinio, quod missa sit opus delens 22
peccata vivorum et mortuorum ex opere operato. Hic 23
'coeptum"est disputari, utrum una missa, dicta pro plu-
ribus, tantundem'"valeat, quantum singulae pro singulis.
Haec disputatio peperit istam infinitam multitudinem
missarum.

De his 'opinionibus nostri admonuerunt, quod dis- 24
sentiant a Scripturis Sanctis, et laedant gloriam passio-
nis Christi. Nam passio Christi fuit oblatio et satisfactio, 25
non solum pro culpa originis, sed etiam pro omnibus re-
liquis peccatis, 'ut ad Hebraeos [10, 10.] scriptum est: 26
Sanctificati sumus per oblationem 'Jesu Christi semel.
Item: [10,14.] Una 'oblatione consummavit in perpetuum 27
sanctificatos".

Item, Scriptura docet, nos coram Deo justificari per 28
fidem in Christum, 'cum credimus, nobis remitti peccata
propter Christum. Jam si missa delet peccata vivorum 29
et mortuorum ex opere operato, contingit justificatio ex
opere 'missarum, non ex fide, quod Scriptura non patitur.

Sed Christus jubet [Luc. 22, 19.] facere in sui memo- 30
riam, quare missa instituta est, ut fides in 'iis, qui utun-
tur sacramento, recordetur, quae beneficia accipiat per
Christum, et erigat et consoletur pavidam conscientiam.
Nam id est meminisse Christi, beneficia meminisse, ac sen- 31

18. Fortassis ideo ut daret poenas F. "*om.* Vi. D. '"longae Vi. O. D. N. W. A. longe F. *ecclesia Vi. O. N. F. 19. *add.* ille D. 20. et O. F. 21. *om.* D. 23. cöepit Rb. W. "*om.* O. '"valeret Vi. O. H. F. 24. omnibus Vi. 26. *add.* corporis Vi. 27. oblatio D. "*add.* Es ist ain vnerhort Newigkait in der kirchen leeren, Das Ch. todt solte allain fur die Erbsund vnd sonst nicht, auch ꝛc. P. 28. *om.* Chr. F. 29. missae Vi. O. N. F. 30. his Vi. N. F. 31. *om.* D.

32 tire, quod vere exhibeantur nobis. Nec satis est historiam recordari, quia hanc etiam Judaei et impii recor-
33 dari possunt. Est igitur ad hoc facienda missa, ut ibi porrigatur sacramentum his, quibus opus est consolatione, sicut Ambrosius ait: Quia semper pecco, semper debeo accipere medicinam.

34 Cum autem missa sit talis communicatio sacramenti, servatur apud nos una communis missa singulis feriis atque aliis etiam diebus, si qui sacramento velint uti, ubi
35 porrigitur sacramentum his, qui petunt. Neque hic mos in ecclesia novus est, nam veteres ante Gregorium non faciunt mentionem privatae missae, de communi missa
36 plurimum loquuntur. Chrysostomus ait: Sacerdotem quotidie stare ad altare, et alios ad communionem ac-
37 cersere, alios arcere. Et ex canonibus veteribus apparet, unum aliquem celebrasse missam, a quo reliqui Pre-
38 sbyteri et Diaconi sumpserunt corpus Domini. Sic enim sonant verba Canonis Nicaeni: Accipiant Diaconi secundum ordinem post Presbyteros ab Episcopo vel a Pre-
39 sbytero sacram communionem. Et Paulus [1 Cor. 11,33.] de communione jubet, ut alii alios exspectent, ut fiat communis participatio.

40 Postquam igitur missa apud nos habet exemplum ecclesiae, ex Scriptura et Patribus, confidimus improbari eam non posse, maxime cum publicae ceremoniae magna ex parte similes usitatis serventur; tantum numerus missarum est dissimilis, quem propter maximos
41 et manifestos abusus certe moderari prodesset. Nam olim etiam in ecclesiis frequentissimis non fiebat quotidie missa, ut testatur Historia Tripartita lib. IX. cap. XXXVIII: Rursus autem in Alexandria quarta et sexta feria Scripturae leguntur, easque doctores interpretantur, et omnia fiunt praeter solennem oblationis morem.

32. hujus A. 33. iis Vi. O. A. *add.* sanctus F. 34. Dieweil nun die Messe nit Ain Opffer ist fur andere lebentige oder todte, jre sunde wegk zunemen, Sondern iis O. A. 35. ecclesiis Rb. 36. Sacerdotes Vi. *om.* O. 37. sumpserint O. 38. *om.* O. Rb. W. 40. Scripturis O. 41. ne quidem ubique fiebat Rb. W. *om.* Rb. W. oblationem. Vg.

IV. De Confessione.

Confessio in ecclesiis apud nos non est abolita, non 1
enim solet porrigi corpus Domini, nisi antea exploratis
et absolutis. Et docetur populus 'diligentissime de fide 2
absolutionis, de qua ante haec tempora magnum erat si-
lentium. Docentur homines, ut absolutionem 'plurimi fa- 3
ciant, quia sit vox "Dei et mandato Dei pronuntietur.
Ornatur potestas clavium, et commemoratur, quantam 4
consolationem 'afferat perterrefactis conscientiis, et quod
requirat Deus fidem, ut illi absolutioni tanquam voci"
de coelo sonanti '''credamus, et quod illa fides in Chri-
stum vere consequatur et accipiat remissionem peccato-
rum. Antea immodice extollebantur satisfactiones: fidei 5
'et meriti Christi ac justitiae fidei nulla fiebat mentio;
quare "in hac parte minime sunt culpandae ecclesiae
'''nostrae. Nam hoc etiam adversarii 'tribuere nobis" co- 6
guntur, quod doctrina de poenitentia diligentissime a
'''nostris tractata ac *patefacta sit.

Sed de confessione docent, quod enumeratio delicto- 7
rum non sit necessaria, nec sint onerandae conscientiae
cura 'enumerandi omnia delicta, quia impossibile est
omnia delicta recitare, ut testatur Psalmus: [19, 13.]
Delicta quis "intelligit? 'Item "Jeremias: [17, 9.] Pra- 8
vum est cor hominis et inscrutabile. Quod si nulla pec- 9
cata nisi recitata remitterentur, nunquam adquiescere
conscientiae possent, quia plurima peccata neque vident,
neque meminisse 'possunt. Testantur et veteres scripto- 10
res enumerationem' non esse necessariam. Nam in De- 11
cretis 'citatur Chrysostomus, qui "sic ait: Non tibi dico,
'''ut te prodas in publicum, neque apud alios te accuses, sed
obedire te volo Prophetae dicenti: Revela ante Deum viam
tuam. Ergo tua confitere peccata *apud Deum, verum ju-
dicem, **cum oratione. Delicta tua pronuntia non lingua,

2. fidelissime F. 3. magni D. "domini D. 4. offerat A. "*add.* dei O. gottes ſtimme '''confidamus O. 5. *add.* vero F. Vg. "*om.* O. '''*om.* A. 6. *add.* nostri O. "*om.* Rb. W. '''nobis F. *et F. 7. numerandi N. "intelligat F. 8. et Rb. "*om.* N. 9. possent Rb. 10. *add.* illam Vi. O. D. N. F. 11. testatur N. "*add.* super epistola ad hebreos O. '''*om.* Rb. *coram Deo D. **cum oratione delicta F.

12 sed conscientiae tuae memoria etc. Et Glossa de poeni-
tentia. Dist. 'V. Cap. Consideret, fatetur humani juris
13 "esse confessionem. Verum confessio, 'cum propter ma-
ximum absolutionis beneficium, tum propter alias con-
scientiarum utilitates apud nos retinetur.

V. De Discrimine Ciborum.

1 Publica persuasio fuit non tantum vulgi, sed etiam
docentium in ecclesiis, quod discrimina ciborum et si-
miles 'traditiones "humanae'"sint opera utilia ad prome-
2 rendam gratiam et satisfactoria pro peccatis. Et quod
sic senserit mundus, 'apparet ex eo, "quia quotidie insti-
tuebantur novae ceremoniae, novi ordines, novae fe-
riae, nova jejunia, et doctores in templis exigebant
haec opera tanquam necessarium cultum ad promeren-
dam gratiam, et vehementer terrebant conscientias, si
3 quid omitterent. Ex hac persuasione de traditionibus
multa incommoda 'in "ecclesia secuta sunt.
4 'Primo, obscurata"est doctrina de gratia et justitia
fidei, quae est praecipua pars evangelii, et quam ma-
xime oportet'"exstare et eminere in ecclesia, ut meri-
tum Christi bene cognoscatur, et fides, quae credit re-
mitti peccata propter Christum, longe *supra opera **col-
5 locetur. Quare et Paulus in hunc locum maxime incum-
bit, legem et traditiones humanas removet, ut ostendat
justitiam christianam aliud quiddam esse, quam hujus-
modi opera, videlicet fidem, quae credit 'peccata 'gratis
6 'remitti propter Christum. 'At haec doctrina Pauli paene
tota oppressa est per traditiones, quae pepererunt opi-
nionem, quod per discrimina ciborum et similes cultus
7 oporteat mereri gratiam et justitiam. In poenitentia nulla
mentio fiebat de fide, tantum haec opera satisfactoria'pro-
ponebantur, in his "videbatur poenitentia tota consistere.
8 Secundo, hae traditiones obscuraverunt praecepta

12. IV. Vg. *falso*. "*add.* non D. 13. tum Vi. Rb. V. 1. *om.* D. "hominum O. '"sunt Vi. 2. patet Rb. "quod O. 3. *om.* F. 'ecclesia Rb. "ecclesiis A. 4. Primum N. Rb. W. "erat N. '"existere Vi. O. D. N. A. F. *super F. ***add.* et supra omnes cultus alios Rb. W. 5. nos propter Christum recipi in gratiam Rb. W. 6. *om.* F. Ad. Rb. 7. exponebantur F. "putabatur F.

Dei, quia traditiones longe praeferebantur praeceptis Dei,
christianismus totus putabatur esse observatio 'certarum
feriarum, rituum, jejuniorum, vestitus. Hae observatio- 9
nes erant in possessione honestissimi tituli, quod 'essent
"vita spiritualis et vita perfecta. Interim mandata Dei 10
'juxta vocationem nullam laudem habebant, quod pater-
familias educabat sobolem, quod mater pariebat, quod
Princeps regebat rempublicam, haec "putabantur '''esse
opera mundana *et imperfecta et longe deteriora illis
splendidis observationibus. Et hic error valde 'crucia- 11
vit pias conscientias, "quae dolebant se teneri '''imperfecto
vitae genere, in conjugio, in *Magistratibus, aut aliis
functionibus civilibus, mirabantur monachos et similes, et
false putabant illorum observationes Deo gratiores esse.

Tertio, traditiones attulerunt magna pericula con- 12
scientiis, quia impossibile erat omnes traditiones 'serva-
re, et tamen homines arbitrabantur has observationes
necessarios esse cultus. Gerson scribit, multos incidisse 13
in desperationem, quosdam 'etiam sibi mortem conscivis-
se, "quia '''senserant, se non posse satisfacere traditioni-
bus, et interim consolationem nullam de justitia fidei et
de gratia audierant.

Videmus Summistas et theologos 'colligere traditio- 14
nes, et quaerere "ἐπιεικείας, ut levent conscientias, non
satis tamen expediunt, sed interdum magis injiciunt la-
queos conscientiis. Et in colligendis traditionibus ita 15
fuerunt occupatae scholae et conciones, ut non vacave-
rit attingere Scripturam, et quaerere utiliorem doctri-
nam de fide, de cruce, de spe, de dignitate civilium re-
rum, de consolatione conscientiarum in arduis tentatio-
nibus. Itaque Gerson et alii quidam theologi graviter 16
questi sunt, se his rixis traditionum impediri, quo mi-
nus versari 'possent in meliore genere doctrinae. Et 17
Augustinus vetat onerare conscientias hujusmodi ob-

8. certa Vi. 9. esset O. N. A. "*om.* O. 10. ſo jder nach ſeinem beruefſ zuthun ſchuldig "putabant A. '''*om.* O. Rb. **om.* O. 11. excruciavit D. "*om.* Rb. W. '''*add.* in A. *Magistratu W. 12. observare Rb. W. *om.* -observatt. D. 13. *om.* O. "qui Vi. O. N. '''senserunt Rb. 14. eligere A. zuſamen zu ziehen "Epikias O. N. A. Epikeias Vi. *επειιιας* F. equitet P. M. billigkait X. 16. possint A.

servationibus, et prudenter admonet Januarium, ut sciat eas indifferenter observandas esse; sic enim loquitur.

18 'Quare nostri non debent videri hanc causam temere
attigisse, aut odio Episcoporum, ut quidam falso suspi-
19 cantur. Magna necessitas fuit, de illis erroribus, qui nati
erant ex traditionibus male intellectis, admonere eccle-
20 sias. Nam evangelium cogit' urgere "doctrinam in ec-
clesiis de gratia et justitia fidei, quae tamen intelligi non
potest, si '''putent homines se mereri gratiam per obser-
vationes ab ipsis electas.

21 Sic igitur docuerunt, quod per observationem tra-
ditionum humanarum non 'possimus gratiam mereri, aut
"justificari, quare non est sentiendum, quod hujusmodi
observationes sint '''necessarius cultus.

22 Addunt testimonia ex Scriptura. Christus Mtth. XV.
[3.] excusat Apostolos, qui non 'servaverant usitatam
traditionem, quae tamen videbatur de "re '''non illicita, sed
media esse, et habere cognationem cum baptismatibus
legis; *et dicit: [9.] Frustra colunt me mandatis homi-
23 num. Igitur non exigit cultum inutilem. Et paulo post
addit: [11.] Omne quod intrat 'in os, non "inquinat ho-
24 minem. Item Roma. XIV: [17.] Regnum Dei non est 'esca
25 aut potus. Coloss. II: [16.] Nemo judicet vos 'in cibo,
26 "potu, 'sabbato aut die festo. 'Item: [20 sq.] Si mortui
estis cum Christo ab elementis mundi, quare tanquam vi-
ventes in mundo decreta facitis? ne attingas, ne gustes,
27 ne contrectes. Actor. XV. [10.] ait Petrus: Quare ten-
tatis Deum, imponentes jugum super 'cervices "discipulo-
rum, quod neque nos neque patres nostri portare potui-
mus, sed per gratiam Domini nostri Jesu Christi credi-
28 mus salvari, quemadmodum et illi. Hic vetat Petrus one-
rare conscientias pluribus ritibus sive 'Mosi, sive aliis.

20. in ecclesiis urgere Vi. O. D. N. F. in ecclesia Rb. W. "*om.* D. '''putant F. 21. possumus Vi. D. Rb. "satisfacere pro peccatis Vi. O. D. N. A. F. '''necessarii F. 22. servaverunt Vi. O. D. Rb. "remedio Rb. W. '''*om.* -sed Vi. O. D. N. A. F. *dicit autem F. 23. per Rb. W. "coinquinat Vi. O. D. N. F. 25. ex F. "*om.* Rb. 26. *om.* -contrectes. Vi. O. D. N. A. F. P. M. 27. cervicem O. "apostolorum Vi. 28. Mosis Vg.

Et 1 Timoth. IV. [1. 3.] vocat prohibitionem cibo- 29
rum 'doctrinam daemoniorum, quia pugnat cum evange-
lio talia opera instituere aut facere, ut per ea mereamur
gratiam, aut quod non possit exsistere "christianismus
sine tali cultu.

Hic objiciunt adversarii, quod nostri prohibeant di- 30
sciplinam et mortificationem carnis, sicut Jovinianus.
Verum aliud 'deprehendetur ex scriptis nostrorum. Sem- 31
per enim docuerunt de cruce, quod christianos oporteat
tolerare afflictiones. Haec est vera, 'seria "et non simu- 32
lata mortificatio, variis '''afflictionibus exerceri et cruci-
figi cum Christo.

Insuper docent, quod quilibet christianus debeat se 33
corporali disciplina 'aut corporalibus exercitiis et labori-
bus sic exercere et coërcere, ne saturitas aut desidia ex-
stimulet ad peccandum, non ut per illa exercitia "merea-
mur '''gratiam, *aut satisfaciamus pro peccatis. Et hanc 34
corporalem disciplinam 'oportet semper urgere, non solum
paucis "et "constitutis diebus. Sicut Christus 'praecipit: 35
[Luc. 21, 34.] Cavete, ne "corpora vestra graventur cra-
pula. '''Item: [Mtth. 17, 21.] Hoc genus daemoniorum non 36
ejicitur nisi jejunio et oratione. Et Paulus ait: [1 Cor. 9, 37
27.] Castigo corpus meum, 'et redigo in servitutem. Ubi 38
clare ostendit, se ideo castigare corpus, non ut per eam
disciplinam mereatur 'remissionem peccatorum, sed ut
corpus habeat obnoxium et idoneum ad res spirituales et
ad faciendum officium juxta vocationem suam. Itaque 39
non damnantur ipsa jejunia, sed traditiones, quae certos
'dies, 'certos cibos praescribunt, cum periculo conscien-
tiae, tanquam istiusmodi opera sint necessarius cultus.

Servantur tamen apud nos pleraeque traditiones, 40
'quae conducunt ad hoc, ut res ordine geratur in eccle-
sia; ut ordo lectionum in missa et praecipuae feriae. Sed 41
interim 'homines admonentur, quod talis cultus non justi-
ficet coram Deo, et quod non sit ponendum peccatum

29. doctrinas Vi. D. N. Rb. W. "christiana justicia Vi. O. D. N. Rb. W. humana justicia F. 31. deprehenditur O. Vg. 32. 'add. et O. D. N. A. F. "om. A. '''add. scilicet O. 33. seu Rb. W. "mereantur D. '''remissionem peccatorum F. *om. F. 34. oporteat A. "om. D. 35. praecepit Rb. "corda O. Rb. W. '''add. etc. O. 37. ut redigam D. 38. remissio D. 39. om. D. 40. ut ordo lectionum in missa, feriae etc. quae conducunt ad hoc, ut res ordine geratur in ecc. Vi. O. D. N. *aliter trajiciunt* A. F. 41. admonentur homines Vi. O. D. N. F.

42 in talibus rebus, si omittantur sine scandalo. Haec liber-
43 tas in ritibus 'humanis non fuit ignota patribus. Nam in
Oriente alio tempore 'servaverunt Pascha quam Romae,
et cum Romani propter hanc "dissimilitudinem accusa-
rent Orientem schismatis, admoniti sunt ab aliis, tales
44 '''mores non oportere ubique similes esse. Et Irenaeus
inquit: Dissonantia jejunii fidei consonantiam non sol-
vit; 'sicut et Dist. XII. Gregorius Papa significat, talem
45 dissimilitudinem non laedere unitatem ecclesiae. Et in
Historia Tripartita lib. 'nono multa colliguntur exempla
dissimilium rituum, et recitantur haec verba: Mens Apo-
stolorum fuit, non de diebus festis sancire, sed praedi-
care bonam "conversationem et pietatem.

VI. De Votis 'Monachorum.

1 Quid de votis monachorum apud nos doceatur, me-
lius 'intelliget, si quis meminerit, qualis status fuerit
monasteriorum, quam multa contra "canones '''in '''ipsis
2 monasteriis quotidie fiebant. Augustini tempore erant
libera collegia, postea, 'corrupta disciplina, ubique ad-
dita sunt vota, ut tanquam excogitato carcere disciplina
3 restitueretur. Additae sunt 'paulatim supra vota aliae
4 multae observationes. Et haec vincula multis ante ju-
5 stam aetatem contra canones injecta sunt. Multi inci-
derunt errore in hoc vitae genus, quibus etiamsi non
deessent 'anni, tamen judicium de suis viribus defuit.
6 'Qui sic irretiti erant, cogebantur manere, etiamsi qui-
7 dam beneficio canonum liberari possent. Et hoc ac-
cidit magis etiam in monasteriis virginum, quam
monachorum, cum sexui imbecilliori magis parcen-
8 dum esset. Hic rigor displicuit multis bonis viris ante
haec tempora, qui videbant puellas et adolescentes
in monasteria detrudi propter victum, 'videbant,
"quam infeliciter succederet hoc consilium, quae

42. *om.* O. 43. servabatur F. "dissimulationem A. '''*om.* D. 44. *om.* W. 45. IX. A. F. Vg. "conservationem N. glaub vnd lieb. VI. monasticis Rb. W. 1. intelligit O. "*add.* ipsos F. '''*om.* F. 2. ubique corrupta disciplina, addita F. 3. *om.* O. 5. animi O. 6. *Totius deinde ac VII. capitis secundas operas probat* M. *latina magis conspirant cum* D. 8. *om.* O. D. "*add.* et O.

scandala pareret, quos laqueos conscientiis injiceret. Do- 9
lebant auctoritatem canonum in re periculosissima omni-
no negligi et contemni.

Ad haec mala accedebat talis persuasio de votis, 10
'quam constat etiam olim displicuisse ''ipsis monachis, si
qui paulo cordatiores fuerunt. 'Docebant vota paria esse 11
Baptismo, ''docebant se hoc vitae genere mereri remissio-
nem peccatorum et justificationem coram Deo. 'Imo ad- 12
debant'', vitam monasticam non tantum justitiam mere-
ri coram Deo, sed amplius etiam, quia servaret non mo-
do praecepta, sed etiam consilia evangelica.

Ita persuadebant monasticam professionem longe 'me- 13
liorem esse Baptismo, vitam monasticam plus mereri, quam
vitam Magistratuum, ''vitam Pastorum et similium, qui in
mandatis Dei sine '''factitiis religionibus suae vocationi
serviunt. Nihil horum negari potest, exstant enim in li- 14
bris eorum.

Quid fiebat 'postea in monasteriis? Olim erant scho- 15
lae ''sacrarum literarum et aliarum disciplinarum, quae
sunt utiles ecclesiae, et sumebantur inde Pastores et
Episcopi: nunc alia res est; nihil '''opus est recitare nota.
Olim ad 'discendum conveniebant: nunc fingunt institu- 16
tum esse vitae genus ad promerendam gratiam et justi-
tiam; imo praedicant esse statum perfectionis, et longe
praeferunt omnibus aliis vitae generibus a Deo ordinatis.

Haec 'ideo ''recitavimus nihil odiose exaggerantes, ut 17
melius intelligi '''posset de hac re doctrina nostrorum.
Primum de his, qui 'matrimonia contrahunt, sic docent 18
''apud nos, quod '''liceat omnibus, qui non sunt idonei ad cae-
libatum, contrahere matrimonium, quia vota non pos-
sunt ordinationem ac *mandatum Dei tollere. Est autem 19
'hoc mandatum Dei: [1 Cor. 7, 2.] Propter fornica-
tionem habeat unusquisque uxorem suam. Neque man- 20

9. *om.* O. 10. quod F. ''monachis ipsis Vi. O. D. N. F. 11. dicebant O. D. N. A. F. ''dicebant F. 12 *om.* -Deo A. ''*add.* amplius Vi. O. D. N. F. 13. praestantiorem Rb. W. ''om. Rb. W. '''fictitiis F. 15. praeterea F. ''*om.* A. '''*add.* enim Vi. O. D. W. 16. docendum N. die schrifft lernet P. 17. igitur W. ''recitamus W. A. '''possit N. 18. matrimonio D. F. ''*om.* -nos Rb. W. '''licet Rb. *mandata Rb. 19. *om.* N.

datum' solum, sed 'etiam creatio et ordinatio Dei cogit hos ad conjugium, ''qui sine singulari Dei opere non sunt excepti, juxta illud: [Gen. 2, 18.] Non est bonum homini
21 esse solum. Igitur non peccant 'isti, qui obtemperant
22 huic mandato et ordinationi Dei. Quid potest contra haec opponi? Exaggeret aliquis obligationem voti, quantum 'volet, tamen non poterit efficere, ut votum tollat mandatum Dei.

23 'Canones docent, in omni voto jus superioris excipi: quare multo minus haec vota contra mandata Dei valent.

24 'Quod si obligatio votorum nullas ''haberet causas, '''cur mutari possit: nec romani Pontifices dispensassent, neque enim licet homini obligationem, quae simpliciter
25 est juris divini, rescindere. Sed prudenter judicaverunt romani Pontifices aequitatem in hac obligatione adhibendam esse. Ideo saepe de votis dispensasse leguntur.
26 Nota est' historia de Rege Arragonum, revocato ex monasterio, ''et exstant exempla nostri temporis.

27 Deinde, 'cur ''obligationem exaggerant adversarii seu '''effectum voti, cum interim de ipsa voti natura sileant, quod debet esse in re *possibili, quod debet esse vo-
28 luntarium, sponte et consulto conceptum. At quomodo sit in potestate hominis perpetua castitas, non est igno-
29 tum. Et quotusquisque sponte et 'consulto vovit? Puellae et adolescentes, priusquam judicare possunt, persua-
30 dentur ad vovendum, interdum etiam coguntur. Quare non est aequum tam rigide de obligatione disputare, cum omnes fateantur contra voti naturam esse, quod non sponte, quod inconsulto 'admittitur.

31 Plerique canones rescindunt 'vota ante annum XV. contracta, quia ante illam aetatem non videtur tantum esse judicii, ut de perpetua vita constitui ''pos-
32 sit. Alius canon, plus concedens hominum imbecillitati,

'*om.* Vi. ''quia N. A. 21. *om.* Vi. O. D. N. F. 22. valet O. 23. '*om.* -v. 49. O. 24. *om.* -possit Rb. ''*add.* alias F. '''ut Vi. N. A. 26. *add.* enim Rb. ''*om.* A. -temporis. N. Nec desunt F. 27. *om.* A. ''exaggerant obl. F. '''effectu F. **ex operarum vitio* possibi 29. consilio F. 30. permittitur. Rb. 31. votum D. ''posset. D.

addit annos aliquot, vetat 'enim ante annum XVIII. vo-
tum "fieri. Sed 'utrum sequemur, maxima pars habet ex- 33
cusationem, cur monasteria "deserant, quia plurimi ante
hanc aetatem voverunt.

Postremo, etiamsi voti violatio reprehendi posset, ta- 34
men non videtur statim sequi, quod conjugia talium per-
sonarum dissolvenda sint. Nam Augustinus negat debere 35
dissolvi, 'XXVII. quaest. I. Cap. Nuptiarum; cujus non
est levis auctoritas, "etiamsi alii postea aliter '"senserunt.

Quanquam autem mandatum Dei 'de conjugio videa- 36
tur plerosque liberare a votis, tamen afferunt "nostri et
aliam rationem de votis, quod sint irrita, quia omnis cul-
tus Dei, ab hominibus sine mandato Dei institutus et ele-
ctus ad promerendam '"justificationem *et *gratiam,
impius est, sicut Christus ait: [Mtth. 15, 9.] Frustra co-
lunt me mandatis hominum. Et Paulus ubique docet, ju- 37
stitiam non esse quaerendam ex nostris observationibus
et cultibus, qui sint 'excogitati ab hominibus, sed contin-
gere eam per fidem credentibus, se recipi in gratiam a
"Deo propter Christum.

Constat autem monachos docuisse, quod 'factitiae re- 38
ligiones satisfaciant pro peccatis, mereantur gratiam et
iustificationem. "Quid hoc est aliud, quam de gloria
Christi detrahere, et obscurare ac negare justitiam fidei?
Sequitur igitur, ista vota usitata impios cultus fuisse, 39
quare 'sunt irrita. Nam votum impium et factum contra 40
mandata Dei non valet, neque enim debet votum vincu-
lum esse iniquitatis, ut canon dicit.

Paulus 'dicit: [Gal. 5, 4.] Evacuati estis a Christo, qui 41
in lege justificamini, a gratia excidistis. Ergo etiam, qui 42
votis justificari volunt, evacuantur a Christo, 'et a gratia
excidunt. Nam 'et "hi, qui votis tribuunt justificationem, 43
tribuunt propriis operibus hoc, quod proprie ad gloriam
'"Christi pertinet. Neque vero negari potest, quin monachi 44
'docuerint, se per vota et "observationes suas justificari et

om. "facere. Rb. W. 33. unum A. "deseraret Vi. 35. XXVIII. Quaest. Cap. F. *falso.* "tametsi N. '"judicaverunt. Rb. W. 36. conjugii D. "nobis Vi. N. nobis afferunt F. '"gratiam et just. Vi. F. **om.* Vg. 37. sunt Vi. D. N. F. "domino Rb. 38. fictitiae F. "Was ist nu das anders denn ihr Möncherey an Christus stad setzen M. 39. sint Vi. 41. ait Rb. W. 42. nam Vi. 43. *om.* Vi. D. A. F. "ii A. *om.* F. '"Dei D. 44. docuerunt F. "operationes F.

mereri remissionem peccatorum, imo affinxerunt absur-
45 diora, 'dixerunt se aliis mutuari sua opera. Haec si quis
velit odiose exaggerare, quam multa 'possit colligere,
46 quorum jam ipsos monachos pudet. Ad haec persuase-
runt hominibus, 'facticias religiones esse statum chri-
47 stianae perfectionis. Annon est hoc justificationem tri-
48 buere operibus? Non est leve scandalum in ecclesia, 'po-
pulo proponere certum cultum ab hominibus excogita-
tum sine mandato Dei, et docere, quod talis cultus justi-
ficet homines: quia justitia fidei, quam maxime oportet
tradi in ecclesia, obscuratur, "cum illae mirificae reli-
giones angelorum, simulatio paupertatis et humilitatis,
et caelibatus '"effunduntur oculis hominum.

49 Praeterea 'obscurantur praecepta Dei et verus cultus
Dei, cum audiunt "homines, solos monachos esse in statu
perfectionis, quia perfectio '"christiana est serio timere
Deum, et rursus concipere magnam fidem, et confidere
propter Christum, quod habeamus Deum placatum, pe-
tere a Deo, et certo exspectare auxilium in omnibus rebus
gerendis, juxta vocationem; interim foris diligenter fa-
50 cere bona opera, et servire vocationi. In his rebus est
vera perfectio et verus cultus Dei, non est in caelibatu,
51 aut mendicitate, aut 'veste sordida. 'Verum populus con-
cipit multas perniciosas opiniones ex illis falsis "praeconiis
52 vitae monasticae. Audit sine modo laudari caelibatum:
ideo cum offensione conscientiae versatur in conjugio.
53 Audit solos mendicos 'esse perfectos: ideo cum offensione
54 conscientiae "retinet possessiones, negotiatur. Audit
consilium evangelicum 'esse de non vendicando; ideo alii
in privata vita non verentur "ulcisci, audiunt '"enim
55 *consilium esse, non praeceptum. 'Alii omnes Magistra-
tus et "civilia officia judicant indigna esse christianis.'"

56 Leguntur exempla hominum, qui deserto conju-

'gloriati sunt Rb. W. 45. posset Vi. 46. fictitias F. 48. *om.* Vi. Seltzamen Engel gaistlichkeit P. '"offenduntur D. F. offundunt W. effunduntur A. 49. obscurant Rb. W. "*om.* F. '"*ex operarum vitio* christaina 50. schwartzen oder grawen kappen P. 51. itaque Rb. W. "praeconibus F. 53. perfectos esse Vi. O. D. N. F. "reddit D. 54. *om.* F. "indulgere cupiditati vindictae N. A. '"nam A. *prohiberi vindictam consilio, non praecepto. Alii etiam magis errant, qui omnes Mag. omnia civ. A. 55. Alii contra magis etiam errant, qui Rb. W. etiam magis errant, quia F. Nach gezieme den Christen gar nit, auch nit der Oberkait P. "*add.* omnia. F. '"et cum consilio evang. pugnare. F.

gio, deserta reipublicae administratione, abdiderunt se
in monasteria. Id vocabant fugere ex mundo, et quae- 57
rere vitae genus, quod Deo magis placeret, nec vide-
bant, Deo serviendum esse in illis mandatis, *quae ipse
tradidit, non in mandatis, quae sunt excogitata ab homi-
nibus. Bonum et perfectum vitae genus est, quod habet 58
mandatum Dei. De his rebus necesse est admonere ho- 59
mines. Et ante haec tempora reprehendit Gerson errorem 60
monachorum de perfectione, et testatur, suis tempori-
bus novam vocem fuisse, quod vita monastica sit status
perfectionis.

Tam multae impiae opiniones haerent in votis, quod 61
justificent, quod sint perfectio christiana, quod servent
consilia et praecepta, quod habeant opera supereroga-
tionis. Haec omnia cum sint falsa et inania, faciunt vota 62
irrita.

VII. De Potestate Ecclesiastica.

Magnae disputationes fuerunt de potestate Episco- 1
porum, in quibus nonnulli incommode commiscuerunt
potestatem ecclesiasticam et potestatem gladii. Et ex 2
hac confusione maxima bella, maximi motus exstiterunt,
dum Pontifices, freti potestate clavium, non solum no-
vos cultus instituerunt, reservatione casuum, violentis ex-
communicationibus conscientias oneraverunt, sed etiam
regna mundi transferre et Imperatoribus adimere impe-
rium conati sunt. Haec vitia multo ante reprehenderunt 3
in ecclesia homines pii et eruditi. Itaque nostri ad con- 4
solandas conscientias coacti sunt ostendere discrimen ec-
clesiasticae potestatis et potestatis gladii et docuerunt
utramque propter mandatum Dei religiose veneran-
dam et honore afficiendam esse, tanquam summa Dei be-
neficia in terris.

Sic autem sentiunt, potestatem clavium seu potesta- 5

57. mundum Rb. W. "*add.* sanctum F. '"*om.* placeret F. *om.* mandatis Vi. Rb. W. 59. admoneri Vi. F. 60. suo tempore F. "*add.* hanc F. 61. *add.* monachi F. 62. sunt A. VII. Von der Bischouen gewalt. 1. *add.* olim F. "*om.* Vi. incommodi A. '"weltliche gewalt M. 2. die Bischouen P. der Bäpst M. "enecaverunt A. 4. docendas Rb. W. "*om.* Vi.

tem Episcoporum, juxta evangelium, potestatem 'esse
"seu mandatum '"Dei praedicandi evangelii, remittendi
6 et retinendi peccata, et administrandi sacramenta. Nam
cum hoc mandato Christus mittit Apostolos: [Jo. 20,
21 sqq.] Sicut misit me Pater, ita 'et ego mitto vos. Accipite Spiritum Sanctum: quorum remiseritis peccata,
remittuntur eis, et quorum "retinueritis peccata, re-
7 tenta sunt. Marc. XVI: [15.] 'Ite, praedicate evangelium omni creaturae etc.
8 Haec potestas tantum exercetur docendo seu praedicando verbum, et porrigendo sacramenta, vel multis vel
singulis juxta vocationem, quia 'conceduntur non res
corporales, sed res aeternae, justitia aeterna, Spiritus
9 Sanctus, vita aeterna. Haec non possunt contingere nisi
per ministerium verbi et sacramentorum, sicut Paulus
dicit: [Rom. 1, 16.] Evangelium est potentia Dei ad sa-
10 lutem omni credenti. Itaque cum 'potestas ecclesiastica
'concedat res aeternas, et tantum exerceatur per ministerium verbi: non impedit politicam administrationem; "sicut ars canendi nihil impedit politicam ad-
11 ministrationem. Nam politica administratio versatur
circa alias res, quam evangelium: Magistratus defendit
non mentes, sed corpora et res corporales adversus manifestas injurias, et coërcet homines gladio et corporalibus poenis, 'ut justitiam civilem et pacem "retineat.
12 Non 'igitur commiscendae sunt potestates ecclesiastica et civilis: ecclesiastica suum mandatum habet
13 evangelii docendi "et administrandi sacramenta. Non
irrumpat in alienum officium, non transferat regna mundi, non abroget leges Magistratuum, non tollat legitimam obedientiam, non impediat judicia de ullis civilibus
ordinationibus aut contractibus, 'non praescribat leges
14 Magistratibus de forma reipublicae; sicut dicit
Christus: [Jo. 18, 36.] Regnum meum non est de
15 hoc mundo. Item: [Luc. 12, 14.] Quis constituit
16 me judicem aut divisorem 'super vos? 'Et Paulus
ait Philip. III: [20.] Nostra politia in coelis est.

add. Dei N. "et D. '"*om.* O. 6. *om.* F. "remiseritis A. 7. Item O. 8. non conceduntur Vi. O. D. 10. *add.* omnis Vi. "*om.* -administt. O. D. N. 11. *om.* Rb. W. "retineant. Ev. defendit mentes adv. impias opiniones, adv. diabolum, et mortem aet. F. 12. ergo D. "*om.* F. 13. aut N. 15. supra Vi. N. A. 16. *om.* Vi. O. D. F.

2 Corinth. X: [4.] Arma militiae nostrae non sunt carna- 17
lia, sed potentia Dei ad destruendas cogitationes etc.
Ad hunc modum discernunt nostri utriusque potestatis 18
officia, et jubent utramque honore afficere et agnoscere,
utramque Dei donum et ′beneficium esse.

Si quam habent Episcopi potestatem gladii, hanc 19
non habent ′Episcopi ex mandato evangelii, sed jure hu-
mano donatam a Regibus et Imperatoribus, ″ad admini-
strationem civilem suorum bonorum. Haec interim alia
functio est, quam ministerium evangelii.‴

Cum igitur de jurisdictione Episcoporum quaeritur, 20
discerni debet imperium ab ecclesiastica jurisdictione.
Porro ′secundum evangelium, seu, ut loquuntur, de jure 21
divino, nulla jurisdictio competit Episcopis, ″ut ″Episco-
pis, hoc est, ‴his, quibus est commissum ministerium
verbi et sacramentorum, nisi remittere peccata, *item,
cognoscere doctrinam, et doctrinam ab evangelio dissen-
tientem rejicere, et impios, quorum nota est impietas,
excludere a communione ecclesiae, sine vi humana, sed
verbo. Hic necessario et de jure divino debent eis eccle- 22
siae praestare obedientiam, juxta illud: [Luc. 10, 16.]
Qui vos audit, me audit.

Verum cum aliquid contra evangelium docent aut 23
statuunt, tunc habent ecclesiae mandatum Dei, quod obe-
dientiam prohibet, Mtth. VII: [15.] Cavete a Pseudo-
prophetis. Gal. I: [8.] Si angelus de coelo aliud evan- 24
gelium evangelizaverit, anathema sit. 2 Corinth. XIII: 25
[8.] Non possumus aliquid contra veritatem, sed pro ve-
ritate. Item: [10.] Data est nobis potestas ad aedificatio- 26
nem, non ad destructionem. Sic et canones praecipiunt, 27
II. q. VII. Cap. Sacerdotes, et Cap. Oves. Et Augustinus 28
contra Petiliani Epistolam inquit: Nec catholicis Episco-
pis consentiendum est, sicubi forte falluntur, aut contra
′canonicas Dei Scripturas aliquid sentiunt.

Si quam habent aliam ′vel potestatem, ′vel juris- 29
dictionem in cognoscendis certis causis, videlicet

18. officium D. 19. ut Ep. mand. Vi. O. D. N. F. ″*om*. D. Rb. ‴*add.* Semper autem docuerunt nostri, ut seditiones prohiberent, legitimam possessionem bonorum et imperii apud quoscunque vel Episcopos vel civiles Magistratus non ledere conscientiam, quia legitima divisio rerum et imperiorum non est contra Ev. Apostoli erant piscatores, Lucas fuit medicus, Paulus erat textor. Hae artes

matrimonii, aut decimarum etc., hanc habent humano
jure, ubi cessantibus Ordinariis coguntur Principes, vel
inviti, ″suis subditis jus dicere, ut pax retineatur.
30 Praeter haec disputatur, utrum Episcopi ′seu ′Pasto-
res habeant jus instituendi ceremonias in ″ecclesia, et
leges de cibis, feriis, gradibus‴ministrorum, seu *ordi-
31 nibus etc. condendi. Hoc jus qui tribuunt Episcopis, al-
legant ′testimonium : [Jo. 16, 12.] Adhuc multa habeo vo-
bis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem
venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem verita-
32 tem. Allegant etiam exemplum Apostolorum, qui prohi-
33 buerunt abstinere a ′sanguine ′et suffocato. Allegant
Sabbatum mutatum in diem Dominicum, contra Decalo-
gum ut videtur. Nec ullum exemplum magis jactatur,
quam mutatio Sabbati. Magnam contendunt ecclesiae po-
testatem esse, quod dispensaverit de praecepto Decalogi.
34 Sed de hac quaestione nostri sic docent, quod Epi-
scopi non ′habent potestatem ″statuendi aliquid contra
evangelium, ut supra ostensum est. ‴Docent idem Ca-
35 nones IX. Distin*. Porro contra Scripturam est, ′tradi-
tiones condere ′aut ′exigere, ut per ″eam observationem
satisfaciamus pro peccatis, aut mereamur ‴gratiam *et
36 *justitiam. Laeditur enim gloria meriti Christi, cum ta-
libus observationibus ′conamur mereri justificationem.
37 Constat autem, propter hanc persuasionem in ecclesia
paene in infinitum crevisse traditiones, oppressa interim
doctrina de fide ′ et justitia fidei, quia subinde plures fe-
riae factae sunt, jejunia indicta, ceremoniae novae, ″novi
honores sanctorum instituti sunt, quia arbitrabantur se
38 auctores talium rerum his operibus mereri gratiam. Sic
olim creverunt canones poenitentiales, quorum adhuc in
satisfactionibus vestigia ′quaedam videmus.
39 Item, auctores traditionum faciunt contra mandatum

bona consc. retineri poterant, tametsi res erant aliae quam offici-
um docendi. Ita res est alia imperium, alia officium docendi Ev. Ne-
que tamen illa imperii possessio ledit consc. sicut quilibet pastor pot-
est tenere proprium alius plus alio. Est enim mandatum Ev., ut Ecc.
suppeditent honestum victum Pastoribus, sed oportet Pastores ita ver-
sari in administratione rerum, ut non omittant officium docendi. Ita
oportebat et Episcopos meminisse officii episcopalis, et non tantum
gubernare imperia, quanquam difficile est utrique rei pariter servire.
O. A. 21. *om.* -divino A. *om.* N. ‴*om.* Vi. O. **om.* -et F. 28. canones
Dei Rb. 29. sive Vi. O. D. F.

″retinendae publicae pacis causa, subd. F. 30. *om.* Vi. O. D. ″ec-

Dei, cum collocant peccatum in cibis, in diebus et si-
milibus rebus, et onerant ecclesiam servitute legis, quasi
oporteat apud christianos ad promerendam justificatio-
nem cultum esse similem Levitico, cujus ordinationem
commiserit Deus Apostolis et Episcopis; sic enim scri-
bunt quidam. Et videntur Pontifices aliqua ex parte ex- 40
emplo legis Mosaicae decepti esse. Hinc sunt illa onera, 41
quod peccatum mortale sit, etiam sine offensione aliorum,
in feriis laborare manibus, quod sit peccatum mortale
omittere horas canonicas, quod certi cibi polluant con-
scientiam, quod jejunia sint opera placantia Deum,
quod peccatum in casu reservato non possit remitti, nisi
accesserit auctoritas reservantis, cum quidem ipsi ca-
nones non de reservatione culpae, sed de reservatione
poenae ecclesiasticae loquantur.

Unde habent jus Episcopi has traditiones imponendi 42
ecclesiis ad illaqueandas conscientias? cum Petrus [Act.
15, 10.] vetet imponere jugum discipulis, cum Paulus
[2 Cor. 13, 10.] dicat, potestatem ipsis datam esse ad
aedificationem, non ad destructionem. Cur igitur augent
peccata per has traditiones?

Verum exstant clara testimonia, quae prohibent con- 43
dere tales traditiones ad promerendam gratiam, aut tan-
quam necessarias ad salutem. Paulus Colos. II.: [16.] 44
Nemo vos judicet in cibo, potu, parte diei festi, novilu-
nio aut Sabbatis. Item: [20.] Si mortui estis cum Christo 45
ab elementis mundi, quare tanquam viventes in mundo
decreta facitis? non attingas, non gustes, non contrectes;
quae omnia pereunt usu, et sunt mandata et doctrinae ho-
minum, quae habent speciem sapientiae. Item, ad Titum 46
[1, 14.] aperte prohibet traditiones: Non attendentes
Judaicis fabulis et mandatis hominum aversantium
veritatem. Et Christus Mtth. XV. [14.] inquit de his, 47
qui exigunt traditiones: Sinite illos, coeci sunt et duces
coecorum. Et improbat tales cultos: [13.] Omnis planta- 48

clesiis D. '''ministeriorum D. *ordinum D. 31. illud Vi. 32. *om*. N. 34. habeant Vi. A. F. ''constituendi Vi. O. D. N. F. '''idem doc. Vi. O. D. N. F. **add*. per totum Vi. O. D. N. A. F.; d. ganze Neundte Dist. P. Dist. IX. M. 35. *om*. F. ''earum Vi. O. N. A. '''justificari F. **om*. Vi. O. N. A. F. 36. justificari nos sentimus. F. 37, ac Vi. O. ''ordines novi F. 38. *om*. A.

om. Vi. O. N. D. F. ''feriis D. 41. quod certi cibi-, quod jejunia-, quod peccatum mortale sit F. ''*add*. non naturae, sed afflictiva Vi. O. D. N. F. '''*om*. Vi. O. D. N. A. F. **add*. hic F. 42. tales Rb. W. 43. *om*. N.

tio, quam non plantavit Pater meus coelestis, eradicabitur.
49 Si jus habent Episcopi 'onerandi ecclesias infinitis
traditionibus et illaqueandi conscientias, cur toties
prohibet Scriptura ''condere et audire '''traditiones?
cur vocat eas [1 Tim. 4, 1.] doctrinas daemoniorum? *num
50 frustra haec praemonuit Spiritus **Sanctus? Relinquitur 'igitur, cum ordinationes institutae tanquam necessariae, aut cum opinione promerendae ''gratiae, pugnent
cum evangelio, quod non liceat ullis Episcopis tales cul-
51 tus instituere aut '''exigere. Necesse est enim in ecclesiis retineri doctrinam de libertate christiana, quod non sit necessaria servitus legis ad justificationem; sicut in Galatis scriptum est: [5, 1.] Nolite iterum jugo servitu-
52 tis subjici. Necesse est retineri praecipuum evangelii locum, quod gratiam per fidem in Christum 'gratis consequamur, non propter certas observationes, ''aut propter cultus ab hominibus institutos.
53 Quid igitur sentiendum est de die Dominico et similibus ritibus templorum? Ad haec respondent, quod liceat Episcopis seu Pastoribus facere ordinationes, ut res ordine gerantur in ecclesia, non ut per illas 'mereamur gratiam, aut satisfaciamus pro 'peccatis, aut obligentur conscientiae, ut judicent esse necessarios cultus, ''ac sentiant se peccare, cum sine offensione aliorum violant.
54 Sic Paulus ordinat, [1 Cor. 11, 15.] ut in congregatione mulieres velent capita, [1 Cor. 14, 30.] 'ut ordine audiantur in ecclesia interpretes etc.
55 'Tales ordinationes convenit ecclesias propter caritatem et tranquillitatem ''servare eatenus, ne '''alius alium offendat, *ut ordine et sine tumultu omnia fiant in
56 ecclesiis. Verum ita, ne conscientiae onerentur, ut ducant res esse necessarias ad salutem, ac judicent se peccare, cum violant eas sine 'aliorum 'offensione, sicut nemo dixerit peccare mulierem, quae in 'publicum non velato capite procedit, sine offensione 'hominum.

''placandum Deum Rb. W. 44. *om.* D. 45. *om.* A. ''quia Rb. W. 46. *om.* F. ''*om.* -traditiones F. '''attendas Rb. W.

49. talibus tr. oner. consc. F. ''*om.* -aud. Rb. W. et aud. F. '''*add.* novas F. *non Rb. W. tum A. ***om.* O. 50. ergo D. ''justificationis F. '''*add.* tanq. necessarios F. 52. *om.* F. ''per F. 53. *om.* -aut F. ''*om.* -violant. F. 54. et F. 55. Talibus ordinationibus F. ''*add.* obtemperare easque F. '''alii offendant alios F. **add.* sed F. 56. scandalo F.

'Talis est observatio diei Dominici, Paschatis, 'Pente- 57
costes et similium feriarum et rituum. Nam qui judicant 58
ecclesiae auctoritate pro Sabbato institutam esse diei
Dominici observationem tanquam necessariam, 'longe
errant. Scriptura abrogavit Sabbatum, 'quae docet 59
omnes ceremonias Mōsaicas post revelatum evangelium
omitti posse. Et tamen quia opus erat constituere cer- 60
tum diem, ut sciret populus, quando convenire 'deberet,
apparet ecclesiam ei rei destinàsse diem Dominicum,
"qui ob hanc quoque causam videtur magis '"placuisse,
ut haberent homines exemplum christianae libertatis, et
scirent, nec Sabbati nec alterius diei observationem ne-
cessariam esse.

Exstant prodigiosae disputationes de mutatione legis, 61
de ceremoniis novae legis, de mutatione Sabbati, quae
omnes ortae sunt ex falsa persuasione, quod oporteat in
ecclesia cultum esse similem Levitico, et quod Christus
commiserit 'Apostolis et Episcopis excogitare novas ce-
remonias, quae "sint ad salutem necessariae. Hi errores 62
serpserunt in ecclesiam, cum justitia fidei non satis clare
doceretur. 'Aliqui disputant, diei Dominici observatio- 63
nem non quidem juris divini esse, sed quasi juris divini;
praescribunt de feriis, quatenus liceat operari. Hujus- 64
modi disputationes quid sunt 'aliud, "nisi laquei con-
scientiarum? Quanquam enim conentur '"epikeizare
traditiones, tamen nunquam potest aequitas deprehendi,
donec *manet opinio necessitatis, quam manere necesse
est, ubi** ignorantur justitia fidei et libertas christiana.

Apostoli jusserunt abstinere a sanguine', quis nunc 65
observat? neque tamen peccant, qui non observant, quia
ne ipsi quidem Apostoli voluerunt "onerare conscientias
tali servitute, sed ad tempus prohibuerunt propter
scandalum. 'Est enim perpetua voluntas evangelii 66
consideranda in decreto. Vix ulli canones servantur 67

57. *om.* D. 58. non recte sentiunt. F. 59. non ecclesia. Nam post revelatum ev. omnes cerem. Mos. omitti possunt. F. 60. debeat Vi. O. "quia F. '"*add.* quoque Vi. 61. episc. et app. D. "sunt F. 63. aliquid D. Alii F. 64. *om.* Vi. aliquid W. "quam F. '"epikizare D. A. F. Epikeisere Rb. epiikeizare Vg. *maneat Vi. **ignoratur Vi. O. N. Rb. A. 65. *add.* suffocato D. etc. F. "onerari D. 66. man muß achtung haben in dieser satzung auf das hauptstück Chr. Lere, das durch diese Decrett nicht

accurate, et multi quotidie exolescunt apud illos 'etiam,
68 qui "diligentissime defendunt traditiones. Nec potest
conscientiis consuli, nisi haec aequitas servetur, ut sciamus' eos sine opinione necessitatis servari, nec laedi conscientias, etiamsi "traditiones'"exolescant.

69 Facile autem possent Episcopi 'legitimam obedientiam retinere, si non urgerent servare traditiones, quae
70 bona conscientia servari non possunt. Nunc imperant caelibatum, nullos recipiunt, nisi jurent se 'puram evan-
71 gelii doctrinam nolle docere. Non petunt ecclesiae', ut Episcopi honoris sui jactura sarciant concordiam, "quod
72 tamen decebat bonos Pastores facere. Tantum petunt, ut 'injusta onera remittant, quae nova sunt et praeter con-
73 suetudinem ecclesiae catholicae recepta. Fortassis initio 'quaedam constitutiones habuerunt probabiles causas, quae tamen posterioribus temporibus non congruunt.
74 Apparet etiam quasdam 'errore receptas "esse, quare '"Pontificiae clementiae *esset, illas** nunc mitigare, quia talis mutatio non labefacit ecclesiae unitatem. Multae enim traditiones humanae tempore mutatae sunt, ut
75 ostendunt ipsi canones. Quod si non potest impetrari, ut relaxentur observationes, quae sine peccato non possunt praestari, oportet nos regulam 'Apostolicam sequi, [Act. 5, 29.] quae praecipit, Deo magis obedire, quam
76 hominibus. 'Petrus [1 P. 5, 3.] vetat Episcopos dominari
77 et "ecclesiis imperare. 'Nunc non "id agitur, ut '"dominatio eripiatur Episcopis, sed hoc unum petitur, ut patiantur evangelium pure doceri, et relaxent paucas quasdam observationes, quae sine peccato servari non pos-
78 sunt. Quod si 'nihil remiserint, ipsi viderint, quomodo Deo rationem redditari sint, quod "pertinacia sua '"causam '"schismati *praebent.

---

aufgehalten wirdt P. man musse gegen diese verbot andere spruch d. schrifft, u. d. Apostel meinung halten M.

---

om. D. "*om.* Rb. W. 68. eas O. "quid immutet usus hominum in tali re. F. '"exolescunt. N. 69. *om.* D. P. jhr gewönlich obedienz M. 70. bs: Lere, so doch on zweiuel dem h. Eu. gemeß ist P. 71. *add.* nostrae F. "*om.* D. 72. justa F. 73. hab. illae constt. F. 74. vnd [aus] vnuerstandt - darumb sollten die Bischoffe der gutigkeit sein P. "*om.*

Epilogus.

'Hi sunt praecipui articuli, qui videntur habere controversiam. Quanquam enim de pluribus abusibus dici poterat, tamen, "ut fugeremus prolixitatem, praecipua complexi sumus, '"ex quibus caetera facile *judicari possunt. Magnae querelae fuerunt de indulgentiis, de pere- 1
grinationibus, de abusu excommunicationis. Parochiae multipliciter vexabantur 'per'Stationarios. Infinitae contentiones "erant Pastoribus cum '"monachis, de jure parochiali, de confessionibus, de sepulturis, *de extraordinariis**concionibus, et de aliis innumerabilibus rebus. Hu- 2
jusmodi negotia praetermisimus, ut illa, quae sunt in hac causa praecipua, breviter proposita, facilius cognosci possent. Neque 'hic quidquam ad ullius "contumeliam di- 3
ctum aut collectum est. Tantum ea recitata sunt, quae 4
videbantur necessario dicenda esse, ut intelligi 'possit in doctrina ac ceremoniis apud nos nihil esse receptum 5

D. '"clem. Episcoporum Rb. W. *add. nunc F. **om. F. 75. Apostolorum F. 76. om. -schism. praebent. Rb. "ecclesias cogere. Vi. O. D. N. A. worzu sie wollten zu zwingen. P. 77. Non id nunc F. "om. Vi. O. D. N. A. '"de dominatione sua cedant Episcopi F. ihre herlichkeit odder gewalt zunemen M. 78. nihil remittent Vi. O. D. non facient F. "add. hac pert. F. om. -sua O. '"om. D. schismatis causam christianis A. *probent. D.

---

om. F. P. M. *Ipso Epilogo caret* D. 1. Recensuimus praecipuos articulos F. *consentit* M. "fugiendae prolixitatis causa Rb. W. '"*om.* -possunt. F. *indicari A. 2. *om.* P. "fuerunt F. '"münich schelmen X. **om.* -concionibus F. der beypredigten P. **confessionibus Vi. 4. *om.* Vi. O. "*add.* contemptum vel F. 5. posset Vi. O. F.

"contra Scripturam aut ecclesiam catholicam, quia manifestum est, nos diligentissime cavisse, ne '''qua nova et impia dogmata in *ecclesias nostras serperent.

6 Hos articulos 'supra 'scriptos voluimus exhibere juxta edictum C. M., in quibus confessio nostra exstaret, "et eorum, qui apud nos docent, doctrinae summa cerne-
7 retur. Si quid in hac confessione desiderabitur, parati sumus latiorem 'informationem, Deo volente, juxta Scripturas "exhibere.

8 'Caesareae Majest. "V.

Fideles et subditi''':

9 'Joannes Dux "Saxoniae Elector.
10 'Georgius Marchio "Brandenburgensis.
11 Ernestus 'Dux "Luneburgensis.
12 'Philippus "Landgravius Hessorum.
13 'Joannes Fridericus Dux "Saxoniae.
14 Franciscus Dux 'Luneburgensis.
15 'Volfgangus Princeps "ab Anhalt.
16 'Senatus Magistratusque Nurnbergensis.
17 'Senatus "Reutlingensis.

"der h. schrifft oder gemainen Christlichen kirchen zuentgegen P. widder Gotteswort, odder der heiligen gemeinen vnd Catholica Christlichen kirchen M. '''quae Rb. W. *ecclesiis nostris Rb. W. 6. *om.* Rb. W. "ut N. 7. exhibere F. 'informationem F. 8. *Nomina subsignata om.* P. *item edd. msp. germ. Vimariens. ac Hanover.* "Vestrae Vi. O. N. F. *om.* D. '''*add.* ut supra sunt memorati. *Nomina vero subscripta om.* Rb. 9. Iohannes Vi. Johanns M. "Saxo Vi. O. N. 10. Georg. Vi. N. Branden: O. Brandenburg. D. 11. *om.* D. F. "*om.* F. a Luneburg Vi. O. N. A. Dux a linnenburg D. 12. Philips Vi. N. M. Philipfs D. "L. z. Hessenn Vi. N. Landgr. Hassie O. Landtgraf zu hessl D. Dux Cattorum A. Hassiae cum suis F. Dux Hassorum Vg. Landgraue zu Hessen M. 13. Johannes Vi. Io. O. Johan M. "Saxo Vi. D. N. 14. Luneoburgensis Vi. F. Lunenburgensl D. 15. Vuolfgangus Vi. O. Wolfgangus D. N. F. "de F. 16. *add.* Albrecht graue vnd herr zu mansfeldt *edd. msp. germ. Onold. Norimb.* et ed. A. Magistratus Nurnbergl D. Die Stad Norimberg M. 17. Die Stad Reutlingen. M. "Reutlingl Weissenburg hailssbrunensl kempten Wienshaimensl D.

Apologia Confessionis.

Philippus Melanchthon Lectori Salutem D.

Postquam Confessio Principum nostrorum publice 1
praelecta est, theologi quidam ac monachi adornaverunt Confutationem nostri scripti, quam cum Caes. Majestas curasset etiam in consessu Principum praelegi, postulavit a nostris Principibus, ut illi Confutationi assentirentur. Nostri autem, quia audierant multos arti- 2
culos improbatos esse, quos abjicere sine offensione conscientiae non poterant, rogaverunt sibi exhiberi exemplum Confutationis, ut et videre, quid damnarent adversarii, et rationes eorum refellere possent. Et in tali causa, quae ad religionem et ad docendas conscientias pertinet, arbitrabantur fore, ut non gravatim exhiberent suum scriptum adversarii: sed non potuerunt id impetrare nostri, nisi periculosissimis conditionibus, quas recipere non poterant. Instituta est autem deinde pa- 3
cificatio, in qua apparuit nostros nullum onus quamlibet incommodum detrectare, quod sine offensione conscientiae suscipi posset. Sed adversarii obstinate 4
hoc postulabant, ut quosdam manifestos abusus atque errores approbaremus, quod cum non possemus facere, iterum postulavit Caes. M. ut Principes nostri assentirentur Confutationi. Id facere Principes nostri recusaverunt. Quomodo enim assentirentur

2. *add.* nisi vellent se in discrimen certum conjicere. Vrr.

in causa religionis scripto non inspecto? Et audierant
articulos quosdam damnatos esse, in quibus non pot-
erant judicia adversariorum sine scelere comprobare.
5 Jusserant autem me et alios quosdam parare Apologiam
Confessionis, in qua exponerentur Caes. Majestati cau-
sae, quare non reciperemus Confutationem, et ea, quae
6 objecerant adversarii, diluerentur. Quidam enim ex no-
stris inter praelegendum capita locorum et argumento-
7 rum exceperant. Hanc Apologiam obtulerunt ad extre-
mum Caesareae Majes. ut cognosceret nos maximis et
gravissimis causis impediri, quo minus Confutationem
approbaremus. Verum Caesarea Majestas non recepit
8 oblatum scriptum. Postea editum est decretum quoddam,
in quo gloriantur adversarii, quod nostram Confessio-
9 nem ex Scripturis confutaverint. Habes igitur, Lector,
nunc Apologiam nostram, ex qua intelliges, et quid ad-
versarii judicaverint, retulimus enim bona fide, et quod
articulos aliquot contra manifestam Scripturam Spiri-
tus Sancti damnaverint, tantum abest, ut nostras sen-
10 tentias per Scripturas labefactaverint. Quanquam au-
tem initio Apologiam instituimus communicato cum
aliis consilio, tamen ego inter excudendum quaedam
adjeci. Quare meum nomen profiteor, ne quis queri
11 possit sine certo auctore librum editum esse. Sem-
per hic meus mos fuit in his controversiis, ut
quantum omnino facere possem, retinerem for-
mam usitatae doctrinae, ut facilius aliquando coi-
re concordia posset. Neque multo secus facio, etsi re-
cte possem longius abducere hujus aetatis homines ab
12 adversariorum opinionibus. Sed adversarii sic agunt
causam, ut ostendant se neque veritatem, neque
concordiam quaerere, sed ut sanguinem nostrum ex-
13 sorbeant. Et nunc scripsi, quam moderatissime po-
tui, ac si quid videtur dictum asperius, hic mihi prae-
fandum est, me cum theologis ac monachis, qui scri-
pserunt Confutationem, litigare, non cum Caesare, aut
14 Principibus, quos, ut debeo, veneror. Sed vidi nuper
Confutationem, et animadverti adeo insidiose et ca-

5. *add.* et T. 7. cognoscerent T.

lumniose scriptam esse, ut fallere etiam cautos in
certis locis posset. Non tractavi tamen omnes ca- 15
villationes, esset enim infinitum opus, sed praecipua
argumenta complexus sum, ut exstet apud omnes nationes testimonium de nobis, quod recte et pie sen-
tiamus de evangelio Christi. Non delectat nos dis- 16
cordia, nec nihil movemur periculo nostro, quod quantum sit in tanta acerbitate odiorum, quibus intelligimus accensos esse adversarios, facile intelligimus: sed non possumus abjicere manifestam veritatem et ecclesiae necessariam, quare incommoda et pericula propter gloriam Christi et utilitatem ecclesiae perferenda esse sentimus, et confidimus Deo probari hoc nostrum officium, et speramus ae-
quiora de nobis judicia posteritatis fore. Neque enim 17
negari potest, quin multi loci doctrinae christianae, quos maxime prodest exstare in ecclesia, a nostris patefacti et illustrati sint, qui qualibus et quam periculosis opinionibus obruti olim jacuerint apud monachos, canonistas et theologos sophistas, non li-
bet hic recitare. Habemus publica testimonia mul- 18
torum bonorum virorum, qui Deo gratias agunt pro hoc summo beneficio, quod de multis necessariis locis docuerit meliora, quam passim leguntur apud
adversarios nostros. Commendabimus itaque cau- 19
sam nostram Christo, qui olim judicabit has controversias, quem oramus, ut respiciat afflictas et dissipatas ecclesias, et in concordiam piam et perpetuam redigat.

Apologia Confessionis.

1 **Primum** articulum Confessionis nostrae probant nostri adversarii, in quo exponimus nos credere et docere, quod sit una essentia divina, individua etc. et tamen tres sint distinctae personae ejusdem essentiae divinae, et coaeternae, Pater, Filius et Spiritus
2 Sanctus. Hunc articulum semper docuimus et defendimus, et sentimus eum habere certa et firma testimonia in Scripturis Sanctis, quae labefactari non queant. Et constanter affirmamus, aliter sentientes extra ecclesiam Christi et idolatras esse, et Deum contumelia afficere.

I. De Peccato originali.

1 Secundum articulum de peccato originis probant adversarii, verum ita, ut reprehendant tamen definitionem peccati originalis, quam nos obiter recitavimus. Hic in ipso statim vestibulo deprehendet Caes. Majestas, non solum judicium, sed etiam candorem istis defuisse, qui Confutationem scripserunt. Nam cum nos simplici animo obiter recensere voluerimus illa, quae peccatum originis complectitur, isti, acerba interpretatione conficta, sententiam per se nihil habentem incommodi, arte depravant. Sic inquiunt: Sine metu Dei, sine fide esse, est culpa actualis, igitur negant esse culpam originalem.
2 Has argutias satis apparet in scholis natas esse, non in consilio Caesaris. Quanquam autem haec cavillatio facillime refelli possit, tamen ut omnes boni viri intelligant, nos nihil absurdi de hac causa docere, primum petimus, ut

2. Idololatras *Vr.* R. T. L.

inspiciatur germanica Confessio, haec absolvet nos suspicione novitatis. Sic enim ibi scriptum est: Weiter wird geleret, daß nach dem Fall Adae alle Menschen, so natürlich geboren werden, ynn Sunden empfangen und geboren werden, das ist, das sie alle von Mutter Leib an, voll böser Lüst und Neygung sind, keine ware Gottesforcht, kein waren Glauben an Gott, von Natur haben können. Hic locus testatur, nos non 3
solum actus, sed potentiam seu dona efficiendi timorem et fiduciam erga Deum adimere propagatis secundum carnalem naturam. Dicimus enim, ita natos habere concupiscentiam, nec posse efficere verum timorem et fiduciam erga Deum. Quid hic reprehendi potest? Bonis viris quidem arbitramur nos satis purgatos esse. Nam in hanc sententiam latina descriptio potentiam naturae detrahit, hoc est, dona et vim efficiendi timorem et fiduciam erga Deum, detrahit et in adultis actus. Ut, cum nominamus concupiscentiam, non tantum actus seu fructus intelligimus, sed perpetuam naturae inclinationem.

Sed postea ostendemus pluribus verbis, nostram 4
descriptionem consentire cum usitata ac veteri definitione. Prius enim consilium nostrum aperiendum est, cur his potissimum verbis hoc loco usi simus. Adversarii in scholis fatentur, materiale (ut vocant) peccati originalis esse concupiscentiam, quare in definiendo non fuit praetereunda, praesertim hoc tempore, cum de ea nonnulli parum religiose philosophantur.

Quidam enim disputant, peccatum originis non 5
esse aliquod in natura hominis vitium seu corruptionem, sed tantum servitutem seu conditionem mortalitatis, quam propagati ex Adam sustineant, sine aliquo proprio vitio, propter alienam culpam. Praeterea addunt, neminem damnari morte aeterna propter peccatum originis. Sicut ex ancilla servi nascuntur, et hanc conditionem sine naturae vitiis, sed propter calamitatem matris sustinent. Nos, ut hanc 6

impiam opinionem significaremus nobis displicere, concupiscentiae mentionem fecimus, optimo animo morbos nominavimus, et exposuimus, quod natura hominum corrupta et vitiosa nascatur.

7 Neque vero tantum concupiscentiam nominavimus, sed diximus etiam deesse timorem Dei et fidem. Id hoc consilio adjecimus. Extenuant peccatum originis et scholastici doctores, non satis intelligentes definitionem peccati originalis, quam acceperunt a patribus. De fomite disputant, quod sit qualitas corporis, et ut suo more sint inepti, quaerunt, utrum qualitas illa contagione pomi, an ex afflatu serpentis contracta sit? utrum augeatur medicamentis? Hujusmodi quae-
8 stionibus oppresserunt principale negotium. Itaque cum de peccato originis loquuntur, graviora vitia humanae naturae non commemorant, scilicet ignorationem Dei, contemptum Dei, vacare metu et fiducia Dei, odisse judicium Dei, fugere Deum judicantem, irasci Deo, desperare gratiam, habere fiduciam rerum praesentium etc. Hos morbos, qui maxime adversantur legi Dei, non animadvertunt scholastici, imo tribuunt interim humanae naturae integras vires ad diligendum Deum super omnia, ad facienda praecepta Dei, quo ad substantiam actuum;
9 nec vident se pugnantia dicere. Nam propriis viribus posse diligere Deum super omnia, facere praecepta Dei, quid aliud est, quam habere justi-
10 tiam originis? Quod si has tantas vires habet humana natura, ut per sese possit diligere Deum super omnia, ut confidenter affirmant scholastiei, quid erit peccatum originis? Quorsum autem opus erit gratia Christi, si nos possumus fieri justi propria justitia? Quorsum opus erit Spiritu Sancto, si vires humanae per sese possunt Deum super omnia diligere, et
11 praecepta Dei facere? Quis non videt, quam praepostere sentiant adversarii? Leviores morbos in natura hominis agnoscunt, graviores morbos non a-

7. sunt R.

gnoscunt, de quibus tamen ubique admonet nos Scriptura, et prophetae perpetuo conqueruntur, videlicet de carnali securitate, de contemptu Dei, de
odio Dei, et similibus vitiis nobiscum natis. Sed 12
postquam scholastici admiscuerunt doctrinae christianae philosophiam de perfectione naturae, et plus, quam satis erat, libero arbitrio et actibus elicitis tribuerunt, et homines philosophica seu civili justitia, quam et nos fatemur rationi subjectam esse, et aliquo modo in potestate nostra esse, justificari coram Deo docuerunt: non potuerunt videre interiorem immunditiam naturae hominum. Neque enim 13
potest judicari, nisi ex verbo Dei, quod scholastici in suis disputationibus non saepe tractant.

Hae fuerunt causae, cur in descriptione peccati 14
originis et concupiscentiae mentionem fecimus, et detraximus naturalibus viribus hominis timorem et fiduciam erga Deum. Voluimus enim significare, quod peccatum originis hos quoque morbos contineat, ignorationem Dei, contemptum Dei, vacare metu Dei et fiducia erga Deum, non posse diligere Deum. Haec sunt praecipua vitia naturae humanae, pugnantia proprie cum prima tabula Decalogi.

Neque novi quidquam diximus. Vetus definitio 15
recte intellecta prorsus idem dicit, cum ait, peccatum originis carentiam esse justitiae originalis. Quid est autem justitia? Scholastici hic rixantur de dialecticis quaestionibus, non explicant, quid sit justitia originalis. Porro justitia in Scripturis continet non tantum 16
secundam tabulam Decalogi, sed primam quoque, quae praecipit de timore Dei, de fide, de amore Dei. Itaque 17
justitia originalis habitura erat non solum aequale temperamentum qualitatum corporis, sed etiam haec dona, notitiam Dei certiorem, timorem Dei, fiduciam Dei,

18 aut certe rectitudinem et vim ista efficiendi. Idque testatur Scriptura, cum inquit, [Gen. 1, 27.] hominem ad imaginem et similitudinem Dei conditum esse. Quod quid est aliud, nisi in homine hanc sapientiam et justitiam effigiatam esse, quae Deum apprehenderet, et in qua reluceret Deus, hoc est, homini dona esse data, notitiam Dei, timorem Dei,
19 fiduciam erga Deum et similia. Sic enim interpretantur similitudinem Dei Irenaeus et Ambrosius, qui cum alia multa in hanc sententiam dicit, tum ita inquit: Non est ergo anima ad imaginem Dei, in
20 qua Deus non semper est. Et Paulus ad Ephesios [5, 9.] et Colossenses [3, 10.] ostendit imaginem
21 Dei notitiam Dei esse, justitiam et veritatem. Nec Longobardus veretur dicere, quod justitia originis sit ipsa similitudo Dei, quae homini indita est a
22 Deo. Recitamus veterum sententias, quae nihil impediunt Augustini interpretationem de imagine.

23 Itaque vetus definitio, cum inquit, peccatum esse carentiam justitiae, detrahit non solum obedientiam inferiorum virium hominis, sed etiam detrahit notitiam Dei, fiduciam erga Deum, timorem et amorem Dei, aut certe vim ista efficiendi detrahit. Nam et ipsi theologi in scholis tradunt ista non effici sine certis donis et auxilio gratiae. Nos ipsa dona nominamus, ut res intelligi possit, notitiam Dei, timorem et fiduciam erga Deum. Ex his apparet veterem definitionem prorsus idem dicere, quod nos dicimus, detrahentes metum Dei et fiduciam, videlicet non actus tantum, sed dona et vim ad haec efficienda.

24 Eadem est sententia definitionis, quae exstat apud Augustinum, qui solet definire peccatum originis concupiscentiam esse. Significat enim concupiscentiam successisse, amissa justitia. Nam aegra natura, quia non potest Deum timere et diligere, Deo credere, quaerit et amat carnalia. Judicium Dei aut secura contemnit, aut odit per-

terrefacta. Ita et defectum complectitur Augustinus, et vitiosum habitum, qui successit. Neque vero con- 25
cupiscentia tantum corruptio qualitatum corporis est, sed etiam prava conversio ad carnalia in superioribus viribus. Nec vident, quid dicant, qui simul tribuunt homini concupiscentiam non mortificatam a Spiritu Sancto et dilectionem Dei super omnia.

Nos igitur recte expressimus utrumque in descri- 26
ptione peccati originalis, videlicet defectus illos, non posse Deo credere, non posse Deum timere ac diligere. Item habere concupiscentiam, quae carnalia quaerit contra verbum Dei, hoc est, quaerit non solum voluptates corporis, sed etiam sapientiam et justitiam carnalem, et confidit his bonis, contemnens
Deum. Neque solum veteres, sed etiam recentiores, 27
siqui sunt cordatiores, docent simul ista vere peccatum originis esse, defectus videlicet, quos recensui, et concupiscentiam. Sic enim inquit Thomas: Peccatum originis habet privationem originalis justitiae, et cum hoc inordinatam dispositionem partium animae, unde non est privatio pura, sed quidam habi-
tus corruptus. Et Bonaventura: Cum quaeritur, quid 28
sit originale peccatum, recte respondetur, quod sit concupiscentia immoderata. Recte etiam respondetur, quod sit debitae justitiae carentia. Et in una
istarum responsionum includitur altera. Idem sensit 29
Hugo, cum ait, originale peccatum esse ignorantiam in mente et concupiscentiam in carne. Significat enim nos nascentes afferre ignorationem Dei, incredulitatem, diffidentiam, contemptum, odium Dei. Haec enim complexus est, cum ignorantiam nomi-
nat. Et hae sententiae consentiunt cum Scripturis. 30
Nam Paulus interdum expresse nominat defectum, ut 1 Corinth. II: [14.] Animalis homo non percipit ea, quae Spiritus Dei sunt. Alibi [Rom. 7, 5.] concupiscentiam nominat efficacem in membris, et parientem malos fructus. Plures locos citare de utraque

parte possemus, sed in re manifesta nihil opus est
31 testimoniis. Et facile judicare poterit prudens lector has non tantum culpas actuales esse, sine metu Dei et sine fide esse; sunt enim durabiles defectus in natura non renovata.

32 Nihil igitur de peccato originis sentimus alienum aut a Scriptura, aut a catholica ecclesia, sed gravissimas sententias Scripturae et patrum, obrutas sophisticis rixis theologorum recentium, repurgamus et in lucem restituimus. Nam res ipsa loquitur, recentiores theologos non animadvertisse, quid
33 voluerint patres de defectu loquentes. Est autem necessaria cognitio peccati originis. Neque enim potest intelligi magnitudo gratiae Christi, nisi morbis nostris cognitis. Tota hominis justitia mera est hypocrisis coram Deo, nisi agnoverimus cor natura-
34 liter vacare amore, timore, fiducia Dei. Ideo Propheta inquit: [Jer. 31, 19.] Postquam ostendisti mihi, percussi femur meum. Item: [Ps. 116, 11.] Ego dixi in excessu meo, omnis homo mendax. Id est, non recte sentiens de Deo.

35 Hic flagellant adversarii etiam Lutherum, quod scripserit, peccatum originis manere post baptismum. Addunt, hunc articulum jure damnatum esse a Leone X. Sed Caesa. Ma. in hoc loco manifestam calumniam deprehendet. Sciunt enim adversarii, in quam sententiam Lutherus hoc dictum velit, quod peccatum originis reliquum sit post baptismum. Semper ita scripsit, quod baptismus tollat reatum peccati originalis, etiamsi materiale, ut isti vocant, peccati maneat, videlicet concupiscentia. Addidit etiam de materiali, quod Spiritus Sanctus, datus per baptismum, incipit mortificare concupiscentiam et novos motus
36 creat in homine. Ad eundem modum loquitur et Augustinus, qui ait: Peccatum in baptismo remittitur, non ut non sit, sed ut non imputetur. Hic palam fatetur esse, hoc est, manere peccatum, tametsi non imputetur. Et haec sen-

tentia adeo placuit posterioribus, ut recitata sit et in Decretis. Et contra Julianum inquit Augustinus: Lex ista, quae est in membris, remissa est regeneratione spirituali, et manet in carne mortali. Remissa est, quia reatus solutus est sacramento, quo renascuntur fideles: manet autem, quia operatur desideria, contra quae dimicant fideles. Sic sentire ac docere Luthe- 37
rum sciunt adversarii, et cum rem improbare non possint, verba tamen calumniantur, ut hoc artificio innocentem opprimant.

At disputant, concupiscentiam poenam esse, non 38
peccatum: Lutherus defendit peccatum esse. Supra dictum est, Augustinum definire peccatum originis, quod sit concupiscentia: expostulent cum Augustino, si quid habet incommodi haec sententia. Praeterea 39
Paulus ait: [Rom. 7, 7.] Concupiscentiam nesciebam esse peccatum, nisi lex diceret: non concupisces. Item: [23.] Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, et captivantem me legi peccati, quae est in membris meis. Haec testimonia 40
nulla cavillatione everti possunt. Clare enim appellant concupiscentiam peccatum, quod tamen his, qui sunt in Christo, non imputatur, etsi res sit natura digna morte, ubi non condonatur. Sic patres citra 41
controversiam sentiunt. Nam Augustinus longa disputatione refellit opinionem istorum, qui sentiebant concupiscentiam in homine non esse vitium, sed *ἀδιάφορον*, ut corporis color aut adversa valitudo *ἀδιάφορον* dicitur.

Quod si contendent adversarii, fomitem esse *ἀδιάφο-* 42
ρον, reclamabunt non solum multae sententiae Scripturae, sed plane tota ecclesia. Quis enim unquam ausus est dicere, haec esse *ἀδιάφορα*, etiam si perfectus consensus non accederet, dubitare de ira Dei, de gratia Dei, de verbo Dei, irasci judiciis Dei, indignari, quod Deus non eripit statim ex afflictionibus, fremere, quod impii

41. dolor R. T. L.

meliore fortuna utuntur, quam boni, incitari ira, li-
43 bidine, cupiditate gloriae, opum etc. Et haec agnoscunt in se homines pii, ut apparet in Psalmis ac Prophetis. Sed in scholis transtulerunt huc ex philosophia prorsus alienas sententias, quod propter passiones nec boni, nec mali simus, nec laudemur, nec vituperemur. Item, nihil esse peccatum, nisi voluntarium. Hae sententiae apud philosophos de civili judicio dictae sunt, non de judicio Dei. Nihilo prudentius assuunt et alias sententias, naturam non esse malam. Id in loco dictum non reprehendimus, sed non recte detorquetur ad extenuandum peccatum originis. Et tamen hae sententiae leguntur apud scholasticos, qui intempestive commiscent philosophicam seu civilem doctrinam de moribus cum evangelio.
44 Neque haec in scholis tantum disputabantur, sed ex scholis, ut fit, efferebantur ad populum. Et hae persuasiones regnabant, et alebant fiduciam humanarum virium, et opprimebant cognitionem gratiae Christi.
45 Itaque Lutherus volens magnitudinem peccati originalis et humanae infirmitatis declarare, docuit, reliquias illas peccati originalis non esse sua natura in homine ἀδιάφορα, sed indigere gratia Christi, ne imputentur, item Spiritu Sancto, ut mortificentur.

46 Quanquam scholastici utrumque extenuant, peccatum et poenam, cum docent hominem propriis viribus posse mandata Dei facere: in Genesi aliter describitur poena imposita pro peccato originis. Ibi enim non solum morti et aliis corporalibus malis subjicitur humana natura, sed etiam regno diaboli. Nam ibi fertur haec horribilis sententia: [3, 15.] Inimicitias ponam inter te et mulierem, et inter se-
47 men tuum et semen illius. Defectus et concupiscentia sunt poenae et peccata: mors et alia corporalia mala et tyrannis diaboli proprie poenae sunt. Est enim natura humana in servitutem tradita et captiva a diabolo tenetur, qui eam impiis opinionibus et erro-

47. Etsi R.

ribus dementat, et impellit ad omnis generis peccata. Sicut autem diabolus vinci non potest, nisi au- 48
xilio Christi: ita non possumus nos propriis viribus
ex ista servitute eximere. Ipsa mundi historia osten- 49
dit, quanta sit potentia regni diaboli. Plenus est mundus blasphemiis contra Deum et impiis opinionibus, et his vinculis habet diabolus irretitos sapientes et justos coram mundo. In aliis ostendunt se crassiora vitia. Cum autem datus sit nobis Christus, 50
qui et haec peccata et has poenas auferat, et regnum diaboli, peccatum et mortem destruat: beneficia Christi non poterunt cognosci, nisi intelligamus mala nostra. Ideo de his rebus nostri concionatores diligenter docuerunt, et nihil novi tradiderunt, sed Sanctam Scripturam et sanctorum patrum sententias proposuerunt.

Haec arbitramur satisfactura esse Caes. Majestati 51
de puerilibus et frigidis cavillationibus, quibus adversarii articulum nostrum calumniati sunt. Scimus enim nos recte et cum catholica ecclesia Christi sentire. Sed si renovabunt hanc controversiam adversarii, non defuturi sunt apud nos, qui respondeant et veritati patrocinentur. Nam adversarii in hac causa magna ex parte, quid loquantur, non intelligunt. Saepe dicunt pugnantia, nec formale peccati originis, nec defectus, quos vocant, recte ac dialectice expediunt. Sed nos hoc loco noluimus istorum rixas nimis subtiliter excutere, tantum sententiam sanctorum patrum, quam et nos sequimur, communibus et notis verbis duximus esse recitandam.

Tertium articulum probant adversarii, in quo 52
confitemur duas in Christo naturas, videlicet naturam humanam assumptam a Verbo in unitatem personae suae. Et quod idem Christus passus sit ac mortuus, ut reconciliaret nobis Patrem, et resuscitatus, ut regnet, justificet et sanctificet credentes etc. juxta Symbolum Apostolorum et Symbolum Nicaenum.

52. *Inscriptionem:* De Christo. *add.* L.

II. De Justificatione.

1 In quarto, quinto, sexto et infra in articulo XX. damnant nos, quod docemus, homines non propter sua merita, sed gratis propter Christum consequi remissionem peccatorum fide in Christum. Utrumque enim damnant, et quod negamus homines propter sua merita consequi remissionem peccatorum, et quod affirmamus homines fide consequi remissionem pecca-
2 torum, et fide in Christum justificari. Cum autem in hac controversia praecipuus locus doctrinae Christianae agitetur, qui recte intellectus illustrat et amplificat honorem Christi, et affert necessariam et uberrimam consolationem piis conscientiis, rogamus, ut Caesarea Majestas de rebus tantis clementer nos
3 audiat. Nam adversarii, cum neque quid remissio peccatorum, neque quid fides, neque quid gratia, neque quid justitia sit, intelligant, misere contaminant hunc locum, et obscurant gloriam et beneficia Christi, et eripiunt piis conscientiis propositas in
4 Christo consolationes. Ut autem et confirmare Confessionem nostram, et diluere ea, quae adversarii objiciunt, possimus, initio quaedam praefanda sunt, ut fontes utriusque generis doctrinae, et adversariorum et nostrae, cognosci possint.

5 Universa Scriptura in hos duos locos praecipuos distribui debet, in legem et promissiones. Alias enim legem tradit, alias tradit promissionem de Christo, videlicet, cum aut promittit Christum venturum esse, et pollicetur propter eum remissionem peccatorum, justificationem et vitam aeternam, aut in evangelio
6 Christus, postquam apparuit, promittit remissionem peccatorum, justificationem et vitam aeternam. Vocamus autem legem in hac disputatione Decalogi praecepta, ubicunque illa in Scripturis leguntur; de ceremoniis et judicialibus legibus Moisi in praesentia nihil loquimur.

3. miseri L. 6. Moysi *Vr.* Moisis R. L.

Ex his adversarii sumunt legem, quia humana 7
ratio naturaliter intelligit aliquo modo legem, habet enim idem judicium scriptum divinitus in mente, et per legem quaerunt remissionem peccatorum et justificationem. Decalogus autem requirit non solum ex- 8
terna opera civilia, quae ratio utcunque efficere potest: sed etiam requirit alia longe supra rationem posita, scilicet vere timere Deum, vere diligere Deum, vere invocare Deum, vere statuere, quod Deus exaudiat, et exspectare auxilium Dei in morte, in omnibus afflictionibus, denique requirit obedientiam erga Deum in morte et omnibus afflictionibus, ne has fugiamus, aut aversemur, cum Deus imponit.

Hic scholastici secuti philosophos tantum docent 9
justitiam rationis, videlicet civilia opera, et affingunt, quod ratio sine Spiritu Sancto possit diligere Deum supra omnia. Nam donec humanus animus otiosus est, nec sentit iram aut judicium Dei, fingere potest, quod velit Deum diligere, quod velit propter Deum benefacere. Ad hunc modum docent homines mereri remissionem peccatorum, faciendo quod est in se, hoc est, si ratio, dolens de peccato, eliciat actum dilectionis Dei, aut bene operetur propter Deum. Et haec opinio, quia naturaliter blanditur 10
hominibus, peperit et auxit multos cultus in ecclesia, vota monastica, abusus missae, et subinde alii alios cultus atque observationes hac opinione excogitaverunt. Et ut fiduciam talium operum alerent at- 11
que augerent, affirmaverunt Deum necessario gratiam dare sic operanti, necessitate, non coactionis, sed immutabilitatis.

In hac opinione multi magni et perniciosi erro- 12
res haerent, quos longum esset enumerare. Tantum illud cogitet prudens lector: si haec est justitia christiana, quid interest inter philosophiam et Christi doctrinam? Si meremur remissionem peccatorum his nostris actibus

9. *omiserunt* R. T.

elicitis, quid praestat Christus? Si justificari possumus per rationem et opera rationis, quorsum opus
13 est Christo aut regeneratione? Et ex his opinionibus jam eo prolapsa res est, ut multi irrideant nos, qui docemus aliam justitiam praeter philosophicam
14 quaerendam esse. Audivimus quosdam pro concione, ablegato evangelio, Aristotelis ethica enarrare. Nec errabant isti, si vera sunt, quae defendunt adversarii. Nam Aristoteles de moribus civilibus adeo scripsit erudite, nihil ut de his requirendum sit amplius.
15 Videmus exstare libellos, in quibus conferuntur quaedam dicta Christi cum Socratis, Zenonis et aliorum dictis: quasi ad hoc venerit Christus, ut traderet leges quasdam, per quas mereremur remissionem peccatorum, non acciperemus gratis propter ipsius merita.
16 Itaque si recipimus hic adversariorum doctrinam, quod mereamur operibus rationis remissionem peccatorum et justificationem, nihil jam intererit inter justitiam philosophicam, aut certe pharisaicam, et christianam.

17 Quanquam adversarii, ne Christum omnino praetereant, requirunt notitiam historiae de Christo, et tribuunt ei, quod meruerit nobis dari quendam habitum, sive, ut ipsi vocant, primam gratiam, quam intelligunt habitum esse inclinantem, ut facilius diligamus Deum. Exiguum tamen est, quod huic habitui tribuunt, quia fingunt actus voluntatis ante habitum illum et post illum habitum ejusdem speciei esse. Fingunt voluntatem posse diligere Deum, sed habitus ille tamen exstimulat, ut idem faciat libentius. Et jubent mereri hunc habitum primum per praecedentia merita, deinde jubent mereri operibus legis incrementum illius habi-
18 tus et vitam aeternam. Ita sepeliunt Christum, ne eo Mediatore utantur homines, et propter ipsum sentiant se gratis accipere remissionem peccatorum et reconciliationem, sed somnient se propria impletione legis mereri

remissionem peccatorum, et propria impletione legis coram Deo justos reputari: cum tamen legi nunquam satisfiat, cum ratio nihil faciat, nisi quaedam civilia opera, interim neque timeat Deum, neque vere credat se Deo curae esse. Et quanquam de habitu illo loquuntur: tamen sine justitia fidei neque existere dilectio Dei in hominibus, neque quid sit dilectio Dei intelligi potest.

Et quod fingunt discrimen inter meritum congrui 19
et meritum condigni, ludunt tantum, ne videantur aperte πελαγιανίζειν. Nam si Deus necessario dat gratiam pro merito congrui, jam non est meritum congrui, sed meritum condigni. Quanquam quid dicant, non vident. Post habitum illum dilectionis fingunt hominem de condigno mereri. Et tamen jubent dubitare, utrum adsit habitus. Quomodo igitur sciunt,
utrum de congruo, an de condigno mereantur? Sed 20
tota haec res conficta est ab otiosis hominibus, qui non norant, quomodo contingat remissio peccatorum, et quomodo in judicio Dei et terroribus conscientiae fiducia operum nobis excutiatur. Securi hypocritae semper judicant, se de condigno mereri, sive adsit habitus ille, sive non adsit, quia naturaliter confidunt homines propria justitia: sed conscientiae perterrefactae ambigunt et dubitant, et subinde alia opera quaerunt et cumulant, ut acquiescant; hae nunquam sentiunt se de condigno mereri, et ruunt in desperationem, nisi audiant, praeter doctrinam legis, evangelium de gratuita remissione peccatorum et justitia fidei.

Ita nihil docent adversarii, nisi justitiam rationis, aut 21
certe legis, in quam intuentur, sicut Judaei in velatam Moisi faciem, et in securis hypocritis, qui putant se legi satisfacere, excitant praesumptionem et inanem fiduciam operum et contemptum gratiae Christi. Econtra pavidas conscientias adigunt ad desperationem, quae operantes cum dubitatione nunquam possunt experiri, quid sit fi-

20. norunt R. T. L. 21. Moysi *Vr.* Moisis R. L.

des, et quam sit efficax, ita ad extremum penitus desperant.

22 Nos autem de justitia rationis sic sentimus, quod Deus requirat eam, et quod propter mandatum Dei necessario sint facienda honesta opera, quae Decalogus praecipit, juxta illud: [Gal. 3, 24.] Lex est paedagogus. Item: [1 Tim. 1, 9.] Lex est injustis posita. Vult enim Deus coerceri carnales illa civili disciplina, et ad hanc conservandam dedit leges, li-
23 teras, doctrinam, magistratus, poenas. Et potest hanc justitiam utcunque ratio suis viribus efficere, quanquam saepe vincitur imbecillitate naturali, et im-
24 pellente diabolo ad manifesta flagitia. Quanquam autem huic justitiae rationis libenter tribuimus suas laudes, nullum enim majus bonum habet haec natura corrupta, et recte inquit Aristoteles, neque Hesperum, neque Luciferum formosiorem esse justitia, ac Deus etiam ornat eam corporalibus praemiis: tamen non debet cum contumelia Christi laudari.

25 Falsum est enim, quod per opera nostra mereamur remissionem peccatorum.

26 Falsum est et hoc, quod homines reputentur esse justi coram Deo propter justitiam rationis.

27 Falsum est et hoc, quod ratio propriis viribus possit Deum supra omnia diligere, et legem Dei facere, videlicet vere timere Deum, vere statuere, quod Deus exaudiat, velle obedire Deo in morte et aliis ordinationibus Dei, non concupiscere aliena etc. etsi civilia opera efficere ratio potest.

28 Falsum est et hoc et contumeliosum in Christum, quod non peccent homines facientes praecepta Dei sine
29 gratia. Hujus nostrae sententiae testimonia habemus non solum ex Scripturis, sed etiam ex patribus. Nam Augustinus copiosissime disputat contra Pelagianos, gratiam non dari propter merita nostra. Et De Natura et Gratia

23. *add.* rapitur M.

inquit: Si possibilitas naturalis per liberum arbitrium
et ad cognoscendum, quomodo vivere debeat, et ad
bene vivendum sufficit, sibi ergo Christus gratis mor-
tuus est. Ergo evacuatum est scandalum crucis. Cur 30
non etiam ego hic exclamem? Imo exclamabo et istos
increpabo dolore christiano: [Gal. 5, 4.] Evacuati
estis a Christo, qui in natura justificamini, a gratia
excidistis. [Rom. 10, 3. 4.] Ignorantes enim justitiam
Dei, et vestram volentes constituere, justitiae Dei
non estis subjecti. Sicut enim finis legis, ita etiam
naturae humanae vitiosae Salvator Christus est, ad
justitiam omni credenti. Et Johannis octavo: [36.] 31
Si vos Filius liberaverit, vere liberi eritis. Non igi-
tur possumus per rationem liberari a peccatis, et me-
reri remissionem peccatorum. Et Johannis tertio [5.]
scriptum est: Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spi-
ritu, non potest introire in regnum Dei. Quod si
opus est renasci per Spiritum Sanctum, justitia ra-
tionis non justificat nos coram Deo, non facit legem.
Roma. III: [23.] Omnes carent gloria Dei; id est, 32
carent sapientia et justitia Dei, quae Deum agnoscit
et glorificat. Item Roma. octavo: [7.] Sensus carnis
inimicitia est adversus Deum, legi enim Dei non est
subjectus, ac ne potest quidem ei subjici: qui autem
in carne sunt, Deo placere non possunt. Haec adeo 33
sunt aperta testimonia, ut non desiderent acutum in-
tellectorem, sed attentum auditorem, ut Augustini
verbis utamur, quibus ille in eadem causa usus est.
Si sensus carnis est inimicitia adversus Deum: certe
caro non diligit Deum. Si non potest legi Dei sub-
jici: non potest Deum diligere. Si sensus carnis est
inimicitia adversus Deum: peccat caro etiam, cum
externa civilia opera facimus. Si non potest subjici
legi Dei: certe peccat, etiamsi egregia facta, et digna
laude juxta humanum judicium habet. Adversarii in- 34
tuentur praecepta secundae tabulae, quae justitiam ci-
vilem continent, quam intelligit ratio. Hac contenti pu-

tant se legi Dei satisfacere. Interim primam tabulam non vident, quae praecipit, ut diligamus Deum, ut vere statuamus, quod Deus irascatur peccato, ut vere timeamus Deum, ut vere statuamus, quod Deus exaudiat. At humanus animus sine Spiritu Sancto, aut securus contemnit judicium Dei, aut in poena fugit
35 et odit judicantem Deum. Itaque non obtemperat primae tabulae. Cum igitur haereant in natura hominis contemptus Dei, dubitatio de verbo Dei, de minis et promissionibus, vere peccant homines, etiam cum honesta opera faciunt sine Spiritu Sancto, quia faciunt ea impio corde, juxta illud: [Rom. 14, 23.] Quidquid non est ex fide, peccatum est. Tales enim operantur cum contemptu Dei, sicut Epicurus non sentit se Deo curae esse, respici, aut exaudiri a Deo. Hic contemptus vitiat opera in speciem honesta, quia Deus judicat corda.

36 Postremo hoc imprudentissime scribitur ab adversariis, quod homines, rei aeternae irae, mereantur remissionem peccatorum per actum elicitum dilectionis, cum impossibile sit diligere Deum, nisi prius fide apprehendatur remissio peccatorum. Non enim potest cor, vere sentiens Deum irasci, diligere Deum, nisi ostendatur placatus; donec terret et videtur nos abjicere in aeternam mortem, non potest se erigere natura humana, ut diligat iratum, judicantem et pu-
37 nientem. Facile est otiosis fingere ista somnia de dilectione, quod reus peccati mortalis possit Deum diligere super omnia, quia non sentiunt, quid sit ira, aut judicium Dei: at in agone conscientiae et in acie experitur conscientia vanitatem illarum speculationum
38 philosophicarum. Paulus ait: [Rom. 4, 15.] Lex iram operatur. Non dicit, per legem mereri homines remissionem peccatorum. Lex enim semper accusat conscientias et perterrefacit. Non igitur justificat, quia conscientia perterrefacta lege fugit judicium Dei. Errant igitur, qui per legem, per opera sua mereri
39 se remissionem peccatorum confidunt. Haec de justi-

tia rationis, aut legis, quam adversarii docent, satis sit dixisse. Nam paulò post, cum nostram sententiam de justitia fidei dicemus, res ipsa coget plura testimonia ponere, quae etiam proderunt ad illos errores adversariorum, quos hactenus recensuimus, evertendos.

Quia igitur non possunt homines viribus suis le- 40
gem Dei facere, et omnes sunt sub peccato, et rei
aeternae irae ac mortis: ideo non possumus per le-
gem a peccato liberari ac justificari, sed data est
promissio remissionis peccatorum et justificationis pro-
pter Christum, qui datus est pro nobis, ut satisface-
ret pro peccatis mundi, et positus est Mediator ac
Propitiator. Et haec promissio non habet conditio- 41
nem meritorum nostrorum, sed gratis offert remissio-
nem peccatorum, et justificationem, sicut Paulus ait:
[Rom. 11, 6.] Si ex operibus, jam non est gratia.
Et alibi: [Rom. 3, 21.] Justitia Dei jam manifesta-
tur sine lege, id est, gratis offertur remissio pecca-
torum. Nec pendet reconciliatio ex nostris meritis.
Quod si ex nostris meritis penderet remissio peccato- 42
rum, et reconciliatio esset ex lege, esset inutilis.
Quia enim legem non facimus, sequeretur etiam pro-
missionem reconciliationis nunquam nobis contingere.
Sic argumentatur Paulus Roma. IV: [14.] Si ex lege
esset haereditas, inanis esset fides et abolita promis-
sio. Si enim promissio requireret conditionem meri-
torum nostrorum ac legem, cum legem nunquam fa-
ciamus, sequeretur promissionem inutilem esse.

Cum autem justificatio contingat per gratuitam 43
promissionem, sequitur, quod non possimus nos ipsi
justificare, alioqui quorsum opus erat promittere? Cum-
que promissio non possit accipi nisi fide, evangelium,
quod est proprie promissio remissionis peccatorum et
justificationis propter Christum, praedicat justitiam
fidei in Christum, quam non docet lex, neque haec est
justitia legis. Lex enim requirit a nobis opera nostra et 44

perfectionem nostram: sed promissio offert nobis, oppressis peccato et morte, gratis reconciliationem propter Christum, quae accipitur non operibus, sed sola fide. Haec fides non affert ad Deum fiduciam propriorum meritorum; sed tantum fiduciam promissio-
45 nis, seu promissae misericordiae in Christo. Haec igitur fides specialis, qua credit unusquisque sibi remitti peccata propter Christum, et Deum placatum et propitium esse propter Christum, consequitur remissionem peccatorum, et justificat nos, et quia in poenitentia, hoc est in terroribus consolatur et erigit corda, regenerat nos, et affert Spiritum Sanctum, ut deinde legem Dei facere possimus, videlicet diligere Deum, vere timere Deum, vere statuere, quod Deus exaudiat, obedire Deo in omnibus affectionibus, mortificat concupiscentiam etc.

46 Ita fides, quae gratis accipit remissionem peccatorum, quia opponit Mediatorem et Propitiatorem Christum irae Dei, non opponit nostra merita, aut dilectionem nostram, quae fides est vera cognitio Christi, et utitur beneficiis Christi, et regenerat
47 corda, et praecedit legis impletionem. Et de hac fide nulla syllaba exstat in doctrina adversariorum nostrorum. Proinde reprehendimus adversarios, quod tantum tradunt justitiam legis, non tradunt justitiam evangelii, quod praedicat justitiam fidei in Christum.

Quid sit fides justificans.

48 Adversarii tantum fingunt, fidem esse notitiam historiae, ideoque docent, eam cum peccato mortali posse exsistere. Nihil igitur loquuntur de fide, qua Paulus toties dicit homines justificari, quia qui reputantur justi coram Deo, non versantur in peccato mortali. Sed illa fides, quae justificat, non est tantum notitia historiae, sed est assentiri promissioni Dei, in

45. *add.* et *Vrr.*

qua gratis propter Christum offertur remissio peccatorum et justificatio. Et ne quis suspicetur, tantum notitiam esse, addemus amplius, est velle et accipere oblatam promissionem remissionis peccatorum et justificationis.

Ac facile potest cerni discrimen inter hanc fidem, 49
et inter justitiam legis. Fides est λατρεία, quae accipit a Deo oblata beneficia: justitia legis est λατρεία, quae offert Deo nostra merita. Fide sic vult coli Deus, ut ab ipso accipiamus ea, quae promittit et offert.

Quod autem fides significet non tantum historiae 50
notitiam, sed illam fidem, quae assentitur promissioni, aperte testatur Paulus, qui ait: [Rom. 4, 16.] Justitiam 'ideo ex fide esse'', ut sit firma promissio. Sentit enim, promissionem non posse accipi, nisi fide. Quare inter se correlative comparat et connectit promissionem et fidem. Quanquam facile erit judicare, 51
quid sit fides, si Symbolum consideramus, ubi certe ponitur hic articulus: Remissionem peccatorum. Itaque non satis est credere, quod Christus natus, passus, resuscitatus sit, nisi addimus et hunc articulum, qui est causa finalis historiae: Remissionem peccatorum. Ad hunc articulum referri caetera oportet, quod videlicet propter Christum, non propter nostra merita, donetur nobis remissio peccatorum. Quid enim 52
opus erat, Christum 'dare pro peccatis nostris, si nostra merita pro peccatis nostris possunt satisfacere.

Quoties igitur de fide justificante loquimur, scien- 53
dum est, haec tria objecta concurrere: promissionem, et quidem gratuitam, et merita Christi, tanquam pretium et propitiationem. Promissio accipitur fide; gratuitum excludit nostra merita, et significat tantum per misericordiam offerri beneficium; Christi merita sunt pretium, quia oportet esse aliquam certam propitiationem pro peccatis nostris. Scriptura crebro misericor- 54
diam implorat. Et s. patres saepe dicunt, nos per mise-

50. adeo R. T. ''*add.* debet R. 52. dari R. T. L.

55 ricordiam salvari. Quoties igitur fit mentio miseri-
cordiae, sciendum est, quod fides ibi requiratur, quae
promissionem misericordiae accipit. Et rursus quo-
ties nos de fide loquimur, intelligi volumus objectum,
56 scilicet misericordiam promissam. Nam fides non
ideo justificat, aut salvat, quia ipsa sit opus per se-
se dignum, sed tantum, quia accipit misericordiam
promissam.

57 Et hic cultus, haec λατρεία in Prophetis et Psal-
mis passim praecipue laudatur, cum tamen lex non
doceat gratuitam remissionem peccatorum. Sed pa-
tres norant promissionem de Christo, quod Deus
propter Christum vellet remittere peccata. Igitur cum
intelligerent, Christum fore pretium pro nostris pec-
catis, sciebant opera nostra non esse pretium rei
tantae. Ideo gratuitam misericordiam et remissionem
peccatorum fide accipiebant, sicut sancti in Novo Te-
58 stamento. Huc pertinent illae crebrae repetitiones
misericordiae et fidei in Psalmis et Prophetis, ut hic:
[Ps. 130, 3 sqq.] Si iniquitates observaveris Domine,
Domine, quis sustinebit? Hic confitetur peccata, nec
allegat merita sua. Addit: Quia apud te propitiatio
est. Hic erigit se fiducia misericordiae Dei. Et citat
promissionem: Sustinuit anima mea in verbo ejus,
speravit anima mea in Domino. Id est, quia pro-
misisti remissionem peccatorum, hac tua promissione
59 sustentor'. Itaque et patres justificabantur, non per
legem, sed per promissionem et fidem. Ac mirum
est, adversarios adeo extenuare fidem, cum videant
ubique pro praecipuo cultu laudari, ut Psalmo IL:
[50, 15.] Invoca me in die tribulationis, et eripiam
60 te. Ita vult innotescere Deus, ita vult se coli, ut
ab ipso accipiamus beneficia, et quidem accipiamus
propter ipsius misericordiam, non propter merita no-
stra. Haec est amplissima consolatio in omnibus af-
flictionibus. Et hujusmodi consolationes abolent adver-
sarii, cum fidem extenuant et vituperant, et tantum
docent homines per opera et merita cum Deo agere.

58. *Exemplum add. Vrr. v. Prolegomena.* 59. 50 R. T. L.

Quod fides in Christum justificet. 61

Primum, ne quis putet, nos de otiosa notitia historiae loqui, dicendum est, quomodo contingat fides. Postea ostendemus, et quod justificet, et quomodo hoc intelligi debeat, et diluemus ea, quae adversarii
objiciunt. Christus, Lucae ultimo, [24, 47.] jubet 62
praedicare poenitentiam in nomine suo et remissionem peccatorum. Evangelium enim arguit omnes homines, quod sint sub peccato, quod omnes sint rei aeternae irae ac mortis, et offert propter Christum remissionem peccatorum et justificationem, quae fide accipitur. Praedicatio poenitentiae, quae arguit nos, perterrefacit conscientias veris et seriis terroribus. In his corda rursus debent concipere consolationem; id fit, si credant promissioni Christi, quod propter ipsum habeamus remissionem peccatorum. Haec fides in illis pavoribus erigens et consolans accipit remissionem peccatorum, justificat et vivificat. Nam illa
consolatio est nova et spiritualis vita. Haec plana 63
et perspicua sunt, et a piis intelligi possunt, et habent ecclesiae testimonia. Adversarii nusquam possunt dicere, quomodo detur Spiritus Sanctus. Fingunt sacramenta conferre Spiritum Sanctum ex opere operato, sine bono motu accipientis, quasi vero otiosa res sit donatio Spiritus Sancti.

Cum autem de tali fide loquamur, quae non est otio- 64
sa cogitatio, sed quae a morte liberat, et novam vitam in cordibus parit, et est opus Spiritus Sancti: non stat cum peccato mortali, sed tantisper, dum adest, bonos fructus
parit, ut postea dicemus. Quid potest dici de conversio- 65
ne impii, seu de modo regenerationis, simplicius et clarius? Proferant unum commentarium in Sententias ex tanto scriptorum agmine, qui de modo regenera-
tionis dixerit. Cum loquuntur de habitu dilectionis, 66

61. *add.* sola *Vrr.*

fingunt eum homines per opera mereri, non docent per verbum accipi, sicut et hoc tempore Anabapti-
67 stae docent. At cum Deo non potest agi, Deus non potest apprehendi, nisi per verbum. Ideo justificatio fit per verbum, sicut Paulus inquit: [Rom. 1, 16.] Evangelium est potentia Dei ad salutem omni credenti. Item: [10, 17.] Fides est ex auditu. Et vel hinc argumentum sumi potest, quod fides justificet, quia si tantum fit justificatio per verbum, et verbum tantum fide apprehenditur, sequitur, quod
68 fides justificet. Sed sunt aliae majores rationes. Haec diximus hactenus, ut modum regenerationis ostenderemus, et ut intelligi posset, qualis sit fides, de qua loquimur.

69 Nunc ostendemus, quod fides justificet. Ubi primum hoc monendi sunt lectores, quod, sicut necesse est, hanc sententiam tueri, quod Christus sit Mediator: ita necesse sit defendere, quod fides justificet. Quomodo enim erit Christus Mediator, si in justificatione non utimur eo Mediatore, si non sentimus, quod propter ipsum justi reputemur? Id autem est credere, confidere meritis Christi, quod propter
70 ipsum certo velit nobis Deus placatus esse. Item sicut oportet defendere, quod praeter legem necessaria sit promissio Christi: ita necesse est defendere, quod fides justificet. Lex enim non docet gratuitam remissionem peccatorum. Item lex non potest fieri, nisi prius accepto Spiritu Sancto. Necesse est igitur defendere, quod promissio Christi necessaria sit. At haec non potest accipi, nisi fide. Itaque qui negant fidem justificare, nihil nisi legem abolito evangelio et abolito Christo docent.

71 Sed nonnulli fortassis, cum dicitur, quod fides justificet, intelligunt de principio, quod fides sit initium justificationis, seu praeparatio ad justificationem, ita ut non sit ipsa fides illud, quo accepti sumus Deo, sed opera, quae sequuntur. Et somniant, fidem ideo valde laudari, quia sit principium. Magna enim vis est principii, ut vulgo dicunt, ἀρχὴ ἥμισυ παντός, ut si quis dicat, quod

66. homines Spiritum S. *Vrr*. 70. *om*.-Item *add*. enim R.T.L.

grammatica efficiat omnium artium doctores, quia praeparet ad alias artes etiamsi sua quemque ars vere artificem efficit. Non sic de fide sentimus, sed hoc defendimus, quod proprie ac vere ipsa fide propter Christum justi reputemur, seu accepti Deo simus. Et quia justificari significat ex injustis justos 72
effici seu regenerari, significat et justos pronuntiari seu reputari. Utroque enim modo loquitur Scriptura. Ideo primum volumus hoc ostendere, quod sola fides ex injusto justum efficiat, hoc est, accipiat remissionem peccatorum.

Offendit quosdam particula: sola; cum et Paulus 73
dicat; [Rom. 3, 28.] Arbitramur hominem justificari fide, non ex operibus. Item, Ephesios II: [8.] Dei donum est, non ex vobis, neque ex operibus, ne quis glorietur. Item Roma. III: [24.] Gratia justificati. Si displicet exclusiva: sola, tollant etiam ex Paulo illas exclusivas: gratis, non ex operibus, donum est etc. Nam hae quoque sunt exclusivae. Excludimus autem opinionem meriti. Non excludimus verbum aut sacramenta, ut calumniantur adversarii. Diximus enim supra, fidem ex verbo concipi, ac multo maxime ornamus ministerium verbi. Dilectio etiam et 74
opera sequi fidem debent, quare non sic excluduntur, ne sequantur, sed fiducia meriti dilectionis aut operum in justificatione excluditur. Idque perspicue ostendemus.

Quod remissionem peccatorum sola fide in Christum consequamur.

Fateri etiam adversarios existimamus, quod in 75
justificatione primum necessaria sit remissio peccatorum. Omnes enim sub peccato sumus. Quare sic argumentamur:

Consequi remissionem peccatorum, est justifi- 76
cari juxta illud: [Ps. 32, 1.] Beati quorum remissae sunt iniquitates.

71. praeparat *Vr.*

77 Sola fide in Christum, non per dilectionem, non propter dilectionem, aut opera, consequimur remissionem peccatorum, esti dilectio sequitur fidem.

78 Igitur sola fide justificamur, intelligendo justificationem, ex injusto justum effici, seu regenerari.

79 Minor ita facile poterit declarari, si sciamus, quomodo fiat remissio peccatorum. Adversarii frigidissime disputant, utrum sint una mutatio remissio peccatorum et infusio gratiae. Otiosi homines, quid dicerent, non habebant. In remissione peccatorum oportet in cordibus vinci terrores peccati et mortis aeternae, sicut Paulus testatur 1 Corinth. XV: [56 sq.] Aculeus mortis peccatum est. Potentia vero peccati lex. Gratia autem Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum. Id est, peccatum perterrefacit conscientias; id fit per legem, quae ostendit iram Dei adversus peccatum, sed vincimus per Christum. Quomodo? fide, cum erigimus nos
80 fiducia promissae misericordiae propter Christum. Sic igitur probamus minorem: Ira Dei non potest placari, si opponamus nostra opera, quia Christus propositus est Propitiator, ut propter ipsum fiat nobis placatus Pater. Christus autem non apprehenditur tanquam Mediator, nisi fide. Igitur sola fide consequimur remissionem peccatorum, cum erigimus corda fiducia misericordiae propter Christum promissae.

81 Item Paulus Roma. V. [2.] ait: Per ipsum habemus accessum ad Patrem; et addit: per fidem. Sic igitur reconciliamur Patri, et accipimus remissionem peccatorum, quando erigimur fiducia promissae misericordiae propter Christum. Adversarii Christum ita intelligunt Mediatorem et Propitiatorem esse, quia meruerit habitum dilectionis, non jubent nunc eo uti Mediatore, sed prorsus sepulto Christo, fingunt nos habere accessum per propria opera, et per haec habitum illum mereri, et postea dilectione illa accedere ad Deum. An non est hoc

81 habere pacem conscientiae. *Vrr.*

prorsus sepelire Christum, et totam fidei doctrinam tollere? Paulus ''econtra docet nos habere accessum, hoc est, '''reconciliationem per Christum; et ut ostenderet, quomodo id fiat, addit, quod per fidem habeamus accessum. Fide igitur propter Christum accipimus remissionem peccatorum. Non possumus irae Dei opponere nostram dilectionem et opera nostra.

Secundo. Certum est, peccata remitti propter Pro- 82
pitiatorem Christum. Rom. III: [25.] Quem posuit Deus Propitiatorem. Addit autem Paulus: per fidem. Itaque ita nobis prodest hic Propitiator, cum fide apprehendimus promissam in eo misericordiam, et opponimus eam irae ac judicio Dei. Et in eandem sententiam scriptum est ad Ebraeos IV: [14 sq.] Habentes Pontificem etc. accedamus cum fiducia. Jubet enim accedere ad Deum, non fiducia nostrorum meritorum, sed fiducia Pontificis Christi, requirit igitur fidem.

Tertio. Petrus in Actis cap. X: [43.] Huic omnes 83
Prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum. Quomodo potuit clarius dicere? Remissionem peccatorum accipimus, inquit, per nomen ejus, hoc est, propter eum: ergo non propter nostra merita, non propter nostram contritionem, attritionem, dilectionem, cultus, opera. Et addit: cum credimus in eum. Requirit igitur fidem. Neque enim possumus apprehendere nomen Christi, nisi fide. Praeterea allegat consensum omnium Prophetarum. Hoc vere est allegare ecclesiae auctoritatem. Sed de hoc loco infra de poenitentia rursus dicendum erit.

Quarto. Remissio peccatorum est res promissa pro- 84
pter Christum. Igitur non potest accipi, nisi sola fide. Nam promissio accipi non potest, nisi sola fide. Rom. IV: [13.] Ideo ex fide, ut sit firma promissio, secundum gratiam; quasi dicat: si penderet res ex meritis nostris, incerta et

''contra R. T. '''pacem *Vrr.*

inutilis esset promissio, quia nunquam constituere possemus, quando satis meriti essemus. Idque facile intelligere queunt peritae conscientiae. Ideo Paulus ait Galat. III: [22.] Conclusit Deus omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Jesu Christi detur credentibus. Hic retrahit meritum nobis, quia dicit omnes reos esse et conclusos sub peccatum, deinde addit promissionem, videlicet remissionis peccatorum et justificationis, dari, et addit, quomodo accipi promissio possit, videlicet fide. Atque haec ratio sumpta ex natura promissionis apud Paulum praecipua est, et saepe repetitur. Neque excogitari, neque fingi quidquam potest, quo hoc Pauli argumentum everti queat.
85 Proinde non patiantur se bonae mentes depelli ab hac sententia, quod tantum fide accipiamus remissionem propter Christum; in hac habent certam et firmam consolationem adversus peccati terrores, et adversus aeternam mortem, et adversus omnes portas inferorum.

86 Cum autem sola fide accipiamus remissionem peccatorum et Spiritum Sanctum, sola fides justificat, quia reconciliati reputantur justi et filii Dei, non propter suam munditiem, sed per misericordiam propter Christum; si tamen hanc misericordiam fide apprehendant. Ideoque Scriptura testatur, [Rom. 3, 26.] quod fide justi reputemur. Adjiciemus igitur testimonia, quae clare pronuntiant, quod fides sit ipsa justitia, qua coram Deo justi reputamur, videlicet, non quia sit opus per sese dignum: sed quia accipit promissionem, qua Deus pollicitus est, quod propter Christum velit propitius esse credentibus in eum, seu quia sentit, [1. Cor. 1, 30.] quod Christus sit nobis factus a Deo sapientia, justitia, sanctificatio et redemptio.

87 Paulus in Epistola ad Romanos praecipue de hoc loco disputat, et proponit, quod gratis justificemur fide, credentes nobis Deum placatum propter Christum,

86. reconciliationem propter Christum *Vrr.* reputantur M.

Et hanc propositionem capite tertio, quae statum universae disputationis continet, tradit: [28.] Arbitramur, hominem fide justificari, non ex operibus legis. Hic adversarii interpretantur ceremonias leviticas. At Paulus non tantum de ceremoniis loquitur, sed de tota lege. Allegat enim infra ex Decalogo: [7, 7.] Non concupisces. Et si opera moralia mererentur remissionem peccatorum et justificationem: etiam nihil opus esset Christo in promissione, et ruerent omnia illa, quae Paulus de promissione loquitur. Male etiam scriberet ad Ephesios, [2, 8.] gratis nos salvatos esse, et donum Dei esse, non ex operibus. Item Paulus allegat [Rom. 4, 1. 6.] Abraham, allegat Davidem, at hi de circumcisione habuerunt mandatum Dei. Itaque si ulla opera justificabant, necesse erat illa opera tunc, cum mandatum haberent, etiam justificasse. Sed recte docet Augustinus, Paulum de tota lege loqui, sicut prolixe disputat de Spiritu et Litera, ubi postremo ait: His igitur consideratis pertractatisque pro viribus, quas Dominus donare dignatur, colligimus, non justificari hominem praeceptis bonae vitae, nisi per fidem Jesu Christi.

Et ne putemus, temere excidisse Paulo senten- 88
tiam, quod fides justificet, longa disputatione munit et confirmat eam in quarto capite ad Romanos, et deinde in omnibus epistolis repetit.

Sic ait capite quarto ad Roma: [4 sq.] Operanti 89
merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei autem, qui non operatur, credit autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam. Hic clare dicit, fidem ipsam imputari ad justitiam. Fides igitur est illa res, quam Deus pronuntiat esse justitiam; et addit gratis imputari, et negat posse gratis imputari, si propter opera deberetur. Quare excludit etiam meritum operum moralium. Nam si his deberetur justificatio coram Deo, non imputaretur fides ad justitiam sine operibus.

90 Et postea: [Rom. 4, 9.] Dicimus enim, quod Abrahae imputata est fides ad justitiam.

91 Capite V. [1.] ait: Justificati ex fide, pacem habemus erga Deum. Id est, habemus conscientias tranquillas et laetas coram Deo.

92 Roma. IV: [10, 10.] Corde creditur ad justitiam. Hic pronuntiat fidem esse justitiam cordis.

93 Ad Galatas II: [16.] Nos in Christo Jesu credimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis.

Ad Ephes. II: [8.] Gratia enim salvati estis per fidem, et hoc non ex vobis, Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur.

94 Johannis primo: [12.] Dedit eis potestatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.

95 Johannis III: [14 sq.] Sicut Moises exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis, qui credit in ipsum, non pereat.

96 Item: [17.] Non misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non judicatur.

97 Actuum XIII: [38.] Notum igitur sit vobis, viri fratres, quod per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur, et ab omnibus, quibus non potuistis in lege justificari, in hoc omnis, qui credit, justificatur. Quomodo potuit clarius de officio Christi et de justificatione dici? Lex, inquit, non justificabat. Ideo Christus datus est, ut credamus nos propter ipsum justificari. Aperte detrahit legi justificationem. Ergo propter Christum justi reputamur, cum credimus nobis Deum placatum esse propter ipsum.

98 Actuum IV: [11.] Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis aedificantibus, qui factus est in caput anguli, et non in aliquo alio salus. Neque enim aliud nomen est sub

92. X. *Vr.* R. T. L. 97. 98. 99. Actorum *Vr.* R. T.

coelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri; nomen autem Christi tantum fide apprehenditur. Igitur fiducia nominis Christi, non fiducia nostrorum operum, salvamur. Nomen enim hic significat causam, quae allegatur, propter quam contingit salus. Et allegare nomen Christi, est confidere nomine Christi, tanquam causa, seu pretio, propter quod salvamur.

Actuum XV: [9.] Fide purificans corda eorum. 99
Quare fides illa, de qua loquuntur Apostoli, non est otiosa notitia, sed res accipiens Spiritum Sanctum, et justificans nos.

Abacuc primo: [2, 4.] Justus ex fide vivet. Hic 100
primum dicit, homines fide esse justos, qua credunt Deum propitium esse, et addit, quod eadem fides vivificet, quia haec fides parit in corde pacem et gaudium et vitam aeternam.

Esaiae LIII: [11.] Notitia ejus justificabit mul- 101
tos. Quid est autem notitia Christi, nisi nosse beneficia Christi, promissiones, quas per evangelium sparsit in mundum? Et haec beneficia nosse, proprie et vere est credere in Christum, credere, quod, quae promisit Deus propter Christum, certo praestet.

Sed plena est Scriptura talibus testimoniis, quia 102
alibi legem, alibi promissiones de Christo, et de remissione peccatorum, et de gratuita acceptatione propter Christum tradit. Exstant et apud s. patres
sparsim similia testimonia. Ambrosius enim inquit 103
in epistola ad Irenaeum quendam: Subditus autem mundus eo per legem factus est, quia ex praescripto legis omnes conveniuntur, et ex operibus legis nemo justificatur, id est, quia per legem peccatum cognoscitur, sed culpa non relaxatur. Videbatur lex nocuisse, quae omnes fecerat peccatores, sed veniens Dominus Jesus peccatum omnibus, quod nemo poterat evitare, donavit, et chirographum nostrum sui sanguinis effusione delevit. Hoc est, quod ait: [Rom. 5, 20.] Abundavit peccatum per legem; superabun-

98. *om.* M. nomini M. 100. secundo R. L.

davit autem gratia per Jesum. Quia, postquam totus mundus subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Johannes, dicens: [Jo. 1, 29.] Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit peccatum mundi. Et ideo nemo glorietur in operibus, quia nemo factis suis justificatur. Sed qui justus est, donatum habet, quia post lavacrum justificatus est. Fides ergo est, quae liberat per sanguinem Christi, quia beatus ille, cui peccatum remittitur, et venia
104 donatur. Haec sunt Ambrosii verba, quae aperte patrocinantur nostrae sententiae, detrahit operibus justificationem, et tribuit fidei, quod liberet per san-
105 guinem Christi. Conferantur in unum acervum sententiarii omnes, qui magnificis titulis ornantur; nam alii vocantur angelici, alii subtiles, alii irrefragabiles: omnes isti lecti et relecti non tantum conferent ad intelligendum Paulum, quantum confert haec una Ambrosii sententia.

106 In eandem sententiam multa contra Pelagianos scribit Augustinus. De Spiritu et Litera sic ait: Ideo quippe proponitur justitia legis, quod qui fecerit eam, vivet in illa, ut cum quisque infirmitatem suam cognoverit, non per suas vires, neque per literam ipsius legis, quod fieri non potest, sed per fidem concilians Justificatorem, perveniat, et faciat, et vivat in ea. Opus rectum, quod qui fecerit, vivet in eo, non fit, nisi in justificato. Justificatio autem ex fide impetratur. Hic clare dicit, justificationem fide conciliari, et justificationem fide impetrari. Et paulo post: Ex lege timemus Deum, ex fide speramus in Deum, sed timentibus poenam absconditur gratia, sub quo timore anima laborans etc. per fidem confugiat ad misericordiam Dei, ut det, quod jubet. Hic docet lege terreri corda, fide autem consolationem capere, et docet prius fide apprehendere misericordiam, quam legem facere conemur. Recitabimus paulo post et alia quaedam.

Profecto mirum est, adversarios tot locis Scriptu- 107
rae nihil moveri, quae aperte tribuunt justificationem
fidei, et quidem detrahunt operibus. Num frustra 108
existimant toties idem repeti? Num arbitrantur ex-
cidisse Spiritui Sancto non animadvertenti has vo-
ces? Sed excogitaverunt etiam cavillum, quo eludunt, 109
dicunt de fide formata accipi debere, hoc est, non
tribuunt fidei justificationem, nisi propter dilectio-
nem, imo prorsus non tribuunt fidei justificationem,
sed tantum dilectioni, quia somniant fidem posse
stare cum peccato mortali. Quorsum hoc pertinet, 110
nisi ut promissionem iterum aboleant, et redeant ad
legem? Si fides accipit remissionem peccatorum pro-
pter dilectionem, semper erit incerta remissio pecca-
torum, quia nunquam diligimus tantum, quantum de-
bemus, imo non diligimus, nisi certo statuant corda,
quod donata sit nobis remissio peccatorum. Ita ad-
versarii, dum requirunt fiduciam propriae dilectionis
in remissione peccatorum et justificatione, evange-
lium de gratuita remissione peccatorum prorsus ab-
olent, cum tamen dilectionem illam neque praestent,
neque intelligant, nisi credant gratis accipi remis-
sionem peccatorum.

Nos quoque dicimus, quod dilectio fidem sequi 111
debeat, sicut et Paulus [Gal. 5, 6.] ait: In Christo
Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque prae-
putium, sed fides per dilectionem efficax. Neque 112
tamen ideo sentiendum est, quod fiducia hujus di-
lectionis, aut propter hanc dilectionem accipiamus
remissionem peccatorum et reconciliationem: sicut
neque accipimus remissionem peccatorum propter alia
opera sequentia; sed sola fide, et quidem fide pro-
prie dicta, accipitur remissio peccatorum, quia pro-
missio non potest accipi nisi fide. Est autem fides 113
proprie dicta, quae assentitur promissioni; de hac
fide loquitur Scriptura. Et quia accipit remissionem 114
peccatorum, et reconciliat nos Deo, prius hac fide justi

109. qui R.

reputamur propter Christum, quam diligimus, ac le-
115 gem facimus, etsi necessario sequitur dilectio. Neque vero haec fides est otiosa notitia, nec potest stare cum peccato mortali, sed est opus Spiritus Sancti, quo liberamur a morte, quo eriguntur et
116 vivificantur perterrefactae mentes. Et quia sola haec fides accipit remissionem peccatorum, et reddit nos acceptos Deo, et affert Spiritum Sanctum, rectius vocari gratia gratum faciens poterat, quam effectus
117 sequens, videlicet dilectio. — Hactenus satis copiose ostendimus et testimoniis Scripturae, et argumentis ex Scriptura sumptis, ut res magis fieret perspicua, quod sola fide consequimur remissionem peccatorum propter Christum, et quod sola fide justificemur, hoc
118 est, ex injustis justi efficiamur, seu regeneremur. Facile autem judicari potest, quam necessaria sit hujus fidei cognitio, quia in hac una conspicitur Christi officium, hac una accipimus Christi beneficia, haec una affert certam et firmam consolationem piis
119 mentibus. Et oportet in ecclesia exstare doctrinam, ex qua concipiant pii certam spem salutis. Nam adversarii infeliciter consulunt hominibus, dum jubent dubitare, utrum consequamur remissionem peccatorum. Quomodo in morte sustentabunt se isti, qui de hac fide nihil audiverunt, qui putant dubitandum esse, utrum consequantur remissionem pec-
120 catorum? Praeterea necesse est retineri in ecclesia Christi evangelium, hoc est, promissionem, quod gratis propter Christum remittuntur peccata; id evangelium penitus abolent, qui de hac fide, de qua
121 loquimur, nihil docent. At scholastici ne verbum quidem de hac fide tradunt. Hos sequuntur adversarii nostri, et improbant hanc fidem. Nec vident se totam promissionem gratuitae remissionis peccatorum et justitiae Christi abolere improbata hac fide.

116. reddit conscientias pacatas ac tranquillas *Vrr*. 121. improbantes hanc fidem. M.

III. De Dilectione et Impletione Legis.

Hic objiciunt adversarii: Si vis in vitam ingre- 1
di, serva mandata. Item: Factores legis justificabuntur; et alia multa similia de lege et operibus, ad quae, priusquam respondemus, dicendum est, quid nos de dilectione et impletione legis sentiamus. Scri- 2
ptum est apud Prophetam: [Jer. 31, 33.] Dabo legem meam in corda eorum. Et Roma. III. [31.] ait Paulus, legem stabiliri, non aboleri, per fidem. Et Christus ait: [Mtth. 19, 17.] Si vis ingredi in vitam, serva mandata. Item: [1. Cor. 13, 3.] Si dilectionem non habeam, nihil sum. Hae sententiae et 3
similes testantur, quod oporteat legem in nobis inchoari, et magis magisque fieri. Loquimur autem non de ceremoniis, sed de illa lege, quae praecipit de motibus cordis, videlicet de Decalogo. Quia 4
vero fides affert Spiritum Sanctum, et parit novam vitam in cordibus, necesse est, quod pariat spirituales motus in cordibus. Et qui sint illi motus, ostendit Propheta, cum ait: Dabo legem meam in corda eorum. Postquam igitur fide justificati et renati sumus, incipimus Deum timere, diligere, petere, et exspectare ab eo auxilium, gratias agere et praedicare, et obedire ei in afflictionibus. Incipimus et diligere proximos, quia corda habent spirituales et sanctos motus.

Haec non possunt fieri, nisi postquam fide justi- 5
ficati sumus, et renati accipimus Spiritum Sanctum. Primum quia lex non potest fieri sine Christo. Item, lex non potest fieri sine Spiritu Sancto. At Spiritus 6
Sanctus accipitur fide, juxta illud Pauli, Galat. III: [14.] Ut promissionem Spiritus accipiamus per fidem. Item, 7
quomodo potest humanum cor diligere Deum, dum sentit eum horribiliter irasci, et opprimere nos temporalibus et perpetuis calamitatibus? Lex autem semper accusat nos, semper ostendit irasci Deum. Non igitur diligitur Deus, 8

nisi postquam apprehendimus fide misericordiam. Ita
demum fit objectum amabile.
9 Quanquam igitur civilia opera, hoc est, externa
opera legis, sine Christo et sine Spiritu Sancto, aliqua ex parte fieri possint: tamen apparet ex his,
quae diximus, illa quae sunt proprie legis divinae,
hoc est, affectus cordis erga Deum, qui praecipiuntur in prima tabula, non posse fieri sine Spiritu
10 Sancto. Sed adversarii nostri sunt suaves theologi, intuentur secundam tabulam et politica opera,
primam nihil curant, quasi nihil pertineat ad rem,
aut certe tantum externos cultus requirunt. Illam
aeternam legem, et longe positam supra omnium
creaturarum sensum atque intellectum: [Deut. 6, 5.]
Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde, prorsus non considerant.
11 At Christus ad hoc datus est, ut propter eum
donentur nobis remissio peccatorum et Spiritus Sanctus, qui novam et aeternam vitam ac aeternam
justitiam in nobis pariat. Quare non potest lex
vere fieri, nisi accepto Spiritu Sancto per fidem.
Ideo Paulus dicit, legem stabiliri per fidem, non aboleri, quia lex ita demum fieri potest, cum contigit
12 git Spiritus Sanctus. Et Paulus docet, 2 Cor. III.
[15 sq.] velamen, quo facies Moisi tecta est, non
posse tolli, nisi fide in Christum, qua accipitur Spiritus Sanctus. Sic enim ait: Sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moises, velamen positum est
super cor eorum; cum autem conversi fuerint ad
Deum, auferetur velamen; Dominus autem Spiritus est,
13 ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Velamen intelligit Paulus humanam opinionem de tota lege, Decalogo et ceremoniis, videlicet quod hypocritae putant externa et civilia opera satisfacere legi Dei, et sacrificia
14 et cultus ex opere operato justificare coram Deo. Tunc
autem detrahitur nobis hoc velamen, hoc est, eximitur
hic error, quando Deus ostendit cordibus nostris im-

11. *add.* Primum ostendat Christum, sicut Johan. 16. scriptum est: Ille me clarificabit, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis. Deinde et alia dona affert, dilectionem, invocationem, gratia-

munditiem nostram et magnitudinem peccati. Ibi primum videmus nos longe abesse ab impletione legis. Ibi agnoscimus, quomodo caro secura atque otiosa non timeat Deum, nec vere statuat respici nos a Deo, sed casu nasci et occidere homines. Ibi experimur nos non credere, quod Deus ignoscat et exaudiat. Cum autem audito evangelio et remissione peccatorum fide erigimur, concipimus Spiritum Sanctum, ut jam recte de Deo sentire possimus, et timere Deum, et credere ei etc. Ex his apparet non posse legem sine Christo et sine Spiritu Sancto fieri.

Profitemur igitur, quod necesse sit inchoari in 15
nobis, et subinde magis magisque fieri legem. Et
complectimur simul utrumque, videlicet spirituales
motus et externa bona opera. Falso igitur calumniantur nos adversarii, quod nostri non doceant bona
opera, cum ea non solum requirant, sed etiam ostendant, quomodo fieri possint. Eventus coarguit hypo- 16
critas, qui suis viribus conantur legem facere, quod
non possint praestare, quae conantur. Longe enim 17
imbecillior est humana natura, quam ut suis viribus
resistere diabolo possit, qui habet captivos omnes,
qui non sunt liberati per fidem. Potentia Christi opus 18
est adversus diabolum, videlicet, ut quia scimus nos
propter Christum exaudiri, et habere promissionem,
petamus, ut gubernet et propugnet nos Spiritus Sanctus, ne decepti erremus, ne impulsi contra voluntatem Dei aliquid suscipiamus, sicut Psalmus [68,
19.] docet: Captivam duxit captivitatem, dedit dona
hominibus. Christus enim vicit diabolum, et dedit
nobis promissionem et Spiritum Sanctum, ut auxilio
divino vincamus et ipsi. Et 1 Johannis III: [8.] Ad
hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli. De- 19
inde non hoc tantum docemus, quomodo fieri lex possit, sed etiam quomodo Deo placeat, si quid fit,
videlicet, non quia legi satisfaciamus, sed quia sumus

rum actionem, castitatem, patientiam etc. *Vrr.* "contingit R. L. 13. *om.* M.

---

19. sit T.

in Christó: sicut paulo post dicemus. Constat igitur
20 nostros requirere bona opera. Imo addimus et hoc, quod impossibile sit dilectionem Dei, etsi exigua est, divellere a fide, quia per Christum acceditur ad Patrem, et accepta remissione peccatorum vere jam statuimus, nos habere Deum, hoc est, nos Deo curae esse, invocamus, agimus gratias, timemus, diligimus, sicut Johannes docet in prima epistola: [4, 18.] Nos diligimus eum, inquit, quia prior dilexit nos, videlicet, quia dedit pro nobis Filium, et remisit nobis peccata. Ita significat praecedere fidem,
21 sequi dilectionem. Item fides illa, de qua loquimur, exsistit in poenitentia, hoc est, concipitur in terroribus conscientiae, quae sentit iram Dei adversus nostra peccata, et quaerit remissionem peccatorum et liberari a peccato. Et in talibus terroribus et aliis afflictionibus debet haec fides crescere et confirmari.
22 Quare non potest exsistere in his, qui secundum carnem vivunt, qui delectantur cupiditatibus suis, et obtemperant eis. Ideo Paulus ait: [Rom. 8, 1.] Nulla nunc damnatio est his, qui sunt in Christo Jesu, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum Spiritum. Item: [12 sq.] Debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini; sin autem Spiritu actio-
23 nes corporis mortificabitis, vivetis. Quare fides illa, quae accipit remissionem peccatorum in corde perterrefacto et fugiente peccatum, non manet in his, qui obtemperant cupiditatibus, nec exsistit cum mortali peccato.

24 Ex his effectibus fidei excerpunt adversarii unum, videlicet dilectionem, et docent, quod dilectio justificet; ita manifeste apparet, eos tantum docere legem. Non prius docent accipere remissionem peccatorum per fidem. Non docent de Mediatore Christo, quod propter Christum habeamus Deum propitium, sed propter nostram dilectionem. Et tamen qualis sit illa dilectio, non

dicunt, neque dicere possunt. Praedicant, se legem 25
implere, cum haec gloria proprie debeatur Christo, et fiduciam propriorum operum opponunt judicio Dei, dicunt enim, se de condigno mereri gratiam et vitam aeternam. Haec est simpliciter impia et vana fiducia. Nam in hac vita non possumus legi satisfacere, quia natura carnalis non desinit malos affectus parere, etsi his resistit Spiritus in nobis.

Sed quaerat aliquis: Cum et nos fateamur dile- 26
ctionem esse opus Spiritus Sancti, cumque sit justitia, quia est impletio legis, cur non doceamus, quod justificet? Ad hoc respondendum est: Primum hoc certum est, quod non accipimus remissionem peccatorum, neque per dilectionem neque propter dilectionem nostram, sed propter Christum sola fide. Sola 27
fides, quae intuetur in promissionem, et sentit ideo certo statuendum esse, quod Deus ignoscat, quia Christus non sit frustra mortuus etc. vincit terrores peccati et mortis. Si quis dubitat, utrum remittan- 28
tur sibi peccata, contumelia afficit Christum, cum peccatum suum judicat majus, aut efficacius esse, quam mortem et promissionem Christi; cum Paulus [Rom. 5, 20.] dicat gratiam exuberare supra peccatum, hoc est, misericordiam ampliorem esse, quam peccatum. Si quis sentit se ideo consequi remissio- 29
nem peccatorum, quia diligit, afficit contumelia Christum, et comperiet in judicio Dei hanc fiduciam propriae justitiae impiam et inanem esse. Ergo necesse est, quod fides reconciliet et justificet. Et sicut 30
non accipimus remissionem peccatorum per alias virtutes legis, seu propter eas, videlicet propter patientiam, castitatem, obedientiam erga magistratus etc. et tamen has virtutes sequi oportet: ita neque propter dilectionem Dei accipimus remissionem peccatorum, etsi sequi eam necesse est. Caeterum nota est 31
consuetudo sermonis, quod interdum eodem verbo causam et effectus complectimur κατὰ συνεκδοχήν. Ita Lucae septimo [47.] ait Christus: Remittuntur ei peccata multa,

29. ex injusto justum efficiat. *Vrr.*

quia dilexit multum. Interpretatur enim se ipsum Christus, cum addit: Fides tua salvam te fecit. Non igitur voluit Christus, quod mulier illo opere dilectionis merita esset remissionem peccatorum, ideo
32 enim clare dicit: Fides tua salvam te fecit. At fides est, quae apprehendit misericordiam propter verbum Dei gratis. Si quis hoc negat fidem esse, pror-
33 sus non intelligit, quid sit fides. Et ipsa historia hoc loco ostendit, quid vocet dilectionem. Mulier venit hanc afferens de Christo opinionem, quod apud ipsum quaerenda esset remissio peccatorum. Hic cultus est summus cultus Christi. Nihil potuit majus tribuere Christo. Hoc erat vere Messiam agnoscere, quaerere apud eum remissionem peccatorum. Porro sic de Christo sentire, sic colere, sic complecti Christum, est vere credere. Christus autem usus est verbo dilectionis non apud mulierem, sed adversus Pharisaeum, quia totum cultum Pharisaei cum toto cultu mulieris comparabat. Objurgat Pharisaeum, quod non agnosceret ipsum esse Messiam, etsi haec externa officia ipsi praestaret, ut hospiti, viro magno et sancto. Ostendit muliercnlam, et praedicat hujus cultum, unguenta, lacrymas etc, quae omnia erant signa fidei et confessio quaedam, quod videlicet apud Christum quaereret remissionem peccatorum. Magnum profecto exemplum est, quod non sine causa commovit Christum, ut objurgaret Pharisaeum, virum sapientem et honestum, sed non credentem. Hanc ei impietatem exprobrat, et admonet eum exemplo muliercnlae, significans turpe ei esse, quod, cum indocta muliercula credat Deo, ipse legis doctor non credat, non agnoscat Messiam, non quaerat apud eum
34 remissionem peccatorum et salutem. Sic igitur totum cultum laudat, ut saepe fit in Scripturis, ut uno verbo multa complectamur, ut infra latius dicemus in similibus locis, ut: [Luc. 11, 41.] Date eleemosynam, et omnia erunt munda. Non tantum eleemo-

33. magis M.

synas requirit, sed etiam justitiam fidei. Ita hic ait:
Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum,
id est, quia me vere coluit fide et exercitiis et signis
fidei. Totum cultum comprehendit. Interim tamen
hoc docet, quod proprie accipiatur fide remissio peccatorum;
etsi dilectio, confessio et alii boni fructus
sequi debeant. Quare non hoc vult, quod fructus
illi sint pretium, sint propitiatio, propter quam detur
remissio peccatorum, quae reconciliet nos Deo.
De magna re disputamus, de honore Christi, et unde 35
petant bonae mentes certam et firmam consolationem:
utrum fiducia collocanda sit in Christum, an in opera
nostra. Quod si in opera nostra collocanda erit, de- 36
trahitur Christo honos Mediatoris et Propitiatoris; et
tamen comperiemus in judicio Dei hanc fiduciam vanam
esse, et conscientias inde ruere in desperationem.
Quod si remissio peccatorum et reconciliatio
non contingit gratis propter Christum, sed propter
nostram dilectionem, nemo habiturus est remissionem
peccatorum, nisi ubi totam legem fecerit, quia lex
non justificat, donec nos accusare potest. Patet igi- 37
tur, cum justificatio sit reconciliatio propter Christum,
quod fide justificemur, quia certissimum est
sola fide accipi remissionem peccatorum.

Nunc igitur respondeamus ad illam objectionem, 38
quam supra proposuimus. Recte cogitant adversarii
dilectionem esse legis impletionem, et obedientia erga
legem certe est justitia: sed hoc fallit eos, quod putant
nos ex lege justificari. Cum autem non justificemur
ex lege, sed remissionem peccatorum et reconciliationem
accipiamus fide propter Christum, non
propter dilectionem aut legis impletionem: sequitur
necessario, quod fide in Christum justificemur.

Deinde illa legis impletio, seu obedientia erga le- 39
gem, est quidem justitia, cum est integra, sed in nobis
est exigua et immunda. Ideo non placet propter se ipsam,

38. quaestionem supra propositam, quare dilectio non justificet. *Vrr.* – 61 *accuratius recensuit Vrr. v. Prolegomena.*

40 non est accepta propter se ipsam. Quanquam autem
ex his, quae supra dicta sunt, constet, justificationem
non solum initium renovationis significare, sed re-
conciliationem, qua etiam postea accepti sumus: ta-
men nunc multo clarius perspici poterit, quod illa
inchoata legis impletio non justificet, quia tantum
est accepta propter fidem. Nec est confidendum, quod
propria perfectione et impletione legis coram Deo
justi reputemur, ac non potius propter Christum.

41 Primum, quia Christus non desinit esse Media-
tor, postquam renovati sumus. Errant, qui fingunt
eum tantum primam gratiam meritum esse, nos post-
ea placere nostra legis impletione, et mereri vitam
aeternam. Manet Mediator Christus, et semper sta-
42 tuere debemus, quod propter ipsum habeamus placa-
tum Deum, etiamsi nos indigni simus. Sicut Pau-
lus aperte docet, cum ait: [1 Cor. 4, 4.] Nihil mihi
conscius sum, sed in hoc non justificatus sum; sed
sentit se fide reputari justum propter Christum, juxta
illud: [Ps. 32, 1. Rom. 4, 7.] Beati, quorum re-
missae sunt iniquitates. Illa autem remissio semper
accipitur fide. Item, imputatio justitiae evangelii
est ex promissione, igitur semper accipitur fide, sem-
per statuendum est, quod fide propter Christum ju-
43 sti reputemur. Si renati postea sentire deberent, se
acceptos fore propter impletionem legis, quando es-
set conscientia certa, se placere Deo, cum nunquam
44 legi satisfaciamus? Ideo semper ad promissionem re-
currendum est, hac sustentanda est infirmitas nostra,
et statuendum, nos propter Christum justos reputa-
ri, [Rom. 8, 34.] qui sedet ad dextram Patris, et
perpetuo interpellat pro nobis. Hunc Pontificem con-
tumelia afficit, si quis sentit se jam justum et ac-
ceptum esse propter propriam impletionem legis, non
propter illius promissionem. Nec intelligi potest,
quomodo fingi queat homo justus esse coram Deo,
excluso Propitiatore et Mediatore Christo.

44. *om.* R. T.

Item, quid opus est longa disputatione? Tota 45
Scriptura, tota ecclesia clamat, legi non satisfieri.
Non igitur placet illa inchoata legis impletio propter
se ipsam, sed propter fidem in Christum. Alioqui lex 46
semper accusat nos: Quis enim satis diligit, aut sa-
tis timet Deum? Quis satis patienter sustinet affli-
ctiones a Deo impositas? Quis non saepe dubitat,
utrum Dei consilio, an casu regantur res humanae?
Quis non saepe dubitat, utrum a Deo exaudiatur?
Quis non saepe stomachatur, quod impii fortuna me-
liore utuntur, quam pii, quod pii ab impiis oppri-
muntur? Quis satisfacit vocationi suae, quis diligit
proximum sicut se ipsum? Quis non irritatur a con- 47
cupiscentia? Ideo Paulus inquit: [Rom. 7, 19.] Non,
quod volo bonum, hoc facio, sed, quod nolo, malum.
Item: [25.] Mente servio legi Dei, carne autem
servio legi peccati. Hic aperte praedicat, se legi
peccati servire. Et David ait: [Ps. 143, 2.] Non
intres in judicium cum servo tuo, quia non justifica-
bitur in conspectu tuo omnis vivens. Hic etiam
servus Dei deprecatur judicium. Item: [Ps. 32, 2.]
Beatus vir, cui non imputat Dominus peccatum.
Semper igitur in hac infirmitate nostra adest pec-
catum, quod imputari poterat, de quo paulo post
inquit: [6.] Pro hoc orabit ad te omnis sanctus.
Hic ostendit, sanctos etiam oportere petere remis-
sionem peccatorum. Plus quam coeci sunt, qui ma- 48
los affectus in carne non sentiunt esse peccata, de
quibus Paulus dicit: [Gal. 5, 17.] Caro concupiscit
adversus Spiritum, Spiritus adversus carnem. Caro 49
diffidit Deo, confidit rebus praesentibus, quaerit hu-
mana auxilia in calamitate, etiam contra voluntatem
Dei, fugit afflictiones, quas debebat tolerare propter
mandatum Dei, dubitat de Dei misericordia etc. Cum
talibus affectibus luctatur Spiritus Sanctus in cordibus,
ut eos reprimat ac mortificet, et inserat novos spirituales
motus. Sed de hoc loco infra plura testimonia colligemus, 50

quanquam ubique obvia sunt, non solum in Scripturis, sed etiam in sanctis patribus.

51 Praeclare inquit Augustinus: Omnia mandata Dei implentur, quando, quidquid non fit, ignoscitur. Requirit igitur fidem, etiam in bonis operibus, ut credamus nos placere Deo propter Christum, nec opera ipsa per se digna esse, quae placeant.

52 Et Hieronymus contra Pelagianos: Tunc ergo justi sumus, quando nos peccatores fatemur. Et justitia nostra non ex proprio merito, sed ex Dei
53 consistit misericordia. Oportet igitur adesse fidem in illa inchoata legis impletione, quae statuat nos propter Christum habere Deum placatum. Nam misericordia non potest apprehendi, nisi fide, sicut supra aliquoties dictum est.

54 Quare cum ait Paulus, [Rom. 3, 31.] legem stabiliri per fidem, non solum hoc intelligi oportet, quod fide renati concipiant Spiritum Sanctum, et habeant motus consentientes legi Dei, sed multo maxime refert et hoc addere, quod sentire nos opor-
55 tet, quod procul a perfectione legis absimus. Quare non possumus statuere, quod coram Deo justi reputemur propter nostram impletionem legis, sed quaerenda est alibi justificatio, ut conscientia fiat tranquilla. Non enim sumus justi coram Deo, donec
56 fugientes judicium Dei irascimur Deo. Sentiendum est igitur, quod reconciliati fide propter Christum justi reputemur, non propter legem, aut propter opera nostra; sed quod haec inchoata impletio legis placeat propter fidem, et quod propter fidem non imputetur hoc, quod deest impletioni legis, etiamsi conspectus impuritatis nostrae perterrefacit nos. Jam si est alibi quaerenda justificatio, ergo no-
57 stra dilectio et opera non justificant. Longe supra nostram munditiem, imo longe supra ipsam legem collocari debent mors et satisfactio Christi nobis donata, ut statuamus, nos propter illam sa-

tisfactionem habere propitium Deum, non propter nostram impletionem legis.

Hoc docet Paulus ad Gal. III. [13.] cum ait: 58
Christus redemit nos a maledictione legis, factus pro nobis maledictum. Hoc est, lex damnat omnes homines, sed Christus, quia sine peccato subiit poenam peccati, et victima pro nobis factus est, sustulit illud jus legis, ne accuset, ne damnet hos, qui credunt in ipsum, quia ipse est propitiatio pro eis, propter quam nunc justi reputantur. Cum autem justi reputentur, lex non potest eos accusare, et damnare, etiamsi re ipsa legi non satisfecerint. In eandem sententiam scribit ad Colossenses: [2, 10.] In Christo consummati estis; quasi dicat: Etsi adhuc procul abestis a perfectione legis, tamen non damnant vos reliquiae peccati, quia propter Christum habemus reconciliationem certam et firmam, si creditis, etiamsi haeret peccatum in carne vestra.

Semper debet in conspectu esse promissio, quod 59
Deus propter suam promissionem, propter Christum velit esse propitius, velit justificare, non propter legem, aut opera nostra. In hac promissione debent pavidae conscientiae quaerere reconciliationem et justificationem, hac promissione debent se sustentare, ac certo statuere, quod habeant Deum propitium propter Christum, propter suam promissionem. Ita nunquam possunt opera conscientiam reddere pacatam,
sed tantum promissio. Si igitur praeter dilectionem 60
et opera alibi quaerenda est justificatio et pax conscientiae, ergo dilectio et opera non justificant, etsi sunt virtutes et justitiae legis, quatenus sunt impletio legis; et eatenus haec obedientia legis justificat justitia legis. Sed haec imperfecta justitia legis non est accepta Deo, nisi propter fidem. Ideo non justificat, id est, neque reconciliat, neque regenerat, neque per se facit acceptos coram Deo.

61 Ex his constat, sola fide nos justificari coram Deo, quia sola fide accipimus remissionem peccatorum et reconciliationem, propter Christum, quia reconciliatio seu justificatio est res promissa propter Christum, non propter legem. Itaque sola fide accipitur, etsi donato Spiritu Sancto sequitur legis impletio.

Responsio ad argumenta adversariorum.

62 Cognitis autem hujus causae fundamentis, videlicet discrimine legis et promissionum, seu evangelii, facile erit diluere ea, quae adversarii objiciunt. Citant enim dicta de lege et operibus, 'et omittunt di-
63 cta de promissionibus. Semel autem responderi ad omnes sententias de lege potest, quod lex non possit fieri sine Christo, et si qua fiunt civilia opera, sine Christo, non placent Deo. Quare cum praedicantur opera, necesse est addere, quod fides requiratur, quod propter fidem praedicentur, quod sint fru-
64 ctus et testimonia fidei'. Ambiguae et periculosae causae multas et varias solutiones gignunt. Verum est enim illud veteris poetae: ὁ δ' ἄδικος λόγος, νοσῶν ἐν αὐτῷ φαρμάκων δεῖται σοφῶν. Sed in bonis 'et firmis causis una atque altera solutio, sumpta ex fontibus, corrigit omnia, quae videntur offendere. Id fit 'et in hac nostra causa. Nam illa regula, quam modo recitavi, interpretatur omnia dicta, quae de lege et operibus citantur.

65 Fatemur enim Scripturam alibi legem, alibi evangelium seu gratuitam promissionem peccatorum propter Christum tradere. Verum adversarii nostri simpliciter abolent gratuitam promissionem, cum negant, quod fides justificet, cum docent, quod propter dilectionem et opera nostra accipiamus remissionem peccatorum et re-

62. dicta vero de promissionibus omittunt. *Vrr*. 63. *add*. Quid potest simplicius hac nostra doctrina dici? Necesse est enim ad cognoscenda beneficia Christi discernere promissiones a lege. *Vrr*. 64. *om*. R. T.

conciliationem. Si′ pendet ex conditione operum no- 66
strorum remissio peccatorum, prorsus erit incerta″. Erit
igitur abolita promissio. Proinde nos revocamus pias 67
mentes ad considerandas promissiones, et de gratuita
remissione peccatorum et reconciliatione, quae fit per
fidem in Christum, docemus; postea addimus et doctri-
nam legis. ′Et haec oportet ὀρθοτομεῖν, ut ait Paulus.
Videndum est, quid legi, ″quid promissionibus Scri-
ptura tribuat. Sic enim ‴laudat opera, ut non tollat
gratuitam promissionem*.

Sunt enim facienda ′opera propter mandatum Dei, 68
item ad exercendam fidem, item propter confessionem et
gratiarum actionem. Propter has causas necessario de-
bent bona opera fieri, quae quanquam fiunt in carne non-
dum prorsus renovata, quae retardat motus Spiritus
Sancti, et adspergit aliquid de sua immunditie: tamen
propter fidem sunt opera sancta, divina, sacrificia, et po-
litia Christi regnum suum ostendentis coram hoc mundo.
In his enim sanctificat corda, et reprimit diabolum, et ut
retineat evangelium inter homines, foris opponit regno
diaboli confessionem sanctorum, et in nostra imbecilli-
tate declarat potentiam suam. Pauli Apostoli, Athanasii, 69
Augustini, et similium, qui docuerunt ecclesias, pericu-
la, labores, conciones, sunt sancta opera, sunt vera sa-
crificia, Deo accepta, sunt certamina Christi, per quae
repressit diabolum, et depulit ab his, qui crediderunt.
Labores David in gerendis bellis et in administratione 70
domestica sunt opera sancta, sunt vera sacrificia, sunt
certamina Dei, defendentis illum populum, qui habebat
verbum Dei, adversus diabolum, ne penitus exstingue-
retur notitia Dei in terris. Sic sentimus etiam de sin- 71
gulis bonis operibus in infimis vocationibus, et in priva-
tis. Per haec opera triumphat Christus adversus diabo-
lum, ut quod Corinthii conferebant eleemosynam, sanctum

66. ′ *add.* enim ″*add.* Nunquam enim facimus opera sufficientia. *Vrr.* 67. non quod lege mereamur remissionem peccatorum, aut quod propter legem justi reputemur, non propter Christum; sed quia Deus requirit bona opera; oportet enim prudenter ὀρθοτομεῖν legem et promissiones. Vidend. *Vrr.* ″ *om.* R. T. ‴et laudat et praecipit *Vrr.* * *add.* nec tollat Christum. *Vrr.* 68—82. *vi Prolegomena.*

opus erat, et sacrificium et certamen Christi adversus
72 diabolum, qui laborat, ne quid fiat ad laudem Dei. Talia
opera vituperare, confessionem doctrinae, afflictiones,
officia caritatis, mortificationes carnis, profecto esset
vituperare externam regni Christi inter homines poli-
73 tiam. 'Atque hic addimus etiam de praemiis et de merito.
Docemus operibus fidelium proposita et promissa esse
praemia. Docemus bona opera meritoria esse, non remis-
sionis peccatorum, gratiae, aut justificationis, haec enim
tantum fide consequimur, sed aliorum praemiorum corpo-
ralium et spiritualium, in hac vita, et post hanc vitam,
quia Paulus inquit: Unusquisque recipiet mercedem jux-
ta suum laborem. Erunt igitur dissimilia praemia pro-
74 pter dissimiles labores. At remissio peccatorum similis
et aequalis est omnium, sicut unus est Christus, et of-
fertur gratis omnibus, qui credunt sibi propter Christum
remitti peccata. Accipitur igitur tantum fide remissio
peccatorum et justificatio, non propter ulla opera, sicut
constat in terroribus conscientiae, quod non possunt irae
Dei opponi ulla nostra opera, sicut Paulus clare dicit:
[Rom.5,1.] Fide justificati pacem habemus erga Deum,
per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem et ac-
75 cessum habemus fide etc. Fides autem quia filios Dei
facit, facit et cohaeredes Christi. Itaque quia justificatio-
nem non meremur operibus nostris, qua efficimur filii
Dei et cohaeredes Christi, non meremur vitam aeternam
operibus nostris; fides enim consequitur, quia fides justi-
ficat nos, et habet placatum Deum. Debetur autem ju-
stificatis juxta illud: [Rom. 8, 30.] Quos justifi-
76 cavit, eosdem et glorificavit. Paulus commendat
[Eph. 6, 2 sq.] nobis praeceptum de honorandis
parentibus mentione praemii, quod additur illi prae-
cepto, ubi non vult, quod obedientia erga parentes justi-
ficet nos coram Deo: sed postquam fit in justificatis, 'me-
77 retur alia magna praemia. Deus tamen varie exercet

73. At R. T. 76. meremur R. T.

sanctos, et saepe differt praemia justitiae operum, ut discant non confidere sua justitia, ut discant quaerere voluntatem Dei magis, quam praemia. Sicut apparet in Job, in Christo et aliis sanctis. Et de hac re docent nos multi Psalmi, qui consolantur nos adversus felicitatem impiorum, ut Psal. XXXVI: [37, 1.] Noli aemulari. Et Christus ait: [Mtth. 5, 10.] Beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum coelorum.

His praeconiis bonorum operum moventur haud dubie 78
fideles ad bene operandum. Interim etiam praedicatur do- 79
ctrina poenitentiae adversus impios, qui male operantur, ostenditur ira Dei, quam minatus est omnibus, qui non agunt poenitentiam. Laudamus igitur et requirimus bo- 80
na opera, et multas ostendimus causas, quare fieri debeant. Sic de operibus docet et Paulus, cum inquit, [Rom. 4, 9 sq.] Abraham accepisse circumcisionem, non ut per illud opus justificaretur. Jam enim fide consecutus erat, ut justus reputaretur. Sed accessit circumcisio, ut haberet in corpore scriptum signum, quo commonefactus exerceret fidem, quo etiam confiteretur fidem coram aliis, et alios ad credendum suo testimonio invitaret. [Ebr. 11,
4.] Abel fide gratiorem hostiam obtulit, quia igitur fide 81
justus erat, ideo placuit sacrificium, quod faciebat, non ut per id opus mereretur remissionem peccatorum et gratiam, sed ut fidem suam exerceret, et ostenderet aliis ad invitandos eos ad credendum.

Cum hoc modo bona opera sequi fidem debeant, 82
longe aliter utuntur operibus homines, qui non possunt credere ac statuere in corde, sibi gratis ignosci propter Christum, se habere Deum propitium gratis propter Christum. Hi cum videant opera sanctorum, humano more judicant, sanctos ″promeruisse remissionem peccatorum et ‴gratiam per haec opera. Ideo imitantur ea, et sentiunt se per opera similia mereri remissionem

§ 82. *om.* Christum ″*add.* operibus illis ‴propter illa opera justos reputatos esse coram Deo. *Vrr.*

peccatorum *et gratiam, sentiunt se per illa opera placare
iram Dei, et consequi, ut propter illa opera justi repu-
83 tentur. Hanc impiam opinionem in operibus damnamus,
primum, quia obscurat gloriam Christi, cum homines
proponunt Deo haec opera tanquam pretium et propitia-
tionem. Hic honos debitus uni Christo tribuitur nostris
operibus. Secundo, neque tamen inveniunt conscientiae
pacem in his operibus, sed alia super alia in veris terro-
ribus cumulantes tandem desperant, quia 'nullum opus
satis mundum "inveniunt; semper accusat lex, et parit
iram. Tertio, tales nunquam assequuntur notitiam Dei:
'''quia enim irati fugiunt Deum judicantem et affligen-
84 tem, nunquam sentiunt se exaudiri. At fides ostendit
praesentiam Dei, postquam constituit, quod Deus gratis
85 ignoscat et exaudiat. Semper autem 'in mundo haesit
impia opinio de operibus. Gentes habebant sacrificia,
sumpta a patribus. Horum opera imitabantur, fidem non
tenebant, sed sentiebant opera illa propitiationem et
pretium esse, propter quod Deus reconciliaretur ipsis.
86 Populus in lege imitabatur sacrificia hac opinione, quod
propter illa opera haberent placatum Deum, 'ut ita lo-
quamur, ex opere operato. Hic videmus, quam vehemen-
ter objurgent populum Prophetae. Ps. 49: [50, 8.] Non
in sacrificiis arguam te. Et Jerem: [7, 22.] Non prae-
cepi de holocaustomatis. Tales loci damnant non opera,
quae certe Deus praeceperat, ut externa exercitia in hac
politia, sed damnant impiam persuasionem, quod sentie-
87 bant se per illa opera placare iram Dei, et fidem abjicie-
bant. Et quia nulla opera reddunt pacatam conscientiam,
ideo subinde nova opera excogitantur praeter mandata
Dei. 'Populus Israel viderat Prophetas in excelsis sacrifi-
casse. Porro sanctorum exempla maxime movent animos,
sperantes se similibus operibus perinde gratiam consecu-
turos esse, ut illi consecuti sunt. Quare hoc opus mirabili

*conantur' placare iram Dei, et confidunt se propter talia opera justos reputari. Has impias opiniones *Vrr.* 83. *add.* quum "inveniant, '''quum conscientiae fugientes iram Dei non possint pacem consequi, nec statuere unquam, quod a Deo exaudiantur. At quum accessit fides, quae credit, quod gratis reputemur justi, haec audet invocare Deum, et sentit se exaudiri et consequitur veram notitiam Dei. *Vrr.* 85. haeret in md. *Vrr.* 86. ex opere op.

studio coepit imitari populus, ut per id opus "mereretur remissionem peccatorum, gratiam et justitiam. At Prophetae sacrificaverant in excelsis, non ut per illa opera mererentur remissionem peccatorum '"et '"gratiam: sed quia in illis locis docebant; ideo ibi testimonium fidei suae proponebant. Populus audierat, Abraham immolasse 88
filium suum. Quare et ipsi, ut asperrimo ac difficillimo opere placarent iram Dei, mactaverunt filios. At Abraham non hac opinione immolabat filium, ut id opus esset pretium et propitiatio, propter quam justus reputaretur.
Sic in ecclesia instituta est coena Domini, ut recorda- 89
tione promissionum Christi, quarum in hoc signo admonemur, confirmetur in nobis fides et foris confiteamur fidem nostram, et praedicemus beneficia Christi, sicut Paulus ait: Quoties feceritis, mortem Domini annuntiabitis etc. Verum adversarii nostri contendunt missam esse opus, quod ex opere operato 'justificet, et tollit reatum culpae et poenae in his, pro quibus fit; "sic enim scribit
Gabriel. Antonius, Bernardus, Dominicus, Franciscus et 90
alii sancti patres elegerunt certum vitae genus, vel propter studium, vel propter alia utilia exercitia. Interim sentiebant se fide propter Christum justos reputari, et habere propitium Deum'; non propter illa propria exercitia. Sed multitudo deinceps imitata est, non fidem patrum, sed exempla sine fide, ut per illa opera mererentur remissionem peccatorum, "gratiam et justitiam, non senserunt se haec gratis accipere propter Propitiatorem
Christum. Sic de omnibus operibus judicat mundus, quod 91
sint propitiatio, qua placatur Deus, quod sint pretia, propter quae reputamur justi. Non sentit Christum esse Propitiatorem, non sentit, quod fide gratis consequamur, ut justi reputemur propter Christum. Et tamen cum opera non possint reddere pacatam conscientiam, eliguntur subinde alia, fiunt novi cultus, nova vota, novi

ut dici solet. *Vrr.* 87. At maxime movent homines exempla sanctorum, horum imitatione sperant se perinde consecuturos esse reconciliationem, ut illi consecuti sunt. Populus sacrificasse. Hoc opus *Vrr.*

"placaret iram Dei. '"*om. Vrr.* 89. justificet et tollat "*om.* -Gabr. *Vrr.* 90. *add.* propter Ch. *Vrr.*"- 96. ut propter illa opera reputarentur justi coram Deo. Ita errat humanus animus de

monachatus praeter mandatum Dei, ut aliquod magnum opus quaeratur, quod possit opponi irae et judicio Dei.
92 Has impias opiniones de operibus adversarii tuentur contra Scripturam. At haec tribuere operibus nostris, quod sint propitiatio, quod mereantur remissionem peccatorum et gratiam, quod propter ea justi coram Deo reputemur, non fide propter Christum Propitiatorem, quid hoc aliud est, quam Christo detrahere honorem Media-
93 toris et Propitiatoris? Nos igitur etsi sentimus ac docemus, bona opera necessario facienda esse, debet enim sequi fidem inchoata legis impletio, tamen Christo suum honorem reddimus, sentimus ac docemus, quod fide propter Christum coram Deo justi reputemur, quod non reputemur justi propter opera, sine Mediatore Christo, quod non mereamur remissionem peccatorum, gratiam et justitiam per opera, quod opera nostra non possimus opponere irae et judicio Dei, quod opera non possint terrores peccati vincere: sed quod sola fide vincantur terrores peccati, quod tantum Mediator Christus per fidem
94 opponendus sit irae et judicio Dei. Si quis secus sentit, non reddit Christo debitum honorem, qui propositus est, ut sit Propitiator, ut per ipsum habeamus accessum ad
95 Patrem. Loquimur autem nunc de justitia, per quam agimus cum Deo, non cum hominibus, sed qua apprehendi-
96 mus gratiam et pacem conscientiae. Non potest autem conscientia pacata reddi coram Deo, nisi sola fide, qua statuit nobis Deum placatum esse propter Christum, juxta illud: [Rom. 5, 1.] Justificati ex fide pacem habemus; quia justificatio tantum est res gratis promissa propter Christum, quare sola fide semper coram Deo accipitur.

97 Nunc igitur respondebimus ad illos locos, quos citant adversarii, ut probent, nos dilectione et operibus justificari. Ex Corinthiis [1 C. 13, 2.] citant: Si omnem fidem ha-

operibus, quia fidei justitiam non intelligit. Et hunc errorem reprehendit Ev., quod docet homines justos reputari, non propter legem, sed propter solum Christum. Christus autem sola fide apprehenditur, quare sola fide propter Christum justi reputamur. *Vrr.*

91. propter R. T. 96. quae R. T. L. 97. Sed objiciunt adversarii o cum ex Corinth. *Vrr.*

beam etc. ''caritatem autem non habeam, nihil sum. Et '''hic magnifice triumphant, totam ecclesiam, ajunt, certificat Paulus, quod non justificet sola fides. 'Facilis 98
autem responsio est, postquam ostendimus supra, quid de dilectione et operibus sentiamus. Hic locus Pauli requirit dilectionem. Hanc ''requirimus et nos. Diximus enim supra, oportere exsistere in nobis renovationem et inchoatam legis impletionem, '''juxta illud: [Jer. 31, 33.] Dabo legem meam in corda eorum. *Si quis dilectionem abjecerit, etiamsi habet magnam fidem, tamen non retinet eam, non enim retinet Spiritum Sanctum. Neque 99
vero 'hoc loco tradit Paulus modum justificationis, sed scribit his, qui cum fuissent justificati, cohortandi erant, ut bonos fructus ferrent, ne amitterent Spiritum Sanctum. Ac praepostere faciunt adversarii, hunc unum 100
locum citant, in quo Paulus docet de fructibus, alios locos plurimos omittunt, in quibus ordine disputat de modo justificationis. Ad hoc, in aliis locis, qui de fide loquuntur, semper adscribunt correctionem, quod debeant intelligi de fide formata: hic nullam adscribunt correctionem, quod fide etiam opus sit, sentiente, quod reputemur justi propter Christum Propitiatorem. Ita adversarii excludunt Christum a justificatione, et tantum docent justitiam legis. Sed redeamus ad Paulum. Nihil quis- 101
quam ex hoc textu amplius ratiocinari potest, quam quod dilectio sit necessaria. Id fatemur. Sicut necessarium est, non furari. Neque vero recte ratiocinabitur, si quis inde velit hoc efficere: Non furari necessarium est, igitur non furari justificat, quia justificatio non est certi operis approbatio, sed totius personae. Nihil igitur laedit nos hic Pauli locus. Tantum ne affingant adversarii, quidquid ipsis libet. Non enim dicit, quod justificet dilectio, sed quod nihil sim, id est, quod fides exstinguatur, quamlibet magna contigerit. Non dicit, quod dilectio vincat terrores peccati et

''dilectionem '''*om. Vrr.* 98. Facile est autem respondere ''et nos req. '''*om.* -eorum **add.* quare *Vrr.* 99—102. | *Vrr. v. Prolegomena.*

mortis, quod dilectionem nostram opponere possimus irae ac judicio Dei, quod dilectio nostra satisfaciat legi Dei, quod sine Propitiatore Christo habeamus accessum ad Deum nostra dilectione, quod dilectione nostra accipiamus promissam remissionem peccatorum. Nihil horum dicit Paulus. Non igitur sentit, quod dilectio justificet, quia tantum ita justificamur, cum apprehendimus Propitiatorem Christum, et credimus nobis Deum propter Christum placatum esse. Nec est justificatio so-
102 mnianda, omisso Propitiatore Christo. Tollant adversarii promissionem 'de Christo, aboleant evangelium, ''si nihil opus est Christo, si nostra dilectione possumus vincere mortem, si nostra dilectione, sine Propitiatore
103 Christo, accessum habeamus ad Deum. Adversarii corrumpunt pleraque loca, quia suas opiniones ad ea afferunt, non sumunt ex ipsis 'locis sententiam. Quid enim habet hic locus incommodi, si detraxerimus interpretationem, quam adversarii de suo assuunt, non intelligentes, quid sit justificatio, aut quomodo fiat. Corinthii antea justificati multa acceperant excellentia dona. ''Fervebant initia, ut fit. Deinde coeperunt inter eos exsistere simultates, ut significat Paulus, coeperant fastidire bonos doctores. Ideo objurgat eos Paulus, revocans ad officia dilectionis, '''quae etiamsi sunt necessaria, tamen stultum fuerit somniare, quod opera secundae tabulae coram Deo justificent, per quam agimus cum hominibus, non agimus proprie cum Deo. At in justificatione agendum est cum Deo, placanda est ira ejus, conscientia erga Deum pacificanda est. Nihil horum fit per opera secundae tabulae.

104 Sed 'objiciunt praeferri dilectionem fidei et spei. Paulus enim ''ait: [1 Cor. 13, 13.] Major horum '''caritas. *Porro consentaneum est
105 maximam et praecipuam virtutem justificare. Quanquam hoc loco Paulus proprie loquitur de dilectione proximi, et significat dilectionem maximam esse, quia

102. Christi ''quod docet nos accessum habere ad Deum per Propitiatorem Christum, quod docet nos non propter nostram legis impletionem, sed propter Christum acceptos esse. *Vrr*. 103. Scripturis'' *add*. et '''*Vrr*. *v*. *Prolegomena*. 104. disputant ''inquit '''dilectio *Consentaneum est autem *Vrr* .

plurimos fructus habet, fides et spes tantum agunt
cum Deo, at dilectio foris erga homines infinita ha-
bet officia: tamen largiamur sane adversariis, dile-
ctionem Dei et proximi maximam virtutem esse, quia
hoc summum praeceptum est: [Mtth. 22, 37.] 'Dili-
ges Dominum Deum". Verum quomodo inde ratio-
cinabuntur, quod dilectio justificet? '''Maxima virtus,
inquiunt, justificat. 'Imo sicut lex etiam maxima 106
seu prima non justificat, ita nec maxima virtus le-
gis: sed illa virtus justificat, quae apprehendit Chri-
stum, quae communicat nobis Christi merita, qua
accipimus gratiam et pacem a Deo. Haec autem
virtus, fides est; nam, ut saepe dictum est, fides
non tantum notitia est, sed multo magis velle acci-
pere, seu apprehendere ea, quae in promissione de
Christo offeruntur. Est autem et haec obedientia 107
erga Deum, velle accipere oblatam promissionem,
non minus λατρεία, quam dilectio: vult sibi credi
Deus, vult nos ab ipso bona accipere, et id pro-
nuntiat esse verum cultum.

Caeterum adversarii tribuunt dilectioni justifica- 108
tionem, quia ubique legis justitiam docent et requi-
runt. Non enim possumus negare, quin dilectio sit
summum opus legis. Et humana sapientia legem in-
tuetur, et quaerit in ea justitiam. Ideo et schola-
stici doctores, magni et ingeniosi homines, summum
opus legis praedicant, huic operi tribuunt justifica-
tionem. Sed decepti humana sapientia, non vide-
runt faciem Moisi retectam, sed velatam, sicut Pha-
risaei, philosophi, Mahometistae. Verum nos stulti- 109
tiam evangelii praedicamus, in quo alia justitia re-
velata est, videlicet, quod propter Christum Propi-
tiatorem justi reputemur, cum credimus nobis Deum
propter Christum placatum esse. Nec ignoramus,
quantum haec doctrina abhorreat a judicio rationis
ac legis, nec ignoramus multo speciosiorem esse do-
ctrinam legis de dilectione; est enim sapientia. Sed
non pudet nos stultitiae evangelii. Id propter

105 diligas "*add.* tuum etc. '''quia, inquiunt, maxima. *Vrr.*
106—109. *Vrr. v. Prolegomena.*

gloriam Christi defendimus et rogamus Christum, ut Spiritu Sancto suo adjuvet nos, ut id illustrare ac patefacere possimus.

110 Adversarii in Confutatione et hunc locum contra nos citaverunt, ex Coloss: [3, 14.] Caritas est vinculum perfectionis. Hinc ratiocinantur, quod dilectio justificet, quia perfectos efficit. Quanquam hic multis modis de perfectione responderi posset, tamen nos simpliciter sententiam Pauli recitabimus. Certum est, Paulum de dilectione proximi loqui. Neque vero existimandum est, quod Paulus aut justificationem, aut perfectionem coram Deo tribuerit operibus secundae tabulae potius, quam primae. Et si dilectio efficit perfectos, nihil igitur opus erit Propitiatore Christo; "nam fides tantum apprehendit Propitiatorem Christum. Hoc autem longissime abest a sententia Pauli, qui nunquam patitur excludi Propitiatorem Christum.

111 Loquitur igitur non de personali perfectione, sed de integritate communi ecclesiae. Ideo enim ait, dilectionem esse vinculum, seu colligationem, ut significet se loqui de colligandis et copulandis pluribus membris ecclesiae inter se. Sicut enim in omnibus familiis, in omnibus rebus publicis concordia mutuis officiis alenda est, nec retineri tranquillitas potest, nisi quaedam errata inter se dissimulent homines et condonent: ita jubet Paulus in ecclesia dilectionem exsistere, quae retineat concordiam, quae toleret, sicubi opus est, asperiores mores fratrum, quae dissimulet quaedam levia errata, ne dissiliat ecclesia in varia schismata, et ex schismatis oriantur odia, factiones et haereses.

112 Necesse est enim dissilire concordiam, quando aut episcopi imponunt populo duriora onera, nec habent rationem imbecillitatis in populo. Et oriuntur dissidia, quando populus nimis acerbe judicat de moribus doctorum, aut fastidit doctores propter quaedam levia incommoda; quaeruntur enim deinde et aliud

110. Praeterea si dilectio est perfecta legis impletio et legi satisfacit, nihil "Paulus autem ideo docet nos acceptos esse propter Christum, non propter legis impletionem, quia legis impletio non est perfecta. Itaque cum manifeste alibi detrahat nobis

doctrinae genus et alii doctores. Econtra perfe- 113
ctio, id est, integritas ecclesiae conservatur, quando firmi tolerant infirmos, quando populus boni consulit quaedam incommoda in moribus doctorum, quando episcopi quaedam condonant imbecillitati populi.
De his praeceptis aequitatis pleni sunt libri omnium 114
sapientum, ut in hac vitae consuetudine multa condonemus inter nos, propter communem tranquillitatem. Et de ea cum hic, tum alias saepe praecepit Paulus. Quare adversarii imprudenter ratiocinantur ex nomine perfectionis, quod dilectio justificet, cum Paulus de integritate et tranquillitate communi loquatur. Et sic interpretatur hunc locum Ambrosius. Sicut aedificium dicitur perfectum seu integrum, cum omnes partes apte inter se coagmentatae sunt. Turpe est autem adversariis tantopere prae- 115
dicare dilectionem, cum nusquam praestent eam. Quid nunc agunt? dissipant ecclesias, scribunt leges sanguine, et has proponunt Caesari, clementissimo Principi, promulgandas, trucidant sacerdotes et alios bonos viros, si quis leviter significavit, se aliquem manifestum abusum non omnino probare. Haec non conveniunt ad ista praeconia dilectionis, quae si sequerentur adversarii, ecclesiae tranquillae essent, et res publica pacata. Nam hi tumultus consilescerent, si adversarii non nimis acerbe exigerent quasdam traditiones inutiles ad pietatem, quarum plerasque ne ipsi quidem observant, qui vehementissime defendunt eas. Sed sibi facile ignoscunt, aliis non item, ut ille apud poetam: Egomet mi ignosco, Maevius inquit. Id autem alienissimum est ab his encomiis 116
dilectionis, quae hic ex Paulo recitant, nec magis intelligunt, quam parietes intelligunt vocem, quam reddunt.

Ex Petro citant et hanc sententiam: [1 P. 4,8.] Univer- 117
sa delicta operit caritas. Constat et Petrum loqui de dilectione erga proximum, quia hunc locum accommodat ad

perfectionem, non est sentiendum, quod hic loquatur de personali singulorum perfectione, sed loquitur de integritate. *Vrr.*

114. praecipit R. T. L.

praeceptum, quo jubet, ut diligant se mutuo. Neque vero ulli Apostolo in mentem venire potuit, quod dilectio nostra vincat peccatum et mortem, quod dilectio sit propitiatio, propter quam Deus reconcilietur, omisso Mediatore Christo, quod dilectio sit justitia, sine Mediatore Christo. Haec enim dilectio, si qua esset, esset justitia legis, non evangelii, quod promittit nobis reconciliationem et justitiam, si credamus, quod propter Christum Propitiatorem Pater placatus sit, quod donentur nobis
118 merita Christi. Ideo Petrus paulo ante jubet, ut accedamus ad Christum, ut aedificemur super Christum. Et addit: Qui crediderit in eum, non confundetur. Dilectio nostra non liberat nos a confusione, cum Deus judicat et arguit nos: sed fides in Christum liberat in his pavoribus, quia scimus, pro-
119 pter Christum nobis ignosci. Caeterum haec sententia de dilectione sumpta est ex Proverbiis, [10, 12.] ubi antithesis clare ostendit, quomodo intelligi debeat: Odium suscitat rixas, et universa delicta tegit dilectio.

120 Idem prorsus docet, quod illa Pauli sententia ex Colossensibus sumpta, ut, si quae dissensiones inciderint, mitigentur et componantur aequitate et commoditate nostra. Dissensiones, inquit, crescunt odiis, ut saepe videmus ex levissimis offensionibus maximas fieri tragoedias. Inciderant quaedam inter C. Caesarem et Pompejum leves offensiones, in quibus si alter alteri paululum cessisset, non exstitisset bellum civile: sed dum uterque morem gerit odio suo, ex re nihili maximi motus orti sunt. Et multae in ecclesia haereses ortae sunt tantum "odio doctorum. Itaque non de propriis delictis, sed de alienis loquitur, cum ait: dilectio tegit delicta; videlicet aliena, et quidem inter homines, id est, etiamsi quae offensiones incidunt, tamen dilectio dissimulat, ignoscit, cedit, non agit omnia
121 summo jure. Petrus igitur non hoc vult, quod dilectio coram Deo mereatur remissionem pec-

120. exoriri "ex mutuis odiis *Vrr.*

catorum, quod sit propitiatio, excluso Mediatore Christo, quod regeneret ac justificet; sed quod erga homines non sit morosa, non aspera, non intractabilis, quod quaedam errata amicorum dissimulet, quod mores aliorum etiam asperiores boni consulat, sicut vulgaris quaedam sententia praecipit: Mores amici noveris, non oderis. Neque temere de hoc officio 122 dilectionis toties praecipiunt Apostoli, quod philosophi vocant ἐπιείκειαν. Necessaria est enim haec virtus ad publicam concordiam retinendam, quae non potest durare, nisi multi dissimulent, multa condonent inter se pastores et ecclesiae.

Ex Jacobo [2, 24.] citant: Videtis igitur, quod 123 ex operibus justificatur homo, et non ex fide sola. Neque alius locus ullus magis putatur officere nostrae sententiae: sed est facilis et plana responsio. Si non assuant adversarii suas opiniones de meritis operum, Jacobi verba nihil habent incommodi. Sed ubicunque fit mentio operum, adversarii affingunt suas impias opiniones, quod per bona opera mereamur remissionem peccatorum, quod bona opera sint propitiatio ac pretium, propter quod Deus nobis reconcilietur, quod bona opera vincant terrores peccati et mortis, quod opera coram Deo propter suam bonitatem sint accepta, nec egeant misericordia et Propitiatore Christo. Horum nihil venit in mentem Jacobo, quae tamen omnia nunc defendunt adversarii praetextu sententiae Jacobi.

Primum igitur hoc expendendum est, quod hic 124 locus magis contra adversarios facit, quam contra nos. Adversarii enim docent hominem justificari dilectione et operibus. De fide, qua apprehendimus Propitiatorem Christum, nihil dicunt. Imo hanc fidem improbant, neque improbant tantum sententiis aut scriptis, sed etiam ferro et suppliciis conantur in ecclesia delere. Quanto melius docet Jacobus, qui fidem non omittit, non

121. quod propter dilectionem simus accepti, non propter Mediatorem Christum; *Vrr.* 123. *add.* bona R. T. L.

subjicit pro fide dilectionem, sed retinet fidem, ne Propitiator Christus excludatur in justificatione, sicut et Paulus, cum summam tradit vitae Christianae, complectitur fidem et dilectionem, 1 Tim. 1: [5.] Finis mandati caritas est de corde puro et conscientia bona et fide non ficta.

125 Secundo, res ipsa loquitur, hic de operibus dici, quae fidem sequuntur, et ostendunt fidem non esse mortuam, sed vivam et efficacem in corde. Non igitur sensit Jacobus, nos per bona opera mereri remissionem peccatorum et gratiam. Loquitur enim de operibus justificatorum, qui jam sunt reconciliati, accepti et consecuti remissionem peccatorum. Quare errant adversarii, cum hinc ratiocinantur, quod Jacobus doceat nos per bona opera mereri remissionem peccatorum et gratiam, quod per opera nostra habeamus accessum ad Deum, sine Propitiatore Christo.

126 Tertio, Jacobus paulo ante dixit de regeneratione, quod fiat per evangelium, sic enim ait: [1, 18.] Volens genuit nos verbo veritatis: ut nos essemus primitiae creaturarum ejus. Cum dicit nos evangelio renatos esse, docet, quod fide renati ac justificati simus. Nam promissio de Christo tantum fide apprehenditur, cum opponimus eam terroribus peccati et mortis. Non igitur sentit Jacobus, nos per opera renasci.

127 Ex his liquet, non adversari nobis Jacobum, qui cum otiosas et securas mentes, quae somniabant se habere fidem, cum non haberent, vituperaret, distinxit inter mortuam fidem ac vivam fi-
128 dem. Mortuam ait esse, quae non parit bona opera: vivam ait esse, quae parit bona opera. Porro nos saepe jam ostendimus, quid appellemus fidem: non enim loquimur de otiosa notitia, qualis est etiam in diabolis, sed de fide, quae resistit terroribus conscientiae, quae erigit et consolatur perterrefacta corda.
129 Talis fides neque facilis res est, ut somniant adversarii, neque humana potentia, sed divina potentia,

qua vivificamur, qua diabolum et mortem vincimus, sicut Paulus ad Coloss. [2, 18.] ait, quod fides sit efficax per potentiam Dei, et vincat mortem: In quo et resuscitati estis per fidem potentiae Dei. Haec fides, cum sit nova vita, necessario parit novos motus et opera. Ideo Jacobus [2, 14.] recte negat, nos tali fide justificari, quae est sine operibus. Quod autem 130
dicit nos justificari fide et operibus, certe non dicit nos per opera renasci, neque hoc dicit, quod partim Christus sit Propitiator, partim opera nostra sint propitiatio. Nec describit hic modum justificationis, sed describit, quales sint justi, postquam jam sunt justificati et renati. Et justificari significat hic 131
non ex impio justum effici, sed usu forensi justum pronuntiari. Sicut hic: [Rom. 2, 13.] Factores legis justificabuntur. Sicut igitur haec verba nihil habent incommodi: Factores legis justificabuntur; ita de Jacobi verbis sentimus: Justificatur homo, non solum ex fide, sed etiam ex operibus; quia certe justi pronuntiantur homines habentes fidem et bona opera. Nam bona opera in sanctis, ut diximus, sunt justitiae, et placent propter fidem. Nam haec tantum opera praedicat Jacobus, quae fides efficit, sicut testatur, cum de Abraham dicit: [2, 21.] Fides adjuvat opera ejus. In hanc sententiam dicitur: Factores legis justificantur; hoc est, justi pronuntiantur, qui corde credunt Deo, et deinde habent bonos fructus, qui placent propter fidem, ideoque sunt impletio legis. Haec simpliciter ita dicta nihil habent 132
vitii, sed depravantur ab adversariis, qui de suo affingunt impias opiniones. Non enim sequitur hinc, opera mereri remissionem peccatorum, opera regenerare corda, opera esse propitiationem, opera placere sine Propitiatore Christo, opera non indigere Propitiatore Christo. Horum nihil dicit Jacobus, quae tamen impudenter ratiocinantur adversarii ex Jacobi verbis.

Citantur adversus nos et aliae quaedam sententiae 133

129. *om.* R. 131. *om.* R. T. "131-155. *Vrr. v. Prolegomena.*

de operibus. Luc. VI: [37.] Remittite et remittetur vobis. Esaiae LVIII: [7]. Frange esurienti panem tuum, tunc invocabis, et Dominus exaudiet. Danielis IV: [24.] Peccata tua eleemosynis redime. Matth. V: [3.] Beati pauperes spiritu, quia talium est regnum coelorum. Item: [7.] Beati misericordes, quia
134 misericordiam consequentur. Hae sententiae etiam nihil haberent incommodi, si nihil affingerent adversarii. Duo enim continent: Alterum est praedicatio, seu legis, seu poenitentiae, quae et arguit malefacientes, et jubet benefacere; alterum est promissio, quae additur. Neque vero adscriptum est peccata remitti sine fide, aut ipsa opera propitiationem
135 esse. Semper autem in praedicatione legis haec duo oportet intelligi, et quod lex non possit fieri, nisi fide in Christum renati simus; sicut ait Christus: [Jo. 15, 5.] Sine me nihil potestis facere. Et ut maxime fieri possint quaedam externa opera, retinenda est haec universalis sententia, quae totam legem interpretatur: [Ebr. 11, 6.] Sine fide impossibile est placere Deo; retinendum est evangelium, quod per Christum habeamus accessum ad Patrem.

136 Constat enim, quod non justificamur ex lege; alioqui quorsum opus esset Christo, aut evangelio, si sola praedicatio legis sufficeret? Sic in praedicatione poenitentiae non sufficit praedicatio legis, seu verbum arguens peccata, quia lex iram operatur, tantum accusat, tantum terret conscientias, quia conscientiae nunquam acquiescunt, nisi audiant vocem Dei, in qua clare promittitur remissio peccatorum. Ideo necesse est addi evangelium, quod propter Christum peccata remittantur, et quod fide in Christum consequamur remissionem peccatorum. Si excludunt adversarii a praedicatione poenitentiae evangelium de Christo, merito sunt judicandi blasphemi ad-
137 versus Christum. Itaque cum Esaias primo cap. [17 sq.] praedicat poenitentiam: Quiescite agere perverse, discite benefacere, quaerite judicium, subvenite oppresso, judi-

cate pupillo, defendite viduam, et venite et expostulate mecum: si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur. Sic et hortatur ad poenitentiam Propheta, et addit promissionem. Et stultum fuerit in tali sententia tantum haec opera considerare, subvenire oppresso, judicare pupillo; initio enim ait: desinite agere perverse, ubi taxat impietatem cordis, et requirit fidem. Nec dicit Propheta, quod per opera illa, subvenire oppresso, judicare pupillo, mereri possint remissionem peccatorum ex opere operato, sed praecipit haec opera, ut necessaria in nova vita. Interim tamen remissionem peccatorum fide accipi vult, ideoque additur promissio. Sic sentiendum est de omnibus similibus locis. Christus 138
praedicat poenitentiam, cum ait: [Luc. 6, 37.] Remittite! et addit promissionem: Remittetur vobis. Neque vero hoc dicit, quod illo nostro opere, cum remittimus, mereamur remissionem peccatorum ex opere operato, ut vocant, sed requirit novam vitam, quae certe necessaria est; interim tamen vult fide accipi remissionem peccatorum. Sic, cum ait Esaias: [58, 7.] Frange esurienti panem; novam vitam requirit, nec Propheta de illo uno opere loquitur, sed de tota poenitentia, ut indicat textus; interim tamen vult remissionem peccatorum fide accipi. Certa 139
est enim sententia, quam nullae portae inferorum evertere poterunt, quod in praedicatione poenitentiae non sufficiat praedicatio legis, quia lex iram operatur et semper accusat. Sed oportet addi praedicationem evangelii, quod ita donetur nobis remissio peccatorum, si credamus nobis remitti peccata propter Christum. Alioqui quorsum opus erat evangelio, quorsum opus erat Christo? Haec sententia semper in conspectu esse debet, ut opponi possit his, qui, abjecto Christo, deleto evangelio male detorquent Scripturas ad humanas opiniones, quod remissionem peccatorum emamus nostris operibus. Sic 140
et in concione Danielis [4, 24.] fides requirenda est.

Non enim volebat Daniel regem tantum eleemosynam largiri, sed totam poenitentiam complectitur, cum ait: Redime peccata tua eleemosynis; id est: redime peccata tua mutatione cordis et operum. Hic autem et fides requiritur. Et Daniel de cultu unius Dei Israel multa ei concionatur, et regem convertit, non solum ad eleemosynas largiendas, sed multo magis ad fidem. Exstat enim [Dan. 6, 26.] egregia confessio regis de Deo Israel: Non est alius Deus, qui possit ita salvare. Itaque duae sunt partes in concione Danielis: altera pars est, quae praecipit de nova vita et operibus novae vitae; altera pars est, quod Daniel promittit regi remissionem peccatorum. Et haec promissio remissionis peccatorum non est praedicatio legis, sed vere prophetica et evangelica vox, quam certe voluit Da-
141 niel fide accipi. Norat enim Daniel, promissam esse remissionem peccatorum in Christo, non solum Israelitis, sed etiam omnibus gentibus. Alioqui non potuisset regi polliceri remissionem peccatorum. Non est enim hominis, praesertim in terroribus peccati, sine certo verbo Dei statuere de voluntate Dei, quod irasci desinat. Ac verba Danielis in sua lingua clarius de tota poenitentia loquuntur, et clarius promissionem efferunt: Peccata tua per justitiam redime, et iniquitates tuas beneficiis erga pauperes. Haec verba praecipiunt de tota poenitentia. Jubent enim, ut fiat justus, deinde ut bene operetur, ut, quod regis officium erat, miseros adversus injuri-
142 am defendat. Justitia autem est fides in corde. Redimuntur autem peccata per poenitentiam, id est, obligatio seu reatus tollitur, quia Deus ignoscit agentibus poenitentiam, sicut Ezech. XVIII: [21.] scriptum est. Neque hinc ratiocinandum est, quod ignoscat propter opera sequentia, propter eleemosynas: sed ignoscit propter suam promissionem his, qui apprehendunt promissionem; nec apprehendunt, nisi qui vere credunt, et fide peccatum vincunt et mortem. Hi renati dignos fructus poenitentiae

parere debent, sicut Joannes [Luc. 3, 8.] ait. Est igitur addita promissio: Ecce erit sanatio delictorum tuorum. Hieronymus hic praeter rem addit dubita- 143
tivam particulam, et multo imprudentius in commentariis contendit, remissionem peccatorum incertam esse: sed nos meminerimus, evangelium certe promittere remissionem peccatorum. Et haec plane fuerit evangelium tollere, negare, quod certo debeat promitti remissio peccatorum. Dimittamus igitur hoc in loco Hieronymum, quanquam et in verbo redimendi promissio ostenditur. Significatur enim, quod remissio peccatorum possibilis sit, quod possint redimi peccata, id est, tolli obligatio seu reatus, seu placari ira Dei. Sed adversarii nostri, ubique, omissis promissionibus, tantum praecepta intuentur, et affingunt humanam opinionem, quod propter opera contingat remissio, cum hoc textus non dicat, sed multo magis fidem requirat. Nam ubicunque promissio est, ibi fides requiritur; non enim potest accipi promissio, nisi fide.

Verum opera incurrunt hominibus in oculos. 144
Haec naturaliter miratur humana ratio, et quia tantum opera cernit, fidem non intelligit, neque considerat, ideo somniat, haec opera mereri remissionem peccatorum et justificare. Haec opinio legis haeret naturaliter in animis hominum, neque excuti potest, nisi cum divinitus docemur. Sed revocanda mens 145
est ab hujusmodi carnalibus opinionibus ad verbum Dei. Videmus nobis evangelium et promissionem de Christo propositam esse. Cum igitur lex praedicatur, cum praecipiuntur opera, non est repudianda promissio de Christo, sed haec prius apprehendenda est, ut bene operari possimus, et ut opera nostra Deo placere queant, sicut inquit Christus: Sine me nihil potestis facere. Itaque si Daniel his verbis usus esset: Peccata tua redime per poenitentiam, praeterirent hunc locum adversarii; nunc cum vere haec

ipsam sententiam verbis aliis, ut videntur, extulit, detorquent verba adversarii contra doctrinam gratiae et fidei, cum Daniel maxime voluerit complecti fi-
146 dem. Sic igitur ad verba Danielis respondemus, quod, quia poenitentiam praedicat, non doceat tantum de operibus, sed de fide quoque, ut ipsa historia in textu testatur. Secundo, quia Daniel clare ponit promissionem, necessario requirit fidem, quae credat gratis remitti peccata a Deo. Quanquam igitur in poenitentia commemorat opera, tamen hoc Daniel non dicit, quod per opera illa mereamur remissionem peccatorum. Loquitur enim Daniel non solum de remissione poenae, quia remissio poenae frustra quaeritur, nisi cor apprehenderit prius remissionem culpae.
147 Caeterum si adversarii tantum intelligunt Danielem de remissione poenae, nihil contra nos facit hic locus, quia ita necesse erit ipsos fateri, quod remissio peccati et justificatio gratuita praecedat. Postea nos quoque concedimus, poenas, quibus castigamur, mitigari nostris orationibus et bonis operibus, denique tota poenitentia, juxta illud: [1 Cor. 11, 31.] Si nos judicaremus, non judicaremur a Domino. Et Jeremiae XV: [19.] Si converteris, convertam te. Et Zachariae primo: [3.] Convertimini ad me, et ego convertar ad vos. Et Psal. XLIX: [50, 15.] Invoca me in die tribulationis.

148 Teneamus igitur has regulas in omnibus encomiis operum, in praedicatione legis, quod lex non fiat sine Christo, sicut ipse inquit: [Jo. 15, 5.] Sine me nihil potestis facere. Item: [Ebr. 11, 6.] quod sine fide impossibile sit placere Deo. Certissimum est enim, quod doctrina legis non vult tollere evangelium, non vult tollere Propitiatorem Christum. Et maledicti sint Pharisaei, adversarii nostri, qui legem ita interpretantur, ut operibus tribuant gloriam Christi, videlicet quod sint propitiatio, quod mereantur remissionem peccatorum. Sequitur igitur semper ita laudari opera, quod placeant propter fidem, quia

146. culpae R *quam mendam in ed. pr. ipse Melanchthon notavit.* 147 50 R.

opera non placent sine Propitiatore Christo. [Rom. 5, 2.] Per hunc habemus accessum ad Deum, non per opera sine Mediatore Christo. Ergo cum dicitur: 149
[Mtth. 19, 17.] Si vis in vitam ingredi, serva mandata; sentiendum est mandata sine Christo non servari, nec placere sine Christo. Sic in ipso Decalogo, in primo praecepto: [Exod. 20, 6.] Faciens misericordiam in millia his, qui diligunt me et custodiunt praecepta mea; amplissima promissio legis additur. Sed haec lex non fit sine Christo. Semper enim accusat conscientiam, quae legi non satisfacit, quare territa fugit judicium et poenam legis; lex enim operatur iram: tunc autem facit legem, quando audit nobis propter Christum reconciliari Deum, etiamsi legi non possumus satisfacere. Cum hac fide apprehenditur Mediator Christus, cor acquiescit et incipit diligere Deum et facere legem, et scit jam se placere Deo, propter Mediatorem Christum, etiamsi illa inchoata legis impletio procul absit a perfectione, et valde sit immunda. Sic judicandum est 150
et de praedicatione poenitentiae. Quanquam enim scholastici nihil omnino de fide in doctrina poenitentiae dixerunt, tamen arbitramur, neminem adversariorum tam esse furiosum, ut neget absolutionem *evangelii* vocem esse. Porro absolutio fide accipi *debet*, ut erigat perterrefactam conscientiam.

Itaque doctrina poenitentiae, quia non solum nova 151
opera praecipit, sed etiam promittit remissionem peccatorum, necessario requirit fidem. Non enim accipitur remissio peccatorum, nisi fide. Semper igitur in his locis de poenitentia intelligere oportet, quod non solum opera, sed etiam fides requiratur, ut hic, Matth. VI: [14.] Si dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester coelestis delicta vestra. Hic requiritur opus, et additur promissio remissionis peccatorum, quae non contingit propter opus, sed propter Christum per fidem. Sicut alibi 152
multis locis testatur Scriptura. Actuum X: [43.]

Huic omnes Prophetae testimonium perhibent, re-
missionem peccatorum accipere per nomen ejus om-
nes, qui credunt in eum. Et 1 Joan. II: [12.]
Remittuntur vobis peccata propter nomen ejus. Eph. 1.:
[7.] In quo habemus redemptionem per sanguinem
153 ejus in remissionem peccatorum. Quanquam quid
opus est recitare testimonia? Haec est ipsa vox
evangelii propria, quod propter Christum, non pro-
pter nostra opera, fide consequamur remissionem
peccatorum. Hanc evangelii vocem adversarii no-
stri obruere conantur male detortis locis, qui con-
tinent doctrinam legis aut operum. Verum est enim,
quod in doctrina poenitentiae requiruntur opera,
quia certe nova vita requiritur. Sed hic male as-
suunt adversarii, quod talibus operibus mereamur
154 remissionem peccatorum, aut justificationem. Et ta-
men Christus saepe annectit promissionem remissio-
nis peccatorum bonis operibus, non quod velit bona
opera propitiationem esse, sequuntur enim recon-
ciliationem, sed propter duas causas: Altera est,
quia necessario sequi debent boni fructus; monet
igitur, hyprocrisin et fictam poenitentiam esse, si
non sequantur boni fructus. Altera causa est, quia
nobis opus est habere externa signa tantae promis-
sionis, quia conscientia pavida multiplici consola-
155 tione opus habet. Ut igitur baptismus, ut coena
Domini sunt signa, quae subinde admonent, erigunt
et confirmant pavidas mentes, ut credant firmius,
remitti peccata: ita scripta et picta est eadem pro-
missio in bonis operibus, ut haec opera admoneant
nos, ut firmius credamus. Et qui non benefaciunt,
non excitant se ad credendum, sed contemnunt pro-
missiones illas: sed pii amplectuntur eas, et gau-
dent habere signa et testimonia tantae promissio-
nis. Ideo exercent se in illis signis et testimo-
niis. Sicut igitur coena Domini non justificat ex
opere operato, sine fide: ita eleemosynae non justi-
156 ficant sine fide, ex opere operato. Sic et To-

155. et R. T. 156. Citatur ex Tobia: *Vrr.*

biae concio cap. IV. [11.] accipi debet: Eleemosyna ab omni peccato et a morte liberat. Non dicemus hyperbolen esse, 'quanquam ita accipi debet, ne detrahat de laudibus Christi, cujus propria sunt officia, liberare a peccato et a morte: sed recurrendum est ad regulam, quod "doctrina legis sine Christo non prodest. Pla- 157
cent igitur eleemosynae Deo, quae sequuntur reconciliationem seu justificationem, non quae praecedunt. Itaque liberant a peccato et morte, non ex opere operato, sed ut de poenitentia supra diximus, quod fidem et fructus complecti debeamus: ita hic de eleemosyna dicendum est, quod tota illa novitas vitae salvet. Et eleemosynae sunt exercitia fidei, quae accipit remissionem peccatorum, quae vincit mortem, dum se magis magisque exercet, et in illis exercitiis vires accipit. Concedimus et hoc, quod eleemosynae mereantur multa beneficia Dei, mitigent poenas, quod mereantur, ut defendamur in periculis peccatorum et mortis, sicut paulo ante de tota poenitentia diximus. Ac tota concio Tobiae in- 158
specta ostendit, ante eleemosynas requiri fidem: [4, 6.] Omnibus diebus vitae tuae in mente habeto Deum. Et postea: [20.] Omni tempore benedic Deum, et pete ab eo, ut vias tuas dirigat. Hoc autem proprie fidei est illius, de qua nos loquimur, quae sentit se habere Deum placatum, propter ipsius misericordiam, et vult a Deo justificari, sanctificari et gubernari. Sed adversarii no- 159
stri, suaves homines, excerpunt mutilatas sententias, ut imperitis fucum faciant, postea affingunt aliquid de suis opinionibus. Requirendi igitur sunt integri loci, quia juxta vulgare praeceptum: Incivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula ejus proposita, judicare vel respondere. Et loci integri prolati plerumque secum afferunt interpretationem.

'Citatur mutilatus et hic locus Lucae XI: [41.] Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis. Plane surdi 160

156. 'etsi sic "lex *Vrr.* 157-159. *Vrr. v. Prolegomena.*
160. Jactatur et dictum Christi apud Luc. *Vrr.*

sunt adversarii. Toties jam 'dicimus, ad praedicationem legis oportere addi evangelium de Christo, propter quem placent bona opera, sed illi ubique, excluso Christo, docent mereri justificationem per opera legis.
161 Hic locus integer prolatus ostendet fidem requiri. Christus 'objurgat Pharisaeos, sentientes se coram Deo mundari, hoc est, justificari crebris ablutionibus: sicut Papa, nescio quis, de aqua, sale conspersa, inquit, quod populum sanctificet ac mundet; et glossa ait, quod mundet a venialibus. Tales erant et Pharisaeorum opiniones, quas reprehendit Christus et opponit huic fictae purgationi duplicem munditiam, alteram internam, alteram externam. Jubet ut intus mundentur, et addit de munditie externa: Date eleemosynam, de eo, quod superest,
162 et sic omnia erunt vobis munda. Adversarii non recte accommodant particulam universalem: 'omnia; Christus enim addit hanc conclusionem utrique membro: Tunc omnia erunt munda, si intus eritis mundi, et foris "dederitis eleemosynam. Significat enim, quod externa mundities collocanda sit in operibus a Deo praeceptis, non in traditionibus humanis, ut tunc erant illae ablutiones, et nunc est quotidiana '''illa aspersio aquae, vestitus monachorum, discrimina ciborum, et similes pompae. Sed adversarii corrumpunt sententiam, sophistice translata particula universali ad unam partem: Omnia
163 erunt munda datis eleemosynis. 'Atqui Petrus [Act. 15, 9.] dixit, fide purificari corda. Sed totus locus inspectus, sententiam offert consentientem cum reliqua Scriptura, quod si corda sint mundata, et deinde foris accedant eleemosynae, hoc est, omnia opera caritatis: ita totos esse mundos, hoc est, non intus solum, sed foris etiam. Deinde cur non tota illa concio conjungitur? Multae sunt partes objurgationis, quarum aliae de fide, aliae de operibus praecipiunt. Nec est candidi lectoris excerpere praecepta operum, omissis locis de fide.

160. dictum est, legem sine Christo non prodesse, propter *Vrr.* 161 *add.* enim *Vrr.* 162. *om.* "eleemosynam dederitis '''*om. Vrr.* 163—216. *Vrr. v. Prolegomena.*

Postremo, hoc monendi sunt lectores, quod adver- 164
sarii pessime consulunt piis conscientiis, cum docent per opera mereri remissionem peccatorum, quia conscientia colligens per opera remissionem, non potest statuere, quod opus satisfaciat Deo, ideo semper angitur, et subinde alia opera, alios cultus excogitat, donec prorsus desperat. Haec ratio exstat apud Paulum, Rom. IV. [5.] ubi probat, quod promissio justitiae non contingat propter opera nostra, quia nunquam possemus statuere, quod haberemus placatum Deum, lex enim semper accusat: ita promissio irrita esset et incerta. Ideo concludit, quod promissio illa remissionis peccatorum et justitiae fide accipiatur, non propter opera. Haec est vera et simplex et germana sententia Pauli, in qua maxima consolatio piis conscientiis proposita est, et illustratur gloria Christi, qui certe ad hoc donatus est nobis, ut per ipsum habeamus gratiam, justitiam et pacem.

Hactenus recensuimus praecipuos locos, quos 165
adversarii contra nos citant, ut ostendant, quod fides non justificet, et quod mereamur remissionem peccatorum et gratiam per opera nostra. Sed speramus nos piis conscientiis satis ostendisse, quod hi loci non adversentur nostrae sententiae, quod adversarii male detorqueant Scripturas ad suas opiniones, quod plerosque locos citent truncatos, quod omissis locis clarissimis de fide, tantum excerpant ex Scripturis locos de operibus, eosque depravent, quod ubique affingant humanas quasdam opiniones praeter id, quod verba Scripturae dicunt, quod legem ita doceant, ut evangelium de Christo obruant.
Tota enim doctrina adversariorum partim est a ra- 166
tione humana sumpta, partim est doctrina legis, non evangelii. Duos enim modos justificationis tradunt, quorum alter est sumptus a ratione, alter ex lege, non ex evangelio, seu promissione de Christo.

167 Prior modus justificationis est apud ipsos, quod docent, homines per bona opera mereri gratiam, tum de congruo, tum de condigno. Hic modus est doctrina rationis, quia ratio non videns immunditiem cordis, sentit se ita placare Deum, si bene operetur, et propterea subinde alia opera, alii cultus ab hominibus in magnis periculis excogitati sunt adversus terrores conscientiae. Gentes et Israelitae mactaverunt humanas hostias, et alia multa durissima opera susceperunt, ut placarent iram Dei. Postea excogitati sunt monachatus, et hi certaverunt inter se acerbitate observationum contra terrores conscientiae, contra iram Dei. Et hic modus justificationis, quia est rationalis, et totus versatur in externis operibus, intelligi potest, et utcunque praestari. Et ad hunc canonistae detorserunt ordinationes ecclesiasticas, male intellectas, quae a patribus longe alio consilio factae sunt, nempe, non ut per opera illa quaereremus justitiam, sed ut ordo quidam propter tranquillitatem hominum inter se in ecclesia esset. Ad hunc modum detorserunt et sacramenta maximeque missam, per hanc quaerunt justitiam, gratiam, salutem ex opere operato.

168 Alter modus justificationis traditur a theologis scholasticis, cum docent, quod justi simus, per quendam habitum a Deo infusum, qui est dilectio, et quod hoc habitu adjuti intus et foris, faciamus legem Dei, et quod illa impletio legis sit digna gratia et vita aeterna. Haec doctrina plane est doctrina legis; verum est enim, quod lex inquit: [Deut. 6, 5.] Diliges Dominum Deum tuum, etc. [Lev. 19, 18.] Diliges proximum tuum. Dilectio igitur est impletio legis.

169 Facile est autem judicium homini christiano de utroque modo, quia uterque modus excludit Christum, ideo reprehendendi sunt. In priore manifesta est impietas, qui docet, quod opera nostra sint propitiatio

pro peccatis. Posterior modus multa habet incommoda: non docet uti Christo, cum renascimur; non docet justificationem esse remissionem peccatorum; non docet prius remissionem peccatorum contingere, quam diligimus, sed fingit, quod eliciamus actum dilectionis, per quem mereamur remissionem peccatorum; nec docet fide in Christum vincere terrores peccati et mortis. Fingit homines propria impletione legis accedere ad Deum, sine Propitiatore Christo; fingit postea, ipsam impletionem legis sine Propitiatore Christo justitiam esse, dignam gratia et vita aeterna, cum tamen vix imbecillis et exigua legis impletio contingat etiam sanctis.

Verum si quis cogitabit, evangelium non esse 170
frustra datum mundo, Christum non esse frustra promissum, exhibitum, natum, passum, resuscitatum: facillime intelliget, nos non ex ratione aut lege justificari. Nos igitur cogimur de justificatione dissentire ab adversariis. Evangelium enim alium modum ostendit, evangelium cogit uti Christo in justificatione, docet, quod per ipsum habeamus accessum ad Deum per fidem, docet, quod ipsum Mediatorem et Propitiatorem debeamus opponere irae Dei, docet fide in Christum accipi remissionem peccatorum et reconciliationem, et vinci terrores peccati et mortis.
Ita et Paulus ait: Justitiam esse non ex lege, sed 171
ex promissione; in qua promisit Pater, quod velit ignoscere, quod velit reconciliari propter Christum. Haec autem promissio sola fide accipitur, ut testatur Paulus ad Rom. cap. IV. [13.] Haec fides sola accipit remissionem peccatorum, justificat et regenerat. Deinde sequitur dilectio et caeteri boni fructus. Sic igitur docemus hominem justificari, ut supra diximus, cum conscientia, territa praedicatione poenitentiae, erigitur et credit se habere Deum placatum propter Christum. Haec fides imputatur pro justitia coram Deo, Rom. IV. [3.]

170. intelligit T.

172 Et cum hoc modo cor erigitur et vivificatur fide, concipit Spiritum Sanctum, qui renovat nos, ut legem facere possimus, ut possimus diligere Deum, verbum Dei, obedire Deo in afflictionibus, ut possimus esse casti, diligere proximum etc. Haec opera, etsi adhuc a perfectione legis procul absint, tamen placent propter fidem, qua justi reputamur, quia credimus nos propter Christum habere placatum Deum. Haec plana sunt et evangelio consentanea, et a
173 sanis intelligi possunt. Et ex hoc fundamento facile judicari potest, quare fidei tribuamus justificationem, non dilectioni, etsi dilectio fidem sequitur, quia dilectio est impletio legis. At Paulus docet, nos non ex lege, sed ex promissione justificari, quae tantum fide accipitur. Neque enim accedimus ad Deum sine Mediatore Christo, neque accipimus remissionem peccatorum propter nostram dilectio-
174 nem, sed propter Christum. Ac ne diligere quidem possumus iratum Deum, et lex semper accusat nos, semper ostendit iratum Deum. Necesse est igitur nos prius fide apprehendere promissionem, quod propter Christum Pater sit placatus, et ignoscat;
175 postea incipimus legem facere. Procul a ratione humana, procul a Moise rejiciendi sunt oculi in Christum, et sentiendum, quod Christus sit nobis donatus, ut propter eum justi reputemur. Legi nunquam in carne satisfacimus. Ita igitur justi reputamur, non propter legem, sed propter Christum, quia hujus merita nobis donantur, si in eum cre-
176 dimus. Si quis igitur haec fundamenta consideraverit, quod non justificemur ex lege, quia legem Dei humana natura non potest facere, non potest Deum diligere, sed quod justificemur ex promissione, in qua propter Christum promissa est reconciliatio, justitia et vita aeterna: is facile intelliget, necessario tribuendam esse justificationem fidei, si modo cogitabit, Christum non esse frustra promissum, exhibitum, natum, passum, resuscitatum,

si cogitabit promissionem gratiae in Christo non frustra praeter legem et extra legem factam esse statim a principio mundi, si cogitabit promissionem fide accipiendam esse, sicut Joannes [1 J. 5, 10 sq.] inquit: Qui non credit Deo, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de Filio suo, et hoc est testimonium, quod vitam aeternam dedit nobis Deus, et haec vita in Filio ejus est. Qui habet Filium, habet vitam, qui non habet Filium Dei, vitam non habet. Et Christus ait: [Jo. 8, 36.] Si vos Filius liberaverit, vere liberi eritis. Et Paulus: [Rom. 5, 2.] Per hunc habemus accessum ad Deum; et addit: per fidem. Fide igitur in Christum accipitur promissio remissionis peccatorum et justitiae, nec justificamur coram Deo ex ratione aut lege. Haec tam perspicua, tam manifesta sunt, ut 177
miremur tantum esse furorem adversariorum, ut haec vocent in dubium. Manifesta ἀπόδειξις est, cum non justificemur coram Deo ex lege, sed ex promissione, quod necesse sit fidei tribuere justificationem. Quid potest contra hanc ἀπόδειξιν opponi, nisi totum evangelium, totum Christum abolere quis volet? Gloria 178
Christi fit illustrior, cum docemus eo uti Mediatore, ac Propitiatore. Piae conscientiae vident in hac doctrina uberrimam consolationem sibi proponi, quod videlicet credere ac certo statuere debeant, quod propter Christum habeant placatum Patrem, non propter nostras justitias, et quod Christus adjuvet tamen, ut facere etiam legem possimus. Haec tanta 179
bona eripiunt ecclesiae adversarii nostri, cum damnant, cum delere conantur doctrinam de justitia fidei. Viderint igitur omnes bonae mentes, ne consentiant impiis consiliis adversariorum. In doctrina adversariorum de justificatione non fit mentio Christi, quomodo ipsum debeamus opponere irae Dei, quasi vero nos possimus iram Dei dilectione vincere, aut diligere Deum iratum possimus. Ad haec conscientiae 180

176: *add.* esse R. T. L. 179. non R. T.

relinquuntur incertae. Si enim ideo sentire debent se habere Deum placatum, quia diligant, quia legem faciunt: semper dubitare necesse est, utrum habeamus Deum placatum, quia dilectionem illam aut non sentiunt, ut fatentur adversarii, aut certe sentiunt valde exiguam esse, et multo saepius sentiunt se irasci judicio Dei, qui humanam naturam multis terribilibus malis opprimit, aerumnis hujus vitae, terroribus aeternae irae etc. Quando igitur acquiescet, quando erit pacata conscientia? Quando diliget Deum in hac dubitatione, in his terroribus? Quid est aliud haec doctrina legis, nisi doctrina
181 desperationis? Ac prodeat aliquis ex adversariis, qui doceat nos de hac dilectione, quomodo ipse diligat Deum. Prorsus, quid dicant, non intelligunt, tantum vocabulum dilectionis non intellectum reddunt, sicut parietes. Adeo confusa et obscura est eorum doctrina, et gloriam Christi transfert in humana opera, et conscientias vel ad praesumptionem,
182 vel ad desperationem adducit. Nostra vero speramus a piis mentibus facile intelligi, et speramus afferre perterrefactis conscientiis piam et salubrem consolationem. Nam quod adversarii cavillantur, multos impios, ac diabolos etiam credere, saepe jam diximus, nos de fide in Christum, hoc est, de fide remissionis peccatorum, de fide, quae vere et ex corde assentitur promissioni gratiae, loqui. Haec non fit sine magno agone in cordibus humanis. Et homines sani facile judicare possunt, illam fidem, quae credit nos a Deo respici, nobis ignosci, nos exaudiri, rem esse supra naturam, nam humanus animus per sese nihil tale de Deo statuit. Itaque neque in impiis, neque in diabolis haec fides est,
183 de qua loquimur. Praeterea si quis sophista cavillatur, justitiam in voluntate esse, quare non possit tribui fidei, quae in intellectu est: facilis est responsio, quia isti in scholis etiam fatentur, voluntatem imperare intellectui, ut assentiatur verbo Dei. Ac nos clarius dicimus:

Sicut terrores peccati et mortis non sunt tantum
cogitationes intellectus, sed etiam horribiles motus
voluntatis fugientis judicium Dei: ita fides est non
tantum notitia in intellectu, sed etiam fiducia in
voluntate, hoc est, est velle et accipere hoc, quod
in promissione offertur, videlicet reconciliationem
et remissionem peccatorum. Sic utitur nomine fi- 184
dei Scriptura, ut testatur haec sententia Pauli:
[Rom. 5, 1.] Justificati ex fide pacem habemus erga
Deum. Justificare vero hoc loco forensi consuetu-
dine significat reum absolvere et pronuntiare justum,
sed propter alienam justitiam, videlicet Christi, quae
aliena justitia communicatur nobis per fidem. Itaque 185
cum hoc loco justitia nostra sit imputatio alienae
justitiae, aliter hic de justitia loquendum est, quam
cum in philosophia, aut in foro quaerimus justitiam
proprii operis, quae certe est in voluntate. Ideo
Paulus inquit, 1 Cor. I: [30.] Ex ipso vos estis
in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia a Deo,
justitia et sanctificatio et redemptio. Et 2 Cor. V:
[28.] Eum, qui non novit peccatum, pro nobis fecit
peccatum, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso.
Sed quia justitia Christi donatur nobis per fidem, 186
ideo fides est justitia in nobis imputative, id est, est
id, quo efficimur accepti Deo, propter imputationem
et ordinationem Dei, sicut Paulus ait: [Rom. 4, 3.]
Fides imputatur ad justitiam. Et, si propter moro- 187
sos quosdam τεχνολογικῶς loquendum est: Fides recte
est justitia, quia est obedientia erga evangelium.
Constat enim, obedientiam erga edictum superioris
vere esse speciem distributivae justitiae. Et haec
obedientia erga evangelium imputatur pro justitia
adeo, ut tantum propter hanc, quia hac apprehendi-
mus Propitiatorem Christum, placeant bona opera,
seu obedientia erga legem. Neque enim legi satis-
facimus, sed id propter Christum condonatur nobis, ut
Paulus ait: [Rom. 8, 1.] Nulla nunc damnatio est his, qui
in Christo Jesu etc. Haec fides reddit Deo honorem, red- 188

183. affertur R. T.

dit Deo, quod suum est, per hoc, quod obedit accipiens promissiones. Sicut et Paulus inquit, Rom. IV: [20.] De promissione Dei non dubitavit per diffidentiam, sed firmus fuit fide dans gloriam Deo.
189 Ita cultus et λατρεία evangelii est accipere bona a Deo, econtra cultus legis est bona nostra Deo offerre et exhibere. Nihil autem possumus Deo offerre, nisi antea reconciliati et renati. Plurimum autem consolationis affert hic locus, quod cultus in evangelio praecipuus est, a Deo velle accipere remissionem peccatorum, gratiam et justitiam. De hoc cultu ait Christus, Joan. VI: [39.] Haec est voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis, qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam aeternam. Et Pater inquit: [Mtth. 17, 5.] Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est,
190 hunc audite. Adversarii de obedientia erga legem dicunt, non dicunt de obedientia erga evangelium, cum tamen legi non possimus obedire, nisi renati per evangelium, cum non possimus diligere Deum, nisi accepta remissione peccatorum. Donec enim sentimus eum nobis irasci, natura humana fugit
191 iram et judicium ejus. Si quis hoc etiam cavilletur: Si fides est, quae vult illa, quae in promissione offeruntur, videntur confundi habitus, fides et spes, quia spes est, quae exspectat res promissas. Ad hoc respondemus, hos affectus non ita divelli posse reipsa, ut in scholis distrahunt otiosis cogitationibus. Nam et ad Ebraeos [11, 1.] definitur fides esse exspectatio rerum sperandarum. Si quis tamen volet discerni, dicimus spei objectum proprie esse eventum futurum, fidem autem de rebus futuris et praesentibus esse et accipere in praesentia remissionem
192 peccatorum, exhibitam in promissione. Ex his speramus satis intelligi posse, et quid sit fides, et quod cogamur sentire, quod fide justificemur, reconciliemur et regeneremur, siquidem justitiam evangelii, non justitiam legis docere volumus. Nam qui docent, quod

dilectione justificemur, legis justitiam docent, nec uti docent Christo Mediatore in justificatione. Et 193
haec manifesta sunt, quod non dilectione, sed fide vincamus terrores peccati et mortis, quod non possimus nostram dilectionem et impletionem legis opponere irae Dei, quia Paulus dicit: [Rom. 5, 2.] Per Christum habemus accessum ad Deum per fidem. Hanc sententiam toties inculcamus propter perspicuitatem, totius enim causae nostrae statum clarissime ostendit, et diligenter inspecta, abunde de tota re docere, et consolari bonas mentes potest. Ideo prodest eam in promptu et in conspectu habere, non solum ut opponere possimus adversariorum doctrinae, qui docent, non fide, sed dilectione et meritis sine Mediatore Christo ad Deum accedere, sed etiam ut per eam erigamus nos in pavoribus et fidem exerceamus. Manifestum est et 194
hoc, quod sine auxilio Christi non possimus legem facere, sicut ipse inquit: [Jo. 15, 5.] Sine me nihil potestis facere. Ideo priusquam legem facimus, oportet corda fide renasci.

Hinc etiam intelligi potest, quare reprehendamus adversariorum doctrinam de merito condigni. 195
Facillima dijudicatio est, quia non faciunt mentionem fidei, quod fide propter Christum placeamus, sed fingunt bona opera facta adjuvante illo habitu dilectionis, justitiam esse dignam, quae per se placeat Deo, et dignam aeterna vita, nec opus habere Mediatore Christo. Quid est hoc aliud, quam trans- 196
ferre gloriam Christi in opera nostra, quod videlicet propter opera nostra placeamus, non propter Christum? At hoc quoque est detrahere Christo gloriam Mediatoris, qui perpetuo est Mediator, non tantum in principio justificationis. Et Paulus ait: [Gal. 2, 17.] Si justificatus in Christo opus habet, ut postea alibi quaerat justitiam, tribui Christo, quod sit minister peccati; id est, quod non plene justificet.

197 Et absurdissimum est, quod adversarii doceant, quod bona opera de condigno mereantur gratiam, quasi vero post principium justificationis, si conscientia terreatur, ut fit, gratia per bonum opus quaerenda sit, et non fide in Christum!

198 Secundo. Doctrina adversariorum relinquit conscientias ambiguas, ut nunquam pacatae esse queant, quia lex semper accusat nos etiam in bonis operibus. [Gal. 5, 17.] Semper enim caro concupiscit adversus Spiritum. Quomodo igitur hic habebit conscientia pacem sine fide, si sentiet, quod non propter Christum, sed propter opus proprium jam placere debeat? Quod opus inveniet, quod statuet dignum esse vita aeterna? Si quidem spes ex meri-
199 tis debet exsistere. Adversus has dubitationes Paulus inquit: [Rom. 5, 1.] Justificati ex fide pacem habemus; certo statuere debemus, quod propter Christum donetur nobis justitia et vita aeterna. Et de Abraham ait: [Rom. 4, 18.] Contra spem in spem credidit.

200 Tertio. Quomodo sciet conscientia, quando opus inclinante illo habitu dilectionis factum sit, ut statuere possit, quod de condigno mereatur gratiam? Sed haec ipsa distinctio tantum ad eludendas Scripturas conficta est, quod alias de congruo, alias de condigno mereantur homines, quia, ut supra diximus, intentio operantis non distinguit genera meritorum, sed hypocritae securi sentiunt simpliciter opera sua esse digna, ut propterea justi reputentur. Econtra territae conscientiae de omnibus operibus dubitant, ideo subinde alia quaerunt. Hoc est enim de congruo mereri, dubitare, et sine fide operari, donec desperatio incidit. In summa, plena errorum et periculorum sunt omnia, quae in hac re tradunt adversarii.

201 Quarto. Tota ecclesia confitetur, quod vita aeterna per misericordiam contingat. Sic enim inquit Augustinus De gratia et libero arbitrio, cum quidem loquitur

198. *add.* tantum R. L. *quod obliterandum ipse Melanchthon notavit.*

de operibus sanctorum post justificationem factis: Non meritis nostris Deus nos ad aeternam vitam, sed pro sua miseratione perducit. Et lib. IX. Confess. Vae hominum vitae quantumcunque laudabili, si remota misericordia judicetur. Et Cyprianus in enarratione orationis Dominicae: Ne quis sibi quasi innocens placeat, et se extollendo plus pereat, instruitur et docetur peccare quotidie, dum quotidie pro peccatis jubetur orare. Sed res nota est et ha- 202
bet plurima et clarissima testimonia in Scriptura et ecclesiasticis patribus, qui uno ore omnes praedicant, nos, etiamsi habeamus bona opera, tamen in illis bonis operibus misericordia indigere. Hanc misericordiam intuens fides erigit et consolatur nos. Quare adversarii male docent, cum ita efferunt me- 203
rita, ut nihil addant de hac fide apprehendente misericordiam. Sicut enim supra diximus, promissionem et fidem correlativa esse, nec apprehendi promissionem nisi fide: ita hic dicimus promissam misericordiam correlative requirere fidem, nec posse apprehendi nisi fide. Jure igitur reprehendimus doctrinam de merito condigni, cum nihil de fide justificante tradat, et obscuret gloriam et officium Mediatoris Christi. Neque nos quidquam hac in re 204
novi docere existimandi sumus, cum patres in ecclesia hanc sententiam tam clare tradiderint, quod misericordia indigeamus etiam in bonis operibus. Et Scriptura idem saepe inculcat. In Psalmo: [143, 205
3.] Non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens. Hic simpliciter detrahit omnibus etiam sanctis et servis Dei gloriam justitiae, si non ignoscat Deus, sed judicet et arguat corda eorum. Nam quod alibi gloriatur David de sua justitia, loquitur de causa sua adversus persecutores verbi Dei, non loquitur de personali munditie, et rogat causam et gloriam Dei defendi, ut Psalmo VII: [7, 9.] Judica me, Domine, secundum justitiam meam et secun-

dum innocentiam meam super me. Rursus Psalmo CXXIX. [130, 3.] ait, neminem posse sustinere judicium Dei, si observet peccata nostra: Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis susti-
206 nebit? Et Job. IX: [28.] Verebar omnia opera mea. Item: [30.] Si lotus fuero quasi aquis nivis et fulserint velut mundissimae manus meae, tamen sordibus intinges me. Et Proverb. XX: [9.] Quis potest dicere: mundum est cor meum, purus sum
207 a peccato. Et 1 Joan. I: [8.] Si dixerimus, quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est etc. Et in oratione Dominica sancti petunt remissionem peccatorum: habent
208 igitur et sancti peccata. In Numeris cap. XIV: [18.] Et innocens non erit innocens. Et Deuteron. IV: [24.] Deus tuus ignis consumens est. Et Zacharias [2, 13.] ait: Sileat a facie Domini omnis caro. Et Esaias: [40, 6.] Omnis caro foenum, et omnis gloria ejus quasi flos agri, exsiccatum est foenum, et cecidit flos, quia Spiritus Domini sufflavit in eo. Id est, caro et justitia carnis
209 non potest sustinere judicium Dei. Et Jonas ait cap. II: [9.] Frustra observant vana, qui misericordiam relinquunt. Id est: omnis fiducia est inanis praeter fiduciam misericordiae, misericordia servat nos, propria merita, proprii conatus non ser-
210 vant nos. Ideo et Daniel orat cap. IX: [18.] Neque enim in justificationibus nostris prosternimus preces coram te, sed in miserationibus tuis multis; exaudi Domine, placare Domine, attende et fac, ne moreris propter temet ipsum Deus meus, quia nomen tuum invocatum est super civitatem et super populum tuum. Sic docet nos Daniel apprehendere misericordiam in orando, hoc est, confidere misericordiae Dei, non con-
211 fidere nostris meritis coram Deo. Et miramur, quid agant in precatione adversarii; si tamen homines profani unquam aliquid a Deo petunt. Si commemorant se dignos esse, quia dilectionem et bona opera habeant, et reposcunt gratiam, tanquam debitam, perinde orant ut Pharisaeus apud Lucam capite XVIII. [11.] qui

211. profanum L.

ait: Non sum sicut caeteri homines. Qui sic petit
gratiam, nec nititur misericordia Dei, injuria afficit
Christum, qui cum sit Pontifex noster, interpellat
pro nobis. Sic igitur nititur oratio misericordia Dei, 212
quando credimus nos propter Christum Pontificem
exaudiri, sicut ipse ait: [Jo. 14, 13.] Quidquid pe-
tieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. In no-
mine meo, inquit, quia sine hoc Pontifice non pos-
sumus accedere ad Patrem. Huc pertinet et sen- 213
tentia Christi, Lucae cap. XVII: [10.] Cum feceri-
tis omnia, quae praecepta sunt vobis, dicite, servi
inutiles sumus. Haec verba clare dicunt, quod Deus
salvet per misericordiam et propter suam promissio-
nem, non quod debeat propter dignitatem operum no-
strorum. Sed adversarii mirifice ludunt hic in verbis 214
Christi. Primum faciunt ἀντιστρέφον et in nos retor-
quent, multo magis, inquiunt, dici posse: Si credi-
deritis omnia, dicite, servi inutiles sumus. Deinde
addunt, opera inutilia esse Deo, nobis vero non
esse inutilia. Videte, quam delectet adversarios pue- 215
rile studium sophistices. Et quanquam hae ineptiae
indignae sint, quae refutentur, tamen paucis respon-
debimus. Ἀντιστρέφον est vitiosum. Primum enim 216
decipiuntur adversarii in vocabulo fidei, quod si si-
gnificaret nobis notitiam illam historiae, quae etiam
in impiis et diabolis est, recte ratiocinarentur ad-
versarii, fidem inutilem esse, cum dicunt: Cum cre-
dideritis omnia, dicite, servi inutiles sumus. Sed
nos non de notitia historiae, sed de fiducia pro-
missionis et misericordiae Dei loquimur. Et haec
fiducia promissionis fatetur nos esse servos inutiles,
imo haec confessio, quod opera nostra sint indigna,
est ipsa vox fidei, sicut apparet in hoc exemplo Da-
nielis, quod paulo ante citavimus: Non in justifica-
tionibus nostris prosternimus preces etc. Fides enim 217
salvat, quia apprehendit misericordiam seu promis-
sionem gratiae, etiamsi "nostra opera sint indigna. Et
in hanc sententiam nihil laedit nos ''' ἀντιστρέφον: Cum

217. *add.* ideo "opera nostra '''Antistrephon *Vrr.*

crediderítis omnia, dicite, servi inutiles sumus: 'videlicet, quod opera nostra sint indigna, hoc enim cum tota ecclesia docemus, quod per misericordiam salvemur.
218 Sed si 'ex simili ratiocinari volunt, cum feceris omnia, noli confidere operibus tuis: ita cum credideris"omnia, noli confidere promissione '"divina: haec non cohaerent, sunt enim *dissimillima. Dissimiles causae, dissimilia objecta fiduciae sunt in priore propositione, et in posteriore. Fiducia in priore est fiducia nostrorum operum, fiducia in posteriore est fiducia promissionis divinae. Christus autem damnat fiduciam nostrorum operum, non damnat fiduciam promissionis suae, non vult nos de gratia et misericordia Dei desperare, arguit opera nostra, tanquam indigna, non arguit promissionem,
219 quae gratis offert misericordiam. Et praeclare hic inquit Ambrosius: Agnoscenda est gratia, sed non ignoranda natura, promissioni gratiae confidendum est, non
220 naturae nostrae. Sed adversarii suo more faciunt, 'contra 'fidei"doctrinam detorquent sententias pro fide tra-
221 ditas".'"Verum haec spinosa rejiciamus ad scholas. Illa 'cavillatio plane puerilis est, cum interpretantur servos inutiles, quia opera Deo sint inutilia, nobis vero sint utilia. At Christus de ea utilitate loquitur, quae constituit nobis Deum debitorem gratiae. Quanquam alienum est hoc loco disputare de utili aut inutili. Nam servi inutiles significant insufficientes, quia nemo tantum timet, tantum diligit Deum, tantum credit Deo, quantum
222 oportuit". Sed missas faciamus has frigidas cavillationes adversariorum, de quibus quid judicaturi sint homines, si quando proferentur in lucem, facile possunt existimare viri prudentes. In verbis maxime planis et perspicuis repererunt rimam. At nemo non videt, in illo loco fiduciam nostrorum operum improbari.

223 Teneamus igitur hoc, quod ecclesia confitetur, quod

'Recte dicitur, si tantum intelligitur operibus nostris detrahi dignitatem. *Vrr.* 218. sic intelligatur, quod etiam fides sit inutilis, non valet similitudo, cum fec."*om.*'" Dei *Vrr.* *dissimilia R. T. 220. sceleste" *add.* contra fidei doctr. '"Nam haec cavillatio totum ev. abrogat: cum credideritis omnia, dicite, fidem inutilem esse. Nonne ev. pollicetur remissionem peccatorum et salutem etiam his, qui nulla prorsus habent bona opera, si tamen convertuntur et non desperent, sed fide in Ch. consequantur remissionem peccatorum? Num jubent adversarii desperare hos, quorum conscientiae nulla inveniunt bona

per misericordiam salvemur. Et ne quis hic cogitet: Si per misericordiam salvandi sumus, incerta spes erit, si nihil praecedit in his, quibus contingit salus, quo discernantur ab illis, quibus non contingit; huic satisfaciendum est. Scholastici enim videntur hac ratione moti, quaesivisse meritum condigni. Nam haec ratio valde potest exercere humanum animum. Breviter igitur respondemus. Ideo 224
ut sit certa spes, ideo ut sit praecedens discrimen inter hos, quibus contingit, et illos, quibus non contingit salus, necesse est constituere, quod per misericordiam salvemur. Hoc cum ita nude dicitur, absurdum videtur. Nam in foro et judiciis humanis jus seu debitum certum est, misericordia incerta: sed alia res est de judicio Dei. Hic enim misericordia habet claram et certam promissionem et mandatum Dei: nam evangelium proprie hoc mandatum est, quod praecipit, ut credamus Deum nobis propitium esse propter Christum. [Jo. 3, 17.] Non misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Qui credit in eum, non judicatur etc. Quoties igitur de misericordia 225
dicitur, addenda est fides promissionis, et haec fides parit certam spem, quia nititur verbo et mandato Dei. Si spes niteretur operibus, tunc vero esset incerta, quia opera non possunt pacare conscientiam, ut supra saepe dictum est. Et haec fides facit dis- 226
crimen inter hos, quibus contingit salus, et illos, quibus non contingit: fides facit discrimen inter dignos et indignos, quia vita aeterna promissa est justificatis, fides autem justificat.

Sed hic iterum clamitabunt adversarii, nihil opus 227
esse bonis operibus, si non merentur vitam aeternam. Has calumnias supra refutavimus. Imo vero necesse est bene operari. Justificatis dicimus promissam esse vitam aeternam. At nec fidem, nec justitiam retinent illi, qui ambulant secundum carnem. Ideo justificamur, ut 228

opera, quae opponere judicio Dei possint? Num his dicent fidem inutilem esse? Male pereant isti sophistae cum talibus calumniis, quae totum ev. evertunt, abrogant gratuitam remissionem peccatorum, eripiunt piis conscientiis firma solatia. *Vrr.* 221. *add.* vero "*add.* nemo satisfacit legi *Vrr.* 223—234. *om. Vrr.*

justi bene operari et obedire legi Dei incipiamus. Ideo regeneramur et Spiritum Sanctum accipimus, ut nova vita habeat nova opera, novos affectus, timorem, dilectionem Dei, odium concupiscentiae etc.
229 Haec fides, de qua loquimur, exsistit in poenitentia. Et inter bona opera, inter tentationes et pericula confirmari et crescere debet, ut subinde certius apud nos statuamus, quod Deus propter Christum respiciat nos, ignoscat nobis, exaudiat nos. Haec non discuntur sine magnis et multis certaminibus. Quoties recurrit conscientia, quoties sollicitat ad desperationem, cum ostendit aut vetera peccata, aut nova, aut immunditiem naturae! Hoc chirographum non deletur sine magno agone, ubi testatur expe-
230 rientia, quam difficilis res sit fides. Et dum inter terrores erigimur et consolationem concipimus, simul crescunt alii motus spirituales, notitia Dei, timor Dei, spes, dilectio Dei, et regeneramur, ut ait Paulus, [Col. 3, 10.] ad agnitionem Dei, et intuentes gloriam Domini transformamur in eandem imaginem, id est, concipimus veram notitiam Dei, ut vere timeamus eum, vere confidamus nos respici,
231 nos exaudiri. Haec regeneratio est quasi inchoatio aeternae vitae, ut Paulus ait: [Rom. 8, 10.] Si Christus in vobis est, spiritus vivit, corpus autem mortuum est, etc. Et superinduemur, si tamen
232 induti, non nudi reperiemur. Ex his judicare candidus lector potest, nos maxime requirere bona opera, siquidem hanc fidem docemus in poenitentia exsistere, et debere subinde crescere in poenitentia, et in his rebus perfectionem christianam et spiritualem ponimus, si simul crescant poenitentia et fides in poenitentia. Haec intelligi melius a piis possunt, quam quae de contemplatione, aut perfe-
233 ctione apud adversarios docentur. Sicut autem justificatio ad fidem pertinet, ita pertinet ad fidem vita aeterna. Et Petrus ait: [1 P. 1, 9.] Reportantes finem seu fructum fidei vestrae, salutem animarum. Fa-

229. ut R. T.

tentur enim adversarii, quod justificati sint filii Dei,
et cohaeredes Christi. Postea opera, quia placent 234
Deo propter fidem, merentur alia praemia corporalia
et spiritualia. Erunt enim discrimina gloriae sanctorum.

Sed hic reclamant adversarii, vitam aeternam 235
vocari mercedem, quare necesse sit, eam de condigno mereri per bona opera. Breviter et plane respondemus. Paulus Rom. VI. [23.] vitam aeternam donum appellat, quia donata justitia, propter Christum, simul efficimur filii Dei et cohaeredes Christi, sicut ait Joannes: [3, 36.] Qui credit in Filium, habet vitam aeternam. Et Augustinus inquit, et hunc secuti alii multi idem dixerunt: Dona sua coronat Deus in nobis. Alibi [Luc. 6, 35.] vero scriptum est: Merces vestra copiosa erit in coelis. Haec si
videntur adversariis pugnare, ipsi expediant. Sed 236
parum aequi judices sunt, nam doni vocabulum omittunt, omittunt et fontes totius negotii, et excerpunt vocabulum mercedis, idque acerbissime interpretantur, non solum contra Scripturam, sed etiam contra sermonis consuetudinem. Hinc ratiocinantur, quia merces nominatur, igitur opera nostra sunt ejusmodi, quae debeant esse pretium, pro quo debetur vita aeterna. Sunt igitur digna gratia et vita aeterna, nec indigent misericordia, aut Mediatore
Christo, aut fide. Plane nova est haec dialectica: 237
vocabulum audimus mercedis, igitur nihil opus est Mediatore Christo, aut fide habente accessum ad Deum propter Christum, non propter opera nostra.
Quis non videt haec esse ἀνακόλουθα? Nos non rixa- 238
mur de vocabulo mercedis. De hac re litigamus: utrum bona opera per se sint digna gratia et vita aeterna, an vero placeant tantum propter fidem, quae
apprehendit Mediatorem Christum? Adversarii nostri 239
non solum hoc tribuunt operibus, quod sint digna gratia et vita aeterna, sed fingunt etiam, quod merita supersint sibi, quae donare aliis,

235—266. *Vrr. v. Prolegomena.*

et justificare alios queant, ut cum monachi suorum ordinum merita vendunt aliis. Haec portenta Chrysippeo more coacervant, hac una voce mercedis audita. Merces appellatur, igitur habemus opera, quae sunt pretium, pro quo debetur merces, igitur opera per sese, non propter Mediatorem Christum placent. Et cum alius alio plura habeat merita, igitur quibusdam supersunt merita, et haec merita donare
240 aliis possunt isti, qui merentur. Mane lector, nondum habes totum soriten. Addenda sunt enim certa sacramenta hujus donationis, mortuis induitur cucullus etc. Talibus coacervationibus beneficium Chri-
241 sti et justitia fidei obscurata sunt. Non movemus inanem λογομαχίαν de vocabulo mercedis. Si concedent adversarii, quod fide propter Christum justi reputemur, et quod bona opera propter fidem placeant Deo, de nomine mercedis postea non valde rixabimur. Nos fatemur vitam aeternam mercedem esse, quia est res debita, propter promissionem, non propter nostra merita. Est enim promissa justificatio, quam supra ostendimus proprie esse donum Dei, et huic dono conjuncta est promissio vitae aeternae, juxta illud: [Rom. 8, 30.]
242 Quos justificavit, eosdem et glorificavit. Huc pertinet, quod Paulus ait: [2 Tim. 4, 8.] Reposita est mihi corona justitiae, quam reddet mihi Dominus justus Judex etc. Debetur enim corona justifi-
243 catis propter promissionem. Et hanc promissionem scire sanctos oportet, non ut propter suum commodum laborent, debent enim laborare propter gloriam Dei: sed ne desperent in afflictionibus, scire eos oportet voluntatem Dei, quod velit eos adjuvare, eripere, servare. Etsi aliter perfecti, aliter infirmi audiunt mentionem poenarum et praemiorum;
244 nam infirmi laborant sui commodi causa. Et tamen praedicatio praemiorum et poenarum necessaria est. In praedicatione poenarum ira Dei ostenditur, quare ad praedicationem poenitentiae pertinet. In praedicatione prae-

miorum gratia ostenditur, et sicut Scriptura saepe mentione bonorum operum fidem complectitur, vult enim complecti justitiam cordis cum fructibus, ita interdum cum aliis praemiis simul offert gratiam, ut Esa. LVIII. [8.] et saepe alias apud Prophetas. Fa- 245
temur et hoc, quod saepe testati sumus, quod, etsi justificatio et vita aeterna ad fidem pertinent, tamen bona opera mereantur alia opera corporalia et spiritualia, et gradus praemiorum juxta illud: [1 Cor. 3, 8.] Unusquisque accipiet mercedem juxta suum laborem. Nam justitia evangelii, quae versatur circa promissionem gratiae, gratis accipit justificationem et vivificationem: sed impletio legis, quae sequitur fidem, versatur circa legem, in qua non gratis, sed pro nostris operibus offertur et debetur merces; sed qui hanc merentur, prius justificati sunt, quam legem faciunt. Itaque prius sunt translati in regnum Filii Dei, ut Paulus ait: [Rom. 8, 17.] et facti cohaeredes Christi. Sed adversarii, quoties de merito 246
dicitur, statim transferunt rem a reliquis praemiis ad justificationem, cum evangelium gratis offerat justificationem propter Christi merita, non nostra; et merita Christi communicantur nobis per fidem. Caeterum opera et afflictiones merentur non justificationem, sed alia praemia, ut in his sententiis merces operibus offertur: [2 Cor. 9, 6.] Qui parce seminat, parce metet, et qui largiter seminat, largiter metet. Hic clare modus mercedis ad modum operis confertur. [Exod. 20, 12.] Honora patrem et matrem, ut sis longaevus super terram. Et hic proponit lex certo operi mercedem. Quanquam igitur le- 247
gis impletio meretur mercedem; proprie enim merces ad legem pertinet: tamen meminisse nos evangelii oportet, quod gratis offert justificationem propter Christum; nec legem prius facimus, aut facere possumus, quam reconciliati Deo, justificati et renati sumus. Nec illa legis impletio placeret Deo, nisi propter fidem essemus accepti. Et quia homines propter fidem sunt accepti, ideo illa inchoa-

ta legis impletio placet, et habet mercedem in hac
248 vita et post hanc vitam. De nomine mercedis pleraque alia hic etiam dici poterant ex natura legis, quae, quia longiora sunt, alio in loco explicanda erunt.

249 Verum urgent adversarii, quod proprie mereantur vitam aeternam bona opera, quia Paulus dicit Rom. II: [6.] Reddet unicuique secundum opera ejus. Item: [10.] Gloria, honor et pax omni operanti bonum. Joan. V: [29.] Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae. Matth. XXV: [35.] Esu-
250 rivi, et dedistis mihi manducare etc. In his locis et similibus omnibus, in quibus opera laudantur in Scripturis, necesse est intelligere non tantum externa opera, sed fidem etiam cordis, quia Scriptura non loquitur de hypocrisi, sed de justitia cordis
251 cum fructibus suis. Quoties autem fit mentio legis et operum, sciendum est, quod non sit excludendus Christus Mediator. Is est enim finis legis, et ipse inquit: [Jo. 15, 5.] Sine me nihil potestis facere. Ex hoc canone diximus supra judicari posse omnes locos de operibus. Quare cum operibus redditur vita aeterna, redditur justificatis, quia neque bene operari possunt homines, nisi justificati, qui aguntur spiritu Christi, nec sine Mediatore Christo et fide placent bona opera, juxta illud: [Ebr. 11, 6.]
252 Sine fide impossibile est placere Deo. Cum dicit Paulus: Reddet unicuique secundum opera ejus, intelligi debet non tantum opus externum, sed tota justitia, vel injustitia. Sic: Gloria operanti bonum, hoc est, justo. Dedistis mihi manducare; fructus et testimonium justitiae cordis et fidei allegatur,
253 redditur igitur vita aeterna justitiae. Ad hunc modum Scriptura simul complectitur justitiam cordis cum fructibus, et saepe fructus nominat, ut ab imperitis magis intelligatur, et ut significet requiri novam vitam et regenerationem, non hypocrisin. Fit
254 autem regeneratio fide in poenitentia. Nemo sanus judicare aliter potest, nec nos aliquam otiosam subtilitatem

hic affectamus, ut divellamus fructus a justitia cor-
dis, si tantum adversarii concesserint, quod fructus
propter fidem et Mediatorem Christum placeant, non
sint per sese digni gratia et vita aeterna. Hoc enim 255
reprehendimus in adversariorum doctrina, quod tali-
bus locis Scripturae seu philosophico seu judaico
more intellectis abolent justitiam fidei, et excludunt
Mediatorem Christum. Ex his locis ratiocinantur,
quod haec opera mereantur gratiam, alias de con-
gruo, alias de condigno, cum videlicet accedit di-
lectio, id est, quod justificent, et quia sint justitia,
digna sint vita aeterna. Hic error manifeste abo-
let justitiam fidei, quae sentit, quod accessum ad
Deum habeamus propter Christum, non propter opera
nostra, quae sentit, nos per Pontificem et Mediato-
rem Christum adduci ad Patrem, et habere placatum
Patrem, ut supra satis dictum est. Et haec doctrina 256
de justitia fidei non est in ecclesia Christi negli-
genda, quia sine ea non potest officium Christi con-
spici, et reliqua doctrina justificationis tantum est
doctrina legis. Atqui nos oportet retinere evange-
lium et doctrinam de promissione propter Christum
donata. Non igitur litigamus in hoc loco de parva 257
re cum adversariis. Non quaerimus otiosas subtili-
tates, cum reprehendimus eos, quod docent vitam
aeternam mereri operibus, omissa hac fide, quae ap-
prehendit Mediatorem Christum. Nam de hac fide, 258
quae credit nobis Patrem propitium esse propter
Christum, nulla apud scholasticos syllaba exstat. Ubi-
que sentiunt, quod simus accepti, justi propter opera
nostra, vel ex ratione facta, vel certe facta incli-
nante illa dilectione, de qua dicunt. Et tamen ha- 259
bent quaedam dicta, quasi apophthegmata veterum
auctorum, quae depravant interpretando. Jactatur 260
in scholis, quod bona opera placeant propter gra-
tiam, et quod sit confidendum gratiae Dei.

258. sumus R. T.

Hic interpretantur gratiam habitum, quo nos diligimus Deum: quasi vero voluerint dicere veteres, quod debeamus confidere nostra dilectione, quae quam sit exigua, quam sit immunda, certe experimur. Quanquam hoc mirum est, quomodo isti jubeant confidere dilectione, cum doceant, nesciri, utrum adsit. Cur non exponunt hic gratiam, misericordiam Dei erga nos? Et quoties mentio hujus fit, addere oportebat fidem. Non enim apprehenditur, nisi fide, promissio misericordiae, reconciliationis, dilectionis Dei erga nos. In hanc sententiam recte dicerent, confidendum esse gratia, placere bona opera propter gratiam cum fides gratiam apprehendit.
261 Jactatur et hoc in scholis, valere bona opera nostra virtute passionis Christi. Recte dicitur. Sed cur non addunt, de fide? Christus enim est propitiatio, ut Paulus ait, per fidem. Cum fide eriguntur pavidae conscientiae, et sentiunt peccata nostra deleta esse morte Christi, et Deum nobis reconciliatum esse propter passionem Christi, tum vero prodest nobis passio Christi. Si omittatur doctrina de fide, frustra dicitur opera valere virtute passionis
262 Christi. Et plerasque alias sententias corrumpunt in scholis, propterea quia non tradunt justitiam fidei, et fidem intelligunt tantum notitiam historiae, seu dogmatum, non intelligunt hanc virtutem esse, quae apprehendit promissionem gratiae et justitiae, quae vivificat corda in terroribus peccati et mortis.
263 Cum Paulus inquit: [Rom. 10, 10.] Corde creditur ad justitiam, ore fit confessio ad salutem; hic fateri adversarios existimamus, quod confessio ex opere operato non justificet aut salvet, sed tantum propter fidem cordis. Et Paulus sic loquitur: quod confessio salvet; ut ostendat, qualis fides consequatur vitam aeternam, nempe firma et efficax fides. Non est autem firma fides, quae non ostendit se in confessio-
264 ne. Sic caetera bona opera placent propter fidem, sicut et orationes ecclesiae rogant, ut omnia sint accepta

260. ista R. T.

propter Christum. Item petunt omnia propter Christum. Constat enim semper in fine precationum addi hanc clausulam: per Christum, Dominum nostrum.
Ideo concludimus, quod fide justificemur coram Deo, 265
reconciliemur Deo, et regeneremur, quae in poenitentia apprehendit promissionem gratiae, et vere vivificat perterritam mentem, ac statuit, quod Deus sit nobis placatus ac propitius propter Christum. Et hac fide, ait Petrus, [1 Pet. 1, 5.] nos custodiri ad salutem, quae revelabitur. Hujus fidei cognitio chri- 266
stianis necessaria est, et uberrimam affert consolationem in omnibus afflictionibus, et officium Christi nobis ostendit, quia isti, qui negant homines fide justificari, negant Christum Mediatorem esse ac Propitiatorem, negant promissionem gratiae et evangelium; tantum docent aut doctrinam rationis aut legis de justificatione. Nos, quantum hic fieri potuit, 267
ostendimus fontes hujus causae, et exposuimus ea, quae adversarii objiciunt. Quae quidem facile dijudicabunt boni viri, si cogitabunt, quoties citatur locus de dilectione, aut operibus, legem non fieri sine Christo, nec nos ex lege, sed ex evangelio, hoc est, promissione gratiae in Christo promissae justificari. Et speramus hanc, quamvis brevem, disputa- 268
tionem bonis viris ad confirmandam fidem, ad docendam et consolandam conscientiam utilem futuram esse. Scimus enim ea, quae diximus, consentanea esse Scripturis Propheticis et Apostolicis, sanctis patribus, Ambrosio, Augustino, et plerisque aliis, et universae ecclesiae Christi, quae certe confitetur Christum esse Propitiatorem et Justificatorem. Nec statim censendum est romanam eccle- 269
siam sentire, quidquid Papa, aut cardinales, aut episcopi, aut theologi quidam, aut monachi probant. Constat enim Pontificibus magis curae esse dominationem suam, quam evangelium Christi, et plerosque compertum est palam epicureos esse; theologos constat plura ex philosophia admiscuisse

270 doctrinae christianae, quam satis erat. Nec auctoritas horum videri debet tanta, ut nusquam dissentire a disputationibus eorum liceat, cum multi manifesti errores apud eos reperiantur, ut quod possimus ex puris naturalibus Deum super omnia diligere. Hoc dogma peperit alios errores multos, cum sit manifeste falsum. Reclamant enim ubique Scripturae, sancti patres et omnium piorum judicia.
271 Itaque, etiamsi in ecclesia Pontifices, aut nonnulli theologi ac monachi docuerunt remissionem peccatorum, gratiam et justitiam per nostra opera, et novos cultus quaerere, qui obscuraverunt Christi officium, et ex Christo non Propitiatorem et Justificatorem, sed tantum Legislatorem fecerunt: mansit tamen apud aliquos pios semper cognitio Chri-
272 sti. Porro Scriptura praedixit fore, ut justitia fidei hoc modo obscuraretur per traditiones humanas et doctrinam operum, sicut Paulus saepe queritur, tunc quoque fuisse, qui pro justitia fidei docebant homines per opera propria et proprios cultus, non fide propter Christum reconciliari Deo et justificari, quia homines naturaliter ita judicant, Deum
273 per opera placandum esse. Nec videt ratio aliam justitiam, quam justitiam legis civiliter intellectae. Ideo semper exstiterunt in mundo, qui hanc carnalem justitiam solam docuerunt, oppressa justitia fi-
274 dei, et tales doctores semper exsistent etiam. Idem accidit in populo Israel. Maxima populi pars sentiebat se per sua opera mereri remissionem peccatorum, cumulabant sacrificia et cultus. Econtra Prophetae, damnata illa opinione, docebant justitiam fidei. Et res gestae in populo Israel sunt exempla eorum, quae in ecclesia futura fuerunt.
275 Itaque non perturbet pias mentes multitudo adversariorum, qui nostram doctrinam improbant. Facile enim judicari de spiritu eorum potest, quia in quibusdam articulis adeo perspicuam et manifestam veritatem damnaverunt, ut palam appareat

eorum impietas. Nam et bulla Leonis decimi damna- 276
vit articulum maxime necessarium, quem omnes
Christiani teneant et credant, videlicet non esse
confidendum, quod simus absoluti propter nostram
contritionem, sed propter verbum Christi: [Mtth.
16, 19.] Quodcunque ligaveris etc. Et nunc in hoc 277
conventu auctores Confutationis damnaverunt apertis
verbis hoc, quod fidem diximus partem esse poenitentiae, qua consequimur remissionem peccatorum, et vincimus terrores peccatorum, et conscientia pacata redditur. Quis autem non videt hunc articulum, quod fide consequamur remissionem peccatorum, verissimum, certissimum et maxime necessarium esse omnibus christianis? Quis ad omnem posteritatem audiens, talem sententiam damnatam esse, judicabit auctores hujus condemnationis ullam Christi notitiam habuisse? Et de spiritu eorum conjectura 278
fieri potest ex illa inaudita crudelitate, quam constat eos in bonos viros plurimos hactenus exercuisse. Et accepimus in hoc conventu, quendam reverendum patrem in Senatu Imperii, cum de nostra Confessione sententiae dicerentur, dixisse, nullum sibi consilium videri utilius, quam si ad Confessionem, quam nos exhibuissemus atramento scriptam, sanguine rescriberetur. Quid diceret crudelius Phalaris? Itaque hanc vocem nonnulli etiam Principes judicaverunt indignam esse, quae in tali consessu diceretur. Quare etiamsi vindicant sibi adversarii 279
nomen ecclesiae, tamen nos sciamus, ecclesiam Christi apud hos esse, qui Evangelium Christi docent, non qui pravas opiniones contra evangelium defendunt, sicut inquit Dominus: [Jo. 10, 27.] Oves meae vocem meam audiunt. Et Augustinus ait: Quaestio est, ubi sit ecclesia? Quid ergo facturi sumus? In verbis nostris eam quaesituri sumus, an in verbis capitis sui, Domini nostri, Jesu Christi? puto quod in illius verbis quaerere debemus, qui veritas est, et optime novit corpus suum.

Proinde non perturbent nos judicia adversariorum, cum humanas opiniones contra evangelium, contra auctoritatem sanctorum patrum, qui in ecclesia scripserunt, contra piarum mentium testimonia defendunt.

IV. De Ecclesia.

1 Septimum articulum Confessionis nostrae damnaverunt, in quo diximus, ecclesiam esse congregationem sanctorum. Et addiderunt longam declamationem, quod mali non sint ab ecclesia segregandi, cum Joannes [Mtth. 3, 12.] comparaverit ecclesiam areae, in qua triticum et paleae simul coacervata sint; et Christus [13, 47.] comparaverit eam
2 ¹lagenae, in qua pisces boni et mali sunt etc. Profecto verum est, quod ajunt: Nullum remedium esse adversus sycophantae morsum. Nihil tam circumspecte
3 dici potest, ut calumniam evitare queat. Nos ob hanc ipsam causam adjecimus octavum articulum, ne quis existimaret nos segregare malos et hypocritas ab externa societate ecclesiae, aut adimere sacramentis efficaciam, quae per hypocritas, aut malos administrantur. Itaque hic non est opus longa defensione adversus hanc calumniam. Satis nos purgat articulus octavus. Concedimus enim, quod hypocritae et mali in hac vita sint admixti ecclesiae, et sint membra ecclesiae secundum externam societatem signorum ecclesiae, hoc est, verbi, professionis et sacramentorum, praesertim si non sint excommunicati. Nec sacramenta ideo non sunt efficacia, quia per malos tractantur, imo recte uti possu-
4 mus sacramentis, quae per malos administrantur. Nam et Paulus [1 Thss. 2, 4.] praedicit futurum, ut Antichristus sedeat in templo Dei, hoc est, in ecclesia domine-
5 tur et gerat officia. At ecclesia non est tantum societas externarum rerum ac rituum, sicut aliae politiae: sed principaliter est societas fidei et Spiritus Sancti, in cordi-

1 sagenae M.

dibus, quae tamen habet externas notas, ut agnosci possit, videlicet puram evangelii doctrinam et administrationem sacramentorum consentaneam evangelio Christi. Et haec ecclesia sola dicitur corpus Christi, quod Christus Spiritu suo renovat, sanctificat et gubernat, ut testatur Paulus Eph. I. [22 sq.] cum ait: Et ipsum dedit caput super omnia ecclesiae, quae est corpus ejus, videlicet integritas, id est, tota congregatio ipsius, qui omnia in omnibus perficit. Quare illi, in quibus nihil agit Christus, non 6
sunt membra Christi. Idque fatentur adversarii, malos esse mortua membra ecclesiae; quare miramur, cur reprehenderint nostram descriptionem, quae de vivis membris loquitur.

Neque novi quidquam diximus. Paulus omnino 7
eodem modo definivit ecclesiam, Eph. V. [25 sq.] quod purificetur, ut sit sancta, et addit externas notas, verbum et sacramenta. Sic enim ait: Christus dilexit ecclesiam, et se tradidit pro ea, ut eam sanctificet, purificans lavacro aquae per verbum, ut exhibeat eam sibi gloriosam ecclesiam non habentem maculam, neque rugam, aut aliquid tale, sed ut sit sancta et inculpata. Hanc sententiam paene totidem verbis nos in Confessione posuimus. Sic definit ecclesiam et articulus in Symbolo, qui jubet nos credere, quod sit sancta catholica ecclesia. Impii vero 8
non sunt sancta ecclesia. Et videtur additum, quod sequitur, sanctorum communio, ut exponeretur, quid significet ecclesia, nempe congregationem sanctorum, qui habent inter se societatem ejusdem evangelii, seu doctrinae, et ejusdem Spiritus Sancti, qui corda eorum renovat, sanctificat et gubernat. Et hic arti- 9
culus necessaria de causa propositus est. Infinita pericula videmus, quae minantur ecclesiae interitum. Infinita multitudo est impiorum in ipsa ecclesia, qui opprimant eam. Itaque ne desperemus, sed sciamus, ecclesiam tamen mansuram esse; item, ut sciamus, quam-

vis magna multitudo sit impiorum, tamen ecclesiam exsistere, et Christum praestare illa, quae promisit ecclesiae, remittere peccata, exaudire, dare Spiritum Sanctum. Has consolationes proponit nobis articulus
10 ille in Symbolo. Et catholicam ecclesiam dicit, ne intelligamus, ecclesiam esse politiam externam certarum gentium, sed magis homines sparsos per totum orbem, qui de evangelio consentiunt, et habent eundem Christum, eundem Spiritum Sanctum, et eadem sacramenta, sive habeant easdem traditiones hu-
11 manas, sive dissimiles. Et in Decretis inquit Glossa, ecclesiam large dictam complecti bonos et malos. Item, malos nomine tantum in ecclesia esse, non re, bonos vero re et nomine. Et in hanc sententiam multa leguntur apud patres. Hieronymus enim ait: Qui ergo peccator est aliqua sorde maculatus, de ecclesia Christi non potest apellari, nec Christo subjectus dici.

12 Quanquam igitur hypocritae et mali sint socii hujus verae ecclesiae secundum externos ritus, tamen cum definitur ecclesia, necesse est eam definiri, quae est vivum corpus Christi, item, quae est
13 nomine et re ecclesia. Et multae sunt causae. Necesse est enim intelligi, quae res principaliter efficiat nos membra, et viva membra ecclesiae. Si ecclesiam tantum definiemus externam politiam esse bonorum et malorum, non intelligent homines regnum Christi esse justitiam cordis et donationem Spiritus Sancti, sed judicabunt tantum externam observatio-
14 nem esse certorum cultuum ac rituum. Item, quid intererit inter populum legis et ecclesiam, si ecclesia est externa politia? At sic discernit Paulus ecclesiam a populo legis, quod ecclesia sit populus spiritualis, hoc est, non civilibus ritibus distinctus a gentibus, sed verus populus Dei, renatus per Spiritum Sanctum. In populo legis praeter promissionem de Christo habebat et carnale semen promissiones rerum cor-

poralium, regni etc. et propter has dicebantur popu-
lus Dei etiam mali in his, quia hoc carnale semen
Deus separaverat ab aliis gentibus per certas ordi-
nationes externas et promissiones; et tamen mali
illi non placebant Deo. At evangelium affert non um- 15
bram aeternarum rerum, sed ipsas res aeternas, Spi-
ritum Sanctum et justitiam, qua coram Deo justi su-
mus. Igitur illi tantum sunt populus juxta evange-
lium, qui hanc promissionem Spiritus accipiunt. Ad 16
haec ecclesia est regnum Christi, distinctum contra
regnum diaboli. Certum est autem, impios in pote-
state diaboli et membra regni diaboli esse, sicut
docet Paulus Eph. II. [2.] cum ait, diabolum effica-
cem esse in incredulis. Et Christus inquit ad Phari-
saeos, quibus certe erat externa societas cum ecclesia,
id est, cum sanctis in populo legis; praeerant enim,
sacrificabant et docebant: [Jo. 8, 44.] Vos ex patre
diabolo estis. Itaque ecclesia, quae vere est regnum
Christi, est proprie congregatio sanctorum. Nam im-
pii reguntur a diabolo, et sunt captivi diaboli, non
reguntur Spiritu Christi. Sed quid verbis opus est 17
in re manifesta? Si ecclesia, quae vere est regnum
Christi, distinguitur a regno diaboli, necesse est im-
pios, cum sint in regno diaboli, non esse ecclesiam;
quanquam in hac vita, quia nondum revelatum est
regnum Christi, sint admixti ecclesiae, et gerant of-
ficia in ecclesia. Nec propterea impii sunt regnum 18
Christi, quia revelatio nondum facta est. Semper
enim hoc est regnum Christi, quod Spiritu suo
vivificat, sive sit revelatum, sive sit tectum
cruce; sicut idem est Christus, qui nunc glo-
rificatus est, antea afflictus erat. Et con- 19
veniunt huc similitudines Christi, qui clare dicit,
Matth. XIII. [38.] bonum semen esse filios regni, at
zizania filios diaboli; agrum dicit mundum esse, non
ecclesiam. Ita Joannes de illa tota gente Judaeorum
loquitur, et dicit fore, ut vera ecclesia separetur ab
illo populo. Itaque hic locus magis contra adver-

sarios facit, quam pro eis, quia ostendit verum et
spiritualem populum a populo carnali separandum
esse. Et Christus de specie ecclesiae dicit, cum
ait: [Matth. 13, 47.] Simile est regnum coelorum
lagenae, aut decem virginibus, et docet ecclesiam
tectam esse multitudine malorum, ne id scandalum
pios offendat; item, ut sciamus verbum et sacra-
menta efficacia esse, etsi tractentur a malis. Atque
interim docet, impios illos, quamvis habeant societa-
tem externorum signorum, tamen non esse verum
regnum Christi et membra Christi. Sunt enim mem-
20 bra regni diaboli. Neque vero somniamus nos Pla-
tonicam civitatem, ut quidam impie cavillantur, sed
dicimus exsistere hanc ecclesiam, videlicet vere cre-
dentes ac justos sparsos per totum orbem. Et ad-
dimus notas: puram doctrinam evangelii et sacra-
menta. Et haec ecclesia proprie est columna veri-
tatis. Retinet enim purum evangelium, et ut Pau-
lus [1 Cor. 3, 12.] inquit, fundamentum; hoc est,
veram Christi cognitionem et fidem, etsi sunt in his
etiam multi imbecilles, qui supra fundamentum ae-
dificant stipulas perituras; hoc est, quasdam inutiles
opiniones, quae tamen, quia non evertunt fundamen-
tum, tum condonantur illis, tum etiam emendantur.
21 Ac sanctorum patrum scripta testantur, quod inter-
dum stipulas etiam aedificaverint supra fundamen-
tum, sed quae non everterunt fidem eorum. Verum
pleraque istorum, quae adversarii nostri defendunt,
fidem evertunt, ut quod damnant articulum de remis-
sione peccatorum, in quo dicimus fide accipi remis-
sionem peccatorum. Manifestus item et perniciosus
error est, quod docent adversarii, mereri homines
remissionem peccatorum dilectione erga Deum, ante
gratiam. Nam hoc quoque est tollere fundamentum,
hoc est, Christum. Item quid opus erit fide, si sa-
cramenta ex opere operato sine bono motu
22 utentis justificant? Sicut autem habet ecclesia
promissionem, quod semper sit habitura Spiri-

19. sagenae M.

tum Sanctum: ita habet comminationes, quod sint futuri impii doctores et lupi. Illa vero est proprie ecclesia, quae habet Spiritum Sanctum. Lupi et mali doctores, etsi grassantur in ecclesia, tamen non sunt proprie regnum Christi. Sicut et Lyra testatur, cum ait: Ecclesia non consistit in hominibus ratione potestatis vel dignitatis ecclesiasticae vel saecularis, quia multi Principes et Summi Pontifices et alii inferiores inventi sunt apostatasse a fide: propter quod ecclesia consistit in illis personis, in quibus est notitia vera et confessio fidei et veritatis. Quid aliud diximus nos in Confessione nostra, quam quod hic dicit Lyra?

Sed fortassis adversarii sic postulant definiri ec- 23
clesiam, quod sit Monarchia externa suprema totius orbis terrarum, in qua oporteat Romanum Pontificem habere potestatem ἀνυπεύθυνον, de qua nemini liceat disputare aut judicare, condendi articulos fidei, abolendi Scripturas, quas velit, instituendi cultus et sacrificia, item condendi leges, quas velit, dispensandi et solvendi quibuscunque legibus velit divinis, canonicis et civilibus, a quo Imperator et Reges omnes accipiant potestatem et jus tenendi regna, de mandato Christi, cui cum Pater omnia subjecerit, intelligi oporteat hoc jus in Papam translatum esse, quare necesse sit Papam 'esse "Dominum totius orbis terrarum, omnium regnorum mundi, omnium rerum privatarum et publicarum, habere plenitudinem potestatis in temporalibus et spiritualibus, habere utrumque gladium, spiritualem et temporalem. Atque haec definitio non 24
ecclesiae Christi, sed regni Pontificii, habet auctores non solum canonistas, sed etiam Danielem c. XI. [36.]

Quod si hoc modo definiremus ecclesiam, fortas- 25
sis haberemus aequiores judices. Multa enim exstant immoderate et impie scripta de potestate Rom. Pontificis, propter quae nemo unquam reus factus est. Nos soli plectimur, quia praedicamus beneficium Christi, quod

23. *om.* R. T. "dum R.

fide in Christum consequamur remissionem peccatorum,
26 non cultibus excogitatis a Pontifice. Porro Christus, Prophetae et Apostoli longe aliter definiunt eccle-
27 siam Christi, quam regnum Pontificium. Nec est ad Pontifices transferendum, quod ad veram ecclesiam pertinet, quod videlicet sint columnae veritatis, quod non errent. Quotusquisque enim curat evangelium, aut judicat dignum esse lectione? Multi etiam palam irrident religiones omnes, aut si quid probant, probant illa, quae humanae rationi consentanea sunt, caetera fabulosa esse arbitrantur et similia tragoe-
28 diis poetarum. Quare nos juxta Scripturas sentimus, ecclesiam proprie dictam esse congregationem sanctorum, qui vere credunt evangelio Christi, et habent Spiritum Sanctum. Et tamen fatemur, multos hypocritas et malos his in hac vita admixtos habere societatem externorum signorum, qui sunt membra ecclesiae secundum societatem externorum signorum. Ideoque gerunt officia in ecclesia. Nec adimit sacramentis efficaciam, quod per indignos tractantur, quia repraesentant Christi personam, propter vocationem ecclesiae, non repraesentant proprias personas, ut testatur Christus: [Luc. 10, 16.] Qui vos audit, me audit. Cum verbum Christi, cum sacramenta porrigunt, Christi vice et loco porrigunt. Id docet nos illa vox Christi, ne indignitate ministrorum of-
29 fendamur. Sed de hac re satis clare diximus in Confessione, nos improbare Donatistas et Viglevistas, qui senserunt homines peccare, accipientes sacramenta ab indignis in ecclesia. Haec in praesentia videbantur sufficere ad defensionem descriptionis ecclesiae, quam tradidimus, neque videmus, cum ecclesia proprie dicta appelletur corpus Christi, quomodo aliter describenda fuerit, quam nos descripsimus; constat enim impios ad regnum et corpus diaboli pertinere, qui impellit et habet captivos impios. Haec sunt luce meridiana clariora,

27. terreni R. T.

quae tamen si pergent calumniari adversarii, non gravabimur copiosius respondere.

Damnant adversarii et hanc partem septimi articuli, quod diximus ad veram unitatem ecclesiae satis esse, consentire de doctrina evangelii et administratione sacramentorum, nec necesse esse, ubique similes traditiones humanas esse, seu ritus aut ceremonias ab hominibus institutas. Hic distinguunt universales et particulares ritus, et probant articulum nostrum, si intelligatur de particularibus ritibus; de universalibus ritibus, non recipiunt. Non satis intelligimus, quid velint adversarii. Nos de vera, hoc est, spirituali unitate loquimur, sine qua non potest exsistere fides in corde, seu justitia cordis coram Deo. At hanc dicimus non esse necessariam similitudinem rituum humanorum, sive universalium sive particularium, quia justitia fidei non est justitia alligata certis traditionibus, sicut justitia legis erat alligata Mosaicis ceremoniis; quia illa justitia cordis est res vivificans corda. Ad hanc vivificationem nihil conducunt humanae traditiones, sive universales sive particulares, nec sunt affectus Spiritus Sancti, sicut castitas, patientia, timor Dei, dilectio proximi et opera *dilectionis*. 30 31

32 Nec leves causae fuerunt, cur hunc articulum poneremus. Constat enim multas stultas opiniones de traditionibus serpsisse in ecclesiam. Nonnulli putaverunt, humanas traditiones necessarios cultus esse ad promerendam justificationem. Et postea disputaverunt, qui fieret, quod tanta varietate coleretur Deus, quasi vero observationes illae essent cultus, et non potius externae et politicae ordinationes, nihil ad justitiam cordis seu cultum Dei pertinentes, quae alibi casu, alibi propter quasdam probabiles rationes variant. Item aliae ecclesiae alias propter tales traditiones excommunicaverunt, ut propter observationem paschatis, picturas

et res similes. Unde imperiti exsitimaverunt, fidem seu justitiam cordis coram Deo non posse exsistere sine his observationibus. Exstant enim de hoc negotio multa inepta scripta Summistarum et aliorum.

33 Sed sicut dissimilia spatia dierum ac noctium non laedunt unitatem ecclesiae, ita sentimus non laedi veram unitatem ecclesiae dissimilibus ritibus institutis ab hominibus. Quanquam placet nobis, ut universales ritus propter tranquillitatem serventur. Sicut et nos in ecclesiis ordinem missae, diem Dominicum et alios dies festos celebriores libenter servamus, et gratissimo animo amplectimur utiles ac veteres ordinationes, praesertim cum contineant paedagogiam, qua prodest populum et imperitos assuefa-
34 cere ac docere. Sed non disputamus nunc, an conducat propter tranquillitatem aut corporalem utilitatem servare. Alia res agitur. Disputatur enim, utrum observationes traditionum humanarum sint cultus necessarii ad justitiam coram Deo. Hoc est κρινόμενον in hac controversia, quo constituto, postea judicari potest, utrum ad veram unitatem ecclesiae necesse sit ubique similes esse traditiones humanas. Si enim traditiones humanae non sunt cultus necessarii ad justitiam coram Deo: sequitur posse justos et filios Dei esse, etiamsi quas traditiones non habent, quae alibi receptae sunt; ut, si forma vestitus Germanici non est cultus Dei necessarius ad justitiam coram Deo, sequitur posse justos ac filios Dei et ecclesiam Christi esse, etiamsi qui utantur non Germanico, sed
35 Gallico vestitu. Hoc clare docet Paulus ad Colossenses, [2, 16 sq.] cum ait: Nemo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniae, aut sabbatorum, quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi. Item: [20 sqq.] Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam viventes mundo decreta facitis? ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis, quae omnia pereunt usu consumpta, et

33. complectimur M.

sunt praecepta et doctrinae hominum, speciem habentia sapientiae in superstitione et humilitate. Est enim 36
sententia: Cum justitia cordis sit res spiritualis vivificans corda, et constet, quod traditiones humanae non vivificent corda, nec sint effectus Spiritus Sancti, sicut dilectio proximi, castitas etc. nec sint instrumenta, per quae Deus movet corda ad credendum, sicut verbum et sacramenta divinitus tradita, sed sint usus rerum nihil ad cor pertinentium, quae usu pereant, non est sentiendum, quod sint necessariae ad justitiam coram Deo. Et in eandem sententiam inquit Rom. XIV: [17.] Regnum Dei non est esca et potus, sed justitia et pax et gaudium in Spiritu Sancto. Sed non est opus citare multa testimo- 37
nia, cum ubique sint obvia in Scripturis, et nos plurima in Confessione congesserimus in posterioribus articulis. Et hujus controversiae κρινόμενον infra paulo post repetendum erit, videlicet utrum traditiones humanae sint cultus necessarii ad justitiam coram Deo? ubi de hac re copiosius disputabimus. Adversarii di- 38
cunt, universales traditiones ideo servandas esse, quia existimentur ab Apostolis traditae esse. O religiosos homines! Ritus ab Apostolis sumptos retineri volunt: non volunt retineri doctrinam Apostolorum. Sic ju- 39
dicandum est de ritibus illis, sicut ipsi Apostoli in suis scriptis judicant. Non enim voluerunt Apostoli nos sentire, quod per tales ritus justificemur, quod tales ritus sint res necessariae ad justitiam coram Deo. Non voluerunt Apostoli tale onus imponere conscientiis, non voluerunt justitiam et peccatum collocare in observationibus dierum, ciborum et similium rerum. Imo Paulus [1 Tim. 4, 1.] appellat hujus- 40
modi opiniones doctrinas daemoniorum. Itaque voluntas et consilium Apostolorum ex scriptis eorum quaeri debet, non est satis allegare exemplum. Servabant certos dies, non quod ea observatio ad justificationem necessaria esset, sed ut populus sciret, quo tempore conveni-

endum esset, servabant et alios quosdam ritus, ordinem lectionum, si quando conveniebant. Quaedam etiam ex patriis moribus, ut fit, retinebat populus, quae Apostoli nonnihil mutata, ad historiam evangelii accommodaverunt, ut pascha, pentecosten, ut non solum docendo, sed etiam per haec exempla memo-
41 riam maximarum rerum traderent posteris. Quod si haec tradita sunt, tanquam necessaria ad justificationem, cur in his ipsis postea multa mutarunt episcopi? Quod si erant juris divini, non licuit ea mutare
42 auctoritate humana. Pascha ante synodum Nicaenam alii alio tempore servabant. Neque haec dissimilitudo laesit fidem. Postea ratio inita est, ne incideret nostrum pascha in judaici paschatis tempus. At Apostoli jusserant ecclesias servare pascha cum fratribus conversis ex judaismo. Itaque hunc morem quaedam gentes pertinaciter post synodum Nicaenam retinuerunt, ut judaicum tempus observarent. Verum Apostoli decreto illo non voluerunt ecclesiis imponere necessitatem, id quod verba decreti testantur. Jubent enim, ne quis curet, etiamsi fratres servantes pascha non recte supputent tempus. Verba decreti exstant apud Epiphanium: Ὑμεῖς μὴ ψηφίζητε, ἀλλὰ ποιεῖτε, ὅταν οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν, οἱ ἐκ περιτομῆς, μετ᾽ αὐτῶν ἅμα ποιεῖτε, κἂν τε πλανηθῶσι, μηδὲν ὑμῖν μελέτω. Haec scribit Epiphanius verba esse Apostolorum in decreto quodam posita de paschate, in quibus prudens lector facile potest judicare, Apostolos voluisse populo stultam opinionem de necessitate certi temporis eximere, cum prohibent curare, etiamsi in suppu-
43 tando erretur. Porro quidam in Oriente, qui Audiani appellati sunt ab auctore dogmatis, propter hoc decretum Apostolorum contenderunt, pascha cum Judaeis servandum esse. Hos refellens Epiphanius laudat decretum, et inquit, nihil continere, quod dissentiat a fide, aut ecclesiastica regula, et vituperat Audianos, quod non recte intelligant τὸ ῥητόν, et interpreta-

40. docerent M.

tur in hanc sententiam, in quam nos interpretamur, quod non senserint Apostoli referre, quo tempore servaretur pascha, sed quia praecipui fratres ex Judaeis conversi erant, qui morem suum servabant, horum exemplum propter concordiam voluerint reliquos sequi.
Et sapienter admonuerunt lectorem Apostoli, se neque 44
libertatem evangelicam tollere, neque necessitatem conscientiis imponere, quia addunt, non esse curandum, etiamsi erretur in supputando.

Multa hujus generis colligi possunt ex historiis, 45
in quibus apparet, dissimilitudinem humanarum observationum non laedere unitatem fidei. Quanquam quid opus est disputatione? Omnino quid sit justitia fidei, quid sit regnum Christi, non intelligunt adversarii, si judicant necessariam esse similitudinem observationum in cibis, diebus, vestitu et similibus rebus, quae
non habent mandatum Dei. Videte autem religiosos 46
homines, adversarios nostros: requirunt ad unitatem ecclesiae similes observationes humanas, cum ipsi mutaverint ordinationem Christi in usu Coenae, quae certe fuit antea ordinatio universalis. Quod si ordinationes universales necessariae sunt, cur mutant ipsi ordinationem Coenae Christi, quae non est humana, sed divina? Sed de hac tota controversia infra aliquoties dicendum erit.

Octavus articulus approbatus est totus, in quo 47
confitemur, quod hypocritae et mali admixti sint ecclesiae, et quod sacramenta sint efficacia, etiamsi per malos ministros tractentur, quia ministri funguntur vice Christi, non repraesentant suam personam; juxta illud: [Luc. 10, 16.] Qui vos audit, me audit.
Impii doctores deserendi sunt, quia hi jam non fun- 48
guntur persona Christi, sed sunt Antichristi. Et Christus ait: [Matth. 7, 15.] Cavete a Pseudoprophetis. Et Paulus: [Gal. 1, 9.] Si quis aliud evangelium evangelizaverit, anathema sit.

49 Caeterum monuit nos Christus in collationibus de ecclesia, ne offensi privatis vitiis sive sacerdotum sive populi, schismata excitemus; sicut scelerate fe-
50 cerunt Donatistae. Illos vero, qui ideo excitaverunt schismata, quia negabant sacerdotibus licere tenere possessiones aut proprium, plane seditiosos judicamus. Nam tenere proprium civilis ordinatio est. Licet autem christianis uti civilibus ordinationibus, sicut hoc aere, hac luce, cibo, potu. Nam ut haec rerum natura et hi siderum certi motus vere sunt ordinatio Dei, et conservantur a Deo: ita legitimae politiae vere sunt ordinatio Dei et retinentur ac defenduntur a Deo adversus diabolum.

51 Nonus articulus approbatus est, in quo confitemur, quod Baptismus sit necessarius ad salutem, et quod pueri sint baptizandi, et quod Baptismus puerorum non sit irritus, sed necessarius et efficax
52 ad salutem. Et quoniam evangelium pure et diligenter apud nos docetur, Dei beneficio hunc quoque fructum ex eo capimus, quod in ecclesiis nostris nulli exstiterunt Anabaptistae, quia populus verbo Dei adversus impiam et seditiosam factionem illorum latronum munitus est. Et cum plerosque alios errores Anabaptistarum damnamus, tum hunc quoque, quod disputant Baptismum parvulorum inutilem esse. Certissimum est enim, quod promissio salutis pertinet etiam ad parvulos. Neque vero pertinet ad illos, qui sunt extra ecclesiam Christi, ubi nec verbum, nec sacramenta sunt, quia regnum Christi tantum cum verbo et sacramentis exsistit. Igitur necesse est baptizare parvulos, ut applicetur eis promissio salutis, juxta mandatum Christi: [Mtth. 28, 19.] Baptizate omnes gentes; ubi sicut offertur omnibus salus, ita offertur omnibus Baptismus, viris, mulieribus, pueris, infantibus; sequitur igitur clare, infantes baptizandos esse, quia salus cum Baptismo offertur.

51. *add. inscriptionem:* De baptismo. L.

Secundo. Manifestum est, quod Deus approbat 53
Baptismum parvulorum. Igitur Anabaptistae impie sentiunt, qui damnant Baptismum parvulorum. Quod autem Deus approbet Baptismum parvulorum, hoc ostendit, quod Deus dat Spiritum Sanctum sic baptizatis. Nam si hic Baptismus irritus esset, nullis daretur Spiritus Sanctus, nulli fierent salvi, denique nulla esset ecclesia. Haec ratio bonas et pias mentes vel sola satis confirmare potest contra impias et fanaticas opiniones Anabaptistarum.

'**Decimus** articulus approbatus est, in quo con- 54
fitemur, nos sentire, quod in Coena Domini vere et substantialiter adsint corpus et sanguis Christi, et vere exhibeantur cum illis rebus, quae videntur, pane et vino, his, qui sacramentum accipiunt. Hanc sententiam constanter "defendimus, '''re diligenter inquisita et agitata. Cum enim Paulus [1 Cor. 10, 16.] dicat, panem esse participationem corporis Domini etc. sequeretur, panem non esse participationem corporis, sed tantum Spiritus Christi, si non adesset vere corpus Domini. Et comperimus non tantum roma- 55
nam ecclesiam affirmare corporalem praesentiam Christi, sed idem et nunc sentire et olim sensisse graecam *ecclesiam*. 'Id 'enim testatur Canon Missae apud "illos, '''in quo aperte orat sacerdos, ut mutato pane ipsum corpus Christi fiat. Et Vulgarius, scriptor, ut nobis videtur, non stultus, diserte inquit, panem non tantum figuram esse, sed vere in carnem mutari. Et 56
'longa sententia est Cyrilli, in Joannem cap. XV. in qua docet, Christum corporaliter nobis exhiberi in Coena. Sic enim ait: Non tamen negamus rectà nos fide caritateque sincera Christo spiritualiter conjungi; sed nul-

54. *add. inscriptionem:* De sacra coena. L. "defenderunt nostri Concionatòres. '''*om.* - Domini *Vrr.* 55. ut "Graecos·'''*om.* - mutari. *Vrr.* 56. exstant quorundam scriptorum testimonia. Nam Cyrillus in Joan. Cap. 15. inquit, Christum *Vrr.*

lam nobis conjunctionis rationem secundum carnem cum illo esse, id profecto pernegamus, idque a divinis Scripturis omnino alienum dicimus. Quis enim dubitavit, Christum etiam sic vitem esse, nos vero palmites, qui vitam inde nobis acquirimus? Audi Paulum [1 Cor. 10, 17.] dicentem: quia omnes unum corpus sumus in Christo, quia, etsi multi sumus, unum tamen in eo sumus. Omnes enim uno pane participamus. An fortasse putat ignotam nobis mysticae benedictionis virtutem esse? quae cum in nobis sit, nonne corporaliter quoque facit, communicatione carnis Christi, Christum in nobis habitare? Et paulo post: Unde considerandum est, non habitudine solum, quae per caritatem intelligitur, Christum in nobis esse, verum etiam participatione naturali etc.

57 Haec recitavimus, non ut hic disputationem de hac re institueremus, non enim improbat hunc articulum Caes. Majestas: sed ut clarius etiam perspicerent, quicunque ista legent, nos defendere receptam in tota ecclesia sententiam, quod in Coena Domini vere et substantialiter adsint corpus et sanguis Christi, et vere exhibeantur cum his rebus, quae videntur, pane et vino; et loquimur de praesentia vivi Christi: [Rom. 6, 9.] scimus enim, quod mors ei ultra non dominabitur.

58 Decimus articulus de retinenda absolutione in ecclesia probatur, sed de confessione addunt correctionem, videlicet observandam esse Constitutionem cap. Omnis utriusque, ut et quotannis fiat confessio, et quamvis omnia peccata enumerari non queant, tamen diligentiam adhibendam esse, ut colligantur, et illa, quae redigi in memoriam possunt, recenseantur. De hoc toto articulo dicemus paulo post copiosius, cum sententiam nostram de poeniten-

59 tia totam explicabimus. Constat nos beneficium absolutionis et potestatem clavium ita illustravisse et ornavisse, ut multae afflictae conscientiae ex doctrina nostrorum consolationem conceperint, postquam audiverunt, manda-

58. *add.* De confessione. L. Undecimus *Vrr*. R. T. L. 50. audiverant M.

tum Dei esse, imo propriam evangelii vocem, ut absolutioni credamus et certo statuamus, nobis gratis donari remissionem peccatorum, propter Christum, et sentiamus vere nos hac fide reconciliari Deo. Haec sententia multas pias mentes erexit, et initio commendationem maximam apud omnes bonos viros attulit Luthero, cum ostendit certam et firmam consolationem conscientiis, quia antea tota vis absolutionis erat oppressa doctrinis operum, cum de fide et gratuita remissione nihil docerent sophistae et monachi.

Caeterum de tempore, certe in ecclesiis nostris 60
plurimi saepe in anno utuntur sacramentis, absolutione et Coena Domini. Et qui docent de dignitate et fructibus sacramentorum, ita dicunt, ut invitent populum, ut saepe utantur sacramentis. Exstant enim de hac re multa a nostris ita scripta, ut adversarii, si qui sunt boni viri, haud dubie probent ac laudent.
Denuntiatur et excommunicatio flagitiosis et contem- 61
ptoribus sacramentorum. Haec ita fiunt et juxta
evangelium et juxta veteres canones. Sed certum 62
tempus non praescribitur, quia non omnes pariter eodem tempore idonei sunt. Imo si accurrant eodem tempore omnes, non possunt ordine audiri et institui homines. Et veteres canones ac patres non constituunt certum tempus, tantum ita dicit Canon: Si qui intrant ecclesiam Dei, et deprehenduntur 'nunquam communicare, admoneantur. Quod si non communicant, ad poenitentiam accedant. Si communicant, non semper abstineant. Si non fecerint, "abstineant. '"Christus [1 Cor. 11, 28.] ait, illos sibi judicium manducare, qui manducant indigne. Ideo pastores non cogunt hos, qui non sunt idonei, ut sacramentis utantur.

De enumeratione peccatorum in confessione sic do- 63
centur homines, ne laquei injiciantur conscientiis. Etiamsi prodest rudes assuefacere, ut quaedam enumerent, ut doceri facilius possint: verum disputamus nunc,

62. nunquam L. "abstineantur L. *quod quidem in fonte,* [*Conc. Tolet. I. a.* 400. c. 13.] *ex quo hausit Gratianus canonem, atque in ipsis Gratiani* [*c.*20. *D. II. de Cons.*] *codicibus mscc. vetustis exhibetur: at Glossa, a Mel. semper observata, lectioni* abstineant *favet, quam inde etiam Correctores Romani retinuerunt.* '"*Hoc Melanchthonem fefellit, nisi forte dixeris: Christus per Paulum.*

quid sit necessarium jure divino. Non igitur debebant adversarii nobis allegare Constitutionem Omnis utriusque, quae nobis non est ignota, sed ex jure divino ostendere, quod enumeratio peccatorum sit ne-
64 cessaria ad consequendam remissionem. Tota ecclesia per universam Europam scit, quales laqueos injecerit conscientiis illa particula Constitutionis, quae jubet omnia peccata confiteri. Nec tantum habet incommodi textus per se, quantum postea affinxerunt Summistae, qui colligunt circumstantias peccatorum. Quales ibi labyrinthi, quanta carnificina fuit optimarum mentium! Nam feros et profanos ista terricalamenta nihil movebant.

65 Postea quales tragoedias excitavit quaestio de proprio sacerdote inter Pastores et Fratres, qui tunc minime erant fratres, cum de regno confessionum belligerabantur. Nos igitur sentimus enumerationem peccatorum non esse necessariam jure divino, idque placet Panormitano et plerisque aliis eruditis jurisconsultis. Nec volumus imponere necessitatem conscientiis nostrorum per Constitutionem illam Omnis utriusque, de qua perinde judicamus, ut de aliis traditionibus humanis, de quibus sentimus, quod non sint cultus ad justificationem necessarii. Et haec constitutio rem impossibilem praecipit, ut omnia peccata confiteamur. Constat autem, plurima nos nec meminisse, nec intelligere, juxta illud: [Ps. 19, 13.] Delicta quis intelligit?

66 Si sint boni pastores, scient, quatenus prosit examinare rudes, sed illam carnificinam Summistarum confirmare non volumus, quae tamen minus fuisset intolerabilis, si verbum unum addidissent de fide consolante et erigente conscientias. Nunc de hac fide consequente remissionem peccatorum nulla est syllaba in tanta mole Constitutionum, Glossarum, Summarum, Confessionalium, nusquam ibi Christus legitur, tantum le-

guntur supputationes peccatorum. Et maxima pars consumitur in peccatis contra traditiones humanas, quae est vanissima. Haec doctrina adegit multas 67
pias mentes ad desperationem, quae non potuerunt acquiescere, quia sentiebant, jure divino necessariam esse enumerationem, et tamen experiebantur impossibilem esse. Sed haerent alia non minora vitia in doctrina adversariorum de poenitentia, quae jam recensebimus.

V. De Poenitentia.

In articulo duodecimo probant primam par- 1
tem, qua exponimus, lapsis post Baptismum contingere posse remissionem peccatorum, quocunque tempore et quotiescunque convertuntur. Secundam partem damnant, in qua poenitentiae partes dicimus esse contritionem et fidem. Negant fidem esse alteram
partem poenitentiae. Quid hic, Carole, Caesar Invi- 2
ctissime, faciamus? Haec est propria vox evangelii, quod fide consequamur remissionem peccatorum. Hanc vocem evangelii damnant isti scriptores Confutationis. Nos igitur nullo modo assentiri Confutationi possumus. Non possumus saluberrimam vocem evangelii et plenam consolationis damnare. Quid est aliud, negare, quod fide consequamur remissionem peccatorum, quam contumelia afficere sanguinem et mortem
Christi? Rogamus igitur te, Carole, Caesar Invictissime, 3
ut nos de hac re maxima, quae praecipuum evangelii locum, quae veram Christi cognitionem, quae verum cultum Dei continet, patienter ac diligenter audias et cognoscas. Comperient enim omnes boni viri, nos in hac re praecipue docuisse vera, pia, salubria et necessaria universae ecclesiae Christi. Comperient ex scriptis nostrorum plurimum lucis accessisse evangelio, et multos perniciosos errores emendatos esse, quibus antea obruta fuit doctrina de

poenitentia per scholasticorum et canonistarum opiniones.

4 Ac priusquam accedimus ad defensionem nostrae sententiae, hoc praefandum est. Omnes boni viri omnium ordinum, ac theologici ordinis etiam, haud dubie fatentur, ante Lutheri scripta confusissimam fuisse doctrinam poenitentiae. Exstant libri Sententiariorum, ubi sunt infinitae quaestiones, quas nulli theologi unquam satis explicare potuerunt. Populus neque rei summam complecti potuit, nec videre, quae praecipue requirerentur in poenitentia, ubi quaerenda
5 esset pax conscientiae. Prodeat nobis aliquis ex adversariis, qui dicat, quando fiat remissio peccatorum. Bone Deus, quantae tenebrae sunt! Dubitant, utrum in attritione, vel in contritione fiat remissio peccatorum. Et si fit propter contritionem, quid opus est absolutione, quid agit potestas clavium, si peccatum jam est remissum? Hic vero multo magis etiam su-
6 dant, et potestatem clavium impie extenuant. Alii somniant, potestate clavium non remitti culpam, sed mutari poenas aeternas in temporales. Ita saluberrima potestas esset ministerium, non vitae et spiri-
7 tus, sed tantum irae et poenarum. Alii videlicet cautiores fingunt potestate clavium remitti peccata coram ecclesia, non coram Deo. Hic quoque perniciosus error est. Nam si potestas clavium non consolatur nos coram Deo, quae res tandem reddet pacatam con-
8 scientiam? Jam illa sunt magis etiam perplexa. Docent nos contritione mereri gratiam. Ubi si quis interroget, quare Saul, Judas et similes non consequantur gratiam, qui horribiliter contriti sunt? Hic de fide et de evangelio respondendum erat, quod Judas non crediderit, non erexerit se evangelio et promissione Christi. Fides enim ostendit discrimen inter contritionem Judae et Petri. Verum adversarii de lege respondent, quod Judas non dilexerit Deum, sed timuerit

poenas. Quando autem territa conscientia, praesertim 9
in seriis, veris et illis magnis terroribus, qui describuntur in Psalmis ac Prophetis, et quos certe degustant isti, qui vere convertuntur, judicare poterit, utrum Deum propter se timeat, an fugiat aeternas poenas? Hi magni motus literis et vocabulis discerni possunt, re ipsa non ita divelluntur, ut isti suaves sophistae somniant. Hic appellamus judicia omnium 10
bonorum et sapientum virorum. Hi haud dubie fatebuntur, has disputationes apud adversarios perplexissimas et intricatissimas esse. Et tamen agitur de re maxima, de praecipuo evangelii loco, de remissione peccatorum. Tota haec doctrina de his quaestionibus, quas recensuimus, apud adversarios plena est errorum et hypocrisis, et obscurat beneficium Christi, potestatem clavium et justitiam fidei.

Haec fiunt in primo actu. Quid cum ventum est 11
ad confessionem? Quantum ibi negotii est in illa infinita enumeratione peccatorum, quae tamen magna ex parte consumitur in traditionibus humanis! Et quo magis crucientur bonae mentes, fingunt hanc enumerationem esse juris divini. Et cum ipsam enumera- 12
tionem exigant praetextu juris divini, interim de absolutione, quae vere est juris divini, frigide loquuntur. Fingunt ipsum sacramentum ex opere operato conferre gratiam sine bono motu utentis, de fide apprehendente absolutionem et consolante conscientiam nulla fit mentio. Hoc vere est, quod dici solet, ἀπιέναι πρὸ τῶν μυστηρίων. Restat tertius actus de satis- 13
factionibus. Hic vero habet confusissimas disputationes. Fingunt aeternas poenas mutari in poenas purgatorii, et harum partem remitti potestate clavium, partem docent redimendam esse satisfactionibus. Ad- 14
dunt amplius, quod oporteat satisfactiones esse opera supererogationis, et haec constituunt in stultissimis observationibus, velut in peregrinationibus, rosariis, aut similibus observationibus,

15 quae non habent mandata Dei. Deinde, sicut pur-
gatorium satisfactionibus redimunt, ita excogitata est
ars redimendi satisfactiones, quae fuit quaestuosissima.
Vendunt enim indulgentias, quas interpretantur esse
remissiones satisfactionum. Et hic quaestus non solum
ex vivis, sed multo amplior est ex mortuis. Neque
solum indulgentiis, sed etiam sacrificio missae redi-
16 munt satisfactiones mortuorum. Denique infinita res
est de satisfactionibus. Inter haec scandala, non
enim possumus enumerare omnia, et doctrinas dae-
moniorum jacet obruta doctrina de justitia fidei in
Christum et de beneficio Christi. Quare intelligunt
omnes boni viri, utiliter et pie reprehensam esse do-
ctrinam sophistarum et canonistarum de poenitentia.
Nam haec dogmata aperte falsa sunt, et non solum
aliena a Scripturis Sanctis, sed etiam ab ecclesiasti-
cis patribus:

17 I. Quod per bona opera, extra gratiam facta, mereamur ex pacto divino gratiam.

18 II. Quod per attritionem mereamur gratiam.

19 III. Quod ad deletionem peccati sola detestatio criminis sufficiat.

20 IV. Quod propter contritionem, non fide in Christum, consequamur remissionem peccatorum.

21 V. Quod potestas clavium valeat ad remissionem peccatorum, non coram Deo, sed coram ecclesia.

22 VI. Quod potestate clavium non remittantur peccata coram Deo, sed quod sit instituta potestas clavium, ut mutet poenas aeternas in temporales, ut imponat certas satisfactiones conscientiis, ut instituat novos cultus, et ad tales satisfactiones et cultus obliget conscientias.

23 VII. Quod enumeratio delictorum in confessione, de qua praecipiunt adversarii, sit necessaria jure divino.

24 VIII. Quod Canonicae satisfactiones necessariae sint ad poenam purgatorii redimendam, aut prosint tan-

15. factionibus L.

quam compensatio ad delendam culpam. Sic
enim imperiti intelligunt.

IX. Quod susceptio sacramenti poenitentiae ex 25
opere operato, sine bono motu utentis, hoc est,
sine fide in Christum, consequatur gratiam.

X. Quod potestate clavium per indulgentias libe- 26
rentur animae ex purgatorio.

XI. Quod in reservatione casuum, non solum poe- 27
na canonica, sed etiam culpa reservari debeat,
in eo, qui vere convertitur.

Nos igitur, ut explicaremus pias conscientias ex his 28
labyrinthis sophistarum, constituimus duas partes poe-
nitentiae, videlicet contritionem et fidem. Si quis volet
addere tertiam, videlicet dignos fructus poenitentiae,
hoc est, mutationem totius vitae ac morum in melius,
non refragabimur." De contritione praecidimus illas 29
otiosas et infinitas disputationes, quando ex dilectione
Dei, quando ex timore poenae doleamus. Sed dicimus
contritionem esse veros terrores conscientiae, quae Deum
sentit irasci peccato, et dolet se peccasse. Et haec con-
tritio ita fit, quando verbo Dei arguuntur peccata, quia
haec est summa praedicationis evangelii, arguere pecca-
ta, et offerre remissionem peccatorum, et justitiam pro-
pter Christum, et Spiritum Sanctum, et vitam aeternam,
et ut renati benefaciamus. Sic complectitur summam 30
evangelii Christus, cum ait, Lucae ultimo: [24, 47.]
Praedicari in nomine meo poenitentiam et remissionem
peccatorum inter omnes gentes. Et de his terroribus lo- 31
quitur Scriptura, ut Psal. XXXVII: [38, 5.] Quoniam
iniquitates meae supergressae sunt caput meum, sicut
onus grave, gravatae sunt super me etc. Afflictus sum et
humiliatus sum nimis, rugiebam a gemitu cordis mei.
Et Psal. VI: [3 sq.] Miserere mei, Domine, quoniam
infirmus sum, sana me, Domine, quoniam conturbata
sunt ossa mea, et anima mea turbata est valde;

24. tollendam *Vrr.* 25. conferat *Vrr.* 28. bona opera sequentia conversionem, non refr." *add.* Neque ignoramus, quod vocabulum poenitentiae Grammaticis significet, improbare id, quod antea probabamus. Id magis quadrat ad contritionem, quam ad fidem. Sed nos hic docendi causa, poenitentiam totam conversionem intelligimus, in qua duo sint termini, mortificatio et vivificatio.

et tu, Domine, usque quo? Et Esaiae XXXVIII: [10. 13.] Ego dixi in dimidio dierum meorum, vadam ad portas inferi. Sperabam usque ad mane.
32 Quasi leo sic contrivit omnia ossa mea. In his terroribus sentit conscientia iram Dei adversus peccatum, quae est ignota securis hominibus secundum carnem ambulantibus. Videt peccati turpitudinem, et serio dolet se peccasse, etiam fugit interim horribilem iram Dei, quia non potest eam sustinere hu-
33 mana natura, nisi sustentetur verbo Dei. Ita Paulus ait: [Gal. 2, 19.] Per legem legi mortuus sum.
34 Lex enim tantum accusat et terret conscientias. In his terroribus adversarii nostri nihil de fide dicunt, ita tantum proponunt verbum, quod arguit peccata. Quod cum solum traditur, doctrina legis est, non evangelii. His doloribus ac terroribus dicunt homines mereri gratiam, si tamen diligunt Deum. At quomodo diligent Deum homines in veris terroribus, cum sentiunt horribilem et inexplicabilem humana voce iram Dei? Quid aliud nisi desperationem docent, qui in his terroribus tantum ostendunt legem!
35 Nos igitur addimus alteram partem poenitentiae de fide in Christum, quod in his terroribus debeat conscientiis proponi Evangelium de Christo, in quo promittitur gratis remissio peccatorum de Christo. Debent igitur credere, quod propter Christum gra-
36 tis remittantur ipsis peccata. Haec fides erigit, sustentat et vivificat contritos, juxta illud: [Rom. 5, 1.] Justificati ex fide pacem habemus. Haec fides consequitur remissionem peccatorum. Haec fides justificat coram Deo, ut idem locus testatur: Justificati ex fide. Haec fides ostendit discrimen inter contritionem Judae et Petri, Saulis et Davidis. Ideo Judae aut Saulis contritio non prodest, quia non accedit ad eam haec fides apprehendens remissionem peccatorum donatam propter Christum. Ideo prodest Davidis aut Petri contritio, quia ad eam fides

Nos vocamus usitatis nominibus contritionem et fidem. *Vrr.* 31. XXXVIII. R.

35. per Christum R. T. L.

accedit, apprehendens remissionem peccatorum donatam propter Christum. Nec prius dilectio adest, quam 37
sit facta fide reconciliatio. Lex enim non fit sine Christo, juxta illud: [Rom. 5, 2.] Per Christum habemus accessum ad Deum. Et haec fides paulatim crescit, et per omnem vitam luctatur cum peccato, ut vincat peccatum et mortem. Caeterum fidem sequitur dilectio, ut supra diximus. Et sic clare de- 38
finiri potest filialis timor, talis pavor, qui cum fide conjunctus est, hoc est, ubi fides consolatur et sustentat pavidum cor: servilis timor, ubi fides non sustentat pavidum cor.

Porro potestas clavium administrat et exhibet 39
evangelium per absolutionem, quae est vera vox evangelii: ita et absolutionem complectimur, cum de fide dicimus, quia fides est ex auditu, ut ait Paulus [Rom. 10, 17.] Nam audito evangelio, audita absolutione, erigitur et concipit consolationem conscientia. Et quia Deus vere per verbum vivificat, 40
claves vere coram Deo remittunt peccata, juxta illud: [Luc. 10, 16.] Qui vos audit, me audit. Quare voci absolventis non secus ac voci de coelo sonanti credendum est. Et absolutio proprie dici potest sa- 41
cramentum poenitentiae, ut etiam scholastici theologi eruditiores loquuntur. Interim haec fides in 42
tentationibus multipliciter alitur per evangelii sententias, et per usum sacramentorum. Haec enim sunt signa Novi Testamenti, hoc est, signa remissionis peccatorum. Offerunt igitur remissionem peccatorum, sicut clare testantur verba Coenae Domini: [Mtth. 26, 26. 28.] Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur. Hic est calix Novi Testamenti etc. Ita fides concipitur et confirmatur per absolutionem, per auditum evangelii, per usum sacramentorum, ne succumbat, dum luctatur cum terroribus peccati et mortis.

Haec ratio poenitentiae plana et perspicua est, et au- 43
get dignitatem potestatis clavium et sacramentorum, et

illustrat beneficium Christi, docet nos uti Mediatore ac Propitiatore Christo.

44 Sed quia Confutatio damnat nos, quod has duas partes poenitentiae posuerimus, ostendendum est, quod Scriptura in poenitentia, seu conversione impii ponat has praecipuas partes. Christus enim inquit Matth. XI: [28.] Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Hic duo membra sunt, labor et onus significant contritionem, pavores et terrores peccati et mortis. Venire ad Christum, est credere, quod propter Christum remittantur peccata, cum credimus, vivificantur corda Spiritu Sancto, per verbum Christi. Sunt igitur
45 hic duae partes praecipuae, contritio et fides. Et Marci primo [15.] Christus ait: Agite poenitentiam, et credite evangelio. Ubi in priore particula arguit peccata, in posteriore consolatur nos, et ostendit remissionem peccatorum. Nam credere evangelio, non est illa generalis fides, quam habent et diaboli, sed proprie est credere remissionem peccatorum propter Christum donatam. Haec enim revelatur in evangelio. Videtis et hic duas partes conjungi, contritionem, cum arguuntur peccata, et fidem, cum dicitur, credite evangelio. Si quis hic dicat, Christum complecti etiam fructus poenitentiae, seu totam novam vitam, non dissentiemus. Nam hoc nobis sufficit, quod hae partes praecipue nominantur, contritio et fides.

46 **Paulus fere ubique, cum describit conversionem seu renovationem, facit has duas partes, mortificationem et vivificationem, ut Coloss. II: [11.] In quo circumcisi estis circumcisione, non manu facta, videlicet exspoliatione corporis peccatorum carnis. Et postea: [12.] In quo simul resuscitati estis per fidem efficaciae Dei. Hic duae sunt partes, altera est exspoliatio corporis peccatorum, altera est resuscitatio per fidem. Neque haec verba, mor-**

45. praecipuae R. T.

ficatio, vivificatio, exspoliatio corporis peccatorum, resuscitatio, Platonice intelligi debent, de simulata mutatione, sed mortificatio significat veros terrores, quales sunt morientium, quos sustinere natura non posset, nisi erigeretur fide. Ita hic exspoliationem corporis peccatorum vocat, quam nos dicimus usitate contritionem, quia in illis doloribus concupiscentia naturalis expurgatur. Et vivificatio intelligi debet, non imaginatio Platonica, sed consolatio, quae vere
sustentat fugientem vitam in contritione. Sunt ergo 47
hic duae partes, contritio et fides. Quia enim conscientia non potest reddi pacata, nisi fide, ideo sola fides vivificat, juxta hoc dictum: [Hab. 2, 4.] Justus ex fide vivet.

Et deinde in Colossensibus [2, 14.] inquit, Chri- 48
stum delere chirographum, quod per legem adversatur nobis. Hic quoque duae sunt partes, chirographum et deletio chirographi. Est autem chirographum conscientia arguens et condemnans nos, porro lex est verbum, quod arguit et condemnat peccata. Haec igitur vox, quae dicit: Peccavi Domino; sicut David [2 Sam. 12, 13.] ait, est chirographum. Et hanc vocem impii et securi homines non emittunt serio, non enim vident, non legunt scriptam in corde sententiam legis: in veris doloribus ac terroribus cernitur haec sententia. Est igitur chirographum ipsa contritio, condemnans nos. Delere chirographum est tollere hanc sententiam, qua pronunciamus, fore ut damnemur, et sententiam insculpere, qua sentiamus nos liberatos esse ab illa condemnatione: est autem fides nova illa sententia, quae abolet priorem sententiam et reddit pacem et vitam cordi.

Quanquam quid opus est multa citare testimo- 49
nia, cum ubique obvia sint in Scripturis? Psalmo CXVII: [118, 18.] Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me. Psalmo CXVIII: [119, 28.] Defecit anima mea prae angustia, confirma me verbo tuo. Ubi in priore membro contine-

48. condemnationis ex animo, et sentt. *Vrr.*

tur contritio, in secundo modus clare describitur, quomodo in contritione recreemur, scilicet verbo Dei, quod offert gratiam. Id sustentat et vivificat corda.
50 Et 1 Regum II: [1 Sam. 2, 6.] Dominus mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit. Horum altero significatur contritio, altero significatur fides.
51 Et Esaiae XXVIII: [21.] Dominus irascetur, ut faciat opus suum. Alienum est opus ejus, ut operetur opus suum. Alienum opus Dei vocat, cum terret, quia Dei proprium opus est vivificare et consolari. Verum ideo terret, inquit, ut sit locus consolationi et vivificationi, quia secura corda et non sentientia
52 iram Dei fastidiunt consolationem. Ad hunc modum solet Scriptura haec duo conjungere, terrores et consolationem, ut doceat, haec praecipua membra esse in poenitentia, contritionem et fidem consolantem et justificantem. Neque videmus, quomodo natura poe-
53 nitentiae clarius et simplicius tradi possit. Haec enim sunt duo praecipua opera Dei in hominibus, perterrefacere, et justificare ac vivificare perterrefactos. In haec duo opera distributa est universa Scriptura: Altera pars lex est, quae ostendit, arguit et condemnat peccata. Altera pars evangelium, hoc est, promissio gratiae in Christo donatae, et haec promissio subinde repetitur in tota Scriptura, primum tradita Adae, postea Patriarchis, deinde a Prophetis illustrata, postremo praedicata et exhibita a Christo inter Judaeos, et ab Apostolis sparsa in totum mun-
54 dum. Nam fide hujus promissionis sancti omnes justificati sunt, non propter suas attritiones, vel con-
55 tritiones. Et exempla ostendunt similiter has duas partes. Adam objurgatur post peccatum, et perterrefit; haec fuit contritio. Postea promittit Deus gratiam, dicit futurum semen, quo destruetur regnum diaboli, mors et peccatum; ibi offert remissionem peccati. Haec sunt praecipua. Nam etsi postea additur poena, tamen haec poena non meretur remissionem peccati.

Et de hoc genere poenarum paulo post dicemus. Sic Da- 56
vid objurgatur a Nathan, et perterrefactus inquit: [2 Sam. 12, 13.] Peccavi Domino. Ea est contritio. Postea audit absolutionem: Dominus sustulit peccatum tuum, non morieris. Haec vox erigit Davidem et fide sustentat, justificat et vivificat eum. Additur et hic poena, sed haec
poena non meretur remissionem peccatorum. Nec sem- 57
per adduntur peculiares poenae, sed haec duo semper exsistere in poenitentia oportet, contritionem et fidem, ut Lucae VII. [37.] mulier peccatrix venit ad Christum lacrymans. Per has lacrymas agnoscitur contritio. Postea audit absolutionem: [48. 50.] Remittuntur tibi peccata, fides tua salvam te fecit, vade in pace. Haec est altera pars poenitentiae, fides, quae erigit et consolatur
eam. Ex his omnibus apparet piis lectoribus, nos eas 58
partes poenitentiae ponere, quae propriae sunt in conversione, seu regeneratione et remissione peccati. Fructus digni et poenae sequuntur regenerationem et remissionem peccati. Ideoque has duas partes posuimus, ut magis conspici fides possit, quam in poenitentia requirimus. Et magis intelligi potest, quid sit fides, quam praedicat evangelium, cum opponitur contritioni ac mortificationi.

Sed quia adversarii nominatim hoc damnant, quod 59
dicimus homines fide consequi remissionem peccatorum, addemus paucas quasdam probationes, ex quibus intelligi poterit, remissionem peccatorum contingere, non ex opere operato propter contritionem, sed fide illa speciali, qua unusquisque credit sibi remitti peccata. Nam hic articulus praecipuus est, de quo digladiamur cum adversariis, et cujus cognitionem ducimus maxime necessariam esse christianis omnibus. Cum autem supra de justificatione de eadem re satis dictum videatur, hic breviores erimus. Sunt enim loci maxime cognati, doctrina poenitentiae et doctrina justificationis.

60 Adversarii cum de fide loquuntur et dicunt eam praecedere poenitentiam, intelligunt fidem, non hanc, quae justificat, sed quae in genere credit Deum esse, poenas propositas esse impiis etc. Nos praeter illam fidem requirimus, ut credat sibi quisque remitti peccata. De hac fide speciali litigamus; et opponimus eam opinioni, quae jubet confidere, non in promissione Christi, sed in opere operato contritionis, confessionis et satisfactionum etc. Haec fides ita sequitur terrores, ut vincat eos, et reddat pacatam conscientiam. Huic fidei tribuimus, quod justificet et regeneret, dum ex terroribus liberat, et pacem, gaudium et novam vitam in corde parit. Hanc fidem defendimus vere esse necessariam ad remissionem peccatorum; ideo ponimus inter partes poenitentiae. Nec aliud sentit ecclesia Christi, etiamsi adversarii nostri reclamant.

61 Principio autem interrogamus adversarios, utrum absolutionem accipere pars sit poenitentiae, nec ne? Quod si a confessione separant, ut sunt subtiles in distinguendo, non videmus, quid prosit confessio sine absolutione: sin autem non separant a confessione acceptionem absolutionis, necesse est eos sentire, quod fides sit pars poenitentiae, quia absolutio non accipitur nisi fide; quod autem absolutio non accipiatur nisi fide, ex Paulo probari potest, qui docet Rom. IV. [16.] quod promissio non possit accipi, nisi fide. Absolutio autem est promissio remissionis peccatorum. Igitur necessario requirit fidem.
62 Nec videmus, quomodo dicatur is accipere absolutionem, qui non assentitur ei. Et quid aliud est non assentiri absolutioni, quam Deum accusare mendacii, si cor dubitet, sentit incerta et inania esse, quae promittit Deus. Ideo 1 Joannis V. [10.] scriptum est: Qui non credit Deo, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium, quod testificatus est Deus de Filio suo.

Secundo fateri adversarios existimamus, remissionem peccatorum poenitentiae seu partem, seu finem, seu, ut ipsorum more loquamur, terminum esse ad quem. Ergo id, quo accipitur remissio peccatorum, recte additur partibus poenitentiae. Certissimum est autem, etiamsi omnes portae inferorum reclament, remissionem peccatorum non posse accipi, nisi sola fide, quae credit peccata remitti propter Christum, juxta illud, Rom. III: [25.] Quem proposuit Deus Propitiatorem per fidem in sanguine ipsius. Item Rom. V: [2.] Per quem accessum habemus per fidem in gratiam etc. 63
Nam conscientia territa non potest opponere irae Dei opera nostra, aut dilectionem nostram, sed ita demum fit pacata, cum apprehendit Mediatorem Christum, et credit promissionibus propter illum donatis. Non enim intelligunt, quid sit remissio peccatorum, aut quomodo nobis contingat, qui somniant, corda pacata fieri sine fide in Christum. 64
Petrus [1 P. 2, 6.] citat ex Esaia: Qui crediderit in eum, non confundetur. Necesse est igitur confundi hypocritas, confidentes se accipere remissionem peccatorum propter sua opera, non propter Christum. Et Petrus ait in Actis cap. X: [43.] Huic omnes Prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum. Non potuit dici magis dilucide, quam quod ait: per nomen ejus; et addit: omnes qui credunt in eum. Tantum igitur ita accipimus remissionem peccatorum per nomen Christi, hoc est, propter Christum, non propter ulla nostra merita atque opera. Et hoc ita fit, cum credimus nobis remitti peccata propter Christum. 65
Adversarii nostri vociferantur se esse ecclesiam, se consensum ecclesiae sequi. At Petrus hic in nostra causa etiam allegat consensum ecclesiae: Huic, inquit, omnes Prophetae perhibent testimonium, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus etc. Profecto consensus Prophetarum 66

judicandus est universalis ecclesiae consensus esse. Nec Papae nec ecclesiae concedimus potestatem decernendi
67 contra hunc consensum Prophetarum. At bulla Leonis aperte damnat hunc articulum de remissione peccatorum, damnant et adversarii in Confutatione. Qua ex re apparet, qualis sit ecclesia judicanda istorum, qui non solum decretis improbant hanc sententiam, quod remissionem peccatorum consequamur fide, non propter opera nostra, sed propter Christum, sed etiam jubent eam vi ac ferro abolere, jubent omni genere crudelitatis perdere viros
68 bonos, qui sic sentiunt. Sed habent magni nominis auctores, Scotum, Gabrielem et similes, dicta patrum, quae in Decretis truncata citantur. Certe, si numeranda sunt testimonia, vincunt. Est enim maxima turba nugacissimorum scriptorum in sententias, qui tanquam conjurati defendunt illa figmenta de merito attritionis et ope-
69 rum, et caetera, quae supra recitavimus. Sed ne quis multitudine moveatur, non magna auctoritas est in testimoniis posteriorum, qui non genuerunt sua scripta, sed tantum compilatis superioribus transfuderunt illas opiniones ex aliis libris in alios; nihil judicii adhibuerunt, sed ut pedanei senatores taciti comprobaverunt superio-
70 rum errores non intellectos. Nos igitur hanc Petri vocem non dubitemus opponere quamlibet multis legionibus Sententiariorum, quae allegat consensum Propheta-
71 rum. Et accedit testimonium Spiritus Sancti ad hanc concionem Petri. Sic enim ait textus: [Act. 10, 44.] Adhuc loquente Petro verba haec, cecidit Spiritus Sanctus
72 super omnes, qui audiebant verbum. Sciant igitur piae conscientiae hoc esse mandatum Dei, ut credant sibi gratis ignosci propter Christum, non propter opera nostra. Et hoc mandato Dei sustentent se adversus desperationem et adversus terrores peccati
73 et mortis. Et hanc sententiam sciant a principio mundi in ecclesia exstitisse apud sanctos. Petrus

enim claré allegat consensum Prophetarum, et Apostolorum scripta testantur eos idem sentire. Nec desunt Patrum testimonia. Nam Bernardus idem dicit verbis minime obscuris: Necesse est enim primo omnium credere, quod remissionem peccatorum habere non possis, nisi per indulgentiam Dei, sed adde adhuc, ut credas et hoc, quod per ipsum peccata tibi donantur. Hoc est testimonium, quod perhibet Spiritus Sanctus in corde tuo dicens: Dimissa sunt tibi peccata tua. Sic enim arbitratur Apostolus, gratis justificari hominem per fidem. Haec Bernardi 74
verba mirifice illustrant causam nostram, quia non solum requirit, ut in genere credamus peccata remitti per misericordiam, sed jubet addere specialem fidem, qua credamus et nobis ipsis remitti peccata. Et docet, quomodo certi reddamur de remissione peccatorum, videlicet cum fide corda eriguntur, et fiunt tranquilla per Spiritum Sanctum. Quid requirunt amplius adversarii? Num adhuc audent negare, fide nos consequi remissionem peccatorum? aut fidem partem esse poenitentiae?

Tertio, adversarii dicunt, peccatum ita remitti, quia 75
attritus seu contritus elicit actum dilectionis Dei, per hunc actum meretur accipere remissionem peccatorum. Hoc nihil est, nisi legem docere, deleto evangelio, et abolita promissione de Christo. Tantum enim requirunt legem et nostra opera, quia lex exigit dilectionem. Praeterea docent confidere, quod remissionem peccatorum consequamur propter contritionem et dilectionem. Hoc quid est aliud, nisi collocare fiduciam in nostra opera? non in verbum et promissionem Dei de Christo. Quod si lex satis est ad consequendam remissionem peccatorum, quid opus est evangelio? quid opus est Christo, si propter nostrum opus consequimur remissionem peccatorum? Nos contra a lege ad evan- 76
gelium revocamus conscientias, et a fiducia proprio-

rum operum ad fiduciam promissionis et Christi, quia evangelium exhibet nobis Christum, et promittit gratis remissionem peccatorum propter Christum. Hac promissione jubet nos confidere, quod propter Christum reconciliemur Patri, non propter nostram contritionem aut dilectionem. Non enim alius est Mediator aut Propitiator, nisi Christus. Nec legem facere possumus, nisi prius per Christum reconciliati simus. Et si quid faceremus, tamen sentiendum est, quod non propter illa opera, sed propter Christum Mediatorem et Propitiatorem consequimur remissionem peccatorum. Imo contumelia Christi et evangelii abrogatio est, sentire, quod remissionem peccatorum propter legem aut aliter consequamur,
77 quam fide in Christum. Et hanc rationem supra tractavimus de justificatione, cum diximus, quare pro-
78 fiteamur homines fide justificari, non dilectione. Itaque doctrina adversariorum, cum docent, homines contritione et dilectione sua consequi remissionem peccatorum, et confidere hac contritione et dilectione, tantum est doctrina legis, et quidem non intellectae; sicut Judaei in velatam Moisi faciem intuebantur. Fingamus enim adesse dilectionem, fingamus adesse opera, tamen neque dilectio, neque opera possunt esse propitiatio pro peccato. Ac ne possunt quidem opponi irae et judicio Dei, juxta illud: [Ps. 143, 3.] Non intrabis in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens. Nec debet honos Christi transferri in nostra opera.

79 Propter has causas contendit Paulus, quod non justificemur ex lege, et opponit legi promissionem remissionis peccatorum, quae propter Christum donatur, ac docet nos gratis propter Christum fide accipere remissionem peccatorum. Ad hanc promissionem revocat nos Paulus a lege. In hanc promissionem jubet intueri, quae certe irrita erit, si prius lege justificamur,

quam per promissionem, aut si propter nostram justitiam consequimur remissionem peccatorum. At con- 80
stat, quod ideo nobis data est promissio, ideo exhibitus est Christus, quia legem non possumus facere. Quare necesse est, prius nos promissione reconciliari, quam legem facimus. Promissio autem tantum fide accipitur. Igitur necesse est, contritos apprehendere fide promissionem remissionis peccatorum donatae propter Christum, ac statuere, quod gratis propter Christum habeant placatum Patrem. Haec est sen- 81
tentia Pauli ad Rom. IV. [16.] ubi inquit: Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio. Et ad Galatas III: [22.] Conclusit Scriptura omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Jesu Christi detur credentibus; id est, omnes sunt sub peccato, nec possunt aliter liberari, nisi fide apprehendant promissionem remissionis peccatorum. Prius igitur opor- 82
tet nos fide accipere remissionem peccatorum, quam legem facimus, etsi, ut supra dictum est, fidem dilectio sequitur, quia renati Spiritum Sanctum accipiunt, ideo legem facere incipiunt. Citaremus plura 83
testimonia, nisi obvia essent cuilibet pio lectori in Scripturis. Et nos non nimis prolixi esse cupimus, ut facilius haec causa perspici possit. Neque vero 84
dubium est, quin haec sit sententia Pauli, quam defendimus, quod fide accipiamus remissionem peccatorum propter Christum, quod fide Mediatorem Christum opponere debeamus irae Dei, non opera nostra. Nec perturbentur piae mentes, etiamsi Pauli sententias calumnientur adversarii. Nihil tam simpliciter dicitur, quod non queat depravari cavillando. Nos scimus, hanc, quam diximus, veram et germanam sententiam Pauli esse, scimus, hanc nostram sententiam piis conscientiis firmam consolationem afferre, sine qua nemo consistere in judicio Dei queat. Itaque repudientur illae Pharisai- 85
cae opiniones adversariorum, quod non accipiamus

fide remissionem peccatorum, sed quod oporteat mereri dilectione nostra et operibus, quod dilectionem nostram et opera nostra irae Dei opponere debeamus. Haec doctrina legis est, non evangelii, quae fingit prius hominem lege justificari, quam per Christum reconciliatus sit Deo, cum Christus dicat: [Jo. 15, 5.] Sine me nihil potestis facere. Item: Ego
86 sum vitis vera, vos palmites. Verum adversarii fingunt, nos esse palmites, non Christi, sed Moisi. Prius enim volunt lege justificari, dilectionem nostram et opera offerre Deo, quam reconcilientur Deo per Christum, quam sint palmites Christi: Paulus contra contendit, legem non posse fieri sine Christo. Ideo promissio prius accipienda est, ut fide reconciliemur Deo propter Christum, quam legem faci-
87 mus. Haec satis perspicua esse piis conscientiis existimamus. Et hinc intelligent, cur supra professi simus justificari homines fide, non dilectione, quia oportet nos opponere irae Dei, non nostram dilectionem, aut opera, aut confidere nostra dilectione ac operibus, sed Christum Mediatorem. Et prius oportet apprehendere promissionem remissionis peccatorum, quam legem facimus.

88 Postremo, quando erit pacata conscientia, si ideo accipimus remissionem peccatorum, quia nos diligimus, aut legem facimus? Semper enim accusabit nos lex, quia nunquam legi Dei satisfacimus, sicut inquit Paulus: [Rom. 4, 15.] Lex iram operatur. Chrysostomus quaerit de poenitentia, unde certi reddamur, peccata nobis remissa esse. Quaerunt et in sententiis eadem de re adversarii. Hoc non potest explicari, non possunt conscientiae reddi tranquillae, nisi sciant mandatum Dei esse et ipsum evangelium, ut certo statuant propter Christum gratis remitti peccata, nec dubitent sibi remitti. Si quis dubitat, is, ut Joannes [1 Jo. 5, 10.] ait, accusat promissionem divinam mendacii. Hanc certitudinem fidei nos docemus

86. suam *Vrr.*

requiri in evangelio. Adversarii relinquunt conscientias incertas et ambigentes. Nihil autem agunt con- 89
scientiae ex fide, cum perpetuo dubitant, utrum habeant remissionem. Quomodo possunt in hac dubitatione invocare Deum? quomodo possunt statuere, quod exaudiantur? Ita tota vita est sine Deo, et sine vero cultu Dei. Hoc est, quod Paulus [Rom. 14, 23.] inquit, peccatum esse, quidquid non fit ex fide. Et quia in hac dubitatione perpetuo versantur, nunquam experiuntur, quid sit fides. Ita fit, ut ad extremum ruant in desperationem. Talis est doctrina adversariorum, doctrina legis, abrogatio evange-
lii, doctrina desperationis. Nunc libenter omnibus 90
bonis viris permittimus judicium de hoc loco poenitentiae, nihil enim habet obscuri, ut pronuntient, utri magis pia et salubria conscientiis docuerint, nos, an adversarii. Profecto non delectant nos hae dissensiones in ecclesia, quare nisi magnas et necessarias causas haberemus dissentiendi ab adversariis, summa voluntate taceremus. Nunc cum ipsi manifestam veritatem damnent, non est integrum nobis, deserere causam, non nostram, sed Christi et ecclesiae.

Diximus, quas ob causas posuerimus has duas 91
partes poenitentiae, contritionem et fidem. Idque hoc fecimus libentius, quia circumferuntur multa dicta de poenitentia, quae truncata citantur ex patribus, quae ad obscurandam fidem detorserunt adversarii. Talia sunt: poenitentia est mala praeterita plangere, et plangenda iterum non committere; item, poenitentia est quaedam dolentis vindicta, puniens in se, quod dolet se commisisse. In his dictis nulla fit mentio fidei; ac ne in scholis quidem, cum in-
terpretantur, aliquid de fide additur. Quare nos eam, 92
ut magis conspici doctrina fidei posset, inter partes poenitentiae numeravimus. Nam illa dicta, quae contritionem aut bona opera requirunt, et nullam fidei justificantis mentionem faciunt, periculosa

93 esse, res ipsa ostendit. Et merito desiderari prudentia in istis potest, qui centones illos Sententiarum et Decretorum congesserunt. Nam cum patres alias de alia parte poenitentiae loquantur, non tantum de una parte, sed de utraque, hoc est, de contritione et fide, excerpere et conjungere sententias
94 profuisset. Nam Tertullianus egregie de fide loquitur, amplificans jusjurandum illud apud Prophetam: [Ezech. 33, 11.] Vivo ego, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat. Quia enim jurat Deus, nolle se mortem peccatoris, ostendit requiri fidem, ut juranti credamus, et certo statuamus, eum nobis ignoscere. Magna debet esse auctoritas apud nos promissionum divinarum per sese; at haec promissio etiam jurejurando confirmata est: quare si quis non statuit sibi ignosci, is negat Deum verum jurasse, qua blasphemia atrocior nulla excogitari potest. Sic enim ait Tertullianus: Invitat praemio salutem, jurans etiam, vivo, dicens, cupit sibi credi. O beatos, quorum causa jurat Deus!
95 O miserrimos, si nec juranti Domino credimus! Atque hic sciendum est, quod haec fides debeat sentire, quod gratis nobis ignoscat Deus propter Christum, propter suam promissionem, non propter nostra opera, contritionem, confessionem, aut satisfactiones. Nam si fides nitatur his operibus, statim fit incerta, quia conscientia pavida videt haec opera
96 indigna esse. Ideo praeclare ait Ambrosius de poenitentia: Ergo et agendam poenitentiam, et tribuendam veniam credere nos convenit, ut veniam tamen tanquam ex fide speremus, tanquam ex syngrapha fides impetrat. Item, fides est, quae peccata nostra coo-
97 perit. Exstant itaque sententiae apud patres, non solum de contritione et operibus, sed etiam de fide. Verum adversarii, cum neque naturam poenitentiae intelligant, neque sermonem patrum, excerpunt dicta de parte poenitentiae, videlicet de operibus, alibi dicta de fide, cum non intelligant, praetereunt.

94. *add.* ad L. 95. satisfactionem aut dilectionem. *Vrr.* 97. intelligunt *Vrr.*

VI. De Confessione et Satisfactione.

Boni viri facile judicare possunt, plurimum referre, 1
ut de superioribus partibus, videlicet contritione et fide,
conservetur vera doctrina. Itaque in his locis illustran-
dis semper plus versati sumus, de confessione et satisfa-
ctionibus non admodum rixati sumus. Nam et nos con- 2
fessionem retinemus praecipue propter absolutionem,
quae est verbum Dei, quod de singulis auctoritate divina
pronuntiat potestas clavium. Quare impium esset, ex 3
ecclesia privatam absolutionem tollere. Neque, quid sit 4
remissio peccatorum, aut potestas clavium, intelligunt,
si qui privatam absolutionem aspernantur. Caeterum de 5
enumeratione delictorum in confessione supra diximus,
quod sentiamus, eam non esse jure divino necessariam.
Nam quod objiciunt quidam, judicem prius debere co- 6
gnoscere causam, priusquam pronuntiat, hoc nihil ad
hanc rem pertinet, quia ministerium absolutionis bene-
ficium est, seu gratia, non est judicium seu lex. Itaque 7
ministri in ecclesia habent mandatum remittendi pecca-
ta, non habent mandatum cognoscendi occulta peccata.
Et quidem absolvunt ab his, quae non meminimus, quare 8
absolutio, quae est vox evangelii remittens peccata et
consolans conscientias, non requirit cognitionem. Et ri- 9
diculum est huc transferre dictum Salomonis: [Prov. 27,
23.] Diligenter cognosce vultum pecoris tui. Nihil enim
dicit Salomon de confessione, sed tradit oeconomicum
praeceptum patrifamilias, ut utatur suo, et abstineat ab
alieno, et jubet eum res suas diligenter curare,
ita tamen, ne studio augendarum facultatum occu-
patus animus abjiciat timorem Dei, aut fidem,
aut curam verbi Dei. Sed adversarii nostri mi-
rifica metamorphosi transformant dicta Scriptu-

6—8. absolutio est alieni beneficii, non est judicium. Christus enim dedit mandatum remittendi peccata, id mandatum exsequuntur ministri. Non habent mandatum de cognoscendis occultis. Hoc intelligi potest ex eo, quia infinita peccata remittunt, quae nec nos ipsi meminimus, quibus remittuntur. Et si penderet remissio ex cognitione, tota res esset incerta. Caeterum in his delictis, quae publice nota sunt, qualem habeat jurisdictionem ecclesia, id non pertinet ad praesentem disputationem. Nam haec quia nota sunt, nominatim accusantur, et postea nominatim remittuntur, si auctor velit recipi ab ecclesia. *Vrr.*

rae in quaslibet sententias. Hic cognoscere significat eis audire confessiones. Vultus non externam conversationem, sed arcana conscientiae. Pecudes significant homines. Sane bella est interpretatio et digna istis contemptoribus studiorum eloquentiae. Quod si velit aliquis per similitudinem transferre praeceptum a patrefamilias ad pastorem ecclesiae: certe vultum debebit interpretari de externa conversatione. Haec similitudo magis quadrabit; sed omit-
10 tamus ista. Aliquoties fit in Psalmis mentio confessionis, ut: [Ps. 32, 5.] Dixi, confitebor adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti iniquitatem peccati mei. Talis confessio peccati, quae Deo fit, est ipsa contritio. Nam cum Deo fit confessio, corde fieri necesse est, non solum voce, sicut fit in scenis ab histrionibus. Est igitur talis confessio contritio, in qua sentientes iram Dei confitemur Deum juste irasci, nec placari posse nostris operibus: et tamen quaerimus misericordiam, propter
11 promissionem Dei. Talis est haec confessio: [Ps. 51, 6.] Tibi soli peccavi, ut tu justificeris, et vincas, cum judicaris; id est, fateor me peccatorem esse, et meritum aeternam iram, nec possum opponere meas justitias, mea merita tuae irae: ideo pronuntio te justum esse, cum condemnas et punis nos; pronuntio te vincere, quando hypocritae judicant te, quod sis injustus, qui ipsos punias aut condemnes bene meritos. Imo nostra merita non possunt opponi tuo judicio, sed ita justificabimur, si tu justifices, si tu reputes nos justos per misericordiam
12 tuam. Fortassis et Jacobum [5, 16.] citabit aliquis: Confitemini vicissim delicta. Sed hic non loquitur de confessione sacerdotibus facienda, sed in genere de reconciliatione fratrum inter se. Jubet enim mutuam esse confessionem.

13 Porro adversarii nostri multos doctores receptissimos damnabunt, si contendent enumerationem delictorum in confessione necessariam esse jure divino.

Quanquam enim confessionem probamus, et quandam examinationem prodesse judicamus, ut institui homines melius possint: tamen ita moderanda res est, ne conscientiis injiciantur laquei, quae nunquam erunt tranquillae, si existimabunt se non posse consequi remissionem peccatorum, nisi facta illa scrupulosa enumeratione. Hoc certe falsissimum est, quod ad- 14
versarii posuerunt in Confutatione, quod confessio integra sit necessaria ad salutem. Est enim impossibilis. Et quales laqueos hic injiciunt conscientiae, cum requirunt integram confessionem? Quando enim statuet conscientia integram esse confessionem? Apud 15
scriptores ecclesiasticos fit mentio confessionis, sed hi non loquuntur de hac enumeratione occultorum delictorum, sed de ritu publicae poenitentiae. Quia enim lapsi aut famosi non recipiebantur sine certis satisfactionibus, ideo confessionem faciebant isti apud Presbyteros, ut pro modo delictorum praescriberentur eis satisfactiones. Haec tota res nihil simile habuit huic enumerationi, de qua nos disputamus. Confessio illa fiebat, non quod sine ea non posset fieri remissio peccatorum coram Deo, sed quod non poterant satisfactiones praescribi, nisi prius cognito genere delicti; nam alia delicta habebant alios canones.

Et ex illo ritu publicae poenitentiae reliquum 16
habemus etiam nomen satisfactionis. Nolebant enim sancti patres recipere lapsos aut famosos, nisi prius cognita et spectata poenitentia eorum, quantum fieri poterat. Et hujus rei multae videntur fuisse causae. Nam ad exemplum pertinebat, castigare lapsos, sicut et Glossa in Decretis admonet, et indecorum erat, homines famosos statim admittere ad communionem. Hi mores diu jam antiquati sunt, nec necesse est eos restituere, quia non sunt necessarii ad remissionem peccatorum coram Deo. Neque 17
hoc senserunt patres, mereri homines remissionem

peccatorum per tales mores, aut talia opera. Quanquam haec spectacula imperitos solent fallere, ut putent, se per haec opera mereri remissionem peccatorum coram Deo. Verum si quis sic sensit, judaice et gentiliter sensit. Nam et Ethnici habuerunt quasdam expiationes delictorum, per quas fin-
18 gebant se reconciliari Deo. Nunc autem more antiquato, manet nomen satisfactionis et vestigium moris, quod in confessione praescribuntur certae satisfactiones, quas definiunt esse opera non debita; nos
19 vocamus satisfactiones canonicas. De his sic sentimus, sicut de enumeratione, quod satisfactiones canonicae non sint necessariae jure divino ad remissionem peccatorum, sicut neque illa spectacula vetera satisfactionum in poenitentia publica jure divino necessaria fuerunt ad remissionem peccatorum. Retinenda est enim sententia de fide, quod fide consequamur remissionem peccatorum propter Christum, non propter nostra opera praecedentia aut sequentia. Et nos ob hanc causam praecipue de satisfactionibus disputavimus, ne susciperentur ad obscurandam justitiam fidei, neve existimarent homines, se propter illa opera consequi remissionem peccatorum.
20 Et adjuvant errorem multa dicta, quae in scholis jactantur, quale est, quod in definitione satisfactionis ponunt, fieri eam ad placandam divinam offensam.

21 Sed tamen fatentur adversarii, quod satisfactiones non prosint ad remissionem culpae. Verum fingunt satisfactiones prodesse ad redimendas poenas, seu purgatorii, seu alias. Sic enim docent, in remissione peccati Deum remittere culpam, et tamen, quia convenit justitiae divinae punire peccatum, mutare poenam aeternam in poenam temporalem. Addunt amplius, partem illius temporalis poenae remitti potestate clavium, reliquum autem redimi per satisfactiones. Nec potest intelligi, quarum poenarum pars remittatur potestate clavium, nisi

dicant, partem poenarum purgatorii remitti, qua ex re sequeretur, satisfactiones tantum esse poenas redimentes purgatorium. Et has satisfactiones dicunt valere, etiamsi fiant ab his, qui relapsi sunt in peccatum mortale, quasi vero divina offensa placari queat ab his, qui sunt in peccato mortali. Haec tota res 22
est commentitia, recens conficta, sine auctoritate Scripturae et veterum scriptorum ecclesiasticorum. Ac ne Longobardus quidem de satisfactionibus hoc modo loquitur. Scholastici viderunt in ecclesia esse 23
satisfactiones, nec animadverterunt illa spectacula instituta esse, tum exempli causa, tum ad probandos hos, qui petebant recipi ab ecclesia, in summa, non viderunt esse disciplinam et rem prorsus politicam: ideo superstitiose finxerunt, eas non ad disciplinam coram ecclesia, sed ad placandum Deum valere. Et sicut alias saepe incommode commiscuerunt spiritualia et πολιτικά, idem accidit et in satisfactionibus. Atqui Glossa in canonibus aliquoties testatur, has 24
observationes institutas esse propter disciplinam ecclesiae.

Videte autem, quomodo in Confutatione, quam 25
ausi sunt obtrudere Caes. Majestati, probent haec sua figmenta. Multa dicta ex Scripturis citant, ut fucum imperitis faciant, quasi haec res habeat auctoritatem ex Scripturis, quae adhuc Longobardi tempore ignota erat. Allegant has sententias: [Mtth. 3, 8.] Facite fructus dignos poenitentiae. Item: [Rom. 6, 19.] Exhibete membra vestra servire justitiae. Item, Christus praedicat poenitentiam: [Mtth. 4, 17.] Agite poenitentiam! Item, Christus [Luc. 24, 47.] jubet Apostolos poenitentiam praedicare, et Petrus praedicat poenitentiam, Act. II. [38.] Postea citant quaedam dicta patrum et canones. Et concludunt: satisfactiones in ecclesia contra expressum evangelium et conciliorum et patrum decreta abolendae non sunt, quin imo absoluti a sacerdote injunctam poenitentiam perficere debent, illud Pauli sequentes: [Tit. 2, 14.] Dedit semetipsum pro nobis, ut

redimeret nos ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.

26 Deus perdat istos impios sophistas, tam sceleste detorquentes verbum Dei ad sua somnia vanissima. Quis bonus vir non commoveatur indignitate tanta? Christus inquit: Agite poenitentiam; Apostoli praedicant poenitentiam: igitur poenae aeternae compensantur poenis purgatorii, igitur claves habent mandatum remittendi partem poenarum purgatorii, igitur satisfactiones redimunt poenas purgatorii. Quis docuit istos asinos hanc dialecticam? Sed haec neque dialectica, neque sophistica est, sed est sycophantica. Ideo allegant hanc vocem: Agite poenitentiam, ut, cum tale dictum contra nos citatum imperiti audiunt, concipiant opinionem, nos totam poenitentiam tollere. His artibus alienare animos, et inflammare odia conantur, ut conclament contra nos imperiti, tollendos esse e medio tam pestilentes haereticos, qui improbent poenitentiam.

27 **Sed speramus apud bonos viros has calumnias parum profecturas esse. Et Deus tantam impudentiam ac malitiam non diu feret. Nec utiliter consulit suae dignitati Romanus Pontifex, quod tales patronos adhibet, quod rem maximam judicio horum sophistarum permittit. Nam cum nos in Confessione fere summam doctrinae christianae universae complexi simus, adhibendi fuerant judices de tantis, tam multis et tam variis negotiis pronuntiaturi, quorum doctrina et fides 'probatior esset, "quam horum so-**
28 **phistarum, qui hanc Confutationem scripserunt. Idque te, Campegi, pro tua sapientia providere decebat, ne quid in tantis rebus isti scriberent, quod aut hoc tempore, aut ad posteros videatur posse minuere Romanae sedis existimationem. Si Romana sedes censet aequum esse, ut omnes gentes agnoscant eam pro magistra fidei, debet operam dare, ut docti et integri viri de religionibus cogno-**

27. bonis viris probaretur "*om.* -scripserunt. *Vrr.*

scant. Quid enim judicabit mundus, si quando pro-
feretur in lucem scriptum adversariorum, quid judi-
cabit posteritas de his calumniosis judiciis? Vides, 29
Campegi, haec esse postrema tempora, in quibus Chri-
stus praedixit, plurimum periculi fore religioni. Vos
igitur, qui tanquam in specula sedere et gubernare
religiones debetis, his temporibus oportuit singula-
rem adhibere tum prudentiam, tum diligentiam. Mul-
ta sunt signa, quae, nisi provideritis, minantur mu-
tationem Romano statui. Et erras, si tantum vi et 30
armis existimas ecclesias retinendas esse. Doceri de
religione postulant homines. Quam multos esse exi-
stimas, non tantum in Germania, sed etiam in An-
glia, in Hispania, in Galliis, in Italia, denique in
ipsa urbe Roma, qui, quoniam vident exortas esse
de maximis rebus controversias, dubitare alicubi in-
cipiunt, et taciti indignantur, quod has tantas res
rite cognoscere et judicare recusatis, quod non ex-
plicatis ambigentes conscientias, quod tantum jubetis
nos armis opprimi ac deleri. Multi sunt boni viri, 31
quibus haec dubitatio morte acerbior est. Non sa-
tis expendis, quanta res sit religio, si bonos viros
leviter existimas angi, sicubi incipiunt ambigere de
aliquo dogmate. Et haec dubitatio non potest non
parere summam odii acerbitatem adversus illos, qui,
cum mederi conscientiis debebant, obsistunt, quo mi-
nus explicari res possit. Non hic dicimus, Dei ju- 32
dicium vobis pertimescendum esse; nam hoc leviter
curare Pontifices putant, qui cum ipsi teneant cla-
ves, scilicet patefacere sibi coelum, cum volunt, pos-
sunt: de hominum judiciis, deque tacitis voluntatibus
omnium gentium loquimur, quae profecto hoc tempo-
re requirunt, ut haec negotia ita cognoscantur atque
constituantur, ut sanentur bonae mentes, et a dubitatio-
ne liberentur. Quid enim futurum sit, si quando eruperint
odia illa adversus vos, pro tua sapientia facile judicare
potes. Verum hoc beneficio devincire omnes gentes

30. Gallia R. T. L. 31. *add.* autem "qui facilius mortem et omnia genera suppliciorum ferrent, quam ferunt hanc dubitationem. Nec satis *Vrr.*

vobis poteritis, quod omnes sani homines summum et maximum judicant, si dubitantes conscientias sa-
33 naveritis. Haec non eo diximus, quod nos de nostra Confessione dubitemus, scimus enim eam veram, piam et piis conscientiis utilem esse: sed credibile est passim multos esse, qui non de levibus rebus ambigunt, nec tamen audiunt idoneos doctores, qui mederi conscientiis ipsorum possint.

34 Sed redeamus ad propositum. Scripturae citatae ab adversariis prorsus nihil loquuntur de canonicis satisfactionibus et de opinionibus scholasticorum, cum constet, eas nuper natas esse. Quare mera calumnia est, quod detorquent Scripturas ad illas suas opiniones. Nos dicimus, quod poenitentiam, hoc est, conversionem seu regenerationem, boni fructus, bona opera in omni vita sequi debeant. Nec potest esse vera conversio, aut vera contritio, ubi non sequuntur mortificationes carnis et boni fructus. Veri terrores, veri dolores animi non patiuntur corpus indulgere voluptatibus, et vera fides non est ingrata Deo, nec contemnit mandata Dei. Denique nulla est interior poenitentia, nisi foris pariat etiam castiga-
35 tiones carnis. Et hanc dicimus esse sententiam Joannis, [Mtth. 3, 8.] cum ait: Facite fructus dignos poenitentiae. Item Pauli, [Rom. 6, 19.] cum ait: Exhibete membra vestra servire justitiae; sicut et alibi [12, 1.] inquit: Exhibete corpora vestra hostiam vivam, sanctam etc. Et cum Christus inquit: [Mtth. 4, 17.] Agite poenitentiam; certe loquitur de tota poenitentia, de tota novitate vitae et fructibus, non loquitur de illis hypocriticis satisfactionibus, quas fingunt scholastici tum quoque valere ad compensationem poenae purgatorii, aut aliarum poenarum, cum fiunt ab his, qui sunt in peccato mortali.

36 Ac multa colligi argumenta possunt, quod haec dicta Scripturae nullo modo pertineant ad scholasticas satisfactiones. Isti fingunt satisfactiones esse opera in-

debita: Scriptura autem in his sententiis requirit opera debita, nam haec vox Christi est vox praecepti: Agite poenitentiam. Item, adversarii scribunt, confiten- 37
tem, si recuset suscipere satisfactiones, non peccare, sed persoluturum esse has poenas in purgatorio: jam hae sententiae, sine controversia, praecepta sunt ad hanc vitam pertinentia: Agite poenitentiam, facite fructus dignos poenitentiae, exhibete membra vestra servire justitiae; quare non possunt detorqueri ad satisfactiones, quas recusare licet. Non enim licet recusare praecepta Dei. Tertio, indulgentiae remit- 38
tunt illas satisfactiones, ut docet Cap. Cum ex eo, de poenitentiis et remission. At indulgentiae non solvunt nos illis praeceptis: Agite poenitentiam, facite fructus dignos poenitentiae. Itaque manifestum est, male detorqueri illa dicta Scripturae ad canonicas satisfactiones. Videte porro, quid sequatur. Si 39
poenae purgatorii sunt satisfactiones seu satispassiones, aut satisfactiones sunt redemptio poenarum purgatorii: num etiam hae sententiae praecipiunt, ut animae castigentur in purgatorio? Id cum sequi necesse sit ex adversariorum opinionibus, hae sententiae novo modo interpretandae erunt: Facite fructus dignos poenitentiae, agite poenitentiam; hoc est: patiamini poenas purgatorii post hanc vitam. Sed piget has in- 40
eptias adversariorum pluribus refellere. Constat enim Scripturam loqui de operibus debitis, de tota novitate vitae, non de his observationibus operum non debitorum, de quibus loquuntur adversarii. Et tamen his figmentis defendunt ordines, venditiones missarum et infinitas observationes, quod scilicet sint opera, si non pro culpa, tamen pro poena satisfacientia.

Cum igitur Scripturae citatae non dicant, quod ope- 41
ribus non debitis poenae aeternae compensandae sint, temere affirmant adversarii, quod per satisfactiones canonicas poenae illae compensentur; nec habent claves

41. compensentur. Praeterea cum certissimum sit remissionem peccatorum gratuitam esse, seu gratis propter Christum donari, sequitur non requiri satisfactiones. Et evangelium habet mandatum

mandatum poenas aliquas commutandi, item, partem poenarum remittendi. Ubi enim leguntur haec in Scripturis? Christus de remissione peccati loquitur, cum ait: [Mtth. 18, 16.] Quidquid "solveritis etc. quo remisso sublata est mors aeterna, et reddita vita aeterna. Neque hic loquitur de imponendis poenis: quidquid ligaveris; sed de retinendis peccatis illo-
42 rum, qui non convertuntur. Sed dictum Longobardi de parte poenarum remittenda sumptum est a canonicis poenis; harum partem remittebant Pastores. Quanquam igitur sentimus, quod poenitentia debeat bonos fructus parere propter gloriam et mandatum Dei; et boni fructus habent mandata Dei, vera jejunia, verae orationes, verae eleemosynae etc.: tamen hoc nusquam reperimus in Scripturis Sanctis, quod poenae aeternae non remittantur, nisi propter poenam purgatorii, aut satisfactiones canonicas, hoc est, propter certa quaedam opera non debita, aut quod potestas clavium habeat mandatum commutandi poenas, aut partem remittendi. Haec probanda erant adversariis.

43 Praeterea mors Christi non est solum satisfactio pro culpa, sed etiam pro aeterna morte, juxta illud: [Hos. 13, 14.] Ero mors tua, o mors. Quid est igitur monstri, dicere, quod Christi satisfactio redimat culpam, nostrae poenae redimant mortem aeternam? ut jam illa vox: Ero mors tua, intelligi debeat, non de Christo, sed de nostris operibus, et quidem non de operibus a Deo praeceptis, sed de frigidis quibusdam observationibus excogitatis ab hominibus. Et dicuntur mortem abolere, etiam cum fiunt in peccato
44 mortali. Incredibile est, quanto cum dolore has ineptias adversariorum recitemus, quas qui expendit, non potest non succensere istis doctrinis daemoniorum, quas sparsit in ecclesia diabolus, ut opprimeret cognitionem legis et evangelii, poenitentiae et vivi-
45 ficationis et beneficiorum Christi. Nam de lege sic dicunt: Deus condescendens nostrae infirmitati, constituit

gratis remittendi peccata, non imponendi poenas et novas leges, aut partem poenarum imponendi, parte remissa. Ubi enim "solveris *Vrr.*

homini mensuram eorum, ad quae de necessitate tenetur, quae est observatio praeceptorum, ut de reliquo, id est, de operibus supererogationis possit satisfacere de commissis. Hic fingunt homines legem Dei ita facere posse, ut plus etiam, quam lex exigit, facere possimus. Atqui Scriptura ubique clamat, quod multum absimus ab illa perfectione, quam lex requirit. Sed isti fingunt, legem Dei contentam esse externa et civili justitia, non vident eam requirere veram dilectionem Dei ex toto corde etc. damnare totam concupiscentiam in natura. Itaque nemo tantum facit, quantum lex requirit. Ridiculum igitur est, quod fingunt nos amplius facere posse. Quanquam enim externa opera facere possumus, non mandata lege Dei, tamen illa est vana et impia fiducia, quod legi Dei sit satisfactum. Et verae orationes, verae 46
eleemosynae, vera jejunia, habent praecepta Dei, et ubi habent praeceptum Dei, non possunt sine peccato omitti. Verum illa opera, quatenus non sunt praecepta lege Dei, sed habent certam formam ex humano praescripto, sunt opera traditionum humanarum, de quibus Christus dicit: [Mtth. 15, 9.] Frustra colunt me mandatis hominum; ut certa jejunia, instituta, non ad carnem coercendam, sed ut per id opus reddatur honos Deo, ut ait Scotus, et compensetur mors aeterna; item, certus numerus precum, certus modus eleemosynarum, cum ita fiunt, ut ille modus sit cultus ex opere operato, reddens honorem Deo, et compensans mortem aeternam. Tribuunt enim his ex opere operato satisfactionem, quia docent, quod valeant etiam in his, qui sunt in peccato mortali. Jam illa longius recedunt a praeceptis Dei, peregri- 47
nationes, et harum magna est varietas, alius facit iter cataphractus, alius facit iter nudis pedibus. Haec vocat Christus inutiles cultus, quare non prosunt ad placandam offensam Dei, ut adversarii loquuntur. Et tamen haec opera magnificis titulis ornantur, vocantur opera supererogationis,

tribuitur eis honos, quod sint pretium pro morte aeter-
48 na. Ita praeferuntur operibus praeceptorum Dei. In hunc modum lex Dei bifariam obscuratur, et quia putatur legi Dei satisfactum esse per externa et civilia opera, et quia adduntur traditiones humanae, quarum opera praeferuntur operibus legis divinae. Deinde obscuratur poe-
49 nitentia et gratia. Nam mors aeterna non redimitur illa compensatione operum, quia est otiosa, nec degustat in praesentia mortem. Alia res opponenda est morti, cum tentat nos. Sicut enim ira Dei fide in Christum vincitur: ita vincitur mors fide in Christum. Sicut Paulus ait: [1 Cor. 15, 57.] Deo gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum; non inquit: qui dat nobis victoriam, si adversus mortem opponamus satis-
50 factiones nostras. Adversarii otiosas speculationes tractant de remissione culpae, nec vident, quomodo in remissione culpae liberetur cor ab ira Dei et a morte aeterna per fidem in Christum. Cum igitur mors Christi sit satisfactio pro morte aeterna, et cum ipsi adversarii fateantur illa opera satisfactionum esse opera non debita, sed opera traditionum humanarum, de quibus Christus inquit, quod sint inutiles cultus: tuto possumus affirmare, quod satisfactiones canonicae non sint necessariae jure divino ad remissionem culpae, aut poenae aeternae, aut poenae purgatorii.

51 Sed objiciunt adversarii vindictam seu poenam necessariam esse ad poenitentiam, quia Augustinus ait, poenitentiam esse vindictam punientem etc. Concedimus vindictam seu poenam in poenitentia necessariam esse, non tanquam meritum, seu pretium, sicut adversarii fingunt satisfactiones, sed vindicta formaliter est in poenitentia, hoc est, quia ipsa regeneratio fit perpetua mortificatione vetustatis. Sit sane belle dictum a Scoto, poenitentiam appellari quasi poenae tenentiam: sed de qua poena, de qua vindicta loquitur Augustinus? certe

51. *Vrr. v. Prolegomena.*]

de vera poena, de vera vindicta, scilicet de contritione, de veris terroribus. Neque hic excludimus mortificationes externas corporis, quae sequuntur veros animi dolores. Longe errant adversarii, si verius poenam esse 52
judicant satisfactiones canonicas, quam veros terrores in corde. Stultissimum est, nomen poenae detorquere ad illas frigidas satisfactiones, non referre ad illos horribiles terrores conscientiae, de quibus ait David: [Ps. 18, 6.] Circumdederunt me dolores mortis etc. Quis non malit loricatus et cataphractus quaerere templum Jacobi, basilicam Petri etc. quam sustinere illam ineffabilem vim doloris, quae est etiam in mediocribus, si sit vera poenitentia.

At, inquiunt, convenit justitiae Dei punire pecca- 53
tum. Certe punit in contritione, cum in illis terroribus iram suam ostendit, sicut significat David, cum orat: [Ps. 6, 1.] Domine, ne in furore tuo arguas me. Et Jeremias cap. X: [24.] Corripe me, Domine; veruntamen in judicio, non in furore, ne ad nihilum redigas me. Hic sane de acerbissimis poenis loquitur. Et fatentur adversarii contritionem posse tantam esse, ut non requiratur satisfactio. Verius igitur contritio poena est, quam satisfactio. Praeterea subjecti sunt sancti morti et omni- 54
bus communibus afflictionibus, sicut ait Petrus, 1 Petri IV: [17.] Quia tempus est incipere judicium a domo Dei. Si autem primum a nobis, qualis erit finis istorum, qui non credunt evangelio? Et ut hae afflictiones plerumque sint poenae peccatorum, tamen in piis habent alium finem potiorem, scilicet, ut exerceant eos, ut inter tentationes discant quaerere auxilium Dei, agnoscant diffidentiam cordium suorum etc. sicut Paulus de se inquit, 2 Corinth. I: [9.] Sed ipsi in nobis sententiam mortis habuimus, ne confideremus nobis ipsis, sed Deo excitanti mortuos. Et Esaias [26, 16.] ait: Angustia, in qua clamant, disciplina tua est ipsis; hoc est, afflictiones sunt disciplina, qua Deus

53. — 57. *Vrr. v. Prolegomena.*

55 exercet sanctos. Item: Afflictiones propter praesens peccatum infliguntur, quia in sanctis mortificant et exstinguunt concupiscentiam, ut renovari Spiritu possint, sicut ait Paulus, Rom. VIII: [10.] Corpus mortuum est propter peccatum; id est, mortificatur propter praesens
56 peccatum, quod adhuc in carne reliquum est. Et mors ipsa servit ad hoc, ut aboleat hanc carnem peccati, ut prorsus novi resurgamus. Neque jam in morte credentis, postquam fide terrores mortis vicit, ille aculeus est et sensus irae, de quo dicit Paulus: [1 Cor. 15, 56.] Aculeus mortis peccatum est, potentia vero peccati lex. Illa potentia peccati, ille sensus irae vere est poena, donec adest: mors sine illo sensu irae, proprie non est poena.
57 Porro satisfactiones canonicae non pertinent ad has poenas, quia adversarii dicunt, potestate clavium remitti aliquam partem poenarum. Item, claves juxta ipsos condonant satisfactiones et poenas, quarum causa fiunt satisfactiones: at constat, illas afflictiones communes non tolli potestate clavium; et si de his poenis volunt intelligi, quare addunt, quod in purgatorio oporteat satisfacere?

58 Objiciunt de Adam, de Davide, qui propter adulterium punitus est. Ex his exemplis faciunt universalem regulam, quod singulis peccatis respondeant propriae
59 poenae temporales in remissione peccatorum. Prius dictum est, sanctos sustinere poenas, quae sunt opera Dei, sustinent contritionem seu terrores, sustinent et alias communes afflictiones, ita sustinent aliqui proprias poenas a Deo impositas, exempli causa. Et hae poenae nihil pertinent ad claves, quia claves neque imponere, neque remittere eas possunt, sed Deus sine ministerio clavium imponit et remittit. Nec sequitur universalis regula: Davidi propria poena imposita est: igitur praeter communes afflictiones, alia quaedam purgatorii poena est, in qua singulis peccatis singuli gradus

58. imponenda potestate clavium. *Vrr.*

respondent. Ubi docet hoc Scriptura, non posse nos a mor- 60
te aeterna liberari, nisi per illam compensationem cer-
tarum poenarum praeter communes afflictiones? At con-
tra saepissime docet, remissionem peccatorum gratis con-
tingere propter Christum, Christum esse victorem pec-
cati et mortis: quare non est assuendum meritum satis-
factionis. Et quamvis afflictiones reliquae sint, tamen
has interpretatur praesentis peccati mortificationes esse,
non compensationes aeternae mortis, seu pretia pro
aeterna morte. Job excusatur, quod non sit afflictus 61
propter praeterita mala facta. Itaque afflictiones non
semper sunt poenae, aut signa irae, imo pavidae con-
scientiae docendae sunt, alios fines afflictionum potio-
res esse, ne sentiant se a Deo rejici, si in afflictionibus
nihil nisi poenam et iram Dei videant. Alii fines potio-
res sunt considerandi, quod Deus alienum opus faciat,
ut suum opus facere possit etc. sicut longa concione
docet Esaias cap. XXVIII. Et cum discipuli interroga- 62
rent de coeco, quis peccasset, Joannis IX. [3.] respon-
det Christus, causam coecitatis esse non peccatum, sed
ut opera Dei in eo manifestentur. Et apud Jeremiam
[49, 12.] dicitur: Quibus non erat judicium, bibentes
bibent etc. Sicut Prophetae interfecti sunt, Joannes
Baptista et alii sancti. Quare afflictiones non semper 63
sunt poenae pro certis factis praeteritis, sed sunt opera
Dei destinata ad nostram utilitatem, et ut potentia Dei
fiat conspectior in infirmitate nostra. Sic Paulus [2 Cor.
12, 9.] ait: Potentia Dei perficitur in infirmitate mea.
Itaque corpora nostra debent esse hostiae, propter vo-
luntatem Dei, ad obedientiam nostram declarandam,
non ad compensandam mortem aeternam, pro qua aliud
pretium habet Deus, scilicet mortem Filii sui. Et 64
in hanc sententiam interpretatur Gregorius ipsam
etiam poenam Davidis, cum ait: Si Deus propter
peccatum illud fuerat comminatus, ut sic humiliaretur
a filio, cur dimisso peccato, quod erat ei comminatus,

implevit? Respondetur, remissionem illam peccati factam esse, ne homo ad percipiendam vitam impediretur aeternam: subsecutum vero illud comminationis exemplum, ut pietas hominis etiam in illa humilitate exerceretur atque probaretur. Sic et mortem corporis propter peccatum Deus homini inflixit, et post peccatorum remissionem propter exercendam justitiam non ademit, videlicet ut exerceatur et probetur justitia istorum, qui sanctificantur.

65 Neque vero tolluntur communes calamitates proprie per illa opera satisfactionum canonicarum, hoc est, per illa opera traditionum humanarum, quae ipsi sic valere dicunt ex opere operato, ut etiamsi fiant in peccato
66 mortali, tamen redimant poenas. Et cum objicitur illud Pauli: [1 Cor. 11, 31.] Si nos judicaremus ipsi, non judicaremur a Domino; verbum judicare intelligi debet de tota poenitentia et fructibus debitis, non de operibus non debitis. Adversarii nostri dant poenas contemptae grammatices, cum intelligunt judicare idem esse, quod cataphractum peregre ire ad S. Jacobum, aut similia opera. Judicare significat totam poenitentiam, signifi-
67 cat damnare peccata. Haec damnatio vere fit in contritione et mutatione vitae. Tota poenitentia, contritio, fides, boni fructus, impetrant, ut mitigentur poenae, et calamitates publicae et privatae, sicut Esaias capite primo [17.] docet: Desinite male facere, et discite benefacere etc. Si fuerint peccata vestra ut coccinum, quasi nix dealbabuntur. Si volueritis et audieritis me,
68 bona terrae comedetis. Nec est ad satisfactiones et opera traditionum humanarum transferenda gravissima et saluberrima sententia a tota poenitentia et operibus debitis, seu a Deo praeceptis. Et hoc prodest docere, quod mitigentur communia mala per nostram poenitentiam, et per veros fructus poenitentiae, per bona opera facta ex
69 fide, non ut isti fingunt facta in peccato mortali. Et

huc pertinet exemplum Ninivitarum, [Jon. 3, 10.] qui sua poenitentia, de tota loquimur, reconciliati sunt Deo, et impetraverunt, ne deleretur civitas.

Quod autem patres mentionem faciunt satisfactio- 70
nis, quod concilia fecerunt canones, diximus supra disciplinam ecclesiasticam fuisse, exempli causa constitutam. Nec sentiebant hanc disciplinam necessariam esse, vel ad culpae, vel ad poenae remissionem. Nam si qui in his mentionem purgatorii fecerunt, interpretantur esse non compensationem aeternae poenae, non satisfactionem, sed purgationem imperfectarum animarum, sicut Augustinus ait venialia concremari, hoc est, mortificari diffidentiam erga Deum, et alios affectus similes. Interdum scriptores transferunt satisfactionis vo- 71
cabulum ab ipso ritu, seu spectaculo, ad significandam veram mortificationem. Sic Augustinus ait: Vera satisfactio est peccatorum causas excidere, hoc est, mortificare carnem. Item coërcere carnem, non ut compensentur aeternae poenae, sed ne caro pertrahat ad peccandum. Ita Gregorius de restitutione loquitur, falsam 72
esse poenitentiam, si non satisfiat illis, quorum res occupatas tenemus. Non enim vere dolet se furatum esse, aut rapuisse is, qui adhuc furatur. Tantisper enim fur aut praedo est, dum est injustus possessor alienae rei. Civilis illa satisfactio necessaria est, quia scriptum est: [Eph. 4, 28.] Qui furatus est, deinceps non furetur. Item 73
Chrysostomus inquit: In corde contritio, in ore confessio, in opere tota humilitas. Hoc nihil contra nos facit, debent sequi bona opera poenitentiam, debet poenitentia esse, non simulatio, sed totius vitae mutatio in melius.

Item, patres scribunt satis esse, si semel in vita fiat 74
illa publica seu solennis poenitentia, de qua sunt facti canones satisfactionum. Qua ex re intelligi potest, quod sentiebant illos canones non esse necessarios ad

remissionem peccatorum. Nam praeter illam solennem poenitentiam saepe alias volunt poenitentiam agi, ubi non requirebantur canones satisfactionum.

75 Architecti Confutationis scribunt, non esse tolerandum, ut satisfactiones contra expressum evangelium aboleantur. Nos igitur hactenus ostendimus, canonicas illas satisfactiones, hoc est, opera non debita, facienda propter compensationem poenae, non habere mandatum
76 evangelii. Res ipsa hoc ostendit, si opera satisfactionum sunt opera non debita, quare allegant expressum evangelium? Nam si evangelium juberet compensari poenas per talia opera, jam essent debita opera; sed sic loquuntur, ut fucum faciant imperitis, et allegant testimonia, quae de debitis operibus loquuntur, cum ipsi in suis satisfactionibus praescribant opera non debita. Imo ipsi concedunt in scholis, sine peccato recusari posse satisfactiones. Falso igitur hic scribunt, quod expresso evangelio cogamur satisfactiones illas canoni-
77 cas suscipere. Caeterum nos saepe jam testati sumus, quod poenitentia debeat bonos fructus parere, et qui sint boni fructus, docent mandata, videlicet invocatio, gratiarum actio, confessio evangelii, docere evangelium, obedire parentibus et magistratibus, servire vocationi, non occidere, non retinere odia, sed esse placabilem, dare egentibus, quantum pro facultatibus possumus, non scortari, non moechari, sed coercere et refrenare, castigare carnem, non propter compensationem poenae aeternae, sed ne obtemperet diabolo, ne offendat Spiritum Sanctum, item vera dicere. Hi fructus habent praecepta Dei, et propter gloriam et mandatum Dei fieri debent, habent et praemia. Sed quod non remittantur poenae aeternae, nisi propter compensationem certarum traditionum aut purgatorii, hoc non docet Scriptu-
78 ra. Indulgentiae olim erant condonationes publicarum illarum observationum, ne nimium gravarentur homines.

Quod si humana auctoritate remitti satisfactiones et poenae queunt, non igitur jure divino necessaria est illa compensatio; nam jus divinum non tollitur humana auctoritate. Porro cum nunc per se antiquatus sit mos, et quidem dissimulantibus episcopis, nihil opus est remissionibus illis. Et tamen mansit nomen indulgentiarum. Et sicut satisfactiones non intellectae sunt de politica disciplina, sed de compensatione poenae: ita indulgentiae male intellectae sunt, quod liberent animas ex purgatorio. At clavis non 79
habet potestatem, nisi super terram ligandi et solvendi, juxta illud: [Mtth. 26, 19.] Quidquid ligaveris super terram, erit ligatum in coelo. Quidquid solveris super terram, erit solutum in coelo. Quanquam, ut supra diximus, clavis potestatem habet non imponendi poenas, aut cultus instituendi, sed tantum habet mandatum remittendi peccata his, qui convertuntur, et arguendi et excommunicandi istos, qui nolunt converti. Sicut enim solvere significat remittere peccata: ita ligare significat non remittere peccata. Loquitur enim Christus de regno spirituali, et mandatum Dei est, ut ministri evangelii absolvant hos, qui convertuntur, juxta illud: [2 Cor. 10, 8.]
Potestas nobis data est ad aedificationem. Quare re- 80
servatio casuum politica res est. Est enim reservatio poenae canonicae, non est reservatio culpae coram Deo in his, qui vere convertuntur. Proinde recte judicant adversarii, cum fatentur, quod in articulo mortis illa reservatio casuum non debeat impedire
absolutionem. Exposuimus summam nostrae doctri- 81
nae de poenitentia, quam certo scimus piam et salubrem bonis mentibus esse. Et boni viri, si contulerint nostram doctrinam cum confusissimis disputationibus adversariorum, perspicient adversarios omisisse doctrinam de fide justificante, et consolante pia corda. Videbunt etiam multa fingere adversarios, de merito attritionis, de illa infinita enumeratione delictorum, de satisfactio-

nibus, οὔτε γῆς φύσιν, οὔτε οὐρανοῦ ἁπτόμενα, quae ne ipsi quidem adversarii satis explicare possunt.

VII. De Numero et Usu Sacramentorum.

1 In XIII. articulo probant adversarii, quod dicimus, sacramenta non esse tantum notas professionis inter homines, ut quidam fingunt, sed magis esse signa et testimonia voluntatis Dei erga nos, per quae
2 movet Deus corda ad credendum. Sed hic jubent nos etiam septem sacramenta numerare. Nos sentimus praestandum esse, ne negligantur res et ceremoniae in Scripturis institutae, quotcunque sunt. Nec multum referre putamus, etiamsi docendi causa alii numerant aliter, si tamen recte conservent res in Scriptura traditas. Nec veteres eodem modo numeraverunt.

3 Si sacramenta vocamus ritus, qui habent mandatum Dei, et quibus addita est promissio gratiae, facile est judicare, quae sint proprie sacramenta. Nam ritus ab hominibus instituti non erunt hoc modo proprie dicta sacramenta. Non est enim auctoritatis humanae, promittere gratiam. Quare signa sine mandato Dei instituta, non sunt certa signa gratiae, etiamsi fortasse rudes docent, aut admonent aliquid.
4 Vere igitur sunt sacramenta, Baptismus, Coena Domini, Absolutio, quae est sacramentum poenitentiae. Nam hi ritus habent mandatum Dei et promissionem gratiae, quae est propria Novi Testamenti. Certo enim debent statuere corda, cum baptizamur, cum vescimur corpore Domini, cum absolvimur, quod vere
5 ignoscat nobis Deus propter Christum. Et corda simul per verbum et ritum movet Deus, ut credant et concipiant fidem, sicut ait Paulus: [Rom. 10, 17.] Fides ex auditu est. Sicut autem verbum incurrit in aures, ut feriat corda: ita ritus ipse incurrit in oculos, ut

moveat corda. Idem effectus est verbi et ritus, sicut praeclare dictum est ab Augustino, sacramentum esse verbum visibile, quia ritus oculis accipitur, et est quasi pictura verbi, idem significans, quod verbum. Quare idem est utriusque effectus.

Confirmatio et Extrema Unctio sunt ritus accepti 6
a patribus, quos ne ecclesia quidem tanquam necessarios ad salutem requirit, quia non habent mandatum Dei. Propterea non est inutile hos ritus discernere a superioribus, qui habent expressum mandatum Dei et claram promissionem gratiae.

Sacerdotium intelligunt adversarii non de mini- 7
sterio verbi et sacramentorum aliis porrigendorum, sed intelligunt de sacrificio, quasi oporteat esse in Novo Testamento sacerdotium simile Levitico, quod pro populo sacrificet et mereatur aliis remissionem
peccatorum. Nos docemus, sacrificium Christi, mo- 8
rientis in cruce, satis fuisse pro peccatis totius mundi, nec indigere praeterea aliis sacrificiis, quasi illud non satis fuerit pro peccatis nostris. Ideo justificantur homines, non propter ulla reliqua sacrificia, sed propter illud unum Christi sacrificium, si credant illo
sacrificio se redemptos esse. Ideo sacerdotes vocan- 9
tur, non ad ulla sacrificia velut in lege pro populo facienda, ut per ea mereantur populo remissionem peccatorum, sed vocantur ad docendum evangelium
et sacramenta porrigenda populo. Nec habemus nos 10
aliud sacerdotium, simile Levitico, sicut satis docet
Epistola ad Ebraeos. Si autem Ordo de ministerio 11
verbi intelligatur, non gravatim vocaverimus Ordinem sacramentum. Nam ministerium verbi habet mandatum Dei, et habet magnificas promissiones. Rom. I: [16.] Evangelium est potentia Dei ad salutem omni credenti. Item, Esaiae LV: [11.] Verbum meum, quod egredietur de ore meo, non revertetur ad me vacuum, sed
faciet, quaecunque volui etc. Si Ordo hoc modo in- 12

telligatur, neque impositionem manuum vocare sacramentum gravemur. Habet enim ecclesia mandatum de constituendis ministris, quod gratissimum esse nobis debet, quod scimus, Deum approbare ministerium
13 illud et adesse in ministerio. Ac prodest, quantum fieri potest, ornare ministerium verbi omni genere laudis, adversus fanaticos homines, qui somniant Spiritum sanctum dari, non per verbum, sed propter suas quasdam praeparationes, si sedeant otiosi, taciti, in locis obscuris, exspectantes illuminationem, quemadmodum olim ἐνθουσιασταί docebant, et nunc docent Anabaptistae.

14 Matrimonium non est primum institutum in Novo Testamento, sed statim initio creato genere humano. Habet autem mandatum Dei, habet et promissiones, non quidem proprie ad Novum Testamentum pertinentes, sed magis pertinentes ad vitam corporalem, quare si quis volet sacramentum vocare, discernere tamen a prioribus illis debet, quae proprie sunt signa Novi Testamenti, et sunt testimonia gratiae et
15 remissionis peccatorum. Quod si matrimonium propterea habebit appellationem sacramenti, quia habet mandatum Dei: etiam alii status seu officia, quae habent mandatum Dei, poterunt vocari sacramenta, sic-
16 ut magistratus. Postremo, si omnes res annumerari sacramentis debent, quae habent mandatum Dei, et quibus sunt additae promissiones, cur non addimus orationem, quae verissime potest dici sacramentum? Habet enim et mandatum Dei et promissiones plurimas, et collocata inter sacramenta, quasi in illustriore loco, invitat homines ad orandum. Possent hic numerari etiam eleemosynae, item afflictiones, quae et ipsae sunt signa, quibus addidit Deus promissiones.
17 Sed omittamus ista: nemo enim vir prudens de numero aut vocabulo magnopere rixabitur, si tamen illae res retineantur, quae habent mandatum Dei et promissiones.

Illud magis est necessarium, intelligere, quomodo 18
sit utendum sacramentis. Hic damnamus totum populum scholasticorum doctorum, qui docent, quod sacramenta non ponenti obicem conferant gratiam ex opere operato sine bono motu utentis. Haec simpliciter Judaica opinio est, sentire, quod per ceremoniam justificemur, sine bono motu cordis, hoc est, sine fide: et tamen haec impia et perniciosa opinio magna auctoritate docetur in toto regno Pontificio. Paulus 19
reclamat et negat [Rom. 4, 9 sqq.] Abraham justificatum esse circumcisione, sed circumcisionem esse signum propositum ad exercendam fidem. Ita nos docemus, quod in usu sacramentorum fides debeat accedere, quae credat illis promissionibus et accipiat res promissas, quae ibi in sacramento offeruntur. Et 20
est ratio plana et firmissima. Promissio est inutilis, nisi fide accipiatur. At sacramenta sunt signa promissionum. Igitur in usu debet accedere fides, ut si quis utetur Coena Domini, sic utatur, quia id est sacramentum Novi Testamenti, ut Christus [Luc. 22, 20.] clare dicit, ideo statuat sibi offerri res promissas in Novo Testamento, scilicet gratuitam remissionem peccatorum. Et hanc rem fide accipiat, erigat pavidam conscientiam et sentiat haec testimonia non esse fallacia, sed tam certa, quam si Deus novo miraculo de coelo promitteret se velle ignoscere. Quid autem prodessent illa miracula et promissiones non credenti? Et loquimur hic de fide speciali, quae prae- 21
senti promissioni credit, non tantum quae in genere credit Deum esse, sed quae credit offerri remissionem peccatorum. Hic usus sacramenti consolatur pias et 22
pavidas mentes: quantum autem in ecclesia abusuum pepererit illa fanatica opinio de opere operato sine bono motu utentis, nemo verbis consequi potest. Hinc est illa infinita profanatio missarum; sed de hac infra dicemus. Neque ulla litera ex vete- 23
ribus scriptoribus proferri potest, quae patro-

cinetur hac in re scholasticis. Imo contrarium ait Augustinus, quod fides sacramenti, non sacramentum justificet. Et est nota Pauli sententia: [Rom. 10, 10.] Corde creditur ad justitiam.

24 Articulum XIV. in quo dicimus, nemini nisi rite vocato concedendam esse administrationem sacramentorum et verbi in ecclesia, ita recipiunt, si tamen utamur Ordinatione canonica. Hac de re in hoc conventu saepe testati sumus, nos summa voluntate cupere conservare politiam ecclesiasticam "et gradus in ecclesia, factos etiam humana aucteritate. Scimus enim bono et utili consilio a patribus ecclesiasticam disciplinam hoc modo, ut veteres cano-
25 nes describunt, constitutam esse. Sed Episcopi sacerdotes nostros aut cogunt hoc doctrinae genus, quod confessi sumus, abjicere et damnare, aut nova et inaudita crudelitate miseros et innocentes occidunt. Hae causae impediunt, quo minus agnoscant hos Episcopos nostri sacerdotes. Ita saevitia Episcoporum in causa est, quare alicubi dissolvitur illa canonica politia, quam nos magnopere cupiebamus conservare. Ipsi viderint, quomodo rationem Deo
26 redditari sint, quod dissipant ecclesiam. Nostrae conscientiae hac in re nihil habent periculi, quia, cum sciamus, Confessionem nostram veram, piam et catholicam esse, non debemus approbare saevitiam
27 istorum, qui hanc doctrinam persequuntur. Et ecclesiam esse scimus apud hos, qui verbum Dei recte docent, et recte administrant sacramenta: non apud illos, qui verbum Dei non solum edictis delere conantur, sed etiam recta et vera docentes trucidant, erga quos, etiamsi quid contra canones faciunt, ta-
28 men ipsi canones mitiores sunt. Porro hic iterum volumus testatum, nos libenter conservaturos esse ecclesiasticam et canonicam politiam, si modo Episcopi desinant in nostras ecclesias saevire. Haec nostra voluntas et coram Deo, et apud

24: *Add.* inscriptionem: De ordine ecclesiastico. L.
"*om.* L.

omnes gentes, ad omnem posteritatem excusabit nos, ne nobis imputari possit, quod Episcoporum auctoritas labefactatur, ubi legerint atque audierint homines, nos injustam saevitiam Episcoporum deprecantes, nihil aequi impetrare potuisse.

VIII. De Traditionibus humanis in Ecclesia.

In articulo XV. recipiunt primam partem, in 1
qua dicimus observandos esse ritus ecclesiasticos, qui sine peccato observari possunt, et ad tranquillitatem et bonum ordinem in ecclesia prosunt: alteram partem omnino damnant, in qua dicimus traditiones humanas institutas ad placandum Deum, ad promerendam gratiam et satisfaciendum pro peccatis, adversari evangelio. Quanquam in ipsa Confessione, de discri- 2
mine ciborum, satis multa diximus de traditionibus, tamen hic quaedam breviter repetenda sunt. Etiam- 3
si arbitrabamur adversarios ex aliis causis defensuros esse traditiones humanas, tamen hoc non putavimus futurum, ut hunc articulum damnarent: non mereri nos remissionem peccatorum, aut gratiam, observatione traditionum humanarum. Postquam igitur hic articulus damnatus est, facilem et planam causam habemus. Nunc aperte judaizant adversarii, aperte obruunt evan- 4
gelium doctrinis daemoniorum. Tunc enim Scriptura vocat traditiones doctrinas daemoniorum, quando docetur, quod sint cultus utiles ad promerendam remissionem peccatorum et gratiam. Tunc enim obscurant evangelium, beneficium Christi et justitiam fidei. Evangelium docet nos fide propter Christum gratis acci- 5
pere remissionem peccatorum et reconciliari Deo: adversarii contra alium Mediatorem constituunt, scilicet has traditiones. Propter has volunt consequi remissionem

peccatorum, per has volunt placare iram Dei. At
Christus aperte dicit: [Mtth. 5, 9.] Frustra colunt
6 me mandatis hominum. Supra copiose disputavimus,
homines justificari fide, cum credunt se habere Deum
placatum, non propter nostra opera, sed gratis pro-
pter Christum. Hanc certum est evangelii doctrinam
esse, quia Paulus clare dicit ad Ephes. II. [8.] Gra-
tis salvati estis per fidem, est hoc non ex vobis, Dei
7 donum est, non ex hominibus. Nunc isti dicunt,
promereri homines remissionem peccatorum per has
observationes humanas. Quid hoc est aliud, quam
praeter Christum alium Justificatorem, alium Media-
8 torem constituere? Paulus inquit ad Galatas: [5, 4.]
Evacuati estis a Christo, qui lege justificamini; id
est, si sentitis vos mereri observatione legis, ut ju-
sti coram Deo reputemini, nihil proderit vobis Chri-
stus; quia quorsum opus est Christo istis, qui sen-
9 tiunt se justos esse sua observatione legis? Deus
proposuit Christum, quod propter hunc Mediatorem,
non propter nostras justitias velit nobis esse propi-
tius: at isti sentiunt Deum esse placatum, propitium
propter traditiones et non propter Christum. Adi-
10 munt igitur Christo honorem Mediatoris. Nec inter-
est inter nostras traditiones et Mosaicas ceremonias,
quod ad hanc rem attinet. Paulus ideo damnat
Mosaicas ceremonias, sicut traditiones damnat, quia
existimabantur esse opera, quae mererentur justitiam
coram Deo. Ita obscurabatur officium Christi et ju-
stitia fidei. Quare remota lege, remotis traditioni-
bus, contendit, quod non propter ista opera, sed pro-
pter Christum gratis promissa sit remissio peccatorum,
modo ut fide accipiamus eam. Nam promissio non
11 accipitur nisi fide. Cum igitur fide accipiamus remissio-
nem peccatorum, cum fide habeamus propitium Deum
propter Christum, error et impietas est constituere,
quod per has observationes mereamur remissionem
12 peccatorum. Si quis hic dicat, non mereri nos re-

6. operibus R.

missionem peccatorum, sed jam justificatos per has traditiones mereri gratiam: hic iterum reclamat Paulus, [Gal. 2, 17.] Christum peccati ministrum fore, si post justificationem sentiendum sit, quod deinde non propter Christum justi reputemur, sed primum mereri debeamus per alias observationes, ut justi reputemur. Item: [Gal. 3, 15.] Hominis testamento nihil addi debet. Ergo nec Dei Testamento, qui promittit, quod propter Christum propitius nobis esse velit, addi debet, quod primum per has observationes debeamus mereri, ut accepti et justi reputemur.

Quanquam quid opus est longa disputatione? Nulla 13
traditio a sanctis patribus hoc consilio instituta est, ut mereatur remissionem peccatorum aut justitiam, sed sunt institutae propter bonum ordinem in ecclesia et propter tranquillitatem. Et ut velit aliquis 14
instituere certa opera ad promerendam remissionem peccatorum aut justitiam: quomodo sciet illa opera Deo placere, cum non habeat testimonium verbi Dei? quomodo de voluntate Dei certos reddet homines, sine mandato et verbo Dei? Nonne ubique in Prophetis prohibet instituere peculiares cultus sine suo mandato? Ezechielis XX. [18 sq.] scriptum est: In praeceptis patrum vestrorum nolite incedere, nec judicia eorum custodiatis, nec in idolis eorum polluamini. Ego Dominus Deus vester. In praeceptis meis ambulate, et judicia mea custodite et facite ea. Si 15
licet hominibus instituere cultus et per hos cultus merentur gratiam, jam omnium gentium cultus erunt approbandi, cultus instituti a Jeroboam et aliis extra legem erunt approbandi. Quid enim interest, si nobis licuit instituere cultus utiles ad promerendam gratiam aut justitiam, cur non licuit idem Gentibus et Israelitis? Ideo Gentium et Israelitarum cultus 16
improbati sunt, quod sentiebant, sese per illos mereri remissionem peccatorum et justitiam, et justitiam

17 fidei non norant. Postremo, unde reddimur certi, quod cultus ab hominibus instituti sine mandato Dei justificent, siquidem de voluntate Dei nihil affirmari potest sine verbo Dei? Quid si hos cultus non approbat Deus? Quomodo igitur affirmant adversarii, quod justificent? 'Sine verbo ac testimonio Dei "hoc non '''potest affirmari. Et Paulus [Rom. 14, 23.] ait, omne, quod non est ex fide, peccatum esse. Cum autem hi cultus nullum habeant testimonium verbi Dei, dubitare conscientiam necesse est, utrum placeant Deo.

18 Et quid in re manifesta verbis opus est? Si hos humanos cultus defendunt adversarii nostri, tanquam promerentes justificationem, gratiam, remissionem peccatorum, simpliciter constituunt regnum Antichristi. Nam regnum Antichristi est novus cultus Dei, excogitatus humana auctoritate, rejiciens Christum, sicut regnum Mahometi habet cultus, habet opera, per quae vult justificari coram Deo, nec sentit homines coram Deo gratis justificari fide propter Christum. Ita et Papatus erit pars regni Antichristi, si sic defendit humanos cultus, quod justificent. Detrahitur enim honos Christo, cum doceant, quod non propter Christum gratis justificemur per fidem, sed per tales cultus, maximeque cum docent, tales cultus non solum utiles esse ad justificationem, sed necessarios etiam, sicut supra in articulo octavo sentiunt, ubi damnant nos, quod diximus, quod non sit necessarium, ad veram unitatem ecclesiae, ubique similes esse ritus ab
19 hominibus institutos. Daniel capite undecimo, [38.] significat novos cultus humanos, ipsam formam et πολιτείαν regni Antichristi fore. Sic enim inquit: Deum Maosim in loco suo colet, et Deum, quem non noverunt patres ejus, colet auro et argento et lapidibus pretiosis. Hic describit novos cultus, quia inquit talem Deum coli, qualem patres ignoraverint.
20 Nam s. patres etsi habuerunt et ipsi ritus

17. *add.* cum id "*om.* "'possit affirmari et Paulus dicat *Vrr.*

ei traditiones, tamen non sentiebant has res utiles aut necessarias esse ad justificationem, non obscurabant gloriam et officium Christi, sed docebant nos justificari fide propter Christum, non propter illos humanos cultus. Caeterum ritus humanos observabant propter utilitatem corporalem, ut sciret populus, quo tempore conveniendum esset, ut ordine et graviter in templis exempli causa fierent omnia, denique ut vulgus etiam haberet quandam paedagogiam. Nam discrimina temporum et varietas rituum valet ad admonendum vulgus. Has causas habe- 21
bant patres rituum servandorum, et propter has causas nos quoque recte servari traditiones posse judicamus. Et valde miramur, adversarios alium finem traditionum defendere, quod videlicet mereantur remissionem peccatorum, gratiam, aut justificationem. Quid hoc aliud est, quam colere Deum auro et argento et rebus pretiosis, id est, sentire, quod Deus fiat placatus varietate vestitus, ornamentorum, et similibus ritibus, quales sunt infiniti in traditionibus humanis.

Paulus ad Colossenses [2, 23.] scribit, traditiones 22
habere speciem sapientiae. Et habent profecto. Nam εὐταξία illa valde decet in ecclesia, eamque ob causam necessaria est: sed humana ratio, quia non intelligit justitiam fidei, naturaliter affingit, quod talia opera justificent homines, quod reconcilient Deum etc. Sic sentiebat 23
vulgus inter Israelitas, et hac opinione augebant tales ceremonias, sicut apud nos in monasteriis creverunt. Sic 24
judicat humana ratio etiam de exercitiis corporis, de jejuniis, quorum finis cum sit coercere carnem, ratio affingit finem, quod sint cultus, qui justificent. Sicut Thomas scribit: Jejunium valere ad deletionem et prohibitionem culpae. Haec sunt verba Thomae. Ita sapientiae ac justitiae species in talibus operibus decipit homines. Et accedunt exempla sanctorum, quos

21. *Vrr. v. Prolegomena.*

dum student imitari homines, imitantur plerumque externa exercitia, non imitantur fidem eorum.

25 Postquam fefellit homines haec species sapientiae ac justitiae, deinde sequuntur infinita incommoda, obscuratur evangelium de justitia fidei in Christum, et succedit vana fiducia talium operum. Deinde obscurantur praecepta Dei: haec opera arrogant sibi titulum perfectae et spiritualis vitae, et longe praeferuntur operibus praeceptorum Dei, ut operibus suae cujusque vocationis, administrationi reipublicae, administrationi oeconomiae,
26 vitae conjugali, educationi liberorum. Haec prae illis ceremoniis judicantur esse profana, ita ut cum quadam dubitatione conscientiae a multis exerceantur. Constat enim multos, deserta administratione reipublicae, deserto conjugio, illas observationes amplexos esse tanquam
27 meliores et sanctiores. Neque hoc satis est: ubi occupavit animos persuasio, quod tales observationes ad justificationem necessariae sint, misere vexantur conscientiae, quia non possunt omnes observationes exacte praestare; nam quotusquisque numerare omnes potuit? Exstant immensi libri, imo bibliothecae totae, nullam syllabam de Christo, de fide in Christum, de bonis operibus suae cujusque vocationis continentes, sed tantum colligentes traditiones et harum interpretationes, quibus in-
28 terdum exacerbantur, interdum relaxantur. Quomodo torquetur vir optimus, Gerson, dum quaerit gradus et latitudines praeceptorum: nec tamen potest constituere *ἐπιείκειαν* in gradu certo; interim graviter deplorat pericula piarum conscientiarum, quae parit haec acerba interpretatio traditionum.

29 Nos igitur contra illam speciem sapientiae et justitiae in humanis ritibus, quae fallit homines, muniamus nos verbo Dei, et primum sciamus, eas neque remissionem peccatorum, neque justificationem mereri coram Deo,
30 neque ad justificationem necessarias esse. Testimo-

nia quaedam supra citavimus. Et plenus est Paulus, ad Coloss. II. [16 sq.] clare dicit: Nemo vos judicet in cibo, potu, aut stato festo, aut novilunio, aut sabbatis, quae sunt umbrae futurorum; corpus autem Christi. Atque hic simul et legem Moisi et traditiones humanas complectitur, ne adversarii eludant haec testimonia, ut solent, quod Paulus tantum de lege Moisi loquatur. Ille vero hic clare testatur, se loqui de traditionibus humanis. Quanquam, quid dicant adversarii, non vident. Si evangelium negat ceremonias Moisi, quae erant divinitus institutae, justificare: quanto minus justificant traditiones humanae.

Nec habent Episcopi potestatem instituendi cultus 31
tanquam justificantes, aut necessarios an justificationem. Imo Apostoli Act. XV. [9.] dicunt: Quid tentatis Deum, imponentes jugum etc.? ubi velut magnum peccatum accusat Petrus hoc consilium onerandae ecclesiae. Et ad Galatas V. [1.] vetat Paulus iterum servituti subjici.
Volunt igitur Apostoli, in ecclesia manere hanc liberta- 32
tem, ne judicentur ulli cultus legis aut traditionum necessarii esse, sicut in lege fuerunt necessariae ceremoniae ad tempus, ne obscuretur justitia fidei, si judicent homines, cultus illos mereri justificationem, aut ad justi-
ficationem necessarios esse. Multi varias ἐπιεικείας quae- 33
runt in traditionibus, ut conscientiis medeantur, neque tamen certos gradus reperiunt, per quos explicent con-
scientias ex his vinculis. Verum sicut Alexander solvit 34
Gordium nodum, quem cum explicare non posset, gladio semel dissecuit: ita Apostoli semel liberant conscientias traditionibus, praesertim si tradantur ad promerendam justificationem. Huic doctrinae cogunt nos Apostoli adversari docendo et exemplis, cogunt nos docere, quod traditiones non justificent, quod non sint necessariae ad justificationem, quod nemo debeat condere aut recipere traditiones hac opinione, quod me-
reantur justificationem. Tunc etiam si quis obser- 35

vat, observet sine superstitione tanquam politicos mores, sicut sine superstitione aliter vestiuntur milites, aliter
36 scholastici. Apostoli violant traditiones, et excusantur a Christo. Erat enim exemplum ostendendum Pharisaeis,
37 quod illi cultus essent inutiles. Et si quas traditiones parum commodas omittunt nostri, satis nunc excusati sunt, cum requiruntur, tanquam promereantur justificationem; talis enim opinio in traditionibus est impia.

38 Caeterum traditiones veteres factas in ecclesia utilitatis et tranquillitatis causa libenter servamus, easque interpretamur πρὸς τὸ εὐφημότερον, exclusa opinione,
39 quae sentit, quod justificent. Ac falso nos accusant inimici nostri, quod bonas ordinationes, quod disciplinam ecclesiae aboleamus. Vere enim praedicare possumus, publicam formam ecclesiarum apud nos honestiorem esse, quam apud adversarios. Et si quis recte expendere
40 velit, verius servamus canones, quam adversarii. Apud adversarios missas faciunt sacrificuli inviti et mercede conducti, et plerumque tantum mercedis causa, canunt Psalmos, non ut discant aut orent, sed cultus causa, quasi illud opus sit cultus, aut certe mercedis causa: apud nos utuntur Coena Domini multi singulis Dominicis, sed prius instituti, explorati et absoluti, pueri canunt Psalmos, ut discant, canit et populus, ut vel discat, vel oret.
41 Apud adversarios nulla prorsus est κατήχησις puerorum, de qua quidem praecipiunt canones: apud nos coguntur Pastores et ministri ecclesiarum publice instituere et audire pueritiam; et haec ceremonia optimos fru-
42 ctus parit. Apud adversarios in multis regionibus toto anno nullae habentur conciones, praeterquam in Quadragesima. Atqui praecipuus cultus Dei est, docere evangelium. Et cum concionantur adversarii, dicunt de traditionibus humanis, de cultu sanctorum et similibus nugis, quas jure fastidit popu-

lus; itaque deseruntur statim initio, postquam recitatus est evangelii textus. Pauci quidam meliores nunc de bonis operibus dicere incipiunt: de justitia fidei, de fide in Christum, de consolatione conscientiarum nihil dicunt; imo hanc saluberrimam evangelii partem lacerant conviciis. Econtra in nostris ecclesiis 43
omnes conciones in his locis consumuntur, de poenitentia, de timore Dei, de fide in Christum, de justitia fidei, de consolatione conscientiarum per fidem, de exercitiis fidei, de oratione, qualis esse debeat, et quod certo statuendum sit, quod sit efficax, quod exaudiatur, de cruce, de dignitate magistratuum et omnium civilium ordinationum, de discrimine regni Christi, seu regni spiritualis, et politicarum rerum, de conjugio, de educatione et institutione puerorum, de castitate, de omnibus officiis caritatis. Ex hoc statu 44
ecclesiarum judicari potest, nos disciplinam ecclesiasticam et pias ceremonias et bonos mores ecclesiasticos diligenter conservare.

Ac de mortificatione carnis et disciplina corporis 45
ita docemus, sicut narrat Confessio, quod vera et non simulata mortificatio fiat per crucem et afflictiones, quibus Deus exercet nos. In his obediendum est voluntati Dei, sicut ait Paulus: [Rom. 12, 1.] Exhibete corpora vestra hostiam etc. Et haec sunt spiritualia exercitia timoris et fidei. Verum praeter hanc mor- 46
tificationem, quae fit per crucem, est et voluntarium quoddam exercitii genus necessarium, de quo Christus ait: [Luc. 21, 34.] Cavete, ne corda vestra graventur crapula. Et Paulus: [1 Cor. 9, 27.] Castigo corpus meum, et in servitutem redigo etc. Et haec 47
exercitia suscipienda sunt, non quod sint cultus justificantes, sed ut coerceant carnem, ne saturitas obruat nos, et reddat securos et otiosos, qua ex re fit, ut affectibus carnis indulgeant et obtemperent homines; haec diligentia debet esse perpetua, quia habet perpetuum

47. quae R. T.

48 mandatum Dei. Et illa praescripta forma certorum ciborum ac temporum nihil facit ad coercendam carnem, est enim delicatior et sumptuosior, quam reliqua convivia; et ne adversarii quidem observant formam in canonibus traditam.

49 Multas et difficiles disputationes habet hic locus de traditionibus, ac nos reipsa experti sumus, traditiones vere esse laqueos conscientiarum. Cum exiguntur tanquam necessariae, miris modis cruciant consientias, praetermittentes aliquam observationem. Rursus abrogatio sua habet incommoda, suas quaestiones.
50 Sed nos facilem et planam causam habemus, quia adversarii damnant nos, quod docemus traditiones humanas non mereri remissionem peccatorum. Item requirunt universales traditiones, quas sic vocant, tanquam necessarias ad justificationem. Hic habemus patronum constantem Paulum, qui ubique contendit has observationes neque justificare, neque necessarias
51 esse supra justitiam fidei. Et tamen usum libertatis in his rebus ita moderandum esse docemus, ne imperiti offendantur, et propter abusum libertatis fiant iniquiores verae doctrinae evangelii, neve sine probabili causa mutetur aliquid in usitatis ritibus, sed ut propter alendam concordiam serventur veteres mores, qui sine peccato, aut sine magno incommodo
52 servari possunt. Et in hoc ipso conventu satis ostendimus, nos propter caritatem ἀδιάφορα non gravatim observaturos esse cum aliis, etiamsi quid incommodi haberent, sed publicam concordiam, quae quidem sine offensione conscientiarum fieri posset, judicavimus omnibus aliis commodis anteferendam esse. Sed de hac tota re paulo post etiam dicemus, cum de votis, et de potestate ecclesiastica disputabimus.

53 Articulum XVI. recipiunt adversarii sine ulla exceptione, in quo confessi sumus, quod liceat christiano gerere magistratus, exercere judicia, ex imperatoriis

53. *add. inscriptionem:* De ordine politico. L.

legibus, seu aliis praesentibus legibus, supplicia jure constituere, jure bella gerere, militare, jure contrahere, tenere proprium, jusjurandum postulantibus magistratibus dare, contrahere matrimonium, denique quod legitimae ordinationes civiles sint bonae creaturae Dei et ordinationes divinae, quibus tuto christianus uti potest. Hic totus locus de discrimine 54
regni Christi et regni civilis literis nostrorum utiliter illustratus est, quod regnum Christi sit spirituale, hoc est, in corde notitiam Dei, timorem Dei et fidem, justitiam aeternam et vitam aeternam inchoans: interim foris sinat nos uti politicis ordinationibus legitimis quarumcunque gentium, inter quas vivimus, sicut sinit nos uti medicina, aut architectonica, aut cibo, potu, aere. Nec fert evangelium no- 55
vas leges de statu civili, sed praecipit, ut praesentibus legibus obtemperemus, sive ab Ethnicis, sive ab aliis conditae sint, et hac obedientia caritatem jubet exercere. Insaniebat enim Carolostadius, qui nobis imponebat leges judiciales Moisi. De his re- 56
bus ideo copiosius scripserunt nostri, quia monachi multas perniciosas opiniones sparserunt in ecclesiam: vocaverunt politiam evangelicam communionem rerum, dixerunt esse consilia, non tenere proprium, non ulcisci. Hae opiniones valde obscurant evangelium et regnum spirituale, et sunt periculosae rebuspublicis. Nam evangelium non dissipat 57
politiam aut oeconomiam, sed multo magis approbat, et non solum propter poenam, sed etiam propter conscientiam jubet illis parere tanquam divinae ordinationi.

Julianus Apostata, Celsus et plerique alii objece- 58
runt Christianis, quod evangelium dissiparet respublicas, quia prohiberet vindictam, et alia quaedam traderet parum apta civili societati. Et hae quaestiones mire exercuerant Origenem, Nazanzenum et alios, cum quidem facillime explicari possint, si sciamus, evangelium non

58. Nazianzenum *Vrr*. R. T. L.

ferre leges de statu civili, sed esse remissionem peccatorum, et inchoationem vitae aeternae in cordibus credentium; caeterum non solum externas politias approbare, sed nos etiam subjicere illis, sicut necessario subditi sumus legibus temporum, vicibus hiemis et aestatis tanquam divinis ordinationibus.
59 Evangelium prohibet vindictam privatam, idque hoc consilio Christus toties inculcat, ne Apostoli putarent se imperia debere istis eripere, qui alioqui tenebant, sicut Judaei de regno Messiae somniabant, sed ut scirent se de regno spirituali docere oportere, non mutare civilem statum. Itaque privata vindicta, non consilio, sed praecepto prohibetur, Mtth. V. [39.] et Rom. XII. [19.] Publica, quae fit ex officio Magistratus, non dissuadetur, sed praecipitur, et est opus Dei, juxta Paulum Rom. XIII. [2 sqq.] Jam publicae vindictae species sunt judicia, suppli-
60 cia, bella, militia. De his rebus quam male judicaverint multi scriptores, constat, quia in hoc errore fuerunt, evangelium externam quandam, novam et monasticam politiam esse, nec viderunt, evangelium cordibus afferre justitiam aeternam, foris autem probare statum civilem.

61 Vanissimum et hoc est, quod sit perfectio christiana, non tenere proprium. Nam perfectio christiana est sita non in contemptu civilium ordinationum, sed in motibus cordis, in magno timore Dei, in magna fide, sicut Abraham, David, Daniel, etiam in magnis opibus atque in imperiis non minus per-
62 fecti erant, quam ulli eremitae. Sed monachi illam externam hypocrisin offuderunt oculis hominum, ne videri posset, in quibus rebus sit vera perfectio. Quibus laudibus vexerunt communionem rerum, qua-
63 si evangelicam! At hae laudes plurimum habent periculi, praesertim cum longe dissentiant a scripturis. Scriptura enim non praecipit, ut res sint communes, sed lex Decalogi, cum inquit: [Exod. 20, 15.] Non furtum facies! dominia distinguit, et suum quem-

que tenere jubet. Plane furebat Vuiglefus, qui negabat licere sacerdotibus tenere proprium. Sunt infinitae dis- 64 putationes de contractibus, de quibus nunquam satisfieri bonis conscientiis potest, nisi sciant hanc regulam, quod christiano liceat uti civilibus ordinationibus ac legibus. Haec regula tuetur conscientias, cum docet eatenus licitos esse contractus coram Deo, quatenus eos magistratus seu leges approbant.

Hic totus locus rerum politicarum a nostris ita pate- 65 factus est, ut plurimi boni viri, qui versantur in republica et in negotiis, praedicaverint se magnopere adjutos esse, qui antea monachorum opinionibus vexati 'dubitant, utrum illa civilia officia et negotia evangelium "promitteret. Haec ideo recitavimus, ut etiam exteri intelligant, hoc doctrinae genere, quod nos sequimur, non labefactari, sed multo magis muniri auctoritatem magistratuum et dignitatem omnium ordinationum civilium, quarum rerum magnitudo fatuis illis opinionibus monasticis mirifice antea fuit obscurata, quae longe praeferebant '"hypocrisin paupertatis et humilitatis politiae et oeconomiae, cum hae mandatum Dei habeant, illa communio Platonica non habeat mandatum Dei.

'Articulum XVII. recipiunt adversarii sine exce- 66 ptione, in quo confitemur Christum in consummatione mundi apparitūrum esse, ac mortuos omnes resuscitaturum, et piis aeternam vitam et aeterna gaudia daturum, impios vero condemnaturum esse, ut cum diabolo sine fine crucientur.

'Articulum XVIII. recipiunt adversarii de libero 67 arbitrio; etsi quaedam addunt testimonia parum apta ad eam causam. Addunt et declamationem, quod non sit nimium tribuendum libero arbitrio cum Pelagianis, neque omnem ei libertatem adimendam esse cum Manichaeis. Praeclare sane, sed quid interest inter Pelagianos 68

65. dubitabant *Vrr.* R. T. L. "permitteret *Vrr.* R. T. L. '"politiae et oeconomiae ridiculam et vanissimam hypocrisin paupertatis et humilitatis, cum quidem politia et oeconomia habeant mandata Dei, illa Platonica comm. *Vrr.* 66. *add. inscr.:* De Christi reditu ad judicium. L. 67. *add. inscr.:* De libero arbitrio. L.

et adversarios nostros? cum utrique sentiant, homines sine Spiritu Sancto posse Deum diligere et praecepta Dei facere, quoad substantiam actuum, mereri gratiam ac justificationem operibus, quae ra-
69 tio per se efficit sine Spiritu Sancto. Quam multa absurda sequuntur ex his Pelagianis opinionibus, quae in scholis magna auctoritate docentur! Has Augustinus, sequens Paulum, magna contentione refutat. Cujus sententiam supra in articulo de justificatione
70 recitavimus. Neque vero adimimus humanae voluntati libertatem. Habet humana voluntas libertatem in operibus et rebus deligendis, quas ratio per se comprehendit. Potest aliquo modo efficere justitiam civilem, seu justitiam operum, potest loqui de Deo, exhibere Deo certum cultum externo opere, obedire magistratibus, parentibus in opere externo eligendo, potest continere manus a caede, ab adulterio, a furto. Cum reliqua sit in natura hominis ratio et judicium de rebus sensui subjectis, reliquus est etiam delectus earum rerum et libertas et facultas efficiendae justitiae civilis. Id enim vocat Scriptura justitiam carnis, quam natura carnalis, hoc est, ratio
71 per se efficit sine Spiritu Sancto. Quanquam tanta est vis concupiscentiae, ut malis affectibus saepius obtemperent homines, quam recto judicio. Et diabolus, qui est efficax in impiis, ut ait Paulus, non desinit incitare hanc imbecillem naturam ad varia delicta. Hae causae sunt, quare et civilis justitia rara sit inter homines, sicut videmus ne ipsos quidem philosophos eam consecutos esse, qui videntur
72 eam expetivisse. Illud autem falsum est, non peccare hominem, qui facit opera praeceptorum extra gratiam. Et addunt amplius, talia opera etiam de congruo mereri remissionem peccatorum ac justificationem. Num humana corda sine Spiritu Sancto sunt sine timore Dei, sine fiducia erga Deum, non credunt se exaudiri, sibi ignosci, se juvari et servari a Deo: igitur sunt impia; porro [Mtth. 7, 18.] arbor mala non pot-

72. talibus operibus necessario deberi remiss. *Vrr.*

est ferre bonos fructus, et [Ebr. 11, 6.] sine fide impossibile est Deo placere.

Igitur etiamsi concedimus libero arbitrio liberta- 73
tem et facultatem externa opera legis efficiendi, tamen illa spiritualia non tribuimus libero arbitrio, scilicet vere timere Deum, vere credere Deo, vere statuere ac sentire, quod Deus nos respiciat, exaudiat, ignoscat nobis etc. Haec sunt vera opera primae tabulae, quae non potest humanum cor efficere sine Spiritu Sancto, sicut ait Paulus: [2 Cor. 2, 14.] Animalis homo, hoc est, homo tantum naturalibus viribus utens, non percipit ea, quae Dei sunt. Et hoc judicari potest, si conside- 74
rent homines, quomodo corda de voluntate Dei sentiant, utrum vere statuant se respici et exaudiri a Deo. Hanc fidem difficile est et sanctis retinere, tantum abest, ut sit in impiis. Concipitur autem, ut supra diximus, cum corda perterrefacta evangelium audiunt et consolationem concipiunt.

Prodest igitur ista distributio, in qua tribuitur 75
libero arbitrio justitia civilis, et justitia spiritualis gubernationi Spiritus Sancti in renatis: ita enim retinetur paedagogia, quia omnes homines pariter debent scire, et quod Deus illam civilem justitiam requirat, et quod aliquo modo praestare eam possimus; et tamen ostenditur discrimen inter justitiam humanam et spiritualem, inter philosophicam et doctrinam Spiritus Sancti, et intelligi potest, ad quid opus sit Spiritu Sancto. Neque haec distributio a nobis in- 76
venta est, sed Scriptura clarissime tradit eam. Tractat eam et Augustinus, et est recens egregie tractata a Guielmo Parisiensi, sed sceleste obruta est ab istis, qui somniaverunt homines legi Dei obedire posse sine Spiritu Sancto, dari autem Spiritum Sanctum, ut accedat respectus meritorii.

Articulum XIX. recipiunt adversarii, in quo 77
confitemur, quod etsi unus ac solus Deus condiderit

75. *om.* L. 76. Guilielmo *Vrr.* R. T. L. 77. *add. inscr:* De causa peccati. L.

universam naturam, et conservet omnia, quae exsistunt, tamen causa peccati sit voluntas in diabolo et hominibus, avertens se a Deo, juxta dictum Christi de diabolo: [Jo. 8, 24.] Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur.

78 In articulo XX. diserte ponunt haec verba, quod rejiciant et improbent hoc, quod dicimus, quod non mereantur homines remissionem peccatorum bonis operibus. Hunc articulum clare praedicant se rejicere et improbare. Quid in re tam manifesta dicen-
79 dum est? Hic aperte ostendunt architecti Confutationis, quo spiritu agantur. Quid est enim certius in ecclesia, quam quod remissio peccatorum contingat gratis propter Christum, quod Christus sit propitiatio pro peccatis, non nostra opera, sicut Petrus [Act. 10, 43.] inquit: Huic omnes Prophetae perhibent testimonium, in nomine ipsius accipere remissionem peccatorum omnes, qui credunt in eum. Huic ecclesiae Prophetarum assentiamur potius, quam istis perditis scriptoribus Confutationis, qui tam impuden-
80 ter blasphemant Christum. Nam etiamsi qui fuerunt scriptores, qui senserunt, post remissionem peccatorum homines justos esse coram Deo, non fide, sed ipsis operibus, tamen hoc non senserunt, quod ipsa remissio peccatorum contingat propter opera no-
81 stra, non gratis propter Christum. Non ferenda est igitur blasphemia, tribuere honorem Christi nostris operibus. Nihil pudet jam istos theologos, si talem sententiam in ecclesia audent ferre, neque dubitamus, quin optimus Imperator ac plerique Principum hunc locum nullo modo fuerint in Confutatione re-
82 licturi, si essent admoniti. Infinita hoc loco testimonia ex Scriptura, ex patribus, citare possemus: verum et supra satis multa de hac re diximus, et nihil opus est pluribus testimoniis illi, qui scit, quare Christus nobis donatus sit, qui scit, Christum esse propitiationem pro peccatis nostris. Esaias [53, 6.] inquit: Posuit

78. *add. inscr:* De bonis operibus. L.

Dominus in eo iniquitates omnium nostrum. Adversarii contra docent, Deum ponere iniquitates nostras, non in Christo, sed in nostris operibus; neque hic dicere libet, qualia opera doceant. Videmus horri- 83
bile decretum contra nos compositum esse, quod magis terreret nos, si de ambiguis, aut levibus rebus contenderemus: nunc cum conscientiae nostrae intelligant, damnari ab adversariis manifestam veritatem, cujus propugnatio ecclesiae necessaria est, et amplificat gloriam Christi, facile terrores mundi contemnimus, et ingenti animo, si quid erit patiendum propter gloriam Christi, propter utilitatem ecclesiae, feremus. Quis non gaudeat mori in confessione horum 84
articulorum, quod remissionem peccatorum fide consequamur gratis propter Christum, quod operibus nostris non mereamur remissionem peccatorum? Nullam 85
habebunt satis firmam consolationem conscientiae piorum adversus terrores peccati et mortis, et adversus diabolum sollicitantem ad desperationem, si non sciant, se debere statuere, quod gratis propter Christum habeant remissionem peccatorum. Haec fides sustentat et vivificat corda in illo asperrimo certamine desperationis. Digna igitur causa est, propter quam nullum recusemus periculum. Tu ne cede malis, sed 86
contra audentior ito, quisquis assentiris Confessioni nostrae, cum adversarii terroribus, cruciatibus, suppliciis, conantur excutere tibi tantam consolationem, quae universae ecclesiae in hoc nostro articulo proposita est. Non deerunt quaerenti testimonia Scri- 87
pturae, quae confirmabunt animum. Nam Paulus tota voce, ut dicitur, clamitat, Rom. III. [24.] et IV. [16.] gratis remitti peccata propter Christum. Ideo, inquit, ex fide justificamur, et gratis, ut firma sit promissio; id est, si ex nostris operibus penderet promissio, non esset firma. Si propter nostra opera daretur remissio peccatorum, quando sciremus eam nos consecutos esse? quando reperiret opus

conscientia territa, quod statueret ad placandam iram
88 Dei sufficere? Sed supra de tota re diximus. Inde lector sumat testimonia. Nam hanc, non disputationem, sed querelam indignitas rei nobis expressit, quod hoc loco diserte posuerunt, se improbare hunc nostrum articulum, quod remissionem peccatorum consequamur, non propter opera nostra, sed fide et gra-
89 tis propter Christum. Adversarii etiam addunt testimonia suae condemnationi, et operae pretium est unum atque alterum recitare. Allegant ex Petro: [2 P. 1, 10.] Studete firmam facere vocationem vestram etc. Jam vides, lector, adversarios nostros non perdidisse operam in discenda dialectica, sed habere artificium ratiocinandi ex Scripturis prorsus quidquid libet. Facite firmam vocationem vestram per bona opera: igitur opera merentur remissionem peccatorum. Sane concinna erit argumentatio, si quis sic ratiocinetur de reo capitalis poenae, cui poena remissa est: Magistratus praecipit, ut in posterum abstineas ab alieno. Igitur per hoc meritus es condonationem
90 poenae, quod nunc ab alieno abstines. Sic argumentari, est ex non causa causam facere. Nam Petrus loquitur de operibus sequentibus remissionem peccatorum, et docet, quare sint facienda, scilicet ut sit firma vocatio, hoc est, ne vocatione sua excidant, si iterum peccent. Facite bona opera, ut perseveretis in vocatione, ne amittatis dona vocationis, quae prius contigerunt, non propter sequentia opera, sed jam retinentur fide, et fides non manet in his, qui amittunt Spiritum Sanctum, qui abjiciunt poenitentiam; sicut supra diximus, fidem exsistere in poenitentia. Addunt alia testimonia non melius cohaeren-
91 tia. Postremo dicunt, hanc opinionem ante mille annos Augustini tempore damnatam esse. Id quoque falsissimum est. Semper enim ecclesia Christi sensit remissionem peccatorum gratis contingere. Imo Pelagiani damnati sunt, qui gratiam propter opera nostra dari

90. alii R. T.

contendebant. Caeterum supra satis ostendimus, quod 92
sentiamus bona opera necessario sequi debere fidem. Non enim abolemus legem, inquit Paulus, [Rom. 3, 31.] sed stabilimus; quia cum fide accipimus Spiritum Sanctum, necessario sequitur legis impletio, qua subinde crescit dilectio, patientia, castitas et alii fructus Spiritus.

IX. De Invocatione Sanctorum.

Articulum XXI. simpliciter damnant, quod invo- 1
cationem sanctorum non requirimus. Nec ullo in loco prolixius rhetoricantur. Neque tamen aliud quidquam efficiunt, quam sanctos honorandos esse, item sanctos, qui vivunt, orare pro aliis: quasi vero propterea necessaria sit invocatio mortuorum sanctorum.
Allegant Cyprianum, quod vivum Cornelium rogave- 2
rit, ut discedens pro fratribus oret. Hoc exemplo probant mortuorum invocationem. Citant et Hieronymum contra Vigilantium: In hac arena, inquiunt, ante mille et centum annos vicit Hieronymus Vigilantium. Sic triumphant adversarii, quasi jam sit debellatum, nec vident isti asini, apud Hieronymum contra Vigilantium nullam exstare syllabam de invocatione. Loquitur de honoribus sanctorum, non de
invocatione. Neque reliqui veteres scriptores ante 3
Gregorium fecerunt mentionem invocationis. Certe haec invocatio cum his opinionibus, quas nunc docent adversarii de applicatione meritorum, non habet testimonia veterum scriptorum.

Confessio nostra probat honores sanctorum. Nam 4
hic triplex honos probandus est. Primus est gratiarum actio. Debemus enim Deo gratias agere, quod ostenderit exempla misericordiae, quod significaverit,

se velle salvare homines, quod dederit doctores aut
alia dona ecclesiae. Et haec dona, ut sunt maxima,
amplificanda sunt, et laudandi ipsi sancti, qui his
donis fideliter usi sunt, sicut Christus laudat fideles
5 negotiatores. Secundus cultus est confirmatio fidei
nostrae, cum videmus Petro condonari negationem,
erigimur et nos, ut magis credamus, [Rom. 5, 20.]
6 quod vere gratia exuberet supra peccatum. Tertius honos est imitatio, primum fidei, deinde caeterarum virtutum, quas imitari pro sua quisque vo-
7 catione debet. Hos veros honores non requirunt adversarii: tantum de invocatione, quae etiamsi nihil haberet periculi, tamen non est necessaria, rixantur.

8 Praeterea et hoc largimur, quod angeli orent
pro nobis. Exstat enim testimonium Zachariae, I.
[12.] ubi Angelus orat: Domine exercituum, usque
9 quo tu non misereberis Jerusalem etc. De sanctis etsi concedimus, quod, sicut vivi orent pro ecclesia universa in genere, ita in coelis orent pro ecclesia in genere, tametsi testimonium nullum de mortuis orantibus exstat in Scripturis, praeter illud somnium sumptum ex libro Machabaeorum posteriore.

10 Porro ut maxime pro ecclesia orent sancti, tamen non sequitur, quod sint invocandi. Quanquam Confessio nostra hoc tantum affirmat, quod Scriptura non doceat sanctorum invocationem, seu petere a sanctis auxilium. Cum autem neque praeceptum, neque promissio, neque exemplum ex Scripturis de invocandis sanctis afferri possit, sequitur conscientiam nihil posse certi de illa invocatione habere. Et cum oratio debeat ex fide fieri, quomodo scimus, quod Deus approbet illam invocationem? Unde scimus sine testimonio Scripturae, quod
11 sancti intelligant singulorum preces? Quidam plane tribuunt divinitatem sanctis, videlicet quod tacitas cogitationes mentium in nobis cernant. Disputant de matutina et vespertina cognitione, fortassis,

quia dubitant, utrum mane, an vesperi audiant. Haec comminiscuntur, non ut sanctos honore afficiant, sed ut quaestuosos cultus defendant. Nihil afferri potest 12
ab adversariis contra hanc rationem, quod cum invocatio non habeat testimonium ex verbo Dei, non possit affirmari, quod sancti intelligant invocationem nostram, aut, ut maxime intelligant, quod Deus eam approbet. Quare adversarii non debebant nos ad rem 13
incertam cogere, quia oratio sine fide non est oratio. Nam quod allegant ecclesiae exemplum, constat novum hunc in ecclesia morem esse, nam veteres orationes etsi mentionem sanctorum faciunt, non tamen invocant sanctos; quanquam etiam illa nova invocatio in ecclesia dissimilis est invocationi singulorum.

Deinde adversarii non solum invocationem in cultu 14
sanctorum requirunt, sed etiam applicant merita sanctorum pro aliis, et faciunt ex sanctis non solum deprecatores, sed etiam propitiatores. Id nullo modo ferendum est. Nam hic prorsus transfertur in sanctos proprius honor Christi. Faciunt enim eos mediatores et propitiatores, et quanquam distinguunt de mediatoribus intercessionis et mediatoribus redemptionis, tamen plane faciunt ex sanctis mediatores redemptionis. Atque etiam illud dicunt sine testimo- 15
nio Scripturae, quod sint mediatores intercessionis, quod, ut verecundissime dicatur, tamen obscurat officium Christi, et fiduciam misericordiae, debitam Christo, transfert in sanctos. Finguut enim homines, Christum duriorem esse, et sanctos placabiliores, et magis confidunt misericordia sanctorum, quam misericordia Christi, et fugientes Christum, quaerunt sanctos. Ita faciunt ex eis reipsa mediatores redemptionis.

Itaque ostendemus, quod vere faciant ex sanctis 16
non tantum deprecatores, sed propitiatores, hoc est, mediatores redemptionis. Nondum recitamus hic vulgi

16. recitavimus R. T.

abusus: de doctorum opinionibus adhuc loquimur;
17 reliqua etiam imperiti judicare possunt. In propi-
tiatore haec duo concurrunt: Primum oportet exstare
verbum Dei, ex quo certo sciamus, quod Deus velit
misereri et exaudire invocantes per hunc propitia-
torem. Talis exstat de Christo promissio: [Jo. 16,
24.] Quidquid petieritis Patrem in nomine meo, da-
bit vobis. De sanctis nulla exstat talis promissio,
quare conscientiae non possunt certo statuere, quod
per sanctorum invocationem exaudiamur; itaque in-
18 vocatio illa non fit ex fide. Deinde mandatum etiam
habemus, ut invocemus Christum juxta illud: [Mtth.
11, 28.] Venite ad me, qui laboratis etc. quod certe
nobis quoque dictum est. Et Esaias ait XI: [10.]
In die illa stabit radix "Jesse in signum populorum,
Ipsum gentes deprecabuntur. Et Psal. XLIII: Vul-
tum tuum deprecabuntur omnes divites plebis. Et
Psal. LXXI: [72, 11.] Et adorabunt eum omnes
Reges terrae. Et paulo post: Orabunt coram eo ju-
giter. Et Jo. V. [23.] inquit Christus: Ut omnes
honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Et
Paulus '''1 Thessal. II. [2 Th. 2, 16 sq.] orans in-
quit: Ipse autem Dominus noster Jesus Christus et
Deus et Pater noster exhortetur corda vestra et con-
firmet vos etc. At de sanctorum invocatione quod
possunt adversarii praeceptum, quod exemplum ex
19 Scripturis afferre? Alterum est in propitiatore, quod
merita ipsius proposita sunt, ut quae pro aliis satis-
facerent, quae aliis donentur imputatione divina, ut
per ea, tanquam propriis meritis justi reputentur, ut
si quis amicus pro amico solvit aes alienum, debi-
tor alieno merito tanquam proprio liberatur. Ita
Christi merita nobis donantur, ut justi reputemur fi-
ducia meritorum Christi, cum in eum credimus, tan-
quam propria merita haberemus.

20 Et ex utroque, nempe ex promissione et dona-
tione meritorum oritur fiducia misericordiae. Talis fidu-
cia promissionis divinae, item meritorum Christi debet

18. IX. *Vrr.* "Jessae R T. '''2 L.

afferri ad orandum. Vere enim statuere debemus, et quod propter Christum exaudiamur, et quod ipsius meritis habeamus placatum Patrem. Hic adversarii 21
primum jubent invocare sanctos, cum neque promissionem Dei, neque mandatum, neque exemplum Scripturae habeant. Et tamen faciunt, ut major fiducia misericordiae sanctorum concipiatur, quam Christi, cum Christus ad se venire jusserit, non ad sanctos. Secundo, applicant merita sanctorum aliis, sicut me- 22
rita Christi, jubent confidere meritis sanctorum, quasi reputemur justi propter merita sanctorum, sicut justi reputamur meritis Christi. Nihil hic fingimus. In indulgentiis dicunt se applicare merita sanctorum. Et 23
Gabriel, interpres Canonis Missae, confidenter pronuntiat nos, ordine instituto a Deo, debere ad auxilia sanctorum confugere, ut salvemur eorum meritis et votis. Haec sunt verba Gabrielis; et tamen passim in libris et concionibus adversariorum leguntur absurdiora. Quid est facere propitiatores, si hoc non est? Prorsus aequantur Christo, si confidere debemus, quod meritis eorum salvemur. Ubi autem institutus est 24
ille ordo a Deo, quem dicit iste, quod debeamus ad auxilia sanctorum confugere? proferat exemplum ex Scripturis, aut praeceptum. Fortassis ex aulis Regum sumunt hunc ordinem, ubi amicis intercessoribus utendum est. At si Rex constituerit certum intercessorem, non volet ad se causas per alios deferri: ita cum Christus sit constitutus Intercessor et Pontifex, cur quaerimus alios? Passim usurpatur haec forma 25
absolutionis: Passio Domini nostri Jesu Christi, merita beatissimae virginis Mariae et omnium sanctorum sint tibi in remissionem peccatorum! Hic pronuntiatur absolutio, quod non solum meritis Christi, sed meritis aliorum sanctorum reconciliemur et justi reputemur. Quidam e nobis viderunt morientem docto- 26
rem theologiae, ad quem consolandum adhibitus erat

monachus quispiam theologus. Is morienti nihil inculcabat, nisi hanc precationem: Mater gratiae, nos
27 ab hoste protege, in hora mortis suscipe. Ut largiamur, quod beata Maria oret pro ecclesia, num ipsa suscipit animas in morte, num vincit mortem, num vivificat? Quid agit Christus, si haec facit beata Maria? quae etsi est dignissima amplissimis honoribus, tamen non vult se aequari Christo, sed po-
28 tius exempla sua nos intueri et amplecti vult. At res loquitur ipsa, quod publica persuasione beata Virgo prorsus in locum Christi successerit. Hanc invocaverunt homines, hujus misericordia confisi sunt, per hanc voluerunt placare Christum, quasi is non esset Propitiator, sed tantum horrendus Judex et
29 Ultor. Nos autem sentimus, quod non sit confidendum, quod merita sanctorum nobis applicentur, quod propter illa Deus nobis reconcilietur, aut reputet nos justos, aut salvet nos. Tantum enim Christi meritis consequimur remissionem peccatorum, cum in eum credimus. De aliis sanctis dictum est: [1 Cor. 3, 8.] Unusquisque recipiet mercedem secundum suum laborem; id est, ipsi inter se donare sua merita alii aliis non possunt, sicut monachi vendunt suorum or-
30 dinum merita. Et Hilarius ait de fatuis virginibus: Et quia prodire obviam fatuae exstinctis lampadibus non possunt, deprecantur eas, quae prudentes erant, ut oleum mutuent, quibus responderunt, non posse se dare, quia non sit forte, quod omnibus satis sit, alienis scilicet operibus ac meritis neminem adjuvandum, quia unicuique lampadi suae emere oleum ne-
31 cesse sit. Cum igitur adversarii doceant fiduciam collocare in invocationem sanctorum, cum neque verbum Dei, neque exemplum Scripturae habeant, cum applicent merita sanctorum pro aliis non secus ac merita Christi, et proprium Christi honorem in sanctos transferant: neque opiniones eorum de cultu sanctorum, neque consuetudinem invocationis

recipere possumus. Scimus enim, fiduciam in Christi intercessionem collocandam esse, quia haec sola habet promissionem Dei. Scimus, solius Christi merita propitiationem pro nobis esse. Propter Christi merita reputamur justi, cum credimus in eum, sicut textus ait: [Rom. 9, 33.] Omnes, qui confidunt in eum, non confundentur. Nec est confidendum, quod justi reputemur meritis beatae Virginis, aut aliorum sanctorum.

Haeret et hic error apud doctos, quod singulis 32
sanctis certae procurationes commissae sint, ut Anna divitias largiatur, Sebastianus arceat pestilentiam, Valentinus medeatur morbo comitiali, Georgius tueatur equites. Hae persuasiones plane sunt ortae ex ethnicis exemplis. Sic enim apud Romanos putabatur Juno ditare, Febris arcere febrim, Castor et Pollux defendere equites etc. Et fingamus moderatis- 33
sime tradi invocationem sanctorum, tamen cum exemplum sit periculosissimum, quorsum opus est eam defendere, cum nullum habeat mandatum aut testimonium ex verbo Dei? Imo nec veterum scriptorum testimonium habet. Primum quia, ut supra dixi, cum 34
alii mediatores praeter Christum quaerantur, collocatur fiducia in alios, obruitur tota notitia Christi, idque res ostendit. Videtur initio mentio sanctorum, qualis est in veteribus orationibus, tolerabili consilio recepta esse. Postea secuta est invocatio, invocationem prodigiosi et plus quam ethnici abusus secuti sunt. Ab invocatione ad imagines ventum est, hae quoque colebantur, et putabatur eis inesse quaedam vis, sicut Magi vim inesse fingunt imaginibus signorum coelestium certo tempore sculptis. Vidimus in quodam monasterio simulacrum beatae Virginis, quod quasi αὐτόματον arte movebatur, ut videretur aut aversari petentes, aut annuere. Et 35
tamen omnium statuarum atque picturarum portenta superant fabulosae historiae de sanctis, quae magna au-

31. justificamur fiducia meritorum B. Virg. *Vrr.* 34. apte *Vrr.*

ctoritate publice tradebantur. Barbara petit inter tormenta praemium, ne quis invocans ipsam moriatur sine Eucharistia. Alius totum Psalterium, stans pede in uno, quotidie recitavit. Christophorum pinxit aliquis vir prudens, ut significaret per allegoriam, magnum oportere robur animi esse in his, qui ferrent Christum, hoc est, qui docerent evangelium, aut confiterentur, quia necesse sit subire maxima pericula: deinde stolidi monachi apud populum docuerunt invocare Christophorum, quasi talis Poly-
36 phemus aliquando exstitisset. Cumque sancti maximas res gesserint, vel reipublicae utiles, vel continentes privata exempla, quarum commemoratio tum ad fidem confirmandam, tum ad imitationem in rebus gerendis multum conduceret, has nemo ex veris historiis conquisivit. At vero prodest audire, quo modo sancti viri administraverint respublicas, quos casus, quae pericula subierint, quomodo sancti viri Regibus auxilio fuerint in magnis periculis, quomodo docuerint evangelium, quas habuerint cum haereticis dimicationes; prosunt et exempla misericordiae, ut cum videmus, Petro condonatam esse negationem, cum videmus Cypriano condonatum esse, quod Magus fuisset, cum videmus Augustinum in morbo expertum vim fidei, constanter affirmare, quod vere Deus exaudiat preces credentium. Hujusmodi exempla, quae vel fidem vel timorem, vel administrationem reipublicae continent, proderat recitari.
37 Sed histriones quidam, nulla neque fidei neque rerumpublicarum regendarum scientia praediti, confinxerunt fabulas imitatione poematum, in quibus tantum insunt superstitiosa exempla de certis precibus, certis jejuniis, et addita sunt quaedam ad quaestum facientia. Cujusmodi sunt miracula de rosariis et similibus ceremoniis conficta. Neque opus est hic recitare exempla. Exstant enim legendae, ut vocant, et specula exemplorum, et rosaria, in quibus pleraque sunt non dissimilia

veris narrationibus Luciani. His prodigiosis et im- 38
piis fabulis applaudunt Episcopi, theologi, monachi,
quia faciunt πρὸς τὰ ἄλφιτα: nos non ferunt, qui ut
Christi honos et officium magis conspici possit, non
requirimus invocationem sanctorum, et abusus in
cultu sanctorum taxamus. Cumque omnes boni viri 39
ubique desiderent in his abusibus corrigendis vel
Episcoporum auctoritatem, vel diligentiam concionan-
tium, tamen adversarii nostri in Confutatione omni-
no dissimulant etiam manifesta vitia, quasi recepta
Confutatione velint nos cogere, ut etiam notissimos
abusus approbemus. Ita insidiose scripta est Confu- 40
tatio non tantum in hoc loco, sed fere ubique. Nul-
lus est locus, in quo a dogmatibus suis discernant
manifestos abusus: et tamen apud ipsos, si qui sunt
saniores, fatentur, multas falsas persuasiones haerere
in doctrina scholasticorum et canonistarum, multos
praeterea abusus in tanta inscitia et negligentia Pa-
storum irrepsisse in ecclesiam. Neque enim primus 41
fuit Lutherus, qui de publicis abusibus quereretur.
Multi docti et praestantes viri longe ante haec tem-
pora deploraverunt abusus missae, fiduciam observa-
tionum monasticarum, quaestuosos cultus sanctorum,
confusionem doctrinae de poenitentia, quam vel ma-
xime oportebat perspicuam et explicatam exstare in
ecclesia. Ipsi audivimus excellentes theologos de-
siderare modum in scholastica doctrina, quae multo
plus habet rixarum philosophicarum, quam pietatis.
Et tamen in his veteres fere propiores sunt Scriptu-
rae, quam recentiores. Ita magis magisque degene-
ravit istorum theologia. Nec alia causa fuit multis
bonis viris, qui initio amare Lutherum coeperunt,
quam quod videbant, eum explicare animos homi-
num ex illis labyrinthis confusissimarum et infinitarum
disputationum, quae sunt apud scholasticos theolo-
gos et canonistas, et res utiles ad pietatem docere.

38. sed M.

42 Quare non fecerunt candide adversarii, quod cum vellent nos assentiri Confutationi, dissimulaverunt abusus. Ac si vellent ecclesiae consultum, maxime isto in loco, in hac occasione, debebant hortari optimum Imperatorem, ut de corrigendis abusibus consilium caperet, quem quidem non obscure animadvertimus cupidissimum esse bene constituendae et sanandae ecclesiae. Sed adversarii non hoc agunt, ut honestissimam et sanctissimam voluntatem Imperatoris adjuvent, sed ut nos quoquo modo opprimant.
43 De statu ecclesiae multa signa ostendunt, eos parum sollicitos esse. Non dant operam, ut exstet apud populum certa quaedam summa dogmatum ecclesiasticorum. Manifestos abusus nova et inusitata crudelitate defendunt. Nullos patiuntur in ecclesiis idoneos doctores. Haec quo spectent, boni viri facile judicare possunt. Sed hac via neque suo regno, neque ecclesiae bene consulunt. Nam interfectis bonis doctoribus, oppressa sana doctrina, postea exsistent fanatici spiritus, quos non poterunt reprimere adversarii, qui et ecclesiam impiis dogmatibus perturbabunt, et totam ecclesiasticam politiam ever-
44 tent, quam nos maxime cupimus conservare. Quare te, optime Imperator Carole, propter gloriam Christi, quam nihil dubitamus te cupere ornare atque augere, oramus, ne violentis consiliis adversariorum nostrorum assentiaris, sed ut quaeras alias honestas vias concordiae ita constituendae, ne piae conscientiae graventur, neve saevitia aliqua in homines innocentes, sicut hactenus fieri vidimus, exerceatur,
45 neve sana doctrina in ecclesia opprimatur. Hoc officium Deo maxime omnium debes, sanam doctrinam conservare et propagare ad posteros, et defendere recta docentes. Id enim postulat Deus, cum Reges ornat nomine suo, et Deos appellat, inquiens: [Ps. 82, 6.] Ego dixi, Dii estis! ut res divinas, hoc est, evangelium Christi in terris conservari et propagari curent, et tanquam vicarii Dei vitam et salutem innocentium defendant.

X. De utraque specie Coenae Domini.

Non potest dubitari, quin pium sit et consentaneum institutioni Christi et verbis Pauli, uti utraque parte in Coena Domini. Christus enim instituit utramque partem, et instituit, non pro parte ecclesiae, sed pro tota ecclesia. Nam non Presbyteri solum, sed tota ecclesia auctoritate Christi, non auctoritate humana, utitur sacramento; idque fateri adversarios existimamus. Jam si Christus instituit pro 2
tota ecclesia, cur altera species adimitur parti ecclesiae? Cur prohibetur usus alterius speciei? Cur mutatur ordinatio Christi? praesertim cum ipse vocet eam testamentum suum. Quod si hominis testamentum rescindere non licet, multo minus Christi testamentum rescindere licebit. Et Paulus inquit, 3
se a Domino accepisse, quod tradidit. Tradiderat autem usum utriusque speciei, sicut clare ostendit textus 1 Corinth. XI: [23. 28.] Hoc facite, inquit, primum de corpore, postea eadem verba de poculo repetit. Et deinde: Probet seipsum homo, et sic de pane comedat, et ex poculo bibat. Haec sunt verba disponentis. Et quidem praefatur, ut qui sunt usuri Coena Domini, simul utantur. Quare constat, 4
pro tota ecclesia sacramentum institutum esse. Et manet mos adhuc in ecclesiis Graecis, et fuit quondam etiam in Latinis ecclesiis, sicut Cyprianus et Hieronymus testantur. Sic enim inquit Hieronymus in Sophoniam: Sacerdotes, qui Eucharistiae serviunt, et sanguinem Domini populis ejus dividunt etc. Idem testatur Synodus Toletana. Nec difficile fuerit, magnum acervum testimoniorum congerere. Hic nihil 5
exaggeramus, tantum relinquimus prudenti lectori expendendum, quid sentiendum sit de divina ordinatione.

Adversarii in Confutatione non hoc agunt, ut excu- 6
sent ecclesiam, cui adempta est altera pars sacramenti.

Id decuit bonos et religiosos viros. Erat quaerenda
firma ratio excusandae ecclesiae et docendarum con-
scientiarum, quibus non potest contingere nisi pars
sacramenti. Nunc ipsi defendunt, recte prohiberi
alteram partem, et vetant concedere usum utriusque
7 partis. Primum fingunt initio ecclesiae alicubi mo-
rem fuisse, ut una pars tantum porrigeretur. Ne-
que tamen exemplum hujus rei vetus ullum afferre
possunt. Sed allegant locos, in quibus fit mentio
panis, ut apud Lucam, [24, 35.] ubi scriptum est,
quod discipuli agnoverint Christum in fractione pa-
nis. Citant et alios locos de fractione panis. Quan-
quam autem non valde repugnamus, quo minus ali-
qui de sacramento accipiantur, tamen hoc non con-
sequitur, unam partem tantum datam esse, quia par-
tis appellatione reliquum significatur communi con-
8 suetudine sermonis. Addunt de laica communione.
Quae non erat usus alterius tantum speciei, sed
utriusque; et si quando sacerdotes laica commu-
nione uti jubentur, significatur, quod a ministerio
consecrationis remoti fuerint. Neque hoc ignorant
adversarii, sed abutuntur inscitia imperitorum, qui
cum audiunt laicam communionem, statim somniant
morem nostri temporis, quo datur laicis tantum pars
9 sacramenti. Ac videte impudentiam! Gabriel inter
caeteras causas recitat, cur non detur utraque pars,
quia fuerit discrimen inter laicos et Presbyteros fa-
ciendum. Et credibile est hanc praecipuam causam
esse, cur defendatur prohibitio unius partis, ut di-
gnitas Ordinis religione quadam fiat commendatior.
Hoc est consilium humanum, ut nihil dicamus inci-
10 vilius, quod quo spectet, facile judicari potest. Et in
Confutatione allegant de filiis Heli, quod amisso
summo sacerdotio, petituri sint unam partem sacerdo-
talem, I Regum II. [36.] Hic dicunt usum unius speciei
significatum esse. Et addunt: Sic ergo et nostri laici
una parte sacerdotali, una specie contenti esse debent.

7. agnoverunt R. 10. perdituri R. T.

Plane ludunt adversarii, cum ad sacramentum transferunt historiam de posteris Heli. Ibi describitur poena Heli. Num hoc quoque dicent, laicos propter poenam removeri ab altera parte? Sacramentum institutum est ad consolandas et erigendas territas mentes, cum credunt carnem Christi, datam pro vita mundi, cibum esse, cum credunt se conjunctos Christo vivificari: verum adversarii argumentantur, laicos removeri ab altera parte poenae
causa. Debent, inquiunt, esse contenti. Satis pro 11
imperio. Cur autem debent? Non est quaerenda ratio, sed lex esto, quidquid dicunt theologi. Haec est ἑωλοκρασία Ecciana. Agnoscimus enim istas Thrasonicas voces, quas si exagitare vellemus, non defutura nobis esset oratio. Videtis enim, quanta sit impudentia. Imperat tanquam aliquis tyrannus in tragoediis: Quod nolunt, velint, debent esse contenti.
Num hae rationes, quas citat, excusabunt hos in ju- 12
dicio Dei, qui prohibent partem sacramenti, qui saeviunt in homines bonos, utentes integro sacramento?
Si hac ratione prohibent, ut sit Ordinis discrimen, 13
haec ipsa ratio movere debeat, ne assentiamur adversariis, vel si alioqui morem cum ipsis servaturi eramus. Alia sunt discrimina Ordinis sacerdotum et populi, sed non est obscurum, quid habeant consilii, cur hoc discrimen tantopere defendant. Nos ne de vera dignitate Ordinis detrahere videamur, de hoc callido consilio plura non dicemus.

Allegant et periculum effusionis et similia quae- 14
dam, quae non habent tantam vim, ut ordinationem
Christi mutent. Et fingamus sane liberum esse, uti 15
una parte aut ambabus: quomodo poterit prohibitio defendi? Quanquam ecclesia non sumit sibi hanc libertatem, ut ex ordinationibus Christi faciat res indifferen-
tes. Nos quidem ecclesiam excusamus, quae hanc injuri- 16
am pertulit, cum utraque pars ei contingere non posset,

11. nolint *Vrr*. R. T. L.

sed auctores, qui defendunt, recte prohiberi usum integri sacramenti, quique nunc non solum prohibent, sed etiam utentes integro sacramento excommunicant et vi persequuntur, non excusamus. Ipsi viderint, quomodo Deo rationem suorum consiliorum
17 reddituri sint. Neque statim judicandum est, ecclesiam constituere aut probare, quidquid Pontifices constituunt, praesertim cum Scriptura de Episcopis et Pastoribus vaticinetur in hanc sententiam, ut Ezechiel [7, 26.] ait: Peribit lex a sacerdote.

XI. De Conjugio Sacerdotum.

1 In tanta infamia inquinati caelibatus audent adversarii non solum defendere legem Pontificiam impio et falso praetextu nominis divini, sed etiam hortari Caesarem ac Principes, ne tolerent conjugia sacerdotum ad ignominiam et infamiam Romani Im-
2 perii; sic enim loquuntur. Quae major impudentia unquam ulla in historia lecta est, quam haec est adversariorum? Nam argumenta, quibus utuntur, postea recensebimus. Nunc hoc expendat prudens lector, quid frontis habeant isti nihili homines, qui dicunt, conjugia parere infamiam et ignominiam Imperio, quasi vero ecclesiam valde ornet ista publica infamia flagitiosarum ac prodigiosarum libidinum, quae flagrant apud istos s. patres, qui Curios simulant, et bacchanalia vivunt. Ac pleraque ne verecunde quidem nominari queunt, quae isti summa
3 licentia faciunt. Et has suas libidines castissima dextra tua, Carole Caesar, — quem etiam vetera quaedam vaticinia appellant Regem pudica facie, de te enim dictum apparet: Pudicus facie regnabit ubique, — propugnari postulant: 'postulant, ut contra jus divinum, contra jus gentium, contra canones Conciliorum dissipes matrimonia, ut in homines innocentes "tantum propter con-

3. *om.* T. "*om.* Vrr.

jugium atrocia supplicia constituas, ut sacerdotes trucides, quibus religiose parcunt etiam barbari, ut in exsilium agas extorres mulieres, orbos pueros. Tales leges tibi ferunt, optime et castissime Imperator, quas nulla barbaria, quamlibet immanis ac fera, posset audire. Sed quia nulla cadit in hos tuos mores 4
vel turpitudo, vel saevitia, speramus te et in hac causa clementer nobiscum acturum esse, praesertim ubi cognoveris, nos gravissimas habere causas nostrae sententiae, sumptas ex verbo Dei, cui adversarii nugacissimas et vanissimas persuasiones opponunt. Et 5
tamen non tuentur serio caelibatum. Neque enim ignorant, quam pauci praestent castitatem, sed praetexunt speciem religionis regno suo, cui prodesse caelibatum putant, ut intelligamus Petrum [2 P. 2, 23.] recte monuisse, futurum ut Pseudoprophetae fictis verbis decipiant homines. Nihil enim vere, simpliciter et candide in hac tota causa dicunt, scribunt, aut agunt adversarii, sed reipsa dimicant de dominatione, quam falso putant periclitari, et hanc impio praetextu pietatis munire conantur.

Nos hanc legem de caelibatu, quam defendunt 6
adversarii, ideo non possumus approbare, quia cum jure divino et naturali pugnat; et ab ipsis canonibus Conciliorum dissentit, et constat, superstitiosam et periculosam esse. Parit enim infinita scandala, peccata et corruptelam publicorum morum. Aliae controversiae nostrae aliquam disputationem doctorum disiderant: in hac ita manifesta res est in utraque parte, ut nullam requirat disputationem. Tantum requirit judicem virum bonum et timentem Dei. Et cum defendatur a nobis manifesta veritas, tamen adversarii calumnias quasdam architectati sunt ad cavillanda argumenta nostra.

Primum. Genesis [1,28.] docet, homines conditos esse, 7
ut sint foecundi, et sexus recta ratione sexum appetat. Loquimur enim non de concupiscentia, quae peccatum est,

sed de illo appetitu, qui in integra natura futurus
erat, quem vocant στοργὴν φυσικήν. Et haec στοργή
est vere ordinatio divina sexus ad sexum. Cum au-
tem haec ordinatio Dei sine singulari opere Dei
tolli non possit, sequitur jus contrahendi matrimo-
8 nii non posse tolli statutis aut votis. Haec cavil-
lantur adversarii, dicunt initio fuisse mandatum, ut
repleretur terra, nunc, repleta terra, non esse man-
datum conjugium. Videte, quam prudenter judicent.
Natura hominum formatur illo verbo Dei, ut sit foe-
cunda, non solum initio creationis, sed tantisper,
dum haec corporum natura exsistet; sicut hoc verbo
terra fit foecunda, germinet terra herbam virentem.
Propter hanc ordinationem, non solum initio coepit
terra producere gramina, sed quotannis vestiuntur
agri, donec exsistet haec natura. Sicut igitur legi-
bus humanis non potest natura terrae mutari: ita
neque votis neque lege humana potest natura homi-
nis mutari, sine speciali opere Dei.
9 Secundo. Et quia haec creatio, seu ordinatio di-
vina in homine, est jus naturale, ideo sapienter et
recte dixerunt jurisconsulti, conjunctionem maris et
feminae esse juris naturalis. Cum autem jus na-
turale sit immutabile, necesse est semper manere
jus contrahendi conjugii. Nam ubi natura non mu-
tatur, necesse est et illam ordinationem manere,
quam Deus indidit naturae, nec potest legibus hu-
10 manis tolli. Ridiculum igitur est, quod adver-
sarii nugantur, initio fuisse mandatum conju-
gium, nunc non esse. Hoc perinde est, ac si di-
cerent: Olim nascentes homines secum attulerunt se-
xum, nunc non afferunt. Olim secum attulerunt jus na-
turale nascentes, nunc non afferunt. Nullus Faber fabri-
lius cogitare quidquam posset, quam hae ineptiae
11 excogitatae sunt ad eludendum jus naturae. Ma-
neat igitur hoc in causa, quod et Scriptura do-
cet, et jurisconsultus sapienter dixit: conjunctio-
12 nem maris et feminae esse juris naturalis. Porro

8. exsistit R. T.

jus naturale vere est jus divinum, quia est ordinatio
divinitus impressa naturae. Quia autem hoc jus mu-
tari non potest sine singulari opere Dei, necesse est
manere jus contrahendi conjugii, quia ille naturalis
appetitus est ordinatio Dei in natura sexus ad sexum,
et propterea jus est; alioqui quare uterque sexus con-
deretur? Et loquimur, ut supra dictum est, non de 13
concupiscentia, quae peccatum est, sed de illo appe-
titu, quem vocant *στοργὴν φυσικήν*, quem concupiscen-
tia non sustulit ex natura, sed accendit, ut nunc re-
medio magis opus habeat, et conjugium non solum
procreationis causa necessarium sit, sed etiam reme-
dii causa. Haec sunt perspicua et adeo firma, ut
nullo modo labefactari queant.

Tertio. Paulus ait: [1 Cor. 7, 2.] Propter for- 14
nicationem unusquisque habeat uxorem suam. Hoc
jam expressum mandatum est, ad omnes pertinens,
qui non sunt idonei ad caelibatum. Adversarii jubent 15
sibi ostendi praeceptum, quod praecipit sacerdotibus
uxores ducere; quasi sacerdotes non sint homines.
Nos quae de natura hominum in genere disputamus,
profecto etiam ad sacerdotes pertinere judicamus.
An non praecipit hic Paulus, ut ducant uxorem isti, 16
qui non habent donum continentiae? Interpretatur
enim se ipse paulo post, cum ait: [9.] Melius est nu-
bere, quam uri. Et Christus clare dixit: [Mtth. 19,
11.] Non omnes capiunt hoc verbum, sed quibus da-
tum est; quia nunc post peccatum concurrunt haec
duo, naturalis appetitus et concupiscentia, quae in-
flammat naturalem appetitum, ut jam magis opus
sit conjugio, quam in natura integra. Ideo Paulus
de conjugio tanquam de remedio loquitur, et propter
illa incendia jubet nubere. Neque hanc vocem:
melius est nubere, quam uri; ulla humana auctoritas,
ulla lex, ulla vota tollere possunt, quia haec
non tollunt naturam aut concupiscentiam. Retinent 17
igitur jus ducendi omnes, qui uruntur. Et
tenentur hoc mandato Pauli: propter fornica-

16. inflammant R.

tionem unusquisque habeat uxorem suam; omnes, qui
non vere continent, de qua re judicium ad consci-
18 entiam cujusque pertinet. Nam quod hic jubent pe-
tere a Deo continentiam, jubent corpus laboribus et
inedia conficere, cur sibi quoque non canunt haec
magnifica praecepta? Sed ut supra diximus, tantum
19 ludunt adversarii, nil agunt serio. Si continentia
esset omnibus possibilis, non requireret peculiare do-
num. At Christus ostendit eam peculiari dono opus
habere, quare non contingit omnibus. Reliquos vult
Deus uti communi lege naturae, quam instituit. Non
enim vult Deus contemni suas ordinationes, suas
creaturas. Ita vult illos castos esse, ut remedio di-
vinitus proposito utantur: sicut ita vult vitam no-
20 stram alere, si cibo, si potu utamur. Et Gerson
testatur, multos fuisse bonos viros, qui conati do-
mare corpus, tamen parum profecerunt. Ideo recte
ait Ambrosius: Sola virginitas est, quae suaderi pot-
est, imperari non potest; res magis voti, quam prae-
21 cepti est. Si quis hic objecerit, Christum laudare
hos, qui se castrant propter regnum coelorum, is
hoc quoque consideret, quod tales laudat, qui donum
continentiae habent, ideo enim addidit: Qui potest
22 capere, capiat. Non enim placet Christo immunda
continentia. Laudamus et nos veram continentiam:
sed nunc de lege disputamus, et de his, qui non ha-
bent donum continentiae. Res debebat relinqui li-
bera, non debebant injici laquei imbecillibus per hanc
legem.

23 Quarto. Dissentit lex Pontificia et a canonibus
Conciliorum. Nam veteres canones non prohibent
conjugium, nec contracta conjugia dissolvunt, et si hos,
qui in ministerio contraxerunt, removent ab administra-
tione, haec missio istis temporibus beneficii loco erat:
sed novi canones, qui non sunt in Synodis conditi, sed
privato consilio Pontificum facti, et prohibent con-
trahere matrimonia, et contracta dissolvunt; idque

palam est, fieri contra mandatum Christi: [Mtth. 19, 6.] Quos Deus conjunxit, homo non separet. Adver- 24
sarii vociferantur in Confutatione, caelibatum praeceptum esse a Conciliis. Nos non accusamus decreta Conciliorum, nam haec certa conditione permittunt conjugium, sed accusamus leges, quas post veteres Synodos Romani Pontifices contra auctoritatem Synodorum condiderunt. Adeo Pontifices contemnunt auctoritatem Synodorum, quam aliis volunt videri sacrosanctam. Propria igitur est haec lex de perpetuo 25
caelibatu hujus novae Pontificiae dominationis. Neque id abs re. Daniel enim tribuit hanc notam regno Antichristi, videlicet contemptum mulierum.

Quinto. Etsi adversarii non defendunt legem 26
superstitionis causa, cum videant non solere observari, tamen superstitiosas opiniones serunt, dum praetexunt religionem. Caelibatum ideo praedicant se requirere, quod sit munditiës, quasi conjugium sit immunditiës ac peccatum, aut quasi caelibatus magis mereatur "justificationem, quam conjugium. Et huc 27
allegant ceremonias legis Mosaïcae, quod, cum in lege tempore ministerii sacerdotes separati fuerint ab uxoribus, in Novo Testamento sacerdos, cum semper orare debeat, semper debeat continere. Haec inepta similitudo allegatur tanquam demonstratio, quae cogat sacerdotes ad perpetuum caelibatum, cum quidem in ipsa similitudine conjugium concedatur, tantum ministerii tempore consuetudo interdicitur. Et aliud est orare, aliud ministrare. Orabant sancti tunc quoque, cum non exercebant publicum ministerium, nec consuetudo cum conjuge prohibebat, ne orarent. Sed respondebimus ordine ad haec 28
figmenta. Primum hoc fateri necesse est adversarios, quod conjugium sit mundum in credentibus, quia est sanctificatum verbo Dei, hoc est, est res licita et approbata verbo Dei, sicut copiose testatur

26. *om.* "remissionem peccatorum et reconciliationem, conjugium vero non mereatur remissionem peccatorum etc. Et huc *Vrr.*

29 Scriptura. Christus enim vocat conjugium conjunctionem divinam, cum ait: [Mtth. 19, 6.] Quos Deus
30 conjunxit. Et Paulus de conjugio, de cibis et similibus rebus inquit: [1 Tim. 4, 5.] Sanctificantur per verbum et orationem; hoc est, per verbum, quo conscientia fit certa, quod Deus approbet, et per orationem, hoc est, per fidem, quae cum gratiarum
31 actione tanquam dono Dei utitur. Item 1 Corinth. VII: [14.] Sanctificatur vir infidelis per uxorem fidelem etc. id est, usus conjugalis licitus et sanctus est, propter fidem in Christum, sicut licitum est uti
32 cibo etc. Item 1 Timoth. II: [15.] Salvatur mulier per filiorum generationem etc. Si talem locum adversarii de caelibatu proferre possent, tum vero miros triumphos agerent. Paulus dicit, salvari mulierem per filiorum generationem. Quid potuit dici contra hypocrisin caelibatus honorificentius, quam mulierem salvari ipsis conjugalibus operibus, usu conjugali, pariendo et reliquis oeconomicis officiis? Quid autem sentit Paulus? Lector observet addi fidem, nec laudari officia oeconomica sine fide: Si manserint, inquit, in fide. Loquitur enim de toto genere matrum. Requirit igitur praecipue fidem, qua mulier accipit remissionem peccatorum et justificationem. Deinde addit certum opus vocationis, sicut in singulis hominibus fidem sequi debet bonum opus certae vocationis. Id opus placet Deo propter fidem. Ita mulieris officia placent Deo propter fidem et salvatur mulier fidelis, quae in talibus officiis vo-
33 cationis suae pie servit. Haec testimonia docent, conjugium rem licitam esse. Si igitur mundities significat id, quod coram Deo licitum et approbatum est, conjugia sunt munda, quia sunt approbata verbo
34 Dei. Et Paulus ait de rebus licitis: [Tit. 1, 15.] Omnia munda mundis; hoc est, his, qui credunt Christo, et fide justi sunt. Itaque ut virginitas in impiis est immunda, ita conjugium in piis est mundum propter verbum Dei et fidem.

Deinde. Si mundities proprie opponitur concupi- 35
scentiae, significat munditiem cordis, hoc est, mortificatam concupiscentiam, quia lex non prohibet conjugium, sed concupiscentiam, adulterium, scortationem. Quare caelibatus non est mundities. Potest enim esse major mundities cordis in conjuge, velut in Abraham, aut Jacob, quam in plerisque etiam vere continentibus.

Postremo. Si ita intelligunt caelibatum mundi- 36
tiem esse, quod mereatur justificationem magis, quam conjugium, maxime reclamamus. Justificamur enim neque propter virginitatem, neque propter conjugium, sed gratis propter Christum, cum credimus, nos pro-
pter eum habere Deum propitium. Hic exclamabunt 37
fortassis, Joviniani more aequari conjugium virginitati. Sed propter haec convitia non abjiciemus veri-
tatem de justitia fidei, quam supra exposuimus. Ne- 38
que tamen aequamus conjugio virginitatem. Sicut enim donum dono praestat, prophetia praestat eloquentiae, scientia rei militaris praestat agriculturae, eloquentia praestat architectonicae: ita virginitas do-
num est praestantius conjugio. Et tamen sicut ora- 39
tor non est magis justus coram Deo propter eloquentiam, quam architectus propter architectonicam: ita virgo non magis meretur justificationem virginitate, quam conjux conjugalibus officiis, sed unusquisque in suo dono fideliter servire debet ac sentire, quod propter Christum fide consequatur remissionem peccatorum, et fide justus coram Deo reputetur.

Nec Christus aut Paulus laudant virginitatem ideo, 40
quod justificet, sed quia sit expeditior, et minus distrahatur domesticis occupationibus in orando, docendo, serviendo. Ideo Paulus ait: [1 Cor. 7, 32.] Virgo curat ea, quae sunt Domini. Laudatur igitur virginitas propter meditationem et studium. Sic Christus non simpliciter laudat hos, qui se castrant, sed addit: propter regnum

coelorum; hoc est, ut discere aut docere evangelium vacet. Non enim dicit, virginitatem mereri remissionem
41 peccatorum aut salutem. Ad exempla sacerdotum Leviticorum respondimus, quod non efficiunt, oportere perpetuum caelibatum imponi sacerdotibus. Deinde immunditiae Leviticae non sunt ad nos transferendae. Consuetudo contra legem tunc erat immunditia, nunc non est immunditia, quia Paulus dicit: [Tit. 1, 15.] Omnia munda mundis. Liberat enim nos evangelium ab illis im-
42 munditiis Leviticis. Ac si quis hoc consilio legem caelibatus defendit, ut illis observationibus Leviticis gravet conscientias, huic perinde adversandum est, ut Apostoli in Actis cap. XV. [10.] adversantur his, qui circumcisionem requirebant, et legem Moisi Christianis imponere
43 conabantur. Interim tamen boni scient moderari usum conjugalem, praesertim cum sunt occupati publicis ministeriis, quae quidem saepe tantum faciunt negotii bonis viris, ut omnes domesticas cogitationes animis excutiant. Sciunt boni et hoc, quod Paulus [1 Thess. 4, 4.] jubet vasa possidere in sanctificatione. Sciunt item, quod interdum secedendum sit, ut vacent orationi; sed Paulus [1
44 Cor. 7, 5.] hoc ipsum non vult esse perpetuum. Jam talis continentia facilis est bonis et occupatis: sed illa magna turba otiosorum sacerdotum, quae in collegiis est, in his deliciis ne quidem hanc Leviticam continentiam praestare potest, ut res ostendit. Et nota sunt poemata: Desidiam puer ille sequi solet, odit agentes etc.

45 Multi haeretici, male intellecta lege Moisi, contumeliose de conjugio senserunt, quibus tamen peperit singularem admirationem caelibatus. Et Epiphanius queritur, Encratitas hac commendatione praecipue cepisse imperitorum animos. Hi abstinebant a vino, etiam in Coena Domini, abstinebant a carnibus omnium animantium, qua in re superabant Fratres Dominicos, qui piscibus vescuntur. Abstinebant et a conjugio, sed

45. senserunt de conjugio, quales fuerunt Encratitae, de quibus supra diximus. Et constat monachos passim solitos esse de caelibatu superstitiosos sermones serere, qui multas pias conscientias propter legitimum usum conjugii perturbaverunt. Nec difficile nobis est exempla commemorare. Nam etsi non damnabant conjugium in totum propter procreationem, tamen vituperabant tanquam vitae ge-

haec res praecipuam admirationem habuit. Haec opera,
hos cultus sentiebant magis mereri gratiam, quam usum
vini et carnium, et quam conjugium, quod videbatur res
esse profana et immunda, et quae vix posset placere
Deo, etiamsi non in totum damnaretur. Has religiones 46
angelorum Paulus ad Coloss. [2, 18.] valde impro-
bat. Opprimunt enim cognitionem Christi, cum sentiunt
homines, se "mundos ac justos esse propter talem hypo-
crisin, opprimunt et cognitionem donorum et praecepto-
rum Dei. Vult enim Deus nos pie uti bonis suis. Ac nos 47
exempla commemorare possemus, ubi valde perturbatae
sunt piae quaedam conscientiae propter legitimum usum
conjugii. Id malum erat natum ex opinionibus monacho-
rum superstitiose laudantium caelibatum. Neque tamen 48
temperantiam aut continentiam vituperamus, sed supra
diximus exercitia et castigationes corporis necessarias
esse: fiduciam vero justitiae detrahimus certis observatio-
nibus. Et eleganter dixit Epiphanius, observationes illas 49
laudandas esse *διὰ τὴν ἐγκράτειαν καὶ διὰ τὴν πολιτείαν*,
hoc est, ad coercendum corpus, aut propter publicos mo-
res; sicut sunt instituti quidam ritus ad commonefacien-
dos imperitos, non quod sint cultus justificantes.

Sed adversarii nostri non requirunt caelibatum per 50
superstitionem, sciunt enim non solere praestari castita-
tem: verum praetexunt superstitiosas opiniones, ut im-
peritis fucum faciant. Magis igitur odio digni sunt, quam
Encratitae, qui quadam specie religionis lapsi videntur:
illi Sardanapali consulto abutuntur praetextu religionis.

Sexto. Cum habeamus tot causas improbandae legis 51
de perpetuo caelibatu, tamen praeter has accedunt
etiam pericula animarum et publica scandala, quae,
etiamsi lex non esset injusta, tamen absterrere bo-
nos viros debent, ne approbent tale onus, quod innume-

nus, quod vix unquam Deo placeret, aut certe non placeret, nisi propter procreationem. Caelibatum vere efferebant, tanquam angelicum vitae genus, hunc praedicabant gratissimum Deo sacrificium esse, mereri remissionem peccatorum, mereri aureolas, ferre centesimum fructum, et alia infinita. Has rel. *Vrr.* 46. valde impr. ad Coloss. "justos reputari propter tales observationes, non propter Christum, deinde opprimunt cognitionem praeceptorum Dei, cum praeter Dei praecepta excogitantur novi cultus et praeferuntur praeceptis Dei. Quare sedulo adversandum est in ecclesia his supersti-

52 rabiles animas perdidit. Diu omnes boni viri de hoc onere questi sunt, vel sua, vel aliorum causa, quos periclitari videbant: sed has querelas nulli Pontifices audiunt. Neque obscurum est, quantum haec lex noceat publicis moribus, quae vitia, quam flagitiosas libidines pepererit. Exstant Romanae satyrae: in his etiamnum agnoscit mores Roma legitque suos. Sic ulciscitur Deus contemptum sui doni suaeque ordina-
53 tionis in istis, qui conjugium prohibent. Cum autem hoc fieri in aliis legibus consueverit, ut mutentur, si id evidens utilitas suaserit; cur idem non fit in hac lege, in qua tot graves causae concurrunt, praesertim his postremis temporibus, cur mutari debeat? Natura senescit et fit paulatim debilior, et crescunt vitia, quo magis remedia divinitus tradita adhibenda erant.
54 Videmus, quod vitium accuset Deus ante diluvium, quod accuset ante conflagrationem quinque urbium. Similia vitia praecesserunt excidia aliarum urbium multarum, ut Sybaris, Romae. Et in his imago tempo-
55 rum proposita est, quae proxima erunt rerum fini. Ideo in primis oportuit hoc tempore severissimis legibus atque exemplis munire conjugium, et ad conjugium invitare homines. Id ad Magistratus pertinet, qui debent publicam disciplinam tueri. Interim doctores evangelii utrumque faciant, hortentur ad conjugium incontinentes, hortentur alios, ut donum continentiae
56 non aspernentur. Pontifices quotidie dispensant, quotidie mutant alias leges optimas, in hac una lege caelibatus ferrei et inexorabiles sunt, cum quidem con-
57 stet eam simpliciter humani juris esse. Et hanc ipsam legem nunc exacerbant multis modis. Canon jubet suspendere sacerdotes: isti parum commodi interpretes suspendunt non ab officio, sed ab arboribus. Multos bonos viros crudeliter occidunt, tan-
58 tum propter conjugium. Atque haec ipsa parricidia ostendunt hanc legem doctrinam esse dae-

tiosis persuasionibus de caelibatu, et ut piae conscientiae sciant, conjugium Deo placere, et ut intelligant, quales cultus approbet Deus. [50.] Sed adversarii *Vrr.*

moniorum. Nam diabolus, cum sit homicida, legem suam defendit his parricidiis. Scimus aliquid offen- 59
sionis esse in schismate, quod videmur divulsi ab his, qui existimantur esse ordinarii Episcopi: sed nostrae conscientiae tutissimae sunt, postquam scimus, nos summo studio concordiam constituere cupientes, non posse placare adversarios, nisi manifestam veritatem projiciamus, deinde nisi cum ipsis conspiremus, quod velimus hanc injustam legem defendere, contracta matrimonia dissolvere, interficere sacerdotes, si qui non obtemperent, in exsilium agere miseras mulieres atque orbos pueros. Cum autem certum sit, has conditiones Deo displicere, nihil doleamus nos non habere *συμμαχίαν* tot parricidiorum cum adversariis.

Exposuimus causas, quare non possimus bona con- 60
scientia assentiri adversariis, legem Pontificiam de perpetuo caelibatu defendentibus, quia pugnet cum jure divino et naturali, ac dissentiat ab ipsis canonibus, et sit superstitiosa et plena periculi, postremo, quia tota res sit simulata. Non enim imperatur lex religionis causa, sed dominationis causa, et huic impie praetexitur religio. Neque quidquam a sanis hominibus contra has firmissimas rationes afferri potest.
Evangelium permittit conjugium his, quibus opus est, 61
neque tamen hos cogit ad conjugium, qui continere volunt, modo ut vere contineant. Hanc libertatem et sacerdotibus concedendam esse sentimus, nec volumus quemquam vi cogere ad caelibatum, nec contracta matrimonia dissolvere.

Obiter etiam, dum recensuimus argumenta nostra, 62
indicavimus, quomodo adversarii unum atque alterum cavillentur, et calumnias illas diluimus. Nunc brevissime commemorabimus, quam gravibus rationibus defendant legem. Primum dicunt a Deo revelatam esse. 63
Videtis extremam impudentiam istorum nebulonum. Audent affirmare, quod divinitus revelata sit lex

de perpetuo caelibatu, cum adversatur manifestis Scripturae testimoniis, quae jubent, [1 Cor. 7, 2.] ut unusquisque habeat uxorem suam propter fornicationem; item quae vetant dissolvere contracta matrimonia. Paulus admonet, [1 Tim. 4, 1.] quem auctorem habitura fuerit ista lex, cum vocat eam doctrinam daemoniorum; et fructus indicant auctorem, tot monstrosae libidines, tot parricidia, quae nunc suscipiuntur praetextu illius legis.

64 Secundum argumentum adversariorum est; quod sacerdotes debeant esse mundi, juxta illud: [Esai. 52, 11.] Mundamini, qui fertis vasa Domini. Et citant in hanc sententiam multa. Hanc rationem, quam ostentant velut maxime εὐπρόσωπον, supra diluimus. Diximus enim, virginitatem sine fide non esse munditiem coram Deo, et conjugium propter fidem mundum esse, juxta illud: [Tit. 1, 15.] Omnia munda mundis. Diximus et hoc, externas munditias et ceremonias legis non esse huc transferendas, quia evangelium requirit munditiem cordis, non requirit ceremonias legis; et fieri potest, ut cor mariti, velut Abrahae, aut Jacob, qui fuerunt πολύγαμοι, mundius sit; et minus ardeat cupiditatibus, quam multarum virginum, etiam vere continentium. Quod vero Esaias ait: Mundamini, qui fertis vasa Domini; intelligi de-
65 bet de munditie cordis, de tota poenitentia. Caeterum sancti in externo usu scient, quatenus conducat moderari usum conjugalem, et ut Paulus [1 Thess.
66 4, 4.] ait, possidere vasa in sanctificatione. Postremo, cum conjugium sit mundum, recte dicitur his, qui in caelibatu non continent, ut ducant uxores, ut sint mundi. Ita eadem lex: Mundamini, qui fertis vasa Domini; praecipit, ut immundi caelibes fiant mundi conjuges.

67 Tertium argumentum horribile est, quod sit haeresis Joviniani conjugium sacerdotum. Bona verba! Novum hoc crimen est, conjugium esse haeresin. Joviniani tempore nondum norat mundus legem de perpetuo

caelibatu. Impudens igitur mendacium est, conjugium sacerdotum Joviniani haeresin esse, aut ab ecclesia tunc id conjugium damnatum esse. In hujusmodi lo- 68
cis est videre, quid consilii habuerint adversarii in scribenda Confutatione. Judicaverunt, ita facillime moveri imperitos, si crebro audiant convitium haeresis, si fingant nostram causam multis ante judiciis ecclesiae confossam et damnatam esse. Itaque saepe falso allegant ecclesiae judicium. Id quia non ignorant, exhibere nobis exemplum Apologiae noluerunt, ne haec vanitas, ne hae calumniae coargui possent.
Quod vero ad Joviniani causam attinet, de collatione 69
virginitatis et conjugii supra diximus, quid sentiamus. Non enim aequamus conjugium et virginitatem, etsi neque virginitas, neque conjugium meretur justificationem. Talibus argumentis tam vanis defendunt 70
legem impiam et perniciosam bonis moribus. Talibus rationibus muniunt Principum animos adversus judicium Dei, in quo Deus reposcet rationem, cur dissipaverint conjugia, cur cruciaverint, cur interfecerint sacerdotes. Nolite enim dubitare, quin, ut sanguis Abel mortui clamabat, ita clamet etiam sanguis multorum bonorum virorum, in quos injuste saevitum est. Et ulciscetur hanc saevitiam Deus, ibi comperietis, quam sint inanes hae rationes adversariorum, et intelligetis, in judicio Dei nullas calumnias adversus verbum Dei consistere, ut ait Esaias: [40, 6.] Omnis caro foenum, et omnis gloria ejus quasi flos foeni. Nostri Principes, quidquid acciderit, conso- 71
lari se conscientia rectorum consiliorum poterunt, quia etiamsi quid sacerdotes in contrahendis conjugiis mali fecissent, tamen illa dissipatio conjugiorum, illae proscriptiones, illa saevitia manifeste adversatur voluntati et verbo Dei. Nec delectat nostros Principes novitas aut dissidium: sed magis fuit habenda ratio verbi Dei, praesertim in causa non dubia, quam aliarum rerum omnium.

XII. De Missa.

1 Initio hoc iterum praefandum est, nos non abolere missam, sed religiose retinere ac defendere. Fiunt enim apud nos missae singulis Dominicis et aliis festis, in quibus porrigitur sacramentum his, qui uti volunt, postquam sunt explorati atque absoluti. Et servantur usitatae ceremoniae publicae, ordo
2 lectionum, orationum, vestitus, et alia similia. Adversarii longam declamationem habent de usu Latinae linguae in missa, in qua suaviter ineptiunt, quomodo prosit auditori indocto in fide ecclesiae missam non intellectam audire, videlicet fingunt ipsum opus audiendi cultum esse, et prodesse, sine intel-
3 lectu. Haec nolumus odiose exagitare, sed judicio lectorum relinquimus. Nosque ideo commemoramus, ut obiter admoneamus, et apud nos retineri Latinas lectiones atque orationes. Cum autem ceremoniae debeant observari, tum ut discant homines Scripturam, tum ut verbo admoniti concipiant fidem, timorem, atque ita orent etiam, nam hi sunt fines ceremoniarum: Latinam linguam retinemus propter hos, qui latine discunt atque intelligunt, et admiscemus Germanicas cantiones, ut habeat et populus, quod
4 discat, et quo excitet fidem et timorem. Hic mos semper in ecclesiis fuit. Nam etsi aliae frequentius, aliae rarius admiscuerunt Germanicas cantiones, tamen fere ubique aliquid canebat populus sua lingua.
5 Illud vero nusquam scriptum aut pictum est, hominibus prodesse opus audiendi lectiones non intellectas, prodesse ceremonias, non quia doceant, vel admoneant, sed ex opere operato, quia sic fiant, quia spectentur. Male valeant istae Pharisaicae opiniones.
6 Quod vero tantum fit apud nos publica missa, seu communis, nihil fit contra catholicam ecclesiam. Nam in Graecis Parochiis ne hodie quidem fiunt privatae mis-

2. *om.* L.

sae, sed fit una publica missa, idque tantum Domi-
nicis diebus et festis. In monasteriis fit quotidie
missa, sed tantum publica. Haec sunt vestigia mo-
rum veterum. Nusquam enim veteres scriptores ante
Gregorium mentionem faciunt privatarum missarum.
Qualia fuerint initia, nunc omittimus, hoc constat, 7
quod, postquam monachi mendicantes regnare coepe-
runt, ex falsissimis persuasionibus et propter quaestum
ita auctae sunt, ut omnes boni diu jam ejus rei mo-
dum desideraverint. Quanquam S. Franciscus recte
voluit ei rei prospicere, qui constituit, ut singula col-
legia quotidie unica communi missa contenta essent.
Hoc postea mutatum est sive per superstitionem, si-
ve quaestus causa. Ita, ubi commodum est, instituta 8
majorum mutant ipsi, postea nobis allegant auctorita-
tem majorum. Epiphanius scribit, in Asia synaxin
ter celebratam esse singulis septimanis, nec quotidia-
nas fuisse missas, et quidem ait, hunc morem ab
Apostolis traditum esse, sic enim inquit: *Συνάξεις δὲ
ἐπιτελούμεναι ταχθεῖσαί εἰσιν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων,
τετράδι καὶ προσαββάτῳ καὶ κυριακῇ.*

Etsi autem adversarii in hoc loco multa conge- 9
runt, ut probent, missam esse sacrificium, tamen ille
ingens tumultus verborum prolata hac unica respon-
sione consilescet, quod haec quamvis longa coacerva-
tio auctoritatum, rationum, testimoniorum, non osten-
dat, quod missa ex opere operato conferat gratiam,
aut applicata pro aliis mereatur eis remissionem ve-
nialium et mortalium peccatorum, culpae et poenae.
Haec una responsio evertit omnia, quae adversarii
objiciunt non solum in hac Confutatione, sed in
omnibus scriptis, quae de missa ediderunt. Et hic 10
causae status est, de quo ita nobis admonendi sunt
lectores, ut Aeschines admonebat judices, ut perinde
ac pugiles de statu inter se certant, ita cum ad-
versario dimicarent ipsi de statu controversiae, nec
sinerent eum extra causam egredi. Ad eundem modum

7. *om.* R. T.

hic adversarii nostri cogendi sunt, ut de re proposita dicant. Et cognito controversiae statu, facillima
11 erit dijudicatio de argumentis in utraque parte. Nos enim in Confessione nostra ostendimus, nos sentire, quod Coena Domini non conferat gratiam ex opere operato, nec applicata pro aliis vivis aut mortuis mereatur eis ex opere operato remissionem peccatorum,
12 culpae aut poenae. Et hujus status clara et firma probatio est haec, quia impossibile est consequi remissionem peccatorum propter opus nostrum ex opere operato, sed fide oportet vinci terrores peccati et mortis, cum erigimus corda cognitione Christi, et sentimus nobis ignosci propter Christum, ac donari merita et justitiam Christi, Rom. V: [1.] Justifi-
13 cati ex fide pacem habemus. Haec tam certa, tam firma sunt, ut adversus omnes portas inferorum consistere queant. Si, quantum opus est, dicendum fuit, jam causa dicta est. Nemo enim sanus illam Pharisaicam et Ethnicam persuasionem de opere operato probare potest. Et tamen haec persuasio haeret in populo, haec auxit in infinitum missarum numerum. Conducuntur enim missae ad iram Dei placandam, et hoc opere remissionem culpae et poenae consequi volunt, volunt impetrare, quidquid in omni vita opus est; volunt etiam mortuos liberare. Hanc Pharisaicam opinionem docuerunt in ecclesia monachi et sophistae.

14 Quanquam autem causa jam dicta est, tamen quia adversarii multas Scripturas inepte detorquent ad defensionem suorum errorum, pauca ad hunc locum addemus. Multa de sacrificio in Confutatione dixerunt, cum nos in Confessione nostra consulto id nomen, propter ambiguitatem, vitaverimus. Rem exposuimus, quid sacrificium isti nunc intelligant, quorum improbamus abusus. Nunc ut male detortas Scripturas explicemus, necesse est initio, quid sit sacrificium, expone-
15 re. Toto jam decennio infinita paene volumina ediderunt

adversarii de sacrificio, neque quisquam eorum definitionem sacrificii hactenus posuit. Tantum arripiunt nomen sacrificii, vel ex Scripturis, vel ex patribus. Postea affingunt sua somnia, quasi vero sacrificium significet, quidquid ipsis libet.

Quid sit sacrificium, et quae sint sacrificii species.

16 Socrates in Phaedro Platonis ait, se maxime cupidum esse divisionum, quod sine his nihil neque explicari dicendo, neque intelligi possit, ac si quem deprehenderit peritum dividendi, hunc inquit se assectari, ejusque tanquam Dei vestigia sequi. Et jubet dividentem in ipsis articulis membra secare, ne quod membrum mali coqui more quassatum frangat. Sed haec praecepta adversarii magnifice contemnunt, ac vere sunt juxta Platonem κακοὶ μάγειροι, sacrificii membra corrumpentes, quemadmodum intelligi poterit, cum species sacrificii recensuerimus.

Theologi rececte solent distinguere sacramentum 17
et sacrificium. Sit igitur genus horum, vel ceremonia, vel opus sacrum. Sacramentum est ceremonia, 18
vel opus, in quo Deus nobis exhibet hoc, quod offert annexa ceremoniae promissio, ut Baptismus est opus, non quod nos Deo offerimus, sed in quo Deus nos baptizat, videlicet minister vice Dei, et hic offert et exhibet Deus remissionem peccatorum etc. juxta promissionem: [Mrc. 16, 16.] Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Econtra, sacrificium est ce- 19
remonia, vel opus, quod nos Deo reddimus, ut eum honore afficiamus. Sunt autem sacrificii species proximae duae, nec sunt plures. Quoddam est sacrificium propitiatorium, id est, opus satisfacto-

rium pro culpa et poena, hoc est, reconcilians Deum, seu placans iram Dei, seu quod meretur aliis remissionem peccatorum. Altera species est sacrificium εὐχαριστικόν, quod non meretur remissionem peccatorum, aut reconciliationem, sed fit a reconciliatis, ut pro accepta remissione peccatorum et pro aliis beneficiis acceptis gratias agamus, seu gratiam referamus.

20 Has duas species sacrificii magnopere oportet et in hac controversia, et in aliis multis disputationibus in conspectu et ob oculos positas habere, et singulari diligentia cavendum est, ne confundantur. Quod si modus hujus libri pateretur, rationes hujus divisionis adderemus. Habet enim satis multa testi-
21 monia in Epistola ad Ebraeos et alibi. Et omnia sacrificia Levitica ad haec membra referri, tanquam ad sua domicilia possunt. Dicebantur enim in lege quaedam propitiatoria sacrificia propter significationem, seu similitudinem, non quod mererentur remissionem peccatorum coram Deo, sed quia merebantur remissionem peccatorum secundum justitiam legis, ne illi, pro quibus fiebant, excluderentur ab ista politia. Dicebantur itaque propitiatoria pro peccato, pro delicto, holocaustum. Illa vero erant εὐχαριστικά, oblatio, libatio, retributiones, primitiae, decimae.

22 Sed revera unicum tantum in mundo fuit sacrificium propitiatorium, videlicet mors Christi, ut docet Epistola ad Ebraeos, quae ait: [10, 4.] Impossibile est sanguine taurorum et hircorum auferri peccata. Et paulo post de voluntate Christi: [10.] In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem cor-
23 poris Jesu Christi semel. Et Esaias interpretatur legem, ut sciamus, mortem Christi vere esse satisfactionem pro peccatis nostris, seu expiationem, non ceremonias legis, quare ait: [53, 10.] Postquam posuerit animam suam, hostiam pro delictis, videbit semen longaevum etc. Nam vocabulum אשם, quo hic

usus est, significat hostiam pro delicto, quae in lege significavit, quod ventura esset hostia quaedam, satisfactura pro peccatis nostris et reconciliatura Deum, ut scirent homines, quod non propter nostras justitias, sed propter aliena merita, videlicet Christi, velit Deus nobis reconciliari. Paulus idem nomen אשם interpretatur peccatum, Rom. VIII: [3.] De peccato damnavit peccatum; id est, peccatum punivit de peccato, id est, per hostiam pro peccato. Significantia verbi facilius intelligi potest ex moribus gentium, quos videmus ex Patrum sermonibus male intellectis acceptos esse. Latini vocabant piaculum, hostiam, quae in magnis calamitatibus, ubi insigniter videbatur Deus irasci, offerebatur ad placandam iram Dei, et litaverunt aliquando humanis hostiis, fortassis quia audierant, quandam humanam hostiam placaturam esse Deum toti generi humano. Graeci alibi *καθάρματα*, alibi *περιψήματα* appellaverunt. Intelligunt igitur Esaias et Paulus Christum factum esse hostiam, hoc est, piaculum, ut ipsius meritis, non nostris reconciliaretur
Deus. Maneat ergo hoc in causa, quod sola mors 24
Christi est vere propitiatorium sacrificium. Nam Levitica illa sacrificia propitiatoria tantum sic appellabantur ad significandum futurum piaculum. Propterea similitudine quadam erant satisfactiones redimentes justitiam legis, ne ex politia excluderentur isti, qui peccaverant. Debebant autem cessare post revelatum evangelium. Et quia cessare in evangelii revelatione debebant, non erant vere propitiationes, cum evangelium ideo promissum sit, ut exhibeat propitiationem.

Nunc reliqua sunt sacrificia *εὐχαριστικά*, quae vo- 25
cantur sacrificia laudis, praedicatio evangelii, fides, invocatio, gratiarum actio, confessio, afflictiones sanctorum, imo omnia bona opera sanctorum. Haec sacrificia

non sunt satisfactiones pro facientibus, vel applicabiles pro aliis, quae mereantur eis ex opere operato remissionem peccatorum, seu reconciliationem, fiunt
26 enim a reconciliatis. Et talia sunt sacrificia Novi Testamenti, sicut Petrus, 1 Petri II: [5.] Sacerdotium sanctum, ut offeratis hostias spirituales. Opponuntur autem hostiae spirituales non tantum pecudibus, sed etiam humanis operibus, ex opere operato oblatis, quia spirituale significat motus Spiritus Sancti in nobis. Idem docet Paulus, Rom. XII: [1.] Exhibete corpora vestra hostiam viventem, sanctam, cultum rationalem. Significat autem cultus rationalis cultum, in quo Deus intelligitur, mente apprehenditur, ut fit in motibus timoris et fiduciae erga Deum. Opponitur igitur non solum cultui Levitico, in quo pecudes mactabantur, sed etiam cultui, in quo fingitur opus ex opere operato offerri. Idem docet Epistola ad Ebraeos cap. XIII: [15.] Per ipsum offeramus hostiam laudis semper Deo; et addit interpretationem: id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus. Jubet offerre laudes, hoc est, invocationem, gratiarum actionem, confessionem et similia. Haec valent non ex opere operato, sed propter fidem. Id monet particula: per ipsum offeramus; hoc est, fide in Christum.

27 In summa cultus Novi Testamenti est spiritualis, hoc est, 'est justitia fidei in corde et fructus fidei: ideoque abrogat Leviticos cultus, et Christus ait Joan. IV: [23.] Veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Nam et Pater tales quaerit, qui adorent eum. Deus est spiritus, et eos, qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare. Haec sententia clare damnat opiniones de sacrificiis, quae fingunt ex opere operato valere, et docet, quod oporteat spiritu, id est, motibus cordis, et
28 fide adorare. Ideo et Prophetae damnant in Veteri Testamento opinionem populi de opere operato, et docent justitiam et sacrificia spiritus. Jeremiae VII: [22sq.] Non

27. *om.* R. T.

sum locutus cum patribus vestris, et non praecepi eis in die, qua eduxi eos de terra Aegypti, de holocaustis et victimis, sed hoc verbum praecepi eis dicens: audite vocem meam, et ero vobis Deus etc. Quomodo existimemus Judaeos hanc concionem excepisse, quae videtur palam pugnare cum Moise? Constabat enim, Deum praecepisse patribus de holocaustis ac victimis: sed Jeremias opinionem de sacrificiis damnat, hanc non tradiderat Deus, videlicet quod illi cultus ex opere operato placarent eum. Addit autem de fide, quod hoc praeceperit Deus: Audite me! hoc est, credite mihi, quod ego sim Deus vester, quod velim sic innotescere, cum misereor et adjuvo, nec habeam opus vestris victimis, confidite, quod ego velim esse Deus, Justificator, Salvator, non propter opera, sed propter verbum et promissionem meam, a me vere et ex corde petite et exspectate auxilium.

Damnat opinionem de opere operato et Psalmus 29
XLIX, [50, 13. 15.] qui, repudiatis victimis, requirit invocationem: Numquid manducabo carnes taurorum? etc. Invoca me in die tribulationis tuae, et eripiam te, et honorificabis me. Testatur hanc esse veram λατρείαν, hunc esse verum honorem, si ex corde invocemus ipsum. Item Psal. XXXIX: [40, 7.] Sacrificium et oblationem noluisti, aures autem aperuisti mihi; id est, verbum mihi proposuisti, quod audirem, et requiris, ut credam verbo tuo et promissionibus tuis, quod vere velis misereri, opitulari etc. Item Psalm. L: [51, 18 sq.] Holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicies. Item Psalm. IV: [6.] Sacrificate sacrificium justitiae, et sperate in Domino. Jubet sperare, et dicit, id esse justum sacrificium, significans caetera sacrificia non esse vera et justa sacrificia. Et Psalm. CXV: [116, 17.] Sacrificabo hostiam laudis, et nomen Domini invocabo; vocat invocationem hostiam laudis.

30 Sed plena est Scriptura talibus testimoniis, quae docent, quod sacrificia ex opere operato non reconcilient Deum: ideoque in Novo Testamento, abrogatis cultibus Leviticis, docet fore, ut nova et munda sacrificia fiant, videlicet fides, invocatio, gratiarum actio, confessio et praedicatio evangelii, afflictiones propter evangelium, et similia.

31 Et de his sacrificiis loquitur Malachias: [1, 11.] Ab ortu solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo et oblatio munda. Hunc locum detorquent adversarii ad missam, et allegant auctoritatem patrum. Facilis est autem responsio, quod, ut maxime loqueretur de missa, non sequatur, missam ex opere operato justificare, aut applicatam aliis mereri remissionem peccatorum etc. Nihil horum dicit Propheta, quae monachi et sophistae impudenter affingunt.

32 Caeterum ipsa Prophetae verba offerunt sententiam. Primum enim hoc proponunt, magnum fore nomen Domini. Id fit per praedicationem evangelii. Per hanc enim innotescit nomen Christi, et misericordia Patris in Christo promissa cognoscitur. Praedicatio evangelii parit fidem in his, qui recipiunt evangelium Hi invocant Deum, hi agunt Deo gratias, hi tolerant afflictiones in confessione, hi bene operantur propter gloriam Christi. Ita fit magnum nomen Domini in gentibus. Incensum igitur et oblatio munda significant non ceremoniam ex opere operato, sed omnia illa sacrificia, per quae fit magnum nomen Domini, scilicet fidem, invocationem, praedi-
33 cationem evangelii, confessionem etc. Et facile patimur, si quis hic velit complecti ceremoniam, modo neque intelligat solam ceremoniam, neque doceat ceremoniam ex opere operato prodesse. Sicut enim inter sacrificia laudis, hoc est, inter laudes Dei complectimur praedicationem verbi: ita laus esse

potest, seu gratiarum actio, ipsa sumptio Coenae Domini; sed non ex opere operato justificans, aut applicanda aliis, ut mereatur eis remissionem peccatorum. Sed paulo post exponemus, quomodo et ceremonia sacrificium sit. Verum quia Malachias de omnibus cultibus Novi Testamenti, non solum de Coena Domini loquitur, item quia non patrocinatur Pharisaicae opinioni de opere operato, ideo nihil contra nos facit, sed magis adjuvat nos. Requirit enim cultus cordis, per quos vere fit magnum nomen Domini.

Citatur ex Malachia et alius locus: [3, 3.] Et 34
purgabit filios Levi, et colabit eos quasi aurum et quasi argentum, et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia. Hic locus aperte requirit sacrificia justorum, quare non patrocinatur opinioni de opere operato. Sunt autem sacrificia filiorum Levi, hoc est, docentium in Novo Testamento, praedicatio evangelii et boni fructus praedicationis, sicut Paulus ait Rom. XV: [16.] Sacrifico evangelium Dei, ut oblatio gentium fiat accepta, sanctificata Spiritu Sancto; id est, ut gentes fiant hostiae, acceptae Deo per fidem etc. Nam illa mactatio in lege significabat et mortem Christi, et praedicationem evangelii, qua hanc vetustatem carnis mortificari oportet, et inchoari novam et aeternam vitam in nobis. Sed adversarii ubique sacrificii nomen ad solam ceremoniam detorquent, praedicationem evangelii, fidem, invocationem, et similia omittunt, cum ceremonia propter haec instituta sit, et Novum Testamentum debeat habere sacrificia cordis, non ceremonialia pro peccatis facienda, more Levitici sacerdotii.

Allegant et juge sacrificium, quod sicut in lege 35
fuit juge sacrificium, ita missa debeat esse juge sacrificium Novi Testamenti. Bene cum adversariis agitur, si patimur nos vinci allegoriis. Constat autem, quod allegoriae non pariunt firmas probationes. Quanquam nos

quidem facile patimur, missam intelligi juge sacrificium, modo ut tota missa intelligatur, hoc est, ceremonia cum praedicatione evangelii, fide, invocatione et gratiarum actione: nam haec simul conjuncta sunt juge sacrificium Novi Testamenti, quia ceremonia propter haec instituta est, nec ab his divellenda est. Ideo Paulus ait: [1 Cor. 11, 26.] Quoties comedetis panem hunc, et poculum Domini bibetis, annuntiate mortem Domini. Illud vero nullo modo sequitur ex hoc typo Levitico, quod ceremonia sit opus ex opere operato justificans, aut applicandum pro aliis, ut mereatur eis remissionem peccatorum etc.

36 Et typus apte pingit non ceremoniam solam, sed etiam praedicationem evangelii. In Num. cap. XXVIII. tres ponuntur partes illius quotidiani sacrificii: crematio agni, libatio et oblatio similae. Lex habebat picturas seu umbras rerum futurarum. Ideo in hoc spectaculo Christus et totus cultus Novi Testamenti pingitur. Crematio agni significat mortem Christi. Libatio significat, ubique in toto mundo credentes illius agni sanguine adspergi per evangelii praedicationem, hoc est, sanctificari, sicut Petrus [1 P. 1, 2.] loquitur: In sanctificationem Spiritus, in obedientiam et adspersionem sanguinis Jesu Christi. Oblatio similae significat fidem, invocatio-
37 nem et gratiarum actionem in cordibus. Ut igitur in Veteri Testamento umbra cernitur, ita in Novo res significata quaerenda est, non alius typus tanquam ad sacrificium sufficiens. Quare etiamsi ceremonia est memoriale mortis Christi, tamen sola non est juge sacrificium: sed ipsa memoria est juge sacrificium, hoc est, praedicatio et fides, quae vere credit, Deum morte Christi reconciliatum esse.
38 Requiritur libatio, hoc est, effectus praedicationis, ut per evangelium, adspersi sanguine Christi, sanctificemur mortificati ac vivificati. Requiruntur et oblationes, hoc est, gratiarum actiones, confessiones

et afflictiones. Sic abjecta Pharisaica opinione de 39
opere operato, intelligamus significari cultum spiritualem et juge sacrificium cordis, quia in Novo Testamento corpus bonorum, hoc est, Spiritus Sanctus, mortificatio et vivificatio requiri debent. Ex his sa- 40
tis apparet, typum de jugi sacrificio nihil contra nos facere, sed magis pro nobis, quia nos omnes partes significatas jugi sacrificio requirimus. Adversarii falso somniant solam ceremoniam significari, non etiam praedicationem evangelii, mortificationem et vivificationem cordis etc.

Nunc igitur boni viri facile judicare poterunt, fal- 41
sissimam hanc criminationem esse, quod juge sacrificium aboleamus. Res ostendit, qui sint Antiochi illi, qui regnum tenent in ecclesia, qui praetextu religionis trahunt ad se regnum mundi, et abjecta cura religionis et docendi evangelii, dominantur, belligerantur velut Reges mundi, qui novos cultus instituerunt
in ecclesia. Nam adversarii in missa solam retinent 42
ceremoniam, eamque conferunt publice ad sacrilegum quaestum. Postea fingunt hoc opus, applicatum pro
aliis, mereri eis gratiam et omnia bona. In conci- 43
onibus non docent evangelium, non consolantur conscientias, non ostendunt gratis remitti peccata propter Christum: sed proponunt cultus sanctorum, satisfactiones humanas, traditiones humanas, per has affirmant homines coram Deo justificari. Et harum quaedam cum sint manifeste impiae, tamen vi defenduntur. Si qui concionatores volunt perhiberi doctiores, tradunt quaestiones philosophicas, quas neque populus, neque ipsi, qui proponunt, intelligunt. Postremo, qui sunt tolerabiliores, legem docent, de justitia
fidei nihil dicunt. Adversarii in Confutatione miras tra- 44
goedias agunt de desolatione templorum, quod videlicet stent inornatae arae, sine candelis, sine statuis. Has nugas
judicant esse ornatum ecclesiarum. Longe aliam deso- 45

lationem significat Daniel, videlicet ignorationem evangelii. Nam populus obrutus multitudine et varietate traditionum atque opinionum, nullo modo potuit com-
46 plecti summam doctrinae christianae. Quis enim unquam de populo intellexit doctrinam de poenitentia, quam adversarii tradiderunt? Et hic praecipuus locus est doctrinae christianae, vexabantur conscientiae enumeratione delictorum et satisfactionibus. De fide, qua gratis consequimur remissionem peccatorum, nulla prorsus fiebat ab adversariis mentio, de exercitiis fidei luctantis cum desperatione, de gratuita remissione peccatorum propter Christum omnes libri, omnes con-
47 ciones adversariorum mutae erant. Ad haec accessit horribilis profanatio missarum, et alii multi impii cultus in templis. Haec est desolatio, quam Daniel describit.

48 Econtra Dei beneficio apud nos serviunt ministerio verbi sacerdotes, docent evangelium de beneficiis Christi, ostendunt remissionem peccatorum gratis contingere propter Christum. Haec doctrina affert firmam consolationem conscientiis. Additur et doctrina bonorum operum, quae Deus praecipit. Di-
49 citur de dignitate atque usu sacramentorum. Quod si juge sacrificium esset usus sacramenti, tamen nos magis retineremus, quam adversarii, quia apud illos sacerdotes mercede conducti utuntur sacramento: apud nos crebrior et religiosior usus est. Nam populus utitur, sed prius institutus atque exploratus. Docentur enim homines de vero usu sacramenti, quod ad hoc institutum sit, ut sit sigillum et testimonium gratuitae remissionis peccatorum, ideoque debeat pavidas conscientias admonere, ut vere statuant et credant sibi gratis remitti peccata. Cum igitur et praedicationem evangelii et legitimum usum sacramentorum retineamus, manet apud nos juge sa-
50 crificium. Et, si de externa specie dicendum est, frequentia in templis apud nos major est,

50. dicendum specie. R. T.

quam apud adversarios. Tenentur enim auditoria utilibus et perspicuis concionibus. Verum adversariorum doctrinam nunquam neque populus, neque doctores intellexerunt. Et verus ornatus est ecclesia- 51
rum doctrina pia, utilis et perspicua, usus pius sacramentorum, oratio ardens, et similia. Candelae, vasa aurea, et similes ornatus, decent, sed non sunt proprius ornatus ecclesiae. Quod si adversarii in talibus rebus collocant cultus, non in praedicatione evangelii, in fide, in certaminibus fidei, sunt in istis numerandi, quos Daniel describit colere Deum suum auro et argento.

Allegant et ex Epistola ad Ebraeos: [5, 1.] Omnis 52
pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in his, quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis. Hinc ratiocinantur, cum in Novo Testamento sint pontifices et sacerdotes, sequitur, quod sit et sacrificium aliquod pro peccatis. Hic locus vel maxime movet indoctos, praesertim cum illa pompa sacerdotii et sacrificiorum Veteris Testamenti offunditur oculis. Haec similitudo decipit imperitos, ut judicent, oportere ad eundem modum apud nos exsistere aliquod ceremoniale sacrificium, applicandum pro peccatis aliorum, sicut in Veteri Testamento. Neque aliud est ille cultus missarum et reliqua politia Papae, quam κακοζηλία Leviticae politiae male intellectae.

Et cum sententia nostra habeat praecipua testi- 53
monia in Epistola ad Ebraeos, tamen adversarii locos ex illa Epistola truncatos contra nos detorquent, ut in hoc ipso loco, ubi dicitur, pontificem constitui, ut offerat sacrificia pro peccatis, Scriptura ipsa statim attexit Christum Pontificem. Verba praecedentia de Levitico sacerdotio loquuntur, et significant, Leviticum pontificatum fuisse imaginem Pontificatus Christi. Nam sacrificia Levitica pro peccatis non merebantur remissionem peccatorum coram Deo, tantum erant imago

52. *om.* R. T.

sacrificii Christi, quod unum futurum erat propitiato-
54 rium sacrificium, ut supra diximus. Itaque Epistola magna ex parte consumitur in hoc loco, quod vetus pontificatus et vetera sacrificia non fuerint ad hoc instituta, ut mererentur remissionem peccatorum coram Deo, seu reconciliationem, sed tantum ad signi-
55 ficandum futurum sacrificium unius Christi. Oportuit enim sanctos in Veteri Testamento justificari fide ex promissione remissionis peccatorum, donandae propter Christum, sicut et sancti in Novo Testamento justificantur. Omnes sanctos ab initio mundi sentire oportuit, hostiam et satisfactionem fore pro peccato Christum, qui promissus erat, sicut Esaias docet cap. LIII: [10.] Cum posuerit animam suam
56 hostiam pro peccato etc. Cum igitur in Veteri Testamento sacrificia non mererentur reconciliationem, nisi similitudine quadam, merebantur enim reconciliationem politicam, sed significarent venturum sacrificium: sequitur unicum esse sacrificium Christi, applicatum pro aliorum peccatis; nullum igitur reliquum est in Novo Testamento sacrificium applicandum pro peccatis aliorum, praeter unum Christi sacrificium in cruce.

57 Tota via errant, qui fingunt, sacrificia Levitica coram Deo meruisse remissionem peccatorum, et hoc exemplo sacrificia applicanda pro aliis in Novo Testamento requirunt praeter mortem Christi. Haec imaginatio simpliciter obruit meritum passionis Christi et justitiam fidei, et corrumpit Veteris et Novi Testamenti doctrinam, et pro Christo alios mediatores et propitiatores nobis efficit pontifices et sacrificulos, qui quotidie vendunt operam suam in templis.

58 Quare si quis ita argumentatur, oportere in Novo Testamento pontificem esse, qui pro peccatis offerat, tantum de Christo concedendum est. Et hanc solutionem confirmat tota Epistola ad Ebraeos. Et id prorsus

esset alios mediatores constituere praeter Christum, si aliam satisfactionem applicandam pro peccatis aliorum et reconciliantem Deum, praeter mortem Christi requireremus. Deinde quia sacerdotium Novi Te- 59
stamenti est ministerium Spiritus, ut docet Paulus 2 Corinth. III. [6.] ideo unicum habet sacrificium Christi satisfactorium et applicatum pro peccatis aliorum; caeterum nulla habet sacrificia similia Leviticis, quae ex opere operato applicari pro aliis possint, sed exhibet aliis evangelium et sacramenta, ut per haec concipiant fidem et Spiritum Sanctum, et mortificentur, et vivificentur, quia ministerium Spiritus pugnat cum applicatione operis operati. Est enim ministerium Spiritus, per quod Spiritus Sanctus efficax est in cordibus, quare habet tale ministerium, quod ita prodest aliis, cum in eis efficax est, cum regenerat et vivificat eos; id non fit applicatione alieni operis pro aliis ex opere operato.

Ostendimus rationem, quare missa non justificet 60
ex opere operato, nec applicata pro aliis mereatur eis remissionem, quia utrumque pugnat cum justitia fidei. Impossibile est enim remissionem peccatorum contingere, vinci terrores peccati et mortis, ullo opere, aut ulla re, nisi fide in Christum, juxta illud:
[Rom. 5, 1.] Justificati ex fide pacem habemus. Ad 61
haec ostendimus, Scripturas, quae contra nos citantur, minime patrocinari impiae opinioni adversariorum de opere operato. Idque judicare omnes boni
viri apud omnes gentes possunt. Quare repudiandus 62
est error Thomae, qui scripsit, corpus Domini semel oblatum in cruce pro debito originali, jugiter offerri pro quotidianis delictis in altari, ut habeat in hoc
ecclesia munus ad placandum sibi Deum. Repudiandi 63
sunt et reliqui communes errores, quod missa conferat gratiam ex opere operato facienti. Item quod applicata pro aliis, etiam injustis, non ponentibus obicem, mereatur eis remissionem peccatorum,

62. hac T.

culpae et poenae. Haec omnia falsa et impia sunt, nuper ab indoctis monachis conficta, et obruunt gloriam passionis Christi et justitiam fidei.

64 Et ex his erroribus infiniti alii nati sunt, quantum missae valeant applicatae simul pro multis, quantum valeant singulae pro singulis. Sophistae habent descriptos gradus meritorum, sicut argentarii gradus ponderum in auro aut argento. Deinde, vendunt missam, tanquam pretium ad impetrandum, quod quisque expetit, mercatoribus ut felix sit negotiatio, venatoribus ut felix sit venatio. Et alia infinita. Postremo transferunt eam et ad mortuos, liberant animas applicatione sacramenti a poenis pur-
65 gatorii, cum sine fide nec vivis missa prosit. Neque ex Scripturis adversarii afferre vel unam syllabam possunt ad defensionem istarum fabularum, quas in ecclesia magna auctoritate docent, neque ecclesiae veteris, neque patrum testimonia habent.

Quid Patres de Sacrificio senserint.

66 Et quoniam loca Scripturae, quae contra nos citantur, explicavimus, de patribus etiam respondendum est. Non ignoramus, missam a patribus appellari sacrificium: sed hi non hoc volunt, missam ex opere operato conferre gratiam, et applicatam pro aliis mereri eis remissionem peccatorum, culpae et poenae. Ubi leguntur haec portenta verborum apud patres? Sed aperte testantur, se de gratiarum actio-
67 ne loqui; ideoque vocant εὐχαριστίαν. Diximus autem supra, sacrificium εὐχαριστικόν non mereri reconciliationem, sed fieri a reconciliatis, sicut afflictiones non merentur reconciliationem, sed tunc sunt sacrificia εὐχαριστικά, quando reconciliati sustinent eas. Et hoc responsum in genere ad patrum dicta satis tuetur nos contra adversarios. Certum est enim, illa figmenta de merito operis

66. *om. Vrr.*

operati nusquam exstare apud patres. Sed ut tota causa magis perspici possit, dicemus et nos de usu sacramenti ea, quae certum est consentanea esse patribus et Scripturae.

De usu Sacramenti et de Sacrificio.

Quidam belli homines fingunt Coenam Domini 68
institutam esse propter duas causas. Primum, ut sit nota et testimonium professionis, sicut certa forma cuculli est signum certae professionis. Deinde cogitant, praecipue talem notam Christo placuisse, videlicet convivium, ut significaret mutuam inter Christianos conjunctionem atque amicitiam, quia symposia sunt signa foederum et amicitiae. Sed haec opinio est civilis, nec ostendit praecipuum usum rerum a Deo traditarum, tantum de caritate exercenda loquitur, quam homines profani et civiles utcunque intelligunt, de fide non loquitur, quae quid sit, pauci intelligunt.

Sacramenta sunt signa voluntatis Dei erga nos, 69
non tantum signa sunt hominum inter sese, et recte definiunt sacramenta in Novo Testamento esse signa gratiae. Et quia in sacramento duo sunt, signum et verbum: verbum in Novo Testamento est promissio gratiae addita; promissio Novi Testamenti est promissio remissionis peccatorum, sicut Textus hic dicit: [Luc. 22, 19 sq.] Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur, hic est calix Novi Testamenti, cum sanguine meo, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Verbum igitur offert remissionem 70
peccatorum: et ceremonia est quasi pictura verbi seu sigillum, ut Paulus [Rom. 4, 11.] vocat, ostendens promissionem. Ergo sicut promissio inutilis est, nisi fide accipiatur, ita inutilis est ceremonia, nisi fides accedat, quae vere statuat hic offerri remissionem peccatorum;

69. *add.* signo *Vrr.*

et haec fides erigit contritas mentes. Et sicut verbum ad hanc fidem excitandam traditum est: ita sacramentum institutum est, ut illa species incurrens
71 in oculos moveat corda ad credendum. Per haec enim, videlicet per verbum et sacramentum, operatur Spiritus Sanctus. Et talis usus sacramenti, cum fides vivificat perterrefacta corda, cultus est Novi Testamenti, quia Novum Testamentum habet motus spirituales, mortificationem et vivificationem. Et ad hunc usum instituit Christus, cum jubet facere in sui
72 commemorationem. Nam meminisse Christi, non est otiosa spectaculi celebratio, aut exempli causa instituta, sicut in tragoediis celebratur memoria Herculis, aut Ulyssis: sed est meminisse beneficia Christi, eaque fide accipere, ut per ea vivificemur. Ideo Psalmus [111, 4.] ait: Memoriam fecit mirabilium suorum, misericors et miserator Dominus, escam dedit timentibus se. Significat enim, voluntatem et misericordiam Dei agnoscendam esse in illa ceremonia.
73 Illa autem fides, quae agnoscit misericordiam, vivificat. Et hic principalis usus est sacramenti, in quo apparet, qui sint idonei ad sacramentum, videlicet perterrefactae conscientiae, et quomodo uti debeant.

74 Accedit et sacrificium, sunt enim unius rei plures fines. Postquam conscientia fide erecta sensit, ex qualibus terroribus liberetur, tum vero serio agit gratias pro beneficio et passione Christi, et utitur ipsa ceremonia ad laudem Dei, ut hac obedientia gratitudinem ostendat, et testatur se magni facere
75 dona Dei. Ita fit ceremonia sacrificium laudis. Ac patres quidem de duplici effectu loquuntur, de consolatione conscientiarum, et de gratiarum actione seu laude. Horum effectuum prior ad sacramenti rationem pertinet, posterior pertinet ad sacrificium. De consolatione ait Ambrosius: Accedite ad eum et absolvimini, quia est remissio peccatorum. Qui sit iste, quaeritis. Audite ipsum dicen-

tem: [Jo. 6, 35.] Ego sum panis vitae, qui venit ad me, non esuriet, et qui credit in me, non sitiet unquam. Hic testatur, in sacramento offerri remissionem peccatorum, testatur et fide accipi debere. Infinita testimonia leguntur in hanc sententiam apud patres, quae omnia detorquent adversarii ad opus operatum et applicandum pro aliis, cum patres aperte requirant fidem, et de propria cujusque consolatione loquantur, non de applicatione. Praeter 76
haec leguntur et sententiae de gratiarum actione, qualis illa est suavissime dicta a Cypriano de pie communicantibus: Pietas, inquit, inter data et condonata se dividens, gratias agit tam uberis beneficii Largitori; id est, pietas intuetur data et condonata, hoc est, confert inter se magnitudinem beneficiorum Dei et magnitudinem nostrorum malorum, mortis et peccati, et agit gratias etc. Et hinc exstitit appellatio εὐχαριστίας in ecclesia. Neque vero ceremonia 77
ipsa est gratiarum actio ex opere operato applicanda pro aliis, ut mereatur eis remissionem peccatorum etc. ut liberet animas defunctorum. Haec pugnant cum justitia fidei; quasi ceremonia sine fide prosit, aut facienti, aut aliis.

De vocabulis Missae.

Adversarii revocant nos etiam ad grammaticam, 78
sumunt argumenta ex appellationibus missae, quae non opus habent longa disputatione. Non enim sequitur, missam, etiamsi vocatur sacrificium, opus esse ex opere operato gratiam conferens, aut applicatum pro aliis mereri eis remissionem peccatorum etc. Λειτουρ- 79
γία, inquiunt, significat sacrificium, et Graeci missam appellant liturgiam. Cur hic omittunt appellationem veterem synaxis? quae ostendit missam

79. syntaxis T.

80 olim fuisse multorum communicationem. Sed dicamus de liturgia. Ea vox non significat proprie sacrificium, sed potius publicum ministerium, et apte quadrat ad nostram sententiam, quod videlicet unus minister consecrans reliquo populo exhibet corpus et sanguinem Domini, sicut unus minister docens exhibet evangelium populo, sicut ait Paulus: [1 Cor. 4, 1.] Sic nos existimet homo tanquam ministros Christi et dispensatores sacramentorum Dei; hoc est, evangelii et sacramentorum. Et 2 Cor. V: [12.] Propter causam Christi legatione fungimur tanquam Deo per nos adhortante, rogamus Christi causa, reconciliamini etc. Ita apte quadrat nomen *λειτουργία*
81 ad ministerium. Est enim vetus verbum, usurpatum in publicis ministeriis civilibus, ac significat Graecis onera publica, sicut tributum, sumptum instruendae classis, aut similia, ut testatur oratio Demosthenis *πρὸς Λεπτίνην*, quae tota consumitur in disputatione de publicis muneribus et immunitatibus: *Φήσει δὲ ἀναξίους τινὰς ἀνθρώπους εὑρομένους ἀτέλειαν ἐκθεδυκέναι τὰς λειτουργίας*, id est, dicet indignos quosdam homines, inventa immunitate, detrectare publica onera. Et sic Romanis temporibus locuti sunt, ut ostendit rescriptum Pertinacis, ff. de jure immunitatis L. Semper: *Εἰ καὶ μὴ πασῶν λειτουργιῶν τοὺς πατέρας ὁ τῶν τέκνων ἀριθμὸς ἀνεῖται*, etsi non liberat parentes omnibus oneribus publicis numerus natorum. Et Commentarius Demosthenis scribit, *λειτουργίαν* genus esse tributorum, sumptus ludorum, sumptus instruendarum navium, curandi gymnasii, et
82 similium publicarum curationum. Et Paulus pro collatione usurpavit 2 Corinth. IX: [12.] Officium hujus collationis non solum supplet ea, quae desunt sanctis, sed etiam efficit, ut plures Deo ubertim agant gratias etc. Et Philippenses II. [25.] appellat Epaphroditum *λειτουργόν*, ministrum necessitatis suae, ubi certe non potest intelligi sacrificulus.

81. *ἐκδεδυκέναι* R. L.

Sed nihil opus est pluribus testimoniis, cum exempla ubique obvia sint legentibus Graecos scriptores, 83
in quibus λειτουργία usurpatur pro publicis oneribus civilibus, seu ministeriis. Et propter diphthongum grammatici non deducunt a λιτή, quod significat preces, sed a publicis bonis, quae vocant λεῖτα, ut sit λειτουργέω curo, tracto publica bona.

Illud est ridiculum, quod argumentantur, altaris 84
mentionem fieri in sacris literis, quare necesse sit, missam esse sacrificium; cum parabola altaris per
similitudinem a Paulo citetur. Et missam fingunt 85
dictam ab altari מִזְבֵּחַ. Quorsum opus erat tam procul accersere etymologiam, nisi volebant ostentare scientiam Ebraicae linguae? Quorsum opus est procul quaerere etymologiam, cum exstet nomen missa Deuter. XVI. [10.] ubi significat collationes, seu munera populi, non oblationem sacerdotis. Debebant enim singuli venientes ad celebrationem Paschae
aliquod munus, quasi symbolam afferre. Hunc mo- 86
rem initio retinuerunt et Christiani. Convenientes afferebant panes, vinum, et alia, ut testantur Canones Apostolorum. Inde sumebatur pars, quae consecraretur; reliquum distribuebatur pauperibus. Cum hoc more retinuerunt et nomen collationum, missa. Et propter tales collationes apparet etiam alicubi missam dictam esse ἀγάπην, nisi quis mavult
ita dictam esse propter commune convivium. Sed 87
omittamus has nugas. Ridiculum est enim adversarios in re tanta adeo leves conjecturas afferre. Nam etiamsi missa dicitur oblatio, quid facit vocabulum ad illa somnia de opere operato et applicatione, quam fingunt aliis mereri remissionem peccatorum? Et potest oblatio dici propterea, quia ibi offeruntur orationes, gratiarum actiones et totus ille cultus, sicut et εὐχαριστία dicitur. Verum neque ceremoniae, neque orationes ex opere operato sine fide

85. symbolum R. T.

prosunt. Quanquam nos hic non de orationibus, sed proprie de Coena Domini disputamus.

88 Graecus Canon etiam multa dicit de oblatione, sed palam ostendit, se non loqui proprie de corpore et sanguine Domini, sed de toto cultu, de precibus et gratiarum actionibus. Sic enim ait: *Καὶ ποίησον ἡμᾶς ἀξίους γενέσθαι τοῦ προσφέρειν σοι δεήσεις, καὶ ἱκεσίας, καὶ θυσίας ἀναιμάκτους ὑπὲρ παντὸς λαοῦ.* Nihil offendit recte intellectum. Orat enim nos dignos effici ad offerendas preces, et supplicationes, et hostias incruentas pro populo. Nam ipsas preces vocat hostias incruentas; sicut et paulo post: *Ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν,* offerimus, inquit, hunc rationalem et incruentum cultum. Inepte enim exponunt, qui hic rationalem hostiam malunt interpretari, et transferunt ad ipsum corpus Christi, cum Canon loquatur de toto cultu, et *λογικὴ λατρεία* a Paulo dicta sit contra opus operatum, videlicet de cultu mentis, de timore, de fide, de invocatione, de gratiarum actione etc.

89 Quod vero defendunt adversarii nostri applicationem ceremoniae pro liberandis animabus defunctorum, qua ex re quaestum infinitum faciunt, nulla habent testimonia, nullum mandatum ex Scripturis. Neque vero est leve peccatum, tales cultus sine mandato Dei, sine exemplo Scripturae, in ecclesia instituere, et Coenam Domini, institutam ad recordationem et praedicationem inter vivos, transferre ad mortuos. Hoc est abuti nomine Dei contra secundum praeceptum. Primum enim contumelia est evangelii, sentire, quod ceremonia, ex opere operato, sine fide, sit sacrificium reconcilians Deum, et satisfaciens pro peccatis. Horribilis oratio est, tantundem tribuere operi sacerdotis, quantum morti Christi. Deinde peccatum et mors non possunt vinci nisi fide in Christum, sicut Paulus docet: [Rom. 5, 1.] Justificati ex fide

88. *om.*-incruentas R. T. 89. *add. inscript.:* De missa pro defunctis. L.

pacem habemus. Quare non potest vinci poena purgatorii applicatione alieni operis.

Omittemus jam, qualia habeant adversarii testimonia de purgatorio, quales existiment poenas esse purgatorii, quales habeat causas doctrina satisfactionum, quam supra ostendimus vanissimam esse. Illud tantum opponemus: certum est Coenam Domini institutam esse propter remissionem culpae. Offert enim remissionem peccatorum, ubi necesse est vere culpam intelligere. Et tamen pro culpa non satisfacit, alioqui missa esset par morti Christi. Nec remissio culpae accipi potest aliter, nisi fide. Igitur missa non est satisfactio, sed promissio et sacramentum requirens fidem. Ac profecto necesse est omnes pios acerbissimo dolore affici, si cogitent, missam magna ex parte ad mortuos et ad satisfactiones pro poenis translatam esse. Hoc est tollere juge sacrificium ex ecclesia, hoc est Antiochi regnum, qui saluberrimas promissiones de remissione culpae, de fide, transtulit ad vanissimas opiniones de satisfactionibus. Hoc est evangelium contaminare, corrumpere usum sacramentorum. Hi sunt, quos Paulus dixit [1 Cor. 11, 27.] reos esse corporis et sanguinis Domini, qui oppresserunt doctrinam de fide, et remissionem culpae, et corpus et sanguinem Domini ad sacrilegum quaestum praetextu satisfactionum contulerunt. Et hujus sacrilegii poenas aliquando dabunt. Quare cavendum est nobis et omnibus piis conscientiis, ne approbent adversariorum abusus.

90 (Omittemus … testimonia) — 91 (Ac profecto necesse est)

Sed redeamus ad causam. Cum missa non sit satisfactio, nec pro poena, nec pro culpa, ex opere operato sine fide: sequitur applicationem pro mortuis inutilem esse. Neque hic opus est longiore disputatione. Constat enim, quod illae applicationes pro mortuis nulla habeant ex Scripturis testimonia. Nec tutum est in ecclesia cultus instituere, sine auctoritate Scripturae. 92

Et si quando opus erit, prolixius de tota re dicemus. Quid enim nunc rixemur cum adversariis, qui neque quid sacrificium, neque quid sacramentum, neque quid remissio peccatorum, neque quid sit fides, intelligunt!

93 Nec Graecus Canon applicat oblationem tanquam satisfactionem pro mortuis, quia applicat eam pariter beatis omnibus Patriarchis, Prophetis, Apostolis. Apparet igitur, Graecos tanquam gratiarum actionem offerre, non applicare tanquam satisfactionem pro poenis. Quanquam etiam loquuntur non de sola oblatione corporis et sanguinis Domini, sed de reliquis missae partibus, videlicet orationibus et gratiarum actionibus. Nam post consecrationem precantur, ut sumentibus prosit, non loquuntur de aliis. Deinde addunt: *Ἔτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων προπατόρων, πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων* etc. At *λογικὴ λατρεία* non significat ipsam hostiam, sed
94 orationes et omnia, quae ibi geruntur. Quod vero allegant adversarii patres de oblatione pro mortuis: scimus veteres loqui de oratione pro mortuis, quam nos non prohibemus; sed applicationem Coenae Domini pro mortuis ex opere operato improbamus. Nec patrocinantur adversariis veteres de opere operato. Et ut maxime Gregorii aut recentiorum testimonia habeant, nos opponimus clarissimas et certissimas
95 Scripturas. Et patrum magna dissimilitudo est. Homines erant, et labi ac decipi poterant. Quanquam si nunc reviviscerent, ac viderent sua dicta praetexi luculentis illis mendaciis, quae docent adversarii de opere operato, longe aliter se ipsi interpretarentur.

96 **Falso etiam citant adversarii contra nos damnationem Aerii, quem dicunt propterea damnatum esse, quod negaverit in missa oblationem fieri pro vivis et mortuis. Saepe hoc colore utuntur, allegant veteres hae-**

96. enim R. T.

reses, et cum his falso comparant nostram causam, ut illa collatione praegravent nos. Epiphanius testatur Aerium sensisse, quod orationes pro mortuis sint inutiles. Id reprehendit. Neque nos Aerio patrocinamur, sed vobiscum litigamus, qui haeresin manifeste pugnantem cum Prophetis, Apostolis et s. patribus sceleste defenditis, videlicet quod missa ex opere operato justificet, quod mereatur remissionem culpae et poenae etiam injustis, pro quibus applicatur, si non ponant obicem. Hos perniciosos errores improbamus, qui laedunt gloriam passionis Christi, et penitus obruunt doctrinam de justitia fidei. Si- 97
milis fuit persuasio impiorum de lege, quod mereentur remissionem peccatorum, non gratis, per fidem, sed per sacrificia ex opere operato. Itaque augebant illos cultus et sacrificia, instituebant cultum Baal in Israel, in Juda etiam sacrificabant in lucis. Quare Prophetae, damnata illa persuasione, belligerantur non solum cum cultoribus Baal, sed etiam cum aliis sacerdotibus, qui sacrificia a Deo ordinata cum illa opinione impia faciebant. Verum haeret in mundo haec persuasio, et haerebit semper, quod cultus et sacrificia sint propitiationes. Non ferunt homines carnales soli sacrificio Christi tribui hunc honorem, quod sit propitiatio, quia justitiam fidei non intelligunt, sed parem honorem tribuunt reliquis cultibus et sacrificiis. Sicut igitur in Juda hae- 98
sit apud impios pontifices falsa persuasio de sacrificiis, sicut in Israel Baalitici cultus duraverunt, et tamen erat ibi ecclesia Dei, quae impios cultus improbabat: ita haeret in regno Pontificio cultus Baaliticus, hoc est, abusus missae, quam applicant, ut per eam mereantur injustis remissionem culpae et poenae. Et videtur hic Baaliticus cultus una cum regno Pontificio duraturus esse, donec veniet Christus ad judicandum, et gloria adventus sui perdet regnum Antichristi. Interim omnes, qui vere credunt evangelio,

97. per sacrificia ex opere operato, non acciperent gratis per fidem. *Vrr.*

debent improbare illos impios cultus, excogitatos contra mandatum Dei ad obscurandam gloriam Christi, et justitiam fidei.

99 Haec de missa breviter diximus, ut omnes boni viri ubique gentium intelligere queant, nos summo studio dignitatem missae tueri, et verum usum ostendere, et justissimas habere causas, quare ab adversariis dissentiamus. Ac volumus admonitos esse omnes bonos viros, ne adjuvent adversarios defendentes profanationem missae, ne gravent se societate alieni peccati. Magna causa, magna res est, nec inferior illo negotio Eliae Prophetae, qui cultum Baal improbabat. Nos modestissime causam tantam proposuimus, et nunc sine contumelia respondimus. Quod si commoverint nos adversarii, ut omnia genera abusuum missae colligamus, non tam clementer erit agenda causa.

XIII. De Votis Monasticis.

1 Apud nos in oppido Turingiae Isenaco Franciscanus quidam fuit ante annos triginta, Joannes Hilten, qui a suo sodalitio conjectus est in carcerem, propterea, quod quosdam notissimos abusus reprehenderat. Vidimus enim ejus scripta, ex quibus satis intelligi potest, quale fuerit ipsius doctrinae genus. Et qui norunt eum, testantur fuisse
2 senem placidum et sine morositate gravem. Is multa praedixit, quae partim evenerunt hactenus, partim jam videntur impendere, quae non volumus recitare, ne quis interpretetur ea, aut odio cujusquam, aut in gratiam alicujus narrari. Sed postremo, cum vel propter aetatem, vel propter squalorem carceris in morbum incidisset, accersivit ad se Guardianum, ut suam valetudinem illi indicaret, cum-

99. improbat R. T.

que Guardianus accensus odio Pharisaico duriter objurgare hominem propter doctrinae genus, quod videbatur efficere culinae, coepisset, tum iste omissa jam mentione valetudinis ingemiscens inquit, se has injurias aequo animo propter Christum tolerare, cum quidem nihil scripsisset aut docuisset, quod labefactare statum monachorum posset, tantum notos quosdam abusus reprehendisset. Sed alius quidam, in- 3
quit, veniet anno Domini M. D. XVI. qui destruet vos, nec poteritis ei resistere. Hanc ipsam sententiam de inclinatione regni monachorum, et hunc annorum numerum postea etiam repererunt ejus amici perscriptum ab ipso in commentariis suis, inter annotationes, quas reliquerat in certos locos Danielis.
Quanquam autem, quantum huic voci tribuendum sit, 4
eventus docebit, tamen exstant alia signa, quae minantur mutationem regno monachorum, non minus certa, quam oracula. Constat enim, quantum sit in monasteriis hypocrisis, ambitionis, avaritiae, quanta inscitia et indoctissimi cujusque saevitia, quanta vanitas in concionibus, in excogitandis subinde novis aucupiis pecuniae. Et sunt alia vitia, quae non libet commemorare. Cumque fuerint olim scholae do- 5
ctrinae christianae, nunc degeneraverunt velut ab aureo genere in ferreum, seu ut cubus Platonicus in malas harmonias degenerat, quas Plato ait exitium afferre. Locupletissima quaeque monasteria tantum alunt otiosam turbam, quae ibi falso praetextu religionis helluatur de publicis eleemosynis ecclesiae. Christus autem admonet [Mtth. 5, 13.] de sale 6
insipido, quod soleat effundi et conculcari. Quare ipsi sibi monachi his moribus fata canunt. Et accedit nunc 7
aliud signum, quod passim auctores sunt interficiendorum bonorum virorum. Has caedes Deus haud dubie brevi ulciscetur. Neque vero accusamus omnes: arbitramur 8
enim passim aliquos viros bonos in monasteriis esse, qui de humanis cultibus et factitiis, ut quidam scripto-

8. *om.* - vocant *Vrr.*

res vocant, moderate sentiunt, nec probant saevitiam, quam exercent hypocritae apud ipsos.

9 Sed de genere doctrinae disputamus, quod nunc defendunt architecti Confutationis, non utrum vota servanda sint, sentimus enim, licita vota servari debere: sed utrum cultus illi mereantur remissionem peccatorum et justificationem? utrum sint satisfactiones pro peccatis? utrum sint pares Baptismo? utrum sint observatio praeceptorum et consiliorum? utrum sint perfectio evangelica? utrum habeant merita supererogationis? utrum merita illa applicata aliis salvent eos? utrum sint licita vota his opinionibus facta? utrum licita sint vota, quae praetextu religionis tantum ventris et otii causa suscepta sunt? utrum vere sint vota, quae sunt extorta aut invitis, aut his, qui per aetatem nondum judicare poterant de genere vitae, quos parentes aut amici intruserunt in monasteria, ut de publico alerentur, sine patrimonii privati jactura? utrum licita sint vota, quae palam vergunt ad malum exitum, vel quia propter imbecillitatem non servantur, vel quia hi, qui sunt in illis sodalitiis, coguntur abusus missarum, impios cultus sanctorum, consilia saeviendi in bonos viros, approbare et adjuvare? De his quae-
10 stionibus disputamus. Et cum nos in Confessione pleraque diximus de ejusmodi votis, quae etiam Canones Pontificum improbant, tamen adversarii jubent omnia, quae produximus, rejicere. His enim verbis usi sunt. Ac operae pretium est audire, quomodo cavillentur nostras rationes, et quid afferant ad muniendam suam causam. Ideo breviter percurremus pauca quaedam argumenta nostra, et diluemus in his obiter cavillationes adversariorum. Cum autem haec tota causa diligenter et copiose a Luthero tractata sit in libro, cui titulum fecit: De Votis Monasticis, volumus hic librum illum pro repetito habere.

Primum hoc certissimum est, non esse licitum 11
votum, quo sentit is, qui vovet, se mereri remissionem peccatorum coram Deo, aut satisfacere pro peccatis coram Deo. Nam haec opinio est manifesta contumelia evangelii, quod docet, nobis gratis donari remissionem peccatorum propter Christum, ut supra copiose dictum est. Recte igitur citavimus Pauli locum ad Galatas: [5, 4.] Evacuati estis a Christo, qui in lege justificamini, a gratia excidistis. Qui quaerunt remissionem peccatorum non fide in Christum, sed operibus monasticis, detrahunt de honore
Christi, et iterum crucifigunt Christum. Audite au- 12
tem, audite, quomodo hic elabantur architecti Confutationis. Pauli locum tantum de lege Moisi exponunt, et addunt monachos omnia propter Christum observare, et conari propius secundum evangelium vivere, ut mereantur vitam aeternam; et addunt horribilem epilogum, his verbis: Quare impia sunt,
quae hic contra monasticen allegantur. O Christe, 13
quamdiu feres has contumelias, quibus evangelium tuum afficiunt hostes nostri? Diximus in Confessione, remissionem peccatorum gratis accipi, propter Christum, per fidem. Si haec non est ipsa evangelii vox, si non est sententia Patris aeterni, quam tu, qui es in sinu Patris, revelasti mundo, jure plectimur. Sed tua mors testis est, tua resurrectio testis est, Spiritus Sanctus testis est, tota ecclesia tua testis est, vere hanc esse evangelii sententiam, quod consequamur remissionem peccatorum non pro-
pter nostra merita, sed propter te, per fidem. Pau- 14
lus cum negat, homines lege Moisi mereri remissionem peccatorum, multo magis detrahit hanc laudem traditionibus humanis, idque aperte ad Colossenses [2, 16.] testatur. Si lex Moisi, quae erat divinitus revelata, non merebatur remissionem peccatorum: quanto minus istae fatuae observationes abhorrentes a civili consuetudine vitae, merentur remissionem

15 peccatorum. Adversarii fingunt, Paulum abolere le-
gem Moisi, et Christum ita succedere, ut non gra-
tis donet remissionem peccatorum, sed propter ope-
ra aliarum legum, si quae nunc excogitentur. Hac
impia et fanatica imaginatione obruunt beneficium
16 Christi. Deinde fingunt inter hos, qui observant il-
lam legem Christi, monachos propius observare,
quam alios, propter hypocrisin paupertatis, obedien-
tiae et castitatis, cum quidem omnia sint plena si-
mulationis. Paupertatem jactant in summa copia
rerum omnium, obedientiam jactant, cum nullum ge-
nus hominum libertatem habeat majorem, quam mo-
nachi. De caelibatu non libet dicere, qui quam pu-
rus sit in plerisque, qui student continere, Gerson
indicat. Et quotusquisque continere studet? Scili-
cet hac simulatione propius secundum evangelium
17 vivunt monachi. Christus non ita succedit Moisi,
ut propter nostra opera remittat peccata, sed ut sua
merita, suam propitiationem opponat irae Dei pro
nobis, ut gratis nobis ignoscatur. Qui vero praeter
Christi propitiationem propria merita opponit irae
Dei, et propter propria merita consequi remissionem
peccatorum conatur, sive afferat opera legis Mosai-
sae, sive Decalogi, sive regulae Benedicti, sive re-
gulae Augustini, sive aliarum regularum, is abolet
promissionem Christi, abjecit Christum, et excidit
18 gratia. Haec est Pauli sententia. Vide autem, Ca-
role Caesar Imperator clementissime, videte Prin-
cipes, videte omnes Ordines, quanta sit impuden-
tia adversariorum! cum Pauli locum in hanc sen-
tentiam citaverimus, ipsi ascripserunt: Impia sunt,
19 quae hic contra monasticen allegantur. Quid est
autem certius, quam quod remissionem peccato-
rum consequuntur homines fide, propter Christum?
Et hanc sententiam audent isti nebulones impiam
vocare. Nihil dubitamus, quin, si admoniti fuissetis
de hoc loco, eximi e Confutatione tantam blasphe-

18. adscripserunt *Vrr.* R. T. L.

miam curassetis. Cum autem supra copiose ostensum sit, impiam opinionem esse, quod propter opera nostra consequamur remissionem peccatorum, breviores in hoc loco erimus. Facile enim inde prudens lector ratiocinari poterit, quod non mereamur remissionem peccatorum per opera monastica. Itaque et 20
illa blasphemia nullo modo ferenda est, quae apud Thomam legitur, professionem monasticam parem esse Baptismo. Furor est, humanam traditionem, quae neque mandatum Dei, neque promissionem habet, aequare ordinationi Christi, quae habet et mandatum et promissionem Dei, quae continet pactum gratiae et vitae aeternae.

Secundo. Obedientia, paupertas et caelibatus, si 21
tamen non sit impurus, exercitia sunt ἀδιάφορα. Ideoque sancti uti eis sine impietate possunt, sicut usi sunt Bernardus, Franciscus, et alii sancti viri. Et hi usi sunt propter utilitatem corporalem, ut expeditiores essent ad docendum et ad alia pia officia, non quod opera ipsa per se sint cultus, qui justificent, aut mereantur vitam aeternam. Denique sunt ex illo genere, de quo Paulus ait: [1 Tim. 4, 8.]
Corporalis exercitatio parumper utilis est. Et cre- 22
dibile est, alicubi nunc quoque esse bonos viros in monasteriis, qui serviunt ministerio verbi, qui illis observationibus sine impiis opinionibus utuntur. At 23
sentire, quod illae observationes sint cultus, propter quos coram Deo justi reputentur, et per quos mereantur vitam aeternam, hoc pugnat cum evangelio de justitia fidei, quod docet, quod propter Christum donetur nobis justitia et vita aeterna. Pugnat et cum dicto Christi: [Mtth. 15, 9.] Frustra colunt me mandatis hominum. Pugnat et cum hac sententia: [Rom. 14, 23.] Omne, quod non est ex fide, peccatum est. Quomodo autem possunt affirmare, quod sint cultus, quos Deus approbet, tanquam justitiam coram ipso, cum nullum habeant testimonium verbi Dei?

24 Sed videte impudentiam adversariorum. Non solum docent, quod observationes illae sint cultus justificantes, sed addunt, perfectiores esse cultus, hoc est, magis merentes remissionem peccatorum et justificationem, quam sint alia vitae genera. Et hic concurrunt multae falsae ac perniciosae opiniones. Fingunt se servare praecepta et consilia. Postea homines liberales, cum somnient, se habere merita
25 supererogationis, vendunt haec aliis. Haec omnia plena sunt Pharisaicae vanitatis. Extrema enim impietas est sentire, quod Decalogo ita satisfaciant, ut supersint merita, cum haec praecepta omnes sanctos accusent: [Deut. 6, 5.] Diligas Dominum Deum tuum ex toto corde tuo. Item: [Rom. 7, 7.] Non concupiscas. Propheta ait: [Ps. 116, 11.] Omnis homo mendax, id est, non recte de Deo sentiens, non satis timens, non satis credens Deo. Quare falso gloriantur monachi, in observatione monasticae vitae praeceptis satisfieri, ac plus quam praecepta fieri.

26 Deinde falsum et hoc est, quod observationes monasticae sint opera consiliorum evangelii. Nam evangelium non consulit discrimina vestitus, ciborum, abdicationem rerum propriarum. Haec sunt traditiones humanae, de quibus omnibus dictum est: Esca non commendat Deo. Quare neque cultus justificantes sunt, neque perfectio; imo cum his titulis fucatae proponuntur, sunt merae doctrinae daemoniorum. Virginitas suadetur, sed his, qui donum
27 habent, ut supra dictum est. Error est autem perniciosissimus, sentire, quod perfectio evangelica sit in traditionibus humanis. Nam ita etiam Mahometistarum monachi gloriari possent, se habere perfectionem evangelicam. Neque est in observatione aliorum, quae dicuntur ἀδιάφορα, sed quia regnum Dei est justitia et vita in cordibus, ideo perfectio est, crescere timorem Dei, fiduciam misericordiae promissae in Christo, et curam obediendi vocationi, sicut et Paulus describit perfectionem: [2 Cor. 3, 18.] Trans-

formamur a claritate in claritatem, tanquam a Domini Spiritu. Non ait: alium subinde cucullum accipimus, aut alios calceos, aut alia cingula. Miserabile est, in ecclesia tales Pharisaicas, imo Mahometicas voces legi atque audiri, videlicet perfectionem evangelii, regni Christi, quod est vita aeterna, in his stultis observationibus vestium et similium nugarum collocari.

Nunc audite Areopagitas nostros, quam indignam 28
sententiam posuerint in Confutatione. Sic ajunt: Sacris literis expressum est, monasticam vitam, debita observatione custoditam, quam per gratiam Dei quilibet monastici custodire possunt, mereri vitam aeternam, et quidem multo auctiorem Christus eis promisit, qui reliquerint domum aut fratres etc.
Haec sunt verba adversariorum, in quibus hoc pri- 29
mum impudentissime dicitur, quod sacris literis expressum sit, vitam monasticam mereri vitam aeternam. Ubi enim loquuntur sacrae literae de monastica? Sic agunt causam adversarii, sic citant Scripturas nihili homines, cum nemo nesciat, monasticam recens excogitatam esse, tamen allegant auctoritatem Scripturae, et quidem dicunt, hoc suum decretum
expressum esse in Scripturis. Praeterea contumelia 30
afficiunt Christum, cum dicunt, homines per monasticam mereri vitam aeternam. Deus ne suae quidem legi hunc honorem tribuit, quod mereatur vitam aeternam, sicut clare dicit apud Ezechielem cap. XX: [25.] Ego dedi eis praecepta non bona, et judicia,
in quibus non vivent. Primum hoc certum est, quod 31
vita monastica non meretur remissionem peccatorum, sed hanc fide gratis accipimus, ut supra dictum est.
Deinde propter Christum, per misericordiam donatur 32
vita aeterna his, qui fide accipiunt remissionem, nec opponunt merita sua judicio Dei, sicut et Bernardus gravissime dicit: Necesse est primo omnium credere, quod remissionem peccatorum habere non possis, nisi per indulgentiam Dei. Deinde, quod nihil prorsus habere queas

operis boni, nisi et hoc dederit ipse. Postremo, quod aeternam vitam nullis potes operibus promereri, nisi gratis detur et illa. Caetera, quae in eandem sententiam sequuntur, supra recitavimus. Addit autem in fine Bernardus: Nemo se seducat, quia si bene cogitare voluerit, inveniet procul dubio, quod nec cum decem millibus possit occurrere ei, qui cum vi-
33 ginti millibus venit ad se. Cum autem nec divinae legis operibus mereamur remissionem peccatorum aut vitam aeternam, sed necesse sit quaerere misericordiam promissam in Christo, multo minus observationibus monasticis, cum sint merae traditiones humanae, tribuendus est hic honor, quod mereantur re-
34 missionem peccatorum, aut vitam aeternam. Ita simpliciter obruunt evangelium de gratuita remissione peccatorum, et de apprehendenda misericordia promissa in Christo, qui docent, monasticam vitam mereri remissionem peccatorum, aut vitam aeternam, et fiduciam, debitam Christo, transferunt in illas stultas observationes. Pro Christo colunt suos cucullos, suas sordes. Cum autem et ipsi egeant misericordia, impie faciunt, quod fingunt merita superieroga-
35 tionis, eaque aliis vendunt. Brevius de his rebus dicimus, quia ex his, quae supra de justificatione, de poenitentia, de traditionibus humanis diximus, satis constat, vota monastica non esse pretium, propter quod detur remissio peccatorum et vita aeterna. Et cum Christus vocet traditiones cultus inutiles, nullo modo sunt perfectio evangelica.

36 Verum adversarii videri volunt astute moderari vulgarem persuasionem de perfectione. Negant monasticam vitam perfectionem esse, sed dicunt statum esse acquirendae perfectionis. Belle dictum est, et meminimus hanc correctionem exstare apud Gersonem. Apparet enim, prudentes viros offensos immodicis illis encomiis vitae monasticae, cum non auderent in totum de-

trahere ei laudem perfectionis, addidisse hanc ἐπανόρθωσιν, quod sit status acquirendae perfectionis. Hoc 37
si sequimur, nihilo mágis erit monastica status perfectionis, quam vita agricolae, aut fabri. Nam hi quoque sunt statûs acquirendae perfectionis. Omnes enim homines in quacunque vocatione perfectionem expetere debent, hoc est, crescere in timore Dei, in fide, in dilectione proximi et similibus virtutibus spiritualibus. Exstant in historiis Eremitarum exempla, 38
Antonii et aliorum, quae exaequant genera vitae. Scribitur, Antonio petenti, ut Deus sibi ostenderet, quantum in hoc vitae genere proficeret, quendam in urbe Alexandria sutorem monstratum esse per somnium, cui compararetur. Postridie Antonius veniens in urbem, accedit ad sutorem, exploraturus illius exercitia et dona, collocutus cum homine, nihil audit, nisi mane eum pro universa civitate paucis verbis orare, deinde arti suae operam dare. Hic intellexit Antonius, non esse justificationem tribuendam illi vitae generi, quod susceperat.

Sed adversarii, etsi nunc moderantur laudes de 39
perfectione, tamen aliter reipsa sentiunt. Vendunt enim merita, et applicant pro aliis hoc praetextu, quod observent praecepta et consilia, quare reipsa sentiunt sibi superesse merita. Quid est autem arrogare sibi perfectionem, si hoc non est? Deinde in ipsa Confutatione positum est, quod monastici contendant propius secundum evangelium vivere. Tribuit igitur perfectionem traditionibus humanis, si ideo propius secundum evangelium vivunt monachi, quia non habent proprium, quia sunt caelibes, quia obediunt regulae in vestitu, cibis et similibus nugis.

Item, Confutatio dicit, monachos mereri vitam aeter- 40
nam auctiorem, et allegat Scripturam: [Mtth. 19, 29.] Qui reliquerit domum etc. scilicet hic quoque perfectionem arrogat factitiis religionibus. Sed hic locus Scripturae

nihil facit ad vitam monasticam. Non enim hoc vult Christus, quod deserere parentes, conjugem, fratres, sit opus ideo faciendum, quia mereatur remissionem peccatorum et vitam aeternam. Imo maledicta est illa desertio. Fit enim cum contumelia Christi, si quis ideo deserat parentes, aut conjugem, ut hoc ipso opere mereatur remissionem peccatorum et vitam ae-
41 ternam. Duplex autem desertio est. Quaedam fit sine vocatione, sine mandato Dei, hanc non probat Christus. [Mtth. 15, 9.] Nam opera a nobis electa sunt inutiles cultus. Clarius autem hinc apparet, Christum non probare hanc fugam, quia loquitur de deserenda uxore et liberis. Scimus autem, quod mandatum Dei prohibet deserere uxorem et liberos. Alia desertio est, quae fit mandato Dei, videlicet cum cogit nos potestas aut tyrannis cedere, aut negare evangelium. Hic habemus mandatum, ut potius sustineamus injuriam, potius eripi nobis patiamur, non solum facultates, conjugem, liberos, sed vitam quoque. Hanc desertionem probat Christus, ideoque addit: propter evangelium; ut significet se de his loqui, non qui faciunt injuriam uxori et liberis, sed qui propter confessionem evangelii sustinent injuriam.
42 Corpus nostrum etiam deserere debemus propter evangelium. Hic ridiculum fuerit sentire, quod cultus Dei sit, seipsum occidere et relinquere corpus sine mandato Dei: ita ridiculum est sentire, quod cultus Dei sit, deserere possessiones, amicos, conjugem, li-
43 beros, sine mandato Dei. Constat igitur, male detorqueri dictum Christi ad vitam monasticam. Nisi fortassis hoc quadrat, quod centuplum in hac vita recipiunt. Plurimi enim fiunt monachi, non propter evangelium, sed propter culinam et otium, qui pro
44 exiguis patrimoniis inveniunt amplissimas opes. Sed ut tota res monastica simulationis plena est, ita falso praetextu testimonia Scripturae citant, ut dupliciter peccent, hoc est, ut fallant homines, et fallant praetextu nominis divini.

42. *om.* - mandato Dei. T.

Citatur et alius locus de perfectione: [Mtth. 19, 45
21.] Si vis perfectus esse, vade, vende, quae habes,
et da pauperibus, et veni, et sequere me. Hic locus
exercuit multos, qui finxerunt perfectionem esse, pos-
sessiones ac dominia rerum abjicere. Sinamus phi- 46
losophos Aristippum praedicare, qui magnum auri
pondus abjecit in mare. Talia exempla nihil perti-
nent ad christianam perfectionem. Rerum divisio,
dominia et possessio sunt ordinationes civiles, appro-
batae verbo Dei in praecepto: [Exod. 20, 15.] Non
furtum facies. Desertio facultatum non habet man-
datum, aut consilium in Scripturis. Nam evangelica
paupertas non est desertio rerum, sed non esse ava-
rum, non confidere opibus, sicut David pauper erat
in ditissimo regno. Quare cum desertio facultatum
sit mere traditio humana, est inutilis cultus. Et im- 47
modica sunt illa encomia in Extravagante, quae ait,
abdicationem proprietatis omnium rerum, propter De-
um, meritoriam et sanctam et viam perfectionis esse.
Et periculosissimum est, rem, pugnantem cum civili
consuetudine, talibus immoderatis laudibus efferre. At 48
Christus hic perfectionem vocat. Imo, injuriam fa-
ciunt textui, qui truncatum allegant. Perfectio est
in hoc, quod addit Christns: Sequere me. Exemplum 49
obedientiae in vocatione propositum est. Et quia vo-
cationes dissimiles sunt, ita haec vocatio non est
omnium, sed proprie ad illam personam, cum qua ibi
loquitur Christus, pertinet, sicut vocatio David ad
regnum, Abraham ad mactandum filium non sunt
nobis imitandae. Vocationes sunt personales, sicut
negotia ipsa variant temporibus et personis: sed ex-
emplum obedientiae est generale. Perfectio erat fu- 50
tura illi juveni, si huic vocationi credidisset et obe-
divisset: ita perfectio nobis est, obedire unumquem-
que vera fide suae vocationi.

51 Tertio. In votis monasticis promittitur castitas. Supra autem diximus de conjugio sacerdotum, non posse votis aut legibus tolli jus naturae in hominibus. Et quia non omnes habent donum continentiae, multi propter imbecillitatem infeliciter continent. Neque vero ulla vota, aut ullae leges possunt abolere mandatum Spiritus Sancti: [1 Cor. 7, 2.] Propter fornicationem unusquisque habeat uxorem suam. Quare hoc votum non est licitum in his, qui non habent donum continentiae, sed propter im-
52 becillitatem contaminantur. De hoc toto loco satis supra dictum est, in quo profecto mirum est, cum versentur ob oculos pericula et scandala, tamen adversarios defendere suas traditiones contra manifestum Dei praeceptum. Nec commovet eos vox Christi, qui objurgat Pharisaeos, qui traditiones contra mandatum Dei fecerant.

53 Quarto. Liberant hos, qui vivunt in monasteriis, impii cultus, quales sunt profanatio missae ad quaestum collatae pro mortuis, cultus sanctorum, in quibus duplex vitium est, et quod sancti in locum Christi surrogantur, et impie coluntur, sicut finxerunt Dominicastri rosarium B. Virginis, quod est mera βαττολογία non minus stulta, quam impia, vanissimam fiduciam alens. Deinde hae ipsae impie-
54 tates tantum conferuntur ad quaestum. Item, Evangelium de gratuita remissione peccatorum propter Christum, de justitia fidei, de vera poenitentia, de operibus, quae habent mandatum Dei, neque audiunt, neque docent. Sed versantur aut in philosophicis disputationibus, aut in traditionibus ceremo-
55 niarum, quae obscurant Christum. Non hic dicemus de illo toto cultu ceremoniarum, de lectionibus, cantu, et similibus rebus, quae poterant tolerari, si haberentur pro exercitiis, sicut lectiones in scholis, quarum finis est, docere audientes, et inter docendum aliquos commovere ad timorem, aut fidem:

sed nunc fingunt, has ceremonias esse cultus Dei, qui mereantur remissionem peccatorum ipsis et aliis; ideo enim augent has ceremonias. Quod si susciperent ad docendos et adhortandos auditores, breves et accuratae lectiones plus prodessent, quam illae infinitae *βαττολογίαι*. Ita tota vita monastica plena est hypo- 56
crisi et falsis opinionibus. Ad haec omnia accedit et hoc periculum, quod qui sunt in illis collegiis, coguntur assentiri persequentibus veritatem. Multae igitur graves et magnae rationes sunt, quae liberant bonos viros ab hoc vitae genere.

Postremo multos liberant ipsi canones, qui aut 57
illecti artibus monachorum sine judicio voverunt, aut coacti ab amicis voverunt. Talia vota ne canones quidem pronuntiant esse vota. Ex his omnibus apparet, plurimas esse causas, quae docent vota monastica, qualia hactenus facta sunt, non esse vota, quare tuto deseri potest vitae genus plenum hypocrisis et falsarum opinionum.

Hic objiciunt ex lege Nazaraeos. [Num. 6, 2 sqq.] 58
Sed hi non suscipiebant vota sua cum his opinionibus, quas hactenus diximus nos reprehendere in votis monachorum. Nazaraeorum ritus erat exercitium, aut protestatio fidei coram hominibus, non merebatur remissionem peccatorum coram Deo, non justificabat coram Deo. Deinde sicut nunc circumcisio, aut mactatio victimarum non esset cultus, ita nec ritus Nazaraeorum nunc debet proponi tanquam cultus, sed debet judicari simpliciter *ἀδιάφορον*. Non igitur recte confertur monachatus sine verbo Dei excogitatus, ut sit cultus, qui mereatur remissionem peccatorum et justificationem, cum ritu Nazaraeorum, qui habebat verbum Dei, nec traditus erat in hoc, ut mereretur remissionem peccatorum, sed ut esset exercitium externum, sicut aliae ceremoniae legis. Idem de aliis votis in lege traditis dici potest.

59 Allegantur et Rechabitae, qui nec possessiones habebant ullas, nec vinum bibebant, ut scribit Jeremias cap. XXXV. Scilicet pulchre quadrat exemplum Rechabitarum ad monachos nostros, quorum monasteria superant palatia Regum, qui lautissime vivunt. Et Rechabitae in illa omnium rerum penuria, tamen erant conjuges: nostri monachi, cum affluant omni-
60 bus deliciis, profitentur caelibatum. Caeterum exempla juxta regulam, hoc est, juxta Scripturas certas et claras, non contra regulam, seu contra Scri-
61 pturas interpretari convenit. Certissimum est autem, observationes nostras non mereri remissionem peccatorum aut justificationem. Quare cum laudantur Rechabitae, necesse est, eos morem suum non ideo servasse, quod sentirent, se per eum mereri remissionem peccatorum, aut opus ipsum cultum esse justificantem, aut propter quem consequerentur vitam aeternam, non per misericordiam Dei, propter semen
62 promissum. Sed quia habuerunt mandatum parentum, laudatur obedientia, de qua exstat praeceptum Dei: Honora patrem et matrem. Deinde mos habebat finem proprium: quia peregrini erant, non Israëlitae, apparet, patrem voluisse eos certis notis discernere a suis popularibus, ne relaberentur ad impietatem popularium. Volebat his notis eos admonere doctrinae fidei et immortalitatis. Talis finis est licitus.
63 At fines monasticae longe alii traduntur. Fingunt opera monastices cultus esse, fingunt ea mereri remissionem peccatorum ac justificationem. Est igitur dissimile monasticae exemplum Rechabitarum, ut omittamus hic alia incommoda, quae haerent in praesenti monastica.

64 Citant et ex priore ad Timotheum cap. V. [11 sqq.] de viduis, quae servientes ecclesiae, alebantur de publico, ubi ait: Nubere volunt habentes damnationem, quia pri-
65 mam fidem irritam fecerunt. Primum hic fingamus

Apostolum de votis loqui, tamen hic locus non patrocinabitur monasticis votis, quae fiunt de impiis cultibus, et hac opinione, ut mereantur remissionem peccatorum et justificationem. Paulus enim tota voce damnat omnes cultus, omnes leges, omnia opera, si ita observentur, ut mereantur remissionem peccatorum, aut ut propter ea consequamur vitam aeternam, non propter Christum per misericordiam: ideo necesse est vota viduarum, si qua fuerunt, dissimilia fuisse votis
monasticis. Praeterea, si non desinant adversarii de- 66
torquere locum ad vota, detorquendum erit eodem hoc quoque, quod vetat [1 Tim. 5, 9.] eligi viduam minorem annis sexaginta: ita vota, ante eam aetatem
facta, erunt irrita. Sed nondum norat ecclesia haec 67
vota, itaque damnat Paulus viduas, non quia nubunt, jubet enim nubere juniores, sed quia publico sumptu alitae lasciviebant, ideoque fidem abjiciebant. Hoc vocat primam fidem, scilicet non voti monastici, sed christianismi. Et hoc modo fidem accipit in eodem cap: [8.] Si quis proprios, et maxime domesticos non
curat, fidem abnegavit. Aliter enim de fide loqui- 68
tur, quam sophistae. Non tribuit fidem his, qui habent peccatum mortale. Ideo dicit hos abjicere fidem, qui non curant propinquos. Et ad eundem modum dicit, mulierculas petulantes fidem abjicere.

Percurrimus aliquot nostras rationes, et obiter 69
diluimus ea, quae adversarii objiciunt. Et haec collegimus non solum propter adversarios, sed multo magis propter pias mentes, ut habeant in conspectu causas, quare improbare debeant hypocrisin et fictos cultus monasticos, quos quidem totos haec una vox Christi abrogat, cum ait: [Mtth. 15, 9.] Frustra colunt me mandatis hominum. Quare vota ipsa, et observationes ciborum, lectionum, cantuum, vestitus, calceorum, cingulorum, inutiles cultus sunt coram Deo. Et certo sciant omnes piae mentes, simpliciter Pharisaicam et damnatam

opinionem esse, quod illae observationes mereantur
remissionem peccatorum, quod propter eas justi re-
putemur, quod propter eas consequamur vitam ae-
71 ternam, non per misericordiam propter Christum. Et
necesse est sanctos viros, qui in his vitae generibus
vixerunt, abjecta fiducia talium observationum, didi-
cisse, quod remissionem peccatorum propter Christum
gratis haberent, quod propter Christum per miseri-
cordiam consecuturi essent vitam aeternam, non pro-
pter illos cultus, quod Deus tantum approbet cultus
suo verbo institutos, qui valeant in fide.

XIV. De Potestate Ecclesiastica.

1 Vehementer hic vociferantur adversarii de privi-
legiis et immunitatibus ecclesiastici status, et ad-
dunt epilogum: Irrita sunt omnia, quae praesenti
articulo contra immunitatem ecclesiarum et sacer-
2 dotum inferuntur. Haec est mera calumnia: nos enim
de rebus aliis in hoc articulo disputavimus. Caete-
rum saepe testati sumus, nos politicas ordinationes
et donationes Principum et privilegia non repreben-
3 dere. Sed utinam vicissim audirent adversarii que-
relas ecclesiarum et piarum mentium. Dignitates et
opes suas fortiter tuentur adversarii, interim statum
ecclesiarum negligunt, non curant recte doceri ec-
clesias, et sacramenta rite tractari. Ad sacerdotium
admittunt quoslibet sine discrimine, postea imponunt
onera intolerabilia, quasi delectentur exitio aliorum,
suas traditiones longe accuratius servari postulant,
4 quam evangelium. Nunc in gravissimis et difficilli-
mis controversiis, de quibus populus misere cupit
doceri, ut habeat aliquid certi, quod sequatur,
non expediunt mentes, quas dubitatio acerbis-
sime cruciat, tantum conclamant ad arma. Prae-

4. miser R. T.

terea in rebus manifestis decreta sanguine scripta proponunt, quae minantur horrenda supplicia hominibus, nisi manifeste contra mandata Dei faciant. Hic vi- 5
cissim oportebat vos videre lacrymas miserorum, et audire miserabiles querelas multorum bonorum hominum, quas haud dubie respicit et exaudit Deus, cui aliquando rationem procurationis vestrae reddituri estis.

Cum autem nos in Confessione, in hoc articulo, 6
varios locos complexi simus, adversarii nihil respondent, nisi Episcopos habere potestatem regiminis et coërcitivae correctionis ad dirigendum subditos in finem beatitudinis aeternae. Et ad potestatem regiminis requiri potestatem judicandi, definiendi, discernendi et statuendi ea, quae ad praefatum finem expediunt aut conducunt. Haec sunt verba Confutationis, in quibus docent nos adversarii, quod Episcopi habeant auctoritatem condendi leges utiles ad consequendam vitam aeternam. De hoc articulo controversia est.

Oportet autem in ecclesia retinere hanc doctri- 7
nam, quod gratis propter Christum fide accipiamus remissionem peccatorum, oportet et hanc doctrinam retineri, quod humanae traditiones sint inutiles cultus, quare nec peccatum, nec justitia in cibo, potu, vestitu et similibus rebus collocanda est, quarum usum voluit Christus liberum relinqui, cum ait: [Mtth. 5, 11.] Quod intrat in os, non coinquinat hominem. Et Paulus: [Rom. 14, 17.] Regnum Dei non est
esca, aut potus. Itaque nullum habent jus Episcopi 8
condendi traditiones extra evangelium, ut mereantur remissionem peccatorum, ut sint cultus, quos approbet Deus tanquam justitiam, et qui gravent conscientias, ita ut peccatum sit eos omittere. Haec omnia docet vel unus locus in Actis, ubi Apostoli dicunt, [15, 9 sq.] fide purificari corda; et deinde prohibent imponere jugum, et ostendunt, quantum periculi sit, exaggerant pec-

catum istorum, qui onerant ecclesiam. Quid ten-
9 tatis Deum? inquiunt. Hoc fulmine nihil terrentur
adversarii nostri, qui vi defendunt traditiones et im-
pias opiniones. Nam et supra damnaverunt articu-
lum XV. in quo posuimus, quod traditiones non me-
reantur remissionem peccatorum, et hic dicunt, tra-
ditiones conducere ad vitam aeternam. Num meren-
tur remissionem peccatorum? num sunt cultus, quos
approbat Deus, tanquam justitiam? num vivificant
10 corda? Paulus ad Colossenses [2, 20 sqq.] ideo ne-
gat prodesse traditiones ad justitiam aeternam et vi-
tam aeternam, quia cibus, potus, vestitus et similia
sint res usu pereuntes: at vita aeterna in corde,
rebus aeternis, hoc est, verbo Dei et Spiritu Sancto
efficitur. Expediant igitur adversarii, quomodo con-
ducant traditiones ad vitam aeternam?

11 Cum autem evangelium clare testetur, quod non
debeant imponi ecclesiae traditiones, ut mereantur
remissionem peccatorum, ut sint cultus, quos appro-
bet Deus tanquam justitiam, ut gravent conscientias,
ita ut omittere eas judicetur esse peccatum: nun-
quam poterunt adversarii ostendere, quod Episcopi
habeant potestatem tales cultus instituendi.

12 Caeterum quam potestatem tribuat evangelium
Episcopis, diximus in Confessione. Qui nunc sunt
Episcopi, non faciunt Episcoporum officia juxta evan-
gelium: sed sint sane Episcopi, juxta politiam ca-
nonicam, quam non reprehendimus. Verum nos de
13 Episcopo loquimur juxta evangelium. Et placet no-
bis vetus partitio potestatis in potestatem ordinis et
potestatem jurisdictionis. Habet igitur Episcopus pote-
statem ordinis, hoc est, ministerium verbi et sacramen-
torum, habet et potestatem jurisdictionis, hoc est, aucto-
ritatem excommunicandi obnoxios publicis criminibus, et
rursus absolvendi eos, si conversi petant absolutionem.
14 Neque vero habent potestatem tyrannicam, hoc est,

13. *om.* R. T.

sine certa lege, neque regiam, hoc est supra legem, sed habent certum mandatum, certum verbum Dei, quod docere, juxta quod exercere suam jurisdictionem debent. Quare non sequitur, etiamsi habeant aliquam jurisdictionem, quod possint novos cultus instituere. Nam cultus nihil pertinent ad jurisdictionem. Et habent verbum, habent mandatum, quatenus exercere jurisdictionem debeant, scilicet si quis commiserit adversus illud verbum, quod acceperunt a Christo.

Quanquam nos in Confessione addidimus etiam, 15
quatenus liceat eis condere traditiones, videlicet non tanquam necessarios cultus, sed ut sit ordo in ecclesia propter tranquillitatem. Et hae non debent laqueos injicere conscientiis, tanquam praecipiant necessarios cultus, sicut Paulus docet, cum ait: [Gal. 5, 1.] In libertate, qua Christus vos liberavit, state, nec iterum jugo servitutis subjiciamini. Oportet igitur 16
liberum usum talium ordinationum relinqui, modo ut scandala vitentur, ne judicentur esse cultus necessarii, sicut pleraque ordinaverunt ipsi Apostoli, quae tempore mutata sunt. Neque ita tradiderunt, ut mutare non liceret. Non enim dissentiebant a suis scriptis, in quibus magnopere laborant, ne ecclesiam opprimat opinio, quod ritus humani sint necessarii cultus.

Haec est simplex ratio traditionum interpretandarum: 17
videlicet ut sciamus, eas non esse necessarios cultus, et tamen propter vitanda scandala in loco sine superstitione observemus. Et sic multi docti et magni viri in ecclesia senserunt, nec videmus, quid opponi possit. Certum est enim, sententiam illam: 18
[Luc. 10, 16.] Qui vos audit, me audit; non loqui de traditionibus, sed maxime contra traditiones facere. Non est enim mandatum cum libera, ut vocant, sed cautio de rato, de speciali mandato, hoc est, testimonium datum Apostolis, ut eis de alieno verbo, non de proprio, credamus. Vult enim Christus

nos confirmare, quemadmodum opus erat, ut sciremus, verbum traditum per homines efficax esse, nec
19 quaerendum esse aliud verbum de coelo. De traditionibus non potest accipi: Qui vos audit, me audit. Requirit enim Christus, ut ita doceant, ut ipse audiatur, quia dicit: Me audit. Igitur suam vocem, suum verbum vult audiri, non traditiones humanas. Ita dictum, quod maxime pro nobis facit et gravissimam consolationem et doctrinam continet, detorquent isti asini ad res nugacissimas, discrimina ciborum, vestitus et similia.

20 Citant et hoc: [Ebr. 13, 17.] Obedite praepositis vestris. Haec sententia requirit obedientiam erga evangelium. Non enim constituit regnum Episcopis extra evangelium. Nec debent Episcopi traditiones contra evangelium condere, aut traditiones suas contra evangelium interpretari; idque cum faciunt, obedientia prohibetur, juxta illud: [Gal. 1, 8.] Si quis
21 aliud evangelium docet, anathema sit. Idem respondemus ad hunc locum: [Mtth. 23, 3.] Quidquid dixerint, facite! quod constet, non universaliter praecipi, ut omnia recipiamus, quia alibi jubet Scriptura, [Act. 5, 29.] plus obedire Deo, quam hominibus. Quando igitur impia docent, non sunt audiendi. Haec autem impia sunt, quod traditiones humanae sint cultus Dei, quod sint necessarii cultus, quod mereantur remissionem peccatorum et vitam aeternam.
22 Objiciunt et scandala publica et motus, qui exorti sunt praetextu nostrae doctrinae. Ad haec breviter
23 respondemus. Si in unum conferantur omnia scandala, tamen unus articulus de remissione peccatorum, quod propter Christum gratis consequamur remissionem peccatorum per fidem, tantum affert boni, ut
24 omnia incommoda obruat. Et hic initio conciliavit Luthero non tantum nostrum favorem, sed etiam multorum, qui nunc nos oppugnant. Παλαιὰ γὰρ εὕδει χάρις, ἀμνάμονες καὶ βροτοί, inquit Pindarus.
25 Nos tamen neque deserere veritatem necessariam

23. *Epilogum amplificatum Vrr. v. Prolegomena.* 24. *δὲ* [*Vrr.*] R. T.

ecclesiae volumus, neque assentiri adversariis condemnantibus eam possumus. Oportet enim Deo magis obedire, quam hominibus. Isti rationem schismatis excitati reddent, qui manifestam veritatem initio condemnaverunt, et nunc summa crudelitate per-
sequuntur. Deinde nullane scandala haerent apud 26
adversarios? Quantum mali est in sacrilega profanatione missae ad quaestum collocatae? quanta turpitudo in caelibatu? Sed omittamus comparationem.
Haec pro tempore respondimus ad Confutationem. 27
Nunc judicium permittimus omnibus piis, an adversarii recte glorientur, se Confessionem nostram Scripturis vere confutasse.

F i n i s.

Articuli Smalcaldici.

'Articuli Christianae Doctrinae,

qui a nostris Concilio, si quod vel Mantuae vel alibi congregandum fuisset, exhibendi fuerant, indicantes, quid recipere vel concedere possemus et quid non,

scripti

a

D. Martino Luthero.

Anno MDXXXVII.

"Praefatio D. Mart. Lutheri.

1 'Cum Papa Paulus, hujus nominis tertius, Concilium indiceret anno superiori, circa Pentecosten Mantuae congregandum, et paulo post ab urbe Mantua alio transferret, (unde nondum constat, quo illud convocare vel velit, vel possit) et nobis quoque sperandum esset, ut ad Concilium ipsi etiam vocaremur, vel metuendum, ne non vocati damnaremur: injungebatur mihi, ut Articulos doctrinae nostrae conscriberem et colligerem, si forte res procederet, ut constaret, quid et quatenus Pontificiis cedere, et in quibus capitibus constanter perseverare et vellemus et possemus.

2 Conscripsi igitur hosce Articulos, et nostrae parti tradidi. A nostris illi recepti et unanimi confessione approbati sunt, et decretum est, ut Concilio ('si quod a Papa et Pontificiis tandem sine mendaciis et fraudibus, vero, "legitimo et christiano modo institueretur, sicut omnino deberet) publice offerrentur, et fidei nostrae confessionem '"explicarent.

Die Artickel 1537. P. Artickel, so da hetten sollen auffs Concilion ꝛc. V. Die Heubtartickel des christl. Glaubens ꝛc. *Vt.* "*om. Praefationem* P. 1. *Omisso primo versu, exorditur:* [2.] Ich habe ꝛc. *Vtt.* 2. wo der Papst mit den Seinen einmal so kühn wolt werden "recht frey Concilium '"fürbringen *Vtt. Vm.*

Cum autem Romana ista aula seu Curia adeo formidet christianum liberumque Concilium, et lucem turpissime fugiat, ita ut etiam ipsis Pontificiis spes Concilii christiani non tantum convocandi, sed etiam ferendi et concedendi prorsus adempta sit, unde sane offenduntur merito multi Pontificii, et aegre ferunt negligentiam istam Papae, ac inde facile colligunt, malle Papam interitum totius christianitatis et damnationem omnium animarum, quam sui et suorum vel exiguam saltem reformationem, et quam tyrannidi suae modum praescribi patiatur: ideo et nihilominus Articulos hos in publicum emittere volui, ut si citius ex hac vita evocarer, quam Concilium congregaretur, (quod ita eventurum esse, omnino confido et spero, cum lucifugi isti nebulones nimium in protrahendo et impediendo Concilio laborent) ut inquam ii, qui post me vivent et remanebunt, testimonium et confessionem meam haberent et proponere possent adjunctam confessioni, quam antea publicavi, in qua hactenus constanter permansi, et permanebo deinceps, per Dei gratiam. 3

Quid enim dicam? Quomodo querelam instituam? Adhuc superstes sum, scribo, conciones habeo, et praelego publice et quotidie: et tamen virulenti homines, non tantum ex adversariis, sed etiam falsi fratres, qui nobiscum se sentire ajunt, mea scripta et doctrinam meam simpliciter contra me afferre et allegare audent, me vivente, vidente et audiente, etiamsi sciant, me aliter docere, et volunt virus suum meo labore exornare, et miseros homines meo sub nomine decipere et seducere. Quid ergo, bone Deus, post obitum meum fiet? 4

Deberem quidem ad omnia respondere, dum adhuc vivo. Sed quaeso, quomodo omnia diaboli ora obstruere solus possum? praesertim eorum, (utpote venenatorum omnium) qui nec audire nec attendere volunt, quid scribamus, sed in eo toti sunt, ut verba nostra etiam in minutissimis literis scelerate pervertant et depravent. His 5

3. Die Liechtflüchtigen und tagscheuende Schelmen *Vtt. Vm.* 4. stracks wollen ihren Gift mit meiner Arbeit schmücken, *Vtt. Vm.* ita meis sudoribus ad suam virulentiam abutuntur, G.

ergo diabolus respondeat, et tandem ira Dei, quemadmo-
6 dum merentur. Saepe recordor boni Gersonis, dubitantis, numquid boni publice scribendum et proferendum sit. Si scriptio omittitur, multae animae negliguntur, quae liberari potuissent: si vero illa praestatur, statim diabolus praesto est cum linguis pestiferis et calumniarum plenis, quae omnia corrumpunt, et veneno inficiunt,
7 ut utilitas scriptorum impediatur. Quid tamen ex ista malitia sua commodi recipiant, manifestum est. Quia enim nos mendaciis perdite onerarunt, et simpliciores per ista mendacia in suo coetu retinere voluerunt, Deus opus suum subinde promovit, et ipsorum coetum reddidit minorem, nostrorum vero majorem, ac ipsos ob mendacia confudit, et confundit etiamnum.

8 Recitabo historiam. Fuit Witebergae Doctor quidam ex Galliis missus, qui nobis palam indicabat, Regi suo certo certius persuasum esse, apud nos nullam esse ecclesiam, nullum magistratum, nullum conjugium, sed
9 promiscue omnes pecudum more vivere pro arbitrio. Dic jam, quo vultu nos coram tribunali Christi in ultimo judicio sint adspecturi ii, qui tam crassa et prodigiosa mendacia Regi et aliis regnis per sua scripta inculcarunt ceu veritatem? Christus omnium nostrum Dominus et Judex scit ipse, istos mentiri et semper mentitos esse; hujus sententiam vicissim audire cogentur, quod certo scio. Deus convertat convertendos, ut agant poenitentiam: caeteros obruet vae et ah in aeternum.

10 Ut autem redeam ad rem, optarim ex animo, Concilium christianum et liberum aliquando congregari, ut multis et rebus et hominibus consuleretur, non quod nos Concilio indigeamus, (nostrae enim ecclesiae, per Dei gratiam, puritate verbi et vero usu sacramentorum ac cognitione vocationum et verorum operum, ita sunt illustratae et constitutae, ut Concilio opus nobis non sit, nec

7. mit ihren Lügen zu Schanden werden lassen *Vtt. Vm.* 8. sondern giengs alles unter einander wie das Vieh, und thät jedermann, was er wolt. *Vtt. Vm.* 10. Erkänntniß allerlei Stände *Vtt. Vm.*

a Concilio de his rebus quidquam melius sperare et expectare possimus) sed quod in Episcopatibus videamus passim multas Parochias plane desertas et vacuas, ita ut prae dolore cor hominis pii exstingui facile possit. Et tamen nec Episcopi, nec Canonici curant, quomodo miseri homines vel vivant vel moriantur, pro quibus tamen Christus est mortuus, quem miseri homines ut verum Pastorem cum ovibus suis loquentem audire non possunt. Et 11
hoc me movet, ut exhorrescens vehementer metuam, ne Christus ipse aliquando convocet Concilium Angelicum contra Germaniam, quo funditus deleamur, sicut Sodoma et Gomorrha, quandoquidem tam temere ipsi illudimus nomine et praetextu Concilii.

Praeter haec tam necessaria negotia ecclesiastica, 12
essent quoque 'res magnae in statu politico corrigendae, ut discordia Principum et Statuum. Usura et avaritia ceu diluvium inundarunt, et "specie juris defenduntur. Petulantia, lascivia, superbia, et luxus ac fastus in vestitu, crapula, alea, pompa, vitiorum et scelerum concursus, malitia, contumacia subditorum, familiae, opificum, mercenariorum, '''rusticorum aucupia et iniquissima in venditionibus aestimatio, (et quis recitare potest omnia!) adeo accreverunt, ut decem Conciliis et viginti Comitiis politicis corrigi nequeant. Si haec prin- 13
cipalia in ecclesiastico et politico statu, quae contra Deum fiunt, in Concilio tractarentur, satis superque esset, de quibus ageretur, nec opus esset ludicris et jocularibus confabulationibus de veste talari, de insignibus verticalibus, rasuris et tonsuris, de cingulis latis seu balteis, de Episcoporum et Cardinalium infulis, galeris, pileis et baculis et similibus vanitatibus. Si antea Dei mandatum et voluntatem in ecclesiastico et politico ordine expedivissemus, satis postea otii et temporis nobis relinqueretur ad reformationem ciborum, vestium, cereorum, rasurarum, casularum etc. 'At, quia camelos deglutimus, et interea culices excola-

12. unzählige große Stück "eitel Recht geworden, *Vtt. Vm.* et plane in locum juris successerunt, G. '''auch der Bauern Uebersetzung *Vtt. Vm.* Rusticorum iniquissima in venditionibus aestimatio G. 13. Wenn wir aber *Vtt. Vm.* Sed si G.

mus, trabes relinquimus, et festucas inquirimus et judicamus, "supersedere Concilio possumus.

14 Paucos igitur Articulos conscripsi. Habemus enim jam antea satis mandatorum Dei in ecclesia, in politia, in oeconomia, quibus satisfacere nunquam possumus. Ad quid ergo prodest copia ista decretorum, traditionum et legum in Concilio, cum praecipua capita a Deo mandata nec curentur, nec serventur? 'Quasi vero Deus in ludicris fabulis nostris acquiescere, et interea sua divina mandata pedibus ut conculcentur, ferre cogatur. Peccata autem nostra nos aggravant, nec sinunt Deum nobis esse propitium, quia poenitentiam non agimus, et insuper omnem abominationem defendere volumus.

15 O Domine Jesu Christe, indicito et celebra tu ipse Concilium, et libera tuos 'adventu tuo glorioso. Actum est de Papa et Pontificiis. Hi te non curant. Juva ergo nos miseros et inopes, qui ad te gemimus, et te ex corde quaerimus, secundum gratiam, quam nobis dedisti, per Spiritum Sanctum tuum, qui tecum et cum Patre vivit et regnat, benedictus in saecula, Amen.

"so möchten wir wohl auch mit dem Concilio zufrieden seyn. *Vtt. Vm.* 14. 'Gerade als müßte er unser Gauckelspiel feiern, dafür, daß wir seine ernste Gebot mit Füssen treten. *Vtt. Vm.* 15. durch deine herrliche Zukunft. *Vtt. Vm.*

Prima Pars.

de summis articulis divinae Majestatis.

I.

'Pater, Filius et Spiritus Sanctus, in una ''divina essentia et natura, tres distinctae personae, '''sunt unus Deus, qui creavit coelum et terram.

II.

Pater a nullo, Filius a Patre genitus est, Spiritus Sanctus a Patre et Filio procedit.

III.

Non Pater, non Spiritus Sanctus, sed Filius homo factus est.

IV.

Filius ita factus est homo, ut a Spiritu Sancto 'sine virili opera conciperetur, et ex Maria pura, sancta, ''semper virgine nasceretur. Postea passus et mortuus est, sepultus, descendit ad inferna, resurrexit a mortuis, adscendit ad coelos, sedet ad dexteram Dei, venturus judicare vivos et mortuos etc. sicut de his Symbolum Apostolicum, '''et Athanasianum, et *Catechismus noster puerilis, nos edocent.

De his articulis nulla est inter nos et adversarios controversia, cum illos utrinque **confiteamur: quamobrem non est necesse, ut pluribus jam de illis agamus.

I. *add. ac delevit* Gott ''*add. ac del.* natürlichen '''*add. ac del.* in Gott sind *substituit* ein einiger Gott ist P.
IV. on männlich Zuthun ''*om.* PV. '''*add.* Nicaenum G. *der gemeine Kinder Catechismus PV. nostri Catechismi G.
**add. ac del.* glauben und P.

Secunda Pars

est de articulis, qui officium et opus Jesu Christi, sive redemptionem nostram concernunt.

Hic primus et principalis articulus est,

1 Quod Jesus Christus, Deus et Dominus noster, sit propter peccata nostra mortuus, et propter justitiam nostram resurrexerit, Rom. IV. [24.]

2 Et quod ipse solus sit Agnus Dei, qui tollit peccata mundi, Joan. I. [30.] Et quod Deus omnium nostrum iniquitates in ipsum posuerit, Jesaiae LIII. [4.]

3 Omnes peccaverunt, et justificantur gratis absque operibus seu meritis propriis, ex ipsius gratia, per redemptionem, quae est in Christo Jesu, ′in sanguine ejus, Rom. III. [24.]

4 Hoc cum credere necesse sit, et nullo opere, lege, aut merito acquiri et apprehendi possit: certum est et manifestum, ′solam ″hanc fidem nos justificare, sicut Paulus Rom. III. [18.] inquit: Statuimus, justificari hominem per fidem absque operibus legis. Item: [26.] Ut sit ‴ipse justus et justificans eum, *qui est ex fide Jesu Christi.

4. *om.* G. ″*del.* der *substituit* solcher P. ‴er alleine *der da ist des Glaubens an Jesu. PV.

De hoc articulo cedere, aut aliquid contra illum largiri aut permittere nemo piorum potest, etiamsi coelum et terra 'ac omnia corruant. Non enim est aliud nomen hominibus datum, per quod salvari possimus, inquit Petrus, Actorum IV: [12.] Et per vulnera ejus sanati sumus, Esaiae LIII. [5.] Et in hoc articulo sita sunt et consistunt omnia, quae "contra Papam, diabolum et universum mundum in vita nostra docemus, testamur et agimus. Quare oportet nos de hac doctrina esse certos, et minime dubitare, alioquin actum est prorsus, et Papa et diabolus, et omnia '''adversa jus et victoriam contra nos obtinent. 5

II. Articulus 'de 'Missa 'docet.

Quod missa in Papatu sit maxima et horrenda abominatio, simpliciter et hostiliter e diametro pugnans contra articulum primum, quae tamen prae omnibus aliis Pontificiis idololatriis summa et speciosissima fuit. Statuerunt enim, quod sacrificium istud seu opus missae, etiam ab impio ac perdito nebulone praestitum, liberet homines a peccatis, cum in hac vita, tum in purgatorio, cum tamen solus Agnus Dei nos liberet, ut supra dictum est. Hic nihil permittendum, nec cedendum est, quia prior articulus id non fert. 1

'Cum sanioribus Pontificiis placide hoc modo conferri posset. "Primum, quare tam rigide missae patrocinium suscipiant, cum illa tantummodo sit '''hominum inventum, et a Deo non mandata sit? Hominum vero inventiones tuto omittere possumus, ut Christus testatur, Mtth. XV: [9.] Frustra colunt me mandatis hominum. 2

Secundo, res est non necessaria, quae sine peccato et periculo omitti potest. 3

Tertio, sacramentum meliori et Deo magis accepto, imo hoc solo accepto, salutari et beato modo 4

5. oder was nicht bleiben wil. "wider den Bapst, Teuffel und Welt leren und leben. '"*om.* PV.

II. *om.* P. *Vtt*: *add. Spalatinus, inde Vm.* 2. 'Und wo etwa vernünftige Papisten weren PV. "nemlich P. erstlich *Vtt. Vm.* '''Menschenfündlein PV.

secundum Christi institutionem sumi potest. Cur igitur 'propter figmentum 'humanum et non necessarium, cum aliter et rectius res ipsa haberi possit, ad extremas miserias homines cogerentur et adigerentur?

5 'Curetur, ut publice hominibus ostendatur, missam ut rem commentitiam, seu humanum figmentum, posse sine peccato omitti, et neminem damnari, qui missam non curat, sed etiam sine missa, meliore ratione homines salvari posse. "Sic fiet, ut missa sit sponte corruitura, non tantum in vulgo rudi, sed etiam in animis omnium piorum, christianorum '''et sanorum: idque multo magis, cum audierint, missam esse quiddam valde periculosum, sine Dei verbo et voluntate confictum atque inventum.

6 Quarto. Cum fere innumeri et inenarrabiles abusus in universo mundo, 'ex negotiatione missarum exstiterint, abroganda merito missa est, ut abusus isti removeantur, etiamsi quid utilitatis et boni in se contineret. Quanto magis autem, cum plane inutilis, non necessaria et periculosa sit, et omnia utilius, atque certius absque missa haberi possint, eam missam facere debemus, ut abusus istos "tetros perpetuo fugiamus!

7 Quinto. Cum missa nihil sit aliud nec aliud esse possit, (sicut Canon et omnes libri pronuntiant) quam opus hominum, (etiam impiorum nebulonum) quo opere aliquis seipsum, et alios una cum seipso, cum Deo reconciliare, remissionem peccatorum et gratiam 'impetrare et mereri conatur: (sic enim aestimatur missa, "cum maxime praedicatur; ad quid enim alioqui prodesset?) ideo certe damnanda et rejicienda est. Hoc enim directe pugnat cum primario articulo, qui affirmat, non missificum sacerdotem, '''vel bonum vel malum, suo opere, sed Agnum Dei et Filium Dei tollere peccata nostra.

8 Quod si quis fucum facere, et praetendere vellet, se ex

4. *del.* schädlichen geringen Werk *substit.* unnöthigen, ertichteten Sachen P. 5. *om. totum versum* P. "Was gilts, ob '''vernünftigen, Gottfürchtigen, *Vtt. Vm.* 6. Mit Kauffen und Verkauffen "*om.* PV. 7. erwerben und verdienen wil "wenn sie aufs aller beste wird gehalten. PV. "ein böser oder frommer *in margine* P. *om. Spalat. inde additamentum notat Vm.*

devotione sibi ipsi 'communionem exhibere velle, is longe
erraret, nec serio et ex animo loqueretur. Communio
enim vera et certa est in sacramento, quae fit secundum
institutionem Christi: seipsum autem communicare, hu-
mana persuasio est, incerta, et non necessaria, imo pro-
hibita. Nescit enim ille, quid faciat, cum absque verbo
Dei, opinioni et figmento humano obsequatur. Non etiam 9
recte facit is, (etiamsi res alioqui plana esset) qui sa-
cramentum proprium ecclesiae, extra ecclesiae com-
munionem, sine verbo Dei, "ex propria quadam devo-
tione et affectione usurpare vult.

In hoc articulo de missa Concilium potissimum su- 10
dabit et consummabitur. Etsi enim possibile esset, ut
omnes reliquos articulos nobis concederent, tamen hunc
concedere non poterunt, quemadmodum Campegius Au-
gustae dixit, se prius omnia tormenta, membrorum dila-
niationem et mortem passurum, quam missam missam fa-
cturum esse. Et ego etiam, per Dei opem, in cineres cor-
pus meum redigi et concremari patiar prius, quam ut
missarium 'ventrem", '"vel bonum vel malum, aequipara-
ri Christo Jesu, Domino et Servatori meo, aut eo superio-
rem esse feram. Sic scilicet in aeternum disjungimur, et
contrarii invicem sumus. Sentiunt quidem optime, caden-
te missa, cadere Papatum. Hoc priusquam fieri patiantur,
omnes nos trucidabunt, si poterunt.

'Caeterum draconis cauda ista (missam intelligo) 11
peperit "multiplices abominationes et idololatrias.

Primo purgatorium. Missis enim pro animabus, item 12
vigiliis, septimis et tricesimis, anniversariis exsequiis,
postremo 'vulgari septimana, et omnium animarum die,
"balneis, '"et quae his affinia sunt, innumeris aliis phan-
tasiis irruerunt in purgatorium. Sic missa propemo-
dum pro solis defunctis fuit celebrata, cum tamen Chri-
stus sacramentum pro solis viventibus instituerit. Qua-
propter purgatorium, et quidquid ei solennitatis,

8. *add.* berichten oder *Vm. inter lineam* P. 9. das gemeine Sa-
crament der Kirchen "nach seiner eigen Andacht PV. 10. Meßknecht
PV. sacrificulum G. "*add.* mit seinem Werk *Vm. in margine* P.
'"*om.*- böse R. *add. Vm. in marg.* P. 11. Ueber das alles "viel Un-
geziefers-und Geschmeis mancherlei Abgötterei gezeuget. PV. 12. Ge-
meindwochen "Seelbaad PV. *add.* -*phantasiis Vg.*

cultus et quaestus adhaeret, mera diaboli larva est. Pugnat enim cum primo articulo, qui docet, Christum solum, et non hominum opera, animas liberare. Et constat etiam, de mortuis nihil nobis divinitus mandatum esse. Idcirco tuto omitti illud omne potest, etiamsi nihil erroris et idololatriae ei inesset.

13 'Pontificii allegant"Augustinum et quosdam patres, qui de purgatorio scripserint, et non putant nos intelligere, '"ad quid et quare sic illi locuti sint. Augustinus non scribit esse purgatorium, nec etiam habet testimonium Scripturae, quo nitatur, sed in dubio relinquit, num sit, et inquit, matrem suam petiisse, ut sui commemoratio fieret ad altare sive sacramentum. At hoc in universum nihil, nisi hominum, et quidem unius atque alterius, devotio fuit, non constituens articulum fidei, id quod solius Dei est.

14 Nostri autem Pontificii sententias istas hominum ci-
tant, ut fides habeatur tetris, blasphemis et maledicis
nundinationibus de missis pro animabus in purgatorio,
seu de inferiis et oblationibus etc. Sed ex Augustino nun-
quam ista probabunt. Et cum 'nundinationes istas et
missas purgatorio destinatas aboleverint, quae ne per so-
mnium quidem Augustino in mentem venerunt: colloque-
mur tandem cum illis, an Augustini dicta, "destituta ver-
bo, sint admittenda, et an mortuorum commémoratio ad
15 Eucharistiam sit facienda. Ex patrum enim verbis et fa-
ctis non sunt exstruendi articuli fidei: alioquin etiam arti-
culus fidei fieret victus ipsorum, vestimentorum ratio,
domus etc. 'quemadmodum cum reliquiis sanctorum
luserunt. Regulam autem aliam habemus, ut videlicet
verbum Dei condat articulos fidei, et praeterea nemo,
ne angelus quidem.

16 Secundo. Hoc etiam inde evenit, ut cacodaemones 'malitiam suam exercerent, et ceu animae defuncto-

13—15. *om*. P. "*add*. hie *Vtt*. *Vm*. hoc loco G. '"wozu und wohin sie solche Sprüche führen. *Vtt*. *Vm*. quare tales sententias citent. G. 14. -destinatas fegfeuerischen Messenjahrmarkt "on Schrift. *Vtt*. *Vm*. 15. wie man mit dem Heiligthum gethan hat. *Vtt*. *Vm*. quemadmodum reliquiae sanctorum cultae sunt G. 16. viel Büberey P. *Vtt*. *Vm*. die Büberey *R*. *del*. P.

rum apparerent, missas, vigilias, peregrinationes et eleemosynas exigerent, horrendis mendaciis et ludibriis.
Quae omnia oportuit nos pro articulis fidei recipere, et vi- 17
tam secundum illa instituere, atque haec Papa confirmavit, sicut et missam, et alias abominationes omnes. In his ergo cedere, aut aliquid concedere nec possumus, nec debemus.

Tertio, ortae inde sunt peregrinationes. Ad has etiam 18
postulatae sunt missae, remissio peccatorum et gratia Dei; missa enim omnia gubernavit. Constat autem certo, peregrinationes istiusmodi, carentes verbo Dei, nobis mandatas non esse, nec esse necessarias, cum melius ad animae curam pervenire, et sine peccato et periculo peregrinationes illas omittere possimus. Cur domi 'vocationes, Parochiae, verbum Dei, uxores et liberi etc. deseruntur, quorum cura necessaria et mandata est, et non necessarii, incerti, periculosi et diabolici "ignes vere fatui seu erro-
res illis praeferuntur? 'Sic scilicet Satanas Papam de- 19
mentavit, ut ista laudaret et stabiliret, et multi magno numero a Christo e propria sua opera desciscerent, et idololatrae fierent, quod omnium pessimum est, cum alioqui res ipsa per se nec necessaria, nec praecepta sit, sed consilio et certitudine destituatur, et plane noxia sit. Quamobrem
hic cedere, aut concedere aliquid non licet etc. 'Atque 20
hoc pro concione doceatur, peregrinationes istas esse non necessarias, sed perniciosas, et postea videatur, ubinam peregrinationes maneant. "Sic enim sponte corruent.

Quarto. Fraternitates, 'seu 'societates. Coenobia 21
enim, "Canonicatus et Vicaristae scriptis se obligarunt et communicaverunt ('"contractu certo et emptione confirmata) missas omnes et bona opera etc. pro vivis et mortuis. Hoc non tantum prorsus humanum figmentum est, sine verbo Dei, non necessarium, non

18. *om.* "läuft des Teufels Irrwischen nach? PV. 19. On daß der Teuffel den Bapst geritten hat, PV. 20. *om. versum. Spalat. inde notavit Vm.* "*add.* -corruent. *Vg.* 21. *add. Vg.* "Stifften PV. Dioeceses G. '"recht und redlichs Kauffs PV. quae est turpis venditio G.

mandatum, sed etiam contra primarium articulum redemptionis; quare nec admittendum, nec ferendum.

22 Quinto. Reliquiae sanctorum refertae multis mendaciis, ineptiis et fatuitatibus. 'Canum et equorum ossa ibi saepe reperta sunt. Et licet aliquid forte laudandum fuisset, tamen propter imposturas istas, quae diabolo risum excitarunt, jamdudum damnari debuissent, cum praesertim careant verbo Dei, et non necessariae et inuti-
23 les sint. Estque hoc omnium teterrimum, quod finxerunt, istas reliquias indulgentiam et remissionem peccatorum operari, 'et loco cultus Dei et boni operis, sicut missam, 'illas venerati sunt etc.

24 Sexto. Huc pertinent indulgentiae, vivis et defunctis "pro pecunia attributae, quibus sacrilegus et damnatus ille Judas seu Papa meritum Christi, et merita superflua omnium sanctorum, et totius ecclesiae, vendidit etc. quae omnia et singula nequaquam ferenda sunt, quia carent verbo Dei, non sunt mandata, non sunt necessaria, sed pugnant cum articulo primo. Meritum enim Christi non nostris operibus, aut nummis, sed per fidem ex gratia apprehenditur et obtinetur, sine pecunia et merito, non per Papae potestatem, sed per praedicationem verbi Dei oblatum et propositum.

25 'De Invocatione Sanctorum.

Invocatio sanctorum est etiam pars abusuum et errorum Antichristi, pugnans cum primo principali articulo, et delens agnitionem Christi. Non etiam est mandata, nec consilio, nec exemplo, nec testimonio Scripturae nititur. Omnia in Christo melius et certius nobis sunt proposita, ut non egeamus invocatione sanctorum, etiamsi res pretiosa esset, "cum tamen sit res maxime perniciosa.
26 Etsi angeli in coelo pro nobis orent, (sicut ipse quo-

22. *add. in marg.* -debuissent, P. *om. Spalat. inde notavit Vm.* 23. *add.* -sunt *Vg.* 24. das liebe Ablas "ist gegeben (doch um Geld) PV.
25—28. *om.* P. *et Spalat.* "als doch nicht ist. *Vtt. Vm.*

que Christus facit) et sancti in terris, et fortassis etiam in
coelis: tamen inde non sequitur, angelos et sanctos a no-
bis esse invocandos, adorandos, jejuniis, feriis, missis,
oblationibus, templorum, altarium, cultuum fundationi-
bus, et aliis modis honorandos, ut patronos et intercesso-
res, et unicuique eorum certa auxilia esse tribuenda, ut
Papistae docent et faciunt; hoc enim idololatricum est, et
hic honos soli Deo tribuendus est. Potes quidem, ut chri- 27
stianus et sanctus, in terris pro me orare, non in una tan-
tum, sed in omni necessitate: propterea autem non debeo
te adorare, invocare, ferias, jejunia, oblationes, missas in
tui honorem et cultum celebrare, et fidem ad salutem meam
tibi mancipare, cum aliis modis te honorare, diligere,
et tibi gratias agere in Christo possim. Hic ergo idolola- 28
tricus cultus de angelis et defunctis sanctis si sublatus
fuerit, reliqua veneratio periculo carebit, et cito oblivio-
ni tradetur. Ubi enim spes commodi et subsidii corpo-
ralis et spiritualis adempta fuerit, ibi cultus sanctorum fa-
cile evanescet, sive illi sint in sepulcris, sive in coelis;
frustra enim, aut ex mera caritate, nemo ipsorum "fa-
cile recordabitur,'" nec eos colet et honore divino afficiet.

Summatim: Quidquid missa Pontificia est "et quid- 29
quid habet, quod ex ea natum est, et quidquid ei adhae-
ret, id universum ferre non possumus, sed damnare co-
gimur, ut venerandum sacramentum, purum et certum,
secundum institutionem Christi, per fidem usurpatum
et acceptum, retinere '"possimus*.

III. Articulus de Collegiis Canonicorum, Cathedralibus et Monasteriis.

Collegia Canonicorum et Coenobia, olim optima 1
intentione majorum fundata ad educandos viros do-
ctos, et castas ac modestas feminas, debebant
rursum converti in talem usum, ut Pastores, Con-

26. für Nothhelfer halten *Vtt. Vm.* 28. werden sie die Heiligen wo mit Frieden lassen, "viel" achten noch ehren. *Vtt. Vm.* 29. *add.* "*add.* habet, *Vg.* '"mügen. PV. **Sequuntur in cod. P. undecim lineae, Lutheri manu ita deletae, ut explicari jam nequeant; neque earum quidquam ad ullam editionem transiit.*

III. von Stiften und Klöstern. *Vtt. Vm. om.* P. *R.* 1. züchtige Weibsbilder PV.

cionatores, et alii ecclesiarum ministri haberi possent, item, alii idonei ad politicam administrationem, ''sive ad rempublicam, in civitatibus et regionibus, ac pie educatae virgines '''ad oeconomiam et liberorum educationem etc.

2 Hunc usum si non retineant, consultum est, ut vasta deserantur, aut diruantur potius, quam ut idololatricis cultibus et figmentis hominum propagata praeferantur christianae vitae et a Deo mandatis officiis et vocationibus. Haec enim omnia pugnant cum primo principali articulo de redemptione, facta per Jesum Christum. Quid? quod, sicut alia hominum somnia, non sunt praecepta, non necessaria, non utilia, sed periculosa, et causam praebent vano labori, molestiis periculosis, et cultui infrugifero, quem Prophetae appellant Aven, id est, ''dolorem et laborem.

IV. Articulus de Papatu docet,

1 Quod Papa non sit jure divino, seu secundum verbum Dei caput totius christianitatis, (hoc enim nomen uni et soli Jesu Christo debetur) sed tantum Episcopus et Pastor ecclesiae, quae est Romae, et eorum, qui voluntarie, et sponte, vel per humanam creaturam, id est, politicum magistratum, se ad eum conferunt, non ut sub ipso, tanquam sub Domino vivant, sed ut cum eo ''tanquam fratres, collegae, sodales et christiani sint, quemadmodum hoc ipsum vetera Concilia et aetas Cypriani ostendunt.

2 Hodie vero nullus Episcoporum audet Papam nominare fratrem, ut aetate Cypriani factum est, sed oportet, ut Episcopi, imo Caesares et Reges, Papam appellent omnium gratiosissimum Dominum. Hanc arrogantiam bona conscientia nec volumus, nec possumus, nec debemus probare. Qui vero se ei subjicere voluerit, faciat id suo periculo sine nobis.

'' *add.* -remp. *Vg.* ''' zu Hausmüttern und Haushalterin PV. 2. der gemeine Christenstand und von Gott gestiftete Aemter und Orden PV. '' *add.* -et *Vg.*

IV. vom Papstum. *Vm. om.* P. *Vtt.* R. 1. denn das gehört einem allein zu, der heißt Jesus Christus PV. *in marg.* P. ''als Bruder und Gesellen P. *Vtt.* Brüder *Vm.* 2. wer es aber thun will, PV.

Hinc sequitur, omnia, quae Papa ex tam arrogante, 3
temeraria, mendace, blasphema et 'furto arrepta pote-
state suscepit et fecit, "et adhuc facit, fuisse et esse mere
diabolica acta et instituta, (excepta politici regni admini-
stratione, ubi Deus saepe etiam per '''tyrannos et perfides
nebulones populo alicubi benefacit) ad perditionem totius
sanctae ecclesiae *catholicae seu christianae (quantum
in ipso est) et ad destructionem primi et praecipui ar-
ticuli de redemptione facta per Jesum Christum.

'Prostant enim omnes ipsius Bullae et libri, in quibus 4
rugit ut leo, (ut angelus Apocal. XII. 'significat) clami-
tans, neminem christianorum posse salvari, nisi ei obe-
diat et subjectus sit, in omnibus, quaecunque vult, quae-
cunque dicit, quaecunque facit. Hoc enim quid aliud di-
ctum est, nisi, licet in Christum credas, et omnia, quae ad
salutem necessaria sunt, in ipso solo habeas, tamen te ni-
hil proficere, nisi Papam habeas et colas ut Deum tuum, et
ei subditus sis et obedias? cum tamen manifestum sit, san-
ctam ecclesiam sine Papa fuisse "ad minimum ultra quin-
gentos annos, et adhuc hodie Graecorum et multarum
aliarum linguarum ecclesias nec fuisse hactenus, nec ad-
huc esse sub Papa. 'Taceo, quod, ut saepe dictum est, ho- 5
minum hoc figmentum sit, non mandatum, non necessa-
rium, non utile. Sancta enim christiana "sive "catho-
lica ecclesia consistere absque isto capite optime potest,
et constitisset certe rectius, '''ac melius cum ea ageretur,
nisi diabolus illud caput in medium projecisset et exaltas-
set. Et certum est, Papatum nullius esse usus in ecclesia, 6
quia nullum 'ecclesiasticum officium exercet; "et neces-
se est, ecclesiam permanere et consistere sine Papa.

'Pono autem, Papam fateri se non jure divino, sive 7
ex mandato Dei esse supremum: sed, ut concordia et
unitas christianorum adversus sectarios et haereticos

3. angemaßter PV. "*add.* -facit, *Vg.* '''Tyrannen und Buben PV. **add. Vg.* 4. bildet PV. "*del.* über *substit.* zum wenigsten P. non habuisse Pontificem talem ante annos octingentos, G. 5. *add.* "*add.* '''*add.* exaltasset. *Vg.* 6. Christliche "und muß also PV. 7. *Hic locus in cod. P. non quidem legitur, at signum inserendi adest, atque asterisco a Vimariensibus nullo notatus, in codice Spal. jam exstitisse videtur.*

commodius conservari possit, caput certum esse eligendum, cui caeteri omnes quasi innitantur, atque tale caput per homines eligi, et in hominum quoque electione et potestate situm esse, illud caput ut mutet et semoveat, sicut Constantiense Concilium hac propemodum ratione tres Papas removit, et quartum elegit, pono, inquam, haec a Papa et sede Romana ita dici et accipi: (quod tamen impossibile est, sic enim universum suum regnum et statum immutari, everti et destrui pateretur, omniaque jura et volumina sua, "id quod, ut paucis dicam, nunquam faciet) tamen neque hoc modo consuleretur ecclesiae christianae, sed plu-
8 res, quam antea, sectae oriturae essent. 'Si enim
non ex mandato Dei, verum ex hominis libera voluntate capiti isti obedientia praestanda esset, facile et brevi tempore contemptum, tandem nullum membrum retineret, nec etiam perpetuo Romae aut quovis alio in loco illud esse oporteret, sed ubicunque et in quacunque ecclesia Deus virum talem, qui ad tantum munus obeundum idoneus esset, largiretur. "Haec res perplexa et confusionis plena futura esset.

9 Quapropter ecclesia nunquam melius gubernari et conservari potest, quam si omnes sub uno capite, quod est Christus, vivamus, et Episcopi omnes, pares officio, (licet dispares sint quoad dona) summa cum diligentia conjuncti sint unanimitate doctrinae, fidei, sacramentorum, orationis et operum caritatis etc. sicut S. Hieronymus scribit, sacerdotes Alexandriae communi opera gubernasse ecclesias. 'Et Apostoli idem fecerunt, ac postea omnes Episcopi in toto orbe christiano, donec Papa caput suum super omnes attolleret.

10 'Haec doctrina praeclare ostendit, Papam esse "ipsum verum Antichristum, qui supra et contra Christum sese extulit et evexit, quandoquidem christianos

"*add.* -faciet *Vg*. 8. Denn weil PV. wann R. "O das wolt ein weitleuftig und wüst Wesen werden. PV. 9. wie PV. 10. Dis Stück PV. Haec pars G. "der rechte Endechrist oder Widerchrist PV.

non vult esse salvos sine sua potestate, quae tamen nihil est, et a Deo nec ordinata, nec mandata est.' Hoc proprie loquendo est, se efferre supra et contra 11
Deum, sicut Paulus '2 Thessal. "II. [4.] loquitur. Et hoc profecto nec Turcae nec Tartari faciunt, quantumvis sint christianorum atroces hostes, sed permittunt, ut credat in Christum, quicunque voluerit, et accipiunt '''tributum et obedientiam externam sive corporalem a christianis.

Papa vero prohibet hanc fidem', ajens, sibi obe- 12
diendum esse, si quis salvari velit. Hoc autem facere nolumus, "etiamsi nobis propterea moriendum sit, in
nomine Domini. Et id in universum inde oritur, quod 13
Papa jure divino 'voluit esse summum caput christianae ecclesiae. Ideo seipsum Christo aequiparavit, et supra Christum tandem extulit, et se caput, deinde dominum ecclesiae, postea totius mundi et simpliciter terrestrem Deum praedicari voluit, donec etiam ipsis angelis in "coelo praecipere '''haec et illa conaretur.
Et cum instituitur discrimen inter dogma Papae et Sa- 14
cram Scripturam, et utriusque fit collatio, manifeste patet, Papae dogma, etiam optimum, ex 'civili, Caesareo et Ethnico jure concinnatum esse, et politica negotia et judicia seu jura tractare, sicut ostendunt Decretales, deinde proponere ceremonias de templis, vestibus, cibis, personis, et similibus ludicris, "larvis et jocularibus supra modum, et inter haec omnia nihil plane de Christo, fide et mandatis Dei; postremo, repraesentare ipsum diabolum, dum '''mendacia papalia de missis, purgatorio, monastica vita, operibus propriis et cultibus fictitiis (in quibus singulis merus Papatus fundatur et consistit) supra et contra Deum urget et disseminat, et omnes christianos, qui has Papae abominationes super omnia praedicare et honorare nolunt, damnat, trucidat, excruciat: quare sicut

11. *om.*-II. P. *Vtt.* R. G. "*om. Vm.* '''leiblichen Zins und Gehorsam PV. 12. *add.* an Christum *Vm.* "oder drüber sterben, in Gottes Namen. PV. 13. hat sollen heissen "Himmelreich PV. '''*add* -illa *Vg.* 14. keiserlichen heidnischen Rechte "Larwen und Narrenwerks on Maße. '''seine Lügen PV.

diabolum ipsum non possumus adorare, et pro Domino et Deo colere, ita nec ejus Apostolum, Papam seu Antichristum in regno ejus ut caput et dominum ferre possumus. Mentiri enim et occidere, animas et corpora in aeternum perdere, Pontificii regni proprium est, sicut hoc ipsum multis libris *evidentissime ad oculum demonstravi.

15 Hi articuli quatuor sufficiunt, quos in Concilio sibi damnandos proponant. Non enim vel minimum punctulum in his articulis nobis 'concedent. Et de hoc certos nos esse oportet et praemonitos, ac obfirmatos firma spe, Christum Dominum nostrum irruisse in adversarium suum, ''quem et insecuturus et confecturus est spiritu et adventu suo, Amen.

16 Nam in Concilio stabimus non coram Caesare, 'aut politico magistratu, ''sicut Augustae Vindelicorum (ubi Caesar clementissimum edictum promulgans, benigne et placide causam et rem ipsam audiri volebat): sed coram Papa ac ipso diabolo comparebimus, qui nihil audire vult, sed simpliciter, indicta causa, damnare, occidere, et ad idololatriam vi cogere. Quare hic non sunt nobis exosculandi pedes ejus, nec dicendum: Gratiosissimus Dominus es! sed quemadmodum in Zacharia [3, 2.] Angelus ad Satanam dicebat: '''Increpet Dominus te, Satana.

**add.* -oculum *Vg*.

15. lassen können noch wollen. ''und werde nachdrucken, beide mit seinem Geist und seiner Zukunft. PV. 16. oder weltlicher Obrigkeit *in marg*. P. ''(wie zu Augspurg) der ganz ein gnädiges Ausschreiben thät und in der Güte ließ die Sachen verhören, sondern VP. Nobis enim in Synodo non coram Imperatore, aut civili magistratu standum erit (sicut Augustae), ubi Imperator Carolus causam benigne audivit. Sed G. '''Strafe dich Gott, Satan. PV.

Tertia Pars Articulorum.

"De sequentibus articulis agere poterimus cum doctis et prudentibus viris, vel etiam inter nos ipsos. Papa et regnum Pontificium illos non magnopere curant. '''Conscientia enim apud eos nihil est, sed pecunia, gloria, honores, potentia, ipsis sunt omnia.

I. De Peccato.

Hic confitendum nobis est, ut 'Paulus Roman. V. af- 1
firmat, peccatum ab uno homine Adamo ortum esse et introiisse in mundum, per cujus inobedientiam omnes homines facti sunt peccatores, morti et diabolo obnoxii. Hoc nominatur "originale, haereditarium, principale et capitale peccatum.

Hujus peccati fructus postea sunt mala opera, in 2
Decalogo prohibita, ut sunt 'diffidentia, 'incredulitas, 'falsa fides sive 'κακοπιστία, idololatria, "sine Dei timore esse, praesumptio seu temeritas, desperatio, coecitas seu excoecatio, et, ut summatim dicam, Deum non agnoscere, non curare; deinde, mentiri, '''nomine Dei abuti, '''pejerare, non orare, non invocare, verbum Dei contemnere vel negligere, parentibus immorigerum esse, occidere, lascivire, furari, decipere etc.

Hoc peccatum haereditarium tam profunda et tetra 3
est corruptio naturae, ut nullius hominis ratione intelligi possit, sed ex Scripturae patefactione agnoscenda et credenda sit, Psal. LI. [7.] Rom. V. [12 sqq.] Exod. XXXIII. [3.] Gen. III. [7 sqq.] Quapropter meri sunt errores et caligines contra hunc articulum 'scholasticorum Doctorum dogmata, quibus docetur:

om. inscriptionem R. "Folgende Stück oder Artikel '''Denn Conscientia ist bey ihnen nichts, sondern Geld, Ehr und Gewalt ists gar. PV.

1. *add.* St. "die Erbsünde oder Heuptsünde. *in marg.* P. 2. Unglaube, falscher Glaube, PV. "*add. ac del.* Mistrauen an Gott P. '''schwören bei Gottes Namen, PV. per nomen Dei jurare G. *add. ac del.* Gottes Wort P. 3. das die Schultheologen geleret haben. PV.

4 Post Adae 'lapsum, hominis naturales vires mansisse integras et incorruptas, et hominem naturaliter habere rationem rectam et bonam voluntatem, sicut philosophi "docent.

5 'Et, hominem habere liberum arbitrium faciendi bonum, et omittendi malum, et econtra, omittendi bonum, et faciendi malum.

6 Item, hominem posse naturalibus viribus 'omnia mandata Dei servare et facere.

7 'Et, posse naturalibus viribus Deum super omnia diligere, et proximum, sicut seipsum.

8 Item, si faciat homo, quantum 'in se est, Deum largiri ei certo suam gratiam.

9 'Et, si accedere velit "homo ad Eucharistiam, non opus esse bono proposito recte faciendi, sed sufficere, si non adsit malum propositum peccandi; tam bonam scilicet esse naturam, et tantam esse vim sacramenti.

10 'Item, non posse ex Scriptura probari, ad bonum opus necessario requiri Spiritum Sanctum "et ejus gratiam.

11 Talia et similia 'portenta orta sunt ex inscitia et ignoratione "peccati, et Christi, Servatoris nostri, suntque vere et mere Ethnica dogmata, quae tolerare non possumus. Si enim ista approbantur, Christus frustra mortuus est, cum nullum peccatum et damnum sit in homine, '"pro quo mori eum oportuerit; aut solummodo pro corpore mortuus diceretur, non pro anima, quandoquidem anima prorsus sana, et solum corpus *morti obnoxium perhiberetur.

II. De Lege.

1 Sentimus, legem a Deo datam esse, primum ut peccatum prohiberetur comminationibus et metu poenarum; item, promissione et annuntiatione gratiae

4. Erbsal *del.* Erbfall P. *quod edd. omnes restituerunt.* "*add.* solches PV. 5. Item, PV. 6. alle *del.* die P. 7. Item, PV. 8. an ihm ist, PV. 9. Item, PV. "*add.* Vg. 10. *add. Vg.* "mit seiner PV. 11. viel Stück "beide der Sünden und Christi '"dafür PV. *del.* darum P. *des Todes ist PV.

et beneficiorum. Sed haec omnia propter malitiam,
quam peccatum in homine effecit, male cesserunt.
Quidam enim inde deteriores redditi fuerunt, qui sci- 2
licet legem oderunt, prohibentem ea, quae facere ipsi
mallent, et praecipientem, quae gravatim praestant.
Quare, nisi poena coërceantur, 'plura patrant contra
legem, quam antea. Atque hi sunt mali, effrenes et
securi homines, qui perpetrant mala, quoties occasio-
nem aliquam offerri sibi animadvertunt.

Quidam vero arrogantia et coecitate percutiuntur, 3
et insolenti opinione tenentur, se servare et posse
servare legem viribus suis, sicut jam paulo ante de
scholasticis doctoribus dictum est. Hinc hypocritae
et 'justitiarii, seu "in speciem sancti, proveniunt.

Praecipuum autem officium et ἐνέργεια legis est, ut 4
peccatum originale et omnes fructus ejus revelet, et
homini ostendat, quam horrendum in modum natura
ejus lapsa sit, et funditus ac totaliter depravata, ita,
ut lex ei dicat, hominem nec habere, nec curare Deum,
'et adorare alienos deos, id quod antea et sine lege
homo non credidisset. Hac ratione perterrefit, humi-
liatur, prosternitur, desperat "de seipso, et anxie desi-
derat auxilium, nec scit, quo fugiat, incipit irasci
Deo, et obmurmurare '"prae impatientia. 'Hoc est, 5
quod Paulus inquit, Rom. "IV: [15.] Lex iram ope-
ratur. Et Rom. V: [20.] Lex auget peccatum.
'"Lex subintravit, ut abundaret delictum.

III. De Poenitentia.

Hoc officium 'legis retinetur in Novo Testamento, 1
et in eo exercetur, ut Paulus Rom. I. [18.] facit, inqui-
ens: Ira Dei de coelo revelatur "super omnes homines. Et
III: [12.] Omnes sunt rei coram Deo. '"Nemo homi-

2. *del.* nur desto *substit.* nun mehr P. magis nunc G. 3. *add.* seu *Vg.* "falsche Heiligen. PV. 4. oder P. *Vtt.* und *Vm.* "*add.* ipso, '"*add.* impatientia. *Vg.* 2c. PV. 5. Das heist denn PV. "3 P. G. '"*add.* delictum. *Vg.*

1. Des Gesetzes R. *Vm.* G. *in marg.* P. *quum in ed. Vtt. non leguntur, deleta igitur vel per Lutherum vel operarum vitio.* "über alle Menschen. PV. adversus omnem impietatem et injustitiam hominum. G. '"*add.* Und, PV.

num justus est coram eo. Et Christus Jo. XVI. [8.] inquit: Spiritus Sanctus arguet mundum de peccato.

2 Hoc igitur 'fulmen est Dei, quo et manifestos peccatores et "hypocritas prosternit, et nullum justum pronuntiat, sed omnes ad terrorem et '''desperationem adigit. Hic malleus est, ut Jeremias [23, 29.] inquit: Verbum meum quasi malleus conterens petras. Haec non est activa contritio, *seu factitia, et accersita: sed passiva contritio, conscientiae cruciatus, vera cordis passio et sensus mortis.

3 Sic scilicet incipit vera poenitentia. Et hic homo audit sententiam promulgari dicentem: Quotquot estis, nihil estis, sive manifesti peccatores, sive 'opinione 'vestra sancti sitis, omnes vos alios fieri oportet, et aliter operari, quam quales nunc estis, et sicut jam operamini, qualescunque sane sitis, magni, sapientes, potentes, sancti. In summa, hic nemo "justus, "sanctus, pius est.

4 Huic officio Novum Testamentum statim adjungit consolationem et promissionem gratiae evangelii, cui credendum est, sicut Christus inquit, Marci I: [15.] Agite poenitentiam, et credite evangelio! id est, fiatis
5 alii, et faciatis aliter, et credatis meae promissioni. Et ante Christum Joannes nominatur praeco poenitentiae, sed ad remissionem peccatorum, hoc est, Joannes omnes arguit, et peccatores esse evicit, ut scirent, quid coram Deo essent, et seipsos agnoscerent, ut perditos homines, atque ita Deo appararentur ad gratiam amplectendam, et remissionem peccatorum ab eo speran-
6 dam et accipiendam. 'Sic etiam Christus, Lucae "XXIV. [47.] ipse inquit: In nomine meo ubique praedicanda est poenitentia et remissio peccatorum inter omnes gentes.

7 Quando autem lex hoc officium suum sola exercet, sine evangelio, nihil aliud, nisi mors et infernus hominem opprimunt, prorsus desperantem, ut Saulem et Ju-

2. Donneraxt "falschen Heiligen PV. '''*del.* Verzweiffeln an ihm *subetit.* Verzagen. P. *eine gemachte Reu, sondern passiva contritio, das rechte Herzeleid, Leiden und Fülen des Todes, PV. 3. *add.* "*add. Vg.* 6. *versum a Spalat. omissum notavit Vm.* "VIt. P.

dam, sicut Paulus [Rom. 7, 10.] testatur, legem per pec-
catum hominem morti tradere. Econtra evangelium af- 8
fert consolationem et remissionem, non uno tantum mo-
do, sed per verbum, sacramenta, et similiter, quemad-
modum audiemus paulo post, ut ita redemptio apud Deum
sit copiosa, ut in CXXX. [7.] Psalmo scriptum est,
contra horrendam captivitatem peccati.

Nunc porro falsam poenitentiam sophistarum cum 9
vera poenitentia conferemus, ut utraque melius intel-
ligi possit.

De falsa Poenitentia Pontificiorum.

Impossibile fuit, Pontificios recte docere de poeni- 10
tentia, cum verum peccatum non recte agnoverint.
Nam, ut supra ostensum est, de peccato originali non
recte sentiunt, "quia ajunt, naturales vires hominis
mansisse omnino integras et incorruptas, et rationem
recte posse docere, ac voluntatem posse ea, quae do-
centur, praestare, et Deum certo donare suam gratiam,
cum homo tantum facit, quantum in se est, secundum
liberum suum arbitrium.

Ex hoc dogmate sequitur, tantum ob actualia pec- 11
cata agendam esse poenitentiam, ut sunt malae cogi-
tationes, "quibus homo obtemperat, (concupiscentia
enim, vitiosi affectus, inclinatio, libido et affectio prava
secundum illos non sunt peccata) sermones mali, mala
opera, quae voluntas libera omittere potuisset.

Huic poenitentiae adjungunt tres partes, contri- 12
tionem, confessionem et satisfactionem, addita grandi
consolatione et pollicitatione remissionis peccatorum,
meriti, expiationis peccatorum, ac plenariae redemptio-
nis coram Deo, si homo vere doleat, confiteatur et satis-
faciat. Sic in poenitentia homo ad fiduciam proprio-
rum operum ducitur. Hinc orta est vox, quae in sug- 13
gestis, cum praelegeretur vulgo publica absolutio,

10. *del.* nichts *substit.* nicht recht P. "sondern PV. 11. Hieraus mußte folgen P. *Vtt.* R. müßte *Vm.* "als böse bewilligte PV. 12. Und zu solcher Buße sezten P. *Vtt.* setzen *Vm.* Hujusmodi poenitentiae constituerunt G.

usurpata fuit: Prolonga Deus vitam meam, donec pro meis peccatis satisfecero, et vitam meam emendavero.

14 Hic altum fuit silentium de Christo et fide, et tantum opinio et spes fuit de propriis operibus, quibus peccata coram Deo delerentur. Et hanc ob causam facti sumus 'sacrifici et monachi, ut nos ipsos peccato opponeremus.

15 Quod ad contritionem attinet, cum nemo posset omnia peccata sua in memoria retinere, praesertim per integrum annum commissa, 'centones hos assuebant, si memoria peccati absconditi forte recurreret, etiam illud sufficiente contritione deflendum et confitendum esse etc. Interea Dei gratiae homo committebatur.

16 Cum etiam nemo sciret, quanta contritio esse deberet, quae coram Deo sufficeret, dicebant, si quis 'contritionem non haberet, eum saltem attritionem habere oportere, id est, dimidiam quasi contritionem, vel initium contritionis. Haec vocabula ipsi nec intellexerunt, nec intelligunt, "minus quam ego. Et attritio reputabatur pro contritione, venientibus ad confessionem.

17 Et cum quis diceret, se non posse habere contritionem, seu non dolere posse ob peccata sua, (ut fieri potuit in illicito amore, aut vindictae cupiditate, et caeteris) interrogabant, an is non optaret et cuperet dolere? Respondenti, cupere se, (quis enim, nisi ipse diabolus, negaret se cupere?) accipiebant hoc pro contritione, et remittebant peccata propter hoc bonum ipsius opus, 'quod nomine contritionis ornabant. Hic allegabant exemplum "Bernardi etc.

18 Videmus autem, quam 'palpet et 'titubet coeca ratio in rebus divinis, et consolationem quaerat in propriis operibus pro sua opinione, et Christi et fidei prorsus obliviscatur. Quod si res ipsa perspicue consideretur, contritio ista est factitia et fictitia cogitatio seu imaginatio ex propriis viribus, absque fide, absque agnitio-

14. Pfaffen PV. 15. flickten sie den Pelz also: PV. 16. contritionem, das ist Reue PV. "so wenig, als ich PV. 17. *add.* -ornabant. *Vg.* "*add.* St. PV. 18. tappet PV.

ne Christi, et in ista contritione miser peccator forte recordans suae "flammae et cupiditatis vindictae, '"vel ridere, vel lacrymare potius potuit, quam aliud cogitare, exceptis iis, qui vel legis fulmine tacti, vel a diabolo *spiritu tristitiae afflicti fuerunt. His, inquam, exceptis, contritio ista fuit mera hypocrisis, et peccati flammas non mortificavit, oportuit enim homines dolere, cum libentius peccassent, si liberum ipsis fuisset.

Confessio sic instituebatur, ut homines juberentur 19
omnia sua peccata enumerare, (quod factu impossibile est) haec ingens carnificina fuit. Et si quis quorundam peccatorum oblitus esset, is eatenus absolvebatur, ut si in memoriam illa recurrerent, ea postea confiteretur. Nemo igitur scire potuit, num unquam sufficienter, pure et recte confessus esset, et quando confessionis finis futurus esset. Et tamen nihilominus ducebantur homines ad propria sua opera, et 'haec consolatio ipsis proponebatur: quo confessio esset purior, magis ingenua et aperta, pudore et ignominia coram sacerdote suffusa, eo satisfactionem pro peccato esse pleniorem, et humilitate illa certo ac merito gratiam Dei "impetrari.

Nulla hic fides, nullus Christus erat. Et virtus abso- 20
lutionis non explicabatur confitenti, sed consolatio ejus in enumeratione peccatorum et pudefactione consistebat. Nemo autem recitare potest miserias, carnificinas, fraudes et idololatrias ex confessione ista natas.

Caeterum satisfactio longe perplexior est, nemo 21
enim scire poterat, quantum faciendum esset pro uno tantum peccato, nedum pro omnibus. 'Hic arte utebantur, et parum satisfactionum imponebant, quae etiam facile servari poterant, ut quinque orationes dominicas, jejunium unius diei etc. caetera, quae in poenitentia desiderari dicebant, relegabant ad purgatorium.

Hic quoque magna calamitas oriebatur. Quidam enim 22
metuebant, se in aeternum ex purgatorio non libe-

"Luſt '"-cogitare, lieber gelacht, denn geweinet hette, PV. risisset interdum libentius, quam flevisset, G. *add. vergeblich PV. frustra G. 19. -proponebatur: geſagt, P. *Vm.* ſo getröſtet, *Vtt.* "erwürbe PV. 21. Hir funden ſie nun einen Rath. PV.

rari posse, cum secundum veteres canones, pro uno pec-
cato mortali poenitentia septennis seu septem annorum
23 constituta esset. Et tamen fiducia semper collocata erat
in nostro opere satisfactionis, ac si satisfactio potuisset
esse perfecta, tota fiducia in eam conjecta fuisset, nec
opus fuisset Christo et fide. At impossibilis illa erat. Et
si quis centum annos poenitentiam ista ratione exercuis-
set, nondum certus tamen de sufficientia, perfectione et
fine poenitentiae suae fuisset. Hoc scilicet erat perpetuo
poenitere, et nunquam ad poenitentiam pervenire.

24 Hac de causa sedes ista Romana sancta miserae
ecclesiae subveniebat, et indulgentias effingebat, qui-
bus remittebatur 'et abolebatur expiatio seu satisfactio,
primum particulatim, ad annos septem, centum etc. et
eas distribuebat inter Cardinales et Episcopos, ita, ut
quidam ad annos centum, quidam ad dies centum indul-
gentiam conferrent. Totam autem satisfactionem re-
laxandi potestatem sibi reservabat.

25 Hac ratione cum accresceret pecunia, et 'nundina-
tio Bullarum esset fructuosa, excogitavit "annum au-
reum, Jubilaeum, vere auriferum, (Jubeljar, Gülden-
jar) quem Romae celebrari voluit. Hunc appellabat
remissionem omnis culpae et poenae. Accurrebant igi-
tur plurimi, quia ab onere molestissimo liberari unus-
quisque cupiebat. Hoc erat effodere et conquirere the-
sauros terrae. '''Mox Papa annos aureos multiplicabat,
et alium supra alium accumulabat, *et quo plus auri
devorabat, eo plus fauces ipsius appetebant.

Ideoque per Legatos suos mittebat annos istos pas-
sim in provincias, quoad omnia templa 'et domus annis
26 aureis opplerentur. Tandem 'irruebat etiam in pur-
gatorium ad defunctos, primum, missarum et "vigilia-
rum fundatione, deinde indulgentiis, et anno aureo, et
'''animas tam vili pretio aestimabat, ut unam pro sex
nummis liberam pronuntians dimitteret.

24. damit vergab er und hob auf die Genugthuung. PV. 25. der Bullenmarkt gut ward, PV. "*add.* -Jubeljar *Vg*. '''Flux PV. Mors Papae *Rechenb*. *Aber PV. 26. rumpelt "Vigilien, Stifften P. *Vtt*. Vigilienstifften *Vm*. '''wurden endlich die Seelen so wolfeil, daß er eine um einen Schwertgroschen losgab. PV.

'Neque tamen hoc quoque sufficiebat. Papa enim 27 etsi jubebat homines indulgentiis istis tuto fidere ad salutem, tamen ipse rem universam, denuo incertam, in dubium vocabat, nam in Bullis suis scribit, eum, qui indulgentiarum seu Jubilaei anni particeps fieri velit, oportere contritum et confessum esse, ac pecuniam numerare. Audivimus autem supra, contritionem et confessionem illorum esse incertam et hypocriticam; nemo etiam sciebat, quae anima in purgatorio esset, ac si quae in eo esse dicebantur, nemo sciebat, quae recte et contritae et confessae fuissent: "sic Papa sanctum denarium corradebat, et interea ducebat homines ad fiduciam potestatis et indulgentiarum suarum, et rursum inde abducebat ac remittebat ad incerta ipsorum opera et merita"'.

Cumque nonnulli essent, qui se actualium peccato- 28 rum istorum vel cogitationibus, vel verbis, vel factis commissorum, non agnoscebant reos, quemadmodum ego et mei similes in monasteriis et fundationibus, seu sacerdotum sodalitiis, seu collegiis monachi et flamines, jejuniis, vigiliis, orationibus, missarum celebrationibus, duris lectisterniis et vestibus etc. resistere conabamur malis cogitationibus, et violenter sancti esse volebamus, et licet innatum malum "saepe "etiam inter dormiendum (sicut "'Augustinus et Hieronymus et alii quoque conqueruntur) naturam suam exsereret: tamen nos mutuo sanctos esse aestimabamus, sicut docebamus, sine peccato, et plenos operum bonorum, usque adeo, ut bona opera nostra etiam aliis, quasi superflua in nobis ad salutem consequendam, communicaremus et venderemus, id quod ita factum esse, testantur sigilla, literae, exempla, quae exstant.

Cum igitur, inquam, tales essent, hi poenitentia 29 non indigebant. Quae enim contritio poterat esse in iis, qui malis cogitationibus non assentirentur? Quae

27. *add. ac del.* da sehen wir, wie die falsche Buße mit eitel Heuchelei ist angefangen und mit solcher großen Büberey und Schalkheit ist ausgegangen. P. "Also nahm er das Geld P. Vtt. R. das liebe Geld *Vm.* "'*add. ac del.* Das heißt der Welt recht gelohnt für ihre Undankbarkeit gegen Gott. P. 28. *del.* wüsten *substit.* deuchten P. "etwa"' *add.* St, PV.

confessio de 'verbis non prolatis? Quae satisfactio pro
'non factis, seu pro innocentia, qua aliis miseris pecca-
toribus superabundans justitia vendi poterat? Tales
''hypocritae ''et sancti erant tempore Christi etiam
Pharisaei et Scribae.

30 Hic exsurgit Angelus ille igneus 'B. Joannes, ''prae-
co verus verae poenitentiae, et tonitru '''ac '''fulmine
uno ferit ambos, (*vendentes et ementes opera) inqui-
31 ens: Agite poenitentiam! Attamen egimus poeniten-
tiam, 'ajunt miseri illi. Caeteri vero dicunt: non indige-
32 mus poenitentia. Joannes autem inquit: Ambo agite
poenitentiam, quia falsi estis poenitentiarii, et caeteri
sunt falsi sancti seu hypocritae, et ambo indigetis remis-
sione peccatorum, cum nondum sciatis, quid sit vere
peccatum, nedum, ut de eo poenitere, et fugere illud
possitis. Nullus vestrum bonus est, pleni estis increduli-
tate, ruditate et ignorantia Dei et voluntatis Dei.
Praesens enim hic coram adest, de cujus plenitudine
nos omnes accipere oportet, gratiam pro gratia, et
nemo hominum sine ipso coram Deo justus esse potest.
Quare si poenitentiam agere volueritis, recte illam agi-
te: vestra poenitentia nulla est. Et, vos hypocritae,
qui non egetis poenitentia, vos genimina viperarum,
quis vos certos reddidit, ut fugeretis a ventura ira? etc.

33 Eodem modo etiam 'Paulus Roman. III. [12.] con-
cionatur: Non est justus quisquam, non est intelligens,
non est requirens Deum, non est, qui faciat bonum, ne
unus quidem, omnes declinaverunt, et inutiles facti
34 sunt. Et Actor. XVII: [30.] Nunc Deus annuntiat homi-
35 nibus, ut omnes ubique poenitentiam agant. Omnes, di-
cit, nemine excepto, qui modo homo est. Haec poeni-
tentia docet nos agnoscere peccatum, videlicet de no-
bis omnibus plane actum esse, et intus et in cute nihil
boni in nobis esse, et simpliciter fieri nos alios et no-
vos homines oportere.

29. *add.* böse P. *Vtt. Vm. posterae edd. om.* ''*add. Vg.* 30. St. PV. ''der rechten Buße Prediger P. *Vtt.* R. der rechte Bußprediger. *Vm.* '''*add.* **add.* -opera *Vg.* 31. denken jene. PV. 33. *add.* St. PV. 35. Haut und Haar nicht gut ist PV.

Haec poenitentia non est partialis et mutilata, 36
qualis est ista actualium peccatorum, nec etiam est incerta, qualis ista est, non enim disputat, utrum sit peccatum, vel non peccatum: sed totum prosternit, et affirmat, universum et merum esse peccatum quoad nos ("et nihil esse in nobis, quod non sit peccatum sive reum). Quid enim diu quaerere, partiri et distinguere volumus? Quamobrem etiam contritio hic non est dubia aut incerta. Nihil enim remanet, quo aliquid boni cogitare possimus ad expiandum peccatum, sed abjiciendo nobis est omnis spes de omnibus, quidquid sumus, quidquid cogitamus, loquimur et facimus etc.

Similiter confessio quoque non potest esse falsa, in- 37
certa, manca, aut mutila. Qui enim confitetur, totum in se esse merum peccatum, is comprehendit omnia peccata, nullum excludit, nullius obliviscitur. Sic et satis- 38
factio non potest esse incerta, quia non est nostrum incertum et peccato contaminatum opus, sed est passio et sanguis immaculati et innocentis agni Dei, qui tollit peccata mundi.

De hac poenitentia concionatur Joannes, deinde 39
Christus in evangelio, et nos etiam. Et hac poenitentiae concione destruimus Papam, et omnia, quae nituntur nostris bonis operibus. Omnia enim fundamento putri et vano insistunt, quod appellatur bonum opus sive lex, cum tamen nullum bonum opus adsit, sed tantum mala opera, et nemo faciat legem, (ut Christus Joan. VII. [19.] testatur) sed omnes eam transgrediantur. Quare aedificium, quod superstruitur, tantummodo mendacium et hypocrisis est, etiam qua in parte sanctissimum et formosissimum est.

Haec poenitentia in christianis durat usque 40
ad mortem, quia luctatur cum peccato residuo in carne per totam vitam, sicut Paulus Rom. VII. [14 sqq.] ostendit, se belligerari cum lege membrorum suorum etc. idque non propriis viribus, sed dono Spiritus Sancti, quod remissionem peccatorum

36. stücklich und bettelisch PV. "add. -reum. Vg. 38. des unschuldigen Lämlein PV. 39. om. P. Vtt. R. add. Vm. 40. beißt sich PV.

sequitur, et quotidie reliquias peccati purgat et expellit, et in eo est, ut hominem purificet, rectificet, sanctificet.

41 De tantis rebus Papa, theologi, juristae aliique homines 'ex 'ratione sua nihil norunt: sed haec doctrina est e coelo, per evangelium patefacta, et ab impiis sanctis "seu "hypocritis pro haeresi proclamatur.

42 'Caeterum, si "sectarii quidam orirentur, quorum nonnulli jam forsan adsunt et tempore seditionis rusticanae mihi ipsi in conspectum veniebant, sentientes, omnes eos, qui semel Spiritum aut remissionem peccatorum accepissent, et credentes facti essent, etsi deinde peccarent, manere tamen in fide, et peccatum ipsis nihil obesse. Hinc voces ipsorum: Fac, quidquid lubet, modo credas, nihil tibi nocet, fides omnia peccata delet etc. Addunt praeterea, si quis post fidem et Spiritum acceptum peccet, eum nunquam Spiritum et fidem vere habuisse. Et tam insanos homines vidi et audivi multos, et vereor, ne adhuc in nonnullis '"daemon iste latitans habitet.

43 'Si igitur, inquam, tales in posterum etiam orirentur, sciendum et docendum est, quod si sancti, qui originale peccatum adhuc habere se sentiunt, et quotidie de eo poenitent, et cum eo luctantur, insuper ruant in manifesta peccata, ut David in adulterium, homicidium et blasphemiam, "eos excutere fidem et Spiritum Sanctum, et abesse tum ab ipsis fidem et
44 Spiritum Sanctum. Spiritus enim Sanctus non sinit
peccatum dominari, invalescere, et victoriam obtinere
ac consummari, sed reprimit et coërcet, ne facere 'pos-
sit, quod vult. Si vero facit, quod vult, certe Spiritus
45 Sanctus et fides "amittuntur, nec simul adsunt. Sic
enim inquit Joannes [1 J. 3, 9.]: Qui ex Deo natus
est, non peccat, et peccare non potest. Et tamen etiam
hoc verum est, quod idem Joannes [1 J. 1, 8.] dicit:
Si dicimus, nos peccatum non habere, mentimur, et
veritas Dei non est in nobis.

41. *add.* "*add.* *Vg.* 42—45. *om.* P. "Rottengeister *Vtt. Vm.* fanatici spiritus G. '"solcher Teufel *Vtt. Vm.* 43. Darumb so ist von nöten zu wissen "daß alsdann der Glaube und Geist weg ist gewest. *Vtt. Vm.* 44. mus "ist — nicht dabey. *Vtt. Vm.*

IV. De Evangelio.

Nunc ad evangelium redibimus, quod non uno modo consulit et auxiliatur nobis contra peccatum, Deus enim superabundanter dives et liberalis est gratia et bonitate sua. Primum per verbum vocale, quo jubet praedicari remissionem peccatorum in universo mundo; et hoc est proprium officium evangelii. Secundo per Baptismum. Tertio per venerandum sacramentum Altaris. Quarto per potestatem clavium, atque etiam per mutuum colloquium et consolationem fratrum, Mtth. XVIII: [20.] Ubi duo 'aut 'tres fuerint congregati etc.

V. De Baptismo.

Baptismus nihil est aliud, quam verbum Dei 'cum 1
mersione in aquam, secundum ipsius institutionem et
mandatum, sive, ut Paulus [Eph. 5, 26.] inquit: "Lavacrum in verbo; sicut et Augustinus ait: '"Accedit verbum
ad elementum, et fit sacramentum. Quare non sentimus 2
cum Thoma et monachis Praedicatoribus 'seu 'Dominicanis, qui verbi "et institutionis Dei obliti dicunt, Deum spiritualem virtutem aquae contulisse et indidisse, quae peccatum per aquam abluat. Non etiam facimus cum Scoto et 3
'Minoritis seu monachis Franciscanis, qui docent, Baptismo ablui peccatum ex assistentia divinae voluntatis, et hanc ablutionem fieri tantum per Dei voluntatem, et minime per verbum et aquam.

'De Paedobaptismo docemus, infantes esse bapti- 4
zandos. Pertinent enim ad promissam redemptionem, per Christum factam, et ecclesia "debet illis Baptismum et promissionis illius annuntiationem'".

IV. *add. Vg.*

V. 1. im Wasser PV. "*add.* zun Ephesern, das Wasserbad im Wort. *Vm.* '"accedat PV. 2. *add. Vg.* "[Gottes Einsetzung] PV. 3. Barfussermönchen PV. 4. *Inscriptionem add. ac del.* Vom Sacrament. *substit.* Von der Kindertauffe. P. "soll sie ihnen reichen. PV. '"*add. ac del.* wann sie gefordert wird. P.

VI. 'De Sacramento Altaris.

1 De Sacramento Altaris sentimus, panem et vinum in 'Coena esse verum corpus et sanguinem Christi'', et 'non tantum dari et sumi a piis, sed etiam ab impiis christianis.

2 Et non tantum unam speciem esse dandam. Non enim indigemus 'doxosophia ista, quae nos doceat, sub una specie tantum esse, quantum sub utraque, sicut sophistae et Concilium Constantiense docent.
3 Etsi enim verum esse forte possit, quod sub una
tantum sit, quantum sub utraque: tamen una species non est tota ordinatio et institutio per Chri-
4 stum facta, 'tradita 'et mandata. In primis vero damnamus et exsecramur in nomine Domini omnes eos, qui non tantum utramque speciem omittunt, 'verum etiam 'tyrannice eam prohibent, damnant et blasphemant ut haeresin, et ita se ipsos supra et contra Christum Dominum et Deum nostrum extollunt, ''opponentes et praeponentes se Christo etc.

5 De transsubstantiatione subtilitatem sophisticam nihil curamus, qua fingunt, panem et vinum relinquere et amittere naturalem suam substantiam, et tantum speciem et colorem panis, et non verum panem remanere. Optime enim cum Sacra Scriptura congruit, quod panis adsit et maneat, sicut 'Paulus ipse nominat: Panis quem frangimus. Et: 'Ita edat de pane.

VII. De Clavibus.

1 Claves sunt officium et potestas ecclesiae, a Christo data, ad ligandum et solvendum peccata, non tantum enormia et manifesta, sed etiam subtilia, abscondita, soli Deo nota, sicut 'Psal. 'XIX. [15.] scriptum est: Delicta quis intelligit? Et Rom. VII. [25.] Paulus conqueri-

VI. *om. inscriptionem* Vt G. 1. im Abendmahl *in marg.* P. ''*add. ac del.* im Abendmahl P. 2. der hohen Kunst PV. 3. *add.* *Vg.* 4. gar herrlich PV. ''*add.* Christo. *Vg.* 5. *add.* St. PV.
VII. 1. *om.* P. *Vtt. add.* *Vm.*

tur, se carne servire legi peccati. Non enim penes nos 2
est, sed solius Dei est judicare, quae, quanta et quotuplicia sint peccata, ut scriptum est 'Psal. 'CXLIV: [143,2.] Ne intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur coram te omnis vivens. Et Paulus 1 Corinth. IV. 3
[4.] inquit: Nullius quidem mihi conscius sum, sed per hoc non justificatus sum.

VIII. De Confessione.

Cum absolutio 'et virtus clavium etiam sit consolatio 1
et auxilium contra peccatum et malam conscientiam, in evangelio ab ipso Christo instituta, nequaquam in ecclesia confessio "et absolutio abolenda est, praesertim propter '''teneras et pavidas conscientias, et *propter juventutem indomitam et petulantem, ut audiatur, examinetur et instituatur in doctrina christiana.

Enumeratio autem peccatorum debet esse unicuique 2
libera, quid enumerare aut non enumerare velit. Quamdiu enim in carne sumus, non mentiemur confitentes et dicentes: Agnosco, me miserum esse 'peccatorem, et scatere peccatis. Rom. VII: [23.] Sentio aliam legem in membris meis etc. Et cum absolutio privata ab officio clavium oriatur, negligenda non est, sed maximi facienda, sicut et alia "officia christianae ecclesiae magnifacienda sunt.

'Et in his, quae vocale et externum verbum concer- 3
nunt, constanter tenendum est, Deum nemini Spiritum vel gratiam suam largiri, nisi per verbum, et cum verbo externo et praecedente, ut ita praemuniamus nos adversum enthusiastas, id est, spiritus, qui jactitant, se ante verbum et sine verbo Spiritum habere, et ideo Scripturam sive vocale verbum judicant, flectunt et reflectunt pro libito, ut faciebat "Monetarius, et multi adhuc hodie, qui acute discernere volunt inter

2. *om.* P. *Vtt. add. Vm.*
VIII. 1. oder Kraft des Schlüssels P. *Vtt.* der Schlüssel *Vm.* "oder '''blöden Gewissen willen 'umb des jungen rohen Volks willen PV. 2. Mensch "Aempter PV. 3—13. *om.* P. "der Münzer *Vtt. Vm.*

spiritum et literam, et '''neutrum norunt, nec quid
4 statuant, sciunt. Quid? quod etiam Papatus simpliciter est merus enthusiasmus, quo Papa gloriatur, omnia jura esse in scrinio sui pectoris, et quidquid ipse in ecclesia sua sentit et jubet, id spiritum et 'justum esse, etiamsi supra et contra Scripturam et vocale verbum ''aliquid statuat et praecipiat.

5 Hoc in universum antiquus est Satanas et 'serpens, qui etiam Adamum et Evam ''in enthusiasmum conjiciebat, et ab externo verbo Dei ad '''spiritualitates et proprias opiniones abducebat, id quod tamen et ipse
6 per alia externa verba perficiebat. Perinde ac hodie nostri enthusiastae externum verbum damnant, et tamen ipsi non silent, sed mundum garrulitatibus et scriptionibus implent, quasi vero Spiritus per scripta et vocale verbum Apostolorum venire nequeat, sed per ipsorum verba et scripta primum veniat. Cur ergo non ipsi etiam omittunt suas conciones et scriptiones, donec Spiritus ipse ad homines, sine ipsorum scriptis, et ante ea veniat, quemadmodum gloriantur Spiritum se accepisse sine praedicatione Scripturarum? Sed de his jam non vacat pluribus disputare; et satis alias de his a nobis dictum est.

7 Nam etiam ii, qui ante Baptismum credunt, vel in Baptismo credere incipiunt, per externum praecedens verbum credunt, ut adulti'. Audiunt enim: Quicunque crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; etiamsi primum increduli post decennium accipiunt Spi-
8 ritum et Baptismum. Cornelius Actor. X. longe ante audierat apud Judaeos de venturo Messia, per quem justus coram Deo preces et eleemosynas Deo gratas praestabat ex fide, (sicut Lucas eum nominat justum, pium et timentem Dei) et sine praecedente illo verbo atque auditu credere et justus esse non poterat. 'Petrus autem patefacere ei jubebatur, Messiam (in quem venturum hactenus

'''wissen nicht, was sie sagen oder setzen. *Vtt. Vm.* neque sciunt, quid dicant aut tradant. G. 4. Recht ''ist *Vtt. Vm.* 5. *add.* alte zu Enthusiasten machte '''Geisterey und eigen Dünkel *Vtt. Vm.* 7. *add.* so zur Vernunft kommen sind, *Vtt. Vm.* 8. *add.* St. *Vtt. Vm.*

ille crediderat) jam advenisse, ut fides ejus de venturo Messia eum apud induratos et incredulos Judaeos non captivum teneret, sed ut sciret, se salvandum esse per praesentem Messiam, et hunc cum Judaeorum turba non negaret, nec persequeretur etc.

Quid multis? Enthusiasmus insitus est Adamo et 9
filiis ejus 'a primo lapsu usque ad finem mundi, ab an-
tiquo Dracone ipsis "veneno quodam implantatus et in-
fusus, estque omnium haeresium, et Papatus, et Ma-
hometismi origo, vis, '"vita et potentia. Quare in hoc 10
nobis est constanter perseverandum, quod Deus non
velit nobiscum aliter agere, nisi per vocale verbum et
sacramenta, et quod, quidquid 'sine verbo et sacramen-
tis jactatur, ut spiritus, sit ipse diabolus. Nam Deus 11
etiam Mosi voluit apparere per rubum ardentem et
vocale verbum. Et nullus Propheta, sive Elias, sive
Elisaeus, Spiritum 'sine Decalogo sive verbo vocali
accepit. Et Joannes Baptista nec concipiebatur sine 12
Gabrielis praecedente verbo, nec in matris utero saliebat
sine Mariae verbo. Et Petrus [2 P. 1, 21.] inquit: Pro- 13
phetae non ex voluntate humana, sed 'Spiritu Sancto in-
spirati, locuti sunt sancti Dei homines, qui sine verbo
externo non erant sancti, nec a Spiritu Sancto, ut non
sancti, "seu "profani, ad prophetandum impulsi: sed
sancti erant, inquit '"Petrus, cum per eos Spiritus San-
ctus loqueretur.

IX. De Excommunicatione.

Majorem illam excommunicationem, quam Papa ita nominat', non nisi civilem poenam esse ducimus, non pertinentem ad nos ministros ecclesiae: minor autem, quam nominat, vera et christiana est excommunicatio, quae manifestos et obstinatos peccatores non admittit ad sacramentum "et communionem ecclesiae, donec emendentur et scelera vitent. Et ministri non debent confundere hanc eccle-

9. vom Anfang "gestifft und gegifft *Vtt. Vm.* '"*add.* -et *Vg.* 10. on solch Wort im Sacrament vom Geist gerühmt wird, *Vtt. Vm.* 11. ausser oder on die zehen Gebot den Geist kriegt haben. *Vtt. Vm.* 13. aus dem H. Geist geweissaget *Vtt. Vm.* "*add.* '"*add. Vg.*
IX. *add. ac del.* wollen wir nicht leiden, denn der gehör P. "oder ander Gemeinschaft PV.

siasticam poenam seu excommunicationem cum poenis civilibus.

X. 'De Initiatione, Ordine et Vocatione.

1 Si Episcopi suo officio recte fungerentur, et curam ecclesiae et evangelii gererent, posset illis nomine caritatis et tranquillitatis, non ex necessitate, permitti, ut nos et nostros concionatores ordinarent et confirmarent; hac tamen conditione, ut seponerentur omnes larvae, 'praestigiae, 'deliramenta et spectra "pompae
2 Ethnicae. Quia vero nec sunt, nec esse volunt veri Episcopi, sed politici Dynastae et Principes, qui nec concionantur et docent, nec baptizant, nec Coenam administrant, nec ullum opus et officium ecclesiae praestant, sed eos, qui vocati munus illud subeunt, persequuntur et condemnant: profecto, ipsorum culpa, ecclesia non deserenda, nec ministris spolianda est.
3 Quapropter, sicut vetera exempla ecclesiae et patrum nos docent, idoneos ad hoc officium ipsi ordinare debemus et volumus. Et hoc nobis prohibere non possunt, etiam secundum sua jura, quae affirmant, etiam ab haereticis ordinatos, vere esse ordinatos, et illam ordinationem non debere mutari. Et Hieronymus scribit de ecclesia Alexandrina, eam primum 'ab Episcopis, Presbyteris et ministris communi opera gubernatam fuisse.

XI. De Conjugio Sacerdotum.

1 Quod conjugium prohibuerunt et divinum ordinem sacerdotum perpetuo 'caelibatu onerarunt, malitiose sine omni honesta causa fecerunt, et in eo Antichristi, "tyrannorum et pessimorum nebulonum

X. Von der Weihe und [*del.* Ordinat.] Vocation. P. 1. *add.* *Vg.* "unchristlichen Wesens und Gepränges PV. 3. von Bischoffe durch die Priester und Prediger P. *Vtt.* absque Episcopis per Presb: G. XI. 1. Keuschheit "tyrannischen verzweiffelten Buben PV.

opus exercuerunt, ac causam praebuerunt multis horren-
dis, abominandis, innumeris peccatis tetrarum libidinum,
in quibus adhuc volutantur. Sicut autem nec nobis, nec 2
ipsis datum est, ut ex masculo feminam, aut ex fe-
mella marem condamus, aut utrumque annihilemus:
ita etiam ipsis non est datum, ut creaturas Dei disjun-
gant, separent, vetent, ne in conjugio honeste una coha-
bitent et vivant. Quare ipsorum 'sparco caelibatui as- 3
sentiri nolumus, nec etiam illum feremus, sed conju-
gium liberum habere volumus, sicut Deus illud ipse
ordinavit et constituit, cujus opus nec rescindere,
"nec "destruere, nec impedire volumus. Paulus enim
dicit, '"prohibitionem conjugii esse doctrinam daemo-
niorum, 1 Tim. IV. [1. 3.]

XII. De Ecclesia.

'Nequaquam largimur ipsis, quod sint ecclesia, 1
quia revera non sunt "ecclesia; non etiam audiemus
ea, quae nomine ecclesiae vel mandant, vel vetant.
Nam (Deo sit gratia) puer septem annorum novit ho- 2
die, quid sit ecclesia, nempe 'credentes, sancti, ovi-
culae audientes vocem pastoris sui. Sic enim orant
pueri: Credo sanctam "ecclesiam catholicam sive
christianam. Haec sanctitas non consistit in 'amiculo 3
linteo, insigni verticali, veste talari, et aliis ipsorum
caeremoniis, "contra Sacram Scripturam excogitatis,
sed in verbo Dei et vera fide.

XIII. Quomodo coram Deo homo justificetur, et de bonis operibus.

'Quod de justificatione hactenus semper et assi- 1
due docui, mutare nec in minimo possum, videli-

3. leidigen PV.."*add. Vg.* '"es sey eine teuflische Lehre. PV.
XII. 1. Wir gestehen ihnen nicht PV. "*add.* Vg. 2. die heiligen Gläubigen "christliche Kirche PV. ecclesiam catholicam. G. 3. Chorhembden "über die PV. extra G.
XIII. 1. Was wir — das wissen wir 2c. *Vm.*

cet nos per fidem (ut Petrus loquitur) aliud novum et mundum cor acquirere, et Deum propter Christum, Mediatorem nostrum, nos justos et sanctos ''reputare. Et etsi peccatum in carne nondum plane ablatum et mortuum est, tamen Deus illud nobis non vult '''imputare nec meminisse.

2 Hanc fidem, renovationem et remissionem peccatorum sequuntur bona opera. Et quod in illis pollutum et imperfectum est, pro peccato et defectu non censetur, idque etiam propter Christum, atque ita totus homo, cum quoad personam suam, tum quoad opera sua justus et sanctus est et nominatur ex mera gratia et misericordia, in Christo super nos effusa,
3 expansa et amplificata. Quare gloriari 'ob merita et opera non possumus, cum absque gratia et misericordia adspiciuntur, sed, ut scriptum est, ''1 Cor. I: [31.] Qui gloriatur, in Domino glorietur; quod scilicet habeat Deum propitium. Sic enim omnia bene se ha-
4 bent. Dicimus praeterea, ubi non sequuntur bona opera, ibi fidem esse falsam, et non veram.

XIV. De Votis Monasticis.

1 Quia vota monastica 'e diametro pugnant cum primo principali articulo, ideo ''plane abroganda sunt. Ea enim sunt, de quibus Christus inquit, Mtth. XXIV:
2 [5.] Ego sum Christus etc. Qui enim votum facit in monasterio vivendi, is credit, se vitae rationem sanctiorem initurum esse, 'quam alii christiani ducunt, et suis operibus non tantum sibi, sed etiam aliis coelum mereri vult. Hoc vero quid aliud est, quam Christum
3 negare? Et 'Pontificii ex suo Thoma dicere non erubescunt, votum monasticum esse aequale et par Baptismo. ''Haec blasphemia est in Deum.

''halten will und hält; '''rächen noch wissen. PV. 3. viel Verdienst unser Werk, ''*om.* — I: P. *Vtt.* zun Corinthern. *Vm.*

XIV. 1. stracks ''sollen sie schlecht abe sein; 2. denn der gemeine Christenmann PV. 3. *add. Vg.* ''Das ist eine Gotteslesterung. *ex atramento prorsus diverso add.* P. *om.* R.

XV. 'De humanis Traditionibus.

Quod Pontificii dicunt, humanas traditiones facere 1
ad remissionem peccatorum et mereri salutem, 'plane
impium et damnatum est, sicut Christus inquit: [Mtth.
15, 9.] Frustra colunt me docentes doctrinas et mandata hominum, "et Tit. I. [14.] adversantium veritatem'". Item, quod dicunt, esse peccatum mortale, si 2
quis non servet ista statuta, etiam impium est.

Hi sunt articuli, in quibus constantem 'me esse 3
oportet, et constans ero usque ad mortem meam, Deo dante, et nec mutare, nec concedere quidquam in illis possum. Si quis alius voluerit aliquid concedere, faciat id periculo suae conscientiae.

Postremo restant 'praestigiae Papales de stultis et 4
puerilibus articulis, ut de templorum dedicationibus, campanarum baptizationibus, altarium "dedicationibus et baptizationibus, adhibitis patrinis '"seu susceptoribus, qui munera largiebantur etc. Haec baptizatio fit in contumeliam, ignominiam et dedecus sacrosancti
Baptismi, et ideo minime toleranda est. Deinde de 5
'consecrationibus cereorum, palmarum, "placentarum, avenae, herbarum et aromatum etc. quae omnia non possunt'" dici consecrationes, sed ludibria et merae imposturae sunt. Et sunt 'talium praestigiarum infinitae aliae, 6
quas committimus Deo ipsorum et ipsis adorandas, donec illis defatigentur: "nobis nihil cum istis negotii esse debet.

Martinus Luther D. subscripsit. 1
Justus Jonas D. Rector, subscripsit manu propria. 2
Johannes Bugenhagen Pomer. D. subscripsit. 3
Caspar Creutziger D. subscripsit. 4
Niclas Ambsdorf subscripsit Magdeburgensis. 5
Georgius Spalatinus subscripsit Aldenburgensis. 6
'Ego Philippus Melanthon supra positos articu- 7

XV. Von Menschen Satzungen. PV. 1. das ist unchristlich und verdampt, "Item, ad Titum 1. PV. '"*add. lat. verbis* welche sich abwenden von der Wahrheit. *Vm.* 3. wir 2c. *Vm.* 4. der Gaukelsack des Papsts PV. "*add.* -et'"*add.* -suscept. *Vg.* 5. Liechtweihen P. *Vtt.* Liechten *Vm.* "Würz, Hafern, Fladen [*in marg.* P.] '"geweihet heissen noch sein PV. 6. des Gaukelwerks "wir wollen damit unverworren sein. PV. 7. Ich Philippus Melanchthon halte diese obgestalte Artickel auch für recht und

los approbo, ut pios et christianos.* De Pontifice autem statuo, si evangelium admitteret, posse ei, propter pacem et communem tranquillitatem christianorum, qui jam sub ipso sunt, et in posterum sub ipso erunt, superioritatem in Episcopos, quam alioqui habet, jure humano etiam a nobis permitti.

8 Johannes Agricola Eisleben subscripsit.

9 Gabriel Dydimus subscripsit.

10 Ego Urbanus Regius D. Ecclesiarum in Ducatu Luneburgensi Superintendens, subscribo meo et fratrum meorum nomine, et ecclesiae Hannopheranae.

11 Ego Stephanus Agricola Ecclesiastes Curiensis subscribo.

12 Et ego Johannes Draconites subscribo, Professor et Ecclesiastes Marburgensis.

13 Ego Chunradus Figenbotz pro gloria Dei subscribo, me ita credidisse, et adhuc praedico et credo firmiter, uti supra.

14 Andreas Osiander Ecclesiastes Nurembergensis subscribo.

15 M. Vitus Dieterich Ecclesiastes Noribergensis subscribo.

16 Erhardus Schnepffius concionator Stugardiensis subscribo.

17 Conradus Otingerus Phorcensis Ulrichi Ducis concionator.

18 Simon Schnevveis Parochus ecclesiae in Crailsheim.

19 Johannes Schlainhauffen Pastor ecclesiae Cotensis subscribo.

20 M. Georgius Heltus Forchemius.

21 M. Adamus a Fulda } concionatores

22 M. Anthonius Corvinus } Hessiaci.

23 Rursum ego Johannes Bugenhagius Pomeranus Doctor, subscribo nomine Magistri Johannis Brentii, quemadmodum a Smalcaldia recedens mihi mandavit ore et literis, quas his fratribus, qui subscripserunt, ostendi.

Christlich, Vom Bapst aber halt ich, so er das Evangelium wollte zulassen, daß im, vmb friedens vnd gemeiner einigkeit willen, der jenigen

Ego **Dionysius Melander** subscribo Confessioni, Apologiae et Concordiae in re Eucharistiae. 24

Paulus Rhodius Superintendens Stetinensis. 25

Gerardus Oeniken Superintendens ecclesiae Mindensis. 26

Ego **Brixius Northanus** ecclesiae Christi, quae est Susati, minister, subscribo articulis reverendi Patris Mart. Lutheri, et fateor me hactenus ita credidisse, et docuisse, et porro per Spiritum Christi ita crediturum et docturum. 27

Michael Caelius concionator Mansfeldensis subscripsit. 28

M. **Petrus Geltnerus** concionator Frankenfurdensis subscripsit. 29

Wendalinus Faber Parochus Seburgae in Mansfeldia. 30

Ego **Johannes Aepinus** subscribo. 31

Similiter et ego **Johannes Amsterdamus** Bremensis. 32

Ego **Fridericus Myconius** Gothanae ecclesiae apud Thuringos Pastor, meo et Justi Menii Isenacensis nomine subscribo. 33

Ego **Johannes Langus** D. et Erphordiensis ecclesiae concionator, meo et aliorum meorum in evangelio cooperariorum nomine, nempe: 34

Domini Licentiati **Ludovici Platzii** Melosingi. 35

Domini Magistri **Sigismundi Kirchneri.** 36

Domini **Wolffgangi Kismetter.** 37

Domini **Melchioris Weitman.** 38

Domini **Johannis Tall.** 39

Domini **Johannis Kiliani.** 40

Domini **Nicolai Fabri.** 41

Domini **Andreae Menseri**, mea manu subscribo. 42

Et ego **Egidius Mechlerus** mea manu subscripsi. 43

Christen, so auch vnter jm sind, vnd künfftig sein möchten, sein Superioritet vber die Bischoue, die er sonst hat Jure humano, auch von vns zuzulassen sey. *Vm.* hat, jure humano auch ꝛc. *Lib. Conc. ed. princeps Germ.* 16. Studgardiensis *Vm.* 19. Schlachinhauffen *Vm.* 22. Antonius *Vm.* 28. subscribit *Vm.* 39. Thall *Vm.*

22*

De Potestate et Primatu Papae

Tractatus

per

Theologos Smalcaldiae congregatos conscriptus.

Anno M. D. XXXVII.

1 Romanus Pontifex arrogat sibi, quod jure divino sit supra omnes Episcopos et Pastores.

2 Deinde addit etiam, quod jure divino habeat utrumque gladium, hoc est, auctoritatem etiam regna conferendi et transferendi.

3 Et tertio dicit, quod haec credere sit de necessitate salutis. Et propter has causas Romanus Episcopus vocat se Vicarium Christi in terris.

4 Hos tres articulos sentimus falsos, impios, tyrannicos et perniciosos ecclesiae esse.

5 Ut autem intelligi nostra confirmatio possit, primum definiemus, quid vocent, supra omnes esse jure divino. Intelligunt enim esse Episcopum universalem, et, ut ipsi loquuntur, *οἰκουμενικόν*, id est, a quo debeant petere ordinationem et confirmationem omnes Episcopi et Pastores per totum orbem terrarum, qui habeat jus eligendi, ordinandi, confirmandi, deponendi
6 omnes Episcopos. Ad haec arrogat sibi auctoritatem condendi leges de cultibus, de mutatione sacramentorum, de doctrina, et vult suos articulos, sua decreta, suas leges existimari pares legibus divinis, hoc est, sentit, sic obligari conscientias hominum legibus Pontificiis, ut peccent mortaliter, qui eas negligunt, etiam sine scandalo. Et atrocius est, quod addit, quod sit de necessitate salutis, haec omnia credere.

1. Episcopus *Arg. Vit.*

Primum igitur ostendamus ex evangelio, quod Romanus Episcopus non sit jure divino supra alios Episcopos et Pastores. 7

Lucae XXII. [25.] Christus expresse prohibet dominationem inter Apostolos. Nam haec ipsa erat quaestio, cum Christus dixisset de sua passione, disputabant, quis esset praefuturus, et tanquam absentis Christi Vicarius futurus: ibi Christus hunc Apostolorum errorem reprehendit, et docet, non futuram inter illos dominationem seu superioritatem, sed Apostolos tanquam pares ad commune ministerium evangelii mittendos esse. Ideo ait: Reges gentium dominantur eis, vos autem non sic, sed quicunque voluerit esse major inter vos, erit minister vester. Hic ostendit antithesis, quod dominatio improbetur. Idem docet similitudo, cum Christus in eadem disputatione de regno collocat in medio puerum, significans non futurum principatum inter ministros, sicut nec puer principatum aliquem sibi sumit aut appetit. 8

Joannis XX. [21.] Christus pariter mittit Apostolos sine discrimine, cum ait: Sicut misit me Pater, ita et ego mitto vos. Eodem modo ait se mittere singulos, sicut ipse missus est: quare nulli tribuit praerogativam, aut dominationem prae reliquis. 9

Galat. II. [7 sqq.] Paulus manifeste affirmat, se neque ordinatum neque confirmatum esse a Petro, nec agnoscit Petrum talem, a quo petenda sit confirmatio. Et nominatim pugnat hac de re, suam vocationem non pendere ab auctoritate Petri. Debuit autem agnoscere Petrum tanquam superiorem, si Petrus erat jure divino superior. Ideo, inquit Paulus, se non consulto Petro statim docuisse evangelium. Item: Mea nihil refert, quales illi fuerint, qui aliquid esse videntur; personam enim hominis Deus non accipit. Item: Qui videbantur esse aliquid, nulla mihi mandata dederunt. Cum 10

igitur Paulus clare testetur, se ne voluisse quidem requirere confirmationem Petri, etiam cum ad eum venisset: docet auctoritatem ministerii a verbo Dei pendere, et Petrum non fuisse superiorem caeteris Apostolis, nec unius Petri ordinationem aut confirmationem requirendam esse.

11 1 Corinth. III. [6.] Paulus exaequat ministros et docet ecclesiam esse supra ministros. Quare Petro non tribuitur superioritas aut dominatio supra ecclesiam aut reliquos ministros. Sic enim ait: Omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas. Id est: nec caeteri ministri, nec Petrus sibi sumat dominationem, aut superioritatem supra ecclesiam, non onerent ecclesiam traditionibus, non valeat ullius auctoritas plus quam verbum, non opponatur auctoritas Cephae contra auctoritatem aliorum Apostolorum, sicut argumentabantur eo tempore: Cephas hoc observat, qui est superior Apostolus, ergo et Paulus et caeteri debent hoc observare. Hunc praetextum Paulus detrahit Petro, et negat ejus auctoritatem anteferendam esse caeteris, aut ecclesiae.

Ex Historiis.

12 Nicaena Synodus ordinavit, ut Alexandrinus Episcopus curaret ecclesias in Oriente, et Romanus Episcopus curaret suburbanas, hoc est, eas, quae in provinciis Romanis in Occidente erant. Hinc primum humano jure, hoc est, ordinatione Synodi, crevit auctoritas Romani Episcopi. Jam si Romanus Episcopus habuisset jure divino superioritatem: non licuisset Synodo detrahere ei aliquid juris, et in Alexandrinum transferre, imo omnes Orientis Episcopi perpetuo debuissent petere ordinationem et confirmationem a Romano.

13 Item, Synodus Nicaena constituit, ut Episcopi eligerentur a suis ecclesiis, praesente aliquo vicino Epi-
14 scopo, aut pluribus. Idem servatum est etiam in Occiden-

te et in Latinis ecclesiis, sicut testatur Cyprianus
et Augustinus. Sic enim ait Cyprianus in Epistola 4.
ad Cornelium: Propter quod diligenter de divina tra-
ditione et apostolica observatione servandum est et
tenendum, quod apud nos quoque et fere in omnibus
provinciis tenetur, ut ad ordinationes rite celebran-
das, ad eam plebem, cui Praepositus ordinatur, Epi-
scopi ejusdem provinciae proximi quique conveniant,
et Episcopus deligatur, plebe praesente, quae singu-
lorum vitam plenissime novit; quod et apud nos fa-
ctum videmus in Sabini, collegae nostri, ordinatione,
ut de universae fraternitatis suffragio, et de Episco-
porum, qui in praesentia convenerant, judicio, Epi-
scopatus ei deferretur, et manus ei imponeretur.
Hunc morem Cyprianus vocat divinam traditionem et 15
apostolicam observationem, et affirmat fere in omni-
bus provinciis observari. Cum igitur nec ordinatio,
nec confirmatio a Romano Episcopo peteretur in ma-
xima orbis parte, in Graecis et Latinis ecclesiis: sa-
tis apparet, ecclesias tunc non tribuisse superiorita-
tem et dominationem Romano Episcopo.

Superioritas illa est impossibilis. Nam impossi- 16
bile est, unum Episcopum esse inspectorem ecclesia-
rum totius orbis terrarum, aut ecclesias in ultimis
terris sitas petere ab uno ordinationem. Constat enim,
regnum Christi dispersum esse per totum orbem ter-
rarum: hodieque multae sunt ecclesiae in Oriente,
quae non petunt a Romano Episcopo ordinationem
aut confirmationem. Itaque superioritas illa cum sit
impossibilis, et non agnoverint eam ecclesiae in ma-
xima parte orbis: satis apparet, non institutam esse.

Multae veteres Synodi sunt indictae et habitae, 17
in quibus non praesedit Romanus Episcopus, ut Ni-
caena et pleraeque aliae. Id quoque testatur, quod
ecclesia tunc non agnoverit Primatum seu superiori-
tatem Romani Episcopi.

14. testantur *Arg. Vit.*

18 Hieronymus inquit: Si auctoritas quaeritur, orbis est major urbe. Ubicunque Episcopus fuerit, sive Romae, sive Eugubii, sive Constantinopoli, sive Regii, sive Alexandriae, ejusdem meriti est, et ejusdem sacerdotii 'etc.

19 Gregorius scribens ad Alexandrinum Patriarcham, vetat se appellari universalem Episcopum. Et in Regestis dicit, in Synodo Chalcedonensi oblatum esse Primatum Romano Episcopo, nec tamen acceptum.

20 Postremo, quomodo potest Papa jure divino esse supra totam ecclesiam, cum ecclesia habeat electionem, et paulatim mos invaluerit, ut Romani Episcopi ab Imperatoribus confirmarentur?

21 Item, cum diu fuissent certamina de Primatu inter Romanum et inter Constantinopolitanum Episcopum, tandem Phocas Imperator constituit, Romano Episcopo tribuendum esse Primatum. Quod si ecclesia vetus agnovisset Romani Pontificis Primatum, haec contentio non incidere potuisset, nec fuisset opus decreto Imperatoris.

22 'Sed objiciunt quaedam dicta, videlicet: [Mtth. 16, 18 sq.] Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam. Item: Tibi dabo claves. Item: [Jo. 21, 17.] Pasce oves meas; et alia quaedam. Cum autem haec tota controversia copiose et accurate tractata sit alibi in libris nostrorum, nec recenseri omnia hoc loco possint: "referimus nos ad ea scripta, eaque pro repetitis habere volumus. Breviter tamen respondebimus de interpretatione.

23 In omnibus illis dictis Petrus sustinet personam communem totius coetus Apostolorum, sicut ex ipso textu apparet. Nam Christus interrogat non unum Petrum, sed ait: Vos quem me esse dicitis? Et quod hic singulari numero dicitur: Tibi dabo claves, quidquid ligaveris; alibi plurali numero dicitur: Quidquid ligaveritis etc. Et in Joanne: [20, 23.] Quorum remiseritis peccata etc. Haec verba testantur, pariter omni-

18. *add.* potentia divitiarum et humilitas paupertatis sublimiorem vel inferiorem facit. *Arg. Vit. ac Selneccer in editione anni* 1582. *Desideratur in exemplis Germanicis.* 22. *add. inscriptionem:* Confutatio. *Arg. Vit.* "referemus *Arg. Vit.*

bus Apostolis tradi claves, et pariter mitti omnes
Apostolos. Ad haec necesse est fateri, quod claves 24
non ad personam unius certi hominis, sed ad ecclesiam pertineant, ut multa clarissima et firmissima argumenta testantur. Nam Christus de clavibus dicens, Mtth. XVIII. [19.] addit: Ubicunque duo vel tres consenserint super terram etc. Tribuit igitur principaliter claves ecclesiae, et immediate; sicut et ob eam causam ecclesia principaliter habet jus vocationis. Itaque necesse est in illis dictis Petrum sustinere personam totius coetus Apostolorum. Quare non tribuunt aliquam praerogativam seu superioritatem, seu dominationem Petro.

Quod vero dictum est: Super hanc petram aedi- 25
ficabo ecclesiam meam: certe ecclesia non est aedificata super auctoritatem hominis, sed super ministerium illius professionis, quam Petrus fecerat, in qua praedicat Jesum esse Christum Filium Dei. Ideo alloquitur eum tanquam ministrum: Super hanc petram,
id est, super hoc ministerium. Porro ministerium 26
Novi Testamenti non est alligatum locis et personis, sicut ministerium Leviticum: sed est dispersum per totum orbem terrarum, et ibi est, ubi Deus dat dona sua, Apostolos, Prophetas, Pastores, Doctores; nec valet illud ministerium propter ullius personae aucto-
ritatem, sed propter verbum a Christo traditum. Et 27
hoc modo, non de persona Petri, interpretantur plurimi ex sanctis patribus hanc sententiam, (super hanc petram) ut Origenes, Cyprianus, Augustinus, Hilarius et Beda.

Sic ait Chrysostomus: Super hanc petram, non 28
super Petrum. Non enim super hominem, sed super fidem Petri, aedificavit ecclesiam suam. Quae au-
tem erat fides? Tu es Christus, Filius Dei vivi. Et 29
Hilarius: Petro revelavit Pater, ut diceret: Tu es Filius Dei vivi. Super hanc igitur confessionis petram ecclesiae aedificatio est; haec fides ecclesiae fundamentum est.

30 Et hoc, quod dicitur: Pasce oves meas. Item: Diligis me plus his? Hinc nondum sequitur, peculiarem superioritatem Petro traditam esse. Jubet eum pascere, hoc est, docere verbum, seu ecclesiam verbo regere, quod habet Petrus commune cum caeteris Apostolis.

31 Secundus articulus magis etiam perspicuus est, quod Christus dederit Apostolis tantum potestatem spiritualem, hoc est, mandatum docendi evangelii, annuntiandi remissionem peccatorum, administrandi sacramenta, excommunicandi impios sine vi corporali: nec dederit potestatem gladii, aut jus constituendi, occupandi, aut conferendi regna mundi. Christus enim ait: [Mtth. 28, 20.] Ite, docentes servare ea, quae praecepi vobis. Item: [Jo. 20, 21.] Sicut misit me Pater, ita et ego mitto vos. Constat autem, Christum non esse missum, ut gladium gereret, aut teneret regnum mundanum, sicut ipse inquit: [Jo. 18, 36.] Regnum meum non est de hoc mundo. Et Paulus ait: [2 Cor. 1, 24.] Non dominamur fidei vestrae. Item: [2 Cor. 10, 4.] Arma militiae nostrae non sunt carnalia etc.

32 Quod igitur Christus in passione spinis coronatur, et producitur deridendus in regia purpura: significatum est fore, ut spreto regno spirituali, hoc est, oppresso evangelio, constituatur aliud mundanum regnum, praetextu potestatis ecclesiasticae.
33 Quare Bonifacii Octavi constitutio, et cap. Omnes. Distinct. 22. et similes sententiae, sunt falsae et impiae, quae contendunt, jure divino Papam esse Do-
34 minum regnorum mundi. Ex qua persuasione tenebrae in ecclesiam horribiles invectae sunt, deinde etiam magni in Europa motus orti. Neglectum est enim ministerium evangelii, exstincta est notitia fidei et regni spiritualis: christiana justitia putabatur esse illa externa politia, quam Papa constituisset. Deinde Papae rapere ad se imperia coeperunt, transtulerunt regna, vexarunt injustis excommunicationibus et bellis fere omnium nationum Reges in

Europa, sed maxime Imperatores Germanicos, alias ut occuparent Italicas civitates, alias ut Episcopos Germaniae redigerent in suam servitutem, et eriperent
Imperatoribus collationem. Imo etiam in Clementina 35
scriptum est: Vacante Imperio, Papam esse legitimum successorem. Ita Papa non solum dominationem contra mandatum Christi invasit, sed etiam tyrannice
praetulit se omnibus Regibus. Nec tantum in hac 36
re factum ipsum reprehendendum est, quantum illud detestandum, quod praetexit auctoritatem Christi, quod claves ad regnum mundanum transfert, quod salutem alligat ad has impias et nefarias opiniones, cum ait, de necessitate salutis esse, ut credant homines, jure
divino hanc dominationem competere. Hi tanti erro- 37
res cum obscurent fidem et regnum Christi, nullo modo dissimulandi sunt. Eventus enim ostendit, eos fuisse magnas pestes ecclesiae.

Tertio loco hoc addendum est. Etiamsi Roma- 38
nus Episcopus divino jure Primatum et superioritatem haberet: tamen non debetur obedientia his Pontificibus, qui defendunt impios cultus, idololatriam et doctrinam pugnantem cum evangelio, imo tales Pontifices, et tale regnum, haberi debent tanquam anathema, sicut Paulus [Gal. 1, 8.] clare docet: Si angelus de coelo aliud evangelium doceret, praeter id, quod vos docui, anathema sit. Et in Actis: [5, 29.] Oportet Deo magis obedire, quam hominibus. Idem et Canones clare docent, haeretico Papae non esse obediendum. Leviticus Pontifex jure divino erat summus sacerdos: et tamen impiis Pontificibus non erat obediendum; ut Jeremias et alii Prophetae dissentiebant a Pontificibus, Apostoli dissentiebant a Caipha, nec debebant ei obedire.

Constat autem, Romanos Pontifices cum suis 39
membris defendere impiam doctrinam et impios cultus. Ac plane notae Antichristi competunt in

regnum Papae et sua membra. Paulus enim ad Thes-
salonicenses [2, 3 sqq.] describens Antichristum, vo-
cat eum adversarium Christi, extollentem se super
omne, quod dicitur aut colitur Deus, sedentem in
templo Dei, tanquam Deum. Loquitur igitur de ali-
quo regnante in ecclesia, non de Regibus Ethnicis:
et hunc vocat adversarium Christi, quia doctrinam
pugnantem cum evangelio excogitaturus sit, et is
40 arrogabit sibi auctoritatem divinam. Primum autem
constat, Papam regnare in ecclesia, et praetextu
ecclesiasticae auctoritatis et ministerii sibi hoc re-
gnum constituisse. Praetexit enim haec verba: Tibi
dabo claves. Deinde doctrina Papae multipliciter
pugnat cum evangelio, et arrogat sibi Papa auctori-
tatem divinam tripliciter: Primum, quia sumit sibi
jus mutandi doctrinam Christi et cultus a Deo in-
stitutos, et suam doctrinam et suos cultus vult ob-
servari tanquam divina. Secundo, quia sumit sibi
potestatem, non solum ligandi et solvendi in hac
vita, sed etiam sumit sibi jus de animabus post hanc
vitam. Tertio, quia Papa non vult ab ecclesia aut
ab ullo judicari, et antefert suam auctoritatem judicio
conciliorum et totius ecclesiae. Hoc autem est se
Deum facere, nolle ab ecclesia aut ab ullo judicari.
Postremo, hos tam horribiles errores et hanc impie-
tatem defendit summa saevitia, et interficit dissen-
tientes.

41 Haec cum ita sint, cavere omnes christiani debent, ne fiant participes impiae doctrinae, blasphemiarum et injustae crudelitatis Papae. Ideo Papam cum suis membris, tanquam regnum Antichristi, deserere et exsecrari debent, sicut Christus jussit: [Mtth. 7, 15.] Cavete a Pseudoprophetis. Et Paulus jubet impios doctores vitandos et exsecrandos esse, tanquam anathemata. Et 2 Corinth. VI. [14.] ait: Ne sitis consortes infidelium, quae est enim societas lucis et tenebrarum?

42 Dissidere a consensu tot gentium, et dici schi-

smaticos, grave est. Sed auctoritas divina mandat omnibus, ne sint socii et propugnatores impietatis et injustae saevitiae. Ideo satis excusatae sunt conscientiae nostrae: sunt enim manifesti errores regni Papae. Et Scriptura tota voce clamitat, errores illos esse doctrinam daemoniorum et Antichristi. Ma- 43
nifesta est idololatria in profanatione missarum: quae cum alia vitia habent, tum ad turpissimum quaestum impudenter collatae sunt. Doctrina de poe- 44
nitentia prorsus depravata est a Papa et a suis membris. Docent enim remitti peccata propter dignitatem nostrorum operum. Deinde jubent dubitare, an contingat remissio. Nusquam docent, quod gratis propter Christum remittantur peccata, et quod hac fide consequamur remissionem peccatorum. Ita gloriam Christi obscurant, et conscientiis firmam consolationem eripiunt, et aboleat veros cultus, videlicet exercitia fidei luctantis cum desperatione. Obscuraverunt 45
doctrinam de peccato, et finxerunt traditionem de enumeratione delictorum, parientem multos errores et desperationem, affinxerunt satisfactiones, quibus etiam obscuraverunt beneficium Christi. Ex his natae sunt 46
indulgentiae, quae sunt mera mendacia, quaestus causa excogitata. Deinde invocatio sanctorum quantos 47
abusus, et quam horrendam idololatriam peperit! Quan- 48
ta flagitia orta sunt ex traditione de caelibatu! Quantas tenebras offudit evangelio doctrina de votis! Ibi finxerunt, vota esse justitiam coram Deo, et mereri remissionem peccatorum. Ita transtulerunt beneficium Christi in humanas traditiones, et penitus exstinxerunt doctrinam de fide. Finxerunt, nugacissimas traditiones esse cultus Dei, et perfectionem, et praetulerunt eas operibus vocationum, quas Deus requirit et ordinavit. Neque hi errores sunt existimandi leves: laedunt enim gloriam Christi, afferunt perniciem animabus, nec possunt dissimulari.

49 Deinde ad hos errores accedunt duo ingentia peccata: primum, quod defendit errores illos injusta saevitia et suppliciis; alterum, quod judicium eripit ecclesiae, nec sinit rite judicari ecclesiasticas controversias, imo contendit, se supra Concilium esse, et decreta Conciliorum rescindere posse, sicut inter-
50 dum impudenter loquuntur Canones. Sed multo impudentius hoc factum esse a Pontificibus, exempla testantur. 9. quaestione 3. ait Canon: Nemo judicabit Primam Sedem, neque enim ab Augusto, neque ab omni Clero, neque a Regibus, neque a populo ju-
51 dex judicatur. Duplicem tyrannidem exercet Papa, defendit errores suos vi et homicidiis, et vetat cognitionem. Hoc posterius etiam plus nocet, quam ulla supplicia, quia sublato vero judicio ecclesiae, non possunt tolli impia dogmata et impii cultus, et multis saeculis infinitas animas perdunt.

52 Considerent igitur pii tantos errores regni Papae et tyrannidem, et cogitent primum abjiciendos esse errores, et amplectendam esse veram doctrinam, propter gloriam Dei, et ad salutem animarum.

53 Deinde cogitent etiam, quantum scelus sit, adjuvare injustam crudelitatem in interficiendis sanctis, quorum sanguinem Deus haud dubie ulciscetur.

54 Inprimis autem oportet praecipua membra ecclesiae, Reges et Principes, consulere ecclesiae, et curare, ut errores tollantur, et conscientiae sanentur, sicut Deus nominatim Reges hortatur: [Ps. 2, 10.] Et nunc Reges intelligite, erudimini, qui judicatis terram. Prima enim cura Regum esse debet, ut ornent gloriam Dei. Quare indignissimum fuerit, eos conferre auctoritatem et potentiam suam ad confirmandam idololatriam et caetera infinita flagitia, et ad faciendas caedes sanctorum.

55 Et ut Papa Synodos habeat: quomodo sanari ecclesia potest, si Papa nihil decerni contra arbitrium suum

51. *add.* Ita *Arg. Vit.* 52. *om. Arg.*

patiatur, si nemini concedat dicere sententiam, nisi suis membris, quae habet obligata horrendis juramentis et maledictionibus ad defensionem suae tyrannidis et impietatis, sine ulla exceptione verbi Dei. Cum 56
autem judicia Synodorum sint ecclesiae judicia, non Pontificum: praecipue Regibus convenit, coërcere Pontificum licentiam, et efficere, ne ecclesiae eripiatur facultas judicandi et decernendi ex verbo Dei. Et ut reliquos errores Papae taxare caeteri christiani debent: ita etiam reprehendere debent Pontificem defugientem et impedientem veram cognitionem et verum judicium ecclesiae.

Itaque etiamsi Romanus Episcopus jure divino 57
haberet Primatum: tamen posteaquam defendit impios cultus et doctrinam pugnantem cum evangelio, non debetur ei obedientia, imo necesse est ei tanquam Antichristo adversari. Errores Papae manife- 58
sti sunt, et non leves. Manifesta est etiam crudelitas, quam exercet. Et constat mandatum Dei esse, ut fugiamus idololatriam, impiam doctrinam et injustam saevitiam. Ideo magnas, necessarias et manifestas causas habent omnes pii, ne obtemperent Papae. Et hae necessariae causae pios consolantur adversus omnia convicia, quae de scandalis, de schismate, de discordia objici soleat.

Qui vero sentiunt cum Papa, et defendunt ejus 59
doctrinam et cultus, polluunt se idololatria et blasphemis opinionibus, fiunt rei sanguinis piorum, quos Papa persequitur, laedunt gloriam Dei et impediunt salutem ecclesiae: quia confirmant errores et flagitia ad omnem posteritatem.

De Potestate et Jurisdictione Episcoporum.

Evangelium tribuit his, qui praesunt ec- 60
clesiis, mandatum docendi evangelii, remittendi pec-

56. dicernendi *Arg.* discernendi *Vit.* 57. postquam *Arg. Vit.*

cata, administrandi sacramenta; praeterea jurisdictionem, videlicet mandatum excommunicandi eos, quorum nota sunt crimina, et resipiscentes rursum ab-
61 solvendi. Ac omnium confessione etiam adversariorum liquet, hanc potestatem jure divino communem esse omnibus, qui praesunt ecclesiis, sive vocentur
62 Pastores, sive Presbyteri, sive Episcopi. Ideoque Hieronymus aperte docet, in literis apostolicis omnes, qui praesunt ecclesiis, et Episcopos et Presbyteros esse, et citat ex Tito: [1, 5 sq.] Propterea te reliqui in Creta, ut constituas Presbyteros per civitates. Et deinde addit: Oportet Episcopum esse unius uxoris virum. Item, Petrus et Joannes vocant se Presbyteros. Et deinde addit: Quod autem postea unus electus est, qui caeteris praeponeretur, in remedium schismatis factum est, ne unusquisque ad se trahens ecclesiam Christi rumperet. Nam et Alexandriae a Marco Evangelista usque ad Esdram et Dionysium Episcopos, Presbyteri semper ex se unum eligebant, et in excelsiore loco collocabant, quem Episcopum nominabant; quomodo si exercitus Imperatorem sibi faciat. Diaconi autem eligant ex se, quem industrium noverint, et Archidiaconum nuncupent. Quid enim facit Episcopus excepta ordinatio-
63 ne, quod Presbyter non facit? Docet igitur Hieronymus, humana auctoritate distinctos gradus esse Episcopi et Presbyteri seu Pastoris. Idque res ipsa loquitur, quia potestas est eadem, quam supra dixit.
64 Sed una res postea fecit discrimen Episcoporum et Pastorum, videlicet ordinatio; quia institutum est, ut unus Episcopus ordinaret ministros in pluribus
65 ecclesiis. Sed cum jure divino non sint diversi gradus Episcopi et Pastoris: manifestum est, ordinationem a Pastore, in sua ecclesia factam, jure divino ratam
66 esse. Itaque cum Episcopi ordinarii fiunt hostes ecclesiae, aut nolunt impertire ordinationem: ecclesiae retinent jus

62. *Lapsum quidem auctoris vel exempli primo exsignati exempla omnia Latina ac Germanica reddunt: primus e sententia Ordinis Theologorum Vit. Reineccius substituit:* Heraclam.
63. dixi. *Arg. Vit.*

suam. Nam ubicunque est ecclesia, ibi est jus administrandi evangelii. Quare necesse est ecclesiam retinere jus vocandi, eligendi et ordinandi ministros. Et hoc jus est donum proprie datum ecclesiae, quod nulla humana auctoritas ecclesiae eripere potest, sicut et Paulus testatur ad Ephesios,[4,8 sqq.] cum ait: Adscendit, dedit dona hominibus. Et numerat inter dona propria ecclesiae Pastores et Doctores, et addit, dari tales ad ministerium, ad aedificationem corporis Christi. Ubi est igitur vera ecclesia, ibi necesse est esse 67
jus eligendi et ordinandi ministros: sicut in casu necessitatis absolvit etiam Laicus, et fit minister ac Pastor alterius; sicut narrat Augustinus historiam de duobus christianis in navi, quorum alter baptizaverit κατηχούμενον, et is baptizatus deinde absolverit alterum. Huc pertinent sententiae Christi, quae testan- 68
tur, claves ecclesiae datas esse, non tantum certis personis: [Mth. 18, 20.] Ubicunque erunt duo vel tres congregati in nomine meo etc.

Postremo etiam hoc confirmat sententia Petri: 69
[1 P. 2, 9.] Vos estis regale sacerdotium. Quae verba ad veram ecclesiam pertinent, quae cum sola habeat sacerdotium, certe habet jus eligendi et ordinandi ministros. Idque etiam communissima eccle- 70
siae consuetudo testatur. Nam olim populus eligebat Pastores et Episcopos. Deinde accedebat Episcopus, seu ejus ecclesiae, seu vicinus, qui confirmabat electum impositione manuum, nec aliud fuit ordinatio, nisi talis comprobatio. Postea accesserunt novae ce- 71
remoniae, quales multas describit Dionysius. Sed est auctor novus et fictitius, quisquis est, sicut et Clementis scripta sunt supposititia. Deinde recentiores addiderunt: Do tibi potestatem sacrificandi pro vivis et mortuis. Sed ne illud quidem apud Dionysium est.

Ex his omnibus liquet, ecclesiam retinere jus 72
eligendi et ordinandi ministros, et causam schismati et discordiae praebent impietas et tyrannis Episcoporum:

quia Paulus praecipit, ut Episcopi docentes et defendentes impiam doctrinam et impios cultus habeantur tanquam anathemata.

73 Diximus de ordinatione, quae una, ut Hieronymus ait, discernebat Episcopos a reliquis Presbyteris. Itaque nulla disputatione opus est de caeteris Episcoporum officiis. Nec vero opus est dicere de confirmatione, item de campanarum consecratione, quae propemodum sola retinuerunt. De jurisdictione aliquid dicendum est.

74 Constat, jurisdictionem illam communem excommunicandi reos manifestorum criminum, pertinere ad omnes Pastores. Hanc tyrannice ad se solos transtulerunt, et ad quaestum contulerunt. Constat enim, officiales, ut vocantur, non toleranda licentia usos esse, et vel avaritia, vel propter alias cupiditates, vexasse homines, et excommunicasse, sine ullo ordine judiciorum. Quae est autem tyrannis, officiales in civitatibus habere potestatem, suo arbitratu, sine ord ne judiciorum, damnandi et excommunicandi ho-
75 mines? Et hac potestate qualibus in rebus abusi sunt? videlicet non in puniendis veris delictis, sed in jejuniis aut feriis violatis, aut similibus nugis. Tantum adulteria interdum puniebant, et in hac re saepe vexabant innocentes et honestos homines. Porro cum hoc crimen sit gravissimum, certe sine ordine judi-
76 ciali nemo damnandus est. Cum igitur hanc jurisdictionem Episcopi tyrannice ad se solos transtulerint, eaque turpiter abusi sint: nihil opus est propter hanc jurisdictionem obedire Episcopis. Sed cum sint justae causae, cur non obtemperemus, rectum est, et hanc jurisdictionem reddere piis Pastoribus, et curare, ut legitime exerceatur ad morum emendationem et gloriam Dei.

77 **Reliqua est jurisdictio in iis causis, quae jure Canonico ad forum, ut vocant, ecclesiasticum pertinent, ac**

praecipue in causis matrimonialibus. Haec quoque habent Episcopi humano jure, et quidem non admodum veteri, sicut ex Codice et Novellis Justiniani apparet, judicia matrimoniorum tunc fuisse apud magistratus. Et jure divino coguntur magistratus mundani haec judicia exercere, si Episcopi sint negligentes. Idem concedunt et Canones. Quare etiam propter hanc jurisdictionem non necesse est obedire
Episcopis. Et quidem cum leges quasdam condiderint injustas de conjugiis, et in suis judiciis observent: etiam propter hanc causam opus est alia judicia constitui. Quia traditiones de cognatione spirituali sunt injustae. Injusta etiam traditio est, quae prohibet conjugium personae innocenti, post factum divortium. Etiam injusta lex est, quae in genere omnes clandestinas et dolosas desponsationes contra jus parentum approbat. Est et injusta lex de caelibatu sacerdotum. Sunt et alii laquei conscientiarum in eorum legibus, quos omnes recitare nihil attinet. Illud satis est recitasse, quod multae sunt injustae leges Papae de negotiis matrimonialibus, propter quas magistratus debent alia judicia constituere. 78

Cum igitur Episcopi, qui sunt addicti Papae, de- 79
fendant impiam doctrinam et impios cultus, nec ordinent pios doctores, imo adjuvent saevitiam Papae, praeterea jurisdictionem eripuerint Pastoribus, et hanc tantum tyrannice exerceant, postremo cum in causis matrimonialibus multas injustas leges observent: satis multae et necessariae causae sunt, quare ecclesiae non agnoscant eos tanquam Episcopos. Ipsi au- 80
tem meminerint, opes datas esse Episcopis, tanquam eleemosynas, propter administrationem et utilitatem ecclesiarum, sicut inquit regula: Beneficium datur propter officium. Quare non possunt bona conscientia possidere illas eleemosynas, et ecclesiam interim defraudant, cui opus est illis facultatibus ad ministros alendos, et juvanda studia, et suppeditandum certis pauperibus, et constituenda judicia,

81 praesertim matrimonialia. Tanta enim varietas et magnitudo est controversiarum matrimonialium, ut his opus sit peculiari foro, ad quod constituendum opus est ec-
82 clesiae facultatibus. Petrus praedixit futuros impios Episcopos, qui eleemosynis ecclesiarum abuterentur ad luxum, neglecto ministerio. Sciant ergo illi, qui ecclesiam defraudant, etiam ejus sceleris poenas Deo se daturos esse.

Doctores et Concionatores, qui Confessioni Augustanae et Apologiae subscripserunt, Anno M.D.XXXVII.

De mandato illustrissimorum Principum et Ordinum ac Civitatum, evangelii doctrinam profitentium, relegimus articulos Confessionis exhibitae Imperatori in Conventu Augustano, et Dei beneficio omnes Concionatores, qui in hoc Smalcaldensi Conventu interfuerunt, consentientes profitentur, se juxta articulos Confessionis et Apologiae sentire, et docere in suis ecclesiis. Profitentur etiam, se articulum de Primatu Papae, et ejus potestate, et de potestate et jurisdictione Episcoporum, qui hic Principibus in hoc Conventu exhibitus est Smalcaldiae, approbare. Ideo nomina sua subscribunt.

1 Ego Johannes Bugenhagius Pomeranus D. subscribo articulis Confessionis Augustanae, Apologiae et Articulo de Papatu Smalcaldiae Principibus oblato.

2 Et ego Urbanus Regius D. Ecclesiarum in Ducatu Luneburgensi Superintendens, subscribo.

3 Nicolaus Ambsdorff Magdeburgensis subscripsit.

4 Georgius Spalatinus Aldenburgensis subscripsit.

5 Andreas Osiander subscribo.

6 M. Vitus Dieterich Noribergensis subscripsit.

7 Stephanus Agricola Ecclesiastes Curiensis manu propria subscripsit.

8 Johannes Draconites Marburgensis subscr.

2. Rhegius. *Vm.* 3. Niclas. *Vm.*

Chunradus Figenbotz subscripsit per omnia. 9
Martinus Bucerus. 10
Erhardus Schnepffius subscribo. 11
Paulus Rhodius Concionator in Stetin. 12
Gerardus Oeniken ecclesiae Mindensis Minister. 13
Simon Schnevveis Parochus Crailsheim. 14
Brixius Northanus Susatiensis Concionator. 15
Rursum ego Pomeranus subscribo nomine Magistri Johannis Brentii, quemadmodum mihi mandavit. 16
Philippus Melanthon subscripsit manu propria. 17
Anthonius Corvinus subscripsit, tam suo, quam Adami a Fulda nomine, manu propria. 18
Johannes Schlainhauffen subscribit manu propria. 19
M. Georgius Heltus Forchemius. 20
Michael Caelius Concionator Mansfeldensis. 21
Petrus Geltnerus Concionator ecclesiae Franckenfurdensis. 22
Dionysius Melander subscripsit. 23
Paulus Fagius Argentinensis. 24
Wendalinus Faber Parochus Seburgae in Mansfeldia. 25
Conradus Otingerus Phorcensis, Udalrici Ducis Wirt. Concionator. 26
Bonifacius Wolfart verbi Minister ecclesiae Augustanae. 27
Johannes Aepinus Hamburgensis Superintendens subscripsit propria manu. 28
Id ipsum facit Johannes Amsterdamus Bremensis. 29
Johannes Fontanus inferioris Hassiae Superintendens subscripsit. 30
Fridericus Myconius, pro se et Justo Menio subscripsit. 31
Ambrosius Blaurerus. 32

9. subscribit *Vm.* 14. *antecedit* Northanus *Vm.* *ac Concordia Germ.* *add.* in *Vm.* 18. Antonius *Vm.* 19. Schlachinhauffen *Vm.*

Legi, et iterum atque iterum relegi Confessionem et Apologiam, ab illustrissimo Principe Electore Saxoniae, et aliis Principibus ac Statibus Romani Imperii Caesareae Majestati Augustae oblatam. Legi item Formulam Concordiae in re Sacramentaria Witebergae cum D. Bucero et aliis institutam. Legi etiam Articulos a D. Martino Luthero, Praeceptore nostro observandissimo, in Smalcaldensi Conventu Germanica lingua conscriptos, et libellum de Papatu, et de potestate ac jurisdictione Episcoporum. Ac pro mediocritate mea judico, haec omnia convenire cum Sacra Scriptura, et cum sententia verae *καὶ γνησίης* catholicae ecclesiae. Quanquam autem in tanto numero doctissimorum virorum, qui nunc Smalcaldiae convenerunt, minimum omnium me agnoscam, tamen quia mihi non licet exitum hujus Conventus exspectare, obsecro te, clarissime vir, D. Johannes Bugenhagi, Pater in Christo observande, ut humanitas tua nomen meum, si opus fuerit, omnibus illis, quae supra commemoravi, adscribat. Me enim ita sentire, confiteri, et perpetuo docturum esse per Jesum Christum Dominum nostrum, hoc meo chirographo testor. Actum Smalcaldiae, XXIII. Februarii, Anno M.D.XXXVII.

Johannes Brentius
Ecclesiastes Hallensis.

Enchiridion.

Catechismus minor

D. Martini Lutheri,

pro

Parochis et Concionatoribus.

Praefatio D. Martini Lutheri.

Martinus Lutherus omnibus fidelibus, piis Parochis et Concionatoribus gratiam, misericordiam et pacem in Christo Jesu Domino nostro Pr.

Miserabilis illa facies, quam proxime, cum visitato- 1
rem agerem, vidi, me ad edendum hunc Catechismum',
simplicissime et brevissime tractatum, coëgit. Deum 2
immortalem! quantam calamitatem ibi vidi: vulgus,
praesertim autem illud, quod in agris vivit, item plerique Parochi, adeo nullam christianae doctrinae
cognitionem habent, ut dicere etiam pudeat. Et tamen 3
omnes sancto illo Christi nomine appellantur', et nobiscum communibus utuntur sacramentis, cum Orationem Dominicam, Symbolum Apostolicum et Decalogum non modo non intelligant, sed ne verba quidem referre possint. "Quid multis moror? nihil omnino a bestiis differunt. Jam autem cum evangelium passim doceatur, illi-

1. *add.* oder Christliche Lere, GC. 3. *add.* getaufft sein "leben dahin, wie das liebe vihe, vnd vnuernünfftige sewe, Vnd nun das Euang. kommen ist, dennoch fein geleret haben, aller freyheit meisterlich zu mißbrauchen. GC.

4 vel maxime christianorum libertate fruuntur. Quid
hic Christo respondebitis Episcopi, quibus illa cura
est divinitus demandata? Vos enim estis, quibus
vel solis illa christianae religionis calamitas debetur.
Vos permisistis ita turpiter errare homines, vestra ea
est culpa, qui nihil minus unquam fecistis, quam hoc,
5 quod vestri officii erat facere. 'Nolo hic quidquam
mali vobis imprecari. Ea autem an non est summa
impietas cum maxima impudentia conjuncta, quod uni-
cam tantum speciem sacramenti ac vestras "traditio-
nes urgetis: hoc prorsus contemnitis et negligitis, an
illi, qui vestrae fidei et curae commendati sunt, Ora-
tionem Dominicam, Symbolum Apostolicum, aut De-
6 calogum teneant, nec ne! Vae, vae, '''vobis! Per
Deum igitur omnes vos 'Parochos et Concionatores
rogo atque obtestor, ut serio vestrum faciatis officium,
et ut divinitus vobis commendatae plebis agatis curam.
Quod tum rectissime feceritis, si una nobiscum hunc
Catechismum vulgo, praesertim autem junioribus, in-
culcetis. Quod si qui ex vobis adeo sunt indocti, ut
omnino nullam harum rerum cognitionem habeant, il-
los non pudeat, suis auditoribus praelegere de verbo
ad verbum a nobis praescriptam hanc formam, in
hunc modum:

7 *Primo* omnium hoc cavebunt Concionatores, ne
subinde alio atque alio modo, vel Decalogum, vel Do-
minicam Orationem, vel Symbolum Apostolicum, vel
etiam sacramenta proponant, sed ut perpetuo eadem
utantur forma, in his proponendis et explicandis vulgo.
Ideo autem hoc do consilium, quod 'sciam, non posse
feliciter doceri simpliciores homines, et qui natu mi-
nores sunt, quam una atque eadem forma saepius
proposita ac repetita. Quod si jam isto, jam alio mo-
do eadem proponas", facile perturbantur simpliciores
animi, et fiet, ut pereat omnis opera, quam in do-
cendo ponis.

8 Atque hoc viderunt' sancti patres, qui voluerunt De-

5. das euch alles vnglück fliehe, "Menschen Gesetz, '''vber ewern hals ewiglich GC. 6. *add.* meine liebe Herrn vnd Brüder GC. 7. sciant T. "*add.* als wolt man es bessern, GC. 8. lieben GC.

calogi, Symboli et Dominicae Orationis unam eandemque certis verbis descriptam formam in ecclesia esse. Illorum diligentiam nos imitari convenit, et danda opera est, ut simplicioribus et junioribus sic illa proponamus, ut ne una quidem syllaba immutetur, quotiescunque tandem Catechismum doceas, et ut perpetuo sui similis sit tractatio. Quamcunque igitur tibi delegeris praedicandi Catechismi formam, eam perpetuo retinebis, neque unquam ab ea discedes. Alia autem 9
ratio est, si in turba doctorum hominum evangelium doceas, ibi enim 'eruditionis tuae specimen edere potes, neque prohibeo, si apud illos tractationem varies, et "subinde alium atque alium vultum dicendo fingas: apud simpliciores autem perpetuo eadem certis verbis descripta forma 'uteris. Et debet is primus esse labor, ut 10
Decalogum, Symbolum, item Orationem Dominicam, de verbo ad verbum nude et simplicissime doceas, ut eadem saepius audita ipsi quoque auditores referre discant.

Quod si qui adeo religionem contemnunt, ut di- 11
scere haec nolint, illi monendi sunt, quod Christum negent, et quod nihil minus sint, quam christiani. Atque illi neque admittendi sunt ad Sacramentum Altaris, 'neque ad Catechistarum officium, qui pueris baptizandis adsunt, et si christianae libertatis jure uti velint, ubi eis est commodum, non est illud eis concedendum, sed potius ad Papam atque eos, quos vocant Officiales, et ad ipsum quoque Satanam "sunt ablegandi. Parentum autem et patrumfamilias officium erit, ne- 12
gare talibus hominibus victum, 'et pulchre quoque fecerint, si efferatis illis hominibus indicent, eam Principis esse sententiam, ut in exsilium aliquo delegentur, et ejiciantur e patria.

Quanquam enim sic sentiam, ad fidem neminem 13
'vel posse 'vel debere cogi, hoc tamen omnino faciendum est, ut teneat vulgus, quid jus, quid item contra jus illorum sit, cum quibus vivit, et suum quaeritat vi-

9. ingenii et artis ostentandae est locus LL. magſtu deine kunſt beweiſen, GC. "*add.* ceu Proteus, LL. 11. ſollen - kein Kind aus der Tauffe heben, auch kein ſtücke der Chriſtl. freyheit brauchen, 'heim geweiſet ſein. GC. 12. ſollen in anzeigen, GC. 13. neque LL.

ctum. Hoc enim requiritur, ut quisque suae civitatis jura, quibus ″ceu privilegio quodam uti volet, norit et observet, sive credat vere, sive perditus aliquis sit nebulo.

14 *Secundum*: cum simpliciores illa jam Catechismi
verba bene annumerare didicerint, tradenda post quoque est eis explicatio, ut ea etiam intelligant. Potes
autem vel hac nostra forma, quam hic praescriptam vi-
15 des, vel alia quadam uti. Sicut autem, ut ante monui,
Catechismus nudus iisdem semper verbis vulgo proponendus est, ita in expositione Catechismi cuperem
perpetuo eandem tractationem sequendam, ne quidem
16 immutata unica syllaba. Sumes autem ad eam rem satis temporis, neque enim necesse est omnia simul proposuisse, sed sunt faciendi ordines, et in tractando alterum alteri rite convenit subjicere. Ut si jam exacte tenuerint, quidnam primum praeceptum postulet, tum ad secundum est pergendum. Ut sic omnia doceantur certo ordine, alias enim fiet, ut nimia copia obrutae et perturbatae mentes nihil prorsus retineant.

17 *Tertio:* postquam hanc brevem Catechismi expositionem absolvisti, tum illam longiorem tractationem ingredieris, ut plenius omnia auditores intelligant. Ibi singula Praecepta, singulas Symboli et Orationis Dominicae partes, suis illustrabis coloribus, varia enumerabis opera, varios fructus et commoda, quae inde enascuntur, item pericula et damna quoque, in quae conjicimur, si minus ea praestemus. Invenies autem ista passim
18 ″piorum ″hominum scriptis copiose explicata. Porro
maxime urgebis illa Praecepta, in quae potissimum committere tui loci homines vides. Et ut ejus rei exempla subjiciam, Septimum Praeceptum potissimum urgebis apud mercatores, et apud illos, qui manuarias exercent operas. Commode quoque hoc Praeceptum apud agricolas, servos et servas urgetur, illi enim pessima fide cum hominibus agunt, et variis mo-

″*add.* -quodam LLC. 14. sonst eine kurtze einige weise GC. 17. den grossen Catechismum GC. ″*add.* LLC.

dis committuntur furta. Sic Quartum Praeceptum apud imperitum vulgus, et minores natu potissimum urgere convenit, ut sint quieti, bona fide omnia agant, pareant magistratibus et parentibus, publicam pacem non perturbent. Sunt autem haec sacrarum literarum historiis illustranda, ubi Deus vel graves poenas a transgressoribus hujus Praecepti exegit, vel illorum, qui servarint, omnia coepta mirabiliter fortunavit.

Hoc quoque inprimis eo loco ages, ut commoneas 19
sui officii magistratum et parentes, ut summa diligentia publica munera obeant, et suos liberos ad literarum studia adhibeant. Sic autem commonendi sunt, ut sentiant se debere illa ex divino mandato, quae si minus faciant, gravissime a se esse peccatum. Quid enim illi faciunt aliud, quam ut simul et divinam et humanam administrationem tollant, non aliter atque infensissimi tum Dei, tum hominum hostes!

Atque hic ceu in tabula spectandum propones, quam 20
gravia damna rebus publicis dent illi, qui suos liberos non adhibent ad literas, ut in Parochos, in Ministros verbi, item ad alia officia, quorum haec vita non sine magna calamitate carere potest, aliquando deligi possint. Hoc quoque addes, Deum gravissimas poenas pro illo peccato a parentibus expetiturum. Et sane haud scio, an sit alius locus, qui aeque merebatur tractari, atque hic. Neque enim dici potest, quantum hac in parte a magistratibus et parentibus nostro saeculo peccetur. Non autem dubium est, quin id a Satana fiat, eo consilio, ut in maximam calamitatem Germaniam conjiciat.

Postremo: quoniam Papae tyrannis imminuta et 21
labefactata jam est, multos passim invenias, qui ad sacramentum nunquam accedunt, sed contemnunt plane, ceu rem inutilem et non necessariam. Illi quoque impellendi et urgendi sunt, hac tamen ratione: nolo ego quemquam neque ad fidem, neque ad sacramenta cogi, et male faciunt illi, qui leges, certa tempora, aut certa loca, ad tales res praescribunt.

19. zur Schule verwüsten damit, beide Gottes vnd der Welt Reich, GC. 20. Schreibern ꝛc. der Teuffel hat auch ein grausames damit im sinne. GC. 21. doch mit diesem bescheidt: wir sollen niemand GC.

22 Sic tamen docere illi, qui in officio verbi sunt, debent, ut sine nostris legibus, ultro sua voluntate coacti, auditores ad nos veniant, et nos Ministros verbi cogant quasi ad porrigendum sacramentum. Id quod tum fiet, si sic doceas, periculum esse, ne ii contemnant sacramentum, neque digni sint, qui in christianorum numero censeantur, qui non in anno 'quater ut minimum sacramentum sument: quemadmodum neque illi in christianorum numero censendi sunt, qui evangelio, vel non credunt, vel illud non audiunt. Neque enim Christus, cum institueret sacramentum, dixit: Hoc omittite vel contemnite; sed: Hoc facite, quotiescunque biberitis etc". Hoc certe vult, ut faciamus, non vult, ut aut prorsus intermittamus, aut contemnamus, sic enim ait: Hoc facite.

23 Quod si quis sacramentum contemnit, certum id est argumentum, quod neque is peccatum, neque carnem, neque Satanam, neque mundum, neque mortem, neque pericula, neque infernum habeat, hoc est, quod prorsus nihil horum credat, quanquam 'totus immersus sit peccatis, et in Satanae regno gravissime teneatur captivus: contra, non gratia, non vita, non Paradiso, non coelo, non Christo, non Deo, neque ullo alio bono, opus habeat. Nam si crederet, se "peccatis obrutum, longissime a gratia abesse, sine dubio hoc sacramentum non contemneret, in quo contra peccata remedium et tanta omnium bonorum copia nobis exhibetur. Neque etiam huic ullis legibus opus esset, quibus ad sacramentum sumendum cogeretur, ipse sua sponte accurreret, coactus peccatorum mole, et te potius cogeret ad porrigendum sibi sacramentum.

24 Non igitur hic legibus agendum est, id quod Papa fecit. Hoc fac, ut oratione, quantum potes, hujus sacramenti commoda et incommoda, pericula et bona, item necessitatem cum summa utilitate conjunctam, exaggeres: tum fiet, ut ultro accurrant, et ipsi se co-

22. zum wenigsten ein mal oder vier GC. "*add*. dixit LL. 23. bis vber die ohren drin steckt, vnd ist zweyfeltig des Teuffels "so viel böses hette, vnd so viel gutes bedürffte, GC.

gant. Quod si his nihil moveantur aliqui, sine eos suo vivere more, hoc tantum eis dices, quod in Satanae sint regno, qui nihil, neque sua necessitate, neque Dei benignitate et gratia, quam eis in sacramento exhibet, moveantur. Qui vero hoc modo suos auditores non ur- 25
gent, 'et legibus eos potius volunt cogere, illi occasionem contemnendi Sacramenti illis praebent. "Cum enim ministri verbi adeo sint oscitantes, non est mirum, si auditores quoque sint negligentiores. Hoc 26
igitur probe considerent Parochi et Ministri verbi, longe jam aliud suum esse officium, quam olim in Papatu fuerit. 'Jam enim est ministerium salutis et gratiae, fit igitur quoque difficilius et laboriosius. Et cum gravissima pericula et tentationes in ministerio sint perferendae, tamen neque laborum praemium, neque gratias in mundo meretur. Verum nihil nos illa 27
mundi ingratitudo, cum summa impietate conjuncta, moveat. Christus 'ipse nobis satis ampla praemia proposuit, si modo fideliter "in '"ejus vinea laboraverimus. Id autem ut commodius possimus, faxit Pater omnis gratiae, cui sit laus et gloria in saecula, per Christum Jesum Dominum nostrum. *Amen.*

25. oder machest ein gesetz vnd gifft daraus, "wenn du schleffest vnd schweigest. GC. 26, es ist nun ernst vnd heilsam worden. GC. 27. aber wil vnser lohn selbst sein, "*add.* vinea LLC. '"sua LL.

'I. Decem Praecepta,

quomodo paterfamilias ea suae familiae simplicissime tradere debeat.

---

1 'Primum Praeceptum.

Non habebis Deos alienos.

2 *'Quae est hujus Praecepti sententia?''*

Debemus '''Deum supra omnia timere, diligere, et illi confidere.

3 II. Praeceptum.

Non assumes nomen Domini Dei tui 'in vanum: ''non enim habebit insontem Dominus eum, qui assumpserit nomen ejus in vanum.

4 *Quae est hujus Praecepti sententia?*

Responsio.

Debemus Deum timere et 'diligere, ne per nomen ejus imprecemur, juremus, incantemus, mentiamur, aut dolis fallamus: sed in omni necessitate illud invocemus, adoremus, et cum gratiarum actione laudemus.

5 III. Praeceptum.

Memento, ut diem Sabbathi sanctifices.

6 *Quae est hujus Praecepti sententia?*

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, ne 'divinos sermones, et ejus verbum contemnamus: sed ut sanctum reputemus, libenter ''audiamus, et discamus.

add. Simplicissima et brevissima Catechismi expositio. LL. Ein kleiner Catechismus odder Christl. zucht. A. *om.* -debeat. LL. A. 1. *add.* Decalogi LL. das Erste. A. 2. *Quaestionis formulam semper omisit, responsionis signo substituit:* Hoc est, LL. ''*add.* Antwort. GC. Responsio. R. T. '''prae omnibus timere et amare, inque solum Deum LL. 3. vnnützlich furen A. GL. mißbrauchen GC. ''*add.* -vanum. LLC. 4. amare, nemini per sacrum ejus nomen mala imprecari *etc.* LL. 6. divinum ejus verbum LL. die Predigt vnd sein wort GC. ''tum audire ab aliis, tum alios docere. LL.

IIII. Praeceptum. 7

Honora patrem et matrem, ut bene sit tibi, et sis longaevus super terram.

Quae est hujus Praecepti sententia? 8

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, ne parentes et dominos nostros contemnamus, neque ad iram commoveamus: sed honore afficiamus, illis serviamus, morem geramus, amore eos prosequamur et magnifaciamus.

V. Praeceptum. 9

Non occides.

Quae est hujus Praecepti sententia? 10

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, ne vitae proximi nostri incommodemus, aut aegre faciamus: sed illum adjuvemus et promoveamus, in omnibus vitae et corporis necessitatibus et periculis.

VI. Praeceptum. 11

Non moechaberis.

Quae est hujus Praecepti sententia? 12

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, ut caste et pudice vivamus, in verbis ac operibus, et unusquisque suam conjugem amet ac honoret.

7. *add.* tuum-tuam LL. deinen-deine GC. 8. amare, parentes nostros, item illos, qui in nos habent jus et imperium, non contemnere, nec offendere *etc.* LL. 10. nostri proximi corpus non laedere, nec ulla afficere injuria: sed juvare et adesse in omni vitae periculis. LL. 12. castam et modestam agere vitam, nihil immodestum neque dicere neque facere, quisque suam uxorem diligere et colere. LL.

13 VII. Praeceptum.

'Non furtum facies.

14 *Quae est hujus Praecepti sententia?*

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, 'ne proximo pecuniam, aut bona auferamus, neque falsis mercibus aut impostura ad nos pertrahamus: sed demus operam, ut illius opes conserventur, et ejus conditio melior reddatur.

15 VIII. Praeceptum.

Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.

16 *Quae est hujus Praecepti sententia?*

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, 'ne proximum falsis mendaciis involvamus, prodamus, traducamus, aut infamia aliqua afficiamus: sed illum excusemus, bene de eo sentiamus, et loquamur, et omnia in meliorem partem accipiamus et interpretemur.

17 IX. Praeceptum.

Non concupisces domum proximi tui.

18 *Quae est hujus Praecepti sententia?*

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, 'ne haereditatem, vel domum proximi dolo malo captemus, et sub specie juris et recti nostris facultatibus adjungamus: sed potius eum juvemus, ut suas fortunas retineat integras.

13. Furtum non LL. 14. aliorum fortunas non eripere vi, neque corruptis mercibus aut fraude *etc.* LL. 16. non deferre alios falso, non prodere, non obtrectare aliis, aliorum famam non denigrare *etc.* LL. 18. non fraude aut dolis in proximi haereditatem aut fortunas irrepere, neque, etiamsi quaedam juris species favere nobis videatur, ad nos transferre *etc.* LL.

X. Praeceptum. 19

Nec desiderabis uxorem ejus, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, nec omnia, quae illius sunt.

Quae est hujus Praecepti sententia? 20

Responsio.

Debemus Deum timere et diligere, ne a proximo uxorem, servos, ancillas, vel pecudes abalienemus, aut abstrahamus: sed eos adhortemur et urgeamus, ut maneant, et suum officium diligenter faciant.

Quid autem summatim dicit Deus de his Praeceptis omnibus? 21

Responsio.

Sic dicit Exodi XX: [5.] Ego Dominus Deus tuus sum fortis zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem, eorum, qui oderunt me: et faciens misericordiam in millia his, qui diligunt me, et custodiunt Praecepta mea.

Quae est horum verborum sententia? 22

Responsio.

Deus minatur poenam omnibus, qui ista praecepta transgrediuntur et violant. Debemus itaque expavescere et timere iram Dei, et nihil contra hujusmodi Praecepta facere. Rursus promittit etiam suam gratiam et omnia bona omnibus, qui mandata illa observant. Merito igitur debemus Deum diligere, et illi confidere, et juxta mandata ejus omnem nostram vitam sedulo et diligenter instituere.

19. -asinum, Vihe GC. 20. proximi neque uxorem —ad nos arte aliqua transferre *etc.* LL. 22. sequi mandata ipsius LL. vnd gerne thun nach seinen geboten. GC.

II. 'Symbolum Apostolicum,

quomodo paterfamilias id suae familiae simplicissime tradere debeat.

---

1 Primus Articulus

de Creatione.

Credo in Deum 'Patrem omnipotentem, Creatorem coeli et terrae.

2 *Quae est hujus articuli sententia?*

Responsio.

Credo, quod Deus creavit me, una cum omnibus creaturis, quod corpus et animam, oculos, aures et omnia membra, rationem et omnes sensus mihi dederit, 'et adhuc sustentet, ad haec, quod vestes et calceos, cibum ac potum, ''domum, uxorem, liberos, agros, jumenta et omnia bona, cum omnibus vitae necessariis, copiose et quotidie largiatur, me contra omnia pericula protegat, et ab omnibus malis liberet et custodiat; et haec omnia ex mera sua paterna ac divina bonitate et misericordia, sine ullis meis meritis, aut ulla dignitate: pro quibus omnibus illi gratias agere, pleno ore laudem tribuere, inservire, obsequi, merito debeo. '''Hoc certissime verum est.

3 Secundus Articulus

de Redemptione.

Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine, passus sub Pontio Pilato, cruci-

Der Glaube GC. 1. Patrem, omnipotentem Creatorem R. T. 2. neque id solum, sed credo quoque, quod omnia illa, alias peritura, sustentet, ''certas sedes, '''Haec omnia ut certissima, ita verissima sunt. LL.

fixus, mortuus et sepultus. Descendit ad inferna. Tertia die resurrexit a mortuis. Adscendit in coelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis; inde venturus est judicare vivos et mortuos.

Quae est hujus articuli sententia? 4

Responsio.

Credo, quod Jesus Christus, verus Deus, a Patre 'ante saecula genitus, idemque verus homo, natus ex Maria virgine, sit meus Dominus, qui me perditum et ″damnatum hominem redemit, et ab omnibus peccatis, a morte, a potestate Satanae liberavit; non quidem auro et argento, sed suo sancto ac pretioso sanguine, ‴suaque innocente passione ac morte, ut ego essem totus ipsius, et in regno ejus *sub ipso viverem, ac ei servirem, in perpetua justitia, innocentia et beatitudine, perinde ac ipse a morte surrexit, vivit et regnat in aeternum. Hoc certissime verum est.

Tertius Articulus 5

de Sanctificatione.

Credo in Spiritum Sanctum, Sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum; carnis resurrectionem et vitam aeternam, *Amen.*

Quae est hujus articuli sententia? 6

Responsio.

Credo, me propriis rationis meae viribus Jesu Christo, Domino meo, fidere, aut ad eum accedere et

4. ab aeterno LL. in ewigkeit GC. ″morti aeternae addictum ‴indignaque sua et non merita morte, *perpetuo ei servirem, viverem ac regnarem cum ipso LL.

pervenire, nullo modo posse: sed Spiritus Sanctus per evangelium me vocavit, suis donis illuminavit, in recta fide sanctificavit et conservavit: quemadmodum 'solet totam ecclesiam in terra vocare, congregare, illuminare, sanctificare, et in Jesu Christo per veram ac unicam fidem conservare. In qua ecclesia mihi et omnibus "christianis omnia peccata quotidie benigne remittit, et nos omnes in extremo die a morte suscitabit, ac mihi et omnibus '''in '''Christum credentibus vitam aeternam dabit. Hoc certissime verum est.

III. Oratio Dominica,

quomodo paterfamilias eam suae familiae simplicissime tradere debeat.

---

1 'Pater noster, qui es in coelis.

2 *Quae est horum verborum sententia?*

Responsio.

Deus amanter nos hac praefatiuncula invitat, ut vere credamus, eum nostrum verum Patrem, nosque ejus veros filios esse, ut 'eum confidentius pleni fiducia "invocemus: quemadmodum '''videmus, liberos certa fiducia aliquid a parentibus suis petere.

3 **Prima Petitio.**

Sanctificetur nomen tuum.

4 *Quae est hujus petitionis sententia?*

Responsio.

Nomen Dei per se quidem sanctum est: verum nos

6. omnes alios, qui in ecclesia sunt, vocat LL. die gantze Christenheit auff Erden berufft, GC. "credentibus LL. gleubigen GC. '''in Christo GC. *om.* LL. 1. 2. *om.* A. 2. eo "oremus LL. '''die lieben Kinder ihren lieben Vater GC.

oramus hac petitione, ut apud nos quoque sanctificetur.

Qua ratione fit istud? 5

Responsio.

Cum verbum Dei pure ac sincere docetur, et nos secundum illud, ut filios Dei decet, pie vivimus; quod ut fiat, dona nobis, mi Pater, qui es in coelis. Qui vero aliter docet, vel vivit, quam verbum Dei docet, ille nomen Dei inter nos profanat. Ne autem hoc accidat, tu prohibe, mi Pater coelestis.

II. Petitio. 6

Adveniat regnum tuum.

Quae est hujus petitionis sententia? 7

Responsio.

Regnum Dei venit etiam per se, sine nostra oratione: sed petimus hac precatione, ut ad nos quoque perveniat.

Qua ratione fit istud? 8

Responsio.

Cum Pater coelestis dat nobis suum Sanctum Spiritum, qui efficit gratia sua, ut sancto ejus verbo credamus ac pie vivamus, cum in hoc tempore, tum postea in aeternum.

III. Petitio. 9

Fiat voluntas tua, sicut in coelo, sic et in terra.

Quae est hujus petitionis sententia? 10

Responsio.

Bona ac misericors Dei voluntas fit quoque sine nostra oratione: sed rogamus hac petitione, ut etiam apud nos fiat.

5. Id quod tum fit, cum "vita nostra illud exprimimus; "verbum Dei non docent, nec vivunt ex praescripto verbi Dei LL. 8. sanctam ac divinam vitam agamus LL. Göttlich leben GC. 10. *add.* in coelis "*add.* in terris LL.

11 *Qua ratione fit istud?*

Responsio.

Cum Deus frangit ac impedit omne malum consilium, voluntatem et conatus, qui obstant, quo minus nomen Dei sanctificemus, regnumque ejus ad nos pervenire possit, ut est diaboli, mundi et carnis nostrae voluntas. "Deinde cum confortat et conservat nos firmiter in suo verbo ac fide, usque ad finem vitae nostrae. Haec est misericors ac bona ipsius voluntas.

12 IIII. Petitio.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

13 *Quae est hujus petitionis sententia?*

Responsio.

Deus dat quidem omnibus panem quotidianum, quamvis non petamus, etiam malis hominibus: at nos precamur hac petitione, ut agnoscamus hoc beneficium, atque ita panem nostrum quotidianum cum gratiarum actione accipiamus.

14 *Quid autem significat panis quotidianus?*

Responsio.

Significat omne, quod ad vitae nostrae necessitatem ac sustentationem pertinet, videlicet cibum, potum, vestes, calceos, domum, aream, agros, pecudes, pecuniam, divitias, probam conjugem, probos liberos, probos servos, probum ac fidum magistrum, bonum reipublicae statum, salubrem aërem, pacem, sanitatem, "modestiam, honorem, bonos amicos, fidos vicinos, et id genus alia.

15 V. Petitio.

Et remitte nobis debita nostra, sicut et nos remittimus debitoribus nostris.

11. omnia nostra *etc.* LL. "Sondern GC. Dei voluntas — est, ut nos confirmet ac retineat *etc.* LL. 14. boni mores LL. Zucht GC.

Quae est hujus petitionis sententia? 16

Responsio.

Petimus hac precatione, ne Pater coelestis velit respicere 'et 'examinare peccata nostra, "et propter ista nostram orationem repudiare, quandoquidem nullis rebus, quas petimus, digni sumus, nec quidquam mereri possumus: sed ut velit nobis sua gratia et bonitate donare omnia, quia quotidie multifariam peccamus, et nihil nisi poenas meremur. Vicissim autem ex corde condonabimus, quidquid in nos peccaverint alii, et pro maleficio libenter reddemus beneficium.

VI. Petitio. 17

Et ne nos inducas in tentationem.

Quae est hujus petitionis sententia? 18

Responsio.

Deus quidem neminem tentat, sed tamen petimus hac petitione, ut ipse nos custodiat et conservet, ne Satanas, mundus et caro nostra nobis imponant, et nos a recta fide seducant, et in superstitionem, diffidentiam, desperationem atque alia gravia scelera et flagitia conjiciant. Et ut maxime ejusmodi tentationibus sollicitemur, ne succumbamus, sed ut tandem vincamus ac triumphemus.

VII. Petitio. 19

Sed libera nos a malo.

Quae est hujus petitionis sententia? 20

Responsio.

Oramus hac precatione tanquam in summa, ut Pater noster coelestis liberet nos ab omnibus malis ac periculis, corporis et animae, bonorum et honorum, et

16. *add.* LC. "atque ideo hanc nostram orationem non audire LL.

ut tandem, cum 'hora mortis venerit, felicem vitae exitum nobis largiatur, nosque pro sua gratuita bonitate ex hac "miseriarum valle ad se in coelum recipiat.

Amen.

21 *'Quae est hujus "voculae significatio?*

Amen significat idem, quod certe, ut scilicet ego sim certus, ejusmodi petitiones Patri nostro coelesti esse acceptas atque ab eo exauditas. Quia ipse nobis mandavit, ut ad hunc modum '"oraremus, promisitque se nos exauditurum esse. Amen, Amen, id est, vere, certe, haec ita fient.

IV. Sacramentum Baptismi,

quomodo de eo paterfamilias suam familiam simplicissime docere debeat.

Primum.

1 *Quid est Baptismus?*

2 *Responsio.*

Baptismus non est simpliciter aqua, sed est aqua divino mandato comprehensa, et verbo Dei obsignata.

3 *Quod est illud verbum Dei?*

4 *Responsio.*

Ubi Dominus noster Jesus Christus dicit, Matthaei ultimo [28, 19.]: Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

Secundum.

5 *Quid praestat aut confert Baptismus?*

6 *Responsio.*

Operatur remissionem peccatorum, liberat a morte

20. unser stündlein "jammerthal GC. 21. Haec vox ideo addita est, ut certissimus sim *etc.* LL. "vocabuli R. T. '"oremus, R. T.

et a diabolo, et donat aeternam beatitudinem omnibus et singulis, qui credunt hoc, quod verba et promissiones divinae pollicentur.

Quae sunt illa verba et promissiones divinae? 7

Responsio. 8

Ubi Dominus noster *Jesus Christus* dicit Marci ultimo [16, 16.]: Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Qui vero non crediderit, condemnabitur.

Tertium.

Qui potest aqua tam magnas res efficere? 9

Responsio. 10

Aqua certe tantas res non efficit, sed verbum Dei, quod in et cum aqua est, et fides, quae verbo Dei aquae addito credit. Quia aqua sine verbo Dei est simpliciter aqua, et non est Baptismus: sed addito verbo Dei est Baptismus, hoc est, salutaris aqua gratiae et vitae, et lavacrum regenerationis in Spiritu Sancto, sicut Paulus ait ad Tit. III: [5 sqq.] Secundum suam misericordiam nos salvos fecit, per lavacrum regenerationis ac renovationis Spiritus Sancti, quem effudit in nos opulenter per Jesum Christum, Salvatorem nostrum, ut justificati illius gratia, haeredes efficeremur juxta spem vitae aeternae; fidelis hic sermo est.

Quartum.

Quid autem significat ista in aquam immersio? 11

Responsio. 12

Significat, quod vetus Adam, qui adhuc in nobis est, subinde per quotidianam mortificationem ac poeni-

6. wie — lauten. GC.

tentiam in nobis submergi et exstingui debeat, una cum omnibus peccatis et malis concupiscentiis, atque rursus quotidie emergere ac resurgere novus homo, qui in justitia et puritate coram Deo vivat in aeternum.

13 *Ubi hoc scriptum est?*

14 *Responsio.*

Sanctus Paulus ad Roman. VI. [4.] dicit: Sepulti igitur sumus una cum Christo per Baptismum in mortem, ut, quemadmodum excitatus est Christus ex mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.

15 [*Appendix.*]

De Confessione,

quomodo simpliciores de ea erudiendi sint.

Quid est Confessio?

16 *Responsio.*

Confessio duo comprehendit, unum est peccata confiteri, alterum est absolutionem sive remissionem a Confessionario sive praecone evangelii accipere, tanquam ab ipso Deo, et non dubitare, sed firmiter credere, peccata per illam absolutionem coram Deo in coelo remissa esse.

17 *Quae peccata sunt confitenda?*

18 *Responsio.*

Coram Deo omnium peccatorum reos nos sistere debemus, etiam eorum, quae nobis sunt abscondita, sicut in Oratione Dominica facimus. Coram Ministro autem debemus tantum ea peccata confiteri, quae nobis cognita sunt, et quae in corde sentimus.

19 *Quaenam sunt ista?*

20 *Responsio.*

Hic unusquisque examinet vitae suae statum secundum Decalogum, an pater, mater, filius, filia, dominus,

15—29. *Appendicem om.* A. LL.

hera, servus sis: an contumax, infidelis, negligens fueris: an aliquem laeseris dictis, factis: an furtum commiseris, aut injuria, ignavia et segnitie damnum alicui intuleris.

Brevis Forma Confessionis pro rudioribus. 21

In hunc modum alloqui debes Ministrum verbi:

Reverende et dilecte Domine, rogo te, ut confessionem meam audias, et mihi propter Deum remissionem annunties.

Miser ego peccator confiteor coram Deo me 22
omnium peccatorum reum esse, in primis confiteor coram te, me quidem servum, ancillam etc. esse, sed infideliter servire domino meo: 'non enim feci, non facio, quae mihi injungit, irritavi et ad maledicendum commovi dominum vel dominam meam, multa neglexi, et damno causam praebui etc. in verbis et factis "petulantem me praebui, '"impatiens fui, obstrepui etc. ideo doleo, gratiam imploro, emendationem promitto.

Herus aut hera sic dicant: 23

In primis confiteor coram te, me non diligentem fuisse in fideli educatione et institutione liberorum et familiae' ad gloriam Dei, blasphemavi, nomine Dei abusus sum, malum exemplum prava loquens et faciens praebui, vicinos laesi, multis obtrectavi, "pondera et mensuras violavi, decepi proximum vendendo merces etc. Et si quid aliud contra praecepta Dei in cujusque vocatione occurrit etc.

21. Lieber, stelle mir eine kurtze weise zu Beichten. Antwort. GC. 22. da vnd da hab ich nicht gethan '"schampar "habe mit meines gleichen gezürnet, wider meine Fraw gemurret vnd gefluchet GC. 23. *add.* Weib "zu thewer verkaufft, GC.

24 Si vero quis non sentit, se onerari talibus aut gravioribus peccatis, is non sit sollicitus, nec quaerat aut fingat peccata, nec ex confessione carnificinam faciat, sed unum atque alterum peccatum sibi notum recitet, ut: In primis confiteor, me abusum esse nomine divino, verbis impudicis usum, hoc vel illud neglexisse etc. Sic sane quiescat animus.

25 Si vero plane nullius tibi conscius es, (quod propemodum impossibile est) nullum etiam in specie recites, sed accipias remissionem, facta generali confessione, quam coram Deo ad Ministrum pronuntias.

26 Respondeat autem Minister: Deus tibi sit propitius, et confirmet fidem tuam, Amen.

27 Interroget etiam confitentem: Num meam remissionem credis esse Dei remissionem? Affirmanti et credenti porro dicat: Fiat tibi, sicut credis. Et ego ex mandato Domini nostri, *Jesu Christi*, remitto tibi tua peccata in nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti, Amen. Vade in pace.

28 Qui vero conscientias habent afflictas, tentatas, moestas, eos Minister pluribus sententiis Scripturae, facientibus ad fidei incrementum, consolabitur.

29 Haec, quam commemoravimus, tantum est puerilis et communis forma confessionis pro simplicioribus et rudioribus.

V. Sacramentum Altaris,

quomodo paterfamilias simplicissime suam familiam de eo docere debeat.

---

1 *Quid est Sacramentum Altaris?*

Responsio.

2 Sacramentum Altaris est verum corpus et verus sanguis Domini nostri, *Jesu Christi*, sub pane et vino, nobis christianis ad manducandum ac bibendum ab ipso Christo institutum.

24. einmal geflucht, GC.

Ubi hoc scriptum est? 3

Responsio. 4

Sic scribunt sancti Evangelistae, Matthaeus, Marcus, Lucas et sanctus Paulus:

Dominus noster *Jesus Christus*, in ea nocte, qua traditus est, accepit panem, et postquam gratias egisset, fregit, et dedit discipulis suis, dicens: Accipite, comedite. Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur; hoc facite in mei commemorationem.

Similiter et postquam coenavit, accepit calicem, et cum gratias egisset, dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes, hic calix novum Testamentum est in meo sanguine, qui pro vobis effunditur in remissionem peccatorum; hoc facite, quotiescunque biberitis, in mei commemorationem.

Quid vero prodest, sic comedisse et bibisse? 5

Responsio. 6

Id indicant nobis haec verba: Pro vobis datur; et: Effunditur in remissionem peccatorum. Nempe quod nobis per verba illa in Sacramento remissio peccatorum, vita, justitia et salus donentur. Ubi enim remissio peccatorum est, ibi est et vita et salus.

Qui potest corporalis illa manducatio tantas res efficere? 7

Responsio. 8

Manducare et bibere ista certe non efficiunt, sed illa verba, quae hic ponuntur: Pro vobis datur, et: Effunditur in remissionem peccatorum;

quae verba sunt 'una cum corporali manducatione'' caput et summa hujus Sacramenti. Et qui credit his verbis, ille habet, quod dicunt, et sicut sonant, nempe remissionem peccatorum.

9 *Quis utitur hoc Sacramento digne?*

10 *Responsio.*

Jejunare et corpus suum praeparare, est quidem bona et externa disciplina: at ille est vere dignus ac probe paratus, qui habet fidem in haec verba: Pro vobis datur; et: Effunditur in remissionem peccatorum. Qui vero his verbis non credit, 'aut de illis dubitat, ille est indignus ac imparatus. Quia hoc verbum, pro vobis, postulat omnino cor, quod Deo credat.

[*Append.* I.]

Quo pacto patresfamilias suam familiam

Formas Benedictionis,

unam mane, alteram vesperi dicendam, simplicissime docere debeant.

---

1 'Mane cum surgis e lecto, signabis te signo sanctae crucis, dicens:

''In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen.

2 Deinde innitens genibus, vel stans, dicas Symbolum et Orationem Dominicam. His potes et hanc precatiunculam addere:

Gratias ago tibi, mi Pater coelestis, per *Jesum Christum*, Filium tuum dilectum, quod me hac nocte ab omnibus incommodis ac periculis conservatum

8. *om.* -manducatione LL. ''*add.* vnd trincken GC. 9. 10. *om.* -dubitat, LL. 1. *add.* Der Morgensegen, ''Das walt Gott Vater ꝛc. GC.

custodieris. Et oro te, ut me hac die quoque conservare, et a peccato et omnibus malis custodire velis, ut tibi omnia mea facta, atque adeo tota vita bene placeant. Quia ego me, meumque corpus et animam, ac omnia in manus tuas commendo: tuus sanctus angelus sit mecum, ne diabolus quidquam in me possit, Amen.

Postea alacriter ad vocationis tuae operas accedendum est, cantato Psalmo, Decalogo, vel alio carmine, quo excitetur cor tuum. 3

Similiter vesperi, cum confers te cubitum, signabis te signo sanctae crucis, dicens: 4

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen.

Deinde flexis genibus, vel stans, dicas Symbolum et Orationem Dominicam. His potes et hanc precatiunculam addere: 5

Gratias ago tibi, mi Pater coelestis, per *Jesum Christum*, Filium tuum dilectum, quod me hac die gratuita misericordia et bonitate tua custodieris. Et oro te, ut mihi omnia peccata mea, quae perpetravi, et quibus offendi te, remittere, et me hac nocte tua gratia benigne conservare velis. Quia ego me, meumque corpus et animam, ac omnia in manus tuas commendo: tuus sanctus angelus sit mecum, ne diabolus quidquam in me possit, Amen.

Atque ita tandem placide et tranquille dormiendum est.

2. denn GC. 4. *add.* Der Abendsegen. GC. 5. als denn flugs vnd fröhlich GC. in utramvis aurem securus dormias. LL.

6 Quo pacto patresfamilias suam familiam 'Benedictionem Mensae et Gratiarum Actionem simplicissime docere debeant.

---

7 Benedictio Mensae.

'Pueri 'una 'cum 'familia debent complicatis manibus, modestiam prae se ferentes, ad mensam accedere et sic orare:

Oculi omnium in te sperant, *Domine*, et tu das escam illorum in tempore opportuno. Aperis tu manum tuam, et imples omne animal "benedictione.

8 ('*Scholion.* Benedictio hic significat largam distributionem Dei, qui omnibus animantibus tantum cibi suppeditat, ut inde hilariter et jucunde vivere possint. "Hanc benedictionem et laetitiam ac acquiescentiam impediunt sollicitudo prohibita, cura, avaritia, tenacitas.)

9 Deinde addant Orationem Dominicam, cum oratione sequenti:

Domine Deus, Pater coelestis, benedic nobis in his donis tuis, quae de tua largitate sumimus, per Jesum Christum, Dominum nostrum. Amen.

10 Gratiarum Actio.

Sic quoque post cibum sumptum ad eundem modum modeste complicatis manibus ad mensam assistant et dicant:

6. Das Benedicite vnd Gratias GC. 7. *om.* LL. "mit wolgefallen GC. 8. *Notam nondum add. A. in marg. add.* GL. Est autem obiter hic notandum, Benedictionem dici *etc.* "Porro qui se curis macerant, qui student cumulandis opibus, illi hanc benedictionem habere non possunt. Quanquam enim et illi satis habeant, non tamen quieto corde praesentibus possunt frui. LL. denn sorgen vnd geitz hindern solch wolgefallen. GC.

Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in aeternum misericordia ejus: qui dat escam omni carni, qui dat jumentis escam ipsorum, et pullis corvorum invocantibus eum. Non in fortitudine equi 'voluntatem habebit, neque "in tibiis viri beneplacitum erit ei. Beneplacitum est Domino super timentes eum, et in eis, qui sperant super misericordia ejus.

Deinde addant Orationem Dominicam cum ora- 11
tione sequenti:

Gratias agimus tibi, Domine *Deus* Pater, per *Jesum Christum* Dominum nostrum, pro universis beneficiis tuis, qui vivis et regnas in saecula saeculorum, *Amen*.

[*Append.* II.]

'Tabula Oeconomica, 1

in qua proponuntur "elegantes quaedam ex Sacra Scriptura sententiae, '"pro omnibus sanctis ordinibus ac statibus, per quas illi, tanquam propria quadam lectione, sui officii et muneris admonentur.

Episcopis, Parochis et Concionatoribus. 2

Oportet Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris maritum, vigilantem, sobrium, modestum, hospitalem, aptum ad docendum', non vinolentum, non "percussorem, '"non turpis lucri cupidum: sed

10. luſt "an jemandes Weinen GC. 1. Die Haustafel etlicher Sprüche für allerley heiligen Orden vnd Stende, GC. "*add.* LC. '"quibus quisque sui officii commonetur, in quocunque tandem vitae sit genere. LL. 2. *add.* Dei dispensatorem LL. "beiſſig GC. '"nicht ſchendlichen gewinſts gyrig. A. nicht vnehrliche handtierung treiben, GC. GL.

aequum, alienum a pugnis, alienum ab avaritia, qui suae domui bene praesit, qui liberos habeat in subjectione, cum omni reverentia, non novitium, 'tenacem fidelis sermonis, qui secundum doctrinam est, ut potens sit exhortari doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere etc. 1 Timoth. III. [2 sq.] et ad Titum primo. [6 sq.]

3 'Quid debeant Auditores Episcopis suis.

"Dominus ordinavit his, qui evangelium annunciant, de evangelio vivere; 1 Corinth. IX: [14.] Communicet doctori in omnibus bonis is, qui docetur verbo. Galat. VI: [6.] Qui bene praesunt Presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo et doctrina. Dicit enim Scriptura: Non obligabis os bovi trituranti. Et: Dignus est operarius mercede sua. [Ebr. 13, 17:] Obedite praepositis vestris, et cedite eis. Ipsi enim vigilant, quasi rationem pro animabus vestris redditari, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes, hoc enim non expedit vobis.

4 'De Magistratibus.

Omnis anima potestatibus supereminentibus subdita sit. Non enim est potestas, nisi a Deo. Quae vero sunt potestates, a Deo ordinatae sunt. Itaque quisquis resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem restiterint, sibi ipsis judicium accipient." Non enim '"frustra gladium gestat. Nam Dei minister est, *ultor ad iram ei, qui, quod malum est, fecerit; Rom. XIII. [1 sqq.]**

5 'Quid Subditi Magistratibus debeant.

Reddite, quae sunt Caesaris, Caesari; Matth. XXII. [21.] Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit etc. Ideoque necessitate subditi estote, non solum propter

om.-etc. A. 3. *Hunc articulum nondum add.* A. GC. "*add.* Esset vnd trinket, was sie haben, denn ein Arbeiter ist seines Lohnes werth Luc. 10. GL. 4. Magistratus hac sententia admonentur sui officii. LL. *Tales vero admonitiones editt. Halenses aliaeque addunt:* Du sollst das Recht nicht beugen, vnd sollst auch keine Person ansehen, noch Geschenk annehmen ꝛc. "*add.* Nam Prin-

iram, sed etiam propter conscientiam. Ideo enim et tributa praestatis. Ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem; Rom. XIII. [5 sqq.] Adhortor primum omnium fieri obsecrationes, orationes, interpellationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro Regibus, et omnibus, qui in sublimitate constituti sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus, cum omni pietate et gravitate; 1 Timoth. II. [1 sq.] Admone illos, Principibus et potestatibus subditos esse etc. Tit. III. [1.] Subditi estote omni humanae creaturae, propter Dominum, sive Regi, tanquam praecellenti, sive Ducibus, tanquam ab eo missis etc. 1 Pet. II. [13 sq.]

Maritis. 6

Viri cohabitent cum uxoribus secundum scientiam, veluti infirmiori vasi muliebri impertientes honorem, tanquam etiam cohaeredibus gratiae vitae, ne interrumpantur preces vestrae; 1 Petri III. [7.] Viri, diligite uxores, et ne sitis amarulenti adversus illas; Coloss. III. [19.]

Uxoribus. 7

Similiter uxores subditae sitis vestris viris tanquam Domino, quemadmodum Sara obedivit Abrahae, Dominum illum appellans, cujus factae estis filiae, dum benefacitis, et non terremini ullo pavore; 1 Pet. III. [6.] Ephes. V. [22.]

Parentibus. 8

Parentes, ne provocetis ad iram liberos vestros: sed educetis eos per eruditionem et correptionem Domini; Ephes. VI. [4.]

ipes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem, bonum fac; et habebis laudem ex illa. Si autem malum feceris, time. '''sine causa *add. tibi in bonum **add. 1 Ptr. II. LL. 5. *Hunc articulum nondum add.* A. GC.

---

6. mit vernunfft, vnd gebet dem Weibischen, als dem schwechesten Werckzeug, seine ehre GC. 7. et non pertimentes omnem perturbationem LL. nicht so fürchtet fur einigen schewsal A. nicht so schüchtern seyd, GC. 8. in discipl. et correpť. LL.

9 Liberis.

Filii, obedite parentibus vestris in Domino, nam id est justum: Honora patrem tuum et matrem tuam, quod est praeceptum primum in promissione, ut bene tibi sit, et sis longaevus in terra; Ephes. VI. [1.]

10 Servis, Ancillis, Mercenariis, et caeteris ad laborem conductis.

Servi, obedite eis, qui domini sunt secundum carnem, cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, tanquam Christo, non ad oculum servientes, veluti hominibus placere studentes, sed tanquam servi Christi, facientes, quae vult Deus, ex animo, cum benevolentia, servientes Domino, et non hominibus, illud scientes, quod unusquisque, quod fecerit bonum, hoc reportaturus sit a Deo, sive servus fuerit, sive liber; Ephes. VI. [5.] et Colos. III. [22.]

11 Patribusfamilias et Matribusfamilias.

Et vos Domini, eadem facite erga illos, remittentes minas: scientes, quod et vester ipsorum Dominus sit in coelis, nec personae respectus sit apud illum; Eph. VI. [9.] Colos. IV. [1.]

12 Communi Juventuti.

Similiter juniores subditi estote senioribus, sic, ut omnes alius alii vicissim subjiciamini. Humilitatem animi vobis infixam habete. Propterea quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam: humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut vos exaltet tempore opportuno; 1 Petri V. [6 sq.]

12. vnd beweiset darin die Demut, GC. et connectentes humilitatem visitationis LL.

Viduis. 13

Quae vere vidua est ac desolata, speret in Deo, et perseveret in obsecrationibus ac precationibus noctu dieque. Quae vero in deliciis vivit, ea vivens mortua est; 1 Tim. V. [5.]

Omnibus in commune. 14

Dilige proximum tuum, sicut teipsum. In hoc sermone omnia praecepta summatim comprehenduntur; Rom. XIII. [8.] Et ante omnia fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus etc. 1 Timoth. II. [1 sq.]

Cuique sit inprimis magnae sua lectio curae, 15
Ut domus officiis stet decorata suis.

Ein jeder lern sein Lection, 16
So wird es wol im Hause ston.

Πᾶς ἰδίην ἀνάγνωσιν ἑῇς πραπίδεσσιν ἀθρήσας, 17
Οἶκον ἔχει πυκινῶν εὐπορέοντα καλῶν.

14. Der Gemeine GC. 15—17. *om.* LL. 15 *et* 17. *add.* LC.

Catechismus major
D. Martini Lutheri.

'Pia, utilis et necessaria praefatio, et fidelis ac seria cohortatio D. Martini Lutheri, scripta ad omnes pios, in primis ad Pastores et Concionatores, ut quotidie se et alios in Catechismo, tanquam in summa et ἐπιτομῇ totius Sacrae Scripturae, diligenter exerceant, et illum fideliter et assidue ecclesiae proponant etc.

1 Quod 'in 'concionibus non ipsi solum Catechismum urgemus, sed alios etiam, ut idem faciant, rogamus obtestamurque, non contemnendas sane causas habemus, ''maxime cum videamus '''et Concionatores et Parochos ipsos hic ut plurimum cessare, contemnentes et officium suum et doctrinam ipsam, *idque inde adeo, quod quidam illorum nimis alta, ut sibi quidem videntur, sapiunt, quidam etiam ipsa socordia ventrisque cura nihil prius habent, non aliter erga hoc negotium affecti, quam si ventris solummodo causa Parochi et praecones verbi constituantur, nec alia re occupatos esse conveniat, **quam ut strenue prodigant consumantque, dum vivunt, omnia, perinde ut sub Papatu
2 consuevere. Ac tametsi omnia, quae doceri atque praedicari debeant, hoc tempore abunde illis suppetant, dilucideque ob oculos posita sint, tot praeclaris ac salutaribus ad hoc editis libris, cumque, ut olim nomi-

Praefationem hanc majorem add. C. *secundo eam loco posuit* GC. *totius libri in calcem adjecit* LL. *hanc vero ejus inscriptionem Libri Concordiae Conditores primum addidisse videntur.* 1. *add.* L. ''*add.* L. '''*om.* R. T. *-sap. ettliche aus grosser hoher kunst, **-omn. denn der güter gebrauchen weil sie leben, C.

nare consueverunt, ita nunc reipsa, 'Sermones per se
loquentes, Dormi secure, Paratos et Thesauros habeant,
''ita tamen sive inertes, sive etiam perversi quidam
sunt, ut haec scripta nec emere dignentur, nec, si em-
pta habeant, intueri saltem ac legere velint. Bone
Deus, quam noxium detestandumque hoc hominum ge-
nus est, ventris gulaeque mancipia, '''quos rectius por-
cis aut canibus, quam fidelium animabus praefeceris.

'Ac optandum quidem foret, ut, cum inutiles labo- 3
riosaeque demurmurationes ''precularum canonicarum,
ut vocantur, desierint, harum loco mane, meridie ac
vesperi aliquot saltem paginas, vel in Catechismo, '''vel
in Precationibus, vel in Novo Testamento evolverent,
aut denique aliud quidpiam ex Bibliis Sacris sibi sume-
rent, Orationemque Dominicam aliquando ad Deum Pa-
trem et sua et gregis sui causa perorarent, quo tan-
dem videlicet evangelio, cujus beneficio tot oneribus
ac molestiis liberati sunt, vel aliquam rependant gra-
tiam, suppudeatque eos, quod instar canum ac suum,
non aliud ex evangelio addidicerint, quam desidiosam,
noxiam ac detestandam hanc carnis licentiam. Nam 4
cum vulgus alioqui nimis frigide erga evangelium af-
fectum sit, et nos etiam, cum omnia summa conamur,
'aut nihil aut parum ''efficiamus: quanto minus prae-
clari aliquid sperandum erit, si, quemadmodum sub
Papatu fuimus, ita nunc quoque desides ac negligen-
tes esse coeperimus.

His accedit noxium atque pestiferum illud ma- 5
lum securitatis et satietatis, 'quod multorum ani-
mis jam pridem latenter obrepit, eosque ita inficit,
ut sancte dejerent, nihil esse facilius ipsa Catechi-
smi doctrina, adeo etiam, ut cum unica lectione il-
lum percurrerint, statim velut ad summum provecti
atque edocti librum ipsum in angulum aliquem ab-
jiciant, pudeatque eos quodammodo in manus su-
mere denuo. Imo, 'quod indignius est, reperiuntur 6
hodie etiam ex nobilibus quidam adeo ignobilis

2. die rechten Sermones per se loquentes,"noch sind sie nicht so from vnd redlich '''die billicher sewhirten odder hunde knechte sein sollten, denn seelwarter vnd pfarrer. C. 3. at T. "der sieben gezeiten '''betbüchlin C. 4. nicht sonderlichs C. "efficimus LL. 5. das viel meinen C. 6. man findet wol etliche rülzen vnd filtze auch vnter dem adel C.

animi, ut affirmare ausint, nihil opus esse amplius sive Parochis sive Concionatoribus, sed sufficere libros, ex quibus eadem haec discere quilibet per se ac nullo tradente queat. Unde et ipsas Parochias ''strenue ac fortiter collabi ac desolari patiuntur, Parochos autem et Concionatores tantum non fame interire sinunt, perinde ut decet stolidos ac insanos Germanos. '''Talem etenim populum Germani et habemus et tolerare cogimur.

7 Ego vero, ut de me ipso dicam scilicet, 'tametsi Doctor ac Praedicator sum, non minori, ut opinor, cum doctrina, tum experientia praeditus, quam ii, qui tanta de se praesumunt, et ad tantam securitatem pervenerunt, haudquaquam tamen imitari me pueros pudet, sed quemadmodum illos Catechismum docemus, ita et ego mane, aut quandocunque vacui aliquid temporis datur, ipsam Orationem Dominicam, Decem Praecepta, Articulos Fidei, Psalmos ''aliquot etc. mecum ipse quasi ad verbum recito. Et quanquam adhuc quotidie lectionibus et studiis vaco, attamen ne sic quidem possum pervenire, quo cupio, aut praestare, quae volo.

8 'Ita fit, ut puerum ac discipulum Catechismi etiam hodie me profiteri necesse habeam, profiteorque libenter. At delicatuli fastidiosulique isti vel unica tantum lectione assequuntur, ut repente omnes ubique Doctores post se relinquant, sciantque omnia, nec ullius doctrina aut institutione opus amplius habeant. Imo vero hoc ipso veluti certissimo argumento ostendunt, quod nullam prorsus nec sui officii, nec ''salutis populi rationem habeant, sed contemnant et Deum pariter et verbum ipsius. Nec est, quod ruinam ultra metuant, cum jam horrendissimum casum fecerint, quin potius opus illis sit denuo repuerascere, ac discere '''prima literarum elementa, quae alioqui etiam ipsis calceis (ut dicitur) sibi protrita esse existimant.

9 'Rogo itaque hos ignavos ventres ac praesumptuosos sanctos, ut vel propter Deum hoc sibi persuaderi patian-

''-fortiter getroſt '''ſolch ſchendlich C. 7. Ich bin auch ein Doctor C. ''*add.* L. 8. *add.* Lutherus discipulus Catechismi. *in marg.* LLC. ''des volcks ſeelen, '''das Abc C. 9. *add.* Utilitas discendi Catechismi *in marg.* LLC.

tur, se ad eam eruditionem haudquaquam "pervenisse,
quam ipsi sibi tribuunt. Deinde, ut nec unquam in
animum inducant, se Catechismi partes omnino omnes
perdidicisse perspectasque habere, etiamsi notissimae
ac meditatissimae ipsis videantur. Nam ut maxime de-
mus, eos omnia quam optime et perfectissime tenere
ac scire, (quod tamen in hac vita "propemodum im-
possibile fuerit) non tamen neque illud praetereundum,
multiplicem usum ac fructum ex eo consequi, si eadem
illa rudimenta quotidie '''legantur, meditandoque et
loquendo exerceantur. Nimirum quod Spiritus Sanctus
adsit huic lectioni, sermoni ac meditationi, qui sub-
inde *novos motus excitet, ac majus lumen suppeditet,
ut quotidie magis magisque hac doctrina afficiamur, ac
majus operae pretium in ea faciamus, sicuti et Chri-
stus ipse promittit apud Matthaeum cap. 18. [20.] cum
inquit: Ubicunque duo aut tres congregati fuerint in
nomine meo, ero in medio eorum.

Ad haec nihil est efficacius contra diabolum, 'car- 10
nem et omnes pravas cogitationes, quam si sedulo tra-
ctetur verbum Dei, de eo sit sermo et meditatio no-
stra, adeo ut Psalmus primus eos pronuntiet beatos,
qui in lege Dei meditantur die ac nocte. Nec est,
quod thus praestantius, aut odoramentum aliquod
efficacius adversus daemones habiturum te speres, quam
si verbum et praecepta Dei multo usu tractes, de iis
familiares misceas sermones, illa canas ac mediteris.
Haec enim vere aqua illa sanctificata sunt, verumque
signum, quo Satan et fugatur, et quod fugit maxime.

'Et si nulla alia utilitas hinc petenda sit, quam 11
quod Satanam et pravas cogitationes depellat, certe
vel sola haec tanti facienda erat, ut hanc doctrinae
partem libenter disceres, legeres, meditareris et
tractares. Non enim potest nec ferre nec audire
verbum Dei Satan. Et ipsum verbum non est "tale,
quales sunt aniles fabulae aut carmina Lyricorum, sed
est, quemadmodum Paulus ait, [Rom. 1, 16.] potentia

"*add.* L. '''legentur LL. *mehr liecht vnd andacht dazu gibt, C. 10. *add.* welt, C. 11. *add.* Alia utilitas. *in marg.* LLC. "-Lyric. wie ein ander lose geschwetz, wie von Dietrich von Bern, C.

Dei 'ad salutem omni credenti. Ac revera potentia
Dei, quae Satanam ut maxime affligit et premit, nos
vero supra modum"refocillat et reficit. Et quid mul-
tis opus? Si fructum ac utilitatem omnem, quam ver-
bum Dei operatur, enumerare vellem, neque charta ne-
que tempus suppeteret.
12 Vulgo vocant Satanam mille artium opificem, hoc
est, cujus potestas sit varia ac multiplex. At ipsum
Dei sermonem, qui non solum variam ac multiplicem
potestatem habet, verum etiam illum ipsum mille artium
artificem cum omni potentia et arte sua opprimit et ad
nihilum redigit, quo tandem nomine dignabimur? ni-
mirum non mille tantum artium, sed multarum myria-
13 dum artificem merito dixeris. Quare nos quidem, si
tantam potentiam, tantam utilitatem, tantas vires, tan-
tum denique usum illius adeo parvi aestimaremus,
praesertim qui Parochi et Concionatores esse et per-
hiberi volumus, tum digni sane essemus, 'quibus non
solum nullus suppeditaretur cibus, sed qui 'canibus
etiam "exagitaremur, praesertim cum illis omnibus non
minus, quam quotidiani panis opus habeamus, ac plane
iisdem contra quotidianas ac irrequietas tentationes et
insidias mille istius artium artificis carere non possimus.
14 'Quod si neque haec satis sufficiant "ad excitandos
'"commonendosque animos ad diligentem Catechismi
lectionem, ipsum tamen praeceptum Dei vel solum co-
gere nos debebat, quod exstat Deut. sexto, [6 sq.] ut
praecepta ipsius, sedentes, ambulantes, stantes, jacen-
tes, surgentes, nunquam non meditemur, ac velut si-
gnum aliquod ob oculos ponamus ac manibus gestemus.
Procul dubio non temere Deus hoc tam severiter et
praecipit et exigit: sed cum non ignoret, quae nos
pericula et necessitates urgeant, ad haec quanta con-
tentione, assiduitate et pertinacia *maligni spiritus
nullo non momento in perpetuam nostri perniciem sint
instructi, voluit nos contra optimus ille Pater
noster coelestis veluti solida et efficaci armatura hoc
modo paratos atque instructos esse, quo possi-

'*add.* -cred. L. "refocillatur LL. 13. mit hunden aushetzen vnd mit lungen auswerfen C. "exigeremur LL. 14. *add.* Praeceptum et mandatum Dei de discendo verbo Dei. *in marg.* LLC. "-anim. zur vermanung C. '"commovendosque R. T. *der Teuffel C.

mus et ignita tela ac pravas pestiferasque illorum ag-
gressiones repellere ac profligare. Sed o stolidos ac in- 15
sensatos nos, qui cum necesse habeamus diversari ac de-
gere inter hostes adeo potentes, nempe daemones, nihi-
lominus arma nostra contemnamus, desides atque ster-
tentes ea ne adspicere quidem, aut ipsorum meminisse
sustineamus.

'Et quid, quaeso, saturi illi praesumptuosique sancti, 16
Catechismi videlicet doctrinam respuentes ac longe ab-
jectiorem aestimantes, quam quae quotidie legi ac disci
debeat, aliud agunt, quam quod seipsos longe doctiores
reputant Deo ipso, omnibus ''Angelis, Patriarchis, Apo-
stolis et omnibus christianis! Nam cum non pudeat
Deum ipsum haec quotidie docere, ut qui melius '''*prae-
stantius aliquid, quod doceatur, non habeat, eademque
illa saepius iteret atque inculcet, novi vero ac alienum
ab hac doctrina nihil sibi sumat, addo etiam, cum omnes
sancti nihil nec melius nec utilius sciant, quod discant,
nec unquam ad plenum discere queant: an non scilicet
egregii ac perbelli homines sumus, quod cum semel hanc
doctrinam vel legerimus, vel audiverimus, in eam per-
suasionem veniamus, quasi omnia sciamus, nec ulla am-
plius nobis opus sit lectione, adeoque una etiam hora il-
lud perdiscere possimus, quod nec ipse Deus perdocere
potuit, idque cum jam inde a condito mundo ad finem
usque illius **idem hoc agat; denique omnes Prophetae
ac sancti abunde semper habuerint hinc, quod disce-
rent, nihilominus discipuli perpetuo manserint, et ma-
nere necesse habuerint.

'Nam illud sane certum atque indubitatum est, quod 17
qui Decem Praecepta probe norit ac perdidicerit, is
totam etiam Scripturam sciat, ut possit in quibus-
libet negotiis et casibus, consilio, auxilio, conso-
latione praesto esse, discernere ac judicare civiles
pariter et ecclesiasticas controversias, sitque ju-
dex omnium doctrinarum, ordinum, spirituum, juris
''et ''aequitatis, ac quidquid in mundo esse possit.
Et quid, precor, totus Psalmorum liber aliud, quam 18

' 16. *add.* Contra contemtores Catechismi. *in marg.* L. ''*add.* seinen heiligen C. '''*add.* aut R. T. **add.* L. **dran teret, C. 17. Cognitio dé-

meras cogitationes exercitiaque primi praecepti conti-
net? Atqui persuasissimum habeo, hujusmodi ignavos
ventres ac praesumptuosos spiritus ne unicum quidem
Psalmum intelligere, nedum totam Scripturam. Et inte-
rim tamen iidem illi Catechismi traditionem contemnunt,
qui totius Scripturae quasi quoddam compendium est,
brevemque illius ′atque summariam descriptionem con-
tinet.
19 Quare nunc iterum omnes christianos obsecro obte-
storque, inprimis vero Parochos et Concionatores, ne
praemature Doctores fieri velint, seque omnia scire fal-
so sibi persuadeant. ′Nam ut falsis ponderibus atque
mensuris, ita et vanis persuasionibus multum decedit,
cum ad justum examen exiguntur. Quin potius quotidie
his studiis exerceantur, eademque sedulo inculcent. Ad
haec omni cura ac diligentia caveant, ne detestanda con-
tagione securitatis ″praesumptionisque corripiantur, sed
in hoc praecipue incumbant, ut legendo, docendo, di-
scendo, cogitando et meditando omne tempus consumant,
nec antea desistant, donec reipsa compererint ac certi
fiant, ‴quod Satanam ac mortem perdidicerint, doctio-
20 resque facti sint Deo et omnibus *Angelis ejus. Quod
si hanc diligentiam adhibuerint, ′sancte ipsis promitto,
ac reipsa iidem etiam experientur, quod magnum inde
fructum sint consecuturi, et quod ″excellentes viros
Deus ex ipsis facturus sit, adeo ut ipsi etiam aliquando
fateantur, quod quo magis Catechismi doctrinam repe-
tunt iterantque, eo minus ipsam apprehendant ac sciant,
sed necesse habeant perpetuo illam discere. Ex qua qui-
dem re fiet, ut tum demum veluti esurientibus et sitienti-
bus placere ac sapere illud incipiat, cujus nunc prae ni-
mia saturitate ac fastidio ne olfactum quidem ferre sus-
tinent. Quod ut fiat, Deum precamur, quo gratiam no-
bis suam largiatur, Amen.

cem praeceptorum quanta sit lux. *in marg.* LL. *quam notam versui* 19. *adscripsit LC.* ″*add.* L.

18. auszug vnd abschrifft C. 19.-exiguntur. Es gehet an dünckten und gespannen tuch viel ab, ″oder dunckelmeister C. ‴daß sie den Teuffel, tod geleret C. *distinctionis signum delevit* D. *lectionem igitur integrae verborum potestati magis consentaneam ex sua ipsius tamen auctoritate constituit* T: ad mortem perdocuerin′. *seine heiligen, C. 20. *add.* L. ″seine C.

'Doct. Mart. Lutheri

Brevis Praefatio.

'Praesentis hujus opusculi sermonem haud alio animo 1
elaboravimus, quam ut esset institutio puerorum atque
simplicium. Hinc apud veteres lingua graeca Catechi-
smus dictus est, quae vox puerilem institutionem signifi-
cat. 'Haec vero cuivis christianorum necessario debet 2
esse perspecta et cognita, ita, ut si quis hujus cognitio-
nem non habeat, in christianorum numerum merito non
sit referendus, neque ad sacramentorum participatio-
nem admittendus. Quemadmodum opifex quispiam ma-
nuarius, qui "artis "aut opificii sui '''rationem et usum
non callet, *jure optimo reprobandus, et minimi pretii
habendus**.

'Quapropter "pueris articuli, ad Catechismum seu 3
'''puerilem institutionem pertinentes, summo studio tra-
dendi sunt, inque ipsis non segniter exercenda eorun-
dem industria. Inde fidelis ac vigilantis patrisfamilias 4
officium exigit, ut per hebdomadam ad minimum semel
habito examine liberorum ac 'familiae periculum faciat,
ac audiens exacte perquirat, quid hisce de rebus intelli-
gant aut didicerint, quibus ignoratis, eosdem serio et
graviter eo, ut ista perdiscant, adigat. Probe enim 5
commemini, atque adeo quotidie hoc ipsum usu ve-
nire videmus, ut usque adeo 'tardo atque hebeti in-

Vorrhede A. Kurtze Vorrede. GC. 1. Diese predigt ist dazu geordnet, vnd angefangen, A. *add.* Quo consilio haec doctrina tradita. *in m.* LLC. 2. *add.* Cognitio Catechismi quam necessaria. *in m.* LLC. "*add.* L. '''recht A. *[gleich wie man] aus wirffet vnd fur vntüchtig helt, A. ***add.* est O. 3. *add.* Exercitium docendi Catechismi. *in m.* LLC. "junge leute '''kinder predigt A. 4. gesinde vmbfrage A. 5. grobe, alte betagte leute A.

genio inveniantur homines, jamque natu grandiores, quibus hac de re nihil prorsus compertum fuit, aut etiam hodie teneant, quanquam nihilo 'secus ''sacramentorum nobiscum fiant participes, omnibusque illis utantur, quae peculiariter christianis utenda data et instituta sunt; cum tamen ii, qui sacramentorum usum sibi vendicant, plus scire, neque non ampliore christianarum rerum intelligentia praediti atque exculti esse debeant,
6 quam pueri aut novitii scholastici. Caeterum nos 'pro instituendo vulgo hisce tribus partibus contenti erimus, quae a priscis usque saeculis recepta consuetudine in christianismo permanserunt, tametsi perpauca ex his recte et sincere tradita sint populo, donec in iisdem probe triti et exercitati evaserint, cum senes, tum juvenes, quicunque christiani ''esse aut dici contendunt. Sunt autem hae, '''quae sequuntur.

secius R. T. ''gehen doch gleichwol zur Tauffe vnd Sacrement, A. 6. für den gemeinen hauffen, ''heissen vnd sein wil, A. '''Zum ersten, A. B. C. D. Primum, O. *om.* GC.

Decem Praecepta.

I.

Non habebis Deos alienos coram me. 1

II.

Non assumes nomen Domini Dei' tui in vanum, 2 quia non habebit Dominus Deus tuus insontem eum, qui assumpserit nomen ejus in vanum.

III.

Memento, ut diem Sabbathi sanctifices. 3

IV.

Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram. 4

V.

Non occides. 5

VI.

Non moechaberis. 6

VII.

Non furtum facies. 7

VIII.

Non' loqueris contra proximum tuum falsum testimonium. 8

IX.

Non concupisces domum proximi tui. 9

X.

'Non desiderabis uxorem ejus, non servum, non 10 ancillam, non''bovem, non asinum, nec'''omnia, quae illius sunt.

' *add.* Gottes A. 2. *add.* -vanum. LC. 8. loquaris. O. LL. 10. 'Ne O. ''-asinum vieh A. '''*add.* L.

11 Secundo, 'Articuli 'Christianae Fidei.

Credo in Deum "Patrem omnipotentem, Creato-
12 rem coeli et terrae. Et in Jesum Christum, Filium
ejus unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est
de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine, passus sub
Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus. De-
scendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis
Ascendit ad coelos, sedet ad dexteram Dei Patris
omnipotentis; inde venturus est judicare vivos et
13 mortuos. Credo in Spiritum Sanctum, sanctam ec-
clesiam 'catholicam, sanctorum communionem, re-
missionem peccatorum, carnis resurrectionem et vi-
tam aeternam, Amen.

14 Tertio, Oratio, 'quam nobis Christus tradidit in evangelio.

Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum. "Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, quemadmodum in coelo, sic etiam in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et remitte nobis debita nostra, sicut et nos remittimus debitoribus nostris. Et ne inducas nos in tentationem: sed libera nos a malo. '''Quia tuum est regnum, et potentia, et gloria in saecula saeculorum, Amen.

11. die heubtartickel Vnsers A. "Patrem, omnipotentem Creat. R. T. 13. Christliche A. 14. odder Vater vnser, so Christus gelert hat. A. "Veniat: O. LL. '''*add.* -saeculorum. L.

'Haec sunt capita summe necessaria, quae cuivis 15
christianorum primo perdiscenda sunt atque ad verbum
recitanda. Sunt autem ad hoc 'quotidie assuefaciendi 16
pueri, ut quoties mane e stratis surrexerint, et ad capien-
dum cibum"accesserint, et sub vesperam iterum dormi-
tum ierint, memoriter recitent, neque ad cibum aut po-
tum admittantur, nisi his '"omnibus ante '"diligenter
recitatis. 'Non secus boni patrisfamilias officium herile 17
exigit" cum familia, nempe cum servis et ancillis agere,
neque quemquam in famulitio suo perferre, ista nescien-
tem, aut recusantem discere. Neque enim ullo modo fe- 18
rendum est, ut hominum aliquis usque adeo ferus sit et
barbarus, qui haec nolit discere, cum in hisce tribus par-
tibus, summatim ac 'ruditer, et quoad ejus fieri potuit,
simplicissime comprehensa sint omnia, quidquid pas-
sim in sacris literis longe lateque tractamus. 'Etenim 19
"sancti Patres aut Apostoli (quicunque tandem illi fue-
rint) hujusmodi compendio'" complexi sunt christiano-
rum doctrinam, vitam, artem et sapientiam, qua de re
loquantur et tractent, aut quid tandem id sit, quod ex-
erceant.

Perceptis itaque diligenter hisce tribus articulis, de- 20
inceps consentaneum est etiam nosse, quid de sacra-
mentis nostris dicendum aut sentiendum sit, quae
Christus ipse instituit, nempe de Baptismo, et de corpore
et sanguine Jesu Christi. Cum primis vero refert scire
verba Matthaei [28, 19 sq.] ac Marci [16, 15 sq.] po-
stremis capitibus 'evangeliorum relata, quemadmodum
Christus, "ex hoc mundo discedens, ultimo munere suos
affecerit discipulos, eosdemque a se donatos dimiserit.

De Baptismo. 21

Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Qui cre-

15. *add.* exercitium Catechismi. *in m.* LLC. 16. assidue assuescendi O. LL. teglich A. "accubuerint, O. LL. gehen A. '"*add.* L. 17. *add.* Officium patris familias. *in m.* LLC. " *add.* imperium, O. 18. valde pingui (quod ajunt) Minerva, O. gröblich, A. 19. *add.* Autores Catechismi. *in m.* LLC. "lieben A. '"*add.* quodam O. 20. *add.* suorum O. LL yhres A. "seinen Jüngern die letze gabe, [letzte gabe, B. C. D. letze gab, GC.] vnd sie abfertiget. A.

diderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Qui vero non crediderit, 'condemnabitur.

22 Tantum ex Scriptura Sacra de Baptismo simplicem 'christianum nosse sufficit. Similiter et de secundo sacramento paucis et simplicibus verbis, nempe ex Pauli prima ad Corinthios Epistola capite 11. [23 sqq.]

23 De Coena Domini.

Dominus noster Jesus Christus, in qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens fregit, "deditque discipulis suis et dixit: Accipite et manducate, hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, postquam coenavit, dicens: Hic calix '"novum testamentum est in meo sanguine*. Hoc facite, quotiescunque **biberitis, in meam commemorationem.

24 'Ita "passim quinque partes esse videmus totius
christianae doctrinae, quas subinde exerceri, atque ad
verbum a pueris exigi et audiri oportet. Neque enim
est, quod speres, juventutem ex solis concionibus ista
comprehensuram, aut sensibus et memoriae reposituram.
25 ram. His ergo probe perspectis et cognitis, non incommode atque intempestive aliquot etiam 'Psalmi
'et hymni, in hoc formati et expositi, proponi possunt pueris, ut hisce prius perceptis quasi roborentur et confirmentur; utque hac ratione juventus Scripturae legendae et exercendae assuescat,
ac quotidie majoribus incrementis aucta progredia-
26 tur. Sed non in hoc contenti esse debemus, ut

21. jam judicatus est. O. wird verdampt werden. 'A. 22. *add.* L. 23. De Sacramento. O. LL. Vom Sacr. A. "*om.* -suis O. '"ein newes A. B. C. D. das newe GC. **add.* das fur euch vergossen wird, zu vergebung der sunden. A. **bibetis O. LL. 24. *add.* Quinque partes christianae doctrinae. *in marg.* LLC. "vberal A. 25. et cantilenae, O. LL. odder gesenge so darauff gemacht sind, A.

haec tantum verbotenus percipiantur ac recitentur, sed
'hoc etiam curae tibi sit", ut juventus sedulo intersit
concionibus, praesertim iis temporibus, quae exercen-
do Catechismo destinata sunt, ut haec exposita au-
diant, et quid singula '''*in se comprehendant, **non osci-
tantes discant intelligere, adeo ut prompte audita re-
citare calleant, ***et interrogati scite respondere que-
ant, ne citra fructum ista pro concionibus doceantur.
Eam enim ob rem nos hanc operam hoc diligentius su- 27
mimus, Catechismum subinde praedicantes, ut 'haec
"juventuti diligenter inculcentur, '''nullo quidem ora-
tionis splendore aut apparatu rhetorico, neque alto in-
genii acumine, sed *breviter et simplicissime, ut hoc
facilius et fidelius dicta nostra percipiantur, et tenacius
memoriae infixa haereant. Quocirca supra memoratos 28
articulos jam nunc singulatim tractandos in manus su-
memus, atque de iis, 'quantum fieri poterit, et necessi-
tas postulaverit, significantissime verba faciemus.

[*Prima Pars.*]

Praeceptum Primum.

Non habebis Deos alienos coram me.

'Hoc est, me solum pro Deo tuo habebis "ac "co- 1
les. Quid vero hisce verbis sibi vult, ac quomodo hoc
intelligendum est? Quid est '''habere Deum? aut quid
est Deus? Responsio: Deus est 'et 'vocatur, "de cujus 2
bonitate et potentia omnia bona certo tibi pollicearis,
et ad quem quibuslibet adversis rebus atque periculis
ingruentibus confugias, ut Deum habere nihil aliud sit,
quam illi ex toto corde fidere et credere; quemadmo-
dum saepenumero a me dictum est, '''quod sola cordis
fiducia Deum pariter atque idolum faciat et coustituat.
Quod si fides et fiducia recta et sincera est, Deum 3

26. -sit lasse A. "*add.* et solicitudini, O. '''*add.* quaeque O. *sibi velint, O. LL. in sich habe, A. **add.* L. oscitanter O. ***neque non [LL.] interrogati callide O. 27. hae O. "in die jugent blewe, '''nicht hoch noch scharff A. *plane paulo rudius atque simplicius. O. LL. kurtze vnd auffs einfeltigst, A. 28. -postlvrt. so uiel not ist. A.

1. *add.* Quid sit Deus. *in marg.* LLC. "*add.* L. '''*add.* unum O. ein Gott haben, A. 2. *om.* O. Ein Gott heisset das, A. "-potentia dazu A. '''solam cordis fidem atque fiduciam et Deum et idolum aeque facere et constituere. O.

rectum habebis: contra, si falsa fuerit et mendax fiducia, etiam Deum tuum falsum et mendacem esse necesse est. Siquidem haec duo, fides et Deus, una copula conjungenda sunt. Jam in quacunque re animi tui fiduciam et cor fixum habueris, haec haud dubie Deus tuus est.

4 'Quare hujus praecepti sensus hic est, ut veram cordis "fidem atque fiduciam exigat, a vero et unico Deo non aberrantem, sed illi soli constanter adhaerentem, '"ac idem plane vult dicere: Hoc vide cures, ut me solum Deum tuum esse statuas, nec omnino extra me alium quaerere coneris, hoc est, quarumcunque rerum inopia laboraveris, easdem de mea munificentia tibi pollicearis, et apud me quaeras, volo. Ac ubicunque pressus infortunio adversa pateris, ad me protinus opem imploraturus confugito. Ego, ego, inquam, affluente omnium rerum copia te implebo uberrime, atque etiam periclitantem ex omnibus malis eripiam. Tantum hoc cave sedulo, ne cor tuum *ulli alteri apponas, nec ab eo pendeas, nec in eo conquiescas.

5 'Hoc aliquanto planius ac rudius "explicandum est,
ut exemplis sumptis a contrario, rectius intelligatur,
quid haec sibi velint. Equidem permultos videre licet,
existimantes '"sese et Deum et omnia abunde habere,
quando *divitiis abundant et opibus, quibus confisi adeo
insolenter intumescunt, adeo constanter et secure his
fruuntur, ut neminis rationem aut respectum ullum ha-
6 beant. 'Ecce, ii quoque Deum habent, sed cui nomen est
Mammona, hoc est, opes et pecunia, cui totius cordis
adhaerent fiducia, in quem omnem spei suae summam
"collocant, '"quique omnium communissimum in terris
7 idolum est. Qui pecunia aut opibus large instructus est,
ille re sua probe constabilita securum se esse statuit,
animo adeo laeto atque interrito, quasi in medio
8 paradiso vitam agat omnium felicissimam. Contra,
qui 'opibus et pecunia caret, ille animi dubius

4. *add.* Sensus hujus praecepti. *in marg.* LLC. "*add.* in Deum O. LL. '"*om.* R. T. **add.* prava fiducia O. 5. *add.* Crassior explicatio. *in marg.* LLC. "*add.* mihi O. LL. '"et sese R. T. **add.* ante O. 6. *add.* Mammonam pro Deo habere. *in marg.* LLC. '"collocarunt, O. LL. '"quaeque O. 8. aestive et modice nummatus est, O.

omnem spem "abjicit, ac si nihil prorsus de ullo Deo vel tantillum sibi constet. Etenim paucos admodum inve- 9
nias, qui 'sint bono animo, "quique nihil tristentur aut conquerantur, si destituat eos Mammona. Haec enim rei pecuniariae cura atque cupiditas humanam naturam ad sepulchrum usque indivulse '"comitatur.

'Ita quoque, qui spei aut fiduciae suae summam in 10
hoc sitam habet, quod caeteros ingenio, eruditione, sapientia, potentia, favore, multorum amicitia ac dignitate anteeat, ille quoque Deum habet, sed non verum illum coelestem et unicum Deum. Hoc inde iterum haud difficulter perspicitur, quam confidenter, secure et insolenter hisce rebus abundantes agere soleant: rursus quam desperanter, quam abjecte et humiliter, quibus haec aut non adsunt, aut aliquando casu fortuito subtrahuntur. Quare iterum dico, quod vera hujus particulae interpretatio, Deum habere, nihil aliud sit, quam habere aliquid, cui cor humanum per omnia fidere soleat.

'Ad haec "considera, quaeso, quae nos rerum por- 11
tenta, sub Papatu, horrenda caecitate percussi, admiserimus. Dolebat alicui denticulus: ille protinus ob honorem divae Apolloniae voluntario jejunio carnem suam macerabat. Quod si in metu erat, ne forte possessio sua aliquando conflagraret incendio: protinus in Laurentii clientelam ac patrocinium semet tradebat. Metuebat aliquis contagium pestilentiae: illico nuncupatis votis profectionem ad s. Sebastianum, aut Rochium '"instituebat: et id genus portenta atque abominationes innumerabiles, quibus fiebat, ut quisque peculiarem divum sibi colendum eligeret, ad quem pressus necessitate preces fundebat, currebatque. Huc 12
pertinent etiam illi, qui omnem modum hisce in rebus 'excedunt, ac cum diabolo foedus ineunt, ut eos ampliter ditet, aut amicarum compotes faciat, aut pecus

"*add.* propemodum desponso animo O. LL. 9. bono sunt O. "nullaque affecti tristiciae nubecula, aut quaerimonia, qui divitiarum egestate gravati sunt. O. '"comitari consuevit. O. LL. 10. *add.* Fiducia non in Deo, sed rebus aliis. *in marg.* LLC. 11. *add.* Alieni Dii in Papatu. *in marg.* LLC. "vide cujusmodi hactenus rer. O. '"suscipiebat O. LL. gelobet er sich zu A. 12. excedebant -inibant *etc.* O. gar zu grob treiben A.

a contagione servet incolume, aut rem perditam restituat: cujus generis sunt incantatores, venefici et magicarum artium periti. Hi enim omnes cordis sui fiduciam alio collocant, quam in verum Deum, de quo nihil boni sibi persuadent, neque apud illum quaeritant quidquam boni.

13 'Ad hunc modum jam haud obscure intelligis, quid et quantum hoc praecepto exigatur, nimirum totum cor hominis, omnisque erga Deum, et neminem alium fiducia. Quo pacto enim Deus haberi possit, ipse perfacile aestimare potes, quod neque digitis apprehendi, nec in marsupium "ut "moneta condi, nec in ci-
14 stam "ut "vasa "argentea concludi possit. Ita vero dicitur 'haberi "et apprehendi Deus, quando corde apprehenditur, eique soli hominis animus constanti atque
15 inconcussa adhaeret fiducia. Caeterum corde illi adhaerere nihil aliud est, quam eidem per omnia fidere. Eam ob rem ab omnibus aliis, quae extra illum sunt, nos 'conatur divellere atque abstrahere, et ad se solum, cum unicum illud et immortale bonum sit, attrahere, quasi ad hunc modum diceret: Quidquid antehac e divorum favore ac benevolentia tibi proventurum pollicitus es, aut si quam in Mammona, aut aliis rebus spem atque fiduciam reposuisti, omne illud jam tibi certa persuasione de me pollicere, meque eum esse haud dubitanter existimes, qui tibi laboranti opem laturus sit, teque omnibus rebus amplissime florentem et abundantem facturus.

16 'Ecce jam habes, quinam verus Dei honos sit et cultus, gratus illi et acceptus, quemque sub aeternae maledictionis poena praestandum praecipit: nimirum, ut cor hominis nullam aliam consolationem, nullam aliam fiduciam sciat, quam ipsum solum, neque ullo pacto ab hoc se divelli patiatur, sed potius de omnibus, quae sub sole sunt, semel in periculum veniat, adeoque ipsius vitae citius jacturam faciat, "quam ut hunc Deum de-

13. *add.* Fiducia erga Deum exigitur in pr. praec. *in marg.* LLC. "*add.* L. 14. gefasset A. "*add.* LLC. 15. will A. 16. *add.* Quae ratio colendi verum Deum. *in marg.* LLC. "*add.* -desrt. LLC.

serat. 'Jam 'vicissim facile videbis ac judicabis, quo- 17
modo mundus nihil aliud, quam falsum Dei cultum "et
"idololatriam passim constituerit atque exerceat. Nulla
enim uspiam fuit usque adeo '''effera et ferina hominum natio, quae non aliquem Dei cultum constituerit et servarit. Omnes enim certatim eum Deum sibi colendum delegerunt, ex quo aliquid emolumenti, opis atque solatii speraverunt.

'Inde videmus gentiles, "quorum prora ac puppis 18
(ut vulgato fertur proverbio) in opulentia, dominatu, imperiis sita fuit, pro summo Deo cum primis coluisse suum Jovem. Porro alii, quorum scopus erant divitiae, tum prosper rerum successus, aut qui sectabantur voluptates et delicias, Herculem, Mercurium, Venerem, aliosque religiose venerabantur. Mulieres uterum ferentes Dianam seu Lucinam sibi pro numine vendicabant. Atque ita deinceps quisque hunc sibi Deum venerandum proponebat, ad quem corde et animo ferebatur. Ita gentilium quoque opinione Deum
habere nihil aliud est, quam fidere et credere. In 19
hoc tamen errant et falluntur, quod eorum fiducia falsa et mendax 'est: neque enim ad Deum verum recta tendit, aut ordinata est, extra quem pro certo constat, nullum alium Deum esse neque in coelo,
neque in terra. Quocirca Gentes plane suam 'pro- 20
priam et effictam persuasionem seu opinionem et somnium, quod de Deo conceperunt, pro "idolo sibimet constituunt, spemque suam prorsus in '''mere ni-
hilo habent repositam. Ea plane omnis idololatriae est 21
ratio. Neque enim in hoc 'solum consistit, ut simulacrum aliquod erectum adoretur, sed in corde "potissimum latet, quod alio intentum est, opem ac consolationem apud creaturas, divos aut diabolos quaeritans, Deum '''non curans, ac ne tantillum quidem *benignitatis de illo sibi persuadens, quod velit opitulari; multo minus credit, Dei liberalitate et munificentia

17. Et hoc O. "*om*. O. LL. '''rauchlos A. 18. *add*. Gentium multiplices Dii *in marg*. LLC. "so yhr datum auff-stelleten, A. 19. esse soleat O. ist A. 20. *om*.-seu O. LL. "Deo O. LL. Abbgott A. '''minus O. LL. eitel A. 21. solo O. "*om*. O. LL. '''nihili faciens O. LL. nicht annympt A. *benevolentiae aut humanitt. O. LL. guts A.

sibi contingere, quidquid bonarum rerum uspiam illi acciderit.

22 'Praeter haec alius adhuc superest falsus et erroneus Dei cultus, summam in sese complectens idololatriam, quam hactenus strenue exercuimus, et adhuc passim in mundo viget ac regnat, "in quem omnes religiosorum ordines fundati sunt, ‴ quique solam attingit conscientiam, quae auxilium, consolationem et salutem quaerit ex *propriis operibus, tantum sibi sumens, ut perverse conetur et temere, velit nolit Deus, in coelum perrumpere, subducens secum rationem, quarum fundationum auctor exstiterit, quantum jejunaverit, quot missarum myriadas lectitaverit etc., spem suam in hoc reponens atque ferociens, quasi nihil velit a Deo gratuito accipere, sed omnia sua opera ab ipso consequi, et abundanter promereri, non secus ac si Deus nobis
cogatur obnoxius esse servitio et debito, et nos illius
23 essemus domini. Quid hoc aliud est, quam ex Deo
ficulneum simulacrum, aut 'pomarium (quod ajunt)
"Deum facere, ac semetipsum pro Deo aestimare, inque ejus locum sufficere? Sed haec acutiora sunt, quam ‴quae pueris ac tenerae aetati proponenda sint.

24 'Caeterum hoc dictum sit simplicioribus, quo hujus praecepti sensum probe notent ac retineant, ut Deo soli fidamus, de eodem optima quaeque nobis polliceamur et exspectemus, tanquam de eo, qui nobis det corpus, donet vitam, largiatur victus alimoniam, offundat annonam, tribuat membrorum valetudinem, paret defensionem, conciliet pacem, ac reliqua rerum temporalium et sempiternarum necessaria suppeditet. Ad haec, qui nos ab omnibus tueatur periculis et infortunio, et, si quid adversi nobis evenerit, a malis nos clementer servet et potenter eripiat. Ita ut Deus (quemadmodum abunde dictum est) solus ille pro certo habendus sit, "a cujus bonitate omnia consequimur,

22. *add.* Falsus cultus Dei per operum merita etc. *in marg.* LLC. "cujus gratia O. darauff auch alle geistliche stende A. ‴Hic solam tangit O. solum R. **om.* O. LL. 23. -Deum apfelgott A. "Herculem O. LL. ‴ut O. 24. *add.* Quae a Deo certa fiducia expectanda. *in marg.* LLC. "*om.* R.

tum cujus ope et opera ab omnibus malis eripimur. 'At- 25
que hinc adeo est, ut mea fert opinio, quod nos Ger-
mani usque a majoribus nostris (praeclarius profecto et
pulchrius, quam ulla alia lingua) Deum (Gott) a boni-
tatis vocabulo (Gut), sermone nobis vernaculo, voca-
mus, quippe qui fons perennis sit, et perpetuo scatu-
riens, affluentissimis bonis exundans, et a quo omne,
quidquid uspiam boni est et dicitur, emanat.

'Nam quanquam alioqui multis bonis cumulemur et 26
afficiamur ab hominibus, omnia tamen a Deo data et
concessa dicuntur, quaecunque ejus jussu et ordine un-
dequaque percipimus. Majores enim nostri, et omnes,
qui in magistratu sunt, ad haec quilibet erga proximum
suum, hoc in mandatis a Deo "acceperunt, ut omnis
generis officia nobis ostendant et exhibeant, adeo, ut
haec non ab illis, sed per illos a Deo peculiariter ac-
cipiamus; siquidem creaturae tantum manus sunt, ca-
nales, media et organa, quorum opera et adminiculo
Deus omnia largitur hominibus. Quemadmodum matri
dat ubera lacte foecunda, quibus infans lactandus et
alendus est, et campo suam segetem, et omnia fru-
ctuum genera, quibus vescimur, quorum nullum ulla
creatura proprio conatu aut studio creare potest aut
producere. Quapropter 'nemo conari debet, ut vel ali- 27
quid accipiat vel det, nisi a Deo praeceptum fuerit,
ut pro Dei munere cognoscatur, illique pro sua muni-
ficentia, prout hoc praeceptum exigit, agatur gratia.
Quamobrem "et haec media, videlicet per creaturas bo-
na percipiendi, non sunt respuenda, neque temeraria
praesumptione aliae rationes et viae investigandae,
quam Deus praecipit; hoc enim non esset a Deo acci-
pere, sed a se ipso quaerere.

'Jam quisque apud se exactam curam habeat, ut hoc 28
praeceptum ante omnia magnifaciat, neque jocum esse
existimet. Perquire et expiscare ipse cor tuum diligen-

25. Unde, -nos, O. 26. *add.* A Deo omnia bona provenire. *in m.* LLC. "accepit O. 27. nemini conandum est aliquid dare aut accipere, O. LL. "tales occasiones a creaturis bona percipiendi -respuendae, O. solche Mittel durch die Creat. A. 28. *add.* Qui ex alio quam e solo Deo pendet, habet Deos alienos. *in marg.* LLC.

ter, et ''haud dubie invenies, num ex solo Deo pendeat, nec ne. Quod si ejusmodi tibi est animus, qui mera bona de divina bonitate persuadere ac polliceri sibi potest, praecipue vero tempore necessitatis et inopiae, ad haec, qui omnia potest contemnere, quidquid non est Deus: non est, quod dubites, te habere Deum illum verum et unicum. Contra, sin ex alio quopiam pendet, de quo plus boni et opis sperat, quam ab ipso Deo sese consecuturum, nec ad illum confugit, sed potius aufugit rebus minime secundis: '''certum est, te a Deo vero *alienum esse, et idolum aliud **habere.

29 'Ut autem ''videamus, Dei voluntatem non esse, ut hoc suum praeceptum '''floccipendatur, *sed certo statuatur, ipsum gravissime hujus praecepti auctoritatem tueri velle, huic ipsi praecepto primum terribiles et horrendas minas adjecit, ac deinceps amabiles et consolatorias pollicitationes apposuit, quae quoque multoties repetendae et juventuti **etiam atque etiam inculcandae sunt, ut hasce imis sensibus reconditas tandem memori mente teneant.

Primi Praecepti Appendicis Expositio.

30 Quia ego sum Dominus Deus tuus, fortis zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam et quartam generationem eorum, qui me oderunt, et faciens misericordiam in millia his, qui diligunt me, et custodiunt praecepta mea.

31 'Quanquam vero haec verba communiter ad omnia praecepta referenda sunt, (ut infra audiemus) ea tamen huic praecepto, quod aliorum omnium caput est, peculiariter adjecta sunt, propterea quod permagni admodum referat, hominem rectum habere

''*add.* ita O. so A. '''credibile O. LL. so hastu einen andern Abegot. A. **add.* illum penitus O. LL. **impio animo colere. O. LL. 29. *add.* Comminationes et promissiones additae pr. praecepto. *in marg.* LLC. ''*add.* dilucide O. LL. '''habeatur contemptui, O. LL. yn wind geschlagen A. *om.* -velle O. LL. **furbleuen A. 31. *add.* Comminatio. *in marg.* LLC.

caput. Salvis enim rebus capitis, reliquam etiam vitam
bene se habere necesse est, et contra. Jam vero ex his 32
verbis perdisce, quam implacabiliter Deus irascatur iis,
qui rei cuipiam extra 'ipsum confidunt: et contra,
quanta clementia et misericordia eos prosequatur, qui
ei soli toto corde fidunt et credunt, adeo, ut iracundia
sua nullum finem faciat saeviendi in tertiam et quar-
tam generationem, et rursum, ut sua clementia multis
millibus benefacere non desinat. Ne tam securo ambu- 33
lemus animo, nullam nostri aut harum rerum rationem
'habentes, quemadmodum impia illa planeque ferina
corda cogitare consueverunt, non ita multum referre,
qua ratione vixerint. Ejusmodi Deus est, qui, si 'ab 34
eo discedatur, inultum id non patitur, neque modum
aut finem irascendi "statuit, in quartam usque genera-
tionem'", donec omnes funditus exstirpentur. Quamob-
rem vult esse formidini, non contemptui *aut ludibrio.

'Hoc ipsum multis etiam historiis et illis memora- 35
bilibus abunde testatum fecit, cujus rei nobis passim
Scriptura facit indicium, atque etiamnum id ipsum in
dies singulos quotidianis experimentis verissimum esse
discimus. Siquidem jam inde ab initio omnem idolo-
latriam "funditus exstirpavit, hujusque gratia cum Gen-
tes, tum Judaeos, sicut adhuc hodie omnem falsum Dei
cultum evertit, ut plane omnibus in ea permanentibus
succumbendum sit. Quocirca, tametsi tam feroces et 36
potentes inveniantur Sardanapali et Phalarides, qui
ipsos Persas divitiis superant, quibus secure freti 'pa-
rum curant, irascaturne an arrideat Deus, ut qui iram
ejus sustinere se posse confidant, tamen tandem per-
niciem non effugient, sed dicto citius et praeter omnium
exspectationem cum tota sua pompa, cui fidebant per-
peram, pessum ibunt, velut omnes caeteros periisse
videmus, qui "majori freti potentia in utramvis, quod
ajunt, aurem dormiebant.

32. se fidere solennt, O. LL. 33. habere curantes vnd sych yn die schantze schlage, A. 34. corde ab eo discessum fuerit, inultum non passurus est, "statuet"' *add.* grassaturus *et O. LL. 35. *add.* Poena non servantium primum propt. *in marg.* LLC. "crudeliter O. LL. gar A. 36. non admodum morantur Dei favorem aut excandescentiam O. LL. "sich wohl sicherer vnd mechtiger gewußt haben. A.

37 'Et ob hos ipsos duros et praefractos homines, "qui
existimant, Deum, quia ad tempus connivet, eosque
secure sua potentia frui permittit, vel ignarum plane
esse istarum rerum, vel earum cura non affici, tanta
necessario utitur plectendi saevitia, ut neque natorum
natos oblivioni possit tradere, ut quisque haec repe-
tens animo, tantam animi securitatem et contemptum
38 emendet, et videat Deum non jocari. 'Nam illi ipsi
sunt, quos putat et perstringit, ita inquiens: Qui me
oderunt; hoc est, qui propria freti fiducia insolenter
intumescunt atque ferociunt, qui, quidquid pro con-
cione illis dicatur, audire recusant, qui correpti, ut,
priusquam obruantur supplicio, flagitiosam vitam emen-
dent, in furorem ac rabiem vertuntur, ut ita omnibus
modis iram Dei egregie promereantur. Quemadmodum
hodie hujus rei certissimum documentum in Episcopis
et Principibus "nostris experimur.

39 'Porro autem, quanto atrociores et terribiliores
hae sunt comminationes, tanto potentior est promissio-
nis consolatio, nempe quod Deus iis, qui semet ei to-
'tos omni tradunt fiducia, misericordiam suam certo
ostensurus sit, hoc est, omnis generis benefacta exhi-
biturus; non tantum vero illis ipsis, sed ipsorum quo-
que natis, longa propagatione, in mille usque et iterum
40 mille generationes. Haec, inquam, commovere nos de-
bent et impellere, ut totius cordis nostri cogitationem
omni fiducia in Deum jactemus, postulantes, ut omnium
rerum et temporalium et immortalium fiamus compotes,
'quando summa majestas Dei tanta tam benigne et cle-
menter nobis offert, tam amanter provocat, adeo uber-
tim pollicetur.

41 'Quare quisque christianorum det operam, ut sibi haec
verba cordi sint, neque in eam opinionem veniat, ut exi-
stimet haec dicta esse ab homine. Res tua agitur, semel
'enim hic de summa salutis tuae periclitaberis, ut

37. *add.* cur D. poenas differat. *in marg.* LLC. "ad tempus dissimulans et permittens eosdem secure et potenter sua frui tyrannide, rebus omnibus e sententia succedentibus, quasi nihil esset ipsis conscius, O. LL. 38. *add.* Qui me oderunt. *in marg.* LLC. "*add.* L. 39. *add.* Promissio. *in marg.* LLC. 40. weil A. 41. *add.* Primum praeceptum cum comminatione et promissione infigenda animo. *in m.* LLC.

aut perpetuo salvam, felicem et beatam vitam exigas, aut ut perpetuo damnatus Dei inclementia omnes calamitates et aerumnas ad inferos non dicendis cruciatibus torquendus exhaurias. Quid vero habebis amplius, aut plus etiam postulabis, quam quod tam "amanter tibi pollicetur, nimirum, se tuum esse velle cum omni rerum copia, se tui defensorem et auxiliatorem in adversis futurum?

Sed proh dolor, in hoc omnes fallimur, quod mundus horum verborum nullum verum esse credit, neque verba Dei esse existimat, videns eos, qui suam fiduciam in Deum, et non in Mammonam rejecerunt, omni miseriarum genere affectos vix vitam trahere, diabolo illis ipsis reluctante et obstante, ut nihil opum, nihil favoris, nihil dignitatis uspiam consequantur, imo vitam ipsam aegre tueantur et obtineant. Contra illi, quorum summa spes atque fiducia est Mammon, ad amplissimos dignitatis gradus evecti in sublimi resident imperio, potentia, favore, dignitate et omni tranquillitate mundo venerandi atque spectabiles. Eam ob rem talia verba memoriae infigenda sunt, 'ut huic rerum mundanarum larvae atque obtutui "opponantur; neque ignorandum est, haec non posse mentiri aut fallere, sed esse et fore veracissima. 42

'Jam vero paulisper retroversa cogitatione repete tecum animo, aut alioqui perquire ab aliis, mihique responde, quidnam illi, quorum omnis conatus, studium, cura et diligentia tantum eo destinata fuere, ut immensas opes per fas atque nefas cumularent atque reponerent, quidnam, inquam, illi tandem "effecerint? Haud dubie invenies, eos omnem lusisse et laborem et operam. Aut quanquam inaestimandos thesauros multo sudore partos accumulaverint, ita tamen evanuisse eos ipsos vel cum pulvisculo comperies, ut neque ipsi unquam ex tantis opibus ullam voluptatem percepe- 43

"amice O. LL. freundlich A. 42. eben wider solchen schein gestellet A. "opponatur R. T. 43. *add.* Exempla eorum, qui frustra opes congesserunt suo et aliorum exitio. *in marg.* LLC. "effecerunt O. LL.

rint, neque postea quidquam ad tertium haeredem pervenerit.

44 Harum rerum exempla abunde multa omnes suppeditabunt historiae, et haec eadem a natu majoribus multarum rerum peritis audies, tantum vide, ut earundem curam et rationem non levem habere digneris.

45 'Pro certo sane constat, Saulem Regem fuisse amplissimum, ab ipso Deo in regni administrationem surrogatum, vitae non improbae: sed jam consecutus imperium, cum a Deo suo declinasset animo, omnemque suam fiduciam in potentia, corona ac sceptro suo collocatam haberet, succumbendum ac pereundum illi erat funditus, una cum rebus omnibus, quas possederat, adeo ut neque liberorum suorum ullus superstes maneret.

46 'Contra David, infimae fortunae homo, erat abjectus et pastor, fugatus et passim actus insectationibus, ut ubique fere de vita veniret in periculum, attamen a Saulis impetu et insidiis tuto custodiebatur, inque ejus locum Rex creabatur. Oportebat enim haec verba manere et vera fieri, posteaquam Deus mentiri nescit aut fallere. Tantum vide, ne diabolus et mundus hac sua splendida facie, quae quidem ad tempus durat, sed "profecto umbra aut somnio vanior est atque incertior, tibi imprudenti imponant.

47 'Quamobrem primi praecepti sensum exacte nobis perdiscendum esse statuo, ut videamus, quam Deus nullo modo vanam animi praesumptionem, aut falsam erga aliam rem extra se fiduciam tolerare queat. Nec quidquam tantopere a nobis postulat, quam certam quandam et indubitatam omnium bonarum rerum de se persuasionem. Ita, ut recta via porro progredientes rebus omnibus, quas Deus "largiri nobis consuevit, non aliter utamur, atque sutor quispiam acu, subula, filoque sutorio, ad conficiendum opus suum, quo confe-

45. *add.* Exemplum Saulis. *in marg.* LLC. 46. Exemplum Dav. *in marg.* LLC. "endlich nichts ist, A. 47. *add.* Conclusio. *in marg.* LLC. "gibt A.

cto illa deponit; aut quemadmodum hospites diversorio, ut de concessis opibus victum et amictum habeamus, prout diurni victus necessitas exegerit: quisque in suo statu, in quem divina vocatione et ordine constitutus est, nec quidquam rei nostrum dominum aut idolum esse permittamus. Et haec de pri- 48
mo praecepto dicta sufficiant, quod verbis 'aliquanto fusioribus explanandum fuit, quando summa et caput totius pietatis in eo vertatur, propterea quod, (ut praedictum) ubi cordi cum Deo bene convenit, et hoc praeceptum servatum fuerit, caetera omnia apte consequuntur.

Praeceptum II.

Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum. 49

'Quemadmodum primo praecepto cor hominis in- 50
stitutum est, et fidei ratio tradita, ita hoc secundum foras nos producit, osque ac linguam erga Deum "fingit "ac "format. Primum enim quod natum e corde ebullit et progreditur, seque ostendit, sermo est. Itaque quemadmodum supra respondendum docui, quid sit habere Deum, ita quoque hujus et aliorum praeceptorum omnium intelligentiam simpliciter comprehendas atque pronunties necesse est.

'Interrogatus ergo, quomodo secundum praeceptum 51
intelligis, aut quid significat, nomen Dei in vanum sumere, sive eo abuti? responde ad hunc modum paucissimis: Hoc est divino abuti nomine, quando Dei nomen quacunque ratione ad confirmanda mendacia, aut alia id genus vitia atque flagitia tuenda usurpamus. Hinc tantum valet hujus praecepti constitutio, ne Dei nomen false citemus, aut in os sumamus, quando cor longe aliter sibi conscium est, aut rem aliter habere non ignorat, aut omnino aliter scire debebat; veluti iis persaepe solet contingere, qui lites in foro

48. haben müssen ausstreichen, weil darin allermeist die macht ligt, A. 50. *add.* Primum praeceptum erudit cor, secundum os et linguam. *in marg.* LLC. "richtet A. 51. *add.* Abusus nominis div. *in marg.* LLC.

et curia sectantur et judicia, et altera pars aliquid per-
52 fide abjurat alteri. Neque enim 'alia ratione nomine Dei perinde abutimur, quam si eo ad mentiendum et fallendum turpiter abutamur. "Et hic hujus praecepti sensus sit facillimus et simplicissimus.

53 'Ex his omnibus quivis facile colligere potest, quoties et quam multifariam divino nomine abutantur homines, tametsi omnes abusus perstringere impossibile "sit. Ut tamen haec paucis expediamus, nominis divini abusus omnium maxime in negotiis consistit et causis saecularibus, illis nimirum, quae ad rem pecuniariam, opes, aut honores pertinent. Sive illud propalam fiat in contentione forensi, sive alibi, ubi juratur divini nominis adducto testimonio, perjuraturque, aut '''ipsa anima oppignoratur perjurio. Cum primis vero hoc vehementer locum habet in re connubiali, ubi duo *furtim contracto inter se matrimonio, tandem cum ad judices ventum est, datam fidem abjurat alter alteri.

54 Omnium vero maxime hic divini nominis abusus in rebus viget spiritualibus, quae pertingunt conscientiam, falsis doctoribus emergentibus, suaque mendacia divini verbi loco venditantibus.

55 Ecce omnibus hisce rationibus nihil aliud quaerunt aut agunt homines, quam ut semet divini nominis praetextu exornent perfide, pravo quodam consilio justi esse contendentes, sive illud in mundanis et carnalibus, sive in sublimioribus et subtilioribus fidei et doctrinae negotiis fieri soleat. Jam in mentientium numerum etiam blasphematores referendi sunt, non illi quidem crassi et impudentes, vulgo noti omnibus, qui nullius prohibiti metu aut reverentia, nomen Dei ore prorsus illoto, blasphemo et procaci subinde conspurcant et contaminant, (quorum blasphema impietas non in nostra, sed carnificis schola

52. man kann nicht höher "Das lasse das Deudsch vnd leichtisten verstand-bleiben. A. 53. *add.* Quam varius usus divini nominis *in marg.* LLC. "est O. LL. '''die sache auff seine seele nimpt. *einander heimlich geloben A.

'emendanda est) verum etiam illi, qui veritatem et
verbum Dei propalam contumeliose lacerant, ac diabo-
li verbum impudenter et impie esse confirmant, de
quibus in praesentia amplius verba facienda non sunt.

'Discamus itaque hoc loco, diligenterque volute- 56
mus animo, quantum intersit hoc praeceptum serva-
re aut transgredi, ut omni studio diligentiaque ca-
veamus vitemusque omnem sacratissimi nominis Dei
abusum et contumeliam, tanquam peccatum omnium
maximum et pessimum, quod externe "designari pot-
est. Nam tametsi mentiri et fallere per se satis
grande sit flagitium: multo tamen gravius illud red-
dunt, et majori etiam cumulant flagitio, conantes il-
lud defendere perjurio, ac turpiter mentiendo divi-
no nomine abutentes '"pro praetextu turpitudinis.
Qua ratione fit, ut ex unico mendacio, perjurii ac-
cessione cumulato, multiplicia pullulent mendacia.

'Eam ob rem Deus huic quoque praecepto sae- 57
vam comminationem annexuit, cujus haec sunt ver-
ba: Nec enim habebit insontem Dominus eum, qui
assumpserit nomen Domini Dei sui in vanum. Hoc
est, nemo hoc impune laturus est, sed poenas gra-
ves dabit blasphemiae. Quam enim inultum non pa-
titur Deus, si quis cordis fiducia ab eo discedat: tam
impunitum non sinet, si quis pro tuendis mendaciis
falso usurpet nomen ejus. Sed o'Deum immortalem, 58
quae tam exsecranda consuetudo divinum nomen bla-
sphemandi omnium hominum animos corripuit? Nam
perinde pauci sunt, qui salutifero Dei nomine ad
mendacia, vanitatem et omnem iniquitatem suam
tuendam non "abutuntur, quam illorum, qui solum
ex animo Deo credunt fiduntque.

'Siquidem illa praeclara virtus ("si Christo placet) 59
omnibus nobis natura insita est, ut is, qui aliquod admi-
sit criminose flagitium, suam turpitudinem summa ope

55. gehören A. 56. *add.* Quantum referat hoc praeceptum servare. *in marg.* LLC. "geschehen '"zum schanddeckel A. 57. *add.* Comminatio add. huic praecepto *in marg.* LLC. 58. Dii" abuterentur O. LL. 59. *add.* praetextu hujus nominis div. tegi plerunque pecc. *in marg.* LLC. "*add.* -plac. L.

celare studeat, ne cujus oculis pateat, aut aliquis designati facinoris sibi sit conscius. Usque adeo enim dissolutum, aut sui negligentem et deploratae malitiae arbitror esse neminem, qui perpetrati flagitii sese jactet coram omnibus. Verum nemo non studet peccare '''clanculum et subdole, priusquam palam fiat, aut resciscant homines. Tum si quis eam ob rem invaditur, aut insimulatur facinoris, protinus *nomen Dei patet injuriis, estque obnoxium contumeliis. Hoc enim quisque suae culpae praetexit, cogiturque nomen illud omnibus modis venerandum e vitiis virtutes, ex ignominia gloriam, e dedecore hono-
60 res facere. Et hic est jam totius mundi communis quidam cursus, quo veluti 'quodam diluvio omnes regiones orbis terrarum inundant. Hinc nostris meritis digna quoque praemia capimus, et quod nostra blasphemia procacissime quaerimus, hoc nobis plena manu offunditur, nempe pestilentia, motus bellici, annonae caritas, incendia, aquarum inundationes, degeneres uxores et liberi, perfida familia, et id genus malorum examina innumerabilia. Unde enim tantum calamitatum alioqui nobis eveniret? Adhuc bene magna gratia haec est, quod terra nos ferat atque nutriat.

61 Quamobrem summo studio juventus eo perducenda est et assuefacienda sedulo, ut secundum hoc praeceptum 'una cum primo reverenter habeat, magnique faciat, proque transgressione protinus emendetur ferulis, posito ante oculos praecepto, et subinde inculcato, ut ita pueri non tantum educentur disciplina et verberibus, sed Dei quoque metu et reverentia coerceantur.

62 'Jam ergo intelligis, quid sit abuti divino nomine, nimirum (ut breviter decurram per capita) quando aut simpliciter pro tuendo mendacio abutimur, aut aliud quidpiam, quod non est, sub divini nominis praetextu "molimur, quo alterum fraudulenter circumducimus, aut illud blasphemando, exsecrando, maledicendo,

'''meuchlings *-facere. muß Gott herhalten, vnd die buberey from, die schande zu ehren machen. A. 60. grosse sindflut A. 61. vnd andere A. 62. *add.* Quid sit abuti nomine divino. *in marg.* LLC. "ausgeben A.

incantando, ignominiose usurpamus. Breviter, quacunque ratione ejus adminiculo perpetrari possunt flagitia.

63 Ad haec scitu quoque opus est, quomodo Dei nomine recte utamur. Hisce enim verbis, quibus praecipit: Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum, etiam illud intelligendum nobis proponit, Dei nomine nos etiam recte et utiliter uti posse. Non enim aliam ob causam nobis revelatum est, quam ut utentibus subinde sit fructuosum et utile. Inde 64 hoc ultro evincitur, quod cum hic praecepto cautum sit, ne mentientes, aut alioqui flagitiose delinquentes, sanctum Dei nomen prave usurpemus, contra praeceptum nobis esse arbitremur, ut eo ad confirmandam veritatem ac reliquas actiones honestas utamur. Nempe, quando recte juramus, cum aut necessitas postulat, aut a nobis jusjurandum exigitur. Ita quoque, quando recte et sincere docetur veritas evangelii. Praeterea, quando in necessitatibus nomen Dei imploramus, aut idem rebus secundis laudamus et gratias agimus etc. Quae omnia summatim comprehensa ac praecepta inveniuntur, Psal. L: [51.] Invoca me in die tribulationis, eripiam te, et glorificabis me. Omnibus hisce rationibus vere et salubriter divino nomine utimur, atque ita ejus nomen sanctificatur, quemadmodum in Oratione Dominica precamur.

Ita totam hujus praecepti summam habes explicatam. 65 Ex hac intelligentia haud difficulter ad quaestionem responderi potest, quae multorum doctorum non vulgariter torsit et conturbavit ingenia, quamobrem in evangelio nobis, ne juremus, interdictum sit, cum pro certo constet, Christum, Paulum, aliosque sanctos jurasse saepenumero. Estque breviter haec sententia: 66
Equidem nullo modo nobis ad mala jurandum est, hoc est, ad mendacia, et ubi neque utile, neque necesse est. Verum ad bonum et proximi utilitatem licet nobis

63. *add.* Quomodo recte utamur nomine Dei. *in marg.* LLC. 64. und "das vater unser betet. A. 65. *add.* An christianis liceat jurare. *in marg.* LLC. 66. soll man A.

jurare. Est enim opus valde bonum, quo Deus laudatur, veritas et justitia confirmatur, mendacium refellitur, homines dissidentes in concordiam rediguntur, obedientia exhibetur, et lites componuntur. Nam Deus ipse hic intervenit, segregans justitiam ab in-
67 justitia, ac "bonos malosque disjungens. Quod si alterutra pars malitiose perjurat, jam judicii sententia pronuntiata est, quod poenam et supplicium perjurii non sit effugitura. Et si fieret, ut ad tempus supplicii irrogatio protraheretur, nihil tamen illi cadet ex sententia, ita ut quidquid perjurio lucri fecerunt, sub manibus sensim 'evanescat, nec unquam ea re ex animo laeti fruantur.

68 'Hoc ipsum ego "non obscuris argumentis in bene multis expertus sum, qui, posteaquam connubii fidem promissam abjurarunt, nunquam vel horulam jucundam habuerunt, aut saltem dieculam incolumi fuerunt valetudine, atque ita pariter et corpore et animo, bonis etiam amissis, calamitose perierunt.

69 'Quapropter etiam atque etiam hortor et moneo, ut mature pueros properemus monitis deterrere, "et verberibus compescere, ne assuescant mendaciis, potissimum vero, ne ad haec confirmanda Dei nomen citent et adducant. Ubi enim ea jurandi licentia pueris impune permittitur, nulla spes amplius superest ullius bonae frugis ab illis exspectandae. Quemadmodum hodie videmus, ut ego existimem, mundum nunquam fuisse deteriorem, 'et perditis moribus corruptiorem, quam nunc est, '"quando ne facies quidem ullius reipublicae bene institutae, nullum obedientiae et fidei amplius superest vestigium, verum omnia *deploratissimis hominibus, qui nullo modo frenari aut coërceri possunt, et in quibus docendis et objurgandis et oleum (quod ajunt) periit et opera, omnia sunt refertissima. Quae omnia divinae irae et supplicii argumenta

"böse vnd gut A. 67. euanescat *erratum* LC. 68. *add.* Poena perjurii. *in marg.* LLC. "*add.* -arg. L. 69. *add.* Pueri arcendi a mendacio et perjurio. *in marg.* LLC." wehren vnd straffen '"kein regiment, *verwegene vnbendige.

sunt certissima, quo nos obruit propter procacem et
temerariam hujus praecepti transgressionem.

'Secundo, vicissim eo alliciendi et assuefaciendi 70
sunt pueri, ut Dei nomen reverenter colant, et sem-
per in ore habeant in omnibus, quidquid uspiam il-
lis queat occurrere, aut accidere. Hic enim rectus
nominis divini cultus est, ut de eo omnem nobis
omnium malorum levationem et consolationem polli-
ceamur, eamque ob rem illum imploremus, ita ut cor
prius (sicut supra diximus) per fidem Deo suum
honorem tribuat, deinceps vero os honorifica "confes-
sione idem faciat.

'Atque haec divini nominis invocandi consuetudo 71
vehementer salutaris est et utilis, ac cum primis effi-
cax adversus "diaboli insidias, quas semper nobis
molitur improbus, omnes adoriendi et invadendi oc-
casiones venans et captans, quibus nos in peccatum
et dedecus, in calamitates et aerumnas praecipitet.
Sed perinvitus audit divini nominis implorationem,
neque diu cunctatur aut cessat, ubicunque ex ani-
mo sacratissimum Dei nomen invocari perceperit. Et 72
profecto multiplicibus et horrendis casibus atque pe-
riculis saepenumero ex improviso 'obrueremur, nisi
Deus per nominis sui invocationem nobis "in tem-
pore ferret suppetias. Ipse propriis experimentis
hoc verissimum esse didici, non raro improvisum et
terribilem aliquem casum aut cladem in ipsa nomi-
nis Dei '"invocatione in melius fuisse commutatum, ac
nihil damni dedisse. Ut diabolo aegre faceremus,
(inquam) hoc sacrum nomen semper in ore haben-
dum esset, ne, quemadmodum cupit, nocere nobis
possit *et *incommodare.

'Eodem et conducit, si assuescamus quotidie nos 73
et corpore et animo Deo commendare, inque ejus tu-
telam ponere uxorem, liberos, familiam, et quidquid
rerum possidemus, adversus omnes "casus et pericula.

70. *add.* Ad quid assuefaciendi. *in marg.* LLC. "concessione L. 71. *add.* Invocatio nominis div. *in marg.* LLC. "den Teufel der ymerdar vmb vns ist, vnd darauf lauert, A. 72. obruemur O. LL. R. solt vns begegnen" erhielte A. '"bekenntnis A. *add. L. 73. Quotidianae precationes. *in marg.* LLC. "zufellige not A.

Unde etiam 'consecratio mensae, et gratiarum actio, aliaeque nocturnae et matutinae 'benedictiones in
74 usu permanserunt. Praeterea puerorum illud exercitium, ut 'sese cruce vel precatiuncula muniant, audita re aliqua terrifica et horribili, dicentes: Custodiat nos "Deus Pater, auxiliare Domine Jesu Christe, aut tale quidpiam. Ita quoque, si cui praeter spem aliquid boni contigerit, quantulumcunque tandem sit, ut dicat: Deo sit laus et gratia, cujus munificentia hoc mihi obtigit etc. Quemadmodum quondam pueri '''parentum '''monitu consueverunt divum Nicolaum* et jejunio honorare et precibus invocare. Haec inquam, si fierent, Deo multo essent gratiora et acceptiora, quam ulla vita monastica, aut **fucata Carthusianorum sanctimonia.

75 'Ecce ad hunc modum juventus puerili quadam ratione, et per "lusum in timore et cultu Dei educari posset, ut primum et secundum praeceptum assiduo quodam fervore in continuo versarentur exercitio. Inde alicujus bonae frugis aut indolis, aliquando exorsurae et immensum fructum pariturae, spes esset, ut tales enascerentur homines, a quibus
76 '''in totam patriam emanare posset utilitas. Et haec ipsa quoque vera esset puerorum educandorum ratio, quando 'gratia quadam et voluptate eorum animi flecti possunt. Nam qui tantum plagis et ferulis evincendi et cogendi sunt, "hi mox sub initium deplorata ac desperata sunt indole, ac licet omnis diligentia, cura et opera in formandis ipsis adhibeatur, et quasi summum obtineatur, tamen tantisper tantummodo oderunt peccare, donec plagarum ac ferulae formido eorum oculis et animo obversatur.

77 Haec vero educationis ratio in corde agit radices, ut Deum plus metuant, quam ut ferulam aut fustem perhorrescant. Atque haec juventutis causa tam simpliciter dico, ut vel tandem in animum penetrent, ibique radices agant. Nam cum pueros doceamus, cum iisdem no-

das Benedicite, Gratias, A. 74. -mun. man sich segene "Herr Gott '''*add.* L. **add.* vnd andern heiligen A. ***add.* L. 75. *add.* Ratio educandi pueros in agnitione et timore Dei. *in marg.* LLC. "Jesum R. T. spielens'''ein gantz land A. 76. mit gutem vnd lust"da wird keine gute art aus, A.

bis quoque balbutiendum fuit. Ita quidem divini nominis abusum praecavimus, et rectum usum tradidimus, qui non tantum in verbis, verum multo magis in exercitio et vita debet consistere, ut sciamus hunc Deo summe placere, quem etiam tam munifice remuneraturus est, quam horrende in abusum sui nominis animadversurus est.

Praeceptum III.

'Memento, ut diem "Sabbatum sanctifices. 78

'Sabbatum ab Hebraica dictione, Sabbath, nomi- 79
natum est, quod proprie feriari, hoc est, a labore otiosum esse significat. "Hinc dicere solemus, '"feriari seu vacare a labore et Sabbatum sanctificare.
Jam Deus in Veteri Testamento diem septimum ele- 80
git, eundemque feriis et otio destinavit, et prae omnibus aliis sanctificandum praecepit. Ejus itaque externae 'quietis gratia Judaeis hoc praeceptum constitutum est, ut ab externis et manuariis operibus quiescentes indulgerent otio, quo et homines et pecora alterna quadam requie vires repararent, neque
assiduo labore debilitati absumerentur. Quanquam 81
postea 'nimis arcte suas ferias colebant, ac vehementer iis abutebantur adeo, ut in Christo quoque ea opera damnarent et calumniarentur, "quae ipsi quoque diebus festis faciebant, ut passim legitur in evangelio. Quasi vero haec esset hujus praecepti perfecta completio, si nullum prorsus externum opus manibus conficeretur, cum tamen ejus haec nunquam fuerit sententia, sed potius haec, ut diem festum sive Sabbatum sanctificarent, quemadmodum in sequentibus latius audituri sumus.

'Quamobrem hoc praeceptum, quantum ad"externum 82
"et crassum illum sensum attinet, ad nos christianos non pertinet. Est enim externa quaedam res, sicut omnes

78. Du solt den Feyertag heiligen. A. "Sabbati O. R. T. 79. *add.* Sabbatum quid. *in marg.* LLC. "*om.*-sanct. O. LL. '"sanct. feyerabend machen, oder heiligen abend geben. A. 80. feyer A. 81. es all zu enge spanneten, "die sie doch selbs daran theten, 82. *add.* Externa observatio Sabbati non pertinet ad christianos. *in marg.* LLC. "*add.* L.

aliae Veteris Testamenti constitutiones, certis 'quibusdam ritibus, personis, temporibus et locis destinatae, quae omnes jam per Christum liberae factae sunt.

83 'Caeterum, ut hinc christianum aliquem intellectum hauriamus pro simplicibus, quidnam Deus hoc in praecepto a nobis exigat, ita habe: Nos dies festos celebrare, non propter intelligentes et eruditos christianos, hi enim nihil opus habent feriis, verum primo etiam corporalis cujusdam causae et necessitatis gratia, quam et natura docet et exigit, nimirum, "communis multitudinis gratia, servorum, ancillarum, qui per totam hebdomadam laboribus servierunt, ut et ipsi diem habeant, qua ab operibus respirantes, semet ex labore reficiant et corpora fessa quiete firmare queant.

84 Deinde eam ob rem potissimum, ut die Sabbati, quando alias ei rei vacare non licet, otium et tempus sumatur cultui divino serviendi, ita, ut conveniamus ad audiendum et tractandum Dei verbum, ac deinceps Deum hymnis, psalmis, canticis et precibus laudemus.

85 'Sed hoc, inquam, apud nos non perinde certis temporibus, sicut apud Judaeos, alligatum est, ut ei rei hic aut ille dies dictus aut praestitutus sit; nullus enim dies altero est melior aut praestantior: verum haec quidem quotidie fieri debebant, sed quando multitudo praepedita negotiis interesse nequeat, ad minimum unus aliquis dies per hebdomadam huic rei serviendae eligendus est; porro autem, cum a majoribus nostris ad hoc dies Dominica ordinata sit, non est immutanda temere haec innoxia veterum consuetudo jam recepta, ut unanimis "et consentiens ordo consistat, ne quis sua non necessaria innovatione conturbet omnia.

86 'Hujus ergo praecepti hic simplex sensus est, quando alias dies festos agimus, ut hasce ferias verbo Dei discendo destinemus, ita, ut earundem dierum proprium

83. *add.* Cur Sabbatum etiam christianis servandum. *in marg.* LLC. "für den gemeinen hauffen, A. 85. *add.* Observatio dierum non est necessaria. *in marg.* LLC. "*om.* R. T. 86. *add.* Sensus hujus praecepti. *in marg.* LLC.

munus sit, officium concionandi, et hoc juventutis et multitudinis instituendae gratia. Neque tamen tam arcte 'et 'superstitiose colantur feriae, ut earum gratia "labores, qui vitari et intermitti non possunt, interdicantur.

'Quare interrogatus, quid sit, Sabbatum sanctifi- 87
ces? responde: Sabbatum sanctificare, idem est, quod
Sabbatum sanctum habere. Quid ergo est, Sabba-
tum sanctum habere? Nihil aliud, quam sanctis ver-
bis, operibus et vitae "vacare. Siquidem hic dies
pro se non opus habet sanctificatione, '''jam enim inde
ab initio creationis a suo Conditore sanctificatus est.
Hoc autem Deus a te contendit, ut tibi sit sanctus.
Ita fit, ut tui gratia sanctus aut profanus reddatur,
quatenus tu in eo sanctis aut profanis operibus va-
caveris. In quo ergo Sabbati sanctificatio sita est? 88
Sane profecto non in hoc, ut post fornacem 'com-
pressis (quod ajunt) manibus sedeas, aut nullum ex-
ternum opus opereris, aut corona florea caput cin-
gas, aut vestitu splendidiore te exornes: sed, ut di-
ctum est, verbum Dei tractes, inque eodem, 'emen-
data in melius vita, temet exerceas.

'Et profecto nobis christianis subinde tales agen- 89
dae essent feriae, tantumque sacris rebus vacandum et
incumbendum, hoc est, quotidie verbum Dei exercen-
dum, et in ore ac corde ferendum. Verum, quia non
omnibus, ut diximus, et tempus et otium suppetit,
certis aliquot per hebdomadam horis pro juventute, aut
ad minimum die quopiam pro "tota ecclesia utamur
oportet, ut tantum huic rei intenti simus, neque aliud,
quam Decem Praecepta, Symbolum fidei, et Orationem
Dominicam exponendam et discendam proponamus, at-
que ita totam hanc vitam nostram ad divinorum
verborum amussim et regulam instituamus. Quocun- 90
que ergo tempore ista 'communi et unanimi consensu
tractantur et exercentur, ibi profecto rectum celebra-

add. L. "*add.* andere zufellige A. 87. *add.* Quid sit Sbb. sanctific. *in marg.* LLC. "füren. '''denn er ist an yhm selber heilig geschaffen. A. 88. *add.* -manib. -vita, L. 89. *add.* Quando Sbb. recte snctfctr. *in marg.* LLC. "den gantz. hauffen A. 90. -exrc. ym schwang vnd vbung gehet, A.

tur Sabbatum: sin non, neque christianorum sabbatum dicendum est. Quippe ferias et otium agere noverunt etiam ii, qui a Christo omnique pietate sunt alienissimi. Quemadmodum videmus totum illud examen, et otiosam ac mollem turbam religiosorum nostrorum, qui quotidie in templis stantes cantillant et strenue tinniunt, boant et vociferantur, sed nullum sanctificant ''hac stentorea vociferatione et lupino illo ululatu suo Sabbatum. Neque enim ullum Dei verbum docent aut exercent, sed plane diversum et contrarium et doctrina et vita exprimunt.

91 'Siquidem Dei verbum unicum illud sacrum est, quod omnes res sacras longe lateque sanctitate praecellit et exsuperat, imo potius unicum illud mysterium, quod nos christiani et scimus et habemus. Nam tametsi omnes omnium sanctorum reliquias et ossa in acervum cumulata possideremus, aut in universum omnes sacras vestes haberemus: nihil tamen inde emolumenti caperemus, aut sentiremus auxilii. Sunt enim res mortuae, neminem sanctificare valentes. Verum enim vero Dei verbum thesaurus ille et gaza est pretiosissima, quae omnia sanctificat, cujus adminiculo etiam ipsi sancti omnes sanctimoniam
92 consecuti sunt. Jam quacunque hora verbum Dei docetur, praedicatur, auditur, legitur, consideratur, aut repetitur memoria, ea hujus tractatione audientis persona, dies et opus sanctificatur, non externi quidem operis gratia, sed propter verbum, quo omnes nos sancti reddimur et efficimur. Quocirca nunquam non dico, omnem vitam et opera nostra verbi Dei ductu et auspicio gubernari debere atque instituti, si volumus haec Deo placere et sancta esse, quod si fit, constat hujus praecepti fervere efficaciam et plenitudinem.

93 'Contra, quaecunque res aut opera extra Dei verbum feruntur et instituuntur, haec coram Deo profana sunt

''*add.* suo L. 91. *add.* Verbum Dei omnes res sanctificat. *in marg.* LLC. 93. *add.* Quibus rebus Sabbatum profanetur. *in marg.* LLC.

et immunda, quamlibet tandem praeclara et splendida, etiamsi meris sacris divorum reliquiis essent exornata: cujus generis sunt ficti atque excogitati religiosorum ordines, verbum Dei prorsus ignorantes, et sanctitatem ex propriis operibus quaeritantes. Quare 94
ita habe, hujus praecepti vim atque virtutem non consistere in otiando, sed in sanctificando, ita, ut hic dies praecipuum aliquod sanctarum rerum exercitium habeat. Nam reliqui labores et exercitia proprie non dicuntur sancta exercitia, nisi homo prius sanctus fuerit. Hic vero ea fieri debent opera, per quae homo ipse sanctus fiat, id quod solum, ut dixi, verbo Dei fieri potest. Ad quod etiam fundata et constituta sunt certa loca, tempora, personae et totus externus Dei cultus, ut haec propalam assiduo usu exercitata ferveant.

Cum itaque tanti momenti sit verbum Dei, ut 95
citra hujus tractationem nullas ferias sanctas esse certum sit: scire debemus, Deum hoc praeceptum severe atque adeo serio conservari velle, suppliciumque de his omnibus esse sumpturum, quotquot verbum ejus proterve contemnunt, aut audire et discere recusant, eo praesertim tempore, quod huic audiendo et discendo destinatum est.

Quare adversus hoc praeceptum peccant non tan- 96
tum ii, qui contumeliosis operibus abutuntur Sabbato, idemque irreligiosis profanant, ut illi, qui dediti avaritiae, aut "prava rapti libidine, verbum Dei non audiunt, aut in tabernis vinariis poculis ac gulae indulgentes, "'ferinam atque suillam vitam exigunt, verum etiam illi, qui perinde verbum Dei audiunt, tanquam fabulam quandam et commentum anile, tantum pro more ac usitata quadam consuetudine auditum accedunt, intrantes atque exeuntes, jamque anno elapso ne pilo doctiores aut meliores facti sunt. Hactenus enim haec 97
apud homines inveteravit opinio, ut existimarent per

add. juxta cum Turcis O. LL. 95. *add.* Contemptores verbi Dei puniri. *in marg.* LLC. 96. *add.* Peccata contra tertium praeceptum. *in marg.* LLC. "leichtfertigkeit willen,"' toll vnd voll sind wie die sew, A.

omnia satisfactum esse Sabbato, si die Dominico missa ac evangelium audiretur. Caeterum, verbum Dei nemo admodum requisivit, quemadmodum nemo quoque praesto fuit, qui illud sincere docuisset. Jam vero, posteaquam tanti thesauri facti sumus compotes, quo major aut amplior nullus reperiri potest, abusum nequaquam tollimus, sed sinimus quidem nobis multa praedicari, ac nos moneri sedulo, caeterum nulla 'gravitate, animique constantia et cura audimus.

98 'Scias itaque non tantum referre, ut audias, verum multo magis etiam, ut auditum Dei verbum perdiscas et custodias. Neque in eam venias opinionem, ut haec tecum cogites, in tua "voluntate situm esse, aut non ita multum referre, audias nec ne, sed praeceptum Dei esse, qui aliquando auditi a te verbi sui rationem tecum initurus est, quomodo illud didiceris, audieris, aut

99 quam reverenter habueris. Pari quoque ratione objurgandi sunt illi delicati et fastidiosi spiritus, qui simul atque unam et alteram concionem audierunt, protinus saturi sunt, correptique nausea verbum fastidiunt, utpote, qui ipsi illud probe calleant, nec egeant magistro aut doctore amplius. 'Haec enim verbi Dei nausea et fastidium ipsum illud peccatum est, quod inter mortalia peccata hactenus numeratum est, diciturque *ἀκηδία*, hoc est, socordia et taedium, odiosa profecto et damnosa pestis, qua diabolus hoc tempore multorum "perstringit pectora, ut nos oscitantes opprimat, ac verbum Dei iterum nobis clanculum subtrahat.

100 'Hoc enim tibi praedictum sit, quanquam verbi divini omnium esses scientissimus, omnesque reliquos hujus anteires cognitione et magisterio: quotidie tamen in Satanae potestate et regno positus es, diu noctuque non desinentis tibi machinari perniciem, ut in corde tuo incredulitatem excitet, teque malis cogitationibus adversus priora et omnia praecepta incendat. Quare

'97. ernſt vnd ſorge. A. 98. *add.* Verbum Dei discendum. *in marg.* LLC. "willköre A. 99. *add.* Fastidium verbi. *in marg.* LLC. "bezcubert vnd betreugt, A. 100. *add.* Propter diaboli insultus verbum assiduo discendum. *in marg.* LLC.

omnibus modis necessarium est, ut verbum Dei in
promptu habeas, et ″quod dici solet, in numerato, hoc
est, in corde, in ore, in auribus. ‴Quiescente autem
corde, nec verbo Dei personante, impressionem facit,
ac prius, quam animadvertamus, damnum dedit. Con- 101
tra, ea vis et virtus verbi est, ut, ubi seria quadam
animi agitatione revocatur in memoriam, aut auditur
et tractatur, nunquam sine fructu evanescat, sed sub-
inde nova quadam intelligentia, voluptate ac devotio-
ne auditorem afficiat, retineat ac excitet, pectusque et
cogitationes purificet. Neque enim verba sunt putrida
aut emortua, succo et vigore carentia, sed plane viva
et efficacia. Ad haec, si nulla alia utilitas aut necessi- 102
tas ad crebro et diligenter audiendum Dei verbum nos
provocaret, tamen haec una satis vehemens esse de-
bebat, quae merito omnes nos excitaret, quod verbi
divini tractatione ′daemon fugatur et abigitur, et hoc
praeceptum impletur, Deoque acceptius est sui verbi
exercitium, quam omnia alia splendida hypocrita-
rum opera.

Praeceptum IIII.

′Hactenus tria priora praecepta didicimus, quae 103
erga Deum servanda nobis tradita sunt. Primum, ut
ei ex toto corde fidamus, eum per omnem vitam no-
stram metuamus et diligamus. Deinde, ut ejus sancto
nomine nequaquam ad mendacia, aut ullam aliam ne-
quitiam tuendam abutamur: sed idem ad laudem Dei,
ac utilitatem et salutem proximi atque etiam nostram
usurpemus. Tertio, ut diebus festis verbum Dei dili-
genter audiatur et exerceatur, ut tota ″vita nostra ad
ejus gnomonem et regulam non discrepante amussi
respondeat. Sequuntur nunc deinceps reliqua septem
praecepta, quae erga proximum nobis conservanda
sunt, quorum primum et summum hoc est:

″*add.* -est L. ‴müssig stehet, A. 101. *add.* fere O. vero LL. 102. der Teuffel A. 103. *add.* Repetitio superiorum. *in marg.* LLC. ″vnser leben vnd thuen darnach gehe. A.

104 Honora patrem tuum et matrem tuam, 'ut sis
longaevus super terram.

105 'Hunc parentum statum et ordinem Deus praecipue hoc ornavit elogio ante omnes alios, qui sub ipso sunt, status et ordines, ut non simpliciter praecipiat parentes esse amandos, sed honorandos. Nam erga fratres, sorores et proximum in genere nihil amplius praecipit, quam amore prosequendos esse, ita, ut parentes ab omnibus aliis, qui in terra agunt, segreget,
106 juxtaque se collocet. 'Est enim honor res amore multis modis sublimior, utpote, quae non tantum amorem in se complectatur, verum etiam singularem quandam modestiam, humilitatem et reverentiam, "quae cui-
107 dam quasi majestati hic occulte habenda sit. Neque tantum exigit, 'ut amanter et cum honore parentes compellemus, sed omnium maxime, ut et corpore et animo ita nos geramus, exhibeamus, ut in existimatione magna apud nos sint, ac post Deum 'pro summis ac maximis inter homines intueamur. Cui enim non simulate, sed ex animo honorem dare volumus, hunc profecto maximi pretii hominem esse existimemus oportet.

108 'Necessarium ergo est, ut pueris hoc identidem inculcetur, ut parentes suos Dei loco revereantur, atque in honore habeant, itaque secum animo cogitent, quod quaequam tenues, egeni, imbecilles, deficientes et morosi sint, nihilominus parentes sint, ab ipso Deo sibi dati. Nam conditionis aut defectus gratia debito honore privati non sunt. Quare parentum personae intuendae non sunt", sed Dei voluntas consideranda, ita jubentis et ordinantis. Alioqui coram Deo omnes quidem pares sumus, sed nos inter nos hoc dispari et ordinato discrimine non possumus non discrepare. Quamobrem a Deo praeceptum est, ut mihi tanquam tuo patri dicto sis audiens, egoque '''imperium in te obtineam.

104. *add.* -terr. L. 105. *add.* Parentes non modo amandos, sed et honorandos. *in marg.* LLC. 106. *add.* Honor. *in marg.* LLC. "als gegen einer majst. alda verporgen. A. 107. für die obersten ansehe. A. 108. *add.* Parentes propter Deum honorandos. *in marg.* LLC. "*add.* wie sie sind, '''die oberhand habe. A.

'Disce ergo sub initium, quinam honor parentibus 109
habendus sit, hoc praecepto exactus, nimirum ut prae omnibus rebus reverentur habeantur, et tractentur benefice, veluti maximus et pretiosissimus in terris thesaurus.

Deinde, ut parem quoque in verbis humanitatem 110
et modestiam a nobis sentiant, ne acerbe eos invadant liberi, neve cum iisdem agant elate et ferociter, sed illis de suo jure nonnihil concedant, et taceant, etiamsi nonnunquam modum excesserint.

Tertio, ut idem quoque opere comprobent, hoc est, 111
'amore et officiis corporis et fortunae talem honorem habeant, ut eos sublevent obsequio, juvent munifice, eorundem non difficilem curam habeant, ubi jam consenuerint, ac per aetatem viribus destituti languescere coeperint, aut ad egestatem redacti fuerint. Atque haec omnia humanitatis officia, non solum libenter "et benevole decrepitis parentibus, sed cum omni etiam humilitate et reverentia, tanquam coram Deo inspectante fiant, praestanda sunt. Qui enim novit, cujusmodi existimationem de parentibus in corde circumferre debeat, ille non patietur, eos laborare penuria, aut fame ac siti contabescere, sed eosdem supra, juxtaque se collocatos faciet discumbere, illisque de fortunulis suis, quidquid habebit''', non gravate impertiet*.

'Deinde vide, quaeso, et attende animum, quam ma- 112
gna et sancta opera hic liberis proposita sint, quorum proh dolor! nullus est respectus, sed quae plane negliguntur, nec quisquam est, qui animadvertat haec a Deo esse praecepta, aut Dei verbum esse et Scripturae Sacrae documenta. Quod si enim alterutrum horum aestimatum esset ab hominibus: quivis ex hoc facile potuisset colligere, sanctos quoque oportere esse homines, qui secundum horum verborum praescriptum viverent, neque monasticam vitam instituere, aut religiosorum

109. *add.* Qui honor parentibus habendus. *in marg.* LLC. 111. mit leib vnd gut A. "*add.* parent. L. '''*add.* vnd vermag A. **add.* quam poterit amplissime benemeritis parentibus *θρεπτηρια* remetiens. O. LL. 112. *add.* Sancta opera liberorum erga parentes. *in marg.* LLC.

perversos ordines invenire necesse fuisset: sed quivis puer in hoc praecepto mansisset, potuissetque quietam et salvam erga Deum obtinere conscientiam, ac dicere: Si mihi bona ac sancta facienda sunt opera, nullum scio praestantius, quam ut parentibus meis omnem honorem et obedientiam exhibeam, quando Deus hoc
113 ipsum mihi faciendum tantopere praecipit. 'Quidquid enim Deus praecepit, necessario multo debet esse nobilius et praestantius, quam omne illud, quidquid nos ipsi comminiscimur. Et cum non sit alius ad inveniendum magister, cum sublimior, tum acutior: certum est, neque doctrinam ullam esse potiorem, quam cujus ipse auctor et magister exstiterit. Jam quidem abunde, quid faciendum sit, perdocet, si vere bona opera facere atque exercere cupimus, atque hoc ipso, quod haec facienda praecipit, satis indicat, sibi quoque eadem ''mirifice probari. Quod si ergo Deus est, qui ista mandat fieri, nec aliquid praeclarius novit constituere, nulla spes est, hisce meliora me inventurum.

114 Ad hunc quidem modum probus puer docendus erat, et salubriter educandus, ac domi in parentum obsequio et obedientia jugiter retinendus, unde spectantes cepissent voluptatem et gaudium. 'Verum 'tanta cura ac diligentia divinum praeceptum non fuit ''commendandum, sed posthabendum, planeque dissimulanter praetereundum, ita ut puer ista animo cogitare non potuerit, '''sed interim veluti hians lupus illud captare, quod ipsi vix unquam consulto, aut semel salutato, quod dicitur, Deo, commenti adinvenimus.

115 'Quare aliquando tandem discamus, obsecro, ut juventus, reliquis omnibus posthabitis, cum primis ad hoc praeceptum inconniventer intentos habeat oculos, cupiens Deo servire vere bonis operibus, ut faciat, quae parentibus, aut his, quibus horum loco subjecta est, grata esse intellexerit. Quicunque enim puer haec

113. *add.* Opp. a Deo praecepta omnium praestantissima: *in marg.* LLC. ''non displicere. O. LL. wohlgefallen. A. 114. also hat man Gottes gepot nicht müssen aufmutzen, A. ''commendatum - posthabitum - praeteritum R. T. ''' vnd die weil das maul auff sperren, nach dem, was wir A. 115. *add.* Obedientia liberor. erga prnt. sanct. opus. *in marg.* LLC.

comperta habet et facit, omnium primum hanc ingentem in corde consolationem obtinet, ut plenus gaudio dicere, seque vere jactare possit adversus omnes, qui propriis et a se inventis operibus occupati sunt: Ecce, certus sum, hoc opus Deo meo" acceptum esse. Sine 116
vero illos cum suis multis, magnis, laboriosis, amaris et gravibus operibus omnes ad unum prodire in medium et jactare, videamus saltem, num unum aliquod producturi sint, quod majus sit aut praeclarius, quam obedire parentibus, quod Deus post suae majestatis obedientiam primum esse voluit, praecepitque, ita, ut, si Dei verbum et voluntas locum habet, et effecta fuerit, nihil quidquam valere debeat amplius, quam parentum verbum et voluntas, ita tamen, ut haec quoque divinae obedientiae subdita sit, neque contra priora praecepta feratur.

'Quapropter vere atque ex animo "tibi triumphan- 117
dum esset gaudio Deoque gratiae agendae, quod te dignatus ad hoc elegerit, ut illi tam grata et pretiosa faceres opera. Tantum vide, ut hoc magni aestimes, quamvis apud homines videatur levissimum et contemptissimum, et hoc non dignitatis nostrae gratia, quae nulla est, sed quod re omnium pretiosissima", nempe Dei verbo comprehensum et conclusum sit. O quam 118
magno emerent omnes Carmelitae et monachi et moniales, ut in omni 'religione sua vel unum opus possent producere, divinorum praeceptorum jussu factum, possentque coram Deo alacri animo dicere: Jam quidem certus sum, hoc opus tibi bene placere. Ubi vero miserandi illi et aerumnosi manebunt homines, quando coram Deo et universo mundo extreme confundentur, collati ad unum aliquem puerum, qui hoc in praecepto vixerit, cogenturque fateri, sese cum omni vitae suae ratione et operibus non dignos esse, qui illi vel "matellam porrigant! Sed et jure hoc illis accidit, pro- 119

"*add.* ym Hymel A. 117. *add.* Quapropter summa cum laetitia debent obedire parentibus. *in marg.* LLC. "*add.* vnd heiligthumb A. 18. geistl. Wesen "wasser A.

pter perversitatem diabolicam, quia Dei praeceptum ita contumeliose pessundant, ut semet incassum ultro excogitatis operibus excarnificatos 'discrucient, nihil ad haec praemii inde aliud, praeterquam "ignominiam una cum damno reportent.

120 Quomodo ergo cor hominis non gestiret gaudio, aut laetitia difflueret, quod labori se accingeret, faceretque, quod sibi demandatum esset, possetque dicere: Ecce hoc opus praestat ac potius est omnium Carthusianorum sanctimonia, etiamsi ad necem usque seipsos macerarent jejunio, ac citra intermissionem innixi genibus preculas ad Deum funderent? Hic enim certum habes divini verbi testimonium, quod haec facienda mandaverit, caeterum de illis ne iota quidem uspiam praeceptum invenitur. At deploranda haec mundi plaga et horrenda caecitas est, quod haec omnia nemo credit; adeo diabolus simulata sanctitate et fucatis operibus nostros perstrinxit ac dementavit oculos.

121 'Quamobrem percuperem, (ut repetam) ut, apertis oculis et auribus, serio tandem ista corde complecteremur, ne aliquando iterum a puro Dei verbo abstracti et abalienati in diabolica mendacia prolaberemur. Quin etiam hac ratione futurum prospicerem, ut parentes majori gaudio, amore, amicitia et concordia fruerentur in aedibus, et liberi parentes haberent summa

122 devinctos benevolentia. Contra, ubi pertinaces sunt, nec citius, quam fustibus adacti jussa capessunt: Deum simul et parentes exasperant, eoque seipsos tanto privant thesauro, et gaudio conscientiae, omneque ma-

123 lum et infortunium sibi cumulant. Atque hinc est, quod ea jam per totum orbem est rerum conditio, quemadmodum nemo non conqueritur, quod aeque et senes et juvenes sint efferi et effrenes, in quibus nullum aut reverentiae aut honoris vestigium vel scintilla conspiciatur, nihil nisi verberibus evictum facientes, ac

119. discruciant R. T. "spot A. risum O. 121. *add.* Obedientia vinculum in oeconomia mutuum. *in marg.* LLC.

clanculum, quidquid possunt, efficientes et subtrahen-
tes. Eam ob rem Deus quoque punit eos, ut in omnem
calamitatem prolapsi aerumnose vitam exigant. 'Fere 124
etiam videmus, ut ipsi parentes quoque nihil sciant,
et omnium rerum ignari sint: ita fit, ut stultus stul-
tum 'doceat, et quemadmodum parentes vixerunt, ad
eum modum deinceps vivant et liberi.

'Hoc, inquam, primum et maximum esse debebat, 125
quod ad hujus praecepti observantiam nos merito pro-
vocaret, cujus gratia, etiamsi parentibus destituere-
mur, optandum tamen nobis fuerat, ut nobis Deus
truncos et saxa proponeret, quae parentum vice cole-
remus, aut parentum appellatione dignaremur. Quan-
to magis, posteaquam vivos parentes nobis largitus
est, laetitia nobis exsultandum est, ut illis honorem ha-
bere, et obedientiae obsequium ostendere queamus,
non ignorantes, "Deo optimo maximo ac omnibus an-
gelis hoc summe placere, et diabolo aegre esse. Ad 126
hoc, maximum esse opus, quod ipsi facere possumus,
post summum illum Dei cultum, in prioribus praece-
ptis comprehensum, adeo, ut eleemosynis juvare egen-
tes, neque non omnia reliqua opera, quae proximo
praestantur, 'huc nullo modo conferenda sint, quippe
Deus huic parentum ordini primas tribuit, eundemque
in terris plane in suam sedem colendum evexit et ex-
tulit. Haec quidem Dei voluntas et beneplacitum sat
vehementibus et causis et stimulis nostram debebat
impulisse negligentiam, ut cum quadam "voluptate at-
que lubentia, '"quod officium nostrum postulat, face-
remus.

'Ad haec coram mundo quoque in hoc adstringimur, 127
ut, acceptorum a parentibus beneficiorum memores, mu-
tuam officii vicem rependamus, utque parentes aetate
fessos vicissim alamus foveamusque. Sed hic rursum in 128
mundo dominatur diabolus, ut liberi parentum oblivi-
scantur: quemadmodum omnes nos Dei obliviscimur,

124. zeucht A. 125. *add.* Summum opus secundae tabulae obedientia et honor erga prnt. *in marg.* LLC. "der hohen majestet A. 126. huic O. LL. R. T. diesem A. "willen '"theten was wir künden. A. 127. *add.* Quid liberi parentibus ex jure naturae debeant. *in marg.* LLC.

nec quisquam memoria repetit, qua sedulitate Deus nos alat, custodiat ac defendat, tum quanta bonorum copia corporis et animi nos cumulet et obruat. Praecipue vero, quando horulam paulo infeliciorem vix ostendentem se adversitate sustinemus, protinus malorum impatientes, in iram prorumpimus ac murmuramus, deque tot immensis bonis per omnem vitam a Deo acceptis nullum vel tantillum in memoria nostra residet amplius, sed prorsus expuncta omnia oblivioni mandata sunt. Non secus quoque cum parentibus agimus, nec ullus puer est, qui 'difficultatem, quam parentes in nutricando et fovendo eo multifariam perpessi sunt, agnoscat aut perpendat, nisi hoc a Spiritu Sancto acceperit gratiae.

129 Ejusmodi vitiosam mundi naturam et ingratitudinem Deus probe compertam habet, quare praeceptis nos subinde impellit et admonet, ut quisque animo secum repetat, quantum bonorum a parentibus acceperit, et inveniet, se ab iisdem et corpus et vitae initium accepisse, atque item multo sudore et cura enutritum et educatum esse, ubi alias vel sexcenties in
130 propriis sordibus sibi 'pereundum fuisset. Quocirca praeclare et sapienter a veteribus dictum est: Deo, parentibus et magistris non potest satis gratiae rependi. Quicunque horum verborum recte memor fuerit, non exspectabit aliorum commonefactiones, ut erga parentes gratus appareat, sed sua sponte properabit eosdem et omni honore cumulare, et 'in sinu (quod ajunt) gestare, ut eos, quorum opera Deus illi omnium bonorum copiam pleno cornu affuderit.
131 'Super haec omnia, ad hujus praecepti conservationem, vel haec causa potissimum nos provocasse debebat, quod Deus huic praecepto corporalium bonorum promissionem annectit, inquiens: Ut sis longaevus super terram, "quam Dominus Deus tuus tibi dabit.

128. -sunt solches A. 129. erstickt were. A. fuisset exhalanda anima O. LL. 130. auff den henden A. 131. *add.* Promissio addita huic praecepto. *in marg.* LLC. "da du wonest. A.

Hic ipse aestima, quanta 'severitate hoc praeceptum 132
Deo cordi sit, non solum aperte indicanti illud sibi gratum esse, aut gaudio ac voluptati, verum nobis etiam ipsis casurum esse felicissime, ac non nisi in optimam partem eventurum, ut vitam tranquillam atque suavem exigamus omnibus rebus in terris affluentes.
Hinc ipse quoque Paulus ad Ephesios sexto, [1 sqq.] 133
hoc ipsum citans, pleno ore jactat, ubi inquit: 'Filii obedite parentibus in Domino, hoc enim justum est; honora patrem tuum et matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene tibi sit, et sis longaevus super terram. Nam tametsi et aliis praeceptis sua inclusa sit promissio, nulli tamen adeo significanter et expresse, quam huic, adjecta est.

'Habes itaque hujus praecepti fructum et prae- 134
mium, ut ille, qui hoc transgressus non fuerit, dies felices exigat, nulla pressus inopia: contra quoque poenam, ut ille, qui parentibus dicto non erit audiens, hoc citius intereat, nec unquam sua vita cum voluptate fruatur. Esse enim aut fieri longaevum, non tantum ad decrepitam usque aetatem vivere Scriptura nominat, sed omnia habere affatim, quae ad longaevam vitam traducendam pertinent, ut est prospera valetudo corporis, uxor et liberi, victus non tenuis aut sordidus, externa rerum pax, bona et aequabilis reipublicae administratio, et hujusmodi, sine quibus haec vita neque jucunde peragi, neque diu consistere pot-
est. Jam ergo si gravaris auscultare parentibus, et 135
ab iisdem emendari recusas: 'esto dicto audiens carnifici. Quod si neque huic obedire sustines: obedito "ϑανάτῳ πανδαμάτορι, τῶν κακῶν παίδων διδα-
σκάλῳ. Hoc enim Deus, velis nolis, exigit, ut 136
aut, si ipsi auscultaveris, moremque gesseris, tibi largiter et affatim omnibus bonis penset praestiti obsequii promptitudinem, aut, si ejus iracundiam

132. ernst A. 133. *add.* -tuam L. 134. *add.* Fructus et praemium hujus praecepti servati. *in marg.* LLC. 135. gehorche dem Henger "-διδασκάλῳ. dem Streckebein, das ist der Tod. A.

tua pertinacia exasperaveris, te et morti et carnifici cruciandum objiciat.

137 'Unde etiam agminatim pullulant et emergunt quotidie tot facinorosorum hominum examina, quae partim laqueo, partim gladio, partim etiam rota et igne, plectenda et exstinguenda sunt, quam ex inobedientia erga parentes? Quandoquidem parentum objurgationem, ex gratia et amore profectam, perferre nolunt, fit, ut Dei "iracundia in omne facinus prolapsi, deinceps propalam excarnificati parentibus et dolori sint et dedecori. Perraro enim contingit, ut tam perditi et deplorati homines rectam aut maturam mortem oppetant. Caeterum probi et obedientes benedictionem accipiunt, ut in multa tranquillitate belle et molliter consenescant, ac natos natorum (ut supra dictum est) videant, in tertiam et quartam generationem usque procreatos.

138 'Hoc ipsum experimentis quoque discimus, ut, ubi honestae et vetustae sunt familiae, divitiis et liberorum numerosa sobole abundantes, procul dubio inde incrementum longa quadam propagatione acceperint, quod illorum aliquot sancte educati fuerint, suisque majoribus reverenter auscultaverint. Rursum de impiis ita in sacris literis memoriae proditum legimus, Psalm. CIX: [13.] Nepotes ejus eradicabuntur, in ge-
139 neratione altera deleatur nomen eorum. Sit ergo tibi semel atque adeo dictum serio, quanti Deus faciat obedientiam, cum illi tantum tribuat, tantum ea delectetur, ut ejus observationem amplissimis praemiis remuneret, et rursus transgressores acerbe et
140 immisericorditer puniat. Haec omnia eo a me dicuntur, ut ista pueris sedulo inculcentur. Nemo enim facile credit, quam necessarium sit hoc praeceptum, hactenus tamen in Papatu non magni aestimatum, ac ne traditum quidem unquam. Sunt quidem verba vulgaria et facilia, quae nemo non ante sibi probe cognita esse existimat, et haec ipsa causa est, cur tan-

137. *add.* Unde tot facinorosi homines. *in marg.* LLC. "straff A. 138. *add.* Exempla. *in marg.* LLC.

topere negligantur, adeo, ut ad alia nimium curiose
intenti simus, ignorantes interim neque credentes, tam
accendi et provocari iram Dei hujus praecepti contem-
ptu et negligentia nostra, et vicissim obedientia ejus
praecepti tam praeclara et grata opera illi praestari.

'In hujus praecepti explanatione, neque illud taci- 141
tum aut silentio praetereundum est, quod ad multipli-
cem obedientiam superiorum attinet, nempe eorum, qui
versantur in imperio, et reipublicae procurationem sus-
tinent. Siquidem e parentum "potestate omnes aliae
propagantur et manant. Ubi enim parens aliquis filium
'''rebellem et dyscolum solus educare nequit: magi-
strum adjutorem sibi adhibet, qui *literis ac discipli-
nis liberalibus pueri ferociam molliat ac mitiget. Quod
si hujus quoque opera ad retundendam ferocientis in-
genii barbariem parum fuerit efficax aut valida: ad-
jungit sibi vicini auxilium. Quod si diem suum obie-
rit: commendat ac tradit filium educandum **magi-
stratibus aut tutoribus ad hoc constitutis.

'Ad haec, ad rei familiaris administrationem ser- 142
vis quoque et ancillis opus est, ita, ut omnes, quot-
quot domini appellatione censentur, vice parentum
sint, ab iisdemque potestatem ac vim regnandi acci-
piant. Unde quoque secundum Scripturam omnes di-
cuntur patres, utpote, qui in sua gubernatione offi-
cium patris obire, ergaque subditos patris animum in-
ducere debeant. Quemadmodum et olim apud Roma-
nos, et alios plerosque populos, heros herasque patres
et matres familias nominabant, ita quoque suos magi-
stratus et principes dixerunt patres patriae, nobis
christianis in dedecus et ignominiam, quod non ea-
dem appellatione parentes et principes nostros digna-
mur, aut ad minimum eos pro talibus honoratos exi-
stimamus.

'Jam quaecunque liberi parentibus suis debent, eadem 143
plane debent illis omnes, qui "in oeconomia versantur.

141. *add.* Obedientia erga magistratum. *in marg.* LLC. "oberkeit A. '''*add.* -dysc. L. *es leere, **andern, die man dazu ordnet. A. 142. *add.* Obedientia erga dominos. *in marg.* LLC. 143. *add.* Obedientia in oeconomia. *in marg.* LLC. "yns haus regiment A. tota familia O.

'''Quare et servi et ancillae etiam atque etiam operam dare debent, ut non solum dominis ac dominabus suis libenter pareant, morem gerentes et obtemperantes, verum etiam veluti parentes suos honestent honoribus, non quidem coacte et invito animo, sed prompte et cum gaudio. Et hoc propter priorem causam, quod Deus honorandos eos et colendos praecepit, hacque obedientia prae omnibus aliis operibus inprimis
144 delectatur. Cujus rei gratia vel ipsi pretium impendere, planeque gestire gaudio debebant, si heros et heras consequantur, tamque pacata et hilari conscientia fruantur, et sciant, quomodo vere aurea opera praestare queant; quae hactenus prorsus rubigine et squalore obscurata, et contempta ignoravimus, pro quibus faciendis nemo non impulsu diaboli, aut in monasticae vitae lernam sceleratissimam semet praecipitavit, aut ad divos mercatum indulgentiarum decipulas abiit, magna jactura et 'temporis, et numorum, et conscientiae.

145 'Haec ergo, quemadmodum dicta sunt, si misero vulgo iterum atque iterum inculcarentur, "qui fieri possit, ut famula non exsiliret gaudio, Deo gratias ageret, eumque celebraret, et mediocri labore, pro quo alias victum et mercedem accipit, ejusmodi thesaurum consequeretur, cujus illi, quos sanctissimos esse putamus, nunquam facti sunt participes! Nonne vero haec insignis et praeclara est jactantia, nosse et posse dicere, te, si quotidie diurni laboris pensum diligenter absolveris, opus fecisse sanctius ac melius, quam omnium monachorum sanctitas ac vita est,
146 quam dure et laboriose exigunt! Ad haec annexam habes promissionem, prospere ac feliciter id tibi casurum esse. Qua ratione vis esse beatior, aut san-
147 ctiorem vitam agere, quantum ad opera attinet? Nam apud Deum sola fides vere justificat, eique soli ser-
148 vit, opera vero hominibus. Ita fit, ut nihil non boni, protectionis et defensionis sub domino tuo

'''Inde O. LL. Quapropter R. 144. -consc. bösem gewissen. A. 145. *add*. Opera oeconomica. *in marg*. LLC. "so würd ein meydlin ynn eitel sprungen gehen, A.

**habeas; ad haec pacatam conscientiam et faventem Deum obtineas, qui multis servitii tui rationem tibi pensaturus est. Quid multis moror? 'palam beatus es, dummodo probitatis et obedientiae virtutem constanter retineas. Sin minus: primum quidem non nisi iram a Deo lucrifacis et inimicitias, postea amissa cordis tranquillitate, omnes plagas incurris et infortunia.
Quem ergo ista non movebunt et probum facient, 149
hunc tanquam deploratae vitae hominem carnifici commendamus et morti. Quare quilibet, qui moneri se patitur, cogitet, Deum hoc suo praecepto non ludos facere, aut jocos exercere, sciasque illum ipsum haec tecum loqui, et obedientiam requirere. Quod si illi morem gesseris, placebis ei, ejusque dilectus filius eris: sin vero contempseris, age, et dedecus, aerumnas et dolores praemii loco tibi habeto.**

'Similiter quoque dicendum est de obedientia, quae 150
debetur magistratibus, quae, ut diximus, et ipsa in parentum ordinem pertinet, et huc referenda est, "omnium maxime longe lateque patens. Neque enim hic saltem unius familiae parens est, sed toties pater princeps existimandus est, quotquot'" cives aut subditos suae ditioni subjectos habuerit. Quippe Deus non secus per illos quam parentes nos alit ac sustinet, illorum opera victum nobis praestans, penates, tutelam, pacem atque securitatem. Quamobrem cum *nomen et titulum illum, uti summum decus et gloriam suam merito et dignissime gestent: vicissim et nos debemus eos, ut digni sunt, omni honore ostenso, magnifacere, ut thesaurum in terris omnium pretiosissimum.

**'Jam qui hic prompto ac lubenti animo obsequitur, 151
neque gravatim ea, quae ad exhibendum honorem attinent, exsequitur: is scit, se rem Deo gratam facere, praemiique loco gaudium ac felicitatem se consecuturum. Quod si gravatur facere, ac magistratus etiam**

148. vnd bist gar ein juncker, A. 150. *add.* Obedientia in politia. *in marg.* LLC. "am weitesten um sich greiffet"' *add.* landsessen A. *illi vituo moderatione, aequitate, justitia aliisque virtutibus titulo ac nomini suo respondeant: O. LL. 151. *add.* Opp. politica. *in marg.* LLC.

contemnit, aut ''concitato tumultu rebellat: rursum quoque ille sciat, nullius gratiae aut benedictionis divinae unquam sese futurum compotem, sed ab his omnibus excidisse planissime. '''Et ubi sperat hac sua inobedientia *aureum se lucraturum, alibi in decuplo graviorem jacturam faciet, aut in carnificis manus incidet, aut vel bello, vel peste, vel fame peribit, aut liberos suos degeneres, omnique vitiorum genere coopertos videbit, a familia, vicinis, **hostibus, fisco et tyrannis certatim compilabitur, damnum accipiet, et per injuriam opprimetur: ut ita dignum ad nos redeat praemium, id quod per inobedientiam et quaerimus et meremur.

152 'Proinde, si persuaderi saltem id nobis aliquando
pateremur, ut crederemus, in tantum haec opera placere Deo, tamque amplum praemium propositum sibi habere: equidem in exuberantissima omnium rerum copia felicissimam vitam degeremus, omnia, quaecunque humanus animus concupiscit, possidentes. Quia vero tam leviter, et ne unius quidem assis Dei verbum et praeceptum aestimare solemus, quasi ''Cares quispiam aut Thressis homuncio illud dixisset sanxissetque: videris quoque, num tu '''is vir sies, qui aequo Marte cum illo possit in arenam descendere. Quam vero difficile factu hoc illi erit, ut te persol-
153 vens, tuam contundat ferociam? Quare multo quidem mihi videretur consultius et praestabilius, magisque in rem tuam foret, ut potius in Dei favore, pace ac gratia, neque non felici rerum successu viveres, quam eodem tibi hostiliter adversante et inimico exsistente.

154 Undenam putas universum jam orbem refertum esse perfidia, malitia, sceleribus, rapina, caede, perjuriis, latrocinio, omnique genere calamitatum atque dedecoris, quam quod 'nemo alieni imperii jugum ferre sustinet? quod quisque liber, quisque sui juris καὶ αὐτόνομος esse conatur, neminemque revereri aut metuere, sed, quodcunque animo

''rhumoren, A. '''*add.* Poenae. *in marg.* LLC. *ein gülden **odder frembden Tyrannen A. 152. *add.* Unde tot calamitt. et miseriae. *in marg.* LLC. ''irgend ein holhipler A. '''eum virum praestiturus sis O. LL. der man fevest A. 154. -αὐτ. ydermann sein eigen herr vnd Keiserfrei A.

suo visum aut libitum est, facere vult! Inde fit, ut Deus latronem latrone puniat, "ut, ubi domino tuo fraudulenter imposueris, aut eundem superbe spreveris, alius veniat, qui eadem mensura tibi remetiatur; imo et in propriis laribus ab uxore, liberis et familia, decuplo plus perferre cogaris.

Sentimus equidem haud obscure nostrum infortu- 155
nium, murmurantes et conquerentes de perfidia, vi, injuria: sed interim clausis oculis egregie dissimulamus, nos ipsos "intus et in cute nebulones esse perditissimos, qui poenam hanc amplissime meriti simus, nec tamen vel tantillum vita in melius commutata, resipiscere animum induamus. Nullum locum gratiae et felicitati apud nos reliquum facimus: jure ergo optimo non nisi infortunium et acerbitatem, omni sublata misericordia, persentiscimus. Et profecto reor, 156
adhuc in humanis esse alicubi pios ac probos homines, cum tantum boni adhuc Deus nobis tribuere soleat; nam nostri gratia ne teruntium quidem in aedibus, aut stipulam in arvis retinere debebamus. Haec omnia 157
eam ob rem mihi percensenda fuere verbosius, si semel quispiam ista, vel tandem emollitus corde, conciperet, ut a miseranda ista caecitate et calamitate, in qua tam profunde immersi jacuimus, liberaremur, Dei verbum ac voluntatem cognoscentes, ac denique serio arripientes. Ex hoc enim disceremus, quo pacto gaudio, prosperitate et salute hic et in futuro saeculo frui possemus.

"Ita triplices in hoc praecepto patres nobis praesti- 158
tutos esse videmus, primum quidem sanguinis, deinde praesidentes in aedibus, "ultimo, quibus partes gubernandae reipublicae commendatae sunt. Praeter hos supersunt adhuc patres spirituales, non illi quidem, qui hactenus in Papatu hoc nominis sibi falso arrogarant, neque tamen ullum patris officium sunt exsecuti:

"et R. T. 155. -perdt. buben sind A. 158. *add.* Triplices patres. *in marg.* LLC. "-sunt vnd ym lande, A.

illi enim soli spirituales patres dici merentur, qui verbo Dei nos pascunt, regunt ac docent, et fideliter
159 praesunt gregi. Quo nomine S. Paulus se patrem jactat, scribens Corinthiis, 1 Corinth. IV: [15.] In
160 Christo Jesu per evangelium vos genui. Cum ergo patres eos esse constet, et his honor prae omnibus aliis deferendus est. Verum enim vero hic omnium minime cernitur. Ad hunc enim modum a mundo honorandi et honestandi sunt, ut passim ejecti oppidis agantur in exsilium, et ne frusto quidem panis pascantur citra invidiam, et in summa, hujus mundi 'purgamenta, ut Paulus eodem capite loquitur, et 'peripsemata omnium esse cogantur.

161 'Veruntamen valde necessarium est, ut haec quoque summa diligentia vulgo inculcentur, eos, qui christiani esse contendunt, coram Deo debere pro officio, ut duplici honore illos afficiant, qui eorum animarum curam gerunt, ut eosdem vicissim alant ac foveant, ad quod iterum Deus abunde suppeditabit, ut nulla pre-
162 maris inopia. Sed hic rursum nemo non pertinacissime tenax est, metuens, ne forte venter fame effractus contabescat. Nec unum jam valemus doctum, probum atque fidelem concionatorem alere, ubi ante decem "cucullatos porcos, aut aleatores sacrificos tantum ab-
163 domini servientes, opipare saginavimus. Qua ratione etiam promeremur, ut suo verbo et benedictione Deus nos iterum tantae ingratitudinis gratia privet atque defraudet, sinatque iterum mendaciorum doctores exoriri, qui suis imposturis recta 'ad orcum nos ductitent, neque non sudorem et sanguinem nostrum devorent.

164 'Caeterum, qui Dei voluntatem et praeceptum reverentur, eam promissionem acceperunt, fore, ut illis affatim pensetur, quidquid in alendis cum corporalibus, tum spiritualibus patribus insumpserint, et ad amplificandum ipsorum honorem praestiterint: non

160. keerich vnd ybermans schabab A. 161. *add.* Qui honor ministris verbi habendus. *in marg.* LLC. 162. *add.* ὑπὸ κόλπον χεῖρας ἔχων. O. LL. "mastbeuche gefüllet haben. A. 163. zum Teuffel A. 164. *add.* Praemia honorantium ministros verbi. *in marg.* LLC.

quod per unius tantum anni spatium" abunde habituri
sint victum, vestitum, et aliquantulum pecuniae pos-
sessuri: sed quod longaevi futuri sint, commeatu in-
structi splendido, pacis tranquillitate fruituri, '''brevi-
ter, perpetuo divites ac beati. Quare etiam atque et- 165
iam cura, ut, quod officium tuum exigit, prompte fa-
cias, omnemque curam in Deum rejicias, quomodo te
aliturus sit, aut omni copia instructurus. Quod si pro-
misit, nec unquam cuiquam mendax aut deceptor in-
ventus est, nec tibi mentietur.

Haec, inquam, nos provocare debebant, ac talem 166
animum facere, qui se omnium amantissime effunderet
erga eos, quibus honorem debemus, ita, ut supinis ma-
nibus gaudentes Deo gratias ageremus, qui ejusmodi
promissiones nobis tribuit, quarum gratia 'ad extre-
mos Indos impigerrime cursitare debebamus. Nam tam-
etsi totus mundus omnes suas vires conferret, ne
horulam quidem ad summam vitae nostrae posset ad-
jicere, aut unicum saltem granum e terra producere:
Deus haec omnia et vult et potest tibi superabundan-
ter et plena (quod ajunt) manu praestare, ex animi tui
voto atque sententia. Jam qui talia negligit, aut ven-
tis et aurae discerpenda permittit: ille indignior est,
quam ut ullum Dei verbum audiat.

'Haec "velut auctarii loco iis, qui huic praecepto 167
subjecti sunt, diximus. Ad haec parentes quoque do-
cendi essent, quaenam illorum sint partes et officia,
quomodo se gerere debeant erga eos, quos gubernan-
dos et tuendos susceperunt. Quae res etsi dilucide in
Decalogo expressa non est: multis tamen aliis in lo-
cis Scripturae abunde praecepta invenitur ac tradi-
ta. Deus quoque hoc ipso praecepto haec vult '''sub-
intelligi, ubi parentum mentionem facit. Neque enim 168
ejus voluntas est, ut aut 'perditi nebulones, aut enor-
mes tyranni hujus officii procurationem obeant,

"*add.* odder zwey A. '''*add.* L. 166. an der Welt ende A. 167. *add.* De officio parentum et superiorum erga liberos et inferiores. *in marg.* LLC. "zum vberflus '''mit eingebunden haben A. 168. buben noch Tyrannen A.

neque in hoc illis ipsis honorem tribuit, hoc est, potentiam et jus regendi, ut se precibus tanquam numen aliquod adorari patiantur: sed cogitent potius, quod et ipsi Deo obedientiam debeant, ut officium suae fidei delegatum ipsis curae sit ac sollicitudini, atque liberos, familiam et subditos suos non tantum nutriant, et corporalibus alimentis provideant, sed omnium maxime ad laudem et gloriam Dei propagandam educent.
169 Quamobrem nequaquam fac cogites, haec in tuo arbitratu aut voluntate sita esse, ut statuas aut facias in his, quae tibi visa fuerint, sed quod Deus haec tibi graviter atque adeo serio facienda praeceperit, cui etiam aliquando exigenti harum rerum rationem redditurus es.

170 'Sed quam hic rursus miserandam plagam videmus, quod hujus officii 'nemo respectum aut curam habere dignatur, perinde agentes, ac si Deus liberos tantum in hoc nobis dedisset, ut ''animi fallendi gratia nobis voluptati essent, aut delectamento; praeterea familiam tantum in hoc, ut ea tanquam bove aut asino opere faciendo utamur, aut cum subditis pro animi nostri libidine agamus, non secus eos habentes neglectui, quam si ad nos non pertinerent, aut nostra nihil interesset, quid discant, aut '''quibus pietatis studiis suam vitam traducant.
171 Nec quisquam eo intendit animum, ut cogitet hoc divinae majestatis esse praeceptum, hoc ipsum severe examinaturae, et graviter ulturae, aut summam neccessitatem hoc exigere, ut juventutis recte educandae atque instituendae praecipua habeatur cura et ratio.
172 Quod si enim cum ad spiritualem, tum mundanam rerum administrationem, homines idoneos, promptos et appositos habere desideramus: profecto non erit ulli parcendum labori, aut operae, aut impensis, diligenter docendo atque instituendo liberos, ut et Deo servire, et homi-

170. *add.* De negligentia parentum et superiorum in suo officio. *in marg.* LLC. ''kurtzweil '''-stud. wie A.

nibus utiles esse queant. Neque tantum nobis cogitan- 173
dum est, quo pacto illis ipsis magnam saltem numo-
rum vim cumulemus ac reponamus. Hos enim Deus ci-
tra nostram operam alere ac ditare novit, id quod et-
iam quotidie factitat. Ideo vero liberos nobis largitus
est, et commendavit, ut eosdem juxta voluntatem ejus
educemus regamusque, alioqui nihil opus erat parenti-
bus. Quapropter quisque indubitate ita habeat, se de- 174
bere pro officio, eoque adstringi, qui modo nolit in-
fensum et inclementem Deum suo malo experiri, ut
ante omnia ad Dei timorem et agnitionem suos libe-
ros educet. Atque ubi aliqua relucebit spes egregii in-
genii, aut non malae indolis, eosdem quoque bonis li-
teris ac disciplinis imbuendos et formandos tradant,
ut eorum opera 'ad politiam, et ad quamcunque rem
opus fuerit, uti queant homines.

'His peractis diligenter et strenue, Deus nobis 175
haud dubie suam benedictionem et gratiam largiter
impertiret, ut ejusmodi educarentur homines, a qui-
bus cum ''ipsa patria, tum populares praecipuum emo-
lumentum caperent. Et hujus quoque disciplinae sedu-
litate et studio brevi emergerent bene modesti et re-
cte educati cives, tum pudicae '''beneque moratae ma-
tronae, rei familiaris diligentes et studiosae, qui dein-
ceps indesinenter probos liberos et familiam laudabi-
lem procrearent. Jam ipse tecum animo repete, quam 176
'nefarium admittas facinus, quamque atrox damnum
des, si hac in re negligenter agas, aut per te stet,
quo minus liberi tui utiliter ac salubriter educentur.
Ad haec omnibus peccatis et ira temet gravas et one-
ras, ita, ''ut liberorum tuorum ergo aeternam damna-
tionem promerearis, tametsi alias sanctam atque in-
culpatam vitam traduxeris. Eam ob rem Deus quoque, 177
cum ista tam omisso animo negliguntur, mundum inu-
sitatis et non dicendis poenis afficit, ut nullius di-
sciplinae et pacatae gubernationis vestigium apud

174. -fuerit, wozu es not ist, A. 175. *add.* Commoda rectae educationis. *in marg.* LLC. ''land vnd leute '''-stud. heusliche frawen, A. 176. mordlichen schaden ''die helle an dein eigen kindern verdienest, A.

nos cernatur amplius, quod non raro dolenter conquerimur, interim non videntes tantarum tragoediarum culpam nostram esse. Quemadmodum enim 're-
gere consuevimus: ita rebelles ac degeneres subditos
178 "et "liberos experimur. Et haec monendi gratia 'in
praesens sufficiant, haec enim tractare prolixius aliud
tempus postulat.

Praeceptum V.

179 Non occides.

180 'Hactenus et spiritualem, et mundanum magistratum, hoc est, cum Dei, tum parentum "jus et obedientiam, exsecuti sumus. Hoc vero in loco ex aedibus nostris ad vicinos egredimur, ad discendum, quo
pacto nobis inter nos cuique erga proximum vita in-
181 stituenda atque exigenda sit. 'Quare hoc praecepto
Deus et magistratus non sunt comprehensi, neque illis et jus et facultas perimendi facinorosos, quam obtinent, sublata est. Siquidem Deus jus suum plectendi criminosos magistratui parentum loco commendavit ac credidit, qui antiquitus ipsi (ut in Mose legitur) suos ipsorum liberos in jus rapere, ac judicio condemnare cogebantur. Quapropter quidquid hic interdicitur, privatis personis peculiariter interdictum est, et non magistratui.

182 Jam hoc praeceptum est intellectu valde facile, ac crebro declaratum, quando quotannis in evangelio Matth. V. [21 sqq.] auditur, ubi illud Christus ipse interpretatur, ac summatim complectitur, scilicet neque manu, neque cordis cogitationibus, neque ore, neque signis, neque consilio et auxilio esse occidendum. Quare omnibus hic irasci interdictum est, exceptis his, ut diximus, qui Dei locum in terris obtinent, hoc est, parentibus et magistratui. Dei enim et illorum, qui in divinum ordinem cooptati sunt, interest irasci, indignari,

177. wir sie ziehen, A. "*add.* L. 180. *add.* Continuatio. *in marg.* LLC. "öberkeit A. 181. *add.* Hoc praeceptum non pertinere ad magistratum. *in marg.* LLC.

objurgare et punire, ob 'eos ipsos, qui hoc et alia
praecepta flagitiose transgrediuntur.

'Caeterum hujus praecepti constituendi necessitas 183
et causa haec fuit, quod Deo obscurum non erat, quan-
ta esset mundi malitia et iniquitas, et quam haec vita
multis obnoxia esset periculis, eam ob rem Deus hoc
praeceptum inter bonos et malos constituit. Jam quem-
admodum multae sunt aliorum praeceptorum "impu-
gnationes: ita quoque hujus non sunt paucae aut mo-
dicae, ut cum multis hominibus nobis vivendum sit,
qui nos injuria afficiunt, unde causas nanciscimur, ini-
mico animo eosdem prosequendi.

'Exempli causa: Si vicinus tuus viderit tibi esse 184
aedes splendidiores, numerosiorem familiam, pinguio-
res agros, plus opum atque fortunae a Deo esse, quam
sibi: statim aegre patitur, tibique prosperos rerum
successus invidere incipit, neque quidquam boni de te
aut cogitat aut loquitur. Ita impulsu "mali genii mul-
tos consequeris inimicos, qui nihil boni neque spiri-
tualiter neque corporaliter tibi faveant. Hos ergo cum
videmus, animus noster vicissim ira '''exaestuat, ac
vindictae cupiditate ardere incipit. Inde maledictorum
ac litium pullulant initia, ex quibus deinceps calami-
tates et caedes emergunt oriunturque. Hic vero Deus 185
tanquam amicus ac clemens pater praevenit, seque
interponit arbitrum, volens omnem discordiam com-
poni ac praescindi, ne qua oriatur injuria, aut alius
perdat alium. Et in summa, hoc praecepto quemvis ab
omni vi atque injuria tutum, pacatum ac defensum,
hocque praeceptum veluti murum, arcem, asylum et
propugnaculum proximo esse vult, ne quam molestiam
et damnum a quoquam corpore accipiat.

'Est ergo hujus praecepti sensus, ne quis ob ul- 186
lum malefactum ulla conturbetur aut afficiatur injuria,
etiamsi hanc abunde promeruisset. Ubi enim caedes in-

182. *om.* T. 183. *add.* Causae hujus praecepti. *in marg.* LLC. "anfechtung A. 184. *add.* Exemplum. *in marg.* LLC. "des Teuffels '''wüthen vnd bluten, A. 186. *add.* Sensus hujus praecepti. *in marg.* LLC.

terdicta est, aut homicidium: ibi quoque causae, unde oriri possit homicidium, interdictae sunt. Crebro enim fit, ut aliquis, tametsi manus caede non contaminet, ita cruente imprecando devoveat proximum, ut non diu superstes viveret, "si effectus esset ejus impreca-
187 tionibus. Quando ergo hoc natura omnibus nobis insitum est, et usitatum esse deprehenditur, ut nemo quidquam ab alio ferre sustineat: vult Deus radicem atque adeo ipsam stirpem evellere, unde cor hominis adversus proximum exacerbatum exulceratur, nosque assuefacere, ut nunquam non hoc praeceptum nostris oculis obversetur, in quo tanquam in speculo vitam nostram contemplemur, voluntatem Dei intueamur, illiusque vindictae vim atque injuriam, quam immerenter patimur, certa quadam animi fiducia ac nominis sui imploratione commendemus, atque ita illos vehementer furere atque irasci permittamus, ut, quod possunt, faciant. Ut ad hunc modum homo discat sedare iracundiam, ac patientem et mansuetum induere animum, cumprimis erga illos, qui causam irascendi ei suppeditant, hoc est, erga inimicos.

188 'Quocirca tota hujus praecepti summa haec est, ut simplicibus significantissime inculcetur, quid sit, non occidere: Principio, ne quis afficiatur injuria, primum quidem manu aut opere. Deinde, ne utamur lingua in hoc, ut consilium demus alicui incommodandi. Insuper, ne qua utamur via aut medio, unde aliquis detrimentum possit accipere, neve aliis utentibus consentiamus. Ac denique, ut ipsum cor hostiliter infensum sit nemini, aut irritatum iracundia male velit. Ita, ut et corpus et anima extra omnem sint noxam, cum de quovis, tum peculiariter de eo, qui tibi mali quid vel precatur, vel etiam infert. Nam ei male facere, qui bene de te sit meritus, aut tuis rationibus optime consultum cupit, non humanum est, sed plane diabolicum.

"wer es solt am hals haben, 188. *add.* Quid sit non occidere. *in marg.* LLC.

'Secundo, hujus praecepti reus est non tantum is, 189
qui mala facit, sed etiam is, qui, cum proxime bene
facere ejusque damnum aut jacturam antevertere, ob-
stare, eum tueri et servare posset, ne quod malum aut
injuriam accipiat corpore, non facit. Jam ergo quo- 190
tiescunque nudum videris, eundemque non adjutum di-
miseris, cum 'prae facultatibus ejus nuditatem conve-
stire possis ac tegere: hunc profecto frigore enecasti.
Ita quoties videris famelicum, nec tamen pascis eum,
hunc fame cruciatum interire sinis. Non secus quo-
que, si quem morte condemnatum videris, aut in si-
mili quopiam casu periclitantem, nec eum servare ap-
properas, cum neque viae neque occasiones illius eri-
piendi tibi sint incognitae: pro certo constat, hunc te
neci dedisse. Neque tibi proderit haec adducta excu-
satio, te in ejus necem non consensisse, aut consilio
et auxilio non adjuvasse: siquidem caritatem illi sub-
traxisti, iisque benefactis eum privasti, quibus adju-
tus non difficulter vitam retinuisset.

'Quare Deus non injuria omnes illos damnat homi- 191
cidii, qui necessitate pressis, aut de vita periclitantibus,
consilio aut ope non subveniunt. Hos in die novissimo
horrenda quoque damnabit sententia, quemadmodum
ipse Christus annunciat, inquiens: [Mtth. 25, 41 sqq.]
Esurivi et sitii, et non dedistis mihi manducare aut
bibere; hospes eram, et non collegistis me; nudus
eram, et non cooperuistis me; infirmus et in carcere
eram, et non visitastis me. Hoc est: meque meos-
que fame, siti, frigore perire, a feris discerpi, in
carcere situ et squalore putrescere, inque omnibus
necessitatibus foede succumbere "sivistis. Quid 192
hoc aliud est, quam homicidas, et 'ἀνδροφόνους καὶ
μιαιφόνους (Blutthunde) culpasse? Nam tametsi hoc
ipsum opere non perpetrasti: proximum tamen
in periculis atque infortunio haerentem, quantum
ad te attinebat, immisericorditer perire permisisti.

189. *add.* Peccatum contra hoc praeceptum. *in marg.* LLC.
190. pro R. T. 191. *add.* Qui et quot homicidae. *in marg.* LLC.
"ihr hettet-lassen A. 192. *add.* quemadmodum Homerus lo-
quitur O. LL. *Graeca verba add.* L.

Et periade est, ac si quem in profunda aqua navigantem et adversis ventis laborantem perspicerem, aut in ignem prolabentem, possemque illum porrecta manu e periculo eripere ac servare, et non facerem. Qui vero coram toto mundo aliter atque funestus homicida
193 et cruentus latro probari aut perhiberi possem? Quapropter haec decisiva Dei est sententia, ne quem hominem laedi aut damnum accipere patiamur, sed omnibus humanitatis et benevolentiae officiis demere-
194 amur. Estque hoc praeceptum peculiariter erga eos conservandum, cum quibus inimicitiae nobis intercesserunt. Ut enim amicis ac fautoribus nostris benefaciamus, virtus valde levis est et ethnica, quemadmodum Christus Matth. V. [46.] loquitur.

195 'Hoc loco iterum verbum Dei habemus propositum, quo nos ad vera, praeclara ac summa opera, nempe mansuetudinem, patientiam, breviter, ad amorem et benefacta inimicis nostris exhibenda, pellicere ac provocare conatur. Vultque nos subinde commonefacere, ut retroflexa cogitatione prioris praecepti simus memores, illum esse Deum nostrum, hoc est, nobis velle suppetias ferre, assistere ac tueri, ut animum vindictae cupidum in nobis compescat atque co-
196 erceat. Jam haec vulgo essent tradenda atque inculcanda: tum abunde bonorum esset operum, quae nos
197 facere oportebat. Verum haec praedicatio non esset ex usu monachorum, sed plus justo religiosorum ordinem defraudaret, inferretque insignem Carmelitarum sanctitati injuriam, et fortasse hoc ipsum diceretur bona opera interdicere, et monasteria desolare. 'Hac enim ratione "vulgus tanti, imo potius multo majoris fieret, eosque longo intervallo praecelleret, ac quivis facile perspiceret, quomodo ipsi mundo tam foede hactenus '"imposuerint sua fucata et hypocritica sanctitate, quod et hoc praeceptum, et alia praecepta omnia *illiberaliter respuerint, et inutilia existimarint, tan-

195. *add.* Bona opera hujus praecepti. *in marg.* LLC. 197. *add.* Monachorum fictitia opp. *in marg.* LLC. "der gemeine Christen stand '"essen vnd verfuren A. *add. L.

quam non praecepta fuissent, sed consilia; ad haec suos fictitios ordines et sectas tam perniciosas, quam hypocriticas, pro perfectissima vita impudenter jactarint et proclamarint, ut plane vitam suavem et tranquillam, omnique et cruce vacantem et patientia, illi ventres et porci agerent. Quam ob causam se quoque in monasteria abdiderunt, ut a nemine quidquam paterentur molestiae, neve quemquam ulla in re bona juvarent. Tu vero scito, haec vera, sancta et divina 198
esse opera, quibus Deus cum omnibus angelis exhilaratur, quibusque omnis humana sanctitas collata non nisi foetor et stercus est, nec aliud, quam iram et damnationem promeretur.

Praeceptum VI.

Non moechaberis. 199

'Sequentia praecepta intellectu jam sunt facilia ex 200
interpretatione antecedentis. Eo enim tendunt omnia, ut a damno et inferenda injuria proximo caveamus. Sunt vero eleganti ordine posita. "Primum enim de non laedenda proximi persona conditum est. Secundum respicit personam sibi proximam, aut post se rem sibi proximam, nempe suam conjugem, quacum unum corpus et una caro effectus est, ita ut nulla in re majori possit affici injuria. Quamobrem hoc in loco diserte ac significanter expressum est, ne quam ignominiam illi faciamus, afficientes contumelia suam conjugem. Ac peculiariter de adulterio sonat, propterea quod 201
in Judaismo ita ordinatum et praeceptum fuerat, ut quisque ducta uxore matrimonium contraheret. Unde et juvenes 'mature contrahebant, ita ut "virginitatis status et caelibatus apud Judaeos nullius haberetur momenti. Sed neque propalam visebantur aut concedebantur meretricum ac scortatorum lustra, ut hodie apud nos solenne

200. *add.* Summa sequentium praeceptorum. *in marg.* LLC. "*add.* Ordo praeceptorum. *in marg.* LLC. 201. auffs zeitlichste berathen ward, "-cael. Jungfrawen stand A.

est. Quamobrem adulterium apud illos communissimum fuit peccatum impudicitiae.

202 'Quoniam vero apud nos adeo foeda et nefanda
omnium vitiorum et scortationum "lerna cernitur:
hoc praeceptum quoque adversus omnia impudicitiae
genera et species constitutum est, quocunque tandem
203 dici possunt nomine. Et non solum externum opus in-
terdicitur, verum omnis generis etiam causae, illecta-
menta et occasiones, ut cor, os, oculi, aures, atque ad-
eo totum corpus purum sit ac castum, nullum locum,
204 opem, consilium impudicitiae serviendae praebeat. Et
non solum hoc, sed etiam hisce nefariis rebus summo
conatu obstet, tueatur, prohibeat, ubi periculum et
necessitatem viderit, ac contra praesto sit auxilio et
consilio proximo suo, ne quam famae suae jacturam,
accepta in conjuge contumelia, faciat. Nam ubicunque
tale aliquid per negligentiam intermittis, cum possis
obsistere, aut dissimulanter connives, quasi tua nihil
intersit, non secus ejus flagitii culpa teneris, quam is
205 ipse, qui perpetravit. Tantum ergo hoc praeceptum, ut
paucissimis complectamur, a nobis exigit, ut quisque
tum pro se vitam castam exigat, tum proximo quoque
in hac obtinenda et tuenda sit auxilio. Voluit enim
Deus hoc praecepto cujusque uxorem tanquam vallo
circumsepire ac defendere, ne quis temere eam con-
trectando semet adulterio reum faceret aut pollueret.

206 'Cum autem de conjugio tam evidenter praeceptum hoc constitutum sit, ac nobis causam de eo disserendi suppeditet: probe tibi notandum, et imis sensibus reponendum erit. Primo quidem, quomodo Deus hunc matrimonii statum ac 'ordinem amplissime honoret ac praedicet, ut eundem praecepto suo aeque confirmet et tueatur ab injuria. Supra quidem quarto praecepto illum confirmavit: Honora patrem et matrem tuam. Hoc vero in loco, ut dictum est, ut in tuto esset, circumval-

202. Omnem immunditiem et ejus causas et occasiones prohiberi. *in marg.* LLC. "grund suppe A. 206. *add.* Matrimonium honorandum. *in marg.* LLC.

lavit ac defendit eum. Quamobrem et a nobis requirit, 207
ut eundem honoremus, servemus et traducamus, veluti divinum ac beatum ordinem, quando illum initio ante omnes alios servandum instituerit, eamque ob rem separatim masculum et feminam crearit, non ad libidinose exercendam spurcitiem atque lasciviam, sed ut legitime conjuncti foecundi essent, liberos procrearent, nutrirent, eosdemque ad Dei gloriam ampliandam pie ac recte educarent. Idcirco quoque Deus hunc 208
matrimonii ordinem prae omnibus aliis tantis cumulavit benedictionibus, ad haec, quaecunque in mundo sunt, huic provehendo insumpsit, eidemque utenda subdidit, tantum in hoc, ut hic ordo opulente et largiter esset constabilitus. Qua ex re facile liquet, non jocum aut curiositatem, sed rem magnam et arduam, atque adeo constantem Dei voluntatem esse matrimonium. Permagni enim sua refert, ut educentur homines, qui mundum sua opera ad Dei cognitionem, et beatam ac virtutibus exornatam vitam exigendam queant perducere, adversus malitiam et 'daemones pugnandi gratia.

'Quocirca subinde docui, ne hunc ordinem conte- 209
mnamus, aut tanquam "jocularem leviter 'aestimemus, quem irridendi morem coeco mundo et "'pseudoreligiosis nostris hactenus fuisse vidimus: sed juxta Dei verbum, quo multis modis exornatus et sanctificatus est, eum intueamur, ita ut non solum caeteros pretio et dignitate aequare soleat, sed omnes caeteros longo intervallo post se relinquat, sive illi sint *invicti Caesares, sive *purpurati Principes, aut *infulati Episcopi, aut quicunque tandem. Quicunque enim, aut spirituales aut saeculares (ut loquuntur) sunt ordines, his omnibus hic venerandus est, et omnibus hic quoque amplectendus, ut post audiemus latius. Quapropter matrimo- 210
nium non privatus aliquis status habendum est, sed

208. den Teuffel zu streiten A. 209. *add.* Cur matrimonium honorandum. *in marg.* LLC. "schimpfflich "'unsere falsche geistlichen A. **add.* L.

communissimus et nobilissimus; cujus usus per totam christianitatem, imo per totum mundum, longe lateque patet.

211 'Secundo sciendum est, hunc ordinem non solum
esse honestum, sed necessarium etiam, neque non se-
rio a Deo praeceptum, ut in genere omnes status ac
ordines, cum viri, tum mulieres, quicunque ad hunc
amplectendum natura sunt appositi, in eo versentur;
exceptis nonnullis, licet perpaucis, quos Deus singu-
lari quodam consilio "segregavit, ut ad '"jugum ma-
trimonii minus reperiantur idonei, aut sublimi ac su-
pernaturali gratia ea libertate donavit, quo possint
extra hunc ordinem, servata vitae pudicitia, castita-
212 tem tueri. Ubi enim natura, quemadmodum a Deo no-
bis insita est, fertur ac rapitur: fieri nullo modo pot-
est, ut extra matrimonium caste vivatur. Siquidem ca-
ro ac sanguis naturam suam immutare non potest, ac
naturalis ille appetitus et carnis inclinatio consuetum
iter, nulla re obstante aut prohibente, sequitur; id
quod omnibus liquet hominibus. Quare ut aliquatenus
libido carnis caveri posset, Deus matrimonium insti-
tuit, ut quisque sua parte legitime destinata fruatur,
illaque contentus vivat, tametsi hic quoque gratia Dei
opus est, ut cor quoque castum sit.

213 'Ex hoc jam liquide perspicis, quam "furiose illa
turba papistica, '"sacrifici, monachi et monachae,
huic ordinationi et praecepto Dei reluctentur, qui
matrimonium contemnunt et prohibent, seque perpe-
tuam castitatem servaturos, magna animi praesum-
ptione pollicentur ac vovent, ad haec simplicium ani-
mos *phaleratis dictis, hoc est, imposturis ac menda-
214 ciis impudenter seducunt. Nemo enim perinde ca-
stitatem exosam habet, aut in libidines est pro-
nior, ac illi, qui matrimonium prae magna san-
ctitate detrectant, et aut propalam et impudenter
scortationi et libidinibus indulgent, aut clanculum

211. *add*. Matrimonium necessarium et a Deo praeceptum. *in marg*. LLC. "ausgezogen, '"ehelichen stand A. 213. *add*. Contemtores matrimonii. *in marg*. LLC. "*add*. L. '"Pfaffen A. **add*. -est L.

longe foediora, quae honeste commemorari non pos-
sunt, perpetrant, ut nimium, proh dolor! experti su-
mus. Et breviter, quanquam ab ipso opere temperent, 215
ipsum tamen cor impuris cogitationibus et pravis cu-
piditatibus plenum, extrema flagrat libidine, ut plane
perpetuo quodam incendio et occulto quodam 'vulnere
carpantur et absumantur; quod in matrimonio consti-
tutis nulla cum difficultate evitare licet. 'Quare hoc 216
praecepto "omnium eorum, qui extra conjugium de-
gunt, castitatis vota damnata et soluta sunt, imo quo-
que omnibus irretitis et miseris conscientiis, quae suis
monasticis votis misere deceptae sunt, praeceptum est,
ut deserto libidinoso et impuro ordine matrimonium
arripiant, ita reputantes, quod quanquam alioqui mo-
nastica vita prorsus divina esset, tamen in viribus suis
situm non sit, caelibem vitam agere, in qua si mane-
ant, tantum magis atque magis libidine incensi adver-
sus hoc praeceptum delinquere cogantur.

Jam haec eo a me dicta sunt, ut juventus crebris 217
monitis in eam perducatur sententiam, ut incipiat vo-
luptate quadam complecti matrimonium, sciatque feli-
cem et Deo acceptum esse ordinem. Hac enim ratio-
ne temporis progressu tantum effici posset, ut illi suus
iterum honos redderetur, et foeda illa et manifesta-
rum scortationum et aliorum turpissimorum vitiorum,
quae contemptum matrimonii consecuta sunt, lerna
'passim nunc in mundo regnans diminueretur. 'Quare 218
hoc quoque parentum ac magistratus est officium, ju-
ventutis rationem habere, ut pudicitiam et honestatem
perdiscant, atque ubi adoleverint, mature honesto jun-
gantur matrimonio, quam rem haud dubie sua gratia
et benedictione prosperare dignaretur Deus, ut volu-
ptas et gaudium inde perciperetur.

'Ultimo, ex his omnibus epilogi vice hoc adjiciatur, 219
hoc praeceptum non solum exigere, ut quisque ope-

215. leiden A. 216. *add.* Impurus caelibatus et vita monastica damnantur. *in marg.* LLC. "πάντων τῶν ἀγάμων, hoc est, O. LL. 217. so itzt allenthalben ynn der welt zuzotten geht A. 218. *add.* Parentum et magistratus officium. *in marg.* LLC. 219. *add.* Mutuam benevolentiam et fidem conjugum necessariam. *in marg.* LLC.

ribus, verbis et cogitationibus caste vivat in suo, hoc est, conjugali inprimis statu, sed etiam, ut comparem et conjugem a Deo sibi concessam in pretio habeat ac amore prosequatur. Ubi enim volumus conjugali castitati locum esse, ibi necessum est ante omnia, ut vir et mulier in amore concordes conversentur, ut alter alterum ex animo mutua quadam benevolentia et fide complectatur. Hoc enim unum est ex praecipuis, quae amorem et studium castitatis accendunt: quod si praesto fuerit, ipsa quoque castitas sua sponte sine
220 mandato consequetur. Inde quoque divus Paulus tanta diligentia eos, qui sunt in matrimonio, admonet, ut
221 mutuo amore se diligant et venerentur. Habes ergo hic iterum opus valde pretiosum, imo potius multa magna et praeclara opera, quae alacri animo jactare, ac omnibus religiosorum ordinibus, citra verbi auctoritatem institutis et electis, opponere potes.

Praeceptum VII.

222 Non furtum facies.

223 'Post "tuam tuaeque conjugis personam proximum est res familiaris: hanc quoque Deus vult esse in tuto, praecepitque, ne quis alterius fortunas invadat, aut
224 clanculum compilet. 'Furari enim nihil aliud est, aut dicitur, quam fortunas alterius per injuriam sibi vendicare; qua re breviter omnis generis in omnibus negotiis proximi defraudationes comprehensae sunt. Jam hoc vitium admodum commune est, et longe lateque patet, ac tam parum curatur, ut omnem plane modum excedat, adeo ut si omnes, quotquot fures sunt, fures tamen dici nolunt, suspendendi essent, cito totus mundus desolaretur, neque "cruces aut carnifices sufficerent. '''Neque enim hoc tantum furtum

223. *add.* Sanciri dominiorum distinctionem. *in marg.* LLC. "deiner person vnd ehel. gemahl A. 224. *add.* Furari quid. *in marg.* LLC. "hengern vnd galgen A. '''*add.* Furtum. *in marg.* LLC.

dicendum est, ut diximus, cistas et marsupia clanculum evacuare: sed in foro quoque locum habet, in tabernis, ubi res venales prostant, in cella vinaria et cerevisiaria, in officinis, *breviter, ubicunque tractantur commercia, ubi pecunia vel pro mercibus vel labore datur et accipitur.

'Exempli causa, ut pro simplicibus aliquanto fusius ac rudius explanemus, ut saltem videamus, quam probi simus, quando servus aut ancilla suo servitio non fideliter praeest, heroque suo damnum dat, aut fieri permittit, cui obstare potuisset, aut quo minus fieret, antevertere, aut alioqui rem herilem male tractat, aut propter socordiam, indiligentiam aut malitiam negligit, ut hero ac herae aegre atque moleste faciat, et quocunque pacto hoc prava animi libidine fieri potest. Neque enim loquor de his, quae per incogitantiam invito fiunt animo. Sic, inquam, quotannis herum tuum triginta aut quadraginta aureis defraudare potes, quos si alius clanculum convasasset, hujus gula esset perfringenda laqueo. Verum tu tanti furti tibi conscius adhuc ferocire audes et insolenter agere, neque quisquam te audet furti accusare et alienae pecuniae condemnare. 225

'Non secus quoque loquor de fabris sive opificibus et mercenariis, qui sua utuntur libidine, neque sciunt, quo pacto eos, qui suam sibi locant operam, satis exhauriant, cum nihilosecius in opere frigeant segniter et infideliter laborantes. Hi omnes longo superant intervallo nocturnos illos et clancularios fures, qui vel seris ac repagulis caveri, vel comprehensi ita coërceri possunt, ut amplius id non faciant: horum autem improbitatem nemo, quamlibet perspicax, cavere potest, nec quisquam audet eos vultu aliquanto obliquiore contueri, aut ullius furti accusare, ita, ut aliquis decies libentius aes suum e crumena amittere sustineret. Nam hi mei vicini sunt, mihi amici, mei proprii ministri de 226

*add. Injusti lucri cupiditas. in marg. LLC. 225. add. Ignavia seu negligentia in facultatibus nobis commissis. in marg. LLC. 226. add. Injustae mercedes. in marg. LLC.

quibus mihi omnia fidei et diligentiae officia polliceor, illi primi sunt, a quibus indigne compilor.

227 'Ita quoque in foro, ''in emporiis, in mercatibus, in publicis commerciis, omnium potentissime hoc furti genus regnat et locum obtinet, ubi alius alium vitiosa merce, falsa mensura, iniquo pondere, adulterina moneta, defraudat ac decipit, neque non versipelli quadam astutia, et '''miris imposturis atque decipulis circumductum dispoliat. *Ad haec, si quis alium pro libidine sua gravat commerciis, **ad vivum usque tondens et crucians. Et quis haec omnia fando enumerare
228 valet, aut excogitare? In summa, haec communissima omnium ars est, et omnium numerosissima in terris sodalitas. 'Nam si quis mundum per omnes vagatus ordines recto judicio contemplabitur: nihil videbit aliud, quam ingens aliquod et spatiosum stabulum, quod magnis furibus est refertissimum.

229 'Unde quoque ''archipiratae, latrocinio quaquaversum grassantes, recte dicuntur, non cistarum compilatores, aut fures clancularii, qui '''substantiam alicujus furto imminuunt, sed qui *domi desident, **magni dicuntur proceres, ac cives probi et integri, sub honestatis praetextu furtum exercentes et latrocinium.

230 'Sed possent praeteriri silentio, quae de parvis et nullius momenti furibus memoravimus, prae illis, quae de maximis illis ''furum ''antesignanis dicenda essent, quibuscum potentes et summi Principes societatem ineunt, qui non unam atque alteram solum civitatem compilare solent, sed totam Germaniam quotidie compilant atque denudant. Imo ubi maneret, quae totius mundi opes furtim ad se rapuit, et in hunc usque diem possidet, defensatrix illa et caput furum omnium sancta, si Deo placet, sedes Romana?

231 'Breviter, ita jam in mundo comparatum est, ut qui propalam furari ac praedari novit, is concessa impuni-

227. *add.* Imposturae in mercib. *in marg.* LLC ''-cmrc. vnd gemeinen hendeln, '''seltzamen synanzen odder geschwinden fundlin A. *add.* Fraudes contractuum. *in marg.* LLC. **schindet vnd plagt. A. 228. *add.* Mundus plenus furtorum. *in marg.* LLC. 229. *add.* Qui archipyratae. *in marg.* LLC. ''Stulreuber, land und strassen Diebe, '''an d. barschaft zwacken *auf d. stul. **magis T. vnd heissen grosse Junckern A. 230. *add.* Furta Pontificum Rom. *in marg.* LLC. ''Ertzdiebe A. 231. *add.* Summa impunitas furtorum. *in marg.* LLC.

tate ab omnibus libere et secure agat, quin et honorem sibi deferri postulet: parvi interim et clancularii illi fures, "semel in furto deprehensi, dedecus et poenam perferre, illorumque honestatem confirmare cogantur. Veruntamen sciant illi, se coram Deo fures esse omnium maximos; cui et dignas, quas meriti sunt, poenas sunt daturi.

'Cum itaque hoc praeceptum tam multa, ut osten- 232
sum est modo, complectatur, necessarium est, ut haec vulgo diligenter proponantur et explanentur, neve tam secure et libere eos abire patiamur, sed subinde iram Dei eis ob oculos ponamus et inculcemus. Neque enim talia christianis, verum omnium maxime nebulonibus praedicamus, quibus "multo justius judex aut minister carceris aut carnifex praedicaret. Quapro- 233
pter quilibet sciat, qui quidem iratum Deum experiri nolit, sibi praeceptum esse, ut non solum proximo non damnum inferat, aut ejus invertat commodum, neque in commerciis aut contractibus ulla perfidia, simulatione, aut dolo malo eundem circumducat: 'sed etiam, ut ejus bona magna cum fide tueatur, ejus commoditatem, quoad ejus fieri potest, promoveat, praecipue quando suam operam argento, mercede ac victu pensandam locavit proximo.

'Jam quicunque haec temere contempserit, effuge- 234
rit ille fortasse manus carnificis, at ipsius Dei iram et poenam nunquam effugiet. Et quanquam ad tempus hac sua utatur ferocia, circumforaneus erro tamen et mendicus manebit, omnes plagas et infortunia experturus. Jam quidem alio te vocat animi tui prolubium, ubi 235
res herilis singulari quadam fide tibi procuranda fuerat, tu gulae interim ac ventri tuo servis, non secus ac fur mercedem tuam accipiens, contendens etiam ob istam tuam perfidam negligentiam coli et honorari. 'Hujus generis permultos est videre jam ministros ac famulos,

"so sich einmal vergrieffen haben A. qui semel saltem Mercario parum propitio piceis manibus aliq. sustulerunt, O. 232. *add.* Enarratio ac repetitio hujus praecepti crebra ad quid conducat. *in marg.* LLC."wol billicher Richter, Stockmeister oder meister HansA.233.*add.* Virtutes sexti (septimi) praecepti. *in marg.* LLC. 234. *add.* Poenae violati huj. praecepti. *in m.* LLC. 235. *add.* Furta oecon. *in m.* LLC.

qui non contenti omnia perfide et maligne agere, insuper cum heris suis etiam superbe et ferociter delitigant, neque tantum humanitatis aut fidei lubentes ostenderent, ut damnum aliquod antevertendo praecaverent.

236 Sed attende, precor, animum, quidnam hac ratione lucri sis consecuturus, nempe ut, ubi ducta uxore ipse propriae domus curam susceperis, (ad quod tibi Deus 'omnium 'inauspicatissime opem suam non denegabit) haec tua perfidia ad teipsum redeat, fiatque, ut, ubi hero tuo prius vel unius oboli fraudem feceris aut damnum dederis, trigesies id tuo maximo malo persolvas.

237 'Pari ratione artificibus quoque et mercenariis sua pensabitur perfidia, a quibus jam non dicendam, planeque intolerabilem libidinem et audire et perferre cogimur, quasi in alienis bonis obtinerent dominium, aut quivis, quodcunque postulassent, citra contradi-
238 ctionem mox numerare cogeretur. Hisce omnibus permitte sane, ut audacter proximum iniquissimis exactionibus deglubant ac tondeant, quamdiu 'poterint: equidem Deus sui praecepti non erit immemor, illisque ipsis debita praemia redditurus est, eosque non in virentem crucem, sed plane in aridam furcam suspensurus, ut per omnem aetatem infelices nihil un-
239 quam bonorum consequantur. 'Et profecto, si rempublicam haberemus bonis legibus institutam: facile ac citra moram ejusmodi hominum libido atque temeritas coërceri posset atque infringi, qualem olim apud Romanos morem fuisse legimus, ubi talium homuncionum improbitatem "acerbissimis "poenis, ut alii inde exemplum sibi sumerent, "coërcebant.

240 'Nihilo felicius aliis quoque sua debet cadere avaritia et milvina rapacitas, qui e foro et macello publico, quod omnibus servire debebat, "lustra praedonum et locum latrocinii constituunt, ubi quotidie indignis modis gravantur miseri, novis subinde inductis oneribus

236. mit allem unglück A. 237. *add.* Injusta aucupia opificum et mercenariorum. *in marg.* LLC. 238. poterunt R. T. *Interpres scribere fortasse voluit:* potuerint. 239. *add.* Magistratus civilis officium. Romanorum severitas. *in marg.* LLC. "flux auff die hauben greyff A. 240. *add.* Foris s. macelli rapacitas et expilationes. *in marg.* LLC. "schindeleich vnd raubhaus A.

et caritatis rationibus. Ac quisque fere pro sua libidine, utque illi visum fuerit, abutitur, ad hoc intolerabiliter superbiens atque ferociens, quasi jure sibi hoc liceat, sua quam maximo velit pretio divendere, tantum abest, ut aliquis eam ob rem illi oblique obmurmuret. Horum omnium spectatores erimus, permissuri, 241
ut pro arbitratu suo alios deglubant, spolient, mutilent, lacerent, rapiant, ac omnibus modis suae avaritiae serviant. 'In Deo tamen fiduciam nostram habebimus, 242
alioquin etiam hoc ipsum facturo, ut ea benedictione, ubi diu multumque alios deglaberis, neque parum boni corraseris, tuas opes "prosperet, ut frumentum tuum in horreo, cerevisia tua in cellario, pecus tuum in stabulo pereat: imo potius, ubi proximum tuum vel aureo defraudaveris, tu de tota summa ac sorte periclitans in dubium venias, ut ita absumpta et ablata evanescat, etiam cum pulvisculo, ut nunquam ullam ex ea voluptatem capias.

'Hoc verum esse, equidem quotidianis experi- 243
mentis discimus, nullam rem aut furto aut fraude paratam possessori lucro esse. Quot enim esse putas, qui diu noctuque corradendis et cumulandis opibus se excruciant, qui tamen ne teruntio quidem ditiores evadunt? Et quanquam multum cumulent, tot tamen plagis et calamitatibus affecti sunt, ut cum voluptate ac gaudio rebus partis frui nequeant, neque liberis suis eam haereditatem relinquant. 'Verum enim vero 244
cum neminem haec moveant, atque non secus, ac si nostra nihil interesset, agamus: necesse est, ut alia ratione nos invisat, et "sapere doceat, ut nempe novis subinde exactionibus exsugamur, aut '"numeroso quodam peregrinorum militum exercitu nos adoriatur, qui in unius horulae spatio ita cistas et marsupia nostra exenterent, nec ante depraedandi finem faciant, quam nobis nullus obolus maneat reliquus; ad haec vastata passim patria, aedes nobis exu-

242. *add.* Poena temporal. *in marg.* LLC. "ein segen drüber spreche. A. 243. *add.* Ab experientia, male parta male dilabuntur. *in marg.* LLC. 244. *add.* Poena injustorum aucupiorum. *in marg.* LLC. "mores '"ein hauffen landsknecht zu gast lade, A.

rant etiam, neque non uxores et liberos nostros
245 affectos ignominia perimant. Et ut summatim dicam, multum furans certo tibi pollicere, multa plura te furto amissurum. Tum qui per vim atque injuriam rapto vivit, et lucro servit, ut alteri incommodet: ille alium nanciscetur, a quo paria accepturus est. ″Deus enim hujus artis est scientissimus, quandoquidem quisque alterum rapinis ac furto compilat, ut furem fure, latronem latrone puniat. Ubi alias sufficiens nobis suppeteret ad puniendos fures et patibulorum et laqueorum copia!

246 ′Jam qui amicis dictis commonetur, ille certum habeat, Dei esse praeceptum, quod in jocum converti nolit. Nam etsi nos deceperis, contempseris, aut furto et rapinis compilaveris: tuam quidem injuriam aequo animo tolerabimus, fortasse propterea non illico fame perituri, tibique, quemadmodum nos docet Oratio Dominica, omnium injuriarum concessa venia, condonabimus, tuique miserebimur. Probi enim et justi non possunt non ′exuberare copia, tuque tibi longe majus detrimentum quam alteri concilias.

247 ′Sed hic, obsecro, fac attento sis animo, tibique caveas, ubi pauperes (quorum jam magnus est numerus) venerint, quibus nummis diurno labore partis omnia mercanda sunt, tuque non secus agis, quam si omnibus e tua gratia pendendum sit, ad vivum usque deglubens ac rodens, quos etiam superbe a te dimissos abigis inhumanissime, quibus dare debebas et largiri gratuito. Illi quidem misere a te abeunt et affecti tristitia, et cum neminem habeant, cui ista conquerantur, sublata in coelum voce, Deum ultorem invocant. Haec, inquam, iterum atque iterum repetens moneo, ut caveas tanquam ipsum ″cacodaemonem. ‴Tales pauperum gemitus et implorationes joculares non erunt, sed vim in se habebunt, quae et tibi et universo mundo erit intolerabilis,

245. *add.* Poena talionis div. *in marg.* LLC. 246. genug haben A. 247. *add.* Tenacitas in dandis necessariis eleemosynis. *in marg.* LLC. ″Teuffel A. ‴*add.* Neglectionem pauperum puniri. *in marg.* LLC.

atque ad eum pertingent, qui egenorum et afflictorum cura afficitur, ac injuriam illis illatam non patitur inultam. Quod si haec superbe contempseris, aut etiam irriseris, tum vide, quem inimicum tibi feceris. Si enim prospere tibi ceciderit, tum Deum et me coram mundo universo mendacii coarguas licet.

Nos abunde satis admonuimus ac dehortati su- 248
mus: qui ista neglexerit, aut non crediderit, hunc missum faciemus, donec suo malo harum rerum fecerit periculum. Juventuti tamen haec studiose inculcanda sunt, ut sibi caveat, nec veteris et indomitae multitudinis insequatur vestigia, sed mandatum Dei in conspectu habeat, ne et ipsam comprehendat ira et poenae
divinae. Nostrum officium non latius protenditur, quam 249
ut hominum flagitia indicemus, eademque verbo Dei puniamus: verum ut tam aperta et manifesta depraedandi ac furandi libido coërceatur, 'Principum et magistratus interest, qui si ipsi oculos haberent et animum in omnibus negotiis atque commerciis certam rationem atque ordinem constituendi et conservandi, neque pauperes gravarentur et opprimerentur, neque semetipsos alienis peccatis onerarent.

'Sed jam satis superque dictum est, quid sit furari, 250
ne tam angustis id metis concludatur, sed eo usque sinatur protendi, quousque nostra cum proximo exercenda negotia protenduntur. Et ut compendio quodam rei summam, sicut in aliis praeceptis factitavimus, perstringam, illud hoc praecepto cautum est: Primum, ne quam injuriam inferamus proximo (qualescunque tandem, et quam multiplices rationes excogitari possunt, opes atque substantiam alienam imminuendi, decurtandi, impediendi, alienandi) neque his consentiamus, aut haec fieri patiamur, sed prohibeamus, ac omnibus modis ejus damnum antevertamus.

'Contra vero praeceptum est, ut ejus bona promo- 251

249. *add.* De officio Principum et magistratus. *in marg.* LLC. 250. *add.* Repetitio definitionis furti. Peccata contra hoc praeceptum. *in marg.* LLC. 251. *add.* Bona opp. hujus praecepti. *in marg.* LLC.

foveamus augeamusque, atque ubi necessitate pressus est, ejus inopiam benigne sublevemus, illi impertiamus, prae manu aliquid demus, quo fruatur, cum amicis, tum inimicis. Jam qui bona opera quaerit aut cupit facere, hic abunde satis inveniet, quae Deo ex animo perplacent et grata sunt, ad haec, quae incredibili quadam benedictione remuneratur, et amplissime cumulat, ut abunde compensetur nobis, quidquid officii ac huma-
252 nitatis proximo exhibuerimus. Quemadmodum sapientissimus etiam docet Salomon, Proverb. XIX: [17.] Foeneratur Domino, qui miseretur pauperis, et vicis-
253 situdinem suam reddet ei. 'Habes hic opulentum Dominum, qui tibi procul dubio solvendo est, nec patietur ulla te premi aut urgeri penuria, quo adjutore tranquilla conscientia in centuplo plus frui potes, quam cum perfidia aut injuria proximi corradere. Jam qui hanc benedictionem "nauseabundus fastidit, ille irarum et infortunii abunde inveniet.

Praeceptum VIII.

254 Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.

255 'Praeter corpus proprium, legitimam conjugem et rem familiarem, adhuc alius thesaurus nobis superest, nempe "nominis et famae aequabilis atque inviolatae praeclarum testimonium, quo nequaquam carere possumus. Neque enim praestat, ut fama parum secunda vivamus inter homines, aperte infamia notabiles et
256 contempti omnibus. Quocirca Deus proximi 'famam, 'nomen et justitiam nihilo magis vult imminui aut decurtari, quam argentum et opes ejus patere furto, aut depraedationibus, "ne quis aut uxoris, aut liberorum, aut familiae, aut etiam vicini laboret infamia.
257 'Ac primum quidem crassior hujus praecepti sensus,

253. *add.* Praemia hujus obedientiae spiritualia et corporal. *in marg.* LLC. "nicht mag, A. 255. *add.* Inter bona externa praecipuum bonum existimatio. *in marg.* LLC. "Ehre vnd gut gerücht A. 256. leumund, glimpff "Auff das ein yglicher für sein ehrlich bestehe. A. 257. *add.* Peccata crassiora pugnantia cum hoc praecepto. *in marg*, LLC.

quemadmodum ipsa verba sonant, (non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium,) ad negotia forensia referendus est, ubi miser aliquis et innocens accusatur, falsisque testibus opprimitur, ut luendo poenas, aut corporis, aut rei, aut famae, in periculum veniat.

'Jam hoc perinde apparet, quasi parum ad nos 258
pertineat. Caeterum apud Judaeos res fuit vehementer usitata et communis, siquidem populus optimis legibus gubernabatur. Et ubi etiam hodie est respublica ad hunc modum instituta, non potest non ei peccato locus esse. Cujus rei haec causa est. Ubi enim pro tribunali Judices, Consules, Principes, aut alii magistratus, cognoscendis causis dant operam, hic fieri non potest, quin pro hujus mundi usitata consuetudine res agatur, nemo libenter potentiorem laedere sustinet, sed quisque assentatur et loquitur ad gratiam, victus aut nummis, aut spe, aut amicitia. Unde fit, ut miser aliquis victus et oppressus causa cadere, ac poenas pendere cogatur. Estque communis quaedam in mundo clades atque calamitas, quod judicio perraro praesunt viri "boni "et "integri.

'Neque enim quivis ei rei invenitur appositus, sed 259
cumprimis necesse est, ut is, qui judicis functurus est officio, vir sit probus et pius, et non tantum probus, verum etiam prudens sit et perspicax, nec minori audacia et animi fortitudine praeditus. Non secus quoque operae pretium, ut qui testem acturus est, vir sit fortis, "ac vitae inculpatae. Qui enim in omnibus causis semper juste judicare, '"neque vim aut injuriam inferre justitiae voluerit: ei saepicule amici, affines, cognati, vicini, potentes ac divites laedendi erunt et offendendi, qui multum illi aut obesse, aut prodesse queant. Quocirca omnino coecus sit oportet, ut clausis et auribus et oculis nihil audiat, aut videat, praeterquam quae illi exponuntur, ut secundum illa ferat sententiam.

258. *add*. Calumniae forenses. *in marg*. LLC. "fromme A. 259. *add*. Judex. Testis. — Judicia et omnia forensia confirmantur, si rite et bona conscientia fiant. *in marg*. LLC. "furnemlich ein frommer '"vnd mit dem vrteil hindurch reißen sol, A.

260 Primum ergo eo tendit hujus praecepti constitutio, ut quivis proximo in ejus jure tuendo ferat suppetias, neque obstet, neve alio malitiose torqueat, aut torqueri sinat, verum omnibus modis promoveat, illique interrite patrocinetur, sive judicis sive testis personam obtinuerit, quaecunque tandem res in contentionem vene-
261 rit. 'Cumprimis verbo hoc loco "Jureperitis meta praefixa est, quo diligenter videant, ut causas forenses juste tractent atque integre, ut, quod justum est, justum esse patiantur: et contra, ne suis imposturis et technis nigra in candida vertant, et prava recta faciant, aut verum reticentes, tacitum praetereant, nullo respectu pecuniarum, opum, dignitatis atque potentiae habito. Et haec est una pars hujus praecepti, et sensus aliquanto crassior, de omnibus, quae aguntur in judicio.

262 'Deinde multo latius patet, si in spirituale judicium aut regimen referatur, ubi ita agitur, ut quivis adversus proximum suum falsum loquatur testimonium. Ubicunque enim gentium probi agunt christiani et praedicatores: eo jam damnati sunt coram mundo judicio, ut pro haereticis et apostatis habeantur, imo potius, ut seditiosi et perditissimi latrones dicantur et aestimentur. Ad haec Dei quoque verbum turpissime et virulentissime insectationem patitur, blasphematur, mendacii arguitur, malitiose pervertitur, et falso huc et illuc torquetur ac depravatur. Sed "haec in praesentia quidem missa faciamus. Ea enim coeci mundi natura est, ut veritatem et filios Dei improbe condemnet et injuriose insectetur, neque tamen hoc factum peccati loco aestimet.

263 'Tertio, quod ad nos omnes pertinet, omne peccatum linguae, quo famam proximi denigrare aut laedere possumus, hoc praecepto interdictum est. Nam loqui falsum testimonium, "nihil aliud, quam oris et linguae opus est. Jam quacunque ratione linguae operibus

261. *add*. Damnatur tota sophistica forensis. — Corruptelae, quibus emuntur patrocinia in malis caus. *in marg*. LLC. "vnsern Herrn Juristen A. 262. *add*. Calumniosa mundi judicia de evang. et ecc. *in marg*. LLC. "das gehe seinen weg, A. 263. *add*. Probibetur privata maledicentia et in rebus dubiis calumniae. *in marg*. LLC. "nil R. T.

proximus offenditur: hoc Deus prohibet, sive illud fiat per falsos doctores, perversa doctrina et blasphemiis, sive per iniquos testes et judices, falso judicio, sive extra forum, mendaciis et linguae virulentia. Hucque inpri- 264
mis pertinet detestabile illud vitium 'detractionis sive calumniae, quod diabolus "penitus nobis insevit et inspiravit, de quo perquam multa verba facienda forent. '"Est enim haec quaedam perniciosa et communis calamitas, ut quivis mala de proximo, quam bona audire malit. Et quanquam ipsi tam sumus mali, ut si quis mali quid de nobis referat, ferre id non possimus, sed quivis optaret, ut nemo non optima et aurea quaeque de se praedicaret, audire tamen non possumus, ut et de aliis optima praedicentur.

'Quare ad devitandum hoc vitium discamus, ne- 265
mini videlicet concessum esse, proximum suum propalam judicare et objurgare, tametsi eundem peccantem videat, nisi prius judicandi et puniendi potestatem concreditam acceperit. Multo enim haec duo sejuncta 266
sunt discrimine, peccatum judicare et peccati esse conscium. Nosse quidem potes peccatum: verum tuum non est idem quoque judicare. Proximum meum peccantem audire et videre possum: verum, ut eundem quoque traducam apud alios, sua peccata palam faciendo, in mandatis non habeo. Judicans ergo alium et condemnans, in majus et gravius delictum prolabor, quam ille erat obnoxius. Itaque si alicujus delicti conscius es, nihil aliud facies, quam 'ut obstructis ore et auribus sepultum relinquas in pectore, donec judicis provincia tibi tradita fuerit, et officium puniendi commissum.

'Jam illi dicuntur obtrectatores, seu quadruplatores, 267
qui non contenti sunt, se alienorum delictorum esse conscios, verum judicandi quoque partes sibi sumunt, atque ubi quidpiam de alio resciverint, 'in omnes id dif-

264. Afftterreden "-insp. vns reitet, '"*add.* Philautia. — Invidis obsonium esse maledicta. *in marg.* LLC. 265. *add.* Aliena delicta tegenda esse inter homines et arte sananda. *in marg.* LLC. 266. mache aus den oren ein grab, vnd scharre es zu, A. 267. *add.* Obtrectatores, qui dicantur. Sola naturae malevolentia multos impellit ad maledicendum. *in marg.* LLC.

fundunt angulos, passim deferentes, "semet voluptuose titillantes et perfricantes, alterius sordes movendo, quemadmodum lutulenta sus in suo coeno se volutat,
268 et rostrum foede immergit. 'Et hoc nihil aliud est, quam Deo in judicium et officium ejus procaciter irrumpere, ac judicio omnium acerbissimo condemnare atque punire. Neque enim ullus judex quempiam graviore potest punire supplicio, quam si dixerit: Hic fur est, hic homicida est, proditor est etc. Quare quicunque tantum sibi sumpserit audaciae, ut non vereatur de proximo quidvis petulanter evomere, ille tantum sibi sumit potestatis, quantum Caesar et omnes magistratus sibi vendicant. Nam quanquam gladii potestatem non usurpes, tua tamen maledica, mordaci et virulenta lingua uteris, qua bacchans in proximum ejus famae perpetuas maculas inuris.

269 'Eam ob rem Deus prohibet, ne quis alterum maledico dente carpat, aut alteri probrose detrahat, etiamsi reus sit ille, et hic rem probe compertam habeat; multo minus vero, quando rei ipsius ignarus, ex alio-
270 rum tantum relatu quid accepit. Dices autem: Cur vero reticerem, cum verum esse certus sim? Respondeo: Cur non defers eum ad legitimum judicem? Sed, inquis, hoc ipsum certo testimonio non possum evincere, unde periculum est, ne falso intentatae calumniae poenas incurram. 'Hinc illae lacrymae, hoc illud est, quod pertimescis. Quod si non tantum tibi fidis, ut coram ordinatis personis rem transigas atque respondeas: vide, ut os tuum etiam privatim compescas digito. Sin autem conscius es: tibi scias, non alteri. Ubi enim latius sparseris, etsi verum fuerit, "non nisi impudenter mendax eris, cum verum id esse evincere nequeas; ad haec sceleratum nebulonem et sycophantam agis. Nemo enim per calumniam suo nomine aut fama fraudandus est, nisi ante propalam damnatus judicis sententia ea di-
271 spoliatus est. 'Proinde, falsum loqui testimonium,

"tutzeln vnd krawen sich, A. 268. *add.* Temere judicantes arrogare sibi div. officium. *in marg.* LLC. 269. *add.* Etiam vera et manifesta convitia, quae erumpunt, vel ex naturae pravitate, vel ex morbo animi, prohiberi. *in marg.* LLC. 270. Ey lieber, reuchstu den braten, "bestehestu doch wie ein lügner. A. 271. *add.* Quid falsum loqui test. *in marg.* LLC.

omne illud loqui dicitur, quod aliquem fecisse, aperte, et quemadmodum decet, non possumus evincere.

'Quocirca quidquid sufficienti testimonio nondum 272 satis manifestum est, hoc nemini revelandum est, aut pro vero referendum. Et in summa, quidquid occultum et arcanum est, hoc in occulto sinendum est, aut occulte, quemadmodum audiemus, "redarguendum. Quare ubicunque 'in detractorem incideris, alterius 273 dicta ac facta contumeliose deferentem, ac petulanter in quempiam debacchantem, audacter huic in os obsiste, ut pudore suffundatur. Ita futurum est, ut crebro quis os suum obstruat, qui alioqui miserum aliquem in ora hominum pestifera "detractione diffunderet, eas notas ac maculas inusturus, quas aegre aut nunquam possis eluere. Praeclari enim nominis ac integrae famae testimonium cito alicui eripitur: sed semel ereptum, non perinde facile recuperatur.

'Ita vides in universum interdictum esse, male 274 quidpiam loqui de proximo, exceptis tamen magistratibus, concionatoribus et parentibus, ut hoc praeceptum ita intelligatur, ne vitia impunita maneant. Jam quemadmodum quinto praecepto neminem jubemur laedere, excepto tamen carnifice, qui ex officio nemini commodat, sed irrogatis suppliciis officit omnibus, neque tamen praeceptum Dei transgreditur, propterea, quod Deus hujus officii procurationem sua gratia constituerit, nam poenarum irrogationem suae voluntati reservavit, ut in praecepto primo minatur: ita quoque quanquam nemo, quantum ad propriam personam attinet, alium judicare neque damnare debeat, tamen ubi hoc non faciunt ii, quibus hoc demandatum est, equidem ii non minus peccant ob negligentiam, quam illi, qui extra officium hoc injussi faciunt. Hic enim exigit necessitas, ut de vitiis sermo habeatur, ut accusentur, "deferantur in judicio, perquirantur, et testimonio

272. *add.* Non solum peccare sectantes et criminantes de aliis, sed etiam auditores. *in marg.* LLC. "ftraffen, A. animadvertendum. O. LL. 273. ein vnutz maul A. "detrectatione R. T. 274. *add.* Judicia non sunt prohibita, sed mandata. — Ministerium evangelii s. officium concionatoris. — Judicia magistratuum s. officium judicis et parentum. *in marg.* LLC. "deferantur, in judicio perq. R. T.

275 comprehentur. Neque secus agitur, quam cum medico, qui nonnunquam aegroti, quem curandum suscepit, loca arcana contueri et contrectare necessitate cogitur: ita quoque magistratus, parentes, fratres atque sorores, tum qui amici sunt inter se, hoc mutuo obstringuntur officio, ut, ubi utile fuerit ac necessarium, alter alterius vicissim reprehendat vitia.

276 'Caeterum haec recta esset ratio objurgandi vitia, si ordinem praescriptum in evangelio observaremus, ubi Christus inquit, Matth. XVIII: [15.] Si peccaverit in te frater tuus, vade et corrige eum, inter te et ipsum solum. Vides hic praeclaram doctrinam tibi propositam, qua linguam gubernabis, quae etiam diligenter animadvertenda est, contra perniciosum detrahendi abusum et vitium. Ad hujus itaque doctrinae amussim tuam vitam institue, ne tam cito proximi tui famam in vulgus efferas, eumque foede ac turpiter traducas, sed occulte corripias ac moneas, ut mutata vita resipiscat. Similiter alium quoque aliquid tibi susurrantem, aut deferentem, quid hic aut alter flagitiose designaverit, doce facere, ut eat, illumque ipsum corripiat, si viderit; sin minus, ut os a "detractione clausum teneat.

277 'Hoc etiam discere potes ex quotidiana rei familiaris procuratione. Ita enim agere solet paterfamilias, videns servum suum cessare, aut suo non fungentem gnaviter officio, ipse per se eundem objurgat et admonet officii. Verum si tam vecors esset et amens animi, ut relicto domi compressis (quod ajunt) manibus desidente servo, in forum progressus, servilem socordiam vicinis conquereretur, haud dubie ab iisdem audire cogeretur: Quid vero hoc nostra interest, o caput multis modis ridiculum, cur illi ipsi ista non
278 exprobras? Ecce ad hunc quidem modum fraterne ageres, ut emendarent vitia, et proximi tui fama maneret salva atque integra. Sicut etiam Christus ipse eodem loco testatur, inquiens: Si te audierit, animam fra-

276. *add.* Vituperatio, quae sit sanandi aut aliorum admonendorum causa. *in marg.* LLC. "detrectatione R. T. 277. *add.* De fraterna admonitione. — Exemplum oeconomicum. — Ordo judiciorum a Christo praescriptus. *in marg.* LLC.

tris tui lucratus es. Ita quidem magni ac memorabilis operis auctor exstitisses. Aut tu forte rem leviculam esse existimas, fratrem lucrifacere? Sine vero omnes monachos ac sacros ordines ad unum in unam massam conflatos prodire, num tantam sibi laudem vendicare possint, se suis operibus vel unum lucratos esse fraterculum.

Eodem loco Christus docet ulterius: Si autem te 279
non audierit, adjunge tibi adhuc unum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum; ita ut semper res ipsa cum eo transigatur, cujus maxime interest, ne quid prorsus absenti maledice detrahatur. Porro, si haec omnia ad emendandum fratrem 280
parum erunt valida aut efficacia: defer haec omnia propalam judicanda ecclesiae, sive spiritualibus, sive saecularibus magistratibus. Neque enim hic solus causam agis, sed habes "duos illos testes tibi conjunctos, accusationem tuam comprobantes, cui innixus judex intrepide judicare et poenam irrogare potest. Ac tum quidem legitimo jure ac ordine eo perveniri potest, ut malorum improbitas aut coërceatur, aut in melius emendetur. Alioqui quando alius passim detractioni- 281
bus infamatus, passim per omnes urbis angulos traducitur, tantumque sordes commoventur: nemo emendatur, ac deinceps, ubi res comprobanda erit testimonio, quisque a se dictum esse pernegat. Quapro- 282
pter rectissime cum hisce detractoribus ageretur, ut gravissimas intemperantis linguae poenas luentes, omnem maledicendi et obtrectandi voluptatem amitterent, ut alii inde exemplum sumentes, linguae virulentiam dediscerent. Si haec fierent a te 'in rem proximi, 283
aut veritatis amore faceres: clandestinis ac furtivis calumniis rem non ageres, neque diem et solem "lucifugae "instar vitares.

'Haec omnia hactenus de occultis peccatis dicta sunt. 284
Caeterum ubi peccatum plane manifestum est, ut neque

280. für die Gemeine A. "tuos R. T. 283. zu besserung A. "*add.* L. 284. *add.* In flagitio manifesto abstinendum a consuetudine scelerati. *in marg.* LLC.

judici neque cuiquam obscurum sit: tunc sine omni peccato illius commercium vitare, eumque missum facere potes, ut eum, qui se ultro exposuerit dedecori. Ubi enim res manifeste liquet omnibus, ibi neque obtrectationi, neque falso judicio, neque improbis testibus locus relinquitur. Veluti cum hodie Romanum Pontificem, "tanquam "Antichristum, falsae doctrinae coarguimus, quam editis in lucem libris passim divulgavit, et per totum orbem infinitarum animarum exitio proclamatam disseminavit. Ubi enim peccatum manifestum est, ibi non injuria et poena manifesta illud consequitur, ut quivis exemplis monitus illud cavere possit.

285 'Ita jam hujus praecepti summam et communem
intellectum paucis explicatum habemus, ne quis suo
proximo, aeque amico atque inimico, linguae maledica
petulantia noceat, neve male de eo loquatur, "sive ve-
rum illud, sive confictum, cum neque ex mandato id
faciat, neque in usum aut aedificationem proximi: sed
ita sua lingua utatur, ut ejus patrocinium prosit ac
serviat aeque omnibus, de universis ac item singulis
honorificam mentionem faciendo, ut illorum peccata
atque defectus officiose contegat, amice excuset, suo-
286 que ipsius honore amanter exornet. Ad quod hac po-
tissimum causa provocandi essemus, quam Christus
ipse indicat in evangelio, quaque quodam quasi com-
pendio omnia praecepta erga proximum observanda
comprehensa voluit, inquiens: Quidquid volueritis, ut
faciant vobis homines, hoc etiam facite illis.

287 'Quin etiam natura ipsa in proprio quemque corpore hoc docet, quemadmodum Paulus 1 Corinth. XII. [22 sqq.] inquit: Membra corporis, quae videntur infirmiora esse, necessariora sunt, et quae putamus ignobiliora esse membra corporis, his honorem abundantiorem circumdamus, et quae inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. Faciem, oculos, nares, os nemo

"*add.* L. Pseudochristum O. LL. 285. *add.* Corrigendi morbi, qui vel pariant vel confirmant linguae petulantiam. — Virtutes hujus praecepti. *in marg.* LLC. "Gott gebe es sey A. 287. *add.* Similitudo sumta a structura membrorum hujus corporis. *in marg.* LLC.

contegit, neque enim egent, ut velentur, ut quae per se membra sunt honestissima omnium, quae habemus. Caeterum infirmissima quaeque, quorum nos pudet, si conspicerentur, illa omni studio conteguntur, atque hic quidem manus, oculi, una cum universo corpore in hisce tegendis et velandis occupati sunt. Non secus 288
nobis quoque inter nos faciendum est, ut quidquid in proximo nostro parum fuerit honorificum et infirmum, hoc accurate exornemus, ac omnibus viribus ejus honori tuendo serviamus, opitulemur, ejus famam ampliorem faciamus, et contra, quidquid illi possit aut ignominiae, aut dedecori esse, studiose propulsemus. Estque praecipue haec praeclara virtus et illustris, 289
quae omnia, quaecunque de proximo dicta audierit, (si non manifesta fuerint flagitia) in optimam partem interpretari noverit, aut aequi bonique consulere, contra linguas venenatas atque pestiferas, quibus unice studio est, ut si quid expiscentur et arripiant, quod in proximo reprehendere queant, illud pessime interpretentur, aut malitiose pervertant; quemadmodum jam omnium maxime Dei verbo ejusque doctoribus solet contingere. Sunt itaque in hoc praecepto valde multa bona 290
opera, quae et Deo summe placent, et abunde multum benedictionis et bonorum secum apportant, si modo ea perdita hujus mundi coecitas et falsi illi sanctuli agnoscere vellent. Neque enim quidquam est in toto homi- 291
ne, quod longe lateque perinde plus bonorum, ac itidem plus malorum, aeque cum in spiritualibus, tum in mundanis negotiis operari potest, atque lingua, quanquam omnium membrorum et minimum sit et invalidissimum.

Praeceptum IX. et X.

Non concupisces domum proximi tui, nec 292
desiderabis uxorem ejus, non servum, non an-

289. *add.* Virtus omnium pulcherrima et vicina veritati candor. *in marg.* LLC. 291. *add.* Lingua. *in marg.* LLC.

cillam, non bovem, non asinum, neque omnia, quae illius sunt.

293 'Haec duo posteriora praecepta Judaeis peculiariter data sunt: quanquam ad nos quoque nonnulla ex parte pertineant. Neque enim de "prava carnis libidine aut furto illa interpretantur aut intelligunt, quae supra abunde interdicta sunt. Putabant quoque, alia omnia sancte se servasse, si externe fecissent, aut non fecissent opera. '"Eam ob rem Deus haec duo aliis praeceptis adjecit, ut haec quoque pro peccatis aestimentur, uxorem aut rem proximi concupiscere, aut
294 aliquo pacto pro ea potiunda conari. 'Et hoc eam ob
causam potissimum, cum in Judaismo servi et ancil-
lae non, ut nunc, erant liberi, ut huic aut illi mercede
conducti pro suo arbitratu, quam diu libuisset, ser-
viissent: sed domino erant proprie mancipati, una
cum corpore et rebus omnibus, quemadmodum pecora
295 et reliqua substantia. Ad haec ea quoque potestas in
uxorem suam cuique erat libera, ut illam dato libello
repudii a se posset dimittere, ac aliam ducere. Jam in
hoc vicissim inter se periclitabantur, ne quis alterius
uxoris cupidus, sumpta alicubi occasione, et suae repu-
dium renunciaret, et alteri suam ereptam ipse aliquo
modo et praetextu ficto consequeretur. Jam hoc apud
Judaeos non habebatur dedecorosum, 'multo minus,
quam quod apud nos jam cum mancipiis agitur, quan-
do paterfamilias servum aut ancillam "e servitio re-
pudiat, aut alius alium alio quovis modo '"suis mi-
nistris privat.

296 'Proinde haec praecepta ita, inquam, interpretati sunt, et recte quidem (tametsi et latius aliquanto "pateant) ne quis cogitaret, vel in animum induceret, rem alterius, nempe uxorem, familiam, domum, agros, prata, pecora sibi vendicare, etiamsi ea res cum aliquo honestatis praetextu fieri possit, neque tamen citra damnum

293. *add.* Cur postrema duo prcpt. tradita. *in marg.* LLC. "Unkeuschheit A. '"*add.* et T. 294. *add.* Consuetudines et opiniones populi Jud. *in marg.* LLC. 295. so wenig als itzt "erlaub giebt, '"abbringet. A. 296. *add.* Interpretatio hujus praecepti. *in marg.* LLC. "*add.* und höher A.

proximi. Supra enim praecepto septimo illud interdi-
ctum est vitium, quo aliena bona alteri eripiuntur, et
per vim possidentur, id quod nullo jure fieri potest:
hic vero ea quoque animi pravitas et versutia interdi-
cta est, ne quid proximo persuasione aliqua e manibus
auferamus, etiamsi coram mundo illud honeste fieri
possit, ne quis exprobrare tibi queat, te per vim et
injuriam id esse consecutum. Ita enim natura compa- 297
ratum est, ut nemo tantum faveat alteri, quantum sibi,
et quisque quantum potest, tantum ad se per fas atque
nefas rapiat, non valde sollicitus, quid relinquatur al-
teri. Ad haec probi etiam haberi volumus, eamque 298
animi versutiam atque improbitatem pulcherrime orna-
re atque tegere novimus, diu noctuque tam ingeniosas
technas atque imposturas inquirimus atque fingimus
(quemadmodum quotidie jam acutissime excogitantur
et inveniuntur) quasi e jure ac legibus petitas. Neque
veremur iis freti, decipulis e jure falso citatis, feroci-
ter et superbe omnibus obsistere, neque improbitatem
aut nequitiam hanc, sed industriam ac providentiam
nominari volumus. 'His omnibus suffragantur et opitu- 299
lantur quoque jurisperiti atque ''legum doctores, qui,
'''si qua spes improbi nummi affulserit, jus per vim tor-
quent ac trahunt, prout causae servire posse videtur,
verbula in commodum suum excerpentes, posthabita
et aequitate, et proximi *necessitate. Atque ut in sum-
ma dicam, qui hac in re omnium fuerit ingeniosissi-
mus et exercitatissimus, huic jura omnium fortissime
suffragantur, ut et inquiunt ipsi: Vigilantibus jura
subveniunt.

'Quare postremum hoc praeceptum non improbis 300
in mundo nebulonibus conditum est, sed iis, qui vo-
lunt esse vita inculpatissima, qui laudari cupiunt,
et videri longe omnium optimi et integerrimi, ut qui
adversus priora praecepta nihil prorsus deliquerint.
Quales praecipue Judaei esse contendebant, et nunc

299. *add.* Jurisprudentiae et legum abusus. *in marg.* LLC. ''rechtssprecher A.''' *add.* -affls. L. *notdurfft. A. 300. *add.* Haec postrema praecepta non pertinent ad disciplinam, sed ad superiorem usum legis. *in marg.* LLC.

multi adhuc magni proceres, nobiles et Principes. Etenim alia illa communis turba et faex popularis ad locum multo inferiorem, nempe praeceptum septimum, releganda est; ut cui non nimium curae est, qua laude aut integritate sua bona sibi paraverit.

301 'Jam haec potissimum in his negotiis usu venire solent, quae in contentionem forensem perducta sunt, quibus decretum est, proximo a nonnulla parte bonorum excusso aliquid eripere. Veluti exempli gratia, cum de pingui atque opulenta aliqua haereditate contentio est, aut si quando aliae res magnae in medium vocantur. Hic quisque ad tuendam suae causae aequitatem adducit, quidquid uspiam vel speciem justi obtinet, quod tanto verborum apparatu exornat, ut illi jus suffragari cogatur, eoque titulo erepta bona retinet, ut nemo posthac iis de rebus cum eo pedem (quod
302 ajunt) conferre audeat. Praeterea, si quis aut arci, aut civitati, aut comitatui, aut alioqui rei magnae adjecit oculum, ac 'tantum largitionibus, vel per amicos, vel quavis ratione alia efficere potest, ut alio inde pulso sibi adjudicetur possessio, eademque ad haec literis et sigillis confirmetur, ut "titulo principali et honeste acquisita esse dicatur.

303 'Similiter quoque in vulgaribus illis et publicis commerciis et contractibus, ubi alter alteri e manibus aliquid prompta quadam astutia eripit, "ut alteri illi tanquam lupo hianti discedendum sit, aut alioqui alterum iniqua contractione urget et obruit, nonnulla spe lucri aut emolumenti ad se redituri conspecta, quam alter ille aut pressus necessitate, aut aeris alieni magnitudine victus, sine dispendio obtinere aut assequi non potest, ut dimidium, aut etiam amplius dimidio invenerit et lucrifecerit. Neque tamen hoc inique partum aut vi ereptum, verum justus contractus di-

301. *add.* Peccata pugnantia cum hoc praecepto. — Injustae cupiditati honestas causas exercere. — Exempla in familiis et imperiis. *in marg.* LLC. 302. treibt souiel fynangerey, "mit Furstlichem titel A. 303. *add.* Honesta appellatio praetexitur usuris et simulatis contractibus. *in marg.* LLC. "das yhener muß hernach sehen, A.

cendus est. '''Hoc non est aliud, quam quod dicitur:
Potior est, qui prior ad dandum est. Et quisque *sui
emolumenti rationem habeat, feroque utatur, non ad-
modum sollicitus, quid proximus habeat. Et quis velit 304
esse tam solers ac perspicax, ut omnes defraudandi ac
imponendi rationes ac vias excogitaret, quibus hone-
sta quadam specie aliquid insidiose eripientes alteri,
nobis vendicamus? Quod tamen mundi judicio, ut ini-
que actum aut inhonestum non existimatur, neque le-
gibus vendicatur: sed neque videt quisquam ita pro-
ximum opprimi, eidemque eripi, quo citra singulare
dispendium carere non potest; cum tamen pro certo
constet, esse neminem, qui haec sibi ab alio fieri velit,
aut aequo animo sustineat, ut facile appareat, ejus-
modi praetextus et effugia mala esse et improba.

'Ad hunc quoque modum apud antiquos agebatur 305
in re uxoria, ubi tales technas ''comminiscebantur, ad-
lubescente et arridente alicujus oculis alterius conju-
ge, ut per se aut alios (velut multiplices erant harum
fraudum struendarum viae) tantum efficeret, ut mari-
tus cum uxore simultatem susciperet, aut illa marito
adversaretur, neque in omnibus ejus voluntati esset
morigera, ita, ut repudiatam cogeretur a sese dimit-
tere, ac alteri concedere. Hic abducendarum uxorum
mos haud dubie '''apud Judaeos frequens fuit et usita-
tus: quemadmodum in evangelio quoque de Herode
legitur, qui uxorem fratris sui adhuc vivi sibi duce-
bat, qui tamen alioqui vir justus et integer vitae ha-
beri contendebat, sicut Marcus illi quoque fert testi-
monium. Caeterum ejusmodi exempla spero apud nos 306
locum non habitura, cum in Novo Testamento 'legi-
bus intercepta sit et antiquata repudiandi licentia; ni-
si fortasse quispiam alteri sponsam egregie dotatam
quadam versipelli vafritie e faucibus praeriperet. Por-
ro autem, ut alter alteri servos aut ancillas abalienet,
aut alioqui blandis verbis ''persuasos abducat, equidem
apud nostrates non est rarum aut insolens.

'''Da heists, der erst der best, *sehe auff sein schantz A. 305. *add.* Praetextus divortiorum apud Judaeos et Gentes.—Herodis exemplum. *in marg.* LLC. ''commiscebantur T. '''im gesetz, 306. den ehelichen verpoten ist, sich von nder zu scheiden, A. ''persuasus R. T.

307 'Jam quocunque modo hic dolus malus fieri potest,
sciendum est, Deum nolle pati, ut tu aliquid detrahas
proximo, quod suum est, ut ille egeat, tuque tuae ser-
vias avaritiae, etsi illud non contradicente mundo ho-
norifice retinere posses. Est enim occulta quaedam et
''insidiosa sycophantia, qua (quemadmodum dicitur)
'''fucum fecisti proximo, ne animadverti ac deprehen-
di possit. Nam tametsi perinde te geras, quasi nemini
feceris injuriam, plus justo tamen onerosus exstitisti
proximo. Etsi neque furti neque fraudis insimulandus
es: certum tamen est, te rem proximi concupiisse,
hoc est, pro ea consequenda laborasse, praeter volun-
tatem ejus abalienasse, eidemque, quod divina libera-
308 litate consecutus est, invidiose non favisse. Et quan-
quam neque judex, neque quispiam alius tibi id au-
deat eripere vicissim: neque tamen Deus itidem eo te
pacate frui permittet. Ipse enim fraudulentum pectus,
et mundi hujus vafritiem acute perspicit, quae ubi vel
lati digiti libertatem atque licentiam consecuta fuerit,
'mox omnem modum excedit, ac denique in apertam
vim atque injuriam prorumpit.

309 'Hujus ergo praecepti communis intellectus est:
Primum, ut hoc cautum sit, ne damnum proximi de-
sideremus, neque ad id adjutores simus, vel re, vel
consilio causam nocendi proximo suppeditantes, ve-
rum ei, quidquid habuerit, candide faveamus sina-
musque. Ad haec, ut omnibus officiis promoventes, ab
injuria quoque res suas defendamus, quemadmodum
310 cupimus idem ab alio nobis fieri et contingere. Ita, ut
praecipue hoc praeceptum ad invidiam et foedam in-
satiabilemque habendi cupidinem respiciat, quo Deus
causam atque adeo ipsam radicem funditus evulsam
auferat e medio, unde omnes proximo nocendi viae
ac rationes pullulant. Unde illud quoque hisce verbis
expresse et significanter extulit: Non desiderabis etc.

307. *add.* Poenae talium imposturarum et fraudum. *in marg.* LLC. ''meuchlinge schalckeit,'''unter dem hütlin gespielet, 308. nimpt sie ein elelang dazu, A. 309. *add.* Communis intellectus hujus doctrinae.— Haec lex duo complectitur, et affectus malos et causam, videlicet morbum naturae. *in marg.* LLC. Also lassen wir diese gepot bleiben, ynn dem gemeinen verstand. A.

Cordis enim puritatem cumprimis quaeritat, tametsi eandem plene, quoad in humanis agemus, nunquam consequemur; ita ut hoc praeceptum cum caeteris omnibus facile praeceptum maneat, quod citra intermissionem nos accuset, judicetque, quam probi coram Deo simus.

'Conclusio Decalogi. 311

"Jam ergo explanata utcunque habemus Decem Praecepta, '''potiorem divinae doctrinae '''summam indicantia, quid nobis faciendum sit, ut tota vita nostra Deo probetur et placeat. Praeterea fontem ipsum ac scaturiginem, ex qua ebulliant, et in quam redeant vicissim omnia, quaecunque bonorum operum nomine censenda sunt, ita, ut extra Decem Praecepta nullum bonum opus, quod quidem Deo placere possit, esse existimandum sit, quamlibet tandem coram mundo, aut bonum, aut magnum, aut speciosum esse videatur. Si- 312
ne jam vicissim videamus, quid nostri magni illi heroes sanctitate spectabiles jactare possint de spiritualibus suis et difficillimis operibus, quae ipsi ultro excogitarunt, sibique facienda proposuerunt, et haec a Deo praecepta missa faciunt, quasi leviora et viliora, aut jamdudum praestita essent.

Ego equidem in ea sum sententia, 'cuivis abunde 313
hic praescriptum esse, quod efficiat, ὅσσον τις δύναται χερσίν τε ποσίν τε, nempe ut haec diligenter servaremus, mansuetudinem, patientiam, et amicum erga inimicos animum, castitatem, commodandi promptitudinem, atque id genus alia, quae his virtutibus annexa sunt. Verum ejusmodi opera nihil splendoris et auctoritatis coram mundo habent. Neque enim "rara "et "nova sunt, et fastu turgida, certis temporibus, locis, personis, ritibus, habitibus destinata, sed communia, protrita et domestica, quae vicinus erga vicinum exercere potest, eam ob rem nullius sunt auctoritatis et pretii'''.

310. wir leben A. 311. '*Inscriptionem om*. A. O. *in marg*. *add*. B. C. D. LL. "*add*. Decalogus summa doctrinae omnium virtutum. *in marg*. LLC. '''ein ausbund A. 313. man solt hie alle hende vol zu schaffen haben, "seltzam A. '''*add*. Hypocritae majoribus titulis ornant humanos ritus, quam legem divinam. *in marg*. LLC.

31

314 Porro autem illa alia hominum et ora et oculos in se convertunt, quae ipsi quoque sumptuosissimis ceremoniis, magnis impensis, regiis aedificiis provehunt, atque ita exornant, ut omnia summe niteant ac splendeant. Ibi thura incenduntur ac thymiamata, ibi pulsatur et cantillatur, planeque omnia concentu perstrepunt. Alibi incenduntur cerei, ut prae his alia neque videri neque audiri queant. Nam quod sacrificus quispiam picturata auro casula amictus conspicitur, aut laicus quispiam per totum diem flexis innititur genibus in ecclesia, secum nescio quid murmurans: hoc vero opus speciosum et praeclarum dicitur, quod a nemine sufficienter laudari potest. Caeterum quod misera aliqua puellula infanti in cunis posito sedulo servit, ac fideliter, quod illi demandatum est, facit, illud vero nullius pretii habendum est. Quid enim aliud ventrosi monachi, et lascivae ac prurientes libidine moniales in monasteriis suis quaeritarent?

315 Vide vero, an non haec detestabilis quaedam sit istorum desperatorum hominum praesumptio, qua sibi tantum sumunt, ut audeant sublimiorem vitam et ordines invenire, quam Decem Praecepta docent, affirmantes, ut dictum est, vitam esse simplicem ac levi-culam, tantumque vulgo observandam et sectandam, suam vero sanctis et perfectis convenientem et pro-
316 positam. Neque vident calamitosi illi et talpis longe coeciores homines, nullum hominem eo rem deducere posse, ut vel uni praeceptorum perfecte satisfaciat, ut satisfaciendum est, sed subvenire nobis necesse sit, sicut audiemus, et fidem, et orationem, qua praeceptorum servandorum vim atque virtutem quaeramus ac precemur, indesinenterque accipiamus. Quapropter eorum jactantia non est alia, quam si jactarem et dicerem: Equidem neque grossum habeo, quem de-

314. *add.* L. 315. *add.* Pharisaicus error et inanis fiducia monasticorum cultuum. — Deliramenta perfectionum monasticarum. *in marg.* LLC.

bitoribus meis numerem, decem tamen aureos perfacile exsolvam.

'Haec propterea hoc diligentius dico et inculco 317
identidem, ut tandem a miserando illo abusu, qui usque adeo invaluit, actis profundissime radicibus, et adhuc adhaeret omnibus, liberemur, et assuescamus, ex omnibus totius orbis ordinibus huc tantum intentos habere oculos, deque his esse solliciti. Nullo enim unquam tempore ullam doctrinam aut vitae ordines inveniemus, qui Decem Praeceptis aut pares sint, aut conferendi, cum ita sint sublimia, ut ea nullus homo unquam suis viribus assequi queat. Et qui eadem assecutus fuerit, coelestis et angelicus homo perhibendus est, longe lateque omnem mundi sanctitatem excedens.
Tantum vide, ut ea tibi proponas, tuique in iis ipsis 318
periculum non segniter facias, omnes virium tuarum nervos intendens et exercens: ac illico senties, tantum tibi superesse negotii, ut supervacaneum existimaveris, alia sanctitatis aut praestantioris vitae opera ambitiose curare atque quaerere. Et haec de prima parte, 319
cum ad monendum, tum docendum, dicta sufficiant. Ut tamen aptius ei rei finis imponatur, illa nobis verba hic repetenda sunt, quae supra quoque in primo praecepto explanavimus, ut discamus, quantum operis Deus impendi velit Decem Praeceptis probe perdiscendis, inculcandis et exercendis.

Ego sum Dominus Deus tuus, fortis zelotes, 320
visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam et quartam generationem, qui me oderunt, et faciens misericordiam in millia his, qui diligunt me, et custodiunt praecepta mea.

'Haec appendix quanquam, ut supra audivi- 321
mus, sub initium primo praecepto annexa est: omni-

317. *add.* Detestanda insania fingentium, posse legi Dei satisfieri. *in marg.* LLC. 319. vult R. T. 321. *add.* Haec appendix intelligatur addita toti Decalogo. *in marg.* LLC.

um tamen praeceptorum gratia positam esse, negare non possumus, ut quae conjunctim omnia huc referenda et dirigenda sint. Quare dixi, haec quoque juventuti proponenda, et identidem occibenda esse, ut discat et tenaciter retineat, quo certum nobis fiat, quare ad hujusmodi praeceptorum observationem et adigendi et impellendi essemus. Neque aliter haec verba intuenda sunt, quam si ad unum quodque sigillatim adjecta sint, ita ut in his et per haec proficiscantur omnia.
322 Jam (ut praedictum est) haec verba uno quasi fasce, et terribiles minas, et amicam promissionem, in se complectuntur, ut nos partim et terreant et admoneant, partim amanter provocent et pelliciant, ut ejus verba perinde, ut divinam quandam severitatem, arripiamus et magnifaciamus; quandoquidem ipse hoc tacitum non praeterit, quanti sua verba faciat, aut a nobis fieri velit, tum quam severe eadem tueri decreverit, nempe quod acerbissimis suppliciis terribiliter excruciaturus sit omnes eos, qui sua praecepta contempserint ac violaverint, et vicissim, quam largiter remunerari, benefacere, et omnia bona largiri velit iis, qui magni ea faciunt, et libenter juxta
323 praescriptum eorum vivunt et agunt. Quare hoc a nobis exigit, ut omnia e tali proficiscantur pectore, quod Deum tantummodo metuat, eum unice in oculis habeat, quodque hoc metu inductum omnia illa accurate caveat, quae ejus voluntati repugnare videntur, ne Deum ad iracundiam provocet: et contra quod illi unice fidat, quodque in ejus gratiam faciat omnia, quaecunque animo ejus grata esse intelligit, quandoquidem tam amicum et paternum erga nos animum prae se fert, nobisque omnibus ultro offert omnes totius inexhaustae gratiae ac bonitatis suae divitias.

324 Et haec quoque primi ac praecipui praecepti, ex quo caetera omnia manant et ebulliunt, sententia est, et vera ac genuina interpretatio, ita, ut hoc verbum (non

322. *add.* Comminationes et promissiones. — Poenae. — Praemia. — Opp. caeterorum praeceptorum ita placere, cum praecedunt opp. primi praecepti. *in marg.* LLC. 324. *add.* Primi praecepti simplex et nativa interpretatio. *in marg.* LLC.

habebis Deos alienos) nihil aliud simplicissime expositum in se complectatur, quam hoc ipsum, quod hic exigitur, nempe: Tu me velut unicum et verum Deum tuum metuas, me ames, tuam fiduciam in me solum rejicias, volo. Ubi enim ejusmodi erga Deum cor erectum est, hoc et praesens et reliqua praecepta omnia ad unum complevit. Contra quicunque aliud in coelis aut in terra pertimescit et amat, neque hoc, neque alia ulla servabit. 'Ita 325
tota Scriptura passim hoc unum praeceptum docuit, et subinde inculcavit, neque non omnia ad haec duo, nempe timorem Dei et fiduciam, retulit. Cumprimis vero Propheta David nihil aliud paene per omnes Psalmos docet, velut cum inquit: Beneplacitum est Domino super timentes eum, et in eis, qui sperant super misericordia ejus. Quasi totum praeceptum unico versiculo explicatum esset, ejusque haec summa foret: Illi Deo summe placent, quibus non sunt Dii alieni.

'Ad eum modum primum praeceptum lucere debet, 326
deque se splendorem emittere, ut aliis omnibus lucem praebeat. Quamobrem haec verba per omnia praecepta penetrare debent, veluti "ligneus in sertis circulus, ut finem cum principio copulent, et omnia uno quasi fasce complectantur, ut subinde repetantur animo, ne memoriae excidant, nempe in secundo praecepto, ut Deum metuamus, ejusque nomine non foede ac impie abutamur, ad exsecrandum, maledicendum, mentiendum, fallendum, aliasque improbitates et vitia exercenda, verum bene et recte eo utamur, invocando, precando, laudando et gratias agendo, amore ac fiducia Dei incitati, juxta primi praecepti constitutionem. Similiter eo ipso metu, amore atque fiducia incitandi sumus, ut ejus verbum non contemptim respuamus, aut delicati fastidiamus, sed avide discamus, libenter audiamus, sacrosanctum, pretiosum et honorificum habeamus.

325. *add.* Tota Scriptura explicatio primi praecepti de timore et fide. *in marg.* LLC. *add.* Psal. 148. [147, 11.] LC. 326. *add.* Opp. posterioris tabulae vere sunt cultus, cum gubernantur a timore et fide. *in marg.* LLC. "die schele odder bögel ym kranß, A.

327 Ita quoque deinceps per reliqua praecepta, virtute
primi erga proximum observanda, gradus faciendi sunt,
ut parentes, dominos, ac omnes magistratus honorantes,
habeamus in pretio, libenter eisdem obedientes obsequamur, non quidem ob illorum, sed divinae voluntatis auctoritatem. Neque enim tibi parentes respiciendi sunt, neque quidquam illis gratificandum aut omittendum: sed eo fac respicias, quidnam rei Deus a te exigat, quod fidenter a te postulaturus est. Qua in re, si negligens fueris, iratum ac saevum judicem: sin
328 feceris, clementem patrem experiere. Praeterea ne quam proximo tuo injuriam aut damnum inferas, vel vim facias, neve ulla in re illi incommodes, sive corpus ejus, sive conjugem, sive opes, honorem, aut jus spectes, veluti omnia haec ordine sunt mandata; etsi ad haec commode perpetranda, neque locus tibi deesset, neque occasio, ad haec nullius hominis reprehensionem eo nomine incurreres: sed de omnibus bene merearis, omnes officiose juves ac promoveas, quacunque ratione et ubicunque potes, tantum in hoc, ut Deo obedias, hac fiducia, eum ipsum omnia haec lar-
329 giter tibi compensaturum. Ita vides, quomodo primum praeceptum caput ac fons sit, unde reliqua omnia suam trahunt originem, quodque rursus omnia alia retro pertrahat ex se pendentia, ut et finis et principium uno indissolubili nodo colligata et copulata sint.

330 Talia, inquam, operae pretium est, ut juventuti nunquam non proponantur, monendo inculcentur et in memoriam assidue repetendo revocentur, ut non tantum fuste ac plagis, quemadmodum pecora rationis expertia, sed etiam in timore ac cultu Dei pia quadam ratione educentur. Quicunque enim haec considerant et animi seria quadam cogitatione perpendunt, esse videlicet haec non humanae rationis commenta, sed summae majestatis mandata, quae tanta severitate contemptores eorum punire, contra vero factores eo-

327. zu lieb thuen obder lassen A. 328. neque T. 329. nodo et quidem illo Herculeo O. LL. 330. *add.* Utilissimam et saluberrimam esse meditationem Decalogi. *in marg.* LLC. "*add.* -rat. L.

rum inaestimabilibus bonitatis suae divitiis remunerari velit: illi sua sponte ad '''faciendum Dei voluntatem satis erunt propensi. Quare in Veteri Testamento 331
non temere mandatum erat, ut Decem Praecepta omnibus inscriberentur parietibus, angulis et vestibus: non in hoc, ut tantum inscripta spectanda circumferrentur, quemadmodum factitare Judaei consueverant: sed ut citra intermissionem obversarentur oculis, et memoriae occurrerent in omnibus nostris negotiis et actionibus. Sint ergo cuique haec quotidiana exercitia et studia, in 332
omnibus casibus, negotiis et officiis, ac si omnibus insculpta locis legenda occurrerent, quocunque oculorum aciem flexerit, imo potius ubicunque incesserit, aut presso vestigio steterit. Ita fiet, ut aeque et domi et foris erga vicinos semper sufficientem causam inveniamus Decem Praecepta exercendi, ut nemini ea incumbat necessitas illa procul petendi.

'Ex his omnibus jam facile ''aestimare licet aut 333
videre, quousque haec praecepta extollenda, aut quanti tandem facienda sint, prae omnibus et operibus et ordinibus, qui doceri consueverunt. Hic enim confidenter dicere possumus, ut ad unum prodeant omnes sapientes, et '''quotquot sanctimoniae titulo superbiunt, num unum queant opus, quamlibet pusillum, producere, quod vel extremo horum praeceptorum opusculo aequiparandum sit, quod tanta severitate Deus a suis exigit, et faciendum praecipit, tantam tamque intolerabilem transgressoribus interminatus iracundiam, et contra factoribus adeo splendidas promissiones pollicitus, se nimirum inexhaustis benedictionis suae divitiis *tantum non obruturum eos. Quocirca non injuria haec praecepta omnibus aliis doctrinis anteferenda sunt, inque magno habenda pretio, tanquam thesaurus, quem a Deo accepimus, omnium pretiosissimus.

'''faciendam O. LL. R. T. 333. *add.* Decalogi doctrina tam copiosa et sublimis, ut nunquam satis perspici, nunquam exhauriri possit. *in marg.* LLC. ''existimare R. T. '''heiligen *überschütten will, A.

'Secunda Pars Catechismi.

''Symbolum Fidei.

1 'Hactenus ''Catechismi, hoc est, christianae doctrinae primam partem audivimus, in qua, quid facere, quid omittere nos Deus velit, vidimus. Hanc deinceps justo ordine fides subsequitur, qua nobis summatim, quid a Deo nobis exspectandum et accipiendum sit, proponitur, atque ut paucis dicam, eundem nos '''per omnia
2 docet cognoscere. 'Quae eo nobis servire ac prodesse debet, ut id, quod praecepta exigunt, facere queamus, dum ea exigentibus praeceptis facere cogimur. Nam (ut supra dictum) adeo sublimis et alta eorum est constitutio, ut omnium hominum vires longe leviores sint et invalidiores, quam ut eandem possint assequi aut contingere, et ei satisfacere. Eam ob rem nihilo minus necessarium est, hanc partem perdiscere, quam priorem, ut sciamus, quomodo praeceptis satisfacere queamus, et unde tanta vis ac virtus petenda aut impe-
3 tranda sit. Etenim si propriis viribus divinis praeceptis satisfacere possemus, quemadmodum illis satisfaciendum est: 'et Fide et Precatione haud difficulter ca-
4 reremus. Prius vero, quam ejusmodi et utilitas et necessitas Fidei explanetur, initio sufficit pro rudibus plane, ut Fidem per se comprehendant et intelligere discant.

5 'Principio Theologi nostri Fidem hactenus in duodecim articulos diviserunt; quanquam si omnes particulae, quas tradit Scriptura, et ad fidem referendae sunt, sigillatim comprehenderentur, multo plures sunt

' das Ander teil. ''Von dem Glauben. A. De Symb. Fidei. O. LL. 1. *add.* Ordo partium Catechismi. *in marg.* LLC. ''*add.*-est. L. '''ganz und gar. A. 2. *add.* Quare sit opus doctrina s. professione Symboli. *in marg.* LLC. 3. widder glauben, noch vater unser. A. 5. ''*add.* Duodecim articuli fidei.—Symboli Apost. tres articuli praecipue. *in marg.* LLC.

articuli, "sed "neque tam paucis verbis satis significan-
ter possunt exprimi. Veruntamen ut quam facillime 6
et simplicissime comprehendantur, veluti pueris tra-
dendi sunt, totum fidei Symbolum tribus tantum prin-
cipalibus articulis complectemur, juxta tres Divinitatis
personas, ad quas omnia, quae credimus, referuntur et
ordinantur: ita ut primus articulus, de Deo Patre, cre-
ationem explicet, secundus, de Filio, redemptionem, ter-
tius, de Spiritu Sancto, sanctificationem. Quasi fides 7
quam brevissime tot verbis comprehensa esset: Credo
in Deum Patrem, qui me creavit, credo in Deum Fi-
lium, qui me liberavit, credo in Spiritum Sanctum,
qui me sanctificavit. Unus Deus et una fides, verum
tres personae, quare tres etiam articuli et confessiones.
Jam ergo ipsa Fidei verba breviter percurremus. 8

Articulus I.

**Credo in Deum Patrem, omnipotentem, Creato- 9
rem coeli et terrae.**

Quaenam sit Dei Patris essentia, voluntas "et opus, 10
hisce verbis compendiosissime adumbratum et proposi-
tum est. Cum enim Decem Praecepta docuerint, non
esse nisi unum Deum habendum et colendum: in quae-
stionem venire posset, '"quid Deus esset, quid operis
faceret, quibus denique rebus laudandus sit aut depin-
gendus, ut cognoscatur. Hoc jam sequens docet arti-
culus, fidem nihil aliud esse, quam responsionem quan-
dam et confessionem christianorum, ad primum prae-
ceptum ordinatam. Velut puer interrogatus a quo- 11
piam: Quemnam Deum habes, aut quid de illo com-
pertum tenes? respondere possit: Primum quidem
hoc Deus meus est, videlicet Pater, qui coelum ac
terram condidit. Extra hunc unum nullum alium
Deum esse credo, praeter hunc enim nemo est,

"auch nicht alle A. 6. *add.* Pater fons omnium beneficiorum.—Unus Deus, tres personae. *in marg.* LLC. 9. Gott den vater allmechtigen Schepfer A. 10. *add.* Primus art. in Symb. complectitur doctrinam de vera agnitione Dei. *in marg.* LLC. "thuen vnd werk. '"was ist denn Gott für ein man, A.

qui 'sua virtute atque potentia coelum ac terram possit condere.

12 Caeterum pro doctis, et qui 'aliquam Scripturae cognitionem sibi paraverunt, ii tres articuli aliquanto fusius et locupletius declarari possunt, inque tot partes dividi, quot verbis Fidei Symbolum contextum est. Verum in praesentia pro novitiis scholasticis maxime cognitu necessaria indicasse sufficiat, nempe hunc articulum, ut diximus, ad rerum creationem pertinere, ut huic verbo innitamur: "Creator coeli et terrae.
13 Quid ergo haec sibi verba volunt, aut his tu significari putas? Credo in Deum Patrem omnipotentem, Creatorem etc. Responsio: Hoc significari puto et credo, me Dei esse creaturam, hoc est, quod ille mihi dederit, 'quotidieque alat sustentetque corpus, animam, vitam, membra corporis, cum parva, tum magna, omnes sensus, rationem, "rationis usum, virtutemque intelligentiae, ac deinceps cibum et potum, amictum, commeatum, uxorem, liberos, familiam, aedes, prae-
14 dia etc. Ad haec, qui omnes creaturas ad vitae meae utilitatem et necessitatem servire mihi sinit, solem, lunam et sidera coelestia, diem et noctem, aërem, ignem, aquam, terram, et omnes fructus terrae, quos sua foecunditate producit, volucres, pisces, et omnia
15 frumentorum et fructuum genera. Insuper, si quae sunt alia rerum corporalium et temporalium bona, 'ut est aequabilis reipub. status et administratio, pax, tran-
16 quilla securitas. Ita, ut ex hoc articulo discamus, nostrum neminem vitam, omniaque alia jam enumerata, et quae adhuc enumerari possent, a se habere, neque retinere posse, quamlibet pusillum aut leve fuerit. Haec enim omnia nomine Creatoris comprehensa sunt.

17 'Praeter haec "ingenue quoque confitemur, Deum Patrem non solum haec omnia, quae habemus, possidemus, coramque oculis intuemur, nobis dedisse, sed quotidie

11. *add.* -potent. L. 12. die etwas leufftig sind, A. "*add.* Sententia art. de creatione ac praesentia Dei sustentantis creaturas. *in marg*. LLC. 13. -sustnt. vnd on vnterlas erhelt, "intell. vnd verstand, 17. *add.* Omnipotens. *in marg*. LLC. "*add.* L.

etiam ejus tutela nos ab omnibus malis atque periculis custodiri, omnes incommoditates, ruinas atque discrimina a nobis abigente et propulsante. Quae omnia mera humanitate et bonitate sua pellectus, nobis immerentibus exhibet, tanquam lenis ac clemens Pater, cui nos curae sumus, ne quid mali aut adversi nobis
accidat. Verum ea verbosius persequi, ad reliquas 18
duas partes pertinet, ubi diximus: Patrem omnipotentem.

Ex his jam demonstratis, facile evictum con- 19
sequitur et colligitur, cum omnia, quae possidemus quaeque in coelo et in terra sunt, quotidie a Deo concessa sustententur et custodiantur: debere nos eundem indesinenter diligere, laudibus extollere, agendisque gratiis acceptorum beneficiorum esse memores, et ut uno verbo dicam, illi prorsus atque per omnia hisce gratuito datis muneribus servire, quemadmodum hoc ipsum Decem Praeceptis a nobis exigit et
faciendum praecepit. Jam hic multis dicendum esset, 20
si illustrare id quis vellet, quam pauci sint, qui hunc articulum credunt. Hunc enim omnes praetervolamus, audientes quidem et memorantes, sed nequaquam videntes, aut animo expendentes, quid ipsa verba nobis non oscitanter aut somniculose expendendum proponant.
Quod si enim haec ex animo crederemus: horum ver- 21
borum jussa haud dubie capesseremus, neque tam superbe incederemus, insolenter intumescentes, quasi a nobismetipsis, aut nostra opera partis, vita, divitiis, potentia, dignitate, honoribus etc. frueremur, ut alii servitute nobis obnoxii nos pertimescere cogerentur; quemadmodum infelix ac perversus mundus factitare consuevit, qui in coecitate sua submersus est, omnibus bonis et muneribus divinitus datis tantum ad superbiam, avaritiam, voluptates et delicias turpissime abutens, neque Deum vel semel respiciens, ut illi gratias ageret, aut pro Domino ac Creatore suo eum agnosceret.

19. *add.* Creatura rationalis debet vicissim Creatori gratitudinem et obedientiam. *in marg.* LLC. 20. *add.* Magna et turpis ingratitudo omnium hominum. *in marg.* LLC. *add.* -expndd. L.

22 Quocirca hic articulus omnes nos humiliare ac conterrere debebat, si haec vera esse certo et constanter crederemus: siquidem quotidie victi carnis affectibus, peccamus oculis, auribus, manibus, corpore et anima, opibus atque divitiis, breviter, omnibus rebus, quascunque possidemus. Praecipue vero illi, qui etiamnum impietate instigati divino verbo repugnant ac reluctantur. Veruntamen christiani hanc praerogativam habent, quod se Deo Creatori suo id debere agnoscunt, ut pro acceptis bonis ipsi serviant atque obtemperent, id quod mundus facere nescit.

23 Proinde hic articulus nobis quotidie exercendus, menti infigendus, et in memoriam subinde revocandus est, in omnibus, quaecunque nobis objiciuntur, quando vel bene et feliciter quae nobis eveniunt, vel quando e periculis et necessitatibus liberati emergimus, sicut Deus haec omnia nobis largitur et facit, ut in hoc certis experimentis animadvertentes discamus paternum ejus erga nos animum et inaestimabilem caritatem. Ex hoc certe pectus incalescet, et ad gratiarum actionem prompte agendam mirifice inflammabitur, ut omnibus ejusmodi rebus ad Dei laudem et gloriam
24 utatur. Ita quidem paucissimis erutum atque expressum hujus articuli sensum habemus, quantum simplicibus initio scire ac discere necesse est, et quid a Deo habeamus et acceperimus, et quid pro acceptis bonis eidem vicissim debeamus. Quae ingens et paene inaestimabilis est cognitio, thesaurus tamen multo praestantior. Etenim hic plane videmus, quomodo Pater cum omnibus creaturis se nobis tradiderit, quamque nos, quamdiu hac vita fruimur, rebus omnibus opulentissime instruat, praeterquam quod ineffabilibus et aeternis bonis per Filium suum ac Spiritum Sanctum amplissime cumularit, ut in sequentibus audiemus.

23. *add.* Assidue mentibus atque oculis intuenda testimonia creationis et providentiae. *in marg.* LLC.

Articulus II.

Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus et sepultus. Descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis. Ascendit ad coelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis; inde venturus est judicare vivos et mortuos. 25

Hoc loco secundam Divinitatis personam discimus 26 cognoscere, ut videamus, quid praeter bona temporalia prius ennumerata Deus nobis largiri soleat, nempe "quomodo omnes bonitatis suae ac divitiarum thesauros semel nobis effuderit, nihilque sibi reliquum fecerit, quod nobis utendum fruendumque non impertierit. Jam hic articulus quoque late patet, estque plane foecundissimus. Verum ut et hunc breviter ac pueriliter discutiamus, unum verbum sumemus, quo totius rei summam complectemur, nempe (sicut dictum est) ut ex hoc discamus, '"quomodo per Christum ab omni maledictione liberati simus, quod hisce verbis nititur: Et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum etc.

Jam ergo interrogatus a quopiam: Quid credis in 27 secundo articulo de Jesu Christo? ad hunc modum responde paucissimis: Ego credo, Jesum Christum verum Dei Filium, Dominum meum esse factum. Quid hoc sibi vult, fieri Dominum? Hoc est, quod me liberarit sanguine suo a peccatis, diabolo, morte, et omni exitio. Ante enim neque Regem habebam, neque Dominum, sed sub diaboli potestate atque imperio captivus tenebar, ad mortem condemnatus, inque peccatis ac coecitate irretitus.

26. *add.* Secunda persona divinitatis. *in marg.* LLC. "wie er sich gantz vnd gar außgeschüttet hat, vnd nichts behalten, das er nicht vns gegeben habe,'" wie wir erlöset sind, A. 27. *add.* Doctrina secundi art. de redemtione generis humani et beneficiis Filii Dei. *in marg.* LLC.

28 Jam enim a Deo creati, cum 'omnis generis inaestimabilia bona a Patre accepissemus, venit diabolus "nostrae felicitati invidens, et'"nos suis technis in apertam Dei rebellemque inobedientiam, mortem et omnia pericula pertractos injecit, adeo, ut in ejus indignatione jaceremus, perpetuae damnationi adjudicati, *ve-
29 luti culpa nostra promerueramus. Hic nulla erat amplius relicta aut spes recuperandae gratiae, aut consilium adipiscendae salutis, aut auxilium placandi Patris, aut consilium ignoscendi delicti, donec ille immortalis Patris immortalis Filius, calamitosam miseriam et exsilium nostrum sua profundissima bonitate miseratus, de coelo nobis opem laturus descendit, 'nosque ab omni et peccati, et mortis, ac diaboli captivitate, in liber-
30 tatem adoptionis suae asseruit." Ita quidem omnium illorum tyrannorum atque 'exactorum potestas profligata et oppressa est: quorum in locum successit Jesus Christus, vitae, justitiae, salutis, justificationis ac omnium bonorum Auctor et Dominus, qui nos miseros, aerumnosos peccatores ex inferorum faucibus eripuit, asseruit, inque libertatem vendicavit, irati Patris favorem et gratiam placata indignatione conciliavit, ac tanquam possessionem suam in tutelam suam nos suscepit, ut nos per suam justitiam, sapientiam, potestatem, vitam et beatitatem regat et gubernet.

31 'Sit itaque haec hujus articuli summa, ut haec vocula, Dominus, simplicissime tantum significet atque Salvator seu Redemptor, hoc est, qui a diabolo ad Deum, e morte ad vitam, a peccatis ad justitiam reduxit, in quibus et nos conservat. Porro reliquae hujus articuli partes, ordine semet consequentes, nihil faciunt aliud, quam quod talem redemptionem per Christum nobis partam declarant ac exprimunt, quomodo et per quem confecta sit, hoc est, quanti "Christum constiterit et quid pro ea impetranda insumpserit, ut nos lucrifaceret

28. allerley guts A. "*add.* -invidens L. '"bracht vns ynn vngehorsam, *-nost. wie A. 29. *add* - asseruit L. "*add.* De mirando consilio redemtionis generis hum. *in marg.* LLC. 30. Stockmeister A. 31. *add.* Christi meritum, victoria et efficacia. *in marg.* LLC. "Christo T. *qui germanum quidem lectionem quasi vulgatam notavit.*

suaeque ditioni subjiceret: nempe quod homo factus, et '''e Spiritu Sancto ac Maria virgine sine omni labe peccati conceptus et natus sit, ut esset peccati Dominus, ad haec passus, mortuus et sepultus, ut pro me satisfaceret, meamque culpam, quae mihi luenda fuerat, persolveret, non auro, neque argento, sed *et proprio pretioso suo sanguine; et haec omnia non ob aliam rem ullam, quam ut meus fieret Dominus. **Neque enim sui gratia harum rerum quidquam fecit, aut opus habuit. Post id iterum surrexit ***devicta atque absorpta morte, ac denique coelos conscendit, suscepta imperii administratione, sedens ad dexteram Patris, ut diaboli ac omnes potestates, ad illius pedes projectae, obedire cogantur, donec nos in die novissimo prorsus ab hoc pravo saeculo, diabolo, morte, peccatis liberatos separet ac segreget.

Caeterum hasce partes sigillatim tractare, huic compendioso et pro pueris instituto sermoni non convenit, sed prolixis concionibus, quae per totius anni circulum habentur, praesertim iis temporibus, quae talibus prolixiore sermone tractandis destinata sunt, de nativitate, passione, resurrectione, ascensione Christi etc. 32

Quin etiam totum evangelium, quod praedicamus, eo tendit, ut hunc articulum probe percipiamus, ut in quo totius salutis et felicitatis nostrae summa sita est, quemque ob usum et foecunditatem suam longe lateque patentem, nunquam satis perdiscere possumus. 33

Articulus III.

Credo in Spiritum Sanctum, sanctam ecclesiam catholicam, communionem sanctorum, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem et vitam aeternam, Amen. 34

'''a T. *proprio et T. **add. De causa finali historiae et applicatione ad nos. *in marg.* LLC. ***den tod verschlungen vnd gefressen A. 32. in R. T. 33. *add.* Articulus de beneficiis Christi propria et praecipua Evangelii doctrina. *in marg.* LLC.

35 'Hunc articulum non alio commodius, quam sicut dictum, ad sanctificationem referre possum, quod videlicet per hunc Spiritus Sanctus, ejusque officium, nempe quod sanctificet, adumbretur et depingatur. Quare huic verbo nitendum est, "credo "in Spiritum Sanctum, quod tam stricte et breviter comprehensum sit, ut aliud habere ne-
36 queamus. Sicut enim alioquin multiplices in Scriptura spiritus, veluti humani, coelestes, et mali spiritus: verum enim vero Spiritus Dei solus Sanctus Spiritus dicitur, hoc est, qui nos sanctificavit, et adhuc sanctificat. Nam quemadmodum Pater Creator, Filius Redemptor aut Salvator dicitur: ita quoque Spiritus 'Sanctus ab officii sui opere
37 Sanctus aut Sanctificator dicendus est. 'Quae vero hujus sanctificationis est ratio? Respondeo: Quemadmodum Filius dominium suum, quo nos sibi peculiariter vendicavit, per suam nativitatem, mortem, resurrectionem etc. consequitur: ita quoque Spiritus Sanctus sanctificationis munus exsequitur per sequentia, hoc est, per communionem sanctorum, aut ecclesiam christianorum, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem et vitam aeternam. Hoc est, primum nos ducit Spiritus Sanctus in sanctam communionem suam, ponens in sinum ecclesiae, per quam nos docet et Christo adducit.

38 'Siquidem neque ego, neque tu quidquam de Christo scire possemus, aut in eum credere, aut pro Domino consequi, nisi per evangelii praedicationem Spiritus Sancti opera nobis offerretur et ultro donaretur. Opus quidem ipsum "completum est. Christus enim thesaurum nobis impetravit et peperit sua passione, morte et resurrectione etc. Verum si '"in occulto manens delitesceret, nec quisquam aliquid de eo exploratum haberet, nemini esset usui, sed plane inutilis et deperditus. Ne ergo ejusmodi thesaurus sepultus jaceat, sed

35. *add.* Tertius articulus recitat officia, beneficia et effectus Spiritus S. *in marg.* LLC. 36. *add.* L. 37. *add.* Quomodo fiat sanctificatio. *in marg.* LLC. 38. *add.* Sp. S. efficax per ministerium verbi in Ecc. *in marg.* LLC. "geschehen vnd ausgericht, '"das werk verborgen bliebe, A.

eo in usum verso fruantur homines: Deus verbum suum emisit praedicandum et *invulgandum omnibus, in quo Spiritum Sanctum largitus est, ut ejusmodi thesauri nos faceret compotes. 'Quare sanctificare 39
nihil aliud est, quam ad Christum adducere, ad suscipiendum bona per Christum nobis parta, ad quae per nosmetipsos nunquam pervenire possemus.

'Jam ergo quam fieri potest significantissime, hunc 40
articulum disce intelligere, ut interrogatus, quid hisce verbis significari putas, credo in Spiritum Sanctum? prompte respondere possis: Credo Spiritus Sancti opera me sanctificari, cui rei nomen ejus testimonium est. Qua autem re 41
illud facit, aut qua ratione, quove medio ad hoc utitur? Responsio: Per christianorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem et vitam aeternam. Primum enim singularem in mundo communionem 42
obtinet, haec mater est, haec quemlibet christianum parturit ac alit per verbum, quod Spiritus Sanctus revelat et praedicat, et per quod pectora illuminat et accendit, ut verbum accipiant, amplectantur, illi adhaerescant, inque eo perseverent.

'Ubicunque enim gentium Spiritus Sanctus verbum 43
Dei praedicare non sinit inque corde excitat, ut accipiatur, ibi frustra est ac deperditum. Quemadmodum dominante Papatu accidit, ubi fides prorsus neglecta et obscurata jacuit, nemo Christum pro Domino cognovit, neque Spiritum Sanctum pro eo, qui sanctificaret, habuit: hoc est, nemo credidit, Christum eum esse Dominum, qui sine operibus et meritis nostris tantum thesaurum nobis peperisset, nosque Patri reconciliasset. Et quid tandem in 44
causa fuit? hoc scilicet, quod Spiritus Sanctus praesto non fuerit, qui talia de Christo revelasset, et praedicare sivisset: verum homines mali et daemones praesto fuerunt, qui docuerunt, propriis operibus consequen-

*divulgandum R. T. 39. *add.* Sanctificare quid? *in marg.* LLC. 40. *add.* Commodissima responsio de doctrina hujus articuli. *in marg.* LLC. 43. *add.* Nova lux fidei et interiores motus congruentes cum lege Dei non accenduntur sine Spiritu S. *in marg.* LLC.

dam esse salutem, et irati Patris gratiam impetrandam.
45 Eam ob rem 'neque christianorum fuit communio. "Ubi
enim de Christo nihil docetur, ibi neque ullus est Spiritus Sanctus, qui '''christianorum communionem solet
constituere, convocare ac in unum cogere, citra cujus opem et operam nemo ad Christum Dominum per-
46 venire potest. Haec quidem de summa hujus articuli
sufficiant. Cum vero partes ac membra, in eo enumerata, pro captu simplicium non omnino clara sint: ea
quoque paucis percurremus.

47 'Sanctam christianorum ecclesiam communionem
sanctorum Fides nominat. Utrumque enim idem conjunctim significat. Olim vero alterum adjectum non erat,
"planeque male et inepte lingua nobis vernacula expositum est'''. Quod si significanter enuntiandum esset, Germanico sermone prorsus aliter proferendum foret, siquidem haec vox, ecclesia, proprie nihil aliud quam congre-
48 gationem significat. Porro nos Germani hanc dictionem,
Kyrche, usurpare consuevimus, quam simplices non de
congregata multitudine, sed de consecratis templis aut
aedificiis intelligunt. Tametsi sacra domus ecclesia dicenda non est, nisi propterea, quod hominum multitudo in
ea convenire soleat. Nos enim, qui convenimus, praecipuum locum confluendi nobis 'delegimus, atque ita domui
secundum multitudinem nominis quoque appellationem
imponimus. Ita haec Germanica vocula, Kyrche, proprie
nihil aliud significat, quam congregationem, neque vox
Germana est, sed Graeca, sicut etiam *ἐκκλησία*. Illi
enim sua lingua *κυρίαν*, quemadmodum Latini curiam
nominant. Quamobrem recto Germanorum sermone
christianorum communio seu congregatio (Ein Christliche Gemeine oder Samlung) aut omnium optime et cla-

45. kein Christliche kirche, A. "*add*. Tantum per ministerium Spiritus S. est efficax. *in marg*. LLC. '''die Christliche kirche machet, A. 47. *add*. Grammatica enarratio vocabulorum. Ecclesia. Kirche. *Κυρία*. *in marg*. LLC. "vbel vnd vnuerstendlich''' *add*. Eine gemeinschaft der heiligen. A. 48. deligimus R. T.

rissime sancta christianitas (Ein heilige Christenheit) dicenda fuerat.

'Ita quoque haec dictiuncula, communio, quae alte- 49
ri annexa est, non Gemeinschafft, sed Gemein, interpretanda fuerat. Neque aliam ob rem, quam interpretandi gratia priori adjecta est, qua quispiam haud dubie exponere voluit, quid christianorum esset ecclesia. Pro quo nostri, qui et Germanae et Latinae linguae juxta imperiti fuere, transtulerunt, Gemeinschaft der Heiligen, cum tamen nulla Germanorum lingua ita loquatur aut intelligat. Verum recta et genuina Germanorum lingua vertenda erat, eine Gemeine der Heiligen, sanctorum communio, hoc est, ejusmodi communio, in qua non nisi sancti versantur; aut adhuc significantius, ein
heilige Gemein, hoc est, sancta communio. Haec ideo 50
dico, ut verba sane et recte intelligantur, cum haec consuetudo usque adeo usu recepta inveteraverit, ut vix unquam ex hominum animis evelli possit, et statim haeresin esse oporteat, ubi verbulum aliquod immutatum fuerit.

'Hujus autem appendicis haec summa est: Credo, in 51
terris esse quandam sanctorum congregatiunculam et communionem ex mere sanctis hominibus coactam, sub uno capite Christo, per Spiritum Sanctum convocatam, in una fide, ''eodem sensu et sententia, multiplicibus dotibus exornatam, in amore tamen unanimem, '''et per omnia concordem, sine sectis et
schismatibus. Horum me quoque partem et mem- 52
brum 'esse, 'constanter 'credo, omnium bonorum, quaecunque habent, participem ac municipem, Spiritus Sancti opera eo perductum, iisdem uno corpore unitum, per hoc, quod verbum Dei audierim atque etiamnum audio, quod principium est in hanc communionem ingrediendi. Ante enim, quam ad hanc pervenimus, penitus sub potestate eramus diaboli, ut ii, quibus de Deo ac Christo prorsus nihil comperte exploratum fuerat.

49. *add.* Gemeinschafft, gemeine. Sanctorum communio. *in marg.* LLC. 51. *add.* Vera et salutaris doctrina articuli de eccl. — Spiritus S. Collector, Gubernator et Conservator eccl. *in marg.* LLC. ''synne vnd verstand, A. '''*add.* -concord. L. 52. bin auch ich A.

53 'Quin etiam Spiritus Sanctus a sanctorum communione, seu christianitate, non discedit, sed cum ea usque ad "consummationem saeculi perseverat, per quam nos adducit, ejusque in hoc utitur adminiculo, ut verbum praedicet atque exerceat, per quod sanctificationem efficit, communionem amplificans, ut quotidianis incrementis crescat, et in fide, ejusque fructibus, quos producit, corroborata fortis evadat.

54 'Praeterea cernimus etiam, nobis in hac christianitate esse remissionem peccatorum propositam, quae fit per sacramenta et absolutionem "ecclesiae, ad haec "'multiplices totius evangelii sententias, bonae spei ac consolationis plenissimas. Quare huc ea pertinent, quae de sacramentis, *et deinde de sacramentorum usu atque praestantia tradenda sunt, et in summa, totum evangelium, ac omnia christianitatis officia, quae ut assidue exerceantur et sedulo, summe necessarium est. Etenim quamquam Dei gratia per Christum impetrata est, et sanctificatio per Spiritum Sanctum facta, per verbum divinum, **in unitate ecclesiae catholicae: nunquam tamen nos a peccatis sumus vacui, et hoc carnis nostrae gratia, quam adhuc adhaerentem humeris nostris circumferimus.

55 'Quocirca omnia in christianitate eo adornata sunt, ut quotidie meras peccatorum condonationes auferamus, et verbis, et signis ad hoc constitutis, ad consolandam et erigendam conscientiam, quamdiu in hac vita futuri sumus. Ita facit Spiritus Sancti "gratia, ut, quanquam peccatis simus contaminati, non tamen nobis noceant in christianitate constitutis: ubi nihil aliud, quam assidua et indesinens est peccatorum remissio, cum quam nobis Deus largitur, tum qua nobis inter nos vicissim utimur, ignoscentes, sufferentes et erigentes nos invicem.

56 'Sed etiam extra hanc christianitatem, ubi huic

53. *add.* Ecclesiae perpetua conservatio. *in marg.* LLC. "den jüngsten tag. A. 54. *add.* Praeterea articuli de remissione peccati. — Doctrina de sacramentis huc pertinet. — Peccati reliquiae. *in marg.* LLC. "*add.* L. "'-pleniss. allerley trostsprüche des gantzen Euangelii, A. **add.*-praestt. L. ***om.* R. T. yn der vereinigung der Christl. kyrchen, A. 55. *add.* Ministerium publicum remittendi pecc. *in marg.* LLC. "*add.* L. 56. *add.* Extra ecclesiam nec est remissio peccatorum nec sanctificatio. — Desertores ecclesiae. *in marg.* LLC.

evangelio locus non est, neque ulla est peccatorum re-
missio, quemadmodum nec ulla sanctificatio adesse pot-
est. Quocirca ab hac ecclesia omnes ii semet sua spon-
te abalienarunt, qui non per evangelii gratiam et pec-
catorum condonationem, sed propriis operibus sanctifi-
cationem quaerunt ac venantur, ac promereri conten-
dunt. 'Sed enim in hoc, quando sanctificationis opus 57
inchoatum est et quotidie augetur, exspectamus, ut
haec nostra caro, cum omnibus suis sordibus et vitiis,
abolita et sepulta computrescat, verum praeclare et
magnifice iterum prodeat et exsurgat a mortuis, ad per-
fectam et absolutam sanctitatem, nova atque immortali
vita animata. Jam enim tantum ex dimidio puri ac san- 58
cti sumus, ut Spiritus Sanctus subinde habeat, quod di-
vini verbi praedicatione nobis eluat ac purificet, tum in
dies singulos remissionem peccatorum distribuat, usque
in futuram vitam, ubi remissioni locus non erit am-
plius, sed homines in universum ab omni peccatorum
contagio puri et sancti, pleni omni probitate atque ju-
stitia, subtracti et liberati a peccatis, morte et omni
exitio, in novam, perpetuam, glorificatam et transfigu-
ratam 'vitam traducentur.

'Ecce haec omnia Spiritus Sancti sunt officia et 59
opera, ut hic in terris sanctificationem exordiatur, ean-
demque quotidie per haec duo augeat, nempe per san-
ctorum ecclesiam et peccatorum remissionem. "Porro
ubi jam soluti in cinerem computruerimus, hoc ipsum
in momento oculi plene absoluturus est et purificaturus,
in qua perpetuo nos retinebit duobus'" articulis posterio-
ribus. 'Quod autem hic ponitur (Aufferstehung des Flei- 60
sches, carnis resurrectionem) ne hoc quidem valde apte
et bene lingua nostra vernacula expressum est. Etenim
carnem audientes, non ulterius cogitamus, quam "de
macello. Verum recte et genuine loquendo, Germa-
nice diceremus, Aufferstehung des Leibs oder Leich-

57. *add.* Inchoata lux spiritualis et initia novae vitae erunt inte-
gra post resurrectionem. *in marg.* LLC. 58. leib. A. 59. *add.* Sp. S.
propria munera et opp. *in marg.* LLC. "wenn wir aber verwesen A.
'" *add.* L. 60. *add.* Expositio vocabuli Carnis resurrectio. *in marg.*
LLC. "in die scherren. A.

namê, hoc est, corporis resurrectionem. Attamen res est momenti non magni, dummodo verborum sensum recte percipiamus.

61 Jam hic ille est articulus, cujus opus semper fervere debet et efficax persistere. Rerum enim creationem accepimus, sed et redemptionem jam effectam habemus. Porro autem Spiritus Sanctus citra intermissionem nobis sanctificandis opus suum perficit, usque in extremum diem, ad quod communionem destinat, per

62 quam omnia facit et loquitur. Nondum christianos suos omnes coëgit, neque remissionis distribuendae officio prorsus perfunctus est. Eam ob rem in hunc credimus, qui quotidie nos divini verbi praedicatione attrahit et adsciscit, fidemque impertit, auget atque corroborat, per verbum illud, et remissionem peccatorum, ut nos his omnibus perfecte absolutis, nobisque iisdem constanter adhaerentibus, et mundo ac omnibus periculis jam mortuis, denique prorsus per omnia sanctos faciat, id, quod jam per verbum in fide exspectamus.

63 Ecce hoc loco totam Divinitatis essentiam, voluntatem et operationem, verbis equidem admodum brevibus, attamen opulentis et foecundis, artificiose depictam habes, in quibus omnis nostra sapientia sita est, omnem humanam sapientiam, rationem ac sensum longe lateque excedens ac superans. Nam universus mundus quanquam sedula pervestigatione jam inde ab initio elaborarit, quidnam Deus esset, aut quid haberet animi, seu cui operi intentus esset: nihil tamen harum rerum unquam intelligentia aut ratione assequi potuit; hic vero omnia haec copiosissime

64 in numerato habes. Hic enim ipse in omnibus tribus articulis profundissimum abyssum paterni sui pectoris, et meras ardentissimi et ineffabilis amoris sui flammas manifestavit reservavitque. Quippe

61. *add.* Caeteri articuli in Symbolo referendi ad hunc: Credo remissionem et vitam etc. *in marg.* LLC. 62. *om.* R.T. hic T. 63. *add.* Doctrina de essentia et voluntate Dei in Symb. — De patefactione Dei et de fine hominis. *in marg.* LLC. 64. reservavit manifestavitque. T. *Interpres forsan scribere voluit:* reseravitque. offenbart vnd auffgethan A.

ob id ipsum nos creavit, ut nos redimeret et sanctificaret, et praeterea, "quae nobis possidenda et utenda subjecit, quaecunque uspiam in coelo et in terra cernuntur; Filium quoque suum et Spiritum Sanctum nobis largitus est, per quos nos ad se attraheret. Neque enim 65
unquam (ut supra ostensum est) eo propriis viribus pervenire possemus, ut Patris favorem ac gratiam cognosceremus, nisi per Jesum Christum, Dominum nostrum, qui paterni animi erga nos speculum est, extra quem nihil nisi iratum et truculentum videmus Judicem. Sed neque de Christo quidquam scire possemus, si non per Spiritum Sanctum nobis revelatum esset.

'Proinde ii articuli nostrae Fidei nos christianos 66
ab omnibus aliis, qui sunt in terris, hominibus separant. Quicunque enim extra christianitatem sunt, sive Gentiles, sive Turcae, sive Judaei, aut falsi etiam christiani et hypocritae, quanquam unum tantum et verum Deum esse credant et invocent: neque tamen certum habent, quo erga eos animatus sit animo, neque quidquam favoris aut gratiae de Deo sibi polliceri audent aut possunt; quamobrem in perpetua manent ira et damnatione. Neque enim habent Christum Dominum, neque ullis Spiritus Sancti donis et dotibus illustrati et donati sunt.

'Ex hoc jam clare vides et cognoscis, Fidem longe 67
aliam esse doctrinam, quam sunt Decem Praecepta. Nam haec docent quidem, quid faciendum sit: illa vero indicat, quid Deus nobis fecerit et praestiterit. Decem Praecepta alioqui etiam omnium hominum cordibus inscripta sunt: caeterum Fides nulli humanae sapientiae est comprehensibilis, sed a solo Spiritu Sancto tradenda et docenda est. Eam ob rem praeceptorum doctrina non- 68
dum ullum christianum facit, semper enim Dei ira atque indignatio nobis incumbit, quam diu servare nequi-

"quod R: T. 66. *add.* Ideo traditur Symbolum, ut verus Deus discernatur a commentitiis numinibus et recte invocetur. *in marg.* LLC. 67. *add.* Discrimen legis et evangelii, Decalogi et Symboli Apostolici. *in marg.* LLC.

mus, quod Deus praeceptis suis a nobis exigit. Haec vero, nempe Fidei doctrina, meram gratiam secum ap-
69 portat, et haec justos Deoque nos acceptos facit. Per hujus doctrinae cognitionem, amorem ac voluptatem Dei praeceptorum faciendorum consequimur, videntes hic, quomodo Deus prorsus se nobis tradiderit, cum omnibus, quae possidet, ut praesenti ope et auxilio in perficiendis praeceptis nos sublevet, Pater quidem omnibus suis creaturis, Christus vero omnibus suis operibus, porro autem Spiritus Sanctus omnibus suis doti-
70 bus. Haec quidem in praesentia de Fide, fundamenti pro simplicibus locandi gratia, dicta sufficiant, ne obruantur multitudine, ut hujus rei intellecta jam probe summa, ipsi postea hanc rem latius indagent, et quidquid in Scripturis didicerint, huc referant, ac subinde locupletiorem intellectum quotidianis incrementis consequantur. Quotidie enim haec, quam diu hic vivimus, docentes et discentes, vix unquam satis discemus aut docebimus.

Tertia Pars

Catechismi.

Oratio Dominica.

1 Hactenus audivimus, quid nobis cum faciendum, tum credendum sit, quibus in rebus optima et felicissima vita sita sit: sequitur jam deinceps pars
2 tertia, docens, quomodo orandum sit. Cum enim ita nobiscum comparatum esse videamus, ut nemo hominum Decem Praecepta plene et perfecte servare

68. from A. 69. *add.* vnd vermag, A. 1. *add.* Tertia Pars Catechismi doctrina de invocatione Dei, seu de precatione. *in marg.* LLC. 2. *add.* Occasiones exercendae fidei et invocationis. *in marg.* LLC.

queat, tametsi credere inceperit, et diabolus huic no-
stro conatui summo studio, una cum mundi ac propriae
carnis nostrae illecebris, obluctetur ac renitatur: nihil
perinde necessarium est, quam ut assiduis precibus "di-
vinas aures fatigemus et obtundemus, ut fidem et prae-
ceptorum '''satisfactionem nobis largiri, sustentare, at-
que adaugere, tum et quidquid ad eam nobis impedi-
mento est, omne hoc e medio tollere dignetur. Sed 3
enim, ne nobis obscurum foret, quid et quomodo orare
debeamus, Dominus noster Jesus Christus ipse nos ra-
tionem et verba orandi docuit, quemadmodum mox
audiemus.

'Prius tamen quam ipsam orationem particulatim 4
tractandam aggrediamur, vehementer operae pretium
esse videtur, homines ad orandum ostensis nonnullis
argumentis et persuasionibus hortari et provocare, ve-
luti Christus quoque et Apostoli fecisse leguntur. 'Et 5
hoc quidem primo loco recensendum est, ut non igno-
remus, divini praecepti jussu nobis orandum esse. Ita
enim in secundo praecepto audivimus: Non assumes
nomen Domini Dei tui in vanum! quibus verbis hoc si-
mul exigitur, ut sanctum Dei nomen laudemus, idem-
que in omnibus necessitatibus "precando invocemus. In-
vocare enim nihil aliud est, quam preces ad Deum fun-
dere. Ita, ut severe atque adeo serio praeceptum sit, 6
quam omnia alia minaciter interdicta, non habendos
esse alienos Deos, non occidendum, non furandum etc.
ne quis temere in eam opinionem veniat, ut existimet,
perinde esse, oret, nec ne; quemadmodum nonnulli
crassi et inculti homines factitare consueverunt in ejus-
modi cogitationes descendentes: Quid vero multis ora-
rem, cum nesciam, num Deus preces meas curet et
audiat, nec ne? quod si non oravero, oret alius.
Ex quo tandem in eam consuetudinem deveniunt,
ut nunquam quidquam orent, praetexentes tandem

"Gott yhan ohren lige, ruffe vnd bitte, '''erfüllung A. 4. *add.* Quae requirantur et exsuscitent ad invocationem. *in marg.* LLC. 5. *add.* Primum sit in conspectu praeceptum de precando. *in marg.* LLC. "anruffen odder beten, A.

'suae pigritiae, aut ignavae impietati potius, nos falsas
et hypocriticas orationculas rejicere: quasi vero nos
unquam docuissemus, non esse orandum.
7 'Quanquam hoc diffiteri non possumus, eas oratio-
nes, quae hactenus factae sunt, "stentoreis clamoribus
in ecclesiis vociferando et tonando etc. non fuisse
orationes. Ejusmodi enim res externae, ubi harum
rectus est usus, puerorum, scholasticorum ac simpli-
cium esse possunt exercitia, '''legendo aut cantando
consistentia, proprie tamen orationes aut preces exi-
8 stimandae non sunt. Sed enim hoc denique orare dici-
tur, quemadmodum secundum praeceptum docet, Deum
'tempore necessitatis invocare. Hoc a nobis exigit, ne-
que res est nostri arbitrii, verum orare debemus et co-
gimur, si modo christiani perhiberi volumus, aeque at-
que parentibus et magistratibus omnibus obedientiae
officiis obtemperare cogimur. Siquidem invocando et
precando nomen Dei colitur, et utiliter usurpatur".
9 Quemadmodum enim hoc non valet, si filius ad patrem
diceret: 'Quid Deus meam obedientiam curat, et quid
commodi mea tibi praestare potest obedientia? ego va-
dam facturus, quod potero, perinde est, sive morigerus
sim, nec ne. Verum hic exstat praeceptum Dei, velis,
nolis, facias oportet. Ita quoque hic, ut omittas, aut
facias, in tuo arbitratu situm non est, sed omnino oran-
dum est, "nisi Dei iram et indignationem incurrere ve-
10 lis. 'Atque haec diligenter et ante omnia sunt notanda,
ut his reprimamus et expellamus cogitationes, quibus ab
orando abstrahimur et deterremur, quasi parvi momenti
res sit, non orare, aut, quasi, ut orent, mandatum sit iis
tantum, qui sanctitate excellant, et in majore apud
Deum gratia sint, quam nos; quemadmodum humanum
cor tam desperatum et natura perversum esse expe-
rimur, ut semper Deum fugiat, et cogitet, Deum

6. *add.* -potius L. 7. *add.* Precatio sit ardens petitio certi beneficii, non inanis battologia. *in marg.* LLC. "geplerret vnd gedönet '''mag gesungen-heissen, A. 8. vnn allen nöten, "*add.* Das soltu nu fur allen dingen merken, das man damit schweige vnd zurück stosse solche gedancken, die vns dauon halten vnd abe schrecken. A. *Consentit* O. LL. 9. Was ligt an meinem gehorsam, A. "*add.* -velis LC. 10-11. *add.* LC.

aversari nostras preces, cum simus peccatores, et nihil aliud, quam iram meriti simus. Ad has cogitationes re- 11
pellendas rursum dico, hoc praeceptum nobis esse considerandum, ut ad Deum convertamur, ne ista inobedientia gravius eum irritemus. Hoc enim mandato (ut scilicet oremus) satis ipse ostendit, se non velle nos et preces nostras rejicere, a se abigere et pellere, etiamsi simus peccatores, sed magis allicere ad se, ut coram ipso humiliemur, et nostras miserias et aerumnas ipsi aperiamus, et gratiam opemque ejus imploremus. Hinc in Scriptura Sacra legitur, Deum etiam irasci iis, qui propter peccata sua percussi et puniti, ad Deum converti, et oratione sua irae ejus se quasi opponere, et gratiam implorare noluerunt.

Ex hoc jam ita collige ac cogita, cum tantopere no- 12
bis injunctum sit, ut oremus, ne quo modo quispiam suas preces contemnat, sed magni aestimet, et magnifice de illis sentiat. 'Ac subinde similitudinem ex aliis praeceptis 13
petas. Puer nequaquam suam erga parentes obedientiam leviter ducere debet, verum semper cogitare: Hoc opus obedientiae est, et quidquid facio, non alio animo facio, quam quod in obedientia et praecepto Dei versor, cui inniti possum, atque hoc ipsum magni pendere, non quidem meae dignitatis gratia, sed propter praeceptum. Ad eundem plane modum et hic, quidquid et pro quacunque re Deum oraverimus, ita intuendum est, quasi a Deo exactum, inque ejus obedientia factum, atque ita cogitare oportet: Quantum ad me quidem attinet, haec oratio nullius est habenda momenti aut pretii, "qui peccator sum; verum ob id respuenda non est, cum Deus orare mihi praeceperit. Ita cuique, quamcunque tandem rem precibus impretrare statuit, semper ad Deum hujus praecepti obedientia veniendum est.

'Quocirca omnes homines "per Christum obtesta- 14

13. *add.* Collatio praecipuae et primae legis de agnitione Dei et invocatione cum caeteris Decem Praeceptis. *in marg.* LLC. "*add.* -sum LC. 14. *add.* Repugnandum dubitationi, et opponenda indignitati necessitas mandati. *in marg.* LLC. "auffs vleissigst A.

mur et hortamus, quam fieri potest diligentissime, ut haec denique nobis cordi sint, neve ullo pacto nostras orationes tanquam rem nihili aspernemur. Ita enim hactenus ''in mali Genii nomine docti sunt homines, ut nemo harum rerum ullam curam susceperit, aestimaritque satis superque actum esse, modo opus orandi factum esset, Deus hoc exaudiret, nec ne, non magnopere laborabatur. Sed hoc est orationem et invocationem *nauci facere, aut loqui ventis ac litori, ita nequidquam murmurando; ob id
15 inutilis quoque et infrugifera fuit oratio. Ejus enim generis cogitationibus conturbamur et absterremur: Ego quidem sanctus non sum, neque satis dignus; quod si tanta probitate ac vitae sanctimonia praecellerem, ut divus Petrus aut Paulus, libenter orare vellem. Sed procul hinc aufer ex animo istiusmodi cogitationes. Nam hoc ipso praecepto, quo Paulus orare jussus est, etiam nos orare jubemur. Neque minus in mei gratiam, quam ejus, hoc secundum praeceptum constitutum est, ut non liceat
16 illi sanctius jactare praeceptum aut praestantius. Quare ita tibi dicendum est: Meae preces, quas ad Deum fundo, nihilo sunt deteriores aut profaniores, aut Deo minus acceptae, quam fuere Pauli et omnium etiam sanctissimorum. Ratio est: perlibenter illis, quantum ad personam attinet, cedam vitae sanctimonia; verum praecepto nequaquam. Certum enim habeo, Deum nequaquam orationem personae gratia respicere, sed propter verbum suum atque obedientiam sibi praestitam atque exhibitam. Ei enim praecepto, cui omnes sancti orando innixi sunt, ego quoque precans innitor; ad haec eadem ipsa precor, quae ipsi omnes ad unum precantur, aut precati sunt.

17 Haec quidem prima hujus exhortationis pars sit et omnium maxime necessaria, ut omnis nostra oratio divinae obedientiae innitatur, nullo nostrae personae re-

''yns Teuffels namen *-murm. ynn die schantz geschlagen, und auff ebentheuer hyn gemurret, A.

spectu, sive justi simus, sive peccatores, digni, an indigni. Et sciendum est, Deum nullo modo aeque laturum, ut 18 ita in jocum convertantur, sed graviter nos et acerbe puniturum, si segnes in orando fuerimus, non secus, ac omnem aliam inobedientiam punire solet. Deinde, quod nostras preces frustra ac temere effundi non patietur; si enim te audire nollet, ut orares, nunquam tam severe tibi praecepisset.

Alterum, quod nos ad orandum hoc impensius instigare debebat, hoc est, quod Deus orationi quoque promissionem adjunxerit, pollicitus, certo fore, quidquid orantes petierimus. Quemadmodum hoc testatur Psalmus L: [15.] Invoca me in die tribulationis, et eripiam te. Et Christus Matth. VII: [7.] Petite, et dabitur vobis etc. Quicunque enim petit, accipit. His utique promis- 20 sionibus pectora nostra excitanda erant et inflammanda, ut cum voluptate et amore Deum invocaremus, cum ipse suomet verbo testatum faciat, sibi nostras orationes impense placere, easque exauditum iri, ne ipsi eas respuamus aut nihili pendamus, in incertum orantes. Haec igitur illi potes objicere, ita dicens: Venio ad te, 21 carissime Pater, oratum, non quidem ex proprio arbitrio aut proposito, aut propria dignitate adductus, sed tuo praecepto ac promisso incitatus, quae mihi nequaquam mentientur. Jam qui tali promissioni fidem non habet, iterum sciat, se Deum ad iracundiam provocasse, ut qui summa eum afficit contumelia, ac mendacii insimulat.

Praeter haec etiam hoc ipso ad orandum non medio- 22 criter pelliciendi et pertrahendi essemus, quod Deus juxta praeceptum et promissionem etiam antevertit nos, ipse verba ac modum orandi nobis praescribens, ac velut praemansum in os inserens, quomodo et quid nos orare oporteat, ut videamus, quam amanter necessitas nostra sibi curae sit, neque ullo pacto dubitemus, nostras

19. *add.* Consideratis praeceptis mox quaerat pia mens promissiones, ut sciat, an et cur exaudiantur indigni. *in marg.* LLC.
21. *add.* Fidem in invocatione accendi necesse est. *in marg.* LLC.
22. *add.* Christus ipse verba et recitationem certam praescripsit. *in marg.* LLC.

23 orationes sibi placere, easque certo exaudiri. Quare sane Dominica, seu ab ipso Domino praescripta nobis oratio longe antecellit omnes reliquas, quas ipsi excogitare possemus. Etenim in his conscientia semper futura esset in dubio, atque dictura: Oravi quidem, caeterum ignoro, quomodo illi placuerit, aut num legitimum modum ac mensuram orandi assecutus sim. Quapropter hac nobilior in terris non potest inveniri precatio, cum tam praeclara habeat testimonia, quod Deo tam ex animo arrideat, pro qua totius orbis divitias commutare non debeamus.

24 'Quin etiam eam ob rem certis verbis praescripta est, ut videamus et in animum revocemus necessitatem, qua ad indesinenter orandum adigendi et impellendi essemus. Etenim qui orare voluerit, necessum est, ut is aliquid apportet, exponat, et nominatim perstringat, quod "petiit;
25 quod nisi fit, non potest dici precatio. Merito itaque 'rejecimus omnium monachorum ac sacrificorum hactenus factas orationes, qui diu quidem ac noctu "laboriose admodum ululant et murmurant, at interim nullus eorum unquam vel pro '"titivilitio orare decrevit, et si in unum locum omnes ecclesiae-*rudentium asinorum officinae una cum toto omnium religiosorum examine congregarentur, non possent non fateri, se nunquam ex corde, vel pro minima vini guttula Deum orasse. Neque enim quisquam illorum unquam aut Dei obedientia adductus, aut fide promissionis pellectus, orare statuit, neque ullam necessitatem intuitus est: sed non ultra cogitavit, (quando preculae vel optime demurmuratae sunt) quam bonum opus facere, quo diurnum pensum Deo persolveret, ut qui non ab eo accipiunt, sed tantum illi dare volunt.

26 'Caeterum ubi oratio recte instituta esse debet, necessum est, ut seria sit precatio, ut quis necessitatem

24. *add.* Res petenda in precatione recitetur et cogitetur. *in marg.* LLC. "petierit O. LL. petit R. T. 25. rejicimus R. T. "feindlich '"vmb ein harbreit A. **add.* -offic. L. 26. *add.* Res petendae rectissimo ordine comprehensae in Oratione Dom. *in marg.* LLC.

sentiat, qua premitur, et ad invocandum et clamandum impellitur. Atque ita demum fit, ut recta, quemadmodum par est, ad Deum fundatur oratio, ut nullo doctore opus sit, quomodo aliquis ad orandum se praeparet, aut unde devotionem hauriat. Necessitatem vero, quae cum 27
pro nobis, tum pro aliis nobis cordi esse debet, abunde satis in oratione a Christo nobis praescripta invenies; quae etiam ad hanc rem nobis servire debet, ut ex illa necessitatis saepe admoneamur, ne ad orandum segnes reddamur. Sunt enim non parum multa, quae desunt nobis omnibus, hoc tamen unum cumprimis in omnibus desideratur, quod nemo nostrum ea videat aut sentiat. Quare Deus a nobis hoc summe contendit, ut eam necessitatem, qua premeris, orans conqueraris, atque exponas: non, quod ignoret ipse, verum ut tu cor tuum accendas ad impensius ac fortius petendum, utque sinum pallii tui saltem quam latissime distendas et aperias ad multa percipiendum.

'Quocirca statim a pueritia assuescere conveniebat, 28
ut quisque privatim pro sua necessitate, quamcunque tandem sibi objectam persentisceret, tum etiam pro aliis hominibus, quibuscum versatur, quotidie precaretur, veluti pro concionatoribus, magistratibus, vicinis, familia, "et "aliis; semperque Deum (ut dictum est) sui praecepti promissionisque admoneret, '"nihil haesitans, eundem suas preces exauditurum. Haec propterea dico, 29
perlibenter enim velim, ut his probe perceptis, homines iterum recte orare perdiscerent, neque tam horridam et incultam, atque ab omni devotionis affectu alienam vitam viverent, a qua in dies singulos ad precationes faciendas ineptiores evadunt: quod et diabolus anxie desiderat, omnibus viribus eo instigans et juvans; neque enim obscure sentit, quantum detrimenti sibi afferre soleat oratio fervens et sedula.

28. *add.* Singuli suis necessitatibus admoniti fide petant salutaria. *in marg.* LLC. "*add.* L. '"und wissen, das ers nicht wil veracht haben. A.

30 'Haec enim scire debemus, omnem tutelam ac defen-
sionem nostram unice adeo in oratione sitam esse. Mul-
to enim viribus imbecilliores sumus, quam ut cum dia-
bolo "ejusque sociis auxiliaribus nos infestantibus ae-
quo Marte depugnare queamus, adeo ut nos profligatos
tantum pedibus conculcare possent. Ideo nobis impense
danda est opera, ut ea arma manibus arripiamus, qui-
31 bus instructi christiani diabolo queant resistere. Quid
enim putas hactenus tam magnas res effecisse, inimico-
rum nostrorum consiliis discutiendis, insidiis detegen-
dis, caedibus tollendis, seditionibus clancularis oppri-
mendis et extinguendis, quibus diabolus nos una cum
evangelio penitus opprimere cogitabat, nisi aliquot
proborum ac piorum hominum obstitisset oratio, ac
tanquam murus aeneus se interposuisset, et nos defen-
disset? Alioqui et ipsi adversarii nostri 'longe cruen-
tiorem tragoediam vidissent, quomodo nempe diabolus
totam Germaniam in suo proprio sanguine submersis-
set. Nunc vero "salse haec illi et confidenter rideant
licet, et pro ludibrio habeant: nos tamen et ipsis, et
diabolo, solius orationis adminiculo sat fortes erimus,
dummodo diligenter oraverimus, nec segnes facti fue-
32 rimus. Ubicunque enim probus ac pius christianus
orat: Coelestis ac omnipotens Pater, precor, ut tuam
voluntatem fieri sinas! illico in sublimi respondet Deus:
Optime fili, plane hoc tibi persuadeas futurum, ad re-
tundendam diaboli mundique ferociam.

33 Hactenus haec monendi gratia dicta sint, ut ante
omnia discamus orationem magnifacere, veroque dis-
crimine discernere verbosum multiloquium ab oratione
aliquid petente. Nequaquam enim precationes reji-
cimus: verum non nisi mere inutilem illum boatum
ac murmur damnamus; quemadmodum ipse quoque
Christus in oratione molestam et ad ostentationem
34 compositam battologiam damnat ac prohibet. Jam

30. *add.* Invocatio proprium solius ecclesiae opus et praecipuus quasi murus. — Invocationis efficacia. *in marg.* LLC. "sampt seinet macht vnd anhang A. 31. gar viel ein ander spiel A. "false T.

vero ipsam orationem ab eodem nobis traditam paucis tractabimus, et quam fieri potest clarissime. 'Sunt autem in his septem articulis, sive precationibus, omnes necessitates ordine comprehensae, quae nobis subinde contingunt, et unaquaeque harum ita magna est et vehemens, ut ea per omnem vitam nostram od orandum impellendi essemus.

Prima Precatio.

Sanctificetur nomen tuum. 35

'Hoc aliquanto obscurius dictum est, nec "significanter expressum. Lingua enim nobis vernacula ita di- 36
ceremus: Coelestis Pater, fac quaeso, ut tantum nomen
tuum sanctum sit. Quid ergo sibi vult haec oratio, ut 37
nomen ejus sanctum fiat? An non antea sanctum est? Responsio: Imo vero nunquam non sanctum est in sua essentia; at in usu nostro sanctum non est. Dei enim nomen nobis datum et inditum est, posteaquam Christiani facti et baptizati sumus, ut filii Dei vocemur, et sacramenta habeamus, per quae illi uniti et copulati sumus, ita ut omnia, quaecunque Dei sunt, usui nostro
servire debeant. Caeterum hic jam nobis magna neces- 38
sitas incumbit et imponitur, quae nobis cumprimis curae esse debet, ut nomini divino suus honor habeatur, ut sancte ac reverenter tractetur, veluti thesaurus noster unicus, quo nobis non major est aut amplior; utque nos tanquam probi liberi ab hoc Patre precibus contendamus, ut nomen suum, quod alioqui in coelis per omnia sanctum est, etiam in terris apud nos, inque universo orbe, sanctum sit ac maneat.

'Porro autem nomen ejus quomodo inter nos san- 39
ctificatur, aut sanctum fit? Responsio, ut quam apertissime potero dicam, cum et doctrina et vita nostra di-

34. *add.* Septem petitiones Orationis Dom. *in marg.* LLC. 36. *add.* Nomen Dei quomodo sanctum. *in marg.* LLC. "wol deudsch A. 39. *add.* Nomen Dei quomodo inter nos sanctificetur. *in marg.* LLC.

vina et christiana fuerit. Cum enim hac oratione Deum
Patrem nostrum compellemus: utique debemus, ut in
omnibus ita nos geramus, ita nos exhibeamus, quemad-
modum probos liberos aequum est, ne illi simus dede-
cori, sed laudi atque honori.

40 'Jam vero ejus nomen a nobis aut verbis, aut factis,
indigne violatum profanatur (quidquid enim in terris
41 agimus, aut verbo aut facto comprehenditur). Ac pri-
mum quidem ad hunc modum, quando sub divini nomi-
nis praetextu id praedicatur, docetur ac dicitur, quod
falsum est atque 'erroneum, et quo seducuntur homi-
nes, "ita ut ejus nomine comandum ac exornandum sit
mendacium, atque etiam venalius faciendum. Hoc
jam summum dedecus est et contumelia, qua sacratissi-
mum nomen Dei Patris nostri indignissimis modis con-
42 taminatur et afficitur. Deinde quoque quoties foede ac
turpiter nomine Dei abutimur, pejerando, exsecrando,
43 maledicendo, incantando etc. Tertio quoque vita et
operibus manifeste malis ac nefariis, cum ii, qui chri-
stiani et populus Dei vocantur, sunt adulteri, vinolenti,
avari, invidiosi, obtrectatores, maledici. Hic iterum
gloriosum Dei nomen, nostri gratia, contumeliae ac de-
44 decori exponitur. 'Sicut enim corporali patri filius male
moratus ac degener infamiae est ac turpitudini, qui et
dictis et factis praecepta paterna transgreditur, nobili-
tans semet flagitiis, ut ejus gratia ab omnibus contem-
ptus notetur ignominia: ita quoque Deo vergit in con-
tumeliam, si nos, qui juxta nominis ejus appellationem
vocati sumus, atque ab eodem omnigena bona accepi-
mus, aliter docuerimus, locuti fuerimus, vixerimus,
atque pios ac coelestes filios Dei decet, adeo, "ut ob
hoc ipsum male audire cogatur, nos videlicet non esse
filios Dei, sed filios diaboli.

45 'Ita clare vides, hoc articulo idem nos orare, quod
in secundo praecepto Deus a nobis exigit, nimirum ne

40. *add.* Nomen Dei quomodo profanetur. *in marg.* LLC. 41. verfürisch "das sein name die lügen schmücken vnd verkeuffen mus. A. 44. *add.* Exemplum filii familias degeneris. *in marg.* LLC. "das er hören mus, das man von vns sagt. A. 45. *add.* Prima petitio orat de gloria Dei et vero cultu, de quo secundum praeceptum praecipue concionatur. *in marg.* LLC.

ejus nomine prave abutamur jurando, detestando, mentiendo, fallendo etc. sed utiliter idem ad Dei honorem et gloriam usurpemus. Quicunque enim divino nomine "alicujus vitii tegendi gratia abutitur, ille hoc sanctum nomen profanat, violat, conspurcat atque contaminat; non secus atque olim sacrae domus profanatae dicebantur, caede humana conspersae, aut alioqui foeda aliqua turpitudine in iisdem flagitiose perpetrata dehonestatae, aut si '"res sacra contumeliose afficeretur, ut quae per se quidem sancta esset, ipso tamen usu profana fieret. Est ergo hic articulus jam intellectu facilis, 46
tantum verbis recte perceptis, ut sanctificare 'tantum significet ac laudare, extollere, honorem habere, cum verbis, tum operibus.

'Jam vero ipse vide, quam ista precatio omnibus 47
modis sit necessaria. Cum enim haud obscure videamus, quam mundus refertus sit propemodum infinitis sectis et falsis doctoribus, omnibus divinum nomen suae diabolicae doctrinae praetexentibus: non injuria nobis indesinenter clamandum erat adversus omnes, ita scelerate divino nomine abutentes, hoc est, aeque adversus falsa docentes, et prava superstitiose credentes, tum quidquid evangelium et sanam doctrinam nostram temere impugnat, ut sunt "mitrati Episcopi, '"tyranni, *suermeri etc. Praeterea pro nobismet ipsis quoque, qui verbum Dei habemus, sed qui non grati sumus, neque tanti muneris memores, neque perinde, ut verbo docemur, vivimus. Haec devote atque ex animo orans, 48
certus esse potes, Deo summe placere tuam orationem. Neque enim quidquam audiet gratius aut amantius, quam quod ejus honor et gloria prae omnibus rebus passim unice floreat ac vigeat, ejus verbum sincere doceatur, ac carum et pretiosum aestimetur.

"zu yrgend einer untuget '"eine Monstrantzen oder heiligthumb A. 46. heist soviel, als auff unsere weise, A. 47. *add.* Necesse est ante omnia peti notitiam seu agnitionem Dei, et invocationem etc. *in marg.* LLC. "*add.* L. '"et nostri Principes Phalaride nihilo mitiores, O. LL. *Schwermer A. tum etiam insanientes ambitione et furiis Sacramentarii, atque id genus alii haeretici et veritatis impugnatores. O. LL.

Secunda Precatio.

Adveniat regnum tuum.

49 'Quemadmodum primo articulo precati sumus ea,
quae ad honorem et gloriam nominis Dei pertinent, ut
prohibeat Deus, ne sui nominis praetextu mundus sua
mendacia atque malitiam insidiose celet ac tegat, sed
ipse ejus gloriam claram habeat et inviolabilem, cum
in doctrina, tum in vita, ut per nos celebretur et ex-
tollatur laudibus: ita quoque hic precamur, ut regnum
50 ejus veniat. 'Verum sicut nomen Dei per se sanctum
est, nos tamen "oremus, ut apud nos quoque sanctum
sit: ita quoque regnum ejus ultro venit, citra nostram
precationem; nihilominus tamen precamur, ut ad nos
veniat, id est, inter nos et apud nos versetur, ita ut
nos quoque pars simus eorum, inter quos nomen ejus
sanctificetur, et ejus regnum floreat.
51 Quid autem regnum Dei dicitur? Responsio: Ni-
hil aliud, quam quod supra in Symbolo Fidei audivi-
mus, quod Deus Filium suum Jesum Christum in mun-
dum miserit, ut nos a diaboli potentia et captivitate
redimeret, inque libertatem assereret, et ad se perductos
regeret, veluti Rex justitiae, vitae, salutis et felicita-
tis, adversus peccatum, mortem et malam conscientiam.
Ad quod etiam Spiritum Sanctum largitus est, qui ta-
lia nobis offerret per sanctum verbum suum, perque
virtutem suam nos in fide illuminaret et fortificaret.
52 'Eam ob rem hic primum precamur, ut id, quod Chri-
stus nobis impetravit, apud nos fiat efficax, ut ejus no-
men celebretur per sanctum Dei verbum et vitam pie
et christiane institutam; "ut et nos, qui accepimus, il-
lud constanter retineamus, et quotidie in eo crescamus,
ac idem ab aliis certatim arripiatur, et potenter per
mundum dominetur, ut multi ad regnum gratiae

49. *add.* Ordo petitionis sive rerum quae petuntur sapientissimus. *in marg.* LLC. 50. *add.* Cur petamus, 'ut regnum Dei adveniat. *in marg.* LLC. "oramus O. LL. R. T. 52. *add.* Petitur agnitionis effectus, ut gubernemur a Spiritu S. *in marg.* LLC. "et ut R. T. beide, das wir, A.

perveniant, '''redemptionis fiant participes, per Spiritum Sanctum adducti, ut omnes *ita in hujus Regis regno hic inchoato perpetuo maneamus.

'Siquidem regnum Dei duplici ratione ad nos ve- 53
nire dicitur: semel in hoc mundo temporaliter per verbum et fidem, deinde aeternaliter, et hoc per revelationem: jam utrumque hoc precamur, ut et ad eos veniat, qui nondum in eo versantur, et ad nos, qui illud consecuti sumus, quotidianis incrementis auctum, et in futuro in vita aeterna ''et immortali '''consummandum.
'Horum omnium non alius, quam hic sensus est: Coe- 54
lestis ac omnipotens Pater, precamur te, ut nobis initio tuum verbum impertire digneris, ut evangelium pure ac sincere per mundum praedicetur. Deinde, ut per fidem quoque susceptum in nobis operetur ac vivat, ut ita regnum tuum inter nos erectum vigeat, per verbum ac virtutem Spiritus Sancti, ut regnum diaboli abolitum prorsus exstirpetur, ne quid juris aut potestatis ''illi in nos relinquatur, donec prorsus submersum fuerit, peccatis, morte et orco exstinctis, ut nos perpetuo in perfecta justitia ac felicitate vivamus.

'Ex his omnibus vides, nos hoc loco non pro ''fru- 55
sto panis, aut re aliqua temporali et transitoria precari, sed pro aeterno thesauro, cujus pretium est inaestimabile, breviter, pro omnibus iis, quae Deus ipse '''possidet, quae multo majora sunt, quam ut homo animo concipere auderet eam fiduciam tanta postulandi, nisi
ipse haec petenda nobis in mandatis dedisset. Verum 56
quoniam Deus est, et quidem omnipotens, eum etiam honorem 'sibi vendicat, ut multo plura ac magnificentiora largiatur, quam ullus queat mente comprehendere, veluti fons perennis et indesinens, qui quo largius ac copiosius manando exundat, hoc liberalius semet effundit. Nec quidquam impensius a nobis flagitat, quam ut multa et magna ab eo postulemus;

'''*add.* et R. T. **om.* T. 53. *add.* Duplici ratione venit regnum Dei ad nos. *in marg.* LLC. ''*add.* -consumm. L. '''revelandum O. LL. 54. *add.* Sententia verborum hujus petit. *in marg.* LLC. ''isti R. T. 55. *add.* Haec petit. complectitur summa ac prima bona, magis ad spiritum, quam corpus pertinentia. *in marg.* LLC. ''eine partefen '''vermag. A.

et contra nobis infensus est, nihil audacter et continen-
57 ter a sua benignitate petentibus et postulantibus. 'Nam veluti cum opulentissimus et potentissimus Caesar alicui mendico eam "opinionem et precandi libertatem offerret, ut quodcunque ejus ferret animus, a se optaret et peteret, se paratum esse, munera plane regia et magnifica largiri petenti, ille vero stolidus non plus '''sordido postularet '''sorbitio, merito utique ille pro scelerato nebulone et homine nequam haberetur, qui Caesareae majestatis mandatum ludibrio haberet, neque dignus esset amplius, qui in conspectum Caesaris admitteretur: ita quoque Deo extreme contumeliosum est, tanta tamque ineffabilia bona nobis offerenti et pollicitanti, si ejus inexhaustam benignitatem contemnamus, aut nos certo consecuturos non speremus, ac *vix pro frusto panis impetrando precari sustineamus.

58 'Verum enim vero omnis haec culpa impiae incredulitati nostrae assignanda est, non tantum bonitatis de Deo sibimet pollicenti, ut crederet ventrem a Deo nutritum iri, "omitto, ut indubie speraret, aliquando ejusmodi bona immortalia se consecuturum. Quare contra nos muniamus, hocque imprimis petamus, atque ita demum reliqua quoque omnia abunde habebimus, veluti Christus ipse docet: [Mtth. 6, 33.] Quaerite primum regnum Dei, et caetera omnia adjicientur vobis. Quomodo enim pateretur rerum temporalium nos urgeri inopia, quum aeterna et coelestia bona se nobis certo daturum persancte receperit?

Tertia Petitio.

59 Fiat voluntas tua, quemadmodum in coelo, sic etiam in terra.

57. *add.* Exemplum depingens imbecillitatem et stuporem cordis humani fugientis Deum. *in marg.* LLC. "optionem O. LL. R. T. '''hieße bitten A. '''Hoffesuppen *om.* R. T. 58. *add.* Petamus hoc ordine, ut anteferantur bona aeterna. *in marg.* LLC. "schweige, das er A.

Hactenus ut nomen ejus a nobis sanctificetur et 60
colatur, tum praeterea, ut ejus regnum inter nos vigeat, precati sumus; quibus duobus plene comprehensum est, quidquid ad Dei honorem et nostram salutem pertinet, ut Deum cum omnibus suis divitiis peculiariter consequamur: verum hic alia rursus nobis incumbit et vehemens quidem necessitas, ut tantas una cum Deo acceptas divitias constanter ac firmiter retineamus, neque nos ullo modo avelli inde patiamur. Nam quemadmo- 61
dum in republica bonis legibus constituta, non tantum eos esse oportet, qui "Aedilium, Praetorum et Praefectorum partes obeant, hoc est, qui publicis praesint aedificiis et officiorum procurationibus, sed etiam qui Imperatores agant, qui hostiles incursiones propellant, qui ab omni vi atque injuria patriam tueantur sedulo: ita quoque hic, quanquam pro eo, quod nobis summe necessarium est, oravimus, nempe ut evangelii fieremus compotes, neque non fidei ac Spiritus Sancti participes, qui nos regat, e diaboli potestate liberet, illud tamen nobis quoque nihilo segnius orandum est, ut voluntatem suam fieri patiatur Deus. "Ut enim in cognita veritate persistamus, mirae exorientur tragoediae, multaeque impugnationes et casus nobis erunt sufferendi ab omnibus iis, qui duo priora summa ope impedire nituntur atque subvertere.

Nemo enim facile credit, quam diabolus omnibus 62
repugnet viribus, ut qui ferre non potest quenquam recte docere, aut sincere credere: neque illi quidquam potest accidere aegrius atque dolentius, quam quod videt nugaces et abominabiles doctrinas suas, sub speciosissimo Dei nomine adoratas, jam exorta luce evangelii, detegi, atque ita turpiter subsannari, insuper e pectoribus hominum evelli, talique clade regni sui pomoeria imminui. Quocirca tanquam inimicus ira percitus fremit insaniens, omnique exercitus sui

60. *add.* De ordine petitionum. *in m.* LLC. 61. *add.* Impedimenta et pericula vocationum, quae a Deo discuti petimus. *in m.* LLC. "-procurat. bawen vnd wol regieren, "-suffer. Denn es wird sich gar wunderlich anlassen, wenn wir dabey bleiben sollen, das wir viel anstosse vnd büffe darüber müssen leiden A. 62. *add.* Diaboli tyrannis et insidiae.—Naturae pravitas et imbecillitas.—Mundi furores et exempla nocentia. *in m.* LLC.

63 robore nos incurrit et adoritur. Praeterea omnium suorum copias sibi adjungens mundi quoque et propriae carnis nostrae socia arma auxilio sibi deposcit. Etenim caro nostra per se pigra est et prona ad malum, tametsi verbum Dei apprehenderimus et credamus. Porro autem mundus, extreme malus et improbus, hunc in nos omnibus modis incitat, instigans ac provocans, ut objecto impedimento nos retrahat, prosternat ac denuo
64 victos iterum suo imperio subjiciat. Haec tota sua voluntas est, has 'cogitationes versat in animo, hoc diu noctuque molitur, nec momento quidem quieti indulget et otio, omnibus suis artibus, dolis, insidiis, rationibus, modis, viisque utens, quascunque excogitare poterit.

65 'Quare non est, quod quidquam certius nobis futurum polliceamur, si nobis animus est esse "christianis, quam cum diabolo et omnibus angelis ejus, neque non cum mundo, nobis suscipiendas esse inimicitias, nos omnibus modis et omni molestiae genere vexaturis et infestaturis. Ubicunque enim gentium evangelium praedicatum, acceptum, aut creditum fuerit, et fructus produxerit, ibi '''necessario crucis quoque persecutiones consequuntur. Neque est, quod quisquam cogitet, se pacate et tranquille victurum, sed semel jacta alea periclitandum esse de omnibus, quaecunque in terris uspiam possidet, de fortunis, honore, fama, aedibus, conjuge, liberis, familia, denique etiam de vita et ca-
66 pite proprio. Hoc jam nostrae carni, nempe Adamo veteri, vehementer dolet: neque tamen malis cedendum est, sed magno animo constanter perseverandum, et contra fortius eundum, ut invicta animi tolerantia, quibuscunque injuriis impugnati fuerimus, perferamus, eaque aequo animo mittamus, quaecunque per vim
67 nobis erepta fuerint. 'Eam ob rem aeque necessarium est, ut in omnibus aliis indesinenter oremus:

64. cognitiones F. 65. *add.* Assidua piorum certamina. — Ecclesia subjecta ingentibus aerumnis. *in m.* LLC. "christianos R. T. '''ſol das liebe heilige creutz auch nicht auſſen bleiben, A. 67. *add.* Petamus gubernationem in actionibus, consolationem et sustentationem in aerumnis. *in m.* LLC.

Tua voluntas precor fiat, optime Pater, non diaboli, neque inimicorum nostrorum, neque omnium illorum, qui tuum sacratissimum verbum insectantur, quaerentes illud opprimere, aut regnum tuum impedire. Largire quoque nobis eam animi patientiam, ut quaecunque nobis propterea toleranda sunt, patienter sufferamus atque vincamus, ″ne miseranda nostra caro, victa imbecillitate aut pigritia, repudiata cruce turpiter tergiversetur.

′Ecce ita simplicissime his tribus petitionibus ne- 68
cessitatem ipsi Deo incumbentem habemus, veruntamen propter nos. Nobis enim tantum seritur ac metitur, si quid oraverimus, nempe ita, (sicut dictum est) ut in nobis quoque illud fiat, quod alioqui etiam extra nos fieri oportet. Nam quemadmodum ejus nomen etiam nobis non orantibus sanctificari, et regnum ejus venire debet: ita quoque voluntas ejus non potest non fieri, quanquam diabolus cum omnibus suis auxiliaribus copiis ei repugnet, irascatur et insaniat, summa ope nitens totum evangelium subvertere. Verum propter nosmet ipsos nobis orandum est, ut ejus voluntas inter nos etiam, adversus ejusmodi illorum insanias completa locum inveniat, ut omnis illorum conatus frustra sit, et nos adversus omnem injuriarum vim atque insectationem inconcussi perseveremus, ac talem Dei voluntatem nobis nunquam displicere sinamus.

′Talis, inquam, oratio jam nunc nostra debet esse 69
tutela et propugnatio, quae fuget prosternatque omne, quidquid diabolus, Episcopi, tyranni et haeretici adversus evangelium nostrum insidiose moliuntur. Permitte sane, ut omnes magno erga nos irascantur stomacho, omnem (quod ajunt) moventes lapidem, ut collatis in unum consiliis decernant, quomodo nos velint opprimere, subvertere, evellere, ut suae voluntatis et consilii fiant compotes. ″Horum omnium improbis

″neo R. T. 68. *add.* Oremus nos regi et juvari, ut vocatio sit felix et efficax. *in m.* LLC. 69. *add.* Auxilium opponendum diaboli saevitiae, tyrannorum terroribus et infirmitati nostrae. *in m.* LLC. ″-propugnac. Dawidder sol ein Christ odder zween, mit diesem einigen stücke, vnser mauer sein, A.

consiliis et perfidis conspirationibus unum atque alterum christianum, hac armatum precatiuncula, non verebor opponere: ille noster murus erit et propugnaculum, quo victi ac profligati foede succumbent.

70 Hanc equidem consolationem habemus, et hanc fiduciam obtinemus, certo fore, ut diaboli ac omnium inimicorum nostrorum voluntas atque consilium, facta irrita evanescant, quamlibet tandem ferociter insolescant, aut semet securos et potentes esse confidant. Nisi enim illorum voluntas intercepta infringeretur, regnum Dei locum in terris non haberet, sed neque nomen ejus sanctificaretur.

Quarta Petitio.

71 Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

72 'Hoc loco "χοίνικος καὶ καρδόπου memores sumus, hoc est, victus nostri alendo corpori et temporali vitae sustentandae necessarii. Est autem verbum perbreve ac simplex, sed tamen late patens. Ubi enim panem quotidianum precaris ac nominas, ibi omnia, quae ad quotidiani panis fruitionem pertinent, precaris, et rursus eadem opera deprecaris etiam omnia, quae huic impedimento esse possunt. Quare cogitationes tuae tibi probe aperiendae sunt et dilatandae, ne tantum in "'angustiis mactrae ac clibani consistas, sed in spatiosum campum *evageris, panem quotidianum et omnis generis alimenta nobis producentem. Nisi enim Deus e terris fruges sineret excrescere, insuper easdem benediceret, et a calamitate defenderet, nunquam pistum panem e clibano extraheremus, aut discumbentibus proponeremus.

73 'Ut autem compendiose dicamus, haec petitio conclusa in se complectitur omnia, quaecunque ad hanc vi-

72. *add.* Sequitur petitio rerum corporalium. — Panis quotidianus quid? *in marg.* LLC. "den armen brodkorb, "'backoffen oder mehlkasten *add. vnd gantze land A. 73. *add.* Quas res complectatur haec petitio? *in marg.* LLC.

tam in hoc saeculo traducendam pertinent, cujus so-
lius gratia quotidiano pane opus habemus. Jam non
tantum ad hanc vitam sufficit, ut corpori nostro pro-
spectum sit, unde alatur et "tegatur, aliaque habeat
necessaria, verum etiam, ut cum iis hominibus, quibus-
cum conversamur et vivimus, quibuscum commercia
et omnis generis negotia et contractus sociamus et exer-
cemus, pacata ac tranquilla temporis conditione frua-
mur. Et in summa, quidquid ad politicam, civilem
et domesticam rerum administrationem pertinet. Et-
enim ubicunque locorum et domesticae et civilis ad-
ministrationis usus interceptus, aut conturbatus fuerit,
ut perpetuum tenorem quietis obtinere nequeat, ibi
quoque vitae alimenta intercepta sunt, planeque de
victu nostro actum est. Estque prorsus res omnium 74
maxime necessaria, diligenter orare pro magistratibus,
quippe quorum tutela et opera Deus nobis potissimum
victus copiam, hujusque vitae tranquillam conditionem
conservat. Nam quanquam omnibus rebus a Deo datis
abundaremus affluentissime: harum tamen nullam reti-
nere "possumus, neque etiam eum securitate frui et
gaudio, nisi constantem et pacatam reipublicae admi-
nistrationem nobis tribuerit; ubi enim motus vigent,
et tumultus fervent bellici, hic quoque panis quoti-
dianus subtractus est, aut ad minimum impeditus.

Quare cujusque boni et vigilantis Principis 75
insignia multo justius pane insignirentur, quam
leonis imagine aut sertis rutae, aut "ipsa mo-
neta imaginis loco panes insculpti aptius cuderentur,
admonendi gratia, cum eos, tum ipsorum quoque
subditos, esse videlicet Principes, quorum officio
tutelam ac pacem haberemus, neque sine illis aut
panem edere, aut eundem nos servare posse. Cujus
rei gratia omni etiam honore digni sunt, ut
illis per nos benigne detur, quidquid ex officio

"regotur T. 74. *add.* Orandum pro magistratibus, ut in pace vivamus pie et honeste. *in marg.* LLC. "possemus R. T. 75. fromen A. "*add.* in R. T.

dare debemus et possumus, veluti iis, quorum beneficio omnibus, quaecunque possidemus, molliter ac quiete fruimur, cum alioqui ne assem quidem eramus servaturi. Ad haec, ut pro illis ipsis quoque oremus, nostri est officii, ut per eos Deus plus benedictionis et bonorum nobis largiri dignetur.

76 'Sit ergo ita paucissimis indicatum et delineatum, quousque haec protendatur oratio, nempe per omnia hujus vitae negotia atque commercia. Ex his jam aliquis prolixas preculas posset componere, ac multis verbis omnes partes, quae huc referendae sunt, sigillatim percensere, nimirum haec nos orare, ut Deus nobis praestet victus et amictus copiam, domum, prosperam corporis valetudinem, atque fruges in agris magno cum foenore laetas provenire sinat. Deinde ut domi quoque rei familiaris procurationem adjuvet, ut uxorem pudicam, probos liberos, bene moratam det familiam, et servet incolumem nostrum laborem, opificium, aut quamcunque tandem rem efficiendam habemus, prosperet atque promoveat, fideles vicinos ac
77 bonos amicos nobis jungat et offerat etc. Praeterea ut Caesari, Regibus et omnibus Ordinibus, cumprimis vero nostrae ditionis Principi, ejusque Consiliariis, Proceribus atque Praefectis sapientiam, fortitudinem et prosperitatem bene regnandi suppeditet, atque adversus Turcas et omnes inimicos victoriam: subditis vero et communi plebeculae obedientiam, pacem et
78 mutuam inter sese vivendi concordiam. Contra, ut nos ab omnibus detrimentis victus ac vitae custodiat, a perniciosis tempestatibus, a saeva grandine, a calamitosis incendiis, a tristibus aquarum inundationibus, a veneno, ab annis pestiferis, a pecorum letali contagio, a belli saevitia et caedibus, ab annonae difficultate, ab exitiosis bestiis, a pravis hominibus,
79 'a 'virulentis 'linguis etc. Haec enim omnia diligenter inculcare simplicibus, non est inutile, haec vide-

76. *add.* Beneficia divina consideranda in repetitione hujus petitionis. Victus. Valetudo. Fertilitas. Successus in vocatione. Educatio liberorum. Defensio famae, vitae, possessionum. Pax et victoria. Honesta civitatum disciplina. Depulsio diaboli et tristissimarum poenarum. *in marg.* LLC. 78. *add.* L.

licet atque similia a Deo dari oportere, et ab eodem
precibus impetranda esse.

'Potissimum autem haec oratio contra hostem etiam 80
nobis infensissimum, nempe diabolum, adornata est.
Haec enim omnis ejus est cogitatio et desiderium, ut
haec omnia, quaecunque a Deo impertita habemus, no-
bis auferat. Neque contentus est, rerum spiritualium
procurationem foede conturbare, ut animas suis nugis
seductas suo imperio subjiciat, verum manibus pedi-
busque obstat etiam, enixe studendo, ne qua in terris
externarum rerum administratio, aut civilis status, ho-
neste et pacate institutus, diu consistat, unde tot pas-
sim lites, jurgia, caedes, motus, seditiones, tumultus
et bella concitat. Insuper tempestates et grandines
emittit e nubibus, aut contagione pecus inficit, aut
corrupto coeli tractu aërem reddit pestilentem et tabi-
ficum. In summa, maxime discruciatur animo, unum 81
aliquem vel bolum panis nos a Deo habere reliquum,
eoque pacate vesci. Et si in illius potestate esset con-
stitutum, nec post Deum oratio nostra obstaret, sane
ne culmum quidem in agris servaremus incolumem,
neque salvum obolum in marsupio, imo nec unius ho-
rulae usuram ad vivendum nobis concederet, cumpri-
mis vero iis, qui verbum Dei habent, et vere chri-
stiani esse ex animo cupiunt.

'Ecce ad hunc quidem modum Deus nobis indicat, 82
quomodo omnes necessitates nostrae sibi curae sint,
tum quam fideliter etiam temporalis victus nostri ra-
tionem habeat. Et quanquam hunc impiis etiam ho- 83
minibus et improbis nebulonibus affatim suppeditare
soleat atque tueri, nihilominus tamen vult, ut pro
eo consequendo oremus, ut certo cognoscamus, nos
haec omnia ab ejus munificentia et liberalitate accipere,
quo ita ejus paternam bonitatem erga nos propen-
sam non dubiis argumentis perspiciamus. Ubi enim ma-

80. *add.* Diaboli rabies molientis exitium privatae vitae et infinitas dissipationes *in marg.* LLC. 82. *add.* Et naturam sustentari Deo curae esse. — Difficultates imperiorum sunt poenae peccatorum. *in marg.* LLC.

num suam aut clauserit, aut subtraxerit, nihil feliciter provenire potest, aut denique retineri, id quod quotidie
84 verissimum esse experimur. Quam enim hodie miseriam non patimur, adulterina saltem moneta, imo potius quotidianis aggravationibus et exactionibus in publicis commerciis, contractibus, negotiis, laboribus, eorum videlicet, qui pauperes pro sua libidine opprimunt, eorundemque victum decurtant et imminuunt? Quod quidem nobis perferendum est: caeterum illi sibi prospiciant, ne communis orationis jacturam faciant, sibi etiam atque etiam caventes, ne hanc Orationis Dominicae particulam sibi adversam habeant.

Quinta Petitio.

85 Et remitte nobis debita nostra, sicut et nos remittimus debitoribus nostris.

86 Hic articulus miseram et aerumnosam vitam nostram attingit, quae, quanquam Dei verbum habeamus, credamus, ejus voluntatem faciamus et perferamus, ejusque donis ac benedictionibus alamur, peccatis tamen vacua et immunis non est, adeo ut adhuc quotidie prolabamur, modumque excedamus, in mundo viventes cum hominibus, multa nobis aegre facientibus, causamque impatientiae, iracundiae, ultionis et
87 similium exhibentibus. Ad haec, diabolum a tergo nos infestantem habemus, qui ab omni parte nos impugnat, contraque priores (ut dictum est) articulos omnibus modis decertat, ita, ut non sit possibile, in tam frequenti et assiduo certamine non quandoque succumbere.

88 Quamobrem hic iterum magna necessitudo orandi nobis incumbit: Optime Pater, remitte nobis debita nostra. Non quod non ante, aut citra nostram precationem peccata nobis non remiserit, (siquidem

85. verlasse A. 86. *add.* In omni precatione prius petenda remissio peccatorum. *in marg.* LLC.

evangelium nobis dono dedit, in quo merae peccatorum condonationes continentur, priusquam pro illo impetrando oravimus, aut illud nobis in animum venit),
verum propterea nobis orandum est, ut talem remissionem agnoscamus et accipiamus. 'Cum enim carnis, 89
in qua vivimus quotidie, ea sit indoles et ingenium,
ut Deo non fidat et credat, semper pravis sit dedita concupiscentiis, ut in dies singulos dictis ac factis, faciendo et omittendo peccemus, qua re conscientiae tranquillitas conturbatur, ut Dei iram atque indignationem perhorrescat, et ita consolationem et fiduciam evangelii amittat: peropus est, quotidie atque adeo citra intermissionem huc cursitare, consolationis petendae gratia, qua conscientiam iterum erectam sublevemus.

Verum enim vero hoc eo valere debet, ut Deus 90
insolescentis animi tumorem nobis infringat inque humilitate retineat. Eam enim sibi praerogativam soli praeservavit, ut, si quis ob suam probitatem sibi nimium placere, eam confidenter jactare velit, aliosque arroganter contemnere, ad se reversus semetipsum intueatur, hancque orationem sibi ante oculos ponat, ita fore, ut mox inveniat, se aliis nihilo meliorem esse. Omnibus enim nobis coram Deo cristae demittendae et contrahendae sunt, ac gaudendum, ut remissionis fiamus participes. 'Nec quisquam inducat ani- 91
mum, eo se rem perducturum, ut, quamdiu hic vivimus, non opus habeat ea remissione. In summa, nisi citra intermissionem remittat Deus, actum est de nobis.

'Jam itaque hujus precationis hic est sensus, ne 92
Deus peccata nostra intueatur, neve meritis nostris debita praemia reddat, sed nobiscum clementer agat, peccatorum concedens veniam, quemadmodum pollicitus est, atque ita nobis laetam ac interritam largiatur conscientiam, qua animati coram eo et stare et precari

89. *add.* Hic attenta mens de reconciliationa et Mediatore Christo diligenter cogitet. *in marg.* LLC 91. *add.* Insignis ecclesiae confessio in hoc loco agnoscentis se habere peccatum. *in marg.* LLC. 92. *add.* Sensus hujus petitionis. *in marg.* LLC.

queamus. Ubi enim cordi cum Deo non recte convenit neque talem haurire potest fiduciam: nunquam in perpetuum aliquid ab eo precari sustinebit. Porro autem ejusmodi fiducia et animus laetitia gestiens non aliunde venire potest, quam si certo sciat, peccata sibi esse remissa.

93 'Verum huic precationi necessarium, attamen consolationis plenum adjectum est auctarium: Sicut et nos remittimus debitoribus nostris. Pollicitus est, ut securi essemus, omnia peccata nobis esse remissa et condonata, ita tamen, ut nos vicissim proximo nostro offensiunculas, quibus ab eo laesi sumus, benigne re-
94 mittamus. Nam quemadmodum nos quotidie nostris peccatis Deum offendimus, et tamen ille omnia nobis benigne ignoscendo condonat: ita nostri quoque erit officii, proximo subinde dare veniam, qui damno, vi atque injuria nos afficit, dolo malo nobiscum agit etc.
95 Si gravaris ignoscere proximo, non est, quod tibi pollicearis, aut cogites, Deum tibi tua peccata condonaturum: sin autem benigne ignoveris aliis, ea tibi consolatio et securitas proposita est, ut in coelo quo-
96 que certo tibi ignoscatur. Et hoc quidem non propter tuam ignoscentiam aut veniam, quam largiris proximo; libere enim facit, et gratuito ex mera gratia, 'cum illud se facturum receperit, quemadmodum docet evangelium: verum ut nos certos ac securos faciat, tanquam symbolo seu certo signo una cum promissione proposito, quae huic orationi consonat, Lucae VI: [37.] Remittite, et remittetur vobis. Eam ob rem Christus quoque Matthaei VI. [14.] illico post traditam orandi rationem repetit, inquiens: Si enim remiseritis hominibus peccata eorum, remittet et vobis Pater vester coelestis delicta vestra.

97 Proinde huic orationi tale signum annexum est, ut nos orantes promissionis admoneat, ut ita cogitemus: Optime Pater, ideo ad te oratum venio, ut mihi igno-

93. *add.* Sacramentum additum huic petitioni de nostra conditione sive de poenitentia. *in m.* LLC. 96. weil ers verheißen hat, A.

seas propitius, non quod operibus queam satisfacere, aut veniam a te promereri, sed cum tu hoc nobis promiseris, adjecta etiam sphragide, ut tam certus sim veniae, ac si dictam a te 'absolutionem accepissem.
Quantum enim Baptismus et Sacramentum, pro ex- 98
terno signo constitutum, praestat: tantum etiam hoc signum conscientiam nostram corroborare atque exhilarare potest, estque ideo institutum pro aliis, ut hoc omnibus horis uti et frui queamus, ut re, quam semper nobiscum in parato habeamus.

Sexta Petitio.

Et ne inducas nos in tentationem. 99

'Jam quidem satis superque audivimus, quantum 100
requirat laboris et operis, omnia, quaecunque precamur, retinere, et in illis constanter perseverare, tamen vel sic vix fieri posse, ut non labamur et hallucinemur. Ad haec quanquam erratorum veniam et conscientiae tranquillitatem consequamur, ac per omnia a peccatis perpurgati simus: ita tamen vitae nostrae ratio comparata est, ut hodie unus aliquis stet, postero die cadat. Quapropter iterum nobis orandum est, ne nos jam probitatem et justitiam consecutos, et pacata erga Deum conscientia versantes retro prolabi,
ac tentationum impugnationibus cedere sinat. 'Est au- 101
tem triplex tentatio, ''seu (ut Saxones nostri jam olim locuti sunt) '''conversio, videlicet carnis, mundi et dia-
boli. Siquidem in carne versamur ac veterem Ada- 102
mum humeris nostris circumferimus, hic suis movetur affectibus, et nos subinde provocat ac pellicit ad 'turpitudinem, ad socordiam, ad crapulam et ingluviem, ad avaritiam et fraudulentiam, ad decipiendum et defraudandum proximum, et, ut in summa dicam, ad omnes pravas cupiditates, quae natura nobis insitae

97. ein Absolutio A. 100. *add.* Petitur gubernatio adversus tentantem diabolum sicut prius remissio peccatorum. *in m.* LLC. 101. *add.* Triplex tentatio. — Carnis. — Mundi. — Diaboli. — Ignita tela. *in m.* LLC. ''om. -videl. O. LL. '''befôrunge A. 102. vnzucht A.

sunt, quaeque in nobis saepenumero excitantur ab aliis, videlicet sodalibus, perniciosis exemplis, audiendo et videndo; quae "non raro vel '''Davidis animum, vel si uspiam adhuc fuit incorruptior, possint inflammare
103 atque corrumpere. Deinde huic succedit mundus, a quo et dictis et factis offendimur, ac plane ad iracundiam et impatientiam compellimur. Atque ut summatim virtutes mundanas perstringam, hic nihil aliud videre est, quam odium et invidentiam, inimicitias, simultates, jurgia, vim, injurias, perfidiam, ultionem, maledicentiam, convitia, contumelias, superbiam et insolentiam, nimio ornatu, honore, jactantia atque potentia semet efferentem, 'ubi nemo posteriores ferre sustinet, sed reliquos omnes sua pompa post se re-
104 linquere studet. His 'succenturiatus accedit nunc diabolus passim instigans ac provocans. Verum praecipue in his perturbandis occupatus est, quae ad conscientiam et spiritualia negotia pertinent, nimirum ut ex aequo et verbum et opera Dei ventis et aurae, quod dicitur, committamus et contemnamus, ut a fide et caritate nos avellat, et in superstitionem, pravam nostri fiduciam et cordis indurationem, aut in extremam desperationem, et Dei abnegationem et exsecrationem, aliaque innumera et detestanda piacula iterum nos praecipitet. Hi jam sunt laquei et retia, imo potius illa ignita tela, quae nequaquam caro et sanguis, verum diabolus in corda humana omnium venenatissime torquet et jaculatur.

105 'Haec "equidem magna sunt et ardua pericula, nec levium tentationum impugnationes, quae cuique christianorum perferendae sunt, graves abunde, si harum una sola tantum toleranda esset. Inde omnibus horis ad orandum Deumque invocandum compellimur, quamdiu in hac '''calamitosa vita constituti, ab omnibus partibus impugnamur, infestamur et fugamur, ne Deus nos defessos patiatur occumbere, atque ita demum

"offtmals auch ein vnschuldigs Hertz verwunden vnd entzünden. A. '''Aristidis O. LL. 103. da niemand wil der geringste sein, sondern obenan sitzen, vnd für yederman gesehen sein. A. 104. *add.* L. 105. *add.* Induci in tentationem est labi et ruere, cum tentamur. *in marg.* LLC. "quidem R. T. '''schendlichen A.

iterum in peccata, dedecus et incredulitatem prolabi. Absque hoc enim impossibile est, vel levissimam tentatiunculam vincere.

Jam hoc non dicitur in tentationem inducere, quoties vim ac robur resistendi nobis suppeditat, neque 106
tamen tentatione sublata aut adempta. Neque enim quisquam tentationem aut illectamenta devitare potest, donec in carne vitam egerit, et diaboli copiis circumvallatus fuerit. Et, velimus, nolimus, tentationes nobis sufferendae sunt, atque etiam in illis ipsis nobis versandum est. Porro autem hoc deprecamur, ne in
easdem prolabamur, et in iis submergamur. Quare 107
longe alia res est, tentationes persentire, et iisdem consentire. Persentire omnes cogimur, neque tamen easdem omnes, sed nonnulli plures et graviores: veluti juventus praecipue carnis tentationibus infestatur; deinde, qui ad maturam et constantem aetatem pervenerunt, jam grandiores facti a mundo tentantur; alii vero, qui rebus spiritualibus sunt impliciti, nimi-
rum fortes illi christiani, a diabolo. Verum ejusmodi 108
tentationum sensus, quando praeter voluntatem nostram nobis 'objiciuntur, nemini nocere possunt; nisi enim sentirentur, tentationes dici non possent: porro tum demum consentimus illis, quando laxatis habenis iisdem indulgemus, neque vi neque oratione repugnan-
tes. 'Quapropter convenit nos christianos esse instru- 109
ctos, ac quotidie assiduam tentationum pugnam exspectare, ne quis tam oscitanter et secure ''in utramvis (quod ajunt) aurem dormiat, quasi diabolus procul a nobis absit, sed ubi ictus praevidendi et declinandi sunt, diligenter advigilet. Quippe quanquam modo purus et castus sim, sim etiam patiens, mitis et dulcis, stans firma fide munitus: fieri tamen potest, ut hac hora diabolus tam pestifero et violento telo cor meum configat, ut vix queat persistere. Ejusmodi enim hostis est, qui nunquam cessat aut defatigatur, '''adeo

108. subjiciuntur R. T. 109. *add.* Certamina piorum adversus diaboli insidias. *in marg.* LLC. ''- dorm. hyngehe A. '''*om.* R. T.

ut, ubi *una tentationis procella impugnandi finem fece-
110 rit, subinde decem aliae suboriantur. Quapropter in tanta
difficultate non aliud relinquitur consilium aut remedium, 'quam ad hanc orationem confugiendi, ac
cum Deo ex corde ita loquendi: Tu me orare jussisti, optime Pater, fac precor, ne victus tentationibus retro in antiquam flagitiorum lernam prolabar. Hoc facto, videbis ac senties eas desinere ac
minui, "easdemque '''victam herbam tibi porrecturas.
111 Alioqui, si tuis cogitationibus et proprio consilio tibi
opem ferre annisus fueris, rem malam tantum deteriorem facies, ac diabolo majorem te impugnandi
occasionem praebebis, siquidem serpentium caput habet, quod ubi foramen, per quod irrepere poterit, nactum fuerit, totum corpus nemine obstante illico subsequitur; caeterum oratione fugari ac repelli potest.

Ultima Petitio.

112 Sed libera nos a malo, Amen.

113 'Graeci codices hoc loco ita habent: "ἀλλὰ ῥῦσαι
ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Quae verba perinde sonare videntur, quasi loquatur de diabolo, quasi velit uno fasce omnia perstringere, ut hujus orationis summa adversus hostem nostrum capitalissimum instituta sit. Ille enim is est, qui ea omnia, quae oramus, summo studio impedire conatur, nempe Dei nomen seu gloriam, Dei regnum et voluntatem, panem quotidianum, paca-
114 tam et laetam conscientiam etc. Quamobrem haec
omnia summatim complectemur orantes: Carissime Pater, da precor, ut ab omni malo atque infortunio
115 liberemur. Nihilo minus tamen ea quoque una inclusa
sunt, quaecunque mala sub regno diaboli nobis possunt contingere, cujus generis sunt egestas, dedecus, mors, et breviter, omnium calamitatum et miseriarum tra-

*om. R. T. 110. das man das Vater vnser ergreiffe, A. "vnd sich endlich gewonnen geben, A. '''victas R. T. 113. *add.* Petitio generalis petens liberationem ab omnibus miseriis hujus vitae etc. *in marg.* LLC. Im Ebreischen A. Im Griechischen B. *ac sqq. edtt.* "Erlöse oder behüte vns von dem argen oder boshafftigen, A.

goedia, quae in terris multiplex et immensa est. 'Nam
diabolus, cum non tantum mendax, verum etiam ho-
micida sit, nunquam non nobis insidiose necem ma-
chinatur, ut "animo suo morem gerat, nobis in peri-
culosos casus praecipitatis, aut damno corporis affe-
ctis. Inde fit, ut complures fracta cervice perimat,
multos immissa insania rationis usu privet, nonnul-
los in undis submersos suffocet, ac multos ad mortem
voluntariam sibimet consciscendam adigat, aut alios
quospiam casus terribiles subire compellat. Quare ni- 116
hil aliud in terris nobis superest operis, quam, ut in-
desinenter adversus capitalem hunc hostem oremus.
Nisi enim divinitus conservaremur, ne unicam quidem
horam ab insidiis ejus tuti essemus.

Ex his jam dictis facile perspicis, quomodo Deus 117
pro omnibus rebus, etiam iis, quae corporales sunt,
rogari postulat, ut nusquam alibi, quam apud eum
unice ullum quaeratur aut exspectetur auxilium. 'Cae- 118
terum hoc ultimo loco posuit. Si enim ab omnibus
malis custodiri et liberari cupimus: necessum est, ut
antea nomen ejus in nobis sanctificetur, regnum ejus
penes nos sit, voluntas ejus fiat. His, inquam, ante
peractis, tum demum nos a peccatis, ab ignominia cu-
stodiet, praeterea ab omnibus aliis, quae aut dolori
aut perniciosa nobis esse queant.

'Ita nobis Deus omnes necessitates nostras, quibus 119
premimur, compendiosissime proposuit, ne qua nobis
relinqueretur negligendae orationis excusatio. Verum
in hoc summa vis orationis sita est, ut dicere quoque
discamus: *Amen!* hoc est, non haesitare, orationem
nostram certo esse exauditam, et futurum esse, quod
precati sumus. Nihil enim aliud est, quam non hae-
sitantis fidei verbum, non orantis "temere, sed scien-
tis, Deum non mentiri, posteaquam audiendi facilita-
tem et certitudinem pollicitus est. Jam ubicunque talis 120

115. *add.* Diabolus mendax et homicida. *in marg.* LLC. "ſein mütſ-
lein kület A. 118. *add.* Christus hic res petendas optimo ordine
complexus est. *in marg.* LLC. 119. *add.* Amen vox fidei discernen-
tis vere invocantes et hypocritas. *in marg.* LLC. "auff ebentheuer A.

fides non est, hic neque verae orationi locus esse pot-
121 est. Quare perniciosa quaedam illorum est opinio ita orantium, ut non audeant Amen quoque ad finem orationis adjicere, hoc est, certo concludere, se exaudiri, verum in dubio perseverant dicentes: Qui vero tantum mihi sumerem, ut jactarem, Deum meas preces exaudisse, cum me peccatorem esse non ignorem!
122 etc. Hujus rei causa est, quod non ad promissionem Dei, sed ad opus proprium suamque dignitatem respiciant. Unde fit, ut suis orationibus Deum tantum sub-
123 sanneat, et mendacii coarguant. Hinc quoque quamlibet prolixe orantes consequuntur nihil, quemadmodum divus Jacobus [1, 6.] inquit: Qui orat, in fide oret, nihil haesitans. Qui enim haesitat, similis est fluctui maris, qui a vento movetur et circumfertur. Non ergo existimet homo ille, quod accipiat aliquid
124 a Domino. Ecce tanti refert apud Deum, ut certi simus, nos non frustra orare, et ut nullo modo preces nostras vilipendamus.

Quarta Pars

Catechismi.

De Baptismo.

1 Hactenus tres principales communis christianae doctrinae partes exsecuti sumus. Praeter has superest, ut ''de duobus quoque sacramentis, ab ipso Christo institutis, disseramus, de quibus cuivis christiano ad minimum brevis quaedam institutio tenenda est: quandoquidem his ignoratis nemo christianus esse potest; tametsi hactenus nihil '''prorsus recti, nihil sani de his traditum

1. *add.* Doctrina de sacramentis necessaria ecclesiae. *in marg.* LLC. ''von unsern zweien Sacramenten von Christo eingesetzt, A. '''*add.* -sani L.

est populo. Primum vero ipsum Baptismum tractandum 2
nobis proponemus, per quem primitus in christianorum communionem cooptamur. Ut vero recte percipiatur, ordine cuncta explicabimus, tantum ea tradituri, quae cognitu erunt necessaria. Quomodo enim adversus haereticos Baptismus defendendus sit, hoc doctis relinquentes commendabimus.

Principio operae pretium est ipsa verba exacte 3
nosse, in quibus fundatus est Baptismus, et ad quae omnia respiciunt, quae de Baptismo tractanda sunt, nempe ubi Christus inquit, Matthaei ultimo:

Euntes in mundum universum, docete omnes 4
gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti.

Item, Marci ultimo:

Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. 5
Qui vero non crediderit, condemnabitur.

In his verbis primum tibi notandum et expen- 6
dendum venit, hic exstare Dei mandatum et institutionem, ne dubitemus, Baptismum rem divinam esse, non ab hominibus excogitatam aut inventam. Nam quemadmodum pro certo dicere possum, Decem Praecepta, Symbolum Fidei, Orationem Dominicam, nullum hominem e suo capite produxisse, sed ab ipso Deo data et manifestata esse: ita non minus vere jactare possum, Baptismum non esse humanae rationis commentum, sed ab ipso Deo institutum, ad haec severe praeceptum, ut nosmet baptizandos offeramus, aut non salvari nos "posse: ne quis in eam cogitationem forte veniat, rem esse tam leviculam, ac rubeam novam tunicam induere. In hoc enim sum- 7
ma vis et virtus pendet, ut Baptismum veluti rem

3. *add.* Ubi sit institutus Baptismus. *in marg.* LLC. 6. *add.* Auctoritas mandati divini. *in marg.* LLC. "sollen A.

praeclaram ac pretiosam magni aestimemus, de eo enim
vel maxime pugnamus et dimicamus: siquidem jam
mundus ita refertus est sectis, vociferantibus, Bapti-
smum esse rem externam, rem externam vero nullius
8 esse usus aut momenti. Verum pone, esse rem quomo-
docunque externam: hic autem exstat Dei verbum et
mandatum, quo Baptismus instituitur, fundatur et con-
firmatur. Quidquid autem Deus instituit et faciendum
praecipit, certe non rem nihili, sed rem pretiosam et
utilem esse necesse est; tametsi quoad externam fa-
9 ciem stramineo culmo vilior esset. Potuimus hactenus
per multa saecula magnifacere 'Papam, literis ac bullis
suis "vanissimis distribuentem indulgentias, altaria aut
templa confirmantem, tantum propter concessa sigilla
et literas: quanto majore in pretio atque existimatione
nobis Baptismus habendus est, cujus ipse Christus au-
ctor exstitit, quem ipse praecepit, instituit, ac in cujus
nomine administratur. Ita enim verba sonant: Ite, et
baptizate! sed non in vestro, verum in Dei nomine.
10 'Siquidem baptizari in nomine Dei, non est ab ho-
minibus, sed ab ipso Deo baptizari. Quapropter quan-
quam manu hominis administratur, revera tamen pro-
prium Dei opus censendum et habendum est. Ex quo
quivis haud difficulter potest colligere, Baptismi opus
multo esse sublimius et praestantius, quam ullum opus
factum ab ullo "divorum aut hominum. Quae enim
opera possunt esse, dicive majora, quam Dei ope-
11 ra? Sed enim hic omni studio occupatus est dia-
bolus, ut factitia quadam larva et facie nos deci-
piat, et a Dei opere ad nostrum opus nos abducat.
Multo enim splendidius et praeclarius esse videtur,
'Carmelitam quempiam magna et laboriosa quaedam
facere opera; et nos ipsi multo majoris opera et
12 merita nostra, "quam "Dei aestimamus. Verum
Scriptura ita docet, quanquam omnium monacho-
rum opera, quantumvis nitentia, in unum con-

9. wenn der Bapst A. "*add.* L. 10. *add.* Baptizari in nomine Dei est ab ipso Deo baptizari. — Collatio divinorum operum et humanorum. *in marg.* LLC. "menschen oder heiligen A. 11. ein Cartheuser A. "*add.* L.

festa cumularentur, neque tamen tam pretiosa habenda forent, quam si Deus tantum stipulam humo sustulerit. Quid ita? Propterea, quod persona nobilior est atque excellentior. Jam vero hoc loco persona nequaquam juxta opera, verum opera juxta personam aestimanda sunt, a qua dignitatem mutuantur et pretium. Verum 13
hic insana ratio perverse ac praepostere judicans ita existimat, cum non perinde splendidam faciem 'Baptismus prae se ferre soleat, atque opera, quae ipsa facit, nullius etiam momenti esse 'Baptismum.

'Ex his jam memoratis sanum intellectum percipe, 14
atque interrogatus, quid Baptismus sit? ita responde: non esse prorsus aquam simplicem, sed ejusmodi, quae verbo et praecepto Dei comprehensa, et illi inclusa sit, et per hoc sanctificata, ita ut nihil aliud sit, quam "Dei seu divina aqua, non quod aqua haec per sese quavis alia sit praestantior, sed quod ei verbum ac praeceptum Dei accesserit. 'Quocirca mera "sycophan- 15
tia est et diaboli illusio, quod hodie nostri novi spiritus'", ut blasphement et contumelia afficiant Baptismum, verbum et institutionem Dei ab eo divellunt, nec aliter intuentur eum, quam aquam e puteo haustam, ac deinceps ita *blasphemo ore blaterant: Quid vero utilitatis manus aquae plena praestaret animae? Quis ve- 16
ro adeo vecors et inops animi est, qui hoc ignoret, divulsis Baptismi partibus, aquam esse aquam? Qua vero fronte tu tibi tantum sumis, ut non verearis ab ordinatione Dei pretiosissimum 'κειμήλιον avellere, quo Deus illam constrinxit et inclusit, neque inde divelli vult aut sejungi! "Quippe verbum Dei, aut praeceptum, item nomen Dei, in aqua ipse solet esse nucleus, qui thesaurus ipso coelo et terra omnibus modis nobilior est et praestantior.

'Ad hunc ergo modum ita discerne, longe aliam rem 17
esse Baptismum, atque omnes alias aquas: non naturalis essentiae gratia, sed quod huic aliquid praestantioris rei

13. *add.* L. 14. *add.* Definitio Baptismi. *in marg.* LLC. "ein Gottes wasser, A. 15. *add.* Anabaptistae. *in marg.* LLC. "bubenstück A. '"*add.* et Anabaptistae O.. LL. *geiffern A. 16. kleinod A. "*add.* Sacr. constat verbo et signo, quae usu non debent dividi. *in marg.* LLC. 17. *add.* In caeremoniis divinis non opus sine verbo, sed una cum verbo Dei considerandum. *in marg.* LLC.

adjungitur. Ipse enim Deus Baptismum suo honestat nomine, suaque virtute confirmat. Eam ob rem non tantum naturalis aqua, sed etiam divina, coelestis, sancta et″salutifera aqua, quocunque alio laudis titulo nobilitari potest, habenda et dicenda est; hocque non nisi verbi gratia, quod coeleste ac sanctum verbum est, neque a quoquam satis ampliter, digne et cumulate laudari potest, siquidem omnem Dei virtutem et poten-
18 tiam in se habet comprehensam. ′Inde quoque Baptismus suam accipit essentiam, ut sacramenti appellationem mereatur, quemadmodum sanctus etiam docet Augustinus: Accedat, inquit, verbum ad elementum″, et fit sacramentum, hoc est, res sancta atque divina‴.

19 Quocirca nunquam non docemus, sacramenta et omnes res externas, a Deo ordinatas et institutas, non intuendas esse, juxta crassam illam et externam larvam, veluti nucis putamina intuemur, sed quemadmodum
20 hisce verbum Dei inclusum sit. Neque secus de parentum statu et magistratibus loquimur, quos si eatenus intueri volumus, quatenus nares, oculos, aures, cutem, pilos, carnem et ossa habeant, tum Turcis et Gentilibus sunt similes, ac aliquis dicere posset: Cur hos majoris facerem, quam alios? Atqui accedente praecepto: Honora patrem tuum et matrem tuam′! alium virum video, divina majestate et gloria indutum et exornatum. Praeceptum, inquam, aureus ille torques est, quem collo circumfert, imo potius corona in capite, indicans, quomodo et quamobrem haec caro et sanguis honorandi sint. Ita quoque ac multo quidem vehementius Baptismo honor habendus est propter verbum, quippe quem ipse Deus et verbo et facto honoravit, ad haec miraculis coelitus ostensis confirma-
21 vit. ′Num enim putas rem fuisse jocularem, cum Christus semetipsum Johanni baptizandum offerret, coelum simul aperiretur, et Spiritus Sanctus propalam e

′selig A. 18. *add.* Dictum Augustini. *in marg.* LLC. ″*add.* odder natürlichem wesen ‴*add.* vnd zeichen. A. 21. *add.* Revelatio Divinitatis in Baptismo Christi facta. *in marg.* LLC.

coelo "columbina "specie descenderet, nec quidquam aliud adesset, quod non certissimis documentis divinam majestatem et gloriam repraesentaret? 'Quare iterum 22
atque iterum repetens moneo, ne haec duo, verbum et aquam, ullo modo disjungi atque divelli patiamur. Separato enim inde verbo, non alia est aqua, atque illa, qua in culina ad elixandas carnes culinae praefecta utitur, potestque non male balneatorum dici Baptismus. Caeterum conjuncto verbo, sicut Christus ordinavit et instituit, tum sacramentum est, ac Christi Baptismus dicitur. Et haec prima hujus institutionis pars sit de essentia et dignitate hujus sacramenti.

'Deinde, posteaquam certi sumus, quid sit Bapti- 23
smus, et quid de eo sentiendum, etiam illud nobis discendum venit, quamobrem, et in quem usum Baptismi ratio instituta sit, hoc est, quid utilitatis baptizatis afferat, conferat et pariat? Verum neque hoc melius atque compertius, quam ex verbis Christi supra citatis sciri potest ac percipi, nimirum: Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit. Quare rei summam ita sim- 24
plicissime complectere, hanc videlicet Baptismi virtutem, opus, fructum et finem esse, ut homines salvos faciat. Nemo enim in hoc baptizatur, ut Princeps evadat, verum sicut verba sonant, ut salvus fiat. 'Caeterum 25
salvum fieri scimus nihil aliud esse, quam a peccati, mortis et diaboli tyrannide liberari, in Christi regnum deferri, ac cum eo immortalem vitam agere. Ex hoc 26
iterum non obscure perspicis, 'quanti momenti ac pretii Baptismus habendus sit, in quo tam inaestimabilem tamque ineffabilem thesaurum consequimur. Atque hoc ipsum sufficienter indicat, Baptismum solam ac simplicem aquam esse non posse. Ejus enim virtutis simplex aqua esse non potest, verum enim vero Dei verbum facit, 'tum quod (ut supra diximus) Dei nomen in illo sit. Jam ubicunque Dei nomen est, 27

"sichtiglich A. 22. *add.* Quando caeremoniae habent rationem Sacramenti. *in marg.* LLC. 23. *add.* Effectus Baptismi remissio peccati et donatio Spiritus Sancti. *in marg.* LLC. 25. *add.* Salvum fieri quid sit. *in marg.* LLC. 26. vnd das A.

ibi vitam quoque et summam felicitatem esse necesse est, ut non injuria divina, beata, fructuosa et omnis gratiae plena aqua dici possit. Etenim verbi divini accessione eam virtutem consequitur, ut λουτρὸν παλιγγενεσίας, lavacrum regenerationis sit, sicuti nominat Paulus ad Titum tertio. [5.]

28 'Quod autem nasutuli nostri "μωρόσοφοι, novi illi spiritus, superciliose admodum fabulantur, fidem solam esse, quae salvos faciat, opera vero et res '"externas ad salutem consequendam nihil praestare aut facere: respondeo, sane in nobis nihil aliud facere aut operari salutem, quam fidem, qua de re mox infra
29 latius. Atqui hoc 'coecorum duces videre nolunt, fidem necessario aliquid habere, quod credat, hoc est, cui innitatur, et qua re suffulta persistat. Ita jam fides aquae adhaeret, creditque Baptismum esse, in quo mera beatitudo et vita est: non aquae virtute, (ut abunde dictum est) sed per hoc, quod Baptismus verbo et ordinatione divina "unitus et confirmatus est, ejusque nomine '"nobilitatus. Jam haec credens, quid aliud, quam in Deum credo, ut in eum, qui suum verbum Baptismo indidit et inseruit, ac nobis externas res proponit, in quibus tantarum rerum thesaurum comprehendere queamus?

30 'Jam usque adeo insaniunt novi illi spiritus, ut disjungere non vereantur fidem, et rem, cui fides adhaerescit et alligata est, tametsi externa sit. Verum haec non potest non externa esse, ut sensibus percipi et comprehendi possit, atque ita deinceps animo infigi, quemadmodum totum evangelium externa quaedam et corporalis est praedicatio. In summa, quidquid Deus in nobis facit et operatur, tantum externis istiusmodi rebus et constitutionibus operari dignatur. Ubicunque jam loquitur, imo potius quocunque aut per quemcunque locutus fuerit, eo fidei dirigendi sunt oculi, eique adhae-
31 rendum. Jam hic verbum Dei in promptu habemus:

28. *add.* Ad Anabaptistarum objectionem responsio. *in marg.* LLC. "Klüglinge A. '"aeternas T. 29. die blinden leiter "verleibet ist, "darynn klebet, A. 30. *add.* Sacramenta sunt specula seu testimonia promissionibus addita, ut certius credamus. *in marg.* LLC.

Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Quorsum ista verba alias, quam de Baptismo dicta sunt, hoc est, de aqua divino ordine fundata et confirmata? Ex hoc sequitur, ut is, qui Baptismum contemnit et rejicit, verbum Dei, fidem et Christum quoque rejiciat, eo nos ducentem et Baptismo alligantem.

Tertio, cognita jam ingenti cum virtute, tum uti- 32
litate Baptismi, videamus ulterius, quae persona sit
talia accipiens, quae per Baptismum offeruntur. Hoc 33
iterum pulcherrime et clarissime in his verbis expressum est: Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Hoc est: sola fides personam dignam facit, ut hanc salutarem et divinam aquam utiliter suscipiat. Cum enim hoc in verbis una cum aqua nobis offeratur et proponatur, non alia ratione potest suscipi, quam ut
hoc ex animo credamus. Citra fidem nihil prodest Ba- 34
ptismus, tametsi per sese coelestis et inaestimabilis thesaurus esse negari non possit. Ideo unicum illud verbum (qui crediderit) tantum potest, ut excludat atque rejiciat omnia opera, quaecunque facere poterimus hoc animo, ut per ea salutem consequamur et promereamur. Jam enim ita irrevocabiliter decretum est, quidquid fides non est, illud ad consequendam salutem nihil profuturum neque tantillum consecuturum.

Quod si, ut solent, dixerint: Tamen ipse quoque 35
Baptismus opus est, et tu dicis, opera ad salutem consequendam nullius esse momenti, ubi tunc manet fides? Responde: Sane vero nostra opera ad salutem nihil faciunt; porro autem Baptismus non nostrum, sed Dei opus est. Dei enim Baptismus, ut dictum est, longe lateque a balneatoris baptismo tibi secernendus est. Dei autem opera salutifera sunt et ad salutem consequendam necessaria, neque excludunt, sed fidem re-
quirunt, citra quam comprehendi non possent. Eo enim, 36
quod te aqua perfundi sinis, Baptismum nondum per-

32. *add.* Quibus prosit Baptismus. *in marg.* LLC. 34. *add.* L.
35. *add.* Aliud argumentum adversariorum. *in marg.* LLC.

cepisti aut servasti, ut inde aliquid emolumenti ad te redeat: verum inde primum tibi proderit, si hoc consilio temet baptizandum obtuleris, ut Dei mandato et institutioni satisfacias, ut in nomine Domini baptizatus promissam in aqua salutem consequaris; jam hoc neque manus neque corpus efficere
37 potest, sed corde credendum est. Ita vides liquido, hic nullum esse opus, quod a nobis fiat, sed thesaurum, quem ille nobis largitur, sola fides apprehendit: non secus atque Dominus Jesus in cruce nullum opus est, sed thesaurus verbo comprehensus, nobisque oblatus, quem sola fides apprehendit et consequitur. Injuriam itaque nobis faciunt, cum adversus nos vociferantur, quasi contra fidem doceamus, cum tamen unice illam urgeamus et inculcemus, ut quae tam sit necessaria, ut sine illa nihil quidquam possimus apprehendere aut consequi.

38 Ita quidem habemus tres hujus sacramenti partes, quas quivis christianus tenere debet, praecipue vero, quod Baptismus Dei sit constitutio, in omni honore ac pretio habenda. Quae una abunde satis nos movere debet, tametsi res prorsus sit externa. Quemadmodum quartum praeceptum, honora patrem tuum et matrem tuam, tantum de corporali carne et sanguine honorandis constitutum est, in quo non carnem et sanguinem, sed Dei praeceptum intuemur, cui illa inclusa sunt, cujusque gratia caro "et" sanguis pater ac mater dicuntur: ita quoque si praeter haec verba, ite et baptizate etc. nihil nobis esset aliud, attamen nobis illa,
39 ut Dei constitutio, arripienda essent et facienda. Jam hic non tantum adest praeceptum et mandatum faciendi, verum etiam promissio. Quare multo praestantior est atque sublimior Baptismi constitutio, quam alia, quae a Deo praecepta et ordinata sunt. In summa, adeo plena est consolationis et gratiae, ut ejus sublimita-
40 tem coelum ac terra assequi nequeant. Verum hic arte

38. *add.* Mandatum: Ite, baptizate. — Promissio: Qui crediderit et baptizatus fuerit. *in marg.* LLC. "*add.* L.

opus est, ut haec vera esse credantur, neque in thesauro quidquam desiderari potest, in hoc vis sita est, ut comprehendatur, et comprehensus firmiter retineatur.

'Quapropter quivis christianus per omnem vitam 41
suam abunde satis habet, ut Baptismum recte perdiscat atque exerceat. Sat enim habet negotii, ut credat firmiter, quaecunque Baptismo promittuntur et offeruntur, victoriam nempe mortis ac diaboli, remissionem peccatorum, gratiam Dei, "Christum cum omnibus suis operibus, et Spiritum Sanctum cum omnibus suis dotibus. Breviter, ista omnia, quae Baptismus 42
secum apportat, omnem humanam cogitationem exsuperant, ita ut si 'imbecilla natura animo repeteret, non injuria in dubium veniret, num vera esse possint.
Ipse enim aestima: Quod si uspiam gentium esset me- 43
dicus ea arte praeditus, qua posset efficere, ne homines morerentur, aut 'si mortem oppeterent, postea tamen perpetuo viverent, "quam non ad eundem maximi minimique certatim et undarum instar multis cum opibus cursitarent, ita ut prae divitum turba nulla daretur accedendi copia! Jam hic in Baptismo parvis et amplis, hoc est, omnibus gratuito ad fores usque offertur ejusmodi thesaurus et medicina, quae mortem absorbet, ac homines in vita conservat. Ita Bapti- 44
smus intuendus est et nobis fructuosus faciendus, ut hoc freti corroboremur et confirmemur, quoties peccatis aut conscientia gravamur, ut dicamus: Ego tamen baptizatus sum; quod si baptizatus, certum est, ea promissa mihi data esse, me beatum fore, ac vitam immortalem et anima et corpore possessurum. Ideo 45
enim haec duo in Baptismo fiunt, ut et corpus aqua perfundatur, quod praeter aquam nihil plus potest capere, et ad 'haec verba proferuntur, ut haec anima capiat. Jam vero quoniam et 'aqua et 46
verba unum Baptismum esse constat, sequitur, ut et corpus et anima salva fiant ac in aeternum vivant.

41. *add.* Assiduus Baptismi usus in omni vita. *in marg.* LLC. "den gantzen Christus vnd H. geist mit seinen gaben, A. 42 blöde A. 43. ob sie gleich stürben, "wie würde die welt mit gelt zuschneyen vnd regnen, A. 45, hoc. R. T. 46. aquam O. LL. R. T.

Anima quidem per verbum, cui credit, corpus autem, quoniam animae unitum est, et Baptismum quoque apprehendit, qua ratione potest apprehendere. Quare neque in anima, neque in corpore uspiam rem pretiosiorem habemus, siquidem Baptismi auxilio prorsus sancti ac felices reddimur, id quod alioqui nulla vita, nullum uspiam opus potest assequi.

47 Haec quidem de Baptismi essentia, utilitate et usu, quaecunque scitu erant necessaria, dicta sufficiant. Hoc vero loco occurrit quaestio, qua hodie diabolus per sectas suas mundum varie illaqueat, nempe de puerorum Baptismo, num illi quoque credant,
48 aut recte baptizentur. Ad hanc nos ita breviter respondemus: Qui simplici intelligentia praeditus est, ille hanc quaestionem indiscussam a se removeat,
49 ac doctoribus discutiendam relinquat. Quod si tamen respondere volueris, ita responde: Puerorum Baptismum Christo placere et gratum esse, suo ipsius opere abunde ostenditur, nempe quod Deus illorum non paucos sanctificat, eosdemque Spiritu Sancto impertivit, qui statim a partu infantes baptizati sunt. Sunt etiam hodie non parum multi, quos certis indiciis animadvertimus Spiritum Sanctum habere, cum doctrinae eorum, tum etiam vitae nomine; sicut et nobis gratia Dei datum et concessum est, nosse Scripturas interpretari, et Christum cognoscere, quod citra Spiritum Sanctum nullo modo
50 fieri posse, nemo dubitat. At si puerorum Baptismus Christo non probaretur: nulli horum Spiritum Sanctum, aut ne particulam quidem ejus impertiret, atque ut summatim, quod sentio, eloquar, per tot saecula, quae ad hunc usque diem elapsa sunt, nullus hominum christianus perhibendus esset. Quoniam vero Deus Baptismum sui Sancti Spiritus donatione confirmat, id quod in nonnullis Patribus, divo Bernhardo, Gersone, Johanne Huss et in aliis, non obscuris argumentis in-

47. *add.* De Baptismo infantum. — Sentire infantes baptizandos. Prior responsio. *in marg.* LLC.

telligitur, neque sancta christianorum ecclesia usque ad consummationem saeculi interibit: fateri coguntur, Deo Baptismum non displicere. Neque enim sibi ipse potest esse contrarius, aut mendaciis et nequitiae suffragari, neque huic promovendae gratiam suam ac Spiritum suum impertire. Et haec fere optima et firmissi- 51
ma est pro simplicibus et indoctis comprobatio. Neque enim hunc articulum: Credo ecclesiam catholicam, communionem sanctorum etc. nobis eripient aut subvertent unquam.

'Deinde hoc quoque dicimus, nobis non summam 52
vim in hoc sitam esse, num ille, qui baptizatur, credat, nec ne: per hoc enim Baptismo nihil detrahitur. Verum summa rei in verbo et praecepto Dei consistit. Hoc 53
quidem aliquanto est acutius, veruntamen in hoc totum versatur, quod dixi, Baptismum nihil aliud esse, quam aquam et verbum Dei simul juncta; hoc est, accedente aquae verbo, Baptismus rectus habendus est, etiam non accedente fide. Neque enim fides mea facit Baptismum, sed Baptismum percipit et apprehendit. Jam Baptismus non vitiatur aut corrumpitur, hominibus eo abutentibus, aut non recte suscipientibus, qui (ut dictum est) non fidei nostrae, sed verbo Dei alligatus est. 'Nam quanquam hodierno die Judaeus quispiam frau- 54
dulenta quapiam simulatione et malitioso proposito veniret, se baptizandum offerens, nosque eundem serio omni studio baptizaremus, nihilominus nobis dicendum esset, Baptismum verum et rectum esse. Hic enim aqua una cum verbo Dei praesto est, tametsi ille non recto animo, ut debebat, susceperit; sicut illi, qui indigne ad "Coenam Domini accedunt, verum "corpus Domini accipiunt, quanquam non crediderint.

Ita vides 'Rottensium "βαπτισμομαστίγων obje- 55
ctionem vanam esse et nullius roboris. Nam quemadmodum diximus, quanquam pueri non crederent,

52. *add.* Posterior responsio. *in marg.* LLC. 54. *add.* Exempla. *in marg.* LLC. "Sacrament A. 55. Rottengeister A. *om.* O.LL. "*add.* L.

'''quod nullo modo affirmandum est, (ut jam ostensum
est) tamen Baptismus verus esset, neque quispiam eos
rebaptizare debet; veluti sacramento nihil detrahitur,
tametsi aliquis ad ejus participationem improbo animo
accedit, neque ferendum esset, ut eadem hora propter
priorem abusum ad sumendum accedat denuo, quasi
initio verum sacramentum non percepisset. Hoc enim
esset summa contumelia et ignominia sacramentum af-
ficere. Qua vero ratione verbum et institutio Dei pro-
pterea irrita esse debebunt, quia nos non recte utimur?
56 Propterea dico, si non recte credidisti prius, tamen ad-
huc crede, atque ita dicas: Baptismus quidem rectus
fuit, ego vero miser eundem non recte suscepi. Nam
ego ipse quoque, et omnes alii, qui baptizantur, coram
Deo ita coguntur dicere: Venio huc in mea et aliorum
fide, neque tamen asseveranter affirmare audeo, me
certo credere, et multi pro me precantur; sed huic fidens
innitor, quod hoc verbum et praeceptum tuum sit.
'Quemadmodum ad Coenam corporis et sanguinis Do-
mini accedo, non mea fide, sed Christi verbo fretus,
sive jam firmo, sive infirmo sim animo, illud ego Deo
meo commendo; hoc tamen comperte teneo, quod jussu
Dei mihi accedendum, edendum et bibendum est etc.
quodque mihi suum corpus et sanguinem donat, quae
57 res nunquam mihi mentietur, aut me decipiet. Ad hunc
modum cum puerorum Baptismo quoque facimus, pue-
rum 'ecclesiae 'ministro baptizandum apportamus,
''hac spe atque animo, quod '''certo credat, et preca-
mur, ut Deus eum fide donet: verum propterea non ba-
ptizamus, sed potius quod Deus ita faciendum nobis
praeceperit. Cur ita? Ideo quod certi simus, Deum non
mentiri. Ego et proximus meus, et in summa, omnes
homines errare possunt et fallere: porro autem verbum
Dei nec potest errare nec fallere.
58 'Quocirca nimium utique confidentes et ''crassi sunt
spiritus illi, qui ita concludentes inferunt: Ubi fides

'''welchs doch nicht ist (als jtzt beweiset) A. 56. *add.* Collatio ritus Baptismi et Coenae Dom. *in marg.* LLC. 57. *add.* L. ''der meinung und hoffnung, A. '''*add.* L. 58. *add.* Refutatio ratiocinationis Anabaptisticae. *in marg.* LLC. ''tölpische A.

non est, ibi nec Baptismus rectus esse potest. Quasi ita velim concludere: Si fidem non habuero, sequitur Christum nihil esse. Aut sic: Si majorum jussis morem non gessero, nec parentes nec magistratus quidquam sunt. Rectene ac bene colligitur, ubi quis non facit, quod illi faciendum fuerat, propterea sequi, rem per se nihil esse aut valere? Quin potius argumentum inverte, atque ita 59
collige: Sane ob id ipsum Baptismus quantivis pretii et rectus habendus est, quod non recte ab hominibus susceptus est. Si enim per se Baptismus rectus non esset, eo nullo modo possemus abuti, aut abutendo delinquere. Abusus non tollit, sed confirmat substantiam, vulgo dici solet. Siquidem aurum nihilominus manet aurum, quantumvis illud meretricula cum scelere et dedecore gestet ac circumferat.

Quare tandem semel conclusum esto, Baptismum 60
omni tempore rectum esse, ac plenam permanere ejus substantiam, etiamsi vel unus hominum baptizaretur, neque tamen recte crederet. Neque enim id, quod semel Deus ordinavit et locutus est, ab hominibus mutari sinit aut perverti. Verum enim vero usque adeo excoecati 61
sunt fanatici illi spiritus, ut Dei praeceptum ac verbum perspicere nequeant, neque Baptismum et magistratus aliter intuentur, atque aquam in fluviis ac olla, aut alium quempiam hominem; et cum nullam fidem aut obedientiam videant, et Baptismus et magistratus nihil esse cogitur. Hic vero clandestinus et seditiosus lati- 62
tat diabolus, qui perlibenter coronam magistratui eriperet, ut deinceps oppressus conculcaretur pedibus, ad haec omnia Dei opera et ordinationes redactae in nihilum subverterentur funditus. Ideo nobis advigilandum 63
est naviter omni panoplia instructis, ne a verbo Dei divelli et abstrahi nos patiamur, ut Baptismum non nudum et solum signum esse credamus, quemadmodum nostri spermologi seu schwermeri somniant.

59. bübyn. A. 62. *add.* L. 63. *add.* L.

64 'Ultimo, neque illud praetereundum aut ignorandum est, quid Baptismo significetur, tum quamobrem
Deus talibus externis signis et gestibus hoc sacramentum celebrandum instituerit, per quod primum in chri-
65 stianorum communionem cooptamur. Opus vero aut
gestus est, quod baptizandi in aquam mergimur, qua
prorsus contegimur, et postea mersi iterum extrahimur. Hae duae res, in aquam mergi, et iterum emergere, virtutem et opus Baptismi significant, quae non
sunt alia, quam veteris Adami mortificatio, et postea
novi hominis resurrectio. Quae duo per omnem vitam
'nobis indesinenter exercenda sunt, ita ut christiani
vita nihil aliud sit, quam quotidianus quidam Baptismus, semel quidem inceptus, sed qui semper exercendus sit. Ita enim fieri necesse est, ut subinde veteris
Adami sordes repurgentur atque eluantur, ut novi ho-
66 minis nitor et forma prodeat. Quid autem est vetus homo? hoc nimirum est, quod ab Adamo, patre nostro,
nobis successione quadam haereditaria innatum est,
scilicet quod sumus iracundi, immites, invidi, luxuriosi, avari, pigri, superbi, increduli, breviter, omnibus
vitiis contaminati, et in quibus 'natura nihil boni in-
67 est. Jam in Christi regnum delati, hisce vitiis quotidie
decrescendum est, ut subinde magis atque magis mitiores, liberaliores, patientiores, mansuetiores fiamus,
semper aliquid avaritiae, odio, invidentiae, superbiae,
atque id genus vitiis detrahentes.

68 'Et hic est rectus Baptismi usus inter christianos,
per aquae mersionem significatus. Caeterum ubi Baptismi exercitium non viget, sed Adamo veteri habenae
laxantur, ut indies fiat ferocior, hoc non dicitur uti
69 Baptismo, sed eidem reluctari. Qui enim extra Christum
sunt, non possunt non quotidie in pejus degenerare,
sicut et vulgato, eoque vero dicitur proverbio: Nunquam non deteriores, quo seniores, eo pejores (Im-

64. *add.* De significatione Baptismi. — Ritus ipse pingit praecipuam significationem. — Vetus homo. *in marg.* LLC. 65. ynn vns gehen sollen, A. 66. von art A. 68. *add.* Mortificatio carnis.— Germanicum proverbium. *in marg.* LLC.

mer je erger, je lenger, je böser). Quod si quis anno su- 70
periore nonnihil coepit fastu insolescere et ad rem at-
tentus esse: ille mox anno sequente multo fit insolen-
tior et ad rem attentior, ita ut vitia ab incunabulis
cum eo certis quibusdam incrementis progrediantur.
Infans puer nullis singularibus vitiis infectus est: sed
ubi adoleverit, immodestae, intemperantis et lascivae
vitae inquinamentis contaminatur; mox constantem ac
virilem aetatem consecutus, tum demum magis atque
magis vera illa vitiorum seges erumpit. Quare vetus 71
homo naturam suam nemine obstante sequitur, si non
Baptismi virtute coërcitus et refrenatus fuerit. Contra,
ubicunque christiani facti sunt, decrescit quotidie ac
imminuitur, donec prorsus abolitus fuerit. Et hoc est
vere in Baptismo mergi, et iterum quotidie emergere.
Itaque hoc consilio externum signum nobis propositum 72
est, non tantum, ut efficaciter operetur, verum etiam,
ut aliquid significet. Jam ubicunque fides fructibus foe- 73
cunda viget, hic Baptismus non tantum inanem signi-
ficationem repraesentat, sed mortificandae carnis ope-
ra conjuncta habet. Porro autem absente fide, nudum et
inefficax signum tantummodo permanet.

'Ex his jam clare vides, Baptismum aeque et vir- 74
tute et significatione sua tertium quoque sacramentum
comprehendere, quod poenitentiam appellare consueve-
runt: quae proprie nihil aliud est, quam Baptismus,
"aut ejus exercitium. Quid enim poenitentia dici pot- 75
est aliud, quam veterem hominem magno adoriri ani-
mo, ut ejus concupiscentiae coërceantur, ac novam
vitam amplecti? Quare vivens in poenitentia, in Ba-
ptismo versaris, hanc novam vitam non solum significan-
te, verum etiam operante, incipiente et exercente. In 76
hoc enim baptizatis datur et gratia et Spiritus et virtus
veterem hominem compescendi, ut novus prodeat ac con-
firmetur. Hinc Baptismus semper subsistit, et quanquam 77

74. *add.* Ceremonia sine fide accipientis otiosa. *in marg.* LLC.
"*add.* -exercitium. L.

aliquis ab eo peccatorum procellis abreptus exeidat, no-
bis tamen subinde ad eum regressus patet, ut veterem
78 hominem 'resipiscentiae jugo iterum subjiciamus. 'Ve-
rum, ut iterum aqua perfundamur, "non est necesse.
Nam etsi centies in aquam mergeremur, non tamen nisi
unus Baptismus est. Caeterum opus et significatio du-
79 rat et permanet. Ita resipiscentia aut poenitentia nihil
aliud est, quam regressus quidam et reditus ad Bapti-
smum, ut illud iterum petatur et exerceatur, quod
ante quidem inceptum, et tamen 'negligentia intermis-
sum est.

80 'Haec ideo a me dicuntur, ne in eam veniamus opi-
nionem, in qua permultos jam annos fuimus, opinati,
Baptismum jam completum esse, ut eo amplius uti ne-
queamus, posteaquam iterum in peccata prolapsi su-
mus. Cujus rei causa exstitit, quod eundem ulterius non
sumus intuiti, nisi secundum externum opus, quod se-
81 mel factum atque completum est. Atque hoc inde quo-
que evenit, quod divus Hieronymus scriptum reli-
quit, poenitentiam secundam esse tabulam, qua nobis
'ex hujus mundi pelago natandum et trajiciendum est,
fracta jam navi, in quam transcendimus atque trajici-
82 mus, delati in christianitatem. Sed hisce verbis Ba-
ptismi usum Hieronymus nobis sustulit, ut nobis am-
plius utilis esse nequeat. Quamobrem nequaquam recte
docuit: neque enim navis frangitur, quando (ut dixi-
mus) Dei ordo seu constitutio, et non nostrum opus
est. Illud vero non raro fieri solet, ut labentes excida-
mus. Jam si quis exciderit, ille det operam, ut iterum
adnatet, huicque adhaerescat, donec iterum in navem
recipiatur, inque ea iterum perinde versetur, ut pri-
mum inceperat.

83 'Ita jam liquido omnibus compertum esse arbi-
tror, quam praeclara ac mirifica res sit Baptismus, eri-
piens nos a rictu diabolico, Deum nobis proprium faciens,
peccatum opprimens et auferens, deinde in dies sin-

77. widder unter sich L. 78. *add.* Non esse repetendam Baptismi ceremoniam. *in marg.* LLC. "darf man uns nicht A. 79. *add.* L. 80. *add.* Signum semel acceptum est perpetua nota et perpetuum testimonium. — Hieronymi error. *in marg.* LLC. 81. *add.* -pelago L. 83. *add.* Bapt. quam doctrinam et consolationem afferat. *in marg.* LLC.

gulos novum hominem fortificans, semper etiam durans et permanens, donec ex hoc ''exsilio erepti, ad
immortalem gloriam migraverimus. Eam ob rem cui- 84
que Baptismus ita habendus est, ut amictus quotidianus, quo indutus semper debet incedere, ut nunquam
non in fide ejusque fructibus inveniatur, ut coërcitis
veteris hominis concupiscentiis in novo adolescat. Si 85
enim christiani perhiberi contendimus, 'Baptismi opus
sedulo nobis exercendum est, unde christiani appella-
tionem promeremur. Si quis autem exciderit, ille ac- 86
cedat vicissim. Nam quemadmodum Christus 'omnis
gratiae et misericordiae sedes non cedit, neque obstat
nobis prohibens iterum ad sese accedere, quanquam
peccantes hallucinemur: ita quoque universorum bonorum suorum et donorum thesaurus inconcussus permanet.
Jam quemadmodum semel in Baptismo peccatorum condonationem assecuti sumus, ita ea adhuc quotidie permanet, quamdiu vivimus, hoc est, donec in terris
veterem hominem collo circumferimus.

[Quinta Pars.]

De Sacramento Altaris.

'Quemadmodum hactenus de Baptismo disseruimus, 1
ita jam nobis deinceps de secundo quoque sacramento
disserendum est, nempe de his tribus partibus, quid sit,
quid utilitatis afferat sumentibus, insuper quibus fruendum aut sumendum sit. Atque haec omnia ipsius Scripturae verbis confirmata comprobabimus, quibus a Christo
jam inde ab initio institutum est. Haec equidem cuivis 2
christiano cognoscenda sunt, qui quidem christianus

''elend A. 85. *add.* L. 86. der gnaden stul A. 1. *add.* Tres praecipuae quaestiones de Coena Domini. *in marg.* LLC.

esse contendit, et hujus sacramenti cupit esse particeps. Neque enim nobis est animus 'posthac admittendi quemlibet, aut quibuslibet illud administrandi, ignorantibus, quid hic quaerant, aut quamobrem accedant. Caeterum verba haec sunt:

3 'Dominus noster Jesus Christus, in qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens fregit,'' et dixit: Accipite et manducate. Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur: hoc facite in mei commemorationem. Similiter et calicem, postquam coenavit, cum gratias egisset, dedit illis, dicens: Hic calix novum Testamentum est in meo sanguine, '''qui pro vobis *et *multis effunditur, in remissionem peccatorum; hoc facite, quotiescunque biberitis, in mei commemorationem.

4 Principio nequaquam decretum est nobis hic cum
quoquam pedem conferre, aut contentionis gratia cum
hujus sacramenti detestandis blasphematoribus suscepto
bello in arenam descendere: verum sub initium po-
tius discere, qua in re hujus sacramenti vis et vir-
tus (ut in Baptismo fecimus) omnis sita sit, nimi-
rum ut sciamus caput et nervum in hoc esse Dei
verbum, ordinem et mandatum. Neque enim a quo-
quam homine excogitatum aut inventum, sed ci-
tra cujusvis consilium et deliberationem ab ipso
5 Christo institutum est. Quapropter sicut Decem
Praecepta, Oratio Dominica, Fidei Confessio su-
am dignitatem obtinent, tametsi ea in perpetuum
nunquam servaveris, oraveris, neque credideris:
ita quoque hoc venerabile sacramentum salvum
ac inviolatum permanet, ut nihil illi detrahatur, quam-

2. *add.* L. 3. *add.* Verba Coenae Dominicae. *in marg.* LLC. *add.* Vnd gabs seinen Jüngern A. '''*om.* -peccatorum O.LL. **add.* LC.

libet nos illo indigne abutamur. Quid putas, Deo no- 6
stra opera aut fidem adeo curae esse, ut eam ob rem suum ordinem aut institutionem immutari patiatur? Videmus enim, in omnibus mundanis rebus eum perpetuo tenorem consistere et ordinem perdurare, quem Deus semel rebus creandis praescripsit et instituit, quacunque tandem ratione illis utamur, aut res creatas exerceamus. Haec quidem vulgo semper ac sedulo inculcanda 7
sunt, iis enim omnium seditiosorum spirituum naeniae et gerrae illico labefactantur et subvertuntur. Illi enim sacramenta extra Dei verbum intuentur, ut rem a nobis factam.

'Quid est itaque Sacramentum Altaris? Responsio: 8
Est verum corpus et sanguis Domini nostri Jesu Christi, in et sub pane et vino, per verbum Christi, nobis christianis ad manducandum et bibendum institutum et mandatum. Et sicut de Baptismo diximus, non simplicem 9
eum esse aquam: ita quoque hic dicimus, hoc sacramentum panem et vinum esse, sed non simpliciter panem et vinum esse, quae proponuntur discumbentibus, sed panem et vinum Dei verbo inclusa et huic alligata. Verbum, inquam, illud est, quo hoc sacramentum fit atque discernitur, ne tantum simpliciter vinum et aqua, sed Christi corpus et sanguis sit ac dicatur. 'Nos enim 10
Augustini verbis subscribimus, ita dicentis: Accedat verbum ad elementum, et fit sacramentum. Hoc Augustini verbum tam proprie et expresse dictum est, ut vix aliud dixerit praeclarius. Virtute verbi elementum fit sacramentum, citra cujus accessionem non nisi elementum manet. Jam hoc non est alicujus Principis aut 11
Caesaris, sed omnipotentis Dei verbum et institutio, cui merito omnes creaturae debebant ad pedes accidere, atque assentiri, ita se rem habere, sicut dicit ipse, omnique reverentia, metu et humilitate illud accipere. 'Hoc verbo conscientiae tuae imbecillitatem 12

8. *add.* Quid est Coena Dom. *in marg.* LLC. 9. brod vnd wein, A. panis et vinum, T. 10. *add.* Dictum Augustini. *in marg.* LLC. 12. *add.* Quod vere adsit corpus Christi in Coena D. Contra Sacramentariorum blasphemias et infidelitatem. *in marg.* LLC.

confirmare potes ac dicere: Etiamsi infinitae diabolorum myriades una cum omnibus Suermeris uno ore impudentissime affirmarent, quomodo panis et vinum Christi corpus et sanguis esse possunt? etc. tamen compertum habeo, omnes ad unum spiritus et doctos non tanta excultos esse prudentia atque intelligentia, quanta Deum omnipotentem vel in mi-
13 nimo digitulo valere certo scio. Jam hic expresse Christi verbum ponitur: Accipite, edite, hoc est corpus meum, bibite ex hoc omnes, hic est calix novi Testamenti in meo sanguine etc. In haec verba pedibus imus, hisce constanter adhaeremus, perlibenter eos visuri, qui suo magisterio Christum aliter audeant docere, aut aliter facere, atque ipse
14 locutus est. Hoc equidem non inficiabimur verum esse, si verbum auferas, aut sine eo hoc sacramentum intuearis, praeter merum panem ac vinum nihil tibi mansurum reliqui: sed verbis una cum vino et pane manentibus, sicut debet et oportet, tum constat illa veraciter esse Christi corpus et sanguinem. Sicut enim os Christi dicit ac loquitur, ita quoque est, ut qui neque mentiri novit neque fallere.

15 Ex his jam haud difficulter respondere possumus ad omnis generis quaestiones, quibus jam passim multi sollicitantur, quarum una haec est: Num profligatae quoque vitae sacerdos sacramentum mini-
16 strare aut tractare possit? et ejusmodi. Siquidem hic nos ita concludimus, dicentes: Quanquam nebulo perditissimus sacramentum aliis ministret, aut ipse sumat, tamen nihilominus sacramentum illum sumere, hoc est, Christi corpus et sanguinem, non secus atque is, qui omnium reverendissime et dignissime sumpserit aut tractaverit; neque enim humana sanctimonia, sed verbo Dei nititur illud. Et quemadmodum nullus sanctorum in terris, adde etiam, nullus angelorum in coelis, panem et vinum in Christi corpus et sanguinem verte-

re potest: ita quoque nemo aliter facere aut immutare potest, etsi hoc sacramento indignissime abutatur. Num propter personae indignitatem aut incre- 17
dulitatem verbum non fit falsum aut irritum, per quod sacramentum factum et institutum est. Neque enim dicit: Quando credideritis aut digni fueritis, tum corpus et sanguinem meum habebitis, sed: Accipite, edite, bibite, hoc est corpus meum et sanguis meus. Et iterum: Hoc facite; nimirum quod ego jam facio, instituo, vobis edendum et bibendum porrigo, Hoc perinde valet, ac si dixisset: 18
Sive dignus, sive indignus fueris, hic corpus et sanguinem meum habes horum verborum virtute, quae pani ac vino adjecta sunt. Hoc animo reconditum 19
fac diligenter conserves. In his enim verbis omne nostrum praesidium, tutela et propugnatio adversus omnes illorum errores et seductiones, quaecunque vel exortae sunt unquam, vel deinceps adhuc exoriri possunt, sita sunt.

Ita habemus breviter primam partem, de substantia 20
nempe sacramenti. Nunc porro videamus et virtutem ac utilitatem ejus, cujus gratia potissimum sacramentum hoc institutum est, quodque omnium maxime in eo est necessarium, ut sciamus, quid hic nobis quaerendum, indeque auferendum sit. Sed et hoc valde 21
perspicuum est et cognitu facile, ex iisdem supra memoratis verbis: Hoc est corpus meum et sanguis meus, quod pro vobis datur et effunditur in remissionem peccatorum. Horum verborum breviter hic est sensus: 22
Ideo ad sacramentum accedimus, ut ejusmodi thesaurum ibi accipiamus, per quem et in quo peccatorum remissionem consequamur. Quare hoc? Ideo, quod verba illic exstant et haec dant nobis. Siquidem propterea a Christo jubeor edere et bibere, ut meum sit, mihique utilitatem afferat, veluti certum pignus et arrhabo, imo potius res ipsa, quam pro peccatis meis, morte et omnibus malis ille opposuit et oppignoravit.

v. 17. umb der person odder unglaubens willen, A. 20. *add.* Quis sit usus salutaris hujus Coenae. *in marg.* LLC.

23 'Inde jure optimo cibus animae dicitur, novum hominem alens atque fortificans. Per Baptismum enim initio regeneramur, verum nihilominus antiqua et vitiosa cutis carnis et sanguinis adhaeret homini. Jam hic multa sunt impedimenta et impugnationes, quibus cum a mundo, tum a diabolo acerrime infestamur, ita ut non raro defessi viribus deficiamus, ac nonnun-
24 quam etiam in peccatorum sordes prolabamur. Ideo hoc sacramentum tanquam pro quotidiano alimento nobis datum est, ut hujus esu fides iterum vires suas reparet atque recuperet, ne in tali certamine aut tergiversetur, aut succumbat denique, sed subinde ma-
25 gis atque magis fiat robustior. Etenim nova vita sic instituenda est, ut assidue crescat, et porro pergendo
26 incrementa accipiat. Verum 'huic contra multae passiones exhauriendae sunt. Tanta enim aestuat iracundia inimicus noster diabolus, simul atque conspexerit nos adversus se niti et hominem veterem injecto freno coërceri, ut ille nos vi nequeat ''opprimere, tum ab omni parte positis insidiis occulte irrepens nos adoritur, omnes suos nervos intendens, omnes suas artes experiens, nihil non fallaciarum conans, nec prius absistit, quam nos denique extrema lassitudine defessos fecerit, '''ut aut abjecta (quod ajunt) hasta fidem deseramus, aut omni desperata repugnandi fiducia tae-
27 diosi aut impatientes fiamus. Ad hoc jam datum est solatium, et haec praesentaria animi levatio adornata, ut, cum cor senserit, se nimia impugnatione premi, hic vires et refocillationem quaerat et auferat.

28 'Atqui hoc loco iterum nasuti spiritus nostri mirifica eruditione et sapientia sua sese contorquent, tumultuantes et vociferantes: Qui vero, inquiunt, panis et vinum peccata possunt remittere, aut fidem corroborare? Cum tamen sciant et audiant, nos talia de vino et pane nunquam adhuc docuisse, velut panis per se

23. *add.* Ad quid est instituta. *in marg.* LLC. 26. es mus dagegen viel leiden, ''vberpoltern '''das man entweder den glauben lesset fallen, oder hende vnd füsse geben lesset, A. 28. *add.* Sacramentariorum vociferationes. — Quomodo sacramenta confirment fidem, vel singulis applicent promissionem. *in marg.* LLC.

panis est: verum de tali pane et vino, quae Christi corpus et sanguis sunt, et verba secum conjuncta habent. Hic, inquam, panis thesaurus ille est, quem jactamus, hic certe est, nec alius, per quem ejusmodi peccatorum condonationem Christus nobis meritus est.
Jam ille non aliter, quam per verba (pro vobis tradi- 29
tur et effunditur) nobis offertur et donatur. Nam in his utrumque habes, et quod Christi corpus sit, et quod tuum sit, tanquam thesaurus et donum concessum
gratuito. Quin etiam illud pro certo constat, Christi 30
corpus et sanguinem nequaquam rem otiosam et infrugiferam esse posse, quae nihil fructus aut utilitatis afferat. Veruntamen quamlibet magnus per se thesaurus exsistat, verbo eum includi ac in eo nobis offerri necesse est, alioqui eundem neque scire, neque quaerere possemus.

Quare nihil etiam illud est planeque frivolum com- 31
mentum, quod garriunt, Christi corpus et sanguinem non esse in Coena pro nobis traditum et effusum, ob id in sacramento peccatorum remissionem nos habere non posse. Nam tametsi opus ipsum in cruce peractum est, et peccatorum ibi parta condonatio: neque tamen alia ratione, quam per verbum ad nos pervenire aut perferri potest. Quid enim hac de re nos comperti haberemus, haec facta esse aut nobis condonata, nisi haec praedicatione, aut vocali verbo nobis annuntiarentur? Unde vero illi hoc habent exploratum aut cognitum, aut quomodo remissionem peccatorum possunt apprehendere, nisi Scripturae et evangelio cre-
diderint et innixi fuerint? Jam totum evangelium 32
et Fidei articulus: Credo ecclesiam sanctam catholicam, remissionem peccatorum etc. virtute verbi in hoc sacramentum conclusus est, et nobis propositus. Quamobrem ergo talem thesaurum ex hoc sacramento violenter atque indigne evelli ac diripi pateremur? cum, velint, nolint, fateri cogantur, eadem haec esse verba, quae passim

31. *add.* An fide per sacramentum applicetur nobis gratia. *in marg.* LLC. 32. allenthalben, A.

in evangelio repetita audimus: et "tam non affirmare audeant, haec verba in sacramento nullius usus esse, quam affirmare non audent, totum evangelium aut verbum Dei extra sacramentum nullius pretii esse aut usus.

33 'Jam ergo totum sacramentum habemus, cum quid in se sit, tum quid afferat et prosit utentibus. Nunc et videndum est, quaenam sit persona ea, quae eam percipit vim et utilitatem. Haec est, ut breviter dicam, veluti supra de Baptismo, et alias non raro diximus, quicunque ea crediderit, quae verba loquuntur et afferunt. Neque enim saxis aut truncis dicta aut annuntiata sunt, sed audientibus, ad quos ita inquit:
34 Accipite et manducate etc. Et quia peccatorum condonationem offert, benigneque pollicetur, non possunt haec aliter atque per fidem percipi. Eam fidem ipse iis verbis exigit, inquiens: Pro vobis traditur, pro vobis effunditur; quasi diceret: Ideo vobis corpus et sanguinem meum offero, et edere ac bibere jubeo, ut vobis tanquam rem propriam vendicetis, illisque ita
35 fruamini. Jam quicunque haec sibi dicta statuit, creditque ita se habere, ille certo consecutus est. Caeterum hisce verbis diffidens, nihil habet, utpote qui nequidquam haec sibi offerri patitur, neque tam salutari bono frui cupit. Thesaurus equidem apertus est, atque omnibus obvius et expositus, atque adeo ad fores usque adductus, imo potius mensae ad vescendum impositus: at requiritur porro, ut hunc tibi peculiariter vendices, huic manum extensam admoveas, constanter credens, quemadmodum ipsa verba te docent.

36 'Haec jam tota christiana praeparatio est hoc sacramentum digne percipiendi. Cum enim hic thesaurus in verbis prorsus nobis proponatur: non aliter, quam corde apprehendi potest. Manibus enim ejusmodi donum, adeoque perennis thesaurus non est apprehensi-

"ja so wenig sagen können, A. 33. *add.* Quibus prosit manducatio. *in marg.* LLC. 36. *add.* De praeparatione et qui digne sumant. *in marg.* LLC.

bilis. Jejunium et oratio etc. externae quidem prae- 37
parationis locum habere, et puerile exercitium esse
potest, ut corpus modeste et reverenter erga corpus
et sanguinem Christi se gerat: verum quod in hoc et
per hoc nobis donatur, corpus nullo modo potest asse-
qui aut apprehendere, sed fides cordis hoc facit, ejus-
modi thesaurum cognoscentis et cupientis. Et haec qui- 38
dem, quantum ad communem hujus sacramenti institu-
tionem attinet, dicta sufficiant. Quae enim ea de re latius
disserenda sunt, aliud ac peculiare tempus requirunt.

Ultimo, quoniam de hujus sacramenti recto intel- 39
lectu et vera doctrina certi sumus, admonitione etiam
et cohortatione peropus est, ne talem ac tantum the-
saurum, qui quotidie inter christianos administratur
et distribuitur, negligamus, hoc est, ut ii, qui Chri-
sto nomen dederunt, se praeparent ad hujus venerabi-
lis sacramenti communionem saepe frequentandam.
Videmus enim non obscure, quam pigros et segnes ad 40
id nos praebeamus. Est paene magna pars eorum, qui
audiunt evangelium, qui, posteaquam Papae com-
menta sunt sublata, nosque a mandato et coactione
ejus liberati sumus, duos, tres, pluresque annos
sine hoc sacramento exigunt: quasi tam firmi sint
christiani, qui eo plane non opus habeant. Et impe- 41
diri ac absterreri inde nonnulli hoc nomine sese pati-
untur, quod docuimus, non accedere debere ad hoc
sacramentum, nisi quos fames ac sitis ejus urgeat
atque compellat. Sunt rursum, qui causantur, libe-
rum esse, neque necessarium, ac satis superque
esse, ut credant, se manducasse: quorum major
pars eo denique pervenit, ut omnibus devotionis
affectibus exutis, plane brutescere incipiant, ac de-
mum cum sacramentum, tum verbum Dei extreme
contemnant. Equidem quod initio docuimus, verum esse 42
non negamus, neminem scilicet ad hanc Coenam ullo

37. mag wol eine eusserliche bereitung - sein A. 39. *add.* Coena Domini frequentius utendum. *in marg.* LLC.

modo adigendum aut impellendum esse, ne de integro novam 'animarum carnificinam constituamus. Hoc tamen interim sciendum est, tales pro christianis non esse reputandos, qui tanto tempore a sacramento semet alienos faciunt et subtrahunt; illud enim Christus non in hoc instituit', ut "circumferatur pro spectaculo, sed suis christianis praecepit, ut edant ac bibant, suique per hoc sint memores.

43 'Et profecto, qui veri christiani sunt "ac γνήσιοι
Christi discipuli, quibus sacramentum est in aliqua
existimatione ac pretio, illi semet sua sponte ultro
impellent. Verum enim vero ut simplices etiam et infirmi,
'"quibus aliqua voluntas est esse christianis,
hoc vehementius incitentur ad causam et necessitatem
reputandam, qua ad sacramentum impelli debeant, ea
44 de re pauca quaedam verba faciemus. Nam quemadmodum
in aliis negotiis ad fidem, caritatem, 'animi
tolerantiam pertinentibus, non satis est tantum docere
et instituere, verum etiam quotidie ac sedulo monere
populum: ita quoque hic requirit necessitas, ut praedicando
seduli simus, ne segnes aut taediosi fiamus,
non ignorantes, quanto conatu et studio diabolus huic
rei ac omni christiano exercitio reluctetur, adeo ut
pro virili sua humanos animos ab eo fuget et absterreat.

45 Ac primum quidem clarum textum in ipsis Christi
verbis habemus: Hoc facite in mei commemorationem.
Haec sunt verba nobis praecipientia et jubentia, quibus
iis, qui christiani censeri volunt, mandatur et
praecipitur, ut utantur sacramento. Quare qui Christi
discipulus esse cupit, quibuscum hic verba facit,
huic curae sit, ut haec verba sibi cordi sint, non quidem
ex coactione, velut impulso ab hominibus, verum ut
46 Christo Domino obsequatur et obediat. Dixeris autem
fortasse: Tamen haec quoque particula: Quotiescunque
feceritis, adjecta est, haec equidem cogit neminem, sed

42. seelmörderey "mans handle A. 43. *add.* Causae hortantes, ut crebrior usus sit corporis et sanguinis Ch. *in marg.* LLC. "*add.* -discipuli L. '"die da auch gerne A. 44. vnd gedult A.

relinquit sacramenti usum in cujusque arbitratu libe- 47
rum. Respondeo: Audio, sed non dixit, ut perpetuo
nunquam faciamus, quia potius haec ipsa verba dicens:
Quotiescunque feceritis; una injunxit, ut saepe sa-
cramenti communionem iteremus. Estque propterea
adjectum, quod sacramentum velit habere liberum,
non certo tempori alligatum, velut erat Judaeorum Pa-
scha', quod singulis annis semel tantum, ac non nisi
'decimo septimo die primi ''mensis vesperi manducare,
nec ullum diem transilire cogebantur. '''Quasi velit di-
cere: Ego vobis festivitatem Paschalem seu Coenam
adorno et constituo, quam non tantum ad hujus diei
vesperam quotannis celebrabitis, sed ea saepe fruemini,
quando et quotiescunque libitum fuerit, prout cuique
integrum erit et necessarium, nulli loco aut tempori
alligatum. Quanquam 'Romanae sedis idolum Ponti- 48
ficium hanc quoque, ut caetera omnia a Christo consti-
tuta, perverterit, iterumque Judaicam festivitatem ex
ea reddiderit.

'Ex his jam perspicuum est omnibus, non ita reli- 49
ctum esse liberum, quasi contemni possit. Caeterum
hoc ego voco sacramentum contemnere, quando nullo
impedimento praepediti, tanto tempore sacramentum
quasi fastidientes, non accedimus, neque desideramus.
Quod si hanc libertatem habere contendis, cur non po-
tius illam quoque tibi arrogas, ut tibi prorsus non li-
ceat esse christiano, neque quidquam orare aut cre-
dere? Hoc enim perinde Christi praeceptum est, at-
que illud. Sin christianus perhiberi cupis, ut huic prae-
cepto nonnunquam satisfacias atque obtemperes, ne-
cesse est. Hoc enim mandatum permovere utique te 50
debebat, ut in te descenderes, et cogitares: Ecce cujus-
modi ego christianus sum? quod si essem, haud dubie vel
modico harum rerum perficiendarum caperer desiderio,
quas Dominus meus mihi faciendas praecepit. Et profecto 51

47. vierzehnden tag, A. decimo quarto T. ''vollen monds A. '''*add*. Mandatum de usu pertinet ad adultos omnes, qui sunt membra coetus ecclesiae. *in marg*. LLC. 48. 'perv. Der Bapst her-nach solchs umbkeret, A. 49. *add*. Contemtus sacramenti. *in marg*. LLC.

quandoquidem ad hanc Coenam tam gravate et fastidiose affecti sumus, ita nauseantes illam, satis apparet, quales in Papatu christiani fuerimus, ut qui tantum coactu et metu humani praecepti accesserimus, sine omni animi voluptate et amore, praecipientis
52 Christi nullo respectu habito. Sed enim nos neminem cogimus aut violenter impellimus, nec quisquam in nostri gratiam hujus Coenae conviva esse dignetur. Hoc vero impellere et ultro cogere te debebat, quod Christus id requirit, et placet id illi. Hominibus utique non concedendum est, ut ab illis, aut ad fidem, aut ad ullum opus adigamur. Nos non plus facimus, quam ut doceamus et moneamus, quid facto opus sit, non in nostri, sed in tui gratiam. Ipse pellicit te, ac omnibus modis ad se provocat: hunc si arroganter contempseris, vide, ut ipse pro te respondeas.

53 Hoc primo quidem loco dictum est frigidis potissimum et negligentibus christianis, ut vel tandem serio resipiscant, seque accendant et expergefaciant. Illud enim vero verius est, id quod apud me ipse expertus sum, et quisque apud se ita esse inveniet, ut tam diuturna sui a sacramento alienatione in dies singulos etiam atque etiam frigidiores et barbariores evada-
54 mus, ac denique prorsus id fastidiamus. Alioqui descendendum est cum animo in colloquium, atque ita gerendum, quemadmodum par est homini, Dei favorem et gratiam ex animo cupienti. Jam quo frequentius hoc factum fuerit, hoc impensius cor calescit et inceditur, ne prorsus omnibus amo-
55 ris divini flammis exstinctis, congelescat. Dixeris fortasse: Quid autem, si sensero, me non paratum esse? Respondeo: Et hoc me quoque impugnat adhuc e Papatu usque, in quo tanta mentis anxietate quisque se excarnificavit, ut per omnia puri essemus, ne Deus quidquam naevi aut labis in nobis inveniret. Unde tanta trepidatione sumus

52. *add.* An vi cogendi profani, ut sumant sacramentum. *in marg.* LLC. 53. *add.* Cum neglectione sacramenti obrepunt profanae opiniones et exstinguitur invocatio. *in marg.* LLC. 55. ſonderlich aus dem alten weſen her, vnter dem Bapſt, A.

exanimati, ut illico quisque attonito animo in haec verba proruperit: Heu te miserum, hac Coena omnibus modis indignus es. Nam natura et humana ratio 56
hic suae dignitatis rationem inire incipit erga ingentis hujus et pretiosi boni praestantiam, ac tunc perinde nitet, atque obscura laterna lucido soli collata, aut instar fimi candidis gemmis aut unionibus comparati. Has suae vitae sordes intuens, recusat accedere, et tantisper differt, donec bene praeparata fuerit, usque dum dies diei, mensis mensi, annus anno successerit.
Caeterum hoc si intueri voles, quam videlicet tu sis 57
probus et purus, atque in hoc conari, ut nihil conscientiam tuam mordeat, futurum est, ut vix unquam accedas.

Quare hic homines habita ratione discernendi sunt. 58
Nam procaci feritate et improbitate insolescentibus dicendum est, ut a sacramento abstineant: neque enim ad percipiendam peccatorum remissionem sunt appositi, utpote qui eam non desiderant, nec libenter probi esse
student. Reliqui vero, qui non ita ferini sunt et belluini, 59
quique probitatis amantes sunt, nullo modo semet ab hac Coena debent sejungere, tametsi alioqui fragiles sint et imbecilles, quemadmodum et dictum est ab Hilario: Si quod peccatum non ita perpetratum est, cujus gratia aliquis jure ex ecclesia possit exigi, ac pro gentili existimari, huic nequaquam a sacramento temperandum est, ne quis se ipse vita privet. Nemo enim 60
eo probitatis unquam se venturum speret, ut non infinitos defectus in carne et sanguine suo retineat.

Quapropter ejusmodi hominibus discendum est, sum- 61
mam esse scientiam, nosse, nostrum sacramentum non dignitatis nostrae gratia institutum esse. Non enim ut dignos et sanctos nos baptizari permittimus, neque hoc nomine peccata nostra confitemur, quasi puri et a delictis alieni essemus: sed plane contraria quadam

56. *add.* L. *propterea delenda censuit* T. 58. *add.* Arcendi sunt a communione, qui polluti manifestis delictis non emendant se. — Hilarii dictum. *in marg.* LLC. 59. ipsa R. 61. *add* Agentes poenitentiam non fugiant usum sacramenti. *in marg.* LLC.

ratione, ut miseri ac aerumnosi peccatores, et prorsus propterea, quia indigni sumus; nisi fortasse quispiam talis esset, qui nullam gratiam aut absolutionem desideraret, neque cogitaret unquam vita in melius mutata resipiscere.

62 'Sed enim qui gratiam ac consolationem habendi et impetrandi cupidus est, ille semet instiget, nulloque modo absterreri se patiatur, itaque dicat: Perlibenter quidem hac Coena dignus esse velim, nulla adductus dignitate venio, verum tuo verbo fretus adsum, propterea quod tu mihi praecepisti, egoque non invitus in discipulorum tuorum numerum referri cupio, quantu-
63 lacunque tandem mea sit dignitas, nihil moror. Verum hoc arduum et grave est factu: hoc enim nobis nunquam non impedimento est et obstat, quod longe attentiores ad nos ipsos, quam ad os et verba Christi sumus. Ita enim natura humana agere cuperet, ut 'securitate 'quadam et certitudine se ipsa potius frui et niti posset: qua re frustrata, abhorret accedere. Verum haec de prima parte satis superque diximus.

64 'Secundo, benigna quoque huic praecepto adjecta est promissio, ut supra etiam memoratum est, quae nos omnium vehementissime instigare debebat atque impellere. Haec enim illa sunt verba, perquam amica et amabilia, humanitatis ac benevolentiae plenissima: Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur; hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur in remissionem peccatorum.
65 Haec, inquam, verba dixi neque ullis cautibus neque quercubus esse praedicata, verum mihi et tibi: alioqui eadem opera aeque tacere potuisset, neque ullum sacramentum instituere. Quare fac etiam atque etiam, ut et te in haec verba (pro vobis) includas, ne nequidquam tecum loquatur.
66 Hic enim omnes thesauri sui nobis offert divitias, quascunque coelitus secum humano generi detulit; ad quas

62. *add.* Amplissimae promissiones propositae, ut invitemur ad frequentiorem usum sacramenti. *in marg.* LLC. 63. *add.* L. 64. *add.* Hic offertur remissio peccatorum et applicatur credenti. *in marg.* LLC.

etiam alias amicissime et amantissime nos provocat, veluti Matth. XI. [28.] inquit: Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, ego reficiam vos. Jam 67
quidem extremum flagitium et facinus est, quod, cum ille tam amanter atque fideliter nos vocet et moneat, ad nostrum summum et maximum bonum confluendos, nos tam alienos erga vocantem geramus, ac tantum temporis a sacramenti participatione remoti exigamus, donec prorsus animo indurato refrixerimus, ut nulla usquam desiderii aut amoris scintilla in nobis superstes remaneat. Equidem sacramentum non perinde in- 68
tuendum est, ut res noxia, a qua vitanda ambobus (quod ajunt) pedibus fugiendum sit: verum ut salutifera et utilis medicina, quae tuis morbis medeatur, vitamque tibi det et animae et corporis. Ubi enim anima recuperata salute convaluit, ibi corporis quoque valetudo salva est. Cur ergo nos illud ita abominantes cavemus, quasi cicuta esset, quae devorata mortem nobis inferret praesentem?

Illud equidem inficias non iverim, eos ipsos, qui 69
contemnunt, aut belluino more vivunt, tantum in perniciem et damnationem sibi sumere. Talibus enim nihil debet esse bono aut saluti: perinde atque aegroto accidere solet, pro libidine sua edenti atque bibenti, quae ipsi a medico interdicta sunt. Ii vero, qui suae 70
carnis infirmitatem sentiunt, eaque libenter exonerati essent, quaerentes auxilium, non aliter intueri debent et uti, atque pretiosissima tyriaca, aut antidoto praesentissimo, adversus omnia venena, quibus infecti sunt. Hic enim in sacramento ex ore Christi sumes peccatorum condonationem, secum habentem, unaque apportantem Dei gratiam et Spiritum, una cum omnibus suis bonis, tutela, protectione et potestate, contra mortem, diabolum atque omnia mala.

Ita quidem a Deo et Christo praeceptum, ejusque 71

68. *add.* -ped. L. 69. vnchristlich A. 70. tyriak A. *add.* -praes. L. 71. *add.* Sensus indignitatis et miseriae nostrae accendat in nobis desiderium hujus carnis. *in marg.* LLC. von Gottes wegen, -des Herrn Christi gebot A.

promissionem habes. Ad haec tui gratia, tua ipsius necessitas, quae cervici tuae incumbit, et cujus gratia ejusmodi praecepta, illectamenta et promissiones datae sunt, impellere te debebat. Ipse enim dicit: Non est opus medico valentibus, sed male habentibus; hoc est, laborantibus, et qui peccatis, mortis formidine, carnis
72 atque diaboli tentatione onerati sunt. Jam si peccatorum fasce gravatus es, tuamque sentis infirmitatem: tum alacri accedas animo, teque Christo reficiendum,
73 levandum et corroborandum offeras. Etenim si tamdiu procrastinare volueris, donec defecatis vitiis mundus et dignus sacramentum possis accedere: perpetuo tibi ab hac Coena abstinendum erit. Etenim eam hic pronuntiat sententiam: Si purus et probus es, mea ope non indiges, neque vicissim te mihi opus est.
74 'Quare ii tantum indigni dicuntur, qui suos defectus non sentiunt neque peccatores esse sustinent.

75 'Quod si dixeris, quid mihi tum faciendum suades, si talem carnis meae necessitatem persentiscere nequeo, neque ulla sacramenti fame aut siti teneor? Respondeo: Iis, qui ita affecti sunt, ut nihil tale sentiant, nullum scio dare consilium praestantius, quam ut in sinum proprium inspiciant, videantque, num ipsi quoque carnem et sanguinem habeant, quod cum ita esse comperient, ''tum sui tantum compendii gratia Pauli Epistolam scriptam ad Galatas [5, 19 sq.] requirant, et audiant, '''cujusmodi sua caro fructus soleat producere. Manifesta sunt autem (inquit) opera carnis, quae sunt adulterium, fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, invidiae, homicidia, ebrietates, comessationes, et his
76 similia. Quapropter si haec sentire nequis, saltem Scripturae credas, quae tibi non mentietur, et cui caro tua propius, quam tibi nota est. Imo amplius quoque concludit

74. *add.* Qui vocentur indigni. *in marg.* LLC. 75. *add.* Ejiciendus ex animis stupor cogitatione de nostris lapsibus et immunditie. *in marg.* LLC. ''so gehe doch dir zu gut '''was dein Fleisch für ein früchtlin sei, A.

Paulus ad Roman. VII. [18.] inquiens: Scio, quod non habitet in me, hoc est, in carne mea bonum. Quod si 77
Paulus de sua carne id pronuntiare audet: neque nos vel meliores, vel sanctiores illo esse volumus. Quod autem nos idem non persentiscimus, hoc periculosius aegrotamus. Signum enim est certissimum, nostram carnem lepra esse infectam, quae nihil quidem sentit, saevit tamen interim, et circumcirca serpit. Veruntamen, 78
ut dictum, quod si usque adeo mortuus es, saltem Scripturae testimonio fidem habere digneris, quae qualis sis, jam tibi suo comprobavit judicio. Et in summa, quo minus tua peccata et defectus persentiscis, hoc plures causae tibi supersunt accedendi, opemque et medicinam quaeritandi.

'Deinde in hoc quoque fac attentus sis, ut circum- 79
spicias, num in mundo quoque verseris, aut si ignoras, id ex vicinis tuis exquirito. Quod si "una cum aliis in mundo constitutus es, non est, ut cogites, peccatum et necessitatem tibi defuturam. Tantum enim incipias, ac ita te geras, quasi probitatem sectari, et cum evangelio stare decreveris, ac vide, num nemo tibi infensus futurus sit, insuper aegre faciat, vim atque injuriam inferat; praeterea ad peccata et vitia causam suppeditet. Quod si nondum expertus es, hoc ipsum Scriptura magistra fac audias, sursum ac deorsum his praeclaris testimoniis et titulis mundum praedicante.

'Praeter haec diabolum quoque juxta te habebis, 80
quem prostratum nequaquam prorsus conculcabis, cum Dominus noster Jesus Christus ipse devitare non potuerit. Quid ergo est diabolus? nihil aliud, quam quod 81
eum Scriptura nominans esse perhibet, nempe mendax et homicida. Mendax quidem ob id, quod cor humanum a verbo Dei abducere et excoecare conatur, ne tuam necessitatem sentias, neve ad Christum medicum venire queas. Homicida vero, qui ne ad unius

79. *add.* Mundi duritia erga ecclesiam. *in marg.* LLC. "*add.* aliis L. 80. *add.* Rabies diaboli. — Mendacium. — Homicidium. *in marg.* LLC.

82 quidem horulae spatium vitam tibi favet. Quod si videndi tibi daretur copia, quot gladiis, quot hastis, quot sagittis et telis, omnibus momentis in te collimet: gauderes toties tibi patere ad sacramentum accedendi januam, quoties possis consequi. Quod autem tam secure, tam incogitanter ambulamus, nihil facit aliud, quam quod non cogitamus aut credimus, nos in carne et hoc pravo mundo vivere, aut versari in regno diaboli.

83 Quamobrem haec probe experienda et exercenda tibi proponito, teque ipse accurate fac excutias, et noscas, tum paulisper circumspicito, et vide, quid Scriptura loquatur. Quod si ne tum quidem quidquam senseris: hoc major te urget ad conquerendum necessitas aeque apud Deum ac proximum tuum. 'Ab his petas auxilium, utque pro te precentur, postula, neque prius absistas, "quam cor tuum adamantina illa duritie
84 liberatum fuerit. Ita fiet, ut demum tua tibi pateat necessitas, clare visuro, te terque quaterque in *omnium* vitiorum lernam profundius esse immersum, quam ullum alium peccatorem, teque sacramento multo egere impensius, medendae calamitati tibi occultae, Deo suam tibi largiente gratiam, ut magis sentias, fiasque ad hunc modum sacramenti esurientior. Praecipue vero diabolo tantopere te infestante, tibique perniciem machinante, ut te comprehensum et anima et vita juxta spoliet, ita ut nulla hora ab ejus insidiis tibi in tuto esse liceat. Quam cito vero et subito te oscitantem et nil tale opinantem in omne calamitatis genus praecipitaverit!

85 'Haec jam hactenus monendi gratia dicta sint, non tantum nobis grandioribus, verum etiam natu minoribus, qui in christiana doctrina ejusdemque intellectu educandi sunt. Ad hunc enim modum hoc minore negotio Decem Praecepta, Fidei Symbolum et Orationem Dominicam juventuti iuculcare possemus, ut

83. *add.* Precatio pro aliis. *in marg.* LLC. das las der rathen "bis der stein von deinem herzen kome. A. 85. *add.* Hae commonefactiones non solum adultis, sed etiam tenerae aetati proponendae. *in marg.* LLC.

cum quadam voluptate, atque adeo serio haec caperent, et ita statim ab ipsis infantiae crepundiis percepta indesinenter exercerent atque assuescerent. Jam enim 86
paene cum natu grandioribus actum est, ut haec atque alia ab ipsis impetrare nequeamus, nisi ejusmodi homines jam inde a puero educentur, qui nobis successuri sunt, nostrumque opus et officium arrepturi, ut et ipsi suos liberos bene ac salutariter educent, quorum opera Dei verbum sustentetur, et christianorum communio aedificetur. Quapropter quisque paterfamilias 87
sciat, hoc sui esse officii, ut Dei jussu atque praecepto haec liberos suos doceat, aut alios docere sinat, quae eos nosse par est. Cum enim baptizati sint, jamque in christianorum numerum et communionem cooptati, aequum est, ut hujus sacramenti participatione fruantur, ut nobis queant esse utilitati et subsidio. Oportet enim eos omnes et singulos nobiscum credere, diligere, orare et adversus diabolum pugnare.

87. *add.* Officium patrisfamilias, *in marg.* LLC.

Formula Concordiae.

[Pars I.]

Epitome

Articulorum, de quibus controversiae ortae sunt inter Theologos Augustanae Confessionis, qui in repetitione sequenti, secundum verbi Dei praescriptum, pie declarati sunt et conciliati.

De

Compendiaria Regula atque Norma,

ad quam omnia dogmata exigenda, et quae inciderunt certamina, pie declaranda et componenda sunt.

1 I. Credimus, confitemur et docemus, unicam regulam et normam, secundum quam omnia dogmata omnesque doctores aestimari et judicari oporteat, nullam omnino aliam esse, quam Prophetica et Apostolica scripta cum Veteris, tum Novi Testamenti, sicut scriptum est: [Ps. 119, 105.] Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis. Et divus Paulus inquit: [Gal. 1, 8.] Etiamsi angelus de coelo aliud praedicet evangelium, anathema sit.

2 Reliqua vero sive patrum sive neotericorum scripta, quocunque veniant nomine, sacris literis nequaquam sunt aequiparanda, sed universa illis ita subjici-

Christlich entscheiden vnd erkleret werden sollen.

enda sunt, ut alia ratione non recipiantur, nisi testium loco, qui doceant, 'quod etiam post Apostolorum tempora, et in quibus partibus orbis, doctrina illa Prophetarum et Apostolorum "sincerior conservata sit.

II. Et quia statim post Apostolorum tempora, imo 3
etiam cum adhuc superstites essent, falsi doctores et haeretici exorti sunt, contra quos in primitiva ecclesia Symbola sunt composita, id est, breves et 'categoricae Confessiones, quae unanimem catholicae christianae fidei Consensum et Confessionem orthodoxorum et verae ecclesiae complectebantur, (ut "sunt Symbolum Apostolicum, Nicaenum et Athanasianum) profitemur publice, nos illa amplecti, et rejicimus omnes haereses omniaque dogmata, quae contra illorum sententiam unquam in ecclesiam Dei sunt invecta.

III. Quod vero ad schismata in negotiis fidei attinet, 4
quae in nostra tempora inciderunt, judicamus, unanimem Consensum et Declarationem christianae nostrae fidei et Confessionis, in primis contra Papatum, et hujus falsos ac idololatricos cultus et superstitiones, et alias sectas, esse nostri temporis Symbolum, Augustanam illam primam, et non mutatam Confessionem, quae Imperatori Carolo V. Augustae anno XXX. in magnis Imperii Comitiis exhibita est; similiter et Apologiam, et Articulos Smalcaldicos anno XXXVII. conscriptos, et praecipuorum theologorum illius temporis subscriptione comprobatos.

Et quia haec 'religionis causa etiam ad 'laicos, 5
'quos 'vocant, spectat, eorumque perpetua salus agitur: profitemur publice, nos etiam amplecti Minorem et Majorem D. Lutheri Catechismos, ut ii Tomis Lutheri sunt inserti: quod eos quasi laicorum Biblia esse censeamus, in quibus omnia illa breviter comprehenduntur, quae in Sacra Scriptura fusius tractantur, et

2. welcher gestalt "*add.* L. 3. runde "hoc R. 5. gemeinen Leen.

quorum cognitio homini christiano ad aeternam salutem est necessaria.

6 Ad has rationes, paulo ante monstratas, omnis doctrina in religionis negotio conformanda est, et, si quid iis contrarium esse deprehenditur, id rejiciendum atque damnandum est: quippe quod cum unanimi fidei nostrae declaratione pugnet.

7 Hoc modo luculentum discrimen inter sacras Veteris et Novi Testamenti literas, et omnia aliorum scripta retinetur: et sola Sacra Scriptura judex, norma et regula agnoscitur, ad quam, ceu ad Lydium lapidem, omnia dogmata exigenda sunt et judicanda, an pia, an impia, an vera, an vero falsa sint.

8 Caetera autem Symbola, et alia scripta, quorum paulo ante mentionem fecimus, non obtinent auctoritatem judicis; haec enim dignitas solis sacris literis debetur: sed duntaxat pro religione nostra testimonium dicunt eamque explicant, ac ostendunt, quomodo singulis temporibus sacrae literae in articulis controversis in ecclesia Dei a doctoribus, qui tum vixerunt, intellectae et explicatae fuerint, et quibus rationibus dogmata cum Sacra Scriptura pugnantia rejecta et condemnata sint.

I.

De Peccato Originis.

Status Controversiae.

1 An peccatum originale sit proprie et absque omni discrimine ipsa hominis corrupti natura, substantia et essentia, aut certe principalis et praestantissima pars ipsius substantiae; utpote ipsa rationalis ani-

7. cognoscitur R. T.

ma in summo suo gradu et in summis ipsius viribus considerata? An vero inter hominis substantiam, naturam, essentiam, corpus et animam, etiam post lapsum humani generis, et inter originale peccatum aliquod sit discrimen, ita, ut aliud sit ipsa natura, et aliud ipsum peccatum originis, quod in natura corrupta haeret, et naturam etiam depravat?

Affirmativa.

Sincera doctrina, fides et Confessio, cum superiore norma et compendiosa declaratione consentiens.

I. Credimus, docemus et confitemur, quod sit ali- 2
quod discrimen inter ipsam hominis naturam, non tantum, quemadmodum initio a Deo purus, et sanctus, et absque peccato homo conditus est, verum etiam, qualem jam post lapsum naturam illam habemus, discrimen, inquam, inter ipsam naturam, quae etiam post lapsum est permanetque Dei creatura, et inter peccatum originis, et, quod tanta sit illa naturae et peccati originalis differentia, quanta est inter opus Dei, et inter opus diaboli.

II. Credimus, docemus et confitemur, quod summo 3
studio hoc discrimen sit conservandum, propterea quod illud dogma, nullum videlicet inter naturam hominis corrupti et inter peccatum originis esse discrimen, cum praecipuis Fidei nostrae articulis (de creatione, de redemptione, de sanctificatione et resurrectione carnis nostrae) pugnet, neque salvis hisce articulis stare possit.

Deus enim non modo Adami et Hevae corpus et 4
animam ante lapsum, verum etiam corpora et animas nostras post lapsum creavit; etsi haec jam sunt cor-

rupta. Et sane hodie Dominus animas et corpora nostra creaturas et opus suum esse agnoscit, sicut scriptum est: [Job. 10, 8.] Manus tuae fecerunt me, et plasmaverunt me totum in circuitu.

5 Et Filius Dei unione personali illam humanam naturam, sed sine peccato, assumpsit, et non alienam, sed nostram carnem sibi adjungens arctissime copulavit, ejusque assumptae carnis ratione vere frater noster factus est; ut Scriptura testatur, Hebr. II: [14.] Posteaquam pueri commercium habent cum carne et sanguine, et ipse similiter particeps factus est eorundem. Item: [16.] Non angelos assumit, sed semen Abrahae assumit, unde et debuit per omnia fratribus assimilari, ex-
6 cepto peccato. Eandem humanam nostram naturam (opus videlicet suum) Christus redemit, eandem (quae ipsius opus est) sanctificat, eandem a mortuis resuscitat, et ingenti gloria (opus videlicet suum) ornat: peccatum autem originale non creavit, non assumpsit, non redemit, non sanctificat, non resuscitabit in electis, neque unquam gloria coelesti ornabit aut salvabit, sed in beata illa resurrectione plane abolitum erit.

7 **Ex his, quae a nobis allata sunt, discrimen inter corruptam naturam, et inter corruptionem, quae naturae infixa est, et per quam natura est corrupta, facile agnosci potest.**

8 III. Vicissim autem credimus, docemus atque confitemur, peccatum originis non esse levem, sed tam profundam humanae naturae corruptionem, quae nihil sanum, nihil incorruptum, in corpore et anima hominis, atque adeo in interioribus et exterioribus viribus ejus reliquit. Sicut ecclesia canit: Lapsus Adae vi pessima humana tota massa, natura et
9 ipsa essentia corrupta, luce cassa etc. Hoc quantum sit malum, verbis revera est inexplicabile, neque humanae rationis acumine indagari, sed duntaxat

4. *add. in marg.* Deut. 32. [6.] Isa. 45. [12.] 54. [5.] 64. [16.] Actor. 17. [26.] Ps. 100. [3.] 139. Eccles. 12. [1.] G. L.
5. in einigkeit seiner Person. 8. Durch Adams fall ist ganz verderbt, menschlich natur vnd wesen.

per verbum Dei revelatum agnosci potest. Et sane 10
affirmamus, quod hanc naturae corruptionem ab ipsa natura nemo, nisi solus Deus, separare queat; id quod per mortem in beata illa resurrectione plene fiet. Ibi enim ea ipsa natura nostra, quam nunc circumferimus, absque peccato originis, et ab eodem omnino separata et remota resurget, et aeterna felicitate fruetur. Sic enim scriptum est: [Job. 19, 26.] Pelle mea circumdabor, et in carne mea videbo Deum, quem ego visurus sum mihi, et oculi mei eum conspecturi sunt.

Negativa.

Rejectio falsorum dogmatum, quae commemoratae sanae doctrinae repugnant.

I. Rejicimus ergo et damnamus dogma illud, quo 11
asseritur, peccatum originale tantummodo reatum et debitum esse, ex alieno delicto, absque ulla naturae nostrae corruptione, in nos derivatum.

II. Item, concupiscentias pravas non esse pecca- 12
tum, sed concreatas naturae conditiones et proprietates quasdam essentiales; aut defectus illos et malum ingens, a nobis paulo ante commemoratum, non esse peccatum, propter quod homo, Christo non insertus, sit filius irae.

III. Rejicimus etiam Pelagianam haeresin, qua 13
asseritur, hominis naturam post lapsum incorruptam esse, et quidem in spiritualibus rebus totam bonam et puram in viribus suis naturalibus mansisse.

IV. Item, peccatum originis externum, levem, et nul- 14
lius prope momenti esse naevum, aut adspersam quandam

11. *add.* -derivatum. L. 12. ausserhalb Christo. 13. irthumb.

maculam, sub qua nihilominus natura bonas suas vires etiam in rebus spiritualibus retinuerit.

15 V. Item, peccatum originale tantum esse externum impedimentum bonarum spiritualium virium, et non esse despoliationem et defectum earundem, sicuti cum magnes allii succo illinitur, vis ejus naturalis attrahendi ferrum non tollitur, sed tantum impeditur, aut sicut macula de facie, aut color de pariete abstergi facile potest.

16 VI. Item, hominis naturam et essentiam non prorsus esse corruptam: sed aliquid boni adhuc in homine reliquum, etiam in rebus spiritualibus, videlicet 'bonitatem, capacitatem, aptitudinem, facultatem, industriam, aut vires, quibus in rebus spiritualibus inchoare aliquid boni, operari, aut cooperari valeat.

17 VII. Contra autem rejicimus etiam falsum dogma Manichaeorum, cum docetur, peccatum originis tanquam quiddam 'essentiale atque substantiale a Satana in naturam esse infusum, et cum eadem permixtum, quemadmodum venenum et vinum miscentur.

18 VIII. Item, non ipsum animalem hominem, sed aliquid aliud, et peregrinum quiddam, quod sit in homine, peccare, ideoque non ipsam naturam, sed tantummodo peccatum originale, in natura exsistens, accusari.

19 IX. Rejicimus etiam atque damnamus, ut Manichaeum errorem, quando docetur, originale peccatum proprie, et quidem nullo posito discrimine, esse ipsam hominis corrupti substantiam, naturam et essentiam, ita, ut inter naturam corruptam post lapsum, per se ipsam consideratam, et inter peccatum originis nulla prorsus sit differentia, neque ulla distinctio cogitari, aut saltem peccatum illud a natura cogitatione discerni possit.

20 X. 'D. Lutherus quidem originis illud malum, "peccatum naturae, personale, essentiale vocat: sed non eam

16. frömkeit, 17. wesentliches vnd selbstständiges 20. *om.* G. "Natursünde, Personsünde.

ob causam, quasi natura, persona, aut essentia hominis, absque omni discrimine, sit ipsum peccatum originis: sed ideo ad hunc modum loquitur, ut hujusmodi phrasibus discrimen inter peccatum originale, quod humanae naturae infixum est, et inter alia peccata, quae actualia vocantur, melius intelligi possit.

XI. Peccatum enim originis non est quoddam delictum, quod actu perpetratur, sed intime inhaeret infixum ipsi naturae, substantiae et essentiae hominis. Et quidem, si maxime nulla unquam prava cogitatio in corde hominis corrupti exoriretur, si nullum verbum otiosum proferretur, si nullum malum opus aut facinus designaretur: tamen natura nihilominus corrupta est per originale peccatum, quod nobis ratione corrupti seminis agnatum est, quod ipsum etiam scaturigo est omnium aliorum actualium peccatorum, ut sunt pravae cogitationes, prava colloquia, prave et scelerate facta. Sic enim scriptum legimus: [Mtth. 15, 19.] Ex corde oriuntur cogitationes malae. Et alibi: [Gen. 6, 8.] Omne figmentum cordis tantummodo malum est, a pueritia. 21

XII. Est etiam diligenter observanda varia significatio vocabuli (naturae), cujus aequivocatione Manichaei abutentes, errorem suum occultant, multosque simplices homines in errorem inducunt. Quandoque enim (natura) ipsam hominis substantiam significat, ut cum dicimus: Deus humanam naturam creavit. Interdum vero per vocabulum naturae intelligitur ingenium, conditio, defectus, aut vitium alicujus rei, in ipsa natura insitum et inhaerens, ut cum dicimus: Serpentis natura est icere, hominis natura est peccare et peccatum. Et in hac posteriore significatione vocabulum (naturae) non ipsam hominis substantiam, sed aliquid, quod in natura aut substantia fixum inhaeret, denotat. 22

XIII. Quod vero ad Latina vocabula substantiae et acci- 23

dentis attinet, cum ea non sint Scripturae Sacrae vocabula, praeterea etiam a plebe non intelligantur, abstinendum est ab illis in publicis sacris concionibus, ubi indocta plebs docetur; et hac in re simplicium et rudiorum merito habenda est ratio.

24 In scholis autem et apud homines doctos, (quibus horum vocabulorum significatio nota est, et qui iisdem recte atque citra abusum uti possunt, proprie discernentes essentiam alicujus rei ab eo, quod aliunde ei accidit et per accidens inhaeret) in disputatione de peccato originis retinenda sunt.

25 Nam hisce vocabulis discrimen inter opus Dei, et inter opus diaboli quam maxime perspicue explicari potest. Diabolus enim substantiam nullam creare, sed tantummodo per accidens, permittente Domino, substantiam a Deo creatam depravare potest.

II.

De Libero Arbitrio.

Status Controversiae.

1 Cum hominis voluntas quadruplicem habeat considerationem: primo, ante lapsum; secundo, post lapsum; tertio, post regenerationem; quarto, post resurrectionem carnis: nunc quaestio praecipua est tantum de voluntate et viribus hominis in secundo statu, quasnam vires post lapsum primorum parentum nostrorum, ante regenerationem, ex seipso habeat, in rebus spiritualibus: an propriis viribus, antequam per Spiritum Dei fuerit regeneratus, possit sese ad gratiam Dei applicare et praeparare, et num gratiam divinam (quae illi per Spiritum Sanctum in verbo et sacramentis divinitus institutis offertur) accipere et apprehendere possit, nec ne.

25. zufelliger weise aus Gottes verhengnis,

Affirmativa.

Sincera doctrina de hoc articulo, cum immota regula verbi divini congruens.

I. De hoc negotio haec est fides, doctrina et 2
confessio nostra: quod videlicet hominis intellectus et ratio in rebus spiritualibus prorsus sint coeca, nihilque propriis viribus intelligere possint. Sicut scriptum est: [1 Cor. 2, 14.] Animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus; stultitia illi est, et non potest intelligere, quia de spiritualibus examinatur.

II. Credimus, docemus et confitemur etiam, vo- 3
luntatem hominis nondum renatam, non tantum a Deo esse aversam, verum etiam inimicam Deo factam, ita, ut tantummodo ea velit et cupiat, iisque delectetur, quae mala sunt, et voluntati divinae repugnant. Scriptum est enim: [Gen. 8, 21.] Sensus et cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua. Item: [Rom. 8, 7.] Affectus carnis inimicitia est adversus Deum, neque enim legi subjicitur, ac ne potest id quidem. Itaque credimus, quantum abest, ut corpus mortuum seipsum vivificare, atque sibiipsi corporalem vitam restituere possit, tantum abesse, ut homo, qui ratione peccati spiritualiter mortuus est, seipsum in vitam spiritualem revocandi ullam facultatem habeat; sicut scriptum est: [Eph. 2, 5.] Cum essemus mortui in peccatis, convivificavit nos cum Christo etc. [2 Cor. 3, 5:] Itaque etiam ex nobismetipsis, tanquam ex nobis, non sumus idonei, ut aliquid boni cogitemus; quod vero idonei sumus, id ipsum a Deo est.

III. Conversionem autem hominis operatur Spiritus 4
Sanctus non sine mediis, sed ad eam efficiendam uti solet praedicatione et auscultatione verbi Dei, sicut

scriptum est: [Rom. 1, 16.] Evangelium est potentia Dei ad salutem omni credenti. Et: [Rom. 10,
5 17.] Fides est ex auditu verbi Dei. Et sane vult Dominus, ut ipsius verbum audiatur, [Ps. 95, 8.] neque ad illius praedicationem aures obdurentur. Huic verbo adest praesens Spiritus Sanctus, et corda hominum aperit, ut, sicut Lydia in Actis Apostolicis [16, 14.], diligenter attendant, et ita convertantur, sola gratia et virtute Spiritus Sancti, cu-
6 jus unius et solius opus est hominis conversio. Si enim Spiritus Sancti gratia absit, [Rom. 9, 16.] nostrum velle et currere, [1 Cor. 3, 7.] nostrum plantare, seminare et rigare, prorsus frustranea sunt; si videlicet ille incrementum non largiatur, sicut Christus inquit: [Jo. 15, 5.] Sine me nihil potestis facere. Et his quidem paucis verbis Christus libero arbitrio omnes vires derogat, omniaque gratiae divinae adscribit: [1 Cor. 1, 29. Jerem. 9, 23.] ne quis coram Deo habeat, de quo glorietur".

Negativa.

Rejectio contrariae et falsae doctrinae.

7 Repudiamus igitur et damnamus omnes, quos recitabimus, errores, cum verbi divini regula non congruentes.

8 I. Primo delirum Philosophorum Stoicorum dogma, quemadmodum et Manichaeorum furorem, qui docuerunt, omnia, quae eveniant, necessario fieri, et aliter fieri prorsus non posse, et hominem omnia coactum facere, etiam ea, quae in rebus externis agat, eumque ad designanda mala opera et scelera (qualia sunt libidines vagae, rapinae, caedes, furta, et similia) cogi.

9 II. Repudiamus etiam crassum illum Pelagianorum errorem, qui asserere non dubitarunt, quod homo propriis viribus, sine gratia Spiritus Sancti, sese ad Deum convertere, evangelio credere, legi divinae ex

6. seine ," *add.* 1 Corinth. 9. G. 8. Den Schwarm der Philosophen, so man Stoicos genennet hat, wie auch die Manicheer,

animo parere, et hac ratione peccatorum remissionem ac vitam aeternam ipse promereri valeat.

III. Praeter hos errores rejicimus et Semipela- 10
gianorum falsum dogma, qui docent, hominem propriis viribus inchoare posse suam conversionem: absolvere autem sine Spiritus Sancti gratia non posse.

IV. Item, cum docetur, licet homo non renatus, 11
ratione liberi arbitrii, ante sui regenerationem infirmior quidem sit, quam ut conversionis suae initium facere, atque propriis viribus sese ad Deum convertere, et legi Dei toto corde parere valeat: tamen, si Spiritus Sanctus praedicatione verbi initium fecerit, suamque gratiam in verbo homini obtulerit, tum hominis voluntatem, propriis et naturalibus suis viribus quodammodo aliquid, licet id modiculum, infirmum et languidum admodum sit, conversionem adjuvare, atque cooperari, et seipsam ad gratiam applicare, praeparare, eam apprehendere, amplecti, et evangelio credere posse.

V. Item, hominem, post regenerationem, legem 12
Dei perfecte observare atque implere posse, eamque impletionem esse nostram coram Deo justitiam, qua vitam aeternam promereamur.

VI. Rejicimus etiam damnamusque Enthusiasta- 13
rum errorem, qui fingunt, Deum immediate, absque verbi Dei auditu, et sine sacramentorum usu, homines ad se trahere, illuminare, justificare et salvare.

VII. Item, Deum in conversione et regeneratio- 14
ne hominis substantiam et essentiam veteris Adami, et praecipue animam rationalem penitus abolere, novamque animae essentiam ex nihilo, in illa conversione et regeneratione creare.

VIII. Item, cum hi sermones citra declarationem 15
usurpantur, quod videlicet hominis voluntas, ante conversionem, in ipsa conversione, et post conversionem,

13. *add. in marg.* Enthusiastae vocantur, qui, neglecta praedicatione verbi divini, coelestes revelationes Spiritus exspectant. L. *consentit* G.

Spiritui Sancto repugnet, et quod Spiritus Sanctus iis detur, qui ex proposito et pertinaciter ipsi resistunt. Nam Deus in conversione ex nolentibus volentes facit, et in volentibus habitat, ut Augustinus loqui solet.

16 Quod vero ad dicta quaedam, tum patrum, tum neotericorum quorundam doctorum attinet: Deus trahit, sed volentem trahit: et hominis voluntas in conversione non est otiosa, sed agit aliquid: judicamus haec formae sanorum verborum non esse analoga. Afferuntur enim haec dicta ad confirmandam falsam opinionem de viribus humani arbitrii in hominis conversione, contra doctrinam, quae soli gratiae divinae id opus attribuit. Ideoque ab ejusmodi sermonibus, quando de conversione hominis ad Deum agitur, abstinendum censemus.

17 Contra autem recte docetur, quod Dominus in conversione, per Spiritus Sancti tractionem (id est, motum et operationem) ex hominibus repugnantibus et nolentibus volentes homines faciat, et quod post conversionem in quotidianis poenitentiae exercitiis hominis renati voluntas non sit otiosa, sed omnibus Spiritus Sancti operibus, quae ille per nos efficit, etiam cooperetur.

18 Item, quod D. Lutherus scripsit, hominis voluntatem in conversione pure passive se habere: id recte et dextere est accipiendum, videlicet respectu divinae gratiae in accendendis novis motibus, hoc est, de eo intelligi oportet, quando Spiritus Dei per verbum auditum, aut per usum sacramentorum hominis voluntatem aggreditur, et conversionem atque regenerationem in homine operatur. Postquam enim Spiritus Sanctus hoc ipsum jam operatus est atque effecit, hominisque voluntatem sola sua divina virtute et operatione immutavit atque renovavit: tunc revera hominis nova illa voluntas instrumentum est et organon Dei

17. *add.* -operationem L. 18. *add. Latinis verbis* G. das ist, das er gantz vnd gar nichts thue,

Spiritus Sancti, ut ea non modo gratiam apprehendat, verum etiam in operibus sequentibus Spiritui Sancto cooperetur.

Relinquuntur igitur ante conversionem hominis 19
duae tantum efficientes causae, (ad conversionem efficaces) nimirum Spiritus Sanctus, et verbum Dei, quod est instrumentum Spiritus Sancti, quo conversionem hominis efficit. Hoc verbum homo certe audire debet, sed tamen ut illud ipsum vera fide amplectatur, nequaquam suis viribus propriis, sed sola gratia et operatione Dei Spiritus Sancti obtinere potest.

III.

De Justitia Fidei coram Deo.

Status Controversiae.

Unanimi consensu (ad normam verbi divini, et 1
sententiam Augustanae Confessionis) in ecclesiis nostris docetur, nos peccatores longe miserrimos sola in Christum fide coram Deo justificari et salvari, ita ut Christus solus nostra sit justitia. Hic autem Jesus Christus, Salvator noster et justitia nostra, verus Deus est et verus homo: etenim divina et humana naturae in ipso sunt personaliter unitae. Quaesitum igitur fuit: secundum quam naturam Christus nostra sit justitia? Et hac occasione duo errores, et quidem inter se pugnantes, ecclesias quasdam perturbarunt.

Una enim pars sensit, Christum tantummodo secun- 2
dum divinam naturam esse nostram justitiam, si videlicet ille per fidem in nobis habitet: etenim omnia hominum peccata, collata nimirum cum illa per fidem inhabitante Divinitate, esse instar unius guttulae aquae, cum

1. *add.* Jeremiae 23. [6.] 1 Corinth. 1. [30.] 2 Corinth. 5. [21.] G. *atque in margine* L.

magno mari comparatae. Contra hanc opinionem alii quidam asseruerunt, Christum esse nostram coram Deo justitiam duntaxat secundum humanam naturam.

Affirmativa.

Sincera doctrina piarum ecclesiarum, utrique commemorato errori opposita.

3 I. Ad refellendum utrumque errorem, credimus, docemus et confitemur unanimiter, quod Christus vere sit nostra justitia, sed tamen neque secundum solam divinam naturam, neque secundum solam humanam naturam: sed totus Christus, secundum utramque naturam, in sola videlicet obedientia sua, quam Patri ad mortem usque absolutissimam Deus et homo praestitit, eaque nobis peccatorum omnium remissionem et vitam aeternam promeruit. Sicut scriptum est: Sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi: ita et per unius obedientiam justi constituentur multi, Rom. V. [19.]

4 II. Credimus igitur, docemus et confitemur, hoc ipsum nostram esse coram Deo justitiam, quod Dominus nobis peccata remittit, ex mera gratia, absque ullo respectu praecedentium, praesentium, aut consequentium nostrorum operum, dignitatis, aut meriti. Ille enim donat atque imputat nobis justitiam obedientiae Christi, propter eam justitiam a Deo in gratiam recipimur et justi reputamur.

5 III. Credimus etiam, docemus et confitemur, solam fidem esse illud medium et instrumentum, quo Christum Salvatorem, et ita in Christo justitiam illam, quae coram judicio Dei consistere potest, apprehendimus: propter Christum enim fides illa nobis ad justitiam imputatur, Rom. IV. [5.]

IV. Credimus praeterea, docemus et confitemur, 6
fidem illam justificantem non esse nudam notitiam historiae de Christo, sed ingens atque tale Dei donum, quo Christum, Redemptorem nostrum, in verbo evangelii recte agnoscimus, ipsique confidimus: quod videlicet propter solam ipsius obedientiam, ex gratia, remissionem peccatorum habeamus, sancti et justi coram Deo Patre reputemur, et aeternam salutem consequamur.

V. Credimus, docemus et confitemur, vocabulum 7
(justificare) phrasi Scripturae Sacrae, in hoc articulo, idem significare, quod absolvere a peccatis, ut ex dicto Salomonis [Prov. 17, 15.] intelligi potest: Qui justificat impium, et qui condemnat justum, abominabilis est uterque apud Deum. Item: [Rom. 8, 33.] Quis accusabit electos Dei? Deus est, qui justificat.

Et, si quando pro vocabulo justificationis voca- 8
bula regenerationis et vivificationis usurpantur, (quod in Apologia Augustanae Confessionis factum est) sunt ea in illa superiore significatione accipienda. Nam alias eae voces de hominis renovatione intelligendae sunt, quae a fidei justificatione recte discernitur.

VI. Credimus, docemus et confitemur etiam, etsi 9
vere in Christum credentes et renati multis infirmitatibus et naevis usque ad mortem sunt obnoxii: non tamen illis vel de justitia, quae per fidem ipsis imputatur, vel de aeterna salute esse dubitandum, quin potius firmiter illis statuendum esse, quod propter Christum, juxta promissionem et immotum verbum evangelii, Deum sibi placatum habeant.

VII. Credimus, docemus et confitemur, quod ad 10
conservandam puram doctrinam de justitia fidei coram Deo, necessarium sit, ut particulae exclusivae (quibus Apostolus Paulus Christi meritum ab operibus nostris prorsus separat, solique Christo eam gloriam

6. fromm

tribuit) quam diligentissime retineantur, ut cum Paulus scribit: ex gratia, gratis, sine meritis, absque lege, sine operibus, non ex operibus. Quae omnia hoc ipsum dicunt: Sola fide in Christum justificamur et salvamur.

11 VIII. Credimus, docemus et confitemur, etsi antecedens contritio et subsequens nova obedientia ad articulum justificationis coram Deo non pertinent: non tamen talem fidem justificantem esse fingendam, quae una cum malo proposito, peccandi videlicet et contra conscientiam agendi, esse et stare possit. Sed postquam homo per fidem est justificatus, tum veram illam et vivam fidem esse per caritatem efficacem [Gal. 5, 6.] et bona opera semper fidem justificantem sequi, et una cum ea, si modo vera et viva fides est, certissime depreheudi. Fides enim vera nunquam sola est, quin caritatem et spem semper secum habeat.

Antithesis, seu Negativa.

Rejectio contrariae et falsae doctrinae.

12 Repudiamus ergo et damnamus omnia falsa dogmata, quae jam recitabimus.

13 I. Christum esse justitiam nostram solummodo secundum divinam naturam.

14 II. Christum esse justitiam nostram tantummodo juxta humanam naturam.

15 III. In dictis Propheticis et Apostolicis, ubi de justificatione fidei agitur, vocabula (justificare et justificari) non idem esse, ac a peccatis absolvere et absolvi, et remissionem peccatorum consequi: sed nos per caritatem, a Spiritu Sancto infusam, per virtutes et per

opera, quae a caritate promanant, reipsa coram Deo justos fieri.

IV. Fidem non respicere in solam Christi obe- 16
dientiam, sed in divinam ejus naturam; quatenus videlicet ea in nobis habitet atque efficax sit, ut per eam inhabitationem peccata nostra tegantur.

V. Fidem esse talem fiduciam in obedientiam 17
Christi, quae possit in eo etiam homine permanere et consistere, qui vera poenitentia careat, et ubi caritas non sequatur, sed qui contra conscientiam in peccatis perseveret.

VI. Non ipsum Deum, sed tantum dona Dei in 18
credentibus habitare.

VII. Fidem ideo salutem nobis conferre, quod no- 19
vitas illa, quae in dilectione erga Deum et proximum consistit, per fidem in nobis inchoetur.

VIII. Fidem in justificationis negotio primas qui- 20
dem partes tenere, sed tamen etiam renovationem et caritatem ad justitiam nostram coram Deo pertinere, ita ut renovatio et caritas quidem non sit principalis causa nostrae justitiae: sed tamen justitiam nostram coram Deo (si absint renovatio et caritas) non esse integram et perfectam.

IX. Credentes in Christum coram Deo justos esse 21
et salvos, simul per imputatam Christi justitiam, et per inchoatam novam obedientiam, vel, partim quidem per imputationem justitiae Christi, partim vero per inchoatam novam obedientiam.

X. Promissionem gratiae nobis applicari per fi- 22
dem in corde, et praeterea etiam per confessionem, quae ore fit, et per alias virtutes.

XI. Fidem non justificare sine bonis operibus, 23
itaque bona opera necessario ad justitiam requiri, et absque eorum praesentia hominem justificari non posse.

15. mit der That.

IV.

De Bonis Operibus.

Status Controversiae.

1 In doctrina de bonis operibus duae controversiae in quibusdam ecclesiis ortae sunt.

2 I. Primum schisma inter theologos quosdam factum est, cum alii assererent, bona opera necessaria esse ad salutem, impossibile esse salvari sine bonis operibus, et neminem unquam sine bonis operibus salvatum esse: alii vero docerent, bona opera ad salutem esse perniciosa.

3 II. Alterum schisma inter theologos nonnullos super vocabulis (necessarium et liberum) ortum est. Altera enim pars contendit, vocabulum (necessarium) non esse usurpandum de nova obedientia: eam enim non a necessitate quadam et coactione, sed a spontaneo spiritu promanare. Altera vero pars vocabulum (necessarium) prorsus retinendum censuit: propterea, quod illa obedientia non in nostro arbitrio posita et libera sit, sed homines renatos illud obsequium debere praestare.

4 Et dum de commemoratis illis vocabulis disputatum est, tandem etiam de reipsa fuit disceptatum. Alii enim contenderunt, legem apud christianos prorsus non esse docendam, sed tantummodo doctrina evangelii homines ad bona opera invitandos esse: alii hanc opinionem impugnarunt.

3. schuldig sein,

Affirmativa.

Sincera ecclesiae doctrina de hac controversia.

Ut hae controversiae solide et dextere explicen- 5
tur atque decidantur, haec nostra fides, doctrina et
confessio est.

I. Quod bona opera veram fidem (si modo ea non 6
sit mortua, sed viva fides) certissime atque indubi-
tato sequantur, tanquam fructus bonae arboris.

II. Credimus etiam, docemus et confitemur, quod 7
bona opera penitus excludenda sint, non tantum cum
de justificatione fidei agitur, sed etiam cum de salute
nostra aeterna disputatur, sicut Apostolus perspicuis
verbis testatur, cum ait: [Rom. 4, 6.] Sicut et Da-
vid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto
fert justitiam sine operibus. 'Beati, quorum remissae
sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Bea-
tus vir, cui non imputavit Dominus peccatum etc.
Et alibi: [Eph. 2, 8 sq.] Gratia, inquit, estis salvati,
per fidem, et hoc non ex vobis, Dei enim donum est,
non ex operibus, ne quis glorietur.

III. Credimus, docemus et confitemur, omnes qui- 8
dem homines, praecipue vero eos, qui per Spiritum
Sanctum regenerati sunt et renovati, ad bona opera
facienda debitores esse.

IV. Et in hac sententia vocabula illa (necessa- 9
rium, debere, oportere) recte usurpantur, etiam de
renatis hominibus, et cum "forma sanorum verborum
non pugnant.

V. Sed tamen per vocabula, (necessitas, necessa- 10
rium) quando videlicet de renatis est sermo, non intelli-
genda est coactio, sed tantum debita illa obedientia, quam
vere credentes, quatenus renati sunt, non ex coactio-
ne, aut compulsu legis, sed libero et spontaneo spiritu

7. *add.* do er spricht, 9. *add.* vnd Christlich "Vorbilde.

praestant, quandoquidem non amplius sub lege sunt, sed sub 'gratia'.

11 VI. Credimus igitur, docemus et confitemur, cum dicitur, renatos bene operari libero et spontaneo spiritu, id non ita accipiendum esse, quod in hominis renati arbitrio relictum sit, bene aut-male agere, quando ipsi visum fuerit, ut nihilominus tamen fidem retineat, etiamsi in peccatis 'ex proposito perseveret.

12 VII. Hoc tamen non aliter, quam de spiritu hominis jam liberato intelligendum est, sicut haec rem ipse Christus ejusque Apostoli declarant: [Rom. 8, 15.] quod videlicet spiritus hominis liberatus bene operetur, non formidine poenae, ut servus, sed justitiae amore, 'qualem obedientiam filii praestare solent.

13 VIII. Hanc vero libertatem spiritus in electis Dei filiis non perfectam, sed multiplici infirmitate adhuc gravatam agnoscimus, quemadmodum d. Paulus super ea re de sua ipsius persona conqueritur. [Rom. 7, 14 sqq. Gal. 5, 11.]

14 IX. Illam tamen infirmitatem Dominus electis suis non imputat, idque propter Mediatorem Christum. Sic enim scriptum est: [Rom. 8, 1.] Nihil jam damnationis est his, qui in Christo Jesu sunt.

15 X. Credimus praeterea, docemus et confitemur, fidem et salutem in nobis conservari, aut retineri, non per opera, sed tantum per Spiritum Dei, et per fidem, ('qua scilicet salus custoditur) bona autem opera testimonia esse, quod Spiritus Sanctus praesens sit, atque in nobis habitet.

Negativa.

Falsa doctrina, superiori repugnans.

16 I. 'Rejicimus igitur et damnamus subsequentes phrases, cum docetur: bona opera necessaria esse ad

10. *add. in margine:* Rom. 7. et 8. G. L. 12. wie die Kinder. 15. *add.* -custoditur L. 16. *add. in margine:* Hebr. 2, 14. Jo. 6, 29. 1 Jo. 1, 9. R.

salutem; neminem unquam sine bonis operibus salvatum; impossibile esse sine bonis operibus salvari.

II. Repudiamus et damnamus nudam hanc, offen- 17
diculi plenam, et christianae disciplinae perniciosam phrasin: bona opera noxia esse ad salutem.

His enim postremis temporibus non minus neces- 18
sarium est, ut homines ad recte et pie vivendi rationem bonaque opera invitentur atque moneantur, quam necessarium sit, ut ad declarandam fidem atque gratitudinem suam erga Deum in bonis operibus sese exerceant: quam necessarium est, cavere, ne bona opera negotio justificationis admisceantur. Non minus enim homines Epicurea persuasione de fide, quam Pharisaica et Papistica fiducia in propria opera et merita damnationem incurrere possunt.

III. Praeterea reprobamus atque damnamus dog- 19
ma illud, quod fides in Christum non amittatur, et Spiritus Sanctus nihilominus in homine habitet, etiamsi sciens volensque peccet; et quod sancti atque electi Spiritum Sanctum retineant, tametsi in adulterium, aut in alia scelera prolabantur, et in iis perseverent.

V.

De Lege et Evangelio.

Status Controversiae.

Quaesitum fuit: an evangelium proprie sit tan- 1
tummodo concio de gratia Dei, quae remissionem peccatorum nobis annuntiet: an vero etiam sit concio poenitentiae, arguens peccatum incredulitatis, quippe quae non per legem, sed per evangelium duntaxat arguatur.

18. zu Christlicher Zucht vnd guten Werken 19. durch mutwillige sünde

Affirmativa.

Sincera doctrina, cum norma verbi Dei congruens.

2 I. Credimus, docemus et confitemur, discrimen legis et evangelii, ut clarissimum quoddam lumen, singulari diligentia in ecclesia Dei retinendum esse, ut verbum Dei, juxta admonitionem d. Pauli, recte secari queat.

3 II. Credimus, docemus et confitemur, legem esse proprie doctrinam divinitus revelatam, quae doceat, quid justum Deoque gratum sit; quae etiam, quidquid peccatum est, et voluntati divinae adversatur, redarguat.

4 III. Quare, quidquid exstat in sacris literis, quod peccata arguit, id revera ad legis concionem pertinet.

5 IV. Evangelium vero proprie doctrinam esse censemus, quae doceat, quid homo credere debeat, qui legi Dei non satisfecit, et idcirco per eandem damnatur: videlicet quod illum credere oporteat, Jesum Christum omnia peccata expiasse, atque pro iis satisfecisse, et remissionem peccatorum, justitiam coram Deo consistentem et vitam aeternam, nullo interveniente peccatoris illius merito, impetrasse.

6 V. Cum autem vocabulum (evangelii) non semper in una eademque significatione in Sacra Scriptura usurpetur, unde et dissensio illa primum orta est: credimus, docemus et confitemur, si vocabulum (evangelii) de tota Christi doctrina accipiatur, quam ipse in ministerio suo (quemadmodum et ejus Apostoli) professus est, (in qua significatione Marc. I. [15.] et Actor. XX. [24.] vox illa usurpatur) recte dici et doceri, evangelium esse concionem de poenitentia et remissione peccatorum.

4. *add.* quod L. 5. gebüßet und bezalet, 6. Verampt,

VI. Quando vero lex et evangelium, sicut et 7
ipse Moises, ut doctor legis, et Christus, ut doctor evangelii, inter se conferuntur: credimus, docemus et confitemur, quod evangelium non sit concio poenitentiae, arguens peccata: sed quod proprie nihil aliud sit, quam laetissimum quoddam nuntium, et concio plena consolationis, non arguens, aut terrens, quandoquidem conscientias contra terrores legis solatur, easque in meritum solius Christi respicere jubet, et dulcissima praedicatione, de gratia et favore Dei, per meritum Christi impetrato, rursus erigit.

VII. Quod vero ad revelationem peccati attinet, 8
sic sese res habent. Velum illud Moisis omnium hominum oculis est obductum, quam diu solam legis concionem, nihil autem de Christo audiunt. Itaque peccata sua ex lege non vere agnoscunt: sed aut hypocritae fiunt, qui justitiae propriae opinione turgent, quales olim erant Pharisaei, aut in peccatis suis desperant, quod Judas 'proditor ille fecit. Eam ob causam Christus sumpsit sibi legem explicandam spiritualiter", et hoc modo ira Dei de coelo revelatur super omnes peccatores, ut, vera legis sententia intellecta, animadvertatur, quanta sit illa ira. Et sic demum peccatores ad legem remissi vere et recte peccata sua agnoscunt. Talem vero peccatorum agnitionem solus Moises nunquam ex ipsis extorquere potuisset.

'Etsi igitur concio illa de passione et morte Chri- 9
sti, Filii Dei, severitatis et terroris plena est, quae iram Dei adversus peccata ostendit, unde demum homines ad legem Dei propius adducuntur, postquam velum illud Moisis ablatum est, ut tandem exacte agnoscant, quanta videlicet Dominus in lege sua a nobis exigat, quorum nihil nos praestare possumus, ita, ut universam nostram justitiam in solo Christo quaerere oporteat:

VIII. Tamen, quam diu nobis Christi passio et mors iram 10

8. *add.* L. "*add.* Matth. 5. Rom. 7. G. *in marg.* L. 9. *Signum articuli VIII. hic scribendo anticipavit* R.

Dei ob oculos ponunt, et hominem perterrefaciunt, tam diu non sunt proprie concio evangelii, sed legis et Moisis doctrina, et sunt alienum opus Christi, per quod accedit ad proprium suum officium, quod est, praedicare de gratia Dei, consolari et vivificare. Haec propria sunt praedicationis evangelicae.

Negativa.

Contraria et falsa doctrina, quae rejicitur.

11 Rejicimus igitur, ut falsum et periculosum dogma; cum asseritur: quod evangelium proprie sit concio poenitentiae, arguens, accusans et damnans peccata, quodque non sit tantummodo concio de gratia Dei. Hac enim ratione evangelium rursus in legem transformatur, meritum Christi et sacrae literae obscurantur, piis mentibus vera et solida consolatio eripitur, et pontificiis erroribus et superstitionibus fores aperiuntur.

VI.

De Tertio Usu Legis.

Status Controversiae.

1 Cum constet, legem Dei propter tres causas hominibus datam esse, primo, ut externa quaedam disciplina conservetur, et feri atque intractabiles homines quasi repagulis quibusdam coërceantur, secundo, ut per legem homines ad agnitionem suorum peccatorum adducantur, tertio, ut homines jam renati, quibus tamen omnibus multum adhuc carnis

11. dem Bapstthumb

adhaeret, eam ipsam ob causam certam aliquam regulam habeant, ad quam totam suam vitam formare possint et debeant etc. orta est inter paucos quosdam theologos controversia, super tertio usu legis: videlicet an lex etiam renatis inculcanda, et ejus observatio apud eos urgenda sit, an non? Alii urgendam legem censuerunt: alii negarunt.

Affirmativa.

Sincera et pia doctrina de hac controversia.

I. Credimus, docemus et confitemur: etsi vere in 2
Christum credentes, et sincere ad Deum conversi, a maledictione et coactione legis per Christum liberati sunt, quod ii tamen propterea non sint absque lege, quippe quos Filius Dei eam ob causam redemit, ut legem Dei diu noctuque meditentur, atque in ejus observatione sese assidue exerceant. [Ps. 1, 2. 119, 1.] Etenim ne primi quidem nostri parentes, etiam ante lapsum, prorsus sine lege vixerunt, quae certe cordibus ipsorum tum inscripta erat, quia Dominus eos ad imaginem suam creaverat. [Gen. 2, 16. 3, 3.]

II. Credimus, docemus et confitemur, concionem 3
legis non modo apud eos, qui fidem in Christum non habent, et poenitentiam nondum agunt, sed etiam apud eos, qui vere in Christum credunt, vere ad Deum conversi et renati, et per fidem justificati sunt, sedulo urgendam esse.

III. Etsi enim renati, et spiritu mentis suae renovati 4
sunt: tamen regeneratio illa et renovatio, in hac vita non est omnibus numeris absoluta, sed duntaxat inchoata. Et credentes illi, spiritu mentis suae perpetuo luctantur cum carne'', hoc est, cum corrupta natura, quae in

4. in dem Geist jres gemüts ''*add. in margine:* Gal. 5. [17.] Rom. 7. [23.]

nobis ad mortem usque haeret. Et propter veterem Adamum, qui adhuc in hominis intellectu, voluntate et in omnibus viribus ejus infixus residet, opus est, ut homini lex Dei semper praeluceat''', ne quid privatae devotionis affectu in negotio religionis confingat, et cultus divinos verbo Dei non institutos eligat. Item, ne vetus Adam pro suo ingenio agat, sed potius contra suam voluntatem, non modo admonitionibus et minis legis, verum etiam poenis et plagis coërceatur, ut spiritui obsequatur, seque ipsi captivum tradat*.

5 IV. Jam quod ad discrimen operum legis et fructuum Spiritus attinet, credimus, docemus et confitemur, quod opera illa, quae secundum praescriptum legis fiunt, eatenus opera legis sint et appellentur, quatenus ea solummodo urgendo, et minis poenarum atque irae divinae, ab homine extorquentur.

6 V. Fructus vero Spiritus sunt opera illa, quae Spiritus Dei, in credentibus habitans, per homines renatos operatur, et quae a credentibus fiunt, quatenus renati sunt, ita quidem sponte ac libere, quasi nullum praeceptum unquam accepissent, nullas minas audivissent, nullamque remunerationem exspectarent. Et hoc modo filii Dei in lege vivunt, et secundum normam legis divinae vitam suam instituunt; hanc vivendi rationem d. Paulus vocare solet in suis Epistolis legem Christi et legem mentis.

7 VI. Ad hunc modum una eademque lex est maneique, immota videlicet Dei voluntas, sive poenitentibus sive impoenitentibus, renatis aut non renatis proponatur. Discrimen autem, quoad obedientiam, duntaxat in hominibus est: quorum alii non renati legi obedientiam qualemcunque a lege requisitam praestant, sed coacti et inviti id faciunt: (sicut etiam renati faciunt, quatenus adhuc carnales sunt) credentes vero in Christum, quatenus renati sunt, absque coactione, libero et spon-

''' *add. in margine:* Rom. 12. G. L. * *add.* 1 Corinth. 9. [27.] Rom. 6. [12.] Gal. 6. [14.] Psal. 119. [1.] Heb. 13. [12.] G. *in margine.* L. 6. des gemüts

taneo spiritu, talem obedientiam praestant, qualem alias nullae quantumvis severissimae legis comminationes extorquere possent.

Negativa.

Falsae doctrinae rejectio.

Repudiamus itaque ut perniciosum et falsum dogma, quod christianae disciplinae et verae pietati adversatur, cum docetur, quod lex Dei (eo modo, quo supra dictum est) non sit piis et vere credentibus, sed tantum impiis, infidelibus et non agentibus poenitentiam, proponenda, atque apud hos solos sit urgenda. 8

VII.

De Coena Domini.

Etsi Cingliani doctores non in eorum theologorum numero, qui Augustanam Confessionem agnoscunt et profitentur, habendi sunt, quippe qui tum, cum illa Confessio exhiberetur, ab eis secessionem fecerunt: tamen cum nunc sese in eorum coetum callide ingerant, erroremque suum sub praetextu piae illius Confessionis quam latissime spargere conentur, etiam de hac controversia ecclesiam Dei erudiendam judicavimus. 1

Status Controversiae,

quae est inter nos et Sacramentarios in hoc articulo.

Quaeritur, an in Sacra Coena verum corpus et verus sanguis Domini nostri Jesu Christi vere et substantialiter sint praesentia, atque cum pane et vino dis- 2

8. Christen vnd rechtgleubigen, "vngleubigen, vnchristen vnd vnbußfertigen

tribuantur, et ore sumantur, ab omnibus illis, qui hoc sacramento utuntur, sive digni sint, sive indigni, boni aut mali, fideles aut infideles, ita tamen, ut fideles e Coena Domini consolationem et vitam percipiant, infideles autem eam ad judicium sumant. Cingliani hanc praesentiam et dispensationem corporis et sanguinis Christi in Sacra Coena negant: nos vero eandem asseveramus.

3 Ad solidam hujus controversiae explicationem primum sciendum est, duo esse Sacramentariorum genera. Quidam enim sunt Sacramentarii crassi admodum: hi perspicuis et claris verbis id aperte profitentur, quod corde sentiunt, quod videlicet in Coena Domini nihil amplius quam panis et vinum sint
4 praesentia, ibique distribuantur et ore percipiantur. Alii autem sunt versuti et callidi, et quidem omnium nocentissimi Sacramentarii: hi de negotio Coenae Dominicae loquentes, ex parte nostris verbis splendide admodum utuntur, et prae se ferunt, quod et ipsi veram praesentiam veri, substantialis atque vivi corporis et sanguinis Christi in Sacra Coena credant, eam tamen praesentiam et manducationem dicunt esse spi-
5 ritualem, quae fiat fide. Et hi posteriores Sacramentarii sub his splendidis verbis eandem crassam, quam priores habent, opinionem occultant et retinent: quod videlicet praeter panem et vinum nihil amplius in Coena Domini sit praesens, et ore sumatur. Vocabulum enim (spiritualiter) nihil aliud ipsis significat, quam Spiritum Christi, seu virtutem absentis corporis Christi, ejusque meritum, quod praesens sit: ipsum vero Christi corpus nullo prorsus modo esse praesens, sed tantummodo id sursum in supremo coelo contineri sentiunt, et affirmant, oportere nos cogitationibus fidei sursum assurgere, inque coelum adscendere, et ibidem (nulla autem ratione cum pane et vino Sa-

2. die Sacramentirer sagen Nein, wir sagen Ja.

crae Coenae) illud corpus et sanguinem Christi quaerendum esse.

Affirmativa.

Confessio sincerae doctrinae de Coena Domini contra Sacramentarios.

I. Credimus, docemus et confitemur, quod in Coena Domini corpus et sanguis Christi vere et substantialiter sint praesentia, et quod una cum pane et vino vere distribuantur atque sumantur. 6

II. Credimus, docemus et confitemur, verba Testamenti Christi non aliter accipienda esse, quam sicut verba ipsa ad literam sonant: ita, ne panis absens Christi corpus, et vinum absentem Christi sanguinem significent, sed ut propter sacramentalem unionem panis et vinum vere sint corpus et sanguis Christi. 7

III. Jam quod ad consecrationem attinet, credimus, docemus et confitemur, quod nullum opus humanum, neque ulla Ministri Ecclesiae pronuntiatio praesentiae corporis et sanguinis Christi in Coena causa sit, sed quod hoc soli omnipotenti virtuti Domini nostri Jesu Christi sit tribuendum. 8

IV. Interim tamen unanimi consensu credimus, docemus et confitemur, in usu Coenae Dominicae verba institutionis Christi nequaquam omittenda, sed publice recitanda esse, sicut scriptum est: [1 Cor. 10, 16.] Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? etc. Illa autem benedictio fit per recitationem verborum Christi. 9

V. Fundamenta autem, quibus in hoc negotio contra Sacramentarios nitimur, haec sunt, quae etiam D. Lutherus in majore sua de Coena Domini Confessione posuit. 10

9. *om.* L. 1 Corinth. 11. G. 10. *add.* L.

11 Primum fundamentum est articulus fidei nostrae christianae, videlicet Jesus Christus est verus, essentialis, naturalis, perfectus Deus et homo in unitate personae, inseparabilis et indivisus.

12 Secundum, quod dextera Dei ubique est: ad eam autem Christus, ratione humanitatis suae, vere et reipsa, collocatus est, ideoque praesens gubernat, in manu sua, et sub pedibus suis, ut scriptura loquitur, [Eph. 1, 22.] habet omnia, quae in coelo sunt et in terra. Ad eam Dei dexteram nullus alius homo, ac ne Angelus quidem, sed solus Mariae Filius collocatus est, unde et ea, quae diximus, praestare potest.

13 Tertium, quod verbum Dei non est falsum, aut mendax.

14 Quartum, quod Deus varios modos novit, et in sua potestate habet, quibus alicubi esse potest, neque ad unicum illum alligatus est, quem philosophi localem aut circumscriptum appellare solent.

15 VI. Credimus, docemus et confitemur, corpus et sanguinem Christi non tantum spiritualiter per fidem, sed etiam ore, non tamen capernaitice, sed supernaturali et coelesti modo, ratione sacramentalis unionis, cum pane et vino sumi. Hoc enim verba Christi perspicue testantur, quibus praecipit, accipere, edere, bibere: idque ab Apostolis factum esse, Scriptura commemorat, dicens: [Mrc. 14, 23.] Et biberunt ex eo omnes. Et Paulus inquit: [1 Cor. 10, 16.] Panis, quem frangimus, est communicatio corporis Christi; hoc est, qui hunc panem edit, corpus Christi edit. Idem magno consensu praecipui ex antiquissimis ecclesiae doctoribus, Chrysostomus, Cyprianus, Leo Primus, Gregorius, Ambrosius, Augustinus, testantur.

16 VII. Credimus, docemus et confitemur, quod non tantum vere in Christum credentes, et qui digne ad Coenam Domini accedunt, verum etiam indigni et infideles verum corpus et sanguinem Christi sumant: ita

11. unzertrant 14. raumlich

tamen, ut nec consolationem, nec vitam inde percipiant, sed potius, ut illis sumptio ea ad judicium et damnationem cedat, si non convertantur et poenitentiam agant.

Etsi enim Christum, ut Salvatorem, a se repel- 17
lunt, tamen eundem, licet maxime inviti, ut severum Judicem, admittere coguntur. Is vero non minus praesens judicium suum in convivis illis impoenitentibus exercet, quam praesens consolationem et vitam in cordibus vere credentium et dignorum convivarum operatur.

VIII. Credimus, docemus et confitemur, unum 18
tantum genus esse indignorum convivarum: ii sunt soli illi, qui non credunt. De his scriptum est: [Jo. 3, 18.] Qui non credit, jam judicatus est. Et hoc judicium indigno Sacrae Coenae usu cumulatur et aggravatur. [1 Cor. 11, 29.]

IX. Credimus, docemus et confitemur, quod nul- 19
lus vere credentium, quam diu vivam fidem retinet, Sacram Domini Coenam ad judicium sumat, quantacunque fidei imbecillitate laboret. Coena enim Domini inprimis propter infirmos in fide, poenitentes tamen, instituta est, ut ex ea veram consolationem et imbecillis fidei suae confirmationem percipiant.

X. Credimus, docemus et confitemur, totam di- 20
gnitatem convivarum coelestis hujus Coenae in sola sacratissima obedientia et absolutissimo Christi merito consistere. Illud autem nobis vera fide applicamus, et de applicatione hujus meriti per sacramentum certi reddimur, atque in animis nostris confirmamur. Nequaquam autem dignitas illa ex virtutibus nostris, aut ex internis vel externis nostris praeparationibus pendet.

Negativa.

Contrariae et damnatae Sacramentariorum doctrinae rejectio.

21 Rejicimus atque damnamus unanimi consensu omnes erroneos, quos jam recitabimus, articulos, ut qui commemoratae piae doctrinae, simplicitati fidei et sincerae confessioni de Coena Domini repugnant.

22 I. Papisticam Transsubstantiationem: cum videlicet in Papatu docetur, panem et vinum in Sacra Coena substantiam atque naturalem suam essentiam amittere et ita annihilari, atque elementa illa ita in Christi corpus transmutari, ut praeter externas species nihil de iis reliquum maneat.

23 II. Papisticum Missae sacrificium, quod pro peccatis vivorum et mortuorum offertur.

24 III. Sacrilegium, quo laicis una tantum pars sacramenti datur, cum nimirum, contra expressa verba Testamenti Christi, calice illis interdicitur, atque ita sanguine Christi spoliantur.

25 IV. Dogma, quo docetur, quod verba Testamenti Jesu Christi non simpliciter intelligenda et fide amplectenda sint, uti sonant; ea enim obscura esse, ideoque verum eorum sensum ex aliis Scripturae locis petendum esse.

26 V. Corpus Christi in Sacra Coena non ore una cum pane sumi: sed tantum panem et vinum ore accipi: corpus vero Christi spiritualiter duntaxat, fide nimirum, sumi.

27 VI. Panem et vinum in Coena Domini tantummodo symbola seu tesseras esse, quibus Christiani mutuo sese agnoscant.

28 VII. Panem et vinum tantum esse figuras, similitudines et typos corporis et sanguinis Christi, longissimo intervallo a nobis absentis.

29 VIII. Panem et vinum tantummodo signa, memoriae conservandae gratia, instituta esse, quae sigillorum et pignorum rationem habeant, quibus nobis confirmetur,

quod fides, cum in coelum illa ascendit et evehitur, ibi tam vere corporis et sanguinis Christi particeps fiat, quam vere nos in Sacra Coena panem manducamus et vinum bibimus.

IX. Fidem nostram de salute certam reddi et 30
confirmari in Coena Domini, non nisi signis illis externis, pane et vino: nequaquam autem vere praesentibus vero corpore et sanguine Christi.

X. In Sacra Coena duntaxat virtutem, operatio- 31
nem et meritum absentis corporis et sanguinis Christi dispensari.

XI. Christi corpus ita coelo inclusum esse, ut 32
nullo prorsus modo, simul, eodem tempore, pluribus aut omnibus locis in terris praesens esse possit, ubi Coena Domini celebratur.

XII. Christum substantialem corporis et sanguinis 33
sui praesentiam neque promittere neque exhibere potuisse, quandoquidem id proprietas humanae ipsius naturae assumptae nequaquam ferre aut admittere possit.

XIII. Deum ne quidem universa sua omnipoten- 34
tia (horrendum dictu et auditu) efficere posse, ut corpus Christi, uno eodemque tempore in pluribus, quam uno tantum loco, substantialiter praesens sit.

XIV. Non omnipotens illud verbum Testamenti 35
Christi, sed fidem praesentiae corporis et sanguinis Christi in Sacra Coena causam esse.

XV. Fideles corpus et sanguinem Christi non in 36
pane et vino Coenae Dominicae quaerere, sed oculos in coelum attollere, et ibi corpus Christi quaerere debere.

XVI. Infideles et impoenitentes christianos in Coe- 37
na Domini non verum corpus et sanguinem Christi, sed panem tantum et vinum sumere.

XVII. Dignitatem convivarum in hac coelesti 38
Coena non ex sola vera in Christum fide, sed etiam ex praeparatione hominum externa pendere.

34. *add.* L.

39 XVIII. Eos etiam, qui veram et vivam in Christum fidem habent, eamque retinent, nihilominus hoc sacramentum ad judicium sumere posse, propterea quod in externa sua conversatione adhuc imperfecti sint.

40 XIX. Externa visibilia elementa panis et vini in sacramento adoranda esse.

41 XX. Praeter haec justo Dei judicio relinquimus omnes curiosas, 'sannis virulentis tinctas, et blasphemas quaestiones, quae "honeste, pie et sine gravi offensione recitari nequeunt, aliosque sermones, quando de supernaturali et coelesti mysterio hujus Sacramenti crasse, carnaliter, capernaitice, et plane abominandis modis, blaspheme, et maximo cum ecclesiae offendiculo, Sacramentarii loquuntur.

42 XXI. Prorsus etiam rejicimus atque damnamus capernaiticam manducationem corporis Christi, quam nobis Sacramentarii contra suae conscientiae testimonium, post tot nostras protestationes, malitiose affingunt, ut doctrinam nostram apud auditores suos in odium adducant, quasi videlicet doceamus, corpus Christi dentibus laniari, et instar alterius cujusdam cibi in corpore humano digeri. Credimus autem et asserimus, secundum clara verba Testamenti Christi, veram, sed supernaturalem manducationem corporis Christi, quemadmodum etiam vere, supernaturaliter tamen, sanguinem Christi bibi docemus. Haec autem humanis sensibus aut ratione nemo comprehendere potest, quare in hoc negotio, sicut et in aliis fidei articulis, intellectum nostrum in obedientiam Christi captivare oportet. Hoc enim mysterium in solo Dei verbo revelatur, et sola fide comprehenditur.

41. ſpöttiſche "-offensione zucht halben.

VIII.

De Persona Christi.

Ex controversia superiore de Coena Domini inter sinceros theologos Augustanae Confessionis, et Calvinistas, qui alios etiam quosdam theologos perturbarunt, dissensio orta est de persona Christi, de duabus in Christo naturis, et de ipsarum proprietatibus. 1

Status Controversiae.

Principalis hujus dissidii quaestio fuit, an divina et humana natura et utriusque proprietates propter unionem personalem, realiter, hoc est, vere et reipsa in persona Christi invicem communicent, et quousque illa communicatio extendatur? 2

Sacramentarii affirmarunt, divinam et humanam naturas in Christo eo modo personaliter unitas esse, ut neutra alteri quidquam realiter, hoc est, vere et reipsa, quod cujusque naturae proprium sit, communicet: sed nomina tantum nuda communicari. Unio (inquiunt illi) facit tantum nomina communia, ut videlicet Deus dicatur homo, et homo Deus appelletur, ita tamen, ut Deus nihil cum humanitate commune habeat, et vicissim humanitas nihil cum Divinitate, quoad ipsius majestatem et proprietates, realiter, hoc est, revera et reipsa commune habeat. Contrariam vero huic dogmati sententiam D. Lutherus, et qui cum ipso faciunt, adversus Sacramentarios propugnarunt. 3

1. irre gemacht

Affirmativa.

Sincera doctrina ecclesiae Dei de persona Christi.

4 Ad explicandam hanc controversiam et juxta analogiam fidei nostrae christianae decidendam, fidem, doctrinam et confessionem nostram piam perspicue profitemur, videlicet:

5 I. Quod divina et humana natura in Christo personaliter unitae sint, ita prorsus, ut non sint duo Christi, unus Filius Dei, alter Filius hominis, sed ut unus et idem sit Dei et hominis Filius.

6 II. Credimus, docemus et confitemur, divinam et humanam naturas, non in unam substantiam commixtas, nec unam in alteram mutatam esse, sed utramque naturam retinere suas proprietates essentiales, ut quae alterius naturae proprietates fieri nequeant.

7 III. Proprietates divinae naturae sunt: esse omnipotentem, aeternam, infinitam et secundum naturae naturalisque suae essentiae proprietatem, per se, ubique praesentem esse, omnia novisse etc. Haec omnia neque sunt, neque unquam fiunt humanae naturae proprietates.

8 IV. Humanae autem naturae proprietates sunt: corpoream esse creaturam, constare carne et sanguine, esse finitam et circumscriptam, pati, mori, adscendere, descendere, de loco ad locum moveri, esurire, sitire, algere, aestu affligi, et si quae sunt similia. Haec neque sunt, neque unquam fiunt proprietates divinae naturae.

9 V. Cum vero divina et humana naturae personaliter, hoc est, ad constituendum unum ὑφιστάμενον, sint unitae, credimus, docemus et confitemur, unionem illam hypostaticam non esse talem copulationem aut combinationem, cujus ratione neutra natura cum altera

5. *add.* Luc. 1. [35]. Röm. 9. [5.] G. *atque in margine* L. 9. in einer Person

personaliter, hoc est, propter unionem personalem, quidquam commune habeat, qualis combinatio fit, cum duo asseres conglutinantur, ubi neuter alteri quidquam confert, aut aliquid ab altero accipit: quin potius hic summa communio est, quam Deus cum assumpto homine vere habet, et ex personali unione, et summa ac ineffabili communione, quae inde consequitur, totum illud promanat, quidquid humani de Deo, et quidquid divini de homine Christo dicitur et creditur. Et hanc unionem atque communionem naturarum antiquissimi ecclesiae doctores similitudine ferri candentis, itemque unione corporis et animae in homine, declararunt.

VI. Hinc etiam credimus, docemus atque confi- 10
temur, quod Deus sit homo, et homo sit Deus: id quod nequaquam ita se haberet, si divina et humana natura prorsus inter se nihil revera et reipsa communicarent.

Quomodo enim homo, Mariae Filius, Deus aut Fi- 11
lius Dei altissimi vere appellari posset, aut esset, si ipsius humanitas cum Filio Dei non esset personaliter unita, atque ita realiter, hoc est, vere et reipsa, nihil prorsus, excepto solo nudo nomine, cum ipso commune haberet?

VII. Eam ob causam credimus, docemus et con- 12
fitemur, quod virgo Maria non nudum aut merum hominem duntaxat, sed verum Dei Filium conceperit et genuerit: unde recte Mater Dei et appellatur et revera est.

VIII. Inde porro credimus, docemus et confite- 13
mur, quod non nudus homo tantum pro nobis passus, mortuus et sepultus sit, ad inferos descenderit, a mortuis resurrexerit, ad coelos adscenderit, et ad majestatem et omnipotentem Dei virtutem evectus fuerit: sed talis homo, cujus humana natura cum Filio Dei tam arctam ineffabilemque unionem et communicationem habet, ut cum eo una sit facta persona.

13. pur lauter

14 IX. Quapropter vere Filius Dei pro nobis est passus, sed secundum proprietatem humanae naturae, quam in unitatem divinae suae personae assumpsit, sibique eam propriam fecit, ut videlicet pati, et Pontifex noster summus, reconciliationis nostrae cum Deo causa, esse posset. Sic enim scriptum est: [1 Cor. 2, 8.] Dominum gloriae crucifixerunt. Et: [Act. 20, 28.] Sanguine Dei redempti sumus.

15 X. Ex eodem etiam fundamento credimus, docemus et confitemur, Filium hominis ad dexteram omnipotentis majestatis et virtutis Dei, realiter, hoc est, vere et reipsa, secundum humanam suam naturam, esse exaltatum, cum homo ille in Deum assumptus fuerit, quamprimum in utero matris a Spiritu Sancto est conceptus, ejusque humanitas jam tum cum Filio Dei altissimi personaliter fuerit unita.

16 XI. Eamque majestatem, ratione unionis personalis, semper Christus habuit: sed in statu suae humiliationis sese exinanivit; qua de causa revera aetate, sapientia et gratia apud Deum atque homines profecit. Quare majestatem illam non semper, sed quoties ipsi visum fuit, exseruit, donec formam servi, non autem naturam humanam, post resurrectionem plene et prorsus deponeret, et in plenariam usurpationem, manifestationem et declarationem divinae majestatis collocaretur, et hoc modo in gloriam suam ingrederetur. [Phil. 2, 6 sqq.] Itaque jam non tantum ut Deus, verum etiam ut homo, omnia novit, omnia potest, omnibus creaturis praesens est, et omnia, quae in coelis, in terris et sub terra sunt, sub pedibus suis, et in manu sua habet. Haec ita se habere, Christus ipse testatur, inquiens: [Mtth. 28, 18. Jo. 13, 3.] Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra. Et Paulus [Eph. 4, 10.] ait: Adscendit super omnes coelos, ut omnia impleat. Hanc suam potestatem ubique praesens exercere potest, neque quidquam illi aut impossibile est, aut ignotum.

17 XII. Inde adeo, et quidem facillime, corpus suum verum

et sanguinem suum in Sacra Coena praesens distribuere potest. Id vero non fit secundum modum et proprietatem humanae naturae, sed secundum modum et proprietatem dexterae Dei, ut Lutherus secundum analogiam fidei nostrae christianae, in Catechesi comprehensae, loqui solet. Et haec Christi in Sacra Coena praesentia neque physica aut terrena est, neque capernaítica: interim tamen verissima et quidem substantialis est. Sic enim verba Testamenti Christi sonant: Hoc est, est, est corpus meum etc.

Hac nostra fide, doctrina et confessione persona Christi non solvitur, quod olim Nestorius fecit. 18
Is enim veram communicationem idiomatum seu proprietatum utriusque naturae in Christo negavit, et hac ratione Christi personam solvit: quam rem D. Lutherus in libello suo de Conciliis perspicue declaravit. Neque hac pia nostra doctrina duae in Christo naturae earumque proprietates confunduntur, aut in unam essentiam commiscentur, (in quo errore Eutyches fuit) neque humana natura in persona Christi negatur, aut aboletur, neque altera natura in alteram mutatur: sed Christus verus Deus et homo in una persona est, permanetque in omnem aeternitatem. Hoc post illud Trinitatis summum est mysterium, ut Apostolus [1 Tim. 3, 16.] testatur, in quo solo tota nostra consolatio, vita et salus posita est.

Negativa.

Contrariae et falsae doctrinae de persona Christi rejectio.

Repudiamus igitur atque damnamus omnes erro- 19
neos, quos jam recitabimus, articulos, eo quod verbo Dei et sincerae fidei nostrae christianae repugnent, cum videlicet sequentes errores docentur:

17. solet. saget Doctor Luther, aus unserem Christlichen Kinder Glauben.

20 I. Quod Deus et homo in Christo non constituant unam personam, sed quod alius sit Dei Filius, et alius hominis Filius, ut Nestorius deliravit.

21 II. Quod divina et humana naturae in unam essentiam commixtae sint, et humana natura in Deitatem mutata sit, ut Eutyches furenter dixit.

22 III. Quod Christus non sit verus, naturalis et aeternus Deus, ut Arius blasphemavit.

23 IV. Quod Christus non veram humanam naturam anima rationali et corpore constantem habuerit, ut Marcion finxit.

24 V. Quod unio personalis faciat tantum communia nomina et communes titulos.

25 VI. Quod phrasis tantum et modus quidam loquendi sit, cum dicitur: Deus est homo; et homo est Deus; siquidem Divinitas nihil cum humanitate, et humanitas nihil cum Deitate realiter, *hoc* est, vere et reipsa, commune habeat.

26 VII. Quod tantum sit verbalis, sine re ipsa, idiomatum communicatio, cum dicitur: Filium Dei pro peccatis mundi mortuum esse: Filium hominis omnipotentem factum esse.

27 VIII. Quod humana in Christo natura, eo modo, quo est Divinitas, facta sit essentia quaedam infinita, et ex hac essentiali, communicata, in humanam naturam effusa, et a Deo separata virtute et proprietate, eo modo, quo divina natura, ubique praesens sit.

28 IX. Quod humana natura divinae, ratione substantiae atque essentiae suae, vel proprietatum divinarum essentialium, exaequata sit.

29 X. Quod humana natura in Christo in omnia loca coeli et terrae localiter expansa sit; quod ne quidem divinae naturae est tribuendum.

30 XI. Quod Christo impossibile sit, propter humanae

20. narret. 21. geschwermet. 22. gehalten. 27. wie die Gottheit, ein vnendlich wesen worden, vnd aus solcher wesentlicher, mitgeteilter, in die menschliche Natur ausgegossen,

naturae proprietatem, ut simul in pluribus, quam in uno loco, nedum ubique, suo cum corpore esse possit.

XII. Quod sola humanitas pro nobis passa sit, 31
nosque redemerit, et quod Filius Dei in passione nullam prorsus cum humanitate (reipsa) communicationem habuerit, perinde ac si id negotium nihil ad ipsum pertinuisset.

XIII. Quod Filius Dei tantummodo Divinitate 32
sua nobis in terris, in verbo, sacramentis, in omnibus denique aerumnis nostris, praesens sit, et quod haec praesentia prorsus ad humanitatem nihil pertineat. Christo enim, postquam nos passione et morte sua redemerit, secundum humanitatem suam nihil amplius nobiscum in terris esse negotii.

XIV. Quod Filius Dei, qui humanam naturam 33
assumpsit, jam post depositam servi formam, non omnia opera omnipotentiae suae, in et cum humanitate sua, et per eam, efficiat, sed tantum aliqua, et quidem in eo tantum loco, ubi humana natura est localiter.

XV. Quod secundum humanitatem omnipoten- 34
tiae aliarumque proprietatum divinae naturae prorsus non sit capax. Idque asserere audent contra expressum testimonium Christi: [Mtth. 28, 18.] Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra. Et contradicunt Paulo, qui ait: [Col. 2, 9.] In ipso inhabitat tota Divinitatis plenitudo corporaliter.

XVI. Quod Christo secundum humanitatem data 35
quidem sit maxima potestas in coelo et in terra, videlicet major et amplior, quam omnes angeli et creaturae acceperint: sed tamen ita, ut cum omnipotentia Dei nullam habeat communicationem, neque omnipotentia illi data sit. Itaque mediam quandam potentiam, inter omnipotentiam Dei, et inter aliarum creaturarum potentiam, fingunt, datam Christo secundum humanam ejus naturam per exaltationem; quae minor quidem sit, quam Dei omnipotentia, major tamen omnium aliarum creaturarum potestate.

32. Chriſtus 35. -humanitatem im

36 XVII. Quod Christo secundum spiritum suum humanum certi limites positi sint, quantum videlicet ipsum scire oporteat, et quod non plus sciat, quam ipsi conveniat, et ad exsecutionem sui officii, Judicis nimirum, necessario requiratur.

37 XVIII. Quod Christus ne hodie quidem perfectam habeat cognitionem Dei, et omnium ipsius operum; cum tamen de Christo scriptum sit: [Coloss. 2, 3.] In ipso omnes thesauros sapientiae et scientiae absconditos esse.

38 XIX. Quod Christo secundum humanitatis suae spiritum impossibile sit scire, quid ab aeterno fuerit, quid jam nunc ubique fiat, et quid in omnem aeternitatem sit futurum.

39 XX. Rejicimus etiam damnamusque, quod dictum Christi: [Mtth. 28, 18.] Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra, horribili et blasphema interpretatione a quibusdam depravatur in hanc sententiam: quod Christo secundum divinam suam naturam in resurrectione et adscensione ad coelos iterum restituta fuerit omnis potestas in coelo et in terra, perinde quasi, dum in statu humiliationis erat, eam potestatem, etiam secundum Divinitatem, deposuisset et exuisset. Hac enim doctrina non modo verba Testamenti Christi falsa explicatione pervertuntur: verum etiam dudum damnatae Arianae haeresi via de novo sternitur, ut tandem aeterna Christi Divinitas negetur, et Christus "totus, quantus quantus est, una cum salute nostra amittatur, nisi huic impiae doctrinae ex solidis verbi Dei et '"fidei nostrae catholicae fundamentis constanter contradicatur.

39. *add.* damnamusque, L. "gantz vnd gar '"vnsers einfeltigen Christlichen glaubens

IX.

De Descensu Christi ad Inferos.

Status Controversiae.

Disceptatum fuit super hoc articulo inter quos- 1
dam theologos, qui Augustanam Confessionem profitentur, quando et quomodo Dominus noster Jesus Christus, ut testatur fides nostra catholica, ad inferos descenderit, an id ante, vel post mortem ejus factum sit. Praeterea quaesitum fuit, num anima tantum, an Divinitate sola, an vero anima et corpore descenderit, idque an spiritualiter, an vero corporaliter sit factum. Disputatum etiam est, num hic articulus ad passionem, an vero ad gloriosam victoriam et triumphum Christi sit referendus.

Cum autem hic fidei nostrae articulus, sicut et 2
praecedens, neque sensibus neque ratione nostra comprehendi queat, sola autem fide acceptandus sit: unanimi consensu consulimus, de hac re non esse disputandum, sed quam simplicissime hunc articulum credendum et docendum esse. Atque in hoc nego- 3
tio sequamur piam D. Lutheri doctrinam, qui hunc articulum in concione, Torgae habita, (anno etc. XXXIII.) pie admodum explicuit, omnes inutiles et curiosas quaestiones praecidit, atque ad piam fidei simplicitatem omnes christianos adhortatus est.

Satis enim nobis esse debet, si sciamus, Chri- 4
stum ad inferos descendisse, infernum omnibus credentibus destruxisse, nosque per ipsum e potestate mortis et Satanae, ab aeterna damnatione, atque adeo e faucibus inferni ereptos. Quo autem modo haec effecta fuerint,

1. vermüge unsers einfeltigen Chr. glaubens "gen Helle.

non curiose scrutemur, sed hujus rei cognitionem alteri saeculo reservemus, ubi non modo hoc mysterium, sed alia multa, in hac vita simpliciter a nobis credita, revelabuntur, quae captum coecae nostrae rationis excedunt.

X.

De Ceremoniis Ecclesiasticis,

quae vulgo Adiaphora seu res mediae et indifferentes vocantur.

1 Orta est etiam inter theologos Augustanae Confessionis controversia de ceremoniis seu ritibus ecclesiasticis, qui in verbo Dei neque praecepti sunt, neque prohibiti, sed ordinis tantum et decori gratia in ecclesiam sunt introducti.

Status Controversiae.

2 Quaesitum fuit, num persecutionis tempore, et in casu confessionis (etiamsi adversarii nobiscum in doctrina consentire nolint) nihilominus salva conscientia aliquae abrogatae ceremoniae, quae per se indifferentes, et a Deo neque mandatae neque prohibitae sint, postulantibus id et urgentibus adversariis, iterum in usum revocari possint, et an hoc modo cum Pontificiis in ejusmodi ceremoniis et adiaphoris conformari recte queamus. Una pars hoc fieri posse affirmavit, altera vero negavit.

4. agnitionem R. T.

Affirmativa.

Sincera doctrina et confessio de hoc articulo.

I. Ad hanc controversiam dirimendam unanimi consensu credimus, docemus et confitemur, quod ceremoniae sive ritus ecclesiastici (qui verbo Dei neque praecepti sunt, neque prohibiti, sed tantum decori et ordinis causa instituti) non sint per se cultus divinus, aut aliqua saltem pars cultus divini. Scriptum est enim: [Mtth. 15, 9.] Frustra colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum. 3

II. Credimus, docemus et confitemur, ecclesiae Dei, ubivis terrarum, et quocunque tempore, licere, 'pro re nata, ceremonias tales mutare, juxta eam rationem, quae ecclesiae Dei utilissima, et ad aedificationem ejusdem maxime accommodata judicatur. 4

III. Ea tamen in re omnem levitatem fugiendam et offendicula cavenda, inprimis vero infirmorum in fide rationem habendam, et iis parcendum esse censemus. 5

IV. Credimus, docemus et confitemur, quod temporibus persecutionum, quando 'perspicua et constans confessio a nobis exigitur, hostibus "evangelii in rebus adiaphoris non sit cedendum. Sic enim Apostolus inquit: [Gal. 5, 1.] Qua libertate Christus nos liberavit, in ea state, et nolite iterum jugo servitutis subjici. Et alibi: [2 Cor. 6, 14.] Nolite jugum ducere cum infidelibus etc. Quae enim est societas luci ad tenebras? etc. Item: [Gal. 2, 5.] Quibus neque ad horam cessimus subjectione, ut veritas evangelii permaneret apud '''vos. In tali enim rerum statu non agitur jam amplius de adiaphoris, sed de veritate evangelii, et de libertate christiana sarta tectaque conservanda, et quomodo cavendum sit, ne manifeste idololatria confirmetur, et infirmi in fide offendantur. In hujusmodi rebus nostrum certe non est, aliquid adversariis largiri: sed officium nostrum requirit, ut piam et ingenuam confessionem edamus, et ea patienter feramus, quae Dominus nobis ferenda imposuerit, et hostibus verbi Dei in nos permiserit. 6

4. nach derselben gelegenheit, 5. *add. in margine*: 1 Cor. 8. [9.] Rom. 14. [13.] G. L. 6. ein runde bekenntnis "*add*. L. '''nos R. T.

7 V. Credimus, docemus et confitemur, quod ecclesia alia aliam damnare non debeat propterea, quod haec vel illa plus minusve externarum ceremoniarum, quas Dominus non instituit, observet; si modo in doctrina ejusque articulis omnibus et in vero sacramentorum usu sit inter eas consensus. Hoc enim vetus et verum dictum est: Dissonantia jejunii non dissolvit consonantiam fidei.

Negativa.

Falsae doctrinae de hoc articulo rejectio.

8 Repudiamus atque damnamus haec falsa et verbo Dei contraria dogmata:

9 I. Quod humanae traditiones et constitutiones, in ecclesiasticis rebus, per se, pro cultu Dei, aut certe pro parte divini cultus sint habendae.

10 II. Quando ejusmodi ceremoniae et constitutiones ecclesiae Dei coactione quadam tanquam necessariae obtruduntur, et quidem contra libertatem christianam, quam ecclesia Christi in rebus ejusmodi externis habet.

11 III. Cum asseritur, quod tempore persecutionis, quando clara confessio requiritur, hostibus evangelii in observatione ejusmodi rerum adiaphorarum gratificari, et cum ipsis pacisci et consentire liceat: quae res cum detrimento veritatis coelestis conjuncta est.

12 IV. Cum externae ceremoniae, quae indifferentes sunt, ea opinione abrogantur, quasi ecclesiae Dei liberum non sit, pro re nata, ut judicaverit ad aedificationem utile esse, hanc vel illam ceremoniam, ratione libertatis christianae, usurpare.

XI.

De aeterna Praedestinatione et Electione Dei.

De hoc articulo non quidem publice mota est con- 1
troversia inter Augustanae Confessionis theologos: sed tamen cum hic articulus magnam piis mentibus consolationem afferat, si recte et dextere explicetur, visum est eundem in hoc scripto declarare, ne forte temporis progressu disputationes aliquae cum offendiculo conjunctae de hac re exoriantur.

Affirmativa.

Sincera doctrina de hoc articulo.

I. Primum omnium est, quod accurate observari 2
oportet, discrimen esse inter praescientiam et praedestinationem, sive aeternam electionem Dei.

II. Praescientia enim Dei nihil aliud est, quam 3
quod Deus omnia noverit, antequam fiant, sicut scriptum est: [Dan. 2, 28.] Est Deus in coelo, revelans mysteria, qui indicavit tibi Rex Nabuchodonosor, quae ventura sunt in novissimis temporibus.

III. Haec Dei praescientia simul ad bonos et ma- 4
los pertinet, sed interim non est causa mali, neque est causa peccati, quae hominem ad scelus impellat. Peccatum enim ex diabolo, et ex hominis prava et mala voluntate oritur. Neque haec Dei praescientia causa est, quod homines pereant; hoc enim sibi ipsis imputare debent: sed praescientia Dei disponit malum, et metas illi

XI. Versehung vnd Wahl 2. Versehung vnd ewigen Wahl Gottes 3. künfftigen

constituit, quousque progredi et quam diu durare debeat, idque eo dirigit, ut, 'licet per se malum sit, nihilominus electis Dei ad salutem cedat.

5 IV. Praedestinatio vero, seu aeterna Dei electio, tantum ad 'bonos et dilectos filios Dei pertinet; et haec est causa ipsorum salutis. Etenim eorum salutem procurat, et ea, quae ad ipsam pertinent, disponit. Super hanc Dei praedestinationem salus nostra "ita fundata est, ut inferorum portae eam evertere nequeant'".

6 V. Haec Dei praedestinatio non in arcano Dei consilio est scrutanda, sed in verbo Dei, in quo revelatur, quaerenda est.

7 VI. Verbum autem Dei deducit nos ad Christum, is est liber ille vitae, in quo omnes inscripti et electi sunt, qui 'salutem aeternam consequuntur. Sic enim scriptum est: [Eph. 1, 4.] Elegit nos in Christo ante mundi constitutionem.

8 VII. Christus vero omnes peccatores ad se vocat, et promittit illis levationem, et serio vult, ut omnes homines ad se veniant, et sibi consuli et subveniri sinant. His sese Redemptorem in verbo offert, et vult, ut verbum audiatur, et ut aures non obdurentur, nec verbum negligatur et contemnatur. Et promittit se largiturum virtutem et operationem Spiritus Sancti et auxilium divinum, ut in fide constantes permaneamus, et vitam aeternam consequamur.

9 VIII. De nostra igitur electione ad vitam aeternam neque ex rationis nostrae judicio, neque ex lege Dei judicandum est, ne vel dissolutae et Epicureae vitae nos tradamus, vel in desperationem incidamus. Qui enim rationis suae judicium in hoc negotio sequuntur, in horum cordibus hae perniciosae cogitationes (quibus aegerrime resistere possunt) excitantur: Si (inquiunt) Deus me ad aeternam salutem elegit, non potero damnari, 'quidquid etiam designavero. Contra vero, si non sum electus ad vitam aeternam, nihil plane mihi profuerit,

4. vnangesehen, das es an jm selbst böse, 5. frommen wohlgefelligen "so steiff "'*add. in margine:* Joan. 10. [28.] Mtth. 16. [18.] G. L. 7. ewig selig werden sollen, 9. ich thue was ich wölle,

quantumcunque boni fecero, omnes enim conatus mei irriti erunt.

IX. Vera igitur sententia de praedestinatione ex 10
evangelio Christi discenda est. In eo enim perspicue docetur, quod Deus omnes sub incredulitatem concluserit, ut omnium misereatur, et quod nolit quemquam perire, sed potius ut omnes convertantur, et in Christum credant.

X. Qui igitur voluntatem Dei revelatam inqui- 11
runt, eoque ordine progrediuntur, quem d. Paulus in Epistola ad Romanos secutus est, (qui hominem prius deducit ad poenitentiam, ad agnitionem peccatorum, ad fidem in Christum, ad obedientiam mandatorum Dei, quam de aeternae praedestinationis mysterio loquatur) iis doctrina de praedestinatione Dei salutaris est, et maximam consolationem affert.

XI. Quod vero scriptum est, [Mtth. 22, 14.] 12
multos quidem vocatos, paucos vero electos esse, non ita accipiendum est, quasi Deus nolit, ut omnes salventur: sed damnationis impiorum causa est, quod verbum Dei aut prorsus non audiant, sed contumaciter contemnant, aures obdurent, et cor indurent, et hoc modo Spiritui Sancto viam ordinariam praecludant, ut opus suum in eis efficere nequeat, aut certe quod verbum auditum flocci pendant atque abjiciant. Quod igitur pereunt, neque Deus neque ipsius electio, sed malitia eorum in culpa est".

XII. Huc usque homo pius in meditatione articuli 13
de aeterna Dei electione tuto progredi potest, quatenus videlicet ea in verbo Dei est revelata. Verbum Dei enim nobis Christum, librum vitae, proponit: is nobis per evangelii praedicationem aperitur et evolvitur, sicut scriptum est: [Rom. 8,30.] Quos elegit, hos vocavit. In Christo igitur electio aeterna Dei Patris est quaerenda.

10. *add. in margine:* Rom. 11. [32.] L. Ezech. 18. [23.] 33. [11.] 1. Joan. 2. [2.] G. L. 12. widerumb in wind schlahen," *add. in margine:* 2. Pet. 2. [1.] Luc. 11. [49sqq.] Heb. 12. [25sqq.] G. L.

Is in aeterno suo consilio decrevit, quod praeter eos, qui Filium ejus Jesum Christum agnoscunt et in eum vere credunt, neminem salvum facere velit. Reliquae cogitationes ex animis piorum penitus excutiendae sunt, qui non a Deo, sed ex afflatu Satanae proficiscuntur, quibus humani generis hostis hoc agit, ut dulcissimam illam consolationem vel enervet, vel penitus e medio tollat, quam ex saluberrima hac doctrina haurire possumus, qua videlicet certi reddimur, quod mera gratia, sine ullo nostro merito, in Christo ad vitam aeternam electi simus, et quod nemo ex ipsius manibus rapere nos possit. Et hanc clementissimam electionem non nudis verbis, sed interposito jurejurando Dominus contestando confirmavit, et venerabilibus sacramentis nobis obsignavit, quorum in summis tentationibus meminisse, et ex iis consolationem petere debemus, ut ignita diaboli tela exstinguamus.

14 XIII. Interim tamen summo studio in eo elaboremus, ut ad normam voluntatis divinae vitam nostram instituamus, et vocationem nostram (ut d. Petrus [2 P. 1, 20.] loquitur) firmam faciamus, neque a Dei revelato verbo latum unguem recedamus; 'illud enim nunquam nos fallet.

15 XIV. Hac brevi explicatione aeternae electionis divinae honos suus Deo plene et in solidum tribuitur: quod videlicet, secundum voluntatis suae propositum, mera misericordia, sine ullo nostro merito salvos nos faciat. 'Neque tamen hac doctrina, vel gravioribus illis animi perturbationibus et pusillanimitati, vel "Epicurismo ansa praebetur.

14. das kan vnd wird vns nicht fehlen. 15. Daneben auch niemands einige vrsach zur kleinmüthigkeit, oder rohem wilden leben, gegeben. "Epicureismo R. T.

Negativa.

Falsae doctrinae de hoc articulo rejectio.

Credimus igitur et sentimus, quando doctrina de electione Dei ad vitam aeternam eo modo proponitur, ut perturbatae piae mentes ex ea consolationem nullam capere queant, sed potius per eam in animi angustias aut desperationem conjiciantur, aut impoenitentes in dissoluta sua vita confirmentur, quod articulus hic non ad normam verbi et voluntatis Dei, sed juxta humanae rationis judicium, et quidem impulsu Satanae, male et perperam tractetur. Quaecunque enim scripta sunt, (inquit [Rom. 15, 4.] Apostolus) ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus. Rejicimus itaque omnes, quos jam enumerabimus, errores. 16

I. Quod Deus nolit, ut omnes homines poenitentiam agant et evangelio credant. 17

II. Quando Deus nos ad se vocat, quod non serio hoc velit, ut omnes homines ad ipsum veniant. 18

III. Quod nolit Deus, ut omnes salventur, sed quod quidam, non ratione peccatorum suorum, verum solo Dei consilio, proposito et voluntate, ad exitium destinati sint, ut prorsus salutem consequi non possint. 19

IV. Quod non sola Dei misericordia et sanctissimum Christi meritum, sed etiam in nobis ipsis aliqua causa sit electionis divinae, cujus causae ratione Deus nos ad vitam aeternam elegerit. 20

Haec dogmata omnia falsa sunt, horrenda et blasphema, iisque piis mentibus omnis prorsus consolatio eripitur, quam ex evangelio et sacramentorum usu capere deberent, et idcirco in ecclesia Dei nequaquam sunt ferenda. 21

Haec brevis est et simplicissima articulorum controversorum explicatio, de quibus inter theologos Augustanae Confessionis aliquamdiu disceptatum et discrepantibus inter se sententiis disputatum est. Et ex hac declaratione homo pius, quantumvis simplex, se- 22

cundum analogiam verbi Dei et Catechismi simplicem doctrinam deprehendere potest, quid verum sit, quid falsum. Non enim tantummodo sincera doctrina diserte est recitata, verum etiam contraria et falsa doctrina repudiata est et rejecta, et controversiae illae, offendiculorum plenae, solide sunt decisae atque dijudicatae.

23 Faxit Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, ut per gratiam Spiritus Sancti omnes in ipso consentientes et concordes simus, atque in consensu pio, qui ipsi probetur, constanter perseveremus, Amen.

XII.

De aliis Haeresibus et Sectis,

quae nunquam Augustanam Confessionem sunt amplexae.

1 Ne tacita cogitatione haereses illae et sectae nobis tribuantur, propterea, quod earum in commemorata declaratione expressam mentionem non fecimus: visum est, articulos earum ad calcem (ut dicitur) hujus scripti nude recitare, in quibus nostri temporis haeretici a veritate dissentiunt, et sincerae nostrae religioni et confessioni contrarium docent.

Errores Anabaptistarum.

2 Anabaptistae in multas sectas sunt divisi, quarum aliae plures, aliae pauciores errores defendunt: generatim tamen omnes talem doctrinam profitentur, quae neque in ecclesia, neque in politia, neque in oeconomia tolerari potest.

22. anleitung XII. Rotten 2. in der Polizey vnd weltlichem Regiment, noch in der Haushaltung

Articuli Anabaptistici, qui in ecclesia ferri non possunt.

I. Quod Christus carnem et sanguinem suum non 3
e Maria virgine assumpserit, sed e coelo attulerit.

II. Quod Christus non sit verus Deus, sed tan- 4
tummodo caeteris sanctis sit superior, quia plura Spiritus Sancti dona acceperit, quam alius quispiam homo sanctus.

III. Quod justitia nostra coram Deo, non in solo 5
Christi merito, sed in renovatione atque adeo in nostra propria probitate, in qua ambulemus, consistat. Ea vero Anabaptistarum justitia magna ex parte electitia et humanitus excogitata quadam sanctimonia constat, et revera nil aliud est, quam novus quidam monachatus.

IV. Quod infantes non baptizati coram Deo non 6
sint peccatores, sed justi et innocentes, et in illa sua innocentia, cum usum rationis nondum habeant, sine Baptismo (quo videlicet, ipsorum opinione, non egeant) salutem consequantur. Et hoc modo rejiciunt totam de peccato originali doctrinam, reliqua etiam, quae ex ea dependent.

V. Quod infantes baptizandi non sint, donec usum 7
rationis consequantur, et fidem suam ipsi profiteri possint.

VI. Quod christianorum liberi eam ob causam, quia 8
parentibus christianis et fidelibus orti sunt, (etiam praeter et ante susceptum Baptismum) revera sancti, et in filiorum Dei numero sint habendi. Qua de causa etiam neque Paedobaptismum magnifaciunt, neque id operam dant, ut infantes baptizentur, quod cum expressis verbis promissionis divinae pugnat: ea enim tantum ad eos pertinet, qui foedus Dei observant, illudque non contemnunt.

5. geistligkeit 8. *add.* Gen. 17. G. *in marg.* L.

9 VII. Quod ea non sit vera et christiana ecclesia, in qua aliqui adhuc peccatores reperiuntur.

10 VIII. Quod conciones non sint audiendae ullae in iis templis, in quibus aliquando Missae Pontificiae sunt celebratae.

11 IX. Quod homo pius nihil prorsus commercii habere debeat cum ecclesiae ministris, qui evangelium Christi juxta Augustanae Confessionis sententiam docent, et Anabaptistarum conciones ac errores reprehendunt, et quod ejusmodi ecclesiae ministris neque servire, neque operam locare liceat, sed quod iidem ut perversores verbi divini vitandi et fugiendi sint.

Articuli Anabaptistici, qui in politia sunt intolerabiles.

12 I. Quod magistratus officium non sit, sub Novo Testamento, genus vitae, quod Deo placeat.

13 II. Quod homo christianus salva et illaesa conscientia officio magistratus fungi non possit.

14 III. Quod homo christianus illaesa conscientia officium magistratus, rebus ita ferentibus, adversus improbos administrare et exsequi, et subditi potestatem illam, quam magistratus a Deo accepit, ad defensionem implorare non possint.

15 IV. Quod homo christianus sana conscientia jusjurandum praestare, et juramento interposito obedientiam et fidem suo Principi aut magistratui promittere nequeat.

16 V. Quod magistratus, sub Novo Testamento, bona conscientia homines facinorosos capitali supplicio afficere non possit.

9. gemeine 13. nicht tragen noch verwalten 14. in zufelligen sachen, 15. Erbhuldung

Articuli Anabaptistici, qui in Oeconomia ferri non possunt.

I. Quod homo pius non possit conscientia salva 17
proprium tenere et possidere, sed quod is, quidquid omnino facultatum habeat, id totum in commune conferre debeat.

II. Quod homo christianus illaesa conscientia ne- 18
que cauponariam, neque mercaturam exercere, aut arma conficere possit.

III. Quod conjugibus, propter diversam religionem, 19
divortium facere, et cum alia persona, quae in religione non dissentiat, matrimonium contrahere liceat.

Errores Schwencofeldianorum.

I. Quod omnes illi, qui Christum, secundum car- 20
nem, creaturam esse dicunt, non habeant veram regnantis coelestis Regis agnitionem.

II. Quod caro Christi per exaltationem eo modo 21
omnes proprietates divinas acceperit, ut Christus, quatenus homo est, potentia, virtute, majestate, gloria, Patri et τῷ λόγῳ, per omnia, in gradu et statu essentiae, omnino aequalis sit, ita, ut jam utriusque in Christo naturae una sit essentia, eaedem proprietates, eadem voluntas eademque gloria; et quod caro Christi ad sacrosanctae Trinitatis essentiam pertineat.

III. Quod ministerium verbi, praedicatum et au- 22
ditu perceptum verbum, non sit instrumentum illud, per quod Deus Spiritus Sanctus homines doceat, salutaremque Christi agnitionem largiatur, et conversionem, veram poenitentiam, fidem et novam obedientiam in ipsis efficiat.

IV. Quod aqua Baptismi non sit medium, per 23
quod Dominus adoptionem in filiis Dei obsignet, et regenerationem efficiat.

V. Quod panis et vinum in Sacra Coena non sint organa, 24

per quae et cum quibus Christus corpus et sanguinem suum distribuat.

25 VI. Quod homo pius, vere per Spiritum Dei regeneratus, legem Dei in hac vita perfecte servare et implere valeat.

26 VII. Quod non sit vera ecclesia Christi, in qua non vigeat publica excommunicatio, et solennis aliquis excommunicationis modus, seu, ut vulgo dicitur, processus ordinarius.

27 VIII. Quod is ecclesiae minister alios homines cum fructu docere, aut vera sacramenta dispensare non possit, qui ipse non sit vere renovatus, renatus et vere justus.

Error novorum Arianorum.

28 Quod Christus non sit verus, substantialis, naturalis Deus, ejusdem cum Patre et Spiritu Sancto essentiae: sed divina tantum majestate ita cum Patre ornatus, ut Patre sit inferior.

Error Antitrinitariorum.

29 Haec prorsus nova est haeresis, quae antehac ecclesiis Christi ignota fuit, eorum videlicet, qui opinantur, docent et profitentur, non esse unicam tantum divinam et aeternam Patris, Filii et Spiritus Sancti essentiam: sed quemadmodum Pater, Filius et Spiritus Sanctus tres sunt distinctae personae, ita unamquamque personam habere distinctam et a reliquis personis Divinitatis separatam essentiam. Et horum alii sentiunt, quod singulae personae in singulis essentiis aequali sint potestate, sapientia, majestate et gloria; sicut alias tres numero differentes homines,

28. vnter vnd neben Gott dem Vater,

ratione essentiae suae, sunt a se invicem disjuncti et separati. Alii sentiunt tres illas personas et essentias ita inaequales esse, ratione essentiae et proprietatum, ut solus Deus Pater verus sit Deus.

Hos, atque his similes errores omnes, et eos etiam, 30
qui ab his dependent, et ex his consequuntur, rejicimus atque damnamus: utpote qui falsi sint atque haeretici, et qui verbo Dei, tribus approbatis Symbolis, Augustanae Confessioni, ejusdem Apologiae, Smalcaldicis Articulis et Catechismis Lutheri repugnent: quos etiam errores omnes pii summi atque infimi cavere et vitare debent, 'nisi aeternae suae salutis jacturam facere velint.

Quod autem haec sit omnium nostrum fides, do- 31
ctrina et confessio, (de qua in novissimo illo die 'Judici Domino nostro Jesu Christo rationem reddere parati sumus,) et quod contra hanc doctrinam nihil vel occulte vel aperte dicere aut scribere, sed per gratiam Dei in ea constanter perseverare velimus: in ejus rei fidem, re bene meditata, in vero Dei timore et invocatione nominis ejus, "hanc "epitomen propriis manibus subscripsimus.

30. so lieb jnen jrer Seelen heil vnd seligkeit ist. 31. dem gerechten Richter, "*add.* L.

[Pars II.]

Solida, Plana

ac

Perspicua Repetitio et Declaratio

quorundam

Articulorum Augustanae Confessionis,

de quibus aliquamdiu inter nonnullos theologos eidem addictos disputatum fuit: continens earum controversiarum, "ad normam et analogiam verbi Dei et compendiariam christianae nostrae doctrinae formulam et rationem, decisionem atque conciliationem.

1 Immensa Dei Optimi Maximi bonitate atque miseratione factum est, ut doctrina de praecipuis christianae nostrae religionis articulis, quae opinionibus et traditionibus humanis, durante Papatu, horribiliter obscurata fuerat, opera D. Lutheri, piae sanctaeque memoriae, rursus secundum praescriptum et analogiam verbi Dei sincere explicaretur et repurgaretur: Pontificii vero errores, abusus et idolomaniae graviter redar-
2 guerentur. Hac pia reformatione adversarii nova dogmata in ecclesiam Dei introduci putaverunt: eam igitur, quasi verbo Dei prorsus repugnaret, et pias ordinationes penitus everteret, vehementer, falso tamen, criminati sunt, et calumniis prope infinitis, quae nullo tamen vel probabili saltem colore fulcirentur, op-
3 pugnarunt. Ea re moti Illustrissimi, pietateque religiosa praestantissimi Electores, Principes et Ordines

Gründtliche, lautere, richtige, vnd endtliche widerholung vnd erklerung ꝛc. "nach anleitung Gottesworts, vnd Summarischem inhalt vnser Christl. Lehr, beygelegt, vnd verglichen.

Imperii (qui tum sinceram evangelii doctrinam amplexi fuerant, et ecclesias suas ad verbi Dei normam pie reformaverant) in Comitiis, frequentissimis et celeberrimis illis Augustae Vindelicorum, anno post millesimum quingentesimum trigesimo habitis, sedulo curarunt, ut Confessio pia, e sacris literis collecta, conscriberetur, eamque Confessionem Imperatori Carolo V. exhibuerunt. In ea perspicue et candide professi sunt, quid de praecipuis articulis (iis praesertim, qui inter ipsos et Pontificios in controversiam venerant) in ecclesiis evangelicis et reformatis crederetur et publice doceretur. Eam Confessionem adversarii moleste quidem graviterque acceperunt, sed ad hunc usque diem neque refutare neque evertere potuerunt.

Hanc piam atque e fundamentis verbi Dei solidissimis exstructam Augustanam Confessionem nos toto pectore amplecti, publice et solenniter etiamnum profitemur, et simplicem illius, sinceram et perspicuam sententiam, quam verba ipsa monstrant, retinemus, eamque pium nostri temporis Symbolum esse, quod piae mentes post invictam verbi Dei auctoritatem recipere debeant, judicamus; quemadmodum olim etiam in ecclesia Dei, exortis gravissimis in religionis negotio certaminibus, Confessiones et pia quaedam Symbola sunt conscripta, quae sinceri doctores et auditores toto animo amplectebantur et publice profitebantur. Et quidem, bene juvante nos gratia Dei Opt. Maximi, in illius Confessionis pia doctrina (quemadmodum ea Carolo V. anno etc. XXX. exhibita est) ad ultimos usque vitae nostrae spiritus constantes perseverabimus. Neque in animo habemus, hoc scripto aut quocunque alio, a commemorata jam Confessione vel transversum, ut ajunt, unguem discedere, vel aliam aut novam Confessionem condere. 4 5

Etsi autem pia Confessionis illius doctrina, magna ex parte (praeterquam quod a Pontificiis factitatum est) 6

3. in den Christlichen Euangelischen Kirchen 4. vnd halten gedachte Confessio vor ein rein Christlich Symbolum, bey dem sich dieser zeit rechte Christen nechst Gottes wort sollen finden lassen,

non fuit impugnata: fateri tamen oportet, nonnullos theologos, in praecipuis quibusdam et magni momenti articulis, a doctrina illius Confessionis discessisse, veramque illius sententiam aut non assecutos esse, aut certe non constanter retinuisse, quosdam etiam ei alienam sententiam affingere conatos esse, qui nihilominus tamen Augustanam se Confessionem amplecti simularunt, et ex ea, quasi gloriantes de
7 ejus professione, praetextus quaesiverunt. Ex ea autem re gravia admodum et perniciosa in reformatis ecclesiis dissidia sunt orta: quemadmodum olim etiam, viris adhuc Apostolis, inter eos, qui christiani haberi volebant, et de doctrina Christi gloriabantur, horribiles errores sunt exorti. Quidam enim per opera legis justificationem et salutem quaerebant′, alii resurrectionem mortuorum negabant″, alii Christum, verum et aeternum Deum esse, non credebant. His certe Apostoli sese et concionibus et scriptis severe opposuerunt, etsi non ignorabant, errores illos, et de rebus tantis acerrima certamina gravissimam offensionem, tam apud infideles, quam apud infirmos in fide, excitare: perinde ac hodie nostri adversarii Pontificii propter dissidia illa, inter nos orta, exsultant, spem illam minime piam et quidem falsam foventes, fore ut ex nostris mutuis concertationibus sanae doctrinae ruina et interitus con-
8 sequantur. Infirmi vero interim valde offenduntur et perturbantur: quidam dubitant, an inter tot et tanta dissidia etiam vera apud nos doctrina reperiatur; quidam non vident, cui parti in articulis il-
9 lis controversis subscribere debeant. Mota enim illa certamina non sunt λογομαχίαι, aut de verbis inanes et non necessariae disceptationes, quales oriri solent, cum altera pars alterius sententiam non satis assecuta est; ut quibusdam fortasse, in hoc religionis negotio, res habere videntur, qui existimant, disputari tantum de paucis quibusdam vocabulis, quae nullius paene, aut certe non ma-

7. *add.* Actor. 15. [2 sqq.] ″1 Cor. 15. [12.] G. *in marg.* L.

qui sint momenti: sed res gravissimae sunt, de quibus controvertitur, et prorsus tales, ut illius partis, quae a vero aberrat, sententia in ecclesia Dei nec possit nec debeat ferri, nedum excusari, aut defendi.

Quare necessitas exigit, ut controversi illi arti- 10
culi e verbo Dei et probatis scriptis perspicue explicentur, quo omnes pii et intelligentes animadvertere possint, cujusnam partis sententia, in controversiis illis motis, verbo Dei et Augustanae Confessioni "orthodoxae conformis sit, et quae probatis illis scriptis adversentur: ut "'bonae et piae mentes, quibus veritas cordi est, corruptelas et errores, qui exorti sunt, effugere et vitare queant.

De

Compendiaria Doctrinae Forma,

Fundamento, Norma atque Regula,

ad quam omnia dogmata, juxta analogiam verbi Dei, dijudicanda, et controversiae motae pie declarandae atque decidendae sunt.

Primo, ad solidam, diuturnam et firmam concor- 1
diam in ecclesia Dei constituendam, necessarium omnino est, ut certa compendiaria forma et quasi typus, unanimi consensu approbatus, exstet, in quo communis doctrina, quam ecclesiae sincerioris et reformatae religionis profitentur, e verbo Dei collecta exstet. Etenim ea in re exemplum primitivae ecclesiae sequimur, quae in talem usum sua quaedam certa Symbola semper habuit. Cum vero compendiaria illa 2

10. das menniglich, so eines Christlichen verstands, "Christlichen "'gutherzige Christen.
Von dem Summarischen Begriff ꝛc.

doctrinae forma, non privatis, sed publicis scriptis niti debeat, quae confecta, approbata et recepta sint earum ecclesiarum nomine, quae sinceram doctrinam et religionem unanimi consensu profitentur: mentem nostram invicem corde et ore ita declaravimus, et jam declaramus, quod nullam novam aut singularem Confessionem fidei nostrae conscribere aut recipere in animo habeamus, quin potius publica illa et communia scripta amplectimur, quae in omnibus ecclesiis Augustanae Confessionis pro Symbolis et communibus Confessionibus semper habita sunt, priusquam dissensiones inter eos, qui Augustanam Confessionem profitentur, ortae sunt; quae etiam scripta publicam auctoritatem obtinuerunt, quamdiu magno consensu passim in omnibus articulis sincera verbi Dei doctrina, ut eam D. Lutherus proposuit, conservata, retenta atque usurpata fuit.

3 I. Primum igitur toto pectore Prophetica et Apostolica scripta Veteris et Novi Testamenti, ut limpidissimos purissimosque Israëlis fontes, recipimus et amplectimur, et sacras literas solas unicam et certissimam illam regulam esse credimus, ad quam omnia dogmata exigere, et secundum quam de omnibus tum doctrinis, tum doctoribus judicare oporteat.

4 II. Et quia jam olim sincera Christi doctrina, in genuino et sano sensu, ex sacris literis collecta, et in articulos seu capita brevissima contra haereticorum corruptelas digesta est: amplectimur etiam tria illa catholica et generalia summae auctoritatis Symbola: Apostolicum videlicet, Nicaenum et Athanasii. Haec enim agnoscimus esse breves quidem, sed easdem maxime pias, atque in verbo Dei solide fundatas, praeclaras Confessiones fidei, quibus omnes haereses, quae iis temporibus ecclesias Christi perturbarunt, perspicue et solide refutantur.

4. des heiligen Athan. "lauter und beständig widersprochen wird.

III. Deinde, cum postremis hisce temporibus, Deus Optimus Maximus summa clementia puritatem verbi sui e tenebris horrendis et plusquam Cimmeriis, quibus sub Papatu oppressa fuerat, fideli opera praestantissimi viri, D. Lutheri, viri Dei, rursus in lucem produxerit: quae sincera doctrina non modo contra Papatum, sed etiam adversus aliarum sectarum corruptelas, e verbo Dei in articulos et capita Augustanae Confessionis digesta est: etiam Augustanam, primam illam et non mutatam Confessionem amplectimur. Idque non ea de causa facimus, quod a nostris theologis sit conscripta: sed quia e verbo Domini est desumpta, et ex fundamentis sacrarum literarum solide exstructa, sicut ea anno MDXXX. scripto comprehensa, et Imperatori Carolo V. per quosdam Electores, Principes et Ordines Romani Imperii, (ut communis pie reformatarum ecclesiarum Confessio) Augustae est exhibita. Hanc enim nostri temporis Symbolum esse judicamus, quo reformatae nostrae ecclesiae "ab Romanensibus aliisque rejectis et damnatis sectis et haeresibus sejunguntur. Et sane hoc ipsum olim usu in primitiva ecclesia receptum est, ut subsequentes Synodi, pii item Episcopi et doctores, ad Nicaenum Symbolum provocarent, atque se id amplecti, publice profiterentur. 5

IV. Postea cum hoc etiam curandum esset, ut propria et genuina Confessionis Augustanae sententia conservaretur, atque adversus Pontificiorum calumnias plenius explicaretur et praemuniretur, ne sub Augustanae Confessionis praetextu et patrocinio damnati errores sese in ecclesiam Dei paulatim insinuarent: post exhibitam Confessionem luculenta Apologia conscripta, et anno MDXXXI. typis vulgata est. Eam etiam unanimi consensu approbamus et amplectimur, quia in ea non modo Augustana Confessio perspicue explicatur, atque ab adversariorum calumniis vindicatur, verum etiam 6

5. *add.* -Cimmeriis, L. "von der Papisten und andern verworffenen - Ketzereyen

clarissimis et solidissimis Sacrae Scripturae testimoniis confirmatur.

7 V. Praeterea etiam Articulos illos toto pectore amplectimur, qui Smalcaldii, in frequentissimo theologorum conventu, Anno salutis MDXXXVII. conscripti, approbati et recepti sunt. Eos autem articulos intelligimus, quales initio conscripti, postea typis in lucem editi sunt, in eum videlicet finem, ut concilio, vel Mantuae vel alibi celebrando, nomine Illustrissimorum Electorum, Principum atque Ordinum Imperii (ut Augustanae Confessionis uberior declaratio, in qua per Dei gratiam constantes perseverare decrevissent) publice proponi posset. In iis enim articulis doctrina Augustanae Confessionis repetita est, et in quibusdam articulis e verbo Dei amplius declarata; et insuper fundamenta monstrata et graves causae recitatae sunt, cur a Pontificiis erroribus et idolomaniis secessionem fecerimus, cur etiam in iis rebus cum Pontifice Romano nobis convenire non possit, quodque cum eo in illis conciliari nequeamus.

8 VI. Postremo, quando negotium religionis etiam ad salutem vulgi et laicorum (quos vocant) pertinet, et illis etiam, ratione salutis, necessarium est, ut sinceram doctrinam a falsa discernant: amplectimur etiam minorem et majorem D. Lutheri Catechismos, eos dicimus, quales illi ab ipso scripti et Tomis ejus inserti sunt. Omnes enim ecclesiae Augustanae Confessionis hos Catechismos approbarunt atque receperunt, ita ut passim in ecclesiis et scholis publice, et in privatis etiam aedibus propositi fuerint. Et pia doctrina e verbo Dei desumpta, in iis quam maxime perspicue et simplicissime, in usum rudiorum et laicorum, est comprehensa et dilucide declarata.

9 Haec publica et ab omnibus piis approbata scripta in purioribus ecclesiis et scholis semper habita fuere

8. vnd Leyen belangen, welche jrer seligkeit zu gutem, dannoch als Christen, zwischen reiner vnd falscher Lehr vnterscheiden müssen,

pro compendiaria hypotyposi, seu forma sanae doctrinae, quam D. Lutherus in suis scriptis e sacris literis, contra Papatum et alias sectas, deprompsit, luculenter declaravit et solide fundavit. Et ad D. Lutheri explicationes praeclaras, tam in polemicis, quam didacticis ipsius scriptis comprehensas, provocamus: eo videlicet modo, quem D. Lutherus in Latina sua praefatione, Tomis operum ejus praefixa, de scriptis suis, pia et necessaria admonitione, nobis ipse monstravit. Ibi enim hoc discrimen (inter divina et humana scripta) perspicue posuit: solas videlicet sacras literas pro unica regula et norma omnium dogmatum agnoscendas, iisque nullius omnino hominis scripta adaequanda, sed potius omnia subjicienda esse.

Haec autem non ita accipi debent, quasi alia uti- 10
lia et sincera scripta (verbi gratia, commentarios in sacras literas, errorum refutationes, articulorum praecipuorum explicationes) rejicere, aut ex hominum manibus excutere velimus. Ea enim scripta, (quatenus commemoratae hypotyposi et compendiariae sanae doctrinae conformia sunt) tanquam explicationes atque declarationes utiles, retineri et cum fructu legi possunt. Quidquid enim hactenus de compendiaria hypotyposi sanae doctrinae diximus, eo tantum referendum est, ut unanimi consensu approbatam certamque formam doctrinae habeamus, quam evangelicae ecclesiae nostrae simul omnes agnoscant et amplectantur, secundum quam, cum e verbo Dei sit desumpta, omnia alia scripta judicare et accommodare oportet, quatenus probanda sint et recipienda.

Quod enim commemorata scripta, videlicet Au- 11
gustanam Confessionem, Apologiam, Smalcaldicos Articulos, Minorem et Majorem Catechismos Lutheri, illa doctrinae nostrae christianae summa complecti voluerimus: eam ob causam factum est, quod in iis

9. als die Summa und vorbild

unanimem et communem ecclesiarum nostrarum piam
sententiam contineri, semper sit judicatum: quippe
quae a praecipuis iisque excellentissimis illius tem-
poris theologis subscriptione confirmata, et in
12 evangelicis ecclesiis et scholis recepta fuere. Et
ea quidem (ut paulo ante monuimus) omnia con-
scripta atque edita sunt, priusquam controversiae il-
lae inter Augustanae Confessionis theologos orieren-
tur: ideoque nihil in illis datum est affectibus; qua-
re etiam ab iis, qui inter se disceptant, reprobari
nullo jure possunt. Neque vero quisquam (modo
sincere et sine fuco Augustanam Confessionem am-
plectatur) eorum auctoritatem elevabit aut contemnet,
sed ea (ut veritatis testes) recipiet. Quare nemo
vitio nobis vertet, quod ad eorum scriptorum decla-
rationem et decisionem, in obortis controversiis, pro-
13 vocamus. Ut enim verbum Dei, tanquam immotam
veritatem pro fundamento proponimus: ita illa scri-
pta, tanquam veritatis testes, et quae unanimem sin-
ceramque majorum nostrorum, qui in puriore do-
ctrina constantes permansere, sententiam comple-
ctantur, in medium recte producimus.

De Antithesi, seu Rejectione falsae doctrinae in Articulis controversis.

14 Necessarium est ad conservandam in ecclesia sinceram doctrinam, et ad solidam, firmam, Deoque probatam atque gratam concordiam, ut non tantum sana doctrina dextere proponatur, sed etiam contradicentes diversumque docentes redarguantur. Fidelium enim Pastorum utrumque officium est, (ut D. Lutherus dicere solet) et oviculas pascere, et lupum arcere, ut alienas voces vitare discant, et pretiosum a vili secernere possint.

14. *add.* 1 Timot. 3. [2 T. 3, 16.] Tit. 1. [9.] Johann. 10. [12.] Jerem. 15. [19.] G. *in marg.* L.

Quare in hac etiam parte mentem nostram invicem declaravimus, et perspicue declaramus, quod videlicet discrimen sit habendum inter non necessarias atque inutiles contentiones, quae plus destruunt, quam aedificant, ne iis Ecclesia perturbetur, et inter necessaria certamina, quando tales controversiae incidunt, ubi de articulis fidei aut praecipuis partibus christianae doctrinae agitur: tum enim ad veritatis defensionem necessario contraria et falsa doctrina est refutanda. 15

Etsi autem paulo ante commemorata scripta pio 16
lectori, qui veritatis coelestis amore flagrat, in omnibus et singulis articulis christianae nostrae religionis perspicue et dilucide commonstrant, quidnam juxta verbi Dei, Propheticorum et Apostolicorum scriptorum normam verum sit et amplectendum, et quid falsum et rejiciendum atque fugiendum sit: tamen de praecipuis et summis articulis singulis, qui hisce temporibus in controversiam venerunt, sententiam nostram perspicue et sine omni ambiguitate proponere volumus, idque eo consilio, ut veritas magis elucescat, clariusque agnoscatur, et ab erroribus facilius discernatur, ne quidquam, quod veritati officiat, sub nimis generalibus verbis aut phrasibus occultari possit; tum etiam, ut publicum solidumque testimonium, non modo ad eos, qui nunc vivunt, sed etiam ad omnem posteritatem exstaret, ostendens, quaenam ecclesiarum nostrarum de controversis articulis unanimis fuerit, esseque perpetuo debeat, decisio atque sententia, videlicet:

I. Primo rejicimus atque damnamus omnes hae- 17
reses et errores, qui in primitiva (recte credentium) ecclesia, ex solidis verbi Dei fundamentis rejecti sunt et damnati.

II. Deinde reprobamus et damnamus omnes se- 18
ctas atque haereses, quae in scriptis paulo ante commemoratis reprobatae sunt.

16. sei und bleiben solle, 17. der ersten, alten, rechtgleubigen Kirche

19 III. Praeterea, cum intra triginta annos partim ex interreligionis, quam Interim vocant, formula, partim aliis occasionibus dissidia inter theologos quosdam Augustanae Confessionis orta sint, de illis omnibus et singulis fidem et confessionem nostram, non modo in thesi, verum etiam in antithesi (veram videlicet, et falsam contrariam doctrinam) diserte, categorice et perspicue proponere et declarare voluimus. Idque ea de causa a nobis factum est, ut solida coelestis doctrinae in omnibus articulis fundamenta rectius conspicerentur, et omnia falsa, ambigua, suspecta et damnata dogmata (quibuscunque libris contineantur, et a quocunque tandem vel conscripta sint, vel hodie etiamnum defendantur) diserte repudientur, ut omnes, ad cavendos errores (hinc inde in quorundam theologorum libris sparsos) fideliter praemoneantur et excitentur, ne in rebus tantis ullius hominis auctoritate seducantur.
20 Hanc nostram controversiarum explicationem si pius lector sedulo perpenderit, eamque cum scriptis illis aliquoties commemoratis contulerit, liquido intelliget ea, quae de unoquoque articulo (in compendiaria illa doctrina nostrae religionis et fidei) initio majores nostri senserunt atque publice professi sunt, easque declarationes, quae diversis temporibus, per intervalla, sunt consecutae, et eam doctrinam, quam nunc hoc scripto repetimus, haudquaquam inter se discrepare, sed esse simplicem, immotam ac certissimam veritatem. Et agnoscet lector candidus, nos non de uno dogmate ad aliud (levitate quadam, ut adversarii nos criminantur) transilire, sed potius nos in eo elaborare, ut semel exhibitam illam Augustanam Confessionem, ejusque unanimem, piam et veram sententiam firmiter retineamus, atque in ea doctrina per gratiam Dei (adversus omnes, quae inciderunt, corruptelas) constantes perseveremus.

19. et R. T.

I.

De Peccato Originis.

Orta est inter nonnullos Augustanae Confessionis 1 theologos controversia de peccato originali, quidnam hoc proprie et revera sit. Una enim pars contendit, (cum per lapsum Adae humana natura et essentia totaliter corrupta sit) quod nunc post lapsum hominis corrupta natura, substantia et essentia, aut certe praecipua et praestantissima pars ipsius essentiae (anima videlicet rationalis in summo suo gradu, aut praecipuis potentiis) sit ipsum peccatum originale, quod ideo vocetur peccatum naturae, vel personae, quod non sit cogitatio, verbum, aut opus quoddam, sed ipsissima natura, e qua, tanquam ex radice, omnia alia peccata oriantur: eamque ob causam affirmarunt, jam post lapsum (quandoquidem natura per peccatum corrupta est) nullum plane discrimen esse, inter hominis naturam, substantiam, seu essentiam, et inter peccatum originis.

Altera vero pars contrarium asseruit: peccatum 2 videlicet originale non esse ipsam hominis naturam, substantiam, aut essentiam, hoc est, ipsius hominis corpus et animam, (quae hodie in nobis, etiam post lapsum sunt manentque Dei opus et creatura) sed malum illud originis esse aliquid *in* ipsa hominis natura, corpore, anima, omnibusque viribus humanis: horrendam videlicet, profundam, intimam atque verbis inexplicabilem humanae naturae corruptionem, ita, ut homo originali justitia, cum qua initio creatus erat, penitus spoliatus careat, atque (in rebus spiritualibus) ad bonum prorsus sit mortuus, ad omne vero malum totus

2. darinnen er anfangs erschaffen, mangelt,

plane sit conversus, et ut propter hanc naturae corruptionem et insitum ac innatum peccatum (quod in ipsa natura infixum haeret) e corde humano omnis generis actualia peccata promanent. Discrimen itaque retinendum esse affirmarunt, inter corrupti hominis naturam et essentiam, seu animam et corpus hominis, quae in nobis etiam post lapsum sunt Dei opus et creatura, et inter peccatum originale, quod est diaboli opus, per quod natura est depravata.

3 Haec disceptatio de peccato originis non est certamen quoddam non necessarium, sed maximi momenti. Cum enim haec doctrina juxta verbi Dei analogiam recte ac sincere proponitur, et ab omnibus cum Pelagianis, tum Manichaeis erroribus separatur, tunc (ut Apologia habet) beneficia Christi et satisfactio, seu pretiosissimum ipsius meritum, atque operationes Spiritus Sancti gratuitae rectius agnoscuntur, et magis celebrantur, ac insuper Deo gloria sua tribuitur, quando opus Dei et creatura in homine, a diaboli opere (per quod natura corrupta
4 est) recte discernitur. Ut igitur haec controversia pie, secundum verbi Dei analogiam, explicetur, et sincera doctrina de peccato originis conservetur, ex illis, quorum supra mentionem fecimus, scriptis thesin et antithesin, id est, sinceram doctrinam, et falsam huic contrariam, in certa, eaque brevia capita colligemus.

5 I. Et primum quidem constat, christianos non tantum, actualia delicta et transgressiones mandatorum Dei peccata esse, agnoscere et definire debere, sed etiam horrendum atque abominabilem illum haereditarium morbum, per quem tota natura corrupta est, inprimis pro horribili peccato, et quidem pro principio et capite omnium peccatorum (e quo reliquae transgressiones, tanquam e radice nascantur, et quasi e
6 scaturigine promanent) omnino habendum esse. Et hoc malum aliquando D. Lutherus peccatum naturae,

3. aus und nach Gottes Wort 5. Erbseuche

item peccatum personae appellare solet, ut significet, etiamsi homo prorsus nihil mali cogitaret, loqueretur, aut ageret: (quod sane post primorum nostrorum parentum lapsum, in hac vita, humanae naturae est impossibile) tamen nihilominus hominis naturam et personam esse peccatricem, hoc est, peccato originali (quasi lepra quadam spirituali) prorsus et totaliter in intimis etiam visceribus, et cordis recessibus profundissimis totam esse, coram Deo, infectam, venenatam et penitus corruptam; et propter hanc corruptionem atque primorum nostrorum parentum lapsum natura aut persona hominis lege Dei accusatur et condemnatur, ita, ut natura filii irae, mortis et damnationis mancipia simus, nisi beneficio meriti Christi ab his malis liberemur et servemur.

II. Deinde etiam hoc extra controversiam est po- 7
situm, (ut decimus nonus articulus Confessionis Augustanae habet) quod Deus non sit causa, creator vel auctor peccati: sed quod instinctu, opera et machinationibus Satanae per unum hominem peccatum (quod est diaboli opus) in mundum intraverit. Et hodie, etiam in hac naturae corruptione, Deus non creat aut facit in nobis peccatum: sed una cum natura, quam Deus etiamnum in hominibus creat et efficit, peccatum originale per carnalem conceptionem et nativitatem a patre et matre ("ex semine, per peccatum corrupto) propagatur.

III. Praeterea, quid et quantum sit hoc ingens 8
haereditarium malum, id nulla humana ratio indagare, aut agnoscere potest, sed, (ut Smalcaldici Articuli loquuntur) ex Scripturae Sacrae patefactione discendum et credendum est, id quod in Apologia breviter his praecipuis capitibus comprehenditur.

I. Primo, quod hoc haereditarium malum sit culpa seu 9
reatus, quo fit, ut omnes, propter inobedientiam Adae et

7. *add.* Rom. 5. [12.] 1. Joan. 3. [3.] G. *in marg.*. L. "aus sündlichem Samen

Hevae, in odio apud Deum, et natura filii irae simus, ut Apostolus testatur. [Rom. 5, 12 sqq. Eph. 2, 3.]

10 II. Deinde, quod sit per omnia totalis 'carentia, defectus seu privatio concreatae in Paradiso "justitiae originalis, seu imaginis Dei, ad quam homo initio in veritate, sanctitate atque justitia creatus fuerat, et quod simul etiam sit impotentia et ineptitudo, ἀδυναμία et stupiditas, qua homo ad '"omnia divina seu spiritualia sit prorsus ineptus. Verba Apologiae Latine sic habent: Descriptio peccati originalis detrahit naturae, non renovatae, et dona et vim seu facultatem et actus inchoandi et efficiendi spiritualia.

11 III. Praeterea, quod peccatum originale in humana natura non tantummodo sit ejusmodi totalis carentia seu defectus omnium bonorum in rebus spiritualibus ad Deum pertinentibus: sed quod sit etiam, loco imaginis Dei amissae in homine, intima, pessima, profundissima, ('instar cujusdam abyssi) inscrutabilis et ineffabilis corruptio totius naturae et omnium virium, inprimis vero superiorum et principalium animae facultatum, in mente, intellectu, corde et voluntate. Itaque jam post lapsum homo haereditario a parentibus accipit congenitam pravam vim, internam immunditiem cordis, pravas concupiscentias et pravas inclinationes: ita, ut omnes natura, talia corda, tales sensus et cogitationes ab Adamo haereditaria et naturali propagatione consequamur, quae secundum summas suas vires, et juxta lumen rationis, naturaliter e diametro cum Deo et summis ipsius mandatis pugnent, atque inimicitia sint adversus Deum, praesertim quantum ad res divinas et
12 spirituales attinet. In aliis enim 'externis et hujus mundi rebus, quae rationi subjectae sunt, relictum est homini adhuc aliquid intellectus, virium et facultatum: etsi hae etiam miserae reliquiae valde sunt debiles; et quidem haec ipsa quan-

10. darbung, "Erbgerechtigkeit '"allen Gottes sachen, 11. *add.* abyssi L. 12. natürlichen eusserlichen

tulacunque per morbum illum haereditarium veneno infecta sunt atque contaminata, ut coram Deo nullius momenti sint.

IV. Poenae vero peccati originalis, quas Deus filiis Adae, ratione hujus peccati, imposuit, hae sunt: Mors, aeterna damnatio, et praeter has aliae corporales, spirituales, temporales atque aeternae aerumnae et miseriae, tyrannis et dominium Satanae, quod videlicet humana natura regno diaboli subjecta est, cui in miserrimam servitutem tradita, captiva ab eo tenetur. Is certe multos magnos et sapientes homines in mundo horribilibus erroribus ac haeresibus et coecitate multiplici fascinat et seducit, ac miseros mortales saepe in varia et atrocia scelera praecipitat. 13

V. Hoc haereditarium malum tantum tamque horrendum est, ut nullo alio modo, nisi propter solum Christum (in hominibus baptizatis et credentibus) coram Deo contegi et condonari possit. Et quidem humana natura, quae hoc malo perversa et tota corrupta est, aliter sanari non potest, nisi ut per Spiritum Sanctum regeneretur et renovetur. Idque opus Spiritus Sancti in hac vita tantummodo in nobis inchoatur, in altera demum vita absolvetur et perficietur. 14

Haec capita de peccato originis, quae hoc loco summarie tantum recitavimus, in commemoratis scriptis, quae confessionem christianae nostrae doctrinae complectuntur, copiosius explicantur. 15

Haec vero doctrina sic asserenda, conservanda atque munienda est, ut in neutram partem, hoc est, neque ad Pelagianos, neque ad Manichaeos errores declinet. Itaque (quanta fieri potest brevitate) etiam contraria de hoc articulo doctrina, quae ab ecclesiis nostris reprobatur et rejicitur, est recitanda. 16

I. Repudiantur igitur et rejiciuntur veterum et recen- 17

17. werden gestrafft

tiorum Pelagianorum falsae opiniones et dogmata vana, quod peccatum originale sit tantum reatus aut culpa, quae ex aliena transgressione (absque ulla naturae nostrae corruptione) sit contracta.

18 II. Quod pravae concupiscentiae non sint peccatum, sed conditiones quaedam, aut concreatae essentiales naturae proprietates.

19 III. Quod defectus ille et malum haereditarium non sit proprie et vere coram Deo tale peccatum, propter quod homo filius irae et damnationis habeatur, cujus ratione sub tyrannide et regno Satanae ei sit pereundum, nisi Christo inseratur, et per eum liberetur.

20 IV. Reprobantur etiam et rejiciuntur hi et similes Pelagiani errores: ut, quod natura etiam post lapsum incorrupta, et quidem praecipue quoad res spirituales tota adhuc bona ac pura sit, et in suis naturalibus, hoc est, in potentiis et viribus suis naturalibus, perfecta et integra sit.

21 V. Aut, quod peccatum originis tantum sit externus quidam, nullius prope momenti, naevus, aut adspersa macula, aut corruptio tantum accidentium et qualitatum, cum qua et sub qua nihilominus natura suam bonitatem et vires, etiam in rebus spiritualibus, habeat et retineat.

22 VI. Vel, quod originale peccatum non sit defectus, spoliatio aut privatio, sed tantummodo externum quoddam impedimentum spiritualium bonarum virium, perinde ac si magnes allii succo illinitur, ubi non tollitur vis ipsius naturalis, sed tantummodo impeditur; vel, quod macula ista, tanquam macula a facie, aut color a pariete, facile abstergi possit.

23 VII. Repudiantur similiter et rejiciuntur etiam ii, qui docent, naturam, ex lapsu humani generis, valde quidem debilitatam atque corruptam esse, non tamen prorsus omnem bonitatem (quoad res divinas et spirituales) amisisse, et falsum esse contendunt, quod

ecclesiae nostrae canunt, per lapsum Adae penitus humanam naturam et essentiam corruptam esse. Ajunt enim, hominem ex naturali nativitate adhuc aliquid boni, quantulumcunque etiam, et quam minutulum, exiguum atque tenue id sit, reliquum habere: capacitatem videlicet, aptitudinem, habilitatem, potentiam et vires aliquas, in rebus spiritualibus aliquid inchoandi, operandi, aut cooperandi. Quod vero ad 24
externa, temporalia, et ad hunc mundum pertinentia negotia, quae rationi subjecta sunt, attinet, de his in sequentibus articulis dicetur.

Haec atque hujus generis veritati contraria dog- 25
mata eam ob causam reprehenduntur et rejiciuntur, quia verbo Domini docemur, quod corrupta natura ex se et suis viribus, in rebus spiritualibus et divinis nihil boni, et ne minimum quidem, utpote ullas bonas cogitationes habeat. Neque id modo, sed insuper etiam asserunt: quod natura corrupta ex se et viribus suis coram Deo nihil aliud, nisi peccare possit.

Vera autem haec doctrina etiam ab altera parte 26
contra Manichaeorum errores probe munienda est. Quare haec et similia alia falsa dogmata rejiciuntur, ut: quod initio quidem humana natura bona et pura a Deo creata sit, verum jam post lapsum, extrinsecus peccatum originale (tanquam quiddam essentiale) per Satanam in naturam infusum, et cum ea permixtum sit, quemadmodum venenum vino admiscetur.

Etsi enim in Adamo et Heva natura initio pura, 27
bona et sancta creata est: tamen per lapsum peccatum non eo modo ipsorum naturam invasit, (ut Manichaei furenter dixerunt) quasi Satan aliquod malum substantiale creasset aut formasset, et illud cum natura ipsorum commiscuisset. Quin potius cum seductione Satanae, per lapsum, justo Dei judicio (in poenam hominum) justitia concreata seu originalis amissa esset,

25. *add.* Genes. 6. [5.] 8. [21.] G. *in marg.* L.

defectu illo, privatione, seu spoliatione et vulneratione (quorum malorum Satan causa est) humana natura, eo modo, quo supra diximus, perversa et corrupta est, ut jam natura, una cum illo defectu et corruptione, ad omnes homines, qui naturali modo a parentibus concipiuntur et nascuntur, haereditarie
28 propagetur. Post lapsum enim jam humana natura non pura et bona primum creatur, et deinde demum per originis peccatum corrumpitur: sed in primo conceptionis nostrae momento ipsum semen, ex quo homo formatur, peccato contaminatum et corruptum est.
29 Et hoc originale peccatum non est quiddam, in natura vel extra naturam corrupti hominis per se subsistens, sed neque est hominis corrupti propria essentia, corpus aut anima, aut homo ipse. Neque etiam originale peccatum eo modo a corrupta per illud natura est discernendum, quasi ipsa natura coram Deo pura, bona, sancta et incorrupta exstaret, et tantum inhabitans in illa peccatum originis esset malum.

30 Neque ea sententia, quam Augustinus Manichaeis tribuit, ulla ratione probari potest, quod nimirum non homo ipse corruptus (ratione innati peccati originalis) peccet: sed aliud quiddam et alienum in homine; et quod Deus per legem non ipsam naturam (quatenus peccato corrupta est): sed tantum peccatum originale (quod sit in natura) accuset atque damnet. Tota enim hominis natura, (ut supra in thesi seu assertione sincerae doctrinae de peccato originali diximus) qualis naturali modo a parentibus generatur, corpore et anima, in omnibus viribus prorsus, tota extreme est per peccatum originis corrupta et perversa, quoad bonitatem suam, veritatem, sanctitatem et justitiam, quae dotes in Paradiso naturae erant concreatae; non tamen penitus deleta, abolita, aut in aliam substantiam, genere aut specie diversam, id est, quae secundum

27. so durch Sathan geschehen,

suam essentiam non sit similis nostrae naturae, atque ita nobiscum non unius essentiae sit, transmutata est.

Et quidem propter hanc corruptionem tota hominis corrupta natura per legem accusatur et condemnatur, nisi peccatum propter Christum remittatur. 31

Lex autem naturam nostram non eam ob causam accusat et damnat, quod homines simus, a Deo creati: sed ea de causa, quod peccatores et mali simus. Neque eatenus lex naturam accusat et damnat, quatenus, etiam post lapsum, ea in nobis est opus et creatura Dei: sed propterea et eatenus, quod per peccatum infecta et corrupta est. 32

Etsi vero peccatum originale totam hominis naturam, ut spirituale quoddam venenum et horribilis lepra (quemadmodum D. Lutherus loquitur) infecit et corrupit, ita quidem, ut jam in nostra natura corrupta ad oculum non monstrari possint distincte haec duo, ipsa natura sola, et originale peccatum solum: tamen non unum et idem est, corrupta natura, seu substantia corrupti hominis, corpus et anima, aut homo ipse a Deo creatus, in quo originale peccatum habitat, (cujus ratione natura, substantia, totus denique homo corruptus est) et ipsum originale peccatum, quod in hominis natura aut essentia habitat, eamque corrumpit; quemadmodum etiam in lepra corporali ipsum corpus leprosum, et lepra ipsa in corpore, non sunt unum et idem, si proprie et distincte ea de re disserere velimus. Discrimen igitur retinendum est inter naturam nostram, qualis a Deo creata est, hodieque conservatur, in qua peccatum originale habitat, et inter ipsum peccatum originis, quod in natura habitat. Haec enim duo secundum S. Scripturae regulam distincte considerari, doceri et credi debent, et possunt. 33

Et quidem ad retinendum hoc discrimen movemur, 34

33. auch vnterschiedlich nach der h. Schrift

urgemur atque cogimur praecipuis articulis christianae fidei nostrae. In primo enim articulo de creatione docet Sacra Scriptura, Deum non modo ante lapsum humanam naturam creasse, verum etiam eandem, post lapsum, esse Dei opus et creaturam.'

35 Manus tuae (inquit [10, 8 sq.] Job) fecerunt me, et plasmaverunt me totum in circuitu; et sic repente praecipitas me? Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me, et in pulverem reduces me. Nonne sicut lac mulsisti me, et sicut caseum me coagulasti? Pelle et carnibus vestiisti me, ossibus et nervis compegisti me. Vitam et misericordiam tribuisti mihi, et visitatio tua custodivit spiritum meum.

36 Confiteor tibi, (inquit [Psal. 139, 14 sqq.] David) quod mirabiliter formatus sum, mirabilia sunt opera tua, et anima mea cognoscit abunde. Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto, et substantia mea (id est, formatio mei, seu cum formarer) in inferioribus terrae. Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes dies mei scripti sunt, qui adhuc futuri sunt, cum nullus adhuc ex eis esset.

37 Et Ecclesiastae Salomonis scriptum est: [Eccles. 12, 7.] Revertetur pulvis in terram suam, unde erat, et spiritus redibit ad eum, qui dedit illum.

38 Haec Scripturae dicta luculenter testantur, quod Deus etiam post lapsum nihilominus sit hominis Creator, qui ipsius corpus et animam creet. Itaque verum esse non potest, quod corruptus homo, sine omni discrimine, sit ipsum peccatum: alias consequeretur, Deum esse peccati Creatorem. Sicut etiam Minor noster Catechismus in explicatione primi articuli testatur, ubi ita scriptum est: Credo, quod Deus me creaverit, sicut et omnes alias creaturas, quodque mihi animam et corpus, oculos, aures et omnia membra, rationem et sensus omnes largitus sit, et adhuc conservet. Et

34. *add.* Deut. 32. [6.] Jes. 45. [11.] 54. [5.] 64. [8.] Act. 17. [25.] Apoc. 4. [11.] G. *in marg.* L. 36. wohl,

in Majore Catechismo haec verba exstant: Hoc sentio et credo, me esse Dei creaturam, hoc est, mihi ab ipso donata esse, et semper conservari corpus meum, animam, vitam, membra, tam minima, quam maxima, omnes sensus, totamque meam rationem et intellectum etc. Etiamsi negari non possit, quod ista creatura et opus Dei per peccatum horribiliter sint corrupta. Massa enim illa, ex qua hodie Deus hominem format et fingit, in Adamo corrupta et perversa est, et ita haereditario modo in nos propagatur.

Et hoc loco omnes piae mentes ineffabilem Dei bonitatem merito agnoscere debent, quod videlicet hanc penitus corruptam, perversam et peccato contaminatam massam Deus non statim a facie sua in aeternam Gehennae incendium abjicit, sed quod ex ea, quamtumvis peccato horribiliter corrupta, format atque fingit humanam naturam, quam hodie circumferimus, ut per unigenitum dilectum Filium suum a peccato eam emundet, sanctificet atque salvam faciat. 39

Quare ex hoc primo fidei nostrae articulo clarissime elucet discrimen. Originale enim peccatum non est a Deo, neque Deus est Creator vel Auctor peccati, nec originale peccatum est opus aut creatura Dei, sed est opus diaboli. 40

Quod si prorsus nulla differentia esset inter naturam seu substantiam corporis atque animae nostrae, quae per peccatum originis corrupta sunt, et inter ipsum peccatum originale, quod naturam corrumpit: sequeretur alterutrum, videlicet aut Deum (quippe hujus naturae nostrae Creatorem) etiam ipsum peccatum originis creare et formare; id enim, hac ratione, ipsius opus et creatura esset: aut certe conficeretur, (cum peccatum sit opus diaboli) ipsum Satanam hujus nostrae naturae, corporis atque animae, creatorem, atque ita naturam nostram opus et creaturam diaboli esse, si abs- 41

que omni discrimine nostra corrupta natura ipsum peccatum esset. Utrumque autem absurdum primo
42 fidei nostrae christianae articulo repugnat. Quapropter, ut opus et creatura Dei in homine ab opere diaboli discerni queat, asserimus, quod homo corpus et animam habet, id habere eum beneficio creationis divinae; et quidem id ipsum Dei esse opus, quod homo aliquid cogitare, loqui, agere, operari potest. In ipso enim vivimus, movemur et sumus, inquit [Act. 17, 28.] Apostolus. Quod vero natura hominis corrupta est, quod cogitationes, verba et facta ejus prava sunt, hoc originaliter et principaliter est opus Satanae, qui per peccatum opus Dei in Adamo miserabiliter corrupit; quae naturae depravatio inde in nos haereditario derivata est.

43 In secundo fidei nostrae articulo, de redemptione, sacrae literae luculenter testantur, quod Filius Dei humanam nostram naturam (sine peccato tamen) assumpserit: ita quidem, ut nobis, fratribus suis, per omnia similis fieret, peccato excepto, ut Apostolus [Ebr. 2, 17.] docet. Unde omnes veteres orthodoxi dixerunt, Christum secundum assumptam humanam naturam nobis, fratribus suis, consubstantialem esse, quia naturam, quae (excepto peccato) ejusdem generis, speciei et substantiae cum nostra est, assumpsit; et contrariam sententiam ut haeresin manifeste damnarunt.

44 Jam si nullum esset discrimen inter hominis corrupti naturam seu substantiam, et inter peccatum originis, horum alterutrum consequeretur: aut Christum naturam nostram non assumpsisse, quandoquidem certum est, quod peccatum non assumpserit: aut Christum assumpsisse etiam peccatum, cum naturam nostram assumpserit. Horum utrumque Sacrae Scripturae repugnat. Cum igitur Filius Dei naturam nostram humanam, non autem peccatum originale, assumpserit, manifestum est, quod humana natura, etiam post la-

42. -principaliter anfenglich

psum, et peccatum originis, non sint unum et idem, sed quod diligenter sint discernenda.

In tertio articulo fidei nostrae christianae, de sanctificatione, testatur Sacra Scriptura, [Mtth. 1, 21.] quod Deus hominem a peccato abluat, emundet, sanctificet, et quod Christus populum suum salvum faciat a peccatis eorum. Ergo peccatum originis non potest esse ipsemet homo. Deus enim hominem propter Christum in gratiam recipit: peccatum autem in omnem aeternitatem odit. Quare impium est et auditu horrendum, quod peccatum originale in nomine Sacrosanctae Trinitatis baptizetur, sanctificetur et salvetur; et si quae sunt alia hujus farinae prorsus paradoxa, quae in scriptis recentiorum Manichaeorum leguntur. Ea recitare nolumus, 'ne pias mentes offendamus. 45

Quarto. In articulo de resurrectione Scriptura perspicue docet, quod hujus nostrae carnis, quam circumferimus, substantia (sed tamen a peccato mundata) sit resurrectura, et quod in vita aeterna eam ipsam animam (sed peccato non contaminatam) habituri et retenturi simus. 46

Jam si nulla prorsus esset differentia inter corpus et animam nostram corruptam, et inter peccatum originale, rursus duo absurda, quae cum hoc articulo e diametro pugnant, consequerentur. Aut videlicet hanc carnem in die novissimo non resurrecturam, et nos in altero illo saeculo non has corporis et animae nostrae substantias, sed aliam substantiam, sive aliam animam habituros; cum constet, nos tum ab omni peccato fore mundos: aut, quod etiam peccatum in novissimo die resurrecturum, et in vita illa aeterna in electis futurum et mansurum sit. 47

'Ex his omnibus luce meridiana clarius est, hanc Manichaeorum doctrinam, et omnes opiniones, quae ex ea dependent et consequuntur, rejici oportere: 48

45. darmit wir einfeltige Leut nicht verergern wollen, 48. Hieraus ist klar,

cum videlicet asseritur, quod peccatum originale sit hominis corrupti natura, substantia, essentia, corpus et anima ipsa, adeo ut nullum prorsus sit discrimen inter corruptam nostram naturam, substantiam et essentiam, et inter peccatum originis. Praecipui enim articuli fidei nostrae christianae magnas gravissimasque causas afferunt, quare differentia inter naturam seu substantiam hominis (per peccatum corrupti) et inter ipsum peccatum (quo homo corruptus est) con-
49 stituenda et retinenda sit. Et haec sufficere existimamus ad simplicem declarationem doctrinae sincerae et falsae contrariae (in thesi et antithesi) de hac controversia, quantum ad principalem ipsius statum attinet, hoc quidem loco, ubi non copiose et argute disputatur, sed certis quibusdam articulis tantum praecipua capita tractanda sunt.

50 Quod vero ad vocabula et phrases attinet, utilissimum est et tutissimum, ut forma sanorum verborum (quibus in hoc articulo explicando Sacrae Literae et supra commemorata scripta publica et recepta utuntur) usurpetur et retineatur.

51 Sed et aequivocationes vocabulorum ad cavendas λογομαχίας diligenter et diserte sunt explicandae. Verbi gratia, cum dicitur: Deus creat hominum naturam; per vocabulum (naturae) intelligitur ipsa substantia, corpus et anima hominis. Saepe autem proprietas aut conditio alicujus rei (tam in bonam, quam in malam partem) vocatur ejus rei natura, ut cum dicitur: Serpentis natura est icere et veneno inficere (ibi exprimitur non serpentis substantia, sed malitia); in hac sententia D. Lutherus utitur vocabulo naturae, cum dicit, peccatum et peccare esse corrupti hominis naturam.

52 Sic igitur peccatum originale proprie significat profundissimam illam naturae nostrae corruptionem,

48. corrupta R. T. 49. -argute ausführlich

quemadmodum ea in Articulis Smalcaldicis describitur. Interdum etiam concretum seu subjectum, hoc est, hominem ipsum, cum corpore et anima, in quo peccatum est et infixum haeret, simul complectimur, idque eam ob causam, quod totus homo peccato corruptus, veneno infectus et foedissima lue originalis peccati contaminatus sit. In hanc sententiam loquitur D. Lutherus, cum inquit: Tua nativitas, tua natura, tota tua substantia est peccatum; hoc est, peccatrix, seu peccato polluta et impurissima.

Et cum Lutherus utitur hisce vocabulis: pecca- 53
tum naturae, peccatum personae, peccatum substantiale aut essentiale, satis ipse mentem suam declarat, quod hoc velit, non tantum hominis sermones, cogitationes et opera esse peccata, sed totam hominis naturam, personam et substantiam hominis per originale peccatum prorsus et omnino esse depravata et totaliter corrupta.

Quod vero ad Latina vocabula, substantiae et ac- 54
cidentis, attinet, in publicis concionibus coram simplice plebe (quae horum vocabulorum significationem et vim non tenet) ab iis abstinendum censemus, ut ea in re 'piae et sanctae simplicitatis ecclesiae ratio habeatur. Cum autem viri docti, vel inter se, vel cum aliis (quibus haec vocabula non sunt ignota) disserentes, iis in hoc negotio utuntur, tum immediatam hanc divisionem ponunt'': quod omne, quidquid est, aut substantia sit''', aut accidens*, quod non per se subsistit, sed in aliqua substantia est, et ab ea discerni potest. Et sequuntur ea in re viri eruditi exemplum Eusebii, Ambrosii, inprimis Augustini, Cyrilli, Basilii, aliorumque praecipuorum ecclesiae doctorum, qui, cogente necessitate, in explicatione articuli de peccato originis, hisce vocabulis in genuina sua sententia contra haereticos sunt usi.

54. der einfeltigen Kirchen, ''*add.* das ist, Für eine solche teilung, darzwischen kein Mittel ist, '''*add.* das ist, ein selbstendig wesen **add.* ein zufelliges Ding G.

55 Et cum sit indubitatum certissimumque 'axioma in re theologica, quod omnis substantia, (quatenus est substantia) aut sit Deus ipse, aut opus et creatura Dei: Augustinus in multis suis scriptis contra Manichaeos (quemadmodum et reliqui sinceri ecclesiae doctores) rem diligentissime expendit, et propositionem hanc (peccatum originis est substantia vel natura) magno zelo rejecit atque damnavit. Et post eum etiam omnes eruditi et intelligentes semper senserunt, quidquid non per se subsistit, nec est pars alterius per se subsistentis essentiae, sed in alio est mutabiliter, id substantiam non esse, id est, quiddam per se subsistens, sed accidens, quod aliunde "accidit. Et Augustinus constanter in hanc sententiam loqui solet: Peccatum originale non est ipsa
56 natura, sed accidens vitium in natura. Et hoc ipso modo etiam nostro saeculo in scholis et ecclesiis nostris (juxta regulas dialecticae) ante motam hanc controversiam libere et sine ulla haereseos suspicione locuti sunt viri docti, neque eam ob causam vel a D. Luthero vel ab ullo alio sincero doctore evangelicarum ecclesiarum unquam sunt reprehensi.

57 Cum igitur haec sit immota veritas, quod, quidquid est, id aut substantia sit, aut accidens, hoc est, vel per se subsistens quiddam, vel quod aliunde accidit, et in substantia haeret, quemadmodum paulo ante testimonio ecclesiasticorum scriptorum docuimus et demonstravimus, neque ea de re quisquam, qui est sanae mentis, dubitaverit: profecto necessario fatendum est, neque effugio ulli locus est, si quis quaerat, an peccatum sit substantia, id est, res quaedam per se subsistens, et non in alio, an vero accidens, hoc est, res non per se subsistens, sed in alio inhaerens, quod simpliciter, categorice et rotunde respondendum ac fatendum sit, peccatum non esse substantiam, sed accidens.

58 Quare ecclesiae Dei (ad constituendam firmam pa-

55. grundſpruch "accedit R.

cem, quoad hanc controversiam) non consulitur, sed dissidia magis foventur et confirmantur, si ecclesiae ministri in dubio relinquantur, an peccatum originale substantia sit, an vero accidens, et an illud recte et proprie substantia vel accidens nominetur.

Quapropter si controversiam hanc (plenam certe offensionis et detrimenti) solide componere velimus, necessarium est, ut unusquisque de hoc negotio recte erudiatur. 59

Quando autem praeterea quaeritur, qualenam accidens sit peccatum originis, haec jam alia est quaestio. Hujus quaestionis declarationem veram nullus philosophus, nullus Papista, nullus sophista, imo nulla humana ratio (quae etiam acutissimi sit judicii) proferre potest: sed hujus explicatio e sola Sacra Scriptura est petenda. Ea vero testatur, quod peccatum originale sit ineffabile malum, et tanta humanae naturae corruptio, quae in natura, omnibusque ejus viribus, tam internis, quam externis, nihil sinceri, nihil boni reliquerit, sed omnia penitus depravarit, ita quidem certe, ut homo, ratione peccati originalis, coram Deo vere et spiritualiter ad bonum cum omnibus viribus suis plane sit emortuus. 60

Hac facta explicatione, per vocabulum accidentis peccatum originis haudquaquam extenuatur: cum videlicet illud juxta verbi Dei analogiam ita declaratur, quemadmodum D. Lutherus in Latino suo Commentario in caput tertium Geneseos contra extenuationem peccati originalis magno zelo disseruit. Vocabulum autem accidentis in hunc tantum finem usurpatur, ut discrimen inter opus Dei (quod est nostra natura, etiam corrupta) et inter Diaboli opus (quod est peccatum, in opere Dei inhaerens, ejus videlicet operis intima et ineffabilis corruptio) monstretur. 61

Et sane D. Lutherus ipse in hoc negotio usus est 62

61. vnangesehen, das sie verderbet ist,

vocabulo accidentis, quemadmodum etiam qualitatis, neque eas voces rejecit. Interim tamen singulari diligentia et magno zelo declaravit et inculcavit, quam horribilis sit qualitas et accidens, per quod humana natura non tantum contaminata, aut impura facta, verum etiam adeo in universum corrupta est, ut nihil sinceri, nihil sani prorsus in ea sit relictum. Sic enim verba ejus in explicatione Psalmi nonagesimi habent: Sive igitur peccatum originis *qualitatem*, sive *morbum* vocaverimus, profecto extremum malum est, non solum pati aeternam iram et mortem, sed ne agnoscere quidem, quae pateris. Et in Commentario super tertium caput Geneseos inquit: Qui isto veneno peccati originis a planta pedis usque ad verticem infecti sumus; siquidem in natura adhuc integra haec accidere etc.

II.

De Libero Arbitrio

sive

De Viribus Humanis.

1 Cum de libero arbitrio, seu viribus humanis, non modo inter nos et Pontificios hactenus controversum fuerit, verum etiam ea de re quidam Augustanae Confessionis theologi disceptarint: primum omnium, quinam controversiae hujus inter Augustanae Confessionis theologos status fuerit, perspicue docebimus.

2 Quandoquidem homo, ratione liberi sui arbitrii, in quatuor, et quidem valde diversis, statibus considerari potest: jam non quaeritur, quale fuerit ipsius arbitrium *ante lapsum;* aut quale id sit post lapsum ante hominis conversionem in *rebus externis,*

62. dieweil solches noch in der vollkomen Natur vns zugefallen.

quae ad hanc vitam spectant; neque quaeritur, quale sit illud arbitrium, aut quantae ipsius vires, etiam in rebus spiritualibus, *postquam* per Spiritum Dei *regeneratus est*, et a Dei Spiritu jam regitur; aut, quale liberum arbitrium sit habiturus, quando a *mortuis* resurget: sed hic est verus et unicus controversiae status: quid hominis *nondum renati* intellectus et voluntas, *in ipsa conversione* et regeneratione, ex *propriis* suis, et post lapsum *reliquis viribus* praestare possit; quando videlicet verbum Dei praedicatur, et Dei gratia nobis offertur. Hic quaeritur, an homo ad hanc Dei gratiam apprehendendam sese applicare, eam amplecti, et verbo Dei assentiri possit? Haec disputatio jam aliquot, et quidem multos annos in ecclesiis Augustanae Confessionis inter theologos nonnullos fuit agitata.

Una pars sensit atque docuit, quamvis homo 3
propriis suis viribus legem Dei implere, Deo vere confidere, ipsum timere et diligere, sine gratia Spiritus Sancti, non possit: tamen tantum adhuc ipsi virium naturalium, ante regenerationem, reliquum esse, ut aliquo modo se ad gratiam Dei praeparare, applicare, et assentiri, languide tamen, possit; sed nisi accedat gratia Spiritus Sancti, nihil illum qualemcunque assensum praestare posse, sed in lucta succumbere.

Ex altera autem parte enthusiastae, tum veteres, 4
tum recentiores, docuere, quod Deus hominem, sine ullo medio aut instrumento creaturarum, hoc est, sine externa praedicatione, et absque auditione verbi Dei, per Spiritum suum convertat et ad salutarem Christi agnitionem pertrahat.

Contra utriusque partis corruptelas, sinceri Au- 5
gustanae Confessionis doctores asseruerunt, hominem ex lapsu primorum nostrorum parentum ita penitus

corruptum esse, ut in rebus spiritualibus, quae ad conversionem et salutem nostram spectant, natura coecus sit, et verbum Dei praedicatum neque intelligat, neque intelligere possit, sed illud ut rem stultam judicet', et nunquam a seipso ad Deum appropinquet, sed potius inimicus Dei sit et maneat, donec virtute Spiritus Sancti, per verbum praedicatum et auditum, ex mera gratia, sine omni sua propria cooperatione, convertatur, fide donetur, regeneretur et renovetur.

6 Ut autem haec controversia juxta verbi Dei analogiam pie declaretur, et per ipsius gratiam decidatur, doctrina, fides et confessio nostra haec est, ut sequitur:

7 Credimus, quod hominis non renati intellectus, cor et voluntas, in rebus spiritualibus et divinis, ex propriis naturalibus viribus prorsus nihil intelligere, credere, amplecti, cogitare, velle, inchoare, perficere, agere, operari, aut cooperari possint: sed homo ad bonum prorsus corruptus et mortuus sit, ita, ut in hominis natura, post lapsum, ante regenerationem, ne scintillula quidem spiritualium virium reliqua manserit, aut restet, quibus ille ex se ad gratiam Dei praeparare se, aut oblatam gratiam apprehendere, aut ejus gratiae (ex sese 'et per se) capax esse possit, aut se ad gratiam applicare aut accommodare, aut viribus suis propriis aliquid ad conversionem suam, vel ex toto, vel ex dimidia, vel minima parte, conferre, agere, operari aut cooperari (ex seipso, tanquam ex semetipso) possit; sed homo sit peccati servus'', et mancipium Satanae, a quo agitatur'''. Inde adeo naturale liberum arbitrium, ratione corruptarum virium et naturae suae depravatae, duntaxat ad ea, quae Deo displicent et adversantur, activum et efficax est.

8 Hanc piam declarationem et generalem (ad statum causae in exordio hujus tractationis propositum) responsionem, e verbo Dei desumpta argumenta, quae

5. *add.* 1 Cor. 2. [14.] *in marg.* L. 7. *add.* -se L. ''*add.* Joan. 8. [34.] '''Eph. 2. [2.] 2 Tim. 2. [26.]

recitabimus, confirmant. Licet autem ea supercilio
humanae rationis et philosophiae displiceant: tamen
novimus, mundi hujus perversissimi sapientiam coram
Deo esse stultitiam, et quod de capitibus religionis
nostrae tantummodo ex verbo Dei sit judicandum.

I. Primo, etsi humana ratio, seu naturalis intel- 9
lectus hominis, obscuram aliquam notitiae illius scin-
tillulam reliquam habet, quod sit Deus, et particulam
aliquam legis tenet: tamen adeo ignorans, coeca et
perversa est ratio illa, ut, etiamsi ingeniosissimi et
doctissimi homines in hoc mundo evangelium de Fi-
lio Dei et promissiones divinas de aeterna salute le-
gant vel audiant, tamen ea propriis viribus percipe-
re, intelligere, credere, et vera esse, statuere ne-
queant. Quin potius, quanto diligentius in ea re
elaborant, ut spirituales res istas suae rationis acu-
mine indagent et comprehendant, tanto minus intel-
ligunt et credunt, et ea omnia pro stultitia et meris
nugis et fabulis habent, priusquam a Spiritu Sancto
illuminentur et doceantur. Sic enim scribit Aposto- 10
lus: [1 Cor. 2, 19.] Animalis homo non percipit ea,
quae sunt Spiritus Dei, stultitia enim est illi et non
potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.
[1 Cor. 1, 21:] Et quia in Dei sapientia non cogno-
vit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per
stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Et
alibi de hominibus impiis et nondum renatis in hanc
sententiam scribit: [Eph. 4, 17 sq.] "Gentes ambu-
lant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum ha-
bentes intellectum, alienati a vita Dei per ignoran-
tiam, quae est in illis, propter coecitatem cordis ipso-
rum. Et Christus inquit: [Mtth. 13, 11 sqq.] Viden-
tes non vident, et audientes non audiunt, neque in-
telligunt etc. Vobis autem datum est, nosse myste-
rium regni Dei. Et rursus Apostolus ait: [Rom. 3,
12.] Non est intelligens, non est requirens Deum.
Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt,

9. *add.* Rom. 1. [20 sq.] 10. examinatur R. T. "Die andern menschen (die nicht durch Gottes Geist wiedergeboren sind)

non est, qui faciat bonum, non est usque ad unum. Et Sacra Scriptura [Eph. 5, 8. Act. 26, 18. Jo. 1, 5.] hominem naturalem, in rebus divinis et spiritualibus, tenebras vocat. Lux in tenebris lucet, hoc est, in tenebricoso et excoecato mundo, qui Deum neque novit neque curat, et tenebrae eam non comprehenderunt. Quin etiam sacrae literae docent, [Eph. 2, 1. Col. 2, 13.] hominem in peccatis non tantummodo languidum et aegrotum, verum etiam prorsus mortuum esse.

11 Sicut igitur homo, qui corporaliter mortuus est, seipsum propriis viribus praeparare aut accommodare non potest, ut vitam externam recipiat: ita homo spiritualiter in peccatis mortuus, seipsum propriis viribus ad consequendam spiritualem et coelestem justitiam et vitam praeparare, applicare, aut vertere non potest, nisi per Filium Dei a morte peccati liberetur et vivificetur.

12 Scriptura igitur hominis naturalis intellectui, cordi et voluntati omnem aptitudinem, capacitatem et facultatem in rebus spiritualibus aliquid boni et recti (ex semetipso) cogitandi, intelligendi, inchoandi, volendi, proponendi, agendi, operandi et cooperandi adimit. Sic enim inquit Apostolus: [2 Cor. 3, 5.] Non quod idonei simus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis, sed quod idonei sumus, id ex Deo est etc. [Rom. 3, 12.] Omnes inutiles facti sunt. Sermo meus ('ait [Jo. 8, 37.] Christus) non "capit in vobis. [Jo. 1, 5.] Tenebrae non comprehenderunt (seu receperunt) lucem. [1 Cor. 2, 14.] Animalis homo non percipit (vel ut graecum vocabulum significanter exprimit, οὐ δέχεται, non capit, non comprehendit, non accipit) ea, uae sunt qSpiritus Dei, vel, non est capax rerum spiritualium; stultitia enim est
13 illi, et non potest intelligere etc. Multo minus igitur ejusmodi animalis seu naturalis homo evangelio vere credere, aut assentiri, et id pro veritate agnoscere poterit. [Rom. 8, 7.] Carnis sive naturalis hominis sensus inimicitia est adversus Deum, qui legi Dei non

12. *add.* -Chr. L. "fährt nicht in euch, G. non capitur a vobis. R.

subjicitur, ac ne potest id quidem. Summa, verum 14
est, perpetuoque manebit verum, quod Filius Dei inquit: [Jo. 15, 5.] Sine me nihil potestis facere. Et Apostolus ait: [Phil. 2, 13.] Deus est, qui operatur in vobis et velle, et perficere, pro bona voluntate. Quae Scripturae dulcissima sententia omnibus piis mentibus, quae scintillulam aliquam et desiderium gratiae divinae et aeternae salutis in cordibus suis sentiunt, eximiam consolationem affert. Certi enim sunt, quod ipse Deus initium illud verae pietatis, tanquam flammulam, in cordibus ipsorum accenderit, quodque velit eos etiam in magna infirmitate porro confirmare et juvare, ut in vera fide ad finem usque perseverent.

Hunc referantur etiam omnes sanctorum precatio- 15
nes, quibus petunt, ut a Deo doceantur, illuminentur et sanctificentur. His enim precibus fatentur, quod ea, quae petunt, suis naturalibus viribus habere nequeant. Et quidem David in uno duntaxat Psalmo decies et amplius orat pro intellectu, ut doctrinam divinam recte capere et discere queat. Tales precatiunculae multae admodum in scriptis Paulinis exstant, quae preces et sententiae, de ignorantia et impotentia nostra, non ideo nobis praescriptae sunt, ut ad legendum, audiendum atque meditandum verbum Dei tardiores atque remissiores reddamur, sed ut primum Deo toto pectore gratias agamus, quod nos e tenebris ignorantiae et captivitate peccati ac mortis, per Filium suum liberaverit, et per Baptismum et Spiritum Sanctum regeneraverit atque illuminaverit.

Et postquam Deus per Spiritum Sanctum suum 16
initium in Baptismo fecit, atque veram Dei agnitionem et fidem in cordibus nostris accendit atque operatus est, assiduis precibus orandum est, ut per eundem Spiritum, sua gratia (per quotidiana exercitia audiendi, legendi et ad usum transferendi verbum Dei) in nobis

14. nach seinem wolgefallen. 15. allein im 119. Ps. "*add:* Eph. 1. [17.] Col. 1. [9.] Phil. 1. [9.] G. *in marg.* L.

fidem et coelestia sua dona fovere, de die in diem confirmare et ad finem usque conservare velit. Nisi enim Dominus ipse doctoris et praeceptoris officio fungatur, nihil eorum, quae ipsi grata, nobis autem et aliis salutaria sunt, discemus.

17 II. Deinde, verbum Dei testatur, hominis naturalis, non renati, intellectum, cor et voluntatem in rebus divinis prorsus non modo a Deo aversa, verum etiam adversus Deum ad omne malum conversa, et penitus depravata esse. Item, hominem non tantum infirmum, imbecillem, ineptum et ad bonum emortuum, verum etiam per peccatum originis adeo miserabiliter perversum, veneno peccati infectum et corruptum esse, ut ex ingenio et natura sua totus sit malus, Deo rebellis et inimicus, et ad omnia ea, quae Deus odit, nimium sit potens, vivus, efficax. [Gen. 8, 21.] Sensus et cogitatio humani cordis tantum mala sunt, ab adolescentia sua. Pravum est cor hominis (ait [17, 9] Jeremias) et inscrutabile: quis cognoscet illud? Hoc dictum Apostolus his verbis interpretatur: [Rom. 8, 7.] Sensus carnis inimicitia est adversus Deum. [Gal. 5, 17.] Caro concupiscit adversus spiritum, haec sibi invicem adversantur. Et ad Romanos [7, 14.] sic ait: Scimus, quod lex spiritualis est, ego autem carnalis, venundatus sub peccato. Et paulo post: [18. 23.] Scio, quod in me, hoc est, in carne mea non habitet bonum etc. Condelector enim lege Dei secundum interiorem hominem (qui ex Spiritu Sancto renatus est): video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati etc.

18 Si autem in beato Apostolo Paulo, et aliis renatis hominibus, naturale vel carnale liberum arbitrium, etiam post regenerationem, legi divinae repugnat: quanto magis ante regenerationem legi et voluntati Dei rebellabit et inimicum erit? Ex his manifestum est, (ut in articulo de peccato originis pluribus ostendimus,

16. Dann wo Gott nicht selber Schulmeister ist, 18. *om.* R. T.

ad quae brevitatis causa nunc non referimus) liberum arbitrium, propriis et naturalibus suis viribus, non modo nihil ad conversionem, justitiam et salutem suam operari, aut cooperari, aut Spiritui Sancto (qui homini in evangelio gratiam Dei et salutem offert) obsequi, credere, aut assentiri posse, sed potius, pro insita sua rebelli et contumaci natura, Deo et voluntati ejus hostiliter repugnare, nisi Spiritu Dei illuminetur atque regatur.

Eam ob causam sacrae literae hominis non re- 19
nati cor duro lapidi, qui ad tactum non cedat, sed resistat, item rudi trunco, interdum etiam ferae indomitae comparant, non quod homo post lapsum non amplius sit rationalis creatura, aut quod absque auditu et meditatione verbi divini ad Deum convertatur, aut quod in rebus externis et civilibus nihil boni aut mali intelligere possit, aut libere aliquid agere vel omittere queat.

Nam (ut D. Lutherus in Commentario super Psal. 20
XC. dicit) in civilibus externis rebus, quae ad victum et corporalem sustentationem pertinent, homo est "industrius, ingeniosus et quidem admodum negotiosus: sed in spiritualibus et divinis rebus, quae ad animae salutem spectant, homo est instar statuae salis ("in quam uxor Patriarchae Loth est conversa), imo est similis trunco et lapidi, ac statuae vita carenti, quae neque oculorum, oris, aut ullorum sensuum, cordisve usum habet". Homo enim horrendam 21
Dei iram adversus peccatum, et ex ea consequentem mortem neque videt, neque agnoscit, sed strenue in carnali sua securitate (etiam sciens volensque) pergit, et ita in mille pericula, tandem etiam in aeternam mortem et damnationem se praecipitat. Neque ab eo ad interitum cursu homo precibus, admonitionibus, obsecrationibus, minis, objurgationibus, revocari se patitur: nulla

20. witzig, vernünfftig, "wie L. Weib," "*add. in margine*: D. Lutherus in 6. caput Oseae: et in Postillis Ecclesiasticis in Epistolam nativitatis Christi, Tit. 3. Et ibidem Dominic. 3. post Epiphaniae. L. *consentit* G.

doctrina, nullas conciones apud eum locum habent,
antequam per Spiritum Sanctum illuminatur, conver-
22 titur et regeneratur. Ad hanc vero Spiritus Sancti
renovationem nullus lapis, nullus truncus, sed solus
homo creatus est. Et cum Deus, severissimo et ju-
stissimo suo judicio, lapsos malos spiritus prorsus in
aeternum abjecerit, singulari nihilominus et mera mi-
seratione voluit, ut miserrima ex lapsu hominis na-
tura conversionis et gratiae Dei ac vitae aeternae
rursus capax particepsque fieret, et esset, non ex sua
propria, naturali et activa aut efficaci habilitate,
aptitudine, aut capacitate, (natura enim hominis est
inimicitia adversus Deum) sed ex mera gratia, per
clementem et efficacem operationem Spiritus Sancti.
23 Et hoc ipsum vocat D. Lutherus capacitatem, (non
activam, sed passivam) eamque his verbis declarat:
Quando Patres liberum arbitrium defendunt, capaci-
tatem libertatis ejus praedicant, quod scilicet verti
potest ad bonum per gratiam Dei, et fieri revera *li-
berum*, ad quod creatum est. Herum similia etiam
Augustinus lib. II. contra Julianum scripsit.

24 Antequam autem homo per Spiritum Sanctum il-
luminatur, convertitur, regeneratur et trahitur, ex
sese, et propriis naturalibus suis viribus in rebus
spiritualibus, et ad conversionem aut regenerationem
suam, nihil inchoare, operari, aut cooperari potest,
nec plus, quam lapis, truncus, aut limus. Etsi enim
locomotivam potentiam seu externa membra regere,
Evangelium audire, et aliquo modo meditari, atque
etiam de eo disserere potest, ut in Pharisaeis et hy-
pocritis est videre: tamen id tacitis cogitationibus
ut rem stultam spernit, neque credere potest. Et
hac in parte deterior est trunco: quia voluntati di-
vinae rebellis est et inimicus, nisi Spiritus Sanctus
in ipso sit efficax, et fidem aliasque Deo probatas
virtutes atque obedientiam in ipso accendat et ope-
retur.

22. lapsi T. 23. *add.* T.-I. pag. 236. G. *in marg.* L. 24. *add.* L.

III. Praeterea, sacrae literae hominis conversionem, fidem in Christum, regenerationem, renovationem, et omnia, quae ad illam efficaciter inchoandam et absolvendam pertinent, nequaquam humanis viribus naturalis liberi arbitrii, neque ex toto, neque dimidia, aut ulla, vel minima ex parte, sed in solidum, id est, simpliciter *soli* divinae operationi et Spiritui Sancto adscribunt, sicut etiam Apologia testatur. 25

Ratio et naturale liberum arbitrium habet aliquo modo facultatem, ut externam honestam vitam instituere possit: at ut interne homo renascatur, ipsiusque cor et animus immutentur, hoc solius Spiritus Sancti opus est. Et sane is donat intellectum, et cor hominis aperit, ut Scripturam intelligat, et verbo Domini attendat, ut Lucae XXIV. [27.] scriptum est: Aperuit ipsis Scripturam, ut eam intelligerent. Et Actor. XVI: [14.] Lydiae auscultanti Dominus aperuit cor, intendere his, quae dicebantur a Paulo. [Phil. 2, 13.] Operatur enim Dominus in nobis utrumque, et velle et perficere, [Act. 5, 31. 2 Tim. 2, 25.] dat poenitentiam, [Phil. 1, 29.] operatur fidem, ut Apostolus ait: [Eph. 2, 8.] Vobis donatum est, ut in eum credatis; donum Dei est. Et Christus inquit: [Jo. 6, 29.] Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille. [Deut. 29, 4. Mtth. 13, 15.] Dominus donat cor intelligens, oculos videntes et aures audientes. [Tit. 3, 5.] Spiritus Sanctus est Spiritus regenerationis et renovationis. [Ezech. 11, 19. Deut. 30, 6. Ps. 51, 12.] Ille aufert durum, lapideum cor, et donat novum, molle et carneum cor, ut in praeceptis ejus ambulemus. [Eph. 2, 10.] Ille nos in Christo Jesu creat ad opera bona, [2 Cor. 5, 17. Gal. 6, 15.] et nos novas creaturas facit. Et ut paucis dicamus: [Jac. 1, 17.] Omne donum bonum est a Deo. [Jo. 6, 24.] Nemo potest ad Christum venire, nisi Pater traxerit eum. [Mtth. 11, 27.] Nemo novit Patrem, nisi cui Filius revelare voluerit. [1 Cor. 12, 3.] Nemo potest Christum Dominum appellare, nisi per Spiritum Sanctum. Sine me (inquit [Jo. 15, 5.] Christus) nihil facere potestis. [2 Cor. 3, 5.] Omnis sufficientia nostra a Deo est. [1 Cor. 4, 7.] Et quid habes, quod non accepisti? quid igitur gloriaris, quasi non acceperis? 26

27 Et sane d. Augustinus' hoc Scripturae loco convictum se esse fatetur, ut opinionem, quam antea ea de re falsam conceperat, abjiceret. Senserat enim, gratiam Dei in eo tantum consistere, quod in praeconio veritatis Dei voluntas nobis revelaretur: ut autem praedicato nobis evangelio consentiremus, nostrum esse proprium, et ex nobis esse. Item, erravi, (inquit) cum dicerem, nostrum esse, credere et velle: Dei autem, dare credentibus et volentibus facultatem operandi.

28 Haec doctrina in Sacris Literis solidissima fundamenta habet, et Augustanae Confessioni, aliisque scriptis publicis et approbatis, quorum supra mentionem fecimus, plane conformis est, quemadmodum dicta, quae recitabimus, luculenter testantur.

29 In Articulo XX. Augustana Confessio haec verba habet: 'Homines sine Christo, sine fide, et sine Spiritu Sancto sunt in potestate diaboli, qui impellit homines ad varia et manifesta scelera. Ideo primum docentur homines de fide, quomodo Spiritus Sanctus detur, et quod Christus nos juvet, et tegat contra diabolum etc. Et paulo post: Humana ratio et virtus sine Christo nimis infirma est ad resistendum diabolo, qui impellit homines ad peccandum etc.'

30 Ex his manifestum est, quod Augustana Confessio hominis voluntatem in rebus spiritualibus haudquaquam liberam pronuntiet: sed affirmet, hominem esse in diaboli potestate. Quomodo igitur suis ipse viribus ad evangelium, aut ad Christum se convertere posset?

31 Apologia Confessionis' de libero arbitrio ad hunc modum docet: Non adimimus humanae voluntati libertatem. Habet enim libertatem in operibus et rebus deligendis, quas ratio per se comprehendit etc. Et paulo post: Humana corda sine Spiritu Sancto sunt sine timore Dei, sine fide et fiducia erga Deum, non cre-

27. *add.* de praedestinatione, c. 3. G. c. 4. *in marg.* L. 29. *Leguntur in codice msc. ac prioribus editionis principis Germanicae in exemplis verba Confessionis e Melanchthonis editione exscripta, atque haec, Latine reddita, in familia Latina remanserunt: Germanicae vero lectionis haec plagula, monente Chemnitio, statim repetita Moguntini exempli orationem inseruit, omissa quidem altera loci rescripti parte.* 31. *add. in margine:* Articulo 18. Confess.

dunt se exaudiri a Deo, remitti peccata, et in tribulatione velle Deum opem ferre; igitur sunt impia.

Porro arbor mala non potest ferre bonos fructus. 32
Et sine fide impossibile est placere Deo. Igitur, etiamsi concedimus libero arbitrio libertatem et facultatem externa legis opera efficiendi, tamen illa spiritualia non tribuemus libero arbitrio, scilicet vere timere Deum, vere credere Deo etc. Haec satis clare testantur, quod Apologia humanae voluntati nullas vires attribuat, vel bonum inchoandi, vel ex sese cooperandi.

In Articulis Smalcaldicis' sequentes errores de 33
libero arbitrio rejiciuntur, quod homo liberum habeat arbitrium bonum agendi et malum omittendi etc. Et post aliqua tanquam error repudiatur, cum docetur, non posse ex Scriptura probari, ad bonum opus necessario requiri Spiritum Sanctum et ejus gratiam.

Praeterea in Articulis Smalcaldicis' haec leguntur: 34
Et haec poenitentia in christianis usque ad mortem durat. "Luctatur enim cum reliquiis peccati in carne per totam vitam, quemadmodum d. Paulus Rom. VII. testatur, se luctari cum lege membrorum suorum, atque hoc non propriis viribus, sed Spiritus Sancti dono, quod remissionem peccatorum statim sequitur. Hoc donum quotidie aliquid de reliquiis peccati expurgat, et in hoc incumbit, ut hominem
vere mundum et sanctum reddat. Haec verba pror- 35
sus nihil de nostra voluntate loquuntur, neque dicunt, quod ea, etiam in renatis, aliquid ex sese operetur, sed omnia Spiritus Sancti dono adscribunt, quod hominem emundet, et de die in diem meliorem et sanctiorem faciat; et ab eo opere vires nostrae propriae prorsus excluduntur.

Major D. Lutheri Catechismus' sic habet: Illius 36
catholicae christianae ecclesiae ego quoque pars sum et membrum, omnium bonorum, quae ipsa habet, particeps et consors; per Spiritum Sanctum enim ad eam

33. *add. in margine:* De peccato originis. Von der Sünde. 34. *add. in margine:* De poenitentia. "Dann sie beisset sich 36. *add. in margine:* De tertio art. Symboli Apost. Uber d. 3. Art. d. Christl. Glaubens.

communionem coelestium bonorum introductus, et ecclesiae sum insertus, hoc videlicet medio, quod verbum Dei audivi et adhuc audio: hoc enim initium est, "per quod aditus ad ecclesiam Dei nobis patet.

37 Antequam enim in ecclesiam Christi introducti
sumus, 'vilissima diaboli mancipia eramus, quia de
Deo et Christo nihil noveramus. Spiritus Sanctus
autem manet cum sancta "ecclesia catholica ad no-
vissimum usque diem, et per ecclesiam nos sanat,
ejusque opera utitur in docendo et propagando Dei
verbo, per quod ipse sanctificationem nostram opera-
tur et promovet, ut de die in diem proficiamus, et
in fide confirmemur, atque in ferendis bonis fidei
fructibus, quos ipse efficit, progressus subinde majo-
38 res faciamus etc. In his omnibus, quae jam e Ca-
techismo recitavimus, liberi nostri arbitrii, aut coo-
perationis nostrae, ne uno quidem verbulo fit men-
tio: sed omnia Spiritui Sancto attribuuntur, quod
videlicet nos per ministerium verbi in ecclesiam Dei
introducat, in qua nos sanctificet, et efficiat, ut quo-
tidie in fide et bonis operibus proficiamus.

39 Quamvis autem renati etiam in hac vita eousque progrediantur, ut bonum velint eoque delectentur, et bene agere atque in pietate proficere studeant: tamen hoc ipsum (ut paulo ante dictum est) non a nostra voluntate, aut a viribus nostris proficiscitur, sed Spiritus Sanctus (ut Paulus [Phil. 2, 13.] ipse de hac re loquitur) operatur in nobis illud *velle* et perficere. Quemadmodum etiam alibi Apostolus hoc opus soli Deo tribuit, cum inquit: [Eph. 2, 10.] Ipsius sumus factura, creati in Christo Jesu, ad opera bona, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus.

40 In Minori Catechismo D. Lutheri sic scriptum est: Credo, me non propria mea ratione aut virtute in Jesum Christum Dominum meum credere ac ad ipsum

"hinein zu kommen. 37. sind wir gar des Teuffels gewesen, "gemeine der Christenheit,

venire posse, quandoquidem Spiritus Sanctus me per evangelium vocavit, suis donis illuminavit, in recta fide sanctificavit et conservavit, quemadmodum universam christianam ecclesiam in terris vocat, colligit, illuminat, sanctificat, et in vera ac una fide in Jesum Christum conservat etc.

Et in explicatione secundae petitionis in Oratione Dominica haec sunt verba: Qui fit hoc (ut scilicet regnum Dei ad nos veniat)? Responsio: Quando coelestis Pater nobis Spiritum Sanctum suum largitur, ut verbo ejus sancto per gratiam Dei credamus, et pie vivamus etc. 41

Haec testimonia affirmant, nos propriis viribus non posse ad Christum venire, sed Deum dare nobis Spiritum suum Sanctum, a quo illuminamur, sanctificamur, et ita ad Christum per fidem adducimur, atque in ipso conservamur. Hic nec voluntatis nostrae, nec cooperationis mentio fit. 42

His adjungemus dictum, quo D. Lutherus tandem adhibita protestatione seipsum declarat, quod in hac doctrina usque ad vitae finem perseverare velit. Verba in majore Confess. de Sacrosancta Coena haec sunt: Rejicio et damno, tanquam meros errores, omnia dogmata, quae nostrum liberum arbitrium praedicant, utpote quae auxilio et gratiae Salvatoris nostri Jesu Christi simpliciter repugnant. Cum enim (extra Christum) mors et peccatum nobis dominentur, et diabolus sit Deus et Princeps noster, non potest hic esse ulla potentia aut virtus, sapientia aut intelligentia in nobis, qua ad justitiam et vitam nos parare et eam quaerere possimus; sed constat nos plane excoecatos et captivos, et peccati ac diaboli mancipia esse, et facere atque cogitare ea, quae ipsis placent, et Deo et praeceptis ejus adversa sunt. 43

In his verbis D. Lutherum, piae sanctaeque memoriae, 44

libero nostro arbitrio prorsus nihil virium tribuit, quibus se homo ad justitiam praeparare, aut eam quaerere possit. Contra vero docet, hominem excoecatum et captivum tantummodo voluntati Satanae parere, et ea, quae Deo displicent, facere. Quare non est in hoc negotio somnianda ulla cooperatio voluntatis nostrae, in hominis conversione. Etenim necesse est, ut homo divinitus trahatur, et ex Deo renascatur': alias nulla in cordibus nostris cogitatio est, quae a seipso ad evangelium amplectendum sese convertat. Hoc negotium D. Lutherus in Libro suo de servo arbitrio contra Erasmum egregie et solide explicuit, atque sententiam hanc piam et invictam esse demonstravit. Postea in Commentario illo praeclaro, quem in Genesin scripsit, (praecipue in explicatione XXVI. capitis) eandem repetivit et declaravit. Eo loco etiam alias quasdam peculiares ab Erasmo motas disputationes (ut de absoluta necessitate etc.) attigit, et quomodo ea *intelligi* et accipi vellet, contra omnes sinistras suspiciones et corruptelas, pia explicatione optime munivit. "Ea hic repetita esse volumus, et ut diligenter legantur, omnes hortamur.

45 Quare male docetur, cum fingitur, hominem non renatum adhuc tantum habere virium, ut evangelium amplecti, eoque sese consolari cupiat, et hoc modo humanam voluntatem (qualis natura est) in conversione aliquo modo cooperari. Haec enim falsa opinio Sacrosanctae Scripturae, piae Augustanae Confessioni, ejusdem Apologiae, Smalcaldicis Articulis, Majori et Minori Catechismis Lutheri, et aliis hujus excellentissimi et 'divinitus illuminati theologi scriptis repugnat.

46 Non ignoramus autem, et enthusiastas et Epicureos pia hac, de impotentia et malitia naturalis liberi arbitrii, doctrina (qua conversio et regeneratio nostra soli Deo, nequaquam autem nostris viribus tribuitur)

44. *add. in margine:* Jo. 6. [44.] L. "Darauff wir vns auch hiermit gezogen, vnd andere dahin weisen. 45. hocherleuchteten

impie, turpiter et maligne abuti. Et multi impiis illorum sermonibus offensi atque depravati, dissoluti et feri fiunt, atque omnia pietatis exercitia, orationem, sacram lectionem, pias meditationes, remisse tractant aut prorsus negligunt, ac dicunt: quandoquidem propriis suis naturalibus viribus ad Deum sese convertere nequeant, perrecturos se in illa sua adversus Deum contumacia, aut exspectaturos, donec a Deo violenter, et contra suam ipsorum voluntatem convertantur. Et cum in hisce spiritualibus rebus nullam agendi facultatem habeant, sed totum illud conversionis negotium solius Spiritus Sancti operatio sit, negant se porro verbum Dei vel audituros, vel lecturos, aut Sacramento usuros, sed exspectare velle, donec ipsis Deus immediate coelitus dona sua infundat, ut revera in seipsis sentire et experientia ipsa certiores fieri possint, se a Deo conversos esse.

Alii vero, ut infirmae et perturbatae mentes, non 47
satis recte intellecta pia nostra doctrina de libero arbitrio, fortasse in tristes has cogitationes et periculosam dubitationem incidere possent: an sint a Deo electi, et an Deus dona illa per Spiritum Sanctum in ipsis operari velit, praesertim cum in cordibus suis non adeo firmam et flagrantem fidem, promptamque obedientiam, sed solummodo meras infirmitates, miserias et angustias sentiant.

Hanc ob causam porro e verbo Dei docebimus, 48
quomodo homo ad Deum convertatur, quomodo et quibus mediis (videlicet per verbum vocale et per Sacramenta) Spiritus Sanctus in nobis efficax sit, et veram poenitentiam, fidem, novasque spirituales vires ac facultates ad bene agendum, in cordibus nostris operari et largiri velit, et quemadmodum nos erga oblata illa media gerere, et iis quomodo uti debeamus.

Non est voluntas Dei, ut quisquam pereat, sed vult, 49

46. **maligne** unchristlich

ut omnes homines ad ipsum convertantur, et in aeternum salvi fiant. Vivo ego, (inquit [Ezech. 33, 11.] Dominus) nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat. [Jo. 3, 16.] Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis, qui in eum crediderit, non pereat, sed habeat vitam aeternam.

50 Propterea Deus pro sua ineffabili bonitate et clementia curat, ut et sua divina et immota lex et mirandum consilium de liberatione nostra, sanctum videlicet et salvificum evangelium de aeterno Filio suo, unico Salvatore et Redemptore nostro, Jesu Christo, publice annuntientur. Ea praedicatione aeternam ecclesiam sibi e genere humano colligit, et in hominum mentibus veram poenitentiam, agnitionem peccatorum et fidem veram in Filium Dei, Jesum Christum, operatur. Et visum est Deo, per hoc medium, et non alio modo, nimirum per sanctum verbum suum, cum id vel praedicari auditur vel legitur, et per sacramentorum legitimum usum homines ad aeternam salutem vocare, ad se trahere, con-
51 vertere, regenerare et sanctificare. Quia in Dei sapientia (inquit [1 Cor. 1, 21.] Apostolus) non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo, per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Et angelus inquit: [Act. 10, 6.] Petrus loquetur tibi verba, in quibus salvus eris tu et universa domus tua. Et: [Rom. 10, 17.] Fides est ex auditu, auditus autem per verbum Dei. Item: [Jo. 17, 17.] Sanctifica eos, Pater, in veritate tua, verbum tuum est veritas etc. [20.] Oro autem pro iis etiam, qui per sermonem ipsorum in me sunt credituri. Quapropter aeternus Deus Pater coelestis coelitus de Filio suo dilecto, et de omnibus, qui ipsius nomine poenitentiam et remissionem peccatorum praedicant, clamat: [Mtth. 17, 5.] Hunc audite.

52 Hanc verbi Dei praedicationem audire oportet omnes, qui aeternam salutem consequi cupiunt. Praedicatio enim verbi Dei et ejusdem auscultatio sunt Spi-

51. Dieweil die Welt durch jre weisheit Gott nicht erkannte,

ritus Sancti instrumenta, cum quibus, et per quae efficaciter agere, et homines ad Deum convertere, atque in ipsis et velle et perficere operari vult.

53 Hoc Dei verbum homo, etiam nondum ad Deum conversus, nec renatus, externis auribus audire aut legere potest. In ejusmodi enim externis rebus, ut supra dictum est, homo adhuc, etiam post lapsum, aliquo modo liberum arbitrium habet, ut ad coetus publicos ecclesiasticos accedere, verbum Dei audire, vel non audire possit.

54 Per hoc medium seu instrumentum, praedicationem nimirum et auditionem verbi, Deus operatur, emollit corda nostra, trahitque hominem, ut ex concionibus legis et peccata sua et iram Dei agnoscat, et veros terrores atque contritionem in corde suo sentiat. Et per annuntiationem ac meditationem evangelii, de gratuita et clementissima peccatorum remissione in Christo, scintillula fidei in corde ipsius accenditur, quae remissionem peccatorum propter Christum amplectitur, et sese promissione evangelii consolatur, et hoc modo Spiritus Sanctus, qui haec omnia operatur, in cor mittitur".

55 Etsi autem utrumque, tum concionatoris plantare et rigare, tum auditoris currere et velle, frustra omnino essent, neque conversio sequeretur, nisi Spiritus Sancti virtus et operatio accederet, qui per verbum praedicatum et auditum corda illuminat et convertit, ut homines verbo credere et assentiri possint: tamen neque concionator neque auditor de hac Spiritus Sancti gratia et operatione dubitare debent. Quin potius uterque certo sciat, si verbum Dei juxta mandatum et voluntatem Dei pure et sincere praedicatum fuerit, et homines diligenter et serio auscultaverint, illudque meditati fuerint, certissime Dominum gratia sua praesentem adesse, et largiri ea, ut paulo ante

54. bricht "*add. in margine:* Gal. 4. [6.] L.

dictum est, quae homo alias suis propriis viribus
56 neque accipere, neque dare potest. De praesentia enim, operatione et donis Spiritus Sancti non semper ex sensu (quomodo videlicet et quando in corde sentiuntur) judicari debet aut potest: sed quia haec saepe multiplici infirmitate contecta sunt, ex promissione verbi Dei certo statuere debemus, quod verbum Dei praedicatum et auditum revera sit ministerium et organon Spiritus Sancti, per quod in cordibus nostris vere efficax est et operatur.

57 At si homo quispiam neque verbum Dei audire, neque legere velit, sed potius ministerium verbi et ecclesiam Dei contemnat, et in peccatis suis ita moriatur et pereat: is neque ex aeterna Dei praedestinatione quidquam consolationis capere, neque misericordiam apud Deum consequi potest. Christus enim, in quo electi sumus, omnibus hominibus clementiam suam in verbo et sacramentis offert, et serio vult, ut verbum illud audiatur, ac promisit, [Mtth. 18, 20.] ubicunque duo aut tres in nomine ejus congregati fuerint, et verbum ejus pie tractaverint, ibi se in medio ipsorum affuturum.

58 Quare cum homo profanus instrumenta seu media Spiritus Sancti contemnit, neque verbum Dei audire vult: non fit illi injuria, si a Spiritu Sancto non illuminetur, sed in tenebris infidelitatis suae relinquatur, et pereat. De hac re sic scriptum exstat: [Mtth. 23, 37.] Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, et *noluisti!*

59 Et hac ratione recte etiam dici potest, hominem non esse lapidem aut truncum. Lapis enim aut truncus non reluctatur ei, a quo movetur, sed neque intelligit aut sentit, quid secum agatur, sicut homo Deo sua voluntate reluctatur, donec ad Dominum conversus fuerit. Et tamen verum est, quod homo, etiam ante conversionem, sit creatura rationalis, quae intellectum et voluntatem habeat: (intellectum autem non in rebus

56. *add.* 2 Cor. 2. [14 sqq.] G. *in marg.* L. 57. Sacramento R. T.

divinis, et voluntatem, non ut bonum et salutare ali-
quid velit) sed tamen ad conversionem suam (ut
saepe jam est dictum) prorsus nihil conferre potest.
Et hac in parte multo est deterior lapide aut trun-
co, quia repugnat verbo et voluntati Dei, donec Deus
eum a morte peccati resuscitet, illuminet atque re-
novet. Etsi autem Dominus hominem non cogit, ut 60
convertatur: (qui enim semper Spiritui Sancto resi-
stunt, et veritati agnitae perseverantes repugnant,
quod sanctus Stephanus [Act. 7, 51.] induratis Ju-
daeis tribuit, hi non convertuntur) attamen trahit
Deus hominem, quem convertere decrevit. Sic au-
tem eum trahit, ut ex intellectu coecato illuminatus
fiat intellectus, et ex rebelli voluntate fiat prompta
et obediens voluntas. Et hoc ipsum Scriptura [Ps.
51, 12.] vocat, novum cor creare. Eam ob cau- 61
sam etiam non recte dicitur: hominem ante conver-
sionem in rebus spiritualibus habere *modum agendi*
aliquid, quod sit bonum et salutare. Cum enim ho-
mo ante conversionem in peccatis mortuus sit [Eph.
2, 5.], non potest in ipso aliqua vis ad bene agen-
dum in rebus spiritualibus inesse: itaque non habet
modum operandi seu agendi aliquid in rebus divinis.
Quando vero de eo agitur, quomodo Deus in homi- 62
ne operetur, verum quidem est, quod Deus alium
modum agendi habeat in homine, utpote in creatura
rationali, et alium modum in alia aliqua irrationali
creatura, vel in lapide aut trunco: nihilominus ea de
causa homini ante conversionem ejus modus agendi
aliquid boni in rebus divinis tribui non potest. Quan- 63
do vero jam homo est conversus et illuminatus, ejus-
que voluntas renovata est: tunc homo *vult bonum*,
quatenus renatus et novus homo est, et lege Dei
delectatur secundum interiorem hominem. Et in
posterum tantum boni et tam diu bonum operatur,
quantum et quam diu a Spiritu Dei impellitur; sic-
ut d. Paulus ait: [Rom. 8, 14.] Qui Spiritu Dei agun-
tur, hi sunt filii Dei. Haec autem agitatio Spiritus 64

61. göttlichen

Sancti non est coactio: sed homo conversus sponte bonum operatur; quemadmodum David inquit: [Ps. 110, 3.] Post victoriam tuam populus tuus tibi spontaneus offeret. Et tamen simul etiam in renatis lucta carnis et Spiritus reliqua manet, de qua Paulus ait: [Rom. 7, 22 sq.] Delector lege Dei secundum interiorem hominem: video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis. Et ibidem: [25.] Servio igitur mente legi Dei, carne vero legi peccati. Et ad Galatas [5, 17.] inquit: Caro concupiscit adversus Spiritum: Spiritus autem adversus carnem. Haec enim sibi invicem adversantur, ut non, quaecunque vultis, illa faciatis.

65 Ex his consequitur, quam primum Spiritus Sanctus (ut dictum est) per verbum et sacramenta opus suum regenerationis et renovationis in nobis inchoavit, quod revera tunc per virtutem Spiritus Sancti cooperari possimus ac debeamus, quamvis multa adhuc infirmitas concurrat. Hoc verbo ipsum, quod cooperamur, non ex nostris carnalibus et naturalibus viribus est: sed ex novis illis viribus et donis, quae Spiritus Sanctus in conversio-
66 ne in nobis inchoavit. In quam sententiam d. Paulus expressis verbis graviter hortatur, ut curemus, ne, tanquam Dei cooperarii, frustra Dei gratiam acceperimus. Quod tamen sic, et non aliter intelligendum est: hominem jam conversum tantum atque tamdiu bene operari, quantum et quamdiu a Deo per Spiritum Sanctum ducitur, regitur et gubernatur. Quam primum enim Dominus clementem suam manum ab ipso retraheret, homo quidem ne ad minimum momentum in obedientia divina perseverare posset. Si quis vero Pauli dictum in ea sententia accipere vellet, quasi homo conversus una cum Spiritu Sancto eo modo cooperaretur, quemadmodum duo equi simul una currum

66. *add. in margine:* 2 Cor. 6. [1.] *Συνεργοῦντες παρακαλοῦμεν*: Nos, qui sumus administri seu cooperarii Dei, monemus vos, ut nostrum exemplum imitemini, qui estis arvum et aedificatio Dei, 1 Cor. 3. [9.] ne gratia Dei in vobis sit inanis, 1 Cor. 15. [10.] sed ut sitis templum Dei viventis et habitantis in vobis 2 Cor. 6. [16.] L.

trahunt: equidem hoc citra veritatis divinae jacturam concedi haudquaquam posset.

Quapropter ingens discrimen est inter homines 67
baptizatos et non baptizatos. Cum enim, juxta Pauli doctrinam', omnes, qui baptizati sunt, Christum induerint, "et revera sint renati: habent illi jam liberatum arbitrium, hoc est, rursus liberati sunt, ut Christus testatur. Unde etiam non modo verbum Dei audiunt, verum etiam, licet non sine multa infirmitate, eidem assentiri, illudque fide amplecti possunt.

Cum enim in hac vita tantum primitias Spiritus 68
acceperimus, et regeneratio nondum sit absoluta, sed solummodo in nobis inchoata: manet perpetua quaedam lucta inter carnem et Spiritum etiam in electis et vere renatis hominibus. Et quidem non modo inter christianos magnum discrimen deprehenditur, quorum hic infirmus, ille robustus est Spiritu, verum etiam hanc diversitatem quilibet christianus in semetipso animadvertere potest, se nunc quidem 'excelso animo esse, et ad omnia virtute Spiritus paratum promptumque, nunc vero timido et trepido, "et jam quidem caritate ardere, firmum in fide et spe esse, post vero frigere et imbecillitatem suam sentire.

Cum vero homines baptizati contra conscientiam 69
aliquid patrarint, et peccato 'in mortali suo corpore dominium concesserint, atque "ita Spiritum Sanctum in seipsis contristarint et amiserint, non opus est quidem, ut rebaptizentur: necesse est autem, ut rursus convertantur, de qua re antea satis dictum est.

Hoc enim certissimum est, in vera conversione 70
immutationem, renovationem et motum fieri oportere in hominis intellectu, voluntate et corde, ut nimirum hominis mens peccata agnoscat, iram Dei metuat, a peccato sese avertat, promissionem gratiae in Christo agnoscat et apprehendat, pias cogitationes animo

67. *add.* Gal. 3. [27.] G. "vnd also 68. -promptumque, freudig im Geist, "*om.* R. T. 69. in jnen "*om.* R. T.

agitet, bonum propositum habeat, atque diligentiam in moribus suis regendis adhibeat, et contra carnem pugnet. Ubi enim nihil horum fit, ibi procul dubio
71 etiam non est vera ad Deum conversio. Cum autem quaestio sit de *causa efficiente*, hoc est, quisnam haec in nobis operetur, unde homo hoc ipsum habeat, et quomodo id consequi possit: haec pia doctrina ostendit horum bonorum fontem, hoc videlicet modo. Cum naturales hominis vires ad veram conversionem nihil conferre, aut quidquam adjumenti afferre possint, Deus ineffabili bonitate et misericordia nos praevenit, et evangelium (per quod Spiritus Sanctus conversionem et regenerationem in nobis operari et perficere vult) annuntiari curat, et per verbi sui praedicationem et meditationem, fidem, aliasque pietatis virtutes in nobis accendit, ita quidem, ut haec omnia solius Spiritus Sancti dona sint
72 atque operationes. Quin etiam haec sincera doctrina ostendit nobis media, per quae Spiritus Sanctus haec, quae diximus, in nobis vult inchoare et efficere, et monet, quomodo haec dona conserventur, confirmentur et augeantur, et hortatur, ut gratiam illam divinam non frustra acceperimus, sed ut dona illa sedulo exerceamus, cogitantes, quam grave sit peccatum, tales Spiritus Sancti operationes impedire, aut illis resistere.

73 Ex hac solida totius doctrinae de libero arbitrio explicatione, de quaestionibus illis, quae jam multis annis in ecclesiis Augustanae Confessionis agitatae sunt, judicari potest. Verbi gratia, quod quaesitum fuit: an homo ante, in, vel post conversionem Spiritui Sancto repugnet, vel pure passive se habeat? an homo convertatur ut truncus? an Spiritus Sanctus detur repugnantibus? et an conversio hominis fiat per modum coactionis? Haec atque hujusmodi multa, juxta

71. *add.* 1 Cor. 2. [14.] 2 Cor. 3. [5.] G. *in marg.* L.

recitatam piam nostram de hoc articulo doctrinam, facile dijudicari, et contraria falsa dogmata et errores agnosci, redargui atque rejici possunt, ′ut ′sunt:

I. Primo Stoicorum et Menichaeorum ′furores, 74
qui asseruerunt, omnia, quae fiunt, necessario fieri, et quidem eo, quo fiunt, et non alio modo, et hominem coactum omnia facere. Et, quod hominis voluntas etiam in externis operibus nullam omnino libertatem aut facultatem (ad externam civilem justitiam et disciplinam honestam aliquo modo praestandam, et ad vitanda externa peccata et flagitia) habeat, aut, quod hominis voluntas ad externa scelera, libidines, rapinas, caedes etc. violenter cogatur.

II. Deinde crassus ille Pelagianorum error, quod 75
liberum arbitrium ex propriis naturalibus viribus, sine Spiritu Sancto sese ad Deum convertere, evangelio credere, legem Dei etiam toto corde implere, atque hac libera et spontanea sua obedientia remissionem peccatorum et vitam aeternam promereri possit.

III. Postea ′Papistarum et ″scholasticorum er- 76
ror, qui aliquanto subtilius falsam opinionem suam proposuerunt, et docuerunt, quod homo naturalibus suis viribus initium ad agendum bonum et ad conversionem suam facere possit: sed quia infirmior sit, quam ut bene coepta perficere queat, quod Spiritus Sanctus illa, quae naturalibus propriis viribus inchoata erant, adjuvet ‴et absolvat.

IV. Item, Synergistarum dogma, qui fingunt, ho- 77
minem in rebus spiritualibus non prorsus ad bonum esse emortuum, sed tantum graviter vulneratum et semimortuum esse. Et quamvis liberum arbitrium infirmius sit, quam ut initium facere, et seipsum propriis viribus ad Deum convertere, et legi Dei toto corde

73. *om.* R. T. Als: G. 74. vnsinnigkeit, 76. *add.* et R. T. ″Schullehrer ‴*add.* -absolvat. L.

obedire possit: tamen si Spiritus Sanctus initium faciat, et nos per evangelium vocet, gratiam suam, remissionem peccatorum et aeternam salutem nobis offerat, tunc liberum arbitrium propriis suis naturalibus viribus Deo occurrere, aliquo modo (aliquid saltem, etsi parum et languide) ad conversionem suam conferre, eam adjuvare, cooperari, sese ad gratiam praeparare et applicare, eam apprehendere, amplecti, evangelio credere, et quidem in continuatione et conservatione hujus operis, propriis suis viribus, una cum Spiritu Sancto *cooperari posse*.

78 Contra hunc errorem supra luculenter demonstratum est, quod facultas applicandi se ad gratiam non ex nostris naturalibus propriis viribus, sed ex sola Spiritus Sancti operatione promanet.

79 V. Item, Pontificum et monachorum doctrina, quod homo, postquam regeneratus est, legem Dei in hac vita perfecte implere possit, et quod per hanc impletionem legis coram Deo justificetur, et vitam aeternam promereatur.

80 VI. Ab altera parte magna severitate et pio zelo redarguendi sunt enthusiastae, neque in ecclesia Dei ferendi, qui somniant, Deum sine omnibus mediis, sine auditione verbi divini et sine usu sacramentorum hominem ad se trahere, illuminare, justificare et salvum facere.

81 VII. Item, qui fingunt, Deum in conversione et regeneratione novum cor, atque adeo novum hominem ita creare, ut veteris Adami substantia et essentia (praesertim vero anima rationalis) penitus aboleatur, et nova animae essentia ex nihilo creetur. Hunc errorem expresse refutat d. Augustinus in explicatione Psalmi vigesimi quinti, quo loco dictum Pauli: [Eph. 4, 22.] Deponite veterem hominem etc. affert et interpretatur, hisce verbis: Ne aliquis arbitretur, deponendam esse ali-

81. im Psal. 25.

quam substantiam, exposuit, quid esset: deponite veterem hominem, et induite novum etc. cum dicit in consequentibus: quapropter deponentes mendacium, loquimini veritatem. Ecce hoc est deponere veterem hominem, et induere novum.

VIII. Repudiamus etiam sequentes loquendi for- 82
mas, si quis iis citra declarationem utatur: quod hominis voluntas ante conversionem, in ipsa conversione, et post conversionem Spiritui Sancto repugnet, et quod Spiritus Sanctus detur ipsi repugnantibus.

Ex ea enim, quam paulo ante recitavimus, ex- 83
plicatione manifestum est, ubi per Spiritum Sanctum in hominis intellectu, voluntate et corde prorsus nulla fit immutatio ad bonum, et homo promissioni divinae fidem prorsus non adhibet, et a Deo ad gratiam non redditur idoneus, sed totus verbo Dei repugnat: quod ibi nulla conversio vel fieri vel esse possit. Conversio enim hominis talis est immutatio, per operationem Spiritus Sancti, in hominis intellectu, voluntate et corde, qua homo (operatione videlicet Spiritus Sancti) potest oblatam gratiam apprehendere. Et quidem omnes illi, qui operationi et motibus Spiritus Sancti (quae per verbum fiunt) contumaciter et perseveranter repugnant, non accipiunt, sed contristant et amittunt Spiritum Sanctum.

Manet quidem etiam in renatis rebellio quaedam, 84
cujus Scriptura mentionem facit, quod nimirum caro concupiscit adversus Spiritum, quod carnales concupiscentiae adversus animam militant, et quod lex illa in membris legi mentis repugnat.

Homo autem non renatus Deo prorsus rebellis est, 85
et totus est servus peccati. Renatus vero delectatur lege Dei secundum interiorem hominem. Videt autem nihilominus in membris suis legem peccati, quae legi mentis repugnat. Quare mente quidem servit legi Dei,

82. wo diese reden unerklert gebraucht werden, 83. *om.* R. T. 84. *add.* Rom. 7. [23.] G. *in marg.* L: Gal. 5. [17.] 1 Petr. 2. [11.] 85. *add.* Joan. 8. [34.] Rom. 6, 16. *in marg.* L.

carne vero legi peccati". Ad hunc modum vera de hoc negotio sententia solide, perspicue et dextere declaranda et docenda est.

86 Quod vero attinet ad phrases et dicta Chrysostomi et Basilii: Trahit Deus, sed volentem trahit; tantum velis, et Deus praeoccurrit; item scholasticorum et Pontificiorum: Hominis voluntas in conversione non est otiosa, sed agit aliquid etc. quia dicta illa pro confirmando naturali libero arbitrio in conversione hominis, contra doctrinam gratiae Dei introducta sunt: ex proposita declaratione manifeste apparet, formae sanorum verborum ea non esse analoga, sed cum illa pugnare, et idcirco, cum de conversione ad Deum agitur, "merito vitanda esse.

87 Conversio enim voluntatis nostrae depravatae (quae revera nihil aliud est, quam ejusdem resuscitatio a spirituali morte) omnino solius Dei opus est, sicut etiam resuscitatio in corporali carnis resurrectione soli Deo est tribuenda, quemadmodum supra perspicue id explicatum et solidis Scripturae Sacrae testimoniis demonstratum est.

88 Quomodo vero Dominus in conversione ex rebellibus et nolentibus hominibus, per Spiritus Sancti tractum, volentes et promptos faciat, et quod post hominis conversionem voluntas jam renata, in quotidianis poenitentiae exercitiis, non sit otiosa, sed omnibus operibus Spiritus Sancti (quae ille per nos efficit) cooperetur, supra satis perspicue est declaratum.

89 Et quando D. Lutherus affirmat, hominem in conversione sua pure passive sese habere, id est, plane nihil agere, sed tantummodo pati id, quod Deus in ipso agit, certe non sentit, quod conversio absque praedicatione et auditione verbi Dei fiat, neque haec ita accipi voluit, quasi in conversione per Spiritum San-

"*add.* Rom. 7. [22 sqq.] G. *in marg.* L. 86. *add.* L. "billig zu meiden.

ctum prorsus nulli novi motus in nobis excitentur, neque ulla spiritualis operatio in nobis inchoetur: sed hoc voluit D. Lutherus, hominem ex seipso, aut naturalibus suis viribus non posse aliquid conferre, vel adjumentum afferre ad suam conversionem, et hominis conversionem non tantum ex parte, sed totam prorsus esse operationem, donum et opus solius Spiritus Sancti, qui eam virtute et potentia sua, per verbum (in intellectu, corde et voluntate hominis, tanquam in subjecto patiente, ubi homo nihil agit, aut operatur, sed tantum patitur) efficiat atque operetur. Quod tamen non eo modo fit, quasi cum statua e lapide formatur, aut sigillum in ceram imprimitur, quae cera neque notitiam, neque sensum, neque voluntatem habet, sed eo modo hominis immutationem et renovationem fieri credimus, quem satis luculenter supra explicuimus.

Quandoquidem etiam juventus in scholis do- 90
ctrina illa de tribus causis efficientibus, concurrentibus in conversione hominis non renati, vehementer perturbata est, dum disputatum fuit; quomodo illae (verbum videlicet praedicatum et auditum, Spiritus Sanctus, et hominis voluntas) concurrant: denuo repetitum volumus ex supra posita explicatione, quod conversio ad Deum sit solius Spiritus Sancti opus, qui solus est egregius ille artifex, haec in nobis efficiens; interim tamen praedicatione et auditu sancti verbi sui (tanquam ordinario et legitimo medio seu instrumento suo) utitur. Hominis au- 91
tem nondum renati intellectus et voluntas tantum sunt subjectum convertendum, sunt enim hominis spiritualiter mortui intellectus et voluntas, in quo homine Spiritus Sanctus conversionem et renovationem operatur, ad quod opus hominis convertendi voluntas nihil confert, sed patitur, ut Deus in ipsa operetur, donec regeneretur.

90. der rechte meister ist,

Postea vero in aliis sequentibus bonis operibus Spiritui Sancto cooperatur, ea faciens, quae Deo grata sunt, eo modo, qui jam a nobis in hoc scripto abunde satis est declaratus.

III.

De Justitia Fidei coram Deo.

1 Tertia controversia inter theologos quosdam Augustanae Confessionis orta est de justitia Christi seu justitia fidei, quae a Deo, per fidem, miseris peccatoribus ad justitiam ex gratia imputatur.

2 Alii contenderunt, justitiam fidei (quam Apostolus justitiam Dei appellat) esse justitiam Dei essentialem, quae sit ipse Christus, ut verus naturalis et essentialis Dei Filius, qui per fidem in electis habitet, eosque ad bene operandum impellat, et hac ipsa ratione eorum sit justitia, cujus inhabitantis essentialis justitiae respectu omnium hominum peccata sese habeant instar guttulae aquae ad magnum mare collatae.

3 Alii vero asseruerunt, Christum esse justitiam nostram, duntaxat juxta humanam suam naturam.

4 Contra utrosque unanimi consensu reliqui Augustanae Confessionis theologi docuerunt, Christum esse nostram justitiam non secundum divinam tantum naturam, neque etiam secundum humanam tantum: sed juxta utramque naturam, quippe qui nos (ut Deus et homo) a peccatis nostris perfectissima sua obedientia liberaverit, justificaverit atque salvos fecerit. Itaque asseruerunt, fidei justitiam esse remissionem peccatorum, reconciliationem cum Deo et adoptionem in filios Dei propter solam Christi obedientiam, quae per solam fidem ex mera gratia omnibus

3. *om.* R. T.

vere credentibus ad justitiam imputetur, ita ut ipsi propterea ab omni injustitia absolvantur.

Praeter hanc controversiam etiam aliae quaedam 5
disputationes de articulo justificationis (occasione formulae Interim 'seu 'Interreligionis) et alias motae sunt, quae postea in antithesi, id est, in recitatione errorum, qui purae doctrinae in hoc articulo adversantur, explicabuntur.

Hic autem articulus, de justitia fidei, praecipuus 6
est (ut Apologia loquitur) in tota doctrina christiana, sine quo conscientiae perturbatae nullam veram et firmam consolationem habere, aut divitias gratiae Christi recte agnoscere possunt. Id D. Lutherus suo etiam testimonio confirmavit, cum inquit: Si unicus hic articulus sincerus permanserit, etiam christiana ecclesia sincera, concors et sine omnibus sectis permanet: sin vero corrumpitur, impossibile est, ut uni errori aut fanatico spiritui recte obviam iri possit'. Et de hoc articulo d. Paulus praecipue lo- 7
quitur, cum inquit: [Gal. 5, 9.] 'Paulum fermenti totam conspersionem fermentat. Atque ea ipsa de causa Paulus particulas exclusivas, (videlicet: sine lege, sine operibus, ex gratia, gratis) quibus humana opera excluduntur, in hoc articulo tanta diligentia tantoque zelo urget, ut ostendat, quod valde necessarium sit, ut in hoc articulo non modo sincera doctrina perspicue explicetur, verum etiam antithesis ponatur, et omnia veritati contraria dogmata a pia doctrina segregentur, excludantur et rejiciantur.

Quare ut haec controversia pie, juxta verbi Dei 8
analogiam, explicetur, et per gratiam Dei componatur, sinceram doctrinam, fidem et confessionem nostram ad hunc modum recitamus.

De justitia fidei coram Deo unanimi consensu 9
credimus, docemus et confitemur, (juxta compendiaria

5. *add.* L. 6. *add.* Tom. 5. Jhenensi, pag. 159. G. *in marg.* L. 7. Paululum R. T.

christianae nostrae fidei et confessionis capita, quae supra posuimus) quod homo peccator coram Deo justificetur, hoc est, absolvatur ab omnibus suis peccatis et a judicio justissimae condemnationis, et adoptetur in numerum filiorum Dei, atque haeres aeternae vitae scribatur, sine ullis nostris meritis, aut dignitate, et absque ullis praecedentibus, praesentibus aut sequentibus nostris operibus, ex mera gratia, tantummodo propter unicum meritum, perfectissimamque obedientiam, passionem acerbissimam, mortem et resurrectionem Domini nostri, Jesu Christi, cujus obedientia nobis ad justitiam imputatur.

10 Haec bona nobis in promissione evangelii per
Spiritum Sanctum offeruntur. Fides autem unicum
est medium illud, quo illa apprehendimus, accipi-
11 mus, nobisque applicamus. Ea fides donum Dei est,
per quod Christum Redemptorem nostrum in verbo
evangelii recte agnoscimus, et ipsi confidimus, quod
videlicet tantum propter ipsius obedientiam ex gra-
tia remissionem peccatorum habeamus, et justi a
12 Deo Patre reputemur, et in aeternum salvemur. Ita-
que hae propositiones sunt aequipollentes, et idem
plane volunt, cum Paulus dicit: [Rom. 3, 28.] Fide
nos justificari; aut, [4, 5.] fidem nobis ad justitiam
imputari. Et cum docet: [5, 19.] quod unius
Mediatoris Christi obedientia justificemur; aut, [18.]
quod per unius justitiam in omnes homines justifi-
13 catio vitae veniat. Fides enim non propterea justi-
ficat, quod ipsa tam bonum opus tamque praeclara
virtus sit: sed quia in promissione evangelii me-
ritum Christi apprehendit et amplectitur, illud
enim per fidem nobis applicari debet, si eo ipso
14 merito justificari velimus. Itaque justitia illa, quae
coram Deo fidei, aut credentibus, ex mera gratia
imputatur, est obedientia, passio et resurrectio
Christi, quibus ille legi nostra causa satisfecit
15 et peccata nostra expiavit. Cum enim Christus

9. des ganzen

non tantum homo, verum Deus et homo sit, in una persona indivisa, tam non fuit legi subjectus, quam non fuit passioni et morti (ratione suae personae) obnoxius, quia Dominus legis erat. Eam ob causam ipsius obedientia (non ea tantum, qua Patri paruit in tota sua passione et morte, verum etiam, qua nostra causa sponte sese legi subjecit, eamque obedientia illa sua implevit) nobis ad justitiam imputatur, ita ut Deus propter totam obedientiam (quam Christus agendo et patiendo, in vita et morte sua, nostra causa Patri suo coelesti praestitit) peccata nobis remittat, pro bonis et justis nos reputet, et salute aeterna donet. Haec justitia per evangelium et in 16
sacramentis a Spiritu Sancto nobis offertur, et per fidem applicatur atque apprehenditur: unde credentes habent reconciliationem cum Deo, remissionem peccatorum, Dei favorem, adoptionem filiorum et haereditatem vitae aeternae.

Vocabulum igitur *justificationis* in hoc negotio 17
significat justum pronuntiare, a peccatis et aeternis peccatorum suppliciis absolvere, propter justitiam Christi, [Phil. 3, 9.] quae a Deo fidei imputatur. Et sane hic vocabuli illius usus tam in Veteri, quam in Novo Testamento admodum frequens est. Salomon [Prov. 17, 15.] inquit: Qui justificat impium, et qui condemnat justum, abominabilis est uterque apud Deum. Jesaias [5, 23.] vae denuntiat illis, qui justificant impium propter munera, et justitiam justi auferunt ab eo. Paulus ait: [Rom. 8, 33.] Quis accusabit electos Dei? Deus est, qui justificat, hoc est, qui a peccatis absolvit.

Cum autem interdum vocabulum *regenerationis* 18
pro vocabulo *justificationis* usurpetur: necesse est, ut illud dextere et proprie explicetur, ne renovatio, quae justificationem sequitur, cum justificatione fidei confundatur, sed haec recte a se invicem discernantur.

19 Vocabulum enim regenerationis interdum in eo sensu accipitur, ut simul et remissionem peccatorum (quae duntaxat propter Christum contingit) et subsequentem renovationem complectatur, quam Spiritus Sanctus in illis, qui per fidem justificati sunt, operatur, quandoque etiam solam remissionem peccatorum, et adoptionem in filios Dei significat. Et in hoc posteriore usu saepe multumque id vocabulum in Apologia Confessionis ponitur. Verbi gratia, cum dicitur: Justificatio est regeneratio. Sed et Paulus haec vocabula cum discrimine ponit, cum dicit: [Tit. 3, 5.] Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis
20 et renovationis Spiritus Sancti. Quin etiam *vivificationis* vocabulum interdum ita accipitur, ut remissionem peccatorum notet. Cum enim homo per fidem (quam quidem solus Spiritus Sanctus operatur) justificatur, id ipsum revera est quaedam regeneratio, quia ex filio irae fit filius Dei, et hoc modo e morte in vitam transfertur, sicut scriptum est: [Eph. 2, 5.] Cum essemus mortui in peccatis, convivificavit nos in Christo. Et alibi: [Rom. 1, 17.] Justus fide sua vivet'. Et in hac posteriore significatione Apologia vocabulo regenerationis frequenter uti solet.

21 Deinde etiam *regeneratio* saepe pro *sanctificatione* et renovatione (quae fidei justificationem sequitur) usurpatur. In qua significatione D. Lutherus hac voce, tum in libro de ecclesia et conciliis, tum alibi etiam, multum usus est.

22 Quando autem docemus, quod per operationem Spiritus Sancti regeneremur et justificemur: non ita accipiendum est, quod justificatis et renatis nulla prorsus injustitia (post regenerationem) substantiae ipsorum et conversationi adhaereat: sed, quod Christus perfectissima obedientia sua omnia ipsorum peccata tegat, quae quidem in ipsa natura (in hac vita) adhuc infixa haerent. Nihilominus tamen per fidem, propter obedientiam Christi, (quam Christus

20. *add.* Habac. 2. [4.] *in marg.* L.

inde a nativitate sua usque ad ignominiosissimam crucis mortem pro nobis Patri suo praestitit) boni et justi pronuntiantur et reputantur, etiamsi ratione corruptae naturae suae adhuc sint maneantque peccatores, dum mortale hoc corpus circumferunt. Sed neque hoc sentimus, quod liceat nobis absque poenitentia et vitae emendatione peccatis frenos laxare, in iisque perseverare et subinde pergere.

Oportet enim praecedere veram et non simula- 23
tam contritionem. Et qui mera gratia (ut diximus) propter unicum Mediatorem Christum, tantum per fidem, sine omnibus operibus et meritis coram Deo justi sunt, hoc est, in gratiam Dei recipiuntur: his etiam Spiritus Sanctus datur, qui eos renovat atque sanctificat, in ipsis dilectionem erga Deum et proximum operatur. Cum autem inchoata illa renovatio in hac vita sit imperfecta, et peccatum adhuc in carne, etiam in renatis, habitet: justitia fidei coram Deo in gratuita et benignissima imputatione justitiae Christi (absque ulla nostrorum operum additione) consistit, quod videlicet peccata nobis remissa et tecta sint, neque nobis imputentur.

Sed et hoc diligentissime observandum est, si 24
modo articulum de justificatione sincerum retinere velimus, ne ea, quae fidem praecedunt, et quae eam sequuntur, articulo huic, tanquam ad justificationem necessaria, et ad eam pertinentia, admisceantur aut inserantur. Non enim unum idemque est de conversione hominis et de justificatione ejus agere.

Non omnia illa, quae ad veram conversionem 25
requiruntur, etiam ad justificationem pertinent. Ad justificationem enim tantum haec requiruntur atque necessaria sunt: gratia Dei, meritum Christi et fides, quae haec ipsa Dei beneficia in promissione

23. *add.* Rom. 4. [6 sqq.] G. *in marg.* L. 24. inferantur. R.

evangelii amplectitur; qua ratione nobis Christi justitia imputatur, unde remissionem peccatorum, reconciliationem cum Deo, adoptionem in filios Dei et haereditatem vitae aeternae consequimur.

26 Quare vera et salvans fides in iis non est, qui contritione carent, et propositum in peccatis pergendi et perseverandi habent. Vera enim contritio praecedit, et fides justificans in iis est, qui vere, non ficte, poenitentiam agunt.

27 Et caritas fructus est, qui veram fidem certissime et necessario sequitur. Qui enim non diligit, de eo recte judicari potest, quod non sit justificatus, sed quod adhuc in morte detineatur, aut rursus justitiam fidei amiserit, ut Joannes [1 J. 3, 10.] testatur. Et quando d. Paulus affirmat, fide nos justificari, sine operibus: hoc ipso docet, neque praecedentem contritionem, neque sequentia bona opera ad articulum aut negotium justitiae fidei pertinere. Bona enim opera non praecedunt justificationem, sed eam demum sequuntur. Et oportet personam primum esse justam, antequam bona opera facere queat.

28 Similiter et renovatio seu sanctificatio, quamvis et ipsa sit beneficium Mediatoris Christi et opus Spiritus Sancti, non tamen ad articulum aut negotium justificationis coram Deo pertinet, sed eam sequitur, quia propter carnis nostrae corruptionem in hac vita imperfecta est, et nondum omnibus numeris
29 absoluta. De hac re erudite et pie D. Lutherus in praeclaro illo suo et copioso super Epistolam ad Galatas Commentario ad hunc modum docet: Concedimus de caritate et bonis operibus etiam docendum esse, sed suo tempore et loco, quando scilicet quaestio est de bonis operibus extra hunc articulum de justificatione. Hic autem status causae et caput est, de quo agitur, ut scilicet quaeratur, non, an bona opera sint facienda, et caritas exercenda sit, sed qua re justificemur, et vitam

25. erlangen vnd haben 26. one rew vnd leid rechter glaube ist in oder bey warer bus. 27. Aber

aeternam consequamur. Hic respondemus cum Paulo: sola fide in Christum nos pronuntiari justos, non operibus legis aut caritate. Non quod opera aut caritatem rejiciamus, ut adversarii nos falso accusant, sed quod a "statu causae in alienum negotium, quod ad hanc quaestionem prorsus non pertinet, abstrahi nos et implicari nolumus, id quod tamen Satanas maximopere molitur et quaerit. Itaque cum jam versemur in loco communi et articulo de justificatione, rejicimus et damnamus opera. Is enim locus nequaquam patitur aut admittit disputationem de bonis operibus. Abscindimus igitur hoc proposito simpliciter omnes leges et omnia opera legis. Hactenus Lutherus.

Quare ut perturbatae mentes certam firmamque 30
consolationem habeant, et merito Christi atque gratiae divinae debitus honor tribuatur: docet nos Scriptura, justitiam fidei coram Deo tantummodo consistere in sola clementi et quidem gratuita reconciliatione seu remissione peccatorum, quae ex mera gratia, propter solum Christi Mediatoris meritum, nobis donatur, et per solam fidem, in promissione evangelii, apprehenditur. Ad eundem modum etiam fides illa in justificatione coram Deo, neque contritione, neque dilectione, aliisve virtutibus: sed solo Christo confidit, et in Christo, ipsius perfectissima obedientia (qua pro nobis legem implevit) nititur, quae obedientia credentibus ad justitiam imputatur.

Et quidem neque contritio, neque dilectio, neque 31
ulla alia virtus: sed sola fides est illud unicum medium et instrumentum, quo gratiam Dei, meritum Christi et remissionem peccatorum (quae bona nobis in promissione evangelii offeruntur) apprehendere et accipere possumus.

Recte etiam dicitur, quod credentes, qui per fidem 32
in Christum justificati sunt, in hac vita primum qui-

29. *add.* lestern vnd "Hauptsachen

dem imputatam fidei justitiam, deinde vero etiam inchoatam justitiam novae obedientiae, seu bonorum operum, habeant. Sed haec duo non inter se permiscenda, aut simul in articulum de justificatione fidei coram Deo ingerenda sunt. Cum enim inchoata illa justitia seu renovatio in nobis, propter carnem, in hac vita imperfecta sit et impura: ejus justitiae ratione persona coram Dei judicio consistere non potest. Sola autem justitia obedientiae, passionis et mortis Christi (quae fidei imputatur) coram judicio Dei stare potest, ita quidem, ut tantum propter hanc obedientiam persona (etiam postquam renovata est et multa bona opera habet, atque jam honeste et innocenter vivit) Deo placeat, et accepta, in filium Dei adoptata atque haeres vitae aeternae scripta sit.

33 Huc referendum est, quod Paulus [Rom. 4, 3.] scribit, Abrahamum coram Deo justificatum esse, sola fide propter Mediatorem, sine operibus, idque non tantum, cum primo ab idololatria conversus, nulla bona opera haberet, sed etiam cum postea per Spiritum Sanctum renovatus, multis praeclaris bonis operibus ornatus esset. Et movet Paulus quaestionem hanc, [Rom. 4, 1 sqq.] in quanam re Abrahami justitia coram Deo (propter quam Deum clementem habuerit, ipsique placuerit, et acceptus ac haeres regni Dei fuerit) posita et constituta fuerit?

34 Respondet autem: Ei, qui non operatur, credenti
autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides
ejus ad justitiam; sicut et David [Ps. 32.] dicit,
beatitudinem hominis (esse), cui Deus acceptam
35 fert justitiam sine operibus. Quare, etsi conversi et
in Christum credentes habent inchoatam in se renovationem, sanctificationem, dilectionem, virtutes et bona opera: tamen haec omnia nequaquam possunt aut debent immisceri articulo justificationis coram Deo, ut Red-

32. im besten leben ist 33. *add.* Gen. 15. [6.] Ebr. 11. [8.] G. *in marg.* L.

emptori Christo honor illibatus maneat, et cum nostra nova obedientia imperfecta et impura sit, perturbatae conscientiae certa et firma consolatione sese sustentare valeant.

Et hoc ipsum vult d. Paulus, quando in hoc ar- 36
ticulo particulas exclusivas, quibus ex articulo justitiae fidei opera excluduntur, ut sunt hae, (absque operibus, sine lege, sine merito, nonnisi ex gratia, gratis, non ex operibus) tanta diligentia, tantoque zelo urget. Hae autem exclusivae omnes hisce verbis comprehenduntur, cum docemus: sola fide coram Deo justificamur et salvamur. Hoc enim modo opera nostra excluduntur, non quidem ea ratione, quasi vera fides possit exsistere sine contritione, aut, quasi bona opera non necessario fidem veram (tanquam certissimi fructus) sequantur, aut, quasi credentes in Christum non debeant bene operari: sed ab articulo *justificationis* coram Deo bona opera excluduntur, ne negotio justificationis peccatoris coram Deo, quasi ad eam rem necessaria, pertinentia et requisita, inserantur et admisceantur. Et haec est vera particularum exclusivarum in articulo justificationis sententia, quae diligenter et sedulo in hoc articulo retinenda atque urgenda est, propter rationes, quas statim subjiciemus.

I. Primum, ut per illas particulas omnia opera 37
propria, merita, dignitas, gloria, et fiducia omnium operum nostrorum in articulo justificationis penitus excludantur, ita quidem, ut opera nostra, neque causae, neque meriti ullius, in justificatione, ad quae Deus in hoc negotio respiciat, aut quibus nos fidere possimus, aut debeamus, vel ex toto, vel dimidia aut minima ex parte, rationem habeant.

II. Deinde, ut hoc officium et haec proprietas fidei 38
solius sit maneatque, quod videlicet sola fides, et nulla prorsus alia res, sit illud medium et instrumentum,

36. ist des Apostels Pauli meinung

quo Dei gratia et meritum Christi, in promissione evangelii, apprehendatur, accipiatur nobisque applicetur, et ut ab hoc applicationis officio atque proprietate caritas omnesque aliae virtutes aut opera penitus excludantur.

39 III. Denique has formulas teneamus, ut neque renovatio, neque sanctificatio, virtutes aut bona opera, tanquam forma, aut pars, aut causa justificationis, aut sub qualicunque praetextu, titulo, aut nomine, articulo justificationis, tanquam ad eam rem necessaria aut pertinentia immisceantur: sed ut fidei justitia tantummodo in remissione peccatorum (ex mera gratia, propter solum Christi meritum) consistat, quae bona in promissione evangelii nobis offerantur, et sola fide recipiantur, apprehendantur nobisque applicentur.

40 Eodem modo etiam conservandus est ordo inter fidem et bona opera, inter justificationem et renovationem, seu sanctificationem.

41 Bona enim opera non praecedunt fidem, et sanctificatio non praecedit justificationem. Sed primum in conversione per Spiritum Sanctum fides ex auditu evangelii in nobis accenditur. Illa vero apprehendit gratiam Dei in Christo, qua persona justificatur. Cum vero persona jam est justificata, tum etiam per Spiritum Sanctum renovatur et sanctificatur, ex ea vero renovatione et sanctificatione deinceps fructus, hoc est, bona opera sequuntur. Et haec non ita divelluntur, quasi vera fides aliquando et aliquamdiu stare possit cum malo proposito: sed ordine causarum et effectuum, antecedentium et consequentium ita distribuuntur. Manet enim, quod Lutherus recte dicit: 'Bene conveniunt et sunt connexa inseparabiliter fides et opera: sed sola fides est, quae apprehendit benedictionem, sine operibus, et tamen nunquam est sola. De qua re supra satis est dictum.

39. *add.* -teneamus, L. 41. Es reimen und schicken sich fein zusammen,

Ac multae sane disputationes hac vera et solida 42
distinctione utiliter et dextere explicari possunt, quam etiam Apologia, cum agit de dicto (Jacobi II.) affert. Quando enim de fide agitur, quomodo videlicet ea justificet, haec est, ea de re d. Pauli doctrina, quod sola fides, sine operibus, justificet, quatenus nobis Christi meritum, ut diximus, applicat et communicat: quando vero quaeritur, qua in re et quonam indicio homo christianus, vel in seipso, vel in aliis hominibus, veram et vivam fidem, item simulatam et mortuam fidem, agnoscere et discernere possit: (cum multi torpentes et securi christiani sibi opinionem quandam loco fidei imaginentur, cum tamen veram fidem non habeant) de hac re Apologia sic respondet: Jacobus eam vocat mortuam fidem, quam non omnis generis bona opera et fructus Spiritus sequuntur. Et in hanc sententiam etiam Latina Apologia loquitur: Jacobus recte negat, nos tali fide justificari, quae est sine operibus, hoc est, quae mortua est.

Jacobus autem (ut Apologia docet) agit de eo- 43
rum operibus, qui per Christum jam sunt justificati, cum Deo reconciliati, et per Christum remissionem peccatorum sunt consecuti. Cum vero quaeritur, unde fides hoc habeat, et quid requiratur, ut justificet et salvet: tum falsum erit, si quis dicat, fidem non posse justificare sine operibus; vel, fidem, quatenus caritatem, qua formetur, conjunctam habet, justificare; vel, fidei, ut justificet, necessariam esse praesentiam bonorum operum; aut ad justificationem, vel in articulo justificationis esse necessariam praesentiam bonorum operum; vel, bona opera esse causam, sine qua non, quae per particulas exclusivas ex articulo justificationis non excludantur. Fides enim tantum eam ob causam justificat et inde vim illam habet, quod gratiam Dei et meritum Christi in promissione evangelii

(tanquam medium et instrumentum) apprehendit et amplectitur.

44 Et haec quidem, pro ratione compendiariae explicationis articuli de justificatione, sufficiant, qui articulus in scriptis supra nominatis copiosius tractatur. Ex his autem, quae jam dicta sunt, facile intelligi potest, non modo supra commemoratos errores, verum etiam ea falsa dogmata, quae jam recitabimus, redarguenda, repudianda et rejicienda esse.

45 I. Quod dilectio nostra, seu bona opera, sint meritum vel causa nostrae coram Deo justificationis, aut ex toto, aut saltem ex aliqua parte.

46 II. Quod homo bonis operibus suis se praeparare debeat, ut dignus fiat applicatione et communicatione meritorum Christi.

47 III. Formalem nostram justitiam coram Deo esse inhaerentem nostram novitatem seu caritatem.

48 IV. Quod justitia fidei coram Deo duabus partibus constet: remissione peccatorum et renovatione seu sanctificatione.

49 V. Fidem justificare tantum initialiter, vel partialiter, vel principaliter, et novitatem vel caritatem nostram justificare etiam coram Deo, vel completive, vel minus principaliter.

50 VI. Credentes coram Deo justificari, vel coram Deo justos esse, simul et imputatione et inchoatione, vel partim imputatione justitiae Christi, partim inchoatione novae obedientiae.

51 VII. Applicationem promissionis gratiae fieri et fide cordis, et confessione oris, et reliquis virtutibus.

52 Sed et hic error rejiciendus est, cum docetur, hominem alio modo, seu per aliquid aliud salvari, quam per id, quo coram Deo justificatur, ita ut sine operibus per solam quidem fidem coram

44. *add.* Als da geleret wird, 47. *add.* das ist, das unsere warhafftige Gerechtigkeit für Gott, sey die Liebe, oder die ernewerung, welche der h. Geist in uns wircket, und in uns ist. 49. das die Gerechtigkeit durch den Glauben in uns angefangen, oder also, das der Glaube den Vorzug habe in der Rechtfertigung, gleichwol gehöre auch ꝛc.

Deo justificemur, sed tamen absque operibus salutem aeternam consequi impossibile sit.

Hoc ideo falsum est, quia e diametro pugnat cum dicto Pauli: [Rom. 4, 6.] Beatitudo hominis est, cui Deus justitiam imputat, sine operibus. Et hoc est fundamentum Paulinae disputationis, quod eodem prorsus modo et justitiam et salutem consequamur, imo, quod eo ipso, cum fide justificamur, simul etiam adoptionem in filios Dei, et haereditatem vitae aeternae atque salutem adipiscamur. Eamque ob causam Paulus particulas illas exclusivas, id est, ejusmodi voces, quibus opera et propria merita prorsus excluduntur, (videlicet ex gratia, sine operibus, et similes) non minus constanter et graviter in articulo *salutis*, quam in articulo *justificationis* nostrae urget. 53

Praeterea etiam disputatio illa, de inhabitatione essentialis justitiae Dei in nobis, recte declaranda est. Etsi enim Deus Pater, Filius et Spiritus Sanctus, (qui est aeterna et essentialis justitia) per fidem in electis, qui per Christum justificati et cum Deo reconciliati sunt, habitat: (omnes enim vere pii sunt templa Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti, a quo etiam ad recte agendum impelluntur) tamen haec inhabitatio Dei non est justitia illa fidei, de qua Paulus agit, eamque justitiam Dei appellat, propter quam coram Deo justi pronuntiamur. Sed inhabitatio Dei sequitur antecedentem fidei justitiam, quae nihil aliud est, quam remissio peccatorum, gratuita acceptatio peccatoris, propter solam obedientiam et meritum perfectissimum unius Christi. 54

Cum igitur in ecclesiis nostris apud theologos Augustanae Confessionis extra controversiam positum sit, totam justitiam nostram extra nos, et extra omnium hominum merita, opera, virtutes atque dignitatem quaerendam, eamque in solo Domino nostro, Jesu 55

Christo, consistere: dextere considerandum est, qua ratione Christus, in negotio justificationis, nostra justitia dicatur. Nempe quod justitia nostra neque in divina neque in humana natura, sed in tota ipsius persona consistat, quippe qui ut Deus et homo in sola sua, tota et perfectissima obedientia est nostra justitia.

56 Etiamsi enim Christus de Spiritu Sancto quidem sine peccato conceptus et natus esset, et in sola humanitate sua omnem justitiam implevisset, nec tamen verus et aeternus Deus fuisset: talis tamen ipsius humanae naturae obedientia et passio nobis ad justitiam imputari non posset. Et vicissim, si Filius Dei non homo factus esset, non posset sola divina natura nostra esse justitia. Quare credimus, docemus et confitemur, quod tota totius personae Christi obedientia, quam ille Patri usque ad ignominiosissimam crucis mortem, nostra causa, praestitit, nobis ad justitiam imputetur. Humana enim natura sola, sine Divinitate, aeterno, omnipotenti Deo, neque obedientia, neque passione, pro totius mundi peccatis satisfacere valuisset. Divinitas vero sola, sine humanitate, inter Deum et nos, Mediatoris partes implere non potuisset.

57 Cum autem, ut supra commemoratum est, obedientia illa Christi non sit unius duntaxat naturae, sed totius personae: ideo ea est perfectissima pro humano genere satisfactio et expiatio, qua aeternae et immutabili justitiae divinae (quae in lege revelata est) satis est factum. Ea obedientia est illa nostra justitia, quae coram Deo valet, et in evangelio revelata seu monstrata nobis est, qua fides nostra coram Deo nititur, quam justitiam Deus fidei imputat, ut scriptum est: [Rom. 5, 19.] Sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi: ita per unius obedientiam justi constitu-

55. vollkommenen

entur multi. Et Joannes [1 J. 1, 7.] inquit: Sanguis Jesu Christi, Filii Dei, emundat nos ab omni peccato. Item: [Habac. 2, 4.] Justus fide sua vivet.

Hac ratione nobis neque divina neque humana 58
Christi natura (per se) ad justitiam imputatur: sed sola obedientia illius personae, quae simul Deus est et homo. Et hoc modo fides nostra respicit in personam Christi, quatenus illa pro nobis legi sese subjecit, peccata nostra pertulit, et cum ad Patrem suum iret, solidam, absolutam et perfectissimam obedientiam (jam inde a nativitate sua sanctissima, usque ad mortem) Patri suo coelesti pro nobis miserrimis peccatoribus praestitit. Qua sua obedientia omnem nostram inobedientiam (quae in nostra natura, et hujus cogitationibus, verbis et operibus haeret) texit, ut ea nobis ad damnationem non imputetur, sed ex mera gratia, propter solum Christum, condonetur atque remittatur.

Rejicimus igitur atque unanimi consensu damnamus, 59
praeter supra commemoratos errores, etiam sequentes et omnes alios hisce similes, quippe qui verbo Dei, Propheticae et Apostolicae doctrinae, et piae nostrae religioni repugnant.

I. Quod Christus sit justitia nostra coram Deo 60
tantum secundum divinam naturam.

II. Quod Christus nostra sit justitia duntaxat se- 61
cundum humanam naturam.

III. Quod in Prophetarum et Apostolorum dictis 62
(ubi de justitia fidei agitur) vocabula (justificare et justificari) non significent a peccatis absolvere et remissionem peccatorum consequi, sed propter infusam (per Spiritum Sanctum) caritatem, virtutes et opera, quae inde promanant, reipsa et revera justos effici.

IV. Quod fides non respiciat tantum obedientiam 63
Christi, sed divinam ipsius naturam, quatenus videlicet

57. *add. in marg.* L. Rom. 1. [17]. 58. den ganzen vollkomenen gehorsam,

ea in nobis habitet et operetur, et quod per hanc inhabitationem nostra coram Deo peccata tegantur.

64 V. Quod fides sit talis in obedientiam Christi fiducia, quae exsistere et manere possit in ejusmodi homine, qui non vere poenitentiam habeat, et qui caritate sit vacuus, et in peccatis contra conscientiam perseveret.

65 VI. Quod non Deus ipse, sed dona Dei duntaxat in credentibus habitent.

66 Hos errores, hisque similes, omnes unanimiter rejicimus, quia verbo Dei clarissimo repugnant. Et per Dei gratiam constantes perseveramus in doctrina sincera, de justificatione fidei coram Deo, ut ea in Augustana Confessione ejusque Apologia perspicue proposita, explicata et verbo Dei munita est.

67 Quod praeterea ad copiosiorem hujus ardui et praecipui articuli justificationis coram Deo (in quo nostra salus vertitur) explicationem requiritur, de eo praeclarum D. Lutheri Commentarium in Epistolam Pauli ad Galatas ab unoquoque consuli et diligenter legi monemus, ad quem brevitatis studio hoc loco nos referimus.

IV.

De Bonis Operibus.

1 Dissidium porro ortum est inter quosdam theologos Augustanae Confessionis de bonis operibus. Alii enim has propositiones usurparunt: Bona opera sunt necessaria ad salutem, impossibile est sine bonis operibus salvari, nemo unquam sine bonis operibus est salvatus; quandoquidem a vere credentibus bona opera, ut fructus fidei, requirantur, et fides sine caritate mortua sit; etiamsi caritas non sit causa nostrae salutis.

Alii vero hoc dogma impugnarunt atque docue- 2
runt, quod bona opera necessaria quidem sint, sed non ad salutem, verum propter alias causas. Et affirmarunt paulo ante recitatas propositiones in ecclesia Dei non esse ferendas, propterea quod formae sanorum verborum et piae doctrinae non sint conformes, et quod Papistae cum antea semper, tum vero inprimis nostro saeculo eas propositiones opposuerint piae nostrae doctrinae, qua asserimus, sola fide nos justificari et salvari. Itaque eas rejiciendas judicarunt, ne meritum Christi Servatoris nostri extenuetur, et ut promissio de salute nostra credentibus certa sit et firma maneat.

In hoc dissidio quidam pauci hanc propositionem 3
(quae et ipsa controversiae occasionem dedit) attulerunt, bona opera ad salutem esse perniciosa. Sed et a quibusdam disputatum fuit, quod bona opera non necessaria, sed libera et spontanea sint, propterea quod non metu et comminationibus legis extorqueantur, sed spiritu spontaneo et alacri mente fieri debeant. Alii vero asseruerunt, bona opera esse necessaria.

Haec posterior controversia initio tantum ex 4
aequivocatione vocabulorum (necessitatis et libertatis) occasionem sumpsit, quod vocabulum necessitatis non tantum immutabilem et aeternum ordinem divinum, (quo omnes homines ad obediendum Deo debitores sunt et adstricti) verum etiam interdum coactionem, qua lex homines ad bona opera severe urget, designet.

Progressu autem temporis non jam de verbis am- 5
plius disputatum, sed de rebus ipsis magna vehementia fuit disceptatum. Et a quibusdam acriter pugnatum est, novam obedientiam in renatis (quam supra commemoratus ordo divinus requirit) non esse necessariam.

4. über den worten

6 Ut autem et hoc dissidium juxta verbi Dei analogiam pie declaretur et per Dei gratiam prorsus componatur, doctrinam, fidem et confessionem nostram de hoc negotio recitabimus.

7 Primo, in hoc articulo nulla est inter nostros dissensio de his propositionibus: Quod videlicet Dei voluntas et ordinatio sit atque mandatum, ut credentes in bonis operibus ambulent. Quod ea non sint vere bona opera, quae quisque bona intentione ipsemet excogitat, aut quae secundum humanas traditiones fiunt: sed ea, quae Deus ipse in verbo suo praescripsit atque praecepit. Quod vere bona opera non propriis naturalibus viribus, sed tum demum fiant, cum persona per fidem cum Deo est reconciliata, et per Spiritum Sanctum renovata, et in Christo Jesu (ut Paulus [Eph. 2, 10.] loquitur) denuo ad bona opera creata est.

8 Sed et hoc extra controversiam est, quomodo, et qua de causa, bona credentium opera (licet in hac carne nostra impura et imperfecta) Deo placeant et accepta sint: videlicet propter Dominum nostrum, Jesum Christum, per fidem, propterea quod persona Deo accepta est. Etsi enim opera illa, quae ad conservandam externam disciplinam faciunt, (qualia etiam ab infidelibus et non ad Deum conversis hominibus fiunt, et quidem requiruntur) suam coram mundo dignitatem et laudem habent, et temporalibus quibusdam praemiis, in hoc mundo, a Deo ornantur: attamen, cum non ex vera fide proficiscantur, revera coram Deo sunt peccata, hoc est, peccatis contaminata, et a Deo pro peccatis et immunditia reputantur, propter naturae humanae corruptionem, et quia persona cum Deo non est reconciliata. [Mtth. 7, 18.] Mala enim arbor non potest bonos fructus ferre. Et in ea, quae ad Romanos scripta est, legitur: [14, 23.] Quidquid non ex fide est, peccatum est. Necesse est enim, ut persona Deo antea placeat, idque pro-

8. wie auch geschrieben steht, Rom. 14.

per solum Christum, si modo personae illius opera
Deo placere et accepta esse debent.

Quare eorum operum, quae revera bona sunt et 9
Deo placent, quae etiam Dominus, tum in hoc, tum
in futuro saeculo vult remunerari, mater et fons est
ipsa fides, unde et veri fructus fidei, sicut et fru-
ctus Spiritus, a d. Paulo appellantur. Fides enim 10
(quemadmodum D. Lutherus in praefatione Episto-
lae Pauli ad Romanos scribit) est divinum quoddam
opus in nobis, quod nos immutat, ex Deo regenerat,
veterem Adamum mortificat, et ex nobis plane alios
homines (in corde, animo et omnibus viribus no-
stris) facit, et Spiritum Sanctum nobis confert. Et
est fides illa quiddam vivum, efficax, potens, ita ut
fieri non possit, quin semper bona operetur. Neque 11
fides quaerit demum, an bona opera sint facienda,
sed priusquam de ea re inquiratur, jam multa bona
opera effecit, et semper in agendo est occupata. Qui
vero non ad hunc modum bene operatur, is homo
vera fide caret, et ubi sit fides, ubi bona opera,
quasi coecus palpando quaeritat, neque tamen, quid
fides, aut bona opera sint, novit; interim tamen
multa inepte de fide et bonis operibus garrit et nu-
gatur. Fides justificans est viva et solida fiducia in 12
gratiam seu clementiam Dei, adeo certa, ut homo
millies mortem oppetere, quam eam fiduciam sibi
eripi pateretur. Et haec fiducia atque agnitio divi-
nae gratiae et clementiae laetos, animosos, ala-
cres efficit, cum erga Deum, tum erga omnes crea-
turas, quam laetitiam et alacritatem Spiritus San-
ctus excitat per fidem. Inde homo sine ulla coa-
ctione promptus et alacris redditur, ut omnibus be-
nefaciat, omnibus inserviat, omnia toleret; idque in
honorem et laudem Dei, pro ea gratia, qua Dominus
eum est prosecutus. Itaque impossibile est, bona
opera a fide vera separare: quemadmodum calor urens
et lux ab igne separari non potest.

9. S. Paulo 10. Doctor Luther 11. der ist ein glaubloser mensch, "tappet vnd sihet umb sich, 12. -pateretur. das er Tausendmal darüber stürbe. "trotzig vnd lustig,

13 Quia vero de hac re inter nostros non est controversia, nolumus esse nunc prolixiores, sed tantum de iis rebus, quae in controversiam venerunt, quanta fieri potest simplicitate et perspicuitate, mentem nostram declarabimus.

14 Quod igitur ad necessitatem aut libertatem bonorum operum attinet, negari non potest, quod in Augustana Confessione ejusdemque Apologia haec verba saepe usurpentur atque repetantur: bona opera esse necessaria; et, quod necesse sit bona opera facere, quia necessario fidem et reconciliationem cum Deo sequi debent; et, quod necessario ea opera, quae Deus praecepit, a nobis sint facienda. Sed et sacrae literae vocabulis (necessitatis, necessarii, debiti, debemus, oportet etc.) utuntur, quoties de iis rebus agunt, quas ratione mandati, ordinationis et voluntatis divinae praestare tenemur'.

15 Quare propositiones hae (bona opera esse necessaria, et necesse esse bene agere) in commemorata pia et genuina sententia, immerito a quibusdam reprehenduntur et rejiciuntur. Hae enim retinendae atque urgendae sunt ad redarguendam atque refutandam securitatis Epicureae opinionem, qua multi fidem mortuam, aut persuasionem quandam vanam, quae sine poenitentia et sine operibus est, pro vera fide falso habent: quasi scilicet in uno eodemque corde simul stare possint vera fides et malum propositum in peccatis perseverandi et progrediendi, quod tamen prorsus est impossibile, aut, quasi aliquis veram fidem, justitiam et salutem habere ac retinere valeat, etiamsi arbor putrida et infrugifera sit maneatque, neque ullos bonos fructus ferat, imo, quamvis in peccatis contra conscientiam perseveret aut rursus destinata malitia in scelera prio-
16 ra relabatur. Haec falsa et impia sunt. Interim tamen de hoc etiam discrimine commonefactio observanda

14. *add.* Als, Rom. 13. [5.] 1 Cor. 9. [9.] Actor. 5. [29.] Joan. 15. [12.] 1 Joan. 4. [25.] G. *in marg.* L.

est, quod per vocabulum necessitatis intelligenda sit
necessitas ordinis, mandati et voluntatis Christi, ac
debiti nostri, non autem necessitas coactionis. Vult
enim mandatum Dei, ut creatura suo Creatori obe-
diat. In aliis enim quibusdam Scripturae locis' vo- 17
cabula (ex necessitate) de iis rebus accipiuntur, quae
homini praeter voluntatem ejus, coactione quadam
aut alias extorquentur, ut externe, et quidem in spe-
ciem, sed tamen contra suam voluntatem aliquid fa-
ciat. Talia enim "hypocritica opera Deus non pro-
bat, sed vult, ut populus Novi Testamenti sit popu-
lus spontaneus, et ut spontanea sacrificia offerat''',
atque obedientiam non invitus, aut coactus, sed ex
animo praestet*, hilarem enim datorem diligit Do-
minus**. In hanc sententiam recte dicitur atque do- 18
cetur, quod vere bona opera sponte, libero spiritu ab
iis, quos Filius Dei liberavit, fieri debeant; quemad-
modum etiam disputatio illa de libertate bonorum
operum praecipue ad hanc sententiam confirmandam
a quibusdam agitata est.

Hic autem etiam discrimen hoc observandum est, 19
de quo Paulus loquitur: [Rom. 7, 22 sq.] Delector lege
Dei (promptus sum ad bene agendum) secundum inte-
riorem hominem, sed in carne mea legem aliam reperio,
quae non modo invita et ad bene operandum difficilis
est, verum etiam legi mentis meae repugnat. Et quod ad
illam rebellem et difficilem carnem nostram attinet, ea
de re Paulus sic ait: [1 Cor. 9, 27.] Castigo corpus
meum, et in servitutem redigo etc. Et: [Gal. 5, 24.]
Qui sunt Christi, carnem suam crucifixerunt, imo
mortificarunt cum vitiis et concupiscentiis'. Contra au- 20
tem opinio falsa redarguenda et rejicienda est, cum do-
cetur, bona opera ita esse libera homini christiano, ut
in ejus libero arbitrio positum sit, ea vel facere, vel
omittere, aut, licet contra legem Dei peccetur, nihilo-

17. wie 2 Cor. 9. [7.] vnd in der Epistel S. Pauli an Philemon. [14.] Item 1 Pet. 5. [2.] *in marg.* L. "scheinwerck'" *add.* Psal. 110. [3.] Psal. 54. [8.] *2 Cor. 9. [7.] Rom. 6. [17.] ** 2 Cor. 8. [9, 7.] G. *in marg.* L. 19. *add.* Rom. 8. [13.] G. *in marg.* L.

minus tamen fidem, Dei gratiam atque favorem retineri posse.

21 Deinde cum docetur, bona opera necessaria esse, etiam hoc explicandum est, quare quibusque de causis ea sint necessaria, quae causae in Augustana Confessione ejusque Apologia recitantur.

22 Interim tamen diligenter in hoc negotio cavendum est, ne bona opera articulo justificationis et salutis nostrae immisceantur. Propterea merito hae propositiones rejiciuntur: bona opera fidelibus necessaria esse ad salutem, ita ut impossibile sit, sine bonis operibus salvari: quia simpliciter pugnant cum doctrina de particulis exclusivis in articulo justificationis et salvationis, quibus particulis d. Paulus opera et merita nostra ab articulo justificationis et salutis nostrae penitus exclusit, et omnia soli gratiae atque clementiae divinae, et Christi merito ad-
23 scripsit, quemadmodum superius declaravimus. Et propositiones illae (de necessitate bonorum operum ad salutem) perturbatis et afflictis conscientiis veram evangelii consolationem eripiunt, occasionem praebent dubitationi de gratia Dei, multis modis sunt periculosae, praesumptionem et falsam opinionem de propria justitia, et fiduciam propriae dignitatis confirmant, a Papistis acceptantur et ad ipsorum malam causam fulciendam (contra sinceram doctrinam de
24 sola fide salvante) adducuntur. Quin etiam formae sanorum verborum repugnant, cum scriptum sit, [Rom. 4, 6.] beatitudinem tantum esse hominis, cui Deus imputat justitiam, sine operibus. Et in Confessione Augustana articulo sexto scriptum legimus: Salvari nos sine opere, sola fide. Sed et D. Lutherus has propositiones rejecit atque damnavit.

25 I. Primo quidem in falsis Apostolis, qui Galatas in errorem induxerant.

26 II. Deinde in Papistis, multis admodum locis.

25. bey den Galatern.

III. Postea etiam in Anabaptistis, 'qui hanc in- 27
terpretationem afferunt, quod fides quidem non de-
beat niti meritis operum, sed tamen ea necessario ad
salutem requiri".

IV. Postremo in quibusdam aliis, suis hominibus, 28
qui 'hanc, ut loquuntur, glossam in medium adduce-
bant: Si maxime, dicebant, bona opera tanquam ad
salutem necessaria requiramus, tamen non docemus,
quod bonis operibus sit confidendum".

Quare et ex jam commemoratis causis in eccle- 29
siis nostris merito hoc ratum, certum et fixum esse
debet, quod phrases seu propositiones illae, de bonis
operibus ad salutem necessariis, non sint docendae,
defendendae, pingendae, sed potius ex ecclesiis no-
stris ut falsae et non sincerae explodendae atque
rejiciendae, quippe quae tempore persecutionis (ubi
clara et perspicua confessione adversus omnis gene-
ris corruptelas et depravationes articuli justificationis
maxime opus erat) 'ex Interreligionis formula reno-
vatae promanarint, atque denuo disputationibus novis
occasionem praebuerint.

Postea, cum de eo etiam 'disputetur, an bona 30
opera salutem conservent? aut, num ad retinendam
aut conservandam fidem, justitiam et salutem sint ne-
cessaria? diligenter et accurate declarandum est, qua
ratione justitia et salus in nobis conserventur, ne
rursus amittantur. Scriptum est enim: [Mtth. 24,
13.] Qui perseveraverit usque ad finem, salvus erit.
Et Apostolus ait: [Hebr. 3, 14.] Participes Christi
effecti sumus, si tamen initium substantiae usque ad
finem firmum retinuerimus.

Et quidem inprimis falsa et Epicurea illa opinio 31
graviter redarguenda atque rejicienda est, quod qui-
dam fingunt, fidem et acceptam justitiam atque salutem
non posse ullis peccatis aut sceleribus (tametsi omnino

27. da sie also glosiren, "*add.* sit confitendum. R. T. 28. diese Propositionem also glosiren wolten, "*add.* in Gen. Cap. 22. G. In commentario super Genesin cap. 22. *in marg.* L. 29. aus dem Interim 30. disputatur R. T.

voluntarie et destinata malitia mala opera perpetrentur) amitti, sed etiamsi homo absque omni Dei timore et pudore pravis suis concupiscentiis indulgeat, Spiritui Sancto repugnet, et atrocia flagitia contra conscientiam suam (et quidem malo proposito) designet, nihilominus tamen fidem, gratiam Dei, justitiam atque salutem retineri posse.

32 Contra hanc pestilentissimam persuasionem singulari diligentia hae verissimae, immotae, divinae comminationes, poenae et admonitiones christianis, per fidem justificatis, saepe repetendae atque inculcandae sunt: [1 Cor. 6, 9 sq.] Nolite errare, neque fornicarii, neque adulteri, neque avari etc. regnum Dei possidebunt. Et alibi: [Gal. 5, 21. Eph. 5, 5.] Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. Et ad Romanos: [8, 13.] Si secundum carnem vixeritis, moriemini. Et: [Col. 3, 6.] Propter talia venit ira Dei super filios incredulitatis.

33 Quando autem et qua ratione ex hoc fundamento exhortationes ad bona opera (absque obscuratione doctrinae de fide, et articuli de justificatione) acui possint, Apologia luculentum ejus rei exemplar depingit, ubi capite XX. super verba Petri [2 P. 1, 10.] (Satagite vocationem vestram firmam facere) haec verba habet: Petrus docet, quare sint bona opera facienda, scilicet ut sit firma vocatio, hoc est, ne vocatione sua excidant, si iterum peccent. Facite (inquit) bona opera, ut perseveretis in vestra coelitus vobis injuncta vocatione, ne rursum deficiatis, et amittatis Spiritum ac dona, quae prius contigerunt, non propter sequentia opera, sed ex gratia, per Christum, et jam retinentur fide. At fides non manet in his, qui pravam vitam agunt, et amittunt Spiritum Sanctum, et abjiciunt poenitentiam. Hactenus Apologia.

34 E contrario autem non est sentiendum, quod fides initio tantum justitiam et salutem apprehendat, postea vero officium suum operibus resignet, ut ea deinceps

31. retinere R. T. 32. *add.* L. *om.* R. T. 33. Himlischen beruff

fidem, apprehensam justitiam et salutem conservare debeant. Ut enim nobis promissio de justitia et salute nostrâ non modo consequenda, verum etiam retinenda, certa et firma esse possit, Paulus [Rom. 5, 2.] non tantum aditum ad gratiam, verum etiam, quod in gratia perseveramus, et de futura gloria gloriamur, (hoc est, initium, medium et finem) *soli fidei* adscribit. Et alibi ait: [Rom. 11, 20.] Propter incredulitatem suam defracti sunt, tu autem *fide stas.* Et ad Colossenses [1, 22 sqq.] inquit: Exhibebit vos sanctos et immaculatos et irreprehensibiles coram se ipso; si tamen permanetis in fide fundati et stabiles etc. Et Petrus [1 P. 1, 5.] ait: In virtute Dei custodimini per fidem in salutem. Et: [9.] Reportabitis finem fidei vestrae, salutem animarum.

Cum igitur ex sacrarum literarum testimoniis 35
manifestum sit, quod fides proprium et unicum illud medium sit, quo justitia et salus non modo apprehenduntur, verum etiam a Deo conservantur: merito rejiciendum est Tridentinae Synodi Decretum, (et si quid alibi in eam sententiam fuit propositum) quod videlicet bona nostra opera salutem conservent, aut, quod apprehensa fidei justitia, aut fides ipsa, per nostra opera, vel ex toto, vel saltem ex parte retineantur ac conserventur.

Etsi enim ante motam hanc controversiam multi 36
sinceri doctores ejusmodi phrasibus in explicatione Sacrae Scripturae usi sunt, non autem eo animo, quod commemoratos Papistarum errores confirmare vellent: tamen cum interea de ejusmodi phrasibus disceptationes, scandala et distractiones variae exortae sint, longe tutissimum est, (juxta Pauli admonitionem) formam sanorum verborum non minori diligentia, quam ipsam sinceram doctrinam, firmiter retinere, qua ratione multis non necessariis concertationibus ansa praeciditur, et multa in ecclesia Dei offendicula praecaventur.

35. aus Gottes Wort offenbar, 36. etzliche viel reine Lerer,

37 'Praeterea, quod ad propositionem illam attinet: bona opera ad salutem esse perniciosa: sententiam nostram perspicue exponemus. Si quis bona opera articulo justificationis immiscere, justitiam suam, aut fiduciam salutis suae in ea reponere, gratiam Dei iis promereri et per ea salutem consequi velit: respondemus, non quidem nos, sed d. Paulus ipse, [Phil. 3, 7 sqq.] idque tertio repetit, quod tali homini opera sua non tantum sint inutilia, atque ad salutem impedimento, verum etiam perniciosa sint. Culpa tamen non est bonorum operum per se, sed vanae fiduciae, quae contra expressum Dei verbum in opera collocatur.

38 Inde tamen haudquaquam consequitur, quod simpliciter et nude asserere liceat: bona opera credentibus ad salutem esse perniciosa. Bona enim opera in credentibus (cum propter veras causas fiunt, et ad veros fines, sicuti ea Deus a renatis exigit, referuntur) indicia sunt aeternae salutis'. Siquidem haec est voluntas, et hoc expressum Dei mandatum, ut credentes bona opera faciant, quae Spiritus Sanctus in credentibus operatur; eaque Deus Pater propter Christum accepta et grata habet, et praeclara illis praemia, hujus et futurae vitae, promittit.

39 Eam ob causam etiam paulo ante commemorata propositio in ecclesiis nostris reprehenditur et rejicitur, propterea, quod ita nude usurpata, falsa est et offendiculi plena, qua disciplina et morum honestas labefactantur, dissolutae vero et Epicureae, ferae vitae janua aperitur, et confirmatur. Ab ea enim re, quae alicui ad animae 'suae salutem perniciosa creditur, abstinendum et cavendum esse, omnes judicant.

40 Cum vero christiani a bonis operibus non deterrendi, sed potius quam diligentissime ad ea adhortandi sint: profecto nuda ista propositio in ecclesia Christi tolerari non potest, nec defendenda est.

37. Zum vierdten, 38. *add.* Phil. 1. [20.] G. *in marg.* L. 39. nostrae R. T.

V.

De Lege et Evangelio.

Cum discrimen legis et evangelii magnam et 1
clarissimam lucem sacris literis afferat, cujus adminiculo verbum Dei recte "secari, et Prophetica atque Apostolica scripta dextere explicari atque intelligi possunt: accurata diligentia illud est in ecclesia conservandum atque retinendum, ne haec duo doctrinarum genera inter se commisceantur, aut evangelium in legem transformetur. Ea enim ratione meritum Christi obscuraretur, et conscientiis perturbatis dulcissima consolatio (quam in evangelio Christi, sincere praedicato, habent, qua etiam sese in gravissimis tentationibus adversus legis terrores sustentant) prorsus eriperetur.

Orta est autem etiam de hoc ipso negotio quae- 2
dam inter aliquos Augustanae Confessionis theologos controversia. Una enim pars asseruit, evangelium proprie non esse tantum doctrinam de gratia Dei, verum etiam esse simul concionem poenitentiae, quae summum peccatum, videlicet incredulitatem, redarguit: altera vero pars contrariam sententiam propugnavit, quod nimirum evangelium proprie non sit concio poenitentiae, arguens peccatum, (hoc enim legis Dei proprium esse officium, arguere omnia peccata, atque ita etiam incredulitatem) sed evangelium proprie esse praedicationem de gratia et clementia Dei, propter Christum, per quem conversis ad Christum incredulitas (in qua antea haeserant, quam etiam lex Dei redarguerat) condonetur atque remittatur.

Cum autem de hoc dissidio diligenter cogitamus, 3

1. ein besonder herrlich Liecht ist, "geteilet,

deprehenditur, inde adeo illud exortum esse, quod
vocabulum evangelii non semper in una eademque
significatione accipiatur, sed duobus modis, tum in
Sacris Literis, tum in veterum ac neotericorum scri-
4 ptis usurpetur et accipiatur. Uno enim modo to-
tam Christi doctrinam significat, quam ministerio
suo in his terris proposuit, et in Novo Testamento
proponendam praecepit, et hac ratione Christus le-
gis explicationem et annuntiationem clementiae et
gratiae Dei Patris sui coelestis est complexus, sicut
Marci primo [1.] scriptum est: Initium evangelii
Jesu Christi, Filii Dei etc. Et paulo post capita
totius doctrinae coelestis praecipua recitantur, vide-
licet poenitentia et remissio peccatorum. Ad eun-
dem modum, cum Christus post resurrectionem suam
Apostolis praeciperet, [Mrc. 16, 15.] ut praedica-
rent evangelium in universo terrarum orbe, totius do-
ctrinae suae summam brevissimis comprehendit, in-
quiens: [Luc. 24, 46 sq.] Sic scriptum est, et sic
oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis ter-
tia die, et praedicari in nomine ejus poenitentiam
et remissionem peccatorum in omnes gentes. Et
sic etiam Paulus [Act. 20, 21.] totam suam doctri-
nam vocat evangelium, summam autem suae do-
ctrinae distribuit in haec duo praecipua capita, in
5 poenitentiam erga Deum, et fidem in Christum. Et
in hoc sensu generalis illa definitio evangelii (cum
late accipitur, et extra discrimen legis et evangelii
usurpatur (vera est, cum dicitur: evangelium est
concio de poenitentia et "remissione peccatorum.
Etenim Joannes Baptista, Christus et Apostoli prae-
dicationem suam a poenitentia sunt exorsi, et ita non
tantum promissionem illam dulcissimam de immensa
Dei gratia atque peccatorum remissione proposue-
runt, verum etiam legem Dei explicuerunt atque
6 urserunt. Deinde vocabulum evangelii in alia,
et quidem propriissima sua significatione usurpa-
tur, et tum non concionem de poenitentia, sed

5. dicit R. T. "*add.* de R. T.

tantum praedicationem de clementia Dei complecti-
tur, ut statim Marci I. [15.] sequitur, cum Christus
inquit: Poenitentiam agite, et credite evangelio.

Sed et poenitentiae vocabulum in Sacris Literis 7
non semper unam eandemque significationem habet.
Quibusdam enim Sacrae Scripturae locis pro tota ho-
minis conversione ad Deum sumitur. Verbi gratia,
cum Christus inquit: [Luc. 13, 5.] Nisi poeniten-
tiam egeritis, omnes similiter peribitis. Et alibi:
[Luc. 15, 7.] Gaudium erit super uno peccatore poe-
nitentiam agente etc. At in Marco (quod testimo- 8
nium paulo ante attulimus) et alibi, ubi distincte po-
nuntur poenitentia et fides in Christum', aut poeni-
tentia et remissio peccatorum'': poenitentiam agere
nihil aliud significat, quam peccata vere agnoscere,
serio dolere, a peccatis in posterum abstinere. Ea 9
vero peccatorum agnitio ex lege est, et ad saluta-
rem conversionem ad Deum non sufficit, si non fides
in Christum accedat, cujus meritum dulcissima et
consolationis plena evangelii doctrina omnibus resi-
piscentibus peccatoribus offert, qui per concionem
legis perterriti et prostrati erant. Evangelium enim
remissionem peccatorum non securis mentibus, sed
perturbatis et vere poenitentibus annuntiat'. Et ne
contritio et terrores legis in desperationem vertan-
tur, opus est praedicatione evangelii, ut sit poeniten-
tia ad salutem''.

Cum enim nuda illa legis praedicatio (sine men- 10
tione Christi) aut inflatos hypocritas efficiat, qui sibi
imaginantur, quod legem externis operibus suis im-
plere valeant, aut homines ad desperationem adigat:
Christus legem in manus suas sumit, eamque spiri-
tualiter explicat', et sic iram suam de coelo revelat,
super omnem impietatem hominum, et ostendit, quanta
sit ira divina. Ea ratione ad legem illi ablegantur,
ut ex ea demum recte peccata sua agnoscere discant;
quam agnitionem peccatorum Moises nunquam ab illis ex-

7. das wörtlein Buß, 8. *add.* Act. 20. [21.] ''Luc. 24. [46.] G. *in marg.* L. 9. *add.* Luc. 4. [18.] ''2 Cor. 7. [10.] G. *in marg.* L. 10. *add.* Matth. 5. [21 sqq.] Rom. 7. [4.] et 1. [18.] G. *in marg.* L.

torquere potuisset. Quia (ut Apostolus [2 Cor. 3, 14.] testatur) etsi Moises praelegitur, manet tamen nihilominus velamen super faciem ejus, non retectum; ut non agnoscere possint homines, legem esse spiritualem, et exigere a nobis res longe maximas, quas cum praestare et implere nequeant, legem nos horribili et extrema maledictione atque damnatione obruere. Quando autem ad Christum convertuntur, tum velamen illud tollitur, ut idem Apostolus docet, [2 Cor. 3, 16.]

11 Haec cum ita se habeant, manifestum est, Spiritus Sancti officium esse, non tantum consolari, verum etiam (ministerio legis) arguere mundum de peccato, et ita (etiam in Novo Testamento) facere opus alienum, ut Propheta [Jes. 28, 21.] loquitur, quod est, arguere, ut postea faciat opus proprium, quod est, consolari, et gratiam Dei praedicare. Hanc enim ob causam Christus precibus suis et sanctissime merito eundem nobis a Patre impetravit et misit: unde et Paracletus seu Consolator dicitur, quemadmodum D. Lutherus in explicatione evangelii Dominicae V. post Trinitatis sequentibus verbis hanc rem perspicue exposuit.

12 Concio legis est, quidquid de peccatis nostris et de ira Dei docet, quomodocunque aut quandocunque id fiat. Evangelium vero talis est concio, quae nihil nisi gratiam et clementiam Dei atque remissionem peccatorum in Christo monstrat et exhibet. Interim tamen verum est et recte fit, quod Apostoli et evangelii ministri (quod et ipse Christus fecit) concionem legis confirmant, eamque inchoant apud eos, qui peccata sua nondum agnoscunt, et sensu irae Dei nondum sunt perturbati, ut ipse inquit: [Jo. 16, 8.] Spiritus Sanctus arguet mundum de peccato, quia in me non credunt. Imo, quae magis severa et horrenda significatio atque concio irae divinae adversus peccata est, quam illa ipsa passio et mors Jesu Christi, Filii Dei! Veruntamen quoad haec omnia iram Dei ostendunt, et hominem terrent,

11. mus der Geist Christi

nondum sunt proprie evangelii aut Christi concio, sed potius Moises et lex, contra impoenitentes. Evangelium enim et Christus nobis non eam ob causam donantur, ut nos perterrefaciant atque condemnent: sed ut ii, qui perturbati et pusillanimes sunt, consolationem capiant atque erigantur. 'Et alibi inquit D. 13
Lutherus: Christus ait: Spiritus Sanctus arguet mundum de peccato. Hoc autem fieri non potest, nisi per explicationem legis."

In hanc sententiam etiam Smalcaldici Articuli lo- 14
quuntur: Novum Testamentum retinet atque urget ministerium legis, quae et peccata arguit et iram Dei revelat. Sed ad illud legis officium adjungit mox promissionem gratiae divinae per evangelii praedicationem.

Et Apologia inquit: Ad salutarem et veram poeni- 15
tentiam non sufficit legis praedicatio, sed accedere oportet evangelium. Hoc modo duo haec doctrinarum genera conjuncta sunt, et ambo urgenda sunt, certo tamen ordine, et convenienti discrimine observato. Et juste damnantur Antinomi, 'adversarii legis, qui praedicationem legis ex ecclesia explodunt, et affirmant, non ex lege, sed ex solo evangelio peccata arguenda et contritionem docendam esse.

Ut autem omnes intelligant, quod in hac contro- 16
versia nihil dissimulare, sed pio lectori totum negotium, quanta fieri potest simplicitate et perspicuitate, ante oculos 'proponamus, "sententiam nostram exponemus.

Credimus, docemus et confitemur unanimi consensu; 17
quod lex proprie sit doctrina divina, in qua justissima et immutabilis Dei voluntas revelatur, qualem oporteat esse hominem in sua natura, cogitationibus, verbis, factis, ut Deo probari et acceptus esse possit. Simul autem transgressoribus Dei iram et temporalia

13. vnd abermals, Christus spricht, "*add.* Tom. 2. Jen. fol. 455. G. L. 15. oder Gesetzstürmer, 16. proponere cupiamus R. T. "*add.* exponemus L.

atque aeterna supplicia lex denuntiat. Nam (ut D. Lutherus contra Antinomos scribit) quidquid peccatum arguit, id legis habet rationem et ad legem pertinet, cujus proprium officium est, peccata arguere et ad agnitionem peccatorum adducere'. Et quia incredulitas radix et fons est omnium peccatorum, quae arguenda et reprehendenda sunt, lex Dei etiam incredulitatem arguit.

18 Est autem etiam hoc verum, legis doctrinam per evangelium illustrari et declarari. Nihilominus vero proprium legis officium est manetque, peccata arguere, et de bonis operibus docere.

19 Hac ratione lex incredulitatem arguit, quando videlicet verbo Dei fides non adhibetur. Cum autem evangelium (quod solum et proprie docet ac jubet in Christum credere) sit verbum Dei, Spiritus Sanctus per ministerium legis etiam incredulitatem arguit, quod peccatores non in Christum credant, quod evangelium tamen solum proprie docet de salvifica fide in Christum.

20 **Evangelium autem proprie doctrina est, quae docet, (quandoquidem homo legi Dei non satisfecit, sed eam transgressus est, et legi Dei tota ipsius** natura, cogitationes, sermones, facta repugnant, unde et irae Dei, morti, omnibusque temporalibus aerumnis, et aeterno gehennae incendio obnoxius est) quid miserrimus ille peccator *credere* debeat, ut remissionem peccatorum apud Deum obtineat, videlicet Filium Dei, Dominum nostrum, Jesum Christum in sese suscepisse maledictionem legis ferendam, omnia nostra peccata plenissima satisfactione expiasse, ita quidem, ut per ipsum solum cum Deo reconciliemur, remissionem peccatorum per fidem consequamur, a morte omnibusque aliis peccati suppliciis liberemur, et in aeternum salvemur.

17. *add.* Rom. 3. [20.] et 7. [7.] G. *in marg.* L. 20. seine verderbte Natur,

Quidquid enim pavidas mentes consolatur, quidquid favorem et gratiam Dei transgressoribus legis offert, hoc proprie est, et recte dicitur evangelium, hoc est, laetissimum nuntium, quod Dominus Deus peccata nostra nolit punire, sed propter Christum condonare. 21

Quare peccatores poenitentes credere debent, hoc est, totam suam fiduciam in solum Christum collocent; quod videlicet propter peccata nostra traditus sit, et propter justitiam nostram resurrexerit, qui peccatum quidem non noverat, et tamen pro nobis peccatum factus est, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso, qui nobis factus est justitia, et cujus obedientia nobis coram severo Dei judicio ad justitiam imputatur: ut ita lex, ut supra ostensum est, ministerium sit, quod per literam occidit et damnationem denuntiat, evangelium autem sit potentia Dei ad salutem omni credenti, praedicans justitiam, et dans Spiritum', quemadmodum D. Lutherus hoc discrimen propemodum in omnibus suis scriptis diligenter inculcavit, atque accurate monuit, longe aliam Dei cognitionem ex evangelio, quam ex lege hauriri, quia etiam gentes ex lege naturae aliquam Dei cognitionem habuere, nec tamen eum recte vel agnoverunt, vel coluerunt''. 22

'Haec autem duo doctrinarum genera jam inde a condito mundo in ecclesia Dei, convenienti tamen discrimine, proposita fuere. "Patriarcharum enim posteri (quemadmodum etiam ipsi Patriarchae) non modo assidue in memoriam revocarunt, quod homo initio a Deo justus et sanctus creatus, fraude autem serpentis mandatum Dei transgressus peccator sit factus, eaque re non modo se, verum etiam totam suam posteritatem perdiderit, atque in mortem et aeternam damnationem praecipitaverit: sed rursus se erexerunt, et consolati sunt dulcissima illa concione de semine mulieris 23

22. *add.* Rom. 4. [25.] 2 Cor. 5. [21.] '1 Cor. 1. [30.] 2 Cor. 3. [7.] Rom. 1. [16.] *in marg.* G. *ac* L. 1 Cor. 1. [18.] Gal. 3. [2.] G. ''*add.* Rom. 1. [20 sq.] G. *in marg.* L. 23. Diese zwo Predigten, "der lieben Altueter

contrituro caput serpentis: item, de Abrahami semine, in quo benedicendae erant omnes gentes, et de Filio Davidis, qui regnum Israëlis restaurare debebat, et lumen gentium futurus erat, qui vulneratus est propter iniquitates nostras, et attritus est propter scelera nostra, cujus livore sanati sumus‴.

24 Haec duo doctrinae christianae capita credimus atque profitemur, usque ad novissimum diem sedulo, convenienti tamen discrimine, in ecclesia Dei proponenda atque urgenda esse. Concione enim *legis* ejusque gravissimis comminationibus in ministerio Novi Testamenti mentes impoenitentium hominum perterrefaciendae, atque ad veram peccatorum suorum agnitionem et ad agendam poenitentiam sunt adducendae. Id tamen non eo modo, ut propter peccata desperent, sed ut ad Christum confugiant: lex enim paedagogus est in Christum, ut per fidem justificemur′, et cum Christus sit finis legis, non a
25 Christo, sed ad Christum nos ducat″. Quare post agnita peccata ex lege, mentes perturbatae erigendae sunt, ut ex *evangelii* de Christo praedicatione solidam consolationem capiant, atque confirmato animo sint, scientes, quod Dominus (siquidem evangelio crediderint) omnia peccata per Christum ipsis condonet, eos propter mediatorem filios adoptet, et ex mera gratia, sine ullo ipsorum merito, justificet et salvare velit. Non tamen divina illa gratia abutantur, aut ejus fiducia scientes volentes peccent.
26 Et hoc discrimen legis et evangelii Paulus ′in Epistola ad Corinthios posteriore ″luculenter admodum declaravit.

27 Quare ne doctrina legis et evangelii denuo commisceantur, et uni, quod alterius est, tribuatur, summo studio vera et propria differentia legis et evangelii retinenda atque urgenda est, eaque omnia, quae novae confusioni inter legem et evangelium occasionem prae-

‴ *add.* Gen. 3. [15.] Gen. 22. [18.] et 27. [29.] Psal. 110. [1.] Es. 40. [3 sqq.] et 53. [5.] Luc. 1. [54 sq.] *in marg.* G. ′*et* L. 24. *add.* Gal. 3. [24.] ″Rom. 10. [4.] 26. 2 Cor. 3. [7 sqq.] G. *in marg.* L. ″gründlich und gewaltig.

bere possent, studiose cavenda atque vitanda sunt.
Talis enim confusio facile meritum et beneficia Chri- 28
sti obscurare, et evangelium in legem transformare
posset, quod sub Papatu accidisse videmus. Et hac
ratione piis mentibus vera consolatio, quam ex evan-
gelio contra terrores legis haurire debent, eriperc-
tur, et Pontificiis erroribus fenestra in ecclesiam Dei
irrependi et invadendi aperiretur. Quapropter magno 28
cum periculo conjunctum est, neque approbari pot-
est, quod asseritur, evangelium (proprie sic dictum,
et cum a lege discernitur) esse concionem poeniten-
tiae, arguentem peccata. Alias vero quando genera- 30
liter de tota doctrina christiana accipitur, etiam Apo-
logia aliquoties docet, quod evangelium sit concio
de poenitentia et remissione peccatorum. Interim
tamen Apologia etiam ostendit, evangelium proprie
dici promissionem de remissione peccatorum et ju-
stificatione nostra per Christum, legem vero esse
doctrinam, quae et peccata arguat, et damnationem
denuntiet.

VI.

De Tertio Usu Legis Divinae.

Cum constet, triplicem esse legis divinae usum: 1
(lege enim disciplina externa et honestas contra fe-
ros et indomitos homines utcunque conservatur; lege
peccatores ad agnitionem peccati adducuntur; denique
qui per Spiritum Dei renati, et ad Dominum con-
versi sunt, et quibus jam velamen Moisis sublatum
est, lege docentur, ut in vera pietate vivant et am-
bulent) orta est de tertio illo usu legis controversia
inter paucos quosdam theologos. Horum alii docue- 2
runt atque senserunt, non opus esse, ut renati

novam obedientiam, seu bona opera (in quibus ambulare oporteat) ex lege discant, aut ut doctrina de bonis operibus ex lege depromatur vel urgeatur, quandoquidem per Filium Dei libertati restituti, et jam facti sint templa Spiritus Sancti, et propterea liberi, perinde ac sol, absque alieno impulsu, sponte cursum suum naturalem conficit: ita enim et renatos sua sponte, instinctu et impulsu Spiritus San-
3 cti, ea agere, quae Deus ab ipsis requirat. Alii vero docuere, etiamsi vere credentes Spiritu Dei revera agantur, et hac ratione secundum interiorem hominem libero et spontaneo spiritu voluntatem Dei faciant: tamen Spiritum Sanctum scripta lege ad doctrinam ipsorum uti solere, qua etiam recte credentes informentur, et discant, Deo non esse serviendum juxta ipsorum cogitationes aut opiniones, sed juxta scriptam legem et verbum ejus revelatum. Illud enim certissimam esse regulam et normam, ad quam vita, secundum immutabilem voluntatem Dei, sit pie instituenda.

4 Ad declarandam igitur et componendam hanc dissensionem, credimus, docemus et confitemur unanimiter, quod etsi credentes et ad Deum vere conversi atque justificati liberati sunt a *maledictione* legis, ita quidem, ut ea ratione jam liberi dicantur: tamen in lege divina quotidie exercere se debeant, ut scriptum est: [Ps. 1, 2. 119, 1.] Beatus, qui lege Domini delectatur, et in lege ejus meditatur die ac nocte. Est enim lex Dei instar speculi limpidissimi, in quo voluntas Dei, et quae ipsi placent, perspicue oculis nostris proponuntur; igitur ea credentibus semper inculcanda, et apud eos diligenter et assidue est urgenda.

5 Etsi enim justo lex non est posita, (ut Apostolus [1 Tim. 1, 9.] testatur) sed injustis: hoc tamen non ita nude accipiendum est, quasi justis sine lege vivere liceat. Lex enim divina cordibus ipsorum inscripta est. Et quidem

2. eingeben vnd trieb

primo homini statim post ipsius creationem etiam lex data fuit, secundum quam vivere debebat. Haec igitur est verborum Pauli vera et genuina sententia, quod lex eos, qui per Christum cum Deo reconciliati sunt, maledictione sua obruere nequeat, et quod renatis, coactione sua, molesta esse non possit, quandoquidem illi secundum interiorem hominem lege Dei delectantur.

Et sane, si credentes et electi filii Dei per in- 6
habitantem Spiritum in hac vita perfecte renovarentur, ita quidem, ut in tota ipsorum natura et in omnibus viribus peccatum non amplius haereret, non indigerent illi lege, neque ullo exactore, qui eos ad bene operandum urgeret, quia sponte et liberrimo spiritu, sine omni doctrina, admonitione, cohortatione, aut impulsu legis, ea ipsa facerent, quae juxta voluntatem Dei agere debent. Sicut etiam sol, luna et reliqua astra naturalem suum cursum, sine admonitione, cohortatione, impulsu et coactione, per se sine impedimento absolvunt, ad eum modum, quem Dominus semel in prima creatione instituit, imo, sicut sancti angeli promptam et per omnia spontaneam obedientiam praestant.

At vero credentes in hac vita non perfecte, com- 7
pletive vel consummative (ut veteres locuti sunt) renovantur. Et quamvis ipsorum peccata Christi obedientia absolutissima contecta sint, ut credentibus non ad damnationem imputentur, et per Spiritum Sanctum veteris Adami mortificatio et renovatio in Spiritu mentis eorum inchoata sit: tamen vetus Adam in ipsa natura omnibusque illius interioribus et exterioribus viribus adhuc semper inhaeret.
De hac re Apostolus ait: [Rom., 7, 18 sqq.] Scio, 8
quod in me, hoc est, in carne mea, non habitet bonum. Et rursus: Non quod volo bonum, hoc facio, sed, quod nolo malum, hoc ago. Et: Video

6. das ganze Himmlische Gestirn, "die lieben Engel

aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae et captivantem me in lege peccati. Item: [Gal. 5, 17.] Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem; haec autem sibi invicem adversantur, ut non quaecunque vultis, illa faciatis.

9 Eam ob causam credentes, electi et renati filii Dei (propter illas concupiscentias carnis) non modo assidua legis admonitione, doctrina et comminationibus indigent, verum etiam saepe castigationibus, ut veternus illis excutiatur, et Spiritui Sancto obtemperent, sicut scriptum est: [Ps. 119, 71.] Bonum est mihi, Domine, quod humiliasti me, ut discerem justificationes tuas. Et: [1 Cor. 9, 27.] Castigo corpus meum et in servitutem redigo, ne forte, cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar. Et: [Hbr. 12, 8.] Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes, ergo spurii, et non filii estis. Ea de re D. Lutherus in explicatione evangelii Dominicae XIX. post Trinitatis luculenter admodum docuit.

10 Distincte autem etiam explicandum est, quid evangelium ad novam obedientiam credentium faciat et praestet, et quodnam (quoad bona opera credentium) sit legis officium.

11 Lex enim inculcat quidem, esse voluntatem et mandatum Dei, ut in nova vita ambulemus: at vires et facultatem non donat, quibus novam obedientiam inchoare et praestare possimus. Spiritus autem Sanctus, qui non per legis, sed per evangelii praedicationem datur et accipitur, cor hominis renovat.

12 Deinde idem Spiritus ministerio legis utitur, ut per eam renatos doceat, atque in Decalogo ipsis monstret, quae sit voluntas Dei bona et ipsi placens, ut noverint, quibus bonis operibus opera danda sit, "quae Deus praeparavit, ut in illis ambulemus'". Et exhortatur Spiritus Sanctus ad bona opera, ac si quando propter carnem remissiores sunt et negligentiores, aut etiam rebelles, per legem

9. 13. *in marg.* G. 11. *add.* Gal. 3. [14.] 12. Rom. 12. [2.] G. *in marg.* L. "-ambul. die Gott zuvor bereitet hat,'" *add.* Eph. 2. [10.]

eos arguit. Et hoc modo idem Spiritus duo officia diversa in iisdem hominibus facit, mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit. Ejus enim officium non tantum est *consolari*, verum etiam *arguere*, ut scriptum est: [Jo. 16, 8.] Cum venerit Paracletus, arguet mundum (sub quo et vetus Adam comprehenditur) de peccato, et de justitia, et de judicio. Pec- 13
catum autem est, quidquid legi divinae adversatur.
Et Paulus [2 Tim. 3, 16.] ait: Omnis Scriptura divi- 14
nitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum etc. Arguere autem peccata est proprium officium legis. Quare quoties credentes delinquunt, corripiuntur et arguuntur a Spiritu Sancto per legem, et ab eodem Spiritu rursus eriguntur et consolationem accipiunt per evangelii praedicationem.

Ut autem omnis ambiguitas et erroris occasio, 15
quoad ejus fieri potest, caveatur, et discrimen inter opera legis et opera Spiritus proprie et dextere tradatur atque conservetur: singulari diligentia observandum est, quando de bonis operibus agitur, quae legi Dei sunt conformia, (alias enim bona opera nequaquam censerentur) quod, hoc loco, vocabulum legis unam tantum rem significet, immutabilem videlicet voluntatem Dei, secundum quam homines omnes vitae suae rationes instituere debeant.

Est autem discrimen in operibus propter diffe- 16
rentiam hominum, qui secundum legem illam et voluntatem Dei vivere student. Homo enim nondum renatus, qui utcunque secundum legem Dei vivit, et opera legis ideo facit, quia ad eum modum sunt mandata, eamque obedientiam formidine poenae, aut spe praemii alicujus praestat: is adhuc sub lege est, tanquam servus, et opera ejus proprie a d. Paulo legis opera vocantur; quia talia opera a lege extorta sunt; et hi sunt Cainici sanctuli, hoc est, hypocritae.

16. vnd das sein Cainische Heiligen.

17 Cum autem homo per Spiritum Sanctum renatus atque a lege, hoc est, a coactione legis, liberatus est, jamque Spiritu Dei agitur: tum secundum immutabilem Dei voluntatem, in lege revelatam, vivit, et omnia, quatenus renatus est, libero et prompto spiritu agit. Et talia opera proprie non sunt appellanda opera legis, sed opera et fructus Spiritus, aut, ut d. Paulus ea vocat, dicuntur lex mentis et lex Christi. Hi enim homines non amplius sub lege sunt, sed sub gratia, ut idem Apostolus testatur".

18 Cum autem credentes in hac vita non plene renoventur, sed vetus Adam ipsis usque ad extremum spiritum adhaereat: manet etiam in illis lucta inter Spiritum et carnem. Quare delectantur quidem lege Dei secundum interiorem hominem: interim tamen lex illa, quae est in membris eorum, legi mentis repugnat. Unde fit, ut nunquam quidem sine lege, et tamen non sub lege, sed in lege sint, secundum legem Domini vivant et ambulent, et tamen bona opera non *ex coactione* legis faciant.

19 Quod vero ad veterem Adamum attinet, qui in ipsis adhuc haeret, ille non modo lege, verum etiam poenis urgendus et coërcendus est: et tamen omnia invitus et coactus facit; non minus quam impii, qui comminationibus legis urgentur, et in officio et obedientia inviti utcunque retinentur.

20 Quin etiam legis doctrina hoc nomine credentibus necessaria est, ne propria quadam sanctimonia religiosum vitae genus de suo ingenio excogitent, et sub praetextu Spiritus Dei electitios cultus sine verbo et mandato Dei instituant. De qua re sic scriptum est: [Deut. 12, 8. 32.] Non facietis singuli, quod sibi rectum videtur etc. Quod praecipio tibi, hoc tantum facito Domino, neque addas quidquam, nec minuas.

21 Sed et aliam ob causam doctrina legis in exercitio

17. luftigen "*add.* 1 Tim. 1. [9.] Rom. 6. [8.] *in marg.* G. et L.
19. *add.* 1 Cor. 9. [27.] Rom. 7. [18 sq.] G. *in marg.* L.

bonorum operum credentibus necessaria est. Facile enim homo imaginari et persuadere sibi potest, vitam et opera sua omnino pura et perfecta esse. At lex Dei credentibus bona opera ad eum modum praescribit, ut simul, tanquam in speculo, nobis commonstret, ea omnia in nobis in hac vita adhuc imperfecta et impura esse, ita quidem, ut cum Apostolo fatendum nobis sit: [1 Cor. 4, 4.] Etsi mihi nihil conscius sum, tamen in eo non sum justificatus. Quare cum d. Paulus renatos hortatur, ut bona opera faciant, [Rom. 13, 9.] expresse Decalogum eis proponit, et [Rom. 7, 7 sqq.] opera sua imperfecta et impura esse, ipse ex lege agnoscit. Et David inquit: [Ps. 119, 32.] Viam mandatorum tuorum cucurri. Interim tamen orat: [Ps. 143, 2.] Non intres in judicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens.

Quomodo autem et qua de causa bona opera 22
credentium (licet in hac vita propter peccatum in carne haerens imperfecta et impura) grata Deo acceptaque sint, hoc non docet lex, quae integram, perfectam et puram, omnibusque numeris absolutissimam obedientiam requirit; si modo ea Deo probari debeat. Evangelium vero docet, spiritualia sacrificia nostra Deo accepta esse per fidem, propter Christum. Et hac ratione pii non sunt sub lege, sed 23
sub gratia, propterea quod ipsa persona piorum a maledictione et damnatione legis per fidem in Christum sit liberata, et quod bona opera ipsorum, etsi imperfecta et impura, Deo, propter Christum, sint accepta et grata, et quod non ex coactione legis, sed ex renovatione Spiritus Sancti ex animo prompte et sponte ea faciant, quae Deo placent, quatenus secundum interiorem hominem sunt renati. Interim tamen assidue cum veteri suo Adamo luctantur.

Vetus enim ille Adam (quasi asinus indomitus et 24
contumax) est adhuc etiam pars aliqua ipsorum, quae

21. mit dem lieben Paulo 22. *add.* 1 Pet. 2. [5.] Ebr. 11. [6.] G. *in marg.* L.

non modo legis doctrina, exhortationibus, impulsu et
comminationibus, verum etiam (quasi fuste) plagis
et poenis coërcenda, in obedientiam Christi cogenda est, donec carnem peccati prorsus exuamus, et
homo perfecte in beata illa resurrectione renovetur.
Tum vero nec doctrina, nec comminationibus et reprehensionibus legis, denique ne evangelii quidem
praedicatione indigebit; haec enim ad hanc morta-
25 lem duntaxat et imperfectam vitam spectant. Sed
quemadmodum Dominum facie ad faciem intuebuntur, ita virtute inhabitantis Spiritus Dei, sponte, sine ulla coactione, absque omni impedimento, puri prorsus et perfecti, maximo cum gaudio voluntatem Patris coelestis facient, et in Deo, in omnem aeternitatem, laetabuntur.

26 Quare rejicimus et damnamus, ut errorem perniciosum, qui christianam disciplinam solvit et verae pietati adversatur, cum docetur, quod lex (eo modo, qui supra explicatus est) non apud pios et credentes, sed tantum apud infideles, impios et impoenitentes urgenda sit.

VII.

De Coena Domini.

1 Quamvis fortasse quibusdam videri possit, declarationem articuli de Sacra Coena huic scripto inserendam non fuisse, in quo eos duntaxat articulos, qui inter theologos Augustanae Confessionis in controversiam venerunt, declarandos suscipimus; et vero manifestum sit, Sacramentarios jam olim (cum Confessio Augustana anno Domini MDXXX. primum conscriberetur et Imperatori exhiberetur) penitus ab ea alienos fuisse, atque talem eo tempore secessionem fecisse, ut peculiarem ea de re Confessio-

nem offerrent: quia tamen (quod sane dolendum est) theologi quidam, et alii praeterea nonnulli, qui Confessionis Augustanae religionem jactitant, proximis hisce annis in hoc articulo non clam tantum et occulte, sed partim etiam aperte ad Sacramentarios defecerunt, et contra conscientiae suae testimonium Augustanam Confessionem (quasi ea cum Sacramentariorum doctrina in hoc articulo per omnia faceret) violenter in alienam sententiam pertrahere, eamque hoc modo depravare nituntur: facere non potuimus, quin etiam in hoc scripto veritati coelesti pia et sincera nostra confessione testimonium perhiberemus, et veram ac genuinam tam verborum Christi, quam Augustanae Confessionis sententiam, de hoc nogotio repeteremus. Agnoscimus enim, nostri officii esse, ut (quantum quidem in nobis est) piam et sinceram doctrinam hanc, per gratiam Dei, etiam ad posteritatem transmittamus, et auditores nostros aliosque pios homines fideliter admoneamus, ut a pestilenti errore illo (qui et verbo Dei et Augustanae Confessioni repugnat, ac dudum aliquoties damnatus est) quam diligentissime sibi caveant.

Status Controversiae,

quae est inter nos et Sacramentarios, in negotio Coenae Dominicae.

Etsi Sacramentarii quidam in eo elaborant, ut 2
quam proxime verbis ad Augustanam Confessionem accedant, et nostrarum ecclesiarum formas loquendi usurpent, ac fatentur, quod in Coena Domini corpus Christi vere a fidelibus accipiatur: attamen, quando serio urgentur, ut sententiam suam ingenue, aperte et perspicue profiteantur, tum uno ore omnes animum suum

1. add. L.

declarant, quod credant, verum et substantiale Christi corpus ejusque sanguinem a benedicto pane et vino, in Coena Sacra, tanto locorum intervallo abesse, quanto summum coelum ab infima terra distet. Haec enim sunt ipsorum verba: Abesse Christi corpus et sanguinem a signis tanto intervallo dicimus,
3 quanto abest terra ab altissimis coelis. Quare cum
de praesentia corporis et sanguinis Christi in Coena loquuntur, non volunt ea in terris adesse, nisi respectu fidei nostrae, hoc est, fidem nostram dicunt per visibilia symbola, perinde ut verbum praedicatum, commonefieri et excitari, ut sese attollat, atque omnes coelos transcendat, et hoc modo praesens in coelo corpus Christi, ejusque sanguinem (imo ipsum Christum cum omnibus beneficiis suis) vere et substantialiter, sed tamen *spiritualiter tantum* sumat, eoque fruatur. Sentiunt enim, uti panis et vinum hic sunt in terris, et non in coelo: ita corpus Christi jam in coelis esse, et non in terra; quare in Coena Domini nihil aliud ore sumi, quam panem et vinum.

4 Ac initio quidem, cum haec controversia orta fuisset, fingebant, Coenam Domini esse tantum externum signum professionis, quo christiani ab aliis hominibus discernerentur, et in eo sacramento nihil nisi panem et vinum (absentis videlicet corporis Christi nuda symbola) exhiberi. At cum intelligerent, hoc figmentum nihil prorsus coloris habere, neque consistere posse, coeperunt fateri, Dominum nostrum Jesum Christum in Sacra Coena sua vere praesentem esse, per communicationem idiomatum, hoc est, tantummodo secundum divinam suam naturam, sed non suo corpore et sanguine.

5 Postea etiamsi verbis Christi graviter urgebantur, ut praesentiam corporis Christi in Sacra Coena fateri cogerentur, id tamen aliter non intellexerunt et declararunt, quam quod spiritualem tantum praesentiam crederent, hoc est, quod Christus tantum virtutis,

operationis et beneficiorum suorum per fidem nos participes faceret. Quia (inquiunt) Spiritus Christi (qui ubique praesens est) corpora nostra (in quibus Spiritus ille hic in terris habitat), cum corpore Christi, quod in coelis est, conjungit.

Quare splendidis et magnificis verbis illis multis, 6
magnis et praeclaris viris imposuerunt, quando nimirum affirmarunt atque jactitarunt, se plane nihil aliud sentire, quam quod Dominus Jesus Christus vere, substantialiter, vivus in Sacra sua Coena praesens sit. Hoc autem intelligunt ipsi tantum de divina Christi natura, non autem de ipsius carne et sanguine. De his enim sentiunt, ea tantum in coelis, et praeterea nullibi esse, ideoque Christum nobis cum pane et vino verum corpus et verum sanguinem manducandum et bibendum dare, spiritualiter, per fidem, sed non corporaliter ore sumendum.

Verba enim institutionis Coenae Dominicae: edite, 7
hoc est corpus meum, non proprie, ut sonant, secundum literam, sed quasi figuratum sermonem, figurate accipiunt, ita, ut *edere* corpus Christi nihil aliud ipsis significet, quam *credere* in Christum, et vocabulum corporis illis nil nisi symbolum, hoc est, signum seu figuram corporis Christi denotet, quod tamen non in terris et in Sacra Coena praesens, sed tantum in coelis sit. Verbum (*est*) sacramentaliter, seu modo significativo interpretantur, ne quis rem cum signis ita putet copulari, ut Christi quoque caro nunc in terris adsit, modo quodam invisibili et incomprehensibili. Hoc nimirum vo- 8
lunt, corpus Christi cum pane sacramentaliter seu significative unitum esse, ita, ut credentes ac pii homines tam certo corpus Christi (quod sursum in coelis sit) fide spiritualiter accipiant, quam certo panem ore manducant. Quod vero corpus Christi in Sacra Coena in his terris substantialiter (licet invisibili et incomprehensibili modo)

6. viel hoher Leute betrogen worden, 7. als verblümte reden

praesens sit, et una cum pane benedicto, ore, etiam ab hypocritis et nomine duntaxat christianis, sumatur, id solent quasi horrendam blasphemiam damnare et exsecrari.

9 Contra vero de Coena Domini in Confessione
Augustana ex verbo Dei sic docetur: verum corpus
et sanguinem Christi vere, sub specie panis et vini,
in Sacra Domini Coena praesentia esse, distribui et
sumi; secus autem docentes improbari. His postre-
mis verbis Sacramentariorum error perspicue rejici-
tur, qui eo ipso tempore Augustae peculiarem Con-
fessionem obtulerunt, quae veram et substantialem
corporis et sanguinis Christi praesentiam in Sacra-
mento Coenae, in terris administratae, idcirco nega-
10 bat, quia Christus adscendisset in coelos. Pia etiam
nostra de hac re sententia in Minore D. Lutheri
Catechismo perspicue sequentibus verbis expressa
est: Sacramentum Altaris est verum corpus et ve-
rus sanguis Domini nostri Jesu Christi, sub pane et
vino nobis christianis ad manducandum et biben-
11 dum a Christo ipso institutum. Luculentius etiam-
num haec ipsa sententia nostra in Apologia non
modo declaratur, verum etiam illustri dicto Pauli,
1 Corinth. X. [16.] et testimonio Cyrilli confirmatur
hisce verbis: Decimus articulus approbatus est, in
quo confitemur, nos sentire, quod in Coena Domini
vere et substantialiter adsint corpus et sanguis Chri-
sti, et vere exhibeantur cum illis rebus, quae vi-
dentur, pane et vino, his, qui sacramentum acci-
piunt. Cum enim Paulus dicat: Panem, quem frangimus,
communicationem corporis Christi esse etc. sequeretur,
panem non corporis, sed Spiritus Christi participatio-
nem esse, si non ipsum Christi corpus, sed duntaxat
Spiritus Sanctus vere praesens esset. Et comperimus,
non tantum romanam ecclesiam affirmare corporalem
Christi praesentiam, sed idem et nunc sentire, et olim
etiam sensisse graecam ecclesiam. Sed et ibidem

ex Cyrillo testimonium adducitur, Christum etiam corporaliter in Sacra Coena communicatione suae carnis in nobis habitare.

Postea cum illi, qui Augustae peculiarem suam 12
Confessionem de hoc articulo obtulerant, nostrarum
ecclesiarum Confessionem approbare velle viderentur,
Wittenbergae anno Domini MDXXXVI, Formula
quaedam Concordiae (quam nunc recitabimus) inter
Saxonicos et superioris Germaniae quosdam theologos conscripta, et D. Martini Lutheri, aliorumque
(utriusque partis) theologorum subscriptione approbata est. Ea sic habet:

Audivimus Bucerum explicantem suam et aliorum 13
concionatorum, qui una affuerunt, sententiam de
sacramento corporis et sanguinis Christi, hoc modo:

Confitentur, juxta verba Irenaei, Eucharistiam 14
constare duabus rebus, terrena et coelesti. Proinde
sentiunt et docent, cum pane et vino vere et substantialiter adesse, exhiberi et sumi corpus et sanguinem Christi. Et quanquam negant, fieri transsubstantiationem, nec sentiunt fieri localem inclusionem
in pane, aut durabilem aliquam conjunctionem extra
usum sacramenti: tamen concedunt, sacramentali
unione panem esse corpus Christi, hoc est, porrecto
pane sentiunt simul adesse et vere exhiberi corpus
Christi. Nam extra usum, dum reponitur, aut asser- 15
vatur in pyxide, aut ostenditur in processionibus, ut
fit apud Papistas, sentiunt non adesse corpus Christi.

Deinde hanc institutionem sacramenti a Christo 16
factam sentiunt valere in ecclesia, nec pendere ex
dignitate vel indignitate ministri et sumentis.
Quare, sicut Paulus [1 Cor. 11, 27.] ait, etiam indignos manducare sacramentum, ita sentiunt, corpus Christi et sanguinem vere porrigi etiam indignis, et indignos vere illa sumere, ubi servantur verba et institutio Christi: sed tales sumunt ad judicium, ut Paulus ait, quia abutuntur

12. das ist Artickel einer Christlichen vergleichung zwischen den Sächs. vnd Oberlandischen Theologen *add.* -habet L. 13. *om.* Herr Martinus L. so mit jme aus den Stedten kommen sind, 14. *om.* T. 15. Sacramentsheuslein,

sacramento, cum sine vera poenitentia et fide sumitur. Ideo enim institutum est, ut testetur, illis applicari gratiam et beneficia Christi, 'illos inseri Christo, et sanguine ejus ablui, qui agunt poenitentiam, et erigunt se fide in Christum.

17 'In sequenti anno praecipui Augustanae Confes-
sionis theologi e tota Germania Smalcaldiam con-
vocati sunt, ut in medium consulerent, quae doctri-
nae capita, in nostris ecclesiis hactenus proposita,
concilio (quod Pontificii celebraturi dicebantur) ex-
hibenda et defendenda essent. Ibi D. Lutherus Ar-
ticulos illos, quos Smalcaldicos vocant, composuit,
qui communi et unanimi consensu ab omnibus *illis*
theologis, qui convenerant, subscriptione confirmati
sunt. In "illis Articulis D. Lutherus veram et genui-
nam supra commemoratae Formulae, Wittenbergae
conscriptae, sententiam, brevibus quidem, sed signi-
ficantibus et perspicuis verbis, quae proxime ad ver-
18 ba Christi accederent, explicuit. Sacramentarii enim
jam dictae Formulae verba ad malam suam causam
fulciendam plane in alienam sententiam detorserant,
quod videlicet corpus Christi non alia ratione in
Coena distribueretur, quam sicut idem corpus una
cum omnibus beneficiis suis verbo evangelii exhibe-
tur. Et sacramentalem unionem nihil aliud esse,
quam praesentiam Christi spiritualem, quae fit fide,
19 interpretati fuerant. Has rimas, per quas illi effu-
gium quaerebant, Smalcaldici Articuli obstruxerunt.
Asserunt enim, panem et vinum in Sacra Coena esse
verum corpus et verum sanguinem Jesu Christi, quae
et exhibeantur et sumantur non modo a piis, verum
etiam 'ab iis, qui praeter nomen nihil habent chri-
stianum.

20 Hanc piam sententiam D. Lutherus copiosius, e verbo Dei, in Majore suo Catechismo declarat, et sic ait: Quid igitur est sacramentum, quod ad altare distri-

16. die Christ eingeleibet 17. Insequenti R. T. "his R. T. 19. von bösen Christen.

bibitur? Respondetur: Est verum corpus et verus
sanguis Christi, in et sub pane et vino, quae edere
et bibere Christi verbo jubemur. Et post aliqua: 21
Verbum Dei, inquam, illud est, quod hoc sacramen-
tum constituit et discrimen facit, ut non sit merus
panis et merum vinum, sed ut haec Christi corpus
et sanguis sint et dicantur. Et post pauca: Hoc 22
Christi verbo conscientiam tuam confirmare, et in-
trepido animo dicere potes: 'etiamsi decem diabolo-
rum myriades, una cum omnibus fanaticis doctori-
bus irruentes mihi objiciant, dicentes: quomodo pa-
nis et vinum possunt esse corpus et sanguis Chri-
sti? tamen certo scio, quod omnes fanatici spiritus,
et doctissimi quique homines, omnes simul non tan-
tum sapientiae habeant, quantum divina majestas vel
"in minimo digitulo habet. Hic vero in medio est
Christi verbum expressum: Accipite, edite, hoc est
corpus meum! Bibite ex hoc omnes, hoc est No-
vum Testamentum in meo sanguine! Huic verbo
firmiter insistimus; hic tuto manebimus et exspecta-
bimus eventum, an ipsum '''vincere et institutionem
ejus mutare valeant. Hoc quidem verum est, quan- 23
do verbum Dei ab hoc sacramento removeris, aut
absque verbo divino sacramentum considerare volue-
ris, quod tum praeter panem et vinum nihil habeas.
At si verbum cum sacramento retineatur, ut fieri
omnino convenit, tum sacramentum illud (ut ipsa
verba testantur) revera est corpus et sanguis Jesu
Christi. Ut enim Christus ore suo de hoc sacra-
mento loquitur, ita res verissime habet: ipse enim
mentiri et fallere nescit'.

His fundamentis jactis, facile est respondere ad quae- 24
stiones multas, quae hoc saeculo plurimum agitantur, an
videlicet minister ecclesiae, qui vitae est dissolutioris,
possit Coenam Domini recte administrare et exhibere?
et si quae sunt alia his non dissimilia, de quibus

22. wenn hunderttausend Teuffel, sampt allen Schwermern herfa-
ren, "im kleinen Fingerlein '''meistern, 23. *add.* Tit. 1. [2.] *in marg.* L.

disputatur. Ita enim sentimus et statuimus: si maxime homo improbus et sceleratus sacramentum Coenae Dominicae sumat aut distribuat: tamen sumere illum verum sacramentum, hoc est, Christi corpus et sanguinem, non minus, quam eum, qui dignissime illud sumat aut distribuat. Hoc enim sacramentum non habet fundamentum hominum sanctitatem, sed ipsum verbum Dei. Et quemadmodum nec ullus sanctus in terris, neque angelus in coelis efficere potest, ut panis et vinum sint corpus et sanguis Christi: ita nemo id sacramentum mutare potest, ut non sit Christi corpus et sanguis, etiamsi quidam eo abutantur.

25 Non enim propter alicujus aut personam aut in-
credulitatem verbum Dei (quo Coena Domini insti-
tuta est, et propter quod rationem sacramenti ha-
bet) irritum et vanum fieri potest. Quia Christus
non dixit: Si credideritis, aut digni fueritis, tum in
Coena Sacra corpus et sanguinem meum praesentia
habebitis; sed potius ait: Accipite, edite, et bibite,
hoc est corpus meum, hic est sanguis meus. Et
praeterea inquit: Hoc facite! Quidnam? Hoc ipsum
certe, quod ego nunc facio, quod instituo, quod vo-
26 bis trado, et vos accipere jubeo. Verba Christi hoc
volunt: sive dignus, sive indignus sis, habes hic in
Coena Christi corpus et sanguinem; idque virtute
verborum, quae ad panem et vinum accesserunt. Haec
memori mente repone, quia in his verbis (institutio-
nis Coenae) fundamentum nostrum, defensio et arma
nostra sunt adversus omnes errores et fallacias, quae
aut allatae sunt hactenus, aut unquam afferri in hoc
negotio poterunt.

27 Haec Catechismi Majoris recitata verba veram praesentiam corporis et sanguinis Christi in Coena Domini verbo Dei egregie confirmant, et iis solide demonstratur, praesentiam illam non tantum de manducatione credentium et dignorum, verum etiam de in-

fidelibus et indignis communicantibus intelligendam
esse.

Et quia singularibus et excellentissimis Spiritus 28
Sancti donis illuminatus heros, D. Lutherus, in spi-
ritu praevidit, quod post mortem ipsius quidam ipsum
suspectum facturi essent, quasi vel a doctrina jam
commemorata, vel ab aliis etiam partibus purioris
doctrinae recesserit, eam ob causam majori suae, de
Coena Domini, Confessioni hanc protestationem, sub
finem, inseruit":

Quia video nullum esse sectarum et errorum fi- 29
nem, sed haec mala indies incrementa sumere, Sa-
tanamque magis ac magis furere, ne quis igitur se-
ctariorum, me vivo aut mortuo, aliquando nomen
meum suo figmento praetexere possit, erroremque
suum (non candide in medium allatis meis scriptis)
stabilire ausit, quod Sacramentarii et Anabaptistae
jam facere coeperunt: fidem meam, in hoc scripto,
coram Deo et toto mundo, de omnibus religionis
nostrae articulis, profitebor. Et in ea fide (Domino
me bene juvante) ad extremum usque vitae spiritum
perseverare, atque ex hac vita emigrare, et coram
tribunali Domini nostri Jesu Christi intrepide com-
parere paratus sum. Ac si quis forte post meum 30
obitum dicturus esset: si D. Lutherus nunc viveret,
profecto de hoc vel illo articulo longe aliter senti-
ret atque doceret: (non enim satis diligenter eam
rem hactenus expendit) contra hoc figmentum id jam
dico, quod tunc essem affirmaturus, et quod tunc dictu-
rus essem, idem jam nunc profiteor, me videlicet per
gratiam Dei omnes hosce articulos quam diligentissime
expendisse, et non semel, sed saepissime ad normam
Sacrae Scripturae exegisse, et tanquam ad Lydium
lapidem examinasse, nec minore animi constantia atque
πληροφορίᾳ singulos articulos defensurum, quam qua
nunc doctrinam de Sacramento Altaris propugnavi.

29. dieser hocherleuchtete Mann im Geist gesehen," *add.* Tom. Wit. 2. Ger. fol. 243. *in marg*. G. Tom. Wit. Ger. 1. fol. 243. *in marg* L.

31 Non temulentus sum, aut parum considerate loquor, scio, quid affirmem, et intelligo, quanta res mea agatur in illo die Domini nostri Jesu Christi, cum venerit, vivos et mortuos judicaturus. Quare nemo me, in re tam magna et seria, nugari existimet: haec enim res vel maxime cordi mihi est. Novi (Dei beneficio) Satanam magna ex parte, qui cum possit verbum Dei et sacras literas pervertere et depravare, quid ille meis aut cujuspiam alterius scriptis non faceret!

32 'Post hanc protestationem D. Lutherus sanctae memoriae inter alios articulos etiam hunc ponit: Eodem modo (inquit) loquor et confiteor etiam de Sacramento Altaris, quod nimirum ibi revera corpus et sanguis Christi in pane et vino ore edatur et bibatur, etiamsi ministri, qui Coenam Domini distribuunt, aut qui eam sumunt, non credant, aut aliás Sacra Coena abutantur. Coena enim Domini non nititur hominum fide aut incredulitate, sed verbo Dei et ipsius institutione. Nisi forte verbum Dei prius immutent et prorsus aliter, quam oportet, interpretentur, ut hodie sacramenti hostes faciunt. Hi "dubio procul nil nisi panem et vinum in Coena habent, quia neque verba neque institutionem Domini habent, sed ea ad suam falsam opinionem inflexerunt, mutarunt et depravarunt.

33 Et sane D. Lutherus (qui certe veram et genuinam Augustanae Confessionis sententiam prae aliis intellexit, et eam constanter, usque ad finem vitae, retinuit et defendit) paulo ante suum ex hac vita discessum, in postrema illa sua de Coena Domini Confessione, fidem suam de hoc articulo magno zelo sequentibus verbis professus est, atque repetivit, ubi sic ait: Ego omnes "eos eodem numero habeo, hoc est, pro Sacramentariis et fanaticis agnosco, (sunt enim tales) qui credere nolunt, quod panis Domini in Sacra Coena sit verum ipsius naturale corpus, quod impius quispiam, vel Judas ipse,

31. ſol mir niemand ſcherz oder loſe teiding daraus machen,
32. *add.* Fol. 245. *in marg.* G. *et* L. "procul dubio R. T. 33. *add.*

non minus ore accipiat, quam d. Petrus, et omnes alii sancti: qui (inquiam) hoc credere recusat, is me missum faciat, neque ullam amicitiam aut familiaritatem a me exspectet; sic enim stat sententia, quam non sum mutaturus.

Ex hisce (praesertim vero D. Lutheri, ut primarii doctoris Augustanae Confessionis) declarationibus, quas prolixe recitavimus, cuilibet homini cordato (si modo veritatis et pacis sit studiosus) manifestum, certum et indubitatum esse potest, quae fuerit, hodieque sit genuina et vera Confessionis Augustanae sententia. 34

Quod autem praeter illas phrases, quibus Christus et Paulus utuntur, (cum dicunt: panem in Coena esse corpus Christi, aut communicationem corporis Christi) etiam alias loquendi formas usurpamus, verbi gratia, cum dicimus, sub pane, cum pane, in pane adesse et exhiberi corpus Christi, id non sine gravibus causis facimus. Primum enim his phrasibus ad rejiciendam Papisticam transsubstantiationem utimur. Deinde etiam sacramentalem unionem substantiae panis non mutatae et corporis Christi hac ratione docere volumus. Ad eundem enim modum 36 hoc dictum: [Jo. 1, 14.] Verbum caro factum est, repetitur et declaratur aliis aequipollentibus propositionibus; exempli gratia: [Col. 2, 9. Act. 10, 38. 2 Cor. 5, 19.] Verbum habitavit in nobis; in Christo inhabitat tota plenitudo Divinitatis corporaliter; Deus erat cum eo; Deus erat in Christo etc. et alia plura hujus generis. Hae phrases supra commemoratum dictum Joannis repetunt et declarant, videlicet quod per incarnationem divina essentia non sit in humanam naturam conversa: sed quod duae naturae sine confusione personaliter sint unitae. Et quidem multi excel- 37 lentes doctores ex erudita antiquitate, Justinus, Cyprianus, Augustinus, Leo, Gelasius, Chrysostomus 35

add. Tom. 2. Wit. Ger. fol. 252. *in marg.* G. *ac* L. "in einen Kuchen,

et alii, hac ipsa similitudine (de persona Christi)
mysterium sacramenti Coenae Dominicae explicant.
Docent enim, quemadmodum in Christo duae distinctae
et non mutatae naturae inseparabiliter sunt
unitae: ita in Sacra Coena duas diversas substantias,
panem videlicet naturalem et verum naturale
corpus Christi, in instituta sacramenti administra-
38 tione hic in terris simul esse praesentia. Quod tamen
non ita est accipiendum, quasi unio haec corporis
et sanguinis Christi cum pane et vino sit personalis
unio, qualis est utriusque naturae in Christo:
sed est unio sacramentalis, ut eam D. Lutherus et
alii (in illa Concordiae Formula, anno XXXVI.
conscripta, et alias) appellant. Quo significare volunt,
etiamsi formis loquendi, in pane, sub pane,
cum pane, quandoque utantur, tamen se propositionem
(hoc est corpus meum) simpliciter, et ut verba
sonant, accipere et amplecti, eamque nequaquam
pro figurata, sed pro inusitata praedicatione agno-
39 scere. Sic etiam Justinus de hoc negotio loquitur,
inquiens: Non ut panem vulgarem et potum accipimus,
sed quemadmodum Christus Servator noster
per verbum Dei caro est factus, carnem quoque et
sanguinem propter nostram salutem habuit: ita etiam
credimus, per verbum et preces ab ipso sanctificatum
cibum Domini nostri Jesu Christi corpus et
40 sanguinem esse. Et sane D. Lutherus (in majori,
praesertim vero ultima sua Confessione de Coena)
eum de hac re formam loquendi, qua Christus in
prima Coena celebranda usus est, graviter et magno
zelo defendit.

41 Cum autem D. Lutherus haud dubie praecipuus earum ecclesiarum, quae Augustanam Confessionem amplexae sunt, doctor fuerit, (cujus tota doctrina, tanquam compendio, summatim in Augustana Confessione comprehensa, et Imperatori Carolo V. exhibita est) profecto commemoratae illius Augustanae

38. die vnsern, in den vielgedachten Artickeln der vergleichung

Confessionis propria, vera et genuina sententia ex nullius hominis libellis rectius et certius, quam ex D. Lutheri didacticis et polemicis scriptis hauriri potest.

Et quidem haec ipsa jam commemorata D. Lu- 42
theri sententia in unica, solidissima, immota et extra omne dubium posita petra veritatis (institutione nimirum Coenae, quae in verbo Dei recitatur) fundata est, et hanc sententiam sancti Evangelistae, Apostoli et ipsorum discipuli ad eum modum acceperunt et amplexi sunt, eamque alios docuerunt atque ad posteritatem propagarunt.

Cum enim Dominus et Salvator noster, Jesus 43
Christus, de quo (ut de unico nostro Praeceptore) severissimum mandatum de coelis omnibus hominibus datum est: [Mtth. 17, 5.] Hunc audite! non sit vulgaris aliquis homo, aut angelus, nec sit tantummodo verax, sapiens, potens: sed et ipsa aeterna veritas et sapientia, et verus omnipotens Deus, qui rectissime novit, quid et quomodo loqui debeat, et omnia, quae loquitur ac promittit, potentissime efficere et praestare valet, sicut ipse inquit: [Luc. 21, 33.] Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Et alibi: [Mtth. 28, 18.] Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra etc.

Cum, inquam, hic verax, omnipotens Dominus, 44
Creator et Redemptor noster, Jesus Christus, post ultimam illam Coenam, cum jamjam acerbissimam suam passionem et mortem pro peccatis nostris accederet, tristissimo nimirum illo et postremo tempore, re gravissime deliberata, et magno zelo augustissimum hoc sacramentum ecclesiae ordinaverit: (quod usque ad finem mundi magna cum reverentia, obedientia et humilitate sumendum, et perpetuum acerbissimae passionis et mortis, et omnium beneficiorum ejus monumentum futurum erat, simulque obsignatio et confirmatio Novi Testamenti, solatium omnium perturbatarum conscientiarum, firmum vinculum societatis christianae,

43. Luc. 3. *in marg*. G. Mtth. 17. L.

et cum Capite suo, Christo, et inter se invicem, conjunctio arctissima) certe res gravissimas et longe maximas animo agitavit, cum haec verba institutionis Coenae (de pane illo, cui benedicebat, et quem discipulis porrigebat) pronuntiaret: Accipite, comedite, *hoc est corpus meum*, quod pro vobis traditur: et de calice, seu vino: *hic est sanguis meus Novi Testamenti*, qui pro vobis effunditur in remissionem peccatorum.

45 Haec cum ita se habeant, profecto aeterni, veracissimi atque omnipotentis Filii Dei, Domini, Creatoris et Redemptoris nostri Jesu Christi verba, non ut figurate, metaphorice, tropice dicta aut prolata, in aliam sententiam detorquenda sunt, ut nostrae humanae rationi verisimilia fiant: quin potius haec Christi verba, ut sonant, in propria sua ac perspicua sententia, simplici fide et debita obedientia atque reverentia accipere tenemur. Neque committendum est, ut ullae objectiones aut hominum contradictiones, quae ab humanae rationis acumine promanant, utcunque humanae rationi blandiantur, nos ab expresso illo Christi Testamento abducant.

46 Sanctissimus Patriarcha Abrahamus, cum verbum Dei, de offerendo filio suo, audisset, poterat certe occasionem disputandi arripere, an verba secundum literam accipere, an vero commoda et tolerabiliore aliqua interpretatione lenire deberet, quandoquidem non modo cum omni ratione, et cum lege Dei et naturae, verum etiam cum praecipuo illo fidei articulo, de promisso semine Christo, qui ex Isaaci stirpe nasciturus erat, aperte pugnare viderentur: veruntamen, sicut antea promissionem de benedicto semine (ex Isaaci progenie nascendo) fide acceperat atque amplexus fuerat, etsi id ipsum rationi ejus impossibile videretur, et sic Deo laudem veritatis tribuerat, certissime sciens atque

46. Wie Abraham,

credens, quod Deus, quae promisisset, etiam praestare posset, ita quoque nunc simpliciter accipit verbum et mandatum Dei secundum literam, remque totam divinae omnipotentiae et sapientiae permittens, quam scit multo plures habere modos, per quos promissionem illam de semine, ab Isaaco propagando, implere posset, quam ipse coeca sua ratione comprehendere valeret. Et ad hunc modum etiam nos ve- 47
ra humilitate et obedientia Creatoris et Redemptoris nostri, perspicuo, firmo, claro et maxime serio verbo et mandato (absque omni haesitatione et disputatione, quomodo id ad nostram rationem quadret, aut possibile sit) simpliciter *credere* debemus. Haec enim verba locutus est Dominus ille, qui immensa est Dei Patris sapientia et veritas ipsa, qui omnia, quae promittit, certissime re ipsa perficere et praestare potest.

Et sane omnes circumstantiae institutionis Coe- 48
nae Dominicae luculenter testantur, verba illa Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi (quae per se perspicua, firma, clara et indubitata sunt) non aliter, quam in usitata, propria et communi significatione accipi posse et debere. Cum enim Christus mandatum illud (de edendo corpore suo etc.) in mensa et in coena dederit, dubium esse non potest, quin de vero naturali pane, et de vero naturali vino, atque de manducatione, quae ore fit, loquatur, ita ut nulla in vocabulo (panis) metaphora esse possit, quasi Christi corpus spiritualem panem aut spiritualem cibum animae dicere voluerit. Et Christus ipse praecavere 49
studuit, ne metonymia in vocabulo (corporis) intelligeretur, et ne existimaretur de signo corporis sui, aut tantum de symbolo, vel de figurato corpore, aut de virtute corporis sui, seu beneficiis, quae oblatione corporis sui nobis promeruit, agere: diserte enim loquitur de vero, essentiali et substantiali suo corpore, quod in mortem pro nobis tradidit, et de vero, substan-

tali sanguine suo, quem pro nobis in ara crucis
in remissionem peccatorum effudit.
50 Atqui nullus potest esse tam fidelis aut idoneus
atque doctus interpres verborum Jesu Christi, quam
ille ipse Christus Dominus, qui sua verba illa cer-
tissima, suam mentem atque sententiam omnium
optime intelligit, atque ad eam dextere declarandam
intelligentia et sapientia instructissimus est. Hic in
declaratione inprimis ultimae suae voluntatis, testa-
menti et perpetui foederis atque conjunctionis, non
figuratis, non ambiguis, sed propriis, simplicissimis
et disertis verbis uti voluit: quemadmodum etiam
in aliis fidei articulis ponendis et confirmandis, at-
que in signis gratiae et pacti, seu sacramentis in-
stituendis, (verbi gratia in circumcisione, in consti-
tuendis olim sacrificiis Veteris Testamenti, postea
vero in Baptismi institutione) non verbis obscuris,
figuratis, aut ambiguis uti solitus est; et, ut omnem
ambiguitatem caveret, satis mentem suam declara-
vit, cum de corpore suo in Sacra Coena exhibendo
dixit: quod pro vobis datur; et de sanguine: qui
51 pro vobis effunditur. Et cum Apostoli haec ipsius
verba simplicissime acciperent, relinquit eos in hac
propria et simplici sententia, ac mandat illis, ut
omnes gentes ad eum modum doceant, jubeantque
eas observare, quae ipsis, Apostolis, a Christo prae-
cepta erant.
52 Qua de causa tres etiam Evangelistae, Matthaeus,
[26, 26.] Marcus, [14, 22.] Lucas, [22, 19.] et D.
Paulus, [1 Cor. 11, 24.] qui institutionem Coenae
Dominicae ab ipso Christo post adscensionem ipsius
acceperat, unanimi consensu, iisdem verbis et sylla-
bis, haec clara, firma, perspicua et vera verba Chri-
sti, *hoc est corpus meum*, prorsus eodem modo de
benedicto et distributo pane, sine omni tropo, figu-
53 ra, aut variatione, recitant. Itaque dubium esse non
potest, quin et de altera parte sacramenti haec verba
(hic calix est Novum Testamentum in meo sanguine)

49. am ſtamm 52. deutung vnd enderung

in Evangelistis Luca et Paulo nullam aliam sententiam habeant, quam verba Matthaei et Marci, qui dicunt: Hoc, quod ore ex calice bibitis, est sanguis meus Novi Testamenti, quo videlicet hoc Testamentum meum et novum foedus, videlicet remissionem peccatorum, vobis hominibus sancio, ferio, obsigno et confirmo.

Sed et haec repetitio, confirmatio et declaratio 54
verborum Christi, quam d. Paulus [1 Cor. 10, 16.] ponit, (ut clarissimum verae substantialis praesentiae, et distributionis corporis et sanguinis Christi in Coena testimonium) singulari diligentia et accurate est expendenda. Sic enim ait: Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? et panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? His enim Apostoli verbis docemur, quod non modo calix ille, cui Christus in prima Coena benedixit, et non modo panis, quem Christus fregit et distribuit, sed etiam panis, quem nos frangimus, et calix, cui nos benedicimus, sint corporis et sanguinis Christi communicatio, ita quidem, ut omnes, qui hunc panem edunt, atque e calice bibunt, vere accipiant atque participent verum corpus, et verum sanguinem Christi. Etenim, nisi 55
corpus Christi vere et substantialiter, sed duntaxat virtute et efficacia sua praesens esset, et sumeretur, panis non corporis, sed spiritus, virtutis et beneficiorum Christi communicatio dici debuisset, quemadmodum etiam Apologia prorsus eadem ratione in hoc ipso negotio argumentatur et statuit. Et sane si 56
d. Paulus duntaxat de spirituali communicatione corporis Christi, quae per fidem fit, ageret, (ut Sacramentarii hoc Paulinum dictum suo more depravare solent) non dixisset: panis: sed spiritus, aut fides est communicatio corporis Christi. At Apostolus affirmat, panem esse communicationem corporis Christi, quod

videlicet omnes, qui participant benedictum panem, etiam corporis Christi participes fiant. Ex eo ergo hoc conficitur, Paulum haudquaquam de spirituali, sed de sacramentali, seu ea, quae ore fit, participatione corporis Christi loqui, quae piis et impiis, titulo duntaxat christianis communis est.

57 Hanc piam nostram sententiam etiam ratio et circumstantiae concionis illius Paulinae confirmant. Eos enim, qui de idolothytis edebant, et ethnicis cultibus diabolicis communicabant, nihilominus autem etiam ad mensam Domini accedebant, et corporis et sanguinis Christi participes fiebant, Paulus a tanto facinore deterret, et admonet, ne sibi ipsis ad judicium et damnationem corpus et sanguinem Christi sumant. Cum enim omnes illi, qui benedicti et distributi panis in Sacra Coena participes fiunt, etiam cum corpore Christi communicationem habeant, profecto d. Pauli verba non possunt accipi de spirituali communicatione cum Christo, qua nemo abuti unquam potest, et a qua homines non sunt deterrendi.

58 Quare patres et pii majores nostri, D. Lutherus et alii sinceri doctores Augustanae Confessionis, hoc d. Pauli dictum ejusmodi verbis declarant, ut cum verbis Christi optime consentiat; ut cum ad hunc modum id explicant: Panis, quem frangimus, est corpus Christi distributum, seu communicatum corpus Christi, quod inter eos distribuitur, qui fractum panem accipiunt.

59 In hac simplici et solide fundata explicatione luculenti illius testimonii Paulini [1 Cor. 10, 16.] magno consensu acquiescimus. Et non injuria miramur, quod audaces homines reperiantur, qui, cum ipsi ante haec tempora Sacramentariis hoc Pauli dictum opposuerint, nunc illud ipsum pro fundamento erroris sui (quod videlicet corpus Christi in Coena spiritualiter tantummodo sumatur) ponere non erubescant. Sic enim loquuntur: Panis est com-

56. *add.* -duntaxat L. 57. -etiam Wie auch 58. consentiant R. T.

municatio corporis Christi, hoc est, id, quo fit societas cum corpore Christi, quod est ecclesia, seu est medium, per quod fideles unimur Christo, sicut verbum evangelii, fide apprehensum, est medium, per quod Christo spiritualiter unimur, et corpori Christi, quod est ecclesia, inserimur.

Quod autem non tantum pii et credentes in Chri- 60
stum, verum etiam indigni, impii, hypocritae (verbi gratia Judas, et hujus farinae homines, qui nullam prorsus spiritualem cum Christo communicationem habent, et sine vera poenitentia atque conversione ad Deum, ad Coenam Domini accedunt) etiam verum corpus, et verum sanguinem Christi, ore, in sacramento sumant, et grande scelus, indigne edendo et bibendo, in corpus et sanguinem Christi admittant, id d. Paulus expresse docet, cum affirmat, [1 Cor. 11, 27.] quod ii, qui indigne de illo pane edunt, et de calice Domini bibunt, rei fiant non tantum panis et vini, non tantum signorum et symbolorum, aut figurae corporis et sanguinis: sed quod rei sint corporis et sanguinis Jesu Christi, quem in Sacra Coena praesentem contumelia atque ignominia afficiunt, sicut Judaei, qui ipso facto et opere (indignis modis Salvatorem tractantes) in corpus Christi horribiliter peccarunt, et Christum occiderunt. Sic enim antiquissimi, pii et eruditi doctores ecclesiae hoc Pauli dictum intellexerunt, et magno consensu in hanc sententiam sunt interpretati.

Duplex igitur est manducatio carnis Christi. 61
Una *spiritualis*, de qua praecipue Christus in evangelista Joanne, capite sexto, agit, quae non alio modo, quam spiritu et fide in praedicatione et meditatione evangelii fit, non minus, quam cum Coena Domini digne, et in fide, sumitur. Haec spiritualis manducatio per se utilis et salutaris est, omnibusque christia-

60. seine Gesellen, 61. sumitur im Abendmal

nis, et quidem omnibus temporibus ad salutem necessaria est, sine qua spirituali participatione sacramentalis illa, aut quae ore duntaxat fit, manducatio in Coena non modo accipientibus non salutaris, sed noxia etiam et damnationis causa esse solet.

62 Spiritualiter igitur manducare nihil aliud est, quam *credere* praedicato verbo Dei, in quo nobis Christus verus Deus et homo, cum omnibus beneficiis, quae carne sua, pro nobis in mortem tradita, et sanguine suo, pro nobis effuso, promeruit, offertur, videlicet gratia et clementia Dei, remissio peccatorum, justitia et vita aeterna. Haec qui ex verbo Dei commemorari audit, fide accipit, sibique applicat, et hac consolatione totus nititur, (quod Deum placatum, et vitam aeternam, propter Mediatorem Jesum Christum habeamus) qui, inquam, vera fiducia in verbo evangelii firmiter, in omnibus tribulationibus et tentationibus, acquiescit, hic spiritualiter corpus Christi edit, et sanguinem ejus bibit.

63 Altera vero manducatio corporis Christi est *sacramentalis*, et ore fit, quando in Sacra Coena verum et substantiale corpus et sanguis Christi ore
accipiuntur atque participantur ab omnibus, qui panem illum benedictum et vinum in Coena Dominica
edunt et bibunt. Ac pii quidem corpus et sanguinem Christi in certum pignus et confirmationem
accipiunt, quod peccata ipsis certo sint remissa,
et quod Christus in ipsis habitet atque efficax esse
velit. Impii vero idem corpus et eundem sanguinem
Christi etiam ore suo, sed ad judicium et damna-
64 tionem sumunt. Hoc Christi verba, quibus Coenam
instituit, expresse docent. In prima enim Coena mensae assidens, discipulis suis naturalem panem et naturale vinum porrigit, et de iis pronuntiat, verum esse corpus et sanguinem suum, et jubet eos edere et bibere.

63. mündlich, oder Sakramentalisch,

Ergo illud Christi mandatum, consideratis diligenter omnibus circumstantiis, non potest nisi de orali, non autem de crassa, carnali, capernaitica, sed de supernaturali et incomprehensibili manducatione corporis Christi intelligi. Ad hanc manducationem, quae ore 65 fit, Christus mandato suo etiam alteram requirit, cum inquit: Hoc facite in mei commemorationem; hic enim *fidem* (quae est spiritualis corporis Christi participatio) postulat.

Quare 'tota erudita et pia antiquitas (secundum 66 haec verba institutionis Christi, et explicationem Pauli) expresse, et cum tota "catholica ecclesia magno consensu docuit, quod corpus Christi non tantum spiritualiter, fide, (quod etiam extra usum sacramenti fieri potest) verum etiam ore, non modo a credentibus, sed et ab indignis, infidelibus, hypocritis, nomine duntaxat christianis, '''accipiantur. Quae antiquitatis testimonia recitare, hoc loco nimis esset prolixum, quare lectorem ad nostrorum scripta, in quibus haec copiose tractata sunt, remittimus.

Ex his manifestum est, quam inique 'virulentis 67 'sarcasmis Sacramentarii Domino nostro Jesu Christo et d. Paulo, totique ecclesiae insultent, qui oralem et indignorum manducationem vocant" duos pilos caudae equinae, et commentum, cujus vel ipsum Satanam pudeat, doctrinam vero de Majestate Christi excrementum Satanae, quo diabolus sibiipsi et hominibus illudat, appellare ausi fuerint. Haec adeo horrenda sunt, ut homo christianus '''ea sine horrore non recitare possit.

Accurate autem hoc etiam declarandum est, qui- 68 nam sint indigni convivae in hac Sacra Coena: hi nimirum, qui sine vera poenitentia et contritione, et sine vera fide, et absque bono proposito vitam emendandi, ad Coenam Domini accedunt, hi sibiipsis judicium,

66. alle alte Christliche Lehrer "heiligen Christlichen '''accipiantur R. T. *Corrigendum erat:* accipiatur. 67. und giftig." *add. in marg.* Theodorus Beza. G.'''schemen solle, dasselbige zuuerdolmetschen. *Verbis enim Latinis exemplum Germanicum, quam addere solet interpretationem, nullam subjecit.*

hoc est, temporales et aeternas poenas indigna sua orali manducatione corporis Christi accersunt, et corporis atque sanguinis Christi rei fiunt.

69 Digni vero convivae in Coena Domini sunt: infirmi in fide, pusillanimes, perturbati christiani, qui
dum magnitudinem et multitudinem peccatorum suorum secum reputant, cohorrescunt, qui magnam suam
immunditiem considerantes, hoc pretiosissimo thesauro et beneficiis Christi indignos sese judicant,
qui fidei suae infirmitatem sentiunt atque deplorant,
et nihil magis in votis habent, quam ut Domino
Deo firmiore et alacriore fide et puriore obedientia
servire possint; hi (ut diximus) sunt vere digni illi
convivae, in quorum gratiam, et quibus recreandis
inprimis hoc augustissimum sacramentum 'et sacrum
70 convivium est institutum. Christus enim ejusmodi
homines benignissime invitat, dicens: [Mtth. 11, 28.]
Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis,
et ego reficiam vos. Et alibi ait: [Mtth. 9, 12.] Non
est opus valentibus medicus, sed male habentibus.
Et Apostolus inquit: [2 Cor. 12, 9.] 'Virtus mea (dicit Dominus) in infirmitate perficitur. Et ad Romanos [14, 1.] scribit: Infirmum in fide assumite;
"et paulo post: [3.] Deus eum assumpsit. Quisquis
enim in Filium Dei crediderit, sive is firma sive infirma fide praeditus fuerit, habet vitam aeternam'".

71 Dignitas igitur neque in magna, neque in exigua infirmitate aut firmitate fidei: sed in merito Christi consistit. Hujus fructum infirmus ille in fide angustique animi parens, [Mrc. 9, 24.] qui opem Christi in curando filio miserrimo implorat, non minus, quam Patriarcha Abraham, Apostolus Paulus, et alii, qui robustam fidem habuere, participat.

72 Et haec de vera praesentia et duplici manducatione corporis et sanguinis Christi, quae aut fide spiritualiter,

69. *add.* -institutum. L. 70. Gottes krafft ist in den schwachen mechtig. "*add.* -post: L. '"*add.* Jo. 3. [16.] *in marg.* G. *et* L.

aut ore fit, (quae posterior dignis et indignis communis est) dicta sunto.

Cum vero etiam de consecratione et de usitata 73
illa regula (nihil habet rationem sacramenti extra usum seu actionem divinitus institutam) "dissensiones quaedam inter aliquos Augustanae Confessionis theologos inciderint, de his etiam duobus capitibus unanimem et pium nostrum consensum declarare visum est. Ac de priore illa quaestione, quae est de 74
consecratione, sentimus, quod veram praesentiam corporis et sanguinis Christi in Coena non efficiat ullius hominis vel verbum, vel opus, dignitas, seu meritum, sive pronuntiatio ministri, seu manducatio, seu fides communicantium, horum nullum nobis corpus et sanguinem Christi praesentia facit: sed hoc totum, "quod in Coena Christi corpus praesens habemus, simpliciter, et in solidum omnipotentis Dei virtuti, et verbo, institutioni atque ordinationi Domini nostri Jesu Christi est adscribendum.

Verissima enim illa et omnipotentia verba Jesu 75
Christi, quae in prima institutione pronuntiavit, non modo in prima illa Coena efficacia fuere, sed eorum vis, virtus et efficacia adhuc hodie durant et valent; ita quidem certe, ut eorum virtute in omnibus locis, ubi Coena Domini juxta Christi institutionem celebratur, et verba ipsius usurpantur, virtute et potentia eorum verborum, quae Christus in prima Coena locutus est, corpus et sanguis Christi vere praesentia distribuantur et sumantur. Christus ipse enim (ubi ipsius institutio observatur, et verba ejus super pane et vino recitantur, et benedictus panis et vinum benedictum distribuuntur) per verba illa recitata, virtute primae institutionis, hodie etiam, verbo suo, quod repeti vult, efficax est. Haec piam 76
nostram sententiam Chrysostomus his verbis confirmat:

72. beide 73. daß nichts Sacrament sey, ausser dem eingesetzten gebrauch, "misuerstandt vnd spaltung 74. *add.* -facit "-habemus L. 76. *add.* (in serm. de pass.) G. De proditione Judae Hom. 7. sive de passione. *in marg.* L.

Et nunc (inquit) illi praesto est Christus, qui illam ornavit mensam, ipse istam quoque consecrat. Non enim homo est, qui proposita, panem et vinum, corpus Christi facit et sanguinem, sed ille, qui crucifixus pro nobis est, Christus. Sacerdotis ore verba proferuntur, et Dei virtute consecrantur et gratia. Hoc est, ait, corpus meum; hoc verbo proposita elementa in Coena consecrantur. Et sicut illa vox, quae dicit: Crescite et multiplicamini, et replete terram! semel quidem dicta est, sed omni tempore sentit effectum, ad generationem operante natura: ita et vox illa (hoc est corpus meum, hic est sanguis meus) semel quidem dicta est, sed per omnes mensas ecclesiae, usque ad hodiernum diem, et usque ad ejus adventum praestat sacrificio firmitatem.

77 D. Lutherus de hac ipsa re ad eundem modum scribit: Haec illius jussio et institutio possunt hoc praestare, et efficiunt, ut non nudum tantum panem et vinum, verum etiam corpus et sanguinem ipsius distribuamus et accipiamus. Sic enim verba ipsius habent: Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus; itaque non opus nostrum, non pronuntiatio nostra, sed mandatum et ordinatio Christi efficiunt, ut panis sit corpus, et vinum sit sanguis Christi; idque jam inde a prima institutione Coenae usque ad finem mundi fieri solet, nostro autem ministerio haec quotidie distribuuntur.

78 Item alibi: Sic et hic fit, etiamsi de omnibus panibus haec verba pronuntiarem, hoc est corpus Christi, nihil tamen ea re efficeretur: at quando ad ipsius mandatum et institutionem in administratione Coenae Dominicae dicimus, hoc est corpus meum, tum revera est ipsius corpus. Non propter nostram pronuntiationem, aut, quod haec verba pronuntiata hanc habeant efficaciam: sed quia Christus nobis praecipit, ut haec verba pronuntiemus, et hoc agamus, quod ipse in prima Coena fecit, et hoc modo suum mandatum et factum cum recitatione nostra conjunxit.

77. *add.* Tom. 6. Jen. fol. 99. G. *in marg.* L. "haec R. T.
78. *add.* Tom. 3. Jen. fol. 446. G. *in marg.* L.

Et quidem verba institutionis Christi in admini- 79
stratione Coenae Dominicae palam coram ecclesia
diserte et clare recitentur, aut decantentur, neque
ulla ratione intermittantur; idque plurimis et gra-
vissimis de causis. Primum quidem, ut satisfiat et 80
pareatur Christi mandato, qui inquit: Hoc facite!
non igitur omittendum est, quod Christus ipse in
Sacra Coena fecit. Deinde, ut auditorum fides, de 81
substantia et fructu hujus sacramenti, (de praesen-
tia corporis et sanguinis Christi, et de remissione
peccatorum omnibusque beneficiis, quae nobis Christi
morte et sanguinis profusione parta sunt, et nobis in
Testamento Christi donantur) per verba Testamenti
Christi excitetur, confirmetur et quam certissima
reddatur. Praeterea, ut elementa panis et vini ad 82
hunc sacrum usum (quo videlicet nobis una cum il-
lis Christi corpus manducandum, et sanguis ejus bi-
bendus exhibeatur) sanctificentur seu benedicantur,
ut d. Paulus inquit: Calix benedictionis, cui bene-
dicimus etc. haec autem benedictio non alia ratio-
ne fit, quam verborum institutionis repetitione et re-
citatione.

Haec tamen benedictio seu recitatio verborum 83
institutionis Christi sola non efficit sacramentum, si
non tota actio Coenae, quemadmodum ea a Christo
ordinata est, observetur; verbi gratia, cum benedi-
ctus panis non distribuitur, sumitur, aut participatur,
sed vel includitur, vel sacrificatur, vel circumgestatur.
Mandatum enim Christi, (hoc facite) quod totam actio-
nem complectitur, totum et inviolatum observandum est.
Ad hujus autem sacramenti administrationem requiri- 84
tur, ut in conventu aliquo piorum hominum panis et vi-
num benedictione consecrentur, dispensentur, suman-
tur, hoc est, edantur et bibantur, et mors Domini
annuntietur. Ad hunc enim modum d. Paulus [1 Cor.
10, 16.] totam actionem, in qua panis frangitur, seu
distribuitur et sumitur, ob oculos nobis proponit.

85 Accedamus jam etiam ad alterum caput, de quo
paulo ante mentio est facta. Ut vera et pia do-
ctrina de Coena Domini sincere conservaretur, et
multiplices idololatrici abusus atque corruptelae hu-
jus sacrosancti Testamenti Christi vitarentur et ab-
olerentur, utilis haec regula et norma ex verbis in-
stitutionis Coenae desumpta est: nihil habet rationem
sacramenti extra usum a Christo institutum, seu
extra actionem divinitus institutam. Haec regula
nequaquam rejicienda est: magno enim cum fructu
86 in ecclesia Christi retineri potest et debet. Voca-
bula autem (usus seu actio) in hoc negotio proprie
non significant fidem, nec solam manducationem,
quae ore fit: sed totam externam visibilem actionem
Coenae Dominicae a Christo institutam. Ad eam
vero requiritur consecratio, seu verba institutionis;
distributio et sumptio, seu externa, quae dicitur, ora-
lis manducatio benedicti panis et vini; item corpo-
87 ris et sanguinis Christi perceptio. Et, cum extra
hunc usum panis in Missa Pontificia non distribui-
tur, sed vel offertur, vel includitur, vel circumge-
statur, aut adorandus proponitur: non est ille pro
sacramento agnoscendus; quemadmodum etiam aqua
Baptismi, si ad campanas baptizandas, aut ad cu-
randam lepram adhiberetur, aut adoranda propone-
retur, nullam haberet sacramenti (Baptismatis) ra-
tionem. Hujusmodi Pontificiis abusibus haec regula
initio renascentis evangelii opposita, et ab ipso D.
Luthero pie declarata est.

88 Interim tamen dissimulare non debemus, quod Sa-
cramentarii hanc utilem et necessariam regulam va-
fre, subdole et malitiose ad negandam veram et
substantialem praesentiam et oralem manducationem
corporis Christi (quae hic in terris fit, et dignis atque
indignis communis est) falsa interpretatione depravent.
Interpretantur enim eam de spirituali usu *fidei* interno,

85. *add.* facta. L. 87. *add.* Tom. 4. Jen. G. *in marg.* L.

ac sentiunt, sumptionem Coenae Dominicae indignis non esse sacramentum, et fieri communicationem corporis Christi tantummodo spiritualiter per fidem, aut fidem hoc praestare, ut corpus Christi in Coena praesens sit: inde porro colligunt, indignos, infideles, hypocritas, corpus Christi nec praesens habere, nec accipere.

Atqui fides nostra sacramentum non efficit, sed tantum omnipotentis Dei atque Salvatoris nostri Jesu Christi certissimum verbum et institutio hoc praestant. Verbum enim Domini in ecclesia efficax est maneṫque, neque vel dignitate vel indignitate ministri, neque sumentis incredulitate quidquam ei derogatur, aut virtus ejus enervatur. Sanctum Christi evangelium est permanetque evangelium, etiamsi impii quidam auditores nullam illi fidem adhibeant, in quibus etiam illud non est efficax ad salutem: idem etiam fit in sumptione sacramenti, ut Christus in verbis suis (accipite, edite, hoc est corpus meum) verax maneat, sive communicantes in ipsum credant, sive non credant: praesentiam enim corporis et sanguinis sui non per nostram fidem, sed per omnipotentiam suam efficit. 89

Quare perniciosus error est, quem adversarii impudenter defendunt et subdola depravatione usitatae hujus regulae, plus fidei nostrae (quippe quae, ipsorum opinione, corpus Christi praesens nobis sistat atque participet) quam omnipotentiae Domini atque Salvatoris nostri Jesu Christi, adscribunt. 90

Jam quod ad Sacramentariorum varia et imaginaria fundamenta atque futiles objectiones attinet, quas illi de essentialibus et naturalibus humani corporis proprietatibus, de adscensu Christi ad coelos, et de ipsius ex hoc mundo discessu, et si quae sunt his similia, afferunt: hae nugae, inquam, omnes et singulae, argumentis e verbo Dei desumptis, solide, nervose et copiose a D. Luthero in polemicis ipsius scriptis refuta- 91

91. mit Gottes Wort

tae sunt. Quare pium lectorem (brevitatis studio) ad illius scripta remittimus. ''In his autem principem locum habent, libellus, quem contra coelestes Prophetas (ut tum vocabantur) edidit; et aliud opusculum, cujus inscriptio est: Quod verba (hoc est corpus meum) adhuc firma constent; item, major ipsius et minor (post aliquot annos) edita Confessio de Coena Domini; et alia praeterea ejusdem de hoc negotio evulgata opuscula. Neque enim '''fanatici spiritus a morte D. Lutheri ullum novum argumentum in medium attulerunt.

92 Quod autem nullis argumentis ab hominibus argute excogitatis, utcunque rationi blandiantur, abduci nos patimur, nec pati vel volumus, vel possumus, vel debemus, a perspicua, simplicissima et clara verborum Testamenti Christi sententia, in aliam opinionem, quae ab expressis verbis Christi recedit, sed simpliciter potius ea intelligimus et credimus: haec nostra sunt fundamenta, quibus hactenus, post motam controversiam in hoc articulo, constanter nixi
93 sumus. Quae etiam D. Lutherus initio exortae hujus dissensionis contra Sacramentarios sequentibus verbis posuit: Mea fundamenta, quibus in hoc negotio nitor, haec sunt:

94 I. Primum est hic articulus fidei: Jesus Christus est substantialis, naturalis, verus, perfectus Deus et homo, in una persona indivisus et inseparabilis.

95 II. Secundum, quod dextera Dei est ubique.

96 III. Tertium, quod verbum Dei neque falsum est neque fallax.

97 IV. Quartum, quod Deus varios modos habet, novitque, quibus aliquo in loco esse potest, neque uno illo tantum modo contentus esse cogitur, de quo fanatici homines nugantur, quem philosophi localem vocant.

98 Et Christi unicum corpus (inquit Lutherus) tribus modis seu triplici ratione potest alicubi esse.

99 Primo, comprehensibili et corporali ratione, quali

''*add.* -habent L. '''Rottengeister 92. was für schein vnd ansehen sie jmmermehr haben mögen, 93. *add.* D. Lutherus in Majori sua de Coena Domini Confessione. *in marg.* L. *consentit* G. 98. *add.* L.

usus est, cum in his terris corporaliter conversaretur, cum certo loco secundum quantitatem suam circumscriberetur. Hoc modo etiam hodie uti potest, quoties ipsi visum fuerit, id quod post resurrectionem suam aliquoties fecit, et in novissimo die tali ratione praesentiae sese manifestabit; sicut Paulus de Christo docet, inquiens: [1 Tim. 6, 15.] Quem suis temporibus ostendet beatus, et solus potens, Rex Regum, et Dominus dominantium. Et ad Coloss. [3, 4.] ait: Cum Christus apparuerit, vita vestra etc. Hoc modo non est in Deo, aut apud Patrem, aut in coelis, sicut fanaticus ille spiritus somniat. Deus enim non est corporalis locus. Et de hoc modo agitur in illis Scripturae dictis, quae a fanaticis hominibus afferuntur, quod videlicet Christus mundum reliquerit, et ad Patrem iverit.

Deinde alio incomprehensibili et spirituali modo 100
alicubi esse potest, ut loco non circumscribatur, sed per omnes creaturas penetret, pro liberrima sua voluntate, quemadmodum (ut crassa quadam similitudine rem utcunque adumbrem) visus meus per aërem, lumen, aut aquam penetrat, atque in iis rebus est, neque tamen loco circumscribitur; et quemadmodum sonus per aquam, aërem, asserem, aut parietem transit, et in iis rebus est, neque tamen loco circumscribitur; eodem modo etiam lux et calor per aërem, aquam, vitrum, crystallum, et per similes materias penetrant, et in iis rebus sunt, nec tamen loco circumscribuntur; et quidem ejus rei multae comparationes adduci possent. Hoc modo usus est Christus, cum resurgens e sepulcro clauso et obsignato prodiret, et quando per januas clausas ad discipulos ingrederetur, et sicut est in pane et vino Coenae; atque hoc modo creditur de sanctissima virgine Maria, matre sua, natus esse.

Praeterea alicubi esse potest divino et coelesti modo, 101
secundum quem cum Deo una est persona. Ea ratione

99. Geistler 100. *om.* R. T.

creaturae longe illi praesentiores et penetratu faciliores sunt, quam juxta secundum modum. Si enim juxta illum secundum modum potest esse in creaturis, et apud creaturas, ut tamen ipsum non sentiant, tangant, circumscribant, aut comprehendant: multo profecto magis secundum hunc tertium, admirandum, sublimem modum in omnibus creaturis, multoque mirabilius erit, ut ipsum non includant, circumscribant, aut comprehendant, sed potius, ut ipsas praesentes habeat, circumscribat et comprehendat. Hunc enim praesentiae Christi modum, quem ex unione personali cum Deo habet, longissime extra creaturas, quam longe videlicet Deus extra creaturas est, ponere te oportet. Rursus autem tam profunde et prope eundem modum in omnes creaturas, quam profunde et prope Deus in omnibus creaturis est, pones. Est enim una inseparabilis persona cum Deo: ubi igitur Deus est, ibi ipsum quoque esse, aut fidem nostram falsam
102 esse oportet. Quis autem explicare, aut saltem cogitationibus suis assequi poterit, quomodo hoc fiat? Scimus quidem rem revera ita se habere, quod videlicet sit in Deo extra omnes creaturas, et cum ipso una sit persona; modum autem, quo ista fiant, ignoramus. Excedit hoc mysterium naturam, et rationis humanae, imo etiam angelorum in coelis captum; soli Deo notum est. Cum igitur hoc arcanum nobis incomprehensum, et tamen verissimum sit, non decet nos ipsius verbo contradicere, nisi firmis argumentis probare possimus, quod Christi corpus nequaquam ibi esse valeat, ubi Deus est, et quod hic modus praesentiae confictus sit. Hoc fanaticis illis hominibus probandum incumbit: sed nunquam id praestabunt.

103 An vero Deus etiam plures modos habeat et norit, juxta quos Christi corpus alicubi sit, ego haudquaquam negaverim. Hoc saltem indicare volui, quam

103. wie grobe Hempel unsere Schwärmer sind.

crassi et stupidi homines sint fanatici illi, qui Christi corpori non nisi unicum illum, primum et comprehensibilem praesentiae modum tribuunt. Sed neque de illo modo probare poterunt, quod cum nostra sententia pugnet. Ego enim nunquam asserere velim, quod potentia Dei non efficere valeat, ut unum corpus simul in pluribus locis, etiam corporali et comprehensibili modo, adesse possit. Quis enim et quibus argumentis evincet, quod hoc Deo sit impossibile? Quis potentiae ipsius finem deprehendit? Fanatici quidem id cogitant: hoc Deus praestare non potest; sed quis ipsorum cogitationibus "credet, et quo argumentorum genere has cogitationes suas confirmabunt? Hactenus Lutherus.

Ex his D. Lutheri verbis etiam manifestum est, 104
in qua significatione vocabulum (spiritualiter) in ecclesiis nostris, quoad hoc negotium, usurpetur. Vocabulum enim (spiritualiter) Sacramentariis nihil aliud significat, quam spiritualem illam communionem, quando nimirum, per fidem, in Spiritu vere credentes Christo Domino incorporantur, et revera spiritualia membra corporis ejus fiunt.

Cum vero D. Lutherus, aut nos, vocabulo (spi- 105
ritualiter) in hoc negotio utimur, intelligimus spiritualem, supernaturalem, coelestem modum, secundum quem Christus in Sacra Coena praesens est; et non tantum in credentibus consolationem et vitam, verum etiam in infidelibus judicium efficit. Et quidem per vocabulum illud (spiritualiter) capernaiticas illas imaginationes, de crassa et carnali praesentia, excludimus et rejicimus, quae ecclesiis nostris per Sacramentarios, post tot publicas nostras protestationes, affingitur. Et in ea sententia intelligi volumus vocabulum (spiritualiter), cum dicimus, corpus et sanguinem Chri-

"credat R. T.

sti in Sacra Coena spiritualiter accipi, edi et bibi; tametsi enim participatio illa ore fiat, tamen modus spiritualis est.

106 Fides igitur nostra in hoc articulo de vera praesentia corporis et sanguinis Christi in Sacra Coena super veri et omnipotentis Dei, Domini et Salvatoris nostri, Jesu Christi, veritatem et omnipotentiam est fundata et exstructa. Haec fundamenta ita solida atque immota sunt, ut et fidem nostram in omnibus tentationibus (quae de hoc articulo incidere possunt) confirmare et stabilire, et omnes Sacramentariorum objectiones et argutias, utcunque speciosae sint et humanae rationi plurimum blandiantur, refutare et evertere, et piis animis per omnia sufficere, et praesentissimam consolationem et fiduciam afferre possint.

107 Quare rejicimus et damnamus corde et ore, utpote fallaces et fraude plenos, omnes errores, qui recitatae jam sanae doctrinae, et in Sacris Literis fundatae, adversantur et repugnant.

108 I. Pontificiam Transsubstantiationem, cum docetur, quod panis et vinum, si consecrata seu benedicta fuerint, in Sacrosancta Coena, substantiam et essentiam suam penitus amittant, et in substantiam corporis et sanguinis Christi convertantur, ita quidem, ut sola externa species panis et vini, sive accidentia sine subjecto, reliqua maneant. Et quod fingunt, corpus Christi sub specie panis (qui tamen panis ipsorum opinione jam non amplius est panis, sed naturalem suam essentiam amisit) revera praesens esse, etiam extra actionem Coenae Dominicae, cum videlicet panis in sacrario inclusus asservatur, aut in solenni theatrica pompa adorandus ostentatur et circumgestatur. Nihil enim rationem sacramenti habere potest, extra mandatum Dei, et usum a Christo institutum, ut supra monuimus.

109 II. Repudiamus et damnamus etiam omnes alios Pon-

108. zum Schawspiel, vnd anzubeten,

tificios abusus hujus sacramenti, inprimis vero abominationem sacrificii Missae pro vivis et defunctis.

III. Quod laicis (ut vocant) una tantum sa- 110
cramenti species sive pars (et quidem contra expressum mandatum et claram institutionem Christi) porrigitur. Et sane hi aliique plurimi Pontificii abusus, in ecclesiis nostris, in communi illa Confessione et Apologia, in Smalcaldicis Articulis, et aliis nostrorum scriptis, solide verbo Dei, et "eruditae atque piae antiquitatis testimoniis, refutati et rejecti sunt.

Cum autem in hoc scripto praecipue confessio- 111
nem et declarationem nostram de vera praesentia corporis et sanguinis Christi, contra Sacramentarios (quorum aliqui sub Augustanae Confessionis titulo in ecclesias nostras sine fronte sese ingerunt) proponere voluerimus: eam ob causam Sacramentariorum errores praecipue hoc loco recitare et commemorare visum est, eo fine, ut auditores nostri eos agnoscere et cavere possint.

Rejicimus igitur atque damnamus corde et ore, 112
ut falsas et imposturae plenas, omnes Sacramentariorum opiniones et dogmata, quae supra commemoratae et in verbo Dei fundatae doctrinae non consentiunt, sed adversantur et repugnant.

I. Cum docetur, quod verba institutionis non 113
simpliciter in propria sua significatione, ut sonant, de vera substantiali corporis et sanguinis Christi praesentia in Coena Domini, accipienda, sed per tropos et figuratas significationes in alienam et novam sententiam sint torquenda. Et hoc loco omnes Sacramentariorum opiniones ejusmodi, quarum aliquae inter se etiam pugnant, (quot aut quam variae illae sint) rejicimus.

II. Quod oralis sumptio corporis et sanguinis Christi 114
in Sacra Coena a Sacramentariis negatur, eique opponitur, quod corpus Christi in Coena spiritualiter tantum per fidem accipiatur, ita quidem, ut ore in Sacra Coena tantum panem et vinum edamus atque bibamus.

110. *add.* L. "der alten Kirchen 111. vnuerschampt, 112. irrig vnd verfürisch,

115 III. Quod docetur, panem et vinum in Coena Domini nihil aliud esse, nisi notas quasdam professionis, quibus christiani se invicem agnoscant. IV. Vel, quod panis et vinum sint tantum figurae, symbola, typi ac similitudines longissime absentis corporis Christi, ea quidem ratione, quod, ut panis et vinum sunt cibus externus nostri corporis, ita absens corpus Christi, una cum ipsius merito, sit animae nostrae cibus spiritualis.

116 V. Quod panis et vinum non sint nisi symbola aut signa memorialia absentis corporis Christi, quibus signis, tanquam externo pignore confirmemur, quod fides illa (quae a Coena sese avertit, et supra omnes coelos adscendit) sursum non minus vere corporis et sanguinis Christi particeps fiat, quam revera in Coena Domini ore externa symbola accipimus. Et, quod hoc modo fides nostra in Sacra Coena tantummodo per externa symbola, non autem per verum, praesens et nobis exhibitum corpus et sanguinem Christi obsignetur et confirmetur.

117 VI. Quod in Coena Domini fidei tantummodo virtus, operatio et meritum longe absentis corporis Christi distribuantur et communicentur, ut hac ratione absentis corporis Christi participes fiamus. Et quod juxta hunc modum unio sacramentalis sit intelligenda, videlicet de analogia signi et signati, quatenus nimirum corpus et sanguis Christi cum pane et vino aliquid similitudinis habent.

118 VII. Quod corpus et sanguis Christi spiritualiter duntaxat per fidem sumatur et participetur.

119 VIII. Quod Christus propter adscensum suum in coelos, corpore suo, in certo quodam coeli loco ita sit comprehensus et circumscriptus, ut suo corpore nobiscum in Sacra Coena (quae juxta institutionem Christi in terris celebratur) vere et substantialiter praesens esse neque possit, neque velit: sed potius tam longe a Sacra Coena absit, quantum altissimum coelum a terris distat.

Sic enim quidam Sacramentarii verba illa in Actis [3, 31.] Apostolicis (oportet Christum coelum accipere) de industria malitiose (ad confirmandum errorem suum) depravarunt, et loco sincerae translationis haec verba reposuerunt: oportet Christum coelo capi, quae verba significant, Christum ita in coelum receptum, ut coelo circumscribatur et comprehendatur, ut nobiscum in terris, humana sua natura, nullo prorsus modo, praesens esse possit aut velit.

IX. Quod Christus veram substantialem praesentiam corporis et sanguinis sui in Sacra sua Coena neque promiserit, neque praestare possit aut velit, cum ipsius natura et proprietas assumptae suae humanitatis id non admittant. 120

X. Quod non solum verbum et sola Christi omnipotentia, sed fides corpus Christi in Coena Domini praesens nobis sistat. Unde quidam verba institutionis in actione Coenae Dominicae non recitant, sed omittunt. Etsi autem papistica consecratio (quae pronuntiationi verborum, tanquam operi sacerdotis, eam vim adscribit, quasi ea sacramentum efficiat) non injuria reprehenditur atque rejicitur: tamen verba institutionis in actione Coenae Dominicae nequaquam omitti possunt aut debent, id quod ex superiore declaratione manifestum est. 121

XI. Quod credentes jubentur corpus Christi non cum pane et vino Coenae (juxta Christi institutionem) quaerere: sed a pane Sacrae Coenae, fide sua, in coelum, ad locum illum ablegantur, in quo Christus suo corpore sit, ut ibi ejus fiant participes. 122

XII. Rejicimus etiam hunc errorem, cum docetur, quod infideles et impoenitentes (qui titulo duntaxat christiani sunt, revera autem fidem vivam, veram et salvificam non habent) in Coena Domini non corpus et sanguinem Christi, sed tantum panem et vinum accipiant. Et, cum non nisi duo genera convivarum in hoc 123

coelesti convivio reperiantur, digni videlicet, et indigni: rejicimus etiam illud discrimen inter indignos, quod aliqui faciunt, qui asserunt, impios Epicureos, empaectas et verbi Dei contemptores (qui in externa ecclesiae communione sunt) non corpus et sanguinem Christi ad judicium in usu Coenae, sed tantummodo panem et vinum sumere.

124 XIII. Et, cum docetur, dignitatem non tantum in vera fide, verum etiam in propria hominis praeparatione consistere.

125 XIV. Similiter, cum docetur, etiam vere credentes, qui viva et vera fide praediti sunt, eamque retinent, si tamen ea praeparatione propria et sufficiente careant, quam ipsi sibi proposuerunt, hoc sacramentum, tanquam indignos convivas, ad judicium accipere.

126 XV. Elementa illa, seu visibiles species benedicti panis et vini adorari oportere. Quod autem Christus ipse, verus Deus et homo, (qui in Coena sua, in legitimo nimirum ejus usu, vere et substantialiter praesens est) in spiritu et in veritate (quemadmodum etiam omnibus aliis locis, praecipue vero, ubi ecclesia ipsius est congregata) adorari debeat, id nemo, nisi Arianus haereticus, negaverit.

127 XVI. Repudiamus praeterea et damnamus omnes curiosas, sarcasmis tinctas et blasphemas quaestiones, atque hujus generis sermones, qui crasse, carnaliter et capernaitice de supernaturalibus et coelestibus mysteriis Coenae Dominicae proferuntur.

128 Reliquae antitheses et rejectae opiniones, quae cum pia doctrina pugnant, in superiore declaratione reprehensae atque repudiatae sunt, eas (quia brevitati studemus) hoc loco repetere noluimus. Si quae sunt autem, praeter haec, alia falsa et damnata dogmata, eorum dijudicatio ex praemissa copiosa explicatione peti, et (si opus sit) nominatim reprobari possunt. Nos enim

123. und spötter Gottes Worts; 128. und namhaft gemacht werden.

omnia, quae supra commemoratae et in verbo Dei bene fundatae doctrinae non consentiunt, sed repugnant, rejicimus atque damnamus.

VIII.

De Persona Christi.

Orta est etiam controversia inter Augustanae Confessionis theologos de persona Christi, quam tamen non ipsi inter se moverunt, sed ei occasionem Sacramentarii originaliter dederunt. 1

Cum enim D. Lutherus veram et substantialem corporis et sanguinis Christi in Sacra Coena praesentiam contra Sacramentarios e verbis institutionis Coenae firmissimis argumentis liquido probasset atque confirmasset: a Cinglianis illi objectum est, si corpus Christi simul in coelo et in terris, in Coena Domini, praesens sit, necessario consequi, illud non esse verum et humanum corpus; talem enim majestatem soli Deo tribuendam, corpus vero Christi nequaquam illius capax esse. 2

Hanc objectionem D. Lutherus refutavit, eamque nihil ponderis habere, luculenter, in didacticis et polemicis suis scriptis, de Coena Domini, quae Sacramentariis opposuit, demonstravit, quae nos non minus, quam didactica hujus viri scripta approbamus; idque publice testatum esse volumus. Interim, post mortem D. Lutheri, prodierunt quidam theologi (Augustanam Confessionem profitentes), qui non quidem aperte et manifeste ad Sacramentarios, in negotio Coenae Dominicae, transierunt: sed tamen eadem fundamenta falsa, de persona Christi, quibus Sacramentarii veram et substantialem corporis et sanguinis Christi praesentiam e Coena Domini tollere conati sunt, in 3 4

medium attulerunt, asserentes, humanae naturae in persona Christi ea non esse tribuenda, quae sint supra vel etiam contra humanas illius naturales et essentiales proprietates. Atque super hoc negotio, D. Lutheri piam doctrinam, et una omnes illos, qui eam, utpote verbo Dei conformem, amplexi sunt, omnium propemodum veterum horribilium haereseon insimularunt atque accusarunt.

5 Ut autem haec controversia pie, juxta verbi Dei et fidei nostrae analogiam declaretur, et per gratiam Dei componatur, unanimi consensu doctrinam, fidem et confessionem nostram de hoc articulo recitabimus.

6 Credimus, docemus et confitemur: Etsi Filius Dei per se integra et distincta Divinitatis aeternae persona est, adeoque verus, substantialis, perfectus Deus, cum Patre et Spiritu Sancto ab aeterno fuit, quod tamen (in plenitudine temporis) humanam naturam in unitatem suae personae assumpserit, non ita, quasi duae jam in Christo personae, aut duo Christi facti sint: sed quod Christus Jesus jam in una persona simul verus sit aeternus Deus, ab aeterno ex Patre genitus, et verus homo, e laudatissima virgine Maria natus, ut scriptum est: [Rom. 9, 5.] Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in saecula.

7 Credimus, docemus et confitemur, jam in una illa indivisa persona Christi duas esse distinctas naturas, divinam videlicet, quae ab aeterno est, et humanam, quae in tempore assumpta est in unitatem personae Filii Dei. Et hae duae naturae in persona Christi nunquam vel separantur, vel confunduntur, vel altera in alteram mutatur: sed utraque in sua natura et substantia seu essentia (in persona Christi) in omnem aeternitatem permanet.

8 Credimus etiam, docemus et confitemur, quod, ut natura utraque in sua natura et essentia inconfusa manet,

5. nach anleitung unsers einfeltigen, christlichen Glaubens

neque unquam aboletur: sed etiam utraque suas naturales essentiales proprietates retinet, neque in omnem aeternitatem eas deponat, et quod unius naturae proprietates essentiales nunquam alterius naturae proprietates essentiales fiant.

Credimus autem, docemus et confitemur, quod 9
omnipotentem esse, aeternum, infinitum, ubique simul esse, naturaliter, hoc est, secundum proprietatem naturae, et naturalis illius essentiae, per se ubique praesentem esse, omnia nosse etc. sint revera essentiales naturae divinae proprietates, quae etiam humanae naturae essentiales proprietates in aeternum nunquam fiant.

At vero esse corpoream creaturam, carnem et 10
sanguinem, finitum et circumscriptum esse, pati, mori, adscendere, descendere, de loco in locum moveri, esurire, sitire, algere, aestu affligi, et si quae sunt similia, esse proprietates humanae naturae statuimus, quae nunquam propietates divinae naturae fiant.

Credimus, docemus et confitemur etiam, quod 11
jam post factam incarnationem non quaelibet natura in Christo per se ita subsistat, ut utraque sit persona separata, aut quod utraque personam singularem constituat: sed ita naturas unitas esse sentimus, ut unicam tantum personam constituant, in qua simul personaliter ambae, divina et humana natura assumpta, unitae sint et subsistant; ita quidem, ut jam, post incarnationem, ad integram Christi personam non modo divina, sed etiam assumpta humana natura pertineat, et quod persona Filii Dei incarnati, ut sine divinitate sua, ita etiam sine humanitate sua non sit integra persona. In Christo igitur non sunt duae distinctae, sed unica tantum persona, non obstante, quod duae distinctae naturae, utraque in sua essentia et proprietatibus naturalibus, inconfusae in ipso reperiantur.

11. nicht ganz sey,

12 Credimus quoque, docemus ac confitemur, assumptam humanam naturam in Christo, non tantum essentiales et naturales suas proprietates habere et retinere: sed praeterea etiam per unionem personalem, qua cum divinitate mirando modo copulata est, et postea per glorificationem, exaltatam esse ad dexteram majestatis, virtutis et potentiae, super omne, quod nominatur non tantum in hoc, sed etiam in futuro saeculo.

13 Quod vero ad hanc majestatem attinet, ad quam Christus secundum humanitatem suam exaltatus est: non eam tum demum accepit, cum a mortuis resurrexit, et ad coelos adscendit: sed tum, cum in utero matris conciperetur, et homo fieret, quando videlicet divina et humana natura personaliter sunt uni-
14 tae. De hac autem hypostatica unione non ita sentiendum est, (ut quidam sinistre eam accipiunt) quasi duae illae naturae, divina et humana, eo modo unitae sint, quo duo asseres conglutinantur, ut realiter, seu reipsa et vere, nullam prorsus communi-
15 cationem inter se habeant. Hic enim Nestorii et Samosateni error est et haeresis, qui haeretici (ut Suidas et Theodorus Presbyter Rethenensis testantur) senserunt atque docuerunt, δύο φύσεις διῃρημένως ἐχούσας, καὶ ἀκοινωνήτους πρὸς ἑαυτὰς πάντάπασιν, h. e. duas naturas separatim seu seorsim se habentes et omni modo ad invicem seu inter se incommunicabiles esse. Hoc falso dogmate naturae separantur, et duo Christi finguntur, quorum unus sit Christus, alter vero Deus Logos, qui in Christo habitet.

16 Sic enim Theodorus Presbyter scribit: Paulus quidam iisdem, quibus Manes temporibus, Samosatenus quidem ortu, sed Antiochiae Syriae Antistes, Dominum impie dixit nudum fuisse hominem, in quo Deus Verbum, sicut et in singulis Prophetis, habitavit, ac proinde duas naturas separatas, et citra omnem prorsus inter se communionem, in Christo esse, quasi alius sit Christus, alius Deus Verbum in ipso habitans.

12. *add.* Eph. 1. [21.] *in marg.* L. 15. das Wort, 16. *Ita etiam* G. *in Latinitate loci adjecta.* habitaverit R. T.

Contra hanc damnatam haeresin catholica Christi ecclesia "semper, omnibusque temporibus simplicissime credidit et sensit, humanam et divinam naturam in persona Christi eo modo unitas esse, ut veram inter se communicationem habeant. Neque tamen ideo naturae in unam essentiam, sed ut D. Lutherus loquitur, in unam personam conveniunt et commiscentur. 17
Et propter hanc hypostaticam unionem et communicationem veteres orthodoxi ecclesiae doctores saepe admodum, non modo ante, verum etiam post Chalcedonense Concilium, vocabulo (mixtionis), in pia tamen sententia et vero discrimine, usi sunt. Ejus rei confirmandae gratia multa patrum testimonia in medium afferri possent, quae passim in hominum nostrorum scriptis reperire licet. 18
Et quidem erudita antiquitas unionem hypostaticam et naturarum communicationem similitudine animae et corporis, item ferri candentis, aliquo modo declaravit. Anima enim et corpus (quemadmodum etiam ignis et ferrum) non tantum per phrasin aut modum loquendi, aut verbaliter, sed vere et realiter communicationem inter se habent: neque tamen hoc modo confusio aut naturarum exaequatio introducitur, qualis fieri solet, cum ex melle et aqua mulsum conficitur; talis enim potus non amplius aut aqua est mera, aut mel merum, sed mixtus quidam ex utroque potus. Longe certe aliter se res in illa divinae et humanae naturae unione (in persona Christi) "habent: longe enim sublimior est, et plane ineffabilis communicatio et unio divinae et humanae naturae, in persona Christi, propter quam unionem et communicationem Deus homo est, et homo Deus. Nec tamen hac unione et communicatione naturarum, vel ipsae naturae, vel harum proprietates confunduntur: sed utraque natura essentiam et proprietates suas retinet. 19

17. Christliche Kirch "je und allwege 19. vergleichung "habet R. T.

20 Propter hanc hypostaticam unionem (quae sine vera illa communicatione naturarum nec cogitari nec subsistere potest) non nuda et sola humana natura, cujus proprium est pati et mori, pro totius mundi peccatis est passa; sed ipse Filius Dei vere (secundum tamen naturam humanam assumptam) passus, et, ut Symbolum nostrum Apostolicum testatur, vere mortuus est, etsi divina natura neque pati neque
21 mori potest. Hanc rem D. Lutherus in majore sua de Coena Domini Confessione copiose et solide declaravit, ubi blasphemam Cinglii alloeosin, qui docuit, unam naturam pro altera sumi et intelligi, tanquam diaboli larvam rejecit, et ad inferni barathrum damnavit.

22 Et sane veteres ecclesiae doctores duo haec vocabula *κοινωνίαν* et *ἕνωσιν*, communicationem et unionem, in explicatione hujus mysterii conjunxerunt, et alterum per alterum declararunt; Irenaeus lib. IV. cap. 37. Athanasius in Epistola ad Epictetum. Hilarius de Trinitate lib. IX. Basilius et Nyssenus in Theodoreto. Damascenus lib. III. cap. 19.

23 Propter hanc hypostaticam unionem et communionem divinae et humanae naturae in Christo, credimus, docemus et confitemur, juxta fidei nostrae christianae analogiam, omnia ea, quae de Christi majestate secundum humanam ejus naturam, qua ad dexteram omnipotentiae et virtutis Dei sedet, et iis, quae ex ea consequuntur, dici solent, locum non habitura, neque stare posse, nisi hypostatica illa unio et communicatio naturarum in persona Christi realiter et vere exsisterent.

24 Hujus hypostaticae unionis ratione et naturarum communione Maria, laudatissima illa virgo, non hominem duntaxat, sed talem hominem, qui vere Filius Dei altissimi est, genuit, ut archangelus Gabriel testatur. Is Filius Dei etiam in utero matris divinam suam maje-

20. (vermöge unsers einfeltigen Christlichen Glaubens) 22. communionem G. 23. G. 24. der Engel

statem demonstravit, quod de virgine, inviolata ipsius virginitate, natus est; unde et vere "θεοτόκος, Dei genitrix est, et tamen virgo mansit.

'Illius hypostaticae unionis et communicationis 25
virtute omnia miracula sua edidit, et divinam suam majestatem pro liberrima voluntate, quando et quomodo ipsi visum fuit, (non tantum post resurrectionem suam et adscensum ad coelos, verum etiam in statu exinanitionis) manifestavit. Verbi gratia in nuptiis, quae in Cana Galilaeae celebratae fuerunt; item, cum duodecim annos natus, inter viros eruditos "eruditissime "disputaret; praeterea in horto, quando unico propemodum verbulo hostes suos in terram prosterneret; quin imo in ipsa morte. Non 'enim ut alius quispiam vulgaris homo mortuus est, sed in morte, et quidem per suam mortem, ipsam mortem, peccatum, diabolum, infernum et aeternam damnationem devicit. Haec certe admiranda opera humana natura sola nequaquam praestare potuisset, nisi cum divina natura personaliter unita fuisset, et realem cum ea communicationem habuisset.

**Ex hac unione et naturarum communione huma- 26
na natura habet illam exaltationem, post resurrectionem a mortuis, super omnes creaturas in coelo et in terra, quae revera nihil aliud est, quam quod Christus formam servi prorsus deposuit: humanam vero naturam non deposuit, sed in omnem aeternitatem retinet, et ad plenam possessionem et divinae majestatis usurpationem secundum assumptam humanam naturam evectus est. Eam vero majestatem statim in sua conceptione, etiam in utero matris habuit: sed ut Apostolus [Phil. 2, 8.] loquitur, 'seipsum exinanivit, eamque, ut D. Lutherus docet, in statu suae humiliationis secreto habuit, neque eam semper, sed quoties ipsi visum fuit, usurpavit.**

Jam vero, postquam non communi ratione, ut alius 27

"-genitrix Gottes Mutter, 25. -virtute Daher "*add.* L. 26. sich derselben geeussert,

quisspiam sanctus in coelos adscendit, sed, ut Aposto-
lus [Eph. 4, 10.] testatur, super omnes coelos adscen-
dit, et revera omnia implet, et ubique non tantum
ut Deus, verum etiam ut homo, praesens dominatur
et regnat, a mari ad mare, et usque ad terminos
terrae, quemadmodum olim Prophetae [Ps. 93. Zach.
9, 10.] de ipso sunt vaticinati, et Apostoli [Mrc.
16, 20.] testantur, quod Christus ipsis ubique coo-
peratus sit, et sermonem ipsorum sequentibus signis
28 confirmaverit. Haec autem non terreno modo, sed,
ut D. Lutherus loqui solet, pro modo et ratione
dexterae Dei facta sunt, quae non est certus aliquis
et circumscriptus in coelo locus: (ut Sacramentarii
sine testimonio Sacrae Scripturae fingunt) sed nihil
aliud est, nisi omnipotens Dei virtus, quae coelum
et terram implet, in cujus possessionem Christus,
juxta humanitatem suam, sine confusione tamen et
exaequatione naturarum, et in essentia, et in essen-
29 tialibus proprietatibus, realiter seu revera venit. Ex
hac communicata sibi divina virtute homo Christus,
juxta verba Testamenti sui, corpore et sanguine suo
in Sacra Coena, ad quam nos verbo suo ablegat,
praesens esse potest, et revera est. Quod alioqui
nulli alii homini possibile est, quia nemo hominum
cum divina natura hoc modo unitus, et in divinam
illam omnipotentem majestatem et virtutem (ratione
hypostaticae duarum in Christo naturarum unionis)
collocatus est, sicut unus et solus ille Jesus, virgi-
30 nis Mariae filius. In ipso enim divina et humana
natura hypostatice sunt unitae, ita ut in Christo tota
Divinitatis plenitudo corporaliter inhabitet [Col. 2, 9.],
et in illa personali unione tam arcta et ineffabilis
est naturarum communio, in quam etiam (ut Apo-
stolus [1 P. 1, 12.] Petrus ait) desiderant angeli cum
admiratione et gaudio prospicere. De qua re paulo
post suo loco ordine et copiosius dicetur.

31 Et ex hoc fundamento, cujus jam facta est mentio,

27. *add.* L.

et quod unio personalis docet, quomodo videlicet divina et humana natura in persona Christi sint unitae, ut non modo nomina communia, sed realiter etiam et re ipsa inter se, sine omni confusione et exaequatione essentiarum, communicent, promanat etiam doctrina illa de communicatione idiomatum duarum in Christo naturarum, de qua infra aliquid amplius dicetur.

Cum autem indubitatum et extra controversiam 32
positum sit, quod propria non egrediantur sua subjecta,
hoc est, quod quaelibet natura suas proprietates
essentiales retineat, et illae non ab una natura
separentur, atque in alteram, tanquam aqua de uno
vase in aliud, transfundantur: nulla prorsus fieri aut
constare posset proprietatum communicatio, nisi illa,
de qua diximus, personalis naturarum in Christo esset
unio et communicatio. Hoc autem (post articu- 33
lum Sanctae Trinitatis) summum est mysterium, quo
nullum majus in coelo et in terra reperitur. Unde
Paulus ait: [1 Tim. 3, 16.] Manifeste magnum est
pietatis mysterium, quod Deus manifestatus est in
carne etc. Cum enim Apostolus Petrus [2 P. 1, 4.] 34
clarissimis verbis testetur, quod nos etiam, in quibus
Christus (tantummodo ex gratia) habitat, propter tantum
mysterium, divinae naturae participes fiamus in
Christo: quantam existimabimus eam esse communicationem
divinae naturae, de qua Apostolus loquitur,
quod videlicet in Christo tota Divinitatis plenitudo
inhabitat corporaliter, ita quidem, ut Deus et homo
una sint persona. Plurimum autem refert, ut haec do- 35
ctrina de communicatione idiomatum convenienti discrimine
et distincte tractetur et explicetur. Propositiones
enim et praedicationes, quibus utimur, cum de persona
Christi, et de naturis et proprietatibus ejus loquimur,
non omnes unius sunt generis aut modi. Et
si quando non satis dextere et distincte hoc negotium
tractatur, tum doctrina haec involvitur, et lector

31. *add.* das ist, Von wahrhafftiger gemeinschafft, der eigenschafften der Naturen, 32. -sit, wahrhafftig also,

simplex facile perturbatur. Quare ea, quam subjiciemus, explicatio alta mente reponatur: ea autem, ut res ipsa lectori planior et intellectu facilior sit, tribus praecipuis capitibus comprehendi potest.

36 Primo cum in Christo duae sint distinctae naturae, quae essentiis et proprietatibus suis neque mutantur, neque confunduntur, utriusque vero naturae una tantum sit persona: ea, quae unius tantum naturae propria sunt, alteri naturae non seorsim, quasi separatae. sed toti personae (quae simul Deus et homo est) attribuuntur, sive Deus, sive homo nominetur.

37 Sed in hoc praedicationum genere non sequitur, quod ea, quae toti personae tribuuntur, simul utriusque naturae sint proprietates: sed distincte declarandum est, secundum quam naturam aliquid personae adscribatur. Ad hunc modum loquitur Paulus, [Rom. 1, 3.] cum de Christo dicit, Christum genitum esse ex semine Davidis *secundum carnem*. Et Petrus [1 P. 3, 18. 4, 1.] de Christo inquit, quod sit mortificatus *carne*, et quod passus sit in *carne*.

38 Cum autem et occulti et aperti Sacramentarii sub hac regula (quando dicitur, quod toti personae tribuatur, quod uni naturae proprium est) perniciosum suum errorem occultent, dum totam quidem personam nominant, interim tamen unam, eamque (ut sic dicamus) nudam tantum naturam intelligunt, alteram autem penitus excludunt, quasi nuda vel sola humana natura pro nobis passa sit: placuit D. Lutheri verba hoc loco recensere, e majori ipsius de Coena Domini Confessione, in quibus de Cinglii alloeosi agit, ut ecclesia Dei quam optime adversus errorem illum praemuniatur. Verba autem D. Lutheri sic habent:

39 Hoc Cinglius vocat alloeosin, cum aliquid de Divinitate Christi dicitur, quod tamen humanitatis proprium est, et contra. Verbi gratia, ubi in Scriptura dicitur: [Luc. 24, 26.] Nonne haec oportuit pati *Christum*, et

38. *add.* Tom. 2. Witt. fol. 188. *in marg.* L.

ita intrare in gloriam suam? ibi nugatur Cinglius,
quod vocabulum (Christus) hoc loco pro humana na-
tura sumatur. Cave tibi, cave, inquam, tibi ab ista 40
alloeosi: est enim larva quaedam diaboli, quae tan-
dem talem Christum fingit, secundum cujus rationes
ego certe nolim esse christianus. Hoc enim illa
vult, quod Christus nihil amplius sit, aut efficiat sua
passione et vita, quam alius quispiam sanctus. Si
enim persuaderi mihi patiar, ut credam, solam hu-
manam naturam pro me passam esse: profecto Chri-
stus mihi non magni pretii Salvator erit, sed ipse
tandem Salvatore eget. In summa, verbis explicari
non potest, quid diabolus per hanc alloeosin molia-
tur. Et paucis interpositis: Si forte venefica illa 41
domina *Ratio* (cujus neptis est ipsa alloeosis) recla-
mare voluerit, dicens: Divinitas neque pati neque
mori potest; tu respondebis: verum id quidem est,
nihilominus tamen, quia Divinitas et humanitas in
Christo unam personam constituunt, Scriptura, pro-
pter hypostaticam illam unionem, etiam Divinitati
omnia illa tribuit, quae humanitati accidunt, et vi-
cissim humanitati, quae Divinitatis sunt. Et sane 42
revera ita res sese habent. Hoc enim fateri te ne-
cesse est: haec persona (monstrato Christo) patitur,
moritur, haec autem persona est verus Deus. Recte
igitur dicitur: Filius Dei patitur. Etsi enim una
ipsius pars, (ut sic loquar) Divinitas videlicet, non
patiatur, tamen ea persona, quae Deus est, patitur
in altera sua parte, nimirum in humanitate: revera
enim Filius Dei pro nobis est crucifixus, hoc est,
persona, quae Deus est. Ipsa enim, ipsa (inquam)
persona crucifixa est, secundum humanitatem. Et 43
rursus post aliqua: Si constabit alloeosis, ut eam
Cinglius proponit, in Christo duas personas esse ne-
cesse erit, divinam videlicet et humanam, quan-
doquidem Cinglius dicta Scripturae de passione tan-
tum ad humanitatem inflectit, eaque per omnia

40. nicht gern wolt 41. Ob die alte Wettermacherin die Fraw vernunfft, der Alleosis Grosmutter

a Divinitate separat. Ubi enim opera divelluntur et separantur, ibi etiam personam ipsam dividi necesse est, cum omnia opera omnesque passiones, non naturis, sed personae tribuantur. Persona enim ipsa est, quae omnia illa agit et patitur, hoc quidem secundum hanc naturam, illud vero secundum alteram naturam; quae sane omnia viris eruditis sunt notissima. Quare agnoscimus Dominum nostrum Jesum Christum Deum et hominem in una persona, non confundendo naturas, nec dividendo personam.

44 In eandem sententiam loquitur D. Lutherus etiam in eo libello, quem de conciliis et ecclesia scripsit: Sciendum id nobis christianis est, nisi Deus in altera lance sit, et pondere vincat, nos lance nostra deorsum (ad interitum) ferri. Hoc sic accipi volo: nisi haec vera sint: Deus mortuus est pro nobis, et, si solus homo pro nobis mortuus est, tum profecto prorsus actum fuerit de nobis. At vero, si Dei mors, et, quod Deus ipse mortuus est, in altera lance ponitur: tum ille deorsum fertur, nos vero instar vacuae et levioris lancis sursum tendimus. Sed et ille deinde rursus vel sursum tendere, vel e lance exsilire potest. Non autem poterat in lancem descendere et considere, nisi nostri similis, hoc est, homo fieret, ut vere et recte de ipsius passione dici posset: Deus mortuus est, Dei passio, Dei sanguis, Dei mors. Non enim in sua natura Deus mori potest. Postquam autem Deus et homo unitus est in una persona, recte et vere dicitur: Deus mortuus est, quando videlicet ille homo moritur, qui cum Deo unum quiddam, seu una persona est. Hactenus Lutherus.

45 Ex his liquet, non carere errore, si quis dixerit scripseritve, quod commemoratae propositiones (Deus passus est, Deus mortuus est) sint tantummodo praedicationes verbales, hoc est, nuda verba, sine re. Simplicissima enim christiana fides nostra docet,

44. *add.* 7. Tom. Witt. fol. 530. *in marg.* L.

quod Filius Dei, qui homo factus est, pro nobis passus ac mortuus sit, nosque sanguine suo redemerit.

Deinde, quod ad rationes officii Christi attinet, 46
persona non agit et operatur, in, seu cum una, vel per unam naturam tantum: sed potius in, cum et secundum atque per utramque naturam, seu, ut concilium Chalcedonense loquitur, una natura agit seu operatur cum communicatione alterius, quod cujusque proprium est. Itaque Christus est noster Me- 47
diator, Redemptor, Rex, summus Pontifex, Caput et Pastor etc. non secundum unam tantum naturam, sive divinam, sive humanam, sed secundum utramque naturam; de qua re alias etiam copiosius dicitur.

Tertio vero longe adhuc aliud est, quando de eo 48
quaeritur, disseritur, vel tractatur, an duae illae naturae in hypostatica unione in Christo nihil amplius, nisi suas naturales essentiales proprietates habeant; quod enim easdem habeant ac retineant, supra docuimus.

Quantum ergo ad divinam in Christo naturam 49
attinet, cum in ipso nulla sit (ut Jacobus [1, 17.] testatur) transmutatio, divinae Christi naturae per incarnationem nihil (quoad essentiam et proprietates ejus) vel accessit, vel decessit, et per eam in se, vel per se, neque diminuta neque aucta est.

Jam quod ad humanam naturam in persona 50
Christi attinet, non defuerunt quidam, qui contenderent, eam in personali etiam cum Divinitate unione nihil amplius habere, quam duntaxat suas naturales essentiales proprietates, quarum ratione fratribus suis per omnia similis est. Unde affirmarunt, humanae in Christo naturae nihil eorum tribui vel debere vel posse, quod sit supra vel contra naturales ipsius proprietates, etiamsi Scripturae testimonia humanae Christi naturae talia tribuant. Hanc vero ipsorum opinionem falsam es- 51
se, verbo Dei adeo perspicue demonstrari potest, ut

47. Haupthirte, 49. bei Gott

etiam ipsorum consortes eum ipsum errorem reprehendere et rejicere tandem coeperint. Sacrae enim literae, et orthodoxi patres, Scripturae verbis edocti, praeclare testantur, quod humana natura in Christo eam ob causam, et inde adeo, quod cum divina natura personaliter unita est, (deposito servili statu et humiliatione, jam glorificata et ad dexteram majestatis et virtutis divinae exaltata) praeter et supra naturales, essentiales, atque in ipsa permanentes humanas proprietates, etiam singulares, excellentissimas, maximas, supernaturales, impervestigabiles, ineffabiles atque coelestes praerogativas majestatis, gloriae, virtutis ac potentiae super omne, quod nominatur, non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro, acceperit', ut ita humana in Christo natura (suo modo et ratione) in exsequendo officio Christi simul adhibeatur, cooperetur et suam efficaciam, id est, virtutem et operationem habeat, non tantum ex suis naturalibus proprietatibus, aut secundum essentiales proprietates, aut quousque earum virtus et efficacia progreditur: sed praecipue secundum majestatem, gloriam, virtutem atque potentiam, quam per unionem hypostaticam, glorificationem et
52 exaltationem accepit. Et hoc ipsum hodie ne adversarii quidem nostri prorsus negare audent, nisi quod disputant et contendunt, illa tantum esse dona creata, et finitas dotes seu qualitates, quibus humanam in Christo naturam donatam et ornatam esse sentiunt; quales sunt etiam in sanctis hominibus. Et argutis cogitationibus ac frivolis argumentationibus atque fictis probationibus metiri et ad calculum revocare conantur, quorum donorum humana natura in Christo, sine abolitione sua, capax, aut non capax esse queat.

53 Rectissima autem et omnium tutissima via in hujus controversiae dijudicatione est haec, videlicet

51. *add.* Ephes. 1. [21.] *in marg.* L.

neminem melius et certius nosse, quid Christus secundum assumptam humanam naturam (ratione unionis hypostaticae et glorificationis seu exaltationis) acceperit, et quarum praerogativarum, (praeter et supra naturales suas proprietates) sine ejusdem abolitione, capax sit, quam ipsum Dominum nostrum Jesum Christum: is vero hoc ipsum (quantum quidem nostra, et quidem salutis causa, in hac vita interest) in verbo suo revelavit. De quibus igitur in Sacra Scriptura, quod ad hanc rem attinet, certa et perspicua testimonia habemus, simpliciter illis fidem adhibeamus, et nequaquam contra disputemus, quasi humana natura in Christo illorum capax esse nequeat.

Vera quidem sunt, quae creatis donis humanae naturae in Christo datis et communicatis dicuntur, quod humanitas Christi ea per se et in seipsa habeat. Sed haec non satis explicant vel assequuntur majestatem illam, quam Scriptura et orthodoxi patres secundum Scripturam humanae in Christo naturae adscribunt. 54

Vivificare enim, omne judicium omnemque potestatem in coelo et in terra, adeoque omnia in manibus suis habere, omnia sub pedibus ipsius subjecta esse, a peccatis mundare etc. non sunt dona creata; sed divinae, infinitae proprietates: quae tamen (juxta testimonia Scripturae) Christo homini datae et communicatae sunt, Joan. V. [27.] et VI. [39.] Matth. XXVIII. [18.] Dan. VII. [14.] Joan. III. [35.] et XIII. [3.] Matth. XI. [17.] Ephes. I. [22.] Hebr. II. [8.] 1 Corinth. XV. [27.] Joan. I. 55

Quod autem haec communicatio non tantum, quasi per phrasin aut modum loquendi dicta, de persona Christi secundum ipsius Divinitatem, sed potius secundum assumptam humanam naturam sit intelligenda, id tribus firmissimis, atque adeo invictis argumentis, quae jam recitabimus, demonstrari potest. 56

53. in diesem Leben davon zu wissen von nöten,

57 I. Primo, exstat regula communissima, maximo totius ecclesiae orthodoxae consensu approbata: videlicet, quae Scriptura Christum in tempore accepisse affirmat, ea non secundum Divinitatem accepisse (secundum quam omnia ab aeterno possidet): sed quod persona Christi ratione et respectu humanae naturae ea in tempore acceperit.

58 II. Deinde, Scriptura luculenter testatur, Joan. V. et VI. quod virtus vivificandi et potestas exercendi judicii Christo datae sint, propterea quia Filius hominis est, quatenus videlicet carnem et sanguinem habet.

59 III. Postremo, Scriptura in hoc negotio non tantum in genere Filii hominis mentionem facit, sed quasi digitum in assumptam humanam naturam intendit, cum inquit: [1 Jo. 1, 7.] Sanguis Jesu Christi, Filii Dei, emundat nos ab omni peccato. Id autem non tantum de merito sanguinis Christi in cruce semel perfecto accipiendum est: sed Joannes eo loco de ea re agit, quod in negotio justificationis non tantum divina natura in Christo, verum etiam ipsius sanguis per modum efficaciae nos ab omni peccato emundet. Ita caro Christi est vivificus cibus. Et ex hoc Evangelistae et Apostoli dicto [Jo. 6, 54.] concilium Ephesinum pronuntiavit, carnem Christi habere vim vivificandi. Et de hoc articulo multa in nostrorum hominum scriptis clarissima veteris et orthodoxae ecclesiae testimonia collecta passim exstant.

60 Quod igitur Christus virtutem vivificandi secundum humanitatem suam acceperit, et quod illa vis assumptae humanae naturae in Christo data atque communicata sit, id ex analogia verbi Dei credere tenemur. Sed ut paulo ante monuimus, cum duae naturae in Christo eo modo sint unitae, ut nulla sit facta confusio, aut naturae unius in alteram transmutatio, et utraque suas naturales et essentiales proprietates retineat, ita ut unius naturae proprietates nunquam alterius natu-

57. affirmet T. 58. vnd wie er 60. nach der Schrifft

rae proprietates fiant: haec doctrina dextere admodum declaranda, et adversus haeresium corruptelas bene munienda est.

In hoc autem negotio nihil novi de ingenio nostro fingimus, sed amplectimur et repetimus declarationem, quam vetus et orthodoxa ecclesia e Sacrae Scripturae fundamentis desumptam, ad nos incorruptam transmisit, videlicet quod divina illa virtus, vita, potestas, majestas et gloria assumptae humanae naturae in Christo data sit. Id vero non eo modo, sicut Pater Filio, secundum divinam naturam, essentiam suam et omnes divinas proprietates ab aeterno communicavit, unde et unius cum Patre essentiae et ipsi aequalis est. Christus enim tantum secundum divinam naturam Patri aequalis est: secundum humanam vero naturam sub Deo est. Ex his manifestum est, nullam nos confusionem, exaequationem, aut abolitionem naturarum in Christo statuere. Etenim virtus vivificandi non eo modo est in carne Christi, quo est in divina ejus natura, videlicet ut essentialis proprietas. 61

Communicatio autem illa non facta est per essentialem aut naturalem effusionem proprietatum divinae naturae in humanam naturam, quasi humanitas Christi eas per se et a divina essentia separatas haberet, aut, quasi per illam communicationem humana natura in Christo naturales ac essentiales suas proprietates prorsus deposuerit, et vel in divinam naturam conversa, aut divinae naturae, communicatis illis suis proprietatibus in seipsa et per se, exaequata sit, aut quod utriusque naturae eaedem, aut certe aequales naturales et essentiales proprietates et operationes sint. Hi enim et similes errores in vetustissimis et approbatis conciliis e fundamentis Sacrae Scripturae merito sunt rejecti et damnati. Nullo enim modo vel facienda vel admittenda est aut conversio, aut confusio, aut exaequatio, sive naturarum in Christo, sive essentialium proprietatum. 62

63 Et quidem his vocabulis (realis communicatio, realiter communicari) nunquam ullam physicam communicationem, vel essentialem transfusionem (qua naturae in suis essentiis, aut essentialibus proprietatibus confunderentur) docere voluimus, ut quidam vocabula et phrases illas astute et malitiose falsa interpretatione, contra conscientiam suam, pervertere non dubitarunt, tantum, ut piam doctrinam suspicionibus iniquissimis gravarent: sed vocabula et phrases illas verbali communicationi opposuimus, cum quidam fingerent, communicationem idiomatum nihil aliud, nisi phrasin et modum quendam loquendi, *hoc* est, mera tantum verba, nomina et titulos inanes esse; et hanc verbalem communicationem adeo urserunt, ut de nulla alia communicatione audire quidquam vellent. Quapropter ad recte declarandam majestatem Christi, vocabula (de reali communicatione) usurpavimus, ut significaremus, communicationem illam vere et reipsa (sine omni tamen naturarum et proprietatum essentialium confusione) factam esse.

64 Sentimus itaque et docemus cum veteri orthodoxa ecclesia, quemadmodum illa hanc doctrinam ex Scriptura Sacra declaravit, quod humana in Christo natura majestatem illam acceperit secundum rationem hypostaticae unionis, videlicet quod cum tota Divinitatis plenitudo in Christo habitet, non quemadmodum in sanctis hominibus et angelis, sed corporaliter, ut in proprio suo corpore, etiam omni sua majestate, virtute, gloria, operatione, in assumpta humana natura, liberrime (quando et quomodo Christo visum fuerit) luceat, et in ea, cum ea et per eam, divinam suam virtutem, majestatem et efficaciam exerceat, operetur et perficiat. Idque ea quodammodo ratione, qua anima in corpore, et ignis in ferro candente agit. Hac enim similitudine (ut supra monuimus) tota

63. quidem R.

'erudita et pia antiquitas doctrinam hanc declaravit. 'Haec autem humanae naturae majestas in statu hu- 65
miliationis majore ex parte occultata et quasi dissimulata "fuit. At nunc, post depositam servi formam (seu exinanitionem), majestas Christi plene '"et efficacissime atque manifeste coram omnibus sanctis in coelo et in terris sese exserit. Et nos in altera illa beatissima vita hanc ipsius gloriam *facie ad faciem videbimus, ut Joannes testatur cap. XVII. [24.]

Hac ratione est permanetque in Christo unica 66
tantum divina omnipotentia, virtus, majestas et gloria, quae est solius divinae naturae propria. Ea vero lucet, et vim suam plene, liberrime tamen, exserit, in et cum assumpta humanitate, et per illam assumptam, exaltatam in Christo humanitatem. Quemadmodum etiam in ferro candente non duplex est vis lucendi et urendi, (quasi ignis peculiarem, et ferrum etiam peculiarem et separatam vim lucendi et urendi haberet) quin potius illa vis lucendi et urendi est proprietas ignis: sed tamen, quia ignis cum ferro unitus est, ideo vim et virtutem lucendi et urendi in et cum ferro et per ferrum illud candens exserit, ita quidem, ut ferrum ignitum ex hac unione vim habeat et lucendi et urendi, et tamen hoc fit sine transmutatione essentiae aut naturalium proprietatum tam ferri, quam ignis.

Quare testimonia illa Sacrae Scripturae, quae de 67
ea majestate loquuntur, ad quam humana in Christo natura exaltata est, non in eam sententiam accipimus, quod divina illa majestas (quae divinae naturae Filii Dei propria est) in persona Filii hominis tantum secundum divinam naturam Christo sit adscribenda, aut quod majestas illa tantum ea ratione sit in humana Christi natura, ut humana Christi natura nudum tantum titulum et nomen solum divinae illius majestatis, per phrasin et modum loquendi, revera autem nullam prorsus cum ea communicationem habeat. Cum enim 68

64. alte Kirche 65. -majestas solches "sunt T. '"om. T. *add. a R. T.

Deus sit spiritualis indivisa essentia, quae ubique et in omnibus creaturis est, et ubi est, ibi (praesertim in credentibus et sanctis habitans) suam secum majestatem habet: tum (secundum superiorem falsam hypothesin) dici posset, in omnibus creaturis, in quibus Deus est, praecipue vero in electis et sanctis, qui sunt templa Dei, totam plenitudinem Divinitatis corporaliter inhabitare, in eis omnes thesauros sapientiae et scientiae absconditos, illis omnem potestatem in coelo et in terra datam esse, cum fateri oporteat, credentibus Spiritum Sanctum datum esse, qui et ipse omnem potestatem in coelo et in terra
69 habet. Ea vero ratione inter Christum, juxta humanam ipsius naturam, et inter alios sanctos homines nullum discrimen relinqueretur, et Christus majestate illa sua, quam prae omnibus aliis creaturis, ut homo, seu secundum humanitatem suam accepit,
70 exueretur. Nulla autem creatura (sive homo, sive angelus) dicere potest aut debet: Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra; cum tamen Deus universa Divinitatis suae plenitudine (quam ubique secum habet) in electis quidem sit, veruntamen non corporaliter in illis habitet, nec personaliter cum illis unitus sit, sicut in Christo corporaliter inhabitat. Nam ratione illius hypostaticae unionis Christus dicit, etiam secundum humanam suam naturam: [Mtth. 28, 18.] Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra. Et alibi: [Jo. 13, 3.] Sciebat Jesus, quod omnia dedisset ei Pater in manus. Item: [Col. 2, 9.] In ipso inhabitat tota Divinitatis plenitudo corporaliter. Et: [Hbr. 2, 7 sq.] Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super omnia opera manuum tuarum; omnia subjecisti sub pedibus ejus. [1 Cor. 15, 27:] Dum autem omnia subjecit ei, nihil (excepto eo, qui omnia ei subjecit) reliquit, quod non ipsi subjecerit.

71 Credimus autem, docemus et confitemur, non fieri talem majestatis Dei et omnium proprietatum ejus

70. *add.* Psal. 8. [6 sq.] *in marg.* L.

effusionem in humanam naturam Christi, qua divinae naturae aliquid decedat, aut, ut de suo alii ita largiatur aliquid, quod hac ratione sibi ipsa non in se retineat, aut, quod humana natura, in substantia atque essentia sua parem majestatem acceperit, quae a natura et essentia divinae naturae sit separata et divisa, quasi cum vinum, aqua, aut oleum, de uno vase in aliud transfunditur. Neque enim vel humana in Christo natura, vel ulla alia creatura in coelo aut in terra, eo modo omnipotentiae divinae capax est, ut per se omnipotens essentia et natura fiat, aut omnipotentes proprietates in se et per se habeat. Hac enim ratione humana natura in Christo abnegaretur et in Divinitatem prorsus transmutaretur: quod sane et christianae nostrae fidei, et omnium Prophetarum et Apostolorum doctrinae repugnat.

Credimus autem, docemus et confitemur, quod 72
Deus Pater Spiritum suum dilecto Filio suo Christo, ratione assumptae humanitatis eo modo dederit, (unde et Messiae, hoc est, Uncti nomen accepit) ut ille non ad mensuram (quemadmodum alii sancti) illius Spiritus dona acceperit. In Christo enim Domino nostro (cum secundum Divinitatem unius sit cum Spiritu Sancto essentiae) requiescit (ratione humanae naturae) Spiritus sapientiae et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiae et pietatis. Id vero non eo certe modo fit, quod 73
ille, quatenus homo, aliqua tantum norit et praestare possit, quemadmodum alii sancti virtute Spiritus Sancti (qui tantum dona creata in ipsis efficit) quaedam norunt et praestare possunt. Cum enim Christus, Divinitatis ratione, secunda sit persona in sacrosancta Trinitate, et ab ipso non minus, quam a Patre, Spiritus Sanctus procedat, (nam et Patris et Filii proprius Spiritus est, manetque in omnem aeternitatem, nec a Filio unquam separatur)

72. *add. in margine:* Esa. 11. [2.] G. L. 61. [1.] G.

certe Christo, secundum carnem, quae cum Filio Dei personaliter unita est, tota plenitudo Spiritus (ut patres loquuntur) per hypostaticam illam unionem
74 communicata est. Ea vero liberrime in et cum humana Christi natura, et per eam, omnem vim suam exserit, non eo modo, ut Christus secundum humanam suam naturam aliqua tantum norit, aliqua vero ignoret, et quaedam praestare possit, quaedam vero praestare nequeat: sed jam etiam secundum assumptam humanam naturam omnia novit et potest. Pater enim super hunc Filium absque mensura Spiritum sapientiae et fortitudinis ita effudit, ut quatenus homo est, per hyostaticam illam unionem, omnem scientiam et omnem potestatem reipsa et vere acceperit. Ea ratione omnes thesauri scientiae in Christo sunt absconditi, hoc modo omnis ipsi potestas, in coelo et in terra, data est, et ipse ad dexteram majestatis et
75 virtutis Dei collocatus est. Manifestum est autem ex historiis, quod temporibus Imperatoris Valentis inter Arianos peculiaris quaedam secta reperta fuerit eorum, qui Agnoëtae appellabantur, propterea quod fingerent, Filium quidem (utpote verbum Patris) omnia scire: at assumptam ipsius humanam naturam multarum rerum ignaram esse. Hanc haeresin etiam Gregorius Magnus refutavit.

76 Propter unionem autem hypostaticam, et ex ea consequentem communicationem (quam divina et humana natura in persona Christi revera et reipsa inter se habent) Christo secundum carnem id tribuitur, quod ipsius caro (in natura et essentia sua per se considerata) non esse, et extra unionem illam id non habere potest. Verbi gratia: carni Christi recte adscribitur, quod sit vere vivificus cibus, et quod sanguis ejus vere sit vivificus potus. Sic enim ducenti patres Ephesini concilii pronuntiarunt, carnem Christi esse vivificam seu vivificatricem, unde solus hic homo Jesus Christus

(nullus autem alius homo vel in coelo vel in terris) recte et vere dicere potest: [Matth. 18, 20.] Ubi sunt duo aut tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Item: [Mtth. 28, 20.] Ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.

Et haec Scripturae testimonia non ita accipimus, 77
quod tantum de praesentia Divinitatis Christi in ipsius ecclesia loquantur, quasi ea praesentia ad Christum, qua homo ipse est, prorsus non pertineat. Ea enim ratione Petrus, Paulus et omnes sancti in coelo nobiscum in terris praesentes essent, cum Divinitas, quae ubique est, in ipsis habitet: id quod tamen de solo Christo, et de nullo alio homine, Sacra Scriptura testatur. Credimus vero, superioribus 78
Scripturae testimoniis majestatem hominis Christi declarari, quam Christus secundum suam humanitatem ad dexteram majestatis et virtutis Dei accepit, ut videlicet etiam secundum illam suam assumptam naturam, et cum ea praesens esse possit, et quidem praesens sit, ubicunque velit; praesertim vero sentimus, eum ecclesiae suae in terris, ut Mediatorem, Caput, Regem et summum Sacerdotem praesentem esse. Non autem dimidiatus tantum Christus, aut una duntaxat ipsius pars ecclesiae praesto est: sed tota Christi persona. Ad eam autem pertinent ambae naturae: divina et humana; quare eum praesentem habemus, non tantum secundum divinam, verum etiam secundum assumptam humanam ipsius naturam, juxta quam ipse frater noster est, et nos caro sumus de carne ejus et os de ossibus ejus. Et sane 79
in hujus rei confirmationem Sacram suam Coenam instituit, ut testaretur, se etiam secundum eam naturam, qua carnem et sanguinem habet, nobiscum esse, in nobis habitare, operari et efficacem esse velle.

Huic firmissimo fundamento D. Lutherus, sanctae 80
memoriae, innixus, doctrinam de majestate Christi

78. *add.* Eph. 5. [30.] *in marg.* L.

juxta humanitatem, fideliter et perspicue ecclesiae proposuit.

81 Is in majori sua de Coena Domini Confessione de persona Christi ad hunc modum scripsit: Cum Christus talis homo sit, "qui praeter naturae ordinem cum Deo una est persona, et extra hunc hominem nullus Deus reperiatur: necessario conficitur, quod etiam juxta tertium supernaturalem illum modum sit, et esse possit, ubique, ubi Deus est, ita ut omnia plena sint Christi, etiam juxta humanitatem; non quidem secundum primam illam corporalem et comprehensibilem rationem, sed juxta supernaturalem divinum illum modum.

82 In hoc enim negotio fateri te oportet et dicere: Christus secundum Divinitatem, ubi ubi est, ibi est naturalis divina persona, et revera ibi naturaliter et personaliter est, quod perspicue ipsius incarnatio, in utero materno, testatur. Si enim Filius Dei erat, certe eum personaliter esse in utero matris, et ibidem incarnari oportebat. Quod si naturaliter et personaliter est, ubi ubi est, profecto ibidem etiam necessario homo erit. Non enim in Christo sunt duae separatae personae, sed unica tantum est persona. Ubicunque ea est, ibi est unica tantum et indivisa persona. Et ubicunque recte dixeris: hic est Deus: ibi fateri oportet, et dicere, ergo etiam Christus homo adest. Et si locum aliquem monstrares, in quo solus Deus, non autem homo esset, jam statim persona divideretur. Possem enim tum recte dicere: hic est Deus ille, qui non est homo, et qui adhuc nunquam homo factus est.

83 Absit autem, ut ego talem Deum agnoscam aut colam. Ex his enim consequeretur, quod locus et spatium possent duas naturas separare, et personam Christi dividere, quam tamen neque mors neque omnes
84 diaboli dividere aut separare potuere. Et quanti tan-

81. *add.* Tom. Wittenb. 2. Germ. fol. 191. *in marg.* G. L. "*add.* -persona, L. 82. *add.* L. 83. -colam. Mir aber des Gottes nicht,

dem, obsecro, pretii esset talis Christus, qui unico tantum loco simul divina et humana persona esset, in omnibus vero locis, duntaxat et quidem separatus Deus, aut divina persona esset, sine assumpta sua humanitate. 'Nequaquam vero id tibi, quisquis es, concessero: quin potius quocunque locorum Deum collocaveris, eo etiam humanitatem "Christi una collocare te oportebit, non enim duae "in "Christo naturae separari aut dividi possunt; una in Christo facta est persona, et "Filius "Dei assumptam humanitatem a se non segregat.

In libello de ultimis verbis Davidis D. Luthe- 85
rus paulo ante mortem suam in hanc sententiam scripsit: Secundum alteram temporalem humanam nativitatem etiam data est illi aeterna Dei potestas; sed in tempore, et non ab aeterno. Humanitas enim Christi non fuit ab aeterno, ut Divinitas, sed Jesus Mariae filius, juxta supputationem veram, hoc anno natus est annos mille, quingentos, quadraginta tres. Interim tamen ab eo momento, in quo Divinitas cum humanitate unita est in unam personam, homo ille, qui est filius Mariae, revera est et vocatur omnipotens aeternus Deus, qui aeternam habet potestatem, qui omnia creavit et conservat, (per communicationem idiomatum) propterea quod cum Divinitate una sit persona, et verus sit Deus. De ea re loquitur, cum inquit: [Mtth. 11, 27.] Omnia mihi tradita sunt a Patre. Et alibi: [Mtth. 28, 18.] Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra. Quis est ille, qui dicit, Mihi? Mihi, videlicet Jesu Nazareno, Mariae filio, nato homini. Ab aeterno quidem habebam eam a Patre, priusquam homo fierem. Cum autem humanam naturam assumerem, accepi eam in tempore, secundum humanitatem, occultavi autem eam, donec a morte resurgerem, et ad coelos adscenderem; tum ea debebat manifestari et declarari, sicut Paulus dicit [Rom. 1, 4.] eum declaratum seu demonstratum Filium Dei cum potentia; Joannes [17, 10.] vocat clarificatum, seu glorificatum.

84. -concessero: Nein gesell, "add. L. 85. add. Tom. 5. Ger. Witt. fol. 545. in marg. G. L.

86 Plura in hanc sententiam testimonia in D. Lutheri scriptis reperire licet, praesertim in eo libro, cui titulum fecit: Quod haec verba (hoc est corpus meum) adhuc firma maneant; praeterea in majori ipsius Confessione de Coena Domini multa in hoc genere leguntur. Illa tanti viri pia scripta (ut bene fundatas declarationes articuli de majestate Christi, sedentis ad dexteram Dei, et ipsius Testamenti) brevitatis studio (eo modo, quo supra diximus) hoc loco et de persona Christi et de Sacra Coena repetita esse volumus.

87 Quare perniciosum errorem esse judicamus, quando Christo juxta humanitatem majestas illa derogatur: Christianis enim ea ratione summa illa consolatio eripitur, quam e promissionibus paulo ante commemoratis de praesentia et inhabitatione Capitis, Regis et summi sui Pontificis haurire poterant. Is enim promisit, non modo nudam suam Divinitatem ipsis praesto futuram, (quae nobis miseris peccatoribus est, tanquam ignis consumens aridissimas stipulas) sed ille ipse, homo ille, qui cum discipulis locutus est, qui omnis generis tribulationes in assumpta sua humana natura gustavit, qui ea de causa nobis (ut et hominibus et fratribus suis) condolere potest, se in omnibus angustiis nostris nobiscum futurum promisit, secundum eam etiam naturam, juxta quam ille frater noster est, et nos caro de carne ejus sumus.

88 Rejicimus igitur atque unanimi consensu, ore et corde damnamus omnes errores, qui a commemorata pia doctrina dissentiunt, qui cum Propheticis et Apostolicis scriptis, cum receptis et approbatis Symbolis, et cum pia nostra Augustana Confessione pugnant, ut sunt:

89 I. Quod humana natura, propter personalem unionem, cum Divinitate sit confusa, aut in eam transmutata.

90 II. Quod humana in Christo natura eo modo, quo Divinitas, ut infinita aliqua essentia, et ex virtute aut proprietate essentiali suae naturae ubique praesens sit.

86. Auff welche Schrifften, 88. Als, da von jemand gegleubet oder geleret werden solte,

III. Quod humana natura in Christo divinae naturae substantia seu essentia sua, aut in suis essentialibus proprietatibus exaequata sit. 91

IV. Quod humanitas Christi in omnia loca coeli et terrae localiter extensa sit, quod tamen ne quidem Divinitati tribui debet. Quod autem Christus per divinam omnipotentiam suam, corpore suo (quod ad dexteram majestatis et virtutis Dei collocavit) praesens esse possit, ubicunque voluerit, ibique inprimis, ubi suam praesentiam illam, ut in Sacra sua Coena, in verbo suo promisit, hoc ipsius omnipotentia et sapientia optime efficere potest, sine transmutatione aut abolitione verae suae humanae naturae. 92

V. Quod humana natura in Christo sola pro nobis passa sit, nosque redemerit, cum qua Filius Dei in passione nullam prorsus communicationem habuerit. 93

VI. Quod Christus secundum Divinitatem suam duntaxat nobiscum in terris cum verbo Dei praedicato et legitimo sacramentorum usu praesens sit, et haec Christi praesentia ad humanam ipsius naturam prorsus nihil pertineat. 94

VII. Quod assumpta humana natura in Christo cum divina virtute, sapientia, potentia, majestate et gloria, reipsa et vere, nullam habeat communicationem: sed quod tantum titulo et nomine nudo cum Divinitate communicet. 95

Hos errores et alios omnes, a pia et sincera doctrina, paulo ante commemorata, dissentientes, rejicimus atque damnamus, ut qui verbo Dei, Propheticis et Apostolicis scriptis et christianae nostrae fidei et confessioni repugnent, et hortamur omnes pias mentes, (quandoquidem Christus in Sacra Scriptura mysterium vocatur, ad quod omnes haeretici capitibus suis impingunt) ne sua ratione humana in tantis mysteriis perscrutandis curiosae sint, sed potius cum Apostolis Christi simpliciter credant, oculos rationis suae clau- 96

94. *om.* R. T. 96. fürwitziger weise — grübeln,

dant, et intellectum suum in Christi obedientiam captivent; inde autem dulcissimam et firmissimam consolationem petant, atque sibi perpetuo gratulentur, quod caro nostra et sanguis noster in Christo in tantam sublimitatem ad dexteram majestatis et omnipotentis virtutis Dei sit collocata. Sic in omnibus adversis inveniemus, quo nos solide consolemur, et ab omnibus perniciosis erroribus praeservemur.

IX.

De Descensu Christi ad Inferos.

1 Constat, hunc fidei nostrae articulum de descensu Christi ad inferos non modo a quibusdam recentioribus, verum etiam olim ab orthodoxis veteribus ecclesiae doctoribus non prorsus eodem modo explicatum esse. Nos igitur tutissimum judicamus, si simplicitatem fidei nostrae in Symbolo comprehensam retineamus, ad quam D. Lutherus pia sua concione, in arce Torgensi anno Domini MDXXXIII. de Christi ad inferos descensu habita, remisit, ubi confitemur, quod credamus in Jesum Christum, Dominum nostrum, Filium Dei, qui mortuus, sepultus est, et ad inferos descendit: in qua confessione videmus, sepulturam et descensum Christi ad inferos, tanquam diversos articulos, distingui.
2 Simpliciter igitur credimus, quod tota persona, Deus et homo, post sepulturam, ad inferos descenderit, Satanam devicerit, potestatem inferorum everterit, et
3 diabolo omnem vim et potentiam eripuerit. Quomodo vero Christus id effecerit, non est, ut argutis et sublimibus imaginationibus scrutemur. Hic enim articulus non magis ratione humana et sensibus comprehendi potest, quam prior, quomodo Christus ad

3. mit vernunfft vnd fünff sinnen,

dexteram omnipotentiae virtutis et majestatis Dei sit collocatus: in his ergo mysteriis fides duntaxat est adhibenda, et verbum Dei firmo assensu retinendum est. Sic solidam doctrinam et veram consolationem (quod videlicet neque Satan neque ipsi inferi nos omnesque alios in Christum credentes, in potestatem suam redigere, aut nobis nocere valeant) ex hoc articulo hauriemus.

X.

De Ceremoniis Ecclesiasticis,

quae vulgo Adiaphora seu res mediae et indifferentes vocantur.

Ortum est etiam inter quosdam Augustanae Con- 1
fessionis theologos dissidium de ceremoniis ecclesiasticis, quae verbo Dei neque mandatae, neque prohibitae sunt, sed bono consilio propter εὐταξίαν et ordinem, aut ad conservandam piam disciplinam in
ecclesia usurpantur. Una pars sensit, quod perse- 2
cutionis tempore, (quando confessio fidei edenda est) etiamsi adversarii evangelii in doctrina nobiscum non consentiant, tamen sana et salva conscientia liceat, quasdam dudum abrogatas ceremonias (quae per se adiaphorae, et a Deo neque praeceptae neque prohibitae sunt) postulantibus id et urgentibus adversariis restituere, et hoc modo cum iis, in rebus illis per se adiaphoris conformem quandam ra-
tionem instituere posse. Altera vero pars contendit, 3
quod persecutionis tempore (quando confessio fidei requiritur) adversariis illaesa conscientia, et sine jactura veritatis coelestis, restitutione rerum adiaphorarum gratificari non possimus; praesertim, quando adversarii hoc agunt, ut aut vi manifesta, aut

occultis machinationibus sinceram doctrinam opprimant, et paulatim falsa dogmata in ecclesias nostras reducant.

4 Ut autem haec etiam controversia pie declaretur, et tandem per Dei gratiam componatur, candido lectori simplicem et verbo Dei conformem sententiam nostram aperiemus.

5 Si quando talia sub titulo et praetextu externarum rerum adiaphorarum proponuntur, quae (licet alius color illis inducatur) revera verbo Dei adversantur: ea nequaquam "pro rebus adiaphoris habenda, sed tanquam verbo Dei prohibita vitanda sunt. Et sane inter res adiaphoras non numerandae sunt tales ceremoniae, quae speciem quandam prae se ferunt, aut quibus (ad effugiendam persecutionem) simulatur, quasi nostra religio a Pontificia non multum distaret, aut certe, quasi ab ea non admodum animus noster abhorreret, aut cum ejusmodi ceremoniae in eum finem restaurantur, et earum restauratio ita accipitur, quasi hoc ipso dissentientes duae illae religiones jam in unam redactae essent, atque in unum corpus coaluissent, aut cum periculum est, ne videamur ad Papatum rursus accessisse, et a sincera evangelii doctrina recessisse vel paulatim recessuri.

6 In hoc enim rerum statu maximum pondus habere debet illud Apostoli dictum: [2 Cor. 6, 14. 17.] Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quae enim participatio justitiae cum iniquitate? aut, quae societas luci ad tenebras? etc. Propter quod exite de medio eorum et separamini, dicit Dominus.

7 Sed et haec non sunt vera adiaphora, quae neque ad observandum bonum ordinem, neque ad piam disciplinam conservandam, neque ad εὐταξίαν in ecclesia constituendam quidquam conferunt, sed praeter inutiles nugas et puerilia spectacula nihil habent.

5. induatur R. T. "als freie Mittelding

De rebus autem illis, quae revera sunt adiapho- 8
rae, (quarum supra mentionem fecimus) haec est fides, doctrina et confessio nostra, quod ejusmodi ceremoniae per se non sint cultus Dei neque etiam pars cultus divini: sed inter illas et veros Dei cultus diligenter discernendum esse judicamus. Scriptum est enim de humanis traditionibus: [Mtth. 15, 9.] Frustra colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.

Credimus autem, docemus et confitemur, quod 9
ecclesia Dei, 'quibusvis temporibus et locis, pro re nata liberrimam potestatem habeat, (in rebus vere adiaphoris) aliquid mutandi, abrograndi, constituendi; si tamen id absque levitate et scandalo, decenter et bono ordine fiat, et, si accurate expendatur, quid singulis temporibus ad conservandum bonum ordinem, et ad piam retinendam disciplinam, atque ad εὐταξίαν evangelica professione dignam, et ad ecclesiae aedificationem quam plurimum faciat. Quousque etiam infirmis in fide, in rebus illis externis, bona cum conscientia cedere possimus, Apostolus Paulus perspicue non modo verbis'', verum etiam suo ipsius exemplo docuit'''.

Credimus, docemus et confitemur, quod eo tem- 10
pore, quo veritatis coelestis confessio requiritur, (quando videlicet verbi Dei hostes doctrinam evangelii opprimere student) tota ecclesia, et singuli christiani, praecipue vero ministri verbi Dei (tanquam ii, quos Dominus ecclesiae suae regendae praefecit) teneantur, piam doctrinam juxta verbum Dei, et quidquid omnino ad sinceram religionem pertinet, palam et libere non modo verbis, verum etiam factis profiteri. Et sentimus, tali tempore etiam in rebus vere et per se adiaphoris non esse adversariis cedendum, neque permittendum, ut adversarii nobis talia adiaphora (ad detrimentum veri cultus divini, et ad plantandam et stabiliendam idololatriam) obser-

9. jedes orts, vnd jeder zeit derselbigen gelegenheit nach, guten fug, gewalt, vnd macht habe, ''*add.* Rom. 14. '''Act. 16. [3.] et 21. [26.] 1 Cor. 9. [19.] G. *in marg.* L.

vanda imponant et obtrudant, sive id manifesta vi,
sive dolis efficere conentur. Scriptum est enim:
11 [Gal. 5, 1.] In libertate igitur, qua Christus vos li-
beravit, state, et ne rursus jugo servitutis implice-
mini. Et in eadem Epistola: [2, 4 sq.] Propter sub-
introductos falsos fratres, qui subintroierant explo-
rare libertatem nostram, quam habemus in Christo
Jesu, ut nos in servitutem redigerent, iis neque ad
horam cessimus subjectione, ut veritas evangelii
12 permaneat apud vos. Manifestum est autem, Pau-
lum ibi agere de circumcisione, quae illis tempori-
bus jam res adiaphora facta erat', et quam Paulus
alias (in libertate tamen christiana et spirituali) ob-
servare aliquoties solebat". Cum autem Pseudoa-
postoli circumcisionem ad stabiliendum falsum suum
dogma (quod opera legis ad justitiam et salutem
necessaria essent) urgerent, eaque ad confirmandum
suum errorem in animis hominum abuterentur: in-
genue affirmat Paulus, quod ne ad horam quidem
ipsis cesserit, ut veritas evangelii sarta tectaque
permaneret.

13 Sic Paulus infirmis in fide cedit, observatione discriminis ciborum et temporum seu dierum: Pseudoapostolis autem, qui haec, *tanquam necessaria*, conscientiis imponere volebant, etiam in rebus per se adiaphoris cedere recusat. Et alibi inquit: [Col. 2, 16.] Nemo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi etc. Et cum Petrus et Barnabas ea in re Judaeis plus, quam oportebat, cessissent, in faciem eis restitit, [Gal. 2, 11 sqq.] eo quod non recte ambularent ad veritatem evangelii.

14 In eo enim rerum statu non jam de externis adiaphoris agitur, quae natura sua per se libera sunt permanentque; unde neque mandanda sunt, neque prohibenda, ut vel observentur, vel intermittantur: sed agitur praecipuus religionis nostrae christianae articulus, ut nimirum veritas evangelii constet, sicut

11. zuuerkundtschafften 12. *add.* 1 Cor. 7. [19.] "Act. 16. [3.] G.

Apostolus [Gal. 2, 5.] testatur. Veritas enim evangelii obscuratur et labefactatur, cum adiaphora cum mandato et coactione conscientiis observanda imponuntur. Quia ad confirmationem superstitionum, falsae doctrinae et idololatriae, et ad opprimendam sinceram doctrinam et libertatem christianam, vel palam ab adversariis requiruntur, vel certe ita ab ipsis recipiuntur, et in hunc abusum et pravum finem restituta creduntur.

Praeterea in hoc negotio agitur etiam articulus 15
de libertate christiana, quem diligentissime conservandum Spiritus Sanctus per os Apostoli Pauli ecclesiae Christi, ut modo dictum est, severissime praecepit. Quamprimum enim articulus ille labefactatur, et humanae traditiones per modum coactionis ecclesiae Dei, tanquam observatu necessariae, obtruduntur, quasi sine peccato negligi non possent; tum jam idololatriae magna fenestra est patefacta, ut deinceps humanae traditiones cumulentur, et pro cultu divino habeantur, neque modo Dei praeceptis exaequentur, verum etiam illis longe praeponantur.

Quia etiam ejusmodi intempestiva cessione in ex- 16
ternis illis rebus adiaphoris (ubi nondum de doctrina ipsa pius consensus est factus) idololatrae in sua idolomania confirmantur. Contra vero piae mentes, et vere in Christum credentes, contristantur, perturbantur, offenduntur, et ipsarum fides, quasi ariete quodam, graviter concutitur et quodammodo labefactatur: huic malo ne occasionem praebeamus, summo studio (si modo aeterna salus nobis cordi est) cavere debemus. Sic enim Christus dicit: [Mtth. 18, 6 sq.] Vae mundo a scandalis! Et ibidem: Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expediret ei, ut suspenderetur mola asinaria in collo ejus, et demergeretur in profundum maris.

17 Inprimis vero hoc Christi dictum alta mente est reponendum: [Matth. 10, 32.] Qui me confessus fuerit coram hominibus, eum etiam ego confitebor coram Patre meo coelesti.

18 Et sane, quod haec semper fuerit clarissimorum Augustanae Confessionis theologorum fides et confessio de rebus adiaphoris, (quam et nos ipsorum vestigiis insistentes profitemur, et in ea constanter, per Dei gratiam, permanere cupimus) id liquidissime testimonia, quae recitabimus, demonstrabunt: ea in Smalcaldicis Articulis 'anno etc. XXXVII. consignata, et a praecipuis Theologis subscriptione confirmata sunt.

Testimonia e Smalcaldicis Articulis anno Domini MDXXXVII. conscriptis deprompta.

19 Articuli Smalcaldici de hoc negotio sic loquuntur': Nequaquam hoc Episcopis (Pontificiis) concedimus, quod ipsi sint ecclesia: quia non sunt ecclesia. Neque ea audiemus, quae illi nobis sub ecclesiae nomine vel mandaverint, vel prohibuerint. Nam (Dei beneficio) puer septennis jam novit, quae sit vera ecclesia: sancti videlicet, credentes, et oviculae, quae pastoris sui vocem audiunt. Et paulo ante'': Si Episcopi recte officio episcopali fungi, et ecclesiae regendae atque evangelii propagandi curam serio suscipere vellent, hoc illis, ratione caritatis et propter bonum pacis, (non tamen ex quadam necessitate) concedi posset, ut nos et ecclesiae nostrae ministros ordinarent, atque in functione ecclesiastica confirmarent, remotis tamen omnibus larvatis, ineptis et impiis nugis atque magicis pompis. Cum autem neque veri sint, aut esse velint Episcopi, sed potius hujus mundi Principes ac Domini, qui neque concionantur, neque docent, ne-

18. welche Anno 37. etc. vnd 40. gestelt vnd vnterschrieben worden.
19. *add.* De Ecclesia. *in marg.* L. *consentit* G. ''*add.* De ordinatione et vocatione. *in marg.* L. *consentit* G.

que baptizant, neque Coenam Domini administrant, neque ullum opus ecclesiasticum facere, aut munus tale obire velint, quin potius eos, qui ad ministerium evangelii vocati sunt, in exsilium ejiciunt, persequuntur, atque anathemate feriunt: profecto ecclesia Dei in ipsorum gratiam connivere non potest, ut interea idoneis ministris destituatur.

In articulo de primatu Papae Articuli Smalcal- 20
dici in hanc sententiam loquuntur: Quare, ut non possumus ipsum diabolum ceu Dominum et Deum adorare, ita non possumus ipsius Apostolum, Pontificem Romanum, seu Antichristum, in suo illo imperio, pro Capite aut Domino agnoscere. Mentiri enim, innocentem sanguinem fundere, corpora et animas in aeternum exitium praecipitare, haec sunt Pontificii regni propria.

Et in scripto de potestate et jurisdictione Pa- 21
pae, quod Smalcaldicis Articulis annexum, et a theologis, qui tum Smalcaldii erant, subscriptione confirmatum est, haec leguntur: Nemo ecclesiam Dei gravet propriis aliquibus traditionibus: in hoc enim negotio fixum et firmum esse debet, quod nullius hominis potestas vel auctoritas verbo Dei sit praeferenda.

Et post aliqua: Quae cum ita se habeant, omnes 22
christiani quam diligentissime sibi caveant, ne impiae illius (Pontificiae) doctrinae, blasphemiarum, tyrannidis crudelissimae participes sese faciant. Pontificem autem, membra et squamas ejus, ut regnum ipsissimi Antichristi, aversentur atque exsecrentur. Christus enim id praecepit, dicens: [Mtth. 7, 15.] Cavete a Pseudoprophetis. Et Paulus praecipit, ut falsos doctores vitemus, et veluti abominationem quandam exsecremur. [2 Cor. 6, 14.] Nolite (inquit) jugum ducere cum infidelibus; quae enim participatio justitiae cum iniquitate? aut, quae societas luci ad tenebras? etc.

21. obrigkeit "Smalcaldiae R. T. 22. praecipit R. T.

23 Grave id quidem videri potest, sese a tot regnis et populis sejungere et separare, et peculiarem quandam doctrinam profiteri: sed clarum est Dei mandatum, quod praecipit nobis, ut omnes caveamus a consensu cum iis, qui vel falsa docent, vel falsam doctrinam immani crudelitate tueri conantur.

24 Sed et D. Lutherus in alio quodam scripto' (in quo ad quaestionem de ceremoniis in genere, de adiaphoris vero etiam in specie, quid sentiendum sit, docuit) ecclesiam Dei de hoc negotio pie et luculenter erudivit. "Et exstant quaedam ab ipso, anno Domini MDXXX. exarata, quae magno cum fructu legi possunt"'.

25 Ex his omnibus perspicue intelligi potest, quid unamquamque ecclesiam, quid singulos christianos, praesertim temporibus illis, quando confessio fidei edenda est, inprimis ecclesiae ministros, in rebus adiaphoris, bona et illaesa conscientia, facere vel omittere deceat, ne Deus ad justam indignationem provocetur, caritas violetur, hostes verbi Dei animosiores reddantur, et infirmi in fide offendantur.

26 I. Rejicimus igitur et damnamus hos errores: Quando humanae traditiones per se pro Dei cultu, aut pro illius aliqua parte habentur.

27 II. Quando humanae traditiones per modum coactionis, tanquam necessariae, ecclesiae Dei observandae obtruduntur.

28 III. Repudiamus et damnamus etiam eorum opinionem, qui sentiunt, quod persecutionis tempore hostibus evangelii (cum jactura certe veritatis divinae) in adiaphoris restituendis gratificari, et cum ipsis, ea in parte, consentire liceat.

29 IV. Illud etiam crimine non vacare judicamus, quando persecutionis tempore, vel in adiaphoris, vel in doctrina, vel in aliis rebus ad religionem pertinentibus, propter evangelii hostes, ipso facto aliquid committitur, quod piae confessioni repugnat.

24. *add.* Tom. 3. Jen. fol. 523. G. *in marg.* L. "in maßen auch Anno 30. etc. geschehen, wie in Tom. 5. Jen. deutsch zu finden. "'*add.* Tom. 5. Jen. Germ. *in marg.* L.

V. Rejicimus et damnamus etiam eorum intem- 30
periem, qui adiaphora ea opinione abrogant, quasi
ecclesiae Dei non esset liberum, (quovis loco aut
tempore) pro re nata et ecclesiae utilitate, unum
vel plura adiaphora recipere, et pro ratione liberta-
tis christianae usurpare.

Juxta hanc de adiaphoris doctrinam, nulla ec- 31
clesia propter ceremoniarum dissimilitudinem (qua-
rum aliae pro ratione libertatis christianae paucio-
res, aliae plures observant) alteram condemnabit, si
modo in doctrina, et in omnibus illius partibus, at-
que in legitimo sacramentorum usu concordes fue-
rint. Vetus enim et memorabile dictum est: Disso-
nantia jejunii non dissolvit consonantiam fidei.

XI.

De aeterna Praedestinatione et Electione Dei.

De aeterna electione filiorum Dei inter Augu- 1
stanae Confessionis theologos nulla hactenus aperta
et cum scandalo conjuncta lateque sparsa controversia
exorta est. Quia vero apud exteros de eo articulo ve-
hementer disceptatum est, et inter nostros etiam ho-
mines aliquid gliscere coepit, et theologi non sem-
per similes de hoc negotio sermones usurpant: stu-
debimus per gratiam Dei in eo elaborare, ut, quantum
quidem in nobis erit, omnes dissensiones et schismata
apud posteritatem nostram praecaveantur. Itaque illius
articuli declarationem huic scripto inserere placuit, ut
omnibus manifestum fiat, quae etiam de hoc articulo
nostra fides, doctrina et confessio sit. Neque enim 2

sentiendum est, doctrinam de hoc articulo (si tamen juxta praescriptum et analogiam verbi Dei et fidei proponatur) vel inutilem, vel non necessariam esse: multo autem minus existimandum est, quod offensionis plena sit, et detrimentum aliquod piis mentibus afferat. Scriptura enim Sacra hujus articuli non semel tantum et obiter mentionem facit, sed multis locis eundem satis copiose tractat et explicat. Neque vero propter abusum aut sinistras aliquorum opiniones doctrina verbi coelestis negligenda est aut rejicienda, quin potius eam ipsam ob causam, ut abusus et pravae opiniones tollantur, vera de hoc negotio sententia ex sacrarum literarum fundamentis proferenda atque proponenda est. Summa autem doctrinae coelestis de hoc articulo his capitibus, quae recensebimus, comprehenditur.

3 Initio discrimen inter aeternam praescientiam et inter electionem aeternam filiorum Dei ad aeternam salutem accurate observandum est. Praescientia enim vel praevisio Dei, qua ille omnia, antequam fiant, praevidet et praescit, ad omnes creaturas, tam malas, quam bonas extenditur. Hac enim vel praevisione vel praescientia Dominus ante novit videtque, quidquid est, vel aliquando futurum est, quidquid jam fit, vel quod aliquando continget, sive id bonum sit, sive malum, quia Deum neque praeterita neque futura latent, sed omnia ipsi sunt manifesta
4 et praesentia. Sic enim scriptum est: [Mtth. 10, 29.] Nonne duo passeres asse veneunt: et unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro. Et Psaltes [139, 16.] canit: Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scripti erant dies, qui futuri erant, antequam essent. Et Jesaias [37, 28.] ait: Habitationem tuam et egressum tuum et introitum tuum cognovi, et insaniam tuam contra me.

5 Aeterna vero electio seu praedestinatio Dei ad salu-

2. aus vnd nach dem vorbilde Göttlichen worts gefüret, 4. *add.* et L.

tem non simul ad bonos et ad malos pertinet, sed tantum ad filios Dei, qui ad aeternam vitam consequendam electi et ordinati sunt, priusquam mundi fundamenta jacerentur, ut Apostolus testatur, inquiens: [Eph. 1, 5.] Praedestinavit nos in adoptionem filiorum, per Jesum Christum in ipsum.

Praescientia Dei praevidet et novit etiam mala, 6
antequam fiant: sed non ea ratione, quasi Dei voluntas propitia illa sit, ut fiant. Sed ea, quae perversa diaboli et hominum voluntas molitur et efficere conatur, atque etiam effectura est, haec Deus omnia longe ante praevidet et novit. Et ipsius praescientia etiam in malis rebus et operibus ordinem suum ita servat, ut a Domino rebus malis (quas Deus nec vult nec approbat) certae metae ponantur atque circumscribantur, quas egredi nequeant, et iisdem praescribitur, quam diu durare debeant, et quando et quomodo ea mala impediri rursus et puniri debeant. Et haec omnia Dominus ita gubernat, ut ad nominis sui divini gloriam, et ad electorum suorum salutem cedant, impii vero confundantur et pudefiant.

Principium autem et causa mali non est ipsa 7
Dei praescientia: (Deus enim non creat, procurat, efficit, aut operatur malum, sed neque illud juvat aut promovet) at diaboli et hominum prava et perversa voluntas causa est mali. Sic enim scriptum est. [Hos. 13, 9.] Perditio tua ex te est, Israel: tantummodo in me salus tibi. Et David inquit: [Ps. 5, 5.] Non Deus volens iniquitatem tu es.

Aeterna vero electio Dei non tantum praevidet et 8
praescit electorum salutem, sed ex clementissima Dei voluntate et beneplacito in Christo Jesu causa est, quae nostram salutem, et quae ad eam pertinent, procurat, efficit, juvat, promovet. Et quidem in ea divina praedestinatione aeterna nostra salus ita fundata est, ut etiam inferorum portae adversus eam praevalere nequeant.

8. *add.* Mtth. 16. [18.] *in marg.* G. L.

Scriptum est enim: [Jo. 10, 28.] Oves meas nemo rapiet de manu mea. Et alibi: ["Act. 13, 48.] Crediderunt, quotquot ad vitam aeternam erant ordinati.

9 Et haec sane aeterna electio seu ordinatio Dei ad vitam aeternam, non nude, in arcano illo coelesti et imperscrutabili Dei consilio consideranda est, quasi ea nihil praeterea complectatur, aut ad eam requiratur, aut in ea meditanda expendendum sit, nisi hoc, quod Deus praeviderit, quinam et quot homines salutem sint consecuturi, et qui atque quam multi in aeternum sint perituri, aut, quasi Dominus militarem quendam delectum instituerit, atque dixerit, aut statuerit: Hic salvandus est, ille vero damnandus; hic ad finem usque in fide constans perseverabit: ille vero non perseveraturus est.

10 Ex opinione enim hac multi 'absurdas, periculosas et perniciosas cogitationes hauriunt, quae aut securitatem et impoenitentiam, aut angustias et desperationem in mentibus hominum gignunt et confirmant. Sic enim quidam periculose secum cogitant, quin etiam interdum in hanc sententiam loquuntur: Deus (inquiunt) electos suos ad vitam aeternam praedestinavit, antequam mundi fundamenta jacerentur". Electio autem Dei errare non potest, neque eam quisquam impedire aut mutare valet"'. Ergo si ad vitam aeternam sum electus, nihil saluti meae decedet, etiamsi absque omni poenitentia omnis generis scelera atque flagitia designavero, verbum et sacramenta contempsero, neque unquam de poenitentia, fide, precibus, aut pietate cogitavero: necessario enim salvabor, quia electionem Dei fieri necessario 'oportet. Sin vero praedestinatus non fuero, nihil prorsus mihi profuerit, etiamsi verbum Dei meditatus fuero, poenitentiam egero, in Christum credidero etc. quia praedestinationem Dei neque impedire neque mutare *potero.

"*in marg*. Actor. 14. G. Apoc. 14. L. 10. ſelgame, "*add*. Eph. 1. [4.] "'Esa. 14. [27.] Rom. 9. [19.] G. *in marg*. L. *queo R. T.

Neque vero tantum homines impii, verum etiam 11
pii quandoque in has cogitationes veniunt et incidunt, ut si maxime per Dei gratiam poenitentiam agant, in Christum credant, et pie vivendi laudabile institutum habeant, nihilominus ita secum rem reputent: Quid? si non ab aeterno ad salutem electus seu praedestinatus es, omnis tuus conatus totusque labor tuus irritus erit. Et haec tum praecipue homini pio in mentem veniunt, cum suas infirmitates considerat, et in eorum exempla animi oculos defixos habet, qui non in fide ad finem usque perseverarunt, sed a vera pietate in impietatem rursus prolapsi et apostatae facti sunt.

Contra hanc falsam opinionem et periculosas co- 12
gitationes, huic solidissimo fundamento, quod exspectationem nostram fallere non potest, sed longe firmissimum est, inniti oportet, nempe: Certum est, omnem Scripturam divinitus inspiratam, non ad alendam securitatem aut impoenitentiam, sed ad arguendum, ad erudiendum in justitia et ad vitae emendationem propositam esse'. Certum est etiam, quod omnia, quae in Scriptura Sacra nobis proponuntur, non ideo revelata sint, ut ad desperationem adigamur: sed ut per patientiam et consolationem Scripturae spem habeamus''. Quare haec nequaquam erit vera et sana sententia, aut legitimus usus doctrinae de aeterna praedestinatione Dei, quibus vel impoenitentia, vel desperatio in hominum mentibus excitatur aut confirmatur. Neque vero nobis Scriptura hanc doctrinam aliter, quam hoc modo proponit, ut nos ad verbum Dei revelatum''', fide amplectendum ableget, ad poenitentiam agendam hortetur*, et de salute nostra quam certissimos reddat**.

Quare cum de aeterna electione seu praedestina- 13
tione et ordinatione filiorum Dei ad vitam aeternam recte et cum fructu cogitare aut loqui volemus, assue-

11. vorsatz 12. *add.* 2 Tim. 3. [16.] ''Rom. 15. [4.] '''Eph. 1. [13.] 1 Cor. 1. [7.] *2 Tim. 3. [16.] Joan. 15. [3.] **Joan. 10. [27 sq.] 2 Thess. 2 [13 sq.]

faciamus nos, ne nudam, occultam, nulli homini exploratam et cognitam Dei praescientiam, ratione nostra perscrutari conemur: sed ad eum modum divinam electionem meditemur, quemadmodum Dei consilium, propositum et ordinatio in Christo Jesu (qui est verus ille liber vitae) per verbum nobis re-
14 velatur. Totam igitur doctrinam de proposito, consilio, voluntate et ordinatione Dei (omnia videlicet, quae ad nostram redemptionem, vocationem, justificationem et salutem pertinent) simul mente complectamur. Sic enim d. Paulus [Rom. 8, 29 sq. Eph. 1, 4 sq.] hunc articulum in scriptis suis tractavit et explicuit; idem fecit Christus [Mtth. 22, 1 sqq.] in parabola illa de nuptiis regiis, quod videlicet Deus in suo consilio et proposito decreverit haec:

15 I. Ut humanum genus vere redimeretur, atque cum Deo per Christum reconciliaretur, qui nobis innocentia atque perfectissima obedientia, passione ac morte acerbissima justitiam, quae coram ipso valet, et vitam aeternam promeruit.

16 II. Ut Christi meritum ejusque beneficia per verbum et sacramenta nobis offerrentur, exhiberentur et distribuerentur.

17 III. Decrevit etiam, se Spiritu Sancto suo per verbum annuntiatum, auditione perceptum, et memoriae commendatum, velle in nobis efficacem esse, et corda ad veram poenitentiam agendam inflectere, et in vera fide conservare.

18 IV. 'Illius aeternum propositum est, quod omnes, qui poenitentiam vere agunt, et Christum vera fide amplectuntur, justificare, in gratiam recipere, et in filios et haeredes vitae aeternae adoptare velit.

19 V. Et quod fide justificatos, in vera caritate sanctificare velit, ut Apostolus testatur Ephes. [1, 4.]

20 VI. 'Idem in aeterno suo consilio proposuit, se justificatos etiam in multiplici et varia ipsorum infirmita-

' 18. *add.* -est, L. 20. *add.* -proposuit, L.

te adversus diabolum, mundum et carnem defensurum, et in viis suis deducturum atque gubernaturum, et, si lapsi fuerint, manum suppositurum, ut in cruce atque tentationibus solidam consolationem percipiant, atque ad vitam conserventur.

VII. Illius aeternum decretum est, quod opus il- 21
lud bonum, a se in illis inceptum promovere, atque confirmare, et ad finem usque conservare velit, si modo verbo ipsius, tanquam scipioni, constanter innitantur, ipsius opem ardentibus precibus implorent, in gratia Dei perseverent, et dona accepta fideliter et bene collocent.

VIII. Ille idem in aeterno consilio suo decrevit, 22
quod eos, quos elegit, vocavit, justificavit, in altera aeterna illa vita salvos facere et aeterna gloria ornare velit.

Et quidem Deus illo suo consilio, proposito et 23
ordinatione, non tantum in genere salutem suorum procuravit, verum etiam omnes et singulas personas electorum (qui per Christum salvandi sunt) clementer praescivit, ad salutem elegit, et decrevit, quod eo modo (quem jam recitavimus) ipsos, per suam gratiam, dona atque efficaciam, salutis aeternae participes facere, juvare, eorum salutem promovere, ipsos confirmare et conservare velit.

Haec omnia secundum Scripturam in articulo 24
praedestinationis et aeternae electionis divinae ad adoptionem in filios, et ad aeternam salutem comprehenduntur, universa illa, de quibus diximus, sub hoc articulo complecti debemus, nec quidquam horum excludendum aut omittendum est, quando de proposito Dei, praedestinatione, electione et ordinatione ad vitam aeternam agitur. Et cum secundum Scripturam de hoc negotio cogitatur, per gratiam Dei hic articulus et perspicue et dextere intelligi et salubriter tractari potest.

Sed et hoc ad pleniorem hujus negotii declara- 25

21. wo sie an Gottes wort sich halten, vleissig beten,

tionem et salutarem usum doctrinae de divina praedestinatione electorum ad salutem, cognitu est necessarium, cum videlicet soli electi salventur, quorum nomina scripta sunt in libro vitae, quomodo et unde agnosci possit, quinam sint electi, et quibus haec doctrina solatio esse possit et debeat.

26 De hac autem quaestione non judicandum est ex rationis nostrae sententia, sed neque ex lege, neque ex ulla aliqua externa specie; et cavendum est, ne absconditam et occultissimam abyssum divinae praedestinationis pervestigare conemur: quin potius in revelatam Dei voluntatem intueri nos oportet, etenim certos nos reddidit de mysterio suae voluntatis, idque ex arcano illo consilio suo per Christum in lucem produci curavit, ut publice praedicaretur.

27 Ad hunc modum autem nobis illud arcanum consilium Dei revelatur. Quos praedestinavit, elegit et praeordinavit, (inquit Paulus Rom. VIII, 30.) hos et vocavit. Dominus autem non solet homines immediate vocare, sed per verbum, unde et praecepit, [Luc. 24, 47.] suo nomine praedicari poenitentiam et remissionem peccatorum. Idem testatur Paulus, 2 Cor. V. [20.] dicens: Pro Christo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. Et parabola evangelica [Mtth. 22, 2 sqq.] docet, convivas, quos Rex ad filii sui nuptias convenire volebat, per emissos ipsius ministros, invitatos et vocatos esse. Et sane Dominus in vineam suam vocat, alios quidem hora prima, alios tertia, sexta, nona, vel etiam undecima hora Matth. XX. [3 sqq.]

28 Si igitur aeternam electionem ad salutem utiliter considerare voluerimus, firmissime et constanter illud retinendum est, quod non tantum praedicatio poenitentiae, verum etiam promissio evangelii sit universalis, hoc est, ad omnes homines pertineat. Eam ob causam

26. *add.* Eph. 1. [9 sqq.] 2 Tim. 1. [9 sq.] G. *in marg.* L.

Christus jussit, [Luc. 24, 47.] praedicari in nomine suo poenitentiam et remissionem peccatorum *in omnes gentes*. [Jo. 3, 16.] Deus enim *mundum* dilexit, eique Filium suum unigenitum donavit. [Jo. 1, 29.] Christus peccata mundi sustulit, [Jo. 6, 51.] Idem carnem suam tradidit pro mundi vita. [1 Jo. 1, 7. 2, 2.] Ipsius sanguis propitiatio est pro *totius* mundi peccatis. Christus dicit: [Mtth. 11, 28.] Venite ad me *omnes*, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. [Rom. 11, 32.] Deus omnia in incredulitate conclusit, ut *omnium* misereatur. [2 Ptr. 3, 9.] Non vult Dominus aliquos perire, sed *omnes* ad poenitentiam reverti. [Rom. 10, 12.] Idem Dominus *omnium*, dives in *omnes*, qui invocant illum. [Rom. 3, 22.] Justitia Dei per fidem Jesu Christi (venit) in *omnes*, et super *omnes*, qui credunt in eum. [Jo. 6, 40.] Et haec est voluntas Patris, ut *omnes*, qui in Christum credunt, vitam aeternam habeant. Et vult Christus, [Luc. 24, 47. Mrc. 16, 15 sq.] ut in genere omnibus, quibus poenitentia agenda praedicatur, etiam haec promissio evangelii proponatur.

Et hanc vocationem Dei, quae per verbum evangelii nobis offertur, non existimemus esse simulatam et fucatam: sed certo statuamus, Deum nobis per eam vocationem voluntatem suam revelare, quod videlicet in iis, quos ad eum modum vocat, per verbum efficax esse velit, ut illuminentur, convertantur et salventur. [2 Cor. 3, 8.] Verbum enim illud, quo vocamur, ministerium Spiritus est, quod Spiritum Sanctum affert, seu, per quod Spiritus Sanctus hominibus confertur, [Rom. 1, 16.] et est virtus Dei ad salutem omni credenti. Cum igitur Spiritus Sanctus per verbum efficax esse, nos corroborare, et vires subministrare velit: profecto vult Dominus, ut verbum evangelii recipiamus, ei credamus atque pareamus. 29

Qua de causa electi his notis, in sacris literis, ab aliis discernendi describuntur: [Jo. 10, 27 sq.] Oves meae vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me, 30

et ego illis do vitam aeternam. Et, [Eph. 1, 11. 13.] qui secundum propositum ordinati sunt ad capiendam haereditatem, audiunt evangelium, credunt in Christum, invocant Deum, eique gratias agunt, sanctificantur in caritate, perseverant in spe, patientia et consolatione sub cruce. Et quamvis haec bona omnia in ipsis adhuc tenuia atque infirma sint, [Mtth. 5, 6.] tamen esuriunt et sitiunt justitiam.

31 Sic scilicet Spiritus Dei testimonium electis perhibet, quod sint filii Dei, [Rom. 8, 16. 26.] et cum, quid petendum sit, nesciunt, sicut oportet: ipse Spiritus pro eis intercedit gemitibus inenarrabilibus.

32 Praeterea Scriptura testatur, Deum, qui nos vocavit, adeo fidelem esse, ut cum bonum opus in nobis inceperit, illud conservare et continuare atque ad finem usque perducere et perficere velit; si modo non ipsi nos ab eo avertamus, sed initium substantiae usque ad finem firmum retineamus; ad quam constantiam suam nobis gratiam promisit.

33 Hanc revelatam Dei voluntatem inquiramus, meditemur, atque ut eidem pareamus, sedulo elaboremus, quandoquidem Spiritus Sanctus per verbum (quo nos vocat) gratiam, vires et facultatem largiri vult: arcanae autem et occultae praedestinationis divinae abyssum perscrutari ne conemur. In hanc sententiam Christus cuidam curiose interroganti, an pauci salvarentur, respondit: [Luc. 13, 24.] Contendite, ut intretis per angustam portam. Et D. Lutherus inquit: Eodem ordine, quem Paulus in Epist. ad Romanos observavit, procede. Prima tua cura sit, de Christo ejusque evangelio, ut et tua peccata, et ipsius gratiam atque clementiam agnoscas. Deinde, luctare cum peccato, sicut docet Paulus a primo capite usque ad octavum. Postea, ubi (in octavo capite) sub cruce, tentationibus et afflictionibus exercitatus fueris, nonum, decimum et undecimum caput recte te docebunt, quanta in praedestinatione divina consolatio reposita sit.

32. *add.* 1 Cor. 1. [9.] Phil. 1. [7.] 2 Ptr 3. [9.] Hebr. 3. [2.]
33. *add.* In praefatione super Epistolam ad Romanos. *in marg.* L.

Quod autem multi vocati sunt, pauci vero electi, 34
ejus rei causa non est vocatio divina, quae per verbum fit, quasi Dei haec sit sententia: Ego quidem vos, quibus verbum meum propono, externe per id verbum omnes voco ad regni mei coelestis participationem: at in corde meo non de omnibus serio ad salutem vocandis, sed de paucis tantum, cogito; voluntas enim mea haec est, ut major eorum, quos per verbum voco, pars neque illuminetur neque convertatur, sed condemnetur atque in aeterna morte maneat, etsi per verbum meum, quo vocantur, aliter meam illis mentem declaro etc. Hoc enim esset 35
Deo contradictorias voluntates affingere, quasi is, qui aeterna veritas est, secum ipse dissentiret, aut aliud loqueretur, aliud vero corde premeret. Hanc levitatem, hanc improbitatem (cum aliud verbis proponitur, aliud in corde fovetur) Deus ipse etiam in hominibus arguit et punit, ut David [Ps. 5, 10. 12, 3 sqq.] aliquoties testatur. Et hac ratione funda- 36
mentum fidei nostrae maxime necessarium et consolationis verae plenissimum prorsus everteretur, ex quo nobis quotidie admonitiones hae afferuntur et inculcantur, quod ex solo Dei verbo (per quod nobiscum agit, nosque vocat) dicere atque statuere debeamus, quae sit ipsius erga nos voluntas, et quod omnia illa, quae nobis in verbo Domini promittuntur, firma fide amplecti, neque de iis ulla ratione dubitare debeamus.

Et quidem eam ipsam ob causam (ne de reve- 37
lata Dei erga nos voluntate dubitemus) promissionem evangelii Christus non tantum generaliter proponi curat, sed etiam sacramenta promissioni annectere voluit, quibus tanquam sigillis ad promissionem appensis unicuique credenti promissionis evangelicae certitudinem confirmat.

Ea de causa retinemus etiam privatam absolu- 38
tionem (ut Augustana Confessio articulo undecimo lo-

35. *add.* -testatur. L. 37. *add.* -dubitemus, L.

quitur) docentes, Dei mandatum esse, ut absolutioni fidem habeamus, ac certo statuamus, tam vere (quando verbis absolutionis fidem habemus) Deo reconciliatos nos esse, ac si vocem coelitus delapsam ea de re audivissemus; quam sententiam etiam Apologia confirmat. Haec vero consolatio eximia prorsus nobis eriperetur, si non ex vocatione, quae fit per verbum et sacramenta, de voluntate Dei erga nos statuendum esset.

39 Quia etiam illud fundamentum religionis nostrae everteretur, quod credimus, Spiritum Sanctum cum verbo praedicato, audito et diligenter considerato, praesentem atque efficacem esse et operari velle. Quare nequaquam sentiendum est, ut paulo ante monuimus, eos etiam in electorum numero habendos, [Mtth. 22, 6. Act. 13, 46.] qui verbum Dei contemnunt, repellunt, exsecrantur atque persequuntur, [Hbr. 4, 2. 7.] qui audito verbo corda sua contra illud obfirmant, [Act. 7, 51.] qui Spiritui Sancto resistunt, [Luc. 14, 35.] qui in peccatis absque poenitentia perseverant, [Mrc. 16, 16.] neque in Christum vere credunt, [Mtth. 7, 22.] externa tantum specie pietatem prae se ferunt, [Rom. 9, 31.] aut extra Chri-
40 stum alias justitiae et salutis rationes quaerunt. Ut enim Deus in aeterno suo consilio ordinavit, ut Spiritus Sanctus electos per verbum vocet, illuminet atque convertat, atque omnes illos, qui Christum vera fide amplectuntur, justificet, atque in eos aeternam salutem conferat: ita in eodem suo consilio decrevit, quod eos, qui per verbum vocati illud repudiant, et Spiritui Sancto (qui in ipsis per verbum efficaciter operari et efficax esse vult) resistunt, et obstinati in ea contumacia perseverant, indurare, reprobare et aeternae damnationi devovere velit. Et secundum has rationes intelligendum est, quod Scriptura dicit: Multos vocatos, paucos vero electos esse.

41 Pauci enim verbum Dei serio recipiunt, eique sincere obtemperant: major pars contemnit verbum, neque in

39. 15. G. *in marg.* L.

regiis illis nuptiis vult comparere. Hujus contemptus verbi non est in causa, vel praescientia, vel praedestinatio Dei: sed perversa hominis voluntas, quae medium illud et instrumentum Spiritus Sancti, quod Deus homini per vocationem offert, rejicit, aut depravat, et Spiritui Sancto, qui per verbum efficaciter operari cupit, repugnat, sicut Christus dicit: [Mtth. 23, 37.] Quoties volui congregare te, et *noluisti!*

Multi quidem verbum Dei initio magno gaudio 42
recipiunt, [Luc. 8, 13.] sed postea rursus deficiunt. Ejus autem rei causa non haec est, quasi Deus illis, in quibus bonum illud opus jam incepit, gratiam suam ad perseverandum dare nolit; hoc enim cum Pauli verbis [Phil. 1, 7.] pugnat: sed vera causa defectionis ipsorum est, quod sese a sancto Dei praecepto rursus, et quidem petulanter, avertunt, quod Spiritum Sanctum contristant et exasperant, quod coinquinationibus hujus mundi rursus sese implicant, et Satanae hospitium cordis sui adornant. Horum hominum posteriora deteriora fiunt prioribus'.

Hucusque Sacra Scriptura in revelando divinae 43
praedestinationis mysterio progreditur. Quod si intra has metas nos continuerimus, et verbo Dei revelato innixi fuerimus, profecto doctrina illa amplissimam consolationis verae materiam nobis suppeditabit. Egregie enim praedestinationis doctrina articulum justificationis confirmat, quod videlicet gratuito, sine omnibus operibus et meritis nostris, ex mera gratia propter solum Christum justificemur atque salvemur'. Ante saecula enim hujus mundi, priusquam in rerum natura essemus, imo antequam mundi fundamenta jacerentur, cum quidem nihil boni agere adhuc poteramus, secundum propositum Dei, in Christo ad aeternam salutem electi sumus. Hac etiam doctrina omnes falsae opi- 44
niones et errores de viribus naturalis nostri arbitrii evertuntur, quia manifestum est, quod Deus in suo consilio

42. *add.* 2 Pet. 2. [10. 20.] Luc. 11. [25.] Ebr. 10. [26.] G. *superadd. in marg.* L. Eph. 4. [30.] 43. *add.* Rom. 9. [11.] 2 Tim. 1. [9.] G. *in marg.* L.

ante mundi saecula decreverit atque ordinarit, quod omnia, quae ad conversionem nostram pertinent, ipse virtute Spiritus sui Sancti (per verbum) in nobis efficere et operari velit.

45 Quin etiam haec doctrina praeclaram nobis consolationem monstrat. Quantum enim est hoc beneficium Dei, quod is de uniuscujusque christiani conversione, justitia et salute adeo sollicitus fuit, atque tam fideliter precuravit, ut ante jacta fundamenta mundi deliberaverit, atque in illo arcano suo proposito jam tum ordinaverit, quomodo me ad salutem vocare, adducere et in illa conservare velit? Quid? quod meam salutem adeo firmis praesidiis munire voluit, ut eam in aeternum suum propositum (quod falli aut everti nunquam potest) tanquam in arcem munitissimam collocaret, atque adeo in omnipotenti manu Domini nostri Jesu Christi (unde nemo rape-
46 re nos potest) conservandam poneret. Si enim nobis tutela et defensio nostrae salutis committeretur, Deus bone, quam levi momento eam, propter infirmitatem, pravitatem et corruptionem carnis nostrae amitteremus! quam facile ea nobis per insidias et vim diaboli atque mundi machinis e nostris mani-
47 bus extorqueretur atque eriperetur! Ideo Paulus [Rom. 8, 29 sqq.] certitudinem beatitudinis nostrae super fundamentum propositi divini exstruit, cum ex eo, quod secundum propositum Dei vocati sumus, colligit, neminem nos posse separare a dilectione Dei, quae est in Christo Jesu, Domino nostro.

48 In afflictionibus vero et gravibus tentationibus dulcissimam ex hoc articulo consolationem petere licet. Docemur enim, Deum in consilio suo ante saecula mundi decrevisse, quod in omnibus calamitatibus, miseriis et angustiis nobis adesse, tolerantiam sub cruce largiri, consolari nos, spem christianam exsuscitare, alere et nutantem erigere, talemque tandem eventum

45. *add.* Jo. 10. [28.] G. *in marg.* L. 46. machinas R. T.

dare velit, ut omnia mala ad salutem nostram cedant, eamque promoveant. Unde et d. Paulus egre- 49
giam consolationem ex hoc articulo depromit, cum docet, Deum in suo proposito ante tempora mundi ordinasse, quasnam tribulationes et quod crucis genus Dominus singulis christianis imponere velit, ut omnes conformes fiant imagini Filii sui, et ostendit, quod unicuique pio sua crux in bonum cedat seu cooperetur, propterea quod pii omnes secundum propositum Dei sint vocati. [Rom. 8, 38 sq.] Ac tandem universa complectimur, quod neque tribulatio, neque angustia, neque vita, neque mors etc. possit nos separare a dilectione Dei, quae est in Christo Jesu.

Praeterea hic articulus luculenter testatur, quod 50
ecclesia Dei adversus omnes inferorum portas et impetus sit mansura. Et docet, quae sit vera Dei ecclesia, ne magna illa falsae ecclesiae auctoritate et augusta illius specie offendamur.

Et ex hoc articulo multae gravissimae admoni- 51
tiones et exhortationes depromuntur, ut, Luc.: VII. [30.] Contemnunt Dei consilium adversus semet ipsos. Et Luc. XIV: [24.] Dico vobis, quod nemo virorum illorum gustaturus sit coenam meam. Et alibi: [Mtth. 20, 16.] Multi vocati sunt, pauci vero electi. Et rursus: [Luc. 8, 8.] Qui aures habet audiendi, audiat. Et: Videte, quomodo audiatis. Atque ita doctrina de hoc articulo salutaris est, plena consolationis, et ad usum nostrum multis modis transferri potest.

Accurate autem discrimen observandum et reti- 52
nendum est inter id, quod de hoc negotio expresse in Sacris Literis revelatum est, et inter ea, quae non sunt revelata. Praeter illa enim, de quibus hactenus dictum est, et quae in Christo manifeste revelata sunt, multa adhuc Dominus de hoc mysterio reticuit et occultavit, eaque soli suae sapientiae et scientiae reservavit. Talia investigare, cogitationibus nostris indulgere, aliquid

50. *add.* -specie L.

de iis statuere, aut scrutari nobis non licet, sed toti a verbo Dei revelato, quod ipse nobis proponit, pendere debemus. Haec admonitio in hoc mysterio apprime necessaria est.

53 Ea enim est 'corruptae naturae nostrae curiositas, ut magis iis, quae abstrusa et arcana sunt, indagandis, quam iis, quae de hoc negotio Deus in verbo suo nobis revelavit, cognoscendis delectemur, praesertim cum quaedam in hoc mysterio tam intricata et perplexa occurrant, quae nos in mentibus nostris acumine ingenii nostri conciliare non possumus; sed neque id nobis a Deo demandatum est.

54 Dubium quidem non est, quin Deus exactissime et certissime ante tempora mundi praeviderit, et hodie etiam norit, quinam ex eorum numero, qui vocati sunt, in Christum credituri, aut non credituri sint, qui ex conversis in fide perseveraturi sint, qui non, et qui in peccata gravia prolapsi, reversuri sint, et qui in sceleribus perituri. Et haud dubie etiam numerus eorum, qui salvabuntur, et da-
55 mnandorum, Deo probe notus est. Quia vero Dominus alia arcana soli suae sapientiae reservavit, neque ea de re quidquam in verbo suo revelavit, multo vero minus haec mysteria cogitationibus nostris indagare nos jussit, quin potius, ne id conaremur, prohibuit': non decet nos cogitationibus nostris indulgere, statuere aliquid, ratiocinari, aut illa occultissima investigare velle, sed in verbo ipsius revelato (ad quod ille nos ablegavit) acquiescere nos oportet.

56 Novit enim Dominus procul dubio tempus et horam, eamque apud se constituit, quando videlicet unumquemque vocare, convertere et lapsum rursus erigere velit. Quia vero id nobis non est revelatum, intelligimus hoc nobis injungi serio, ut semper 'praedicando et tractando Dei verbo instemus, tempus vero et horam conversionis Deo permittamus".

53. vnser fürwitz 55. *add.* Rom. 11. [33 sqq.] G. *in marg.* L. 56. mit dem wort anhalten, "*add.* Actor. 1. [7.] G. *in marg.* L.

Ad eundem modum cum videmus, quod Deus ver- 57
bum suum alicui regno aut ditioni donat, idem vero alii genti non largitur, item, quod id ipsum ab uno populo aufert, alii vero diutius concedit, quod hic induratur, excoecatur et in reprobum sensum datur, ille vero, qui in eadem culpa haeret, ad Deum convertitur etc. cavendum est diligenter, ne in his rebus expendendis cogitationibus nostris nimium in-
dulgeamus. Paulus autem certas metas nobis posuit, 58
quousque progredi liceat. [Rom. 11, 22.] Jubet enim nos in illis, qui pereunt, considerare justum Dei judicium et poenas peccatorum. Sunt enim haec digna peccatis supplicia, si Deus totam aliquam provinciam aut gentem (propter verbi divini contemptum) ita punit, ut hoc ingens malum etiam in ipsorum posteritatem redundet, ut est videre in obstina-
tis et perditissimis hominibus, Judaeis. Et hoc mo- 59
do Dominus quarundam provinciarum et personarum poenis severitatem suam ostendit, ut demonstret, quibus nos omnes malis digni essemus, qui Deo pro revelato verbo ingrati sumus, et indigne evangelio vivimus, Spiritum Sanctum saepe graviter contristamus. Et vult Dominus, ut illorum exemplis moniti in timore Dei vivamus, et ut ipsius bonitatem (quae praeter meritum nobis contingit) in nobis, quos verbo suo dignatur, neque nos indurat, aut rejicit, agnoscamus et grata mente celebremus.

Cum enim natura nostra peccato corrupta, et idcir- 60
co irae divinae et aeternae damnationis rea sit: Deus nobis prorsus nihil debet, neque ullo jure tenetur, ut nobis verbum suum et Spiritum Sanctum largiatur, atque gratia et favore nos prosequatur. Quid? quod saepe etiam ea dona, quae ipse nobis ex gratia largitur, repudiamus, nosque aeterna vita indignos reddimus. Justum igitur suum judicium, quod hominum impietas meretur, conspiciendum in quibusdam regnis, populis, personis,

60. *add.* Actor. 13. [46.] G. *in marg.* L.

proponit, ut nos cum illis collati, et quam simillimi illis deprehensi, tanto accuratius Dei immensam misericordiam (quae nulli merito nostro debetur) in vasis misericordiae agnoscere et celebrare discamus.

61 Illi enim nulla afficiuntur injuria, qui poenas suae impietatis luunt, et scelerum suorum stipendia accipiunt: at in his, quos Deus luce verbi sui donat, eamque apud ipsos conservat, qua miseri mortales illuminantur, convertuntur, salvantur, Dominus immensam suam gratiam et misericordiam sine ipsorum meritis commendat.

62 Cum eousque in hujus articuli meditatione progredimur, tum in tuta et regia via ambulamus. Scriptum est enim de hoc mysterio: [Hos. 13, 9.] Perditio tua ex te est, Israel; tantummodo in me auxilium tuum.

63 Quaecunque autem cogitationes et quicunque sermones extra hos limites in hac disputatione evagari volent, eos statim cohibeamus, et cum d. Paulo labellum digito compescamus, memores dicti: [Rom. 9, 20.] O homo, tu quis es, qui responses Deo?

64 Et sane, quod in hoc articulo non omnia perscrutari et pervestigare possimus aut debeamus, docet d. Paulus, suo ipsius exemplo. Cum enim de hoc articulo multis e verbo Dei revelato disputasset, tandem cum eo ventum esset, ut diceretur, quaenam Deus arcanae suae sapientiae de hoc mysterio reservasset, silentio ea tegit, disputationem abrumpit, et his verbis concludit: [Rom. 11, 33 sq.] O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus; quis enim cognovit sensum Domini! etc. scilicet extra et supra id, quod ipse in verbo suo nobis revelavit.

65 Aeterna igitur Dei praedestinatio in Christo, et nequaquam extra Mediatorem Christum, consideranda est. In Christo enim (inquit [Eph. 1, 4.] Paulus) elegit nos Deus, antequam mundi fundamenta jacerentur. Et scriptum

64. der hohe Apostel

est, [Eph. 1, 6.] quod Dominus dilexerit nos in Dilecto. Haec autem electio de coelo nobis revelatur per verbi Dei praedicationem, cum Pater coelestis inquit: [Mtth. 17, 5.] Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est; hunc audite. Et Christus dicit: [Mtth. 11, 28.] Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. De Spiritu Sancto vero Christus inquit: [Jo. 16, 14.] Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis etc. Itaque tota Sacratissima Trinitas, Pater, 66
Filius et Spiritus Sanctus, ablegat omnes homines ad Christum tanquam ad librum vitae, ut in eo aeternam Patris praedestinationem investigent et cognoscant. Hoc enim jam ab aeterno decretum est a Patre, quod eos, quos salvare vult, per Christum salvos facere velit, ut Christus ipse inquit: [Jo. 14, 6.] Nemo venit ad Patrem, nisi per me. Et alibi: [Jo. 10, 9.] Ego sum ostium: si quis per me introierit, salvabitur.

Christus autem, unigenitus Dei Filius, qui est in 67
sinu Patris, nobis voluntatem Patris coelestis, atque hac ratione etiam electionem nostram ad vitam aeternam annuntiavit; idque his verbis: [Mrc. 1, 15.] Poenitentiam agite, et credite evangelio! appropinquavit enim regnum coelorum. Et alio loco ait: [Jo. 6, 40.] Haec est voluntas ejus, qui misit me, qui Filium videt et credit in eum, habeat vitam aeternam. Et alibi: [Jo. 3, 16.] Sic Deus dilexit mundum, "ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis, qui in eum crediderit, non pereat, sed habeat vitam aeternam etc.

Hanc dulcissimam concionem vult Deus Pater, 68
ut omnes homines audiant, vult, ut ad Christum veniant. Qui vero venerint, eos Christus non a se repellit. Sic enim scriptum est: [Jo. 6, 37.] Quod venerit ad me, non ejiciam foras.

Ut autem ad Christum venire possimus, Spiritus 69
Sanctus per auditionem verbi Dei veram in nobis fidem

67. *add.* ut R. T. "*add.* - aeternam, L.

operatur. Sic enim Apostolus ait: [Rom. 10, 17.] Fides est ex auditu verbi Dei; quando videlicet illud sincere et pure annuntiatur.

70 Qui igitur aeternae salutis vero desiderio teneantur, non macerent atque excrucient sese cogitationibus et imaginationibus de arcano Dei consilio, an ad vitam aeternam sint praedestinati et ordinati, quibus curis Satanas pias mentes quandoque affligere atque excruciare solet. Christum potius audiant, et in eum, ut in librum vitae, intueantur, in quo perscripta est omnium filiorum Dei electio ad vitam aeternam. Hic vero omnibus hominibus, absque ullo discrimine, testis locupletissimus est, hanc esse Dei voluntatem, ut omnes homines ad Christum veniant, qui peccatis gravati et onerati sunt, ut ab ipso recreentur et salvi fiant.

71 Hac doctrina Christi percepta, vitam emendemus, et vere poenitentiam agamus, et promissioni ejus credamus, totamque nostram in ipsum fiduciam collocemus. Quia vero haec nostris viribus et ex nobis ipsis praestare non possumus, Spiritus Sanctus ipse per verbum et sacramenta in nobis poeniten-
72 tiam et fidem vult operari. Ut autem in bono isto proposito usque ad beatum finem progredi, perseverare, atque in vera pietate constantes manere valeamus, invocandus est Deus ardentibus votis, ut gratiam nobis suam benigne largiatur, quam nobis in sacro Baptismate pollicitus est, nec dubitemus, quin eam sit, juxta promissionem suam, nobis donaturus. Hoc enim Christus nobis ipse sancte promisit, dicens: [Luc. 11, 11 sqq.] Quis autem ex vobis patrem petit panem, numquid lapidem dabit illi? aut piscem, numquid pro pisce serpentem dabit illi? aut si petierit ovum, numquid porriget illi scorpionem? si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona dona dare filiis vestris: quanto magis Pater vester coelestis dabit Spiritum bonum petentibus se?

73 Et quia Spiritus Sanctus in electis, qui jam in Christum

72. den heiligen Geist

credunt, habitat, [1 Cor. 3, 16.] ut in templo suo, et in ipsis non est otiosus, sed impellit filios Dei ad obedientiam mandatis Dei praestandam: ipsos etiam credentes non otiosos esse, multo vero minus agenti et operanti Spiritui Sancto resistere decet. Exerceant igitur sese in omnibus virtutibus, homine christiano dignis, in omni videlicet pietate, modestia, temperantia, patientia et caritate fraterna, magnamque diligentiam adhibeant, ut vocationem et electionem suam firmam faciant, ut tanto minus de ea dubitent, quanto efficacius Spiritus Sancti virtutem et robur in se sentiunt. [Rom. 8, 16.] Spiritus Dei enim testimonium perhibet electis, quod sint filii Dei. Quod 74
si etiam aliquando in tam graves tentationes inciderint, ut prorsus nullam amplius inhabitantis Spiritus Dei virtutem in se animadvertere et sentire possint, ut cum Davide [Ps. 31, 23.] queribunda voce dicant: Ego dixi in excessu mentis meae, projectus sum a facie oculorum tuorum; tamen rursum se erigant, et illud, cum Davide, adjiciant: (utcunque aliud in se sentiant) Ideo exaudisti vocem orationis meae, dum clamarem ad te.

Cum etiam electio nostra ad vitam aeternam non 75
virtutibus aut justitia nostra, sed solo Christi merito, et benigna coelestis Patris voluntate nitatur, qui seipsum negare non potest, (cum in voluntate et essentia sua sit immutabilis) eam ob causam, quando filii ipsius obedientiam non praestant, sed in peccata labuntur, per verbum eos ad poenitentiam revocat, et Spiritus Sanctus per verbum vult in iis efficax esse, ut in viam redeant, et vitam emendent. Quando igitur vera poenitentia et fide rursus ad ipsum sese convertunt, Pater coelestis animum suum paternum constanter omnibus suis ostendere vult, qui ad verbum ejus tremunt, et serio resipiscunt. Sic enim scriptum est: [Jer. 3, 1.] Si dimiserit vir uxorem suam, et recedens ab eo viro alteri nupserit, numquid revertetur ad eum ultra? numquid non ipsa

74. daß sie vermeinen, sie empfinden "unangesehen, was sie in ihnen selbst befinden, 75. will er das alte Vaters herz

terra sic contaminaretur? Tu autem fornicata es cum amatoribus multis: tamen revertere ad me, dicit Dominus.

76 Quod vero in Sacris Literis asseritur: [Jo. 6, 44.] neminem ad Christum venire posse, nisi Pater eum trahat; id pie et recte dicitur. Pater autem neminem trahere vult, absque mediis, sed utitur tanquam ordinariis mediis et instrumentis, verbo suo et sacramentis. Et neque Patris neque Filii voluntas est, ut quisquam praedicationem verbi negligat aut contemnat, et interim exspectet, donec a Patre absque verbo et sacramento trahatur. Pater enim trahit quidem hominem virtute Spiritus sui Sancti: trahit tamen eum juxta ordinem a se decretum et institutum, videlicet per auditionem verbi sui divini, tanquam reti aut sagena, qua electi e faucibus Satanae
77 eripiuntur. Ad conciones itaque sacras miseri peccatores conveniant, verbum Dei accurata diligentia audiant, neque dubitent, quin Pater eos ad Filium suum Christum sit pertracturus. Spiritus enim Sanctus virtute sua ministerio adesse et per illud ad hominum salutem vult operari. Et hic est tractus ille Patris, de quo Sacrae Literae loquuntur.

78 Quod autem non omnes, qui verbum Dei audiunt, credunt, ideoque ad graviora supplicia in aeternum damnantur: non existimandum est, Deum illis salutem invidere. Ipsi suae perditionis causa sunt, et culpam sustinent, propterea, quod verbum non ea intentione, aut eo proposito audierint, ut illud serio et cum desiderio discerent, sed ut auditum verbum spernerent, blasphemarent, conviciis proscinderent, et Spiritui Sancto, qui per verbum in ipsis operari volebat, resisterent. Tales olim erant Christi temporibus Pharisaei,
79 eorumque asseclae. Unde accurate Apostolus distinguit inter opus Dei, qui solus facit vasa honoris, et inter opus diaboli, et hominis, qui ex instinctu et im-

pulsu diaboli (nequaquam autem impellente Deo) se ipsum vas contumeliae fecit. Sic enim scriptum est: [Rom. 9, 22 sq.] Deus sustinuit in multa patientia vasa irae, aptata in interitum, ut ostenderet divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae praeparavit in gloriam.

His verbis Paulus diserte dicit, Deum vasa irae 80
multa patientia sustinuisse, non autem dicit, Deum *fecisse* vasa irae. Si enim haec ipsius fuisset voluntas, non 'multa certe opus erat divina patientia. Quod autem aptata sunt ad interitum, in culpa sunt diabolus et homines, nullo autem modo Deus.

Omnis enim praeparatio seu aptatio ad interitum 81
a diabolo est, et ab homine per peccatum, nequaquam autem a Deo. Deus enim non vult, ut homo ullus damnetur: quomodo igitur hominem ad damnationem ipse praepararet seu aptaret? Ut enim Deus non est causa peccati, ita etiam non est poenae, hoc est, damnationis: sed unica causa damnationis est peccatum. [Rom. 6, 23.] Stipendium enim peccati mors est. Et, ut Deus non vult peccatum, nec peccato delectatur: ita etiam non vult mortem peccatoris, neque ipsius damnatione delectatur. Non enim vult Deus quemquam perire, sed potius, ut omnes poenitentiam agant. Sic enim scriptum est in Ezechiele: [33, 11.] "Vivo ego, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat.
Et Paulus disertis verbis testatur, quod ex vasis 82
ignominiae vasa in honorem (per virtutem et operationem Dei) fieri possint. Sic enim scribit: [2 Tim. 2, 21.] Si quis emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum et utile Domino, ad omne opus bonum paratum. Qui autem se emundare debet, eum necesse est prius fuisse immundum, impurum, et per consequens vas ignominiae. De vasis autem misericordiae Apostolus clare dicit, quod Dominus ipse praeparaverit ea ad gloriam, id quod nequaquam affirmat de damnatis, qui ipsi (non autem Deus) sese vasa damnationis fecerunt.

80. multum R. T. 81. *add.* 2 Ptr. 3. [9.] Ezech. 18. [23.] G. *in marg.* L. "*add.* Ich habe keinen gefallen am tode des sterbenden, G.

83 Sed et hoc magna cura considerandum est, quando Dominus peccata peccatis punit, hoc est, cum eos, qui aliquando conversi fuerant, propter subsequentem securitatem carnalem, impoenitentiam, contumaciam in sceleribus, et propter voluntaria flagitia punit excoecatione et induratione: id non ita accipiendum esse, quasi Deus nunquam serio voluisset, ut tales ad agnitionem veritatis pervenirent, et salutem consequerentur. Ut enim haec voluntas Dei revelata est, quod Deus omnes resipiscentes et in Christum credentes in gratiam recipere velit: ita et haec est Dei revelata voluntas, quod eos, qui sponte sese a sancto Dei mandato avertunt, in coinquinationes mundi se denuo implicant' et Satanae cor adornant'', Spiritumque gratiae contumelia afficiunt''', severissime punire velit, et quod tales, si in impietate perseveraverint, indurandi, excoecandi et in aeternum damnandi sint.

84 Itaque Pharao (de quo scriptum est: [Exod. 9, 16. Rom. 9, 17.] In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra) non ideo periit, quod Deus illi salutem invideret, aut quasi Deus ipsius damnatione et interitu delectaretur; Deus enim non vult quemquam perire, neque morte peccatoris delectatur, sed vult, ut convertatur et vivat, Ezech. XXXIII. [11.]

85 Quod autem Dominus cor Pharaonis indurat, ut Pharao subinde peccando pergat, et quo gravius admonetur, eo magis ipse induretur: id poena est antecedentium ipsius peccatorum, et immanissimae et multiplicis tyrannidis, quam in filios Israël (contra conscientiae suae stimulos) exercuerat. Et cum Dominus ipsi verbum ac voluntatem suam annuntiari curaret, Pharao vero nihilominus ex proposito et destinata malitia simpliciter, adversus omnes exhortationes et admonitiones contumaciter insurgeret: Dominus ma-

83. *add.* 2 Pet. 3. G. 1 Pet. 3. *in marg.* L. [2 P. 2, 20.] ''Luc. 11. [25.] '''Ebr. 10. [29.] G. *in marg.* L.

num ab eo suam retraxit, eum deseruit; atque ita cor ipsius induratum est, et Dominus justum judicium suum adversus eum exsecutus est. Omnino enim Pharao aeternae gehennae incendio dignus erat. Et sane d. Paulus exemplum Pharaonis non alio 86
fine affert, quam ut eo ipso Dei justitiam declararet, quam in impoenitentibus hominibus, et verbi divini contemptoribus puniendis, demonstrat. Nequaquam autem Pauli mens est, quod Dominus Pharaoni aut ulli alii homini salutem invideat, aut quod in arcano suo consilio quemquam ad damnationem praedestinaverit, ut ille nullo modo salutem consequi possit.

Hac pia doctrina et declaratione articuli de ae- 87
terna et salvifica electorum filiorum Dei praedestinatione Deo gloria sua omnis solide tribuitur, quod videlicet mera et gratuita misericordia in Christo (absque omnibus nostris meritis aut bonis operibus) salvos nos faciat, secundum voluntatis suae propositum. Sic enim scriptum est: [Eph. 1, 5 sq.] Qui praedestinavit nos in adoptionem filiorum, per Jesum Christum, in ipsum, in laudem gloriae gratiae suae, in qua acceptos nos fecit, in Dilecto. Falsum 88
igitur est et cum verbo Dei pugnat, cum docetur, quod non sola Dei misericordia, et unicum sanctissimum Christi meritum, verum etiam *aliquid in nobis* causa sit electionis divinae, propter quod nos Deus ad vitam aeternam praedestinaverit. Non enim tantum antequam aliquid boni faceremus, verum etiam priusquam nasceremur, imo ante jacta fundamenta mundi elegit nos Deus in Christo. Ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est ei: Major serviet minori; sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui, Rom. IX. [11.] Genes. XXV. [23.] Malach. I. [2.]

Sed et haec pia doctrina nulli, vel ad animi angustias, 89
vel ad vitam dissolutam et impiam, ullam occasionem

85. des hellischen Fewers 88. aus gnaden des Berüffers,

praebet, quando videlicet homines doceantur, quod aeternam electionem in Christo, qui liber vitae est, et sancto ejus evangelio quaerere debeant. Evangelium enim nullum resipiscentem peccatorem a salute excludit, sed ad poenitentiam, ad agnitionem peccatorum suorum, et ad fidem in Christum omnes peccato gravatos et sensu irae Dei perturbatos peccatores vocat et invitat, et Spiritum Sanctum ad
90 emundationem et sanctificationem promittit. Etenim hic articulus recte et dextere explicatus, veram et omnium firmissimam consolationem perturbatis mentibus praebet, quia inde certi fiunt, quod salus aeterna non in manu ipsorum sit posita, (quam alias multo facilius, quam Adam et Eva in paradiso, imo singulis horis et momentis amitterent) sed norunt, eam in clementi divina praedestinatione fundatam esse, quam nobis revelavit in Christo, ex cujus manu nemo nos rapiet. Joan. X. [28.] 2 Tim. II. [19.]

91 Quare si quis doctrinam de aeterna Dei praedestinatione eo modo proponat, ut vel perturbatae mentes ex ea consolationem nullam haurire possint, sed potius ad desperationem illis ansa praebeatur, vel impoenitentes in sua securitate, improbitate et malitia confirmentur: tum nihil certius est, quam quod articulus de electione non ad normam et juxta voluntatem Dei, sed secundum humanae rationis coecum judicium, et ex impulsu atque instinctu diaboli male et perverse doceatur.

92 Quidquid enim scriptum est, (ut Apostolus [Rom. 15, 4.] testatur) in doctrinam nostram scriptum est, ut per patientiam et consolationem Scripturae spem habeamus. Quod si nobis per Scripturam consolatio illa vel enervatur, vel eripitur: certo certius est, Scripturam contra sententiam et mentem Spiritus Sancti explicari et intelligi.

91. nach dem Wort

In hac simplici, perspicua et salutari declaratio- 93
ne, quae in voluntate Dei revelata solidissimum habet fundamentum, acquiescimus. Et omnes argutas, curiosas et ad aedificationem inutiles quaestiones atque disputationes fugimus atque aversamur. Et si quae huic simplici, sincerae atque salutari explicationi repugnant, ea rejicimus atque damnamus.

Et haec de controversis articulis (de quibus in- 94
ter theologos Augustanae Confessionis multos jam annos disputatum est, cum quidam in illis errassent, unde difficiles controversiae et certamina religionis eruperunt) dixisse sufficiat.

Speramus autem, omnes, tam adversarios, quam 95
amicos nostros, ex hac declaratione deprehensuros, nostrum propositum haudquaquam fuisse propter temporariam pacem, tranquillitatem, aut concordiam aliquid (cum jactura aut detrimento aeterno immotae atque immutabilis veritatis coelestis) cuiquam largiri, id quod etiam non in nostra est potestate; neque vero talis pax et concordia, quae veritati adversaretur, et ejusdem oppressionem moliretur, diu durare posset. Sed et ne in animum quidem nostrum unquam induximus, purioris doctrinae corruptelas, vel etiam manifestos damnatosque errores fuco
quodam commendare, dissimulare, aut occultare. Hanc 96
vero concordiam ex animo diligimus, et toto pectore amplectimur, eamque pro virili (quantum quidem in nobis erit) promovere summo studio cupimus, qua Deo honor suus illibatus servetur, veritati evangelicae nihil decedat, nulli etiam falso dogmati locus concedatur, peccatores ad seriam poenitentiam invitentur, perturbatae mentes fide erigantur, in obedientia nova confirmentur, atque adeo per unicum Christi meritum, justitiam veram et salutem aeternam consequantur.

XII.

De aliis Haereticis et Sectariis,

qui Augustanam Confessionem nunquam sunt amplexi.

1 Irrepserunt etiam hinc inde alii quidam haeretici et sectarii, qui Augustanam Confessionem non amplectuntur aut profitentur, quorum in hac declaratione nominatim nullam mentionem fecimus, ut sunt Anabaptistae, Schwencofeldiani, novi Ariani et Antitrinitarii. Horum errores unanimi consensu ab omnibus ecclesiis Augustanam Confessionem profiten-
2 tibus damnati sunt. Noluimus autem de illis erroribus in hoc scripto, nisi incidenter, agere, propterea, quod hoc tempore scopum illum praefixum habuerimus, ut potissimum adversariorum Pontificiorum calumnias refutaremus.

3 Illi enim sine fronte in toto christiano orbe ecclesias nostras, earumque sinceros doctores hactenus traduxerunt, atque jactarunt, non reperiri duos saltem evangelicos concionatores, qui de omnibus et singulis articulis Augustanae Confessionis consentiant, sed tantas inter eos omnes esse dissensiones, ut ne quidem amplius norint, quae sit vera Augustana Confessio, et ipsius genuina et germana
4 sententia. Non igitur nudis et paucis verbis, aut nominum nostrorum subscriptionibus tantummodo de nostro consensu testari voluimus, sed de omnibus articulis, de quibus ab Augustanae Confessionis theologis disceptatum fuit, perspicuam, disertam, sinceram declarationem conscribere voluimus. Idque eo consilio fecimus, ut omnes intelli-

gant, nos illas controversias et falsas opiniones neque
malitiose dissimulare, neque occultare voluisse. Et de- 5
prehendent boni et intelligentes viri, non hoc nos egis-
se, ut fucatam et simulatam concordiam faceremus,
nec ut malis istis medicinam aliquam superficiariam,
sed ut remedia solida et vera adhiberemus. Itaque sen- 6
tentiam nostram liquidissime proposuimus, ut adversa-
rios etiam nostros fateri oporteat, quod in tota hac
controversiarum tractatione et explicatione veram,
simplicem, sinceram, genuinam atque propriissimam
Augustanae Confessionis sententiam retinere voluerimus.
Et sane in ea pia sententia per gratiam Dei constanter
ad ultimum usque spiritum perseverare cupimus.
Et quantum quidem proficisci a cura nostra, rationibusque
ministerii nostri potest, non connivebimus,
aut silentio nostro committemus, ut aliquid, quod cum
genuina et pia Augustanae Confessionis sententia pugnet,
in ecclesias aut scholas nostras invehatur, in
quibus nos Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi
doctores et pastores esse voluit.

Ne quis autem tacitis nos cogitationibus accuset, 7
quasi errores damnatos earum haeresium et sectarum
(quarum supra paucis mentionem fecimus) ulla ex parte
approbemus, facere non potuimus, quin publice coram
tota ecclesia in hoc scripto protestaremur, nos illis
erroribus omnibus, (qualescunque et quotcunque
tandem illi sint) nulla ex parte subscribere, aut eos
approbare, sed potius penitus rejicere atque damnare,
propterea quod eos impios et fanaticos esse, et cum
Prophetica et Apostolica doctrina, atque cum pia nostra
Augustana Confessione, in verbo Dei probe fundata,
pugnare judicemus. Atque illi sane errores 8
maxime in iis locis et tum temporis potissimum irrepserunt,
(ut est ingenium fanaticorum spirituum)
ubi sincero Christi evangelio locus non erat, et

unde omnes sinceri doctores et confessores evangelii fuere repulsi aut ejecti. Ubi enim crassissimae et plus quam Cimmeriae, ut dici solet, Papatus tenebrae regnabant, ibi miseri homines, qui Pontificiam manifestissimam idololatriam et falsam doctrinam tantum 'non manibus "palpant, ex mera simplicitate amplexi sunt, quidquid a Papatu discrepabat, et sub evangelii nomine ipsis obtrudebatur. Quorum malorum Pontificia tyrannis, quae sinceram doctrinam persequitur, vel praecipua causa est.

Errores Anabaptistarum.

9 Rejicimus et damnamus falsa Anabaptistarum dogmata, quae neque in ecclesia Dei, neque in politia, neque in oeconomia tolerari possunt.

10 I. Quod justitia nostra coram Deo, non tantum in sola obedientia et unico merito Christi, verum etiam in nostra renovatione et propria justitia (in qua coram Deo 'ambulamus) consistat. Et eam probitatem seu justitiam Anabaptistae ut plurimum in peculiaribus observationibus et sua quadam electitia "sanctimonia, quasi in quodam novo monachatu, collocant.

11 II. Quod infantes non baptizati coram Deo non sint peccatores, sed justi et prorsus innocentes, et quod in sua illa innocentia sine Baptismo (quo non indigeant) salventur. Et hac ratione negant atque rejiciunt Anabaptistae totam de originali peccato doctrinam, et quidquid ad eam pertinet.

12 III. Quod docent, infantes non esse baptizandos, donec usum rationis habeant, et fidem suam ipsi confiteri possint.

13 IV. Infantes christianorum ob eam causam (etiam sine Baptismo, et ante susceptum 'Baptisma) sanctos, et filios Dei esse, quod parentibus christianis pregnati sint.

8. greiffen müssen, "palpabant R. T. 10. ambulemus T. "Geistlichkeit 13. Baptismum R. T.

Unde et Baptismum infantum non magni faciunt, neque admodum urgent. Id quod pugnat cum expressis verbis promissionis, quae ad eos tantum pertinent, qui foedus Dei observant, neque illud contemnunt.

V. Non esse eam veram et christianam ecclesiam, 14
in qua peccatores reperiantur.

VI. Non esse conciones sacras audiendas in iis 15
templis, in quibus aliquando Missae Pontificiae sunt celebratae.

VII. Non habendum quidquam commercii cum ec- 16
clesiae ministris, qui et sanctum Christi evangelium juxta piam Augustanae Confessionis sententiam docent, et Anabaptistarum errores refutant, neque illis operam locandam, quin potius, ut verbi Dei corruptores, fugiendos atque vitandos esse.

VIII. Magistratus officium non esse (in Novo Te- 17
stamento) genus vitae homine et pio et christiano dignum.

IX. Hominem pium salva conscientia officio magi- 18
stratus fungi non posse.

X. Hominem christianum illaesa conscientia offi- 19
cium magistratus, re ita postulante, adversus facinorosos facere et exsequi non posse, nec quemquam subditorum implorare opem magistratus debere.

XI. Christianos sana conscientia in foro civili ju- 20
ramentum praestare, aut Principi ac magistratui suo fidem sub religione jurisjurandi adstringere non posse.

XII. Quod magistratus sontes et morte dignos sup- 21
plicio capitis afficere sine vulnere et labe conscientiae nequeat.

XIII. Hominem christianum salva sua conscientia 22
proprium tenere ac possidere non posse, sed oportere, quidquid id est, in communem fiscum conferre.

XIV. Hominem pium sana conscientia non posse cau- 23
ponariam aut mercaturam exercere, aut arma conficere.

XV. Conjugibus, propter religionis diversitatem, di- 24
vortium facere, et matrimonium cum alia persona, quacum in religione conveniat, contrahere, licitum esse.

13. *add.* Gen. 17. G. 17. kein Gottseliger standt im newen T. sey. "*om.* R. T. 19. in zufelligen sachen,

25 XVI. Christum carnem et sanguinem suum non e Maria virgine assumpsisse, sed de coelo attulisse.

26 XVII. Christum non esse verum et essentialem Deum, sed duntaxat alios homines multitudine et excellentia donorum et gloriae superare.

27 Hos atque similes falsos articulos Anabaptistae profitentur. Et quidem in multas sectas sunt divisi, et alii plures, alii pauciores religionis errores amplectuntur. Tota vero ipsorum secta nil nisi novus quidam est monachismus.

Errores Schwencofeldianorum.

28 Rejicimus atque damnamus etiam Schwencofeldianorum errores, quibus docent:

29 I. Quod omnes illi non habeant coelestis Regis Christi jam regnantis veram agnitionem, qui sentiunt, Christum secundum carnem seu Christi humanam naturam esse creaturam. Quod caro Christi per exaltationem omnes divinas proprietates ita acceperit, ut jam Christus humanitatis suae ratione, potentia, virtute, majestate, gloria, Patri et aeterno Verbo prorsus gradu, loco et essentia sit aequalis, ita, ut sit eadem omnino utriusque naturae in Christo essentia, eaedem proprietates, una eademque voluntas, una gloria. Quod denique caro Christi ad essentiam Sacrosanctae Trinitatis pertineat.

30 II. Quod ministerium ecclesiasticum, hoc est, verbum Dei praedicatum et auditum, non sit medium seu instrumentum, quo Deus Spiritus Sanctus homines doceat, et per quod ipsis donet veram Christi agnitionem, poenitentiam et fidem, et quo in ipsis novam obedientiam operetur.

31 III. Quod aqua Baptismi non sit medium aut instrumentum, quo Dominus adoptionem filiorum Dei obsignet, et homines regeneret.

29. materiae T.

IV. Quod panis et vinum in Sacra Coena non sint 32
media seu instrumenta, cum quibus Christus corpus et sanguinem suum distribuat.

V. Quod homo christianus vere per Spiritum 33
Dei renatus legem Dei in hac vita perfecte implere possit.

VI. Quod non sit ea vera et christiana ecclesia, in 34
qua non externa excommunicatio vigeat, aut in qua non externus ordinarius excommunicationis modus, delectus et processus observetur.

VII. Quod is ecclesiae minister non possit alios sa- 35
lubriter docere, aut sacramenta rite administrare, qui non ipse sit vere renovatus, justus et pius.

Errores Novorum Arianorum.

Rejicimus et damnamus etiam novorum Arianorum 36
impium et blasphemum dogma, quod affirmant, Christum non esse verum, essentialem, naturalem Deum, ejusdem aeternae atque divinae essentiae cum Deo Patre: sed fingunt, eundem tantummodo divina majestate, cum Patre, ornatum, ita ut revera sit inferior Deo Patre.

Errores Novorum Antitrinitariorum.

I. Quod Antitrinitarii aliqui vetera et in ecclesia 37
Christi approbata Symbola, Nicaenum et Athanasianum, tum quoad verba, tum quoad sententiam, repudiant atque condemnant. Quod iidem haeretici asserunt, non esse unicam tantum aeternam divinam essentiam, Patris, Filii et Spiritus Sancti, sed ut tres sunt distinctae Trinitatis personae (videlicet Deus Pater, Filius et Spiritus Sanctus): ita etiam unamquamque personam habere distinctam, et ab aliis personis separatam essentiam. Et alii fingunt, tres illas separatas essentias

(ut alias tres distinctos et in essentiis suis separatos homines) ejusdem esse potentiae, sapientiae, majestatis et gloriae: alii vero sentiunt, tres illas personas, ratione essentiae et proprietatum, non esse aequales.

38 II. Quod solus Pater sit verus Deus.

39 Hos omnes articulos simul, et si quid cum illis cohaeret, aut ex iis consequitur, rejicimus atque damnamus, ut falsos, impios, haereticos, verbo Dei, tribus approbatis Symbolis, Augustanae Confessioni, ejusdemque Apologiae, Smalcaldicis Articulis et Catechismis Lutheri, repugnantes. Et hortamur omnes pias mentes, ut hos errores fugiant et detestentur, si modo ipsis animae salus est cordi.

40 In conspectu igitur Dei omnipotentis, et coram tota ecclesia Christi, quae nunc est, et quae aliquando in posteritate erit, clara voce et diserte testamur: quod declaratio illa nostra de omnibus commemoratis controversis articulis, et nulla prorsus alia, revera sit nostra doctrina, fides et confessio. In ea per gratiam Dei intrepido animo coram tribunali Jesu Christi comparebi-
41 mus, de ea justo Judici rationem reddituri. Contra hanc declarationem etiam nihil vel occulte vel aperte loquemur aut scribemus, sed in ea, Domino nos bene juvante, usque ad vitae finem constantes perseverabimus. In ejus rei fidem matura cum deliberatione, in timore Dei, et nominis ipsius invocatione, propriis manibus huic declarationi subscripsimus.

INDEX
LOCORUM SCRIPTURAE SACRAE.

Gen.	1	27	54*
	—	28	22.237
	2	16	595
	—	18	34
	3	3	595
	—	7ss.	317
	—	15	58.716
	6	5	643
	—	8	577
	8	21	579.643.660
	15	6	690
	22	18	716
	25	23	821
	27	29	716
Exod.	9	16	820
	20	5	369*
	—	6	115
	—	7	25
	—	12	137
	—	15	287
	30	3	317
Lev.	19	18	120
Num.	6	2ss.	289
	14	18	130
	28		260
Deut.	4	24	130
	6	5	84.120.282
	12	8	722
	—	32	722
	16	10	271
	29	4	668
	30	6	668
	32	6	574.646
1*Sam.*	2	6	170
	—	36	234
2*Sam.*	12	13	169.171
Job.	9	28	130
	—	30	130
	10	8s.	574.640
	19	26	575
Psal.	1	2	595.718
	2	10	350
	4	6	257
	5	5	799
	—	10	807
	6	1	193
	—	3s.	165
	7	9	129
	8	6s.	780
	12	3ss.	807
	18	6	193
	19	13	27.160.438
	—	15	330
	31	22	817
	32	1	73.90.690
	—	2	91
	—	5	182*
	37	1	97
	38	5	165
	40	7	257
	50	8	98
	—	13	257
	—	15	70.114.257.509
	51	6	182*
	—	7	317
	—	12	663.673
	—	18s.	257
	54	8	703
	68	19	85
	72	11	226
	82	6	232
	93		768
	95	8	580
	109	13	438
	—	3	674.703
	111	4	268
	116	11	56.282
	—	17	257
	118	8	169
	119		659

*) Loci accuratius explicati asterisco insigniuntur.

Psal.	119	1	596.718
	—	28	169
	—	32	723
	—	71	720
	—	105	570
	130	3ss.	70.130
	—	7	321
	139	14ss.	646
	—	16	798
	143	2	91.331.723
	—	3	129.* 176
	147	11	485
Prov.	10	12	106
	17	15	585.685
	19	17	466
	20	9	130
	27	23	181*
Eccl.	12	1	574
	—	7	646
Jes.	1	17	110.* 196
	5	23	685
	11	2	781
	—	10	226
	14	27	800
	26	16	193*
	28	.	195
	—	21	170.712
	37	28	798
	38	10	166
	—	13	166
	40	3ss.	716
	—	6	130.* 249
	45	11	646
	—	12	574
	52	11	248
	53	4	304
	—	5	305.716
	—	6	220
	—	10	254.* 264
	—	11	79*
	54	5	574.646
	55	11	201
	58	7	110s.*
	—	8	137
	61	1	781
	64	16	574
Jer.	3	1	817
	7	22s.	98.256
	9	23	580
	10	24	193
Jer.	15	19	114.636
	17	9	27.660
	23	6	583
	—	29	320
	31	19	56
	—	33	83.101
	35	.	290
	49	12	195
Ezech.	7	26	236
	11	19	663
	18	21	112
	—	33	619.819
	20	18s.	207
	—	25	283
	33	11	180.670.819.820
Dan.	2	28	617
	4	24	111sq.*
	6	26	112
	7	14	775
	9	18	130*
	11	36	149
	—	38	208
Hos.	13	9	709.814
	—	14	190
Jon.	2	9	130*
	3	10	197
Hab.	2	4	79.*169.686.697
Zach.	1	3	114
	—	12	224
	2	13	130
	3	2	316
	9	10	768
Mal.	1	2	821
	—	11	258*
	3	3	259*
Tob.	4	6	117*
	—	11	117*
	—	20	117*
Mtth.	1	21	649
	3	8	185.188
	—	12	144
	4	17	188*
	5	.	593
	—	3	110
	—	6	806
	—	7	110
	5	9	206
	—	10	97
	—	11	293
	—	13	277

Mtth.	5	21ss.	711
	—	22	448
	—	30	216
	—	46	452
	6	14	115.* 528
	—	36	518
	7	7s.	509
	—	15	39.155.348.795
	—	18	218.700
	—	22	808
	9	12	746
	10	29	798
	—	32	794
	11	17	775
	—	27	663.785
	—	28	168.* 226.565 746.805.815
	13	11ss.	657
	—	15	663
	—	38	147
	—	47	144
	15	3	30
	—	9	30. 35.191.281 286.291.305.337 577.615.790
	—	11	30
	—	13s.	41
	16	18s.	344.618
	—	19	143
	17	5	126.670.737.815
	—	21	31
	18	6s.	793
	—	15	472*
	—	16	190*
	—	19	345*
	—	20	329.353.393.783
	19	6	241.242
	—	12	22
	—	17	83.115
	—	21	287*
	—	29	285*
	20	3ss.	804
	—	16	811
	22	1ss.	802
	—	2ss.	804
	—	6	808
	—	14	619*
	—	21	386
	—	37	103
	23	2	12
Mtth.	23	3	296
	—	37	672.809
	24	5	336
	—	13	705
	25	35	138
	—	41	451
	26	19	199
	—	26	167.740
	—	27	21
	—	28	167
	28	18	611s.* 737.775 780.785
	—	19	156.376.401.535
	—	20	346.783*
Mrc.	1	1	710
	—	15	168.* 320.592 711.815
	6	20	479
	9	24	746
	14	22	740
	—	23	600
	16	15s.	38.401.710.805
	—	16	253.377.535.808
	—	20	768
Luc.	1	35	606
	—	54s.	716
	3	8	113
	4	18	711
	6	35	135
	—	37	111.* 528
	7	30	811
	—	37ss.	171*
	—	47	87*
	8	8	811
	—	13	809
	10	16	39.150.155.167 295*
	11	9	509
	—	11ss.	816
	—	25	809.820
	—	41	87.117s.*
	—	49	619
	12	14	38
	13	5	711
	—	24	806
	14	24	811
	—	35	808
	15	7	711
	17	10	11.131*
	21	33	737

Luc. 21 34 31.213
22 19 25.207.740
— 20 203
— 25 341*
24 25 234
— 26 770*
— 27 663
— 46s. 710.711
— 47 71.165.185.320 804.805
Joan. 1 5 658
— 12 78
— 14 735
— 29 80.805
— 30 304
3 14ss. 78
— 16 670.746.815
— 17 133
— 18 601
— 35 775
— 36 135
4 23 256*
5 . 776
— 23 226
— 27 775
— 29 138
6 . 743*
— 14 818
— 24 663
— 29 663
— 35 269
— 37 815
— 39 126.775
— 40 805.815
— 44 668
— 51 805
— 54 776
7 19 327
8 24 220
— 34 656.679
— 36 65.123
— 37 658
9 3 195
10 9 815
— 12 636
— 27 143.801.805
— 28 618.800.810.822
13 3 608.780
14 6 16.815
— 13 131
Joan. 15 5 19.114.127.[illegible] 178.580.659.663
— 12 702
16 8 230.712.721
— 12 40
— 24 226
17 10 785
— 17 670
— 20 670
— 24 779
18 36 38.346
20 21 341.346
— 23 344s.*
21 17 344
Act. 1 7 813
2 38 185
4 11 78*
— 12 305
5 29 14.44.296.347 702
— 31 663
7 51 673.808
10 . 332
— 6 670
— 38 735
— 43 75.*115.173.220
— 44 174
13 38 78*
— 46 813
— 48 800
15 2ss. 630
— 9 79.118.*211.293
— 10 41.244
16 3 791.792
— 14 580.663
17 26 574
— 28 648
— 30 326
20 21 710.711
— 24 592
— 28 608
21 26 791
26 18 658
Rom. 1 3 770
— 4 785
— 16 38.72.201.393 580.715.805
— 17 686.697
— 18 319.711
— 20s. 657.715

Rom.	2	6	138
	—	10	138
	—	13	109*
	—	21	109
	3	.	10
	—	12	319.326.657.658
	—	20	714
	—	21	67
	—	22	805
	—	23	65
	—	24	73.173.221.304
	—	25	75
	—	26	76.304
	—	28	73.77.*304.684
	—	31	92.*223
	4	.	10
	—	1	77*
	—	1ss.	690*
	—	3	121.125
	—	4s.	77*
	—	5	119.*584.684
	—	6ss.	77.*580.687 695.704
	—	7	90.714
	—	9ss.	78.97.*203
	—	11	267
	—	13	75.121
	—	14	67
	—	15	66.178.319
	—	16	69.*172.177.221
	—	18	128
	—	20	126
	—	24	304
	—	25	715
	5	1	17.78.96.100.125 128.166.252.265
	—	2	74.115.123.127 167.173.707
	—	12ss.	317.539.640
	—	18s.	684
	—	19	548.596
	—	20	79.87.220.319
	6	8	722
	—	9	158
	—	12	596
	—	16	679
	—	17	703
	—	19	185.188
	—	23	135.*819
	7	.	593

Rom.	7	4	711
	—	5	55
	—	7ss.	57.77.282.723
	—	10	321
	—	14ss.	327.590.660
	—	18ss.	567.719.722
	—	19	91
	—	22s.	674.680.703
	—	23	57.331.595.660 679
	—	25	91.330.674
	—	28	77*
	8	1	86.125.590
	—	3	255*
	—	7	65.579.658.660
	—	10	134.195
	—	12s.	86
	—	13	703.706
	—	14	673
	—	15	590
	—	16	806.817
	—	17	137.820
	—	26	806
	—	29ss.	802.810
	—	30	96.136.619.*804
	—	33	585.685
	—	34	90
	—	38s.	811
	9	5	606.762
	—	11	809.821
	—	16	580
	—	17	820
	—	19	800
	—	20	814
	—	22s.	819*
	—	31	808
	—	33	229
	10	3s.	65
	—	4	716
	—	10	78.140.204*
	—	12	805
	—	17	72.167.200.580 670.816
	11	6	67
	—	20	707
	—	22	813
	—	32	619.805
	—	33ss.	813.814
	12	.	596
	—	1	188.213.256*

Rom.	12	2	720
	—	19	216
	13	1	386
	—	2s.	216
	—	5	702
	—	6s.	387
	—	8	389
	—	9	723
	14	1	746
	—	3	746
	—	13	615
	—	17	30.153.293
	—	23	66.179.208.281.700
	15	1	272
	—	4	621.822
	—	5	801
	—	16	259*
1 *Cor.*	1	7	801
	—	9	806
	—	18	715
	—	21	657.670
	—	29	580
	—	30	76.125.583.715
	—	31	336
	2	8	608
	—	14	15.55.579.656.658.676
	—	19	657
	3	6	342*
	—	7	580
	—	8	137.228
	—	9	674
	—	12	148
	—	16	816
	—	18	282
	4	1	270
	—	4	90.331.723
	—	7	663
	6	9	706
	7	2	22.33.239.*248.288
	—	5	244
	—	9	22.239*
	—	11	239*
	—	14	242
	—	19	792
	—	32	243
	8	9	615
	9	9	702
1 *Cor.*	9	14	386
	—	19	791
	—	27	31.*213.596.703.720.722
	10	16	157.599.600.728.741s.*749
	—	17	158
	11	15	42
	—	23ss.	233.402
	—	24	740
	—	26	21.260
	—	27	24.273.729.743*
	—	28	233
	—	29	159.601
	—	31	114.196*
	—	33	26
	12	3	663
	—	21	474
	13	2	100*
	—	3	83
	—	13	102*
	14	.	24
	—	30	42
	15	12	630
	—	27	775.780
	—	56	74.194
	—	57	192
2 *Cor.*	1	9	193
	—	24	346
	2	14	219.672
	3	5	579.658.662.676
	—	6	265
	—	7	715
	—	7ss.	716
	—	8	805
	—	14	712
	—	15	84*
	—	16	712
	—	18	282
	5	12	270
	—	17	663
	—	19	735
	—	20	804
	—	21	583.715
	—	28	125
	6	1	674
	—	14	348.615.790.795
	—	16	675
	—	17	790
	7	10	711

2 Cor.	9	6	137
	—	7	703
	—	12	270
	10	4	39.346
	—	8	199
	12	9	195.746
	13	8	39
	—	10	39.41
Gal.	1	8	39.296.347.570
	—	9	155
	2	4s.	792
	—	5	615.793
	2	7ss.	341*
	—	11ss.	792
	—	16	78
	—	17	127.*207
	—	19	166
	3	2	715
	—	13	93*
	—	14	83.720
	—	15	207
	—	22	76.*177*
	—	24	64
	—	27	675
	4	6	671
	5	1	42.211.295.615 792
	—	4	35.65.206.*279*
	—	6	81.586
	—	9	683
	—	11	590
	—	17	91.128.595.660 674.679.720
	—	19	566
	—	21	706
	—	24	703
	6	6	386
	—	14	596
	—	15	663
Eph.	1	4	618.802.814
	—	5s.	799.821
	—	6	815
	—	7	116
	—	9ss.	804
	—	11	806
	—	13	801.806
	—	17	659
	—	21s.	145.764
	—	22	600.775
Eph.	2	2	147.656
	—	3	640
	—	5	579.686
	—	6	589
	—	8	16. 73. 77. 78 206.663
	—	10	663.666.700.720
	4	8ss.	553
	—	10	608.768
	—	17ss.	657
	—	22	678
	—	28	197
	—	30	809
	5	5	706
	—	8	658
	—	9	54
	—	22	378
	—	25s.	145*
	—	26	329
	—	30	783
	6	1	387.437
	—	2s.	96*
	—	4	387
	—	5	388
	—	9	388
Phil.	1	6	809
	—	7	806
	—	9	659
	—	20	708
	—	29	663
	2	6ss.	608
	—	8	767
	—	13	659.663.666
	—	25	270
	3	7ss.	708
	—	9	685
Col.	1	9	659
	—	22s.	707
	2	3	612
	—	9	611.735.768.780
	—	10	93*
	—	11s.	168*
	—	14	169*
	—	16s.	30.152.211.279* 792
	—	18	109.245
	—	20ss.	30.152.294
	—	23	209
	3	4	753
	—	6	706

Col.	3	10	54
	—	13	134
	—	14	104*
	—	19	387
	—	22	388
	4	1	388
1 Thss.	4	4	244.248
2 Thss.	2	3ss.	348*
	—	4	144.315
	—	13	801
	—	16s.	226
1 Tim.	1	5	108
	—	9	64.718.722
	2	1s.	387.389
	—	5	16
	—	15	242
	3	2s.	22.386
	—	16	769
	4	1	31.42.153.248 335
	—	3	23.31.335
	—	5	242
	—	8	281
	5	5	389
	—	8s.	291
	—	11	290
	—	17s.	386
	6	15	753
2 Tim.	1	9	804.809
	2	19	822
	—	21	819
	—	25	663
	—	26	656
	3	16	636.721.801
	4	8	136
Tit.	1	5	352
	—	6s.	386
	—	9	636
	—	14	41.337
	—	15	242.244.248
	2	14	185
	3	1	387
	—	5	377.540.663.686
Philem.		14	703
Hebr.	2	7s.	780
	—	8	775
	—	14	574
	—	16	574
	—	17	648
	3	2	806
Hebr.	3	14	705
	4	2	808
	—	7	808
	—	14	75*
	5	1	263*
	6	11	126
	10	4	254
	—	10	25.254
	—	14	25
	—	26	809
	—	29	820
	11	4	97*
	—	6	114.138.219.723
	—	8	690
	12	25ss.	619
	13	12	596
	—	15	256*
	—	17	296.* 386
Jac.	1	6	534
	—	17	663.773
	—	18	108*
	2	17s.	693*
	—	24	107*
	5	16	182
1 Ptr.	1	2	260
	—	5	141.707
	—	9	134.707
	—	12	768
	2	5	256.723
	—	6	173
	—	9	358*
	—	11	679
	—	13	387
	3	6s.	387
	—	18	770
	4	1	770
	—	8	105*
	—	17	193
	5	2	703
	—	3	44
	—	6s.	388
2 Ptr.	1	10	222.* 706
	—	14	769
	—	20	620
	—	21	233
	2	1	619
	—	10	809
	—	15s.	226
	—	20	809.820
	—	23	237

2 Ptr. 3	9	805.806.819		*1 Joan.* 3	9	328
1 Joan. 1	7	697.776.805		—	10	688
—	8	130.328		4	19	86
2	2	619.805		—	25	702
—	7	19		5	10s.	123.172.178
—	12	416		*Apoc.* 4	11	646
3	8	85.639		12	.	313

ORDO ET ARGUMENTUM.

Tria Symbola Catholica. 1
I. Symbolum Apostolicum. —
II. Symbolum Nicaenum. —
III. Symbol. Athanasianum. 2

Confessio Augustana. . . 5
Praefatio . . . . —
Pars I. 9
Cp. I. De Deo. . . . . —
— II. De Peccato Originis. —
— III. De Filio Dei. 10
— IV. De Justificatione. . . —
— V. De Ministerio Eccles. —
— VI. De Nova Obedientia. 11
— VII. De Ecclesia. . . . . —
— VIII. Quid sit Ecclesia. . —
— IX. De Baptismo. 12
— X. De Coena Domini. . . —
— XI. De Confessione. . . . —
— XII. De Poenitentia. . . —
— XIII. De Usu Sacramentor. 13
— XIV. De Ordine Eccles. —
— XV. De Ritibus Eccles. . —
— XVI. De Rebus Civilibus. 14
— XVII. De Chr. Red. ad Jud. —
— XVIII. De Lib. Arbitrio. —
— XIX. De Causa Peccati. 15
— XX. De Bonis Operibus. —
— XXI. De Cultu Sanctor. 19
— XXII. Peroratio. . . . . —
Pars II. . . . . —
Cp. I. De Utraque Specie. . 21
— II. De Conjugio Sacerd. —
Cp. III. De Missa. 23
— IV. De Confessione. . . . 27
— V. De Discrimine Cibor. 28
— VI. De Votis Monachor. 32
— VII. De Potestate Eccles. 37
Epilogus. 45

Apologia Confessionis. . 47
Praefatio. . . . . —
Cp. I. De Peccato Originali. 50
— II. De Justificatione. . . 60
— III. De Dilectione et Impletione Legis. . . . 83
— IV. De Ecclesia. 144
— V. De Poenitentia. . . . 161
— VI. De Confess. et Satisf. 181
— VII. De Numero et Usu Sacramentorum. . . . 200
— VIII. De Traditionibus Humanis. 205
— IX. De Invocat. Sanctor. 223
— X. De Utraque Specie. 233
— XI. De Conjugio Sacerd. 236
— XII. De Missa. 250
— XIII. De Votis Monast. 276
— XIV. De Potestate Ecc. 292

Articuli Smalcaldici. . . 298
Praefatio. . . . . —
Pars I. 303
Pars II. 304
Cp. I. Articulus principalis. —
— II. De Missa. 305
Appnd. De Invocat. Sanct. 310

Cap. III. De Colleg. Canonicor. 311
— IV. De Papatu. 312
Pars III. 317
Cp. I. De Peccato. . . . . —
— II. De Lege. 318
— III. De Poenitentia. . . 319
— IV. De Evangelio. . . . 329
— V. De Baptismo. . . . . —
— VI. De Sacr. Altaris. . 330
— VII. De Clavibus. . . . —
— VIII. De Confessione. . 331
— IX. De Excommunicat. 333
— X. De Initiatione, Ordine et Vocatione. . . 334
— XI. De Conjugio Sacerd. —
— XII. De Ecclesia. . . . 335
— XIII. De Justificatione et Bonis Operibus. . . . —
— XIV. De Votis Monast. 336
Nomina subscripta. 337
De Potest. et Prim. Papae. 340
Nomina subscripta. 356

Catechismus minor. . . 359

Praefatio. . . . . —
Pars I. Decalogus 366
— II. Symb. Apostolicum. 370
— III. Oratio Dominica. . . 372
— IV. Sacram. Baptismi. 376
Appnd. De Confessione. 378
— V. Sacram. Altaris. . . 380
Appnd. I. Formula Benedict. 382
— II. Tab. Oeconomica. 385

Catechismus major. . . 390

Praefatio I. . . . . —
— — II. 397
Prolegomena. 399
Pars I. Decalogus. 403
Pars II. Symb. Apostolicum. 488
— III. Oratio Dominica. . 504
— IV. Sacram. Baptismi. 534
— V. Sacram. Altaris. . . 551

Formula Concordiae. . 570

Pars I. Epitome. . . . . . —
De Compendiaria Doctrinae Regula. . . . . —
Cap. I. De Peccato Originis. 572
— II. De Libero Arbitrio. 578
— III. De Justitia Fidei. . 583
— IV. De Bonis Operibus. 588
— V. De Lege et Evangelio. 591
— VI. De Tertio Usu Legis. 594
— VII. De Coena Domini. 597
— VIII. De Persona Christi. 605
— IX. De Desc. Chr. ad Infer. 613
— X. De Ceremoniis Eccles. 614
— XI. De Aeterna Praedest. et Electione Dei. . . 617
— XII. De aliis Haeresibus. 622
Pars II. Solida Declaratio. 628
Praefatio. . . . . —
De Compend. Doctr. Forma. 631
Cp. I. De Peccato Originis. 639
— II. De Libero Arbitrio. . 654
— III. De Justitia Fidei. . 682
— IV. De Bonis Operibus. 698
— V. De Lege et Evangelio. 709
— VI. De Tertio Usu Legis. 717
— VII. De Coena Domini. 724
— VIII. De Persona Christi. 761
— IX. De Desc. Chr. ad Infer. 788
— X. De Ceremoniis Eccles. 789
— XI. De Aeterna Praedest. et Electione Dei. . . 797
— XII. De aliis Haeresibus. 824

INDEX RERUM PRAECIPUARUM.

Absolutio et *Confessio* 12. 27s. 158s. 330 s. 378 ss.
— quid sit 172. 181.
— Sacramentum poenitentiae 159. 167.
— ut vox Dei fide accipienda est 27. 167.
— a Christo instituta ne unquam in Ecc. aboleatur 331.
— ejus formula 378. apud Pontificios 227 s.
— a Laicis dari potest 353.
— S. Coenae usum praecedit 27.
— privata retinetur 181.
— peccatorum enumerationem non requirit 12. 181 s.
Abusus Ecc. recensentur 20 ss.
— divini nominis 415 ss.
Accidens in peccato orig. 577s. 651s.
Accommodatio Apostolorum 43.
— formalis commendatur 422 s.
Actus elicitus dilectionis 66. 175.
— propaedeuticus 671 s.
Adamus vetus quid 548.
— quatenus remaneat 722 s.
Adiaphora 614 ss. 789 ss.
— etiamsi quid incommodi habent, propter publicam concordiam observari licet 214.
— hostibus Evangelii ne gratificemur 616 s.
Admonitio fraterna 472.
Adorare spiritu quid 256 s.
— visibiles in S. Coena species non oportet 760.
Adulterium quid 667 s.
Aërii haeresis 274.
Afflictiones non semper poenae, sed opera Dei ad nostram utilitatem 195.
Agnoëtae 782.
Alloeosis Cinglii 766. 770 ss.
Altaris Sacram. v. *S. Coena*.
Ambrosius 17. 18. 26. 54. 79. 180. 240.
Amen vox fidei 376. 533 s.
Anabaptistae 11 ss. 622 ss. 826 ss.
Analogia verbi ac fidei 570 ss. 625. 631 ss. 640. 700. 762.
Angeli non adorandi 224. 311.
Antichristus 144. 276. est Pontifex Rom. 149. 208. 347 s.
Antinomi 713 s.
Antitrinitarii novi 626 sq. 709.
Antonius Sanctus 285.
Apologia Aug. Conf. confirmatur 356 ss. 571. 633.
Apostolorum par ministerium 341.
— voluntas ex ipsorum scriptis quaeri debet 153.
— Decretum de Paschate 154.
— potestas modo spiritualis 346.
— Canones 271.
— Symbolum asseritur 10. 571. 633. explicatur 370 ss. 488 ss.
Appetitus naturalis sexuum 237s.
Aragoniae Rex e Monasterio dimissus 34.
Ariani 9. 610. novi 626. 709.
Aristippus 287.
Aristoteles 62. 64.
Arma sedem Rom. servare contra publicam voluntatem nequeunt 187.
Articulus fidei e solo Dei verbo condendus 308.
Articuli Smalcaldici confirmantur 571. 634.
אשׁם 116.
Athanasius 766.
Attritio et contritio apud Pontificios 38. 162. 322 s.
Augustana Confessio asseritur 356. 571. 633. 830.
Augustana Confessio variata improbatur 571. 633.
Augustinus 15. 29. 39. 54. 56. 57. 65. 77. 80. 92. 128. 132. 135. 143. 192. 197. 306. 329. 353. 538. 553. 664. 678.

Baptismus 12. 156s. 329. 376ss. 401s. 534 ss.
— quid sit 329. 376. 534.
— quid prosit 541 s.
— Dei opus 541.
— necessarius ad salutem 12. 156.
— infantum 12. 156. 544 ss.
— non iterandus 550. 675.
— quotidie repetendus 548 s.
— Sacramentum poenitentiae comprehendit 549.
— mortificationis et resurrectionis signum 548.
— absente fide inefficax signum 549.
— campanarum interdicitur 337.
Basilius 651. 680. 766.
Beatitas 539. 724.
— Ejus gradus 96 s. 137.
Bernardus 175. 284.
Blasphematores in carnificis schola emendandi 416 s.
Bona opera v. *Opera*.
Bonaventura 55.
Bonifacius VIII. 346.
Bucerus 729.
Cacodaemones apparuerunt 306s.
Caelibatus Clericorum 21 ss. 236 ss. 334 s.
Calviniani sive Cingliani damnantur 597 ss. 724 ss.
Campegius 186. 307.
Canon 21 ss. 32 ss. 159. 212.
— Apostolorum 154. 271.
— Missae 157. 271.
Capacitas passiva 662.
Capernaitica manducatio 600. 604.
Caritas v. *dilectio*.
Carnis tentationes 529.
— mortificatio 31. 213.
— et spiritus luctatio in renatis 579ss. 674 s. 722.
— resurrectio 1. 371. 501 s.
— *Christi* vis vivifica 782.
— manducatio duplex 743s.
— omnipraesentia 784 s.
Carolostadius 215.
Castitas conjugalis 458.
Catechismus institutio puerorum 397.
— commendatur 390 ss.
— totius ecclesiae usu receptus quasi Laicorum Biblia 571. 624.
Catholica ecclesia 1 ss. 145 s.
Ceremoniae cuinam usui sint 13 s. 24. 205 ss. 209. 235. 245. 250.
— ab ecclesia mutari possunt 615 ss. 791 ss.
— sine fide inutiles 207. 616.
— In receptis nihil mutandum est sine probabili causa 214.
— quaedam infirmis condonandae 615.
— aequales ad ecclesiae concordiam non pertinent 19s. 31s. 151s. 208s. 616.
Ceremoniae ritibus Leviticis dissimiles 41.
— Pontificiorum universales et particulares 151.
Certamina christianorum assidua 520.
Chiliasmus rejectus 14.
Chirographum 169.
— sanguine Christi deletum 79.
Christus 1ss. 10. 59. 302. 370s. 493ss. 605 ss. 761 ss.
— Ejus notitia quid sit 79.
— secunda Divinit. persona 493.
— Dei Filius homo factus 370s. 493s.
— duas naturas in unitate personae conjunctas habet 10. 59. 302. 752. 776. 787.
— Proprietates div. et hum. naturae 606. 763.
— ex unione, non confusione, naturarum redundat communicatio idiomatum 765 ss.
— Divina natura nec diminuta nec aucta est 773.
— Hum. natura divinam majestatem accepit 768. 773 s. omnia novit ac potest 782. ubique praesens 783.
— majestatem non semper, sed quoties ipsi visum est, exseruit 608.
— minor Patre secundum humanitatem 5. 777.
— nobis consubstantialis 648.
— de Spiritu S. sine peccato conceptus et natus est e Maria virgine 1. 696.
— non venit, ut traderet leges, per quas mereremur remissionem pecc. 62.
— crucifixus pro nobis, mortuus resurrexit 1 s.
— descendit ad inferna 1s. 613s. 788s.
— adscendit ad dexteram Dei 1 ss. 10. 304.
— redibit ad judicium 14. 217.
— regnabit in aeternum 371.
— Status exaltationis et exinanitionis 608 ss. 764 ss. 774 ss.
— unus Mediator, Pontifex, Intercessor, Redemptor et Dominus 19s. 265. 494.
— hostia pro culpa orig. et actualibus peccatis 10. 25. 304.
— satisfecit pro nobis obedientia sua perfectissima 584. 686. tum obed. activa 685. tum morte vicaria 12. 190s. 205. 495. 683. totius personae 696.
— sanguine redemit nos 371. 493.
— justitia nostra secundum utramque naturam 683 ss. 692 ss. 697.
— in officio suo agit in, cum et per utramque naturam 773.

Christus etiam nunc Mediator 74 s. 90 s.
— quomodo Dominus 494.
— unum ecclesiae caput 312.
— Rex 783.
— invocandus in omnibus afflictionibus 19. et adorandus 760.
— Beneficia ejus cognosci non possunt, nisi malis nostris cognitis 28.
— Ejus meminisse quid 25. 268.
— *Errores* 609 s. 787 ss.
— — Pauli Samosateni 764.
— — Arii 610.
— — Nestorii 610. 764.
— — Eutychis 610.
— — Pontificiorum 24. 142. 230 s. 279 s.
— — Calvinistarum 610. 761.
Christianae vitae summa 108.
Christianismus non est observatio certarum feriarum 29.
Chrysostomus 26. 27. 178. 197. 355. 747.
Ciborum discrimen nihil facit ad religionem 13. 48 ss. 213 s.
Circumcisio 77. 97 s. 81. 206.
Clavium potestas quid 159. 330 s.
— cum potestate ecc. prorsus permiscetur 37 s.
— immediate ad ecclesiam pertinet 345.
— exhibet evangelium per absolutionem 167.
— peccata coram Deo vere remittit 184.
— non nisi super terram [non in purgatorio] valet 199.
— non habet mandatum mutandi poenas 189 s.
— poenas nec remittere nec imponere potest 194.
— apud Pontificios impie extenuatur, irae poenaeque ministerium 162.
Clementina scripta spuria 353.
Coena Sacra 12. 157 s. 330. 380. 402. 551 ss. 597 ss. 724 ss.
— quid sit 380. 553.
— cur instituta 25 s. 268 s.
— Corpus et sanguis Christi vere et substantialiter adsunt sub, cum, in elementis 12. 157. 554. 599. 735. non e Sacerdotis, sed ex Domini virtute ac promissione 599. 747.
— Formula institutae Coenae cur intelligenda sit, sicut verba sonant 737 s. 739 s. 757.
— Sanguis etc. non tantum spiritualiter per fidem, sed etiam ore sumitur 600.
— Impii idem corpus etc. et distribuunt 732. 747. et sumunt ad damnationem 350. 545. 600. 744. 751.
Coena Sacra. Status controversiae inter nos et Sacramentarios 597 s. 725 ss.
— Sacramentariorum errores 12. 598. 602 s. 737 ss.
— Extra usum non adest Sacramentum 729.
— Transsubstantiatio repudiatur 330. 602. 756.
— non circumgestanda nec adoranda 21. 729. 760.
— Capernaitica manducatio rejicitur 600. 604.
— Manducatio non spiritualis, sed sacramentalis, supernaturalis et oralis 600. 604. 744.
— Usus salutaris 25. 99. 268 s. 381. 555.
— signum professionis 99. 267.
— memoriale mortis Christi 260. 268.
— signum mutuae amicitiae 267.
— quomodo fidem confirmet 556 s.
— Quinam digni convivae 558. 746.
— Quinam indigni 566. 601. 745 s. 760.
— Dignitas piorum non ex praeparatione externa 558 s. 603. sed ex fide 604. etsi infirma 601. 746. perterrefactae conscientiae 268. in Christo 601. est.
— Digna praeparatio 382. 558.
— Contemptus 559 s.
— sub utraque 21. 233 ss. 330. 602.
— Actiones necessariae: consecratio, distributio, manducatio 749 s.
— Recitatio verborum nullatenus omittenda 599. 749. 759.
— quando et quoties sumenda sit 159. 384. 559.
— Quomodo appetitus accendendus sit 566 ss.
— ad adultos pertinet 561.
— absolutis et exploratis datur 24. 26. 212. 552.
— Quinam arcendi 361. 563.
— Seipsum (in Missa privata) communicare, persuasio est humana, prohibita 307.
Coenobia et *Collegia* 311 s.
Cognatio spiritualis 355.
Comitia Augustana 5. Spirensia 7.
Comminationes Dei 416 s. 483 ss.
Communicatio idiomat. 605 ss. 761 ss. cf. *Christus*.
— quid sit 773.
— vera et realis, non essentialis 765. 777.
— Propositionum personalium tria genera 770 ss.
— Errores 609 s. 786 ss.
Communio bonorum 215. 216.
— Laica 234.

Communio Sanctorum s. Ecclesia 1. 11. 144. 409.
Compendiaria doctrinae forma 570ss. 631 ss.
Concilium liberum a Curia R. formidatur et impeditur 299.
— valde necessarium 301.
— Ad id provocamus 7 s.
— Nicaenum 26. 342.
— Ephesinum 776. 782.
— Toletanum 233.
— Constantiense 330.
Concio Legis et Evangelii 716.
Concionatorum officia 360 s. 385.
Concupiscentia a Pontificiis modo poena, a nobis peccatum existimatur 57. 321. 575.
— prohibita 446 ss. 449 ss.
Confessio fidei tempore vexationis necessaria 614 ss. 789 ss.
Confessio peccatorum 12. 27 s. 158 s. 181 ss. 331 ss. 378ss. cf. *Absolutio*.
— a Christo instituta ac perutilis retinetur 12. 41. 331.
— quaenam peccata comprehendat 378.
— quaenam vera 327. 385.
— privata retinenda est 12. 27. 181.
— enumerationem peccatorum non requirit 12. 27 s. 160. 163 ss.
— generalis sufficit, specialis tamen, cuique libera, laudatur 159 s. 327. 379 s.
— nulli certo tempori alligata 158 s.
— antiquae ecclesiae 183.
— Pontificiorum 163. 323.
Confirmatio antiquus ritus sine Dei mandato, non sacramentum 201.
— Ministrorum quomodo Episcopis concedi possit 334.
Confutatio Aug. Confessionis 21 ss. 50.
— Asini ejus scriptores 186. 223. 296. nebulones 280.
Congrui et *condigni* meritum 63. 127 ss. 218.
Conjugium habet mandatum Dei 33. 238. 455.
— honorandum est 454 ss.
— nihil immundi habet, virginitati tamen non aequatur 242 ss.
— *clericorum* probatur 21. 236 ss. 334.
— per antiqua Concilia licet 241.
— novum innocentis personae post factum divortium injuste prohibetur 355.
Conscientia in regno Pontificio nihil est 317.
— neque in opp. 17. 98. 119. nec somniis philos. 66. neque in dilectione 106. 127. at sola fide in Christum 12. 17s. 74. 106. acquiescit.
Consecratio in S. C. quomodo effectum habeat 747.
— cereorum, palmarum 337.
Conservator 9. 370 s. 374. 490 s.
Consilia evangelica 215. 282 s.
Consuetudo verbo Dei contraria abroganda est 21.
Contemptores religionis, quid de iis decernendum sit 361.
Continentia ab omnibus teneri nequit 239.
— immunda non placet Christo 240.
Contritio altera pars poenitentiae 12. 165.
— quomodo fiat 520.
— et attritio apud Pontificios 38. 162. 322 s.
— activa seu factitia et passiva 320.
Controversiae juxta verbi Dei et fidei nostrae analogiam dirimuntur 762.
Conversio quid sit 12. 679.
— opus Spiritus S. 579 s. 663. per verbum praedicatum 579. 670.
— Causae efficientes 583.
— soli Deo tribuenda 663. 680 s.
Corpus immortale propter Baptismum 543 s.
— *Christi* tribus modis potest alicubi esse 752 s.
— *Juris Canonici* 27. 28. 32. 34. 35. 39. 40, 146. 158. 183. 346. 350.
Creator 1s. 9. 303. 370. 490 ss. 573.
Culpa sua quisque perit 799. 818.
Cultus N. T. spiritualis Leviticos cultus abrogavit 255 s.
— rationalis 272.
— Dei quis 406 ss.
— ad Episcoporum jurisdictionem non pertinet 295.
— novos absque auctoritate Scripturae S. instituere non tutum est 273 s.
Cusanus 21.
Cyprianus 21. 23. 129. 269. 343.
Cyrillus Alex. 157.
Damascenus [*Joannes*] 766.
Damnationis causa 819 s.
— aeternitas 14.
Decalogus 366. 399. 403 ss.
— summa virtutum doctrina 481.
— Ejus cogitatio saluberrima 486 s.
Decretum Dei de salute humana 80[illegible] ss.
— universale 619. 669 ss. sed conditionatum 619. 672 ss. 806 s.
Decreta Apostolorum quaenam ad nos pertineant 43.
Descensus Christi ad inferos 1 s. 613 s. 788 s.
Desponsationes clandestinae 355.
Deus 1ss. 9. 303. 370ss. 403ss, 488ss.

Deus quid sit 403 s. 489 ss.
— unus in tribus personis 1 ss. 9. 50. 303.
— Notitia et agnitio ab ipso petenda 515.
— Eum habere quid sit 403 ss. 419.
— quomodo sanctificetur 372s. 513ss. et recte colatur 406 s.
— Ejus dilectio summa lex 84.
— diligi non potest, nisi remissione peccatorum accepta 66. 83 s. 122. 126 s.
— hominem non cogit 673.
— alio modo aliis in creaturis agit 673.
— non est causa peccati 15. 220. 643. 748. 819.
— non vult mortem peccatoris 819.
— quomodo indurare dicatur 820.
— praevidet mala, non vult 617. 799.
— credentibus inhabitat 698.
— se nobis tradidit 504.
— operatur in nobis modo per res externas 540.
— est homo et homo Deus 607.
— mortuus est, quomodo dici possit 772.
Dextera Dei ubique est 600. 768.
Diabolus causa peccati 15.
— Adamum corrupit 648.
— impellit ad peccata 18. 59. 218. 530.
— ipsum Christum tentavit 567.
— extra ecclesiam Deus et Princeps noster 85. 493 s. 641. 666 s.
— nullam substantiam creavit, at per accidens, permittente Deo, substantiam depravare potest 578.
— externa mala immittit 525.
— vitia ecclesiastica efficit 315.
— vario modo homines occidit 533.
— omnia, quae oramus, impedire studet 532.
— foedera cum improbis init 405.
— Ejus rabies 567. et machinationes 519.
— in impiis efficax 147. 218.
— Certamina cum piis 531 s.
— a Christo victus 493.
— nomine Dei fugatur 421.
— Sedulo ab eo cavendum est 532.
— non nisi Christi auxilio Deique verbo vincitur 59. 85. 428 s. 532 s.
— sine fine cruciabitur 14.
Dierum observationes 153. 424.
Dies Dominica 42 s. 152. 423 ss.
Dii alieni in Papatu 405. cf. 229.
— Gentilium 407.
Divinitas sine humanitate Mediatoris partibus satisfacere non potuit 696.
Dilectio Dei impletio legis ac summum opus 89. 93. 103. 122. 126.
Dilectio Dei justificationis causa Pontificiis improbe laudatur ut habitus a Deo infusus 103. 120 s.
— Actus ejus eliciti 66.
— remissionem peccatorum non meretur 87.
— si perfectos efficeret, Christo non opus esset 104.
— locum in viribus natur. habere non potest, nisi fides Deum reconciliatum acceperit 66. 83s. 122. 126 s.
— fidem sequitur, ejus fructus 73. 81. 83 ss. 86. 122. 177. 586. 688.
Dionysius 353.
Disciplina non ad promerendam gratiam, sed ad coercendas libidines 31.
— *eccles.* 183. 204. cf. *Excommunicatio.*
Dispensatio in div. praeceptis locum non habet 34.
Divortium 355. 453 ss. 476 ss. 625.
Doctrina est falsa, quae ad securitatem, vel ad desperationem adigit 621. 801.
Donatistae 12. 150. 156.
Dubitatio de precibus admissis 91. 533 s.
— de remissione peccatorum accepta 178 s.
Ecclesia 11. 144 ss. 335. 498 ss.
— Nominis origo 498 s.
— est communio sanctorum 11. 144. 335. 498.
— Catholica non est politia externa, sed homines sparsi per totum orbem 145 s.
— universalis est consensus Prophetarum, non Pontificiorum 173 s.
— societas fidei et spiritus in cordibus, quae tamen habet externas notas 144 s.
— non civitas Platonica, sed vere exsistit 148.
— non apud Pontificios 143 s. 335. 794 s.
— apud eos, qui evangelium recte docent 143. 149.
— Ejus caput non est Papa, sed Christus 312 ss. 340 ss. 499. 795.
— Romana non idem omnino sentit, quod Papa, Cardinales, Episcopi etc. 141.
— a Pontificiis non definitur, sed regnum Pontificium 149 s.
— est Apostolica 2. Catholica 1. 146. una 151. Sancta 335. perpetua 145. 500. columna veritatis 148. corpus Christi 145. sine sectis et schismatibus 499.

Ecclesia ad Unitatem quid requirat 11. 151.
— Extra eam nec peccatorum remissio, nec sanctificatio 500 s. 666.
— Vera membra sancti 11. 145 s. 150. 335. et credentes, etsi infirmi 105. 148.
— in externa societate etiam improbos amplectitur 11 s. 144. 155. 827.
— subjecta aerumnis 520.
— et mundus 567.
— retinet jus vocandi, eligendi et ordinandi ministros 353.
— ceremonias mutare potest 615 ss. 791 ss.
— canit [in hymno: Veni Sancte Sp.] 19. 574.
Ecclesiastica potestas 37 ss. 292 ss. 351 ss.
— ac civilis sive gladii non commiscendae 37 s. 293.
— statum politicum non impedit 38. 215.
— per Principes defendenda 351.
— redit ad ecclesiam, si praesides evangelii hostes facti sunt 204. 352.
— nihil contra evangelium statuere potest 49 s. 295.
— Decretis Apostolicis circa res externas non circumscripta est 154.
— est duplex, ordinis et jurisdictionis 294.
— communis est omnibus ecclesiae ministris 351 s.
— exercetur docendo verbum, porrigendo Sacramenta 38. excommunicatione sceleratorum 294. omniumque liberrima rogatione, quae ad ecclesiae salutem pertinent 791.
— non tyrannica 294. nec regia, sed legibus circumscripta 295. nemini vim infert 187. 361. 363 s. 559 s. 562.
Edictum Caesaris 6.
Educationis pia ratio 422 s. 445 s.
Electi unde agnosci possint 804 ss.
— qui non habendi sint 808 s.
— gratia excidere possunt 328. 591. 705.
Electio [*Praedestinatio*] 617 ss. 697 ss.
— non in arcano Dei consilio, sed in verbo revelato quaerenda est 618. 804. 806.
— non e rationis judicio examinanda 618. 814.
— proposita ad perturbandos, non ad consolandos animos, e rationis judicio, non e Scriptura S. originem duxit 801. 822.
— in Christo facta, neque extra eum consideranda est 814.
Electio differt a praescientia 617. 799.
— ad filios Dei modo pertinet iisque salutis causa existit 618. 799.
— ad damnationem nulla est 621.
— ad omnes pertinet, qui non ipsorum culpa spernunt vocationem Dei universalem 619. 808. 813 s. 818 s.
— nullo nostro, sed Christi merito nititur 619. 621. 817.
— Omnibus bene sperandum est, qui desiderio salutis tenentur 818.
— quam consolationem praebeat 810.
— Errores 621.
Eleemosynae 95 s. 117 ss. 202. 464 s.
Encratitae 244 s.
Enthusiasmus insitus Adamo et filiis a lapsu 333. 678.
— Papae 332.
Enthusiastae, qui absque verbo Spiritum S. accepisse jactant 331 s. 581. 655. 678. 688.
Epicurus 66. Epicurea vita 618.
Ἐπιείκεια 29. 107.
Epiphanius 245. 246. 251.
Episcopi concordiae causa electi sunt 352.
— Ecclesiae subjecti sunt 342.
— et Pastores jure divino non sunt diversi 352.
— Eorum potestas [cum potestate eccl. confundi solet] 37 ss. 351 ss.
— potestatem civilem jure humano donatam habent 39.
— legitimam potestatem retinere possunt, si non urgent traditiones malas 44. 205.
— *Pontificiorum* non secundum evangelium, sed secundum politiam canonicam 294.
— — crudelitate sua dissolvunt statum canonicum 204 s. propterea rejiciuntur 344. 355.
Episcopus universalis 344.
Eucharistica sacrificia 254 s.
Eunomiani 9.
Eusebius 651.
Eutyches 609 s.
Evangelium promissio remissionis peccatorum et justificationis propter Christum 67. 82.
— arguit homines, quod sint sub peccato 71.
— Significatio varia 710 s.
— statum politicum non abolet 14. 215.
— *et Lex* [60. 71. 94. 318.] 591 ss. 709 ss.
— — quomodo differant 170. 713 ss.
— — non sine periculo miscentur 716 s.

Evangelium et Lex, a condito mundo in ecclesia utrumque doctrinae genus propositum conjunctim semper praedicandum est 715 s.
Exaltationis et *exinanitionis* status 698. 767.
Exclusivae particulae in articulo justificationis 73. 691. 695.
Excommunicatio 333 s.
— *major* poena civilis non pertinet ad Ecc. 333. cf. tamen 364.
— *minor* retinetur 333.
— civitate ecclesiastica exuit 144.
— ad Pastores omnes pertinet 354.
— contra obnoxios publicis criminibus 294. manifestos et obstinatos peccatores edicenda est 333.
Extremum judicium 1ss. 10. 217.
Fatum Stoicorum etc. exploditur 580. 677.
Felicitas impiorum 413.
Feriae 13. 31. 152. 423 ss.
Ferulis juventus emendanda est 418.
Fides, exspectatio rerum sperandarum 126.
— fiducia 509.
— quomodo a spe discernatur 126.
— tota doctrina christiana [fides catholica] 2 ss.
— Symb. Apostolicum 488. 503.
— et Lex 503.
— *generalis* Pontificiorum est, quae religionis naturalis placita tenet, neque ad salutem sufficit 172. v. contra 175.
— — etiam in diabolis 18.
— *specialis*, qua credit unusquisque sibi remitti peccata propter Christum 68 ss. 172. 684.
— — poenitentiae pars a Pont. negatur, a nostratibus probatur 12. 166 ss. 172. 320.
— — sola justificat sine bonis operibus 16ss. 71 ss. 74. 303 s. 583ss. 682 ss.
— — imputatur pro justitia coram Deo 121.
— — unum instrumentum, quo Christum Salvatorem, itaque in Christo justitiam apprehendimus 584. 684.
— — Remissio peccatorum ut res promissa non potest accipi nisi sola fide 75.
— — est justitia imputative 125.
— — salvat, quia apprehendit misericordiam 131.
— — non tantum historiae notitia, sed fiducia in voluntate 18. 69. 125. 585.
— — tria objecta spectat 69.
— — inter terrores conscientiae nascitur 86. 184.
Fides specialis est opus Spiritus S. 71.
— — sola Spiritum S. accipit 18. 76. 82.
— — e verbo et Sacramentis concipitur et confirmatur 73. 167.
— — peccatis amitti potest 590.
— — est cultus, qui accipit a Deo oblata beneficia 69. 103. 126.
— — non sicut opus ac virtus, sed gratis accipit remissionem 68. 70. 684. est tamen virtus 103.
— — in impiis, diabolis, et cum peccato mortali esse nequit 68. 86. 125.
— — semper operatur 701.
— — non potest, quin pariat dilectionem et bona opera 83. 86. 95. 167. 586 s. 689 ss.
— — ut viva, quomodo a simulata ac mortua discernatur 108 s. 695. 701.
— — Quod non ex ea, peccatum 700.
— — Sanctos etiam Vet. Testamenti justificavit 170. aliosque credentes 112.
— — Abrahami 738.
— — Legem non abrogat 84. cf. *Evang.* et *Lex.*
— — formata Pontificiorum 81 s.
— — Sacramentorum dignitatem non efficit, sed usum ad nos applicat 545.
— — etiam infantium in Baptismo locum habet, aliorumque fide adjuvatur 546.
— — sola Christum Salvatorem agnoscit et accipit 72. 304 s.
— — operum jactatione apud Pontificios obruta jacuit 16. 28. 60. 68. 139. 172.
Fiducia pars fidei specialis 125.
— [generalis] in solo Deo 405 ss.
— recta Deum rectum habet 403 s.
Fomes peccati apud Scholast. 52.
Formula Concordiae a. 1536. Wittebergae conscripta 729 ss.
— genuinam Augustanae Conf. sententiam retinuit 629. 825.
Fractio panis totum Sacramentum designat 234.
Franciscanorum error circa Baptismum 329.
Franciscus 251.
Fraternitates 16. 309.
Furta Pontificum Rom. 460.
Furtum 368. 458 ss.
Gabriel [*Biel.*] 99. 174. 227. 234.
Gelasius Papa 21. 736.
Genera praedicationum in communicatione idiomatum 770 ss.

Gentiles Sanctorum opera quasi meritoria, non fidem imitabantur 98.
— expiationes quasdam habebant 184.
— in perpetua ira et damnatione manent 503.
Germanicae cantiones Latinis immiscentur 23 s. 250.
Gerson 29. 37. 210. 240. 280. 284. 544.
Gradus beatitudinis aeternae ex operibus 96. 137.
— in Ecclesia facti sunt humana auctoritate 204.
Graecus Canon 157. 271. 274.
Gratia Dei i. e. misericordia Dei erga nos propter Ch. peccatis nostris major 87. 140.
— sola fide obtinetur 16.
— credentibus certa 585.
— *Pontificiis* habitus [a Deo infusus], quo Deum diligimus 140.
— — prima quid 62.
Gregorius M. 26. 32. 195. 197. 251. 344. 600. 782.
— *Nazianzenus* 215.
Guilielmus Paris. 219.
Habitus dilectionis apud Pontificios et Anabaptistas 62. 71 s.
Haereses variae damnatae, ne nobis imputentur 622 ss. 824 ss.
— omnes, in primitiva recte credentium Ecc. ex solidis verbi Dei fundamentis rejectae, damnantur 637.
— omnes contra Symbola Cath. damnantur 571.
Hieronymus 21. 92. 146. 233. 314. 344. 352. 550.
Hilarius 228. 345. 563. 766.
Hiltenii vaticinium 276 s.
Historia tripartita 26. 32.
Homicidii interdictum 367. 448 ss.
— qua lege ad Magistratum non pertineat 448.
Homo a Deo creatus 370. 490 s.
— ante lapsum 52 s. 578 s. 654 ss.
— post lapsum 15. 317. 578 s. 654 ss.
— omnis cum peccato nascitur, filius irae 9. 317. 642.
— creatus est, ut redimeretur ac sanctificaretur 502 s.
Hostiae Antiquorum Messiam designabant 255.
— spirituales 256.
— incruentae 272.
Hugo 55.
Humanitas Christi sola pro nobis non passa est 607. 611. 766.
Hypocritae 85. 182.
— in Ecclesia 11. 155.
Idiomata v. *Communicat. idiom.*
Idololatria opem apud creaturas quaerit 407.
Idololatria Gentilium 50. 407 ss.
— Pontificiorum 349. 405 ss. 408 s.
Jejunium corporis disciplina 30 s. 209.
— Pontificiorum error 209 s.
Imaginum cultus 229.
Imago Dei in hominibus primis quid 52. 54. 640.
Indigni in S. Coena v. *Coena S.*
Indulgentiae 164. 199. 310. 324 s.
Induratio poena antecedentium peccatorum 820 s.
Inhabitatio S. Trinitatis non est justit. fidei, at eam sequitur 695.
Interreligio s. *Interim* 638. 705.
Invocatio Dei 257. 421. 505.
Joviniani errores nobis imputati 31. 243. 249.
Irenaeus 729. 766.
Jubilaeus annus 324.
Judaeorum chiliasmus 14. 216.
— cum Turcis ac Gentilibus poenae aeternae 503.
Judex qualis esse debeat 467.
Judicium quomodo in foro exercendum 467 ss.
— divinum et pii deprecari debent 91.
— extremum 1 ss. 10. 217.
Julianus Apostata 215.
ICti jus torquent 477.
— iis in VIII. praecepto meta praefixa 468.
Jurisdictio Episcoporum 351. cf. *Ecc. potestas.*
Jurisprudentiae abusus 477.
Jus naturale idemque divinum est immutabile, neque auctoritate quadam, nec votis abrogari potest 154. 199. 238 s.
Jusjurandum qua lege dari liceat 14. 215. 419 s.
Justificari tum ex injusto justum effici seu regenerari, tum absolvi seu justum pronuntiari significat 125. 585. ac forensi hoc sensu venit in articulo justificationis: a peccatis absolvi imputatione justitiae Christi 73. 109. 585. 685.
Justificatio 10. 11. 15 ss. 60 ss. 304 s. 335 s. 583 ss. 682 ss.
— fit propter solum Christum per fidem absque operibus 10. 16. 67. 73. 91. 121. 171. 221. 229. 304. 335. 479. 690.
— in remissione peccatorum 689. non in Christo inhabitante consistit 695.
— requirit gratiam Dei, meritum Christi et fidem 687.
— accipitur per verbum 72.
— non certi operis, sed totius personae approbatio 101.

Justificatio Praecipuus doctrinae ev. articulus 305. 683. a Leone X. damnatus 143.
— Pontificiorum errores 62 ss. 81 ss. 100 ss. 118 ss. 123 ss. 142 s.
Justinus Martyr 736.
Justitia alia, quae agit cum Deo, alia cum hominibus 100.
— distributiva 125.
— *originalis* quaenam 52. 53 s.
— — peccato originali amissa est 53. 640.
— *rationis* seu philosophica ad externa ac civilia opera attinet, quae rationi subjecta sunt 61. 64. 640.
— — in potestate nostra, etsi valde debilitata, remansit 64. 640.
— — ornatur praemiis externis, non justificat 64. 89 s.
— — eademque Legis sola a Pontificiis atque a ratione spectata inanem fiduciam operum et contemptum Christi excitat 63. 72. 101. 103. 110.
— — est hypocrisis coram Deo 56. 128.
— — haec si justitia chr. est, nihil interest inter philosophiam et evangelium 61.
— *fidei* sentit, quod accessum ad Deum habeamus propter Ch. non propter opera nostra 139. 583 ss. 682 ss. sine ullis meritis aut dignitate 684.
— — gratuita imputatione justitiae Christi absolvitur 687.
— — Status et justificationis fructus cum ipsa permutari solet: imputatio alienae justitiae 125.
— — per Ev. et in Sacr. a Sp. S. offertur, per fidem applicatur 685.
— — ad sanctificationem non pertinet 694.
— — formalis 694.
— — est fides in corde 112. justitia cordis est res vivificans corda 151.
— — Ejus fructus bona opera 137.
— — peccatis amitti potest 705 s.
— — Errores 586 s. 694.
— *Christi* donatur nobis per fidem 125.
— nostra est Christus 583. 682. 696. i. e. ejus obedientia 696.
Justo lex non est posita 718 s.
Justos e fide designavit Jacobus 109.
Laica communio 235.
Laicis utraque species Sacramenti debetur 21. 233 ss.
— necessarium est, ut sinceram doctrinam a falsa discernant 634.
Laicus in casu necessitatis absolvit et fit Minister alterius 353.
Latinam linguam in Missa retinendam Pontificii contendunt, auditu salutarem, etsi non intellectam; nostrates retinent, cantiones Germanicas admiscentes 250.
Λειτουργια quid significet 270.
Leo M. 735.
Leonis X. Bulla 143. 174.
Leviticus cultus ad Ecclesiam non pertinet 43. 244.
— Pontificatus imago Pontificis Christi 263.
Lex 83ss. 318s. 366ss. 403ss. 591ss. 594 ss. 709 ss. 717 ss.
— quid sit 60 s. 592. 718.
— divinitus mentibus inscripta est 61. 718.
— rationis corruptae externa modo opera intelligit 61. 640.
— altera pars Scripturae 60.
— spiritualiter a Christo explicata 593. 711.
— *Mosaica* ceremonialis 41. ac judicialis abrogata est 215.
— — umbra rerum futurarum 260.
— Ejus duae tabulae 58.
— Prima tabula quid requirat 65.
— Altera tabula quid requirat 84.
— praecipit de motibus cordis 83.
— Ejus summum opus dilectio 103.
— cur data sit 318 s.
— Triplex ejus usus 594. 717.
— Praecipuum officium, ut pecc. or. et ejus fructus revelet 319.
— electitios cultus impedit ac superbiam 722 s.
— non potest fieri viribus naturalibus 15. 81. 84. sine Ch. et Sp. S. 72. 83 s. 176. 178.
— Pelagianorum error idemque Pontificiorum 15. 217 s.
— non justificat, quia fieri non potest 67.
— ne a renatis quidem perfici potest 678.
— peccati 91.
— omnes damnat 74. 80. 83. 97. 122. 319 s.
— *et Evangelium* v. *Evang.*
— Impletio sequitur fidem 137.
— *Inchoata ejus impletio* non justificat, quippe accepta propter fidem 90. 675. 687.
— — placet propter fidem 92.
— Tertius usus ad renatos pertinet, non quatenus justi, sed infirmitati adhuc obnoxii sunt 594 ss. 717 ss.
— Ejus opera et fructus Spiritus 596. 721.
— Christi ac mentis 596.
— fide stabilitur 84. 223.

Libererum officium erga parentes 367. 368. 641 ss.
— educatio 422. 445 s.
Libertas christiana 42. 615.
Liberum arbitrium 14 s. 217 ss. 318. 578 ss. 654 ss.
— in quatuor statibus considerari potest 578. 654 s.
— *post lapsum* in rebus spiritualibus ac div. prorsus amissum est 15. 219. 579. 656. 664.
— — debilitatum modo Pontific. Scholastici ac Pelagiani censent, Christum abolentes 15. 58. 61. 218. 321. 575. 677.
— — ad efficiendam justitiam civilem in rebus externis quodammodo remansit 14 s. 58. 64. 212. 219. 640. 661. 663.
— — Homo quomodo truncus, lapis etc. 661. 672.
— — ea modo petit, quae voluntati div. repugnant 579.
— — verbum Dei audire ac legere potest 671.
— — *post lapsum*. Facultas applicandi se ad gratiam, non ex nat. viribus, sed ex Sp. S. operatione 673.
— — Voluntas quomodo in conversione tantum passive se habeat 582.
— — *in renatis* per Sp. S. restitutum est, ita ut Sp. Sancto cooperetur 583. 589 s. 674 s. in hac tamen vita non perficitur 590. 641. 719.
Ligare et *solvere* 199.
Longobardus 54. 190.
Lutherus 56. 628. 634. 661. 662. 668. 683. 688. 712. 713. 723. 736. 747. 756. 772. 784. 785. 796. 806.
Lyra 149.
Magistratus opus Dei et ordinatio 14. 215. 386.
— Christianis gerere licet. Contra Anabaptistas. 14. 214 s.
— potestatem gladii tenet 37.
— cur a Deo institutus sit 64. 246. 386.
— offic. ejus erga subditos 445 s.
— Dei gloriam ornare, Evangelium defendere 232. 350. pro Ecclesiae libertate propugnare debet 351.
— contra regiminis eccl. injurias cives defendere debet 232.
— parentum nomine honorandus est 439 ss.
— Evangelii ope obedientiam nanciscitur, non propter poenam, sed propter conscientiam 215.
— quum peccare jubet, Deo magis obediendum est 14. 236 s.
Magistratus a Pontificiis labefactatus, a nostris munitus est 217.
Mahometistae 9.
Majestas Christi humanae naturae s. carni in utero matris advenit 764.
— in statu humiliationis secreto habita, sed quoties visum est, usurpata 767.
Mali causa, non Dei praescientia, sed Diaboli et hominum prava voluntas 799. v. *Peccatum*.
Manducatio carnis Ch. duplex 743s. cf. *S. Coena*.
Manichaei 9. 217. 576. 580. 643. 644. 649. 677.
Mantuanum Concilium 298.
Manuum impositio Sacramentum vocari potest 201 s.
Maria θεοτοκος 697. 767.
— virgo mansit 767.
Matrimonium cf. *Conjugium*.
— an Sacramentum sit 202.
— divortio facto, personae innocenti injuria prohibetur 355.
Matutina et vespertina cognitio 224s.
Media salutis verbum et Sacram. 11. v. *Enthusiasm.* ac *Spir. S.*
Mediator v. *Christus*.
Mediatores intercessionis ac redemptionis apud Pontificios distincti 225.
Melanchthon de Pontifice M. 338.
Merces ad Legem pertinens bonis operibus debetur 137.
— quomodo vita aeterna dici possit 125.
— in Scriptura S. operibus promissa est, ex fide sc. peractis 138.
Meritum congrui et condigni 63.127ss. 218.
— non justificat 10. 60. 130.
— solius Christi nos servat 227. 229.
— nec contritione, nec dilectione, sola fide apprehenditur 494 s. 689.
— Pontificiorum errores 136. 228. 262. 284. 309.
Minae Praeceptis divinis additae 410ss. 417.
Ministerium docendi Evangelium et porrigendi Sacramenta 10 s. 204.
— ut fidem consequamur, a Deo institutum est 10. 201.
— non sacerdotium simile Levitico 201.
— Spiritus 265.
Ministri soli, rite vocati, publice docent et Sacramenta administrant 13. 204.
— Officium ac potestas 38. 351 s. 360. 365.

Ministri repraesentant Christi personam propter vocationem Ecclesiae 150.
— omnes jure divino pares 352.
— quo honore afficiendi sint 386. 444.
— Improborum ministerio uti licet 11 s. 144. 150. 156. 554 s.
— uxores ducere 22. possessionem tenere possunt 156.
Miracula Christus edidit virtute hyp. unionis et communicationis 767.
Missa 23 ss. 250 ss. 305 ss.
— Vocabula 269 ss.
— communis et publica. [i. e. *S. Coena*] apud nos retinetur, singulis feriis celebratur, religiose defenditur 23 s. 26. 250.
— Pontificiorum abusus 24ss. 305ss.
— cadente, cadit Papatus 307.
— abrogatur 306.
— privata apud nos desiit 24.
— nobis Sacramentum, non Sacrificium 251 ss.
— non ex opere operato, sed ex fide salutem confert 252. 265 s.
— mortuis applicari non potest 272ss.
Monachi 82 ss. 276 ss. 311 s. 386.
— opinione proprii meriti exstiterunt 322.
— statum perfectionis jactant 36. 282 ss. vel statum certe acquirendae perfectionis 284 s.
— verae perfectioni officiunt 216. 282.
Monasteria quid olim fuerint 83. 311.
— quid jam facta sint 277 ss.
Monastica Vota perscindenda sunt 34 ss. 277 ss. 312. 326.
Monetarii error 331.
Mors temporalis peccati orig. poena 98.
— piorum sensum poenae exuit 194.
— aeterna non redimitur compensatione operum, at fide in Chr. vincitur 192.
— Christi non tantum satisfactio pro culpa, sed etiam pro aeterna morte 190.
Mortificatio vera quaenam 31. 213.
— externa sequitur veros animi dolores 198.
Mosis facies velata et retecta 63. 103.
— velamen non tollitur, nisi fide 84.
— leges v. *Lex*.
Motus novos spirituales Sp. S. inserit cordibus 91.
Mulieres salvantur per filiorum generationem, scil. propter fidem 242.
Mulierum contemptus nota Antichristi 241.
Mundi tentationes 530.
— furores 420.
— rebus quomodo uti oporteat 414s.
Mundi-consummatio 14. 217.
Munditiès externa et interna 118.
Naturae hum. varia significatio 577. 650. cf. *Liberum Arbit.*
Naturae in Chr. v. *Christus*.
Nazaraeorum vota 289.
Necessitas operum v. *Opera*.
Nestorii error 609. 610. 764.
Nicaena Synodus 11. 154. 342.
Nicaenum Symbolum 1 s.
Nomen Dei quomodo sanctificetur 372. 518 ss. profanetur 415 ss. 514. invocetur 421.
Norma fidei et *doctrinae* 570ss. 613ss.
Novatiani 13.
Obedientia vinculum in oeconomia mutuum 434.
— erga Legem est justitia, in nobis exigua et immunda 89.
— erga Deum et Evang. est fides 103. 125.
— nova 11.
— Christi agendo et patiendo, in vita et morte 685. perfectissima 686. 696. v. *Christus*.
Obtrectatores 469 s.
Oeconomia 242. 365 ss. 625.
Officia parentum et liberor. 387. 430ss. Episcop. 385. Magistrat. 386. 445s. subdit. et servorum 386 s. 439 ss.
Omnipotentia Dei 490 s.
Opera bona 11. 15 ss. 83 ss. 335 s. 588 ss. 698 ss. cf. *Lex. Fides*.
— ex Dei mandato, non nostra libidine definienda sunt 98 s. 191. 198. 431 ss. 481. 700.
— quia Legi satisfacere non possunt, non merentur pecc. remissionem, nec justificant 11. 16. 64. 87. 90. 92. 220. 589. 694.
— ab articulo justificationis excluduntur 691.
— conscientiae terrores vincere non possunt 17. 93. 98. 160. 128.
— non renatorum sunt peccata 64. 218. 700 s.
— praemiis tamen temporalibus ornantur 135. 137. 700.
— non sunt necessaria ad salutem 590. 699. 704.
— perniciosa ad sal. simpliciter dici non licet, sunt tamen, si quis articulo justif. ea immisceat, iisque confidit 591. 708.
— fidem necessario sequuntur 16. 19. 81 ss. 336. 586. 589. 688. 700 s. Necessitas haec non externa, sed moralis est 589 s. 702 s.
— fidem ac salutem non conservant 590. 705. 707.
— etsi imperfecta, propter fidem sancta, Deo placent 95. 139 s. 700.

Opera bona in infimis vocationibus non minoris aestimantur 95. 482.
— a renatis quomodo fiant 117. 134. 589 s.
— Calumniae Pontificiorum de opp. prohibitis 15 s. 19. 142.
— Philosophor. Scholastic. ac Pontif. errores 83 ss. 133 ss. 139 s. 164 s. 191 ss. 318.
— Naturaliter ratio opera miratur 118.
— Impia de opp. meritis opinio semper haesit in mundo 98 s. 141 s. 275. valde perniciosa 89. 100. 119. 124. 127 s. 220 s.
— Laudes opp. in Sc. S. quomodo intelligendae sint 110 ss. 138 ss.
Opera Legis ac Spiritus 721 s.
— *mala* fidem ac Spiritum excutiunt 318. 591. 698. 705.
— *supererogationis* Pontific. 135 s. 164. 191. 282. 325.
Opus operatum 13. 25. 98. 203. 252. 265 ss.
Oratio s. *Precatio* 202. 225. 256. 271. 421. 505 ss.
— in Christi nomine 141. 226 s.
— Dominica 372 ss. 400. 504 ss.
Ordinatio canonica retinenda est 13. 204.
— ab Ecclesia oritur 31. 53.
— Episcopis fidelibus concedi potest 334.
— a Pastore in sua Ecclesia facta, jure divino rata est 352.
Ordo ecc. 13. 204. 334. v. *Ministerium.*
— Sacramentum dici potest 201.
— *salutis* 692. 816.
Origenes 215. 345.
Ornatus Ecclesiarum quis 263.
Panis quotidianus 374. 522 ss.
Panormitanus 160.
Papa [*Pontifex* M.] quisnam ex Pontificiorum opinione 149.
— Quid eum deceat 186.
— Nullo divino jure supra alios Episcopos. Probatur ex Evang. 341 s. ex historiis 342 ss.
— nec jure divino est caput ecclesiae 312. nec jure humano si factus esset, ecclesiae consuleretur 313 s.
— Imperia totius orbis invasit [37.] 315. 340. 346 s.
— ecclesiae tyrannus ac vastator 313 ss. 340. 350.
— Irrisor Evangelii 150. caput furum 460. Judas 310. Diaboli Apostolus 315 s. Antichristus 314. 316. 348. 474. Epicureus 141.
Papatus est pars regni Antichristi 208. κακοζηλια Leviticae politiae 263. merus Enthusiasmus 332.
— Cultus ejus Baaliticus duraturus esse videtur usque ad Chr. adventum 275.
Parentes 365. 387. 430 ss.
Pascha 43. 154 s.
Pastores v. *Ministri.*
Patefactio 317.
Pater Deus 372.
Patres triplices 443 s.
Patrum scripta qua auctoritate floreant 570 s.
Pauperes ne quis contemnat 464.
Paupertas evang. est opibus non confidere 287.
— hypocritica Pontif. 216 s.
Peccati causa voluntas Diaboli et impiorum 15. 219 s. 617. non Deus 639. 818 s.
— stipendium mors 819.
Peccatum nihil esse, nisi voluntarium, Scholasticorum error 58.
— originale et actuale 640.
— *originis* 9 s. 50 ss. 317 s. 572 ss. 577. 639 ss.
— — Necessaria de eo doctrina 55 s. 59. 640.
— — non ratione humana, sed e Sc. S. tantum intelligi potest 574.
— — quid sit 9 s. 50 ss. 317 s. 574 s. 577. 639 ss. 647. 653. e sententia Veterum 53. Augustini 54. Thomae, Bonaventurae, Hugonis 55. Lutheri 576 s. 641. 650 s.
— — non per se subsistens 643.
— — non hominis substantia 573 s. 646 s.
— — accidens omnibus commune 578. 651 ss.
— — omnium peccatorum scaturigo 577. 640.
— — Poenae 10. 58. 641.
— — Materiale 51. formale 59.
— — Reatus in Baptismo tollitur, materiale [concupiscentia] remanet 56. et cum Spiritu luctatur usque ad mortem 595 s. 719. 722.
— — Errores Pelagianor. Semipel. Scholasticor. ac Pontif. 10. 15. 51 ss. 58 ss. 497 ss. 575 ss. 580. 642 ss. 677 ss. Manichaeor. [ac Flacii] 576. 639. 643. 652.
— *mortale* cum fide consistere nequit 68. 71. 86. 291.
Peccatorum remissio v. *Absolutio. Fides. Justificatio.*
Pelagiani 10. 15. 217. 222. 575. 580. 642. 677.

Pentecoste 43. 154.
Peregrinationes relig. 191. 309.
Perfectio [integritas] Ecclesiae quomodo conservetur 105.
— *evang.* vera et ficta 14. 36. 218. 285 s. 287.
Περιψήματα 255.
Perjurii poena 420.
Persona quid significet 9. cf. *Christus.*
Petri principatus 344 ss.
Pharisaicus cultus 88. 118.
Philosophia Theologiae perperam immixta a Scholasticis 58. 141 s.
Philosophorum vita moralis 18. 218.
Phocas Episcopo Romano primatum tribuit 344.
Piaculum quid 255.
Pii calamitatib. ac tentatt. hujus mundi expositi 413. 519s. aeterna gaudia in consummatione mundi accipient 14. 217.
Pindarus 296.
Pius II. apud *Platinam* 21 s.
Platonica civitas 148.
Poenae sunt temporales et aeternae 14. 194. 217.
— Necessaria earum praedicatio 136.
— sunt opera Dei 194.
— Deus non poenae causa est 819.
— Peccata peccatis quomodo puniantur 58. 820.
— in posteros quid sibi velint 813.
— singulares ad singula peccata non pertinent 194.
— non redimunt damnationem aeternam, nec remissionem merentur 190. 171.
— Pontif. errores 184 s. 190. 199.
— non necessariae sunt ad poenitentiam, ipsa tamen poenitentia poenae nomine venit 192 s.
— Remissio poenae frustra quaeritur, nisi cor apprehenderit remissionem culpae 114.
— nihil pertinent ad claves 194.
— orationibus, bonis operibus et tota poenitentia mitigantur 114. 196.
— Sanctis etiam imponuntur, etsi non omnes afflictiones poenae sunt 194 s.
Poenitentia 12 s. 161 ss. 319 ss. cf. *Absol. Claves. Fides. Lex.*
— quasi poenae tenentia 192.
— Varius in Sc. S. sensus 711.
— incipit a concione Legis, cui Evangelium accedit 319 s.
— non viribus propriis, sed dono Spiritus S. suscipitur 327.
Poenitentia ad omnes pertinet 326.
— contritione ac fide absolvitur 12. quibus digni fructus annumerari possunt 165. rectius tamen sequi dicuntur 12. 171.
— Pontificiorum est contritio cordis, confessio oris, satisfactio operis 321. fides nonnisi generalis praemittitur 172.
— Sacramentum dici potest 167. sed in Baptismo comprehenditur 549.
— lapsis post Bapt. convenit 12.
— est Baptismus aut ejus exercitium 549.
— non ita de singulis peccatis, quam de toto statu durat usque ad mortem 327.
— operum jactatione apud Pontificios obruta jacuit 115 s. 143. 161 ss. 321 ss. 349.
Politiae legitimae sunt ordinatio Dei 156.
Pontificii doctrinam partim e ratione hum. partim e lege acceperunt, abrogato Ev. 119. 179.
— a Pelagianis nihil absunt 217 s.
— non sunt Ecclesia 143 s. 335. 794s. aliqui pii tamen in medio regno Pont. 277 s. Christi cognitionem conservarunt 142.
Postrema jam sunt tempora 591. 633. cf. 22.
Potestas eccl. v. *Eccl.*
— *Clavium* v. *Claves.*
Praedestinatio v. *Electio.*
Praecepta Decem 366ss. 399. 403ss.
Praeceptum primarium 103. 485.
Praesentia corporis Chr. triplici ratione cogitari potest 690. 752 s.
— qualis sit in S. Coena 783.
Precatio v. *Oratio.*
Presbyteri 352.
Principes cf. *Magistratus.*
— consulere Eccl. et curare, ut errores tollantur, oportet 350.
— Eorum privilegia non reprehendimus 292.
Promissio de Chr. praeter et extra Legem facta est a principio mundi 123.
— Patribus V. T. nota 70.
— Evangelii universalis 804.
— altera Sc. S. pars 60. v. *Evangelium.*
— Dei 412. 483 ss.
Propitiator quis sit 226.
Proprium tenere 156. 216. 286.
Providentia 85. 91. 408 s. 492.
Provocatio Evangelicorum 8.
Purgatorium 163. 186. 188 s. 194. 197. 266. 273 s. 305. 307 s.

Ratio humana in rebus spiritualibus prorsus est coeca 579.
— propriis viribus non potest Deum super omnia diligere 64.
— pecc. or. indagare et agnoscere 639. de electione ad vitam aet. judicare non potest 618.
— miratur opera, fidem non intelligit 113. 142.
— Legem intuetur et quaerit in ea justitiam 103.
— venefica, cujus neptis alloeosis, larva Diaboli 771.
— Ejus oculi claudendi sunt, cum Apostolis simpliciter credendum est 787 s.
— obscuram aliquam notitiae scintillulam habet, quod sit Deus, et particulam Legis tenet 657.
Rationalis creatura etiam post lapsum homo 661.
Reatus peccati orig. in Baptismo 56. peccati [act.] per poenitentiam tollitur 112.
Rebellio quaedam in renatis etiam manet 679.
Rechabitae 280.
Reconciliatio v. *Justificatio.*
Redemptio quomodo facta sit 493 ss.
Redimendi vocabulum in art. de poenitentia 113.
Regeneratio pro justificatione interdum usurpatur, sed disjungenda est 73. 585. 685 s.
— quid sit 73. 134. 585. 686.
— quomodo fiat 71 s.
— in hac vita non absolvitur 675.
Regnum Dei 373. 516 ss.
— *Christi* est ecclesia 147.
— — per totum terrarum orbem dispersum 343.
— — non externa observatio certorum rituum 146.
— — est spiritualis 215. justitia cordis et donatio Sp. S. 146.
— — ad impios, regno Diaboli adscriptos, non pertinet 147.
— — nondum revelatum est 147.
Regula, ad quam dogmata exigenda sint 570 ss. 631 ss.
Reliquiae Sanctorum 310.
Remissio peccatorum 374 s. 500 s. 526 ss. cf. *Justificatio.*
— gratis offertur fidei 67.
— omnibus necessaria est 527.
Renatorum in conversione voluntas 582. 672.
— opera 92. 112. 701.
— lucta in carne residua 327 s. 596. 675.
Renatorum peccata contra conscientiam extrunt fidem 328. 591. 705.
Renovatio i. q. *Regeneratio.*
Reprobationis causa est contumacia malorum 808 s.
Repudii libellus apud Judaeos 478.
— libido in N. T. coërcita 479.
Reservatio casuum 41. 199.
— *Dei* in revelatione 811 s.
Resurrectio futura 1. 2. 4. 371 s.
— quomodo carnis 501.
Ritus ecc. v. *Ceremoniae.*
Sabbatum 40. 42 s. 367. 423 ss.
— Sanctificatio 366. 425 ss.
— Labores necessarii non vetantur 425.
— non propter intelligentes et eruditos Christianos, sed operariis institutum est 424.
Sacerdotium unum Christi satisfactorium 265.
— N. T. est Ministerium Spiritus 265.
— Pontificis sacrificium, nobis ministerium verbi et Sacramentorum 201.
Sacramenta 13. 200 ss. 267 ss. cf. *Bapt.* et *S. Coena.*
— quid sint 200. 253. 257.
— cur instituta 13. 267.
— non sacrificia 267 ss.
— Quomodo sacrificium accedat 268.
— e Ministri qualitate non pendent 12 s. 554 s.
— Donatistarum ac Viglevitarum error 12. 150.
— quot sint et quo sensu 200 ss.
— et verbo et elemento constant 267. 553.
— non sunt extra usum legitimum 750.
— gratiam significant et exhibent 116. 253. 267.
— non ex opere operato, sed e sola fide gratiam conferunt 13. 203 s. 264 s.
— Scholasticorum ac Pontificiorum error 120. 163. 203 s.
— cur necessaria sint simul cum fide ad salutem 540 ss.
Sacramentariorum duplex genus 598.
— errores damnantur 602 ss. 757 ss.
Sacrificium quid sit 253.
— Species duae 253 ss.
— propitiatorium unicum 254. satisfecit pro totius mundi peccatis 201.
— eucharisticum 255 s.
— juge 259 s.
— Patrum sententiae 266 s.

Salvum fieri quid 589.
Samosateni 9. 764.
Sancti 19. 223 ss. 310 s.
— orant pro ecclesia in genere 224.
— Memoria proponi potest 19.
— Triplex honos iis habendus est 223.
— Invocatio eorum laudatur 422.
— — in Sc. S. non docetur 19.
— — pars abusuum Antichristi 310.
— merita non habent superflua 225.
— Duplex vitium in eorum cultu 297.
— Fabulae 289 s.
— Pontificiorum errores 223 ss. 226 ss. 310 s.
Sanctorum communio v. *Ecclesia.*
Sanctificatio quomodo fiat 498 s.
— non pertinet ad justificationem, quam sequi debet 688.
— div. nominis v. *Deus*, *Sabbati* v. *Sabbatum.*
Satisfactio v. *Christus.*
— hum. non desideratur 192 ss.
Satisfactiones canonicae ex antiquo publicae poenitentiae ritu remanserunt 183. ad disciplinam ecc. pertinent 197. nullius juris divini 184.
— a Pontificiis necessariae poenitentiae partes efferuntur, doctrinam fidei obruentes 164 ss. 184 ss.
Schismatis auctores Pontificii 297.
Scholastici magni et ingeniosi homines 103. neglecta fidei doctrina, Theologiam erroribus impleruntl39. 281.
Schwencofeldiani 625 s. 828.
Scotus 174. 192. 329.
Scriptura S. dividitur in Legem et Ev. 60. 94. 170. cf. *Evang.*
— verbum Dei complectitur 81. 288. 353.
— Unica norma dogmatum 570. 572. 632. cf. 308.
— Absque ejus auctoritate non tutum est, cultus in ecc. instituere 273.
— ab homine non renato intelligi non potest 656.
— si consolationem enervat, contra sententiam Spiritus S. intelligitur 822.
Semipelagiani 581.
Servorum officia 388. 489 s.
Solvere et ligare quid 199.
Spes et fides quomodo differant 128.
Spiritus Sanctus, Divinitatis persona. a Patre Filioque procedit 2. 3. 781.
— — locutus est per Prophetas 2.
— Collector et Gubernator ecclesiae 499 s.
— operatur non nisi in ecc. per verbum et Sacramenta. Contra Anabapt. aliosque fanaticos 11. 202. 268. 496. 579. 666.
Spiritus S. accipitur per verbum, non per quasd. praeparationes 202. 334.
— accipitur fide 83.
— efficit fidem 11.
— Absque eo nemo ad Christum venire potest 498.
— in renatis etiam bonos affectus omnes efficit 666. tamen quam primum opus inchoavit, cooperari possumus ac debemus, hoc vero ipsum fit ex donis Spiritus S. 674.
— contumaciter repugnantibus non datur 679.
— Officia 496 ss.
— non solum consolandi, sed etiam arguendi officio fungitur 721.
— mittitur per Filium in corda 10.
— habitat in nobis 590.
— bona opera praesentiae suae testimonia edit 590. de operationibus tamen ejus et donis non semper ex sensu judicari potest 572.
— primitias modo in hac vita largitur 675.
— peccatis voluntariis amittitur 328. 591.
Στοργη φυσικη 238.
Stultitia Evangelii 103.
Substantia in peccato or. 577 s. 651 s.
Suidas 764.
Sutor Alexandrinus 285.
Symbola ecclesiae 503. 571 s. 631 ss.
Συνεκδοχη 87.
Synergistae 581. 677.
Synodi, quibus Pontifex Romanus non praefuit 343.
— sunt ecclesiae judicia, non Pontificum 351.
— a Pont. R. contemnuntur 241.
Templorum dedicatio 337. ornatus 263. desolatio 261 s.
Tentatio 375. triplex 529 ss.
Tertius usus Legis v. *Lex.*
Tertullianus 180.
Testamentum Dei 207. Christi 233.
— *Vetus* 70. 260. 423 s.
— *Novum* 256. 259. 261.
Testimonium falsum 368. 466 ss.
— Spiritus Sancti 817.
Theodoretus 766.
Theodorus Presbyter 764.
Thomas 55. 209. 265. 281. 329.
Timor filialis ac servilis 167.
Traditiones 13 s. 28 ss. 205 ss. 337. 614 ss. 789 ss. cf. *Adiaphora.*
— doctrinam fidei oppresserunt 28. 151. 212.
— non cultus Dei 616.

Traditiones ad promerendam gratiam inutiles et contra Evangelium 14. 28 ss. 152. 209.
— non obtrudendae sunt 616.
— variae unitatem ecclesiae non laedunt 152.
— ex ecclesiae sententia abrogari vel retineri possunt 616.
— servantur, ut res ordine geratur in ecclesia 31. ad disciplinam utiles 209.
Traditionum veterum pleraeque retinentur apud nos 20. 31. 212.
Transsubstantiatio est subtilitas sophistica 330.
— damnatur 602. 756.
Tridentinum Decr. de bonis opp. e Sc. S. auctorit. rejicitur 707.
Trinitas div. 2s. 9. 50. 303. 829.
— habitat in electis 695.
Turcae depellendi 19.
— Victoria contra eos precanda est 524.
Typus 260.
Unctio extrema 201.
Unio personalis v. *Christus*.
— *mystica* 587. 695. 698.
— *sacramentalis* 600. 727. 736.
Uxores subditae sint maritis 387.
Valentiniani 9.
Verberibus Decalogus juventuti inculcandus est 420.
Verbum div. fidei ac Spiritus S. medium 11. 153. 268. 331. 672.
— sola fide apprehenditur 72.
— visibile est Sacramentum 201.
— Efficacia 393 ss. 426.
— Contemptores 427 s.
Viduae 291. 389.
Viglevitae 150. 217.
Vindicta 192. 218.
Vires humanae v. *Liberum Arbitrium. Ratio.*
Virginitas 240 ss. 243 s.
Virtus Christum apprehendens justificat i. e. fides 103.
Visio Dei 724.
Vita nova ac spiritualis 111. 116.
— *aeterna* justitiae fidei, non operibus redditur 96. 138 ss.
— — debetur justificatis propter promissionem 96. 136.
— — in corde rebus aeternis, h. e. per verbum et Spiritum S. efficitur 294.
— *aeterna* in hac vita inchoatur 259.
— — Distincti ejus gradus 135.
Vituperatio 472.
Vivificatio 585. 686.
Vocatio quaeque perfectionem christianam admittit 284 ss.
— *Dei* est universalis 618. 804 s. seria et efficax 405.
— *eccl.* v. *Ecclesia. Ministri.*
Voluntas Dei ut fiat, cur orandum sit 518 ss.
— ab homine, praesertim in terroribus peccati sine certo Dei verbo cognosci non potest 112. 208.
— revelata de hominibus servandis voluntati absconditae non opponenda est 807.
— *humana* v. *Liberum Arbitrium. Peccatum.*
Vota 14. 32 ss. 276 ss. 336. 457.
Vulgarius [*Bulgarius* i. e. *Theophylactus*] 157.
Zeno 62.
Zwinglius 766. 770.

ARTICULI VISITATORII,

Anno Christi 1592 in Electoratu et Provinciis superioris Saxoniae publicati, et Judicibus Consistoriorum, Superintendentibus, Ministris Ecclesiarum et Scholarum, nec non Administratoribus bonorum ecclesiasticorum, quin et ipsis Patronis et Collatoribus, ad subscribendum et servandum propositi et demandati.

Articulus I.

De Sacra Coena.

Pura et vera doctrina nostrarum Ecclesiarum de Sacra Coena.

I.

Quod verba Christi: Accipite et comedite, hoc est corpus meum: Bibite, hic est sanguis meus, simpliciter, et secundum literam, sicut sonant, intelligenda sint.

II.

Quod in sacramento duae res sint, quae exhibentur et simul accipiuntur: una terrena, quae est panis et vinum; et una coelestis, quae est corpus et sanguis Christi.

III.

Quod haec unio, exhibitio et sumptio fiat hic inferius in terris, non superius in coelis.

IV.

Quod exhibeatur et accipiatur verum et naturale corpus Christi, quod in cruce pependit, et verus ac naturalis sanguis, qui ex Christi latere fluxit.

V.

Quod corpus et sanguis Christi non fide tantum spiritualiter, quod etiam extra Coenam fieri potest, sed cum pane et vino oraliter, modo tamen imperscrutabili et supernaturali, illic in Coena accipiantur, idque in pignus et certificationem resurrectionis nostrorum corporum ex mortuis.

VI.

Quod oralis perceptio corporis et sanguinis Christi non solum fiat a dignis, verum etiam ab indignis, qui sine poenitentia et vera fide accedunt; eventu tamen diverso. A dignis enim percipitur ad salutem, ab indignis autem ad judicium.

Articulus II.

De Persona Christi.

Pura et vera doctrina nostrarum Ecclesiarum de hoc articulo, de Persona Christi.

I.

In Christo sunt duae distinctae naturae, divina et humana. Hae manent in aeternum inconfusae et inseparabiles (seu indivisae).

II.

Hae duae naturae personaliter ita sunt invicem unitae, ut unus tantum sit Christus, et una persona.

III.

Propter hanc personalem unionem recte dicitur, atque in re et veritate ita se habet, quod Deus homo, et homo Deus sit, quod Maria Filium Dei genuerit, et quod Deus nos per proprium suum sanguinem redemerit.

IV.

Per hanc unionem personalem, et quae eam secuta est, exaltationem, Christus secundum carnem ad dexteram Dei collocatus est, et accepit omnem potestatem in coelo et in terra, factusque est particeps omnis divinae majestatis, honoris, potentiae et gloriae.

Articulus III.

De S. Baptismo.

Pura et vera doctrina nostrarum Ecclesiarum de hoc articulo S. Baptismatis.

I.

Quod unum tantum Baptisma sit, et una ablutio, non quae sordes corporis tollere solet, sed quae nos a peccatis abluit.

II.

Per Baptismum tanquam lavacrum illud regenerationis et renovationis Spiritus Sancti salvos nos facit Deus, et operatur in nobis talem justitiam et purgationem a peccatis, ut qui in eo foedere et fiducia usque ad finem perseverat, non pereat, sed habeat vitam aeternam.

III.

Omnes, qui in Christum Jesum baptizati sunt, in mortem ejus baptizati sunt, et per Baptismum cum ipso in mortem ejus consepulti sunt, et Christum induerunt.

IV.

Baptismus est lavacrum illud regenerationis, propterea, quia in eo renascimur denuo et spiritu adoptionis obsignamur ex gratia (sive gratis).

V.

Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum coelorum. Casus tamen necessitatis hoc ipso non intenditur.

VI.

Quidquid de carne nascitur, caro est, et natura sumus omnes filii irae divinae; quia ex semine peccaminoso sumus geniti, et in peccatis concipimur omnes.

Articulus IV.

De Praedestinatione et aeterna Providentia Dei.

Pura et vera doctrina nostrarum Ecclesiarum de hoc articulo.

I.

Quod Christus pro omnibus hominibus mortuus sit, et ceu Agnus Dei totius mundi peccata sustulerit.

II.

Quod Deus neminem ad condemnationem condiderit, sed velit, ut omnes homines salvi fiant et ad agnitionem veritatis perveniant, propterea omnibus mandat, ut Filium suum Christum in evangelio audiant, et per hunc auditum promittit virtutem et operationem Spiritus S. ad conversionem et salutem.

III.

Quod multi homines propria culpa pereant: alii, qui evangelium de Christo nolunt audire, alii, qui iterum excidunt gra-

tia, sive per errores contra fundamentum, sive per peccata contra conscientiam.

IV.

Quod omnes peccatores poenitentiam agentes in gratiam recipiantur, et nemo excludatur, etsi peccata ejus rubeant ut sanguis; quandoquidem Dei misericordia major est, quam peccata totius mundi, et Deus omnium suorum operum miseretur.

Sequitur falsa et erronea Doctrina Calvinistarum

de Sacra Coena.

I.

Quod supra posita verba Christi figurate intelligenda sint, et non secundum literam, sicut sonant.

II.

Quod in Coena tantum nuda signa sint, corpus autem Christi tam procul a pane, quam supremum coelum a terra.

III.

Quod Christus illic praesens sit tantum virtute et operatione sua, et non corpore suo. Quemadmodum sol splendore et operatione sua in terris praesens et efficax est, corpus autem solare superius in coelo exsistit.

IV.

Corpus Christi esse typicum corpus, quod pane et vino tantum significetur et praefiguretur.

V.

Quod sola fide, quae in coelum se elevet, et non ore, accipiatur.

VI.

Quod soli digni illud accipiant, indigni autem, qui talem fidem evolantem sursum in coelos non habent, nihil praeter panem et vinum accipiant.

Falsa et erronea Doctrina Calvinistarum

de Persona Christi, quae potissimum

III. et IV. articulo purioris doctrinae repugnat.

I.

Quod Deus homo, et homo Deus est, esse figuratam locutionem.

II.

Quod humana natura cum divina non in re et veritate, sed tantum nomine et verbis communionem habeat.

III.

Quod Deo impossibile sit ex tota omnipotentia sua praestare, ut corpus Christi naturale simul et instantanee in pluribus, quam in unico loco sit.

IV.

Quod Christus secundum humanam naturam per exaltationem suam tantum creata dona et finitam potentiam acceperit, non omnia sciat aut possit.

V.

Quod Christus secundum humanitatem absens regnet, sicut Rex Hispaniae novas insulas regit.

VI.

Quod damnabilis idololatria sit, si fiducia et fides cordis in Christum non solum secundum divinam, sed etiam secundum humanam ipsius naturam collocetur, et honor adorationis ad utramque dirigatur.

Falsa et erronea Doctrina Calvinistarum

de Sacro Baptismo.

I.

Baptismum esse externum lavacrum aquae, per quod interna quaedam ablutio a peccatis tantum significetur.

II.

Baptismum non operari, neque conferre regenerationem, fidem, gratiam Dei et salutem, sed tantum significare et obsignare ista.

III.

Non omnes, qui aqua baptizantur, consequi eo ipso gratiam Christi aut donum fidei, sed tantum electos.

IV.

Regenerationem non fieri in vel cum Baptismo, sed postea demum crescente aetate, imo et multis in senectute demum contingere.

V.

Salutem non dependere a Baptismo, atque ideo Baptismum in causa necessitatis non permittendum esse in ecclesia, sed in defectu ordinarii ministri ecclesiae permittendum esse, ut infans sine Baptismo moriatur.

VI.

Christianorum infantes jam ante Baptismum esse sanctos, ab utero matris, imo adhuc in utero materno constitutos esse in foedere vitae aeternae, caeteroqui Sacrum Baptisma ipsis conferri non posse.

Falsa et erronea Doctrina Calvinistarum

de Praedestinatione et Providentia Dei.

I.

Christum non pro omnibus hominibus, sed pro solis electis mortuum esse.

II.

Deum potissimam partem hominum ad damnationem aeternam creasse, et nolle, ut potissima pars convertatur et vivat.

III.

Electos et regenitos non posse fidem et Spiritum Sanctum amittere, aut damnari, quamvis omnis generis grandia peccata et flagitia committant.

IV.

Eos vero, qui electi non sunt, necessario damnari, nec posse pervenire ad salutem, etiamsi millies baptizarentur, et quotidie ad Eucharistiam accederent, praeterea vitam tam sancte atque inculpate ducerent, quantum unquam fieri potest.